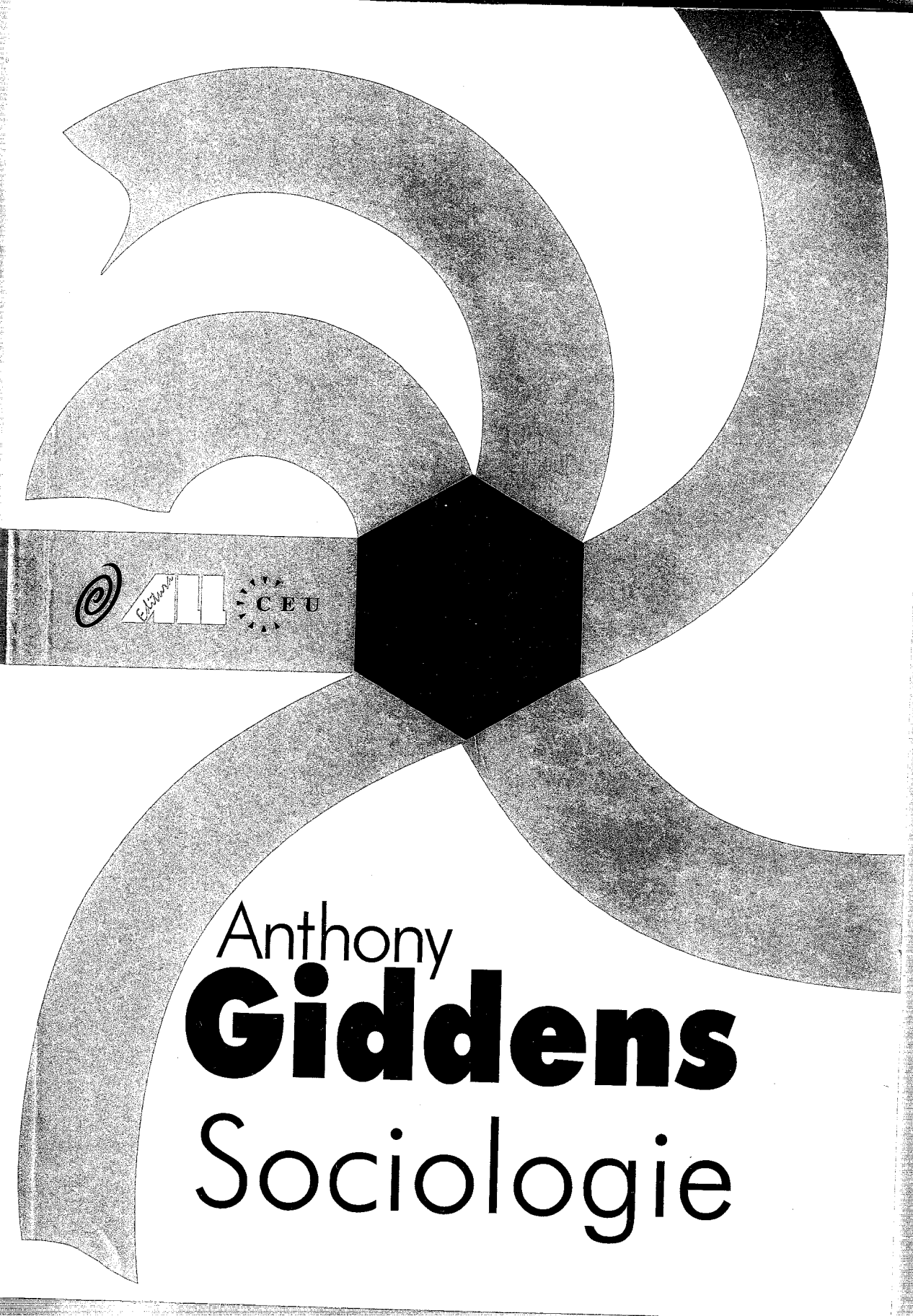

Anthony

Giddens

Sociologie

PREFAȚĂ
LA EDIȚIA A TREIA

Pentru realizarea acestei ediții am revizuit textul într-o manieră radicală și completă. Toate datele empirice conținute au fost actualizate. Am întrebuințat cele mai recente materiale de cercetare disponibile, luate din diferite surse: cărți și reviste de specialitate, ziare și periodice, precum și informații obținute prin Internet. Când a fost cazul, am revizuit de asemenea, secțiunile teoretice pentru a-i familiariza pe studenți cu problematica cea mai arzătoare a momentului. Integrând aceste materiale noi, în părțile selecționate din textul anterior, am dorit să alcătuiesc o lucrare care să fie o introducere la cel mai avansat nivel în sociologie.

Printre schimbările efectuate față de ediția anterioară, există capitole complet noi care tratează subiecte despre sociologia trupului, despre mass media și despre cultura populară. Sociologia educației beneficiază în prezenta lucrare de un capitol propriu. Capitolele care poartă aceleași titluri ca și cele din ediția precedentă au fost rescrise într-o foarte mare măsură, iar în majoritatea cazurilor au fost reorganizate. Am păstrat concepția comparativă care socotesc că a constituit o caracteristică distinctă a edițiilor anterioare.

Sunt extrem de îndatorat numeroșilor cititori ai cărții care mi-au trimis sugestii de revizuire sau care mi-au atras atenția asupra unor imperfecțiuni sau erori. De asemeni, vreau să mulțumesc îndeosebi următoarelor persoane pentru diferitele tipuri de ajutor pe care mi l-au acordat. Pentru ajutorul acordat în privința materialelor provenite din S.U.A., le sunt recunoscător lui Chris Allen, Mitch Duneier, Stere Dunn, Don Fusting, Susan Ganstad și Diane Wysocki. Pentru Marea Britanie, vreau să aduc mulțumiri speciale următorilor: dintre academici, Ulrich Beck, Deirdre Boden, Claudius Gellert, Montserrat Guibernau, David Held, Michael McGwire, John Thompson și Benno Werlen. Avril Symods a dactilografiat cu bună voință și eficiență numeroasele variante ale secțiunilor de capitol. La editura Polity din Cambridge, le sunt recunoscător Juliei Harsant, lui Gill Motley, Sue Pope, Nicola Ross și Andy Winnard.

La editura Blackwell – Oxford, le sunt recunoscător lui Jane de Gay, Rebeccăi Harkin, lui Sue Leigh, Lin Lucas, Jane Rose și Pam Thomas. Don Hubert m-a ajutat foarte mult la pregătirea și editarea manuscrisului. Alena Ledeneva a lucrat în calitate de asistent de cercetare, al meu, pe parcursul pregătirii sale finale. Ea a oferit inestimabile sugestii pentru îmbunătățirea cărții în ansamblu. Ann Bone, redactor, a efectuat cercetări asupra lucrării cu multă pricepere, perspicacitate și fler.

DESPRE LUCRAREA DE FAȚĂ

Această carte a fost scrisă deoarece sociologia joacă un rol-cheie în cultura intelectuală modernă şi ocupă un loc central în cadrul ştiinţelor sociale. După ce am predat vreme de mulţi ani sociologia la toate nivelurile, m-am convins de necesitatea de a filtra anumite progrese şi evoluţii curente ale disciplinei într-o introducere elementară în domeniu.

Scopul meu a fost acela de a scrie o lucrare care să combine o anumită originalitate cu o analiză a problemelor de interes fundamental pentru sociologi, în prezent. Cartea nu încearcă să introducă noţiuni sofisticate peste măsură; cu toate acestea, sunt încorporate peste tot în lucrare, idei şi descoperiri extrase din avangarda disciplinei. Sper că nu e un mod partizan de tratare; m-am străduit să cuprind perspectivele majore din sociologie într-o manieră nepărtinitoare, dar nu lipsită de discernământ.

TEME MAJORE

Cartea este construită în jurul mai multor teme de bază, fiecare dintre ele contribuind la conferirea unui caracter distinct al lucrării. O temă majoră este cea a *lumii în mişcare*. Sociologia s-a născut din transformările care au smuls ordinea socială industrializată a Occidentului din manierele de existenţă caracteristice ale societăţilor precedente. Lumea care a fost creată prin aceste schimbări este obiectul primordial al preocupării analizei sociologice. Ritmul schimbării sociale a continuat să se accelereze şi e posibil să ne aflăm în pragul unei tranziţii la fel de fundamentale ca şi cele petrecute la sfârşitul veacurilor al XVIII-lea şi al XIX-lea. Sociologia are responsabilitatea esenţială de a consemna transformările care au avut loc în trecut şi de a sesiza coordonatele majore ale dezvoltării care au loc azi.

A doua temă fundamentală a cărţii este *globalizarea vieţii sociale*. De multă vreme sociologia a fost dominată de opinia că societăţile pot fi studiate ca unităţi independente. Dar, chiar şi în trecut, societăţile nu au existat niciodată în mod izolat. Astăzi asistăm la o accelerare clară în cadrul procesului de integrare globală. Acest fapt este evident, de exemplu, expansiunea comerţului internaţional în lume. Accentul pus pe globalizare în această carte este strâns legat de ponderea conferită în prezent interdependenţei dintre Lumea Întâia şi Lumea a Treia.

În al treilea rând, cartea se axează pe o atitudine puternic *comparativă*. Sociologia nu poate fi învăţată doar prin înţelegerea instituţiilor unei anumite societăţi. Cu toate că discuţia este orientată îndeosebi către Marea Britanie, o atare dezbatere este întotdeauna echilibrată printr-o bogată varietate de materiale preluate din alte societăţi sau culturi. Acestea includ cercetări întreprinse în alte ţări occidentale, dar deseori am făcut referire la Rusia şi la societăţile est-europene, unde în prezent au loc prefaceri

substanțiale. Această carte include de asemenea, un bogat material despre țările Lumii a Treia decât s-a obișnuit până acum în introducerile în sociologie. În plus, accentuez cu putere relația dintre sociologie și antropologie, ale căror preocupări se suprapun într-o mare măsură. Date fiind legăturile strânse care pun în angrenaj acum societățile de pe glob și dispariția practică a multor forme de sisteme sociale tradiționale, sociologia și antropologia au devenit din ce în ce mai greu de deosebit.

A patra temă o reprezintă necesitatea de a adopta o *orientare istorică* a sociologiei. Aceasta implică mai mult decât simpla trecere în revistă a „contextului istoric" în care se petrec evenimentele. Una dintre cele mai importante evoluții din ultimii ani în sociologie a fost accentul deosebit pus pe analiza istorică. Acest fapt nu trebuie înțeles doar ca aplicare a unei viziuni sociologice asupra trecutului, ci și ca o modalitate de a contribui la maniera în care înțelegem instituțiile din prezent. Lucrările recente de istoria sociologiei sunt folosite extensiv în cartea de față, și oferă un cadru pentru interpretările existente în majoritatea capitolelor separate.

În cel de-al cincilea rând, o deosebită atenție este acordată pretutindeni în text *problematicii genului*. Studiul genului este de obicei socotit a fi un domeniu specific în cadrul sociologiei în ansamblu – iar acest volum conține un capitol care explorează cercetările asupra acestui subiect. Totuși, problemele legate de relațiile dintre genuri sunt atât de fundamentale pentru analiza sociologică încât nu pot fi expediate către o subdiviziune a disciplinei.

A șasea temă este relația dintre *social* și *personal*. Gândirea sociologică constituie un ajutor vital pentru înțelegerea sinelui, care, la rândul ei, poate fi transformată într-o înțelegere îmbunătățită a lumii sociale. Studierea sociologiei ar trebui să fie o experiență eliberatoare: sociologia ne lărgește orizontul simpatiilor și imaginația, deschide noi perspective asupra izvoarelor propriului nostru comportament și creează o conștientizare a unor cadre culturale diferite de cele pe care le avem. În vreme ce ideile sociologice constituie o provocare la adresa dogmei, ne învață să apreciem varietatea culturală și ne permit să discernem modul de funcționare al instituțiilor sociale, practica sociologică sporește posibilitățile libertății umane.

ORGANIZAREA CĂRȚII

În introducerea acestei lucrări conceptele sociologice de bază nu sunt dezbătute pe larg. În schimb, conceptele sunt explicate atunci când apar pentru prima dată în capitolele relevante, și pretutindeni am încercat să ilustrez ideile, conceptele și teoriile prin intermediul unor exemple concrete. Pentru că acestea sunt de obicei luate din cercetarea sociologică, deseori am folosit în scopuri ilustrative materiale din diferite surse (cum ar fi relatările din ziare). Am încercat să păstrez stilul cât se poate de simplu și direct, străduindu-mă să fac această lucrare vie și „plină de surprize".

Capitolele sunt aranjate într-o ordine menită să ajute la dobândirea unei cunoaşteri desăvârşite, realizate progresiv, a diferitelor domenii ale sociologiei, dar am avut grijă să fac în aşa fel încât cartea să poată fi folosită în mod flexibil şi să poată fi adaptată cu uşurinţă necesităţilor cursurilor individuale. Capitolele pot fi date la o parte sau studiate într-o ordine diferită, aceasta nefiind importantă. Fiecare dintre capitole a fost scris sub formă de unitate autonomă, făcându-se trimiteri la alte capitole în punctele relevante.

ÎNDRUMĂRI PENTRU FOLOSIREA ACESTEI CĂRŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

- Fiecare capitol se deschide cu o casetă cuprinzând CONCEPTELE DE BAZĂ care sunt discutate. Aceste CONCEPTE DE BAZĂ sunt indicate prin LITERE MAJUSCULE atunci când apar pentru prima dată în text. CONCEPTELE DE BAZĂ reprezintă conceptele-cheie care trebuie înţelese în fiecare domeniu despre care se face referire.

Acest simbol aflat în margine va semnala locul unde apare pentru prima dată în text un CONCEPT DE BAZĂ. La sfârşitul cărţii se găseşte un glosar al tuturor CONCEPTELOR DE BAZĂ.

TERMENI IMPORTANŢI

- Fiecare capitol se încheie cu o casetă cuprinzând **termenii importanţi** despre care s-a vorbit. **Termenii importanţi** sunt indicaţi atunci când apar pentru prima dată prin **litere cu caracter bold.**

Aceşti **termeni importanţi** sunt mai puţin esenţiali decât CONCEPTELE DE BAZĂ, totuşi merită să fie studiaţi.

La sfârşitul cărţii se găseşte un glosar al **termenilor importanţi**.

REZUMAT

La sfârşitul fiecărui capitol există puncte de rezumat.

LECTURI SUPLIMENTARE

La sfârşitul fiecărui capitol se mai găseşte şi o listă cu lecturi suplimentare, indicată în margine prin simbolul 📖.

1. CE ESTE SOCIOLOGIA?

CONCEPTE DE BAZĂ

SCOPUL SOCIOLOGIEI: UN PRIM EXEMPLU

DEZVOLTAREA ABORDĂRII SOCIOLOGIEI
Studierea sociologiei • Consecințe intenționale și neintenționale

PRIMELE ORIGINI
Auguste Comte • Émile Durkheim • Karl Marx • Max Weber

GÂNDITORI CONTEMPORANI
Michel Foucault și Jürgen Habermas

ESTE SOCIOLOGIA O ȘTIINȚĂ?

CUM NE POATE AJUTA SOCIOLOGIA ÎN VIAȚĂ?
Conștiința diferențelor culturale • Evaluarea efectelor politice • Conștiința de sine • Rolul sociologului în societate

CONCLUZII

REZUMAT

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

➲ • sociologie • ştiinţă

Ne aflăm, la sfârşitul secolului XX, într-o lume care ne îngrijorează profund şi care totuşi este plină de cele mai extraordinare promisiuni pentru viitor. Este o lume într-o continuă schimbare, marcată de adânci conflicte, tensiuni şi divizări sociale dar şi de agresiunea distructivă a tehnologiei moderne asupra mediului înconjurător. Şi totuşi, avem posibilitatea de a ne controla destinul şi de a ne crea o viaţă mai bună, imposibil de imaginat de generaţiile anterioare.

Cum s-a format această lume? De ce condiţiile noastre de viaţă sunt atât de diferite de cele ale părinţilor şi bunicilor noştri? În ce direcţii se va produce schimbarea în viitor? Aceste întrebări sunt o preocupare primordială în societate, un domeniu de studiu cu un rol fundamental, în consecinţă, în cultura intelectuală modernă.

➲ SOCIOLOGIA este studiul vieţii sociale umane, a grupurilor şi societăţilor. Este un demers îndrăzneţ şi de mare responsabilitate, întrucât subiectul ei este rezultatul propriului nostru comportament ca fiinţe sociale. Scopul studierii sociologiei este extrem de larg, de la analiza întâlnirilor trecătoare dintre diferiţi indivizi pe stradă până la investigarea proceselor sociale globale. Un scurt exemplu ne va oferi o primă idee despre natura şi obiectivele sociologiei.

SCOPUL SOCIOLOGIEI: UN PRIM EXEMPLU

Aţi fost vreodată îndrăgostit? Cu siguranţă că da. Majoritatea oamenilor trecuţi de pubertate ştiu ce înseamnă a fi îndrăgostit. Dragostea şi aventura romantică înseamnă, pentru mulţi dintre noi, unele dintre sentimentele cele mai intense pe care le trăim. De ce se îndrăgostesc oamenii? Răspunsul pare, la prima vedere, evident. Dragostea exprimă o atracţie reciprocă, fizică şi personală, pe care doi indivizi o resimt unul pentru celălalt. În ziua de azi am putea privi cu scepticism ideea „dragostei veşnice", dar tindem să credem că a te îndrăgosti este o experienţă născută din emoţii universal-umane. Pare natural de aceea ca un cuplu care se îndrăgosteşte să-şi dorească împlinirea personală şi sexuală a relaţiei lor, eventual sub forma căsătoriei.

Şi totuşi această situaţie, atât de firească azi, este de fapt neobişnuită. A te îndrăgosti *nu* este o experienţă prin care trec majoritatea oamenilor din lume – iar acolo unde ea se întâmplă, arareori este considerată a avea vreo legătură cu căsătoria. Ideea dragostei romantice s-a răspândit de curând în societatea noastră şi nu a existat niciodată în majoritatea altor culturi.

Abia în vremurile moderne dragostea şi sexualitatea au început să fie percepute una în legătură cu cealaltă. John Boswell, cercetător al istoriei Europei medievale,

observa cât de neobişnuite sunt ideile noastre moderne despre dragostea romantică.

În Europa evului mediu, practic nimeni nu se căsătorea din dragoste. Exista chiar o zicală medievală: „a-ţi iubi soţia şi cu sufletul înseamnă adulter". În vremurile acelea şi încă secole mai târziu, bărbaţii şi femeile se căsătoreau pentru a păstra proprietatea în familie sau pentru a creşte copii care să lucreze la ferma familiei. Odată căsătoriţi, ei puteau deveni tovarăşi apropiaţi; aceasta se întâmpla de regulă după căsătorie, mai curând decât înainte. Uneori partenerii aveau aventuri sexuale în afara căsătoriei, dar acestea afectau prea puţin emoţiile pe care le asociem cu dragostea. Dragostea romantică era privită în cel mai bun caz ca o slăbiciune şi în cel mai rău caz ca o boală.

Atitudinea noastră actuală se află aproape la polul opus. Boswell vorbeşte pe bună dreptate despre „o reală obsesie a culturii industriale moderne", legată de dragostea romantică:

> Cei scufundaţi în „oceanul dragostei" au tendinţa de a lua în serios... Prea puţine culturi premoderne sau contemporane ne-industrializate ar fi de acord cu afirmaţia – de netăgăduit în Occident – că „scopul în viaţă al unui bărbat este de a iubi o femeie, iar scopul în viaţă al unei femei este de a iubi un bărbat". Majoritatea oamenilor, din majoritatea epocilor şi locurilor, ar găsi că aceasta este o măsură cam jalnică a valorilor umane! (Boswell, 1995, p. XIX)

De aceea, dragostea romantică nu poate fi înţeleasă ca parte naturală a vieţii umane; ea a fost mai curând determinată de numeroase influenţe sociale şi istorice. Acestea influenţe sunt studiate de sociologi.

Cei mai mulţi dintre noi percepem lumea în funcţie de trăsăturile propriei noastre vieţi. Sociologia demonstrează necesitatea de a ne extinde înţelegerea asupra motivaţiei prezenţei şi comportamentului nostru. Ea ne arată că ceea ce se consideră a fi natural, inevitabil, bun sau adevărat, poate să nu fie aşa şi că „datele" vieţii noastre sunt puternic influenţate de forţe istorice şi sociale. Înţelegerea modalităţilor subtile, dar complexe şi profunde, în care vieţile noastre reflectă contextul experienţei noastre sociale, este esenţială în abordarea sociologică.

DEZVOLTAREA ABORDĂRII SOCIOLOGIEI

A învăţa să gândim în termeni sociologici – a tinde, cu alte cuvinte, spre o privire mai cuprinzătoare – înseamnă a cultiva imaginaţia. Ca sociologi avem nevoie, de exemplu, să ne imaginăm ce înseamnă experienţa sexuală şi cea a căsătoriei pentru oameni – pentru majoritatea umanităţii, în fond, până de curând – pentru care idealurile dragostei romantice par străine sau de-a dreptul absurde. Studierea sociologiei *nu* poate fi doar un proces de rutină, de dobândire de cunoştinţe. Sociologul este o persoană capabilă a se desprinde de imediateţea circumstanţelor personale şi de a-şi reprezenta lucrurile într-un context mai larg. Munca sociologică depinde de ceea ce

autorul american C. Wright Mills numea, printr-o expresie devenită celebră, **imaginația sociologică** (Mills, 1970).

Imaginația sociologică necesită, mai ales, „să ne detașăm de rutina familiară a vieților noastre, pentru a putea privi altfel." Să luăm simplul gest al băutului unei cești de cafea. Ce putem spune, din punct de vedere sociologic, despre un gest în aparență atât de neinteresant? O mulțime de lucruri. Putem arăta mai întâi că o ceașcă de cafea nu este doar o băutură reconfortantă. Ea posedă o *valoare simbolică*, ca parte a activităților noastre sociale zilnice. Adesea, ritualul asociat cu băutul cafelei este mult mai important decât consumarea băuturii înseși. Doi oameni care plănuiesc să se întâlnească pentru a lua cafeaua împreună sunt probabil mai interesați de întâlnirea în sine și de discuție decât de ceea ce consumă. Băutul și mâncatul oferă, de fapt în toate tipurile de societate, ocazii pentru interacțiuni sociale și îndeplinirea de ritualuri – iar acestea constituie un subiect important pentru studiul sociologic.

În al doilea rând, cafeaua este un *drog* ce conține cofeină, cu efect stimulativ asupra creierului. În majoritatea culturilor occidentale, marii băutori de cafea nu sunt considerați narcomani. Ca și alcoolul, cafeaua este un drog acceptabil social, în timp ce marijuana, de exemplu, nu este. Și totuși, există societăți care tolerează consumul de marijuana sau chiar de cocaină, dar resping atât cafeaua cât și alcoolul. Sociologii sunt interesați de ceea ce determină aceste contraste.

SOCIOLOGIA CAFELEI

1. *Valoarea simbolică.* Pentru mulți occidentali cafeaua consumată dimineața este un ritual personal, urmat în cursul zilei de cafeaua luată împreună cu alții – ritual social.

2. *Folosirea ca drog.* Multă lume bea cafea „pentru a se trezi". În unele societăți folosirea ei este interzisă.

3. *Relațiile sociale și economice.* Cultivarea, ambalarea, distribuția și vânzarea cafelei este o întreprindere globală, care implică mai multe culturi, grupuri sociale și organizații din cadrul acestor culturi dar și mii de indivizi. O bună parte din cafeaua consumată în Europa și Statele Unite este importată din America de Sud.

4. *Dezvoltarea socială și economică în trecut.* „Relațiile cafelei" actualmente în funcțiune nu au existat dintotdeauna. Ele s-au dezvoltat treptat și pot dispărea în viitor.

În al treilea rând, un individ care bea o ceaşcă de cafea este implicat într-un ansamblu complex de *relaţii sociale şi economice*, ce cuprinde întreaga lume. Producerea, transportul şi distribuirea cafelei necesită tranzacţii continue între persoane aflate la mii de kilometri depărtare de băutorul de cafea. Studierea acestor tranzacţii globale este o sarcină importantă a sociologiei, întrucât multe aspecte ale vieţii noastre sunt în prezent afectate de influenţe şi de comunicaţii mondiale.

În sfârşit, sorbitul unei ceşti de cafea presupune un întreg proces de *dezvoltare socială şi economică* anterioară. Alături de alte componente ale dietei occidentale actuale curente – cum ar fi ceaiul, bananele, cartofii şi zahărul alb – cafeaua a devenit o băutură consumată pe scară largă, abia la sfârşitul secolului XIX. Deşi băutura provine din Orientul Mijlociu, consumul în masă, datează abia din perioada expansiunii coloniale occidentale, de acum un secol şi jumătate. Practic, toată cafeaua care se consumă în prezent în Occident provine din zone (America de Sud şi Africa) colonizate de europeni; în nici un caz ea nu face parte din dieta „naturală" occidentală.

Studierea sociologiei

Imaginaţia sociologică ne permite să realizăm că multe evenimente ce par să privească doar individul reflectă, de fapt, probleme mult mai ample. Divorţul, de exemplu, poate fi un proces extrem de dificil pentru cineva care trece prin el – ceea ce Mills numeşte, o problemă personală. Dar divorţul, arată el, este totodată o problemă publică într-o societate cum e cea prezentă din Marea Britanie, unde peste o treime dintre căsătorii se destramă în primii zece ani. Şomajul, pentru a lua alt exemplu, poate fi o tragedie personală pentru cineva rămas fără serviciu şi aflat în imposibilitatea de a-şi găsi o altă slujbă. El devine însă mai mult decât un motiv de disperare individuală atunci când milioane de oameni dintr-o anumită societate se află în aceeaşi situaţie: este o problemă publică, expresia unei largi tendinţe sociale.

Încercaţi să aplicaţi propriei dumneavoastră vieţi acest mod de abordare. Nu e necesar să vă gândiţi doar la evenimentele tulburătoare. Întrebaţi-vă, de exemplu, de ce întoarceţi paginile acestei cărţi, de ce aţi hotărât să studiaţi sociologia. S-ar putea să fiţi un student nehotărât, care urmează un curs doar pentru a îndeplini exigenţele obţinerii unei diplome. Sau aţi putea deveni un entuziast dornic să descopere mai multe în legătură cu acest subiect. Oricare v-ar fi motivaţiile, este probabil că aveţi multe lucruri în comun cu alţi cititori de sociologie, fără să fiţi neapărat conştient de aceasta. Hotărârea dumneavoastră personală reflectă poziţia dumneavoastră în societate luată în ansamblu.

Vi se potrivesc următoarele caracteristici? Sunteţi tânăr? De rasă albă? Aparţineţi intelectualităţii sau păturii funcţionarilor? Aţi desfăşurat, sau mai desfăşuraţi încă, vreo muncă suplimentară pentru a vă completa veniturile? Doriţi să vă găsiţi o slujbă bună atunci când veţi termina studiile, dar nu sunteţi deosebit de studios? Nu prea ştiţi ce este sociologia, dar credeţi că are de-a face cu felul în care se comportă oamenii în grup? Peste trei sferturi dintre dumneavoastră vor răspunde afirmativ la

toate aceste întrebări. Studenții nu sunt o categorie tipică pentru întreaga populație, dar tind să provină din mediile privilegiate. Iar atitudinile lor le reflectă adesea pe acelea ale prietenilor și cunoștințelor lor. Provenienta noastră socială este determinantă în deciziile pe care le luăm.

Dar închipuiți-vă că răspundeți negativ la una sau mai multe dintre întrebările de mai sus. Ați putea proveni dintr-un mediu minoritar sau dintr-unul sărac. Puteți fi o persoană matură sau în vârstă. Totuși, probabil că următoarele concluzii vi se potrivesc. Ați luptat pentru a ajunge unde sunteți; a trebuit să înfruntați reacții ostile din partea prietenilor și a celorlalți, atunci când le-ați spus că intenționați să urmați o facultate; sau combinați educația superioară cu concediul pentru creșterea copiilor.

Deși suntem cu toții influențați de contextul social în care ne aflăm, nimeni nu este pur și simplu *determinat* în comportamentul său de acest context. Posedăm și ne creăm propria noastră individualitate. Sociologia este cea care trebuie să investigheze conexiunile dintre *ceea ce face societatea din noi* și *ceea ce facem noi înșine din noi*. Activitatea noastră *structurează* – modelează – lumea socială înconjurătoare și este totodată *structurată* de ea.

Conceptul de *structură socială* este important în sociologie. El se referă la faptul că, contextul social al vieții noastre nu constă doar din înșiruiri întâmplătoare de evenimente sau acțiuni; ele sunt structurate în moduri distincte. Există anumite regularități în modul nostru de comportament și în relațiile noastre interumane. Dar structura socială diferă de structura fizică, cum ar fi cea a unei clădiri, care există independent de relațiile umane. Ea se reconstruiește în fiecare moment prin „cărămizile" care o compun – ființe umane ca oricare dintre noi.

Consecințe intenționale și neintenționale

Acest proces permanent al construcției și reconstrucției vieții sociale se bazează pe sensurile date de oameni, acțiunilor lor. Dar acțiunile noastre pot produce rezultate diferite de ceea ce dorim. Sociologii fac o distincție clară între scopul comportamentului nostru – ceea ce **intenționăm** să facem să se întâmple – și **consecințele neintenționale** ale aceluiași comportament. De exemplu, doi părinți doresc ca fiii lor să se conformeze modelului de comportament socialmente acceptat. Pentru aceasta, ei acționează într-o manieră strictă și autoritară. Consecințele neintenționale ale autoritarismului lor îi pot face însă pe copii să se revolte și să se îndepărteze de standardele obișnuite de comportament.

Uneori, acțiunile întreprinse cu un anumit scop au consecințe care de fapt *împiedică* îndeplinirea acelui scop. Acum câțiva ani, la New York proprietarii clădirilor deteriorate din cartierele sărace au fost obligați prin lege să le renoveze până la un standard minim de confort. Intenția era aceeea de a îmbunătăți nivelul de bază al caselor disponibile pentru păturile sociale sărace. Rezultatul a fost că proprietarii de clădiri deteriorate le-au abandonat cu totul sau le-au dat alte întrebuințări, așa încât s-a produs o și mai acută lipsă de spații locuibile decât înainte.

Ceea ce facem în viață și modul în care acțiunile noastre îi afectează pe ceilalți trebuie înțeles ca un amestec de consecințe intenționale și neintenționale. Sarcina sociologiei este de a studia echilibrul rezultat dintre **reproducerea socială** și **transformarea socială**. Reproducerea socială se referă la felul în care se mențin în timp societățile; transformarea socială la schimbările pe care le suferă acestea. Reproducerea socială are loc datorită continuității acțiunilor oamenilor zi de zi, an de an, în practicile lor sociale. Schimbările se întâmplă atât pentru că oamenii le doresc, cât și din cauza unor consecințe pe care nimeni nu le dorește sau prevede.

PRIMELE ORIGINI

Noi, ființele umane, am fost întotdeauna curioase să ne cunoaștem motivele comportamentului, dar timp de mii de ani, încercarea de a ne înțelege pe noi înșine s-a bazat pe modalități de gândire transmise din generație în generație, adesea exprimate în termeni religioși. (De exemplu, înaintea afirmării științei moderne, mulți oameni credeau că unele fenomene naturale, cum ar fi cutremurele, erau produse de zei și spirite.) Studiul obiectiv și sistematic al comportamentului uman și al societății este o rezultantă relativ recentă, ale cărei origini datează de la începuturile anilor 1800. Fundalul pe care și-au făcut apariția originile sociologiei îl reprezintă seria de schimbări radicale produse de Revoluția Franceză de la 1789 și de apariția Revoluției Industriale în Europa. Dispariția modurilor de viață tradiționale provocată de aceste schimbări a determinat încercarea gânditorilor de a formula o nouă înțelegere atât a lumii sociale cât și a celei naturale.

Un factor-cheie a fost folosirea științei în locul religiei, în încercarea de a înțelege lumea. Tipurile de întrebări la care gânditorii secolului XIX își propuneau să răspundă – care este natura umană? de ce este societatea structurată așa cum este? cum și de ce se schimbă societățile? – sunt aceleași pe care și le pun și sociologii de azi. Lumea noastră modernă este diferită în mod radical de cea din trecut; sarcina sociologiei constă în a ne ajuta să înțelegem această lume și ceea ce este probabil să ne aducă viitorul.

Auguste Comte

Desigur că, un individ singur, nu poate pune bazele unui întreg domeniu de studiu; au existat multe contribuții la inițierea gândirii sociologice. Totuși, un loc important îi este acordat autorului francez Auguste Comte (1798-1857), chiar și numai pentru meritul de a fi inventat cuvântul „sociologie". Comte a folosit inițial termenul „fizică socială", dar unii dintre rivalii săi intelectuali din epocă foloseau același termen. Comte a vrut să-și deosebească părerile de ale lor, de aceea a inventat termenul de „sociologie" pentru a descrie subiectul domeniului de care dorea să se ocupe.

Auguste Comte, 1798-1857

Comte credea că acest domeniu nou putea duce la cunoaşterea societăţii bazându-se pe evidenţa ştiinţifică. El considera sociologia drept ultima ştiinţă de dezvoltare ce deriva din fizică, chimie şi biologie, dar şi cea mai complexă şi mai importantă dintre toate. Sociologia, susţinea el, ar trebui să contribuie la bunăstarea umanităţii, folosind ştiinţa pentru înţelegerea şi, prin aceasta, prevederea şi controlul comportamentului uman. Spre sfârşitul carierei sale, Comte şi-a construit planuri ambiţioase pentru refacerea societăţii franceze în special şi pentru societăţile umane în general, bazându-se pe interpretarea sa sociologică.

Émile Durkheim

Scrierile unui alt autor francez, Émile Durkheim (1858-1917), au avut un impact de durată asupra sociologiei moderne decât cele ale lui Comte. Deşi a preluat şi dezvoltat unele aspecte din lucrările lui Comte, Durkheim considera că multe din ideile predecesorului său erau prea speculative şi vagi şi că acesta nu-şi îndeplinise demersul – acela de a pune bazele ştiinţifice ale sociologiei. După părerea lui Durkheim, pentru a deveni ştiinţifică, sociologia trebuie să studieze acţiunile noastre ca indivizi, cum ar fi starea economiei sau influenţa religiei. Durkheim credea că trebuie să ne studiem viaţa socială cu aceeaşi obiectivitate cu care oamenii de ştiinţă studiază lumea naturală. Faimosul său prim principiu al sociologiei era: „Studiază faptele sociale ca pe nişte *lucruri*!" Prin aceasta el înţelegea că viaţa socială poate fi analizată la fel de riguros ca şi obiectele sau fenomenele naturale.

Ca şi ceilalţi gânditori importanţi din sociologie, Durkheim era preocupat de schimbările pe care le suferea societatea în timpul vieţii sale. El credea că ceea ce susţine o societate sunt valorile şi obiceiurile împărtăşite de membrii ei. Analiza sa asupra schimbării sociale se baza pe dezvoltarea *diviziunii muncii* (adâncirea distincţiilor complexe între diferitele ocupaţii). Durkheim susţinea că diviziunea muncii a înlocuit treptat religia ca bază a coeziunii sociale. Pe măsură ce diviziunea muncii se adânceşte, oamenii devin tot mai dependenţi unul de altul, întrucât fiecare are nevoie de bunuri şi servicii oferite de cei care le furnizau. După Durkheim, procesele schimbării în lumea modernă sunt atât de rapide şi puternice, încât dau naştere unor dificultăţi sociale majore, pe care el le leagă de **anomie**, o stare de inutilitate sau disperare provocată de viaţa socială modernă. Reperele şi standardele morale tradiţionale, asigurate mai înainte de religie, sunt răsturnate de dezvoltarea socială modernă, iar aceasta inoculează numeroşilor indivizi din societăţile moderne sentimentul că viaţa lor cotidiană este lipsită de sens.

Émile Durkheim, 1858-1917

Unul dintre studiile cele mai cunoscute ale lui Durkheim s-a ocupat de analiza suicidului (Durkheim 1952, publicată iniţial în 1897). Suicidul pare să fie un act pur personal, rezultat al unei nefericiri personale extreme. Durkheim a arătat însă că factorii sociali exercită o influenţă fundamentală asupra comportamentului suicidal – una dintre aceste influenţe fiind anomia. Ratele de suicid arată anumite trăsături care revin mereu, iar acestea trebuie explicate din punct de vedere sociologic. Deşi se pot aduce multe obiecţii studiului lui Durkheim, rămâne o lucrare clasică, a cărei relevanţă pentru sociologie nu s-a pierdut nici astăzi.

Karl Marx

Ideile lui Karl Marx (1818-1883) contrastează puternic cu cele ale lui Comte şi Durkheim, dar, ca şi ei, Marx a încercat să explice schimbările care aveau loc în societate în vremea Revoluţiei Industriale. În tinereţe, activităţile sale politice l-au pus în conflict cu autorităţile germane; după o scurtă şedere în Franţa, s-a stabilit permanent în exil în Anglia. Scrierile lui acoperă o mare diversitate de domenii. Chiar şi cei mai înverşunaţi critici ai săi îi consideră lucrările ca fiind importante pentru dezvoltarea sociologiei. Multe dintre ele se concentrau pe probleme economice dar întrucât era preocupat întotdeauna să lege problemele economice de instituţiile sociale, opera lui a fost şi încă mai este plină de semnificaţii sociologice.

Punctul lui de vedere era fundamentat pe ceea ce el numea **concepţia materialistă asupra istoriei**. Conform acesteia, nu ideile sau valorile umane sunt cauza principală a schimbării sociale (aşa cum susţinea Durkheim). Mai degrabă schimbarea socială este determinată, în primul rând, de influenţele economice. Conflictele dintre clase – bogaţii opuşi săracilor – constituie motivaţia dezvoltării istorice. După propria sa exprimare, „Toată istoria umană de până acum este istoria luptei de clasă".

Karl Marx, 1818-1883

Deşi a scris despre diferite epoci istorice, Marx s-a concentrat asupra schimbării în vremurile moderne. Pentru el, cele mai importante schimbări erau legate de dezvoltarea **capitalismului**. Capitalismul este un sistem de producţie care contrastează radical cu sistemele economice anterioare din istorie, întrucât implică producţia de bunuri şi servicii vândute unei largi categorii de consumatori. Cei care deţin capital –

fabrici, maşini şi mari sume de bani – formează clasa conducătoare. Populaţia în masă alcătuieşte o clasă de muncitori salariaţi numită şi clasa muncitoare, care nu posedă mijloace pentru a se întreţine, ci trebuie să-şi găsească slujbe oferite de posesorii de capital. Capitalismul este deci un sistem de clasă, în care conflictul dintre clase este un fenomen des întâlnit.

După Marx, în viitor capitalismul va fi înlocuit de o societate fără clase, fără diferenţe între bogaţi şi săraci. El nu vroia să spună prin aceasta că toate inegalităţile dintre indivizi vor dispărea. Mai degrabă, societăţile nu vor mai fi împărţite într-o clasă restrânsă, care să deţină monopolul puterii economice şi politice şi marea masă a poporului, care beneficiază prea puţin de bunurile pe care le crează prin munca sa. Sistemul economic va fi reglementat de proprietatea comună şi va fi întemeiată o societate mai egalitară decât cea cunoscută în prezent.

Opera lui Marx a avut un ecou imens asupra lumii secolului XX. Până de curând, înaintea căderii comunismului sovietic, peste o treime din populaţia lumii trăia în ţări ale căror guverne susţineau că se inspirau din ideile lui Marx. În plus, mulţi sociologi au fost influenţaţi de ideile lui Marx despre clasele sociale şi diviziunea socială.

Max Weber

Ca şi Marx, Max Weber (1864-1920) nu poate fi etichetat drept simplu sociolog; interesele şi preocupările lui au acoperit mai multe domenii de cercetare. Născut în Germania, unde şi-a desfăşurat cea mai mare parte a carierei sale academice, Weber fiind o persoană cu o vastă cultură. În lucrările sale un loc important este dedicat economiei, dreptului, filosofiei şi istoriei comparate, cât şi sociologiei, iar o mare parte din opera sa se ocupă de dezvoltarea capitalismului modern. La fel ca şi ceilalţi gânditori ai vremii sale, Weber a încercat să înţeleagă schimbarea socială. El a fost influenţat de Marx dar a avut şi opinii deosebit de critice în legătură cu unele din ideile de bază ale acestuia. Respingând concepţia materialistă asupra istoriei, el considera conflictul de clasă ca fiind mai puţin semnificativ decât o făcuse Marx. În opinia lui Weber, factorii economici sunt importanţi, dar ideile şi valorile au un impact mai mare asupra schimbării sociale.

Unele dintre operele sale cele mai influente s-a ocupat cu analiza distincţiei între societatea occidentală şi alte tipuri majore de civilizaţii. A studiat religiile din China, India şi Orientul Apropiat, aducând în cursul acestor cercetări contribuţii importante la dezvoltarea sociologiei religiilor. Comparând sistemele religioase cele mai răspândite din China şi India cu cele din Occident, Weber conchidea că anumite aspecte ale credinţei creştine au influenţat puternic afirmarea capitalismului. Această perspectivă nu a rezultat, aşa cum credea Marx, doar din schimbările sociale. În opinia lui Weber, ideile şi valorile culturale contribuie la formarea societăţii şi a acţiunilor noastre individuale.

Modul în care Weber înţelegea natura societăţilor moderne şi motivele răspândirii modului occidental de viaţă în întreaga lume contrastează, de asemenea, puternic cu cel al lui Marx. După părerea lui Weber, capitalismul – un mod specific de organizare

Max Weber, 1864-1920

a întreprinderilor economice – este doar unul dintre factorii principali care determină schimbarea socială. Caracteristic capitalismului, şi în unele privinţe fundamental, este impactul ştiinţei şi al birocraţiei. Ştiinţa a determinat tehnologia modernă şi va continua să o facă în orice societate viitoare. Birocraţia este unicul mod de a organiza în mod eficient mase largi de oameni, de aceea se dezvoltă inevitabil o dată cu creşterea economică şi politică. Dezvoltarea ştiinţei, a tehnologiei moderne şi a birocraţiei a fost descrisă de Weber în ansamblu ca o raţionalizare – organizarea vieţii sociale şi economice conform principiilor eficienţei şi pe baza cunoştinţelor tehnice.

GÂNDITORI CONTEMPORANI

Michel Foucault şi Jürgen Habermas

Printre cei mai proeminenţi gânditori sociologi din epoca modernă trebuie menţionaţi francezul Michel Foucault (1926-1984) şi scriitorul german Jürgen Habermas (n. 1929). Ca şi fondatorii sociologiei clasice, nici unul dintre ei nu s-a ocupat doar de sociologie, ci fiecare a scris de asemenea, lucrări filosofice şi istorice.

Foucault este considerat ca fiind una dintre minţile cele mai luminate ale gândirii sociale din secolul XX. Opera lui se referă la un subiect similar celui analizat de Weber în studiile sale despre birocraţie: dezvoltarea închisorilor, spitalelor, şcolilor şi altor organizaţii cu o largă răspândire. Cercetările ulterioare ale lui Foucault, legate de sexualitate şi ego, au exercitat şi ele o influenţă marcantă, în special asupra autoarelor feministe. După Foucault, „sexualitatea" (aşa cum am remarcat mai devreme despre dragostea romantică) nu a existat dintotdeauna, ci a fost creată în procesul dezvoltării sociale. În societatea modernă, sexualitatea devine ceva ce „avem" – o proprietate a sinelui.

Studierea puterii – felul în care indivizii şi grupurile îşi ating scopurile în detrimentul celorlalţi – este de o importanţă fundamentală în sociologie. Marx şi Weber, dintre gânditorii clasici, au acordat o importanţă deosebită puterii. Foucault a continuat câteva dintre liniile de gândire trasate de aceştia. De exemplu, sexualitatea, în opinia sa, este totdeauna legată de puterea socială. El a lansat ideea că acumularea de cunoştinţe duce la o mai mare libertate. Însă el concepea cunoaşterea ca un mijloc de „a păstra repere" în privinţa oamenilor şi de a-i controla.

Habermas este probabil gânditorul de frunte al sociologiei mondiale de azi. A fost influenţat în special de Marx şi Weber, dar s-a inspirat şi din alte tradiţii şi concepţii. După el, societăţile capitaliste, în care schimbarea este permanent prezentă, tind să distrugă ordinea morală de care depind de fapt. Trăim într-o ordine socială a cărei creştere economică tinde să determine orice altceva, dar această situaţie duce la o lipsă de sens în viaţa cotidiană. Cu aceasta Habermas revine la conceptul de anomie a lui Durkheim, deşi îl aplică într-un mod nou şi original.

ESTE SOCIOLOGIA O ŞTIINŢĂ?

➲ Durkheim, Marx şi ceilalţi fondatori ai sociologiei au considerat-o ŞTIINŢĂ. Dar putem studia cu adevărat viaţa socială umană într-un mod ştiinţific? Pentru a răspunde la această întrebare trebuie să stabilim ce înseamnă cuvântul ştiinţă. Ce este ştiinţa?

Ştiinţa este *folosirea metodelor sistematice de investigare empirică, analizarea datelor, gândirea teoretică şi exprimarea logică a argumentelor*, pentru a forma un ansamblu de cunoştinţe despre un subiect anume. Conform acestei definiţii, sociologia este o întreprindere ştiinţifică. Ea presupune metode sistematice de investigare empirică, analiza datelor şi formularea de teorii în lumina evidenţei şi a argumentelor logice.

Totuşi, studierea fiinţelor umane este diferită de observarea evenimentelor din lumea fizică, iar sociologia nu ar trebui să fie privită ca o ştiinţă naturală la modul direct. Spre deosebire de obiectele din natură, oamenii sunt fiinţe conştiente de sine, fapt ce conferă scop şi sens acţiunilor lor. Nici nu putem descrie viaţa socială cu precizie, dacă nu deţinem mai întâi conceptele pe care oamenii le aplică în comportamentul lor. De exemplu, pentru a eticheta o moarte drept un suicid, este necesar să ştim ce intenţiona persoana în cauză la momentul respectiv. Suicidul are loc doar atunci când individul are în minte o acţiune autodistructivă. Despre cineva care apare întâmplător în faţa unei maşini şi este lovit mortal nu se poate afirma că s-a sinucis.

Faptul că nu putem studia fiinţele umane exact în acelaşi fel ca obiectele din natură este întrucâtva în avantajul sociologiei. Cercetătorii sociologi au avantajul că întrebările pot fi puse direct acelora pe care îi studiază – fiinţelor umane. În unele privinţe sociologia întâmpină dificultăţi neîntâlnite în ştiinţele naturale. Oamenii conştienţi de faptul că activităţile lor sunt urmărite adesea tind să nu se mai comporte în modul lor normal. Ei se pot înfăţişa, conştient sau inconştient, într-un mod diferit de atitudinile lor normale. Ei pot chiar încerca să „ajute" cercetătorul, dându-i răspunsurile pe care cred că acesta le aşteaptă.

CUM NE POATE AJUTA SOCIOLOGIA ÎN VIAȚĂ?

Sociologia are numeroase implicații practice în viața noastră, așa cum sublinia Mills dezvoltându-și ideea imaginației sociologice.

Conștiința diferențelor culturale

Mai întâi, sociologia ne permite să percepem lumea socială din mai multe perspective. Adesea, dacă înțelegem corect cum trăiesc ceilalți, căpătăm totodată o mai bună înțelegere a propriilor noastre probleme. Aplicarea politicilor fără să fie bazate pe o cunoștință informată asupra modului de viață al oamenilor pe care-i va afecta are prea puține șanse de succes. Astfel, un asistent social alb, ce își desfășoară activitatea într-o comunitate predominant neagră, nu va câștiga încrederea membrilor ei fără a-și cultiva sensibilitatea față de experiența socială diferită, ce separă adesea albii de negri.

Evaluarea efectelor politice

În al doilea rând, cercetarea sociologică oferă un ajutor practic în *afirmarea rezultatelor inițiativelor politice.* Un program de reformă practică poate eșua pur și simplu în realizarea scopurilor sale sau poate produce consecințe neintenționale nefericite. De exemplu, în anii care au urmat celui de-al doilea război mondial, în multe țări s-au construit în centrele urbane blocuri de locuințe de mari dimensiuni. Acestea erau prevăzute să asigure o cazare la standarde înalte pentru grupurile de oameni defavorizate din cartierele mărginașe și ofereau facilități de aprovizionare cu diferite bunuri și alte servicii civice necesare. Totuși, cercetările au demonstrat că mulți oameni, care se mutaseră din locuințele lor anterioare în blocurile turn se simțeau izolați și nefericiți. Construcțiile înalte și centrele de aprovizionare în zonele sărace erau jefuite adesea și deveneau o adevărată oază pentru tâlhari și alți infractori.

Conștiința de sine

În al treilea rând, și într-un anume fel cel mai important, sociologia ne poate înzestra cu **conștiință de sine** – o cunoaștere de sine mai profundă. Cu cât știm mai multe despre motivele actelor noastre, cât și despre acțiunile în general ale societății noastre, cu atât devenim mai capabili în a influențarea propriul viitor. Nu ar trebui să concepem sociologia ca pe un lucru folositor doar politicienilor – adică a celor din sferele puterii – pentru luarea deciziilor în cunoștință de cauză. Nu se poate considera că oamenii aflați la putere au totdeauna în vedere interesele celor lipsiți de putere sau defavorizați, în politica pe care o practică. Grupurile cu conștiință de

sine beneficiază deseori de pe urma cercetării sociologice şi răspund într-un mod eficient politicilor guvernamentale sau au iniţiative politice proprii. Grupurile de auto-ajutorare, cum sunt Alcoolicii Anonimi şi unele mişcări sociale, ca aceea ecologică, sunt exemple de grupuri sociale care au urmărit să producă direct reforme practice, cu un succes considerabil.

Rolul sociologului în societate

În ultimul rând, sociologii sunt direct preocupaţi de probleme practice şi profesionale. Persoanele care au o formaţie sociologică se numără atât printre consultanţii industriali, urbaniştii, lucrătorii sociali şi managerii de personal, cât şi în multe alte servicii practice.

Ar trebui ca sociologii înşişi să susţină cauza şi să se lupte pentru programe de reformă sau schimbări sociale? Unii cred că sociologia îşi poate păstra independenţa intelectuală doar dacă sociologii sunt nişte persoane studioase, neutre în controversele morale şi politice. Şi totuşi, există adesea o legătură între studiul sociologiei şi trezirea conştiinţei sociale. Nici o persoană care are o pregătire sociologică superioară nu poate rămâne insensibilă la inegalităţile existente în epoca noastră, la absenţa dreptăţii sociale în multe situaţii sociale şi la lipsurile de care suferă milioane de oameni. Un lucru neobişnuit ar fi ca sociologii să nu ia atitudine faţă de problemele practice şi ar fi ilogic ca ei să fie împiedicaţi să-şi formuleze expertizele în decursul acestor acţiuni.

CONCLUZII

Aşa cum reiese din acest capitol sociologia este o disciplină în care este omis propriul nostru punct de vedere asupra lumii, pentru a privi cu mai multă atenţie la influenţele care determină viaţa noastră şi pe cea a celorlalţi. Sociologia a apărut datorită unui efort intelectual distinct o dată cu dezvoltarea societăţilor moderne, al căror studiu rămâne principala sa preocupare. Sociologii se mai ocupă însă şi de o largă varietate de probleme legate de natura interacţiunii sociale şi de societăţile umane în general.

Sociologia nu e doar un domeniu intelectual abstract, ci are implicaţii practice majore în viaţa oamenilor. A deveni sociolog nu ar trebui să fie o ocupaţie academică plicticoasă! Cel mai bun mod pentru a ne asigura că nu se întâmplă aşa ceva este de a aborda subiectul de studiu într-un mod imaginativ şi de a lega ideile sociologice şi descoperirile de situaţii din propria noastră viaţă.

Pentru aceasta, una dintre modalităţi este de a deveni conştienţi de diferenţele dintre comportamentele de viaţă, pe care noi, în societăţile moderne, le considerăm a fi normale dar şi cele ale altor grupuri umane. Fiinţele umane au multe trăsături comune. Există numeroase variaţii între diferitele societăţi şi culturi. Ne vom ocupa de aceste similitudini şi diferenţe în capitolele 2 şi 3.

REZUMAT

❶ Sociologia poate fi definită ca fiind studiul sistemic al societăților umane, punând accent în special pe sistemele moderne industrializate.

❷ Sociologia a luat ființă din încercările oamenilor de a înțelege schimbările extinse care au apărut în societățile umane în ultimele două sau trei secole. Schimbările luate în considerație nu sunt doar cele pe scară largă, deoarece, modificări majore s-au produs și în cele mai intime și personale trăsături ale vieții oamenilor. Un astfel de exemplu ar putea fi punerea accentului pe dragostea romantică, ca bază a căsătoriei.

❸ În cercetarea sociologică este important să se facă distincția între rezultatele intenționale și cele neintenționale ale acțiunilor umane.

❹ Practica sociologică implică capacitatea de a gândi imaginativ și detașarea de ideile preconcepute asupra vieții sociale.

❺ Printre fondatorii clasici ai sociologiei se disting patru personalități: Auguste Comte, Karl Marx, Émile Durkheim și Max Weber. Comte și Marx, care la mijlocul secolului XIX, au stabilit unele dintre problemele de bază ale sociologiei, elaborate mai târziu de Durkheim și Weber. Acestea se referă la natura sociologiei și la impactul dezvoltării societăților moderne asupra vieții sociale.

❻ Michel Foucault și Jürgen Habermas sunt cei mai importanți gânditori sociologi contemporani. Opera lor dezvoltă în continuare teme formulate de fondatorii clasici.

❼ După aceștia, sociologia este o știință, în sensul că, implică metode sistematice de investigare și evaluarea teoriilor, necesare evidențierii și argumentării logice. Aceasta însă nu putea fi modelată direct după științele naturale, deoarece studierea comportamentului uman este fundamental diferită, sub mai multe aspecte, de studierea lumii naturale.

❽ Sociologia are importante implicații practice. Ea poate contribui la critica socială și la practica reformei sociale în mai multe feluri. Mai întâi, îmbunătățirea înțelegerii unui anumit complex de circumstanțe sociale ne oferă adesea o șansă în plus de a le controla. În al doilea rând, sociologia ne asigură mijloace de a ne spori sensibilitatea culturală, permițând politicii să se bazeze pe conștiința valorilor culturale divergente. În al treilea rând, putem investiga consecințele (intenționale și neintenționale) ale adoptării unui anumit program politic. În ultimul rând, și poate cel mai important, sociologia produce conștiința de sine, oferind grupurilor și indivizilor o șansă sporită de a-și determina condițiile propriei lor vieți.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***imaginația sociologică***
- ***consecințe intenționale***
- ***consecințe neintenționale***
- ***reproducere socială***
- ***transformare socială***
- ***anomie***
- ***concepție materialistă asupra istoriei***
- ***capitalism***
- ***conștiință de sine***

2. CULTURA, SOCIETATEA ŞI INDIVIDUL

CONCEPTE DE BAZĂ

SPECIA UMANĂ
Sociobiologia • Evoluție • Instincte și necesități biologice

DIVERSITATEA CULTURALĂ

IDENTITATE CULTURALĂ ŞI ETNOCENTRISM

SOCIALIZAREA
Copiii nesocializați

DEZVOLTAREA TIMPURIE A COPILULUI
Dezvoltarea perceptuală • Plânsul și zâmbitul • Bebelușii și îngrijitorii • Dezvoltarea receptivității sociale

TEORII DESPRE DEZVOLTAREA COPILULUI
Freud și psihanaliza • Teoria lui G.H. Mead • Piaget: fazele dezvoltării cognitive • Legături existente între teorii

CURSUL VIEȚII
Copilăria • Adolescența • Tânărul adult • Vârsta adultă matură • Bătrânețea

SUCCESIUNEA GENERAȚIILOR

SOCIALIZAREA ŞI LIBERTATEA INDIVIDUALĂ

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• cultură • societate • valori • socializare • inconştientul • conştiinţa de sine • identitate

Conceptele de CULTURĂ şi SOCIETATE, pe care le vom studia în acest capitol, se numără printre noţiunile cu cea mai largă întrebuinţare din sociologie. Atunci când folosim cuvântul „cultură" într-o conversaţie zilnică obişnuită, ni-l imaginăm adesea ca fiind echivalent pentru „lucrurile" superioare de minte" – artă, literatură, muzică şi pictură. În accepţia dată termenului de către sociologi, el include atari activităţi, dar totodată şi foarte multe altele. Cultura se referă la modurile de viaţă ale membrilor unei societăţi sau ale grupurilor aparţinând unei societăţi. Ea include modul în care aceştia se îmbracă, tradiţiile de nuntă şi viaţa de familie, stilul lor de muncă, ceremoniile religioase şi maniera în care îşi petrec timpul liber.

„Cultura" poate fi deosebită în mod conceptual de „societate", dar între aceste noţiuni există strânse legături. O societate reprezintă un *sistem de interrelaţionări* care pun în legătură un individ cu altul. Astfel de societăţi sunt întâlnite în Anglia, Franţa şi Statele Unite. Acestea includ milioane de oameni; alte societăţi sunt cu mult mai mici aşa după cum vom vedea în următorul capitol.

Nici o cultură nu poate exista fără societate, aşa cum, nici o societate nu poate exista fără cultură. Fără cultură, n-am mai fi deloc „umani", în sensul în general al termenului. N-am avea un limbaj în care să ne exprimăm, n-am poseda simţul conştiinţei de sine, iar capacitatea noastră de gândire sau de judecată ar fi extrem de limitată. În ce măsură atari caracteristici deosebesc fiinţele umane de animale? De unde provin caracteristicile noastre în mod distinct „umane"? Care este natura firii umane? Aceste întrebări sunt esenţiale pentru sociologie, deoarece ele reprezintă baza întregului domeniu de studiu. Pentru a da răspunsuri, vom analiza atât ceea ce avem în comun, cât şi ceea ce ne doesebeşte în calitate de fiinţe umane faţă de celelalte specii existente.

SPECIA UMANĂ

Charles Darwin, pastor hirotonisit al Bisericii Anglicane, şi-a publicat cartea *Despre originea speciilor* în 1859, după două călătorii întreprinse în jurul lumii pe vasul *Beagle*. Strângând cu trudă observaţii despre diferite specii de animale, Darwin a emis o idee cu privire la dezvoltarea fiinţelor umane şi a animalelor, complet diferită de cele existente până atunci. În epocile trecute era un fapt obişnuit ca lumea să creadă în fiinţe jumătate fiare, jumătate oameni dar o dată cu apariţia descoperirilor lui Darwin acestea au fost înlăturate. Darwin susţinea că a descoperit traiectoria continuă de dezvoltare de la animale la fiinţe umane.

În opinia sa, caracteristicile noastre umane au apărut în urma unui proces de transformări biologice, ce îşi aveau originile o dată cu apariţia vieţii pe pământ, în urmă cu mai mult de trei miliarde de ani. Teoria lui Darwin referitoare la oameni şi animale a fost privită cu reticenţă chiar şi decât cea despre creaturile jumătate fiară, jumătate om. El a încercat să pună în aplicare una dintre cele mai disputate, dar în acelaşi timp convingătoare teorii ale ştiinţei moderne – **teoria evoluţiei**.

Evoluţia

Conform opiniei lui Darwin, dezvoltarea speciilor umane s-a produs ca urmare a unui proces *întâmplător*. În multe religii, inclusiv în creştinism, animalele şi fiinţele umane sunt considerate ca fiind create prin intervenţia divinităţii. În schimb, teoria evoluţiei socoteşte că dezvoltarea speciilor animale şi umane este lipsită de finalitate. Evoluţia reprezintă un rezultat a ceea ce Darwin denumea **selecţie naturală**. Ideea selecţiei naturale este una simplă. Toate fiinţele organice au nevoie, pentru a supravieţui, de hrană şi de alte resurse, cum ar fi protecţia faţă de fenomenele naturale; nereprezentând însă suficiente resurse pentru asigurarea existenţei tuturor tipurilor de animale care trăiesc concomitent, din pricina faptului că ele produc mai multe progenituri decât are mediul înconjurător posibilitatea de a hrăni. Supravieţuiesc cele care se adaptează la mediu, în vreme ce, celelalte, mai puţin capabile să facă faţă acestor cerinţe, dispar. Unele animale sunt mai inteligente, se mişcă mai rapid sau posedă un simţ al văzului mai ascuţit decât altele. În lupta pentru supravieţuire, ele sunt avantajate în comparaţie cu cele mai puţin înzestrate. Trăiesc mai mult şi au capacitatea de a procreea, transmiţându-şi caracteristicile generaţiilor următoare. Acestea sunt „selectate" pentru a supravieţui şi a se reproduce.

Un proces continuu de selecţie naturală are loc datorită mecanismului biologic al **mutaţiei**. Mutaţia reprezintă o transformare genetică întâmplătoare care schimbă caracteristicile biologice ale anumitor componenţi ai unei specii. Majoritatea mutaţiilor sunt fie dăunătoare, fie inutile din punctul de vedere al supravieţuirii, dar unele dintre ele conferă animalului un avantaj competitiv asupra altora: cei purtători de gene mutante vor avea în acest caz tendinţa de a supravieţui în detrimentul celor lipsiţi de ele. Acest proces explică atât modificările minore din interiorul speciilor, cât şi schimbările majore care conduc la dispariţia completă a lor. De exemplu, în urmă cu multe milioane de ani, reptilele gigante duceau o existenţă prosperă în diferite regiuni ale pământului. Mărimea lor a devenit un handicap pe măsură ce mutaţiile suferite de alte specii, de dimensiuni mai mici, le confereau acestora alte opţiuni de adaptare. Strămoşii timpurii ai oamenilor se numărau printre aceste specii care se puteau adapta la mediu.

Cu toate că teoria evoluţiei a fost perfecţionată după epoca lui Darwin, structura esenţială a concepţiei lui Darwin continuă să se bucure de o largă răspândire. Teoria evoluţionistă ne oferă posibilitatea de a reconstitui o înţelegere clară a apariţiei diferitelor specii şi a relaţiilor dintre ele.

Ființele umane și maimuțele

Există acum un consens general că evoluția vieții a început în oceane. Cu aproximativ patru sute de milioane de ani în urmă, și-au făcut apariția primele creaturi de uscat. Unele dintre acestea au evoluat devenind reptile de talie mare, care ulterior au fost înlocuite de către mamifere. Acestea sunt creaturi cu sânge cald care se reproduc prin relații sexuale. Cu toate că mamiferele erau cu mult mai mici ca mărime decât reptilele gigante, ele erau mai inteligente și mai mobile. Mamiferele posedă o capacitate sporită de a învăța din experiențe, în comparație cu alte animale, iar această însușire și-a atins apogeul de dezvoltare prin evoluția speciei umane. Ființele umane fac parte dintr-un grup de mamifere superioare, *primatele*, care au apărut în urmă cu 70 de milioane de ani.

Din rândul speciilor animale, rudele noastre cele mai apropiate sunt cimpanzeul, gorila și urangutanul. Se spune că la aflarea teoriei lui Darwin despre evoluție, soția episcopului de Worcester ar fi remarcat: „Că ne tragem din maimuță? Dragul meu, să sperăm că nu-i adevărat. Dar dacă e adevărat, să sperăm că nu se împrăștie vestea." Așa cum s-a întâmplat ulterior cu multe alte persoane „ea" nu înțelegea ce anume implică evoluția. Ființele umane nu se trag din maimuțe; oamenii și maimuțele descind din grupuri mult mai primitive de strămoși care au trăit în urmă cu multe milioane de ani.

Sociobiologia

Cu toate că a fost recunoscută continuitatea evoluției dintre animale și ființele umane, până de curând majoritatea biologilor au încercat să sublinieze calitățile distincte ale speciei umane. Această poziție a fost pusă la îndoială de către *sociobiologi*, care disting paralele strânse dintre comportamentul uman și cel al animalelor. Termenul de **sociobiologie** îi aparține americanului Edward Wilson (Wilson, 1975, 1978). Acest termen se referă la aplicarea principiilor biologice în explicarea activităților sociale ale tuturor animalelor, inclusiv ființele umane. După Wilson, multe aspecte ale vieții sociale umane se bazează pe alcătuirea noastră genetică. De exemplu, anumite specii de animale posedă complicate ritualuri prenupțiale, prin care sunt realizate uniunea sexuală și reproducerea. După spusele sociologilor, curtatul și comportamentul sexual uman implică în general ritualuri similare cu cele ale animalelor, întemeiate de asemeni pe caracteristici înnăscute. Un al doilea exemplu, ar fi că la majoritatea speciilor animale masculii au dimensiuni mai mari, sunt mai agresivi decât femelele și manifestă tendința de a domina „sexul slab". Deci, e posibil ca factorii genetici să explice motivul pentru care, în toate societățile umane cunoscute, bărbații au tendința de a ocupa poziții de autoritate superioară față de cea a femeilor.

O modalitate prin care sociobiologii au încercat să elucideze relații existente între sexe este cea care întrebuințează ideea de „strategie reproductivă". Acest concept reprezintă un model de comportament la care s-a ajuns prin intermediul selecției evoluționiste, care favorizează șansele de supraviețuire ale progeniturilor.

Evoluția ți-a prins bine, Sid.
Desen de Lorenz; ©1980 *The New Yorker Magazine, Inc.*

Trupul femeii deține un mare procent de celule reproductive în comparație cu masculul. În acest fel femeile vor beneficia de acest procentaj, nesimțind nevoia de a avea relații sexuale cu mulți parteneri; scopul lor precumpănitor este acela de a avea grijă și de a proteja progenitura. Pe de altă parte, bărbații sunt înclinați către promiscuitate. Dorința lor de a face sex cu mai multe partenere reprezintă o strategie judicioasă din punctul de vedere al speciei; ei își îndeplinesc rolul, care este acela de a mări la maxim posibilitatea de fecundare dar neoprindu-se aici. S-a sugerat că, prin această modalitate, putem justifica diferențele de atitudine și comportament sexual dintre bărbați și femei având așadar, posibilitatea de a explica fenomene precum violul.

Problemele majore generate de atari explicații au fost amplu dezvoltate în epoca noastră continuând însă să fie extrem de controversate. Există tendința de a împărți savanții în două tabere, într-o oarecare măsură în funcție de formația lor intelectuală. Autorii care susțin punctul de vedere sociologic posedă, majoritatea dintre ei o formație bazată pe biologie, nu pe științele sociale, în timp ce, cei mai mulți sociologi și antropologi manifestă tendința de a privi critic pretențiile sociobiologiei. Probabil cunoștințele lor sunt reduse în ceea ce privește bazele genetice ale vieții omenești, și, în mod similar, biologii posedă cunoștințe extrem de limitate în domeniul cercetării sociologice sau antropologice. Fiecărei tabere fiindu-i dificil să înțeleagă pe deplin forța argumentelor avansate de cealaltă.

Unele dintre pasiunile timpurii generate de opera lui Wilson par să nu mai existe, şi pare posibilă efectuarea unei evaluări suficient de clare a acestor probleme. Sociologia este importantă – dar mai mult pentru ceea ce ea arată despre viaţa animalelor, decât pentru ceea ce a demonstrat referitor la comportamentul uman. Inspirându-se din studiile etologilor (biologi care practică „muncă de teren" în mijlocul grupurilor de animale, în loc să studieze animale în circumstanţele artificiale din grădini zoologice sau laboratoare), sociobiologii au arătat că multe specii animale sunt mai „sociale" decât se crezuse până acum. Grupurile de animale exercită o influenţă considerabilă asupra comportamentului individual al membrilor speciei. Pe de altă parte, s-au descoperit puţine dovezi care să demonstreze că moştenirea genetică deţine controlul asupra unor forme complexe de activitate umană. Ideile sociologilor despre viaţa socială umană nu sunt astfel, decât cel mult speculative. Mulţi critici resping complet interpretarea comportamentului sexual uman menţionată mai sus. Ei afirmă că nu există posibilitatea ca ea să fie dovedită. În plus, nu toţi bărbaţii sunt promiscui, iar dacă avem în vedere comportamentul sexual din societăţile moderne, în care femeile sunt cu mult mai libere să-şi aleagă implicările în relaţii sexuale decât o făceau înainte, în medie ele au la fel de multe relaţii ca şi bărbaţii. Chiar dacă generalizarea ar fi corectă, există numeroşi factori psihologici, sociali şi culturali care ar putea-o explica. De exemplu, bărbaţii deţin o putere mai mare în societate; în căutarea mai multor partenere ei ar putea fi propulsaţi de dorinţa de a-şi exercita această putere şi de a le ţine sub controlul lor total.

Instinctele şi necesităţile biologice

Majoritatea biologilor şi sociologilor sunt de acord că fiinţele umane nu posedă „instincte". Un astfel de enunţ intră în contradicţie nu numai cu ipotezele sociobiologiei, ci şi cu părerea majorităţii oamenilor de ştiinţă. Nu există oare o mulţime de lucruri pe care le facem „din instinct"? Dacă cineva ne loveşte cu pumnul, oare nu clipim sau ne ferim în mod instinctiv? De fapt, acesta nu este un exemplu de instinct în care termenul de **instinct** este folosit în mod corect. Conform accepţiei sale din biologie şi sociologie, instinctul reprezintă un model *complex* de comportament determinat în mod genetic. Ritualurile prenupţiale ale multor animale inferioare sunt instinctive în acest sens. Plevuşca-ghimpoasă (un mic peşte de apă dulce), de exemplu, are un set de ritualuri extrem de complicate care trebuie respectate atât de mascul cât şi de femelă atunci când are loc împerecherea (Tinbergen, 1974). Fiecare peşte produce o etalare complicată de mişcări, la care răspund ceilalţi, creând un complicat „dans de împerechere". Acest lucru este înscris genetic pentru întreaga specie. O clipire spontană din ochi, o ferire a capului în faţa unei lovituri anticipate reprezintă un *act reflex*, nu un instinct. Este un răspuns singular, simplu, nu un model complicat de comportament. Aşa ceva nu poate fi considerat „instinctiv" în sensul tehnic al cuvântului.

Ființele umane se nasc cu mai multe reflexe de bază similare de exemplu, reacția de a clipi din ochi, în care majoritatea lor par a avea o anumită valoare de supraviețuire evoluționistă. De exemplu, bebelușii umani vor suge atunci când li se oferă un sfârc sau un obiect în formă de sfârc. Un copil își ridică rapid mâinile în sus pentru a se echilibra atunci când își pierde echilibrul și își retrage iute mâna dacă atinge o suprafață fierbinte. Fiecare dintre aceste reacții reprezintă o modalitate de a supraviețui.

De asemeni, ființele umane posedă mai multe *necesități* stabilite biologic. Există un temei organic al nevoii noastre de hrană, băutură, sex și menținere a unor anumite nivele climaterice. Dar modalitățile în care sunt satisfăcute sau rezolvate aceste necesități variază mult între – și în interiorul diferitelor culturi.

De exemplu, toate culturile tind să aibe un anumit tip de comportament prenupțial standardizat. Cu toate că acesta este legat de natura universală a necesităților sexuale, expresia lor în cadrul feluritelor culturi – chiar incluzând actul sexual în sine – diferă enorm. O poziție comună pentru actul sexual în cultura occidentală este cea în care femeia stă întinsă pe spate, iar bărbatul este deasupra ei. Această poziție este considerată ca fiind absurdă de către membrii altor societăți, care în cadrul actului sexual preferă poziția în care cei doi parteneri stau întinși alături, sau femeia deasupra bărbatului, sau bărbatul îndărătul femeii, sau în alte poziții. Modalitățile prin care oamenii caută să-și satisfacă necesitățile sexuale par astfel a fi învățate pe cale culturală, și nu implantate genetic.

Mai mult, ființele umane pot trece peste necesitățile lor biologice în maniere care nu-și găsesc echivalentul printre animale. Misticii religioși au posibilitatea de a posti perioade extrem de îndelungate. Indivizii pot decide să rămână celibatari pentru o parte sau pentru toată viața lor. Toate animalele, dar și ființele umane, au un impuls către autoconservare însă oamenii, spre deosebire de alte animale, au capacitatea de a se opune acestui impuls, riscându-și viața cum ar fi de exemplu, în excaladări sau alte întreprinderi riscante sau chiar sinucigându-se.

DIVERSITATEA CULTURALĂ

Diversitatea culturii omenești este remarcabilă. Formele de comportament variază mult de la o cultură la alta, deseori contrastând într-o manieră radicală cu ceea ce oamenii din societățile occidentale consideră „normal". De exemplu, în Occidentul modern noi socotim uciderea deliberată a nou-născuților sau a bebelușilor drept una dintre cele mai îngrozitoare crime. Cu toate acestea, în cultura chineză tradițională, nou-născuții de sex feminin erau sugrumați în mod frecvent după naștere, pentru că erau considerați o piedică, nu un avantaj pentru familie.

În Occident, consumăm stridii, dar nu mâncăm pui de pisică sau cățeluși, care sunt considerați delicatese în anumite părți ale lumii. Evreii nu consumă carne de porc, în timp ce hindușii mănâncă acest tip de carne, nu însă și pe cea de vită.

Occidentalii socotesc sărutul drept o parte normală a comportamentului sexual, dar în multe culturi această practică fie nu este cunoscută, fie este socotită ca fiind dezgustătoare. Toate aceste trăsături diferite de comportament reprezintă aspecte ale diferențelor culturale evidente care disting o societate de alta.

Societățile mici (precum societățile de „vânători și pescari" discutate în capitolul al doilea) manifestă tendința de a fi uniforme din punct de vedere cultural, dar societățile industrializate sunt ele însele diverse din același punct de vedere, implicând numeroase **subculturi** diferite. În orașele moderne, de exemplu, multe comunități subculturale trăiesc una lângă alta – antilezi, pakistanezi, indieni, italieni, greci și chinezi în anumite zone ale centrului Londrei, în prezent. Totuși aceștia au posibilitatea de a avea propriile lor teritorii și moduri de viață.

IDENTITATE CULTURALĂ ȘI ETNOCENTRISM

Fiecare cultură posedă propriile sale modele unice de comportament, care par străine oamenilor din alte medii culturale. Ca exemplu, îi putem lua pe Nacirema, un grup descris în cadrul unei renumite investigații științifice, de către Horace Miner (1956). Miner și-a concentrat atenția asupra ansamblului complicat de ritualuri în care se angrenează membrii grupului Nacirema, ritualuri care au caracteristici stranii și exotice. Investigația sa merită să fie citată detaliat:

> Credința fundamentală care stă la baza întregului sistem pare să fie cea conform căreia corpul omenesc este urât, iar înclinația sa naturală este către neputință și boală. Prizonier al unui astfel de corp, singura speranță a omului constă în a înlătura aceste caracteristici prin folosirea puternicelor influențe exercitate de ritual și ceremonie. Fiecare gospodărie are unul sau mai multe altare dedicate acestui scop... Punctul central al altarului este o cutie sau un dulap construit în zid. În acest dulap sunt păstrate numeroasele vrăji și poțiuni magice fără de care nici un băștinaș nu crede că ar putea trăi. Aceste pregătiri sunt efectuate de o mulțime de doctori specializați. Cei mai puternici dintre aceștia sunt vrăjitorii, al căror sprijin trebuie răsplătit cu daruri substanțiale. Totuși, vrăjitorii nu le oferă clienților lor rețete tămăduitoare, ci decid lista de ingrediente, pe care apoi le scriu într-un limbaj străvechi și secret. Această scriere este înțeleasă doar de către vrăjitori și de specialiștii în ierburi care, în schimbul altui dar, oferă vraja dorită...
>
> Nacirema manifestă o groază și o fascinație aproape patologică față de gură, a cărei stare se crede că execută o influență supranaturală asupra tuturor relațiilor sociale. Dacă n-ar exista ritualurile gurii, ei cred că le-ar cădea dinții, le-ar sângera gingiile, li s-ar scofâlci maxilarele, i-ar părăsi prietenii sau iubiții lor i-ar respinge. Ei mai cred de asemeni, că între caracteristicile orale și cele morale este o relație strânsă. De exemplu, există o abluțiune rituală a gurii pentru copii despre care se spune că le îmbunătățește fibra morală.
>
> Ritualul corporal zilnic efectuat de fiecare include și un rit al gurii. În ciuda faptului că acești oameni sunt atât de meticuloși în privința îngrijirii gurii, acest

rit implică o practică ce îl uimeşte pe străinul neiniţiat considerând-o ca fiind revoltătoare. Mi s-a relatat că ritualul constă în introducerea în gură a unui mic mănunchi de fire de păr de porc, împreună cu anumite prafuri magice, apoi se remarcă prin mişcarea mănunchiului într-o serie de gesturi extrem de formalizate. (Miner, 1956, pp. 503-504).

Cine sunt Nacirema, şi în ce parte a lumii trăiesc ei? Puteţi răspunde singuri la aceste întrebări şi puteţi identifica natura ritualurilor corporale descrise, prin simpla citire a cuvântului „Nacirema" invers. Aproape orice activitate familiară va părea stranie dacă este descrisă fiind scoasă din context, în loc să fie luată în considerare ca parte a unui întreg mod de viaţă al unui popor. Ritualurile de purificare occidentale nu sunt mai mult sau mai puţin ciudate decât obiceiurile unor grupuri din Pacific care îşi scot dinţii din faţă pentru înfrumuseţare sau decât cele ale anumitor grupuri tribale din America de Sud care îşi introduc discuri în interiorul buzelor, făcându-le apoi să iasă în afară, considerând că acest lucru le sporeşte atractivitatea.

➲ Nu putem înţelege aceste practici şi credinţe separându-le de culturile diverse din care fac parte. O cultură trebuie studiată în termenii propriilor sale înţelesuri şi VALORI – o supoziţie-cheie a sociologiei. Sociologii se străduiesc pe cât pot să evite **etnocentrismul**, care reprezintă judecarea altor culturi prin comparaţia cu cea căreia îi aparţii. Având în vedere că, culturile umane diferă atât de mult, nu este surprinzător că în mod frecvent oamenilor care provin dintr-o anumită cultură le este greu să înţeleagă ideile sau comportamentul alteia.

SOCIALIZAREA

Animalele aflate la baza inferioară a scării evoluţioniste, cum ar fi majoritatea speciilor de insecte, sunt capabile să se apere singure la foarte scurtă vreme după naştere, cu ajutor foarte puţin sau deloc din partea adulţilor. În rândul animalelor inferioare nu există generaţii, pentru că modul de comportament al „tinerilor" este mai mult sau mai puţin identic cu cel al „adulţilor". Însă, pe măsură ce urcă pe scara evoluţionistă, aceste observaţii se aplică din ce în ce mai puţin; animalele superioare trebuie să înveţe modalităţile cuvenite de comportament. În rândul mamiferelor, puii sunt complet neajutoraţi la naştere, şi trebuie îngrijiţi de către părinţi, iar bebeluşul uman este cel mai neajutorat dintre toţi. Un copil aparţinând speciei umane nu poate supravieţui neajutat cel puţin pe parcursul primilor patru sau cinci ani de viaţă.

➲ SOCIALIZAREA reprezintă procesul prin care copilul neajutorat devine treptat o persoană conştientă de sine, inteligentă, integrată în tipul de cultură în care s-a născut. Socializarea nu este un fel de „programare culturală," în care copilul absoarbe în mod pasiv influenţele cu care intră în contact. Chiar şi nou-născutul are necesităţi sau exigenţe care afectează comportamentul celor responsabili cu grija sa: de la naştere, copilul este o fiinţă activă.

Socializarea leagă între ele diferitele generații. Naşterea unui copil modifică viețile celor care sunt răspunzători pentru educația sa – iar prin urmare ei înşişi trec prin noi experiențe de învățare. Faptul de a deveni părinte de obicei leagă activitățile adulților de cele ale copiilor pentru tot restul vieții. Oamenii în vârstă rămân părinți atunci când devin bunici, desigur, generând astfel un alt set de relații care pun în legătură generații diferite. Cu toate că procesul de învățare culturală este cu mult mai intens în pruncie şi în faza timpurie a copilăriei decât ulterior, învățarea şi adaptarea continuă pe parcursul întregului ciclu de viață.

În secțiunile care urmează, vom continua tema „natură" în opoziție cu „educație". La început analizăm dezvoltarea individului uman din pruncie până la faza timpurie a copilăriei, identificând principalele stadii ale schimbării pe care o implică.

Copiii nesocializați

Cum ar arăta copiii dacă ar fi crescuți fără influența adulților umani? Este limpede că nici o persoană umană nu ar putea educa cu titlu experimental un copil în afara sferei de influență umană. În toate acestea, au existat mai multe cazuri mult-discutate de copii care şi-au petrecut primii ani departe de un contact uman normal.

„Copilul sălbatic din Aveyron"

Pe data de 9 ianuarie 1800 din pădurile de lângă satul Saint-Serin din sudul Franței a apărut o creatură stranie. În ciuda faptului că mergea în două picioare, părea mai degrabă animal decât om, deşi la scurtă vreme s-a descoperit că era un băiat în vârstă de unsprezece sau doisprezece ani. Vorbea doar prin urlete stridente, care sunau ciudat. Se părea că băiatul nu avea simțul igienei personale şi se uşura când şi acolo unde îi venea la îndemână. A fost informată poliția din localitate şi a fost dus la un orfelinat. La început a încercat în mod constant să evadeze, fiind prins cu oarecare dificultate. Refuza să poarte haine, sfâşiindu-le imediat ce erau puse pe el. Nimeni nu a venit să-l revendice.

Copilul a fost supus unui examen medical amănunțit, care n-a scos în evidență vreo anomalie majoră. Atunci când i s-a arătat o oglindă, se pare că a văzut imaginea, dar nu s-a recunoscut pe sine. Într-o anumită ocazie a încercat să treacă prin oglindă spre a înşfăca un cartof pe care l-a văzut în ea. (De fapt cartoful era ținut îndărătul capului său). După mai multe încercări, fără a întoarce capul, a luat cartoful întinzând mâna peste umăr. Un preot care l-a ținut sub observație zilnică pe băiat, a descris în acest în acest mod incidentul cu cartoful:

> Toate aceste mici detalii, şi multe altele pe care le-am mai putea adăuga, dovedesc că acest copil nu este total lipsit de inteligență, gândire şi putere de judecată. Totuşi, suntem obligați să spunem că, în toate ipostazele fără legătură cu necesitățile sale naturale sau cu satisfacerea apetitului său, în el se poate vedea doar comportamentul animal. Dacă posedă senzații, acestea nu dau naştere nici

unei idei. El nici măcar nu le poate compara între ele. S-ar putea crede că nu există legătură între sufletul sau mintea şi trupul său. (Shattuck, 1980, p. 69, vezi de asemeni, Lane, 1976).

Ulterior băiatul a fost mutat la Paris şi s-a încercat sistematic schimbarea lui „din fiară în om." Efortul a fost doar parţial încununat de succes. A fost învăţat să meargă la toaletă, a acceptat să poarte haine şi a învăţat să se îmbrace singur. Totuşi nu-l interesau jucăriile sau jocurile, şi n-a reuşit niciodată să stăpânească mai mult de câteva cuvinte. Din câte ne putem da seama, pe baza descrierilor detaliate ale comportamentului şi reacţiilor sale, acest lucru nu are ca explicaţie faptul că ar fi fost întârziat mental. El părea fie refractar, fie incapabil să deprindă graiul uman. A făcut mici progrese şi a murit în 1828, la vârsta de aproximativ 40 de ani.

Desigur, trebuie să fim precauţi în interpretarea cazurilor de acest tip. E posibil ca o anomalie mentală să fi rămas nediagnosticată. În mod alternativ, experienţele la care a fost supus copilul s-ar fi putut să-i producă nişte daune psihologice care să-l fi împiedicat să înveţe deprinderile pe care majoritatea copiilor le dobândesc la o vârstă mult mai timpurie. Totuşi între această istorie de caz şi altele care au fost consemnate există suficiente similitudini care să sugereze cât de limitate ar fi facultăţile noastre în absenţa unei perioade extinse de socializare timpurie.

Dacă vom trece peste fazele timpurii ale dezvoltării copilului, vom avea posibilitatea de a înţelege în profunzime procesele prin care pruncul devine în mod recognoscibil „uman".

DEZVOLTAREA TIMPURIE A COPILULUI

Dezvoltarea perceptuală

Toţi copiii umani se nasc cu capacitatea de a realiza anumite distincţii perceptuale şi de a răspunde la ele (Richard şi Light 1986). Exista credinţa conform căreia nou-născutul era copleşit de o multitudine de senzaţii fără a avea posibilitatea să facă distincţie între ele. În cadrul unei faimoase observaţii, psihologul şi filosoful William James scria: „Bebeluşul, asaltat de ochi, urechi, nas, piele şi măruntaie în acelaşi timp, are senzaţia unei confuzii zumzăitoare, fără pereche" (James, 1890). Acest lucru nu mai este considerat a fi o descriere corectă, de către majoritatea cercetătorilor comportamentului infantil – chiar şi nou-născuţii reacţionează selectiv faţă de mediul lor.

De la vârsta de o săptămână, o suprafaţă cu modele (dungi, cercuri concentrice sau o pictură sub forma unui chip) este privită mai des decât o suprafaţă obişnuită viu colorată. Până la vârsta de o lună, aceste capacităţi perceptuale sunt încă slabe, iar imaginile aflate mai departe de treizeci de centimetri sunt înceţoşate. După aceea, aptitudinile vizuale şi auditive sporesc în ritm rapid. La vârsta de aproximativ patru luni, bebeluşul va putea să fixeze persoana care se mişcă prin cameră. Sensibilitatea tactilă şi senzaţia căldurii sunt prezente de la naştere.

Plânsul şi zâmbitul

După felul în care copiii mici răspund în mod selectiv la mediu, adulţii disting modelele de comportament ale bebeluşului, presupunând că acestea oferă indicii în privinţa dorinţelor sau nevoilor sale. Se consideră că plânsul indică starea de forme sau jenă, zâmbetul sau alte anumite expresii sociale denotă o mulţumire. Însăşi această recunoaştere tratează respectivele reacţii ca pe nişte acţiuni sociale din partea bebeluşului. Totuşi, presupunerile culturale sunt adânc implicate în acest proces. Plânsul este un bun exemplu. În multe culturi, bebeluşul este separat la modul fizic de mamă, în cea mai mare parte a zilei, într-un leagăn, cărucior sau ţarc. Aici plânsul tinde să fie un semnal că bebeluşul necesită atenţie. În multe alte culturi, nou-născutul petrece o mare parte a zilei, vreme de mai multe luni, în contact direct cu trupul mamei, fiind purtat într-o eşarfă. În acest caz, mama poate da atenţie doar crizelor de plâns, care sunt tratate ca urgenţe. Mişcările agitate ale bebeluşului sunt socotite a fi principalul semn că acesta are nevoie de hrană sau de un anumit tratament special.

Diferenţe culturale au fost demonstrate de asemeni, în interpretarea zâmbetului. Toţi bebeluşii normali zâmbesc, în anumite împrejurări, după aproximativ o lună sau şase săptămâni. Un bebeluş va zâmbi dacă îi este arătată o formă ca un chip având două găuri în loc de ochi. De asemeni, va zâmbi unui chip uman şi atunci când gura este ascunsă sau nu. Zâmbetul pare a fi un răspuns înnăscut, nu deprins sau nici măcar declanşat de vederea unei alte feţe zâmbitoare. Un motiv pentru care putem fi siguri de acest lucru este acela că acei copii care s-au născut orbi încep să zâmbească la aceeaşi vârstă ca şi copiii cu vedere normală, cu toate că nu au şansa de a-i imita pe alţii care fac acest lucru. Totuşi situaţiile în care zâmbetul este considerat ca fiind potrivit variază de la o cultură la alta, iar acest lucru este legat de reacţiile timpurii pe care le au adulţii la reacţia zâmbitoare a copiilor. Bebeluşii nu trebuie să deprindă să zâmbească, ci trebuie să înveţe când şi unde se cuvine să facă acest lucru. Astfel chinezii, de exemplu, zâmbesc mai rar în locuri „publice" decât occidentalii – cum ar fi de pildă la întâmpinarea unui străin.

Bebeluşi şi îngrijitori

Bebeluşul este capabil să-şi distingă mama – sau alt îngrijitor important – de alte persoane începând cu vârsta de trei săptămâni. El încă nu recunoaşte individul celălalt ca fiind o *persoană*; mai degrabă, el răspunde la anumite caracteristici, probabil ochii, glasul şi maniera în care este ţinut. O mamă ştie că este recunoscută atunci când copilul încetează plânsul doar în momentul în care îl ia în braţe, îi zâmbeşte mai mult decât altor persoane, îşi ridică braţele sau bate din palme pentru a marca apariţia ei în încăpere, sau, în momentul în care copilul face mişcări, se târăşte ca să se apropie de ea. Deosebirile culturale au influenţă asupra reacţiilor care tind să apară în mod regulat. Într-un studiu despre cultura din Uganda, Ainsworth a descoperit că îmbrăţişarea şi sărutul între mame şi copii erau rare, în timp ce

bătutul din palme pentru a exprima plăcere, atât din partea mamei cât şi a copilului, era mult mai comun decât se obişnuieşte în familiile europene (Ainsworth, 1977).

Ataşamentul copilului faţă de cel care are grijă de el devine puternic doar după aproximativ luna a şaptea de viaţă. Înainte de acest termen, separarea de mamă nu va genera nici un protest specific, iar alte persoane care au grijă de copil vor fi acceptate fără vreo schimbare a nivelurilor obişnuite de reacţie. Aproximativ la aceeaşi vârstă copiii vor începe să zâmbească doar anumitor persoane, nu fără discernământ. De asemeni, la acest stadiu copilul începe să dobândească perceperea mamei ca persoană distinctă. Copilul îşi dă seama că mama există chiar şi atunci când ea nu se află în imediata apropiere a lui, şi poate păstra un fel de imagine a ei în minte. Acest lucru implică începutul experienţei timpului, pentru că bebeluşul are memoria mamei şi în acelaşi timp anticipează întoarcerea ei. Copiii de opt sau nouă luni au capacitatea de a căuta obiecte ascunse, începând să înţeleagă că obiectele posedă o existenţă independentă, indiferent dacă sunt sau nu vizibile la un moment dat.

Selma Fraiberg a ilustrat această fază a comportamentului copilului pe parcursul unei lucrări menite să-i informeze pe părinţi despre creşterea copiilor.

> Aveţi un copil de şase sau şapte luni care vă înşfacă ochelarii de pe nas. Dacă da, nu aveţi nevoie de acest sfat. Îndepărtaţi ochelarii atunci când copilul se întinde după ei, băgaţi-i într-un buzunar sau sub o pernă de pe canapea (şi nu uitaţi locul unde i-aţi *ascuns*!) Nu vă chinuiţi să faceţi pe furiş această manevră, lăsaţi-l pe copil să vă vadă cum îi ascundeţi. El nu va porni în căutarea lor. Se va uita lung la locul unde i-a văzut ultima oară – pe nasul dumneavoastră – apoi îşi va pierde interesul pentru această problemă. El nu caută ochelarii pentru că nu îşi poate închipui că există atunci când nu-i vede.
>
> Când copilul are vreo nouă luni, nu vă bazaţi pe vechile trucuri. Dacă vă vede că vă scoateţi ochelarii şi îi vârâţi sub perna de pe canapea, el va mişca perna şi se va arunca asupra ochelarilor. El a învăţat că un obiect poate fi ascuns vederii, şi totuşi poate exista! El poate urmări mişcările mâinii dumneavoastră către locul unde va fi ascuns şi îl va căuta negreşit acolo. Acesta reprezintă un pas colosal în învăţare şi care nu poate fi trecut cu vederea de către părinţii ai căror ochelari, pipe, stilouri şi port-chei le sunt acum nu numai luate, ci sunt în pericol de a nu fi păstrate în siguranţă. Părinţii care au copii în acest stadiu de dezvoltare nu manifestă interes prea mare pentru aspectele teoretice ale problemei aşa cum sunt ele expuse aici, dar o teorie poate întotdeauna să aducă rezultate practice. Încă mai avem câteva trucuri în manşetă. Hai să-l încercăm pe acesta: lăsaţi-l pe copil să vadă cum strecuraţi ochelarii îndărătul pernei. Lăsaţi-l să-i găsească, convingeţi-l să vi-i dea, apoi ascundeţi ochelarii sub o a doua pernă. *Acum* el este pradă confuziei. Va căuta ochelarii sub *prima* pernă, în primul ascunziş, dar nu-i va căuta în cel de-al doilea. Aceasta înseamnă că bebeluşul poate concepe că ochelarii au o existenţă atunci când sunt ascunşi, dar numai într-un singur loc, primul ascunziş unde căutarea lui fusese anterior încununată de succes. Atunci când copilul nu găseşte ochelarii sub prima pernă, el continuă să-i caute acolo, dar nu-i trece prin cap să-i caute în cel de-al doilea ascunziş sau în altă parte. Obiectele încă pot dispărea. În câteva săptămâni, el îşi va extinde căutarea de la

primul ascunziş la cel de-al doilea şi e pe cale să descopere că un obiect poate fi mutat din loc în loc, păstrându-şi în acelaşi timp o existenţă permanentă. (Fraiberg, 1959, pp. 49-50).

Primele luni din viaţa unui copil sunt totodată o perioadă de învăţare pentru mamă. Mamele sau alte persoane care au grijă de copil, precum taţii sau alţi copii, învaţă să priceapă comunicarea pe care o implică comportamentul copilului şi să răspundă în mod adecvat. Unele mame sunt mai sensibile la aceste indicii decât altele, iar indicii diferite tind să fie subliniate şi să capete o reacţie la ele, în diverse cadre culturale. „Criticile" pe care la fac mamele după comportamentul copiilor influenţează modelul de interacţiune care se dezvoltă între ei. De exemplu, o mamă poate considera că neastâmpărul copilului e semn de oboseală şi îl va duce la culcare. O alta poate interpreta acelaşi comportament ca semnificând că dorinţa copilului este să se joace. Mamele deseori îşi proiectează asupra copiilor lor propriile caracteristici, drept pentru care una care are dificultăţi în păstrarea unei relaţii stabile de afecţiune cu copilul ei poate percepe bebeluşul ca fiind agresiv şi având o reacţie de respingere faţă de ea.

Formarea legăturilor afective cu anumite persoane marchează un prag fundamental în socializare. Relaţia primară, de obicei între mamă şi copil, ajunge să fie una în care sunt investite sentimente puternice, iar pe baza sa încep să se petreacă procese complexe de educaţie socială.

Dezvoltarea receptivităţii sociale

Relaţia dintre copil, mamă şi alte persoane care au grijă de copil se modifică la sfârşitul primului an de viaţă al bebeluşului. Nu numai că acesta începe să vorbească, dar el devine totodată capabil să stea în picioare – majoritatea copiilor sunt în stare să meargă singuri pe la paisprezece luni. În cel de-al doilea şi cel de-al treilea an, copii dezvoltă o capacitate sporită de înţelegere a interacţiunilor şi emoţiilor altor membri ai familiei. Copilul învaţă cum să-i consoleze şi să-i supere pe ceilalţi. Copiii în vârstă de doi ani pot înţelege dacă unul dintre părinţi se supără pe celălalt; şi poate să-l îmbrăţişeze pe unul sau pe celălalt dacă respectiva persoană este vizibil afectată. Un copil de aceeaşi vârstă este capabil să necăjească un frate sau o soră, sau un părinte.

Începând cu vârsta de un an, joaca începe să ocupe o mare parte din viaţa copilului. La început, copilul se va juca mai mult singur, dar va solicita din ce în ce mai mult o persoană care să-i fie parteneră de joacă. Prin joacă, copiii îşi îmbunătăţesc coordonarea fizică şi încep să-şi extindă cunoaşterea despre lumea adulţilor. Ei încearcă noi deprinderi şi de asemeni, încearcă să imite comportamentul adulţilor.

În cadrul unui studiu mai vechi, Mildred Parten a definit câteva categorii ale dezvoltării jocului care, în linii generale, continuă să fie acceptate şi în prezent (Parten, 1932). La început, bebeluşii se implică în *joaca independentă solitară*. Chiar şi atunci când se află în tovărăşia altor copii, ei se joacă singuri, fără a fi atenţi la ce

fac ceilalţi. Aceasta fază este urmată de *activitatea paralelă*, în care copilul imită ceea ce fac ceilalţi, dar nu încearcă să intervină în activităţile lor. Mai târziu (în jurul vârstei de trei ani), copiii se implică din ce în ce mai mult în *joaca asociativă*, în cadrul căreia ei îşi pun în evidenţă propriul comportament. Fiecare copil continuă să se comporte aşa după cum doreşte, dar observă şi răspunde la ceea ce fac ceilalţi. Ulterior, la vârsta de patru ani, copiii încep *joaca cooperativă* – activităţi care cer ca fiecare copil să colaboreze cu celălalt (ca în jocul „de-a mama şi de-a tata").

De-a lungul perioadei care se întinde de la vârsta de un an până la vârsta de patru sau cinci, copilul învaţă de asemeni, disciplina şi auto-controlul. Acest lucru înseamnă că el învaţă să-şi controleze necesităţile trupeşti şi le tratează în mod adecvat. Copiii depind mersul la toaletă (un proces dificil şi îndelungat) şi învaţă să mănânce în mod civilizat. Totodată ei învaţă să se „poarte frumos" în diferitele contexte ale activităţii lor, mai ales atunci când interacţionează cu adulţi.

Pe la cinci ani, copilul a ajuns o fiinţă oarecum autonomă, nu mai e un bebeluş, ci este aproape independent în rutinele elementare ale vieţii în casă. El este pregătit să se aventureze şi mai mult în lumea exterioară, fiind capabil să petreacă ore întregi departe de părinţi, fără a se îngrijora prea mult. Copilul devine mai mult ca niciodată un individ. Una dintre cele mai distinctive trăsături ale fiinţelor umane, în comparaţie cu alte animale, este aceea că oamenii au *conştiinţă de sine*. Cum am putea înţelege apariţia sentimentului sinelui – conştiinţa că individul posedă o identitate distinctă, separată de a celorlalţi? Pe parcursul primelor luni de viaţă, bebeluşul nu înţelege (aproape) deloc deosebirile dintre fiinţele umane şi obiectele materiale din jurul său şi nu are conştiinţă de sine. De-abia la vârsta de doi ani sau şi mai mult copiii încep să folosească concepte precum „eu", „pe mine", „tu" şi „pe tine". Apoi doar treptat ajung să înţeleagă că, ceilalţi au identităţi distincte, conştiinţă şi necesităţi separate de ale lor.

TEORII DESPRE DEZVOLTAREA COPILULUI

Problema apariţiei sinelui este extrem de dezbătută şi este percepută diferit din perspective teoretice aflate în contrast. Într-o anumită măsură, acest lucru se întâmplă din cauză că, cele mai importante teorii despre dezvoltarea copilului pun accentul pe aspecte diferite ale socializării. Opera marelui psiholog şi întemeietor al psihanalizei Sigmund Freud se concentrează în principal asupra modului în care bebeluşul controlează anxietăţile şi asupra aspectelor emoţionale ale dezvoltării copilului. Filosoful şi sociologul american Herbert Mead acordă atenţie în principal felului în care copiii învaţă să folosească conceptele de „eu", „unde" şi „pe mine". Cercetătorul elveţian Jean Piaget a studiat comportamentul copilului şi a lucrat asupra mai multor aspecte ale dezvoltării lui, multe din scrierile sale ale sale având ca obiect de studiu *cunoaşterea* – modalităţile în care copiii învaţă *să gândească* despre ei înşişi şi despre mediul în care trăiesc.

Freud şi psihanaliza

➲ Sigmund Freud, psihanalist vienez care a trăit între 1856-1939, nu numai că a influenţat puternic dezvoltarea psihologiei moderne, ci a fost totodată una dintre figurile intelectuale majore ale secolului XX. Impactul pe care l-au avut ideile sale s-a resimţit în artă, literatură şi filosofie, precum şi în ştiinţele sociale umane. Freud n-a fost doar un profesor care a cercetat comportamentul uman, preocupându-se şi de tratamentul pacienţilor nevrotici. **Psihanaliza**, tehnica terapiei inventate de el, constă în a-i face pe pacienţi să vorbească în mod deschis despre vieţile lor, îndeosebi despre amintirea experienţelor trăite anterior. Freud a ajuns la concluzia că o mare parte din ceea ce ghidează comportamentul nostru se află în INCONŞTIENT şi implică persistenţa la maturitate a metodelor de a face faţă realităţii dezvoltate anterior. Majoritate acestor experienţe din faza timpurie a copilăriei sunt pierdute pentru memoria noastră conştientă, cu toate că ele alcătuiesc temelia pe care se sprijină CONŞTIINŢA noastră.

Dezvoltarea personalităţii

Conform teoriei lui Freud, bebeluşul este o fiinţă pretenţioasă, posedând o energie pe care nu o poate controla datorită faptului că este în mod esenţial neajutorată. Bebeluşul trebuie să înveţe că necesităţile sau dorinţele lui nu pot fi satisfăcute imediat întotdeauna – un proces dureros. În opinia lui Freud, copiii mici nu au doar necesităţi vizând hrana şi băutul, ci şi satisfacţia erotică. Freud nu voia să spună că bebeluşii manifestă dorinţe sexuale în acelaşi fel ca adolescenţii sau ca adulţii. Termenul de „erotic" se referă la o nevoie generală de contact apropiat şi plăcut cu alţii.

După opinia lui Freud, dezvoltarea psihologică umană reprezintă un proces care implică tensiuni majore. Bebeluşul învaţă în mod progresiv să-şi controleze pornirile, dar acestea rămân sub forma unor motivaţii puternice în inconştient.

Freud distinge mai multe stadii tipice ale dezvoltării aptitudinilor bebeluşului şi copilului de vârstă mică. El acordă o deosebită atenţie fazei – de la patru până la cinci ani – în care majoritatea copiilor sunt capabili să părăsească compania constantă a părinţilor lor şi să pătrundă în lumea socială. Freud denumeşte această fază stadiul oedipian. Legăturile timpurii pe care bebeluşii şi copiii de vârstă mică le formează cu părinţii lor au un element erotic lămurit, în sensul menţionat mai sus. Dacă unor atari legături li s-ar permite să continue şi să se dezvolte în continuare, pe măsură ce copilul s-ar maturiza din punct de vedere fizic, el ar începe să aibă o relaţie sexuală cu părintele de sex opus. Acest lucru nu se întâmplă deoarece, copiii învaţă să-şi reprime dorinţele erotice faţă de părinţi.

Băieţii învaţă că nu mai pot continua să fie „legaţi de fusta mamei". După Freud, băieţii mici simt un puternic antagonsim faţă de tată, pentru că acesta are posesia sexuală asupra mamei. Aceasta este baza **complexului lui Oedip**. Complexul lui Oedip este depăşit atunci când copilul îşi reprimă atât ataşamentul erotic faţă de

mama lui, cât şi antagonismul faţă de tatăl lui (acest lucru se petrece, în cea mai mare parte, la nivel inconştient). Acest lucru marchează începutul unui stadiu important în dezvoltarea sinelui autonom, pentru că, copilul s-a desprins de dependenţa anterioară faţă de părinţii săi, mai ales faţă de mama sa.

Descrierea făcută de Freud dezvoltării feminine este mult mai puţin prelucrată. El consideră că are loc un proces oarecum invers faţă de cel descoperit la băieţi. Fetiţa îşi reprimă dorinţele erotice faţă de tată şi îşi depăşeşte respingerea inconştientă a mamei străduindu-se să ajungă ca ea – să devină „feminină". În opinia lui Freud, felul în care copiii fac faţă complexului lui Oedip influenţează puternic relaţiile ulterioare, mai ales relaţiile sexuale, la care ia parte individul.

Critici

Teoriile lui Freud au fost amplu criticate şi deseori au avut parte de reacţii ostile. Unii au respins ideea că bebeluşii au dorinţe erotice, precum şi teza conform căreia ce se petrece în pruncie şi la începutul copilăriei stabileşte metodele inconştiente de a face faţă anxietăţii care durează de-a lungul vieţii. Criticii feminişti au considerat teoria lui Freud ca fiind direcţionată într-o prea mare măsură către experienţa masculină, dând o prea mică atenţie psihologiei feminine. Cu toate acestea, ideile lui Freud continuă să exercite o puternică influenţă. Chiar dacă nu le acceptăm în totalitate, unele dintre ele şi-au dovedit validitatea. Există aspecte inconştiente legate de comportamentul uman, bazate pe metode de a face faţă anxietăţii care îşi au originea în copilărie.

Teoria lui G.M. Mead

Formaţia intelectuală şi cariera lui G.H. Mead (1863-1931) au fost în majoritatea privinţelor complet diferite de cele ale lui Freud. Mead a fost la origine filosof, petrecându-şi cea mai mare parte a vieţii de profesor la Universitatea din Chicago. Lucrările sale sunt puţine, iar cartea în virtutea căreia este cel mai bine-cunoscut, *Mind Self and Society* (1934) a fost alcătuită de către studenţii săi pe baza notiţelor luate la cursurile lui dar şi din alte surse. Având în vedere că dezvoltă principala bază a unei tradiţii generale de gândire teoretică, *interacţionismul simbolic*, ideile lui Mead au avut un impact puternic în sociologie. (Pentru detalii suplimentare despre interacţionismul simbolic, vezi capitolul 21, „Teoria sociologică".) Dar opera lui Mead oferă în plus o interpretare a principalelor faze ale dezvoltării copilului, dând o atenţie deosebită apariţiei sentimentului sinelui.

Există câteva similitudini interesante între părerile lui Mead şi cele ale lui Freud, cu toate că Mead consideră personalitatea umană ca fiind mai puţin tensionată. Conform teoriei lui Mead, bebeluşii şi copiii mici se dezvoltă ca fiinţe sociale în primul rând prin imitarea acţiunilor celor din jurul lor. Una dintre modalităţile în care se petrece acest lucru este joaca. Aşa după cum s-a remarcat mai sus, în joaca lor, copiii mici deseori imită ceea ce fac adulţii. Un copil mic va face plăcinte din

noroi, după ce a văzut un adult făcând de mâncare, sau va săpa cu o lingură, după ce a văzut pe cineva lucrând în grădină. Joaca copiilor evoluează de la simpla imitație la jocuri mai complicate în cadrul cărora un copil de patru sau cinci ani va interpreta rolul unui adult. Mead denumește aceasta *preluarea rolului celuilalt* – învățarea a ceea ce înseamnă să fii în pielea altei persoane. De-abia în această fază copiii dobândesc un sentiment dezvoltat al sinelui. Copiii capătă o înțelegere a lor înşi şi în calitate de agenți separați – în calitate de „eu" – văzându-se pe sine prin ochii celorlalți.

După Mead, noi dobândim conştiință de sine atunci când învățăm să distingem între „pe mine" şi „eu".* „Eu" este bebelușul nesocializat, o adunătură de nevoi şi dorințe spontane. „Pe mine", aşa după cum foloseşte Mead termenul, reprezintă **sinele social**. Mead susține că indivizii dezvoltă *conştiința* ajungând să se vadă aşa cum îi văd alții pe ei. Atât Freud cât şi Mead consideră că la vârsta de aproximativ cinci ani copilul devine un agent autonom, capabil de înțelegere de sine şi în stare să opereze în afara contextului familiei. Pentru Freud, acesta este rezultatul fazei oedipiene, în timp ce pentru Mead el este consecința unei capacități dezvoltate de conştientizare a sinelui.

Un stadiu mai avansat în dezvoltarea copilului se evidențiază, în opinia lui Mead, atunci când copilul are opt sau nouă ani. Aceasta este vârsta la care copiii tind să ia parte mai mult la jocuri organizate şi mai puțin la „joaca" nesistematică. De-abia în această perioadă încep copiii să înțeleagă *valorile şi moralitatea* globale în funcție de care se desfăşoară viața socială. Pentru a învăța jocuri organizate, trebuie înțelese regulile jocului şi noțiunile de onestitate şi participare egală. În acest stadiu, copilul învață să priceapă ceea ce Mead numeşte **celălalt generalizat** – valorile generale şi regulile morale prezente în cultura în care se dezvoltă el. Acest lucru este plasat de către Mead la o vârstă oarecum mai mare decât de Freud, dar încă o dată se poate observa că în acest punct există similitudini clare între ideile lor.

Opiniile lui Mead sunt mai puțin controversate decât cele ale lui Freud. Ele nu conțin atât de multe idei inconştiente surprinzătoare şi nu depind de teoria bazei inconştiente a personalității. Teoria lui Mead despre dezvoltarea conştiinței de sine a exercitat în mod deosebit o puternică influență. Pe de altă parte, părerile lui Mead nu au fost niciodată publicate într-o formă completă şi mai degrabă sunt folosite în calitate de sugestii, oferind într-o mai mică măsură o interpretare generală a dezvoltării copilului.

Piaget: fazele dezvoltării cognitive

Influența operei lui Jean Piaget nu este cu mult mai prejos decât cea a lui Freud. Născut în Elveția în 1896, Piaget şi-a petrecut cea mai mare parte a vieții conducând un institut de cercetare-dezvoltare a copilului, din Geneva. A publicat un număr de mare de cărți şi lucrări ştiințifice, nu numai despre dezvoltarea copilului,

* În original, „me" şi „I" (n.t.).

ci şi despre educaţie, istorie a gândirii, filosofie şi logică. El şi-a continuat prodigioasa activitate până la sfârşitul vieţii, în 1980.

Cu toate că Freud a acordat o atât de mare importanţă începuturilor copilăriei, el nu a studiat niciodată copilul în mod nemijlocit. Teoria sa s-a dezvoltat pe baza observaţiilor efectuate în cursul tratamentelor psihoterapeutice administrate pacienţilor săi. Nici Mead nu a studiat comportamentul copiilor, conturându-şi ideile în contextul discuţiei filosofice. În schimb, Piaget şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii observând comportamentul bebeluşilor, la copii mici şi la adolescenţi. El şi-a întemeiat o mare parte a operei pe observarea în detaliu a unui număr limitat de indivizi, nu pe studierea unor eşantioane ample. Cu toate acestea, el a pretins că descoperirile sale majore sunt valabile pentru dezvoltarea copilului în toate culturile.

Fazele dezvoltării cognitive

Piaget a pus un accent deosebit pe capacitatea copilului de a înţelege practic lumea. Copiii nu colectează informaţia în mod pasiv, ci selectează şi interpretează ceea ce văd, aud şi simt în lumea din jurul lor. Din observaţiile făcute pe copii şi din numeroase experienţe efectuate în privinţa modurilor lor de gândire, el a conchis că fiinţele umane parcurg mai multe stadii distincte de dezvoltare cognitivă – adică învaţă *să gândească* despre ei înşişi şi despre mediul în care trăiesc. Fiecare stadiu implică dobândirea unor noi deprinderi şi depinde de încheierea cu succes a celui precedent.

Primul stadiu este cel *sensorimotor*, care durează de la naştere până aproximativ la vârsta de doi ani. Până la vârsta de aproximativ patru luni, un bebeluş nu se poate deosebi pe sine de mediu. De exemplu, copilul nu realizează că propriile sale mişcări fac ca laturile leagănului său să zornăie. Obiectele nu sunt diferenţiate de persoane, iar bebeluşul nu e conştient că există altceva şi în afara câmpului său vizual. Aşa după cum arată cercetările menţionate, bebeluşii învaţă treptat să deosebească oamenii de obiecte, ajungând să-şi dea seama că, atât unii, cât şi celelalte au o existenţă independentă de percepţiile lor imediate. Piaget denumeşte acest stadiu timpuriu *sensorimotor*, pentru că bebeluşii învaţă din simţurile lor, îndeosebi prin atingerea obiectelor, prin manipularea lor şi prin explorarea fizică a mediului. Principala realizare a acestui stadiu este aceea că la sfârşitul lui copilul înţelege că mediul său posedă proprietăţi distincte şi stabile.

Următoarea fază, denumită **stadiul pre-operaţional**, este cea căreia Piaget i-a dedicat cea mai mare parte a cercetărilor sale. Acest stadiu durează de la vârsta de doi ani la vârsta de şapte ani, când copiii dobândesc stăpânirea limbii şi sunt capabili să folosească cuvinte ce desemnează obiecte şi imagini într-o manieră simbolică. De exemplu, un copil de patru ani poate folosi mişcarea palmei în aer pentru a reprezenta conceptul de „avion". Piaget denumeşte acest stadiu pre-operaţional, deoarece, copiii încă nu sunt capabili să-şi folosească în mod sistematic capacităţile mentale aflate în dezvoltare. Viziunea caracteristică a copiilor în acest stadiu este **egocentrismul**. În opinia lui Piaget, acest concept nu se referă la egoism, ci la

tendința copilului de a interpreta lumea în mod exclusiv în termenii propriei sale poziții. De exemplu, băiețelul sau fetița nu înțelege că alții văd obiectele dintr-o perspectivă diferită de a sa. Ținând o carte în fața sa, copilul poate întreba despre o imagine din ea, fără a-și da seama că persoana care sta în fața lui nu poate vedea decât coperțile cărții.

Copiii aflați în stadiul pre-operațional nu sunt în stare să susțină conversații coerente cu altcineva. În vorbirea egocentrică, ceea ce spune fiecare copil este mai mult sau mai puțin lipsit de legătură cu ceea ce au spus vorbitorii anteriori. Copiii vorbesc împreună, dar nu unul cu celălalt, în același sens ca adulții. Pe parcursul acestei faze de dezvoltare, copiii nu au o înțelegere generală a categoriilor de gândire pe care adulții tind să le considere subînțelese: concepte precum cauzalitate, viteză, greutate sau număr. Chiar dacă copilul vede turnându-se apă dintr-un recipient înalt și subțire într-unul mai larg și mai plat, nu va înțelege că volumul de apă rămâne același trăgând concluzia că în noul recipient e mai puțin lichid, pentru că nivelul apei este mai scăzut.

Cea de-a treia fază, **stadiul operațional concret**, durează de la vârsta de șapte ani până la zece ani. Pe parcursul acestei faze, copiii stăpânesc noțiuni abstracte, logice. Ei sunt capabili să manipuleze idei precum cauzalitatea fără mare dificultate. În acest stadiu de dezvoltare copilul va recunoaște raționamentul fals prezent în ideea că recipientul mai larg conține mai puțină apă decât cel înalt și subțire, chiar dacă nivelurile apei sunt diferite. El devine capabil să realizeze operați matematice de înmulțire, împărțire și scădere. În acest stadiu copiii sunt mai puțin egocentrici. În stadiul preoperațional, dacă o fetiță este întrebată „Câte surori ai?", ea poate răspunde în mod corect „una". Dar dacă e întrebată: „Câte surori are sora ta?" ea va răspunde probabil „nici una", din cauză că nu se poate percepe din punctul de vedere al surorii ei. În stadiul operațional concret copilul este capabil să răspundă la o astfel de întrebare, în mod corect, cu ușurință.

Vârsta cuprinsă între 11-15 ani acoperă ceea ce Piaget numește **perioada operațională-formală**. În timpul adolescenței, copilul aflat în fază de dezvoltare devine capabil să înțeleagă idei extrem de abstracte și ipotetice. Atunci când se confruntă cu o problemă, copiii aflați la această vârstă sunt capabili să analizeze toate modalitățile posibile de a o rezolva și le parcurg în mod teoretic spre a găsi o soluție. Tânăra persoană aflată în stadiul operațional-formal este capabilă să înțeleagă de ce anumite tipuri de întrebări conțin șiretlicuri. La întrebarea „Ce creaturi sunt în același timp pudeli și câini?" Copilul poate sau nu poate fi capabil să dea răspunsul corect (răspunsul este „pudelii"), dar el va înțelege motivul pentru care acest răspuns este corect și va aprecia umorul conținut.

După Piaget, primele trei stadii de dezvoltare sunt universale; dar nu toți adulții ajung la stadiul operațional formal. Dezvoltarea gândirii operaționale formale depinde într-o mare măsură de procesele de învățământ. Adulții cu performanțe educative limitate tind să continue să gândească în termeni mai concreți și să păstreze rămășițele de egoism.

Critici

Margaret Donaldson a pus sub semnul întrebării opinia lui Piaget conform căreia copiii sunt extrem de egoişti în comparaţie cu adulţii (Donaldson, 1979). Sarcinile date de Piaget copiilor pe care i-a studiat, susţine ea, au fost prezentate mai degrabă din punctul de vedere al unui adult, nu în termeni care să fie înţeleşi de către aceştia. Egocentrismul este caracteristic în egală măsură comportamentului uman – în anumite situaţii. Pentru argumentare, ea citează un pasaj din autobiografia poetului englez Laurie Lee, în care descrie prima sa zi de şcoală pe vremea când era copil.

> Prima zi mi-am petrecut-o găurind hârtie, apoi am plecat acasă cu o furie înăbuşită.
> Ce s-a întâmplat, iubitule? Nu ţi-a plăcut la şcoală?
> Nu mi-au dat nici un cadou.
> Cadou? Ce cadou?
> Au zis că or să-mi dea un cadou.
> Ei haide, sunt sigură că n-au zis aşa ceva.
> Ba au zis! Au zis: Tu eşti Laurie Lee, nu-i aşa?
> Bine; stai aici deocamdată*. Am stat acolo toată ziua, dar nu mi-am primit cadoul.
> Nu mă mai duc acolo.

Ca adulţi, suntem înclinaţi să credem că, într-o manieră comică, copilul a înţeles greşit instrucţiunile învăţătorului. Cu toate acestea Donaldson arată că, la un nivel mai profund, adultul nu a reuşit să înţeleagă copilul, nedându-şi seama de ambiguitatea exprimării „stai aici deocamdată". În acest caz, adultul, nu copilul este vinovat de egocentrism.

Opera lui Piaget a fost de asemeni, mult criticată pentru metodele sale folosite. Cum putem generaliza pe baza unor descoperiri întemeiate pe observaţii asupra unui număr restrâns de copii, trăind cu toţii într-un singur oraş? Cu toate acestea, cea mai mare parte a ideilor lui Piaget au rezistat testului enormei cantităţi de cercetări ulterioare la a căror geneză au contribuit. Stadiile de dezvoltare pe care le identifică sunt probabil mai puţin limpezi decât pretindea el, dar multe dintre ideile sale sunt acum acceptate peste tot.

Legăturile existente între teorii

Există deosebiri majore între perspetivele de abordare ale lui Freud, Mead şi Piaget; cu toate acestea se poate sugera o imagine a dezvoltării copilului care se bazează pe toate trei.

Autorii acceptă că, în primele luni de viaţă, bebeluşul nu posedă o înţelegere distinctă a naturii obiectelor sau persoanelor din mediul său sau a propriei sale

---

* Joc de cuvinte: „deocamdată" este traducerea pentru *for the present* din original, dar aceste cuvinte pot fi traduse şi prin: „pentru cadou". (n.t.).

identităţi luată separat. Pe parcursul primilor doi ani de existenţă, înainte de stăpânirea aptitudinilor lingvistice dezvoltate, cea mai mare parte a învăţării de către copil este inconştientă pentru că el încă nu posedă conştiinţă de sine. Probabil că Freud avea dreptate susţinând că modalităţile de a face faţă anxietăţii stabilite pe parcursul acestei perioade timpurii – legate, îndeosebi, de interacţiunea cu mama şi cu tata – rămân importante pentru dezvoltarea ulterioară a personalităţii.

Prin intermediul procesului sugerat de Mead învaţă copiii să devină fiinţe conştiente de sine – diferenţierea dintre „eu" şi „pe mine". Copiii care au dobândit sentimentul sinelui păstrează, totuşi, metode egocentrice de gândire, aşa după cum a indicat Piaget. Dezvoltarea autonomiei copilului probabil că implică dificultăţi emoţionale mai mari decât par a-şi da seama Mead sau Piaget – iar aici ideile lui Freud devin deosebit de relevante. Ideea conform căreia este capabil să facă faţă anxietăţilor timpurii poate influenţa disponibilitatea ulterioară de a se mişca cu succes prin stadiile de cunoaştere distinse de Piaget.

Până aici, mai ales în discuţia despre Freud şi Mead, ne-am concentrat în principal asupra prunciei şi copilăriei timpurii – pe bună dreptate, pentru că primii ani de viaţă sunt esenţiali. Ce se poate spune despre fazele ulterioare ale cursului vieţii? Viaţa fiecăruia trece prin mai multe astfel de faze, de la copilărie, adolescenţă, începutul vieţii adulte până la vârsta medie şi bătrâneţe. În contrast cu secţiunile anterioare ale capitolului, pe acestea le vom avea în vedere nu atât din punctul de vedere al individului, ci mai mult din prisma gradului în care fazele dezvoltării sunt organizate social. Trebuie să înţelegem dezvoltarea individuală în contextul său social mai larg.

CURSUL VIEŢII

Diferitele perioade de tranziţie pe care indivizii le parcurg în timpul vieţii lor par la prima vedere a fi stabilite din punct de vedere biologic – de la copilărie la maturitate şi în cele din urmă la moarte. Însă lucrurile sunt mult mai complicate. Stadiile **cursului vieţii** umane sunt de natură biologică şi socială. Ele sunt influenţate de diferenţele culturale şi totodată de circumstanţele materiale ale vieţii oamenilor în tipuri date de societate. De exemplu, în Occidentul modern, moartea este de obicei asociată cu bătrâneţea, pentru că majoritatea oamenilor se bucură de o durată de viaţă de şaptezeci de ani sau chiar mai mare. Însă în societăţile tradiţionale, mai mulţi oameni au murit în grupe de vârstă mai tinere decât cei care au supravieţuit până la bătrâneţe.

Copilăria

Cei mai mulţi dintre noi suntem înclinaţi să considerăm *copilăria* drept un stadiu clar şi distinct al vieţii. Copiii, presupunem noi, sunt altceva decât „bebeluşii" şi copiii mici care abia încep să meargă. Copilăria se intercalează între pruncie şi

COMPARAŢIE ÎNTRE TEORIILE LUI FREUD, MEAD ŞI PIAGET

Teoria lui Freud referitoare la dezvoltarea copilului este deosebită, pentru că pune accent pe sursele *inconştiente* şi *emoţionale* ale dezvoltării copilului. După Freud, aspectele fundamentale ale personalităţii fiecărui individ se stabilesc de timpuriu, îndeosebi ca urmare a interacţiunii cu mama. Având în vedere că aceste scheme timpurii de comportament sunt deprinse înainte ca, copilul să stăpânească folosirea limbajului, ele au tendinţa de a rămâne la un nivel inconştient.

Bebeluşul trebuie să înveţe că necesităţile sale nu pot fi satisfăcute întotdeauna imediat. Toate mamele impun copiilor lor un fel de disciplină de hrănire. Treptat, bebeluşul ajunge să-şi *reprime* – să-şi blocheze în mod inconştient – nevoile de satisfacere imediată a nevoilor. Conform teoriei lui Freud, reprimarea se află la originea unora dintre cele mai importante trăsături ale dezvoltării copilului. Aceasta are atât o relaţie pozitivă, cât şi una negativă cu mama sa, în care se amestecă iubirea şi împotrivirea.

Tranziţia oedipiană, care de obicei are loc pe la vârsta de patru sau cinci ani ocupă un rol central în teoria lui Freud. Ideea provine din mitul antic elenist al lui Oedip, care fără să ştie îşi ucide tatăl şi se căsătoreşte cu mama sa. În studiul oedipian, copilului i se cere din partea societăţii să părăsească adăpostul emoţional oferit în pruncie de către mamă. Tatăl este principalul agent din cadrul familiei al acestei cereri de autonomie şi independenţă sporită. Copilul trebuie să-şi reprime ura faţă de tată, şi în acelaşi timp o mare parte a fostei sale dependenţe de mamă.

Mead

Abordarea lui Mead se deosebeşte în câteva aspecte fundamentale de cea a lui Freud. Acesta din urmă a fost doctor în medicină şi terapeut (psihanalist). Mead a fost filosof şi sociolog. Pe el îl preocupau mai puţin activităţile emoţionale lăuntrice ale personalităţii individului şi dădea o atenţie mai mare proceselor de interacţiune socială. Mead punea un accent mai redus decât Freud pe inconştient. Ideea reprimării apare foarte puţin în lucrările lui Mead. În plus, Mead nu a acceptat ideea freudiană conform căreia ceea ce se întâmplă în pruncie şi la începutul copilăriei călăuzeşte în mare măsură experienţa noastră ulterioară. Pentru Mead, adolescenţa este la fel de importantă ca şi copilăria în termeni de deprindere socială.

Mead a subliniat semnificaţia jocului în dezvoltarea copilului. Prin intermediul aspectelor imaginative ale jocului, copilul învaţă să *preia rolul celuilalt* – să vadă lumea aşa cum o văd alţii şi să se detaşeze de un punct de vedere egocentric. Ca urmare a acestui proces, copiii îl separă pe „eu" de „pe mine". Acest din urmă concept reprezintă *sinele social*, sinele la care reacţionează ceilalţi. La sfârşitul copilăriei şi la începutul adolescenţei, băiatul sau fata învaţă să preia rolul *celuilalt generalizat* – normele şi valorile abstracte pe care se întemeiază societatea în ansamblul ei. Acest lucru tinde să fie învăţat mai întâi prin joc cooperativ.

Piaget

Cel de-al treilea mare teoretician al cercetării dezvoltării copilului, Piaget, se deosebea de ceilalţi doi. El era psiholog, întemeindu-şi majoritatea ideilor pe observaţii directe asupra copiilor. Nici Freud, nici Mead nu au studiat copiii în mod direct. Asemenea lui Mead, Piaget nu a pus accent aşa cum a făcut-o Freud pe inconştient; totuşi, el a scris mult mai mult decât Mead despre dezvoltarea emoţională a copilului. Pentru Piaget, bebeluşul este la început *egocentric* – el vede lumea din perspectiva propriei sale poziţii. Copiii trebuie să înveţe că există alţii care posedă gânduri şi sentimente comparabile cu ale lor şi au nevoie de mult timp pentru a înţelege concepte care pentru adulţi sunt de la sine înţelese, precum cele de viteză, greutate sau număr. A învăţa mânuirea limbajului reprezintă o parte esenţială a stăpânirii unor atari noţiuni. Drumul de la egocentrismul infantil la maturitatea deplină trece prin mai multe stadii distincte. Piaget susţine că cu fiecare dintre acestea copilul îşi extinde treptat capacitatea de a pricepe concepte abstracte şi de a înţelege sentimentele celorlalţi. De-abia pe la vârsta de aproximativ cincisprezece ani, copiii sunt capabili să stăpânească noţiuni mai complexe de logică şi judecată, iar anumiţi copii nu ajung niciodată la acest stadiu.

instalarea adolescenței. Totuși conceptul de copilărie, asemenea multor altor aspecte ale vieții noastre sociale de azi, a luat ființă doar în ultimele două sau trei secole. În culturile tradiționale, cei tineri treceau direct de la o pruncie îndelungată la roluri active în cadrul comunității. Istoricul francez Philippe Ariés a susținut că, în calitate de fază separată de dezvoltare, „copilăria" nu a existat în epoca medievală (Ariés 1973). În picturile Europei medievale, copiii erau înfățișați ca niște „mici adulți," având chipuri mature și același stil de vestimentație ca și părinții lor. Copiii luau parte la aceleași munci și distracții ca și adulții, nu aveau jucăriile sau jocurile specifice pe care noi le considerăm implicite.

Chiar de la începutul secolului XX, în Anglia și în majoritatea celorlalte țări occidentale, copii de șapte-opt ani au fost puși la muncă, de la ceea ce acum pare a fi o vârstă foarte fragedă. De fapt, în prezent există în lume multe țări în care copii muncesc cu normă întreagă, deseori în împrejurări solicitante din punct de vedere fizic (mine de cărbuni, de exemplu) (UNICEF, 1987). Ideea conform căreia, copiii au drepturi distincte și noțiunea că folosirea muncii copiilor este incompatibilă din punct de vedere moral sunt evoluții relativ recente.

Unii istorici, dezvoltând opinia sugerată de către Ariès, au afirmat că în Europa medievală majoritatea oamenilor erau indiferenți sau chiar ostili față de copiii lor. Însă, această părere a fost respinsă de alții și nu este sprijinită de ceea ce știm despre culturile tradiționale care încă există astăzi. Mulți părinți, în special mamele, au format cu siguranță aceleași tipuri de legături față de copiii lor ca și cele care sunt obișnuite în prezent. Totuși, din pricina îndelungatei perioade de „copilărie" pe care o acceptăm astăzi, societățile moderne sunt în anumite privințe mai „centrate pe copil" decât cele tradiționale. Atât capacitatea de a crește copii cât și copilăria au devenit distincte față de alte stadii decât se obișnuia în comunitățile tradiționale.

Trebuie subliniat că o societate în centrul căreia se află copilul nu este una în care toți copiii au parte de dragoste și grijă din partea părinților sau a altor adulți. Abuzul fizic și sexual la care copiii sunt supuși reprezintă o trăsătură comună a vieții de familie în societatea noastră – cu toate că adevărata dimensiune a unor atari abuzuri a fost scoasă la lumină doar în ultima vreme. Abuzul la care sunt supuși copiii are legături clare cu ceea ce, în conformitate cu standardele de azi. apare drept frecventul comportament urât față de copii în Europa modernă.

Pare posibil că, drept urmare a schimbărilor care au loc la ora actuală în societățile moderne, „copilăria" devine din nou erodată în calitate de statut distinct. Unii observatori au sugerat că acum copiii „cresc atât de repede" încât caracterul separat al copilăriei se diminuează încă o dată (Suransky, 1982; Winn, 1983). De exemplu, chiar și copiii destul de mici pot urmări aceleași programe de televiziune ca și adulții, devenind cu mult mai familiarizați de timpuriu cu „lumea adultă" decât generațiile precedente.

Adolescența

Termenul de „teenager"* este relativ recent. Schimbările biologice implicate în pubertate (momentul în care o persoană devine capabilă de activitate sexuală adultă şi reproducere) sunt esenţiale. Cu toate acestea, în multe culturi ele nu produc gradul de confuzie şi nesiguranţă deseori întâlnit printre tinerii din societăţile moderne. Atunci când există un sistem de şcolarizare pe vârste, de exemplu, cuplat cu rituri distincte care semnalează tranziţia unei persoane la viaţa de adult, procesul de dezvoltare psihosexuală în general, pare mai uşor de parcurs. În societăţile tradiţionale adolescenţii au mai puţin de „dezvăţat" decât omologii lor din societăţile moderne, pentru că ritmul schimbării la ei e mai lent. Există un moment în care copiilor li se cere să nu mai fie copii: să-şi lase deoparte jucăriile şi să termine cu distracţiile copilăreşti. În culturile tradiţinale, unde copiii deja lucrează alături de adulţi, acest proces de „dezvoltare" este în mod normal mai puţin strict.

Caracterul distinct al faptului de a fi „teenager" în ziua de azi este legat atât de extinderea generală a drepturilor copilului cât şi de procesul de educaţie formală. Adolescenţii deseori încearcă să urmeze căile adulte, dar în justiţie ei sunt consideraţi copii. Adolescenţii se află „între" copilărie şi maturitate crescând într-o societate supusă unei continue schimbări.

Tânărul adult

Vârsta de tânăr adult pare din ce în ce mai mult a deveni un stagiu specific în cadrul dezvoltării personale şi sexuale în lumea modernă. Mai ales printre grupurile mai bogate, dar fără a se limita la ele, persoanele cu puţin peste douăzeci de ani îşi iau „pauze" spre a călători şi a explora asocieri sexuale, politice şi religioase. Importanţa acestui „moratoriu" are şanse de a spori, având în vedere perioada extinsă de educaţie pe care o parcurg acum foarte mulţi indivizi.

Vârsta adultă matură

Majoritatea tinerilor adulţi din Occident din ziua de azi se pot aştepta la o viaţă care să ajungă până la bătrâneţe. În timpurile premoderne, puţini erau cei care aveau posibilitatea de a anticipa cu multă încredere un atare viitor. Moartea datorată bolilor, ciumei, de exemplu, era mult mai frecventă în rândul tuturor grupelor de vârstă decât în ziua de azi, iar îndeosebi femeile înfruntau riscuri foarte mari din cauza ratei crescute a moralităţii la naştere.

Pe de altă parte, multe dintre tensiunile la care suntem supuşi acum erau mai puţin pronunţate în epocile trecute. De obicei oamenii păstrau o strânsă legătură cu părinţii lor şi cu alte rude, decât în cadrul populaţiilor migratoare din prezent, iar rutinele de muncă pe care le parcurgeau erau identice cu cele ale strămoşilor lor. În

* Vârsta cuprinsă între 13 şi 19 ani (n.t.).

societatea noastră, incertitudinile majore trebuiesc rezolvate în căsnicie, viața de familie și alte contexte sociale. Trebuie să ne „facem" propria viață mai mult decât au făcut-o predecesorii noștri. Crearea legăturilor sexuale și maritale, de exemplu, depinde acum de inițiativa și selecția individuală, nu mai sunt stabilite de părinți. Acest lucru reprezintă o libertate mai mare pentru individ, dar responsabilitatea poate impune de asemeni tensiuni și dificultăți.

În prezent a păstra o „viziune îndreptată către viitor" la o vârstă medie are o deosebită importanță. Cei mai mulți oameni nu se așteaptă să „facă același lucru toată viața lor" – așa cum se întâmpla cu majoritatea populației în culturile tradiționale. Bărbații sau femeile care și-au petrecut viața în vederea realizării unei cariere pot descoperi că nivelul la care au ajuns la vârsta medie este nesatisfăcător și că le sunt blocate alte oportunități. Femei care și-au petrecut prima parte a vârstei adulte având grijă de familie și ale căror copii au plecat de acasă, pot avea sentimentul că sunt lipsite de valoare socială. Fenomenul „crizei vârstei de mijloc" este extrem de real pentru multe persoane de vârstă mijlocie. O persoană poate avea sentimentul că și-a irosit oportunitățile pe care le-a avut sau că nu va atinge niciodată țeluri la care a nutrit din copilărie. Totuși, tranzițiile implicate nu trebuie să conducă la resemnare sau la disperare; o emancipare a visurilor din copilărie poate fi eliberatoare.

Bătrânețea

În societățile tradiționale, implicit oamenilor în vârstă li se acordă foarte mult respect. „Bătrânii" – grupele de vârstă înaintată – de obicei aveau un cuvânt important, deseori final în probleme de importanță pentru comunitate, în ansamblu. În cadrul familiilor, autoritatea atât a bărbaților cât și a femeilor deseori crește o dată cu vârsta. În schimb, în societățile industrializate, există tendința ca oamenii în vârstă să fie lipsiți de autoritate atât în cadrul familiei, cât și în cel al comunității sociale. După ce s-au pensionat, există posibilitatea ca venitul lor să fie mai mic. În același timp, a existat o mare creștere a proporției din rândul populației în vârstă de peste 65 de ani. În 1900, în Anglia doar una din 30 de persoane avea peste 65 de ani; astăzi proporția este de unu la cinci.

Trecerea la categoria de vârstă a bătrânilor într-o societate tradițională deseori a marcat apogeul statutului pe care îl putea dobândi cineva. În societatea noastră, există tendința ca pensionarea să producă exact urmări inverse. Nemailucrând cu copiii lor și fiind înlăturați din arena economică, nu este ușor pentru oamenii mai în vârstă să facă în așa fel încât perioada finală a existenței lor să fie recompensatorie. S-a obișnuit să se creadă că cei care fac față cu succes bătrânești reușesc acest lucru recurgând la resursele lor interioare, devenind mai puțin interesați de avantajele oferite de viața socială. Deși nu există nici o îndoială că acest lucru poate fi adevărat, se pare că, într-o societate în care mulți sunt sănătoși din punct de vedere fizic la

bătrânețe, își face din ce în ce mai mult simțită prezența o viziune „îndreptată către exterior". Cei aflați la vârsta pensionării pot descoperi o renaștere în cadrul a ceea ce s-a numit „vârsta a treia" (care urmează după copilărie și maturitate), în care începe o nouă fază de educație.

SUCCESIUNEA GENERAȚIILOR

În Europa medievală, moartea ocupa un loc aparte decât în prezent. În lumea modernă majoritatea oamenilor mor în incintele închise ale spitalelor, departe de contactul cu rudele și prietenii lor. Moartea este considerată azi de către mulți occidentali ca fiind sfârșitul unei vieți individuale, nu ca parte a procesului de reînnoire a generațiilor; într-atât diminuarea credințelor religioase a schimbat atitudinea noastră față de moarte. Pentru noi, moartea tinde să fie un subiect care trece nediscutat. Este de la sine înțeles că oamenilor le este frică de moarte, și de aceea doctorii sau rudele de obicei ascund unei persoane suferinde de o boală incurabilă faptul că, poate muri în scurtă vreme.

După Elisabeth Kübler-Ross, precesul de adaptare la iminența morții este un proces comprimat de socializare care implică mai multe stadii. Primul îl reprezintă *negarea* – individul refuză să accepte ceea ce se întâmplă. Cel de-al doilea stadiu este *mânia*, mai ales în rândul celor care mor relativ tineri și sunt conștienți de acest lucru, fiind revoltați de faptul că sunt privați de durata completă a existenței. Acesta este urmat de stadiul *tocmelii*. Individul face un târg cu destinul, sau cu divinitatea, de a muri împăcat dacă i se permite să trăiască spre a vedea un anumit eveniment însemnat, cum ar fi o căsătorie în familie sau o zi de naștere. Pe urmă, individul deseori cade în *depresie*. În sfârșit, dacă are puterea de a ieși din această stare, el se poate îndrepta către faza de *acceptare*, în care este obținută o atitudine de calm în fața morții care se apropie.

Kübler-Ross observă că atunci când îi întreabă pe cei care ascultă conferințele ei ce anume îi înspăimântă cel mai mult în privința morții, majoritatea răspund că le este frică de necunoscut, de durere, de separarea de cei iubiți sau de părăsirea unor proiecte dragi neterminate. După opinia sa, aceste lucruri sunt doar partea vizibilă a aisbergului. Cea mai mare parte din ceea ce asociem cu moartea este inconștient, iar acest lucru trebuie să fie adus la lumină dacă vrem să avem posibilitatea de a muri într-un mod acceptabil. În mod inconștient, oamenii nu-și pot imagina propria moarte decât sub forma unei entități negative care vine să-i pedepsească. Dacă ei își pot da seama că această asociație este irațională – că faptul de a suferi de o maladie incurabilă nu reprezintă o pedeapsă pentru păcatele săvârșite – procesul este ușurat (Kübler-Ross, 1987).

În societățile tradiționale, în care copii, părinți și bunici deseori trăiesc în aceeași gospodărie, de obicei există conștiința limpede a legăturii dintre moarte și succesiunea generațiilor. Indivizii se consideră ca făcând parte dintr-o familie și o comunitate

care durează indefinit, indiferent de efemeritatea existenței personale. În atari circumstanțe, moartea poate fi privită cu mai puțină anxietate decât în circumstanțele sociale individualiste mult mai rapid schimbătoare, ale lumii moderne.

SOCIALIZAREA ŞI LIBERTATEA INDIVIDUALĂ

➲ Pentru că mediile culturale în care ne naştem şi ajungem la maturitate influențează în acest fel comportamentul nostru, ar putea părea că suntem lipsiți de orice individualitate sau voință liberă. Ar putea părea că suntem doar turnați în tiparele preexistente pe care le-a pregătit pentru noi societatea. Unii sociologi manifestă într-adevăr tendința de a scrie despre socializare – şi chiar despre sociologie la modul mai general! – ca şi cum acesta ar fi obiectul discuției, dar o atare opinie este complet eronată. Faptul că de la naştere şi până la moarte suntem implicați în procesul de interacțiune cu ceilalți ne condiționează cu certitudine formarea personalităților, valorile pe care le susținem şi comportamentul pe care ni-l asumăm. Totuşi socializarea se află de asemeni la originea a însăşi individualității şi libertății noastre. În cursul socializării fiecare dintre noi dezvoltă un sentiment de IDENTITATE şi capacitatea de gândire şi acțiune independentă.

Această chestiune este ilustrată de exemplul învățării limbajului. Nici unul dintre noi nu inventează limbajul pe care îl învățăm copii fiind şi cu toții suntem constrânşi de regulile fixe ale folosirii metodei lingvistice. Însă, în acelaşi timp, înțelegerea unui limbaj reprezintă unul dintre factorii mentali care fac posibilă creativitatea şi conştiința noastră de sine. Fără limbaj noi nu am fi nişte ființe conştiente de sine, şi am trăi mai mult sau mai puțin în „aici şi acum". Stăpânirea limbajului este necesară pentru conştientizarea caracteristicilor noastre individuale distinctive şi pentru a stăpâni practic mediul.

REZUMAT

❶ Conceptul de cultură reprezintă una dintre cele mai importante noțiuni ale sociologiei. Cultura se referă la modalitățile de viață ale membrilor unei societăți sau ale grupurilor din cadrul unei societăți. Ea include arta, literatura şi pictura, dar este totodată mult mai extinsă. Alte chestiuni culturale, de exemplu, sunt portul, obiceiurile, planurile de muncă şi ceremoniile religioase.

❷ Cultura reprezintă o parte importantă din ceea ce ne face umani. În calitate de ființe umane, însă, noi avem în comun şi o moştenire biologică. Specia umană şi-a făcut apariția ca urmare a unui îndelungat proces de evoluție genetică. Ființele umane fac parte din grupurile de mamifere superioare, primatele, cu care au foarte multe în comun din punct de vedere fiziologic.

❸ Sociobiologia este importantă în primul rând din cauza felului în care înțelege comportamentul animal; ideile sociobiologilor referitoare la viața socială umană sunt însă speculative. Comportamentul nostru este influențat din punct de vedere genetic, dar înzestrarea noastră genetică probabil, condiționează doar potențialitățile comportamentului nostru, nu și conținutul efectiv al activităților noastre.

❹ Ființele umane nu posedă instincte în sensul unor scheme complexe de comportament nestudiat. Un set de reflexe simple, plus o gamă de nevoi organice, sunt caracteristici înnăscute ale individului uman.

❺ Formele de comportament găsite în toate, sau practic toate, culturile se numesc universalii culturale. Limbajul, prohibiția împotriva incestului, instituția căsătoriei, familia, religia și proprietatea reprezintă principalele tipuri de universalii culturale – dar în cadrul acestor categorii generale există numeroase variații în privința valorilor și modalităților de comportament între diferite societăți.

❻ Învățarea caracteristicilor culturii noastre se poate realiza prin intermediul procesului de socializare. Socializarea este procesul prin care, intrând în contact cu alte ființe umane, bebelușul neajutorat devine treptat o ființă cunoscătoare, conștientă de sine, deprinsă cu modalitățile respectivei culturi.

❼ Opera lui Sigmund Freud sugerează că, copilul mic învață să devină o ființă autonomă doar atunci când învață să echilibreze solicitările mediului cu dorințele presante care provin din inconștient. Capacitatea noastră de a fi conștienți de sine se bazează, în mod dureros, pe reprimarea impulsurilor inconștiente.

❽ După G.H. Mead, copilul dobândește înțelegerea faptului că este un agent separat văzându-i pe ceilalți că se comportă față de el în manieră normală. Într-un stadiu ulterior, atunci când începe să participe la jocurile organizate, când învață regulile jocului, copilul ajunge să înțeleagă „celălaltul generalizat" – valori generale și reguli culturale.

❾ Jean Piaget distinge mai multe stadii importante în dezvoltarea capacității copilului de a înțelege lumea. Fiecare stadiu implică dobândirea unor noi aptitudini cognitive și depinde de încheierea cu succes a celui precedent. Conform opiniei lui Piaget, aceste stadii de dezvoltare cognitivă sunt trăsături universale de socializare.

❿ Socializarea este un proces ce se desfășoară pe tot parcursul vieții. În fiecare fază distinctă a vieții există tranziții de realizat sau crize de depășit. Aceasta include ideea de moarte, ca stadiu final al existenței.

LECTURI SUPLIMENTARE

Philippe Ariès, *Centuries of Childhuod* (Harmond – sworth, Penguin, 1973). O dezbatere clasică – deşi controversată – a apariţiei istorice a „copilăriei" ca fază distinctă a dezvoltării umane.

Ruth Benedict, *Patterns of Culture* (New York, Mentor Books, 1946). Un studiu clasic al diferenţelor culturale, care încă merită să fie citit.

Ralph Fasold, *The Sociolinguistics of Language* (Oxford, Blackwell, 1991). Un text util care tratează despre multe aspecte ale naturii limbajului şi culturii.

Elisabeth Kübler-Ross, *Living with Death and Dying* (London, Souvenir Press, 1987). O relatare plină de sensibilitate a atitudinilor faţă de moarte.

Elly Singer, *Childcare and the Psychology of Development* (London, Routledge, 1992). O dezbatere despre dezvoltarea copilului şi problema eliberării femeilor de obligaţia de a fi mame tot timpul.

Frances C. Waksler, *Studying the Social Worlds of Children: Sociological Readings* (London, Falmer, 1991). O colecţie de texte despre dezvoltarea copilului.

Raymond Williams, *Culture* (Glasgow: Fontana, 1981). O discuţie generală folositoare despre conceptul de cultură.

TERMENI IMPORTANŢI

- ***evoluţie***
- ***selecţie naturală***
- ***mutaţie***
- ***sociobiologie***
- ***instinct***
- ***subculturi***
- ***etnocentrism***
- ***cogniţie***
- ***psihanaliză***
- ***complexul lui Oedip***
- ***socializare***
- ***celălalt generalizat***
- ***stadiu sensiomotor***
- ***stadiu pre-operaţional***
- ***egocentrism***
- ***stadiu concret-operaţional***
- ***perioada formală de operaţionare***
- ***cursul vieţii***

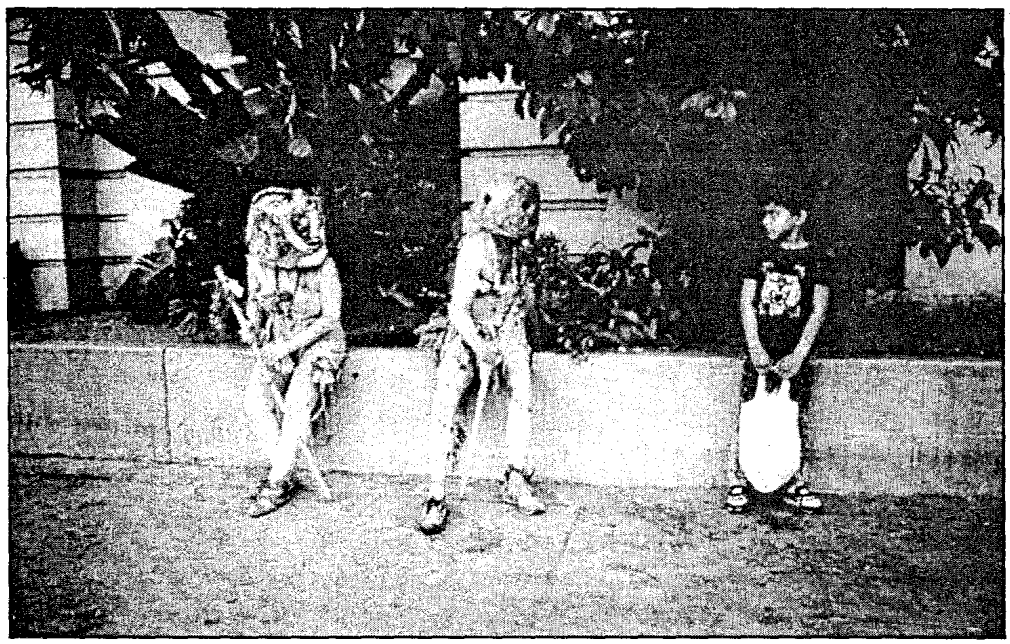

3. TIPURI DE SOCIETATE

CONCEPTE DE BAZĂ

SOCIETĂȚILE PRIMITIVE: VÂNĂTORII ȘI CULEGĂTORII
Pigmeii Mbuti • „Societățile îndestulate" originale?

SOCIETĂȚILE PASTORALE ȘI AGRARE
Societățile pastorale • Societățile agrare

CIVILIZAȚIILE PREINDUSTRIALE SAU STATELE TRADIȚIONALE
Maiașii • Trăsăturile statului tradițional

LUMEA MODERNĂ: SOCIETĂȚILE INDUSTRIALIZATE
Marea Britanie ca exemplu de societate industrializată

SOCIETĂȚILE DIN LUMEA ÎNTÂI, A DOUA ȘI A TREIA
Originile diviziunii • Uniunea Sovietică – tip de societate din Lumea a Doua • Sfârșitul Lumii a Doua • Societățile din Lumea a Treia • India ca exemplu de țară din Lumea a Treia • Sărăcia din Lumea a Treia

ȚĂRILE RECENT INDUSTRIALIZATE

SCHIMBAREA SOCIALĂ ASTĂZI: GLOBALIZAREA

CONCLUZII

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• **industrializarea** • **societăţile industriale** • **globalizarea**

Pentru a înţelege diversitatea culturilor umane, trebuie să avem cunoştinţe despre diferitele tipuri de societate care au existat de-a lungul istoriei. În acest capitol ne vom ocupa de cele mai importante tipuri de societate premodernă, concentrându-ne asupra schimbărilor care au transformat lumea socială în trecutul nu prea îndepărtat. Vom stărui şi asupra unui important eveniment global recent, ale cărui consecinţe ne afectează în prezent pe toţi: dispariţia unui întreg tip de sistem social, societăţile din Lumea a Doua, sau comunismul sovietic.

Vom lua în considerare mai întâi câteva dintre primele forme de societate, ale căror origini datează din cele mai vechi timpuri.

SOCIETĂŢILE PRIMITIVE: VÂNĂTORII ŞI CULEGĂTORII

Cu mult timp în urmă, fiinţele umane au trăit în **societăţi de vânători şi culegători**, mici grupuri sau triburi care adesea nu depăşeau 30-40 de persoane. Vânătorii şi culegătorii îşi asigurau hrana din vânat, pescuit şi culegerea plantelor comestibile pe care le găseau în natură. Aceste culturi continuă să existe în unele părţi ale lumii, cum ar fi anumite zone deşertice din Africa şi jungla braziliană sau cea din Noua Guinee. Totuşi, majoritatea culturilor vânătoreşti şi de culegători au fost distruse sau absorbite de răspândirea culturii occidentale, iar cele care mai persistă este puţin probabil că vor dăinui în viitor. În prezent, în întreaga lume mai puţin de un sfert de milion de oameni se întreţin din vânat şi din cules, adică 0,001 din populaţia lumii (fig. 3.1.).

Dacă le comparăm cu societăţile mari, în special cele moderne, cum ar fi Anglia sau Statele Unite, în majoritatea grupurilor de vânători şi culegători se găsesc prea puţine inegalităţi. Bunurile materiale de care au nevoie sunt limitate la arme, unelte pentru săpat şi construit, capcane şi ustensile de gătit. Astfel că există puţine diferenţe între membrii societăţii, în privinţa numărului sau felului posesiunilor materiale – nu există împărţirea în bogaţi şi săraci. Diferenţele de poziţie sau rang tind să fie limitate la vârstă şi sex: aproape totdeauna bărbaţii sunt vânători, în timp ce femeile culeg plante sălbatice, gătesc şi cresc copiii. Această diviziune a muncii între bărbaţi şi femei este totuşi foarte importantă: bărbaţii tind să domine poziţiile publice şi ceremoniale.

„Vârstnicii" – cei mai bătrâni şi mai experimentaţi bărbaţi ai comunităţii – luau de regulă deciziile importante în ce privea grupul. Dar aşa cum bogăţia membrilor comunităţii diferă prea puţin, la fel şi diferenţele de putere sunt mult mai mici decât în alte tipuri de societate. Societăţile de vânători şi culegători erau de obicei „participative" – toţi bărbaţii adulţi se adunau atunci când se luau decizii importante sau în momente de criză.

Figura 3.1. – Societățile de vânători și culegători s-au restrâns pe măsură ce populația lumii creștea

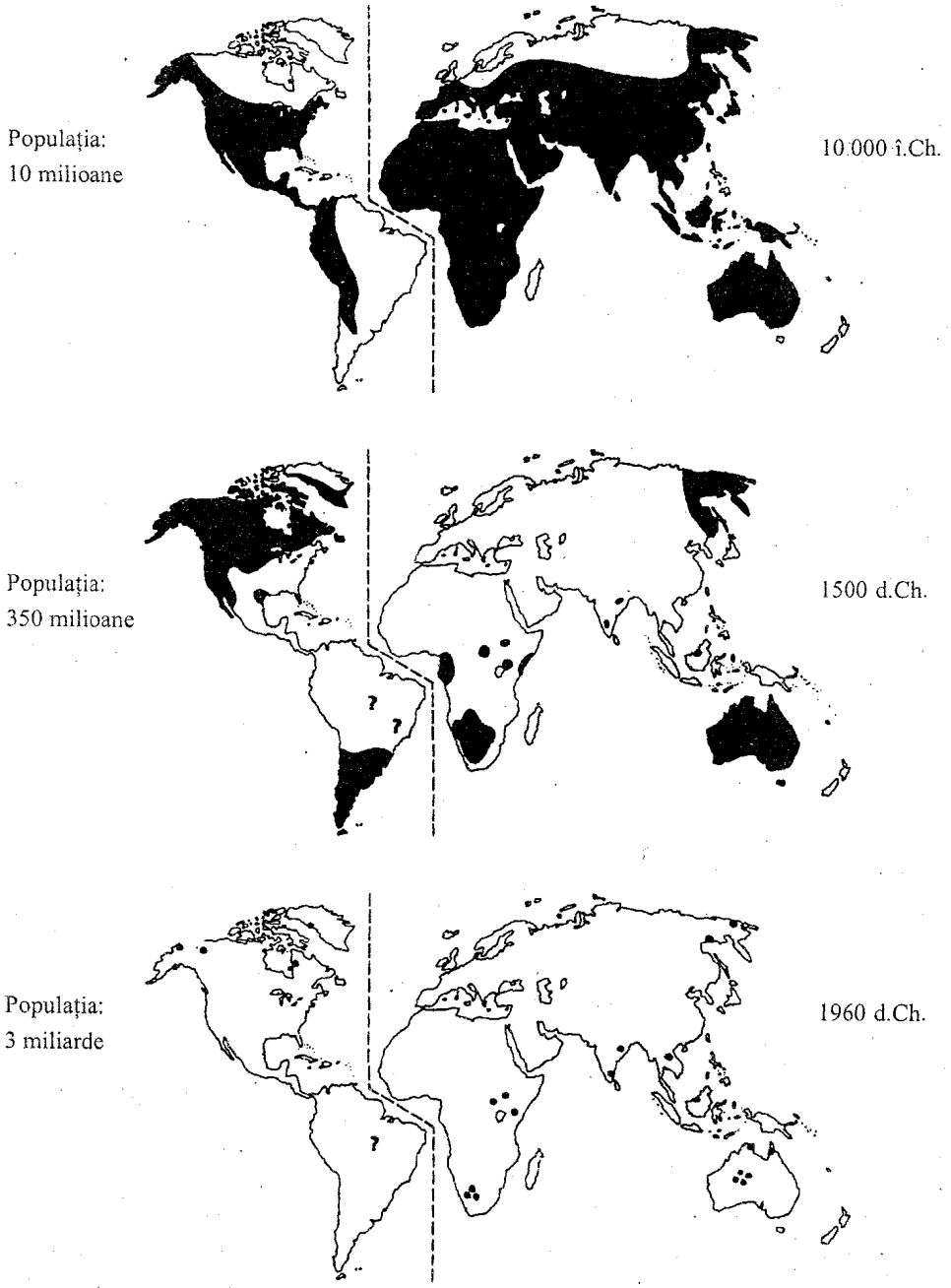

Sursa: Richard B. Lee și Irven de Vore (eds), Man the Hunter (Aldine de Gruyter, 1968), frontispiciu.
(3 miliarde = 3.000 milioane)

Vânătorii şi culegătorii nu hoinăresc însă pur şi simplu. Majoritatea au teritorii fixe şi migrează cu regularitate în jurul lor an de an. Multe comunităţi de vânători şi culegători nu au o componenţă stabilă; oamenii se mută dintr-o tabără într-alta sau grupurile se despart şi se alătură altora pe acelaşi teritoriu comun.

Pigmeii Mbuti

Dintre numeroasele descrieri ale unor societăţi de vânători şi culegători despre care s-a scris, ne vom ocupa de una singură, pentru a ilustra modul lor de viaţă: societatea pigmeilor Mbuti, care trăiesc într-o regiune a Zairului, în Africa Centrală (Turnbull, 1983). Mbuti locuiesc într-o zonă împădurită, greu de pătruns. Aceştia însă cunosc bine pădurea şi se pot deplasa nestânjeniţi. Există apă din belşug şi sunt multe plante şi animale sălbatice care pot servi drept hrană. Locuinţele lor nu sunt permanente, ci sunt făcute din frunze, puse pe un cadru din crengi. Ele pot fi ridicate în câteva ore şi abandonate, lucru pe care Mbuti îl fac în permanenţă, durata de şedere nedepăşind mai mult de o lună într-un loc.

Mbuti trăiesc în grupuri mici, formate din patru-cinci familii. Componenţa grupurilor este constantă, dar oricare dintre membrii doreşte poate să părăsească un grup şi să se alăture altuia. Nimeni nu „fuge" – nu există şefi. Bătrânii au totuşi datoria de a curma „zarva" (certurile), despre care pigmeii cred că, nu este agreată de spiritele pădurii. Dacă un conflict nu poate fi aplanat, membrii grupului se despart şi se alătură altora.

Mbuti au fost studiaţi pentru prima dată prin anii '60, pe când modul lor tradiţional de viaţă era încă intact. De atunci, ei au fost supuşi unor presiuni continue. Lumea din afară a pătruns tot mai adânc în pădure, iar Mbuti s-au lăsat atraşi de economia de piaţă a satelor de dincolo de marginile pădurii. Am prezentat modul lor de viaţă la timpul prezent, dar el se află de fapt pe cale de dispariţie. Acelaşi lucru este în mare măsură adevărat şi pentru alte tipuri de mici societăţi tradiţionale, la care ne vom referi în carte.

„Societăţile îndestulate" originale?

Spre deosebire de Mbuti, majoritatea societăţilor de vânători şi culegători existente şi în prezent trăiesc în zone sărace. Asemenea grupuri pot trăi aproape de nivelul de înfometare, deoarece mediul înconjurător nu le asigură mai mult decât un nivel de subzistenţă minim. Vânătorii şi culegătorii au fost de mult scoşi din zonele cele mai fertile ale lumii, iar faptul că acum trăiesc în condiţii în care supravieţuirea este o luptă continuă i-a făcut pe unii cercetători să-şi închipuie că toţi aceşti oameni trăiau în condiţii de mari lipsuri materiale. Probabil că nu aşa stăteau lucrurile în trecut. Un renumit antropolog, Marshall Sahlins, i-a numit pe vânătorii-culegători „societăţile îndestulate originare", deoarece aveau mai mult decât le trebuia ca să-şi satisfacă necesităţile (Sahlins, 1972). Vechii vânători şi culegători care trăiau în regiunile cele mai bogate ale lumii nu trebuiau să-şi petreacă

cea mai mare parte a zilei muncind, „angajați în procesul de producție". Mulți dintre ei munceau un număr mai mic de ore pe zi decât un lucrător dintr-o fabrică sau într-un birou modern.

Vânătorii și culegătorii nu prea sunt interesați de bogățiile materiale dincolo de ceea ce este suficient pentru a le asigura nevoile de bază. Preocuparea lor fundamentală se rezumă însă de regulă la valorile religioase și la activitățile ceremoniale și rituale. Mulți vânători și culegători participă cu regularitate la ceremonialuri elaborate și pot petrece mult timp pregătind îmbrăcămintea, măștile, vopselurile sau alte obiecte sacre folosite în asemenea ritualuri.

Unii autori, în special cei influențați de sociologie, au perceput predominanța vânătorii în aceste societăți ca fiind legată de impulsurile general-umane către război, dar de fapt societățile de vânători și culegători par să fie cât se poate de pașnice. Uneltele folosite pentru vânătoare sunt arareori folosite pe post de armă împotriva altor ființe umane. Uneori au loc înfruntări între grupuri diferite, dar acestea sunt de regulă limitate și au loc puține accidente sau deloc. Războiul, în sensul modern al cuvântului, este complet necunoscut vânătorilor și culegătorilor, care nu posedă războinici specializați. Vânătoarea este, în sine, într-un anumit sens, o importantă activitate colectivă. Indivizii pot pleca să vâneze singuri, dar aproape întotdeauna vor împărți vânatul – de exemplu, carnea unui porc mistreț – cu restul grupului.

Vânătorii și culegătorii nu sunt doar oameni „primitivi", care nu prezintă importanță studierea culturii lor ne permite să vedem cu mai multă claritate că unele dintre instituțiile noastre sunt departe de a fi trăsături „firești" ale vieții umane. Desigur, circumstanțele în care trăiesc vânătorii și culegătorii nu sunt ideale, dar, cu toate acestea, lipsa războiului, lipsa inegalităților majore în bogăție și putere și accentul pus mai degrabă pe cooperare decât pe competiție ne amintesc că lumea creată de civilizația modernă industrială nu înseamnă în mod necesar „progres".

SOCIETĂȚILE PASTORALE ȘI AGRARE

Aproximativ acum douăzeci de mii de ani, unele grupuri de vânători și culegători s-au apucat de creșterea animalelor domestice și de cultivarea unor loturi alese de pământ, ca mod de a-și câștiga existența. **Societățile pastorale** sunt cele care cultivă cereale (practică agricultura). Multe societăți au avut economii mixte, pastorale și agrare.

Societățile pastorale

În funcție de mediul în care trăiesc, păstorii cresc turme de animale precum vite, oi, capre, cămile sau cai. Mai există încă numeroase societăți pastorale în lumea modernă, concentrate în special în anumite zone din Africa, Orientul Mijlociu și Asia Centrală. Aceste societăți se află de regulă în regiuni unde există pășuni bogate,

dar şi în deşerturi sau munţi. Respectivele regiuni nu sunt propice agriculturii dar conţin suficientă hrană pentru creşterea animalelor.

Societăţile pastorale migrează de obicei între diferitele zone, în funcţie de schimbările de anotimp. Întrucât transportul le este asigurat de animale, parcurg distanţe mult mai mari decât vânătorii sau culegătorii. Datorită obiceiurilor lor nomade, oamenii societăţilor pastorale nu acumulează posesiuni materiale, deşi modul lor de viaţă este mai complex la capitolul material decât cel al vânătorilor şi culegătorilor. Întrucât domesticirea animalelor permite o aprovizionare constantă cu hrană, aceste societăţi sunt de regulă mai numeroase decât comunităţile de vânători şi culegători. Unele societăţi pastorale numără un sfert de milion de membri sau chiar mai mult.

Întinzându-se, aşa cum se întâmplă adesea, pe suprafeţe mari de teritoriu, se poate întâmpla ca păstorii să vină în contact cu alte grupuri. Ei fac adesea comerţ – dar pot de asemenea, să aibă loc şi conflicte. Multe societăţi pastorale au fost paşnice, dorind doar să-şi îngrijească turmele şi să respecte ceremonialurile rituale ale comunităţii. Altele au fost însă s-au pronunţat războinice, realizându-şi constant supravieţuirea prin jefuirea altora dar şi prin creşterea animalelor. În societăţile pastorale există mari inegalităţi în funcţie de bogăţie şi putere faţă de comunităţile de păstori şi culegători. În mod special şefii, căpeteniile războinice şi conducătorii de trib deţin adesea o considerabilă putere personală.

O descriere clasică a societăţii pastorale este cea dată de E.E. Evans-Pritchard, care a studiat tribul Nuer, din sudul Sudanului (Evans-Pritchard, 1940). Supravieţuirea tribului Nuer depinde în principal de creşterea vitelor, deşi ei cultivă şi cereale. Oamenii trăiesc în sate la distanţe de zece şi treizeci de kilometri unul de altul. În anii '30, când Evans-Pritchard a făcut acest studiu, populaţia Nuer număra cam 200.000 de indivizi. Toţi vorbeau aceeaşi limbă şi respectau aceleaşi obiceiuri, dar nu exista o autoritate politică centrală sau vreo formă de guvernare. Populaţia Nuer este împărţită în triburi, care colaborează uneori între ele, dar locuiesc mai mult separat.

Fiecare trib posedă pământul său, împărţirea fiind marcată de obicei prin cursurile de apă. Populaţia Nuer nu acordă o însemnătate deosebită pământului decât ca loc unde-şi pot creşte vitele. O parte din an, în sezonul secetos, locuiesc în tabere lângă ochiurile de apă. Îndeletnicirea populaţiei Nuer este legată de creşterea vitelor, care sunt, în multe privinţe, punctul central al culturii lor. Ei manifestă un profund dispreţ pentru populaţiile învecinate, care au vite puţine sau deloc. Fiecare fază majoră a vieţii – naşterea, maturizarea, căsătoria şi moartea este marcată de ritualuri legate de vite. Bărbaţii poartă adesea numele boilor lor favoriţi, iar femeile pe cele ale vacilor preferate.

Triburile Nuer pornesc adesea la război unul împotriva altuia, iar uneori formează alianţe împotriva străinilor. Aşa cum trăiesc pentru vite, la fel se luptă pentru ele, pedepsindu-i, de exemplu, pe vecinii Dinka, altă societate pastorală, pentru furtul turmelor. Conform unei zicale a populaţiei Nuer: „Mai mulţi oameni au murit pentru o vacă decât din orice alt motiv."

Societățile agrare

Societățile agrare au apărut în același timp cu cele pastorale. La un moment dat, grupurile de vânători și culegători au început să-și semene propriile lor culturi, în loc să le culeagă pur și simplu pe cele crescute în sălbăticie. Această practică s-a dezvoltat, devenind ceea ce se numește astăzi „horticultură", în care mici grădini sunt cultivate cu ajutorul unor instrumente simple de săpat. Multe populații din lume încă se bazează în primul rând pe horticultură pentru a-și câștiga traiul (fig. 3.2. arată cum s-a menținut modul de viață agricol în lumea modernă.)

Figura 3.2. – Continuitatea modului de viață agrar în societățile industrializate: procentajul forței de muncă în agricultură, 1990

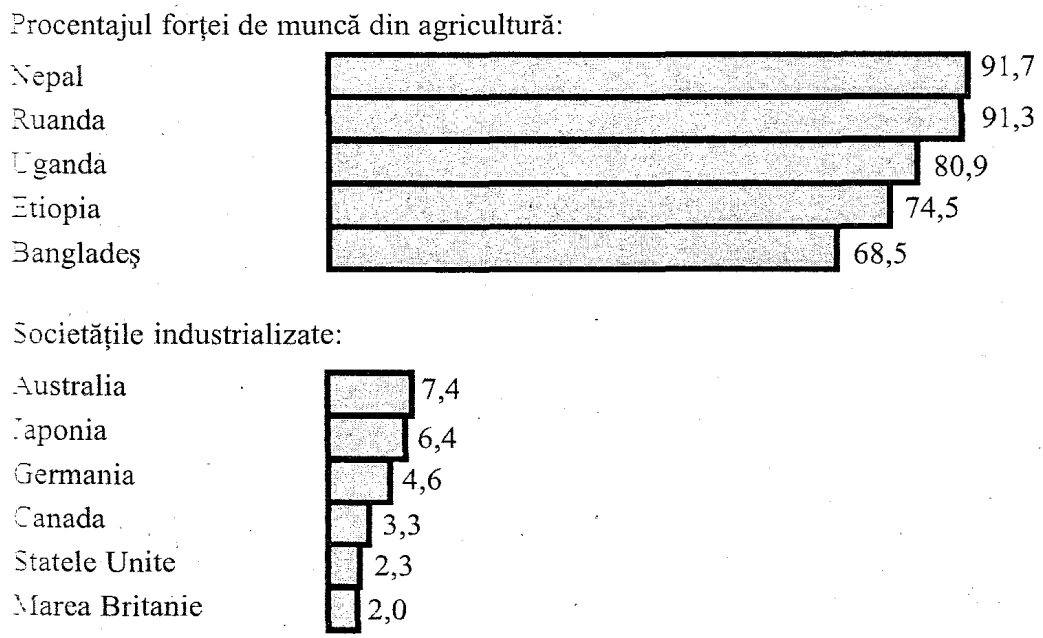

Sursa: Nikos Alexandrotos (ed.) World Agriculture: Towards 2010: An FAO Study, 1995

La fel ca păstoritul, horticultura oferă o rezervă de hrană mai sigură decât ar fi fost posibil prin vânat și cules și de aceea poate întreține comunități mult mai numeroase. Întrucât nu sunt într-o continuă mișcare, populațiile care-și câștigă traiul din horticultură pot acumula stocuri mai mari de averi materiale decât comunitățile de vânători și culegători. O dată ce grupurile s-au stabilit în anumite zone, comerțul și legăturile politice regulate se pot dezvolta între sate separate. Comportamentul războinic este comun în societățile horticole, deși nivelul de violență tinde să fie mai puțin pronunțat decât în unele grupuri pastorale. Cei care cultivă pământul nu sunt de regulă, îndemânatici în arta războiului; pe de altă parte, membrii triburilor nomade se pot aduna laolaltă constituind adevărate armate de jefuitori.

Să luăm ca exemplu, tribul Gururumba din Noua Guinee, de nu mai mult de o mie de locuitori răspândiți în șase sate (Newman, 1965). În fiecare sat există mai multe grădini, despărțite de garduri. Loturile aparțin diferitelor familii, în interiorul acestor garduri. Toată lumea, adulți și copii, este implicată în procesul de îngrijire a loturilor, deși bărbații și femeile au în grijă fiecare tipuri diferite de fructe și legume. Fiecare familie are mai multe loturi și cultivă diferite plante în anumite perioade din an, asigurând astfel o provizie de hrană constantă. Cultura Gururumba are un sistem ceremonial complicat de schimburi de daruri între familii, prin care se poate obține prestigiul în cadrul comunității. Astfel, populația deține grădini în care se cultivă plante pentru nevoile zilnice și alte loturi, în care cultivă răsaduri „de prestigiu". Răsadurile „de prestigiu" sunt mult mai bine îngrijite decât cele obișnuite.

Gururumba mai cresc și porci, care nu sunt îngrășați pentru a fi mâncați, ci ca daruri de schimb, menite să câștige un statut superior în cadrul comunității. O dată la câțiva ani are loc o mare sărbătoare cu carne de porc, în cursul căreia sute de porci sunt sacrificați, gătiți și oferiți în dar. Ca și în grupurile pastorale, în rândul tribului Gururumba există diferențe de egalitate decât în culturile de culegători și vânători. Căpeteniile și șefii de trib joacă un rol important și există deosebiri substanțiale între bogățiile materiale ale oamenilor.

CIVILIZAȚIILE PREINDUSTRIALE SAU STATELE TRADIȚIONALE

Aproximativ după anul 6000 î.Ch. găsim urmele unor societăți mai mari decât existaseră până atunci și care nu se aseamănă cu tipurile primitive (Gurns și Ralph, 1974). Aceste societăți se bazau pe dezvoltarea orașelor, dovedeau pronunțate inegalități în repartizarea bogăției și a puterii și se asociau cu conducerea de către regi sau împărați. Deoarece foloseau scrierea, iar știința și arta erau în plină dezvoltare acestea, sunt numite adesea *civilizații*. Dar întrucât ele au dezvoltat forme de guvernare mai coordonate decât orice alte forme de societate anterioară, pentru a le denumi se folosește termenul de *state tradiționale*.

Majoritatea statelor tradiționale erau totodată *imperii*; ele ajungeau la asemenea dimensiuni prin cucerirea și incorporarea altor popoare (Eisenstadt, 1963; Classen și Skalnik, 1978; Kautsky, 1982). Acesta este cazul, de exemplu, Chinei tradiționale și a Romei antice. La apogeul său, în secolul I d.Ch., Imperiul roman se întindea din Britania, în nord-vestul Europei, până dincolo de Orientul Mijlociu. Imperiul chinez, care a dăinuit peste două mii de ani, până în pragul secolului nostru, acoperea cea mai mare parte a regiunii de platou din estul Asiei, ocupată în prezent de China modernă. Astăzi nu mai există state tradiționale în lume. Deși câteva, cum ar fi China și Japonia, au rămas mai mult sau mai puțin intacte și după începutul secolului XX, toate au fost distruse ori s-au dizolvat în sisteme moderne.

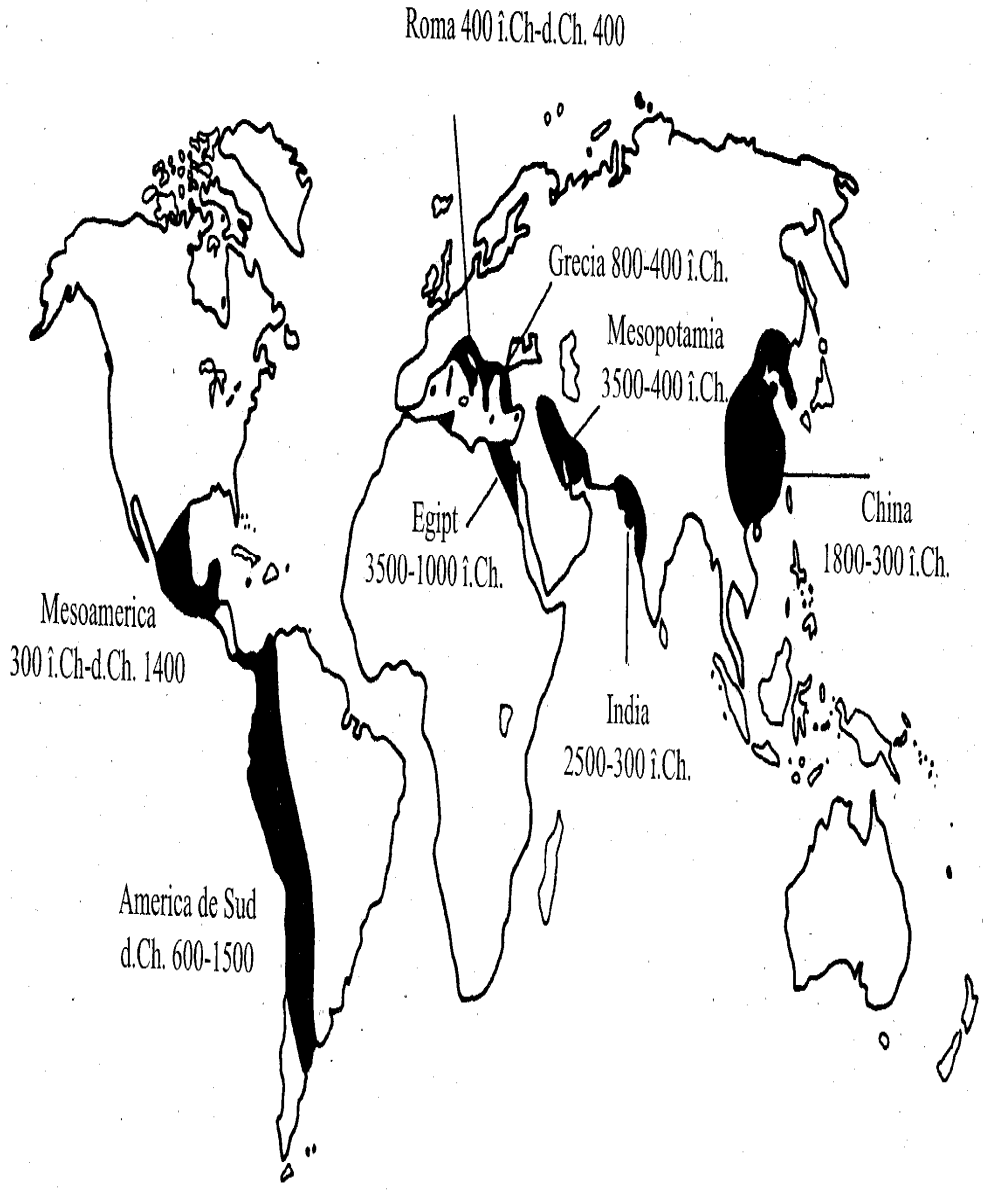

Figura 3.3. – Câteva dintre cele mai importante civilizații tradiționale din trecut, cu date și localizări aproximative (întrucât toate au trecut prin perioade de expansiune și declin)

Cele mai timpurii state tradiționale au apărut în Orientul Mijlociu, de regulă în zone fertile de-a lungul unor fluvii (vezi fig. 3.3.). Imperiul chinez s-a format în preajma anilor 2000 î.Ch., într-o vreme când state puternice se găseau pe teritoriul Indiei și Pakistanului actual. Câteva state tradiționale de mari dimensiuni existau în Mexic și în America Latină, cum ar fi aztecii în Peninsula mexicană și incașii în Peru. Statul incașilor fusese înființat cam cu un secol înainte de sosirea aventurierului spaniol Pizzaro, care a descins în America de Sud în 1535 doar cu un mic grup de soldați.

Prin încheierea de alianțe cu alte triburi băștinașe ostile incașilor, Pizzaro a putut provoca în scurt timp decăderea statului Inca, cerând alipirea acestuia la Spania. Aceasta a fost una dintre primele întâlniri dintr-o lungă serie, a influențelor occidentale cu statele tradiționale, care aveau să ducă până la urmă la dispariția lor totală.

Maiașii

Vom lua ca exemplu de stat tradițional cea de-a treia civilizație americană, cea a maiașilor, stabilită în peninsula Yucatan din Golful Mexic. Civilizația Maya s-a dezvoltat între anii 300 și 800 î.Ch. Maiașii au construit centre religioase, le-au înconjurat cu locuințele lor, toate construite din piatră. Altarele religioase aveau forma unor mari piramide, în vârful fiecăreia fiind câte un templu. La Tikal, cea mai mare dintre piramide, orașul dimprejur găzduia cam 40.000 de locuitori. Era principalul centru administrativ – efectiv orașul-capitală – al statului maiaș.

Societatea maiașă era condusă de o clasă aristocrată de preoți-războinici. Ei erau cei mai înalți demnitari în societate, și totodată conducători militari, care duceau încontinuu războaie cu grupurile din preajmă. Majoritatea populației era formată din țărani, toți fiind obligați să dea o parte din produsele lor conducătorilor lor aristocrați, care trăiau în condiții oarecum mai luxoase.

Nu se știe cu siguranță de ce a dispărut civilizația Maya, probabil că a fost cucerită de triburi învecinate. Se presupune însă că în vremea sosirii spaniolilor, statul maiaș dispăruse deja de mult.

Trăsăturile statului tradițional

Statul tradițional reprezintă singurul tip de societate existent în istorie înaintea apariției industrialismului modern, în care o mare parte a populației nu era direct implicată în obținerea hranei. În comunitățile de vânători și culegători, ca și în societățile pastorale și agrare, exista o diviziune a muncii destul de simplă. Cea mai importantă separare a sarcinilor era cea dintre bărbați și femei. În statele tradiționale, dimpotrivă, exista un sistem ocupațional mai complex. Se menținea diviziunea strictă a muncii în funcție de sex, activitățile femeilor fiind în principal restrânse la casă și câmp. Totuși, în rândul bărbaților s-a observat o pondere a meseriilor specializate, cum ar fi cea de negustor, curtean, administrator guvernamental și soldat.

Mai exista și o diviziune de bază a claselor, între grupurile aristocrate și restul populației. Conducătorul era șeful „clasei stăpânitoare", care menținea dreptul exclusiv de a deține pozițiile sociale înalte. Membrii acestei clase trăiau de regulă, confortabil.

Marea masă a populației, pe de altă parte, se descurca însă foarte greu. Posesiunea de sclavi era o trăsătură comună a acestor societăți.

Câteva state tradiționale au fost constituite în special prin comerț și erau de aceea conduse de negustori, dar majoritatea fuseseră întemeiate prin cuceriri militare sau presupuneau o structură substanțială de forțe armate (McNeill, 1983, Mann, 1986). Statele tradiționale au cunoscut dezvoltarea armatei profesioniste, anticipând tipurile moderne de organizare militară. Armata romană de exemplu, era alcătuită dintr-un grup de bărbați cu un înalt grad de disciplină, bine antrenați și care a stat la baza expansiunii Imperiului roman. În statele tradiționale găsim de asemenea începuturile mecanizării războiului. Săbiile, lăncile, scuturile și echipamentul de asediu deținut de armata romană erau produse de către meșteșugari specializați. În războaiele dintre statele tradiționale ca și între aceste state și triburile „barbare", rănile mortale erau mult mai frecvente decât fuseseră vreodată mai înainte.

PRIMELE TIPURI DE SOCIETATE UMANĂ

Tipul	Perioada	Caracteristici
Societățile de vânători și culegători	50.000 î.Ch. până în prezent (actualmente în curs de dispariție totală).	Constau în grupuri mici de oameni care-și câștigă traiul prin vânat, pescuit, și culesul plantelor comestibile. Puține inegalități. Diferențe de rang limitate la vârstă și sex.
Societățile pastorale	12.000 î.Ch. până în prezent. Majoritatea statelor de mari dimensiuni de azi. Modul lor de viață este amenințat.	Depind de creșterea animalelor domestice pentru a-și câștiga existența materială. Ca mărime, variază între câteva sute și mii de membri. Marcate de inegalități evidente. Compuse de căpetenii sau regi-războinici.
Societățile agrare	12.000 î.Ch. până în prezent. Majoritatea fac acum parte din entități politice mai mari și sunt în curs de a-și pierde identitatea.	Bazele pe mici comunități rurale, fără orașe sau metropole. Traiul câștigat prin agricultură, adesea suplimentată prin vânătoare și cules. Inegalități mai pronunțate decât în rândul păstorilor și culegătorilor. Conduse de căpetenii.
Statele sau civilizațiile tradiționale	6.000 î.Ch. până în sec. XIX. Toate statele tradiționale au dispărut.	Bazele în bună parte pe agricultură. Există unele orașe, unde se concentrează comerțul și meșteșugurile. Foarte mari, unele numărând milioane de oameni (deși mici în comparație cu societățile mari industrializate). Aparat de guvernare distinct, condus de un rege sau împărat. Există inegalități majore între diferitele clase.

LUMEA MODERNĂ: SOCIETĂȚILE INDUSTRIALIZATE

➲ Statele tradiționale au dispărut cu desăvârșire; deși societățile de vânători și culegători, pastorale și agrare continuă să existe în unele regiuni, ele se găsesc doar pe teritorii relativ izolate și, în majoritatea cazurilor, chiar și aceste ultime exemple de supraviețuire sunt în curs de dezintegrare. Ce anume a dus la distrugerea formelor de societate care au dominat întreaga istorie până acum două sute de ani? Răspunsul, într-un singur cuvânt, este INDUSTRIALIZAREA, apariția producției cu ajutorul mașinii, bazată pe folosirea unor resurse de putere neînsuflețite (cum ar fi aburul sau electricitatea). SOCIETĂȚILE INDUSTRIALE (numite uneori pur și simplu „societățile moderne") sunt cu totul diferite de orice tip anterior de ordine socială, iar dezvoltarea lor are consecințe care se întind dincolo de originile lor europene.

Industrializarea a apărut în Anglia în secolul al XVIII-lea, ca rezultat al Revoluției Industriale, rezultat al unui întreg complex de schimbări tehnologice care au afectat mijloacele prin care oamenii își câștigau existența. Aceste schimbări au inclus invenția unor mașini noi (cum ar fi mașina de filat și de tors punerea resurselor energetice (în special cea a apei și a aburului) în slujba proceselor de producție și folosirea științei pentru îmbunătățirea metodelor de producție. Și cum invențiile și descoperirile dintr-un domeniu provoacă la rândul lor altele în diferite domenii, pasul inovației tehnologice în societățile industrializate este extrem de rapid, în comparație cu sistemele sociale tradiționale.

Chiar și în cele mai avansate dintre societățile tradiționale, majoritatea oamenilor erau implicați în cultivarea pământului. Nivelul relativ scăzut al dezvoltării tehnologice nu permitea decât unei mici minorități să se elibereze de obligațiile producției agricole. Dimpotrivă, o primă trăsătură a societăților industrializate de azi este aceea că majoritatea populației lucrează în fabrici, birouri sau magazine și nu în agricultură. Peste 90% din populație locuiește la oraș, acolo unde se găsesc majoritatea slujbelor sau noi locuri de muncă. Orașele importante sunt cu mult mai mari decât așezările urbane ce se găseau în civilizațiile tradiționale. În aceste orașe, viața socială devine mai impersonală și anonimă decât înainte, iar multe dintre întâlnirile noastre zilnice sunt mai degrabă cu străini, decât cu persoane pe care le cunoaștem. Organizațiile de mare întindere, cum ar fi corporațiile de afaceri sau agențiile guvernamentale, ajung să influențeze practic viața tuturor oamenilor.

O altă trăsătură a societăților moderne se referă la sistemele lor politice, care sunt mai dezvoltate și mai intense decât formele de guvernământ din statele tradiționale. În civilizațiile tradiționale, autoritățile politice (monarhi și împărați) nu au o influență directă asupra obiceiurilor și cutumelor majorității supușilor lor, care trăiesc în sate și așezări independente. O dată cu industrializarea, transportul și comunicațiile au devenit mult mai rapide, ducând la formarea unei comunități „naționale" mult mai integrate.

Societățile industriale au fost primele State-națiuni. **Statele-națiuni** sunt comunități politice, delimitate între ele prin granițe clar marcate, și nu prin vaga zonă de frontieră care separa statele tradiționale. Guvernele statelor-națiuni au puteri sporite în multe privințe ale vieții cetățenilor lor, stabilind legi care se aplică tuturor celor care locuiesc în interiorul respectivelor granițe. Marea Britanie este stat-națiune, așa cum sunt de fapt toate celelalte societăți din lumea contemporană.

Aplicarea tehnologiei moderne nu s-a limitat însă câtuși de puțin la un proces pașnic de dezvoltare economică. Încă din cele mai timpurii faze ale industrializării, procesele moderne de producție au fost puse în slujba forței armate, iar aceasta a modificat semnificativ modalitățile de a duce războaie, creând arme și moduri de organizare militară mult mai avansate decât cele din culturile preindustriale. Împreună, puterea economică superioară, coeziunea politică și superioritatea militară explică irezistibila extindere a modului de viață occidental în întreaga lume, de-a lungul ultimelor două secole.

Marea Britanie ca exemplu de societate industrializată

Marea Britania este una dintre cele peste două sute de state-națiune existente în lume azi. Este mică în comparație cu alte state actuale, atât ca suprafață cât și ca număr de locuitori. Marea Britanie are 58 de milioane de locuitori. Germania, altă țară industrializată, are 81 de milioane, Japonia 125 de milioane, iar Statele Unite 258 de milioane. Deși cu o populație relativ redusă, Marea Britanie are totuși mai mulți locuitori decât a avut întregul Imperiu roman în perioada sa de maximă în întindere, ceea ce ne arată că lumea este mult mai populată decât acum două mii de ani.

Caracterul industrial al Marii Britanii este demonstrat de micul număr de oameni care lucrează în agricultură, mai puțin de 2% din întreaga forță de muncă. Ca și alte state industrializate, Marea Britanie importă o serie de articole alimentare din întreaga lume: ceai din Asia de Sud, mere din Noua Zeelandă, vin din Franța și mii de alte articole alimentare din alte țări. Totuși, cei 2% lucrători agricoli produc mai mult decât suficient pentru a hrăni întreaga populație a Marii Britanii.

Dacă luăm în considerație venitul mediu pe cap de locuitor, Marea Britanie nu este o țară bogată, față de alte națiuni industrializate. În ordinea țărilor industrializate se află abia pe locul 21. Elveția e prima, Luxemburg a doua, iar Japonia a treia. Totuși, britanicii sunt foarte bogați, față de masa populației din societățile premoderne, cât și față de majoritatea țărilor din Lumea a Treia din vremurile noastre. Marea Britanie este ceea ce se numește uneori o societate din *Lumea Întâi*, diferită de cele din Lumea a Doua și a Treia. De acestea ne vom ocupa în continuare.

SOCIETĂȚILE DIN LUMEA ÎNTÂI, A DOUA ŞI A TREIA

Originile diviziunii

Începând din secolul al XVII-lea şi până în secolului al XX-lea, țările occidentale au înființat colonii în numeroase zone, ocupate până atunci de societăți tradiționale, folosindu-şi superioritatea forței militare acolo unde era necesar. Deşi practic toate aceste colonii şi-au obținut până acum independența, procesul de **colonizare** a fost esențial în formarea hărții sociale a lumii, aşa cum o cunoaştem azi. În unele regiuni, cum ar fi America de Nord, Australia şi Noua Zeelandă, care erau slab populate de comunități de vânători şi culegători, europenii au devenit populația majoritară. În altele, printre care şi o bună parte din Asia, Africa şi America de Sud, populația locală a rămas majoritară.

Societățile din primul dintre aceste tipuri, inclusiv Statele Unite, au devenit industrializate. Cele din categoria a doua sunt în majoritate la un nivel al dezvoltării industriale mai scăzut şi sunt adesea denumite societăți din **Lumea a Treia**. Asemenea societăți includ China, India, majoritatea țărilor africane, (cum ar fi Nigeria, Ghana şi Algeria) sau țări din America de Sud (de ex.: Brazilia, Peru şi Venezuela). Întrucât multe dintre ele sunt situate la sud față de Statele Unite şi Europa, ele sunt denumite uneori colectiv ca *Sudul*, spre a fi deosebite de *Nordul* mai bogat, industrializat.

Termenul „Lumea a Treia" a reprezentat la început o parte a unor trăsături stabilite pentru a diferenția cele trei tipuri majore de societate existente în primii ani ai secolului XX. Țările din *Lumea Întâi* erau (şi încă mai sunt) statele industrializate din Europa, Statele Unite, Australasia (Australia, Noua Zeelandă, Tasmania şi Melanezia) şi Japonia. Majoritatea societăților din Lumea Întâi au sisteme de guvernământ multipartite, parlamentare. Societățile din **Lumea a Doua** însemnau societățile comuniste din ceea ce era Uniunea Sovietică (URSS) şi Europa de Est, cuprinzând Cehoslovacia, Polonia, Germania de Est şi Ungaria. Societățile din Lumea a Doua aveau economii cu planificare centralizată, care nu permiteau dezvoltarea proprietăților particulare sau inițiativa economică competitivă.

Uniunea Sovietică – tip de societate din Lumea a Doua

Uniunea Sovietică avea o formă distinctă de organizare socială, politică şi economică. Era esențialmente o organizare unională, alcătuită dintr-o diversitate de națiuni şi grupuri culturale diferite. Cea mai mare dintre ele era ocupată de Rusia, iar rusa era limba oficială a țării. Se vorbeau însă şi multe alte limbi, cum ar fi lituaniana, germana, araba şi georgiana.

Uniunea Sovietică era condusă de Partidul Comunist. Bazat pe o versiune a marxismului (vezi cap. 1), comunismul sovietic era un sistem de *guvernare monopartită*. Partidul Comunist domina atât sistemul politic cât şi cel economic. Țările din Lumea Întâi sunt *capitaliste* şi au *economii de piață*: firmele de afaceri sunt proprietate privată şi se află în concurență unele cu altele pentru a-şi vinde

produsele consumatorilor. Dimpotrivă, în Uniunea Sovietică şi în Europa de Est, cea mai mare parte din industrie şi agricultură era în *proprietatea statului* şi destul de puţine afaceri erau particulare.

Urmând învăţăturile lui Marx, conducătorii comunişti credeau că un sistem de producţie bazat pe proprietatea colectivă ar putea deveni mai prosper decât sistemul liber de piaţă occidental. S-a dovedit însă contrariul. Uniunea Sovietică şi societăţile est-europene au fost ineficiente economic şi au avut o conducere politică autoritară, iar aceste limite au dus la prăbuşirea lor (pentru informaţii suplimentare, vezi cap. 13).

O dată cu colapsul comunismului în 1989, Uniunea Sovietică s-a dezmembrat, Rusia a devenit din nou un stat separat, aşa cum fusese înainte de Revoluţia din 1917 şi un mare număr de alte regiuni s-au desprins pentru a forma state-naţiune independente, cum ar fi Ucraina, Georgia şi Lituania etc.

Timp de aproximativ 75 de ani, istoria lumii a fost afectată de o rivalitate globală între Uniunea Sovietică şi ţările est-europene pe de-o parte şi societăţile capitaliste occidentale şi Japonia pe de alta. Astăzi această rivalitate a dispărut. O dată cu sfârşitul „războiul rece" şi dezintegrarea comunismului în fosta URSS şi Europa de Est, Lumea a Doua a dispărut pur şi simplu.

Sfârşitul Lumii a Doua

Rusia şi celelalte foste societăţi din Lumea a Doua sunt azi pe cale de a-şi forma un sistem de piaţă competitiv, asemănător celui din ţările occidentale. Ele încearcă de asemenea să-şi construiască instituţii politice democratice bazate pe modelele occidentale.

Ceea ce se întâmplă în Rusia şi în celelalte ţări ex-comuniste poate părea fără legătură cu viaţa oamenilor din Marea Britanie. Dar aceasta e o părere înşelătoare. La fel ca şi toate celelalte societăţi industrializate, Marea Britanie este tot mai mult implicată într-o economie globală, astfel încât evenimente din alte părţi ale lumii au efecte imediate asupra propriilor ei activităţi. De exemplu, de ceea ce se întâmplă în fosta Uniune Sovietică poate depinde de obţinerea unei slujbe bune sau chiar orice slujbă, după terminarea colegiului. Aceasta întrucât perpetuarea prosperităţii economice depinde de condiţiile economice stabile din lumea întreagă. Dacă Rusia se va putea dezvolta economic şi politic, comerţul cu Marea Britanie va fi benefic pentru ambele ţări. Dacă ar avea loc însă o prăbuşire economică în societăţile din fosta Uniune Sovietică, consecinţe dezastruoase s-ar repercuta şi asupra stabilităţii sociale şi economice din alte societăţi.

Societăţile din Lumea a Treia

Termenul de **Lumea a Treia** (inventat de demograful francez Alfred Sauvy) a devenit un mod convenţional de referire la societăţile mai puţin dezvoltate, dar în unele privinţe nu este satisfăcător. Această etichetare face să pară că societăţile respective sunt total separate de ţările industrializate, că fac parte dintr-o altă lume.

Dar nu este adevărat: societățile din Lumea a Treia sunt de multă vreme legate de țările industrializate și invers. Ele au apărut ca urmare a colonializării (vezi fig. 4.3) și datorită legăturilor comerciale pe care și le-au creat cu statele occidentale. În schimb, conexiunile pe care Occidentul le-a stabilit cu alte părți ale lumii le-au afectat vizibil propria dezvoltare. De exemplu, faptul că există o numeroasă populație de negri în Statele Unite și în Brazilia este rezultatul „comerțului cu oameni" (comerțul cu sclavi) desfășurat cu colonești.

Majoritatatea societăților din Lumea a Treia se află în zone care au fost supuse regimului colonial în Asia, Africa și America de Sud. Una sau două mai sunt colonii încă (Hong Kong a rămas colonie britanică până în 1997, cu angajamentul de a ceda controlul către China în acel an). Câteva regiuni colonizate au câștigat independența mult mai devreme, cum ar fi Haiti, care a devenit prima republică autohtonă cu populație de culoare neagră în ianuarie 1804. Coloniile spaniole din America de Sud și-au cucerit independența în 1810, în timp ce Brazilia s-a desprins de Portugalia în 1822.

Unele țări, care nu au fost niciodată conduse de altele europene, au fost totuși puternic influențate de relațiile coloniale, cel mai notabil exemplu fiind China. Prin forța armată, China a fost obligată începând din secolul al XVII-lea să întrețină legături comerciale cu puterile europene, în timp ce europenii se ocupau de guvernarea anumitor regiuni, inclusiv a câtorva porturi de primă importanță. Hong Kong a fost ultimul dintre ele. Majoritatea națiunilor din Lumea a Treia au devenit state independente abia după cel de-al doilea război mondial, adesea în urma unor sângeroase lupte anticoloniale. Printre exemple se pot cita India, câteva țări asiatice (Burma, Malaesia și Singapore) și țări din Africa (Kenia, Nigeria, Zair, Tanzania și Algeria).

Deși pot include populații care trăiesc încă după modelul tradițional, țările din Lumea a Treia sunt diferite de formele timpurii de societate tradițională. Sistemele lor politice sunt modelate după sisteme înființate mai întâi în societățile occidentale, adică sunt state-națiuni. În timp ce majoritatea populației trăiește încă în zonele rurale, multe astfel de societăți trec printr-un proces rapid de dezvoltare urbană. Deși agricultura rămâne activitatea economică principală, recoltele sunt produse adesea pentru a fi vândute mai curând pe piețele lumii și mai puțin pentru consumul local.

Condițiile de trai sunt dintre cele mai sărace în aceste societăți și s-au deteriorat mult în decursul ultimilor ani. S-a estimat că în 1993, 1,2 miliarde de oameni din țările Lumii a Treia trăiau în sărăcie, adică aproape un sfert din populația lumii. Aproximativ o jumătate dintre săracii lumii trăiesc în Asia de Sud, în țări ca India, Burma și Cambodgia. Cam o treime sunt concentrați în Africa. Ceilalți se află în America Centrală și de Sud. Între 1984 și 1994 standardele de viață au scăzut în Africa cu 2% anual. Șomajul a crescut cu 400%, ajungând azi la peste 100 milioane de șomeri. Africa subsahariană se confruntă totodată și cu o criză a datoriei externe. Datoria ei totală a crescut de peste trei ori. Plățile în contul datoriei externe pe care le fac guvernele africane în fiecare an se ridică la de peste patru ori suma cheltuită pentru sănătate și civilizație.

Figura 3.4. – Colonizarea europeană a Africii: hartă de la începutul secolului XX – în care apar „posesiunile" puterilor europene începând din secolul al XVIII-lea

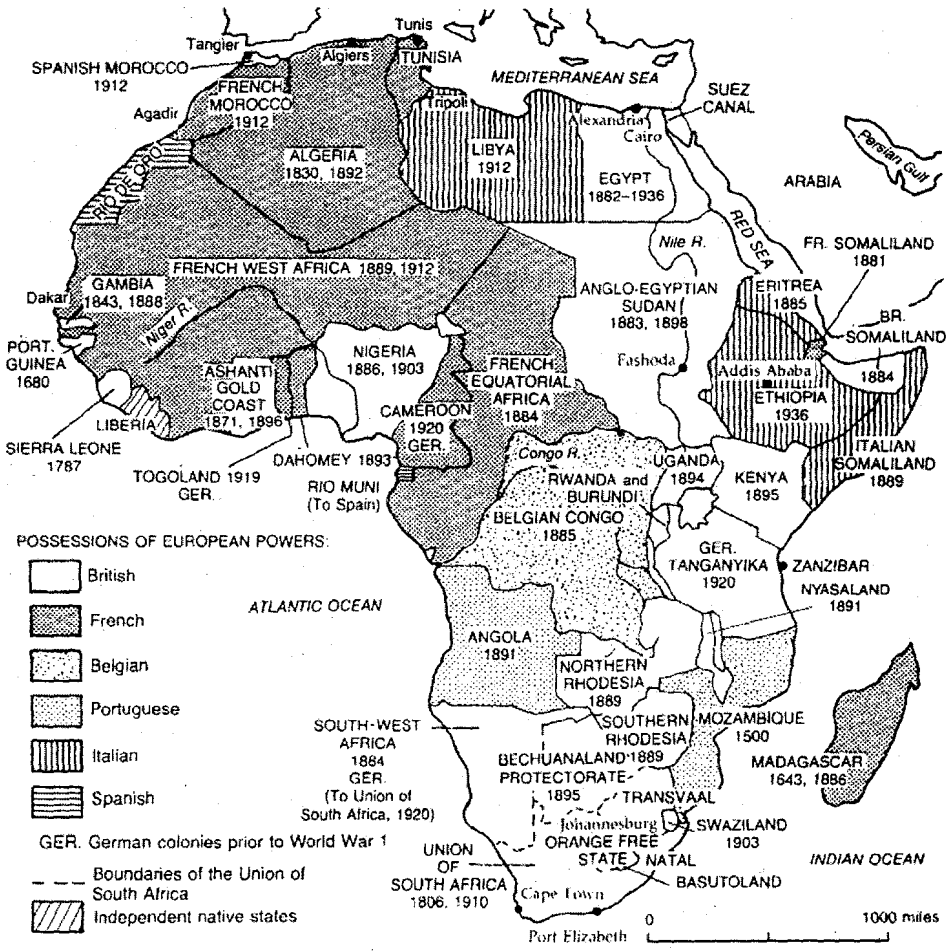

Sursa: Philip Lee Ralph ş.a., *World Civilizations*, ediţia a 8-a, vol. 2, 1991

India ca exemplu de ţară din Lumea a Treia

India şi China reprezintă cele mai mari ţări din lume în privinţa numărului de locuitori. India are 900 milioane de locuitori. China are 1,2 miliarde, adică de 22 de ori mai mult decât Marea Britanie. India a fost colonizată de Anglia cu două secole în urmă, devenind parte a Imperiului Britanic. Ţara şi-a câştigat independenţa după cel de-al doilea război mondial, dar s-a divizat în două: Pakistanul, predominant islamic, s-a desprins de partea principală a Indiei, dominată de hinduism.

India rămâne o țară preponderent agrară: 33% din forța de muncă este în agricultură. Rata medie de viață este superioară celei din multe țări în curs de dezvoltare, dar cu mult sub cea a națiunilor industrializate. Media de viață atât pentru bărbați cât și pentru femei în India în 1996 era de 63 de ani; în Marea Britanie ea este în prezent de 74 de ani pentru bărbați și 79 pentru femei; în Japonia, unde oamenii par să trăiască mai mult decât oriunde în lume, este de 77 de ani pentru bărbați și 83 pentru femei.

Spre deosebire de majoritatea țărilor din Lumea Întâi, India este o societate a cărei populație crește încă vertiginos. Creșterea populației supune la un efort enorm resursele economice și educaționale. Doar 50% din populația Indiei este alfabetizată (față de 99% în Anglia). Mulți oameni s-au mutat din zonele rurale în orașe în ultimii 30 de ani. Orașele indiene ca Delhi, Calcutta și Bombay sunt suprapopulate, iar mulți locuitori dorm pe străzi și sunt șomeri.

Și totuși ar fi o greșeală să ne imaginăm India ca „târându-se", pur și simplu, după statele occidentale. Ea posedă o cultură vastă și diversă, moștenire a îndelungatei sale istorii ca și civilizației tradiționale. De asemenea, în prezent țara trece printr-un proces rapid de dezvoltare economică. India adăpostește un mare număr de săraci, care-și duc cu greu existența cotidiană. Dar ea are și milioane de oameni bogați și industrii prospere, inclusiv de înaltă tehnologie. Orașele ei sunt suprapopulate, dar au și zone rezidențiale la fel de elegante ca oricare altele din țările din Lumea Întâi.

Sărăcia din Lumea a Treia

În majoritatea societăților din Lumea a Treia, sărăcia tinde să capete formele cele mai dramatice în zonele rurale. Malnutriția, analfabetismul, media scăzută de viață și condițiile mizere de locuit sunt de regulă cele mai accentuate la țară. Majoritatea săracilor se găsesc acolo unde lipsește pământul arabil, productivitatea agriculturii este scăzută, iar seceta și inundațiile sunt fenomene obișnuite. De obicei, femeile sunt mai dezavantajate decât bărbații. Ele se confruntă cu probleme culturale, sociale și economice mai des decât bărbații care sunt lipsiți de drepturi. De exemplu, ele muncesc un număr mai mare de ore, iar acolo unde sunt salariile lor sunt mai mici.

Săracii din țările Lumii a Treia trăiesc în condiții aproape de neimaginat pentru britanicii de rând sau locuitorii altor societăți industrializate. Mulți nu au locuințe permanente, în afara unor adăposturi din carton sau din deșeuri de lemn. Nu au apă curentă, instalații sanitare sau electricitate. Cu toate acestea, există însă milioane de săraci în Marea Britanie, Europa și Statele Unite și există o legătură între sărăcia din aceste societăți și sărăcia globală. Aproape jumătate dintre săracii din Statele Unite, de exemplu, provin din Sud. Aceasta se referă la descendenții sclavilor negri aduși cu forța în urmă cu secole, cât și la mai recenții emigranți, sosiți din America Latină, Asia etc.

ȚĂRILE RECENT INDUSTRIALIZATE

În timp ce majoritatea țărilor din Lumea a Treia, care nu este unitară, sunt cu mult în urma societăților occidentale, câteva dintre ele s-au înscris deja cu succes în procesul industrializării. Ele sunt uneori denumite **țări recent dezvoltate** (TRD) și includ: Brazilia și Mexicul în America de Sud, cât și Hong Kong, Coreea de Sud, Singapore și Taiwan în Asia de Est. Rata creșterii economice a unora dintre cele mai prospere TRD, precum Taiwanul, este de câteva ori mai mare decât a economiilor industrializate occidentale. În 1968 nici o țară din Lumea a Treia nu figura în topul primilor 30 de exportatori din lume, dar după 25 de ani Hong Kong și Coreea de Sud se aflau printre primele 15.

TRD asiatice au arătat în anii '90 cele mai ridicate nivele ale prosperității economice. Ele investesc în străinătate și promovează totodată creșterea economică în propria lor țară. Producția de oțel a Coreei de Sud s-a dublat în ultimii zece ani, iar industriile constructoare de nave și electronică se situează printre liderii mondiali. Singapore este pe cale de a deveni principalul centru financiar și comercial din Asia de Sud-Est. Taiwan este o prezență importantă în industria manufacturieră și electronică. Toate aceste evoluții au afectat direct Marea Britanie, a cărei cotă globală de producție de oțel a scăzut dramatic în ultimii 30 de ani.

Modul de viață se schimbă rapid în aceste societăți. Țările cele mai prospere dintre cele asiatice se avântă cu entuziasm într-o nouă lume a societății de consum.

Un cetățean prosper din Asia arată cam așa: are cămăși și cravate de la Ferragame, poartă un ceas Rolex sau Cartier, are o geantă diplomat Louis Vuitton, semnează cu un stilou Montbanc, se duce la serviciu într-un BMW strălucitor, vorbește tot timpul la telefonul celular Motorola, își depune economiile pe cărțile de credit American Express, călătorește în Singapore cu Airlines, posedă un apartament în oraș și o casă la țară. (Naisbitt, 1995, p. 31).

Bunăstarea și consumul exagerat coexistă cu formele tradiționale de căsătorie și familie, iar uneori cu sistemul limitat de viață de țară și cu sărăcia.

SCHIMBAREA SOCIALĂ ASTĂZI: GLOBALIZAREA

Priviți îndeaproape gama de produse oferite spre vânzare data viitoare când intrați într-un magazin local sau supermarket. Diversitatea de bunuri pe care am ajuns în Occident să o considerăm drept firească pentru orice persoană capabilă să și-o cumpere cu bani, depinde de conexiuni economice incredibil de complexe care se întind asupra lumii întregi. Produsele expuse au fost fabricate în sau folosesc ingrediente sau părți dintr-o sută de țări diferite. Toate acestea trebuie să fie transportate cu regularitate de la un capăt la altul al Pământului, necesitând un flux continuu de informație pentru a coordona milioanele de tranzacții care au loc zilnic.

SOCIETATEA ÎN LUMEA MODERNĂ

Tipul	Perioada	Caracteristici
Societăţile din Lumea Întâi	Secolul XVIII până în prezent.	Bazate pe producţia industrială şi libera iniţiativă generalizată. Majoritatea oamenilor locuiesc în oraşe şi metropole, o mică parte sunt angrenaţi în meserii agricole. Mari inegalităţi de clasă, deşi mai puţin pronunţate decât în statele tradiţionale. Comunităţi politice distincte sau state-naţiuni, cuprinzând naţiunile occidentale, Japonia, Australia şi Noua Zeelandă.
Societăţile din Lumea a Doua	Începutul secolului al XX-lea (după Revoluţia Rusă de la 1917), până la începutul anilor '90.	Bazate pe industrie, dar economia este centralizată. O mică parte din populaţie lucrează în agricultură; majoritatea locuieşte în oraşe şi metropole. Inegalităţile de clasă majore persistă. Comunităţi politice distincte sau state-naţiuni. Până în 1989, cuprindeau Uniunea Sovietică şi Estul Europei, dar schimbările politice şi sociale le-au transformat în sisteme de liberă iniţiativă economică, devenind treptat societăţi din Lumea Întâi.
Societăţile din Lumea a Treia	Secolul al XVIII-lea (majoritatea sunt foste colonii) până în prezent.	Majoritatea populaţiei lucrează în agricultură, folosind metode de producţie tradiţionale. Unele produse agricole sunt vândute pe pieţele mondiale. Unele ţări au sisteme de liberă iniţiativă, altele sunt centralizate. Comunităţi politice distincte sau state-naţiuni, incluzând China, India şi majoritatea naţiunilor africane şi sud-americane.
Ţările recent industiralizate	Din 1970 până în prezent.	Foste societăţi din Lumea a Treia, bazate în prezent pe producţia industrială şi în general pe libera iniţiativă. Majoritatea populaţiei trăieşte în oraşe şi metropole, puţine persoane sunt implicate în meserii agricole. Inegalităţi de clasă puternice, mai pronunţate decât în societăţile din Lumea Întâia. Venitul mediu pe cap de locuitor este considerabil mai mic decât cel din societăţile Lumii Întâi. Includ Hong Kong, Coreea de Sud, Taiwan, Brazilia şi Mexic.

„Până în zilele noastre, scria antropologul Peter Wersley, societatea umană nu a existat de fapt" (Wersley, 1984, p. 1), înțelegând prin aceasta că abia în vremurile moderne putem vorbi despre forme de asociere socială care cuprind tot Pământul. Lumea a devenit, în unele privințe de bază, un sistem social unic, rezultat al strângerii legăturilor de interdependență ce afectează acum practic toată lumea. Sistemul global nu este doar mediul înconjurător, în care anumite societăți – cum ar fi Marea Britanie – se dezvoltă și evoluează. Conexiunile sociale, politice și economice care depășesc granițele dintre țări condiționează în mod decisiv soarta celor care trăiesc în interiorul fiecăreia din ele. Termenul general pentru creșterea interdependenței din societatea mondială este GLOBARIZARE.

Nici o societate din lume nu mai trăiește complet separat de celelalte și chiar în cele mai bogate țări fiecare depinde de bunuri aduse din străinătate. În Marea Britanie, de exemplu, aproape toate televizoarele vândute sunt produse și asamblate în străinătate, mai ales în Orientul Îndepărtat. Un alt exemplu ne este oferit de industria constructoare de mașini. Acum aproximativ 40 de ani, producția de mașini a SUA era mai mare decât cea a restului întregii lumi la un loc. Azi, Statele Unite se situează abia pe locul III; mai multe mașini sunt produse în Europa și Japonia. În plus, piesele folosite la fabricarea mașinilor sunt produse în multe alte țări. O mașină Ford Mondeo, de exemplu, conține piese făcute în 112 locuri diferite, răspândite în 16 țări și trei continente. Chiar numele mașinii, „Mondeo", face referință la natura globală a industriei constructoare de mașini. Procesele de globalizare au adus multora mari beneficii în țările industrializate: azi este disponibilă o mai mare varietate de bunuri și produse alimentare decât niciodată. Totodată, faptul că acum suntem cu toții implicați într-o lume mult mai largă a dus la apariția unora dintre cele mai serioase probleme cu care ne confruntăm în prezent.

Procesele globalizării se numără printre cele mai importante schimbări sociale cu care ne confruntăm în prezent. Analiza sociologică restrânsă la studiul unor societăți independente devine tot mai anacronică. Ca ființe umane, împărțim tot mai mult o soartă comună. Problemele fundamentale cu care se confruntă viața umană, cum ar fi împiedicarea distrugerii ecologice și evitarea confruntărilor armate pe scară largă, au în mod necesar o rezolvare globală.

CONCLUZII

Datorită accentuării interdependenței economice și culturale, ordinea globală este presărată cu inegalități și formează o țesătură de state cu interese atât comune, cât și divergente. Nu există vreun indiciu a unei convergențe politice care va poate face să fie depășite interesele conflictuale dintre state în viitorul apropiat. Una dintre trăsăturile cele mai îngrijorătoare ale societății mondiale este aceea că, deși există Națiunile Unite, globarizarea crescândă nu e dublată de o integrare politică sau de o reducere a inegalităților internaționale în privința bogăției sau puterii.

REZUMAT

❶ Se pot distinge mai multe tipuri de societate premodernă – forme de societate care preced dezvoltarea celor industrializate.
În societăţile de vânători şi culegători, oamenii nu cultivă cereale sau cresc vite, ci trăiesc din culesul plantelor şi vânatul animalelor. Societăţile pastorale sunt cele prin care creşterea animalelor domestice asigură baza hranei. Societăţile agrare depind de cultivarea unor loturi bine determinate. Societăţile agrare mai mari şi mai dezvoltate formează state sau civilizaţii tradiţionale.

❷ Dezvoltarea şi expansiunea Occidentului au condus la cucerirea multor zone ale lumii, schimbând în mod radical sistemele sociale şi culturale deja existente. Acest proces a fost asociat cu colonialismul, anume impunerea guvernării occidentale şi a controlului occidental.

❸ În societăţile industrializate, producţia industrială devine baza economiei. Ţările industrializate din Lumea Întâi includ naţiunile din „Occident", precum şi Japonia, Australia şi Noua Zeelandă.

❹ Ţările din Lumea a Doua au fost societăţi industrializate conduse de guverne comuniste. În urma revoluţiilor din anul 1989 din Europa de Est, care au dus la răsturnarea comunismului în acea parte a lumii şi în fosta Uniune Sovietică, societăţile din Lumea a Doua au dispărut.

❺ Ţările din Lumea a Treia sau în curs de dezvoltare, în care trăieşte cea mai mare parte a populaţiei lumii, sunt aproape toate foste colonii. Majoritatea populaţiei lucrează în agricultură. Deşi cele mai multe societăţi din Lumea a Treia sunt sărace în comparaţie cu naţiunile industrializate, o mică parte (TRD, sau ţările recent industrializate) au cunoscut în ultima vreme o dezvoltare economică rapidă.

❻ Ţările lumii au devenit treptat tot mai interdependente, proces cunoscut sub numele de globalizare. Dezvoltarea relaţiilor sociale mondiale presupune însă inegalităţi pe scară largă între societăţile industrializate şi cele sărace din Lumea a Treia.

❼ Globalizarea afectează azi viaţa oamenilor din toate ţările, bogaţi şi săraci, modificând nu doar sistemele globale, ci şi viaţa cotidiană. Globalizarea nu a produs o lume unitară. Dimpotrivă, ea a creat unele dintre principalele diviziuni sociale şi conflicte, analizate în diferitele capitole ale acestei cărţi.

LECTURI SUPLIMENTARE

Brian M. Fagan, *People of the Earth*, (London, Harper Collins, 1992). Cea mai recentă ediție a unei cercetări de autoritate asupra originilor și dezvoltării diferitelor forme de cultură umană.

Stephen Haggard, *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrialized Countries* (Ithaca, N.Y. Cornell University Press, 1990). O analiză a aspectelor politice și economice ale industrializării în țările în curs de dezvoltare.

Leslie Molmes, *Post-Comunism: Au Introduction* (Cambridge, Polity Press, 1996). O primă analiză cuprinzătoare semnată de un singur autor asupra societăților în urma prăbușirii puterii comuniste în Europa de Est și în URSS.

Sheilagh C. Ogilvie și **Markus German** (eds.), *European Proto-Industrialisation* (Cambridge, Cambridge University Press, 1996). O analiză exhaustivă a procesului de industrializare în Europa.

Robert Skidelsky, *The World after Communism: A Polemic for Our Times* (London, Macmillan, 1995). Discuție asupra probabilității viitorului societăților din Europa de Est în urma destrămării comunismului.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***societăți de vânători și culegători***
- ***societăți pastorale***
- ***societăți agrare***
- ***state tradiționale***
- ***stat-națiune***
- ***Lumea a Treia***
- ***Lumea Întâi***
- ***Lumea a Doua***
- ***țări recent industrializate***

4. INTERACȚIUNEA SOCIALĂ ȘI VIAȚA COTIDIANĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

STUDIUL VIEȚII COTIDIENE

COMUNICAREA NON-VERBALĂ
Mimica, gesturile și emoția • „Față" și cultură

REGULILE SOCIALE ȘI VORBIREA
Înțelegeri împărtășite • Experimentele lui Garfinkel • Forme de conversație • Strigăte de răspuns • Greșelile de vorbire

FAȚA, CORPUL ȘI VORBIREA ÎN INTERACȚIUNE
Întâlnirile • Markerii • Managementul impresiei • Regiunile din față și din spate • Adoptarea unor roluri: examinări intime • Spațiul personal

INTERACȚIUNEA ÎN TIMP ȘI SPAȚIU
Măsurarea timpului

VIAȚA COTIDIANĂ DIN PERSPECTIVĂ CULTURALĂ ȘI ISTORICĂ
Constrângerea proximității

MICROSOCIOLOGIA ȘI MACROSOCIOLOGIA

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• interacțiune socială • întâlnire • rol social • poziție socială

Două persoane trec una pe lângă alta pe o stradă din oraş. De la distanță, ele se privesc, fiecare cercetând rapid fața şi stilul de vestimentație ale celuilalt. Când se apropie şi trec una pe lângă cealaltă, ele privesc în altă parte, evitând ochii celuilalt. Acest lucru se petrece de milioane de ori pe zi, în oraşele lumii.

Atunci când trecătorii îşi aruncă o privire rapidă unul altuia, privind apoi în altă parte, ei demonstrează ceea ce Erving Goffman (1969, 1971) denumeşte **neatenția civilă sau politicoasă,** de care avem nevoie – unii de la alții – în cele mai multe situații. Neatenția civilă nu este identică cu simpla ignorare a celeilalte persoane. Fiecare individ indică recunoaşterea prezenței celeilalte persoane, dar evită orice gest care ar putea fi considerat îndrăzneț. Neatenția politicoasă este ceva în care ne implicăm, mai mult sau mai puțin inconştient, dar are o importanță fundamentală în viețile noastre de zi cu zi.

Cea mai bună modalitate a unei persoane de a vedea ce reprezintă, e aceea de a gândi exemple în care acest lucru nu se aplică. Atunci când o persoană se uită fix la o alta, lăsându-şi fața să exprime în mod deschis o emoție anume, de obicei se întâmplă cu iubitul, iubita, un membru al familiei sau un prieten apropiat. Străinii sau cunoştințele întâmplătoare, indiferent dacă se întâlnesc pe stradă, la serviciu sau la o petrecere, practic nu se uită insistent în ochii celuilalt, într-o asemenea manieră. A face acest lucru poate fi considerat ca fiind manifestarea unei intenții ostile. Doar între două grupuri puternic antagoniste, străinii se pot deda la această practică. Astfel, se ştie că în trecut albii din Statele Unite aruncau o „privire furioasă" negrilor, care treceau pe lângă ei.

Chiar şi prietenii, aflați într-o conversație aprinsă, trebuie să fie atenți la modul în care se privesc. Fiecare individ demonstrează atenție şi implicare în conversație privind în mod regulat în ochii celuilalt, dar neuitându-se fix la el. A privi prea stăruitor ar putea fi considerat un semn de neîncredere sau în cel mai bun caz, de neputință de a înțelege ceea ce spune celălalt. Cineva care nu priveşte însă deloc în ochii celuilalt poate fi considerat ca fiind evaziv, nesincer sau ciudat.

STUDIUL VIEȚII COTIDIENE

De ce trebuie să ne preocupăm de aspecte, în aparență atât de banale, ale comportamentului social? A trece pe lângă cineva pe stradă şi a schimba câteva cuvinte cu un prieten par activități minore şi neinteresante, lucruri pe care le facem de nenumărate ori pe zi fără a ne gândi la ele. De fapt, studiul unor forme, în aparență nesemnificative, de INTERACȚIUNE SOCIALĂ are o importanță majoră în sociologie şi, fără a fi lipsite de interes, reprezintă una dintre cele mai captivante zone de investigație sociologică. Există două motive pentru aceasta.

În primul rând, rutina noastră zilnică, cu interacțiunile aproape constante cu alții, conferă structură și formă faptelor noastre. Studiindu-le, putem învăța foarte mult despre noi înșine în calitate de ființe sociale și despre și viața socială însăși. Viețile noastre sunt organizate în jurul repetiției unor scheme similare de comportament de la o zi la alta, de la o săptămână la alta, de la o lună la alta, de la un an la altul. De exemplu, gândiți-vă la ceea ce ați făcut ieri și alaltăieri. Dacă au fost zile lucrătoare, după toate probabilitățile v-ați trezit în fiecare zi la aceeași oră (o rutină importantă în sine). E posibil să fi mers la cursuri la școală sau la universitate, dimineața devreme, făcând o deplasare de acasă pe care o efectuați practic în fiecare zi lucrătoare. Probabil că v-ați întâlnit cu niște prieteni pentru a lua masa de prânz, reîntorcându-vă la ore sau la studiul individual după amiaza. Ulterior, ați revenit acasă, ieșind mai târziu, seara, cu alți prieteni.

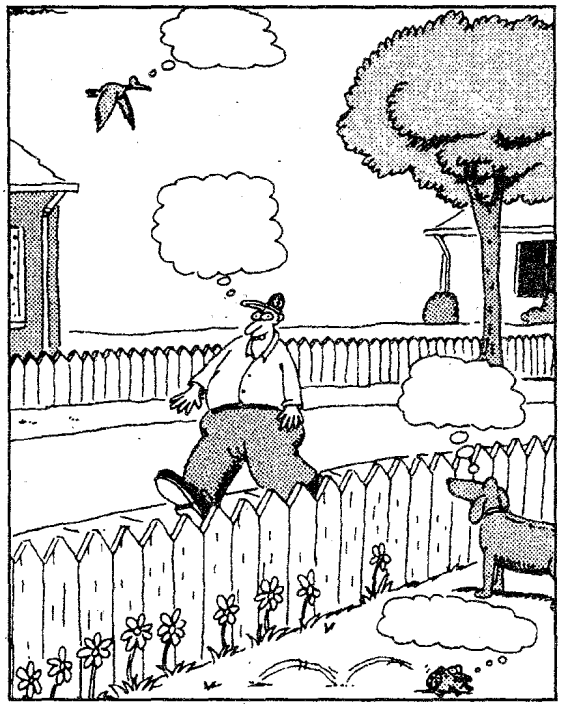

Viața obișnuită ar fi imposibilă dacă ar trebui să ne gândim în mod conștient la fiecare rutină zilnică
The Far Side © 1992, Farworks Inc. Dist. by Universal Press Syndicate.
Reprodusă cu permisiune. Toate drepturile rezervate.

Desigur, lucrurile obișnuite pe care le urmăm de la o zi la alta nu sunt identice, iar schemele noastre de activitate de la sfârșitul săptămânii, de obicei sunt în contrast cu cele din zilele lucrătoare. Dacă facem o schimbare majoră în viața noastră cum ar fi abandonarea facultății pentru a ne angaja undeva asta ar fi și o modificare a rutinei; schimbările sunt de obicei necesare în cadrul rutinelor noastre zilnice, dar stabilim apoi din nou un set precis de obiceiuri.

În al doilea rând, studierea interacțiunii sociale din viața cotidiană face lumină asupra sistemelor sociale și instituțiilor. Toate sistemele sociale la scară mare, de fapt, depind de schemele de interacțiune socială, în care ne implicăm zilnic. Acest lucru este ușor de demonstrat. Să luăm din nou cazul a doi străini care trec pe stradă unul pe lângă altul. Un astfel de eveniment ar putea părea că are, într-o mică măsură, relevanță directă pentru formele la scară mare, permanente, ale organizării sociale. Dar atunci când luăm în considerare multe astfel de interacțiuni, situația se schimbă. În societățile moderne, majoritatea oamenilor trăiesc în orașe și interacționează în mod constant cu alții, pe care nu îi cunosc personal. Neatenția civilă este unul dintre mecanismele care conferă vieții orașului, cu mulțimile sale agitate și contactele pasagere impersonale, caracterul pe care îl are.

În acest capitol, vom lua mai întâi cunoștință de indicațiile non-verbale (expresiile faciale și gesturile corporale), pe care le folosim toți atunci când interacționăm unii cu alții. Apoi vom analiza vorbirea curentă – felul în care folosim limbajul pentru a comunica altora, înțelesurile pe care dorim să le transmitem. În sfârșit, ne concentrăm asupra modalităților în care sunt structurate viețile în funcție de rutinele zilnice, acordând o atenție specială felului în care ne coordonăm acțiunile, în spațiu și timp.

COMUNICAREA NON-VERBALĂ

Interacțiunea socială necesită numeroase forme de **comunicare non-verbală** – schimbul de informații și de înțelesuri prin expresii faciale (mimică), gesturi și mișcări ale corpului. Comunicarea non-verbală este uneori denumită „limbajul trupului", dar acest termen poate induce în eroare, pentru că în mod caracteristic noi folosim atari indicații non-verbale pentru a elimina sau a dezvolta ceea ce este spus în cuvinte.

Fața, gesturile și emoția

Un aspect major al comunicării non-verbale îl constituie expresia facială a emoției – mimica. Paul Ekman și colegii săi au dezvoltat ceea ce ei denumesc, Sistemul de Codare a Acțiunii Faciale (SCAF)*, pentru a descrie mișcările mușchilor faciali care dau naștere anumitor expresii (Ekman și Friesen 1978). Prin aceasta, ei au încercat precizeze într-o zonă cunoscută ca fiind deschisă interpretărilor disonante sau contradictorii – că nu există deplin acord asupra modului în care trebuie identificate și clasificate emoțiile. Charles Darwin, inițiatorul teoriei evoluționiste, era de părere că, modalitățile fundamentale de exprimare facială sunt aceleași la toate ființele umane. Cu toate că unii au contestat această opinie, cercetările lui Ekman în privința oamenilor, provenind din medii culturale extrem de diferite, par

* În original, Facial Action Coding System (FACS) (n.t.).

a confirma acest lucru. Ekman şi Friesen au întreprins un studiu asupra unei comunităţi izolate din Noua Guinee, ai cărei membri nu avuseseră practic nici un contact cu cei din exterior. Atunci când li s-au arătat fotografii cu expresii faciale, care exprimau şase emoţii (fericire, tristeţe, furie, dezgust, frică, uimire), locuitorii din Noua Guinee au fost capabili să identifice aceste emoţii.

După Ekman, rezultatele studiului său şi ale altora similare, despre populaţii diferite, sprijină opinia că exprimarea facială a emoţiei şi interpretarea ei sunt înnăscute la fiinţele umane. El recunoaşte că dovezile sale nu demonstrează în mod decisiv acest lucru şi s-ar putea să fie implicate experienţe de deprindere culturală comune; totuşi, concluziile sale sunt sprijinite de alte tipuri de cercetare. I. Eibesfeldt a studiat şase copii născuţi surzi şi orbi, pentru a vedea în ce măsură mimica lor corespunde – în situaţii emoţionale particulare – cu cea a celor dotaţi cu văz şi auz (1973). El a descoperit că aceştia zâmbesc – atunci când se implică în activităţi, în mod evident plăcute, ridică din sprâncene când exprimă uimirea – atunci când miros un obiect cu un miros specific şi se încruntă – când li se oferă în mod repetat un obiect antipatic. Având în vedere faptul că nu există posibilitatea să fi văzut alte persoane comportându-se astfel, se pare că aceste reacţii sunt înnăscute.

Folosind SCAF, Ekman şi Friesen au identificat mai multe acţiuni ale muşchilor faciali, discrete la bebeluşi, care există de asemeni, în expresiile de emoţie ale adulţilor. De exemplu, bebeluşii par a avea o mimică similară cu expresia de dezgust a adultului (strângând din buze şi încruntându-se), ca reacţie la gustul de acru. Dar cu toate că expresia facială de emoţie pare a fi parţial înnăscută, factorii individuali şi culturali influenţează modul exact de producere a mimicii şi contextele în care este considerată a fi potrivită. Felul în care zâmbesc oamenii, de exemplu, mişcările precise ale buzelor şi ale altor muşchi faciali şi durata zâmbetului diferă de la o cultură la alta.

Nu există gesturi sau poziţii ale trupului care să se fi demonstrat că ar caracteriza toate culturile sau majoritatea lor. În anumite societăţi, de exemplu, oamenii dau din cap, când vor să spună „nu", contrar practicii anglo-saxone. Gesturi pe care europenii şi americanii au tendinţa de a le folosi extrem de mult, cum ar fi arătatul cu degetul, nu există la alte popoare (Bull 1983). În mod asemănător, un deget index întins, pus în centrul obrazului şi descriind o rotaţie, este folosit în anumite regiuni din Italia drept gest de laudă, dar pare a fi necunoscut în alte părţi.

Ca şi expresiile faciale, gesturile şi poziţiile trupului sunt folosite continuu pentru a completa exprimări, ca şi pentru a transmite înţelesuri atunci când nu se rosteşte vreun cuvânt. Toate trei formele de exprimare prin gesturi, pot fi folosite pentru a glumi, pentru a dovedi ironie sau scepticism. Impresiile non-verbale pe care le transmitem, din inadvertenţă deseori, indică faptul că ceea ce rostim nu este exact ceea ce vrem să spunem. „Roşitul la faţă" este poate cel mai clar exemplu, dar există nenumăraţi alţi indicatori subtili, care pot fi selectaţi de alte persoane. Expresiile faciale au tendinţa de a dispărea, după patru sau cinci secunde. Un zâmbet care durează mai mult poate indica înşelătorie. O expresie de uimire care durează prea mult poate fi folosită în mod deliberat drept parodie – pentru a arăta că individul nu este deloc surprins, chiar dacă are motive să fie.

„Faţă" şi cultură

Cuvântul „faţă" se poate referi, de asemeni, la *stima* de care se bucură cineva în ochii celorlalţi. În viaţa socială cotidiană, în mod normal dăm foarte multă atenţie faptului de a ieşi „cu faţa curată". O mare parte din ceea ce numim politeţe sau etichetă, în structurile sociale, constă în neglijarea aspectelor de comportament, care altminteri ar conduce la umilire. Nu facem referire la episoade din trecutul cuiva sau la caracteristici care ar putea produce stânjeneală, dacă sunt menţionate. Ne abţinem să facem glume despre chelie, dacă ne dăm seama că cineva poartă o perucă – cu excepţia cazului în care suntem între prieteni apropiaţi. Tactul este un mecanism de protecţie, pe care fiecare persoană îl întrebuinţează aşteptând ca, în schimb, propriile slăbiciunii să nu fie expuse în mod public. De aceea, în viaţa noastră cotidiană, nu se întâmplă acest lucru. Fără a ne da seama, în cea mai mare parte a timpului păstrăm cu abilitate un control strâns şi continuu asupra expresiei faciale, a poziţiei trupului în cadrul interacţiunii noastre cu ceilalţi.

Unii oameni sunt specialişti în controlul mimicii şi în relaţiile bazate pe respect faţă de alţii. De exemplu, un bun diplomat trebuie să fie capabil să interacţioneze – prestând o aparentă lejeritate şi confort – cu alţii, cu ale căror păreri s-ar putea să nu fie de acord sau pe care le-ar putea considera chiar respingătoare. Proporţia în care acest lucru este realizat, cu succes, poate afecta soarta unor naţiuni întregi. Astfel, diplomaţia abilă poate detensiona relaţiile dintre ţări şi poate preveni războiul.

REGULILE SOCIALE ŞI VORBIREA

Cu toate că în mod obişnuit folosim indicaţii non-verbale în comportamentul nostru şi pentru a înţelege pe al celorlalţi, o mare parte din interacţiunea noastră are loc prin **vorbire** – schimb verbal normal – care se obţine prin **conversaţii** informale cu ceilalţi. Sociologii au fost întotdeauna de acord că limbajul este fundamental pentru viaţa socială. Recent, însă, a fost dezvoltată o abordare, care se preocupă, în mod specific, de felul în care oamenii folosesc limbajul, în contextele normale ale vieţii lor. Studiul conversaţiilor a fost puternic influenţat de opera lui Erving Goffman. Dar cea mai importantă influenţă, în cadrul acestui tip de cercetare, a exercitat-o Harold Garfinkel întemeietorul etnometodologiei (Garfinkel, 1984).

Etnometodologia este studiul „etnometodelor" – metodele populare sau neprofesionale – pe care oamenii le folosesc pentru a *înţelege* ce anume fac ceilalţi şi îndeosebi ce anume spun. Noi aplicăm cu toţii aceste metode, în mod normal fără să le acordăm atenţie conştientă. Deseori putem înţelege ceea ce se spune în conversaţie doar în momentul în care cunoaştem contextul social, care nu este exprimat prin cuvinte. Să luăm ca exemplu următoarea conversaţie (Heritage, 1984):

A: Am un băiat de 14 ani.
B: Ei, nu-i nimic.
A: Am şi un câine.
B: O, îmi pare rău.

Ce credeți că se întâmplă aici? Care este relația dintre vorbitori? Dacă știm că este vorba despre o conversație între un eventual chiriaș și un proprietar, conversația e inteligibilă. Unii proprietari acceptă copii, dar nu le permit chiriașilor să țină animale de casă. Totuși, dacă nu cunoaștem contextul social, răspunsurile individului B par a nu avea relație cu afirmațiile lui A. *O parte* a sensului se află în cuvinte, iar *o parte* în felul în care contextul social structurează ceea ce se spune.

Înțelegeri împărtășite

Cele mai lipsite de însemnătate forme de convorbiri zilnice presupun **înțelegeri împărtășite** complicate și cunoașterea adusă în joc de către cei implicați. De fapt, conversațiile noastre banale sunt atât de complexe, încât până acum s-a dovedit imposibilă, programarea chiar și a celui mai sofisticat computer, pentru a conversa cu ființe umane. Cuvintele folosite în vorbirea obișnuită nu au întotdeauna înțelesuri precise și „stabilim" ceea ce vrem să spunem prin presupunerile menționate, care constituie un sprijin. Dacă Maria îl întreabă pe Tom: „Ce ai făcut ieri?", nu există un răspuns clar sugerat de aceste cuvintele. O zi reprezintă o perioadă lungă de timp, iar Tom ar putea răspunde în mod logic: „Păi, la ora 7.15 m-am trezit. La 7.18 minute m-am dat jos din pat, m-am dus la baie și am început să mă spăl pe dinți. La 7.19, am intrat sub duș..." Înțelegem tipul de răspuns pe care-l solicită întrebarea, cunoscând-o pe Maria, ce tip de activități realizează Tom în mod normal și ce anume face Tom de obicei într-o anumită zi a săptămânii, printre altele.

Experimentele lui Garfinkel

„Așteptările de ambianță", cu care ne organizăm conversațiile obișnuite, au fost puse în lumină de câteva experimente, întreprinse cu voluntari din rândul studenților. Acestora li s-a cerut să înceapă o conversație, cu un prieten sau cu o cunoștință, și să insiste ca remarcile indiferente sau comentariile generale să fie continuate, pentru a li se preciza înțelesul. Dacă cineva spune: „Îți doresc o zi bună", studentul trebuie să răspundă: „Bună în ce sens?", „La care parte a zilei te referi?" și așa mai departe. Iată unul dintre schimburile de cuvinte (Garfinkel, 1963):

S: Ce mai faci?
E: Ce mai fac din ce punct de vedere? Te referi la sănătate, la bani, la cum îmi merge la facultate, la pacea mea sufletească, la...
S: (*roșu la față și pierzându-și brusc controlul*): Uite ce e! Nu făceam altceva decât să fiu politicos. Nu mă interesează deloc ce mai faci.

De ce sunt oamenii supărați, atunci când conversații în aparență minore nu sunt duse până la capăt? Răspunsul este acela că stabilitatea și semnificația vieții noastre sociale depinde de participarea la prespuneri culturale nemenționate și legătura cu ceea ce se spune și de ce. Dacă nu am fi capabili să considerăm aceste lucruri ca fiind de la sine înțelese, comunicarea cu sens ar fi imposibilă. Orice întrebare sau

contribuţie la o conversaţie ar trebui urmată de o masivă „procedură de căutare", de felul celei pe care subiecţii lui Garfinkel au fost instruiţi s-o iniţieze, iar interacţiunea s-ar distruge pur şi simplu. Prin urmare, ceea ce la prima vedere par a fi doar conversaţii neimportante, se dovedesc a fi fundamentale pentru însăşi alcătuirea vieţii sociale, motiv pentru care întreruperea lor constituie un lucru serios.

Se poate trage concluzia că, în viaţa de zi cu zi, ocazional oamenii se prefac în mod deliberat că nu sunt la curent cu cunoaşterea nemenţionată. Acest lucru poate fi făcut pentru a-i refuza pe ceilalţi, pentru a-i umili, a produce stinghereală sau a atrage atenţia asupra dublului înţeles conţinut în cele spuse. Ca exemplu, iată acest schimb de cuvinte clasic între părinte şi adolescent:

P: Unde te duci?
A: Afară.
P: Ce vrei să faci?
A: Nimic.

Răspunsurile adolescentului sunt efectiv opusul celor ale voluntarilor din experimentele lui Garfinkel. În loc să-şi continue căutările, acolo unde nu se face în mod normal acest lucru, adolescentul refuză să ofere răspunsurile cuvenite – spunând de fapt: „Vezi-ţi de treaba ta!"

Prima întrebare ar putea obţine un răspuns diferit, de la o altă persoană, în alt context:

A: Unde te duci?
B: Mă duc liniştit, dracului.

În mod deliberat B interpretează greşit întrebarea lui A, pentru a-i comunica în mod ironic îngrijorare sau frustrare. Umorul şi gluma provin din astfel de neînţelegeri, deliberat greşite, ale presupunerilor nemenţionate care sunt implicate în conversaţie. Acest lucru nu are nimic ameninţător, atâta vreme cât părţile implicate îşi dau seama de intenţia de a provoca râsul.

Forme de conversaţie

A asculta o înregistrare pe bandă sau a citi transcrierea unei conversaţii la care ai participat – este o experienţă care te poate face să-ţi dai seama de anumite lucruri. Conversaţiile sunt mult mai întrerupte, mai ezitante şi negramaticale decât cred majoritatea oamenilor. Atunci când luăm parte la conversaţiile cotidiene, suntem înclinaţi să credem că ceea ce spunem este destul de inteligibil, pentru că, în mod inconştient, noi umplem fondul cuvintelor pronunţate; dar conversaţiile reale sunt foarte diferite de cele din romane, unde personajele vorbesc în propoziţii bine construite gramatical.

Ca şi în cazul activităţii lui Goffman despre neatenţia civilă, s-ar putea presupune că analiza conversaţiilor obişnuite este de un interes periferic pentru sociologie; într-adevăr, mulţi sociologi au criticat cercetarea etnometodologică chiar din acest motiv. Totuşi, anumite argumente – folosite pentru a arăta de ce este atât de importantă pentru sociologie activitatea lui Goffman – se aplică totodată

etnometodologiei. Studierea conversației de zi cu zi a arătat cât de complicată este stăpânirea limbajului de către oamenii obișnuiți. O dovadă a acestei complexități o constituie dificultățile imense, pe care le implică programarea computerelor pentru a executa ceea ce vorbitorii umani sunt capabili să realizeze fără efort. În plus, vorbirea reprezintă un element esențial al fiecărui domeniu al vieții sociale. Înregistrările de la Watergate ale președintelui Nixon și ale consilierilor săi, nu erau nimic altceva decât, transcrierea unei conversații, dar ele au oferit o imagine a exercitării puterii politice la cele mai înalte niveluri (Molotch și Boden, 1985).

Strigăte de răspuns

Anumite forme de exprimare nu reprezintă vorbirea, ci constau din exclamații mormăite sau din ceea ce Goffman a denumit **strigăte de răspuns** (Goffman, 1981). Să luăm drept exemplu pe cineva care spune „Opa!"*, după ce răstoarnă sau scapă ceva pe jos. „Opa!" pare a fi doar o reacție reflexă neinteresantă la o întâmplare nefericită, la fel ca și clipitul din pleoape, atunci când o persoană își apropie cu repeziciune mâna de fața ta. Totuși, nu e o reacție involuntară, lucru demonstrat de faptul că, oamenii nu exclamă în acest fel, atunci când sunt singuri. „Opa!" în mod normal este direcționat către cei de față. Exclamația demonstrează martorilor că greșeala nu e decât minoră și de moment, nefiind ceva care să presupună îndoieli asupra felului în care respectiva persoană își coordonează acțiunile.

„Opa!" este folosit doar în situații de eșec minor, nu cu ocazia unor accidente majore sau calamități – ceea ce demonstrează că exclamația face parte din gestionarea noastră controlată asupra vieții sociale. Mai mult, cuvântul poate fi folosit de către cineva care observă o altă persoană; sau poate fi întrebuințată pentru avertizarea altcuiva. „Opa!" este de obicei un sunet scurt, dar „o"-ul poate fi prelungit în anumite situații. Astfel, cineva poate prelungi sunetul pentru a masca un moment critic, în cadrul executării unei sarcini. De exemplu, un părinte poate exclama un „Opa!" prelung, atunci când se joacă cu copilul aruncându-l în sus. Sunetul acoperă scurta fază, în care copilul poate simți o pierdere a controlului, liniștindu-l pe micuț și probabil, în același timp, dezvoltând înțelegerea reacției la strigătele copilului.

Termenul „Opa!" este el însuși definit în mod cultural. Atunci când, de exemplu, rușii scapă un obiect pe jos ei nu spun „Opa", ci exclamă ceva care seamănă cu „Ai".

Acestea pot părea inventate și exagerate. De ce ne-am obosi să analizăm atât de detaliat o exclamație așa de lipsită de însemnătate? Oare acordăm atâta atenție la ceea ce spuneam, cum sugerează acest exemplu? Bineînțeles că nu acordăm interes – la nivel conștient. Totuși aspectul crucial este acela că luăm de la sine înțeles un control extrem de complicat, continuu, al aparenței acțiunilor noastre. Ceilalți așteaptă de la noi, așa după cum noi așteptăm de la ei, să dăm dovadă de ceea ce Goffman denumește „vigilență controlată." O caracteristică fundamentală a ființei umane demonstrează necontenit celorlalți competența noastră în rutinele vieții cotidiene.

Un echivalent aproximativ al exclamației „Oops!" din textul original (n.t.).

Greşelile de vorbire

„Opa!" este o reacţie faţă de un accident minor. Se fac greşeli de vorbire şi de pronunţare, în cadrul conversaţiilor, conferinţelor şi a altor situaţii de vorbire. În cadrul investigaţiilor sale în „psihopatologia vieţii cotidiene," Sigmund Freud, întemeietorul psihanalizei, a analizat numeroase exemple de greşeli de vorbire (Freud 1975). După Freud, greşelile de vorbire – inclusiv cuvintele pronunţate greşit sau întrebuinţate greşit ori bâlbâielile nu sunt de fapt niciodată întâmplătoare. Ele sunt motivate în mod inconştient de senzaţii care sunt reprimate de conştient sau pe care încercăm în mod conştient, dar lipsit de succes, să le suprimăm. Deseori, aceste senzaţii implică asocieri sexuale. Astfel, cineva poate dori să spună „organism", dar rosteşte în schimb „orgasm". Într-un exemplu dat de Freud, când o femeie a fost întrebată: „În ce regiment se află fiul dumneavoastră?", ea a răspuns în „În regimentul 42, Ucigaşi" (Mörder, în germană, în locul cuvântului pe care vroia să-l pronunţe, *Mörser* sau *Mortiere*).

Deseori greşelile de vorbire sunt ilare şi pot trece drept glume. Deosebirea constă pur şi simplu în faptul că vorbitorul conştient a intenţionat, ca respectivele cuvinte să fie pronunţate aşa cum a făcut-o. Greşelile de vorbire se învecinează cu alte tipuri de vorbire „nepotrivită", pe care Freud le considera, de asemenea, ca fiind motivate în mod inconştient – cum se întâmplă în cazul când o persoană nu realizează că ceea ce spune, are în mod limpede, dublu înţeles. Şi acestea pot fi luate drept glume, dacă a existat o intenţie deliberată, dar altminteri reprezintă erori în producţia controlată a vorbirii – proprie oamenilor.

Una dintre cele mai potrivite modalităţi de a ilustra atari aspecte, este aceea de a urmări greşelile de vorbire ale prezentatorilor de radio şi televiziune. Vorbirea acestora nu este asemenea vorbirii obişnuite, pentru că este citită, nu spontană. Ne aşteptăm ca ea să fie mai aproape de perfecţiune, decât vorbirea obişnuită; să fie realizată cu mai puţine ezitări şi să fie mai clar articulată. Din acest motiv, bâlbele şi greşelile făcute de prezentatorii ştirilor sunt mult mai evidente, decât cele făcute în conversaţiile obişnuite. Cei care prezintă ştirile, comit desigur greşeli de vorbire, iar multe sunt amuzante sau au caracterul „extrem de adevărat" – asupra căruia atrăgea atenţia Freud. Suntem înclinaţi să râdem mai mult de greşelile verbale, făcute de prezentatori (sau profesori în timpul prelegerilor), decât atunci când apar în cadrul unei conversaţii obişnuite. Umorul rezidă nu numai în ceea ce s-a exprimat în mod eronat, ci şi în stinghereala pe care prezentatorul sau profesorul o dovedeşte, datorită faptului că a realizat o prestaţie sub aşteptări. În mod frecvent vedem, sub masca de profesionalism rece, individul obişnuit care se ascunde.

FAŢA, CORPUL ŞI VORBIREA ÎN INTERACŢIUNE

Să rezumăm în acest moment ceea ce am aflat până acum. Interacţiunea zilnică depinde de relaţia subtilă dintre ceea ce transmitem prin intermediul feţei şi al corpului nostru şi ceea ce exprimăm prin cuvinte. Folosim expresiile faciale şi corporale ale

altora pentru a completa ceea ce comunică în mod verbal şi pentru a controla gradul de sinceritate în ceea ce spun. În cea mai mare parte fără a realiza acest lucru, fiecare dintre noi păstrează un control strâns şi continuu asupra expresiei faciale, a poziţiei trupului şi a mişcării, în decursul interacţiunii noastre zilnice cu ceilalţi.

Câteodată, însă, comitem greşeli verbale, care – după cum arată exemplul lui Freud cu „ucigaşii" – dezvăluie pentru scurt timp ceea ce dorim să păstrăm ascuns, în mod conştient sau inconştient. Multe greşeli de vorbire demonstrează din inadvertenţă adevăratele noastre sentimente. Prin urmare, faţa, gestica fizică şi vorbirea sunt folosite pentru a transmite anumite înţelesuri şi pentru a le ascunde pe altele. De asemeni, ne organizăm activităţile în *contextele* vieţii sociale pentru a atinge anumite scopuri.

Întâlnirile

În multe situaţii sociale, ne implicăm în, ceea ce Goffman denumeşte, **interacţiune nefocalizată** cu ceilalţi. Aceasta are loc atunci când indivizii dovedesc conştientizarea, reciprocă, a prezenţei celuilalt. De obicei mulţimi de oameni sunt adunate la un loc, pe o stradă aglomerată, într-un teatru sau la o petrecere. Atunci când oamenii se află în prezenţa altora, chiar dacă vorbesc în mod direct cu ei, se implică în comunicarea non-verbală prin postura lor şi prin gestica fizică.

➲ **Interacţiunea focalizată** are loc atunci când indivizii iau parte la ceea ce spun sau fac ceilalţi. Cu excepţia cuiva care stă izolat, să zicem, la o petrecere, interacţiunea implică atât schimburi focalizate, cât şi nefocalizate. Goffman denumeşte un caz de interacţiune focalizată ÎNTÂLNIRE, iar o mare parte din viaţa noastră zilnică constă în întâlniri cu alte persoane – familie, prieteni, colegi de serviciu – care se petrec în mod frecvent pe fundalul unei interacţiuni nefocalizate cu alţii, care sunt prezenţi la locul respectiv. Conversaţiile banale, discuţiile de seminar, jocurile şi contactele de tip „faţă-în-faţă" obişnuite (cu controlori de bilete, ospătari, vânzători etc.) reprezintă exemple de întâlniri.

Întâlnirile au întotdeauna nevoie de „deschideri", care indică faptul că s-a renunţat la neatenţia civilă. Atunci când străinii se întâlnesc şi încep să vorbească – cum ar fi la o petrecere – momentul încetării neatenţiei civile este întotdeauna riscant, având în vedere că pot apărea cu uşurinţă neînţelegeri, referitoare la natura întâlnirii care se stabileşte (Goffman, 1971). De aceea realizarea contactului vizual poate fi ambiguă şi experimentală. După aceea o persoană se poate comporta ca şi cum nu ar fi făcut o mişcare directă, în cazul în care iniţiativa nu poate fi acceptată. Goffman distinge între expresiile pe care indivizii le „dau" şi cele pe care le „emit". Primele reprezintă cuvintele şi expresiile faciale, pe care oamenii le folosesc pentru a produce anumite impresii asupra altora. Cele din a doua categorie reprezintă indicaţii pentru controlarea sincerităţii şi exactităţii lor. De exemplu, proprietarul unui restaurant ascultă cu un zâmbet politicos declaraţiile clienţilor, care spun cât de mult le-au plăcut mâncărurile – remarcând în acelaşi timp cât de încântaţi păreau în timp ce mâncau, dacă au lăsat mâncare în farfurie, precum şi tonul vocii folosit pentru a-şi exprima satisfacţia.

Markerii

Majoritatea dintre noi ne întâlnim şi vorbim cu diferite tipuri de oameni pe parcursul unei zile. De exemplu, Catherine se trezeşte, ia micul dejun familia ei, şi îşi poate însoţi copiii la şcoală, făcând o pauză scurtă pentru a schimba câteva cuvinte (glume) cu o prietenă, la porţile şcolii. Ea merge la serviciu, probabil ascultând radioul. Pe parcursul zilei, ea participă la schimburi de cuvinte cu colegi şi vizitatori – de la conversaţii trecătoare până la întruniri formale. Este probabil că fiecare din aceste întâlniri să fie separată prin markeri sau prin ceea ce Goffman denumeşte paranteze, care disting fiecare episod de interacţiune focalizată de cel de dinainte şi de interacţiunea nefocalizată care are loc în fundal (Goffman, 1974).

De exemplu, la o petrecere, oamenii care conversează vor avea tendinţa să se aşeze şi să-şi controleze nivelul vocilor, pentru a crea o „consfătuire", separat de ceilalţi. Ei pot sta în picioare unul în faţa celuilalt, făcând dificilă pătrunderea altora până când iau hotărârea de a se despărţi sau până când încep să dispară graniţele interacţiunii lor focalizate, deplasându-se în diverse locuri din încăpere. În ocazii mai formale, procedee recunoscute sunt deseori folosite pentru a semnaliza deschiderea şi sfârşitul unei anumite întâlniri. Pentru a indica începutul unei piese de teatru, de exemplu, se sting luminile şi se ridică cortina. La sfârşitul spectacolului, se aprind din nou luminile din plafon şi cade cortina.

Markerii sunt deosebit de importanţi, fie atunci când o întâlnire este neobişnuită, fie când ar putea exista incertitudine în privinţa a ceea ce se petrece. De exemplu, atunci când un model pozează gol în faţa unei clase de artişti plastici, de obicei el nu se dezbracă sau nu se îmbracă în faţa grupului. Dezbrăcatul şi îmbrăcatul în particular dă posibilitatea ca trupul să fie brusc dat la iveală şi ascuns. Acest lucru marchează limitele episodului şi transmite că este lipsit de semnificaţiile sexuale, pe care le-ar putea transmite altminteri.

În spaţii foarte strâmte, cum sunt lifturile, este dificil de marcat o zonă de interacţiune focalizată. Pe de altă parte, nu le este uşor nici celorlalţi de faţă să indice, aşa cum fac în alte situaţii, că nu ascultă conversaţiile care se poartă. De asemeni, este dificil pentru străini să nu fie văzuţi uitându-se unii la alţii, în mod direct decât permit normele de neatenţie civilă. Astfel, în lifturi, oamenii deseori adoptă o atitudine exagerată de tip „nu ascult" şi „nu mă uit", privind fix panoul cu butoane sau oriunde în altă parte, numai la ceilalţi nu. De obicei, conversaţia este suspendată sau limitată la remarci scurte. În mod asemănător, într-un birou sau acasă, dacă mai multe persoane conversează, iar una este întreruptă fiind chemată la telefon, ceilalţi nu pot arăta imediat o neatenţie completă şi e posibil să poarte un fel de conversaţie şovăielnică şi lipsită de vlagă.

PE STRADĂ

În oraşele americane, unde rata criminalităţii este deseori mare, iar locuitorii oraşului trăiesc cu precauţie şi frică; diverse populaţii trebuie să-şi cunoască unele altora teritoriul şi străzile. Atât afro-americanii, cât şi albii au aceleaşi păreri despre siguranţa publică, incluzând o anumită prudenţă în a se aventura în oraş după lăsarea întunericului.

Elijah Anderson, un sociolog care se ocupă de mediul urban de la Universitatea din Pennsylvania, a studiat tipurile de interacţiune socială, pe străzile a două cartiere urbane alăturate. Cartea sa *Streetwise** (1990) ia în considerare felul în care interacţionează pe stradă albii şi negrii „cu risc minim şi cu respect reciproc maxim, într-o lume plină de nesiguranţă şi de pericole." Aşa după cum au conchis şi alţi sociologi care au studiat interacţiunea socială, Anderson a descoperit că cercetarea vieţii cotidiene aruncă lumină asupra felului în care este creată ordinea socială de către interacţiunile individuale. Pe el îl interesa îndeosebi să înţeleagă interacţiunea, atunci când cel puţin o parte este considerată ca fiind ameninţătoare. Cum se întâmplă că străinii devin mai puţin străini unii faţă de alţii într-un interval scurt de timp?

Înainte de a studia străzile pentru a afla răspunsul la această întrebare, Anderson şi-a amintit cum descria Erving Goffman felul în care se nasc definiţiile sociale, în anumite contexte sau locuri: „Atunci când un individ ajunge în prezenţa altora, în mod normal ei caută să dobândească informaţii despre el sau să pună în circulaţie informaţii deja existente... Informaţiile despre individ ajută la definirea situaţiei, dându-le celorlalţi posibilitatea de a şti dinainte ce anume aşteaptă el de la ei şi ce anume pot aştepta ei de la el."

Ghidându-se după ideea lui Goffman, Anderson s-a întrebat ce tipuri de indicii şi semne comportamentale alcătuiesc vocabularul interacţiunii publice. El a ajuns la concluzia că:

> genul, culoarea pielii, vârsta, prietenii, îmbrăcămintea, bijuteriile şi obiectele pe care le poartă oamenii ajută la identificarea lor, în aşa fel încât se formează presupuneri şi poate avea loc comunicarea. Mişcările (încete sau rapide, false sau sincere, clare sau neclare) limpezesc şi mai mult această comunicare publică. Factori precum momentul zilei sau o activitate care „explică" prezenţa unei persoane pot, de asemenea, să influenţeze maniera şi rapiditatea cu care este neutralizată imaginea „străinului". Dacă un străin nu poate trece de inspecţie, spre a fi socotit drept „sigur", poate apărea imaginea prădătorului, iar ceilalţi pietoni s-ar putea să menţină o distanţă constantă faţă de această imagine.

Ce gen de oameni trec de inspecţie pe stradă? După Anderson, „copiii trec uşor de inspecţie, femeile albe şi bărbaţii albi fac acest lucru mai încet, negresele, negrii şi adolescenţii negri cel mai greu dintre toţi." Doar prin experienţă învaţă locuitorii oraşelor să facă distincţie între pericolul adevărat şi falsele alarme.

Managementul impresiei

➲ Goffman şi alţi cercetători, care s-au ocupat de interacţiunea socială, deseori folosesc noţiuni din teatru în analizarea acesteia. Conceptul de ROL SOCIAL, de exemplu, îşi are originea în montarea teatrală.

Rolurile sunt aşteptări definite din punct de vedere social, pe care le urmează o persoană într-o POZIŢIE SOCIALĂ dată. A fi învăţătoare înseamnă a deţine o poziţie specifică; rolul învăţătoarei constă în a acţiona în maniere specifice faţă de

* Adjectiv care defineşte persoana experimentată, cunoscătoare sau îndrăzneaţă în relaţiile cu oamenii din zonele sărace ale unui oraş, mai ales din zonele unde rata criminalităţii este mare.

elevii ei. Goffman consideră că viața socială e ca și cum ar fi interpretată viața, de actori pe o scenă – sau pe mai multe scene, pentru că modul în care acționăm depinde de rolurile pe care le interpretăm într-un anumit moment. Această abordare este câteodată denumită **model dramaturgic** – viața socială asemenea unei piese de teatru. Oamenii sunt sensibili la modul în care sunt văzuți de alții și întrebuințează multe forme de **management al impresiei,** pentru a-i obliga pe ceilalți să le răspundă în manierele dorite. Cu toate că e posibil să facem acest lucru într-o manieră calculată, de obicei se numără printre lucrurile pe care le facem fără a avea o atenție conștientă. Atunci când Philip ia parte la o întrunire de afaceri, el poartă costum și cravată și se comportă cât mai bine cu putință; seara – atunci când se relaxează împreună cu prietenii urmărind un meci de fotbal – el poartă blugi și pulover și spune o mulțime de bancuri. Acesta reprezintă managementul impresiei.

Regiunile din față și din spate

Goffman sugera că o mare parte a vieții sociale poate fi împărțită în regiunile „din față" și cele „din spate". **Regiunile din față** sunt ocazii sau întâlniri sociale, în cadrul cărora indivizii interpretează roluri formale; acestea sunt „interpretări scenice". Munca în echipă este deseori implicată în crearea unor interpretări în regiunea din față. Doi politicieni de frunte din același partid pot înscena un spectacol elaborat, de unitate și prietenie, în fața camerelor de filmare ale televiziunii, chiar dacă fiecare îl detestă pe celălalt. Un soț și o soție se pot strădui să-și ascundă problemele față de copiii lor, păstrând o armonie de fațadă, dar vor reîncepe să se certe cu furie după ce copiii au fost culcați.

Regiunile din spate sunt acolo unde oamenii își adună recuzita și se pregătesc pentru interacțiuni în cadre mai formale. Regiunile din spate seamănă cu culisele unui teatru sau cu activitățile din spatele aparatului de filmare. Atunci când se află în siguranță în culise, oamenii se pot relaxa și își pot exprima sentimentele și stilurile lor de comportament, pe care le țin sub control atunci când se află pe scenă. Regiunile din spate permit „blasfemie, remarci sexuale deschise... o vestimentație neprotocolară, indecentă, o poziție «neîngrijită» a trupului, șezând sau stând în picioare, folosirea vorbirii dialectice sau neconforme cu normele, mormăitul și strigătul, agresivitatea «în joacă», lipsa de atenție față de celălalt în cadrul unor acte minore dar potențial simbolice, participări minore precum murmuratul, șuieratul, mestecatul, clefăitul, râgâitul și flatulența" (Goffman, 1969). Astfel, un chelner poate să fie simbolul politeții tăcute, atunci când servește un client, dar devine zgomotos și agresiv în momentul în care se află în spatele ușilor de la bucătărie. Probabil că, puține ar fi restaurantele pe care le-ar frecventa clienții, dacă ar avea posibilitatea de a vedea tot ceea ce se petrece la bucătărie.

Adoptarea unor roluri: examinări intime

Pentru un exemplu de colaborare în managementul impresiei, care împrumută câte ceva din teatru, să privim un anumit studiu în detaliu. James Henslin și Mae

Brigs au studiat un tip de întâlnire specific, extrem de delicat: vizita unei femei la medicul ginecolog (Henslin şi Briggs, 1971). În timpul când a fost realizat studiul, majoritatea examinărilor pelviene erau efectuate de medici bărbaţi, iar din acest motiv experienţa era (iar câteodată este) plină de incertitudini şi stânjeneală, potenţiale pentru ambele părţi. Bărbaţii şi femeile din Occident sunt educaţi să considere organele genitale drept cea mai intimă parte a corpului, iar vederea şi pipăirea acestor organe de către o altă persoană este de obicei asociată cu relaţiile sexuale. Unele femei sunt atât de controversate de perspectiva unei examinări pelviene, încât refuză să meargă la medic, fie bărbat sau femeie, chiar şi atunci când suspectează un motiv medical întemeiat pentru a face acest lucru.

Henslin şi Briggs au analizat materialul strâns, dintr-un foarte mare număr de examinări medicale de către aceasta din urmă, care avea pregătire de soră medicală. Ei au interpretat ceea ce au descoperit ca având mai multe stadii tipice. Adoptând o metaforă din dramaturgie, ei au sugerat că fiecare fază poate fi tratată ca o scenă distinctă, în care rolurile pe care le interpretează actorii se schimbă pe parcursul desfăşurării episodului. În prolog, femeia intră în sala de aşteptare pregătindu-se să-şi asume rolul de pacientă – dându-şi la o parte temporar identitatea exterioară. Poftită în sala de consultaţie, ea adoptă rolul „pacientei" şi se deschide prima scenă. Medicul îşi asumă o manieră profesională şi se comportă faţă de pacientă ca o persoană competentă, păstrând contactul vizual şi ascultând politicos ceea ce are de spus aceasta. Dacă el consideră că e nevoie de o examinare, îi comunică acest lucru şi pleacă din încăpere; scena întâi s-a terminat.

În momentul în care pleacă el, intră sora. Ea este persoana care schimbă recuzita în scena principală, care e pe punctul de a începe. Ea calmează temerile pe care le-ar putea avea pacienta, comportându-se atât ca o confidentă – cunoscând unele dintre „lucrurile cu care se confruntă femeile" – cât şi ca un colaborator la ceea ce urmează. Lucru de o importanţă crucială – sora ajută la schimbarea pacientei dintr-o persoană într-o „non-persoană" pentru scena esenţială – înfăţişând un trup, din care doar o parte va fi examinată. În studiul lui Henslin şi Briggs, sora nu numai că supraveghează dezbrăcarea pacientei, ci şi preia aspecte pe care în mod normal le-ar controla pacienta. Astfel, ea ia hainele pacientei şi le împăturește. Majoritatea femeilor doresc ca lenjeria lor de corp să nu fie la vedere în momentul în care se întoarce medicul, iar sora are grijă de acest lucru. Ea o conduce pe pacientă la masa de examinare şi acoperă cea mai mare parte a trupului pacientei cu un cearşaf, înainte de venirea medicului.

Începe acum scena centrală, la care iau parte atât sora, cât şi doctorul. Prezenţa sorei ajută ca interacţiunea dintre medic şi pacientă să fie lipsită de nuanţe sexuale şi oferă totodată un martor legal, în cazul în care medicul ar fi acuzat de comportament neprofesional. Examinarea începe ca şi cum personalitatea pacientei ar fi absentă; cearşaful de pe ea separă zona genitală de restul trupului ei, iar poziţia nu-i permite să urmărească cum este examinată. Cu excepţia unor întrebări profesionale specifice, doctorul o ignoră, şezând pe un taburet jos, în afara unghiului ei de vedere. Pacienta colaborează pentru a deveni o non-persoană temporară, neiniţiind vreo conversaţie şi reducându-şi la minim mişcările.

În intervalul dintre această scenă şi cea finală, sora joacă din nou rolul celei care schimbă recuzita, ajutând-o pe pacientă să redevină persoana dinainte. În acest moment, cele două pot din nou să converseze, pacienta exprimându-şi satisfacţia că s-a terminat consultaţia. După ce s-a îmbrăcat şi s-a aranjat, pacienta este pregătită să facă faţă scenei finale. Medicul îşi face din nou apariţia şi, discutând rezultatele consultaţiei, o tratează din nou pe pacientă ca pe o persoană integră şi responsabilă. Reluându-şi maniera politicoasă şi profesională, el îi comunică faptul că reacţiile lui faţă de ea nu sunt schimbate în nici un fel de contactul intim cu corpul ei. Epilogul are loc atunci când ea părăseşte biroul medicului, reluându-şi identitatea în lumea exterioară. Pacienta şi medicul au colaborat astfel încât să poată manevra interacţiunea şi impresia pe care fiecare participant şi-o formează despre celălalt.

Spaţiul personal

În definiţia **spaţiului personal** există anumite diferenţe culturale. În cultura occidentală, oamenii păstrează de obicei o distanţă de cel puţin un metru, atunci când sunt implicaţi în interacţiune focalizată cu ceilalţi; atunci când se află în picioare unul lângă altul, ei pot sta mai apropiaţi. În Orientul Mijlociu, oamenii stau deseori mai aproape unii de alţii, decât este socotit ca fiind acceptabil în Occident. Occidentalii care vizitează acea parte a lumii, pot fi deconectaţi de această neaşteptată apropiere fizică.

Edward T. Hall, care a lucrat timp îndelungat în domeniul comunicării non-verbale, distinge patru zone de spaţiu personal. *Distanţa intimă*, până la jumătate de metru, este rezervată la foarte puţine contacte sociale. Doar cei implicaţi în relaţii permiţând atingerea corpului, precum iubiţii sau părinţii şi copiii, operează în această zonă de spaţiu privat. *Distanţa personală* (de la 0,50 metri la 1,20 metri) este spaţiul normal pentru întâlniri cu prieteni şi cunoştinţe apropiate. Este permisă o anumită intimitate a contactului, dar acest lucru tinde să fie strict limitat. **Distanţa socială,** de la 1,20 metri la 3,50 metri, este de obicei zona pentru împrejurări formale precum interviurile. Cea de-a patra zonă este cea a **distanţei publice,** dincolo de 3,50 metri, menţinută de cei care se află în faţa unui public.

În cadrul interacţiunii obişnuite, cele mai încărcate zone sunt cele de distanţă intimă şi personală. Dacă aceste zone sunt invadate, oamenii încearcă să-şi recucerească spaţiul. E posibil să ne uităm lung la intrus ca şi cum i-am spune: „Du-te mai încolo!" sau să-l dăm forţat la o parte. Atunci când oamenii sunt obligaţi să se apropie mai mult decât doresc, pot crea un fel de graniţă fizică: un cititor aflat la o masă aglomerată de bibliotecă ar putea demarca la modul fizic un spaţiu privat, stivuind cărţi pe marginile acestuia (Hall, 1959, 1966).

INTERACŢIUNEA ÎN TIMP ŞI SPAŢIU

Înţelegerea modului în care sunt distribuite în timp şi spaţiu activităţile, este fundamentală pentru analizarea întâlnirilor şi pentru înţelegerea vieţii sociale în

general. Toate interacțiunile sunt *situate* – se petrec într-un anumit loc și au o durată de timp specifică. Acțiunile noastre pe parcursul unei zile tind să fie împărțite pe „zone" în timp și spațiu. Astfel, de exemplu, majoritatea oamenilor petrec o zonă – să zicem de la 9 a.m. la 5 a.m. – din timpul lor zilnic muncind. Și timpul lor săptămânal este împărțit: ei lucrează în zilele lucrătoare și își petrec acasă sfârșitul de săptămână, modificând schema activităților lor în zilele sfârșitului de săptămână. Pe măsură ce parcurgem zonele temporale ale zilei, parcurgem totodată și spațiul: pentru a ajunge la serviciu e posibil să luăm un autobuz, dintr-o parte a orașului în alta sau să facem naveta din suburbii. Prin urmare, atunci când analizăm contextele interacțiunii sociale, deseori este util să observăm mișcările oamenilor și să recunoaștem această **convergență timp-spațiu**.

Conceptul de **regionalizare** ne va ajuta să înțelegem felul în care viața socială este despărțită în zone de timp-spațiu. Să luăm exemplul unei locuințe particulare. O casă modernă este împărțită în încăperi, coridoare și etaje – dacă există mai mult decât parterul. Aceste spații nu sunt doar arii separate din punct de vedere fizic, ci sunt zonate de asemenea, în timp. Camerele de zi și bucătăria sunt cele mai folosite în timpul zilei, iar dormitoarele noaptea. Interacțiunea dintre aceste regiuni este legată atât de diviziunile spațiale, cât și de cele temporale. Anumite părți ale casei formează regiunile din spate, „spectacolele" având loc în celelalte. Câteodată, întreaga casă poate deveni o regiune din spate. Și de această dată ideea este exprimată de Goffman:

> Într-o duminică dimineața, o întreagă familie poate folosi zidul din jurul locuinței, pentru a ascunde o relaxantă neglijență din punctul de vedere al vestimentației și al comportării civice, extinzând către toate încăperile lipsa de formalism care de obicei este circumscrisă bucătăriilor și dormitoarelor. Tot așa, în cartierele americane locuite de cetățeni din clasa de mijloc, după-amiezile linia dintre terenul de joacă al copiilor și casă poate fi definită drept culise de către mame, care trec pe acolo în blugi, pantofi lejeri și un machiaj minim... Și, desigur, o regiune care este stabilită în mod amănunțit ca fiind una de față, pentru spectacolul normal al unei anumite obișnuințe deseori funcționează ca regiune de spate înainte și după fiecare spectacol, căci în aceste perioade ceea ce este fix poate suferi reparații, restaurații și rearanjări, iar interpreții pot avea repetiții de vestimentație. Pentru a vedea acest lucru e nevoie doar să aruncăm o privire într-un restaurant – magazin sau locuință – cu câteva minute înainte ca aceste incinte să se deschidă de dimineață (Goffman, 1969).

Măsurarea timpului

În societățile moderne, zonarea activităților umane este puternic influențată de **măsurarea timpului**. Fără ceasuri sau cronometrarea precisă a activităților (și prin aceasta coordonarea lor în spațiu) societățile industrializate nu ar putea exista (Mumford, 1973). Măsurarea timpului cu ajutorul ceasurilor este în prezent standardizată pe tot globul, făcând posibile comunicațiile complexele și sistemele de transport internațional de care depindem. Timpul standard al lumii a fost introdus în 1884, la o conferință a națiunilor ținută la Washington. Atunci globul a fost împărțit în

24 de zone temporale, aflate la distanță de o oră una de alta, și a fost fixat începutul exact al zilei universale.

Mănăstirile din secolul al XVI-lea au fost primele organizații care au încercat să planifice activitățile membrilor lor în mod precis, pe parcursul zilei și al săptămânii. Astăzi, practic nu există grup sau organizare care să nu facă acest lucru – cu cât este mai mare numărul de oameni și de resurse implicat, cu atât mai precisă trebuie să fie planificarea. Evitar Zerubarel a demonstrat acest lucru în studiul său despre structura temporală a unui mare spital modern (1979, 1982). Un spital trebuie să funcționeze 24 de ore pe zi, iar coordonarea personalului și a resurselor reprezintă o problemă extrem de complexă. De exemplu, infirmierele lucrează o anumită perioadă de timp în pavilionul A, o altă perioadă de timp în pavilionul B și așa mai departe, și de asemenea intră în schimburi de zi și de noapte. Infirmierele, medicii și restul personalului, plus resursele de care au nevoie, trebuie integrați atât în timp cât și în spațiu.

VIAȚA COTIDIANĂ DIN PERSPECTIVĂ CULTURALĂ ȘI ISTORICĂ

Unele dintre mecanismele de interacțiune socială – analizate de Goffman, Garfinkel și alții par a fi universale. Folosirea markerilor pentru a semnala începutul și sfârșitul întâlnirilor – de exemplu, este caracteristică interacțiunii umane pretutindeni. Modalități de organizare a întâlnirilor, cum ar fi ținerea trupului întors de la ceilalți pentru a forma un nod conversațional, sunt găsite de asemeni, în toate întrunirile umane. Dar o mare parte din dezbaterea lui Goffman, despre neatenția civilă și alte feluri de interacțiune, are legătură cu societățile în care contactul cu străinii este ceva extrem de obișnuit. Ce putem spune despre societățile tradiționale extrem de mici, în care nu sunt străini și există doar câteva locuri, în care câteva zeci de oameni se află împreună tot timpul?

Pentru a descoperi unele contraste dintre interacțiunea socială, în societățile moderne și cele tradiționale, să luăm ca exemplu una dintre culturile cel mai puțin dezvoltate din punct de vedere al tehnologiei, care au rămas pe pământ: !Kung-ii (cunoscuți și sub numele de boșimani), care trăiesc în regiunile din Botswana și Namibia din Deșertul Kalahari, din partea de sud a Africii (Lee, 1968, 1969; semnul de exclamare dinaintea numelui face referire la zgomotul ca un pocnet făcut atunci când se pronunță numele). Cu toate că felul lor de viață se schimbă din pricina influențelor exterioare, formele lor tradiționale de viață socială sunt încă evidente.

!Kung-ii trăiesc în grupuri de câte 30-40 de oameni, în locuințe temporare, lângă izvoare de apă. Hrana e destul de săracă în mediul lor, iar ei trebuie să parcurgă uneori distanțe mari ca să o găsească. Această preumblare le ocupă cea mai mare parte a unei zile obișnuite. Femeile și copiii rămân în tabără deseori, dar la fel de des întregul grup își petrece ziua mergând. Membrii comunității se răspândesc pe o arie de până la 150 km^2 pe parcursul unei zile, întorcându-se seara în tabără pentru a mânca și a dormi. Bărbații pot fi singuri sau în grupuri de câte doi sau trei, în cea mai

mare parte a zilei. Totuşi, există o singură perioadă pe an, când obişnuitele activităţi zilnice se schimbă: sezonul ploios de iarnă, când apa se găseşte din abundenţă, iar hrana este mult mai uşor de procurat. Viaţa cotidiană a !Kung-ilor în timpul acestei perioade este centrată pe activităţile rituale şi ceremoniale şi majoritatea timpului este petrecut cu pregătirea şi derularea lor.

Membrii majorităţii grupurilor de !Kung-i nu văd niciodată pe cineva pe care să nu-l cunoască destul de bine. Până când contactele cu exteriorul au devenit obişnuite în ultimii ani, ei nu aveau un termen echivalent pentru „străin". Deşi !Kung-ii, îndeosebi bărbaţii, pot petrece lungi perioade din zi fără a se afla în contact cu alţii, în comunitatea lor există puţine ocazii pentru viaţa privată. Familiile dorm în locuinţe deschise, cu pereţi extrem de subţiri şi practic toate activităţile sunt accesibile vederii publice. Nimeni nu a studiat !Kung-ii având în minte observaţiile lui Goffman despre viaţa cotidiană, dar este uşor de văzut că anumite aspecte ale activităţii sale au o aplicare limitată la viaţa socială a !Kung-ilor. Există puţine oportunităţi, de exemplu, de creare a unor regiuni din faţă şi din spate. Închiderea diferitelor reuniuni şi întâlniri prin intermediul pereţilor camerelor, al clădirilor separate şi a diferitelor cartiere ale oraşelor, obişnuite în societăţile moderne, este departe de activităţile !Kung-ilor.

Constrângerea proximităţii

În complet contrast cu !Kung-ii – aşa cum se va arăta în capitolele care urmează – în societăţile moderne, noi interacţionăm în mod constant cu alte persoane, pe care e posibil să nu le mai întâlnim sau să le mai vedem niciodată. Aproape toate tranzacţiile noastre zilnice – cum ar fi cumpărarea articolelor de băcănie sau deschiderea unui cont bancar – ne aduc în contact – *indirect* – cu oameni care pot trăi la mii de kilometri distanţă. Sistemul bancar, de exemplu, este internaţional. Orice sumă de bani depusă este o mică parte din investiţiile financiare pe care banca le face în întreaga lume.

Având în vedere că este un lucru relativ uşor, de ce oare nu sunt mai multe interacţiuni indirecte de-ale noastre cu alţii? De ce oare nu folosim întotdeauna telefonul, faxul sau alte mijloace de comunicare la distanţă, atunci când contactăm prieteni sau colegi? De exemplu, oamenii care se ocupă de afaceri continuă să ia parte la şedinţe, zburând cu avionul câteodată peste jumătate de glob pentru a face acest lucru, deşi ar fi mult mai simplu şi mai eficient să tranzacţionăm afaceri prin intermediul unui computer sau al unei linii telefonice cu mai mulţi participanţi.

Deirdre Boden şi Harvey Molotch au studiat ceea ce ei numesc constrângerea proximităţii: nevoia indivizilor de a se întâlni unii cu alţii în situaţii de co-prezenţă – sau interacţiune faţă-în-faţă. Boden şi Molotch sugerează că oamenii ies din casă pentru a lua parte la întruniri, din cauză că situaţiile de co-prezenţă pentru motive documentate de către Goffman în studiile sale despre interacţiune – oferă informaţii mult mai bogate – despre felul în care gândesc şi simt alţii, despre sinceritatea lor, decât orice formă de comunicare electronică. Doar fiind efectiv în prezenţa oamenilor care iau hotărâri, ce ne afectează în modalităţi importante, ne simţim capabili să

aflăm ce se petrece şi avem convingerea că îi putem impresiona cu părerile şi sinceritatea noastră. Boden şi Molotch afirmă că această „co-prezenţa" are acces la partea din trup care „nu minte niciodată", adică ochii – „fereastra sufletului". Contactul vizual însuşi semnalează un grad de intimitate şi încredere; interavtivii coprezenţi ţin sub observaţie continuu mişcările subtile ale celei mai subtile părţi a trupului" (1994).

MICROSOCIOLOGIA ŞI MACROSOCIOLOGIA

Studiul comportamentului cotidian în situaţii de interacţiune de tip faţă-în-faţă este de obicei denumit **microsociologie. Macrosociologia** este analiza sistemelor sociale la scară mare, cum ar fi sistemul politic sau ordinea economică. Totodată ea include analize ale proceselor de schimbare pe termen lung, cum ar fi dezvoltarea industrială. La prima vedere, ar putea părea că analiza micro şi macro sunt distincte una de alta. În realitate, cele două sunt strâns legate (Knorr-Cetina şi Cicourel 1981; Giddens 1984), aşa după cum am văzut pe parcursul acestui capitol.

Analiza macro este esenţială, dacă vrem să înţelegem mediul instituţional al vieţii cotidiene. Modalităţile în care oamenii îşi trăiesc vieţile de zi cu zi sunt puternic afectate de cadrul instituţional mai larg, aşa după cum este clar atunci când ciclul zilnic al activităţilor unei culturi precum cea a !Kung-ilor este comparat cu viaţa într-un mediu urban industrializat. Aşa după cum s-a subliniat, în societăţile moderne ne aflăm în mod constant în contact cu străini. Acest contact poate fi indirect şi impersonal. Totuşi, indiferent în cât de multe relaţii indirecte sau electronice intrăm astăzi, chiar şi în cele mai complexe societăţi prezenţa celorlalţi rămâne crucială. Cu toate că putem prefera să trimitem unei cunoştinţe un mesaj pe e-mail prin Internet, putem alege totodată să zburăm cu avionul mii de kilometri, pentru a petrece sfârşitul de săptămână cu un prieten.

La rândul lor, studiile micro sunt necesare pentru a face lumină asupra unor scheme instituţionale de ansamblu. Interacţiunea de tip faţă-în-faţă este în mod clar baza principală a tuturor formelor de organizare socială, indiferent de mărimea scării lor. Să presupunem că studiem o corporaţie. Am avea posibilitatea de a înţelege mult despre activităţile sale, pur şi simplu studiind comportamentul de tip faţă-în-faţă. Am putea, de exemplu, analiza interacţiunea directorilor în sala de şedinţe, oamenii care lucrează în diverse birouri, precum şi muncitorii de la etajul magazinului. Nu ne-am putea face o imagine a întregii corporaţii în acest fel, având în vedere că o parte din afacerile sale sunt tranzacţionate prin materiale tipărite, scrisori, telefon şi computere. Cu toate acestea, am putea contribui cu siguranţă la înţelegerea modului în care lucrează organizaţia.

În capitolele următoare, vom vedea şi alte exemple, ale felului în care interacţiunea din contexte micro afectează procesele sociale mai ample, şi modul în care sistemele macro influenţează la rândul lor situaţii restrânse ale vieţii sociale.

REZUMAT

❶ Interacțiunea socială reprezintă procesul prin care acționăm și reacționăm la cei din jurul nostru. Multe aspecte în aparență simple ale comportamentului nostru zilnic se dovedesc, la o examinare atentă, a fi niște aspecte atât complexe cât și importante ale interacțiunii sociale. Un exemplu este privirea țintă asupra altor persoane. În majoritatea interacțiunilor, contactul vizual este trecător. A te uita insistent la o altă persoană ar putea fi considerat un semn de ostilitate – sau, în anumite împrejurări, de dragoste. Studiul interacțiunii sociale reprezintă un domeniu fundamental în sociologie, aruncând lumină asupra multor aspecte ale vieții sociale.

❷ Fața umană poate transmite diferite tipuri de expresii. Se consideră în general că aspectele de bază ale expresiei faciale de emoție sunt înnăscute. Studiile interculturale demonstrează asemănări destul de mari între membrii diferitelor culturi atât în mimică, cât și în interpretarea emoțiilor înregistrate pe chipul uman. „Fața" poate fi înțeleasă și, în sensul mai larg, drept stima de care se bucură individul din partea celorlalți. În general, în cadrul interacțiunii noastre cu alții, suntem preocupați să ne „păstrăm fața" – adică să ne protejăm stima de sine.

❸ Studiul vorbirii și conversației obișnuite a ajuns să fie denumit etnometodologie – termen lansat de Harold Garfinkel. Etnometodologia este analiza modalităților în care înțelegem în mod activ – deși, de obicei, într-o manieră de la sine înțeleasă – ceea ce vor ceilalți să transmită prin ceea ce spun și prin comportament.

❹ Putem învăța foarte mult despre natura vorbirii prin „strigătele de răspuns" (exclamații) și prin studierea greșelilor de vorbire (ce anume se petrece, atunci când oamenii pronunță greșit sau întrebuințează eronat cuvinte și fraze). Greșelile de vorbire sunt deseori ilare, și sunt în realitate strâns legate, din punct de vedere psihologic, de vorba de spirit și de glumă.

❺ Interacțiunea nefocalizată este conștiința reciprocă pe care o au indivizii unii despre alții la întruniri ample, atunci când nu discută în mod direct unii cu alții. Interacțiunea focalizată, care poate fi divizată în întâlniri distincte – sau episoade de interacțiune – are loc atunci când doi sau mai mulți indivizi iau parte la ceea ce altul sau alții spun și fac.

❻ Interacțiunea socială poate fi deseori studiată într-o formă deslușită prin modelul dramaturgic – studierea interacțiunii sociale ca și cum cei implicați ar fi actori pe o scenă, având decor și recuzită. Ca și în teatru, în diferite contexte ale vieții sociale există unele deosebiri clare între regiunile din față (scena însăși) și regiunile din spate, unde actorii se pregătesc de spectacol și se relaxează după terminarea lui.

❼ Rolurile sociale reprezintă așteptările definite din punct de vedere social, ale unui individ, în cadrul unui statut sau poziție socială date.

❽ Toate interacțiunile sociale sunt situate în timp și spațiu. Putem analiza felul în care viețile noastre cotidiene sunt „zonate" în timp și spațiu, combinate, studiind modul în care activitățile au loc pe parcursul unor perioade definite și cum, în același timp, implică mișcare spațială.

❾ Studiul interacțiunii de tip față-în-față este de obicei denumit macrosociologie și cercetează grupurile mai mari, instituțiile și sistemele sociale. Analizele micro și macro sunt în realitate extrem de strâns legate, completându-se reciproc.

LECTURI SUPLIMENTARE

Michael Argyle, *Experiments in Social Interaction* (Aldershot, Dartmouth, 1993). O privire de ansamblu asupra aspectelor sociale și psihologice ale relațiilor interpersonale.

Erving Goffman, *Behaviour in Public Places* (New York, Free Press, 1963). O analiză a ritualurilor săvârșite de către indivizi în cadrele publice ale interacțiunii.

Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life* (Harmondsworth, Penguin, 1969). Una dintre principalele lucrări ale lui Goffman, care descrie modul în care indivizii își organizează interacțiunea cu alții, pentru a stimula opinii particulare despre ei înșiși.

Henri Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World* (London, Allen Lane, 1971). O discuție despre felul în care schimbarea socială din epoca modernă a afectat natura vieții cotidiene.

Eric Livingstone, *Making Sense of Ethnomethodology* (London, Routledge and Kegan Paul, 1987). O folositoare expunere generală care stabilește cu claritate ideile fundamentale implicate.

Phil Manning, *Erving Goffman and Modern Sociology* (Cambridge, Polity Press, 1992). O excelentă privire de ansamblu asupra lucrărilor lui Goffman.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***neatenție civilă (politicoasă)***
- ***comunicare non-verbală***
- ***vorbire***
- ***conversație***
- ***etnometodologie***
- ***înțelegeri***
- ***strigăte de răspuns***
- ***greșeli de vorbire***
- ***interacțiune nefocalizată***
- ***interacțiune focalizată***
- ***model dramaturgic***
- ***managementul impresiei***
- ***regiune din față***
- ***regiune din spate***
- ***spațiu personal***
- ***distanță socială***
- ***distanță publică***
- ***convergență timp-spațiu***
- ***regionalizare***
- ***măsurarea timpului***
- ***microsociologie***
- ***macrosociologie***

5. GENUL ŞI SEXUALITATEA

CONCEPTE DE BAZĂ

SEXUL, GENUL ŞI BIOLOGIA
Diferenţele de gen: natura şi formarea

SOCIALIZAREA GENULUI
Reacţii ale părinţilor şi adulţilor • Studiul genului • Cărţile cu poveşti şi televiziunea • Dificultatea de a creşte copii fără discriminare de sex • „A practica" genul

IDENTITATEA ŞI SEXUALITATEA GENULUI: DOUĂ TEORII
Teoria lui Freud despre dezvoltarea genului • Teoria lui Chodorow despre dezvoltarea genului

SEXUALITATEA UMANĂ
Biologia şi comportamentul sexual. Influenţele sociale asupra comportamentului sexual
• Sexualitatea în cultura occidentală. Homosexualitatea • Prostituţia

CONCLUZII: GENUL, SEXUALITATEA ŞI INEGALITATEA

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• sex • gen

Ce înseamnă să fii bărbat? Ce înseamnă să fii femeie? Jan Morris, renumita scriitoare de lucrări de călătorie, fusese bărbat. Ca James Morris, ea a fost membră a expediției britanice conduse de Sir Edmund Hillary, care a cucerit Everestul. Fusese chiar un bărbat foarte „masculin" – şofer de curse şi practicant a numeroase sporturi. Totuşi, se simţise dintotdeauna ca o femeie într-un corp bărbătesc. Aşa că s-a supus unei operații de schimbare de sex şi trăieşte de atunci ca femeie.

Cartea, în care Morris povesteşte experiența ei legată de schimbarea de sex, ne înlesneşte o observare mai atentă a diferitelor lumi, în care trăiesc bărbații şi femeile.

> Ni se tot spune că prăpastia socială dintre sexe se îngustează, dar eu pot să depun mărturie – după ce am trecut, în cea de-a doua jumătate a secolului XX, prin experiențe de viață în ambele roluri (bărbat şi femeie) – că nu găsesc nici un aspect al vieții – nici un moment al zilei, nici un contact, nici o situație, nici o atitudine, care să nu fie diferită la bărbați şi femei. Până şi tonul vocii cu care mi se vorbea, ținuta persoanei din spatele meu, starea ce plutea în aer când intram într-o încăpere sau mă aşezam la o masă la restaurant – subliniau constant schimbarea mea de statut.
> Iar dacă atitudinile celorlalți s-au modificat, la fel s-a întâmplat şi cu ale mele. Cu cât eram mai mult tratată ca femeie, cu atât mai femeie deveneam. M-am adaptat vrând-nevrând. Dacă se presupunea că nu mă pricep să repar o maşină sau să deschid o sticlă, descopeream că în mod ciudat devenisem nepricepută. Dacă cineva considera că o geantă era prea grea pentru mine, în mod inexplicabil mi se părea şi mie la fel. Mă amuză să observ că – de exemplu, atunci când sunt invitată în oraş la masă, de către vreunul dintre prietenii mei de la oraş – nu cu mulți ani în urmă ospătarul acela linguşitor mă trata pe mine aşa cum îl tratează acum pe el. Atunci m-ar fi salutat cu o seriozitate plină de respect. Acum îmi desface şervetul cu un zâmbet jucăuş, ca şi cum ar vrea să mă binedispună. Atunci mi-ar fi luat comanda plin de gravitate, acum se aşteaptă ca eu să spun ceva amuzant (ceea ce şi fac) (Morris, 1974).

Acest lucru aproape că ne face să credem că un „el" poate deveni o „ea", întrucât diferențele sexuale sunt foarte importante în viața noastră. De regulă le ignorăm – tocmai pentru că sunt atât de discrete. Ele ne sunt întipărite de la bun început.

În acest capitol vom studia natura comportamentului sexual uman şi vom analiza caracterul complex al **sexualității** – trăsăturile sexuale umane – şi diferențele sexuale. Viața sexuală în societățile moderne, ca atâtea alte lucruri, trece prin transformări importante, care afectează viața emoțională a celor mai mulți dintre noi. Vom descoperi ce sunt aceste schimbări şi vom încerca să interpretăm semnificația lor amplă, către sfârşitul capitolului.

Începem prin a cerceta originile diferențelor dintre băieți și fete și cele dintre bărbați și femei. Părerile oamenilor de știință sunt împărțite, referitor la măsura în care caracteristicile înnăscute au un impact durabil asupra identității genului nostru și a activității noastre sexuale. Problema reală este de fapt în ce măsură sunt ele învățate. Nimeni nu-și mai închipuie că sexualitatea noastră e instinctivă, în sensul în care e instinctivă activitatea sexuală a multor animale inferioare – cum ar fi faimoasele „păsări și albine". Totuși, unii oameni de știință acordă mai multă importanță influențelor sociale în analizarea genului și a sexualității.

SEXUL, GENUL ȘI BIOLOGIA

➲ Cuvântul „sex", așa cum este folosit în vorbirea curentă, este ambiguu, întrucât se referă și la o categorie de persoane, dar și la unele acte pe care oamenii le fac împreună („a face sex"). Ca să stabilim claritatea trebuie să facem distincția dintre sex – în sensul diferențelor biologice și anatomice dintre bărbați și femei – și activitatea sexuală. Mai trebuie să facem o distincție importantă: cea dintre SEX și GEN. În timp ce sexul se referă la diferențele fizice ale corpului, genul privește diferențele psihologice, sociale și culturale dintre bărbați și femei. Distincția între sex și gen este fundamentală, întrucât multe diferențe între bărbați și femei nu au origine biologică.

Diferențele de gen: natura și formarea

În ce măsură diferențele de comportament dintre femei și bărbați sunt rezultatul sexului și nu al genului? Altfel spus, care este ponderea diferențelor biologice? Unii autori consideră că există diferențe comportamentale înnăscute, între bărbați și femei care apar într-o oarecare măsură în toate culturile și că descoperirile sociologiei duc hotărât în această direcție. Acești cercetători atrag atenția, de exemplu, asupra faptului că, în majoritatea culturilor, vânătoarea și războiul sunt cel mai adesea apanajul bărbaților. Cu siguranță, susțin ei, acest lucru arată că bărbații posedă tendințe biologice fundamentale către agresivitate, care le lipsesc femeilor.

Alți cercetători nu sunt însă convinși de acest argument. Ei spun că nivelul agresivității masculine variază mult în funcție de cultură, în timp ce femeilor li se cere să fie pasive sau mai blânde în unele culturi decât în altele (Elshtain, 1987). În plus, adaugă ei, dacă o trăsătură e mai mult sau mai puțin universală, nu înseamnă în mod distinct că are o origine biologică; pot exista factori culturali generali, care produc asemenea caracteristici. De exemplu, în majoritatea culturilor, femeile își petrec o bună parte din viață îngrijindu-se de copii, astfel că nu pot lua oricând parte la vânătoare sau război. Din această perspectivă, diferențele de comportament dintre bărbați și femei se produc mai ales în urma învățării sociale a identității feminine și masculine – a **feminității** și **masculinității.**

Dovezi ale lumii animale

Ce ne arată dovezile? O posibilă sursă de informație o constituie diferențele de alcătuire hormonală dintre sexe. Unii susțin că hormonul sexual masculin, testosteronul, se asociază cu tendința masculină către violență. Cercetările au demonstrat, de exemplu, că dacă maimuțele masculi sunt castrate încă de la naștere, ele devin mai puțin agresive; la fel, dacă femelelor de maimuță li se administrează testosteron, vor deveni mai agresive decât femelele normale. Pe de altă parte, s-a descoperit că faptul în sine, de a da maimuțelor ocazia să-i domine pe alții, face să le crească nivelul de testosteron. Astfel, comportamentul agresiv poate afecta producerea hormonului, iar nu hormonul este cel care provoacă agresiunea sporită.

O altă sursă posibilă de dovezi este observarea directă a comportamentului animalelor. Autorii care leagă agresivitatea masculină de determinarea biologică, observă adesea o agresivitate ridicată în rândul animalelor mai evoluate. Dacă luăm în considerație comportamentul cimpanzeilor, spun ei, masculii sunt invariabil mai agresivi decât femelele. Cu toate acestea, există de fapt mari diferențe între tipurile de animale. În rândul gibonilor, de exemplu, există puține diferențe notabile între agresivitatea sexelor. În plus, multe femele de maimuțe inferioare sau superioare sunt deosebit de agresive în unele situații – cum ar fi, de exemplu, atunci când sunt tinere sau amenințate.

Dovezi ale lumii umane

În privința oamenilor, una din sursele de bază provine din experiența gemenilor univitelini (identici). Gemenii univitelini se nasc dintr-un singur ovul și au aceeași moștenire genetică. Într-un caz, unul dintre gemenii univitelini masculini a fost grav rănit în urma unei circumcizii și s-a luat hotărârea reconstituirii organelor sale genitale ca organe feminine. Așa se face că a fost crescut în continuare ca fiind fată. La șase ani, gemenii prezentau trăsături specifice masculine și feminine, așa cum sunt întâlnite în culturile occidentale. Fetița se juca cu alte fetițe, ajuta la treburile casei și-și dorea să se căsătorească când avea să crească mare. Băiatul prefera compania altor băieți, jucăriile lui preferate erau mașinuțele și camioanele și-și dorea să devină pompier sau polițist.

Câtăva vreme, acest caz a fost considerat o demonstrație concludentă a influenței determinante a învățării sociale asupra diferențelor de gen. Când fetița a devenit adolescentă, a fost intervievată în cadrul unei emisiuni televizate. Interviul a demonstrat că nu se simțea tocmai relaxată cu identitatea de gen și că probabil era „în realitate" băiat, în fond. Aflase între timp despre trecutul ei neobișnuit și se prea poate ca această cunoaștere să fi fost răspunzătoare pentru concepția despre sine (Ryan, 1985).

Acest caz nu respinge posibilitatea existenței unor influențe biologice, asupra diferențelor de comportament observate între bărbați și femei. Dacă ele există, totuși, originea lor fiziologică nu a fost încă determinată. Problema rămâne controversată,

dar concluzia la care a ajuns geneticianul Richard Lewontin va găsi probabil numeroşi susţinători:

> Autoidentificarea elementară a unei persoane ca bărbat sau femeie – o dată cu multitudinea de atitudini, idei, şi dorinţe care însoţesc acea identificare – depinde de eticheta care i s-a pus atunci când era copil. Într-un curs normal al evenimentelor, aceste etichete corespund unor diferenţe substanţiale între cromozomi, hormoni şi morfologie. Astfel, diferenţele biologice devin un semnal al diferenţierii dintre rolurile sociale, mai degrabă decât o cauză a lor (Lewontin, 1982).

SOCIALIZAREA GENULUI

În timp ce dovezile biologice contribuie la înţelegerea originii diferenţelor de gen, un alt drum care poate fi urmat este studiul **socializării genului**, adică învăţarea rolurilor de gen prin intermediul factorilor sociali, cum ar fi familia şi factorii mediatici.

Reacţii ale părinţilor şi adulţilor

Multe studii au fost întreprinse asupra gradului în care diferenţele de gen sunt rezultatul influenţelor sociale. Studii ale relaţiei mamă-copil arată diferenţe între modul cum sunt trataţi băieţii şi fetele, chiar dacă părinţii consideră că reacţiile lor sunt nediscriminate. Adulţii cărora li se cere să afirme personalitatea unui copil dau răspunsuri diferite în funcţie de părerea lor despre acel copil, dacă este băiat sau fată. În cadrul unui experiment clasic, cinci tinere mame au fost studiate în relaţie cu un bebeluş de şase luni, pe nume Beth. S-a observat că ele aveau tendinţa să-i zâmbească des şi să-i ofere păpuşi ca jucării. Spuneau că e „dulce", că „plânge delicat". Reacţia unui al doilea grup de mame faţă de un copil de aceeaşi vârstă, pe nume Adam, a fost vizibil diferită. Bebeluşului i se ofereau de regulă un trenuleţ sau alte „jucării băieţeşti". Beth şi Adam erau de fapt unul şi acelaşi copil, îmbrăcat în haine diferite (Will ş.a., 1976).

Studiul genului

Studiul genului de către copii este aproape cu certitudine o practică inconştientă. Înainte ca aceştia să se caracterizeze pe ei înşişi cu claritate ca fiind băiat sau fată, ei primesc un set de semne preverbale. De exemplu, adulţii bărbaţi şi femei manevrează de regulă copiii în mod diferit. Cosmeticele pe care le folosesc femeile conţin parfumuri diferite de cele pe care bebeluşul le poate asocia cu masculinitatea. Diferenţele sistematice în îmbrăcăminte, coafură etc., oferă semnele vizuale pentru copilul mic în procesul învăţării. La vârsta de doi ani, copiii au deja o înţelegere parţială a ceea ce este genul. Ei ştiu dacă sunt băieţi sau fete şi pot în general să-i catalogheze cu precizie pe ceilalţi. Totuşi, copilul nu ştie, înainte de a împlini şase ani,

că genul cuiva nu se poate schimba, că fiecare are un gen şi că diferenţele de sex dintre fete şi băieţi sunt determinate anatomic.

Jucăriile, cărţile cu poze şi programele de televiziune pe care le urmăresc copiii tind să accentueze diferenţele dintre atributele masculinităţii şi cele ale feminităţii. Magazinele de jucării şi cataloagele de produse livrabile prin poştă îşi categorisesc de obicei produsele în funcţie de gen. Chiar şi unele jucării, care par a fi neutre din punct de vedere al genului, în realitate nu sunt aşa. De exemplu, pisicuţele şi iepuraşii sunt recomandate pentru fete, în timp ce leii şi tigrii sunt consideraţi ca fiind mai potriviţi pentru băieţi.

Vanda Lucia Zammuner a studiat preferinţele legate de jucării ale unor copii între şapte şi zece ani, din Italia şi Olanda (Zammuner, 1987). Ea a analizat atitudinea copiilor faţă de o varietate de jucării; s-au luat în consideraţie atât jucăriile stereotipe masculine şi feminine, cât şi jucăriile considerate a nu fi diferenţiate în funcţie de sex. Li s-a cerut atât copiilor cât şi părinţilor să spună care jucării sunt potrivite pentru băieţi şi care pentru fete. Adulţii şi copiii au fost în bună măsură de acord. În mare, copiii italieni au ales mai des jucării diferenţiate în funcţie de sex decât cei olandezi – descoperire care confirma aşteptările, întrucât cultura italiană tinde să păstreze o privire mai tradiţională asupra diviziunilor de gen, decât cea olandeză. Ca şi în alte studii, fetiţele din ambele societăţi au ales într-un număr mai mare jucării neutre ca gen sau băieţeşti, faţă de băieţii care au dorit să se joace cu jucării de fete.

Cărţile cu poveşti şi televiziunea

În urmă cu 25 de ani, Lenore Weitzman şi colegii săi au întreprins o analiză a rolului genului asupra unora dintre cele mai cunoscute cărţi pentru copiii preşcolari, descoperind câteva diferenţe clare între rolurile genurilor (Weitzman ş.a. 1972). Băieţii jucau în poveşti şi în desene un rol cu mult mai important decât fetele, depăşindu-le într-un raport de 11 la 1. Dacă se luau în considerare şi animalele cu genuri determinate, proporţia era de 95 la 1. Activităţile tipic masculine şi feminine de asemenea, difereau. Bărbaţii erau antrenaţi în urmăriri pline de aventuri şi activităţi în aer liber, care presupun independenţă şi putere. Acolo unde apăreau fete, portretul lor era pasiv şi mărginit mai cu seamă la activităţi desfăşurate în interior. Fetele găteau şi făceau curăţenie pentru personajele masculine sau îi aşteptau să se întoarcă acasă. La fel se întâmpla şi cu bărbaţii şi femeile adulte din cărţile de poveşti. Femeile care nu erau văduve sau mame erau personaje imaginare – cum ar fi vrăjitoarele sau zânele. Nu s-a descoperit nici o singură femeie în toate cărţile analizate care să aibă o ocupaţie în afara casei sale. Dimpotrivă, bărbaţii erau înfăţişaţi ca luptători, poliţişti, judecători, regi etc.

Cercetări relativ recente sugerează că lucrurile s-au schimbat întrucâtva, dar că foarte multe cărţi pentru copii rămân aceleaşi (Davies, 1991). Poveştile cu zâne, de exemplu, înfăţişează atitudinile tradiţionale legate de gen şi de tipurile de scopuri şi ambiţii, pe care se presupune că trebuie să le aibă băieţii şi fetele. „Într-o bună zi

va veni şi prinţul meu", în versiunea poveştilor cu zâne de acum câteva sute de ani, însemna de obicei că o fată dintr-o familie săracă poate să viseze la bogăţie şi la noroc. Astăzi, înţelesul a devenit mai aproape de idealurile dragostei romantice. Unele feministe au încercat să rescrie câteva dintre cele mai faimoase poveşti cu zâne, răsturnând rolurile obişnuite:

> Nici n-am observat că avea un nas caraghios.
> Şi arăta cu siguranţă mult mai bine în hainele acelea ciudate.
> Nu-i nici pe departe atât de atrăgător pe cât l-am găsit mai deunăzi.
> Aşa încât cred că o să mă prefac pur şi simplu că pantofiorul ăsta de sticlă mi-e prea strâmt.
>
> (Viorst, 1987)

Ca şi această versiune a Cenuşăresei, atari versiuni moderne sunt destinate mai ales cărţilor pentru publicul adult şi au avut un impact scăzut asupra poveştilor din cărţile obişnuite ale copiilor.

Deşi există şi unele excepţii notabile, analiza programelor de televiziune destinate copiilor este conformă descoperirilor legate de cărţile pentru copii. Studii asupra celor mai vizionate desene animate arată că majoritatea persoanelor principale sunt masculine şi că acestea domină acţiunile de urmărire. Imagini similare apar în clipurile publicitare care se difuzează de-a lungul programelor.

Dificultatea de a creşte copii fără discriminare de sex

June Statham a studiat experienţa unui grup de părinţi convinşi să-şi crească copiii într-un mod nediscriminatoriu din punct de vedere al sexului. 30 de adulţi din 18 familii au fost implicaţi în acest experiment, care cuprindea copii între şase luni şi 12 ani. Părinţii proveneau din rândurile clasei de mijloc şi în majoritate lucrau în învăţământ, ca profesori sau conferenţiari. Stathan a descoperit că majoritatea părinţilor nu încercau să modifice pur şi simplu rolurile sexuale tradiţionale, făcând ca fetele să semene cât mai mult a băieţi, ci se străduiau să creeze noi combinaţii de masculin şi feminin. Ei îşi doreau ca băieţii să fie mai sensibili la sentimentele celorlalţi şi mai capabili de a exprima afecţiune, în timp ce fetele erau încurajate să-şi caute ocazii de studiu şi de promovare. Toţi părinţii au considerat că trăsăturile existente prin studierea genului sunt greu de contracarat. Ei au avut un succes moderat în a convinge copiii să se joace cu jucării, care nu erau adaptate genului lor, dar chiar şi aceasta s-a dovedit a fi mai dificil decât se aşteptau mulţi dintre ei. Una dintre mame a comentat astfel:

> Dacă intri într-un magazin de jucării, e plin de jucării războinice pentru băieţi şi jucării domestice pentru fete – ceea ce rezumă societatea, aşa cum e ea. Ăsta e felul în care se socializează copiii: e firesc pentru băieţi să fie învăţaţi să lovească şi să omoare – ceea ce eu găsesc groaznic, îmi face rău. Mă străduiesc să nu intru în magazinele de jucării fiindcă mă apucă furia.

De fapt, în realitate toţi copiii au avut şi s-au jucat cu jucării oferite de rude, diferenţiate în funcţie de gen.

În prezent există câteva cărţi de poveşti – având ca personaje principale fete puternice, independente – dar un număr mic dintre ele înfăţişează băieţii în roluri netradiţionale. Mama unui băiţel de cinci ani povestea despre reacţia fiului său, atunci când a inversat sexele personajelor din povestea pe care i-o citea:

> A fost puţin supărat când am parcurs o carte în care o fată şi un băiat deţineau roluri tradiţionale, schimbând toţi băieţii în fete şi toate fetele în băieţi. Când am început îi venea mereu să spună „nu-ţi plac băieţii, îţi plac numai fetele". A trebuit să-i explic că nu era adevărat, ci că se scrie doar prea puţin despre fete (Statham, 1986).

În mod evident, socializarea genului este foarte puternică şi încercarea de a o modifica poate fi supărătoare. O dată ce a fost „repartizat" un gen, societatea aşteaptă ca indivizii să se comporte ca persoane „feminine" şi „masculine". Aceste aşteptări sunt puse în practică şi reproduse în viaţa cotidiană (Lorber, 1994; Bourdieu 1990).

„A practica" genul

Concepţiile noastre despre identitatea genului, cât şi atitudinile noastre sexuale şi înclinaţiile legate de ele, se formează atât de timpuriu în copilărie, încât ca adulţi le luăm de regulă ca fiind de la sine înţelese. Totuşi genul înseamnă mai mult decât a învăţa să te porţi ca fată sau ca băiat. Cu diferenţele de gen trăim în fiecare zi.

Cu alte cuvinte, genul nu există pur şi simplu; noi toţi, aşa cum se exprimă un sociolog, „practicăm genul" în interacţiunile noastre sociale zilnice cu ceilalţi (West şi Zimmerman, 1987). De exemplu, Jan Morris a trebuit să înveţe cum să-şi manifeste genul, atunci când a descoperit cât de diferit trebuia să se comporte, într-un restaurant, ca femeie faţă de un bărbat. După cum ea însăşi spune, „nu există nici un aspect al existenţei" care să nu aibă o determinare de gen. Totuşi, ea nu şi-a dat seama de aceasta până când nu şi-a schimbat sexul. Modurile subtile în care ne „practicăm" genul fac parte din viaţa noastră într-o asemenea măsură, încât nici nu ne dăm seama de ele, până când nu dispar sau sunt modificate semnificativ.

Faptul că genul se învaţă şi reînvaţă continuu ilustrează importanţa conceptului de reproducere socială (vezi cap. 1). Noi ne reproducem din punct de vedere social – producem şi reproducem – genul, într-o serie de acţiuni minore, de-a lungul unei zile. Acelaşi procedeu ne ajută să înţelegem genul ca instituţie socială, creată şi recreată în interacţiunile noastre cu ceilalţi. Aşa cum vom vedea în capitolele următoare, diferenţele de gen sunt de asemenea o parte importantă a altor instituţii sociale, cum ar fi familia, religia, munca şi clasele.

Brenda Rees atunci...

...Mark Rees acum

Transsexualii, asemeni lui Jan Morris, sunt acei oameni care vor să existe ca persoane de alt sex şi care au suferit o operaţie în acest sens. Ei sunt supuşi de asemeni, tratamentului cu hormoni, pentru a-şi modifica forma trupului, controla creşterea părului de pe suprafaţa acestuia, şi dezvoltarea caracteristicilor sexuale secundare, cum ar fi barba sau sânii. O astfel de „remodelare a genului" nu reprezintă o schimbare completă a sexului: cromozomii şi organele lor interne, cum ar fi pântecele rămân neschimbate. Un transsexual, care se numeşte acum Mark Rees, observa: „Neplăcerea de dominare totală asupra existenţei, într-un trup nepotrivit, nu este înlăturată de către un simplu tratament psihiatric. Singura alternativă, la constantul şi agonizantul conflict dintre trup şi minte, o reprezintă plictisitorul, istovitor din punct de vedere emoţional, adesea stânjenitor şi întotdeauna dureros – proces al remodelării genului. Recompensa însă este libertatea de a fi tu însuţi."

Din nefericire, această libertate este circumscrisă unui sistem care pare ilogic – şi cu care Marea Britanie nu se află în concordanţă – cu ţări cum ar fi: Canada, Suedia, Polonia, Elveţia, Turcia şi Indonezia, precum şi 48 de state ale S.U.A.

Conform opiniei lui Rees: „Guvernul permite ca alte documente să fie schimbate, începând cu paşapoartele şi diplomele universitare şi sfârşind cu permisele pentru biblioteci. Aceste recunoaşte transsexualitatea, ceea ce reprezintă o condiţie ce necesită îngrijire medicală şi chiar suportă plata evaluărilor psihologice, tratamentului hormonal, intervenţiilor chirurgicale. Cu toate acestea refuză orice amendament al singurului document vital care conferă recunoaşterea legală şi drepturile depline ale omului – certificatul de naştere."

Sursa: Guardian, 1996 (doar textul).

IDENTITATEA ŞI SEXUALITATEA GENULUI: DOUĂ TEORII

Teoria lui Freud despre dezvoltarea genului

Probabil că cea mai influentă – dar şi cea mai controversată – teorie a apariţiei identităţii genului este cea a lui Sigmund Freud. După Freud, învăţarea diferenţelor de gen în prima copilărie şi copilăria mică este centrată pe prezenţa sau absenţa penisului. „Eu am penis" echivalează cu „sunt băiat", în timp ce „eu sunt fată" înseamnă „nu am penis". Freud menţionează că nu numai diferenţele anatomice contează aici – prezenţa sau absenţa penisului este doar simbolul masculinităţii sau al feminităţii.

La vârsta de 4-5 ani, conform teoriei, băiatul se simte ameninţat de disciplina şi autonomia pe care tatăl său i le pretinde, închipuindu-şi că tatăl vrea să-l lase fără penis. Parţial conştient, dar mai ales la nivel inconştient, băiatul îl consideră pe tată drept rivalul afecţiunii din partea mamei sale. Reprimându-şi sentimentele erotice faţă de mamă şi acceptându-l pe tată ca pe o fiinţă superioară, băiatul se identifică cu tatăl şi devine conştient de identitatea sa masculină. Băiatul renunţă la dragostea sa pentru mamă dintr-o teamă inconştientă, aceea că poate fi castrat de tată. Pe de altă parte, se presupune că fetele suferă de „invidia penisului", întrucât nu posedă organul vizibil care îi face distincţi pe băieţi. Mama îşi pierde din importanţă în ochii fetiţei, care a observat că ea nu are penis şi nu poate să arate aşa ceva. Când fata se identifică cu mama, îşi asumă atitudinea supusă, inclusă în recunoaşterea clasării pe locul al doilea.

O dată ce această fază a fost depăşită, copilul a învăţat să-şi reprime sentimentele erotice. După Freud, perioada dintre aproximativ şase ani şi pubertate este una latentă, în care activităţile sexuale tind să fie suspendate până când schimbările biologice ale pubertăţii vor reactiva dorinţele erotice într-un mod direct. Perioada de latenţă, acoperind anii de şcoală primară şi gimnazială, este cea în care cea mai mare importanţă o au în viaţa copilului grupurile formate din indivizi de acelaşi sex.

Opiniilor lui Freud li s-au adus obiecţii majore, mai ales de către feministe, dar şi de către alţi autori (Mitchell, 1973; Coward, 1984). În primul rând, Freud pare să echivaleze identitatea genului prea mult cu conştientizarea organelor sexuale; cu siguranţă sunt implicaţi şi alţi factori, mai subtili. În al doilea rând, teoria sa pare să depindă de ideea că penisul este superior vaginului, care este perceput doar ca o lipsă a organului masculin. Dar de ce nu ar fi organele genitale feminine considerate superioare celor masculine? În al treilea rând, Freud îl tratează pe tată ca prim agent disciplinator, în timp ce în multe culturi mama este cea care joacă un rol mai semnificativ în impunerea disciplinei. În al patrulea rând, Freud crede că studierea genului este concentrată în jurul vârstei de 4-5 ani. Majoritatea autorilor urmaşi ai lui Freud au subliniat însă importanţa studierii timpurii a copilului, începând din prima copilărie.

Teoria lui Chodorow despre dezvoltarea genului

Deşi mulţi autori s-au folosit de abordarea lui Freud în studierea dezvoltării genului, ei au făcut modificări majore. Un asemenea exemplu este sociologul Nancy Chodorow (1978, 1988). Chodorow susţine că a învăţa să te simţi băiat sau fată derivă din ataşamentul bebeluşului faţă de părinţii săi, de la cea mai fragedă vârstă. Autoarea pune mai mare accent decât Freud pe importanţa prezenţei mamei, în comparaţie cu cea a tatălui. Copilul tinde să se ataşeze emoţional de mama lui, întrucât aceasta constituie de departe influenţa predominantă la începutul vieţii sale. Acest ataşament trebuie la un moment dat să fie întrerupt, pentru a se obţine o conştiinţă separată a sinelui – copilului i se cere să devină mai puţin dependent de mamă.

Chodorow susţine că procesul de desprindere survine în moduri diferite la băieţi şi fete. Fetele rămân mai apropiate de mamă, putând, de exemplu, să continue să o îmbrăţişeze, să o sărute şi să o imite în tot ceea ce face. Întrucât nu există o distanţare bruscă de mamă, fetiţa, iar mai târziu femeia adultă, îşi formează o conştientizare a sinelui continuă faţă de cea a altor oameni. Este mai probabil că identitatea ei se va amesteca sau va depinde de cea a altcuiva: mai întâi mama, apoi soţul. În opinia lui Chodorow, aceasta ţine să producă caracteristicile de sensibilitate şi compasiune emoţională a femeilor.

Băieţii capătă o conştiinţă de sine printr-o respingere radicală a apropierii lor originare de mamă, creându-şi înţelegerea masculinităţii lor prin ceea ce nu este feminin. Ei învaţă să nu mai fie „băieţelul mamii" sau „băieţelul surioarei". În consecinţă, băieţii sunt relativ stângaci în relaţionarea apropiată cu ceilalţi; ei îşi formează un mod analitic de a privi lumea. Îşi privesc propria lor viaţă activ, acordând mai multă importanţă realizărilor, dar şi reprimându-şi capacitatea de a-şi înţelege propriile sentimente sau pe cele ale celorlalţi.

Chodorow redirecţionează întrucâtva accentul pus pe gen de Freud. Masculinitatea, şi nu feminitatea, este descrisă ca o pierdere şi anume renunţarea la continuarea ataşamentului de mamă. Identitatea masculină se formează în urma separării; astfel se face că, mai târziu în viaţă, bărbaţii în mod inconştient îşi simt identitatea ameninţată dacă se implică prea mult în relaţii emoţionale cu alţii. Dimpotrivă, femeile simt că absenţa unei relaţii apropiate cu o altă persoană le ameninţă auto-aprecierea. Aceste trăsături sunt transmise din generaţie în generaţie, datorită rolului primar pe care femeile îl joacă în socializarea timpurie a copiilor. Femeile se exprimă pe sine şi se definesc prin intermediul relaţiilor. Bărbaţii şi-au reprimat aceste nevoi şi ca urmare adoptă o poziţie mai de forţă faţă de ceilalţi.

Lucrarea lui Chodorow a înfruntat şi ea numeroase critici. Janet Sayers, de exemplu, a sugerat că Chodorow nu explică lupta femeilor, mai cu seamă în vremurile noastre, pentru a deveni fiinţe autonome, independente (Sayers, 1986). Femeile (ca şi bărbaţii) arată ca, au o structură psihologică mai contradictorie decât rezultă din teoria lui Chodorow. Feminitatea poate ascunde sentimente de agresivitate sau

autoimpunere, care sunt revelate doar indirect sau în anumite contexte (Brennan, 1988). Chodorow a fost de asemenea criticată pentru concepția ei limitată asupra familiei, bazată pe modelul burghezului de rasă albă. Ce se întâmplă, de exemplu, în familiile cu un singur părinte sau în cele în care copiii sunt crescuți de mai mulți adulți?

Aceste critici nu subminează totuşi ideile lui Chodorow, care rămân importante. Ele ne învață multe despre natura feminității, şi ne ajută să înțelegem originile a ceea ce s-a numit **inexpresivitatea masculină** – dificultatea pe care o întâmpină bărbații în a-şi împărtăşi sentimentele lor şi altora.

SEXUALITATEA UMANĂ

Ca şi în cazul studiului asupra diferențelor de gen, oamenii de ştiință au avut opinii divergente referitoare la importanța biologicului față de influențele sociale şi culturale asupra comportamentului sexual uman. O asemănare importantă în cercetarea diferențelor de gen şi a sexualității este aceea că ambele domenii au privit către lumea animală pentru a o înțelege pe cea umană. Ne vom opri mai întâi asupra câtorva argumente biologice şi a criticilor provocate de ele. Apoi vom examina influențele sociale asupra comportamentului sexual, ceea ce ne va conduce la discutarea extremei varietăți a sexualității umane.

Biologia şi comportamentul sexual

Se poate spune că, există o bază biologică a sexualității, deoarece anatomia feminină este diferă de cea masculină, iar experiența orgasmului este de asemenea diferită. Mai există şi un imperativ biologic de reproducere, altminteri specia umană ar dispărea. Unii biologi susțin că există o explicație evoluționistă a întrebării de ce bărbații tind să fie mai promiscui sexual decât femeile (vezi cap. 2). Argumentul este că bărbații au o dispoziție biologică de a fecunda cât se poate de multe femeile, pentru a se asigura că sperma lor are cât mai multe şanse de supraviețuire. Femeile, care la un moment dat au un singur ovul care poate fi fertilizat, nu au asemenea interese. Ele îşi doresc în schimb parteneri stabili pentru a proteja moştenirea genetică investită în protecția copiilor lor. Acest argument este susținut de studii ale comportamentului sexual al animalelor, care afirmă că masculii sunt în mod normal mai promiscui decât femelele aceleiaşi specii.

Totuşi, studii mai recente au arătat că infidelitatea feminină este de fapt cât se poate de comună în regnul animal, iar activitățile sexuale ale multor animale sunt mult mai complexe decât se credea. Exista în trecut concepția conform căreia, femeile se împerecheau cu acei masculi care aveau cel mai ridicat potențial pentru o moştenire genetică superioară. Dar un studiu recent asupra femelelor-păsări a contrazis acest lucru demonstrând că acestea au un partener de împerechere în plus nu pentru genele sale, ci pentru că poate fi un părinte mai bun sau poate oferi un

teritoriu mai adecvat pentru creşterea urmaşilor. După cum conchidea studiul, „Copulaţia înseamnă mai mult decât doar transferul de spermă. Aceste femele s-ar putea să ia în consideraţie viitorul lor" (citat în Angier, 1994).

Concluziile acestor cercetări sunt tentante, mai ales în privinţa implicaţiilor pentru comportamentul sexual uman. Aşa cum vom vedea, sexualitatea este mult prea complicată pentru a putea fi atribuită în întregime trăsăturilor biologice.

Influenţele sociale asupra comportamentului sexual

Majoritatea oamenilor, în toate societăţile, sunt heterosexuali – adică îşi stabilesc relaţii emoţionale şi plăcerea sexuală la parteneri de sex opus. În toate societăţile **heterosexualitatea** reprezintă baza căsătoriei şi a familiei.

Dar există de asemenea, multe gusturi şi înclinaţii sexuale minoritare. Judith Lorber distinge nu mai puţin de zece identităţi sexuale diferite la fiinţele umane: femeia heterosexuală, bărbatul heterosexual, femeia lesbiană, bărbatul homosexual, femeia bisexuală, bărbatul bisexual, femeia travestită (care se îmbracă de regulă ca un bărbat) şi bărbatul travestit (care se îmbracă de regulă ca o femeie), femeia transsexuală (femeia care devine bărbat, ca Jan Morris) şi bărbatul transsexual (bărbatul care devine femeie). Practicile sexuale propriu-zise sunt şi mai diverse. Freud considera că oamenii sunt „fiinţe polimorf perverse". Prin aceasta el înţelegea că oamenii au o largă gamă de dorinţe sexuale şi că le pot da curs chiar şi atunci când, într-o anumită societate, unele sunt privite ca ilegale sau imorale. Freud şi-a început cercetările la sfârşitul secolului al XIX-lea, când mulţi oameni erau foarte pudibonzi din punct de vedere sexual; cu toate acestea pacienţii lui au dovedit o uluitoare diversitate de practici sexuale. Printre practicile sexuale posibile se numărau şi următoarele: un bărbat sau o femeie poate avea relaţii sexuale cu femei, bărbaţi sau ambele. Acest lucru se poate întâmpla ca un singur partener o dată sau cu mai mulţi. Există posibilitatea de a se satisface singur din punct de vedere sexual – masturbarea – sau de a nu întreţine relaţii sexuale – celibatul. Pot exista relaţii sexuale cu transsexuali sau cu travestiţi; se pot folosi pornografia sau obiectele erotice; se poate practica sado-masochismul (folosirea în scopuri erotice a legăturilor şi a producerii durerii); se poate face sex cu animale (zoofilie) etc. (Lorber, 1994). În toate societăţile există norme sexuale care aprobă unele practici, dezaprobând altele. Totuşi aceste norme diferă mult în funcţie de societate. Un astfel de caz este homosexualitatea. Aşa cum se va vedea mai departe, unele societăţi fie au tolerat homosexualitatea, fie au încurajat-o activ în anumite contexte. În rândul grecilor antici, de exemplu, dragostea unui bărbat faţă de un băiat era idealizată ca fiind cea mai înaltă formă de dragoste sexuală.

Tipurile de comportament sexual acceptate variază de asemenea de la o cultură la alta, ceea ce ne demonstrează că majoritatea atitudinilor faţă de sexualitate sunt mai curând deprinse decât înnăscute. Cel mai extins studiu în acest sens a fost desfăşurat cam acum patru decenii de către Clellan Ford şi Frank Beach (1951), care au trecut în revistă dovezi antropologice de la peste două sute de societăţi. Au

fost descoperite astfel variații izbitoare a ceea ce este considerat drept comportament sexual „normal" şi între normele de atractivitate sexuală. De exemplu, în unele culturi, preludiul prelungit, putând dura uneori ore întregi, este considerat preferabil şi chiar necesar înaintea copulației; în altele, preludiul este practic inexistent. În unele societăți se consideră că relațiile sexuale prea frecvente pot duce la debilitate fizică şi boală. În rândul populației Semiang din Pacificul de Sud, bătrânii satului propovăduiesc distanțarea în timp a episoadelor sexuale, dar aceştia cred totodată că o persoană cu părul alb poate avea relații sexuale în fiecare noapte!

În majoritatea culturilor, normale atractivității sexuale (atât din punctul de vedere al bărbaților cât şi al femeilor), se concentrează mai curând pe aspectul fizic la femei mai mult decât la bărbați, situație care pare în curs de a se schimba în Occident, pe măsură ce femeile devin tot mai active în alte domenii de activitate decât cele domestice. Cu toate acestea, trăsăturile frumuseții feminine considerate ca fiind cele mai importante diferă foarte mult. În Occidentul modern este admirat un corp subțire, cu o construcție feciorelnică, în timp ce în alte culturi formele mai dezvoltate sunt considerate ca fiind mult mai atractive (vezi cap. 6). În unele societăți sânii nu sunt concepuți ca un stimulent sexual, în timp ce alte societăți le conferă o mare importanță erotică. Unele societăți pun mare preț pe frumusețea feței, iar altele pe forma şi culoarea ochilor, sau pe forma nasului ori a buzelor.

Sexualitatea în cultura occidentală

Atitudinile Occidentului față de comportamentul sexual au fost timp de aproape două mii de ani influențate în primul rând de creştinism. Deşi diferite secte şi culte creştine au avut opinii diferite în privința locului ce se cuvine sexualității în viață, punctul de vedere dominant al bisericii creştine a fost acela că orice comportament sexual este suspect, cu excepția celui necesar reproducerii. În unele epoci, această opinie a produs o dispută aprigă în societate luată în ansamblu. Dar alteori, mulți oameni au ignorat sau au reacționat împotriva învățăturilor bisericii, angajându-se în mod curent în practici (cum ar fi adulterul) interzise de autoritățile religioase. Aşa cum am menționat în capitolul 1, ideea că împlinirea sexuală poate şi trebuie să fie căutată în interiorul căsătoriei se întâlnea destul de rar.

În secolul al XIX-lea prejudecățile religioase referitoare la sexualitate au fost parțial înlocuite de unele medicale. Cu toate acestea, majoritatea primelor scrieri semnate de medici, despre comportamentul sexual, erau la fel de vagi ca şi acelea ale bisericii. Unii susțineau că orice tip de activitate sexuală nelegată de reproducere cauzează neajunsuri fizice grave. Se spunea că masturbarea produce orbire, nebunie, boli de inimă şi alte nenorociri, în timp ce sexul oral putea cauza cancerul. În epoca victoriană, ipocrizia sexuală era în plină dezvoltare. Se credea că femeile virtuoase sunt indiferente față de actul sexual, acceptând atențiile soților lor doar ca o datorie. În acelaşi timp, în orăşele şi metropolele în expansiune, prostituția se dezvolta şi adesea tolerată deschis, femeile „pierdute" fiind văzute ca o categorie complet diferită de cea a semenelor lor respectabile.

Mulți bărbați din epoca victoriană, în aparență erau cetățeni sobri, binecrescuți, devotați soțiilor lor, vizitau cu regularitate prostituate sau întrețineau amante. Acest comportament era tratat cu indulgență, în timp ce o femeie „respectabilă" care își lua un amant era considerată ca având un comportament scandalos și era alungată din societatea decentă, dacă legătura lor ieșea la iveală. Atitudinile diferite față de comportamentul sexual al bărbaților și cel al femeilor formau standarde diferite, care au existat multă vreme și ale căror rămășițe se mai fac simțite și azi.

În vremurile noastre, atitudinile tradiționale coexistă, împreună cu unele mult mai liberale legate de sexualitate care s-au format cu precădere în anii '60. Există oameni, în special cei influențați de învățămintele creștinismului, care cred că este greșit să ai relații sexuale înainte de căsătorie și iau atitudine la orice altă formă de sexualitate cu excepția activității heterosexuale din interiorul căsătoriei, deși este acceptat acum de către mult mai multă lume faptul că plăcerea sexuală este o trăsătură dezirabilă și importantă. Alții, dimpotrivă, practică sau aprobă deschis sexul premarital, adoptând atitudini tolerante față de diferitele practici sexuale. Atitudinile sexuale au devenit fără îndoială mai permisive în ultimii 30 de ani în majoritatea țărilor occidentale. În filme și piese de teatru sunt înfățișate scene care altădată ar fi fost considerate total inacceptabile, în timp ce materialul pornografic este disponibil pentru orice adult care-l dorește.

Comportamentul sexual: studiul lui Kinsey

Se poate vorbi desigur, despre valorile publice ale sexualității, despre practicile private, întrucât prin însăși natura lor aceste practici nu au o atestare documentară. Când Alfred Kinsey și-a început cercetările în Statele Unite în anii '40 și '50, era pentru prima oară când cineva întreprindea o investigație importantă asupra comportamentului sexual. Kinsey și colegii săi cercetători au trebuit să înfrunte condamnarea de către organizații religioase, iar lucrarea lui a fost denunțată ca imorală în ziare și în Congresul american. Dar el nu a renunțat, reușind să obțină până la urmă povestea vieții sexuale de la optsprezece mii de oameni, o mostră suficient de reprezentativă a populației albe americane (Kinsey, ș.a. 1949, 1953).

Rezultatele lui Kinsey au surprins și au șocat pe toată lumea, deoarece relevau existența unei mari diferențe între așteptările publicului referitor la comportamentul sexual predominant în acea vreme și comportamentul sexual real. El a descoperit că aproape 70% dintre bărbați vizitaseră prostituate și că 84% avuseseră experiențe sexuale premaritale. Totuși, urmând acest dublu standard (cel al femeilor și al bărbaților), 40% dintre bărbați doreau ca soțiile lor să fie virgine în ziua căsătoriei. Peste 90% dintre bărbați practicaseră masturbarea și aproape 60% o formă sau alta de activitate sexuală orală. În rândul femeilor, aproximativ 50% avuseseră experiențe sexuale premaritale, deși majoritatea cu viitorul lor soț. Cam 60% se masturbaseră și același procent au declarat că avuseseră contacte sexuale normale și orale.

Prăpastia dintre atitudinile acceptate public şi comportamentul real, demonstrată de studiul lui Kinsey, era deosebit de mare în acea perioadă anume, chiar după terminarea celui de-al doilea război mondial. O perioadă de liberalizare sexuală începuse deja mai demult, prin anii '20, când mulţi tineri s-au simţit eliberaţi de codul moral strict care guvernase generaţiile anterioare. Comportamentul sexual s-a schimbat foarte mult, dar problemele referitoare la sexualitate nu se discutau încă în mod deschis, devenit familiar azi. Cei care practicau activităţi sexuale puternic dezaprobate, le ascundeau în public, fără să realizeze măsura în care şi alţii erau angajaţi în practici similare. Perioada în care libertatea sexuală era la modă, în anii '60 a adus la lumină atitudini declarate aproapiate de realităţile comportamentale sexuale.

Comportamentul sexual după Kinsey

În anii '60, mişcările sociale care ameninţau ordinea existentă, cum ar fi cele contraculturale sau „hippy", diferitele stiluri de viaţă, au renunţat de asemenea, şi la normele sexuale existente. Aceste mişcări propovăduiau libertatea sexuală, iar invenţia pilulei contraceptive pentru femei a permis ca plăcerea sexuală să fie clar delimitată de reproducere. Grupările feministe au început să exercite presiuni pentru o mai mare independenţă faţă de valorile sexuale masculine, renunţarea la standardul dublu (bărbat şi femeie) şi recunoaşterea nevoii femeilor de a obţine o mai mare satisfacţie sexuală în relaţiile lor.

Până de curând, a fost dificil de ştiut cu acurateţe cât de mult s-a schimbat comportamentul sexual din vremea cercetărilor lui Kinsey. La sfârşitul anilor '80, Lillian Rubin a intervievat o mie de americani între 13 şi 48 de ani încercând să descopere, ce schimbări avuseseră loc în comportamentul sexual şi atitudinile sexuale în ultimii aproximativ 30 de ani. Conform descoperirilor sale, existau realmente progrese semnificative. Activitatea sexuală începea de regulă la o vârstă mai mică decât în cazul generaţiei anterioare; în plus, practicile sexuale ale adolescenţilor tindeau să fie la fel de variate ca şi cele ale adulţilor. Standardul dublu persista, însă nu la fel de intensiv. Una dintre cele mai importante schimbări era aceea că femeile ajunseseră să pretindă şi să urmărească să obţină plăcerea sexuală în relaţiile lor. Ele aşteptau să primească, nu numai să ofere satisfacţie sexuală, fenomen despre care Rubin susţinea că are consecinţe majore pentru ambele sexe.

Femeile se simt mai libere din punct de vedere sexual astăzi, decât au fost vreodată; dar o dată cu această libertate, cu care majoritatea bărbaţilor sunt de acord, a apărut o afirmare pe care mulţi bărbaţi nu reuşesc să o accepte. Bărbaţii pe care i-a intervievat Ruben spuneau că „se simţeau nelalocul lor", şi se temeau că „nu făceau ceea ce trebuie" şi că „e imposibil să mai satisfaci o femeie în ziua de azi" (Rubin, 1990).

Bărbaţii se simt nelalocul lor? Nu contrazice aceasta tot ceea ce ne-am obişnuit să aşteptăm? Căci în societatea modernă, bărbaţii continuă să domine în majoritatea mediilor, iar ei sunt în general mult mai violenţi faţă de femei, decât invers. Această violenţă este destinată în mare parte controlului şi menţinerii subordonării femeilor.

Şi totuşi, unii autori susţin că masculinitatea este o recompensă dar, în aceeaşi măsură, o povară. O mare parte din sexualitatea masculină, adaugă ei, este obligatorie dar nu şi satisfăcătoare. Dacă bărbaţii ar trebui să înceteze să-şi folosească sexualitatea ca mijloc de control, nu ar avea de câştigat doar femeile, ci şi ei înşişi.

O nouă fidelitate?

În 1994, o echipă de cercetători a publicat lucrarea *Organizarea socială a sexualităţii: practici sexuale în Statele Unite*, cel mai cuprinzător studiu asupra comportamentului sexual din toate ţările după Kinsey. Spre surpriza multora, descoperirile lor sugerau un conservatorism sexual esenţial în rândul americanilor. De exemplu, 83% dintre subiecţi avuseseră doar un partener (sau nici unul) în cursul anului precedent, cifră care în rândul celor căsătoriţi se ridica la 96%. Fidelitatea faţă de soţ este cât se poate de comună: doar 10% dintre femei şi sub 25% dintre bărbaţi au mărturisit că avuseseră o relaţie extranconjugală în cursul vieţii lor. Conform acestui studiu, americanii nu au în medie mai mult de trei parteneri în decursul întregii lor vieţi. În ciuda naturii aparent nemanifestă a comportamentului lor sexual, câteva schimbări distincte reies din acest studiu, cea mai semnificativă fiind o creştere progresivă a nivelului experienţei sexuale premaritale, mai ales în rândul femeilor. De fapt, mai mult de 95% dintre americanii care se căsătoresc în prezent, posedă deja o experienţă sexuală (Laumann ş.a., 1994).

Cercetările asupra comportamentului sexual comportă totuşi dificultăţi. Pur şi simplu, nu se ştie, în ce măsură oamenii spun adevărul despre viaţa lor sexuală, atunci când sunt chestionaţi de către un cercetător. *Organizarea socială a sexualităţii,* pare să demonstreze că americanii sunt mai puţin aventuroşi în viaţa lor sexuală decât în timpul observaţiilor lui Kinsey. Este posibil ca observaţiile lui Kinsey să nu fi fost foarte corecte. Poate că teama de SIDA a făcut ca mulţi oameni să-şi restrângă activitatea sexuală. Sau poate că în climatul politic foarte conservator de azi, oamenii sunt mai înclinaţi să ascundă unele aspecte ale activităţilor lor sexuale. Nu se poate şti cu certitudine.

Valabilitatea cercetărilor asupra comportamentului sexual a fost, de curând, serios pusă la îndoială (Lewontin, 1995). Cei care criticau cercetările de mai sus afirmau că ele nu oferă informaţii corecte despre practicile sexuale. O parte din controversă se baza pe răspunsurile persoanelor mai vârstnice chestionate. Cercetătorii spuneau că 45% dintre bărbaţii cu vârsta cuprinsă între 80-85 de ani susţineau că aveau relaţii sexuale cu partenerul lor. Criticii spun că este un neadevăr atât de evident, încât pune la îndoială întreaga cercetare. Cercetătorii au demonstrat cu ajutorul primit de la specialiştii care studiază persoanele în vârstă, şi care i-au acuzat pe critici că au stereotipe negative legate de bătrâneţe. Ei au arătat că, într-un studiu efectuat asupra unor bătrâni neinstituţionalizaţi, 74% dintre aceştia erau activi sexual. Într-un alt studiu au descoperit că majoritatea bărbaţilor de peste 90 de ani îşi menţin interesul faţă de practicarea sexului.

Homosexualitatea

Homosexualitatea există în toate culturile. Dar ideea de persoană homosexuală – adică cineva cu gusturi sexuale clar marcate diferit de majoritatea populației – este relativ recentă. În studiile sale asupra sexualității, Michel Foucault a arătat că înainte de secolul al XVIII-lea noțiunea nu pare să fi existat (Foucault, 1978). Actul sodomiei era denunțat de autoritățile bisericești și de lege; în Anglia și în alte câteva țări europene el putea fi pedepsit cu moartea. Cu toate acestea, sodomia nu era definită în mod precis ca delict homosexual. Ea se aplica relațiilor între bărbați și femei, oameni și animale, cât și între bărbați și bărbați. Termenul „homosexualitate" a luat naștere în anii 1860, iar de atunci homosexualii au fost tot mai mult priviți ca un tip aparte de oameni, afectați de o anumită deviație de comportament sexual (Weeks, 1986). Termenul de „lesbiană" ca referire la homosexualitatea feminină apare mai târziu.

Pedeapsa cu moartea pentru „acte împotriva naturii" a fost abolită în Statele Unite după obținerea independenței, iar în Europa la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Totuși, până acum câteva decenii, homosexualitatea a rămas un delict în aproape toate țările occidentale. Acest fapt ne ajută să explicăm de ce împotrivirea față de homosexualitate, deși nu mai e pedepsită de lege, persistă în atitudinile emoționale ale multora.

Homosexualitatea în culturile ne-occidentale

În unele culturi ne-occidentale, relațiile homosexuale sunt acceptate sau chiar încurajate între anumite grupuri. Populația Batak din nordul Samatrei, de exemplu, permite relațiile homosexuale înaintea căsătoriei. La pubertate, băiatul părăsește casa părintească și doarme într-o locuință împreună cu 10-15 tineri de vârsta sa sau mai mari. Se formează un parteneriat sexual între cuplurile formate în grup, iar tinerii băieți sunt inițiați în practicile homosexuale. Situația continuă până când tinerii se căsătoresc. O dată căsătoriți, majoritatea tinerilor, dar nu toți, abandonează, activitățile homosexuale (Money și Ehrhardt, 1972).

Printre locuitorii din East Day, un sat din Melanesia – Oceanul Pacific, homosexualitatea este de asemenea tolerată, dar doar cea masculină. Înaintea căsătoriei, în timp ce locuiesc în casa bărbaților, tinerii se masturbează reciproc și au relații sexuale anale. Relațiile homosexuale există, de asemenea, între bărbații în vârstă și băieții tineri, uneori chiar prea tineri. Fiecare tip de relație este complet acceptată și se discută deschis. Mulți bărbați căsătoriți sunt bisexuali și au relații cu băieți tineri, în timp ce mențin o viață sexuală activă cu soțiile lor. Homosexualitatea care nu vizează și relațiile heterosexuale pare să fie necunoscută în asemenea societăți (Davenport, 1965, vezi și Shepherd, 1987).

Homosexualitatea în cultura occidentală

Într-un studiu devenit clasic, Keneth Plummer distingea patru tipuri de homosexualitate în cultura occidentală modernă. *Homosexualitatea întâmplătoare* este o întâlnire homosexuală pasageră, care nu determină hotărâtor totalitatea vieții sexuale a cuiva. Asemenea exemple sunt atracțiile pe care le resimt băieții de școală unul pentru altul și de aici practicarea masturbării reciproce. *Activitățile stabile* de circumstanță se referă la împrejurările în care actele homosexuale au loc cu regularitate, fără să devină preferința absolută a acelei persoane. În alte circumstanțe, cum ar fi închisorile sau unitățile militare, unde bărbații trăiesc despărțiți de femei, comportamentul sexual de acest tip este un fapt obișnuit, privit ca un substitut pentru comportamentul heterosexual, dar nu neapărat preferabil.

Homosexualitatea personalizată se referă la indivizi care au o preferință pentru activitățile homosexuale, dar sunt izolați de grupurile unde aceasta este acceptată cu ușurință. Aici homosexualitatea este o activitate ascunsă de colegi și prieteni. Homosexualitatea ca *mod de viață* se referă la indivizii care au „ieșit la suprafață" și s-au asociat cu alții având aceleași preferințe sexuale asemănătoare, care au devenit puncte de referință în viața lor. Aceste persoane aparțin de regulă subculturilor *gay*, în care activitățile homosexuale sunt integrate într-un stil de viață distinct (Plummer, 1975).

Procentajul din populație (atât masculină cât și feminină) care a avut experiențe homosexuale sau a resimțit înclinații puternice către homosexualitate este mult mai mare decât cel al persoanelor care duc un stil de viață declarat – *gay*. Extinderea homosexualității în societățile occidentale a fost făcută publică pentru prima oară o dată cu cercetările lui Alfred Kinsey.

Conform descoperirilor sale, mai puțin de jumătate dintre americani sunt complet heterosexuali, luând în considerare activitățile lor sexuale și înclinațiile de după pubertate. Din eșantionul studiat de Kinsey, 8% fuseseră implicați în activități exclusiv homosexuale timp de trei ani sau chiar mai mult. Alți 10% avuseseră atât relații heterosexuale, cât și homosexuale, mai mult sau mai puțin în egală măsură. Cea mai surprinzătoare descoperire a lui Kinsey a fost că 37% dintre bărbați avuseseră cel puțin o experiență homosexuală până la nivelul orgasmului. Alți 13% resimțiseră dorințe homosexuale, dar nu le dăduseră curs.

Procentele de homosexualitate în rândul femeilor indicate de cercetările lui Kinsey erau mai mici. Aproximativ 2% dintre femei erau exclusiv homosexuale, 13% au mărturisit că avusese experiențe homosexuale, iar alte 15% au admis că simțiseră dorințe homosexuale, fără să le dea curs. Kinsey și colegii săi au fost surprinși de nivelul ridicat de homosexualitate revelat de studiile lor, așa că rezultatele au fost verificate suplimentar folosind metode diferite, dar concluziile au fost aceleași (Kinsey ș.a., 1948, 1953).

Rezultatele lucrării, *Organizarea socială a sexualității,* pun sub semnul întrebării descoperirile studiului lui Kinsey asupra prevalenței homosexualității. Spre

deosebire de cei 37% de subiecți cercetați de Kinsey, doar 9% dintre bărbați, în studii ulterioare, au răspuns că avuseseră întâlniri homosexuale până la nivelul orgasmului, doar 8% că avuseseră dorințe homosexuale (față de 13%) și numai 3% că avuseseră o relație sexuală cu alt bărbat în anul precedent.

Așa cum au remarcat autorii acestui studiu, stigmatul care rămâne aplicat homosexualității a contribuit probabil la o raportare în general, sub nivelul real al comportamentului homosexual. Și, așa cum observa un critic, eșantionul luat la întâmplare de Kinsey nu a reușit să releveze concentrația geografică de homosexuali din orașele mari, unde homosexualii constituie probabil până la 10% din întreaga populație (Robinson, 1994).

Grupurile de lesbiene nu sunt atât de organizate decât subculturile *gay* masculine, iar o proporție mai mică se află într-o relație întâmplătoare. Homosexualitatea masculină capătă mai multă atenție decât **lesbianismul**, dar cu toate acestea grupurile militante de lesbiene sunt adesea tratate ca și cele ale organizațiilor masculine. Dar, deși există uneori o cooperare strânsă între homosexualii bărbați și femei, există și unele diferențe, în special în măsura în care lesbienele se implică activ în mișcarea feministă. Caracterul specific al vieții lor de lesbiene este studiat în prezent de către sociologi, mai amănunțit.

Cuplurile de lesbiene au adesea copii, în urma unei relații cu un bărbat a uneia dintre partenere, altele prin inseminare artificială, dificultatea constând în obținerea custodiei acestora.

Exprimarea deschisă rămâne un proces pe care mulți îl depășesc cu greu. Părinților, rudelor, prietenilor și copiilor, dacă există, trebuie să li se aducă la cunoștință acest fapt. Experiența poate răsplăti strădania. În cartea *There's Something I've Been Meaning to Tell You*, Loralle MacPike a prezentat descrieri făcute de femei care se hotărâseră să-și declare homosexualitatea. Despre proprie ei experiență, ea scria:

> Ca multe alte „antilesbiene înnăscute", și eu am fost copleșită de bucurie față de noul meu eu și noua mea viață. Nici partenera mea și nici eu nu fusesem vreodată implicate într-o relație de lesbianism mai înainte, așa că nici una dintre noi nu a adus în viața noastră acel fundament social și acele prietenii care fac parte din comunitatea *gay*; dar am început să ne apropiem câte puțin de altele care, într-un fel sau altul, păreau să ni se destăinuie... Am fost foarte norocoase, rezultatele au fost pozitive și mai pline de învățăminte decât mi-aș fi imaginat (MacPike, 1989).

Atitudini față de homosexualitate

Atitudinile de intoleranță față de homosexualitate s-au manifestat atât de puternic în trecut, încât relativ recent au fost risipite o parte a miturilor care învăluiau acest subiect. Homosexualitatea nu este o boală și nu se asociază în mod evident cu vreun deranjament psihic. Bărbații homosexuali nu sunt neapărat predispuși să aibă o meserie, cum ar fi coafatul, decorațiile interioare sau artele.

Doi homosexuali din Rusia, în fața clădirii Stării Civile

Unele tipuri de comportament *gay* masculin pot fi percepute ca încercări de a modifica obişnuitele conexiuni între masculinitate şi putere – unul dintre motivele pentru care, probabil, homosexualii sunt atât de des percepuți ca reprezentând adevărate amenințări pentru comunitatea heterosexuală. Bărbații *gay* tind să respingă imaginea efeminată ce le este asociată în general, deviind de la aceasta în două moduri. Unul este cultivarea unei efeminări frapante – o masculinitate de „cazarmă", care parodiază stereotipul. Celălalt este crearea unei imagini „macho". Nici acesta nu este în mod convențional tocmai masculin; bărbații care se îmbracă precum motocicliştii sau cowboy-ii parodiază şi ei masculinitatea, prin exagerare (Bertelson, 1986).

Şi totuşi, în unele privințe, homosexualitatea a devenit tot mai mult o parte acceptată a societății cotidiene. Mai multe țări din Europa, cum ar fi Danemarca, Norvegia şi Suedia permit acum partenerilor homosexuali să se înregistreze la Starea Civilă şi să pretindă drepturile conferite de căsătorie. Unele oraşe şi guverne locale din Olanda, Franța şi Belgia au început să recunoască relațiile homosexuale. În Hawaii căsătoria homosexuală poate fi obținută legal printr-un proces judecat la tribunal.

Tot mai mulți activişti *gay* luptă pentru legalizarea definitivă a căsătoriei homosexuale. De ce se străduie atât de mult, când în rândul cuplurilor heterosexuale căsătoria pare să-şi piardă importanța? Se străduie pentru că îşi doresc acelaşi statut, aceleaşi drepturi şi obligații ca toată lumea. Căsătoria, în prezent, e mai întâi de toate o legătură emoțională, dar dacă este legalizată de către stat, beneficiază şi de implicațiile specificate de lege. Ea dă partenerilor dreptul de a lua decizii importante

în problemele medicale, dreptul la moştenire şi dreptul la o parte din pensie şi alte beneficii economice. „Ceremoniile de devoţiune" – căsătoriile nelegale – care au devenit populare atât în rândul homosexualilor cât şi între heterosexualii din America, nu conferă aceste drepturi şi obligaţii legale. La polul opus, acesta este desigur, unul dintre motivele pentru care multe cupluri heterosexuale decid, în prezent, să amâne căsătoria sau să nu se căsătorească deloc.

Opozanţii căsătoriei homosexuale o condamnă ca fiind frivolă şi ne-naturală. Ei o percep ca legalizând o orientare sexuală pe care statul ar trebui să o curme. Există grupuri de presiune în America dedicate persuadării homosexualilor care doresc să-şi schimbe modul de viaţă şi să se căsătorească cu persoane de sex opus. Unii încă mai văd homosexualitatea ca pe o perversiune şi se opun violent oricărei prevederi care poate duce la legalizarea ei.

Majoritatea persoanelor *gay* vor pur şi simplu să fie considerate ca obişnuite. Ele subliniază că homosexualii au nevoie de siguranţă economică şi emoţională la fel ca şi ceilalţi. În cartea sa *Virtually Normal* (1995) Andrew Sullivan susţine cu tărie virtuţile căsătoriei homosexuale. Fiind catolic şi homosexual, a suferit el însuşi cumplit, încercând să împace credinţa sa religioasă cu comportamentul său sexual. El susţine că homosexualitatea este pe de o parte un dat natural şi nu ceva ce poţi pur şi simplu „alege". A cere cuiva să renunţe la homosexualitate înseamnă a-i cere să renunţe la şansa de a iubi şi de a fi iubit de către altcineva. Această dragoste ar trebui să se poată exprima în cadrul căsătoriei. Pentru ca homosexualii să nu fie pe cale să devină o minoritate alienată, conchide el, căsătoria *gay* trebuie să fie legalizată.

În încheierea acestui capitol ne vom ocupa de problema prostituţiei. Prostituţia masculină reprezintă un fapt obişnuit în unele subculturi masculine *gay*. Prostituţia feminină este totuşi mult mai răspândită în societate în ansamblul său, de aceea ne vom concentra asupra ei.

Prostituţia

Prostituţia poate fi definită ca oferirea de favoruri sexuale în scopul câştigului pecuniar. Cuvântul „prostituată" a intrat în vocabularul curent spre sfârşitul secolului al XVIII-lea. În antichitate, majoritatea practicantelor sexualităţii în scopuri economice erau curtezanele, concubinele (amante întreţinute) sau sclavele. Curtezanele sau concubinele aveau adesea o poziţie înaltă în societăţile tradiţionale.

Un aspect tipic al prostituţiei moderne este acela că, femeile şi clienţii lor, de regulă nu se cunosc între ei. Deşi bărbaţii pot deveni „clienţi obişnuiţi", relaţia nu se stabileşte la început pe baza cunoştinţelor personale. Aceasta nu se întâmplă în majoritatea formelor de oferire de favoruri sexuale pentru câştig material, în trecut. Prostituţia este direct legată de răspândirea comunităţilor mici, de dezvoltarea marilor zone urbane şi de comercializarea relaţiilor sociale. În comunităţile tradiţionale de mici dimensiuni, relaţiile sexuale erau controlate prin însăşi vizibilitatea lor. În zonele urbane, recent dezvoltate se stabilesc cu mai multă uşurinţă, legături sociale care pot rămâne anonime.

Prostituția azi

Prostituatele din Marea Britanie provin azi în principal din mediile sociale sărace, (la fel ca în trecut) dar lor li s-au alăturat şi numeroase femei din clasa de mijloc. Rata în creştere a divorţurilor a determinat unele femei devenite sărace către practicarea prostituţiei. În plus, unele femei care nu-şi pot găsi de lucru după terminarea studiilor lucrează în saloane de masaj sau în reţele de dame care oferă companie la domiciliu, timp în care acestea însă continuă să-şi caute o slujbă.

Paul J. Goldstein a clasificat prostituţia, drept o funcţie de *implicarea ocupaţională* şi de *context ocupaţional*. *Implicarea* se referă la frecvenţa cu care o femeie practică prostituţia. Multe femei o fac doar temporar, vânzând sex înainte sau după abandonarea acestei meserii. „Prostituatele ocazionale" sunt cele care acceptă adesea bani în schimbul unor relaţii sexuale, temporar, dar şi pentru a-şi suplimenta veniturile. Altele sunt implicate permanent în practicarea prostituţiei realizându-şi extrag câştigul de bază din ea. *Contextul ocupaţional* înseamnă tipul de mediu de lucru şi procesul de interacţiune în care se implică femeia. O „plimbăreaţă" îşi caută de lucru pe stradă. O *call-girl* îşi solicită clienţii la telefon, fie că bărbaţii vin la ea acasă sau primesc vizita ei. O „prostituată de casă" este o femeie care lucrează într-un club privat sau într-un bordel. O prostituată de „salon de masaj erotic" oferă servicii sexuale într-un stabiliment care se presupune că asigură doar masaj într-un cadru legal şi proceduri de întreţinere a sănătăţii.

Multe femei practică de asemenea şi sistemul barter (plata în bunuri sau servicii şi nu în bani) în schimbul serviciilor lor sexuale. Majoritatea subiectelor din categoria *call-girl* studiate de Goldstein practicau cu regularitate sistemul barter – sex contra televizoare, reparaţii ale maşinii şi aparatelor electrice, haine, asistenţă legală sau stomatologică (Goldstein, 1979).

O rezoluţie a ONU, adoptată în 1951, îi condamnă pe cei care organizează prostituţia sau profită de pe urma activităţii prostituatelor, dar nu condamnă practicarea prostituţiei în sine. Un total de 53 de state membre, inclusiv Marea Britanie, au acceptat formal această rezoluţie, deşi legislaţia lor referitoare la prostituţie prezintă mari diferenţe. În unele ţări, prostituţia ca atare este legală. Altele, printre care şi Marea Britanie, interzic doar anumite tipuri, cum ar fi solicitarea stradală sau prostituţia infantilă. Unele guverne locale sau naţionale permit existenţa bordelurilor oficial recunoscute sau a saloanelor sexuale – cum ar fi „centrele erotice" din Germania sau casele de toleranţă din Amsterdam. Dar în foarte puţine ţări prostituţia masculină este legalizată.

Legislaţia împotriva prostituţiei arareori îi pedepseşte pe clienţi. Cei care caută servicii sexuale nu sunt arestaţi sau daţi în judecată, iar în procedurile de la tribunal identitatea lor poate fi păstrată secretă. Există mai puţine studii despre clienţi, decât despre cei care practică prostituţia cu scopul de a obţine profit şi se întâmplă rar ca, cineva să sugereze – a aşa cum se afirmă sau se presupune adesea în cazul prostituatelor – că aceştia ar suferi de dereglări psihice. Dezechilibrul, în cazul acestor cercetări, exprimă cu siguranţă o acceptare fără discernământ a

stereotipiilor ortodoxe asupra sexualității, după care este „normal" ca bărbații să-și caute o varietate de debușeuri sexuale, în timp ce acelea care le satisfac aceste nevoi sunt condamnate.

Prostituția infantilă

Prostituția ajunge adesea și în rândul copiilor. Un studiu asupra prostituției infantile în Statele Unite, Anglia și Germania occidentală a arătat că majoritatea sunt copii care au fugit de acasă, nu au alte venituri și recurg deci la prostituție pentru a-și câștiga existența.

Faptul că mulți copii fugiți recurg la prostituție este în parte o consecință neintențională a legilor care protejează copiii de exploatarea timpurie, dar aceasta nu înseamnă că toți copiii care recurg la prostituție au fugit de acasă. Se pot distinge trei categorii de copii care se prostituează (Janus și Hein Bracey, 1980): *fugarii*, care fie își părăsesc domiciliul și nu sunt găsiți de către părinți, fie fug de fiecare dată după ce sunt aduși înapoi; *vagabonzii*, care de regulă locuiesc acasă, de unde lipsesc perioade de timp, de exemplu câteva nopți la rând, în mod repetat; *respinșii*, ai căror părinți sunt indiferenți de soarta lor sau îi resping de-a dreptul. Toate aceste categorii implică în egală măsură băieții și fetele.

Prostituția infantilă face parte din industria „turismului sexual" în mai multe zone ale lumii – de exemplu, Thailanda și Filipine. Excursiile cu program sexual inclus, gândite în scopuri de prostituție, atrag în aceste zone bărbați din Europa, Statele Unite și Japonia – în Marea Britanie au fost declarate deja ca fiind ilegale. Membrele grupurilor feministe asiatice au organizat proteste publice împotriva acestor excursii, care cu toate acestea continuă. Turismul sexual în Orientul Îndepărtat își are originile în procurarea și asigurarea de prostituate pentru trupele americane în timpul războaielor din Coreea și Vietnam. În Thailanda, Filipine, Vietnam, Coreea și Taiwan, s-au constituit centre de „odihnă și recreere". Unele s-au menținut, mai ales în Filipine, continuând să asigure servicii specifice turiștilor sosiți cu vaporul sau militarilor staționați în zonă.

De ce există prostituția? Cu siguranță ea este un fenomen rezistent, care a depășit toate încercările guvernelor de a-l elimina. În special, este vorba despre femei care-și vând favorurile sexuale bărbaților, și nu invers – deși sunt și împrejurări, cum ar fi la Hamburg, în Germania, unde „casele de plăcere" există pentru a oferi femeilor servicii sexuale masculine. Desigur, băieții sau bărbații se prostituează și între ei.

Prostituția nu poate fi explicată printr-un singur motiv. S-ar putea părea că bărbații au pur și simplu nevoi sexuale mai puternice sau mai persistente decât femeile și de aceea recurg la rezolvările oferite de prostituție. Dar această explicație nu este plauzibilă. Majoritatea femeilor par capabile să-și ofere propria sexualitate într-un mod mai intens decât bărbații de aceeași vârstă.

Dacă prostituția ar exista pur și simplu pentru a răspunde unor nevoi sexuale, ar exista cu siguranță mulți bărbați care să se prostitueze pentru femei.

Concluzia generală cea mai convingătoare este aceea că prostituția exprimă, și în oarecare măsură ajută să se perpetueze, tendința bărbaților de a trata femeile ca pe obiecte care pot fi „folosite" în scopuri sexuale. Prostituția exprimă într-un anumit context inegalitățile de putere dintre bărbați și femei. Desigur, mai sunt implicate multe alte elemente. Prostituția oferă o modalitate de obținere a satisfacției sexuale pentru cei care, din cauza unor probleme fizice sau a unor coduri morale restrictive, nu-și pot găsi alți parteneri sexuali. Prostituatele satisfac bărbații care sunt departe de casă, doresc întâlniri sexuale fără implicații sau au gusturi sexuale neobișnuite, pe care alte femei nu le-ar accepta. Dar acești factori sunt relevanți doar în măsura răspândirii prostituției și nu pentru natura umană în general.

CONCLUZII: GENUL, SEXUALITATEA ȘI INEGALITATEA

În ultimii ani, puține domenii ale sociologiei s-au dezvoltat semnificativ sau au ajuns să se afirme ca fiind esențiale disciplinei în ansamblul său, cum ar fi studiul relațiilor de gen. În mare parte, aceasta reflectă schimbările din viața socială însăși. Diferențele stabilite între identitățile masculine și feminine, perspectivele și modurile tipice de comportament încep să fie privite într-o lumină nouă.

Studiul genului pune probleme dificile sociologiei contemporane, cu atât mai mult cu cât nu a fost perceput în mod tradițional ca una dintre preocupările centrale ale disciplinei. Ce concepte putem folosi pentru a înțelege importanța genului în societate? Ne putem imagina o societate în care diferențele de gen dispar, astfel încât să fim cu toții androgini (adică să avem aceleași caracteristici de gen)?

Sexualitatea ne apare ca o arie a comportamentului uman deosebit de complexă și supusă unor schimbări fundamentale din societățile moderne. Atitudinile noastre față de sex, cât și comportamentul nostru sexual, reflectă marile transformări sociale de care ne vom ocupa în capitolul următor.

REZUMAT

1. Termenul „sex" este insuficient definit. Așa cum este folosit de obicei, el denumește diferențele fizice și culturale între bărbați și femei (ca în „sexul masculin" și „sexul feminin"), cât și actul sexual. Este util să facem distincția între sex și gen, în sensul fiziologic sau biologic, acesta din urmă fiind un concept cultural (un ansamblu de trăsături comportamentale dobândite).
2. Unii oameni susțin că diferențele de comportament dintre sexe sunt determinate genetic, dar nu există o dovadă categorică în acest sens.
3. Socializarea genului începe imediat după naștere. Chiar părinții, care își închipuie că își tratează copiii în mod nepărtinitor, tind să reacționeze diferit față de băieți și față de fete. Aceste diferențe sunt susținute de multe alte influențe culturale.

❹ Cele două teorii principale asupra dezvoltării identității genului aparțin lui Sigmund Freud și Nancy Chodorow. După Freud, prezența sau absența penisului, simbol al masculinității sau feminității, este hotărâtoare în identificarea băiatului cu tatăl și a fetei cu mama. Chodorow subliniază rolul pe care îl deține mama. Atât băieții cât și fetele se identifică la început cu mama, dar băieții se desprind de ea pentru a-și afirma masculinitatea, în timp ce fetele rămân atașate de aceasta în continuare. Chodorow contrazice accentul pus de Freud: masculinitatea și nu feminitatea este percepută ca o pierdere, cea a continuității atașamentului strâns față de mamă. Aceasta explică inexpresivitatea masculină (dificultatea cu care bărbații își exprimă sentimentele).

❺ Genul nu este un dat nativ. Este ceea ce noi „practicăm" mereu în acțiunile noastre zilnice. Experiența trans-sexualilor – oameni care s-au supus unui tratament medical pentru a-și schimba anatomia sexuală – demonstrează dificultatea instalării dintr-un gen în altul.

❻ În Occident, creștinismul a avut o influență majoră în modelarea atitudinii sexuale. În societățile cu norme sexuale rigide sunt comune standardele duble și ipocrizia. Prăpastia dintre normele și practica reală poate fi imensă, așa cum arată unele studii ale comportamentului sexual. Practicile sexuale variază mult în cadrul unei culturi dar și de la o cultură la alta. În Occident, atitudinile represive față de sexualitatea homosexuală au cedat locul unei mai mari permisivități în anii '60, ale cărei efecte se resimt și în zilele noastre.

❼ Identitatea sexuală este o problemă complicată. Unii autori au distins până la zece identități sexuale diferite, printre care: heterosexualii, homosexualii, bisexualii și transsexualii.

❽ Se pare că homosexualitatea a existat în toate culturile, totuși conceptul de „persoană homosexuală" este relativ nou. Abia în ultimul deceniu activitatea homosexuală a fost considerată ca fiind caracteristică unui anumit tip de persoane – categorie anormală, a cărei deviere se definește în opoziție cu categoria „heterosexualului normal".

❾ Prostituția înseamnă oferirea de servicii sexuale contra cost. În societățile moderne există diferite tipuri de prostituție, inclusiv prostituția masculină și cea infantilă. Prostituția este legalizată în unele țări de către guvernele naționale sau regionale, dar în majoritatea statelor aceasta se situează în afara legii.

LECTURI SUPLIMENTARE

Henning Bech, *When Men Meet* (Cambridge, Polity Press, 1997). O interpretare asupra naturii masculinității și a legăturilor ei cu homosexualitatea.

Nancy Chodorow, *The Reproduction of Mothering* (Berkeley, University of California Press, 1978). Un studiu devenit deja clasic asupra genului, care folosește teoria psihanalitică pentru a explica socializarea genului.

R.W. Connell, *Masculinities* (Cambridge, Polity Press, 1995). O introducere amplă într-un nou domeniu al cunoașterii și politicii.

Warren Farrell, *The Myth of Male Power* (London, Fourth Estate, 1994). O analiză a condițiilor sociale în care se formează unele aspecte ale masculinității.

Marilyn French, *The War Against Women* (London, Hamish Hamilton, 1992). Un document detaliat asupra dificultăților pe care femeile le întâmpină în dorința de a obține egalitatea cu bărbații.

Lynne Segal, *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men* (London, Virago, 1990). O discuție controversată despre natura schimbătoare a vieții oamenilor și experiențele lor în societatea modernă.

Maryon Tysoe, *Love Isn't Quite Enough: The Psychology of Male/Female Relationship* (London, Fontana, 1992). O discuție interesantă și pătrunzătoare asupra dragostei, a aventurii romantice și a relațiilor interumane în viața socială contemporană.

Jeffrey Weeks, *Sexuality and its Discontents: Meanings, Myths and Modern Sexuality* (London, Routledge, 1989). Una dintre cele mai bune perspective generale asupra problemelor sexualității în raport cu societățile moderne.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***sexualitate***
- ***feminitate***
- ***masculinitate***
- ***socializarea genului***
- ***inexpresivitatea masculină***
- ***heterosexualitate***
- ***homosexualitate***
- ***lesbianism***
- ***prostituție***

6. CORPUL: HRANA, BOALA ŞI ÎMBĂTRÂNIREA

CONCEPTE DE BAZĂ

CORPUL ŞI SOCIETATEA

BOLILE DE NUTRIŢIE ŞI ÎNGRIJIREA CORPULUI

CORPUL ŞI TEHNOLOGIILE DE REPRODUCERE
Naşterea • Ingineria genetică: bebeluşii după model • Dezbatere în legătură cu avortul

BUNA FUNCŢIONARE A CORPULUI: IMAGINI DESPRE SĂNĂTATE ŞI BOALĂ
Boala şi sănătatea în ţările dezvoltate • Boala ca stigmat: impactul SIDA

SISTEME DE ASISTENŢĂ MEDICALĂ
Asistenţa medicală în Marea Britanie • Asistenţa medicală în Statele Unite • Evaluare

SĂNĂTATEA ŞI MEDIUL ÎNCONJURĂTOR

SĂNĂTATEA ŞI ÎMBĂTRÂNIREA
Efectele fizice ale îmbătrânirii • Viitorul îmbătrânirii

CONCLUZIE

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• sociologia corpului • natura

Priviţi cele două fotografii de pe pagina următoare. Imaginile unei feţe supte şi a unui trup nedezvoltat sunt aproape identice. Fata din stânga este somaleză, pe punctul de a muri de simplă inaniţie. Tânăra din dreapta este o adolescentă americană, pe punctul de a muri din cauză că, într-o societate cu o supraabundenţă de hrană, ea a decis să nu mănânce deloc sau să mănânce atât de puţin încât viaţa i-a fost pusă în pericol.

Dinamicile sociale implicate în fiecare caz sunt complet diferite. Moartea prin inaniţie este provocată de factori exteriori controlului oamenilor şi îi afectează doar pe cei extrem de săraci. Adolescenta americană suferă de **anorexie**, o boală de origine fizică; obsedată de idealul de a ajunge să aibă o siluetă frumoasă, ea în cele din urmă a renunţat complet la hrană. Anorexia şi alte boli de nutriţie reprezintă tulburări manifeste ale celor bogaţi. Ele sunt complet necunoscute în ţările Lumii a Treia, unde mâncarea este puţină, cum este cazul Somaliei.

În decursul istoriei omenirii, puţini oameni precum sfinţii sau misticii au hotărât în mod deliberat să moară de foame, din motive religioase. Aproape întotdeauna a fost vorba de bărbaţi. Astăzi, anorexia afectează în special femeile, şi nu are nici o legătură strictă cu credinţele religioase. Este o boală a trupului, şi de aceea s-ar putea crede că trebuie să identificăm anumiţi factori biologici sau fizici pentru a o explica. Dar sănătatea şi boala, asemenea altor probleme pe care le-am studiat, sunt afectate de influenţe sociale şi culturale.

Cu toate că este o boală, anorexia este strâns legată de ideea de a urma un regim, care la rândul ei este legată de schimbarea părerilor despre atractivitatea fizică, îndeosebi a femeilor, în societatea modernă. În majoritatea societăţilor premoderne, precum cele descrise în capitolul 3, forma feminină ideală era cea corpolentă. Trupul subţire nu era la modă – în special, din cauza faptului că era asociat cu lipsa de mâncare şi, prin aceasta, cu sărăcia. Chiar şi în Europa, în anii 1600 şi 1700, forma feminină ideală era cea cu forme bine rotunjite. Oricine va fi văzut picturi ale epocii, precum cele ale lui Rubens, va fi remarcat cât de pline sunt formele femeilor înfăţişate acolo. Noţiunea de zveltete ca formă feminină a fost iniţiată de anumite grupuri din clasa de mijloc de la sfârşitul secolului al XIX-lea, dar a devenit relativ recent generalizată ca formă ideală pentru majoritatea femeilor.

Prin urmare, anorexia îşi are originea în imaginea schimbătoare despre corpul femeii în istoria recentă a societăţilor moderne. Iniţial a fost descoperită ca o tulburare în Franţa în 1874, dar a rămas obscură până acum 30-40 de ani (Brown şi Jasper 1993). De atunci, a devenit din ce în ce mai comună printre femeile tinere. La fel s-a întâmplat şi cu **bulimia** – mâncatul în exces, urmat de vomitatul autoimpus. Anorexia şi bulimia se găsesc deseori asociate la acelaşi individ. Cineva poate ajunge extrem de slab şi apoi poate intra într-o fază în care mănâncă în cantităţi enorme şi devine supraponderal, fază urmată de o perioadă în care devine din nou foarte slab.

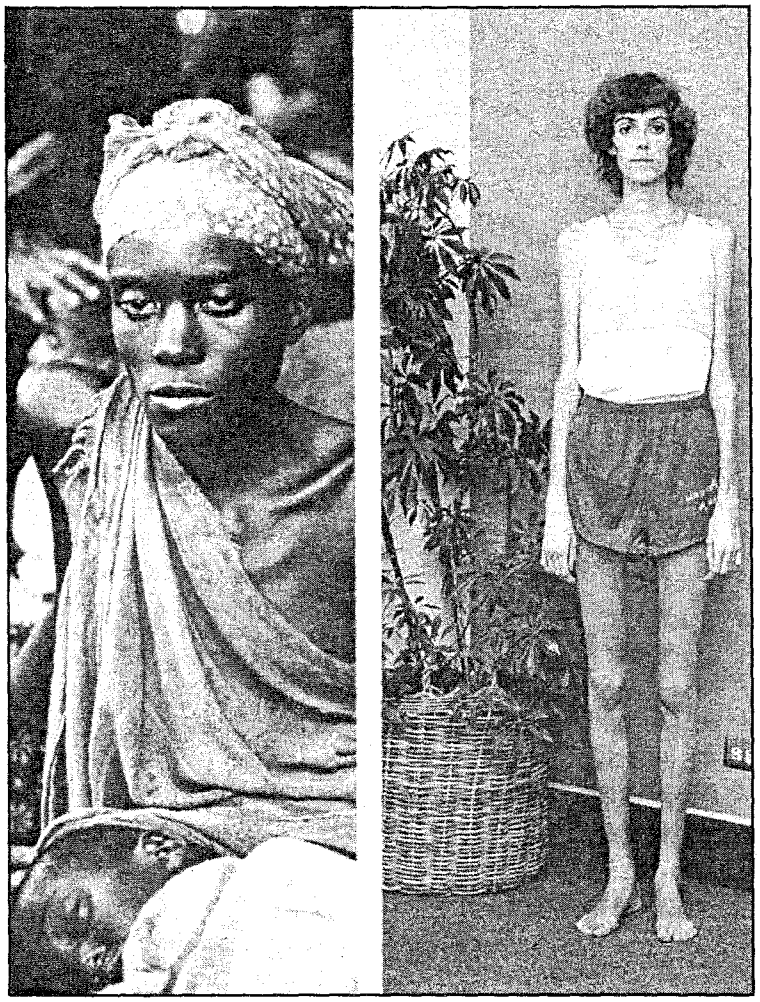

Anorexia şi alte boli de nutriţie nu mai reprezintă forme obscure de boală în societăţile moderne. În Marea Britanie 20% dintre femei acuză tulburări serioase de nutriţie într-un anumit moment al vieţii lor, ceea ce reprezintă un procentaj şi mai mare au parte de episoade bulimice. 60% din fetele în vârstă de 13 ani au început deja să ţină regim; această proporţie urcă până la 80% la tinerele de 18 ani.

Tulburările de nutriţie au devenit comune printre cei bogaţi şi celebri. În 1995, într-un interviu la televiziunea britanică, prinţesa Diana a recunoscut în mod public că a avut episoade severe de anorexie şi de bulimie.

Încă o dată, ceva care pare a fi o tulburare de ordin personal – dificultăţile legate de mâncare şi disperarea în privinţa felului în care arată persoana respectivă – se dovedesc a fi o problemă sociologică. Dacă includem nu doar formele de anorexie care pun în pericol viaţa, ci totodată şi preocuparea obsesivă în privinţa regimului şi felul în care arată corpul nostru, bolile de nutriţie fac parte acum din vieţile a milioane de oameni, ele se găsesc nu numai în Marea Britanie, ci în toate ţările industrializate.

CORPUL ŞI SOCIETATEA

Răspândirea bolilor de nutriţie este uimitoare şi lămureşte influenţa factorilor sociali asupra vieţilor noastre. Domeniul cunoscut sub numele de SOCIOLOGIE A CORPULUI investighează modalităţile în care trupurile noastre sunt afectate de influenţe sociale. În calitate de fiinţe umane, noi suntem corporali – cu toţii posedăm corpuri. Dar corpul nu reprezintă ceva ce posedăm pur şi simplu, şi nu este doar ceva fizic care există în afara societăţii. Corpurile noastre sunt profund afectate de experienţele noastre sociale, ca şi de normele şi valorile grupurilor cărora le aparţinem. Recent sociologii au început să-şi dea seama de natura profundă a interconexiunilor dintre viaţa socială şi trup. Acest domeniu prin urmare reprezintă un domeniu nou, dar dintre cele mai incitante.

Sociologia corpului cuprinde mai multe teme fundamentale pe care le vom abordape parcursul capitolului. O temă majoră este legată de efectele schimbărilor sociale asupra corpului – aşa cum este evidenţiată pe parcursul cărţii însăşi schimbarea socială. O a doua temă este separarea crescândă a corpului de „natură" de ceea ce este de la sine înţeles în existenţa noastră. Corpurile noastre sunt invadate de influenţa ştiinţei şi a tehnologiei, generând noi dileme. Inventarea unei game de tehnologii de reproducere, de exemplu, a introdus noi opţiuni, dar a generat totodată intense controverse sociale. Vom studia pe parcursul capitolului două astfel de controverse, legate de ingineria genetică şi de avort.

Termenul de „tehnologie" n-ar trebui înţeles aici într-un sens limitat. În sensul său fundamental, face referire la tehnologiile materiale precum cele implicate în medicina modernă – de exemplu, aparatul de scanat care îi dă doctorului posibilitatea de a urmări dezvoltarea unui făt înainte de naştere. Dar trebuie de asemeni, să luăm

în considerare ceea ce Michel Foucault (1988) a denumit *tehnologii sociale* care afectează trupul. Prin această expresie, el vrea să demonstreze că trupul reprezintă ceea ce noi trebuie să „creem", în loc să acceptăm pur şi simplu. O tehnologie socială reprezintă orice tip de intervenţie voită pe care o efectuăm în funcţionarea corpurilor noastre pentru a le schimba în anumite feluri. Un exemplu este regimul de slăbire, fundamental pentru anorexie.

În cele ce urmează, mai întâi vom analiza motivul pentru care bolile de nutriţie au devenit atât de obişnuite. Apoi vom vedea importanţa sociologică a tehnologiilor de reproducere. După aceea, vom studia îngrijirea corpului în condiţiile sociale moderne – sănătatea şi asistenţa medicală. În cele din urmă, vom lua în considerare problema îmbătrânirii corpului. Asemenea multor altor aspecte din vieţile noastre în societăţile moderne, îmbătrânirea nu mai este ceea ce era odinioară! Procesul de îmbătrânire nu este pur şi simplu unul fizic, iar poziţia vârstnicilor în societatea noastră se schimbă în mod fundamental.

BOLILE DE NUTRIŢIE ŞI ÎNGRIJIREA CORPULUI

Pentru a înţelege motivul pentru care bolile de nutriţie au devenit atât de obişnuite în zilele noastre, trebuie să ne întoarcem cu gândul la schimbările sociale analizate anterior în carte. De fapt anorexia reflectă aspectele mai largi ale schimbării sociale, inclusiv impactul globalizării.

Apariţia bolilor de nutriţie în societăţile occidentale coincide în mod direct cu globalizarea producţiei de alimente, care s-a accelerat în ultimii 30-40 de ani. Inventarea unor noi metode de congelare, plus folosirea transportului cu containere frigorifice au dat posibilitatea ca hrana să fie depozitată pentru lungi perioade de timp şi să fie livrată dintr-o parte a lumii în cealaltă. Începând cu anii '50 (pentru cei care îşi puteau permite – actualmente majoritatea populaţiei din societăţile occidentale), rafturile din supermarket au fost încărcate cu alimente provenind din toate părţile lumii. Cea mai mare parte a acestor articole alimentare sunt disponibile tot timpul, nu doar când e sezonul lor, aşa cum se întâmpla înainte.

În ultimii ani, aproape *oricine* din Marea Britanie şi din celelalte societăţi dezvoltate a urmat un regim de slăbire. Aceasta nu înseamnă că toată lumea încearcă cu disperare să slăbească, ci că, atunci când toate alimentele sunt disponibile relativ tot timpul, trebuie să ne *decidem* ce anume mâncăm – să creem o dietă, în care „dieta" să însemne alimentele pe care le consumăm în mod obişnuit. În primul rând, trebuie să hotărâm ce anume mâncăm, în raport cu diferitele noi informaţii medicale cu care ne asaltează ştiinţa acum – de exemplu, că nivelul colesterolului reprezintă un factor favorizant pentru bolile de inimă. În al doilea rând, grija în privinţa conţinutului de calorii ale diferitelor alimente. Într-o societate în care hrana se găseşte din abundenţă, avem posibilitatea pentru prima dată să ne modelăm corpurile în raport de obişnuinţele stilului nostru de viaţă (jogging, gimnastică aerobică) şi de ceea ce mâncăm. Bolile de nutriţie îşi au originile în oportunităţile, dar totodată în tensiunile profunde pe care le generează această situaţie.

80% dintre anorexici dovedesc adicție la mișcarea fizică. **Adicția** este o schemă impusă de comportament căreia individului îi este greu sau imposibil să se adapteze. De exemplu, Sally, o mamă de 28 de ani din Mideands, a suferit de anorexie după ce a devenit, așa cum susține, „o adeptă a exercițiilor impuse". Ea a început să facă exerciții după ce s-a despărțit de tatăl fiului ei. „În momentul în care s-a terminat relația, m-am simțit demoralizată și am vrut să-mi dovedesc că am viața înainte și că sunt puternică. Inițial exercițiile mi-au dat o stare de confort; bărbații îmi dădeau atenție, iar orgoliul meu era satisfăcut. Acum am nevoie de o ardere constantă de calorii pentru a mă simți normală." Obsesia ei în privința exercițiilor fizice a persistat chiar și după ce și-a revenit de pe urma anorexiei (Walker, 1995).

De ce bolile de nutriție le afectează pe femei în general, iar pe tinere în special? Pentru început, trebuie subliniat că nu toți cei care suferă de boli de nutriție sunt femei; aproximativ 10% sunt bărbați. Dar aceștia nu suferă de anorexie sau de bulimie atât de des ca femeile, pe de o parte datorită faptului că normele sociale acceptate în general pun accent pe importanța atractivității fizice mai mult pentru femei decât pentru bărbați, și pe de altă parte pentru că imaginile de trupuri masculine dezirabile diferă de cele ale femeilor.

Atunci când bărbații s-au preocupat de îngrijirea atentă a corpului, idealul l-a constituit trupul musculos. Pentru mulți bărbați care au început să facă asta, exercițiile pentru mărirea masei musculare devin la fel de impuse sau adictive ca și bolile de nutriție pentru femei. În cartea sa *Muscle*, de exemplu, San Fussell descrie modul în care a început el exercițiile de creștere a masei musculare, pentru a-și anihila sentimentul de imperfecțiune pe care îl avea despre sine și temerile că este „costeliv". După ce la început era slab, el a ajuns cu adevărat musculos – dar după aceea nu s-a mai putut opri. Nu mai putea să se ocupe de activitățile sale zilnice dacă nu includeau câteva ore de antrenament. Cel care face exerciții pentru mărirea masei musculare nu este niciodată suficient de musculos, după cum anorexicul nu e niciodată suficient de slab (Fussell, 1991).

Unele femei au început să facă acum exerciții pentru creșterea masei musculare, dar majoritatea nu se orientează în această direcție atunci când încearcă să aibă un corp conform cu idealurile lor. Temerile lor se centrează asupra fricii de a fi grase. Idealul modern ale femeii dezirabile este cel al siluetei zvelte. Anorexia și bulimia sunt tulburări ale femeii *active*. Ele nu se întâmplă, pur și simplu, trebuie dobândite pe cale activă. Individul anorexic ține un regim rigid și poate face exerciții aerobice în fiecare zi.

Anorexia și alte boli de nutriție reflectă o situație în care femeile joacă un rol mai important în societate decât înainte, dar continuă să fie apreciate atât după felul în care arată, cât și după realizări. Bolile de nutriție sunt înrădăcinate în sentimentul de rușine legat de propriul corp. Femeia se simte nepotrivită și imperfectă, iar temerile ei despre modul în care o percep ceilalți se concentrează în părerile ei despre propriul trup. În acest moment, idealurile de slăbire devin obsesive – a pierde din greutate devine modalitatea de a face ca totul să fie normal în lumea ei. În momentul în care

începe să urmeze o cură de slăbire şi să facă exerciţii fizice, ea poate deveni blocată într-o schemă de refuz complet a mâncării sau de vomare a tot ceea ce a mâncat. Dacă schema nu este distrusă (iar anumite forme de psihoterapie şi de tratament medical s-au dovedit eficiente în acest sens), suferinda poate efectiv să moară de inaniţie.

CORPUL ŞI TEHNOLOGIILE DE REPRODUCERE

Răspândirea bolilor de nutriţie reflectă influenţa ştiinţei şi tehnologiei asupra stilurilor noastre de viaţă în prezent, numărarea caloriilor a devenit posibilă doar prin progresul tehnologiei. Dar impactul tehnologiei este întotdeauna condiţionat de factori sociali. Avem acum mult mai multă autonomie asupra corpului decât înainte, o situaţie care creează noi posibilităţi de tip pozitiv, dar şi noi temeri şi probleme.

Ceea ce se petrece face parte din ceea ce sociologii denumesc **socializarea naturii**. Această expresie se referă la faptul că fenomene care erau „naturale", sau date ale NATURII, au devenit acum sociale – ele depind de propriile noastre decizii sociale. Un exemplu îl reprezintă reproducerea umană. Timp de sute de ani, vieţile celor mai multe femei erau dominate de naşterea copiilor şi de creşterea acestora. În epoca premodernă, contracepţia era ineficientă sau, în anumite societăţi, necunoscută. Chiar şi în Europa secolului al XVIII-lea, se obişnuia ca femeile să aibă 20 de naşteri (deseori implicând avorturi şi decese ale copilului). Metodele contraceptive îmbunătăţite au ajutat la schimbarea acestei situaţii într-o manieră fundamentală. Departe de a mai fi „naturală", este ceva aproape nemaiîntâlnit în ţările industrializate ca femeile să aibă atâtea sarcini. Progresele înregistrate în tehnologia contraceptivă dau posibilitatea majorităţii femeilor şi bărbaţilor să controleze momentul în care vor să facă copii.

Contracepţia este doar un singur exemplu de **tehnologie a reproducerii.** În continuare sunt descrise câteva alte domenii, în care procesele naturale au devenit sociale.

Naşterea

Ştiinţa medicală nu a fost totdeauna parte a proceselor majore implicate începând cu naşterea şi până la moarte. Supravegherea medicală a sarcinii şi a naşterii s-au dezvoltat încet, pe măsură ce medicii locali şi moaşele au fost înlocuiţi de specialişti în pediatrie. Astăzi, în societăţile industrializate, majoritatea naşterilor au loc într-un spital cu ajutorul unei echipe medicale specializate.

În trecut, cei care deveneau părinţi trebuiau să aştepte până în ziua naşterii pentru a afla sexul noului-născut şi dacă acesta va fi sănătos. Astăzi, testele prenatale cum ar fi sonograma (o imagine a fătului produsă prin ultrasunete) şi amniocenteza (care scoate o parte din lichidul amniotic din jurul fătului) pot fi folosite pentru descoperirea înainte de naştere a unor anomalii structurale sau cromozomiale. Astăzi, noi tehnologii oferă cuplurilor şi societăţii, noi decizii etice şi juridice. Atunci când

este detectată o malformație, cuplul poate alege între a avea sau nu copilul, știind că va suferi de un handicap grav.

Ingineria genetică: bebeluși după model

În prezent, o mare parte a efortului științific este dedicat extinderii ingineriei genetice; cu alte cuvinte, intervenția în compoziția genetică a fătului pentru influențarea dezvoltării sale ulterioare. Impactul social al ingineriei genetice este acela de a începe să producă dezbateri aproape la fel de intense ca și cele generate de problema avortului. După spusele adepților săi, ingineria genetică ne poate aduce multe beneficii. De exemplu, e posibil să identificăm factorii genetici care fac anumite persoane vulnerabile la unele boli. Reprogramarea genetică va face, în așa fel încât, aceste maladii să nu mai fie moștenite de la o generație la alta. Vom putea să „modelăm" corpurile înainte de naștere, din punct de vedere al culorii pielii, a culorii părului și a ochilor, a greutății și așa mai departe.

Acesta este un exemplu elocvent pentru amestecul de oportunități și de probleme pe care ni le creează socializarea crescândă. Ce alegeri vor face părinții atunci când vor avea posibilitatea de a-și modela bebelușii și ce limite ar trebui impuse acestor alegeri? E puțin probabil că ingineria genetică poate fi ieftină. Înseamnă oare acest lucru că cei care își pot permite să plătească vor avea posibilitatea de a înlătura prin programare orice trăsătură fizică a copilului, pe care o consideră de nedorit? Ce se va întâmpla cu copiii grupurilor mai puțin favorizate, care vor continua să se nască pe cale naturală?

Unii sociologi au afirmat că accesul diferențiat la ingineria genetică ar putea conduce la apariția unei „subclase biologice". Cei care nu posedă avantajele biologiei pe care le produce ingineria genetică pot fi supuși discriminării, de către cei care beneficiază de aceste avantaje. Ei ar putea avea dificultăți în a găsi slujbe și asigurări de viață sau de sănătate.

Dezbatere în legătură cu avortul

Dilema etică cea mai controversată creată de tehnologiile de reproducere în societățile moderne este aceasta: în ce condiții poate fi avortul acceptat de femei? Dezbaterea legată de avort a devenit atât de aprinsă tocmai din pricina faptului că ea este centrată pe aspectele etice fundamentale la care nu se găsesc cu ușurință soluții. Cei care sunt „pro viață" consideră că avortul este un păcat, cu excepția împrejurărilor când acesta este necesar, pentru că este echivalentul crimei. Pentru ei, aspectele etice sunt mai presus de orice, subsumate valorii care trebuie acordate vieții umane. Cei care sunt „pro alegere" susțin că cel mai important considerent trebuie să fie controlul mamei asupra propriului corp.

Dezbaterea a condus la numeroase episoade violente. Se va putea oare rezolva vreodată? Un teoretician de frunte al legii și societății, Ronald Dworkin (1993), a sugerat că există această posibilitate. El susține că divizările intense dintre cei care

sunt „pro viață" și cei care sunt „pro alegere" ascund surse profunde de acord între cele două tabere, iar acest lucru constituie o sursă de speranță. În perioadele anterioare ale istoriei, viața era deseori relativ simplă. În prezent, însă, s-a ajuns la o considerabilă apreciere a valorii vieții umane. Fiecare tabără acceptă această valoare, dar o interpretează în mod diferit, unii punând accentul pe interesele copilului, ceilalți pe interesele mamei. Dacă cele două tabere pot fi convinse să realizeze că împărtășesc o valoare etică comună – sugerează Dworkin – ar putea fi un posibil dialog constructiv.

BUNA FUNCȚIONARE A CORPULUI: IMAGINI DESPRE SĂNĂTATE ȘI BOALĂ

Vloarea vieții umane reprezintă totodată valoarea fundamentală care se află la baza dezvoltării sistemelor de îngrijire a sănătății în societățile moderne. „Sănătate" și „boală" sunt termeni definiți din punct de vedere cultural și social. Culturile diferă din punctul de vedere a ceea ce consideră ele a fi sănătos și normal, așa după cum a demonstrat discuția despre bolile de nutriție. Toate culturile au cunoscut concepte despre sănătatea fizică și boală, dar cea mai mare parte din ceea ce noi recunoaștem acum ca fiind medicină reprezintă urmarea dezvoltărilor din societatea occidentală de-a lungul ultimelor trei secole. În societățile premoderne, familia era principala instituție care făcea față bolii sau suferinței. Întotdeauna au existat indivizi care s-au specializat ca vindecători, folosind un amestec de remedii fizice și magice, iar multe dintre aceste sisteme tradiționale de tratament supraviețuiesc în culturile non-occidentale din lume. De exemplu, medicina ayurvedică (vindecare tradițională) este practicată în India de două mii de ani încoace. Ea se bazează pe o teorie a echilibrului aspectelor psihologice și fizice ale personalității, ale căror dezechilibre sunt tratate prin remedii nutriționale și herbale. Medicina populară chineză se bazează, în mod asemănător, pe concepția armoniei globale a personalității, implicând folosirea ierburilor și acupunctura posibil o tehnică în care acele sunt introduse în mod strategic în pielea pacientului.

Medicina modernă a introdus o opinie despre boală care consideră originile și tratamentul său ca fiind fizice și explicabile în termeni științifici. Aplicarea științei la diagnosticul și tratamentul medical a reprezentat caracteristica majoră a dezvoltării sistemelor moderne de îngrijire a sănătății. Alte caracteristici, strâns legate de acestea, au fost acceptarea spitalului ca loc în care sunt tratate bolile grave și dezvoltarea profesiunii medicale care presupune folosirea unor coduri etice recunoscute și cu o semnificativă putere socială. Opinia științifică despre boală a fost legată de necesitatea de a face instrucția medicală să fie sistematică și pe termen lung; vindecătorii autodidacți au fost excluși. Cu toate că practica medicală profesională nu se limitează la spitale, spitalul a oferit un cadru în care doctorii au fost capabili pentru prima oară să trateze și să studieze pacienți în număr mare, în circumstanțe care permit aplicarea și concentrarea tehnologiei medicale.

În vremurile medievale, bolile majore erau maladiile infecţioase cum ar fi tuberculoza, holera, malaria şi ciuma. Ciuma, sau Moartea Neagră, din secolul al XIV-lea (care a fost răspândită de puricii purtaţi de şobolani), a ucis un sfert din populaţia Angliei şi a devastat întinse regiuni din Europa. Maladiile infecţioase au devenit acum o cauză minoră a morţii în ţările industrializate, iar mai multe dintre ele au fost eradicate. În ţările industrializate, cele mai comune cauze de deces le reprezintă bolile neinfecţioase cum ar fi cancerul şi maladiile cardiace. În timp ce, în societăţile premoderne rata cea mai mare de deces era în rândul bebeluşilor şi a copiilor mici, în prezent rata mortalităţii (proporţia din populaţie care moare în fiecare an) creşte o dată cu vârsta.

În ciuda prestigiului pe care l-a dobândit medicina modernă, îmbunătăţirile în asistenţa medicală joacă doar un rol minor în declinul ratei mortalităţii înainte de secolul XX. Igiena efectivă, nutriţia corespunzătoare şi specializarea au avut o influenţă mai mare, mai ales în reducerea ratelor de mortalitate infantilă şi în rândul copiilor mici. Medicamentele, progresele chirurgiei şi antibioticele nu au diminuat în mod semnificativ ratele mortalităţii decât mult după începutul secolului XX. Antibioticele folosite pentru tratarea infecţiilor bacteriene au devenit disponibile pentru prima dată între anii 1930-1940, iar imunizările (împotriva unor boli precum poliomielita) au fost realizate ulterior.

Boala şi sănătatea în ţările dezvoltate

În cadrul societăţilor industrializate, există deosebiri semnificative în distribuţia maladiilor majore. Aproximativ 70% din decesele dintre ţările occidentale sunt generate de patru tipuri majore de boli: cancer, maladii cardiace, infarct şi boli de plămâni. Au fost realizate progrese în înţelegerea originilor lor şi în controlarea efectelor lor, dar nici una dintre ele nu a fost vindecată în mod efectiv. Având în vedere că distribuţia acestor patru tipuri de maladii variază în funcţie de ţară, regiune, clasă socială, pare evident că ele sunt legate de regimul alimentar şi de stilul de viaţă. Indivizii aflaţi în poziţii socio-economice mai dezvoltate sunt în medie mai sănătoşi, mai înalţi şi mai puternici şi trăiesc mai mult decât cei mai defavorizaţi aflaţi pe scara socială. Deosebirile cele mai mari sunt în privinţa mortalităţii infantile (copiii care mor în primul an de viaţă) şi a celei a copiilor, dar oamenii săraci riscă mai mult decât oamenii bogaţi, să moară la diferite vârstele.

Există mai multe motive datorate acestui fapt. Oamenii din sectoarele mai bogate ale societăţii tind să urmeze regimuri alimentare superioare şi un acces mai mare la asistenţa medicală şi sunt mai multe şanse ca ei să profite de acest acces. Condiţiile de muncă afectează de asemeni sănătatea. Cei care lucrează în birouri sau acasă riscă într-o mai mică măsură să se rănească sau să se accidenteze cu diverse substanţe, de exemplu. Extinderea bolilor generate de industrie este dificilă de calculat, pentru că nu totdeauna este posibil de stabilit dacă o boală este dobândită datorită condiţiilor

de lucru sau altor surse. Totuşi, anumite boli profesionale sunt bine determinate: bolile de plămâni sunt răspândite în minerit, ca urmare a inhalării de praf; munca în mediile în care se foloseşte azbest s-a dovedit a produce anumite tipuri de cancer.

Jake Najman a cercetat recent dovezile care pun sănătatea în legătură cu domeniile economice. Totodată el a luat în calcul cele mai bune strategii care pot fi folosite pentru îmbunătăţirea sănătăţii grupurilor sărace ale societăţii. După ce a studiat date referitoare la mai multe ţări, el a concluzionat că pentru oamenii care se încadrează în procentul de 20% dintre cei mai săraci, calculaţi în funcţie de venit, rata mortalităţii era de 1,5 până la 2,5 ori mai mare decât a celor situaţi în procentul de 20% cu cel mai mare venit. Acelaşi lucru e valabil pentru *speranţa de viaţă* – speranţa indivizilor în şansele de existenţă.

Cum poate fi combătută influenţa sărăciei? Programele extinse de educaţie sanitară şi de prevenire a bolilor reprezintă o posibilitate. Dar atari programe tind să funcţioneze în rândul grupurilor prospere, bine-educate şi în orice caz, de obicei produc doar mici schimbări de comportament. Accesul sporit la serviciile medicale poate ajuta dar probabil într-o măsură limitată. Najman susţine că singura atitudine cu adevărat eficientă este aceea de a ataca însăşi sărăcia, pentru a reduce diferenţa de venit dintre bogaţi şi săraci (Najman 1993).

Boala ca stigmat: impactul SIDA

Nu toate maladiile sunt găsite frecvent printre cei mai săraci faţă de cei aflaţi grupurile persoanelor bogate. De exemplu, anorexia este comună printre cei din mediile socio-economice înalte. Acelaşi lucru e adevărat despre SIDA (Sindromul imuno-deficienţei dobândite), cel puţin în Marea Britanie şi în alte ţări industrializate.

SIDA este o boală misterioasă, care nu se ştie de unde a apărut, devenind un risc major pentru sănătate în mai puţin de 25 de ani. Ea produce distrugerea sistemului imunitar al organismului, nu provoacă moartea, dar cel suferind cade pradă unei serii întregi de maladii fatale. Toţi cei care sunt infectaţi cu virusul de care majoritatea cercetătorilor din domeniul medicinei consideră că este legat HIV (Human Immuno Deficiency Virus), se pare că dezvoltă mai devreme sau mai târziu SIDA. Se crede că SIDA este transmisă fie prin contact direct, sânge-la-sânge (aşa cum se petrece în transfuziile sanguine sau atunci când cei care utilizează droguri folosesc aceleaşi ace) sau pe cale sexuală (spermă sau secreţie vaginală).

Nu se ştie dacă SIDA îşi are originile în socializarea naturii, ca rezultat neintenţionat al intervenţiei umane. Unii au sugerat această posibilitate. De exemplu, s-a speculat ideea că maladia poate constitui rezultatul experimentelor cu arme de război bacteriologice, care au creat pe nesimţite un virus mortal. Alţii susţin că SIDA şi virusul HIV au existat şi înainte, poate de câteva secole, în anumite părţi ale lumii. În conformitate cu această teorie, simptomele recunoscute acum de SIDA ar fi putut în trecut să fie considerate în mod eronat ca aparţinând altor boli.

O caracteristică distinctivă a maladiei SIDA, în comparaţie cu majoritatea celorlalte maladii, este aceea că poate fi transmisă pe cale sexuală. Boala a apărut

pentru prima dată în America de Nord în rândul grupurilor homosexuale masculine şi inițial atât cercetătorii din domeniul medicinii cât şi publicul au considerat-o drept o maladie a homosexualilor. SIDA a intrat în conştiința publică la începutul anilor `80, într-o perioadă în care se părea că multe dintre prejudecățile la adresa homosexualității se diminuau. Dar maladia le părea celor dezgustați de homosexualitate, mai ales grupărilor religioase, că oferă o justificare concretă a opiniilor ostile. Ideea că SIDA reprezintă o molimă trimisă de către Dumnezeu pentru a pedepsi perversiunea şi-a găsit expresie în anumite reviste medicale recunoscute. Un editorial dintr-o revistă medicală întreba: „E oare posibil să fim martorii adeveririi previziunii Sfântului Pavel, sub forma unei dezordini moderne comunicabile: «Dreapta pedeapsă pentru păcatul lor»?" (Altman, 1986).

Rapida răspândire a SIDA s-a datorat fără îndoială într-o oarecare măsură oportunităților sporite de care se bucură relațiile homosexuale şi care sunt oferite de subculturile homosexualilor din America de Nord şi nu numai. În fapt, la început SIDA părea a se limita în mod aproape exclusiv la marile oraşe americane cu un număr de indivizi homosexuali semnificativ. Titlurile din presă au dat tonul de la bun început: „Ciuma homosexuală îi dă peste cap pe detectivii medicali" (*Philadelphia Daily News*, 9 august 1982) „A fi homosexual reprezintă un risc pentru sănătate" (*Saturday Evening Post*, octombrie 1982); „Molima homosexuală a ajuns în Canada" (*Toronto Star*). Revista *Us* relata: „Homosexualii masculini nu mai sunt atât de pederaşti." La vremea respectivă, se ştia că, probabil o treime din cei care aveau SIDA în Statele Unite nu erau homosexuali, dar în cadrul publicității inițiale acest lucru a fost practic ignorat.

Când actorul de film Rock Hudson a murit de SIDA în 1985, ceea ce a şocat o mare parte a opiniei mondiale a fost faptul că acest simbol al virilității masculine era homosexual. În loc să caute sursa maladiei într-un anumit virus, cercetătorii au încercat la început să-i descopere originile în aspecte specifice ale practicilor homosexuale. Descoperirea că SIDA poate fi transmisă prin contact heterosexual a obligat apoi la o reconsiderare; cea mai mare parte a dovezilor în acest sens au provenit din Africa Centrală, unde SIDA era răspândită, dar nu se afla într-o relație deosebită cu homosexualitatea masculină. Molima homosexuală a devenit în scurt timp definită de către presă drept un „coşmar heterosexual."

Impactul SIDA are mari şanse de a influența numeroase forme de comportament sexual. În comunitatea homosexuală, sunt deja sesizabile schimbări însemnate; nivelul relațiilor sexuale întâmplătoare s-ar redus drastic. Unele dintre practicile homosexuale unanim condamnate se dovedesc, în mod paradoxal, a fi unele dintre cele mai sigure. De exemplu, activitățile sado-masochiste care implică producerea unei stări de jenă sau de durere partenerului sunt sigure pentru că nu produc contactul genital. Dilema cu care se confruntă comunitățile de pederaşti este aceea de a găsi procedee de „sex protejat", îndepărtând atacurile reînnoite la care este supusă comunitatea homosexualilor.

SIDA şi populaţia heterosexuală

În termeni medicali, SIDA reprezintă o ţintă în mişcare, nouă şi evazivă. Cunoştinţele medicale despre această maladie suferă transformări relativ rapide, iar în prezent ea a devenit o epidemie la nivel global. Numărul adevărat al persoanelor infectate cu virusul HIV nu este cunoscut, dar estimările aproximative se ridică la nivelul cifrei de 13 milioane pe tot globul (vezi tabelul 6.1.)

Decese în rândul adulţilor cauzate de virusul HIV

Sursa: Michel Kidron şi Ronald Segal, The state of the World Atlas, Sth end, 1995

Aproximativ 500.000 dintre aceştia se găsesc în Europa, un milion în America de Nord, America Latină şi Caraibe şi peste opt milioane în Africa. Impactul masiv al epidemiei urmează să-şi facă apariţia, din pricina perioadei de care are nevoie infectarea cu HIV pentru a se transforma în SIDA. În prezent, majoritatea celor afectaţi din lume sunt heterosexuali. Pe tot globul, cel puţin patru infectări cu HIV sunt contractate pe cale heterosexuală pentru fiecare caz de infectare pe cale homosexuală. Organizaţia Mondială a Sănătăţii estimează că până în anul 2000, 30 de milioane de adulţi şi zece milioane de copii vor fi infectaţi.

Faptul că la început SIDA a fost prezentă predominant în rândurile homosexualilor a servit la revigorarea prejudecăţilor împotriva homosexualităţii. Totuşi, fiind relativ nouă dar înspăimântătoare, SIDA provoacă temeri şi ostilităţi independent de acest fapt. Unele dintre acestea au fost exploatate în filmul *Philadelphia*, în care un suferind de SIDA, interpretat de Tom Hanks, îşi pierde slujba atunci când patronii află despre boala sa. El este concediat nu pentru că este homosexual, ci din pricina anxietăţilor generate de maladia sa. Filmul urmăreşte lupta sa împotriva bolii şi a celor care încercau marginalizarea sa abuzivă – respectiv a patronilor firmei pentru care lucra.

SIDA reprezintă un exemplu de maladie ca **stigmat**. Un stigmat este orice caracteristică prin care un individ sau un grup se diferențiază de majoritatea populației, urmarea fiind că individul sau grupul este tratat cu suspiciune sau ostilitate. Majoritatea formelor de boală provoacă sentimente de simpatie sau compasiune printre cei non-suferinzi. Însă atunci când o boală este considerată ca fiind infecțioasă sau este percepută ca o marcă a dezonoarei sau rușinii, e posibil ca cei suferinzi să fie respinși de populația „sănătoasă". Acest lucru era adevărat despre cei atinși de lepră în evul mediu, despre care se credea, simplist că sunt niște păcătoși pedepsiți de către Dumnezeu și din acest motiv erau dezmoșteniți și obligați să trăiască separat în locuri izolate, specifice. Într-un fel mai puțin extrem, SIDA provoacă deseori o astfel de stigmatizare în ziua de azi – în ciuda faptului că, asemenea leprei, pericolul molipsirii cu o astfel de maladie în situații obișnuite este aproape nul.

Nu există tratamente eficiente pentru SIDA, cu toate că anumite medicamente par a-i întârzia progresia. Deși o persoană care este pozitivă HIV poate trăi mulți ani fără a avea SIDA, în momentul în care apare maladia este efectiv condamnată la moarte. Efectul ei este deosebit de tragic, datorită faptului că este cea mai comună boală printre grupele de vârstă tânără. Din acest punct de vedere, ea nu se aseamănă cu alte boli fatale din societățile industrializate din prezent, care, în majoritate lovesc în grupele de vârstă mai înaintată.

Îmbătrânirea și predispoziția spre boală nu sunt nicicum același lucru, așa cum se va arăta la sfârșitul capitolului. Dar de când bolile infecțioase precum holera și tuberculoza au fost învinse în zonele industrializate de pe glob, sistemele de asistență medicală s-au concentrat în principal asupra combaterii și tratării bolilor care devin obișnuite o dată cu îmbătrânirea. În secțiunile următoare, voi cerceta mai amănunțit sistemele de asistență medicală, concentrându-mă asupra celor din Marea Britanie și Statele Unite. Apoi vom studia în mod direct problema îmbătrânirii.

SISTEME DE ASISTENȚĂ MEDICALĂ

Asistența medicală în Marea Britanie

Practic toate țările industrializate, cu excepția Statelor Unite, posedă sisteme dezvoltate de servicii medicale oferite publicului. De exemplu, The National Health Service (NHS)* din Marea Britanie a fost întemeiat în 1948. Principiul declarat care stă la baza sa este acela că accesul la îngrijirea sănătății trebuie să depindă de nevoia medicală și nu de posibilitatea de a plăti.

NHS este finanțat din veniturile guvernului, care reprezintă o parte din impozite. Accesul la un medic care practică medicina generală și tratamentul spitalicesc este liber pentru toți. Medicamentele obținute prin rețetele date de către medici au fost inițial oferite gratis, dar legislația recentă a guvernelor a introdus un sistem de plăți parțiale. Atunci când NHS a fost organizat spre a oferi **asistența medicală publică**,

* Sistemul Național de Sănătate.

presiunea exercitată de corpul medical, printre altele, a făcut în aşa fel încât paralel să activeze **asistenţa medicală particulară**. Cu toate că majoritatea medicilor generalişti lucrează exclusiv pentru NHS, un mare procent dintre aceştia îşi păstrează cabinetele particulare. Există câteva spitale şi facilităţi de asistenţă sanitară particulare, împreună cu personalul medical care lucrează în mod exclusiv în sectorul privat, iar fondurile şi plăţile sunt deseori legate de scheme de asigurări de sănătate private. Doar o mică parte a populaţiei, însă, sunt membri ai unor astfel de scheme.

Medicii generalişti au un rol fundamental în filtrarea accesului pacienţilor la tratamentele medicale specializate. Cetăţeanul englez merge la medicul generalist în medie de patru ori pe an. Medicii generalişti tratează în mod direct aproximativ 90% din toate maladiile, căci fiecare dintre ei posedă o listă de pacienţi înregistraţi (până la un număr maxim stabilit de către NHS). Pacienţii care merg la medicii generalişti nu au dreptul intrinsec de a fi trimişi la medici specialişti, această problemă rămâne la latitudinea generalistului. Din cauza faptului că specialiştii nu sunt capabili să-şi facă reclamă chiar şi dorinţa personală de a merge la un medic generalist particular poate întâmpina greutăţi, dacă generalistul nu este de acord.

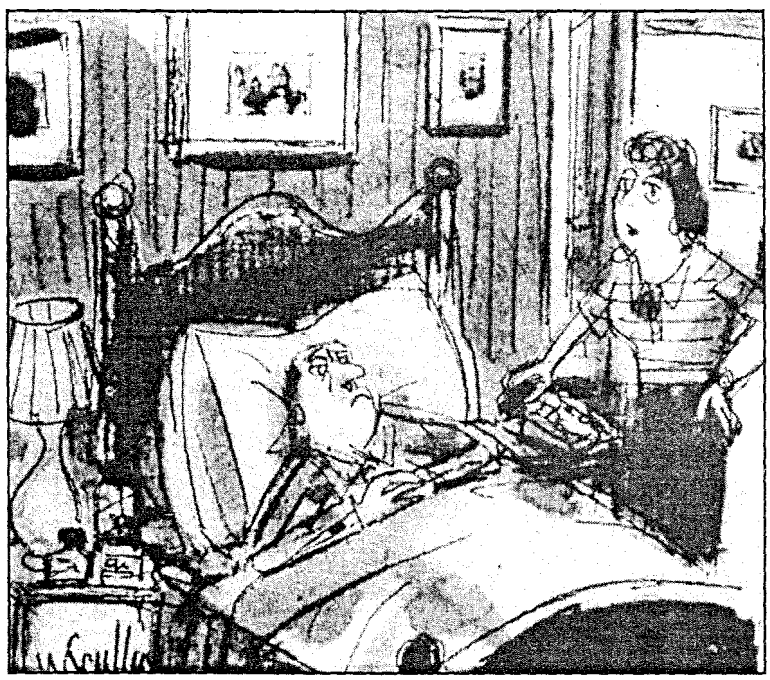

Doctorul nu va mai reveni în vizită. El zice că n-ar fi o idee rea să mai treci tu pe la el când te simţi mai bine!

Unitatea de bază care administrează NHS în prezent este The District Health Authority (DHA). DHA-urile sunt alcătuite din persoane nominalizate din conducerea locală, membri ai corpului medical şi oameni selectaţi din grupurile de interes,

locale şi din asociaţiile de voluntari. În principiu, DHA-urile trebuie să reflecte compoziţia comunităţii în ansamblu din punctul de vedere al unor caracteristici cum ar fi clasa socială şi grupul etnic; în practică, ele au tendinţa de a fi un domeniu al clasei de mijloc. Prezenţa în DHA a persoanelor din corpul medical este justificată datorită cunoştinţelor lor specializate. Totuşi, merită să observăm că această situaţie nu se găseşte în alte domenii ale conducerii locale, unde angajaţilor le este interzis prin lege să îşi depună candidatura pentru a fi aleşi în comitetele din cadrul propriilor organizaţii (Kingdom, 1991).

Un raport guvernamental oficial despre NHS efectuat de către guvernul conservator în 1989 a introdus schimbări pentru combaterea birocraţiei, pentru a introduce o mai puternică „competiţie internă" şi pentru a se promova o mai mare eficienţă managerială. Reforma sugera că managementul local, orientat către nevoile locale, reprezintă cea mai bună garanţie a eficienţei. Autorităţile sanitare trebuie să beneficieze de o libertate mai mare, prin diminuarea supravegherii de către organismele guvernamentale superioare. Organizaţiile NHS trebuie să devină ceva asemănător „firmelor flexibile" care apar în industrie (vezi capitolul 12, „Munca şi viaţa economică").

Una dintre cele mai controversate inovaţii a fost aceea că spitalele particulare au posibilitatea de a deveni trusturi independente. În virtutea acestei scheme, spitalele sunt încurajate să devină autonome în găsirea fondurilor lor. Ele sunt capabile să pornească de la nivelurile salariale convenite la nivel naţional, să strângă capital din surse comerciale şi să genereze surplusuri. În 1996, multe spitale importante au avut opţiuni în acest sens, şi e posibil ca şi altele să urmeze această cale. Totuşi, criticii susţin că astfel de spitale au şanse de a prospera doar în zonele bogate, că ele vor dubla în mod inutil echipamentul costisitor pe care l-ar putea avea celelalte spitale şi că ar putea şovăi în îngrijirea pacienţilor al căror tratament este deosebit de scump (Mohan, 1991).

Ca şi în majoritatea aspectelor asistenţei medicale, evaluarea reformelor NHS nu este uşoară. Implicaţiile sunt complexe; asupra reformelor s-au făcut puţine cercetări, iar consecinţele pe termen lung vor avea nevoie de mulţi ani pentru a putea fi evaluate. În plus, reformele includ o mare varietate de schimbări organizaţionale. Studiind dovezile disponibile, Julian Le Grand trage concluzia că există în orice caz potenţial pentru câştiguri reale în domeniul calităţii îngrijirii pacientului şi în cel al eficacităţii. Introducerea competiţiei între diferite sectoare ale NHS – este el de părere – a adus în ansamblu mai multe beneficii decât rezultate negative (Le Grand, 1994).

Asistenţa medicală în Statele Unite

În Statele Unite se cheltuieşte anual o sumă enormă de bani pentru sănătate – de fapt, un procent mai mare din cheltuielile totale decât în oricare altă ţară (vezi tabelul 6.1.). Serviciile medicale americane sunt suportate în primul rând de programe de asigurări private, suplimentate de programe guvernamentale – *Medicare* pentru cei vârstnici şi *Medicaid* pentru cei săraci. Sistemul de asistenţă medicală din Statele Unite este mult mai fragmentat şi mai divers decât în majoritatea celorlalte ţări

unde există programele de sănătate guvernamentale globale. De exemplu, spitalele din SUA sunt proprietatea guvernelor federale sau a celui de stat, ale autorității orașului sau ținutului, ale organizațiilor private, ale ordinelor religioase, ale grupurilor non-profit de voluntari sau a unei combinații între acestea.

Datorită nivelului crescut de sănătate al țării și sumelor considerabile cheltuite pentru industriile de asistență medicală, Statele Unite au rezultate slabe la anumiți indici de bază ai sănătății. De exemplu, țara se situează pe poziții inferioare la două dintre cele mai comune criterii referitoare la bunăstarea fizică a populației: speranța mediei de viață și rata mortalității infantile. Speranța de viață este mai ridicată decât în majoritatea țărilor europene, iar ratele mortalității infantile sunt mai scăzute. Un motiv este acela că există aproximativ 37 de milioane de oameni care nu posedă asigurări de sănătate private și care practic nu au acces la asistența medicală publică.

Logica sistemului de asistență medicală american se bazează pe ideea că, competiția produce cele mai ieftine servicii, din cauză că dă posibilitatea consumatorilor să aleagă. Punctele slabe ale acestei atitudini sunt bine cunoscute. Consumatorii nu pot beneficia cu promptitudine din lipsa banilor serviciile oferite de medici atunci când sunt bolnavi, și de obicei nu au capacitatea de a judeca din punct de vedere tehnic, servicii care le sunt oferite. Cei cu resurse insuficiente au un acces limitat la serviciile medicale. Oamenii înstăriți sunt deseori capabili să își plătească îngrijiri medicale superioare față de cei care au o situație financiară precară. Cei complet acoperiți de asigurarea medicală sunt mai puțin stimulați să caute îngrijiri mai ieftine. Rezultatul general este un sistem de îngrijire a sănătății care se dovedește a fi scump în raport cu nivelurile de sănătate la care s-a ajuns și în care există lacune serioase în ceea ce privește îngrijirea de ansamblu a populației.

Tabel 6.1. *Durata de viață, sănătatea și averea*

Țările în ordinea speranței de viață	Poziția în lume	Speranța de viață la naștere, 1992, în ani	Cheltuieli totale pentru sănătate % din PNB	Cheltuieli pentru sănătate, pe cap de locuitor, 1991 (dolari SUA)
Japonia	1	78,6	6,8	1,771
Suedia	4	77,7	8,8	2,372
Spania	5	77,4	6,5	877
Grecia	6	77,3	4,8	274
Canada	7	77,2	9,9	1,847
Olanda	8	77,2	8,7	1,664
Australia	11	76,7	8,6	1,466
Franța	12	76,6	9,1	1,912
Israel	13	76,2	4,2	509
Marea Britanie	14	75,8	6,6	1,003
Germania	17	75,6	9,1	1,782
SUA	18	75,6	13,3	2,932
Irlanda	22	75,0	8,0	886

Sursa: Banca Mondială, *Raportul de dezvoltare mondială pe 1994*; datele despre cheltuielile totale pentru sănătate în procente din PNB erau similare în 1996, vezi *The Economist, The Pocket World in Figures*, 1996.

Evaluare

Evaluarea schemelor de îngrijire a sănătății ne conduce în cele din urmă la anumite întrebări fundamentale la care trebuie găsite răspunsuri. Noi trebuie, în mod colectiv, să luăm anumite hotărâri fundamentale. De exemplu, contează vârsta pacientului? Ar trebui oare să facem mai multe eforturi spre a salva viețile oamenilor tineri decât ale celor mai vârstnici? Trebuie socotite mai importante anumite aspecte cum ar fi cele de avere și aparență fizică decât altele? Dacă da, din ce cauză? La aceste întrebări nu se pot da răspunsuri simple. În Marea Britanie și în celelalte țări industrializate, viitorul aparține probabil inițiativelor care nu sunt legate de costuri, ci de schimbarea practicilor curente prin distanțarea față de tratamentul „până la ultima suflare" a maladiilor și orientarea către medicina preventivă și adoptarea unor modalități de viață mai sănătoase.

SĂNĂTATEA ȘI MEDIUL ÎNCONJURĂTOR

Sănătatea noastră este în mod vădit legată de mediul înconjurător, atât la nivel local, cât și pe plan global. Nimeni nu cunoaște cu exactitate gradul în care amenințările la adresa ecosistemelor globale din prezent sunt legate de configurațiile de sănătate și de boală, dar anumite forme de degradare a mediului generează cu siguranță riscuri pentru sănătate. Protecția mediului reprezintă astfel o parte importantă a medicinei preventive.

Luați ca exemplu smog-ul (poluarea) din orașe, provocat în principal de emisiile de gaze ale vehicolelor. Smog-ul este o problemă persistentă în Londra și în majoritatea marilor orașe europene și americane.

Multă vreme, s-a crezut că poluarea aerului a afectat în mod defavorabil doar persoanele suferind de astm sau de emfizem – în special copiii. Acum se consideră că îmbolnăvirea plămânilor și alte probleme respiratorii își pot face apariția în organismul oricărui adult atunci când calitatea aerului scade sub o anumită limită. Ce e de făcut? Singura soluție fezabilă este aceea de a distruge poluarea pe care o reprezintă mașina sau de a ne orienta cu toții vehiculele electrice.

Însă economiile moderne sunt puternic centrate pe mașină și pe industriile bazate pe aceasta. Va fi nevoie de schimbări sociale majore pentru a produce un mediu mai curat și mai sănătos. Problema poluării aerului și cea a mașinei reprezintă doar unul dintre numeroasele problematici legate de mediu. Conform unei estimări, în ultimii 40 de ani, de când a început dezvoltarea globală, s-a distrus într-o mai mare măsură cadrul fragil al biosferei decât pe parcursul ultimilor două sau trei milioane de ani (Goldsmith, 1988). Ross Hume Hall este de părere că sistemele de îngrijire a sănătății ar trebui să fie antrenate în protecția mediului.

> Pe de o parte sunt ecologiștii care prezintă cu de-amăruntul degradarea ecologiei pământului, pe de alta sunt autoritățile sanitare care nu reușesc să vadă degradarea... [În momentul de față] identificăm un risc pentru sănătate și o acțiune curativă legată

de acesta... Opusul acestei abordări, atitudinea preventivă, nu poate aştepta identificarea unor dovezi specifice ale legăturilor cauză-efect. Într-o manieră foarte simplă spunem că nu cunoaştem ce efect anume asupra sănătăţii are un impact ecologic, în aşa fel încât să nu aruncăm la întâmplare reziduurile toxice, de exemplu, sau să nu distrugem ecosisteme – punct (Hall, 1990).

SĂNĂTATEA ŞI ÎMBĂTRÂNIREA

Problemele îngrijirii sănătăţii nu pot fi departajate de faptul că trăim într-o societate în care există bătrâni, în cadrul căreia proporţia de oameni în vârstă de 65 sau mai mult, sporeşte în mod constant. În acelaşi timp, problema importanţei sociale a îmbătrânirii este cu mult mai largă. Din punctul de vedere a ceea ce *este* bătrâneţea de fapt – oportunităţile pe care le oferă şi greutăţile pe care le poartă – se schimbă în mod dramatic.

Aici sunt implicate două procese complet contradictorii. Pe de o parte, în societăţile moderne oamenii în vârstă pot avea un statut inferior prin faptul că sunt mai neputincioşi decât cei din societăţile premoderne. În aceste culturi, ca şi în societăţile non-occidentale din prezent (cum sunt India şi China), se consideră că bătrâneţea este purtătoare de înţelepciune, iar cei mai bătrâni oameni dintr-o anumită comunitate erau, de obicei, principalii lor factori care influenţau luarea deciziilor. În prezent, vârsta din ce în ce mai înaintată aduce în mod predilect cu ea un fapt contrar. Într-o societate care suferă schimbări constante, cum este cea în care trăim, acumularea cunoştinţelor de către oamenii mai în vârstă nu le mai pare celor tineri o sursă valoroasă de înţelepciune, ci doar un lucru demodat.

Însă, pe de altă parte, vârstnicii din epoca noastră sunt mult mai puţin înclinaţi să considere îmbolnăvirea drept un proces inevitabil al degradării corpului. Aici încă o dată putem identifica impactul transformării naturii. Procesul de îmbătrânire era odinioară acceptat ca fiind o manifestare inevitabilă a distrugerilor provocate de trecerea timpului. Dar, din ce în ce mai mult, îmbătrânirea nu mai este considerat ceva ca de la sine înţeles; progresele în domeniul medicinii şi ale nutriţiei au dovedit că o mare parte din ceea ce se considera odinioară ca fiind inevitabil în privinţa îmbătrânirii poate fi contracarat sau încetinit. În medie, oamenii trăiesc până la vârste mult mai înaintate decât în urmă cu un secol, ca urmare a îmbunătăţirilor din domeniul nutriţiei, igienei şi îngrijirii sănătăţii (vezi tabelul 6.2.).

În 1850, în Marea Britanie, proporţia populaţiei în vârstă de peste 65 de ani era de 5%. În prezent, cifra este de peste 15%, şi este în continuă creştere (vezi tabelul 6.3.). Vârsta medie din Marea Britanie creşte de mai bine de un secol şi jumătate încoace. În 1800, vârsta medie era probabil, de 16 ani. La începutul secolului XX, ea a crescut la 23 de ani. Prin 1970, ea era de 27, iar în prezent a ajuns la peste 30. Vârsta medie va continua să crească pentru încă o perioadă, fără însă a avea loc schimbări majore în tendinţele demografice curente. Există şanse ca ea să ajungă la 35 de ani în 2000 şi poate urca la 37 prin 2030.

Totodată a existat o creştere a numărului celor foarte bătrâni. După anumite estimări, numărul persoanelor din Marea Britanie în vârstă de peste 85 de ani va fi în 2000 cu 50% mai mare decât nivelurile prezente, cuprinzând 1,2% din întreaga populaţie.

Tabel 6.2. ***Speranţă de viaţă pe genuri şi vârste, în Marea Britanie***

	1901	1931	1961	1991	1993	1996	2001	2021
Bărbaţi								
La naştere	45,5	57,7	67,8	73,2	73,6	74,4	75,4	77,6
La vârsta de								
1 an	54,6	62,4	69,5	73,8	74,1	74,8	75,7	77,9
10 ani	60,4	65,2	69,9	73,9	74,2	75,0	75,9	78,0
20 ani	61,7	66,3	70,3	74,2	74,5	75,3	76,1	78,2
40 ani	66,1	69,3	71,4	75,1	75,4	76,3	77,2	79,3
60 ani	73,3	74,3	74,9	77,7	77,8	78,6	79,5	81,4
80 ani	84,9	84,7	85,2	86,4	86,4	86,8	87,2	88,2
Femei								
La naştere	49,0	61,6	73,6	78,7	78,9	79,7	80,6	82,6
La vârsta de								
1 an	56,8	65,3	75,1	79,2	79,3	80,1	80,9	82,8
10 ani	62,7	67,9	75,4	79,4	79,5	80,3	81,1	83,0
20 ani	64,1	69,0	75,6	79,5	79,6	80,4	81,2	83,1
40 ani	68,3	71,9	76,3	80,0	80,1	80,9	81,7	83,5
60 ani	74,6	76,1	78,8	81,9	81,9	82,6	83,3	84,9
80 ani	85,6	85,4	86,3	88,3	88,3	88,8	89,1	90,0

Speranţa de viaţă din aceast tabel reprezintă numărul total de ani pe care o persoană se poate aştepta să-i trăiască.
Sursa: Departamentul de registratură. După *Social Trends*, p. 130.

Tabel 6.3. ***Procente de oameni în vârstă (începând cu vârsta de 65 de ani) în anumite ţări în 1988 cu proiecţii pentru anul 2010***

	1988	**2010**
Marea Britanie	15,5	15,9
Statele Unite ale Americii	12,1	13,9
Danemarca	15,4	16,7
Franţa	13,6	16,9
Germania de Vest	15,4	20,5
Italia	13,7	20,2
Irlanda	11,0	12,8

Sursa: S. Arber şi J. Ginn, *Gender and Later Life*, tabelul 1.3.

Efectele fizice ale îmbătrânirii

Bătrânețea nu poate fi identificată cu starea precară a sănătății sau cu neputința dar vârsta înaintată comportă din ce în ce mai multe probleme de sănătate. Pe parcursul ultimilor două decenii au făcut biologii o încercare sistematică de a deosebi efectele fizice ale îmbătrânirii de trăsăturile asociate cu maladiile. Un aspect discutat îl reprezintă gradul exact în care corpul se transformă o dată cu îmbătrânirea. Efectele deficiențelor suferite de pierderile sociale și economice sunt greu de separat de efectele deteriorării fizice. Pierderea rudelor și a prietenilor, separarea de copii care trăiesc în altă parte și pierderea locului de muncă pot cu toatele să ceară și ele un preț fizic.

Însă, în general, descoperirile cercetărilor demonstrează că starea proastă a sănătății și vârsta înaintată nu sunt nicidecum sinonime. Există mulți oameni în vârstă de peste șaizeci și cinci de ani care pretind că se bucură de o sănătate aproape perfectă.

Îmbătrânirea corpului este afectată de influențe sociale, dar bineînțeles că este guvernată de factori genetici. În general, biologii sunt de acord cu faptul că ființa umană are o durată maximă de viață condiționată de genele sale, care se consideră a fi de aproximativ 120 de ani. Asemenea tuturor animalelor, corpul uman este programat genetic să moară.

Dar pentru cât timp? Dacă geneticienii ar descoperi o modalitate de a controla îmbătrânirea și moartea, aceasta ar reprezenta unul dintre cele mai importante aspecte ale socializării naturii menționate mai sus. Oamenii de știință au arătat deja că celulele din animale care îmbătrânesc pot fi manipulate pentru a se comporta ca niște celule tinere. Ronald Klatz, președintele Academiei Americane de Medicină Anti-îmbătrânire, a opinat: „Cred că vom vedea durate de viață mult mai îndelungate, poate chiar în timpul existenței noastre. Noile tehnologii există deja. Ele trebuiesc dezvoltate – trebuie să începem să ne pregătim pentru o societate fără vârstă. Îmbătrânirea este o maladie care poate fi tratată" (citat în Kelsey, 1996, p. 2).

Viitorul îmbătrânirii

Într-o societate care acordă o mare importanță tinereții, vitalității și atractivității fizice, oamenii mai în vârstă tind să devină invizibili. Totuși, în anii recenți s-au produs anumite schimbări în atitudinile față de bătrânețe. Vârstnicii nu au șanse să-și redobândească întreaga autoritate și prestigiul care se acordau de obicei bătrânilor comunității în societățile antice. Însă datorită faptului că au ajuns să cuprindă un procent mai mare din populație, oamenii în vârstă au dobândit o mai mare influență politică decât înainte. Ei au devenit deja un puternic lobby politic.

Grupurile de activiști au început, de asemeni, să lupte împotriva **vârstism**-ului* – discriminare pe baza vârstei lor – căutând să încurajeze o opinie obiectivă despre bătrânețe și oamenii vârstnici. Vârstismul reprezintă o ideologie la fel ca și sexismul sau rasismul. Există multe stereotipuri false despre oamenii vârstnici în diverse zone.

* În original: ageism (n.t.).

bătrânețe și oamenii vârstnici. Vârstismul reprezintă o ideologie la fel ca și sexismul sau rasismul. Există multe stereotipuri false despre oamenii vârstnici în diverse zone. De exemplu, deseori se consideră că majoritatea oamenilor peste 65 de ani se află în spitale sau cămine de bătrâni, că un procent ridicat sunt senili și că muncitorii mai vârstnici sunt mai puțin competenți decât cei tineri. Toate aceste păreri sunt eronate. 95% din persoanele peste 65 de ani trăiesc în locuințe proprii, doar aproximativ 7% dintre cei între 65 și 80 de ani prezintă simptome pronunțate de degradare, senilitate, iar productivitatea și prezența la servici a lucrătorilor în vârstă de peste 60 de ani sunt superioare în medie celor din grupurile de vârstă mai tânără.

În cartea lor *Life After Work. The Arrival of the Ageless Society**, Michael Young și Tom Schuller (1991) susțin că această vârstă a devenit un mijloc opresiv folosit în fixarea oamenilor în roluri stereotipe. Mulți oameni mai în vârstă se răzvrătesc împotriva unui atare tratament și explorează noi activități și modalități de realizare individuală. Ei contestă ceea ce Young și Schuller denumesc „societatea blocată de vârstă".

În societățile moderne, atât tinerii cât și bătrânii sunt categorisiți în funcție de vârstă, și mai puțin în conformitate cu caracteristicile, năzuințele și identitățile lor. După opinia lui Young și Schuller, pentru a ieși din sfera categoriilor și pentru a creea o societate fără clase, cele două grupuri ar trebui să formeze o alianță. Ar putea face progrese în interesul nu numai al propriilor poziții sociale, ci de asemeni și în cel al majorității populației care prestează muncă plătită.

Young și Schuller susțin că tinerii și bătrânii pot ajuta la schimbarea ordinii societății moderne, îndepărtând-o de rutina societății de consum. Se spune, citând-o pe Virginia Woolf, că din ce în ce mai mulți oameni ar putea fi eliberați din constrângerile muncii, „din a efectua munca pe care nu vrei s-o faci, făcând-o ca un sclav, flatând și linguşind." Ei și-ar putea dezvolta propriile lor calități și preocupări unice, așa după cum a făcut Wolf într-o manieră spectaculoasă. Altminteri, ea credea că talentul ei scriitoricesc, „unul mic, dar drag posesorului", va „pieri și împreună cu el, eu însămi, sufletul meu... asemenea ruginii care roade floarea primăverii".

CONCLUZIE

În acest capitol, am analizat câteva dintre diferitele influente sociale care ne afectează în calitate de ființe corporale – care afectează protejarea și îngrijirea corpului. Ca rezultat atât al progreselor sociale cât și tehnologice, nu ne mai considerăm corpurile ca fiind un dat al existențelor noastre. Există aspecte ale experiențelor noastre trupești în care pătrund știința și tehnologia – cu diferite consecințe. S-au înregistrat multe progrese în medicină și îngrijirea sănătății, care au permis oamenilor să trăiască în medie până la vârste mai înaintate decât se obișnuia înainte. În același timp, îmbătrânirea și-a schimbat semnificația, iar vârstnicii au dreptul de a rămâne membri cu drepturi depline ai societății, în loc să fie „trimiși la pensie" de către cei tineri. Aceste evoluții sunt importante atât din punct de vedere politic, cât și social. Datorită

* *Viața după serviciu. Apariția societății fără vârste* (n.t.).

REZUMAT

❶ Domeniul sociologiei corpului se concentrează asupra modului în care trupurile noastre sunt afectate de transformările sociale. Apariția anorexiei și a altor boli de nutriție constituie un exemplu al acestor transformări. Anorexia și tulburările de nutriție, care se întâlnesc în special în rândul femeilor tinere, sunt asociate cu schimbările fundamentale care se petrec în societățile moderne – în deosebi schimbările intervenite în sistemele de consum alimentar și a poziției femeii în societate.

❷ Bolile de nutriție sunt de asemeni, legate de procesul socializării naturii. Această expresie se traduce prin faptul că multe fenomene care erau „naturale" – făceau parte din natură – sunt acum determinate de factori sociali și de schimbări tehnologice. Un exemplu îl constituie reproducerea. Viețile femeilor nu mai sunt dominate de nașterea copiilor și de creșterea acestora, așa cum se obișnuia. Contracepția modernă și alte inovații echivalează cu faptul că „alegerea" înlocuiește „natura".

❸ Toate societățile au imagini despre „corpul în bună stare de funcționare" – cu alte cuvinte, despre sănătate și boală. Studiul sănătății și al bolii reprezintă unul dintre principalele domenii ale sociologiei corpului.

❹ Cercetarea sociologică scoate la iveală strânse legături între boală și inegalitate. În țările industrializate, grupurile sărace au în medie o speranță de viață mică, și sunt mai susceptibile la boală decât păturile bogate. Țările mai bogate au, de asemeni, o speranță de viață mai mare decât cele sărace.

❺ Totuși, nu toate bolile sunt mai des întâlnite în rândul grupurilor mai sărace. Un exemplu este maladia SIDA, care în țările industriale este mai obișnuită în rândul celor care provin din medii socio-economice mai înalte. SIDA a devenit în prezent o epidemie globală. Nu se întrevede deocamdată nici un tratament pentru această boală îngrijorătoare și, în aparență, nouă.

❻ Sistemele de îngrijire a sănătății diferă de la societate la societate. Marea Britanie a dezvoltat puternic un sistem public de îngrijire a sănătății – The Național Health Service. În anumite țări, cum ar fi Statele Unite, îngrijirea sănătății este într-o mai mare măsură dependentă de schemele de sănătate private, îngrijirea publică a sănătății jucând un rol mai puțin semnificativ. Există multe controverse despre direcția în care ar trebui să se îndrepte în viitor îngrijirea sănătății.

❼ Factorii de mediu înconjurător ajung să influențeze din ce în ce mai mult sănătatea și formele de boală. De exemplu, poluarea aerului poate afecta sănătatea a mii sau milioane de oameni. Rezultă că îngrijirea sănătății ar trebui pe viitor să se concentreze pe crearea unor condiții de mediu mai favorabile de viață și de muncă.

❽ Un alt domeniu important în sociologia corpului îl reprezintă studiul îmbătrânirii. Îmbătrânirea a fost afectată în mod radical de socializarea naturii. Felul în care îmbătrânim este din ce în ce mai mult influențat de factori sociali: în medie, oamenii trăiesc mai mult decât înainte.

❾ Îmbătrânirea le creează oamenilor multe oportunități pentru a se elibera de constrângerile muncii. Însă, ea generează, de asemeni, probleme sociale, economice și psihologice pentru indivizi (și deseori pentru familii). Pentru cei mai mulți, pensionarea reprezintă o tranziție majoră, care de obicei semnalează pierderea unui statut. Ea poate aduce singurătate și dezorientare, având în vedere că oamenii trebuie să-și restructureze o mare parte din rutina zilnică.

❿ În ultimii ani, oamenii vârstnici, care acum constituie un semnificativ procent al populației din țările industrializate, militează pentru obținerea unei reale recunoașteri a intereselor și nevoilor lor distincte. Lupta împotriva „vârstismului" (discriminare pe motiv de vârstă) reprezintă un aspect important al aceste evoluții.

LECTURI SUPLIMENTARE

Ellen Annandale, *The Contemporary Sociology of Health and Illness* (Cambridge, Polity Press, 1996). O discuție atât despre problemele tradiționale, cât și despre cele noi din domeniu și o evaluare actualizată a stării sociologiei sănătății, a bolii și a îngrijirii sănătății.

Kenneth R. Dulton, *The Perfectible Body: The Western Ideal of Physical Development* (London, Cassell, 1995). O introducere în arta body bulding-ului.

Ross Hume Hall, *Health and the Global Enviroment* (Cambridge, Polity Press, 1990). Susține ideea unei reevaluări globale a îngrijirii sănătății, punând accentul pe prevenirea și protecția mediului.

Sarah Nettleton, *The Sociology of Health and Illness* (Cambridge, Poliy Press, 1945). O introducere în dezbaterile-cheie contemporane din sociologia sănătății și a bolii.

Michael Youne and **Tom Schuller**, *Life After Work: The Arrival of the Ageless Society* (London, Harper Collins, 1991). O discuție incitantă despre rolul oamenilor în vârstă în societățile moderne.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***anorexie***
- ***bulimie***
- ***adicție***
- ***socializarea naturii***
- ***tehnologii de reproducere***
- ***speranță de viață***
- ***SIDA***
- ***stigmat***
- ***îngrijire publică a sănătății***
- ***îngrijire privată a sănătății***
- ***vârstism***

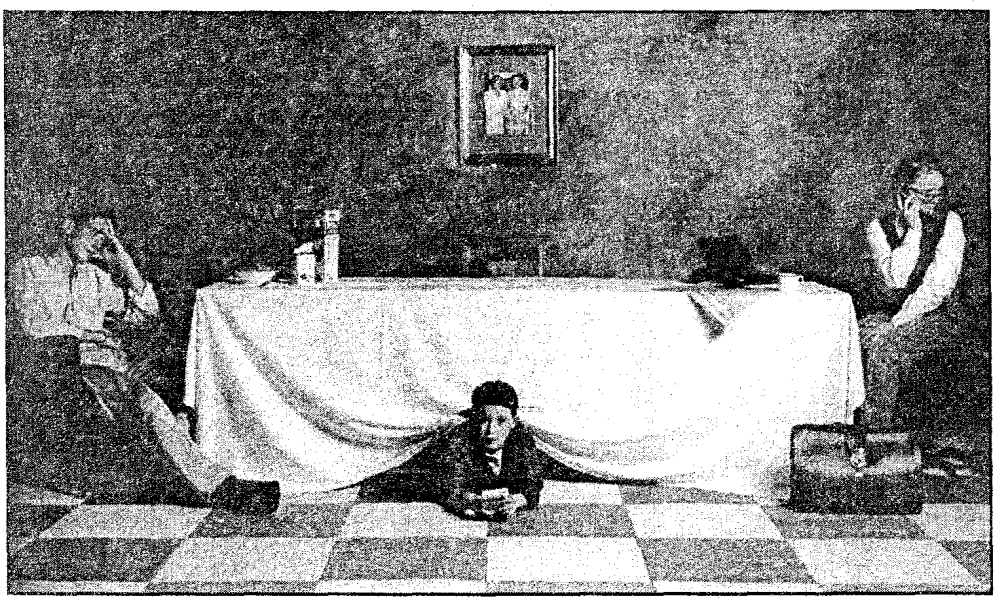

7. FAMILIA, CĂSĂTORIA ŞI VIAŢA PERSONALĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

CONCEPTE CHEIE

FAMILIA DE-A LUNGUL ISTORIEI
Evoluţia vieţii de familie

SCHIMBĂRI ÎN TRĂSĂTURILE FAMILIEI ÎN LUME
Direcţiile schimbării

FAMILIA ŞI CĂSĂTORIA ÎN MAREA BRITANIE
Caracteristici generale • Tendinţe ale evoluţiei

DIVORŢUL ŞI SEPARAREA ÎN OCCIDENT
Creşterea ratei divorţurilor. Experienţa divorţului • Schimbarea de atitudine • Divorţul şi copiii • Familiile cu un singur părinte • „Tatăl absent"

SOŢI RECĂSĂTORIŢI ŞI PĂRINŢI VITREGI
Recăsătorirea • Familii vitrege • „Adio" copiilor?

FAŢA NEVĂZUTĂ A FAMILIEI
Abuzul sexual asupra copiilor şi incestul • Violenţa în familie

ALTERNATIVE LA CĂSĂTORIE ŞI FAMILIE
Comunitatea • Combinajul • Familiile cu părinţi homosexuali • Celibatul

DEZBATEREA DESPRE „VALORILE FAMILIALE"

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• **familie** • **rudenie** • **căsătorie**

O temă reprezentativă a acestei cărți este schimbarea. Trăim într-o lume aflată într-o continuă schimbare, ce întâmpină mari dificultăți și căreia adesea pare că nu-i aparținem. Ne place sau nu, toți trebuie să ne împăcăm cu diversitatea de oportunități și riscuri pe care-l conține o astfel de lume. Nicăieri nu este mai valabilă această observație decât în viața noastră personală și emoțională.

În viața noastră personală avem de-a face acum cu „relații". Când cineva vă întreabă: „Cum mai merge relația ta?", se referă de obicei la o relație sexuală. Dar suntem din ce în ce mai preocupați de relațiile cu părinții, cu prietenii și cu alții. Termenul „relație", aplicat vieții personale, a început să fie folosit pe scară largă abia acum vreo 20-30 de ani, la fel ca și ideea de-a avea nevoie de „intimitate" și „legături" în viața personală.

Faptul că mulți dintre noi, fie că ne împotrivim sau nu acestor schimbări, ne preocupă în prezent și este reprezentativ pentru transformările profunde care ne-au afectat viața personală și emoțională de câteva decenii. O relație este ceva *activ* – trebuie să o întreții. Ea depinde de cucerirea încrederii celeilalte persoane pentru a se menține în timp. Majoritatea tipurilor de relații sexuale au devenit astfel, în prezent, asemeni căsătoriei.

Astăzi, putem înțelege ceea ce se petrece în viața noastră intimă doar dacă știm câte ceva despre felul în care trăiau înaintașii noștri. În acest capitol ne vom ocupa deci mai întâi de evoluția familiei și a căsătoriei în vremurile trecute, înainte de a analiza consecințele schimbărilor actuale.

CONCEPTE CHEIE

Trebuie nevoie să definim mai întâi câteva concepte de bază, mai ales acelea de familie, rudenie și căsătorie. O FAMILIE este un grup de persoane legate direct prin relații de rudenie, ai cărei adulți își asumă responsabilitatea pentru creșterea copiilor. Legăturile de RUDENIE sunt relații între indivizi, stabilite fie prin căsătorie, fie prin descendență, care întemeiază legături de sânge (mamă, tată, copii, bunici etc). CĂSĂTORIA poate fi definită ca o recunoaștere socială și o uniune sexuală aprobată între doi indivizi adulți. Când doi oameni se căsătoresc, ei devin rude; legătura căsătoriei lărgește aria relațiilor de rudenie. Părinți, frați, surori și alte rude de sânge devin și rude ale partenerului, după căsătorie.

Relațiile de familie sunt întotdeauna recunoscute în cadrul mai larg al gradelor de rudenie. Putem identifica practic în toate societățile, ceea ce sociologii și

antropologii numesc **nucleul familial**, adică doi adulți care locuiesc împreună cu propriii lor copii sau adoptați. În multe societăți tradiționale, nucleul familial a fost o parte a unei rețele mai largi de rudenie de un tip sau altul. Atunci când rude apropiate, altele decât perechea de soți și copiii lor, locuiesc în aceeași gospodărie sau se află într-o relație apropiată și continuă, putem vorbi despre **familia lărgită**. O familie lărgită poate include bunicii, frații și soțiile lor, surorile și soții lor, mătușile și nepoții.

În societățile occidentale căsătoria, și deci și familia, este asociată cu **monogamia**. Este ilegal ca un bărbat sau o femeie să fie căsătorit cu mai mult de o persoană în același timp. Monogamia nu este tipul de căsătorie cel mai obișnuit în lume. Într-o comparație faimoasă a mai multor societăți din zilele noastre, George Murdock a evidențiat că *poligamia*, care permite unui soț sau unei soții să aibă mai mult de un partener, era acceptată în peste 80% din cazuri (Murdock, 1949). Există două tipuri de poligamie: **poliginia**, în care un bărbat poate fi căsătorit cu mai mult de o femeie în același timp și **poliandria**, mai rar întâlnită, în care o femeie poate avea doi sau mai mulți soți simultan.

FAMILIA DE-A LUNGUL ISTORIEI

Sociologii credeau odinioară că înaintea perioadei moderne, forma predominantă de familie în vestul Europei era cea de tip lărgit. Cercetările au demonstrat că această concepție era greșită. Se pare că familia nucleară are o întindere mai mare în timp. Gospodăria premodernă era mai cuprinzătoare decât în prezent, dar diferența nu este remarcabilă. În Anglia, de exemplu, de-a lungul secolelor al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea, o familie avea în medie 4,75 persoane. Media actuală în Marea Britanie este de 3,04. Întrucât cifrele vechi includ și servitorii, diferența între dimensiunile familiei este nesemnificativă. Grupurile de familii lărgite erau mai importante în estul Europei și în Asia.

În Europa premodernă copiii munceau adesea, ajutându-și părinții în gospodărie, încă de la vârsta de 7-8 ani. Cei care nu rămâneau la ocupațiile familiei părăseau de regulă de timpuriu casa părintească, pentru a lucra în casele altora sau a face ucenicie. Cei care plecau să lucreze pentru alții își revedeau arareori părinții.

Mai erau și alți factori care făceau ca grupurile familiale să fie chiar mai temporare decât sunt în prezent, în ciuda ratelor ridicate ale divorțurilor din zilele noastre. Rata mortalității (numărul de morți la mia de locuitori într-un an) era mult mai ridicată, la toate grupele de vârstă. Cel puțin un sfert dintre copiii mici, la începuturile epocii moderne în Europa, nu supraviețuiau după primul an de viață (față de 1% azi), iar femeile decedau frecvent atunci când năsteau .

Decesul copiilor sau a unuia sau a ambilor soți ducea adesea la destrămarea relațiilor de familie.

Evoluția vieții de familie

Lawrence Stone, care s-a ocupat de istoria sociologiei a înregistrat unele dintre schimbările care au dus de la formele premoderne la cele moderne de viață de familie în Europa. Stone distinge trei faze în evoluția familiei între 1500 și 1800. La începutul acestei perioade, principala formă de familie era cea de tip nuclear, care locuia în gospodării destul de mici, dar cultiva relațiile puternice în interiorul comunității, inclusiv cu alte rude. Această structură familială nu era clar separată de comunitate. După părerea lui Stone (deși unii istorici l-au contrazis), pe vremea aceea familia nu era un centru major de atașament emoțional sau de dependență pentru membrii ei. Oamenii nu trăiau și nu căutau intimitatea emoțională pe care o asociem azi cu viața de familie. Sexul în cadrul căsătoriei nu era privit ca o sursă de plăcere, ci ca o necesitate, în vederea procreării.

Libertatea individuală de alegere în căsătorie și în alte aspecte ale vieții de familie era subordonată intereselor părinților, ale altor rude sau ale comunității. În afara cercurilor aristocrate, unde era uneori încurajată, dragostea erotică sau romantică era privită de către moraliști și teologi ca fiind o boală. Așa cum spune Stone, în această perioadă familia era „o instituție deschisă, fără repere, neemoțională și autoritaristă... Ea avea de altfel și o durată destul de scurtă, fiind adesea dizolvată prin decesul soțului sau a soției sau prin decesul sau plecarea timpurie de-acasă a copiilor" (Stone, 1977).

Acestui tip de familie i-a urmat o formă de tranziție, care a durat de la începutul secolului al XVII-lea până la începutul secolului al XVIII-lea. Acest tip era răspândit mai ales în rândul păturilor sociale superioare, dar era totuși foarte important, deoarece din ele au derivat atitudini care au devenit de atunci relativ universale. Familia nucleară a devenit o entitate distinctă, aparte de alte legături de rudenie și de comunitatea locală. Se punea tot mai mult accentul pe importanța dragostei părinteşti și maritale, deși se manifesta totodată o creștere a puterii autorității din partea tatilor.

În cea de-a treia fază, a evoluat treptat tipul de sistem de familie cu care suntem obișnuiți azi în Occident. Această familie este un grup în care funcționează legături emoționale puternice, care se bucură de un grad sporit de intimitate și se preocupă de creșterea copiilor. Ea este marcată de sporirea **individualismului afectiv**, formarea legăturilor maritale pe baza selecției personale, condusă de atracția sexuală sau dragostea romantică. Aspectele sexuale ale dragostei au început să fie valorificate în interiorul căsătoriei în locul relațiilor extramaritale. Familia se orienta spre consum, mai degrabă decât spre producție, ca rezultat al răspândirii crescânde a locurilor de muncă departe de propria gospodărie.

Așa cum observa John Boswell, la care ne-am referit în capitolul 1:

> În Europa premodernă, căsătoria începea de regulă ca un aranjament în privința proprietății, continua cu creșterea copiilor și se termina cu dragostea. Puține cupluri se căsătoreau în realitate „din dragoste", dar multe ajungeau să se iubească în timp, în vreme ce conduceau împreună gospodăria, creșteau copiii și împărțeau experiențele vieții. Aproape toate epitafurile păstrate dovedesc o profundă afecțiune

față de soțul decedat. Prin contrast, în cea mai mare parte a Occidentului modern, căsătoria *începe* din dragoste, continuă cu creșterea copiilor (acolo unde ei există) și se termină – adesea – cu probleme referitoare la proprietate, punct în care dragostea este absentă sau doar o amintire îndepărtată (Boswell, 1975, p. XXI).

SCHIMBĂRI ÎN TRĂSĂTURILE FAMILIEI ÎN LUME

O mare diversitate de forme familiale continuă să existe în diferitele societăți din lume. În unele zone, cum ar fi cele mai îndepărtate regiuni din Asia, Africa și Oceanul Pacific, sistemele familiale tradiționale au suferit mici schimbări. Dar în majoritatea țărilor au loc schimbări ample. Originile lor sunt complexe, dar pot fi evidențiați câțiva factori ca fiind deosebit de importanți; unul dintre ei este răspândirea culturii occidentale. Idealurile occidentale de dragoste romantică, de exemplu, s-au răspândit și în societăți în care înainte erau necunoscute. Un alt factor este dezvoltarea guvernelor centralizate în zone alcătuite până atunci din mici societăți autonome. Viața oamenilor a fost influențată de implicarea lor într-un sistem politic național; în plus, guvernele încearcă în mod activ să modifice tipurile de comportament tradiționale. În China sau Mongolia, datorită problemei creșterii rapide a populației, statele introduc adesea programe care susțin familiile mai puțin numeroase, folosirea contraceptivelor etc.

Aceste schimbări creează o mișcare mondială către menținerea familiei nucleare, desființând sistemele de familie lărgită sau alte tipuri de grupuri bazate pe grade de rudenie. Primul care a înregistrat acest fapt acum 30 de ani a fost William J. Goode în cartea sa *World Revolution in Family Patterns* (1963), care a fost continuată de cercetări ulterioare.

Direcțiile schimbării

Cele mai importante schimbări care au loc în lume sunt următoarele:

1. Influența familiilor lărgite și a altor grupuri bazate pe relațiile de rudenie este în curs de scădere.
2. Se manifestă o tendință generală de liberă alegere a partenerului marital.
3. Drepturile femeilor recunoscute au o deschidere tot mai mare, atât în privința inițierii mariajului cât și în cea a luării de decizii în interiorul familiei.
4. Căsătoriile între rude sunt tot mai puțin frecvente.
5. În societățile care erau altădată foarte restrictive se observă o mai mare libertate sexuală.
6. Se manifestă o tendință generală de extindere a drepturilor copiilor.

Ar fi o mare greșeală să exagerăm cu aceste curente sau să ne închipuim că familia nucleară a devenit peste tot o formă dominantă. În majoritatea societăților de azi, exemplul îl constituie tot familia lărgită, iar practicile familiale tradiționale continuă. Mai mult, există diferențe în privința vitezei cu care are loc schimbarea, existând

răsturnări şi contracurente. De exemplu, un studiu efectuat în Filipine a scos la iveală un mai mare procent de familii lărgite în zonele urbane decât în regiunile rurale dimprejur. Acestea nu numai că evoluaseră de la tradiţionala familie lărgită, dar reprezentau chiar un element de noutate. Părăsind zonele rurale, verii şi nepoţii colaterali se duceau să locuiască cu rudele lor de la oraş pentru a profita de avantajele locurilor de muncă existente acolo.

FAMILIA ŞI CĂSĂTORIA ÎN MAREA BRITANIE

Având în vedere caracterul de diversitate culturală al Marii Britanii de azi, există variaţii considerabile în interiorul ţării în ce priveşte căsătoria şi familia. Printre cele mai frapante se pot număra diferenţele dintre trăsăturile familiilor albe şi celelalte şi este necesar să luăm în consideraţie cauzele acestui fapt. Apoi vom examina divorţul, recăsătorirea şi creşterea copiilor vitregi, în raport cu trăsăturile vieţii de familie contemporane.

Dar mai întâi să descriem câteva dintre caracteristicile de bază comune majorităţii familiilor din Marea Britanie.

Caracteristici generale

Dacă cineva din încăpere cunoaşte vreun motiv pentru care aceşti doi oameni nu-şi pot muta lucrurile în acelaşi apartament...

Daily Telegraph, The Best of Matt, Orion, 1995

Trăsăturile comune ale familiei în Marea Britanie sunt următoarele:

1. Ca şi alte familii occidentale, familia britanică este monogamă, monogamia fiind consfinţită prin lege. Datorită ratei înalte a divorţurilor existentă în prezent, unii observatori au sugerat totuşi că trăsătura definitorie pentru căsătoria britanică ar trebui numită **monogamie serială**. Ceea ce înseamnă că indivizilor le este permis să deţină un număr de parteneri matrimoniali consecutivi, deşi nimeni nu poate avea mai mult de o soţie sau un soţ în acelaşi timp. Ar fi greşit să confundăm totuşi monogamia cu practica sexuală. Este evident că o mare parte dintre britanici au relaţii sexuale şi cu alte persoane, în afara propriilor soţi.

2. Căsătoria britanică se bazează pe ideea de dragoste romantică. Individualismul afectiv a devenit influenţa majoră. Se presupune că perechile resimt o afecţiune reciprocă, bazată pe atracţia personală şi compatibilitate, ca bază pentru contractarea relaţiilor matrimoniale. Dragostea romantică ca parte a căsătoriei a devenit „firească" în Anglia contemporană; ea pare să fie mai curând o parte normală a existenţei umane decât o trăsătură distinctivă a culturii

moderne. Desigur, realitatea diferă de ideologie. Accentul pus pe satisfacția personală în căsătorie a dat naștere unor așteptări uneori superioare posibilităților de înfăptuire, iar acesta este unul din factorii responsabili de rata crescută a divorțurilor.

3. Familia britanică este patrilineară și neo-locală. **Moștenirea patrilineară** privește copiii care poartă numele de familie al tatălui lor, iar proprietatea este moștenită de regulă pe linie descendentă masculină. (Multe societăți din lume sunt **patrilineare**, adică numele de familie, și chiar proprietatea, se moștenesc prin descendența maternă). Trăsătura de *rezidență neo-locală* se referă la cuplul căsătorit care se mută într-o locuință separată de ambele lor familii. Totuși neo-localismul nu este o caracteristică obligatorie a familiei britanice. Multe familii, mai ales din cartierele modeste, sunt matrilocale – tinerii căsătoriți se mută în apropierea părinților soției.
4. Familia britanică este nucleară, constând din unul sau doi părinți care locuiesc laolaltă cu copiii lor. Dar familiile nucleare nu sunt nicidecum complet izolate de celelalte legături de rudenie.

Tendințe ale evoluției

Variații ale structurii familiei

După Rapoport, „familiile din Marea Britanie de azi se află în tranziție, de la a se conforma unei societăți în care există o singură normă despre ceea ce ar trebui să fie viața de familie, către o societate în care este recunoscută o pluralitate de norme ca fiind legitime și chiar dezirabile." (Rapoport și Rapoport, 1982, p. 476). Argumentându-și aserțiunea, Rapoport identifică cinci tipuri de diversitate: *organizațională, culturală, de clasă, de etapă de viață* și *cohorta*.

Familiile își *organizează* îndatoriri domestice individuale și legăturile cu mediul social înconjurător într-o multitudine de moduri. Contrastul între familiile „ortodoxe" – femeia „casnică", soțul „stâlpul familiei" care aduce banii în casă – și cariera ambilor sau familiile cu un singur părinte, ilustrează această diversitate. Din punct de vedere *cultural*, se observă o și mai mare diversitate de credințe familiale și valori, decât înainte. Prezența minorităților etnice (indieni, asiatici, greci și italieni) și influența unor mișcări precum feminismul, au produs o considerabilă varietate culturală în formele familiale. Diviziunile constante de *clasă* între cei săraci, clasa muncitoare specializată și diferitele grupări din interiorul clasei mijlocii și superioare, mențin mari variații în structura familiei. Variațiile experienței de familie în timpul diferitelor *etape de viață* sunt de asemenea evidente. De exemplu, un individ poate proveni dintr-o familie în care amândoi părinții au locuit împreună, în timp ce el însuși se poate căsători și divorța. Altcineva poate proveni dintr-o familie cu un singur părinte, se poate căsători de mai multe ori și poate avea copii din fiecare mariaj.

Termenul *cohortă* se referă la generațiile din cadrul aceleiași familii. Legăturile dintre părinți și bunici, de exemplu, au devenit probabil mai slabe decât înainte. Pe de altă parte, mai mulți oameni ating azi o vârstă înaintată, iar trei familii „simultane" pot exista într-o strânsă relație: nepoții căsătoriți, părinții și bunicii lor.

Familiile sud-asiatice

În diversitatea de tipuri de familie britanică, unul dintre ele se distinge de celelalte – cel asociat grupurilor sud-asiatice. Populația sud-asiatică din Marea Britanie numără peste un milion de persoane. Migrația a început prin anii 1950 din trei mari zone ale sub continentului indian: Punjab, Gujarat și Bengal. În Anglia, acești emigranți au format comunități bazate pe religie, zonă de proveniență, castă și, cel mai important, pe legătura de rudenie. Mulți imigranți au descoperit că ideile lor despre onoare și familie erau aproape absente la populația indigenă britanică. Ei au încercat să-și mențină unitatea de familie, dar spațiul de locuit s-a dovedit a constitui o problemă. Case mari și vechi erau disponibile în cartierele mărginașe; mutarea în zone mai centrale însemna adesea mutarea în case mai mici și renunțarea la familia lărgită.

Copiii sud-asiatici născuți în Marea Britanie de azi, se confruntă cu două culturi foarte diferite. Acasă, părinții lor pretind și se așteaptă la conformism față de normele de cooperare, respect și loialitate față de familie. La școală li se cere să urmărească succesul școlar într-un mediu social competitiv și individualizat. Cei mai mulți preferă să-și organizeze viața domestică și personală după trăsăturile subculturii lor, întrucât prețuiesc relațiile apropiate, asociate cu viața de familie tradițională. Dar contactul cu cultura britanică a produs și schimbări. Tinerii de ambele sexe cer tot mai mult să fie consultați în privința aranjamentului căsătoriei lor.

Coeziunea familiei asiatice, atât în interiorul grupurilor asiatice din Marea Britanie cât și în țările asiatice de origine, constituie încă subiectul unor ample discuții. Francis Fukuyama (1994) a susținut ideea de „capital social" creat de familia asiatică – forme de întrajutorare mutuală funcționale între familiile din țările asiatice. În opinia sa, un asemenea capital social este unul dintre factorii principali în promovarea dezvoltării economice rapide în societățile asiatice cum ar fi Taiwan, Hong Kong și Singapore. Cu toate acestea, așa cum formele tradiționale de familie asiatică sunt puse la încercare în Anglia, la fel se întâmplă și în statele asiatice însele. Rata divorțurilor este în curs de creștere în țările sus-menționate, în timp ce cea a natalității scade (vezi fig. 7.1.) Dezvoltarea economică, plus democratizarea crescândă, încep să genereze un înalt grad de individualism și exercită presiuni în sensul unei pronunțate egalități între sexe.

Familiile de negri

Familiile de antilezi din Anglia au la rândul lor o structură diferită. Există mult mai puține femei de rasă neagră între 20 și 44 de ani, care locuiesc cu un soț, decât femei albe din aceleași grupe de vârstă. Același lucru se întâmplă cu femeile afro-americane din Statele Unite, unde acest fapt a dus la dezbateri aprige. Cu 30 de ani în urmă, senatorul Daniel Patrick Moynihan descria familiile de negri ca fiind „dezorganizate" și prinse într-o „încurcătură patologică" (Moynihan, 1965).

Diferențele dintre trăsăturile familiilor albe și negre din Statele Unite au devenit mai pronunțate la începutul anilor '60, când a fost întreprins stadiul lui Moynihan. În 1960, 21% dintre familiile afro-americane erau conduse de femei; printre familiile de albi, proporția era de doar 8%. În 1993 această proporție crescuse la peste 58% pentru familiile de negri, în timp ce la familiile de albi ajunsese la 26%. Familiile conduse de femei, sunt reprezentate de cele din în rândul negrilor săraci. Americanii de origine africană din cartierele orășenești nu au cunoscut îndeajuns îmbunătățirea condițiilor de viață de-a lungul ultimelor două decenii: majoritatea trebuie să se mulțumească cu slujbe slab plătite sau sunt în șomaj mai mult sau mai puțin permanent. În aceste împrejurări, șansele de a menține continuitatea în relațiile maritale sunt mici. Aceiași factori par să acționeze și în cazul familiilor de negri din cartierele sărace ale Londrei și în alte orașe din Marea Britanie.

Nu trebuie să vedem situația familiilor de negri doar într-o lumină negativă. Relațiile lărgite de rudenie sunt importante în interiorul grupurilor de amerindieni – mult mai importante față de legăturile maritale decât în majoritatea comunităților de albi. O mamă care conduce singură o familie este foarte probabil că are mai multe rude pe care se bazează. Aceasta contrazice ideea că părinții negri singuri și copiii lor formează în mod necesar familii instabile. O proporție mult mai mare de familii afro-americane conduse de femei au și alte rude cu care locuiesc împreună, decât în cazul familiilor de albi conduse de femei.

Figura 7.1. – Convergență: ratele divorțului și natalității în Orient și Occident (scalele pentru diferitele țări nu sunt comparabile; rata natalității se referă la numărul mediu de copii pe cap de femeie)

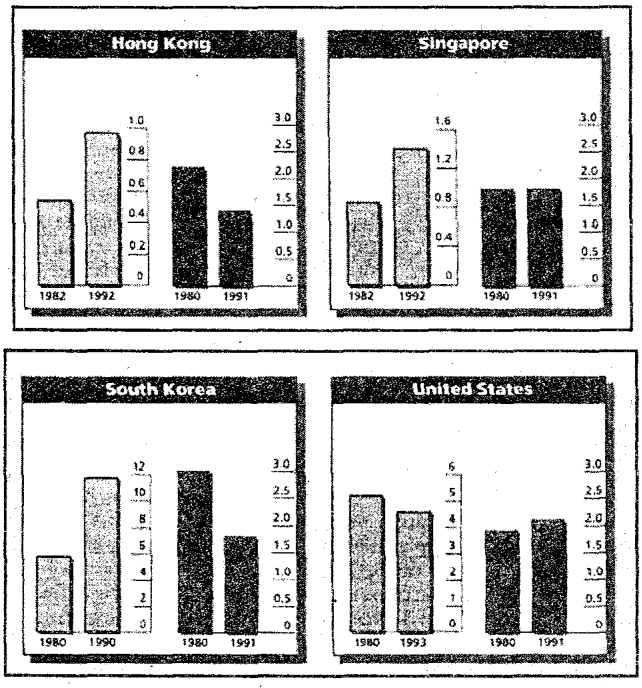

Sursa: Statistica națională; World Bank, după *The Economist*, 28.05.1994, p. 77.

În cartea ei *Lifelines* (1983), Joyce Aschenbrenner a oferit o imagine reprezentativă a relațiilor de rudenie extinse din familiile afro-americane. Aschenbrenner a dat o nouă perspectivă atât asupra tipurilor de familie de albi cât şi de negri din Statele Unite, ca urmare a muncii de teren pe care o desfăşurase mai înainte în Pakistan. Din punctul de vedere al pakistanezilor, familia *albă* din Statele Unite părea slabă şi „dezorganizată". Ei nu înțelegeau cum un singur cuplu, cu atât mai puțin un singur părinte, putea să crească copii. Priveau cu neîncredere practica de a plăti o baby-sitter străină în timp ce părinții erau plecați de acasă. Unde erau unchii şi bunicii? De ce nu erau frații femeii la îndemână ca să o ajute dacă rămânea să-şi crească copii singură? Modul în care ei concepeau familia era mai aproape de situația familiilor afro-americane decât de structura obişnuită a familiei albilor.

Aschenbrenner sugerează că discuțiile despre familiile de negri s-au concentrat prea mult asupra relației de căsătorie. Accentul corespunde importanței primordiale a căsătoriei în societatea modernă, dar această relație nu formează în mod necesar şi structura familiei de negri. În majoritatea societăților care includ familii lărgite, relații ca aceea între mamă şi fiică, tată şi fiu, frate şi soră, pot avea mai multă importanță socială decât cea dintre soț şi soție.

DIVORȚUL ŞI SEPARAREA ÎN OCCIDENT

Creşterea ratei divorțurilor

Timp de secole, în Occident căsătoria a fost privită ca fiind practic indisolubilă. Divorțurile erau pronunțate doar în cazuri foarte rare, cum ar fi neconsumarea căsătoriei. Mai există însă țări industrializate care nu recunosc divorțul nici în prezent. Dar acestea sunt exemple izolate. Majoritatea țărilor au evoluat rapid în direcția facilitării obținerii divorțului. Aşanumitul *sistem adversarial* a caracterizat de fapt toate țările industrializate. Pentru a obține divorțul, unul dintre soți trebuie să aducă acuzații (de exemplu, violența, părăsirea domiciliului sau adulter) celuilalt. Prima lege a divorțului „din vina ambelor părți" a fost introdusă în unele țări pe la mijlocul anilor '60. De atunci, multe state occidentale au procedat la fel, deşi detaliile variază în funcție de natura fiecăreia. În Marea Britanie, Legea de reformă a divorțului, care făcea ca divorțul să poată fi obținut mai uşor şi conținea prevederi „din vina ambilor soți", a fost adoptată în 1969 şi a devenit efectivă în 1971. Principiul „din vina ambilor soți" a fost întărit printr-un nou amendament adoptat în 1996.

Între 1960 şi 1970, rata divorțului în Marea Britanie a crescut constant cu 9% pe an, dublându-se practic la fiecare decadă. Prin 1972, se dublase din nou, în parte ca rezultat al legii din 1969, care permitea divorțul multor persoane a căror căsătorie era de mult „stinsă". Din 1980 rata divorțurilor s-a stabilizat întru-câtva, rămânând totuşi foarte ridicată față de orice perioadă precedentă (Clark şi Haldane, 1990; vezi tabelul 7.1.).

Divorțul are un impact tot mai puternic asupra vieții copiilor. S-a estimat că aproape 40% dintre copiii născuți în Marea Britanie în anii '80 vor fi la un moment

Tabel 7.1 ***Rata divorțului la 1000 locuitori în Comunitatea Europeană, în 1981 și 1993***

	1981	1993
Marea Britanie	2,8	3,1
Danemarca	2,8	2,5
Finlanda	2,0	2,5
Suedia	2,4	2,5
Belgia	1,6	2,1
Austria	1,8	2,0
Olanda	2,0	2,0
Franța	1,6	1,9
Germania	2,0	1,9
Luxemburg	1,4	1,9
Portugalia	0,7	1,2
Grecia	0,7	0,7
Spania	0,3	0,7
Italia	0,2	0,4
Media în Comunitatea Europeană	1,5	1,8

Sursa: Eurostat, după *Social Trends*, 1996, p. 57.

dat, înainte de maturitate, membrii unei familii cu un singur părinte. Deși 75% dintre femeile și 83% dintre bărbații divorțați se recăsătoresc în mai puțin de trei ani, ei vor fi crescut totuși într-un mediu familial.

Rata divorțului nu este, în mod evident, un indiciu direct al nefericirii conjugale. Pe de-o parte, rata divorțului nu include persoanele care trăiesc separat, dar nu au divorțat legal. În plus, oamenii nefericiți în căsătorie pot prefera să locuiască împreună, deoarece cred în valoarea căsătoriei sau își fac probleme legate de consecințele emoționale sau financiare ale unei eventuale despărțiri, sau vor să rămână împreună ca să ofere copiilor un „cămin" familial. De ce devine divorțul un lucru atât de obișnuit? Mai mulți factori sunt în cauză, legați de schimbările sociale semnificative. Cu excepția unei mici proporții de oameni înstăriți, căsătoria azi nu este legată de dorința de a perpetua proprietatea și statutul din generație-în-generație. Pe măsură ce femeile au devenit independente economic, căsătoria a căpătat tot mai puțin decât înainte forma unui parteneriat economic necesar. Prosperitatea generală sporită înseamnă că este mai ușor să-ți faci o gospodărie separată, în caz de eșec matrimonial, decât se credea în trecut; faptul că acum nu mai este atașat un stigmat divorțului, este în parte urmare a acestor evoluții, dar le conferă și un nou impuls. Un alt factor important este creșterea accentuată a tendinței de a evalua căsătoria prin prisma nivelului de satisfacție personală pe care-l oferă. Rata în creștere a divorțului nu pare să indice o profundă insatisfacție în cadrul căsătoriei ca atare, ci o hotărâre sporită de a o transforma într-o relație compensatorie și satisfăcătoare.

Aici s-a încheiat căsătoria mea?

Experiența divorțului

Este extrem de dificil de trasat o linie de demarcație între avantajele sociale și costurile nivelului ridicat al divorțurilor. Atitudinile mai tolerante înseamnă că unele cupluri pot pune capăt unei relații nesatisfăcătoare fără să înfrunte ostracizarea socială. Pe de altă parte, destrămarea căsătoriei este aproape întotdeauna însoțită de un stres emoțional și poate crea dificultăți financiare pentru una sau ambele părți.

Despărțirea

Diana Vaughan a analizat relațiile dintre parteneri în cursul separației sau divorțului lor (Vaughan, 1986). Ea a întreprins o serie de interviuri cu peste 100 de persoane separate sau divorțate de curând (în special din mediile burgheze), pentru a descrie trecerea de la locuitul împreună la locuitul separat. Noțiunea de *despărțire* se referă la desprinderea dintr-o relație intimă de durată. Ea a descoperit că în multe cazuri, înaintea înstrăinării fizice avusese loc o *separare socială* – cel puțin unul dintre parteneri pornise pe un drum nou în viață, devenind interesat de obiective noi și făcându-și prieteni noi într-un context în care celălalt nu era prezent. Aceasta implică de obicei mai multe lucruri, cum ar fi a avea secrete față de celălalt – mai ales, atunci când era vorba și despre o relație sentimentală.

După cercetările lui Vaughan, despărțirea este adesea neintențională în faza de început. Un individ – pe care îl numește *inițiator* – devine mai puțin satisfăcut de relația existentă decât celălalt și-și creează un „teritoriu" independent de activitățile pe care cuplul le desfășoară împreună. Cu câtva timp înainte de aceasta, inițiatorul poate să fi încercat fără succes să-l schimbe pe partenerul său, să-l facă să se comporte într-un mod considerat acceptabil, să-și creeze interese comune etc. La un moment dat, inițiatorul simte că încercarea sa a eșuat și că relația este fundamental ratată. Din acest moment, acesta devin preocupat de felul în care relația sau partenerul se dovedesc a fi nesatisfăcătoare. Vaughan sugera că acesta este procesul opus „îndrăgostirii" de la începutul relației, când individul se concentra asupra trăsăturilor atractive ale celuilalt, ignorându-le pe acelea care ar fi putut părea mai puțin atractive.

Inițiatorii care se gândesc serios la despărțire discută de regulă pe larg relația lor cu ceilalți „făcând comparații". Prin aceasta ei cântăresc costurile și beneficiile separării. Pot să supraviețuiască pe cont propriu? Cum vor acționa prietenii și familia? Vor suferi copiii? Va fi independent(ă) financiar? După ce s-au gândit la toate acestea și la multe altele, unii hotărăsc să mai acorde o șansă relației lor. Pentru cei care recurg la separare, aceste discuții și căutări îi ajută să fie mai puțin intimidați de ideea despărțirii, să se convingă că fac ceea ce trebuie. Majoritatea inițiatorilor se conving că responsabilitatea față de sine însuși este mai importantă decât devoțiunea față de celălalt.

Desigur, despărțirea nu este întotdeauna provocată de unul dintre parteneri. Celălalt partener s-ar putea să fi decis și el că relația nu mai putea fi salvată. În unele situații are brusc loc o inversare de roluri. Persoana care voise la început să salveze relația devine hotărâtă să-i pună capăt, în timp ce inițiatorul dorește s-o continue.

Schimbarea de atitudine

Diferențele substanțiale de clasă par să existe în reacțiile față de schimbarea caracterului vieții de familie și rata ridicată a divorțului. În cartea ei *Families on the Fault Line* (1994), Lillian Rubin a intervievat, în profunzime, membrii a 32 de familii aparținând clasei muncitoare. Față de familiile din clasa mijlocie, a observat că, părinții din clasa muncitoare tindeau să fie mai tradiționali. Normele acceptate de părinții din clasa mijlocie, cum ar fi exprimarea dragostei sexuale premaritale, sunt dezaprobate pe scară largă de familiile de muncitori, chiar dacă aceștia nu sunt religioși. În familiile de muncitori există de aceea un conflict acut între generații.

Tinerii din studiul lui Rubin au fost de acord că atitudinea lor față de comportamentul sexual, căsătorie și diferențele de gen sunt deosebite de cele ale părinților lor. Dar ei au insistat pe ideea că nu sunt preocupați doar de căutarea plăcerii. Pur și simplu se disociază de valorile generației vârstnice.

Rubin a descoperit că tinerele femei pe care le-a intervievat nu-și exprimau clar părerile în legătură cu căsătoria lor așa cum se întâmplase cu generația părinților

lor. Ele erau perfect conştiente de lipsurile bărbaţilor şi vorbeau despre opţiunile de care dispun, cât şi despre posibilitatea de a-şi trăi viaţa din plin şi mai deschis decât o făcuseră mamele lor. Progresul general al atitudinilor bărbaţilor nu era însă la fel de mare.

Cercetarea lui Rubin s-a desfăşurat în Statele Unite, dar concluziile ei coincid şi cu cele ale cercetătorilor din Marea Britanie şi din alte ţări europene. Helen Wilkinson şi Geoff Mulgan au desfăşurat două studii extinse asupra bărbaţilor şi femeilor cu vârste între 18 şi 34 de ani din Marea Britanie (Wilkinson, 1994; Wilkinson şi Mulgan, 1995). Ei au descoperit că aveau loc schimbări majore în opiniile femeilor, îndeosebi, şi că valorile generaţiei 18-34 de ani contrastau în general, cu cele ale generaţiei vârstnice din Anglia. În rândul femeilor se manifestă o „dorinţă de autonomie şi afirmare personală, prin intermediul muncii ca şi al familiei, cât şi cultivarea riscului, interesului pentru aventură şi al schimbării." În acest sens există o convergenţă sporită între valorile tradiţionale ale bărbaţilor şi valorilor relativ noi ale femeilor. Valorile generaţiei tinere, sugerau Wilkinson şi Mulgan, au fost determinate de moştenirea libertăţilor lor, interzisă în bună măsură generaţiilor anterioare – libertatea femeilor de a lucra, de a decide în legătură cu propria lor reproducere, libertatea de mişcare pentru ambele sexe şi cea de a-şi defini propriul stil de viaţă.

Aceste libertăţi duc la o mai mare deschidere, generozitate şi toleranţă; dar ele pot produce şi un individualism exprimat, egoist şi lipsă de încredere faţă de ceilalţi. Dintre cei incluşi în eşantion, 29% dintre femei şi 51% dintre bărbaţi doreau „să amâne cât mai mult posibil să aibă copii ". Dintre femeile din grupa de vârstă 16-24 de ani, 75% credeau că părinţii singuri pot creşte copii la fel de bine ca şi un cuplu. Studiul conchidea că, atât pentru femei cât şi pentru bărbaţi, căsătoria îşi pierdea din atractivitate în acestă grupă de vârstă.

Divorţul şi copiii

Efectele divorţului părinţilor asupra copiilor sunt greu de estimat. Dacă există un conflict între părinţi înaintea separării, vârsta copiilor în acel moment, dacă au sau nu fraţi şi surori, disponibilitatea bunicilor şi a altor rude, relaţiile copiilor în cauză cu fiecare părinte în parte, cât de frecvent continuă să-şi vadă ambii părinţi, toate acestea şi încă alte influenţe pot afecta procesul de adaptare. Întrucât copii ai căror părinţi au o căsătorie nefericită dar stau împreună pot fi afectaţi de tensiunea care rezultă din această situaţie, afirmarea consecinţelor divorţului asupra copiilor poate fi de două ori mai dificilă.

Cercetările indică faptul că, adesea copiii suferă pronunţate anxietăţi emoţionale după separarea părinţilor lor. Judith Wallersteein şi Joan Kelly au studiat copiii 60 de cupluri separate din Marin County, California (Wallerstein şi Kelly, 1980). Ele i-au contactat pe copii în momentul în care divorţul era pe rol la tribunal, un an şi jumătate mai târziu şi după alţi cinci ani. Conform afirmaţiilor autoarelor, aproape toţi cei 131 copii implicaţi suferiseră puternice tulburări emoţionale în perioada

părinților. Copiii de vârstă preșcolară erau confuzi și speriați și aveau tendința să se învinuiască de despărțirea părinților. Copiii cu vârste mai mari erau capabili să înțeleagă motivele divorțului părinților lor, dar de cele mai multe ori erau profund îngrijorați în legătură cu efectele acestuia asupra viitorului lor și-și exprimau adesea sentimentele de furie. La sfârșitul perioadei de cinci ani, cercetătoarele au descoperit că două treimi dintre copii acceptau viața lor de-acasă și obligațiile lor extradomestice. O treime rămâneau evident nemulțumiți de viața lor, erau victime ale depresiilor și ale sentimentului de singurătate.

Wallerstein și-a continuat studiul asupra aceluiași grup de copii urmărind 116 dintre cei 131 de la început până la adolescență, prin interviuri după 10-15 ani. Interviurile au demonstrat că acești copii menționau amintiri și sentimente legate de divorțul părinților lor în propriile lor relații sentimentale. Aproape toți simțeau că suferiseră într-un fel sau altul de pe urma greșelilor părinților lor. Majoritatea își exprimau speranța de a obține rezultate pe care părinții lor nu le atinsese: anumite bunuri materiale, o căsătorie solidă, bazată pe dragoste și fidelitate. Aproape jumătate din grup au pășit în maturitate ca „tineri bărbați și femei îngrijorați, nerealizați, suferind de subestimare de sine, uneori chiar furioși". Deși mulți dintre ei s-au căsătorit la rândul lor, amprenta divorțului părinților lor i-a însoțit în viață. Cei care păreau să se descurce cel mai bine erau ajutați adesea de relațiile lor cu unul sau ambii părinți (Wallerstein și Blakeslee, 1989).

Martin Richards (1995) a analizat o largă gamă de materiale de cercetare, provenind din Marea Britanie, Statele Unite, Australia, Noua Zeelandă și alte țări, privitoare la impactul separării părinților și al divorțului asupra copiilor. Aceste cercetări, susținea el, au produs un ansamblu de concluzii convingătoare. Copiii din medii sociale asemănătoare, ai căror părinți sunt separați sau divorțați, prezintă diferențe mici dar constante în viața lor ulterioară, față de copiii ai căror părinți rămân împreună. În medie, ei au un nivel de autoapreciere și de rezultate școlare mai scăzute ca adulți, schimbă slujbele mai des și au o înclinare mai mare către divorț.

Oricât de consistente ar fi, aceste concluzii sunt departe de a fi ușor de interpretat. Unii copii ai căror părinți au divorțat au succese școlare și nu prezentau semne distincte de autosubapreciere. Dimpotrivă, mulți copii ai căror părinți rămân împreună au copilării nefericite, se descurcă cu greu la școală și sunt lipsiți de realizări în viața profesională.

O dificultate de bază în interpretarea rezultatelor cercetării este dată de faptul că urmărirea pe termen lung a unor asemenea studii se referă prin definiție la trecut. Atitudinile față de divorț se schimbă rapid. Cu câțiva ani în urmă divorțului îi era atașat urmări mai grave decât a căpătat astăzi. Ca și atitudinile față de divorț, chestiuni precum bunăstarea și asigurarea locuinței, posibilitatea de a îngriji copiii cât și alți factori pot avea efecte importante. Există oarecare dovezi – desigur, departe de a fi concludente – care sugerează că separarea și divorțul au mult mai puține efecte negative în Peninsula Scandinavă, care are un sistem bine stabilit de asistența socială, decât oriunde în altă parte.

Figura 7.2. Familiile conduse de un singur părinte, ca procent din toate familiile cu copii dependenți, în Marea Britanie

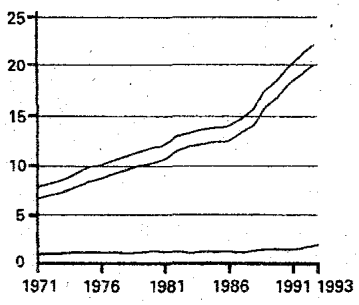

Sursa: General Household Survey, Biroul Recensămintelor și Statisticilor populației, după *Social Trends*, 1996, p. 54.

Decât să întrebăm pur și simplu, dacă separarea și divorțul au afectat copiii, ar trebui să surprindem probabil natura schimbătoare a familiei, în funcție de balanța nesigură a costurilor și beneficiilor. Probabil că nu doar prezența sau absența celor doi părinți în viața copilului este importantă, ci și stilul și conținutul atitudinii părintești. Copiii par să crească mai bine atunci când sunt iubiți, când părinții au autoritate, dar nu par a fi autoritari și când părinții sunt sensibili la nevoile lor (Amato, 1993). Divorțul, desigur, poate face dificilă menținerea unui astfel de mod de educație, dar și neînțelegerile dintre părinții care rămân împreună pot avea consecințe nefaste pentru copii.

Familiile cu un singur părinte

Familiile cu un singur părinte devin din ce în ce mai obișnuite. Marea majoritate sunt conduse de femei, întrucât soția e cea care obține, de regulă, custodia copiilor în urma divorțului (într-o mică proporție de familii cu un singur părinte, individul, care se pare femeia, nu a fost căsătorită niciodată). În Marea Britanie există azi, peste un milion de familii cu un singur părinte și numărul lor continuă să crească (vezi fig. 7.2.). Asemenea familii cuprind cam o cincime din totalul familiilor cu copii dependenți. În general ele se numără printre cele mai sărace grupuri din societatea contemporană. Mulți părinți singuri, fie că au fost căsătoriți vreodată sau nu, încă mai trebuie să înfrunte dezaprobarea societății sau nesiguranța economică. Termenii mai vechi și mai sentențioși cum ar fi „soție părăsită" sau „familie fără tată" sau „casă destrămată" tind totuși să dispară.

Categoria familiilor cu un singur părinte prezintă o mare diversitate internă. De exemplu, mai mult de jumătate dintre mamele văduve sunt proprietarele unei locuințe, dar marea majoritate a mamelor necăsătorite locuiesc cu chirie. A fi părinte singur este un statut în curs de schimbare, ale cărui granițe nu sunt tocmai clare. În cazul unei persoane care a rămas văduvă, schimbarea este clară – deși chiar și aici cineva poate să fi trăit în realitate pe cont propriu câtva timp, în cazul în care partenerul s-a

aflat în spital înainte de a deceda. Aproximativ 60% dintre familiile cu un singur părinte, în prezent, s-au format totuşi în urma separării sau a divorţului. În asemenea cazuri, indivizii pot locui împreună sporadic încă o perioadă destul de îndelungată. Aşa cum remarca o mamă singură:

> Cred că e nevoie de ceva timp ca să te împaci cu ideea de a fi o mamă singură. În cazul meu, am acceptat ceea ce sunt abia în ultimul an. Cred că mai înainte mi-am închipuit mereu că ne-am putea împăca, dar apoi el s-a recăsătorit şi eu a trebuit să renunţ. M-am simţit groaznic atunci, dar acum cred că a fost cel mai bun lucru care se putea întâmpla, deoarece m-a făcut să mă împac cu propria mea viaţă. (Citat din Crow şi Hardey, 1992, p. 149).

Cei mai mulţi nu doresc să devină părinţi singuri, dar există şi o minoritate tot mai numeroasă care optează pentru aceasta şi care se hotărăsc să aibă unul sau mai mulţi copii fără ajutorul unui soţ sau partener. „Mamele singure prin opţiune" este o descriere corectă pentru unii părinţi singuri, de regulă cei care posedă suficiente resurse pentru a se descurca favorabil într-o familie cu un singur părinte. Dar pentru majoritatea mamelor celibatare sau necăsătorite, realitatea este diferită: există o strânsă corelaţie între rata naşterilor în afara căsătoriei şi indicatorii de sărăcie şi lipsuri sociale. Aşa cum am văzut mai sus, aceste influenţe sunt foarte importante pentru explicarea procentului ridicat de familii cu un singur părinte în rândul familiilor provenite din medii amerindiene în Marea Britanie.

„Tatăl absent"

Perioada dintre sfârşitul anilor '30 şi anii '70 a fost numită uneori ca fiind cea a „tatălui absent". În timpul celui de-al doilea război mondial, mulţi taţi îşi vedeau rar copiii din cauza serviciului lor militar. În perioada de după război, într-un mare procentaj de familii, majoritatea femeilor nu erau salariate şi stăteau acasă ocupându-se de copii. Tatăl era cel care câştiga pâinea zilnică, aşa că era plecat la muncă toată ziua; prin urmare îşi vedea copiii doar seara şi la sfârşitul săptămânii.

O dată cu creşterea recentă a ratei divorţurilor şi a numărului de părinţi singuri, tema „tatăl absent" a ajuns să capete alt sens. Acum se referă la taţii care, în urma separării sau divorţului, fie că au contacte rare cu copiii lor, fie că pierd definitiv legătura. Atât în Marea Britanie, cât şi în Statele Unite, care deţin unele dintre cele mai înalte rate ale divorţului din lume, această situaţie a produs discuţii aprinse.

Proporţia în creştere a familiilor fără tată a fost considerată ca fiind la originea unor diversităţi de probleme sociale, de la creşterea criminalităţii la amplificarea galopantă a pensiei alimentare. Autorii americani care au luat parte activă la această dezbatere au avut o mare influenţă asupra discuţiilor în aceeaşi problemă în Marea Britanie. În cartea sa *Fatherless America* (1995), David Blakenhorn susţine că societăţile cu o înaltă rată a divorţului se confruntă nu doar cu pierderea tatălui, ci cu erodarea noţiunii însăşi de paternitate, cu consecinţe dezastruoase, deoarece mulţi copii cresc astăzi fără o prezenţă de autoritate, căreia să i se adreseze în momentele

dificile. Căsătoria şi paternitatea în toate societăţile până în prezent, asigură o modalitate de canalizare a energiilor sexuale şi agresivităţii bărbaţilor. În lipsa lor, aceste energii se pot exprima prin criminalitate şi violenţă. Aşa cum se exprima autorul unei recenzii a cărţii lui Blakenhorn, „e mai bine să ai un tată care vine acasă de la o slujbă nu tocmai plăcută şi bea o bere în faţa televizorului, decât să nu ai un tată deloc" (*The Economist*, 6.04.1995, p. 121).

Aşa să fie oare? Problema tatălui absent se suprapune peste cea, a efectelor divorţului asupra copiilor – iar aici, după cum am văzut, implicaţiile dovezilor disponibile sunt departe de a fi clare. Aşa cum acelaşi autor spunea, „Oare un tată huligan nu produce fii huligani? Nu fac unii taţi mai mult rău familiei lor?"

Argumente relevante în această controversă ne parvin din Suedia, (practic singura ţară din Europa occidentală în care rata natalităţii a crescut începând cu 1970). Aproximativ jumătate din copiii care se nasc în Suedia au mame necăsătorite (vezi tabelul 7.2.).

Tabelul 7.2. *Situaţia internaţională a naşterilor în afara căsătoriei şi a părinţilor singuri*

	Procentajul naşterilor femeilor necăsătorite		Procentajul familiilor conduse de un singur părinte	
Ţara	**1960**	**1990**	**1960**	**1998**
Marea Britanie	5	28	6	13
Statele Unite	5	28	9	23
Canada	4	24	9	15
Danemarca	8	46	17	20
Franţa	6	30	9	12
Germania	6	11	8	14
Italia	2	6	n.a.	n.a.
Olanda	1	11	9	15
Suedia	11	47	9	13

Sursa: Biroul Statelor Unite pentru Recensământ, *Statistical Abstract of the United States*, 1993; Constance sorentino, „The Changing Family in International Perspective", *Monthly Labour Review* (Martie 1990), pp. 41-58. Din Sara McLanahan şi Gary Sandefur, *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*" (Harvard University Press, 1994).

Dintre aceştia, 19 copii din 20 se nasc în familii cu tată, dar mulţi vor creşte fără taţii lor întrucât jumătate dintre căsătoriile suedeze se termină cu un divorţ, iar părinţii necăsătoriţi se despart mult mai uşor decât cei căsătoriţi. În 1994, 20% dintre copiii suedezi se aflau în familii cu un singur părinte. Cercetările în Suedia acordă prea puţină importanţă problemelor sociale cărora se presupune că le produce lipsa tatălui. S-ar putea ca aceasta să se datoreze faptului că, în societăţi precum Marea Britanie sau Statele Unite, sărăcia mai curând decât familia se află cu adevărat, la originea, criminalităţii şi violenţei; de exemplu în Suedia, ajutoarele sociale consistente fac ca

familiile cu un singur părinte să nu cadă de îndată în sărăcie. În 1994 doar 6,8% dintre copiii suedezi trăiau în familii cu salariul sub venitul mediu, adică o proporție mult mai scăzută decât în Marea Britanie sau Statele Unite (*The Economist*, 9.09.1995).

SOȚI RECĂSĂTORIȚI ȘI PĂRINȚI VITREGI

Recăsătorirea

Recăsătorirea poate avea loc în împrejurări diferite. Unele cupluri recăsătorite au sub 30 de ani și se poate ca nici unul să nu aducă vreun copil în noua relație. Doi parteneri care se recăsătoresc către 30 de ani, 40 sau 50, pot aduce unul sau mai mulți copii din prima căsătorie, care să locuiască împreună cu noul sau noua parteneră. Cei care se recăsătoresc și mai târziu pot avea copii adulți, care nu mai vin să locuiască cu părinții în noua familie. Pot apare și copii în cadrul noii căsători. Fiecare dintre partenerii noului cuplu pot să fi fost mai înainte singuri, divorțați sau văduvi, putându-se ajunge până la opt combinații posibile. De aceea, referirile cu privire la recăsătorire se pot face doar cu mare grijă, deși este utilă formularea unor observații generale.

În 1900, aproximativ nouă zecimi din toate căsătoriile din Marea Britanie erau încheiate pentru prima dată. Majoritatea recăsătoriilor implicau cel puțin un partener văduv. O dată cu creșterea ratei divorțurilor, nivelul recăsătoriilor a început să crească, iar un procent tot mai mare de recăsătorii să afecteze persoane divorțate. În anii '60, rata recăsătoriilor a crescut rapid, prelungindu-se către sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90.

Azi, în 28% dintre căsătorii există cel puțin o persoană care a mai fost căsătorită. Până la vârsta de 35 de ani, majoritatea recăsătoriilor afectează persoane divorțate. Mai târziu, crește proporția de căsătorii cu văduvi sau văduve, iar pe la 55 de ani procentul acestor recăsătorii este mult mai mare decât cel care urmează divorțurilor.

Oricât ar părea de ciudat, cel mai bun mod pentru a-și spori șansele de a se căsători, pentru ambele sexe, este de a mai fi fost căsătorit înainte! Persoanele care au mai fost căsătorite și au divorțat au mai multe șanse să se recăsătorească decât cele singure din grupurile respective de vârstă care doresc să se căsătorească pentru prima dată. La toate nivelele de vârstă, bărbații divorțați se recăsătoresc mai ușor decât femeile divorțate; se recăsătoresc trei din patru femei divorțate și cinci din șase bărbați divorțați. Statistic vorbind, cel puțin, recăsătoria are mai puțin succes decât prima căsătorie. Rata divorțurilor în urma celei de-a doua căsătorii este mai înaltă decât cea de după prima căsătorie.

Aceasta nu înseamnă însă că recăsătorirea este sortită eșecului. Cei care au fost divorțați pot avea mai mari așteptări de la căsătorie decât cei care nu au fost deloc. De aceea, ei pot fi mai curând gata să renunțe la o căsătorie nouă decât cei care s-au căsătorit pentru prima dată. Este posibil ca recăsătoriile care rezistă să fie mai satisfăcătoare, în medie, decât primele.

Familiile vitrege

Familia vitregă poate fi definită ca o familie în care cel puțin unul dintre parteneri este părinte vitreg. Având în vedere această definiție, numărul de familii vitrege devine mult mai mare decât reiese din statisticile publice, întrucât acestea se referă de regulă doar la familiile cu care locuiesc copiii vitregi. Multe persoane recăsătorite devin părinți vitregi ai căror copii îi vizitează cu regularitate, dar cu care nu locuiesc împreună permanent. O trăsătură suplimentară este adopția. Brenda Maddox a estimat că mai bine de o treime din toate adopțiile din Statele Unite au ca obiect copiii vitregi. În Marea Britanie proporția este mai mică, dar continuă să crească. Adopția este o metodă prin care un părinte nebiologic compensează într-un fel legătura genetică printr-o declarație publică de înrudire cu copilul. Părinții adoptivi atât au drepturi legale, cât și obligații față de copiii lor. În cazul altor părinți adoptivi acestea lipsesc, iar relația lor cu copiii vitregi durează atât cât durează și căsătoria. În funcție de legile din fiecare țară, dacă părintele biologic dintr-o familie vitregă decedează sau divorțează de părintele vitreg, acesta nu capătă drepturi legale sau custodia copilului. Chiar dacă un copil a locuit cu un părinte vitreg mai mulți ani, dacă părintele natural decedează, cel vitreg are puține șanse în fața legii, dacă celălalt părinte natural rămas dorește să obțină custodia lui.

În familiile vitrege tind să apară anumite dificultăți. În primul rând, mai există de obicei un părinte natural, care locuiește în altă parte și a cărui influență asupra copilului sau a copiilor poate rămâne puternică. În al doilea rând, relațiile de cooperare între indivizi divorțați se tensionează adesea, în cazul când unul sau amândoi se recăsătoresc. Să luăm cazul unei femei cu doi copii care se recăsătorește cu un bărbat, care la rândul lui are doi copii și locuiesc cu toții împreună. Dacă părinții „din afară" insistă să fie vizitați de copiii lor la fel ca și mai înainte, vor fi exacerbate tensiunile majore apărute în cursul stabilirii unei astfel de familii noi. De exemplu, se poate dovedi imposibil ca familia nouă să se întâlnească în plen la sfârșitul săptămânii.

În al treilea rând, familiile vitrege unesc copii provenind din medii diferite, care pot avea așteptări diferite asupra comportării potrivite în interiorul familiei. Întrucât majoritatea copiilor vitregi „aparțin" de două familii, probabilitatea conflictelor dintre obiceiurile și concepțiile lor este considerabilă.

Iată cum își descrie o mamă propria experiență, după problemele pe care le-a înfruntat în urma separării:

> Sentimentul de vinovăție este dominant. Nu poți face ceea ce ai fi făcut în mod normal cu copilul tău, așa că te simți vinovat, dar dacă ai o reacție normală și te înfurii, te simți vinovat și pentru asta. Te temi întotdeauna că ești nedrept. Tatăl fiicei ei vitrege în opoziție cu mine nu eram de acord, iar el spunea că o cicălesc dacă încercam să o disciplinez. Cu cât el părea să nu facă nimic ca să o modeleze, cu atât mai cicălitoare păream eu... Îmi doream să-i pot oferi ceva, să fiu în viața ei acel element care lipsea, dar probabil că nu eram destul de flexibilă (Smith, 1990, p. 42).

Există puține norme stabilite care să definească relația dintre părintele vitreg și copilul vitreg. Copilul ar trebui să-l strige pe părintele vitreg pe nume, sau ar fi mai potrivit să-i spună „mamă" sau „tată"? Ar trebui părintele vitreg să-și disciplineze copii vitregi așa cum ar face-o un părinte natural? Cum ar trebui un părinte vitreg să-l trateze pe partenerul nou al fostului său soț/soție în cazul când preia copiii?

Această scrisoare și răspunsul de mai jos sau apărut în *Dear Abbie*, o „rubrică de probleme" existentă în multe ziare americane.

Dragă Abbie,
Acum un an m-am căsătorit cu Ted. Soția lui (Maxine) a murit și l-a lăsat cu doi copii, în vârstă de șase și respectiv opt ani. Aceasta este pentru mine prima căsătorie. Eu susțin că având în vedere că Maxine e moartă, Ted să nu mai aibă legături cu rudele lui Maxine. Ted susține că părinții lui Maxine vor fi totdeauna socrii lui. Ei bine, și eu am părinți, cu ei cum rămâne? Nu poți avea decât un rând de socri o dată, iar părinții *mei* ar trebui să fie tratați cu bunici și ei, dar nu sunt. „Bunic" și „bunică" li se spune părinților lui Maxine. Părinții mei sunt „papa Pete" și „mama Mary". Credeți că e corect?... Și eu ce pot să fac? (semnat o persoană cu probleme de socri)

Dragă persoană cu probleme de socri,
Chiar dacă în principiu Ted nu mai este ginerele părinților lui Maxine, te sfătuiesc să nu te cramponezi de aceste aspecte. Există încă o legătură puternică între foștii socri ai lui Ted și nepoții lor, așa că dacă ești înțeleaptă nu o să te amesteci în ele, deoarece au fost stabilite înainte ca tu să intri în familie. Bunicii sunt bunici pentru totdeauna. (Citat din Vischer și Vischer, 1979, p. 132).

Familiile vitrege își dezvoltă tipuri de legături de rudenie care sunt noi în societățile occidentale, deși problema prin care trece „persoana cu probleme de socri" ar fi fost comună și în Europa medievală și în alte societăți tradiționale. Dificultățile create prin recăsătorirea *după divorț* sunt într-adevăr noi. Membrii acestor familii își creează propriile lor moduri de adaptare la relativ neîncadratele circumstanțe în care se găsesc. Unii autori vorbesc azi despre *familia binucleară*, înțelegând prin aceasta că cele două familii care se formează după divorț cuprind totuși, un singur sistem familial în care sunt incluși copiii.

Posibila varietate de legături familiale cu diferite moduri de organizare, așa cum a fost menționată mai sus, este foarte răspândită. Să ne închipuim, de exemplu, că un soț și o soție cu doi copii divorțează, apoi fiecare se recăsătorește. În noua familie a soției pot exista propriii ei doi copii, plus probabil unul sau mai mulți copii ai noului soț. Fostul soț se căsătorește de asemenea, cu o femeie cu copii, care vin să locuiască cu ei. Fiecare dintre soți pot continua să-și vadă copiii cu regularitate, cât și copiii-vitregi, indiferent cine cu cine locuiește. Asemenea legături pot aduce cu ele alte înrudiri, cu părinții fostului soț, de exemplu. În plus, fiecare dintre căsătoriile noi pot produce alți copii. Poate că cea mai potrivită concluzie care poate fi trasă este aceea că, în timp ce căsătoriile sunt destrămate prin divorț, familiile în întregul lor nu sunt. Mai ales acolo unde sunt și copii, multe legături persistă în ciuda reconstrucției legăturilor de familie, produse în urma recăsătoririi.

„Adio" copiilor?

Un studiu realizat de British Family Formation Survey în 1976 a descoperit că numai 1% dintre femeile căsătorite la vremea aceea nu doreau să aibă copii. Un raport recent al Biroului pentru Recensământul Populației și Statistică, dimpotrivă, a prezis că 20% dintre femeile născute între 1960 și 1990 nu vor avea copii, din propria lor hotărâre. Femeile din Marea Britanie, de azi, abordează decizia de a avea copii în contextul altor motivații pe care le au în viață, printre care și succesul în muncă și autonomia în viața privată. Rata fertilității scade practic în toate țările vest-europene de asemenea (fig. 7.3.).

Femeia fără copii nu mai e fata bătrână și tristă de odinioară. Fie că e căsătorită sau nu, ea poate să fi luat hotărârea de a nu avea copii, ca o afirmare a libertății de a alege. Dar există și motive negative. Posibilitățile noi de a face carieră în Marea Britanie nu au fost dublate de asistența socială corespunzătoare pe timpul concediului de maternitate și de îngrijire a copilului. Unele pot fi reticente în a avea copii pentru că sunt îngrijorate de posibilitatea de a divorța și de a recădea în sărăcie.

Fie că sunteți bărbat sau femeie, ar trebui să vă gândiți la aceste posibile evoluții în legătură cu propriul dvs. viitor. Veți fi unul dintre cei care susțin că nu-și doresc să aibă copii niciodată? Veți mai gândi la fel peste 10-15 ani?

Figura 7.3. – Rata natalității în țările Uniunii Europene, între 1960 și 1990

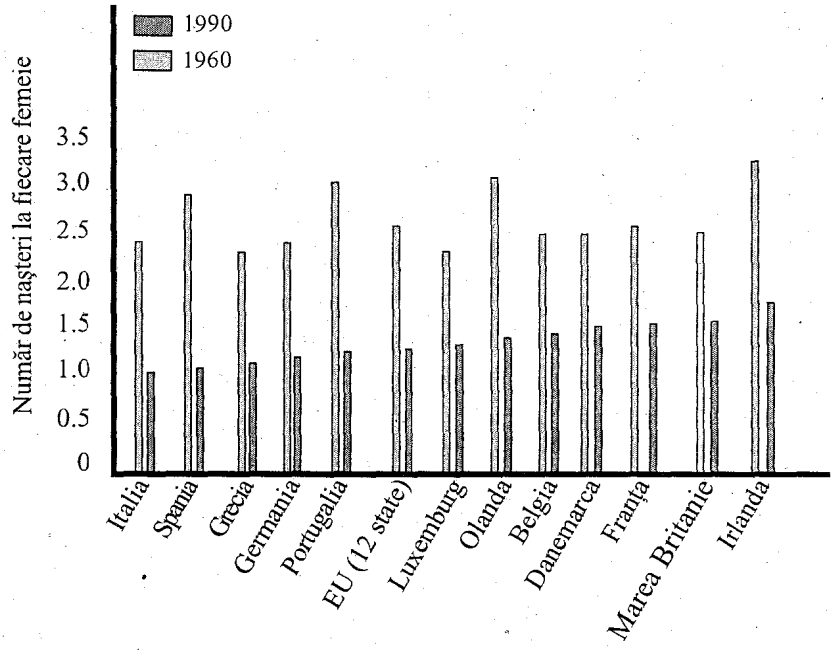

Sursa: Eurostat 1993, *Sociology Review*, nov. 1995 (Phillip Allan Publishers), p. 34.

FAȚA NEVĂZUTĂ A FAMILIEI

Întrucât relațiile de familie și de rudenie formează o parte din viața noastră a tuturor, viața de familie cuprinde practic întreaga gamă a experiențelor emoționale. Relațiile de familie – cele între soț și soție, părinți și copii, frați și surori sau între rude mai îndepărtate– pot fi cordiale și presărate cu împliniri. Dar ele pot fi la fel de bine încărcate cu cele mai grave tensiuni, ducând oamenii la disperare și supunându-i unui profund sentiment de teamă și vinovăție. „Fața nevăzută" a vieții de familie este profundă și adesea nu se potrivește cu imaginea ideală evidențiată adesea în reclamele televizate și în mediile populare, în general. Există multe aspecte ale laturii oprimante a familiei, printre care conflictele și ostilitățile care duc la separare și divorț, pe care tocmai le-am menționat, precum și asocierea relațiilor de familie cu instalarea unor boli mentale. Dar unele dintre cele mai distructive, prin consecințele lor, sunt abuzul incestuos asupra copiilor și violența domestică.

Abuzul sexual asupra copiilor și incestul

Abuzul sexual asupra copiilor este un fenomen răspândit și care se manifestă de multe ori în contextul familiei. Abuzul sexual asupra copiilor poate fi cel mai ușor definit drept desfășurarea de acte sexuale de către adulți cu copii sub vârsta majoratului (16 ani în Marea Britanie). *Incestul* se referă la relațiile sexuale practicate între rude apropiate. Nu orice formă incest este și un abuz sexual asupra unui copil. De exemplu, relațiile sexuale dintre frate și soră sunt incestuoase, dar nu se conformează definiției abuzului. În cazul abuzului sexual asupra unui copil, adultul exploatează copilul în scopuri sexuale (Ennew, 1986). Cu toate acestea, cea mai comună formă de incest este una care se încadrează tot la abuzul sexual asupra copiilor, anume relația incestuoasă dintre tați și tinerele fiice. Incestul și abuzul sexual asupra copiilor în general, sunt fenomene „descoperite" abia în ultimii 10-20 de ani. Desigur, se știa de multă vreme că au loc asemenea acte sexuale, dar majoritatea observatorilor sociali au presupus că tabuurile puternice care se mențineau împotriva acestui comportament făceau ca ele să aibă loc extrem de rar. Adevărul însă este altul. Abuzul sexual asupra copiilor s-a dovedit a fi îngrijorător de obișnuit. El se manifestă probabil mai des în rândul familiilor din clasele de jos, dar există la toate nivelele ierarhiei sociale.

Este aproape sigur că creșterea acestora rezultă ca urmare a atenției directe acordate problemei de către agențiile de asistență socială și de poliție. Este la fel de sigur că asemenea statistici reprezintă doar vârful aisbergului. În unele studii întreprinse în Marea Britanie și în Statele Unite în anii 1980, s-a descoperit că mai mult de o treime dintre femei fuseseră victimele ale abuzului sexual în copilărie, adică suportaseră atingeri sexuale nedorite. În cazul bărbaților, cifra era de 10% (Russell, 1984).

Deşi, există în cele mai vizibile versiuni caracterul lui este limpede, adevărata întindere a abuzului sexual asupra copiilor este greu, dacă nu imposibil de calculat, din cauza nenumăratelor forme pe care le poate îmbrăca. Poate fi oferită o definiţie generală, dar ea poate fi şi supusă unor interpretări variabile. Astfel, după o formulare intens utilizată, abuzul sexual asupra unui copil există atunci când „o altă persoană, matură din punct de vedere sexual, implică copilul în orice activitate care ar putea-o conduce la excitaţie sexuală. Aceasta poate implica atingerea, copulaţia, expunerea organelor sexuale, oferirea de materiale pornografice şi discuţiile erotice" (citat din Taylor, 1992, pp. 26-27).

Până acum nu s-a ajuns totuşi la o definiţie general acceptată de cercetători sau judecători, nici în privinţa abuzului asupra copiilor în general, şi nici a abuzului sexual în particular. Un articol din Drepturile Copiilor, act adoptat în 1989, vorbeşte despre „răul semnificativ" cauzat de lipsa îngrijirii adecvate, dar ce înseamnă „semnificativ" rămâne neprecizat. Societatea naţională pentru Protecţia Copiilor defineşte patru categorii de abuzuri: „neglijarea", „abuzul fizic", „abuzul emoţional" şi „abuzul sexual". Abuzul sexual este definit drept „contactul sexual dintre un copil şi un adult, în scopul obţinerii de satisfacţii sexuale de către adult" (Lyon şi de Cruz, 1993).

În Marea Britanie au avut loc aproximativ 40 de anchete legate de abuzurile suportate de copii, la începutul anilor '80 şi mijlocul anilor '90. Cea mai controversată a fost ancheta din Cleaveland în 1987. În cazul din Cleveland erau implicaţi doi doctori, Marietta Higgz şi Geoffrey Wyat. Ei identificaseră un număr de copii din cartierul în care locuiau, care fuseseră abuzaţi sexual în familie. Părinţii cărora li s-au luat copiii, de către asistenţii sociali, ca urmare a acestei anchete, au protestat vehement, susţinându-şi nevinovăţia.

Doctorii poliţiei s-au opus diagnosticului şi s-a stârnit o adevărată dezbatere la nivel naţional, însoţită de numeroase articole din presă despre acest caz. Directorul serviciului social din Cleveland a recunoscut mai târziu că 12 familii, având 26 de copii, fuseseră acuzate pe nedrept. Puţine probleme creaseră asemenea emoţii puternice, iar practicanţii abuzului sexual împotriva copiilor, de regulă neagă cu tărie acest delict. Pe de altă parte, acolo unde părinţii sau membrii de familie sunt acuzaţi pe nedrept, se produce o mare suferinţă emoţională.

De ce au intrat în centrul atenţiei publice atât de brusc incestul şi abuzul sexual asupra copiilor? În parte, răspunsul pare să fie acela că tabuurile împotriva acestei activităţi au făcut ca lucrătorii sociali şi cercetătorii speciali să fi fost reticenţi în trecut să pună întrebări în legătură cu aceasta părinţilor şi copiilor. Mişcarea feministă a jucat un rol important în atragerea atenţiei publice, iniţial asupra abuzului sexual ale cărui victime sunt copiii, ca element important în campaniile împotriva hărţuirii sexuale şi a exploatării. O dată ce cercetătorii au început să pătrundă în cazurile suspecte de abuz sexual asupra unor copii, au apărut la lumină încă multe altele. „Descoperirea" abuzului sexual asupra copiilor, începută în Statele Unite, a devenit un fenomen internaţional (La Fontaine, 1990).

Nu ştim exact câte dintre abuzurile sexuale asupra copiilor sunt incestuoase, dar este probabil că majoritatea au loc într-un context familial. Atât natura relaţiei incestuoase cât şi actele sexuale comise sunt extrem de variate. Majoritatea studiilor indică faptul că 70-80% dintre cazurile de incest sunt relaţii tată-fiică sau tată vitreg-fiică. Dar se întâmplă şi relaţii de tip unchi-nepoată, frate-soră, tată-fiu, mamă-copil şi chiar bunic-nepot. Unele contacte incestuoase sunt trecătoare şi nu depăşesc joaca cu organele sexuale ale copilului practicată de către adult sau încurajarea copilului de a atinge organele genitale ale adultului. Altele sunt mult mai complexe şi pot avea loc de-a lungul mai multor ani. Copiii în cauză sunt de regulă mai mari de doi ani, dar au fost înregistrate şi cazuri de abuzuri sexuale cu bebeluşi.

Uneori în acelaşi grup familial există relaţii incestuoase multiple. De exemplu, într-un studiu a fost prezentat un caz în care tatăl avusese relaţii sexuale complete cu fiica sa în vârstă de 14 ani şi comisese şi sodomie asupra fiului său în vârstă de 13 ani, care la rândul lui avusese relaţii sexuale cu sora sa, la fel ca şi un alt frate. Mama ştia despre aceste activităţi, dar era prea speriată de soţul ei, ca să povestească ceva autorităţilor. Întreaga întindere a abuzurilor a ieşit la iveală abia atunci când tatăl a fost arestat pentru molestarea fiicei sale (CIBA Foundation, 1984, p. 128).

În multe cazuri de incest se recurge la forţă sau la ameninţarea cu forţa. Uneori copiii pot fi cooperanţi, dar se pare că acest lucru se întâmplă destul de rar. Copiii sunt şi ei fiinţe sexuale, desigur, şi adesea încearcă jocuri sexuale nevinovate sau explorări între ei. Dar marea majoritate a copiilor supuşi contactelor sexuale cu membrii adulţi ai familiilor lor găsesc această experienţă respingătoare, ruşinoasă sau neplăcută.

În prezent, există suficiente materiale care să indice că abuzul sexual asupra copiilor poate avea consecinţe pe termen lung în ce-l priveşte pe cel care îl suportă. Studiile asupra prostituţiei, a delincvenţei juvenile, a vagabondajului juvenil şi a narcomaniei arată că un mare procent dintre tinerii implicaţi au suferit în copilărie abuzuri sexuale. Desigur, corelaţia nu înseamnă neapărat cauzalitate. A demonstra că oamenii din aceste categorii au fost abuzaţi sexual pe când erau copii nu demonstrează neapărat că aceste abuzuri au fost cauza comportamentului lor de mai târziu. Probabil că este implicată o întreagă gamă de factori, cum ar fi conflictele familiale, neglijarea de către părinţi şi violenţa fizică.

Explicaţii

Pentru a explica de ce au loc incestul şi, într-un sens mai larg, abuzul sexual asupra copiilor, trebuie să ţinem seama de două lucruri. Mai întâi, de ce sunt atraşi adulţii de activităţi sexuale în care sunt implicaţi copiii şi, în al doilea rând, de ce majoritatea abuzurilor sexuale sunt comise de bărbaţi. Fiecare dintre acestea ridică probleme complexe, datorită naturii variabile a actelor şi a relaţiilor desfăşurate. Putem afirma cu oarecare siguranţă că doar o mică proporţie dintre cei care abuzează

sexual de copii suferă de tulburări mentale. Cu alte cuvinte, nu putem explica atracția adulților față de relațiile sexuale cu copii prin prisma dereglărilor psihice.

Majoritatea celor care abuzează de copii nu par să aibă vreo *preferință* pentru relațiile sexuale cu copii, în dauna celor cu alți adulți. Este mai degrabă vorba despre disponibilitatea lor, îmbinată cu exercitarea puterii. Copiii care cresc în familie sunt ființe dependente și extrem de vulnerabile la cerințele părinților sau la alte presiuni. Adulții care comit incest cu propriii lor copii par să fie adesea timizi, stânjeniți și stângaci în relațiile lor cu alți adulți. Mulți par să nu-și satisfacă doar impulsurile sexuale, ci să caute afecțiunea pe care nu o pot găsi în altă parte. Aici putem face o legătură cu faptul că marea majoritate a celor care comit abuzuri sunt bărbați. În capitolul 5, „Genul și sexualitatea", am discutat despre „inexpresivitatea masculină", adică dificultatea pe care o au bărbații în exprimarea propriilor sentimente, un fenomen care are probabil adânci origini psihologice. Bărbații ajung să asocieze exprimarea sentimentelor direct cu sexualitatea, în timp ce femeile se concentrează mai mult asupra relațiilor în ansamblul lor. Bărbații asociază de asemenea sexualitatea cu afirmarea puterii și cu supunerea partenerilor lor. De aceea, pentru ei diferența între sexualitatea adultă și atracția sexuală față de copii este mai mică decât în cazul femeilor.

Așa cum susținea David Finkelhor, unul dintre cei mai importanți oameni de știință care au studiat abuzul la care sunt supuși copiii, o astfel de interpretare oferă explicații clare despre unele schimbări sociale și psihologice, care ar putea ajuta la reducerea exploatării sexuale a copiilor:

> Mai întâi, bărbații ar putea beneficia de ocazia de a-și exercita afecțiunea și dependența în relații care nu implică sexul, cum ar fi prietenia între bărbați și mângâierile reciproce dintre copii. Apoi, împlinirea sexualității heterosexuale și-ar putea pierde sensul de, criteriu definitoriu al masculinității. În al treilea rând, bărbații ar putea învăța să se bucure de relații sexuale bazate pe egalitate. Cei care se simt confortabil și pricepuți în relații cu femei la același nivel de maturitate, este foarte puțin probabil să exploateze sexualitatea copiilor. Pe măsură ce se schimbă relațiile bărbaților cu femeile, se vor schimba și relațiile lor cu copiii. (Finkelhor, 1984, p. 13).

Violența în familie

Violența în decorul familial reprezintă un domeniu prin excelență masculin. Putem defini violența domestică drept abuzul fizic exercitat de unul dintre membrii familiei asupra altuia sau și a celorlalți. Studiile arată că, din nou, primele victime ale abuzului fizic sunt copiii, în special cei mici, în vârstă de sub șase ani. Al doilea tip de violență în ordinea obișnuinței, este cel exercitat de soți împotriva soțiilor. Dar și femeile pot fi cele care practică violența în familie, îndreptată împotriva copiilor mici și a soților.

În fapt, casa este locul cel mai periculos din societatea modernă. În termeni statistici, o persoană de orice vârstă sau sex poate fi mult mai ușor supusă unei agresiuni fizice în propria casă decât noaptea pe stradă. Una din patru crime în Marea Britanie este comisă de un membru de familie asupra altui membru.

Uneori se susține că femeile sunt aproape la fel de violente acasă, atât față de soți cât și față de copii. Unele studii arată că soțiile își lovesc soții aproape tot atât de des așa cum se întâmplă și invers. Totuși, violența femeilor este mai restrânsă și episodică, față de cea a bărbaților și este mult mai puțin probabil să producă un rău fizic de durată. „Bătaia nevestei" – brutalizarea fizică cu regularitate a soțiilor de către soți – nu are în realitate o echivalentă reciprocă. Iar bărbații care abuzează fizic de copii este foarte probabil că o fac mai des decât femeile, producând răni mai mari.

De ce este violența domestică atât de comună? O serie de factori sunt implicați. Unul este combinația între intensitatea emoțională și intimitatea personală caracteristică vieții de familie. Legăturile de familie sunt în mod normal încărcate puternic afectiv, adesea amestecând dragostea cu ura. Certurile care izbucnesc în cadrul domestic pot să elibereze antagonisme insensibile în același mod în alte contexte sociale. Ceea ce pare doar un incident minor poate precipita ostilități generalizate între soți sau între părinți și copii. Un bărbat tolerant cu excentricitățile altor femei poate deveni furibund dacă soția sa vorbește prea mult la o petrecere sau dezvăluie intimități pe care el ar dori să le păstreze secrete.

O a doua influență este faptul că o bună parte a violenței manifestate din sânul familiei este de fapt tolerantă și chiar acceptată. Deși sancționată social, violența familială are o natură relativ restrânsă, putându-se revărsa cu ușurință în cele mai severe forme de agresiune. Puțini copii din Marea Britanie au fost vreodată pălmuiți sau loviți, chiar și ușor, de către unul dintre părinții lor. Aceste gesturi sunt în general aprobate de către ceilalți și nici măcar nu sunt considerate drept „violență". Dacă un străin ar pălmui un copil într-un magazin pentru că nu i-a plăcut ceva ce acesta a spus sau a făcut, ar fi cu totul altceva. Totuși, nu există nici o diferență în agresiunea în sine.

Deși nu este la fel de bine circumscrisă, se manifestă, sau s-a manifestat în trecut, aprobarea socială a violenței între soți. Acceptabilitatea socială a acestei forme de violență domestică este exprimată în vechiul cântec:

O femeie, un cal și un lemn de alun,
Cu cât îi bați mai mult, cu-atât va fi mai bun.

La locul de muncă și în alte locuri publice, regula generală este că nimeni nu are dreptul să lovească pe altcineva, oricât de antipatic și de enervant ar fi acela. Nu la fel se întâmplă și în familie. Multe studii a demonstrat că o proporție substanțială dintre cupluri consideră că în anumite circumstanțe este legitim ca unul din soți să-l lovească pe celălalt. Aproximativ unul din patru adulți americani aparținând ambelor sexe consideră că există justificări solide pentru ca un soț să-și lovească soția. Un procent mai mic cred că și reciproca este valabilă (Greenblat, 1983).

Totuși, violența în interiorul familiei reflectă și trăsături mai largi ale comportamentului violent. Mulți soți care abuzează fizic de soțiile și copiii lor se comportă violent și în alte împrejurări. Un studiu efectuat de Jeffrey Pagan și colectivul său asupra unui eșantion de soții bătute, a arătat că mai mult de jumătate

dintre soți erau violenți atât față de alții, cât și față de partenerele lor. Peste 80% dintre aceștia fuseseră chiar arestați măcar o dată pentru episoade de violență non-domestică (Fagan, ș.a.; 1983).

ALTERNATIVE LA CĂSĂTORIE ȘI FAMILIE

Comunitatea

Instituția familiei a fost multă vreme criticată. În secolul al XIX-lea, numeroși gânditori propuneau ca viața de familie să fie înlocuită cu forme comunitare de convieţuire. Unele dintre aceste idei au fost puse în practică, printre cele mai cunoscute exemple fiind Comunitatea Oneida, din Noua Anglie, în Statele Unite, înființată la mijlocul secolului al XIX-lea. Aceasta era bazată pe convingerile religioase ale lui John Humphrey Noyem. Fiecare bărbat din comunitate era căsătorit cu fiecare femeie și toți se îngrijeau părinteşte de copiii comunității. După diferite greutăți în perioada de început, grupul s-a extins până la a cuprinde aproximativ 300 de persoane și a rezistat cam 30 de ani înainte de a se destrăma. De atunci s-au mai înființat multe alte comunități, atât în Anglia cât și în alte țări occidentale. O largă varietate de grupuri comunitare a luat ființă în anii '60, adesea implicând relații sexuale libere, în interiorul grupului și responsabilitatea colectivă pentru creşterea copiilor. Câteva dintre ele există și azi.

Cel mai important exemplu actual de viață domestică comunitară este cel al *kibbutz*-urilor în Israel. Un *kibbutz* este o comunitate de familii și de indivizi care cooperează în vederea creşterii copiilor. Cele mai multe *kibbutz*-uri au fost la început forme colective, dar azi multe s-au orientat către producția industrială. În Israel există peste 240 de *kibbutz*-uri, cuprinzând aproape 100.000 membri. Cele mai mici nu depășesc 50 de membri, în timp ce cele mai mari includ până la 2.000 de oameni. Fiecare *kibbutz* se comportă ca și cum ar fi o singură familie, îngrijirea copiilor fiind considerată responsabilitatea întregii comunități și nu a familiei. În unele dintre ele, copiii locuiesc în „case ale copiilor" construite special și nu cu părinții lor, deși își petrec de regulă sfârșitul de săptămână în familie.

Kibbutz-urile au fost înființate la început cu o intenție strictă. Proprietatea comună, alături de creşterea în grup a copiilor erau menite să permită membrilor *kibbutz*-urilor să se despartă de natura individualistă, competitivă, a vieții în societatea modernă. Aceste idealuri nu au fost nicidecum abandonate, dar de-a lungul anilor, majoritatea *kibbutz*-urilor au optat pentru aranjamente de viață mai convenționale decât cele din etapele de început. De exemplu, este mai obișnuit pentru copii să doarmă împreună cu părinții lor, decât era mai înainte. Casele copiilor din *kibbutz*-urile, de azi, pot fi descrise mai curând ca locuri în care sunt asigurate servicii de supraveghere completă a copiilor, decât ca exprimând responsabilitatea comunală pentru creşterea lor.

Concubinajul

Concubinajul – situația în care un cuplu care are o relație sexuală locuiește împreună fără să fie căsătorit – a devenit tot mai răspândit în societățile occidentale. În Marea Britanie, până de curând, concubinajul era privit ca fiind imoral. Totuşi, prin anii 1980 numărul de bărbați şi femei care împărțeau aceeaşi locuință a crescut brusc. Concubinajul s-a răspândit în rândul studenților de colegiu şi facultate. Studiile din Statele Unite arată că aproximativ unul din patru studenți locuiește în perioada studenției împreună cu partenerul său, cu care are o relație sexuală.

Concubinajul în Marea Britanie azi pare să fie în majoritatea cazurilor o etapă experimentală înaintea căsătoriei. Tinerii ajung să locuiască împreună de regulă aflându-se în această situație, fără ca aceasta să fi fost planificată. Un cuplu care are deja o relație sexuală petrece tot mai mult timp împreună cu partenerul, renunțând până la urmă la una sau cealaltă locuință individuală. Tinerii care locuiesc împreună aproape întotdeauna anticipează că se vor căsători cândva, dar nu în mod necesar, cu partenerii din momentul respectiv. Doar o mică parte dintre aceştia îşi folosesc resursele financiare în comun.

De-a lungul ultimilor 40 de ani, s-a constatat o creştere cu 400% a numărului de persoane din Marea Britanie care locuiesc în concubinaj înaintea căsătoriei. Doar 4% dintre femeile născute în anii '20 şi 19% dintre cele născute în anii '40 trăiau în concubinaj – dar aproape jumătate din cele născute în anii '60. Se prevede că patru din cinci cupluri căsătorite vor fi trăit împreună înaintea căsătoriei în anul 2000 (Wilkinson şi Mulgan, 1995).

Legătura strânsă dintre concubinaj şi căsătorie este indicată în figura 7.4. care reflectă cercetarea întreprinsă la Universitatea din Essex. Majoritatea cuplurilor vor fi probabil împreună după zece ani şi aproape două treimi se vor căsători cu partenerii respectivi. Acest lucru nu e deloc surprinzător, întrucât cercetările indică faptul că majoritatea tinerilor concep concubinajul ca pe o „căsătorie de probă".

Figura. 7.4. – Ce se întâmplă cu relațiile de concubinaj în timp: rezultate probabile ale cuplurilor care trăiesc în concubinaj după zece ani

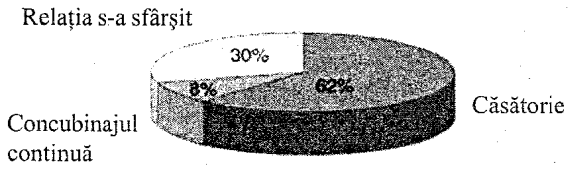

Sursa: „Living in Britain", statistică pe baza răspunsurilor la cercetare, University of Essex, 1995.

În alte țări europene, mai ales în zonele rurale, concubinajul are o lungă istorie ca practică legitimă. Așa se întâmplă în țările nordice, care au în realitate cele mai înalte rate ale concubinajului în prezent. Totuși, nu există o strânsă legătură cu trecutul. În Suedia în anii '60, de exemplu, doar 1% dintre cupluri trăiau în concubinaj; azi această cifră se ridică cu aproximație la 40%. Ca și în alte țări europene, majoritatea celor care au trăit în concubinaj se căsătoresc după câtva timp sau atunci când au copii. Concubinajul a primit adesea un statut legal, astfel încât, dacă o relație se întrerupe, indivizii pot pretinde prin lege împărțirea bunurilor și pensia alimentară.

Familiile cu părinți homosexuali

Mulți bărbați și femei homosexuali trăiesc în prezent, în cupluri în care relațiile sunt stabile, dintre care unele s-au „căsătorit" formal, chiar dacă aceste ceremonii nu au relevanță în fața legii. Toleranța față de homosexualitate a fost însoțită de o tendință crescândă a tribunalelor de a acorda custodia copiilor unor mame care trăiau în relații homosexuale. Tehnicile de inseminare artificială scordă femeilor homosexuale șansa de a putea avea copii și de a-și forma *familii cu părinți homosexuali* fără să aibe relații heterosexuale. În timp ce practic toate familiile homosexuale cu copiii din Marea Britanie sunt compuse din două femei, a existat o perioadă, către sfârșitul anilor '60 și începutul anilor '70 când agențiile de plasament social din mai multe orașe din Statele Unite plasau adolescenți abandonați aparținând familiilor de homosexuali în custodia unor cupluri masculine de homosexuali. Practica a fost întreruptă și datorită reacțiilor adverse ale publicului (vezi și cap. 5 „Genul și sexualitatea").

Celibatul

Mai mulți factori au concurat la creșterea numărului de persoane care preferă să trăiască singure, în societățile occidentale moderne. Unul este tendința de a se căsători cât mai târziu – în prezent, oamenii se căsătoresc cam cu trei ani mai târziu decât în anii '60; altul este rata ascendentă a divorțurilor. Alt motiv îl constituie numărul tot mai mare de persoane în vârstă din rândul populației, ale căror parteneri au murit. Celibatul înseamnă lucruri diferite în perioade distincte ale ciclului vieții. În ziua de azi, o mai mare proporție de tineri între 20 și 30 de ani sunt actualmente necăsătoriți față de ce se întâmpla înainte. Între 30 și 40 de ani, doar un mic număr de persoane nu au mai fost căsătorite niciodată. Majoritatea celor singuri în vârstă de 30-50 de ani sunt divorțați și se află „între" căsătorii. Cei mai mulți oameni singuri de peste 50 de ani sunt văduvi.

Peter Stein a intervievat 60 de celibatari între 25 și 45 de ani (Stein, 1980). Majoritatea erau nehotărâți în privința stării lor. Ei recunoșteau că celibatul le era adesea de folos în cariera profesională, deoarece se puteau concentra cu totul asupra muncii; el făcea posibilă o mai mare varietate de experiențe sexuale, permițând totodată libertate totală și autonomie. Pe de altă parte, ei recunoșteau dificultatea de a fi singuri, într-o lume în care majoritatea celor de aceeași vârstă erau căsătoriți și

sufereau de izolare şi singurătate. În total, cei mai mulţi găseau că argumentele în favoarea căsătoriei erau mai mari decât motivele pentru a rămâne singuri.

DEZBATEREA DESPRE „VALORILE FAMILIALE"

„Familia este pe cale de dispariţie" sunt de părere avocaţii ce se ocupă de valorile familiale, observând schimbările din ultimele decenii – o atitudine mai liberală şi mai deschisă faţă de sexualitate, o rată a divorţurilor explozivă şi o căutare generală a fericirii personale în dauna vechilor concepţii despre datoria faţă de familie. Trebuie să recâştigăm sensul moral al vieţii de familie, susţin ei. Trebuie să reinstalăm familia tradiţională, care era mult mai stabilă şi mai ordonată decât încâlcitul mod de relaţii în care ne găsim azi fiecare din noi.

„Ba nu, răspund criticii. Vă închipuiţi doar că familia este pe cale de dispariţie. De fapt, ea se diversifică. Ar trebui să încurajăm activ o varietate de forme de familie şi de viaţă sexuală, în loc să ne străduim să comprimăm pe toată lumea în aceleaşi tipare."

De partea cui se află oare dreptatea? Probabil că ar trebui să fim circumspecţi cu ambele opinii. O întoarcere la familia tradiţională nu este posibilă. Şi nu numai pentru că, după cum am explicat mai devreme, familia tradiţională aşa cum era ea considerată de obicei, nu a existat niciodată, sau pentru că familiile din trecut aveau prea multe faţete opresive ca să mai poată fi un model în prezent. Ci şi pentru că schimbările sociale care au transformat formele mai vechi de căsătorie şi familie sunt ireversibile. Femeile într-un număr din ce în ce mai mare nu se mai întorc la viaţa domestică pe care au părăsit-o cu atâta greutate. Parteneriatul sexual şi căsătoria de azi, „la bine şi la rău", nu mai sunt ce-au fost odată. Comunicarea emoţională, mai precis crearea activă şi menţinerea unor relaţii, a devenit centrală în viaţa noastră, în domeniul personal şi familial.

Care va fi rezultatul? Rata divorţurilor se poate să se fi echilibrat după acea creştere bruscă, dar nu să scadă. Toate datele legate de divorţ sunt în oarecare măsură estimative, dar pe baza tendinţelor din trecut putem bănui că aproximativ 60% dintre căsătoriile contractate în prezent s-ar putea termina cu un divorţ în următorii zece ani.

Divorţul, după cum am văzut, nu este totdeauna o rezultantă a nefericirii. Cei care s-ar fi putut simţi odinioară constrânşi să rămână în căsătorii insuportabile pot porni o viaţă nouă. Dar nu e nici o îndoială că tendinţele care afectează sexualitatea, căsătoria şi familia creează tensiuni profunde pentru unii, în timp ce pentru alţii generează noi posibilităţi de satisfacţie şi împlinire personală.

Cei care susţin că marea diversitate de forme de familie existentă azi trebuie privită cu bucurie, întrucât ne eliberează de limitările şi suferinţele trecutului, au cu siguranţă întrucâtva dreptate. Bărbaţii şi femeile pot rămâne necăsătoriţi dacă doresc, fără să trebuiască să înfrunte dezaprobarea socială

ce deriva cândva, din a fi celibatar sau şi mai rău, fată de bătrână. Cuplurile care trăiesc împreună nu mai sunt respinse socialmente de prietenii lor mai „responsabili", căsătoriţi. Cuplurile de homosexuali pot locui împreună şi chiar creşte copii fără a avea de-a face cu acelaşi nivel de ostilitate pe care l-ar fi întâmpinat în trecut.

O dată spuse aceste lucruri, este greu de contestat concluzia că ne aflăm la o răspântie. Va aduce viitorul în continuare decăderea căsătoriilor sau a parteneriatului de lungă durată? Vom popula din ce în ce mai mult un peisaj emoţional şi sexual brăzdat de amărăciune şi violenţă? Nu se poate afirma nimic cu siguranţă. Dar o asemenea analiză sociologică a căsătoriei şi familiei aşa cum tocmai am întreprins aici sugerează cu fermitate că nu ne vom rezolva problemele privind către trecut. Trebuie să încercăm să împăcăm libertăţile individuale pe care am ajuns să le preţuim în viaţa noastră personală cu nevoia de a forma relaţii stabile şi de durată cu alţi oameni.

REZUMAT

❶ Rudenia, familia şi căsătoria sunt termeni îndeaproape legaţi, cu o semnificaţie centrală pentru sociologie şi antropologie. Rudenia cuprinde atât legături genetice cât şi unele iniţiate prin căsătorie. Familia este un grup de persoane constituit, care au responsabilitatea creşterii copiilor. Căsătoria reprezintă o legătură acceptată social între două persoane care locuiesc împreună, având o relaţie sexuală.

❷ O familie nucleară este o familie în care un cuplu căsătorit (sau un părinte singur) trăieşte împreună cu copiii, proprii sau adoptaţi. Acolo unde alte rude în afara cuplului căsătorit şi a copiilor locuiesc în aceeaşi familie sau sunt într-o relaţie apropiată şi continuă cu aceştia, vorbim despre familia lărgită.

❸ În societăţile occidentale căsătoria, şi deci şi familia, sunt asociate cu monogamia (o relaţie sexuală acceptată social, între un bărbat şi o femeie). Multe alte culturi tolerează sau încurajează poligamia, situaţie în care un individ poate fi căsătorit cu două sau mai multe persoane simultan. Poligamia, situaţia în care un bărbat se poate căsători cu mai mult de o soţie, este mult mai obişnuită decât poliandria, în care o femeie poate avea mai mult de un soţ.

❹ În Europa occidentală şi Statele Unite, trăsăturile familiei nucleare au fost puternic implantate cu mult înaintea dezvoltării industrializării, deşi au fost profund influenţate de aceasta. Schimbările trăsăturilor familiei au fost determinate de factori precum dezvoltarea guvernării centralizate, expansiunea oraşelor şi metropolelor, şi serviciul în cadrul unor organizaţii din afara sferei de influenţă a familiei. Aceste schimbări tind să producă o evoluţie pe plan mondial către sistemele nucleare familiale, evadând formele de familie lărgită şi alte tipuri de grupuri constituite pe relaţii de rudenie.

5. Majoritatea țărilor prezintă o diversitate de forme de familie. În Anglia, de exemplu, familiile de origine sud-asiatică și ameridiană diferă de tipurile dominante de familie.
6. În perioada postbelică au avut loc schimbări majore în trăsăturile vieții de familie în Occident. Un mare procent de femei sunt salariate, rata divorțului este în creștere și o mare parte din populație este compusă fie din familii cu un singur părinte fie din copii care locuiesc cu părinții vitregi. Concubinajul (în care un cuplu locuiește împreună, având o relație sexuală în afara căsătoriei) a devenit tot mai obișnuit în multe țări industrializate.
7. Multe persoane trăiesc azi în familii vitrege. O familie vitregă este creată atunci când un părinte care are unul sau mai mulți copii se recăsătorește sau trăiește în concubinaj cu un partener nou.
8. Viața de familie este departe de a fi întotdeauna un tablou al fericirii și armoniei. „Fața nevăzută" a familiei constă din abuzul sexual și violența domestică ce o însoțește adesea. Majoritatea abuzurilor sexuale pot fi imputate bărbaților și par să fie legate de unele tipuri de comportament violent de care unii bărbați se fac răspunzători.
9. Căsătoria a încetat să mai fie (dacă a fost vreodată) condiția obligatorie pentru o experiență sexuală normală; pentru ambele sexe, ea nu mai constituie baza activității economice. Cu siguranță că varietatea formelor de relații sexuale și sociale va înflori și mai mult. Căsătoria și familia rămân instituții bine determinate, dar care trec prin frământări și presiuni majore.

LECTURI SUPLIMENTARE

Stewart Asquith și **Anne Stafford**, *Families and the Future* (Edinburgh, HMSO, 1995). O analiză a problemelor legate de copii și viitorul familiei.

Diana Gittins, *The Family in Question*, (London, Macmillan, 1992). O versiune actualizată a textului, care dezbate aspecte de primă importanță ale vieții de familie în societățile moderne.

Helen O'Connell, *Women and the Family* (London, Zed Books. 1994). O revizuire a rolului femeilor în relațiile de familie.

Roderick Phillips, *Entying the Knot: A Short History of Divorce* (Cambridge, Cambridge University Press, 1991). Un studiu accesibil al istoriei divorțului în Europa și în Statele Unite.

Ann Phoenix, *Young Mothers?* (Cambridge, Polity Press, 1991). O discuție asupra problemele mamelor adolescente în societatea modernă.

TERMENI IMPORTANȚI

- *familie nucleară*
- *familie lărgită*
- *monogamie*
- *poligamie*
- *poliginie*
- *poliandrie*
- *individualism afectiv*
- *monogamie serială*
- *moştenire patrilineară*
- *moştenire matrilineară*
- *familie cu un singur părinte*
- *tată absent*
- *familii vitrege*
- *abuz sexual asupra copiilor*
- *incest*
- *kibbutz*
- *concubinaj*
- *familii cu părinți homosexuali*

8. DEVIAȚIE ȘI DELICT

CONCEPTE DE BAZĂ

STUDIUL COMPORTAMENTULUI DEVIANT
Ce este devianța? • Norme și sancțiuni

TEORII DESPRE DELICT ȘI DEVIANȚĂ
Punctul de vedere biologic • Punctul de vedere psihologic • Societate și delict: teorii sociologice • Concluzii teoretice

DELINCVENȚĂ ȘI STATISTICI REFERITOARE LA DELICTE
Noul realism de stânga • Omuciderea și alte delicte violente

ÎNCHISORILE ȘI PEDEAPSA
Schimbări ale modalităților de pedepsire • Închisorile și implicarea morală • Protestul în închisoare și alternativele detenției • Pedeapsa cu moartea

GEN ȘI DELINCVENȚĂ
Rate ale delincvenței masculine și feminine • Fetele din bandă • Violența în închisoare în rândul femeilor • Evaluare

DELINCVENȚA ȘI „CRIZA MASCULINITĂȚII"

VICTIMELE DELINCVENȚILOR
Delicte împotriva femeilor? • Violul asupra bărbaților

DELICTELE CELOR BOGAȚI ȘI PUTERNICI
Delictele „gulerelor albe" • Delictele guvernamentale

CRIMA ORGANIZATĂ

DELICT, DEVIANȚĂ ȘI ORDINE SOCIALĂ

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• devianță • norme • conformism • delict

Știm cu toții cine sunt devianții sau cel puțin așa suntem înclinați să credem. Devianții sunt acei indivizi care refuză să trăiască în conformitate cu regulile impuse, pe care le respectă majoritatea dintre noi. Ei sunt delincvenții, violenți, consumatori de droguri sau „oameni ai străzii", care nu se potrivesc cu ceea ce majoritatea oamenilor ar defini drept standarde normale de acceptabilitate. Totuși, lucrurile nu stau deloc așa – o lecție pe care sociologia ne-o dă deseori, căci ne încurajează să privim dincolo de ceea ce este evident. Așa după cum vom vedea, noțiunea de deviant nu este de fapt atât de ușor de definit.

Am văzut în celelalte capitole că viața socială umană este guvernată de reguli sau de norme. Activitățile noastre s-ar prăbuși în haos dacă nu am respecta regulile care definesc unele tipuri de comportament ca fiind potrivite în anumite contexte și altele ca fiind nepotrivite. Comportamentul adecvat pe șosele, de exemplu, ar fi imposibil dacă șoferii n-ar respecta regula de conducere pe partea dreaptă.* Aici nu există devianți, s-ar putea crede, poate cu excepția șoferilor sub influența alcoolului sau imprudenți. Însă dacă se crede acest lucru, înseamnă să ne înșelăm. Majoritatea șoferilor nu sunt doar devianți, ci și delincvenți. Căci cei mai mulți dintre șoferi conduc cu mult peste limita de viteză admisă – în condițiile în care nu apare nici o mașină de poliție.

Noi toți suntem conformiști, dar încălcăm și regulile. Cu toții suntem, de asemeni, creatori de reguli. Deși șoferii e posibil să încalce legea pe autostrăzi, în realitate ei au elaborat reguli neoficiale care se suprapun peste cele legale. Atunci când limita de viteză pe autostradă este de 120 km/h, majoritatea șoferilor nu merg cu mai puțin de 140 km/h și au tendința de a încetini doar atunci când străbat zone urbane.

De asemeni, regulile convenționale variază în ceea ce privește definiția condusului imprudent. De exemplu, europenii nordici care merg cu mașina în sudul Italiei unde șoferii încalcă și alte reglementări de trafic, au posibilitatea de a avea o experiență care poate fi de-a dreptul înfiorătoare. În Brazilia, semafoarele și alte controale de trafic nu sunt considerate ca fiind reguli obligatorii, ci doar ca simple sugestii. Automobiliștii din Rio de Janeiro trec pe culoarea roșie a semaforului fără să oprească, excepție făcând cazurile în care mașina intră în intersecție. Acolo când un drum principal se intersectează cu unul secundar, șoferul de pe primul drum socotește că are prioritate, indiferent de ceea ce arată indicatoarele de trafic. Cel care intră de pe drumul secundar trebuie să claxoneze sau să facă semn cu farurile pentru a-i avertiza pe ceilalți șoferi (Lull, 1995).

Atunci când începem studiul comportamentului deviant, trebuie să luăm în considerare ce reguli respectă și ce reguli încalcă oamenii. Nimeni nu încalcă *toate*

* Pentru că autorul este englez, în original este „pe partea stângă" (n.t.).

regulile, tot aşa după cum nimeni nu se conformează tuturor regulilor existente. Chiar şi indivizii care par a se situa complet în afara societăţii obişnuite, cum sunt jefuitorii de bancă, respectă regulile grupurilor din care fac parte. Anumite grupuri cu o reputaţie nu tocmai bună, cum sunt bandele de motociclişti, au coduri stricte de conduită pentru membrii lor; cei care se abat de la ele sunt fie pedepsiţi, fie excluşi.

STUDIUL COMPORTAMENTULUI DEVIANT

Studiul comportamentului deviant reprezintă unul dintre domeniile cele mai interesante şi complexe ale sociologiei. Acesta ne învaţă că nici unul dintre noi nu este atât de normal pe cât ne-ar plăcea să credem. Totodată ne ajută să înţelegem că persoanele al căror comportament pare de neînţeles sau straniu pot fi considerate fiinţe raţionale atunci când înţelegem din ce motiv acţionează în felul respectiv.

Studiul devianţei, asemenea altor domenii ale sociologiei, ne îndreaptă atenţia către *puterea* socială şi către influenţa clasei sociale – diviziunile dintre bogaţi şi săraci. Atunci când considerăm devianţa sau conformarea de la regulile şi normele sociale, trebuie întotdeauna să avem în vedere întrebarea: „*ale cui* reguli?" Aşa după cum vom vedea, normele sociale sunt puternic influenţate de divizările de putere şi de clasă.

Ce este devianţa?

➲ DEVIANŢA poate fi definită drept non-conformism faţă de un set dat de norme, care sunt acceptate de un număr semnificativ de oameni, în cadrul unei comunităţi sau a unei societăţi. Aşa după cum s-a subliniat deja, nici o societate nu poate fi împărţită într-o manieră simplă între cei care deviază de la norme şi cei care se conformează. În anumite ocazii, majoritatea dintre noi încălcăm reguli general acceptate de comportament. E posibil, de exemplu, ca la un moment dat să fi comis nişte furturi minore, cum ar fi mici *şterpeleli* din magazine sau însuşirea unor mici obiecte de la servici – de exemplu bloc-notesuri sau pixuri – pentru uz personal.

Anvergura conceptului de devianţă este foarte largă, aşa cum vor arăta în câteva exemple. Miliardarul Howard Hughes şi-a clădit masiva avere cu ajutorul unui amestec de muncă susţinută, idei inventive şi decizii iscusite. Din punctul de vedere al nevoii sale de a reuşi, activităţile sale s-au conformat unora dintre valorile fundamentale din societăţile occidentale, valori care pun accentul pe dorinţa de recompense materiale şi de realizare a individului. Pe de altă parte, în anumite domenii, comportamentul lui a deviat în mod, clar de la normele impuse. El a trăit ultimii săi ani de viaţă aproape complet izolat de lumea exterioară, ieşind extrem de rar din apartamentul său de hotel, pe care îl transformase în adevărata sa casă. Îşi lăsase părul să crească extrem de lung şi avea o barbă mare şi neîngrijită, care îl făceau să semene mai degrabă cu un profet biblic decât cu un prosper om de afaceri.

Hughes a fost extrem de plin de succes, cât şi extrem de deviant în comportamentul său. Ca exemplu contrastant, am putea lua cariera lui Ted Bundy. În aparenţă, felul de viaţă al lui Bundy era conform normelor de comportament ale unui bun cetăţean. Viaţa pe care a dus-o el n-a fost numai normală, ci şi extrem de merituoasă. De exemplu, el a jucat un rol activ în cadrul *Samaritenilor,* o asociaţie care organizează un serviciu telefonic non-stop pentru persoanele disperate sau care vor să se sinucidă. Cu toate acestea, Bundy a săvârşit mai multe crime oribile. Înainte de a-l condamna la moarte, judecătorul procesului l-a lăudat pe Bundy pentru aptitudinile sale (îşi pledase singur cauza), dar a încheiat remarcând felul în care îşi irosise existenţa. Cariera lui Bundy dovedeşte că o persoană poate părea complet normală, în timp ce, în secret, săvârşeşte acte de devianţă extremă.

Devianţa nu se referă doar la comportamentul individual; ea are în vedere şi activităţile grupurilor. O ilustrare o constituie cultul Hare Krishna, o grupare religioasă ale cărei credinţe şi mod de viaţă sunt diferite de cele ale majorităţii oamenilor din Marea Britanie. Cultul a fost întemeiat în anii '60, când Sril Prabhupada a venit în Occident din India, pentru a răspândi cuvântul conştiinţei lui Krishna. El îşi îndrepta mesajul îndeosebi către tinerii care erau consumatori de droguri, proclamând că poţi „rămâne euforic tot timpul şi poţi descoperi fericirea eternă" urmându-i învăţăturile. Membrii cultului Hare Krishna au devenit un grup familiar spectaculos, dansând şi cântând pe străzi, în aeroporturi şi în alte locuri. Ei erau toleraţi de către majoritatea populaţiei, chiar dacă convingerile lor păreau excentrice.

Membrii cultului reprezintă un exemplu de **subcultură deviantă**. Cu toate că numărul său de membri a scăzut, ei au avut capacitatea de a supravieţui destul de uşor în cadrul societăţii. Organizaţia este bogată, fiind finanţată de donaţii de la membri şi simpatizanţi. Poziţia lor se deosebeşte de cea a unei alte culturi deviante, care ar putea fi menţionată aici sub formă de contrast: cei lipsiţi de o casă. Oameni aflaţi într-o situaţie precară din toate punctele de vedere trăiesc pe străzi zi de zi, petrecându-şi timpul în parcuri sau în clădiri publice (cum sunt bibliotecile). Ei fie dorm în aer liber, fie îşi găsesc adăposturi. Majoritatea celor fără o casă stabilă duc o existenţă mizerabilă, la marginea societăţii.

Norme şi sancţiuni

➲ Toate NORMELE sociale sunt însoţite de sancţiuni care promovează conformismul şi protejează împotriva nonconformismului. O SANCŢIUNE este orice reacţie din partea unora faţă de comportamentul unui individ sau al unui grup, menită să confere certitudinea că persoana sau grupul respectă o anumită normă. Sancţiunile pot fi pozitive (oferirea unor recompense pentru conformitate) sau negative (pedeapsă pentru comportamentul non-conformist). Ele pot fi, de asemeni, oficiale şi neoficiale. Sancţiunile oficiale sunt aplicate de un grup specific de persoane sau de o agenţie pentru a avea grijă de respectarea unui anumit set de norme. Sancţiunile neoficiale sunt reacţii mai puţin organizate şi spontane faţă de non-conformism, ca atunci când

un student este acuzat, prin tachinare, de către prieteni că lucrează prea mult sau că e „tocilar" dacă ia hotărârea de a petrece seara studiind refuzând să meargă la o petrecere.

În societățile moderne, principalele tipuri de sancțiuni formale sunt cele reprezentate de tribunale și închisori. Desigur, poliția este agenția însărcinată cu aducerea vinovaților la proces și cu posibila încarcerare. *Legile* reprezintă sancțiunile formale definite de către guverne ca principii, pe care cetățenii lor trebuie să le respecte; ele sunt folosite împotriva persoanelor care nu se conformează. Acolo unde există legi, există și delicte, pentru că delictul poate fi definit, în cel mai simplu mod, drept orice tip de comportament care încalcă o lege.

Rămâne doar să examinăm principalele teorii care au fost dezvoltate pentru a se interpreta și analiza devianța. Cea mai mare parte a relatărilor despre devianță s-au bazat în special pe studii ale activității delictuale, care va constitui de asemeni, scopul nostru principal.

TEORII DESPRE DELICT ȘI DEVIANȚĂ

Punctul de vedere biologic

➲ Unele dintre primele încercări de explicare a DELICTULUI au avut un caracter preponderent biologic. Criminalistul italian Cesare Lombroso, care a activat în anii 1870, era de părere că tipurile de delicvenți pot fi identificate după forma craniului. El era de acord cu faptul că învățarea socială poate influența dezvoltarea comportamentului criminal, dar considera majoritatea criminalilor ca fiind degenerați din punct de vedere biologic sau cu defecte. Ideile lui Lombroso au fost discreditate în totalitate, dar au fost sugerate în mod repetat în opinii similare. O altă metodă populară de a se încerca demonstrarea influenței eredității asupra tendințelor delictuale era studierea arborelui genealogic. Dar acest lucru nu demonstrează practic nimic despre influența eredității pentru că sunt imposibil de separat influențele moștenite de cele dobândite.

O teorie ulterioară distingea trei tipuri principale de fizic uman și susținea că unul dintre ele este asociat în mod direct cu delicvența. Tipurile musculare, active (mezomorfe) – afirmă teoria – au mai multe șanse de a deveni delincvenți decât cele cu fizic fin (ectomorfe) sau personale mai solide (endomorfe) (Sheldon, 1949; Glueck și Glueck, 1956). Astfel de opinii au fost amplu criticate. Chiar dacă ar exista o relație globală între tipul fizic și delincvență, acest lucru nu ar arăta nimic despre influența eredității. Persoanele aparținând tipului muscular pot fi atrase de activități delictuale pentru că acestea oferă oportunități pentru demonstrarea calităților atletice. În plus, majoritatea studiilor în acest domeniu s-au limitat la delincvenți din școlile de corecție și există posibilitatea ca delincvenții duri, cu o înfățișare atletică, să aibă mai multe șanse de a fi trimiși în astfel de școli decât cei cu o înfățișare fragilă și slăbănogi.

Unii indivizi pot fi înclinați către iritabilitate și agresivitate, iar acest lucru poate fi reflectat în delicvențe care au ca scop atacul fizic asupra altora. Totuși nu există o dovadă decisivă că este moștenită în acest mod vreo trăsătură de personalitate, și chiar dacă s-ar petrece acest lucru, legătura lor cu delincvența ar fi doar una îndepărtată.

Punctul de vedere psihologic

Ca și interpretările biologice, teoriile psihologice despre delict asociază delincvența cu anumite tipuri de personalitate. Unele au sugerat că în cadrul unei minorități de indivizi se dezvoltă o personalitate imorală sau psihopată. **Psihopații** sunt firi retrase, lipsite de emoții care găsesc plăcere în violența de dragul violenței.

Indivizii cu caracteristici psihopate comit într-adevăr uneori delicte violente; există însă probleme majore legate de conceptul de psihopat. Nu este evident că trăsăturile psihopate sunt în mod inevitabil delictuale. Majoritatea studiilor despre persoane considerate a poseda aceste caracteristici au fost referitoare la deținuții condamnați, și există tendința ca personalitățile lor să fie prezentate în mod negativ. Dacă descriem aceleași trăsături în mod pozitiv, tipul de personalitate apare complet diferit și pare a nu exista motiv pentru care oamenii de acest fel să fie delincvenți. Dacă am căuta indivizi psihopați pentru un studiu științific, am putea da următorul anunț (Widom și Newman, 1985).

SUNTEȚI O PERSOANĂ AVENTUROASĂ?
Cercetător dorește să contacteze oameni aventuroși, care au avut o viață incitantă, impetuoasă. Dacă sunteți genul de persoană care ar face orice pentru o provocare, sunați oricând la 337 – xxxx.

Astfel de oameni pot fi exploratori, spioni, împătimiți ai jocurilor de noroc sau doar plictisiți de rutina vieții cotidiene. Este *posibil* ca ei să-și propună să săvârșească acțiuni delictuale, dar este la fel de posibil ca ei să caute provocarea pe căi respectabile din punct de vedere social.

Teoriile psihologice despre delincvență pot, în cel mai bun caz, să explice doar anumite aspecte ale delictualității. Cu toate că anumiți delincvenți pot poseda caracteristici ale personalității distincte de cele ale restului populației, este extrem de improbabil ca majoritatea delincvenților să se afle în această situație. Există diferite tipuri de delicte și nu este indicat să presupunem că cei care le comit împărtășesc anumite caracteristici psihologice specifice. Chiar dacă ne limităm la o singură categorie de delicte, cum ar fi delictele cu violență, sunt implicate circumstanțe diferite. Unele dintre astfel de delicte sunt săvârșite de indivizi singuratici, în vreme ce altele reprezintă opera unor grupuri organizate. Pare neverosimil ca structura psihologică a indivizilor care sunt singuratici să aibă multe în comun cu membrii unei bande bine constituite. Chiar dacă diferențele sesizabile ar putea fi puse în legătură cu forme de delincvență, totuși nu am putea fi siguri în privința sensului liniei cauzalității. E posibil ca faptul de a ajunge să fie implicat în grupuri delictuale să influențeze

concepția oamenilor, și e mai puțin probabil ca această concepție să producă un comportament delictual, în primul rând.

Societate și delict: teorii sociologice

Orice evaluare satisfăcătoare despre natura delictului trebuie să fie sociologică, căci ceea ce înseamnă delict implică instituțiile sociale ale unei societăți. Unul dintre aspectele cele mai importante, asupra căruia insistă gândirea sociologică, îl reprezintă interconexiunile dintre conformismul și devianța în contexte sociale diferite. Societățile moderne conțin multe subculturi diferite, iar comportamentul care se.conformează normelor unei anumite subculturi poate fi socotit deviant în afara ei. De exemplu, poate exista o puternică presiune asupra unui membru al unei bande de adolescenți, de a-și dovedi valoarea furând o mașină. În plus, în societate există ample divergențe de avere și putere, care influențează masiv oportunitățile accesibile diferitelor grupuri. Nu este surprinzător faptul că, furtul și tâlhăria sunt săvârșite în special de către persoane din segmentele sărace ale populației; frauda și evaziunea fiscală sunt prin definiție limitate la persoanele aflate în posturi bine remunerate.

Devianța dobândită: asociere distinctivă

Edwin H. Sutherland punea delictul în legătură cu ceea ce denumea el **asociere distinctivă** (Sutherland 1949). Această idee este extrem de simplă. Într-o societate care conține o varietate de subculturi, unele medii sociale tind să încurajeze activitățile ilegale, iar altele nu. Indivizii devin delincvenți prin asocierea cu oameni care sunt susținătorii unor norme delictuale. După Suherland, în mare parte comportamentul delictual este dobândit în cadrul grupurilor primare, în special în cadrul grupurilor de aceeași vârstă. Această teorie se află în contrast cu opinia conform căreia, diferențele psihologice îi separă pe delincvenți de ceilalți oameni, consideră activitățile delictuale ca fiind învățate exact în aceeași manieră ca și cele care respectă legea, fiind îndreptate către aceleași nevoi și valori. Hoții încearcă să obțină bani exact ca și oamenii care au slujbe normale, dar aleg metode ilegale pentru a face acest lucru.

Presiunea structu rală: anomia în calitate de cauză a delictului

Interpretarea delictului pe care a efectuat-o Robert K. Merton, care leagă delicvența de alte tipuri de comportament deviant, pune accent de asemeni, pe normalitatea delincventului (Merton, 1957). Merton s-a bazat pe conceptul de *anomie* pentru a construi o teorie despre devianță care a exercitat o mare influență. Așa după cum am văzut în capitolul 1, noțiunea de anomie a fost enunțată pentru prima dată de către Émile Durkheim, unul dintre fondatorii sociologiei, care a sugerat că societățile moderne normale și standardele tradiționale devin subminate dacă nu sunt înlocuite de altele noi. Anomia există atunci când nu sunt standarde clare pentru a ghida comportamentul într-un anumit domeniu a vieții sociale. Durkheim era de

părere că, în aceste circumstanțe, oamenii se simt dezorientați și anxioși; anomia fiind, prin urmare, unul dintre factorii sociali care influențează predispoziția pentru sinucidere.

Merton a redefinit conceptul de anomie pentru a face referire la presiunea la care este supus comportamentul indivizilor, atunci când normele acceptate intră în conflict cu realitatea socială. În societatea americană – și, într-o oarecare măsură, în alte societăți industrializate – valorile general acceptate pun accentul pe succesul material, iar modalitățile de a dobândi succesul se presupun a fi autodisciplina și munca asiduă. În mod corespunzător, cei care muncesc cu adevărat din greu pot reuși, indiferent care este punctul lor de plecare în viață. În realitate această idee nu este validă, datorită faptului că celor mai dezavantajați le sunt oferite doar oportunități convenționale limitate de avansare, sau nu. Totuși, cei care nu „reușesc" pot fi condamnați pentru aparenta lor incapacitate de a realiza un produs material. În această situație, există o puternică presiune pentru a se încerca progresia prin orice mijloace, legale sau ilegale. După Merton, deci, devianța reprezintă un produs secundar al inegalităților economice.

Merton identifică cinci reacții posibile la tensiunile dintre valorile susținute la scară socială și mijloacele limitate de a le realiza. *Conformiștii* acceptă atât valorile susținute social cât și modalitățile conformiste de a le realiza, indiferent dacă sunt sau nu încununate de succes. Majoritatea populației intră în această categorie. *Inovatorii* continuă să accepte valorile aprobate la scară socială, dar folosesc mijloace ilegale de a le realiza. Delincvenții care dobândesc avere prin activități ilegale sunt exemplu pentru acest tip.

Ritualiștii se conformează standardelor acceptate la scară socială, cu toate că omit valorile conținute ale acestor standarde. Regulile sunt respectate, fără a se avea în vedere un scop clar, într-o manieră forțată. Ritualiștii sunt persoane care se dedică unor activități monotone, chiar dacă acestea nu au perspective pentru carieră și nu oferă multe recompense. *Retrașii* au abandonat complet viziunea competitivă, respingând astfel atât valorile dominante cât și mijloacele acceptate de realizare a lor. Un exemplu ar fi membrii unei comunități care se întreține singură. În sfârșit, *rebelii* resping atât valorile cât și mijloacele existente, dar doresc în mod activ să le înlocuiască cu unele noi și să înșele astfel sistemul social. În această categorie intră membrii grupărilor politice radicale.

Cercetări ulterioare au legat noțiunea lui Sutherland de asociere distinctivă (ideea că grupul de oameni cu care se asociază indivizii îi influențează înspre sau împotriva delictului) de tipologia lui Merton. În studiul lor consacrat **bandelor** de băieți delincvenți, Richard A. Cloward și Lloyd E. Ohlin (1960) susțin că astfel de bande apar în comunitățile subculturale unde șansele de a avea succes pe căi legale sunt reduse, cum ar fi minoritățile etnice lipsite de drepturi. Lucrarea lor pune accentul, în mod corect, pe legăturile dintre conformitate și devianță. Lipsa de oportunități pentru succes în cadrul societății reprezintă principalul factor care face diferența între cei care se angajează în comportament delictual și cei care nu fac acest lucru.

Trebuie să fim precauți în privința ideii că oamenii din comunitățile sărace aspiră la același nivel de succes ca și oamenii bogați. Majoritatea au tendința de a-și ajusta aspirațiile la ceea ce ei percep ca fiind realitatea situației lor. Totuși, ar fi de asemenea greșit să presupunem că un dezacord între aspirații și oportunități este doar apanajul celor mai puțin privilegiați. Există presiuni în ceea ce privește activitatea delictuală și în cadrul altor grupuri, așa după cum indică așa-numitele delicte ale gulerelor albe (funcționari), de fraudă, delapidare și evaziune fiscală, pe care le vom studia.

Teoria etichetantă

Una dintre cele mai importante abordări în înțelegerea delincvenței este denumită **teorie etichetantă** – cu toate că acest termen este el însuși o etichetare pentru o sumă de idei înrudite, și nu pentru o părere acceptată. Teoreticienii etichetanți interpretează devianța nu ca pe un set de caracteristici ale indivizilor sau grupurilor, ci ca pe un *proces* de interacțiune între devianți și non-devianți. În opinia lor, noi trebuie să descoperim motivul pentru care anumite persoane ajung să fie etichetate drept „deviante" pentru a putea înțelege însăși natura devianței.

Oamenii care reprezintă forța legii și a ordinii sau care sunt capabili să impună altora definiții ale moralității convenționale, realizează cea mai mare parte a etichetărilor. Etichetările care creează categorii de devianță exprimă astfel structura de putere a societății. În general vorbind, regulile, în funcție de care este definită devianța, sunt elaborate de către cei bogați pentru cei săraci, de către bărbați pentru femei, de către cei în vârstă pentru cei tineri, de majoritățile etnice pentru grupurile minoritare. De exemplu, mulți copii pătrund în grădinile altora, fură fructe sau trag chiulul de la școală. Într-un cartier locuit de oameni bogați, aceste fapte pot fi socotite de către părinți, profesori și poliție drept un divertisment nevinovat al copilăriei. În zonele sărace, ele pot fi considerate drept dovezi ale tendințelor către delincvență juvenilă.

În momentul în care un copil este etichetat ca fiind delincvent, el este considerat ca fiind răufăcător și sunt șanse ca el să fie socotit, ca fiind în *neregulă* de către profesori și posibilii patroni. După aceea individul poate reveni la comportamentul delictual, sporind înstrăinarea față de convențiile sociale curente. Edwin Lemert (1972) a numit actul inițial de săvârșire a unei infracțiuni devianță primară. **Devianța secundară** are loc atunci când individul ajunge să accepte eticheta și se consideră ca fiind deviant. Să-l luăm ca exemplu pe Luke, care sparge vitrina unui magazin în timp ce-și petrece seara de sâmbătă în oraș cu prietenii. Actul poate fi considerat ca fiind rezultatul accidental al unui comportament extrem de furtunos, o caracteristică scuzabilă a tinerilor. Luke ar putea scăpa cu o mustrare și cu o mică amendă. Dacă el provine dintr-un mediu „respectabil", aceasta este consecința probabilă. Iar spargerea vitrinei rămâne la nivel de devianță primară, dacă tânărul respectiv este considerat ca fiind o persoană *în regulă* care în această împrejurare a devenit neastâmpărată. Dacă, pe de altă parte, poliția și tribunalul dau o condamnare cu

Droguri prescrise — LEGAL

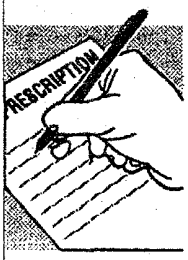

Sunt legale, dacă sunt prescrise. Ele includ barbituricele și tranchilizantele, care de obicei sunt prescrise pentru calmare și pentru somn. Multe dintre ele duc la dependență. Efectele renunțării la ele duc la anxietate, insomnie și confuzie mentală.

Alcool — LEGAL

Se poate cumpăra, vinde și consuma în mod legal de către adulți. Este produs prin fermentația fructelor, legumelor sau cerealelor. Cei care consumă se simt mai îndrăzneți și mai relaxați. Consumarea masivă a alcoolului conduce la afecțiuni ale stomacului și ale ficatului și la malnutriție, fiind afectată judecata. Există un puternic risc de dependență.

LSD — ILEGAL

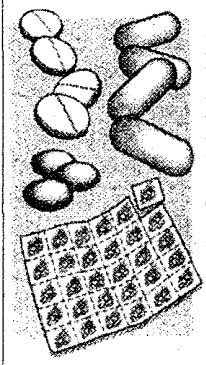

Acidul Lysergic (LSD) este de obicei luat sub formă de capsulă; îi face pe oameni să vadă sau să audă într-o manieră diferită. Nu există efecte secundare fizice cunoscute, dar o experiență nefericită poate provoca anxietate și depresie. Drogul *ecstasy* combină efectul stimulativ ale amfetaminelor cu versiunile efectelor LSD-ului.

Cannabis — ILEGAL

O plantă care crește în sălbăticie ca un tufiș fiind foarte răspândită. De obicei se fumează. Poate să îi facă pe oameni mai relaxați, mai vorbăreți și mai conștienți de sunet, gust etc. Poate provoca confuzie, anxietate și depresie. Nu se consideră că provoacă dependență.

Solvenți — cu RESTRICȚIE

Este ilegal ca magazinele să le vândă copiilor sub 16 ani, dacă socotesc că îi vor inhala. Vapori inhalați din lipici, vopseluri, acetone etc. Se întâlnesc mai ales la adolescenții între 12 și 16 ani. Efectele includ senzație de bine sau de amețeală. Folosirea poate provoca deteriorări cerebrale. Risc de dependență. Pune viața în pericol datorită otrăvirii sau sufocării accidentale.

Heroina — ILEGAL

Forma de narcotic cel mai frecvent necorespunzător întrebuințată. Narcoticele atacă sistemul nervos, producând deseori o senzație de bine. După o folosire repetată se poate instala dependența. Simptomele renunțării la heroină includ dureri, tremurături și spasme. Risc de infecție dacă se folosesc ace de seringă deja întrebuințate sau nesterilizate.

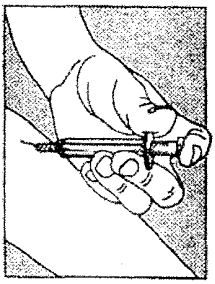

Legalitate și ilegalitate: drogurile și legea în Marea Britanie din prezent.
Consumarea drogurilor oferă o bună ilustrare a teoriei etichetante, pentru că oamenii au în general atitudini mai tolerante față de alcool, de exemplu, decât față de droguri precum cannabis-ul sau heroina. Cu toate acestea alcoolul este un drog ca toate celelalte și provoacă multe probleme de sănătate.

Sursa: Guardian, publicat pentru prima dată în *Education Guardian*, 12 noiembrie 1991, p. 2; grafica: Paddy Allen.

suspendare şi îl obligă pe Luke să ţină legătura cu un asistent social, incidentul ar putea deveni prima etapă a drumului către devianţă secundară. Procesul de „a învăţa să fii deviant" are tendinţa de a fi accentuat prin chiar organizaţiile care trebuie să corecteze comportamentul deviant – închisorile şi ospiciile.

Teoria etichetantă este importantă pentru că începe de la premisa că nici un act nu este delictual în mod intrinsec. Definiţiile date delincvenţei sunt stabilite de către cei puternici, prin formularea legilor şi prin interpretarea lor de către poliţie, tribunale şi instituţii de corecţie. Criticii teoriei etichetate au susţinut că există anumite acte care sunt complet interzise practic în toate culturile, cum ar fi crima, violul şi tâlhăria. Această opinie este cu siguranţă incorectă; chiar şi în cadrul propriei noastre culturi, uciderea nu este întotdeauna socotită drept crimă. În vreme de război, uciderea inamicului este aprobată, iar până nu demult, legile din Marea Britanie nu au recunoscut ca fiind viol, relaţia sexuală la care îl obligă o femeie pe soţul ei.

Putem critica într-o manieră mai convingătoare teoria etichetantă pe alte temeiuri. În primul rând subliniind procesul activ de etichetare, teoreticienii etichetanţi neglijează procesul care *conduce* la acte definite drept deviante. Căci etichetarea anumitor activităţi drept deviante nu este complet arbitrară, diferenţele de socializare, atitudini şi oportunităţi influenţează măsura în care oamenii se implică într-un comportament care are şanse de a fi etichetat drept deviant. De exemplu, copiii din medii sărace sunt mai predispuşi decât copiii mai bogaţi să fure din magazine. Nu atât etichetarea lor îi face să fure în primul rând, cât mediul din care provin.

În al doilea rând, nu este clar dacă etichetarea are drept efect sporirea comportamentului deviant. Comportamentul delictual are tendinţa de a se accentua după o condamnare, dar este oare acest lucru, însuşi rezultatul etichetării? Pot fi implicaţi alţi factori precum o interacţiune sporită cu alţi delincvenţi sau descoperirea unor noi oportunităţi delictuale.

Concluzii teoretice

Ce am putea conchide din această trecere în revistă a teoriilor despre delincvenţă? Mai întâi trebuie să ne amintim un enunţ făcut mai sus: chiar dacă delincvenţa este doar una dintre subcategoriile comportamentului deviant în ansamblu, ea acoperă o varietate atât de mare de forme de activitate – de la furatul unei ciocolate până la uciderea în masă – încât este improbabil, că am putea produce o singură teorie care să explice toate formele de comportament delictual.

Fiecare dintre teoriile de mai sus contribuie la înţelegerea unor aspecte sau tipuri de delict. Abordările biologice şi psihologice pot identifica caracteristici de personalitate care, în anumite contexte de învăţare socială şi experienţă, îi predispun pe anumiţi indivizi să-şi îndrepte atenţia asupra actelor delictuale. De exemplu, oameni cu trăsături care în mod normal sunt considerate psihopate pot fi reprezentaţi mai mult în rândul unor categorii de delincvenţi violenţi, decât în rândurile populaţiei normale. Pe de cealaltă parte, ei sunt totodată mai bine reprezentaţi în rândurile celor care săvârşesc acte de eroism sau de a-şi asuma riscuri majore.

Contribuţiile teoriilor sociologice despre delincvenţă sunt duble. În primul rând, aceste teorii accentuează, în mod corect, continuităţile dintre comportamentul delictual şi cel „respectabil". Contextele în care anumite tipuri de activitate sunt socotite ca fiind delictuale şi pasibile de pedeapsă variază foarte mult. În al doilea rând, toate acceptă că în activităţile delictuale contextul influenţează fundamental angajarea cuiva în acte delictuale sau faptul că ajunge să fie considerat un delincvent.

În pofida deficienţelor ei, teoria etichetantă este poate cea mai des întrebuinţată abordare a înţelegerii delincvenţei şi a comportamentului deviant. Această teorie ne sensibilizează la modalităţile, în care anumite activităţi ajung să fie definite de lege drept pasibile de pedeapsă, relaţiile de putere care formează atari definiţii, precum şi circumstanţele în care anumiţi indivizi încalcă legea.

Acum, să examinăm în mod direct, natura activităţilor delictuale care au loc în societăţile moderne, acordând o atenţie deosebită delincvenţei în Marea Britanie.

DELINCVENŢĂ ŞI STATISTICI REFERITOARE LA DELICTE

Cât de des este întâlnită delincvenţa, în mod real, şi care sunt formele cele mai comune ale delictelor? Pentru a răspunde la aceste întrebări, putem începe prin a studia statisticile oficiale despre delincvenţă. Pentru că astfel de statistici sunt publicate în mod frecvent, s-ar părea că nu există nici o dificultate în evaluarea ratelor delincvenţei – dar această presupunere este complet eronată. Statisticile despre delicte şi delincvenţă sunt probabil cele mai nesigure, dintre toate cifrele publicate în mod oficial, referitoare la probleme sociale.

Limitarea fundamentală a statisticilor oficiale referitoare la delicte constă în aceea că ele cuprind doar delictele înregistrate de poliţie. Există un lung şir de decizii problematice între un eventual delict şi înregistrarea lui de către poliţie (vezi figura 8.1). Majoritatea delictelor, mai ales furturile minore, nu sunt niciodată reclamate la poliţie. Capacitatea oamenilor de a recunoaşte delictele şi voinţa lor de a le reclama sunt variabile. Dintre delictele care sunt aduse la cunoştinţa poliţiei, un procent dintre ele nu sunt înregistrate în statistici; de exemplu, poliţia poate fi sceptică în privinţa validităţii anumitor informaţii despre delictele care le sunt reclamate. Cercetările estimează că cel puţin jumătate din toate delictele grave, inclusiv violul, jaful şi atacul agravat (atac în scopul de a produce răniri grave) nu sunt reclamate la poliţie.

Biroul de statistică din Statele Unite a intervievat aleatoriu oameni dintr-un eşantion de 60.000 de familii începând cu anul 1973, pentru a descoperi cât de multe victime ale anumitor delicte există pe parcursul ultimilor şase luni. Acest studiu, care se numeşte National Crime Survey* a confirmat faptul că o mare parte din delictele grave nu sunt reclamate. Reclamarea are cel mai mare procentaj pentru jaful din magazine (86%), iar cel mai mic aparţine furturilor din locuinţe în valoare de sub 50 $ (15%). Până la Studiile Delincvenţei din Marea Britanie (SDMB) din 1982 şi

* Studiul Naţional despre Delincvenţă (n.t.).

Figura 8.1. – Motive pentru nereclamarea delictelor (ca procent din numărul celor care au fost martorii sau victimele unui delict şi nu l-au reclamat la poliţie; sunt date mai multe motive), Anglia şi Ţara Galilor, 1993

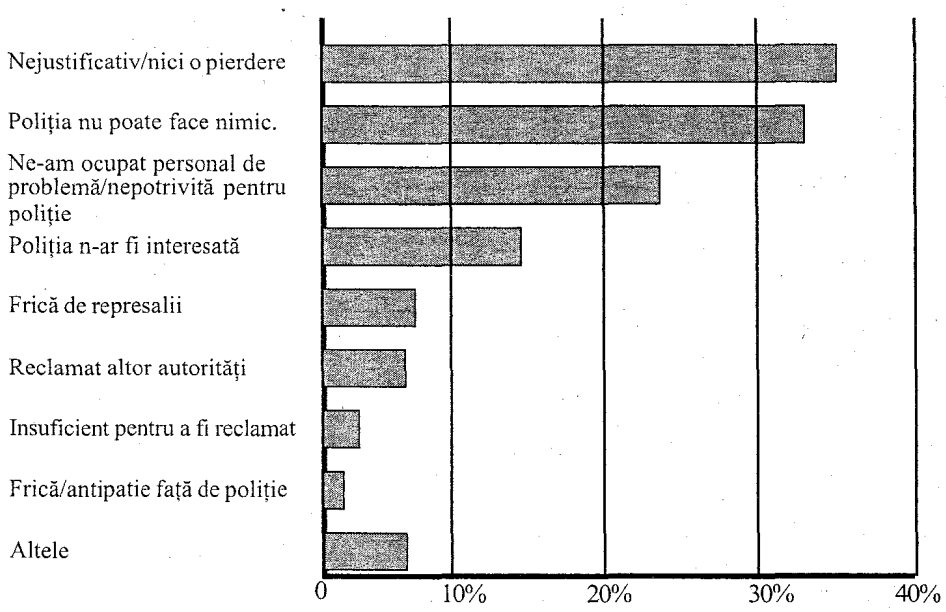

Sursa: British Crime Survey, Home Office. După *Social Trends*, 1996, p. 165.

1984, nu exista o estimare oficială a delictelor nereclamate din Marea Britanie. Schemele de delicte nereclamate în Marea Britanie, aşa după cum reies din SDMB, sunt asemănătoare cu ceea ce s-a descoperit în SUA.

Pentru aflarea adevăratelor rate ale delincvenţei, nu putem aduna pur şi simplu, delictele nereclamate poliţiei şi rata oficială fiindcă practica forţelor locale de poliţie în raportarea delictelor variază. Unele raportează mai puţine delicte decât altele, fie din pricina ineficienţei, fie din cauză că astfel situaţia arestărilor din circa lor se prezintă mai bine. În Marea Britanie, guvernul efectuează un Studiu General Familial, la scară naţională. Studiul a inclus o întrebare despre spargeri în 1972, 1973, 1979 şi 1980. Familiilor li s-a cerut să menţioneze toate spargerile care au avut loc în ultimele 12 luni anterioare interviului. Studiul din 1981 a dus la concluzia că nu există nici o schimbare în numărul de spargeri dintre 1972 şi 1980, cu toate că, de-a lungul acestei perioade, statisticile oficiale britanice referitoare la delicte, bazate pe delictele reclamate la poliţie, au arătat o creştere cu 50% (Bottomley şi Pease, 1986, pp. 22-23). Aparenta creştere probabil că provine din conştientizarea publică sporită a delictelor care a condus la un număr mai mare de raportări, şi din modalităţile mai eficiente de culegere a datelor de către poliţie.

Conform statisticilor referitoare la delictele reclamate la poliție, de peste jumătate de veac, rata delincvenței în Marea Britanie a crescut constant. Înainte de anii 1920, existau mai puțin de 100.000 de infracțiuni înregistrate anual în Anglia și Țara Galilor. Acest număr ajunsese la 500.000 în 1950 și la peste 5.000.000 în 1991. În prezent, poliția înregistrează anual peste nouă infracțiuni la suta de locuitori. Irlanda de Nord poate fi asociată cu un nivel mai ridicat de violență teroristă, dar acolo nivelul de ansamblu al delincvenței, conform statisticilor poliției, este cu mult sub cel din Anglia și Țara Galilor, cu doar patru infracțiuni la suta de locuitori (vezi figura 8.2.). În termenii statisticilor oficiale, delictele violente au sporit considerabil în ultimii 20 de ani. Datele Studiului Delincvenței din Marea Britanie sugerează totodată că, din 1981 până în 1991, delictele referitoare la proprietate au crescut cu 95%, în timp ce delictele împotriva persoanei au sporit cu 21%. Se pare că există o corelație destul de strânsă între atari creșteri ale delincvenței și sporirea ratei șomajului masculin. Tinerii șomeri între 16 și 29 de ani, sunt reprezentați în privința ambelor categorii de delincvență. Analiza regională aduce un sprijin suplimentar pentru această conexiune. Principalele concentrări de șomaj din țară, cum ar fi Merseyside, Greater Manchester, West Midlands, South Wales și Greater London reprezintă de asemeni, focare de delincvență (Wells, 1995).

Figura 8.2. – Infracțiuni declarate înregistrate de poliție la suta de locuitori, 1951-1994

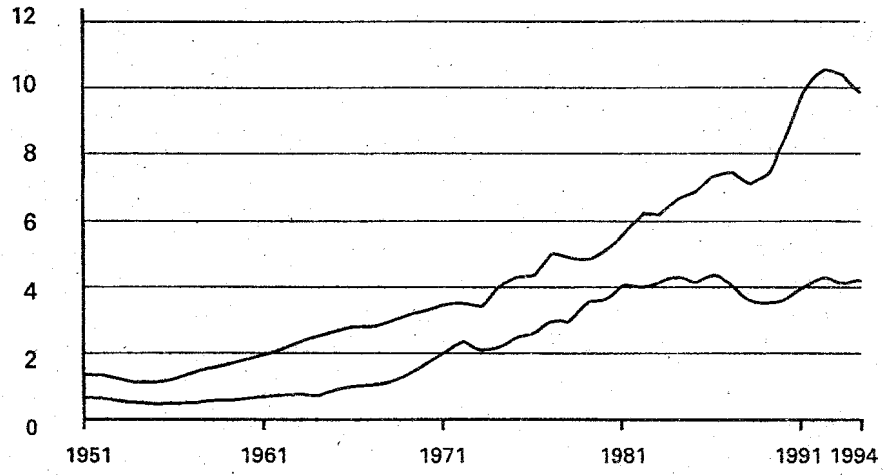

Sursa: Home Office; Royal Ulter Constabulary. După *Social Trends*, p. 159.

Noul realism de stânga

Multă vreme numeroşi criminalişti, îndeosebi cei cu înclinaţie liberală sau de stânga, au fost tentaţi să minimalizeze importanţa creşterilor ratelor oficiale ale delincvenţei. Ei au arătat că mass media a creat publicului o nelinişte inutilă în privinţa acestei probleme sau au susţinut că, cele mai multe delicte reprezintă o formă mascată de protest împotriva inegalităţii – cam ceea ce ar putea sugera schema anomiei a lui Merton. Noul realism de stânga, asociat îndeosebi operei lui Jack Young, s-a îndepărtat de această poziţie (Young, 1988).

Noul realism de stânga afirmă că a avut loc realmente o sporire a delincvenţei şi că publicul are dreptate să fie îngrijorat de acest lucru. Pe linia aceasta, abordarea atrage atenţia asupra victimelor delincvenţei, în loc să se preocupe de cei care săvârşesc actele delictuale. Se susţine că studiile despre victime oferă o imagine validă a răspândirii delincvenţei decât statisticile oficiale cât şi decât Studiul Delincvenţei din Marea Britanie (Evans, 1992). Young afirmă că, cercetările referitoare la victime dovedesc că poliţia pierde bătălia cu delincvenţa, îndeosebi în zonele sărace din marile oraşe (pentru material suplimentar despre marile oraşe şi problemele lor, vezi capitolul 17, „Oraşele şi dezvoltarea urbanismului modern"). Delincvenţa de stradă, inclusiv delictele violente de diverse tipuri, comerţul cu droguri şi vandalismul au crescut vertiginos.

Abordarea se sprijină pe opiniile Merton, Cloward, Ohlin şi alţii, sugerând că, în zonele din marile oraşe, se dezvoltă subculturi infracţionale. Aceste subculturi nu derivă din sărăcie ca atare, ci din lipsa includerii în societate, în ansamblu. Grupurile de tineri delincvenţi, de exemplu, săvârşesc faptele la marginea „societăţii respectabile" şi se luptă cu ea. Faptul că ratele delincvenţei săvârşite de negri au crescut în ultimii ani este motivat prin aceea că politica de integrare rasială a eşuat.

Criticii acestei abordări acceptă importanţa accentului pus pe victimizare. Totuşi, ei subliniază că percepţia publică a delincvenţei se întemeiază deseori pe stereotipuri – pe imagini false. Noul realism de stânga ar putea sprijini în mod neintenţionat stereotipul: negru = delincvent. Abordarea a fost de asemeni, criticată pentru că îndreaptă atenţia spre victimă într-o prea mare măsură. Este nevoie de o explorare a experienţelor atât ale victimei, cât şi ale infractorului (Hughes, 1991).

Omuciderea şi alte delicte violente

Omuciderea

Rata omuciderilor (crimelor) este probabil cea mai exactă dintre statisticile delictuale. Totuşi, chiar şi în acest caz există dificultăţi. Pentru ca un deces să fie catalogat drept crimă, trebuie ştiut ce anume s-a petrecut. Aceasta înseamnă de obicei că trebuie găsit un cadavru; puţine decese în care corpul rămâne nedescoperit sunt clasificate drept omucideri. În cazul în care corpul este localizat, va exista suspiciunea de crimă, dacă există circumstanţe care să indice că moartea a fost

„nenaturală" – cum ar fi vânătăi grave sau răni ale cutiei craniene. În momentul în care se intentează proces unei persoane, se poate hotărî dacă acuzatul s-a făcut vinovat de omor prin imprudență (a ucis o altă persoană în mod neintenționat, dar ilegal), și nu de crimă (figura 8.3).

Figura 8.3. – Diferite modalități de înregistrare a unui deces în statisticile referitoare la delincvență

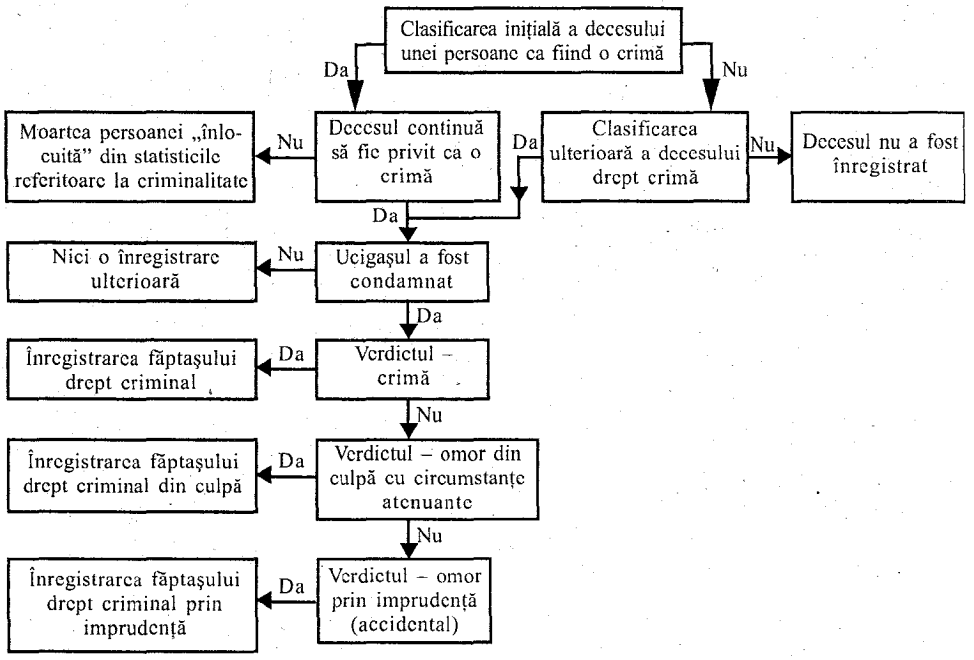

Sursa: A.R. Bottomley și K. Pease, *Crime and Punishment: Interpreting the Data* (Open University Press 1986), p. 9.

Statisticile publice despre sănătate, bazate pe rapoartele medicilor legiști, oferă o modalitate de măsurare a ratei omuciderilor care este mai mult sau mai puțin independentă de rapoartele poliției. Aceste rapoarte nu sunt exacte în întregime, având în vedere că legiștii pot considera în mod eronat că o omucidere este un accident, sau pot cataloga eronat o omucidere drept sinucidere. Totuși, atari statistici sunt de obicei apropiate de ratele omuciderilor din rapoartele poliției, sugerând că acestea ar putea fi de fapt destul de precise.

Delincvența violentă în SUA

Nimeni nu contestă un fenomen dat la iveală de statisticile referitoare la delicte – nivelul extrem de ridicat al delicvenței violente din Statele Unite, în comparație cu alte țări industrializate, inclusiv Marea Britanie (cu toate că nu în comparație cu anumite țări din Lumea a Treia – vezi tabelul 8.1). În Detroit, care are o populație de peste un milion și jumătate de locuitori, au loc mai multe crime raportate decât în

întreaga Marea Britanie, care are o populație de 58 de milioane de locuitori. Privite în acest context, Statele Unite reprezintă o cultură în care se folosesc delictele violente. Care este motivul acestei stări de lucruri?

Răspunsul constă în disponibilitatea de utilizare a pistoalelor și a altor arme de foc. Acest lucru este cu siguranță relevant, dar nu poate constitui în sine un răspuns complet. Elveția deține rate extrem de scăzute ale delincvenței violente, deși armele de foc sunt foarte accesibile: toți bărbații sunt membri ai armatei cetățenești și își țin armele acasă, inclusiv puști, pistoale și câteodată alte arme automate, plus muniția. Permisele de port armă sunt ușor de obținut (Clinard, 1978). Cea mai verosimilă explicație a nivelului ridicat al delincvenței violente în Statele Unite reprezintă o combinație între maniera facilă de procurare a armelor de foc, influența generală a „tradiției de frontieră" și existența subculturilor de violență în marile orașe. Violența practicată de oamenii care locuiesc în regiunile de frontieră și de către *vigilantes** reprezintă o parte a istoriei americane care merită considerație. Unele dintre primele zone de imigranți întemeiate în orașe și-au dezvoltat propriile lor maniere neoficiale de control al vecinătății sociale, susținute prin violență sau amenințarea cu violența. Tinerii din comunitățile de negri sau de hispanici și-au dezvoltat în mod asemănător subculturi exprimate prin bărbăție și onoare însoțite de ritualuri violente.

Tabel 8.1. *Țări cu rate ridicate ale criminalității (numere pentru 100.000 de locuitori, bazate pe datele poliției), 1990*

1.	Bahamas	52,61
2.	Filipine	30,12
3.	Guatemala	27,40
4.	Jamaica	20,85
5.	Botswana	19,50
6.	Zimbabwe	17,88
7.	Peru	12,01
8.	Barbados	11,67
9.	Sri Lanka	11,60
10.	Malta	10,44
11.	Paraguay	10,00
12.	Thailanda	9,50
13.	Statele Unite	9,40
14.	Fosta Uniune Sovietică	8,67
15.	Trinidad-Tobago	8,42
16.	Papua Noua Guinee	7,78
17.	Suedia	7,02
18.	Taiwan	6,40
19.	Marea Britanie	6,00

Sursa: The economist, The Pocket World in Figures (Profile Books Ldt., 1996 p. 81.)

* Membrii ai unui grup organizat în afara autorității legale pentru a păstra ordinea și a pedepsi fărădelegea datorită faptului că agențiile de aplicare a legii nu există sau sunt considerate a fi insuficiente (n.t.).

Este important să observăm caracterul relativ uman al multor delicte violente. Majoritatea atacurilor şi a omuciderilor au foarte puţin în comun cu actele sângeroase şi violente ale pistolarilor care sunt scoase în relief de către mediile de informare. Crimele au loc, în general, în contextul familiei şi altor relaţii interpersonale. Ele sunt mult mai frecvent săvârşite de oameni aflaţi sub influenţa alcoolului, decât a drogurilor – lucru care nu surprinde, având în vedere larga răspândire a consumului de alcool.

Un procent substanţial de omucideri sunt „grăbite de victime" – victima iniţiază izbucnirea fatală, făcând primul pas ameninţător sau lovind prima. În cercetarea lui Wolfgang, despre S.U.A., apar multe exemple, care au atras iniţial atenţia asupra fenomenului. De exemplu: „O victimă s-a înfuriat atunci când cel care va deveni asasinul ei a cerut banii pe care victima îi datora. Victima a pus mâna pe o secure şi s-a îndreptat către creditor, care a scos un cuţit şi a înjunghiat-o" (Wolfgang 1958, p. 253; vezi de asemeni Campbell şi Gibbs, 1986).

Dar ce li se întâmplă celor care sunt condamnaţi pentru crime? Răsplata pentru crime se limitează la *pedeapsă*. Cea mai răspândită formă de pedeapsă pentru crimă în prezent, este închisoarea (cu toate că pentru delictele minore se obişnuieşte amendarea).

ÎNCHISORILE ŞI PEDEAPSA

Schimbări ale modalităţilor de pedepsire

Înainte de începutul secolului al XIX-lea, închisoarea era rareori folosită pentru pedepsirea delictelor. Majoritatea oraşelor, indiferent de mărime, aveau o închisoare locală, dar de obicei acestea erau extrem de mici şi nu aveau posibilitatea de a găzdui mai mult de trei sau patru deţinuţi în acelaşi timp. Ele erau folosite pentru a-i „răcori" pe beţivi peste noapte sau în mod ocazional, drept locuri în care persoanele acuzate aşteptau procesul. În oraşele mari din Europa, existau închisori de diferite dimensiuni; majoritatea celor încarceraţi acolo erau criminali ce-şi primiseră condamnarea şi îşi aşteptau execuţia. Aceste instituţii erau extrem de diferite de închisorile în număr mare, care au fost construite după începutul secolului al XIX-lea. Disciplina în închisoare era laxă sau inexistentă. Câteodată, cei care urmau să fie executaţi erau vârâţi în temniţe şi vedeau temnicerul doar înainte de a fi duşi la execuţie, dar cel mai adesea atmosfera de închisoare era uimitor de liberă şi de relaxată, conform standardelor moderne.

Jonathan Atholl, care a studiat istoria delincvenţei, a descris viaţa la Newgate, una dintre cele mai vechi închisori londoneze. Era un loc animat, zgomotos, plin de vizitatori în cea mai mare parte a zilei. În 1790, unul dintre condamnaţi a organizat în închisoare un bal, ceea ce pare a nu fi fost un eveniment neobişnuit. „Ceaiul a fost servit la ora 4 p.m. cu muzică de viori şi flaute, după care participanţii au dansat până la 8 p.m., când a fost servită o supă rece. Petrecerea a luat sfârşit la ora 9, ora obişnuită de închidere a închisorii (Atholl, 1954, p. 66). Până în secolul al XIX-lea,

principalele forme de pedepsire a delictelor erau punerea în butuci, biciuirea, însemnarea cu fierul roşu sau spânzurătoarea. Aceste pedepse erau executate de obicei în public, iar asistenţa era numeroasă. Unele execuţii atrăgeau mii de oameni curioşi. Deţinuţii care urmau să fie spânzuraţi aveau posibilitatea de a ţine discursuri, de a-şi justifica acţiunile sau de a-şi susţine nevinovăţia. Mulţimea ovaţiona, huiduia sau fluiera, după felul cum era impresionată de ceea ce susţinea acuzatul.

Închisorile moderne îşi trag originile nu din puşcăriile şi temniţele trecutului, ci din azilele de săraci. Acestea fiinţau încă din secolul al XVII-lea în majoritatea ţărilor europene, şi fuseseră întemeiate în timpul perioadei în care feudalismul se destrăma; mulţi muncitori agricoli nu mai puteau să lucreze pământul, aşadar deveneau vagabonzi. În aziluri li se oferea mâncare, dar erau obligaţi să-şi petreacă cea mai mare parte a timpului în instituţie şi să muncească din greu. Totuşi, azilurile au devenit şi locuri în care erau internate şi alte grupuri dacă nu avea cine să-i îngrijească în exterior: bolnavi, bătrâni, debili mentali şi bolnavi psihic.

Pe parcursul secolului al XVIII-lea, închisorile, azilurile şi spitalele au devenit din ce în ce mai distincte, unele faţă de altele. Reformatorii obiectau faţă de pedepsele tradiţionale, considerând privarea de libertate o modalitate mai eficientă de rezolvare a activităţilor delictuale. Crima este socotită drept cel mai serios delict, iar dreptul la libertate individuală s-a dezvoltat în cadrul sistemului politic mai larg: căci a ucide o altă persoană reprezintă cel mai grav atac asupra drepturilor respectivei persoane. Pentru că, închisorile se presupunea că au efectul de a-i nemulţumi pe delincvenţi cu regulile severe ale disciplinei şi conformismului, ideea de a pedepsi oameni în public a dispărut în mod sistematic.

Închisorile şi implicarea morală

Detenţia reprezintă o modalitate de a-i pedepsi de răufăcători şi de a-i apăra pe cetăţeni de aceştia. Dar principiul care stă la baza sistemului penitenciar este acela de „ameliorare" a individului, pentru a juca un rol adecvat în societate. Au oare închisorile acest efect asupra celor încarceraţi acolo pentru anumite perioade de timp? Evidenţa sugerează cu tărie că răspunsul este negativ.

În general, deţinuţii nu mai sunt maltratati, după cum se obişnuia odinioară – cu toate că aplicarea bătăilor mai este valabilă, chiar şi în închisorile de femei (aşa cum se va arăta mai jos). Cu toate acestea, deţinuţii suferă de multe alte tipuri de privaţiune. Ei sunt lipsiţi nu numai de libertate, ci şi de un venit adecvat, de tovărăşia familiilor lor şi a prietenilor, de relaţii heterosexuale, de hainele lor şi de alte obiecte personale. Frecvent, ei trăiesc în condiţii de supraaglomerare, trebuie să accepte proceduri disciplinare stricte şi înregimentarea vieţilor lor cotidiene.

Traiul în aceste condiţii are tendinţa de a crea o prăpastie între puşcăriaşi şi societatea de afară, neajustându-le astfel comportamentul la normele societăţii. Deţinuţii trebuie să se obişnuiască cu un mediu complet deosebit de cel „de afară", iar obişnuinţele şi atitudinile pe care le învaţă în închisoare reprezintă destul de des,

exact opusul celor pe care ar trebui să le dobândească. De exemplu, ei pot ajunge să fie împotriva cetăţenilor obişnuiţi, pot învăţa să accepte violenţa ca fiind normală, pot iniţia contacte cu delincvenţi înrăiţi, pe care le vor păstra după eliberare, şi pot dobândi abilităţi delictuale despre care ştiau foarte puţin înainte. Prin urmare, nu este un lucru surprinzător că ratele **recidivei** – încălcări repetate ale legii de către cei care au mai fost la închisoare – sunt neliniştitor de ridicate. Peste 60% dintre bărbaţii care au fost eliberaţi după ce au efectuat condamnări în Marea Britanie sunt rearestaţi pe parcursul a patru ani de la săvârşirea delictelor iniţiale. Rata reală a reîncălcării legii este probabil mai mare decât această cifră, având în vedere că unii dintre cei care se întorc la activităţile delictuale nu sunt prinşi.

Cu toate că închisorile nu par să reuşească în reabilitarea deţinuţilor, este posibil ca ele să-i împiedice să mai săvârşească delicte. Deşi cei care se află deja la închisoare nu sunt împiedicaţi, neplăcerile vieţii de închisoare îi poate împiedica pe alţii. Aceasta este o problemă aproape nerezolvabilă pentru cei care se ocupă cu reformarea sistemului penitenciar. A face din închisori nişte locuri complet neplăcute pentru cei care locuiesc acolo ajută probabil la împiedicarea potenţialilor infractori, dar face ca scopurile de reabilitare ale închisorilor să fie extrem de greu de atins. Cu cât sunt mai indulgente condiţiile din închisoare, cu atât detenţia îşi pierde din efectul de descurajare.

Protestul în închisoare şi alternativele detenţiei

În prezent închisorile din Marea Britanie, la fel ca cele din majoritatea celorlalte societăţi industrializate, sunt extrem de suprapopulate (pentru populaţia din închisori, vezi figura 8.4). Având în vedere că detenţia nu reabilitează în majoritatea cazurilor, de ce să nu avem în vedere alternative la detenţie ca modalitate de a face faţă delincvenţei? Mai multe alternative fie sunt deja în uz, fie sunt avute în vedere în diverse ţări.

Figura 8.4. – Populaţia din închisori în Comunitatea Europeană (la 100.000 de locuitori), 1992

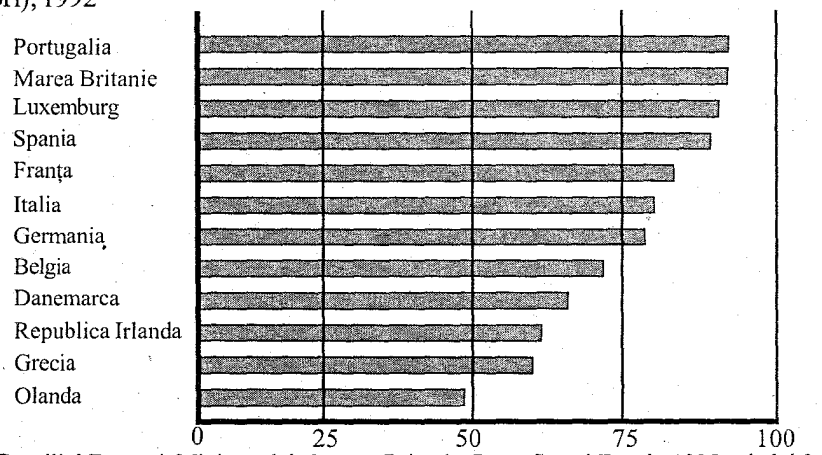

Sursa: Consiliul Europei. Ministerul de Interne Britanic. După *Social Trends*, 1995, tabelul 9.27.

Una dintre ele este supravegherea în cadrul comunității, incluzând *eliberarea de probă, eliberarea condiționată și eliberarea pe cauțiune*. Deja, în Marea Britanie, există mai multe persoane care au fost condamnate pentru delicte și care nu sunt în închisoare, ci eliberate de probă sau condiționat. Eliberarea de probă este larg răspândită ca modalitate de rezolvare a delictelor minore; acest lucru înseamnă că o persoană trebuie să aibă „o comportare bună" pentru o anumită perioadă și să se prezinte în mod regulat la autorități. La sfârșitul acestei perioade procesul este închis. Eliberarea condiționată reprezintă o reducere a duratei pedepsei, oferită ca recompensă pentru buna purtare a individului în închisoare. Eliberarea pe cauțiune, folosită des în SUA, oferă posibilitatea ca în așteptarea procesului, înainte de stabilirea crimei sau a nevinovăției, oamenii să poată sta în afara închisorii, sub o strictă supraveghere.

O altă alternativă este *diversiunea*, care se referă la programe care îl deturnează complet pe individ de la tribunale. Majoritatea programelor existente, la fel de des folosite în diverse țări, se referă la infractorii primari sau minori. Cu ajutorul unui asistent de deturnare, delincventul începe prin a-și accepta responsabilitatea pentru respectiva faptă, apoi se gândește ce anume poate fi făcut în replică. Ideea este aceea de a reduce vina și urmarea, și de a planifica în mod pozitiv reabilitatea.

Există multe alte posibilități, inclusiv *ordine de muncă în serviciul comunității*, înlocuirea pedepselor cu *amenzi* care trebuie plătite; *despăgubiri oferite de făptuitor victimei*, în bani sau servicii; *programe de reconciliere victimă-făptaș; comunități terapeutice,* și *permise de absență temporară,* care oferă posibilitatea deținuților să petreacă timpul în afara închisorii. Unii au susținut că închisorile ar trebui desființate. Din punct de vedere istoric, așa după cum am remarcat anterior, ele reprezintă o invenție relativ nouă, și nu au funcționat niciodată bine din punctul de vedere al principalelor lor obiective. Probabil însă, că majoritatea țărilor vor menține detenția, dar o vor alterna cu o gamă de alte opțiuni (Vass, 1990).

Pedeapsa cu moartea

Din momentul în care condamnarea la închisoare a devenit principala formă de pedepsire a delictelor, pedeapsa cu moartea a fost din ce în ce mai controversată. Pentru majoritatea reformatorilor, executarea unor oameni pentru crime părea un lucru barbar. În plus, acolo unde se practică pedeapsa cu moartea, ulterior sunt imposibil de corectat cazurile de nedreptate, dacă ar ieși la iveală dovezi care să indice faptul că un individ a fost condamnat pe nedrept.

Statele Unite sunt aproape singura țară occidentală în care se aplică pedeapsa cu moartea. De fapt, această pedeapsă a fost abolită de către Curtea Supremă în 1972, dar a fost reintrodusă în 1976. Numărul de persoane condamnate la moarte crește de la an la an, dar până acum recursurile și alți factori au limitat procentajul celor executați.

METODE FOLOSITE PENTRU EXECUTAREA CONDAMNAȚILOR LA MOARTE

Metoda: electrocutarea
Folosită în: 12 state din SUA
Ce se întâmplă: Deținutul este legat de un scaun. Pe cap și pe picioare sunt aplicați electrozi și se dă drumul curentului, descărcându-se între 1500 și 2000 de volți în corpul condamnatului.

Metoda: camera de gazare.
Folosită în: cinci state din SUA
Ce se întâmplă: este azvârlită o pastilă de cianură într-un recipient cu acid sulfuric, care este plasat sub scaunul victimei. Un gaz mortal umple apoi camera ermetică, lăsând trupul pradă convulsiilor.

Metoda: injecție mortală
Folosită în: treizeci și două de state din SUA
Ce se întâmplă: sunt injectate produse chimice mortale; multe state folosesc un anestezic care adoarme deținutul, apoi un relaxant muscular care oprește funcționarea plămânilor, și un agent final care blochează inima.

Metoda: spânzurătoarea
Folosită în: Iran, Irak, Afganistan, Jamaica, Japonia, Malaysia, patru state din SUA
Ce se întâmplă: este petrecut împrejurul gâtului un ștreang. În podea, sub picioare, este deschisă o trapă, iar greutatea corpului dislocă vertebrele superioare ale gâtului. Măduva spinării se desprinde de creier, iar inima se oprește. În cazul în care căderea este prea scurtă, deținutul este sugrumat treptat; dacă e prea lungă, capul poate fi smuls.

Metoda: lapidare
Folosită în: Iran
Ce se întâmplă: Publicul este invitat să arunce cu pietre, dar nu are voie să aleagă proiectile prea mici (s-ar putea să fie ineficiente) sau prea mari (ar putea ucide din primele lovituri).

Metoda: pluton de execuție
Folosită în: Indonezia, Iran, Irak, Nigeria, Taiwan, două state din SUA
Ce se întâmplă: deținutul este legat de un scaun și i se pune o cagulă pe cap, cu o țintă de tir prinsă pe piept. Cinci trăgători de elită, dintre care unul are gloanțe oarbe, deschid focul.

Metoda: decapitare
Folosită în: Arabia Saudită
Ce se întâmplă: capul este despărțit de trup cu ajutorul unei săbii. Lama trebuie să reteze măduva spinării, provocând inconștiență datorită șocului medular, dar e posibil să fie nevoie de mai multe lovituri.

Sursa: Amnesty International. Harta după Arbie Jones, „Sentenced to death", *Cosmopolitan*, martie 1996, p. 17.

ȚĂRI CARE APLICĂ PEDEAPSA CU MOARTEA

ZONE DE EXECUȚIE

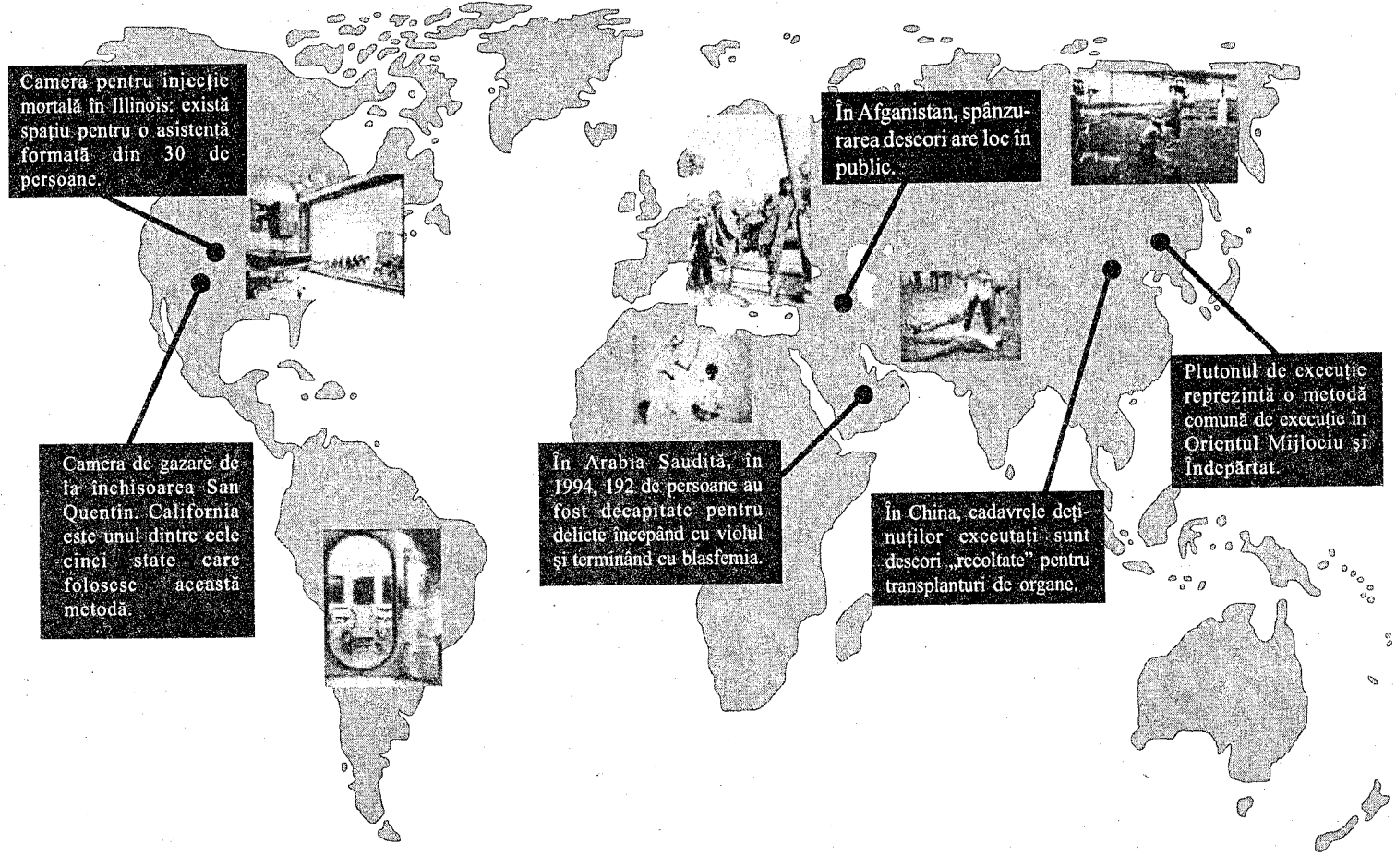

În diferite alte țări există o presiune exercitată de public pentru a se reintroduce pedeapsa cu moartea, cel puțin pentru anumite tipuri de crimă (cum ar fi terorismul sau uciderea unui polițist). În Marea Britanie, sondajele de opinie dovedesc, în mod consecvent, că majoritatea populației ar dori să fie reintrodusă pedeapsa cu moartea. Numeroși membri ai opiniei publice sunt de părere că amenințarea cu execuția îi împiedică pe potențialii ucigași să săvârșească fapte dar, deși discuțiile continuă, dovezile sunt insuficiente pentru a veni în sprijinul acestei idei. Țările care au abolit pedeapsa cu moartea nu au rate ale omuciderilor considerabil mai mari decât înainte. Cu toate că Statele Unite mențin pedeapsa cu moartea, ratele omuciderilor în SUA sunt cele mai ridicate din lumea industrializată.

Desigur, puterea sentimentului public referitor la acest aspect poate reflecta atitudini înclinate către pedepsire, și mai puțin faptul că, pedeapsa cu moartea este ceva care descurajează prin intimidare. Lumea poate socoti că, cineva care ia viața unei alte persoane ar trebui pedepsit la fel. O părere alternativă este aceea că o societate greșește din punct de vedere moral dacă își trimite la moarte cetățenii indiferent de crima comisă. Cea de-a doua opinie, împreună cu lipsa efectului descurajant, este cea care i-a încurajat pe cei mai mulți legiuitori occidentali în această direcție.

GEN ȘI DELINCVENȚĂ

Asemenea altor domenii ale sociologiei, studiile de criminologie au ignorat în mod tradițional jumătate din numărul populației. Multe manuale de criminologie nu conțin încă practic nimic despre femei, cu excepția unor secțiuni referitoare la viol și la prostituție, iar majoritatea teoriilor despre devianță neglijează, în mod asemănător, aproape complet femeile. Un exemplu îl constituie raportul lui Merton referitor la structura socială și la anomie. „Presiunea de a reuși" se presupune că afectează pe oricine în societățile moderne. În mod logic, se poate susține prin urmare, că femeile ar trebui să figureze, ieșind mai mult în evidență decât bărbații, în diferitele categorii de devianță identificate de către Merton, inclusiv crima, având în vedere că există mai puține oportunități pentru femei de a „trece la fapte" decât pentru bărbați. Cu toate acestea, ratele criminalității în rândul femeilor sunt – sau par a fi – mai scăzute. Chiar dacă, din anumite motive femeile sunt mai puțin înclinate să participe la activități deviante decât bărbații, acest lucru nu constituie o justificare pentru faptul că nu sunt luate în considerare.

Rate ale delincvenței masculine și feminine

Statisticile referitoare la gen și delincvență sunt surprinzătoare. De exemplu, există un enorm dezechilibru în raportul dintre bărbații și femeile aflate în închisoare, nu numai în Marea Britanie, ci în toate țările industrializate. Femeile alcătuiesc doar aproximativ 3% din populația britanică din închisori. Există, de asemeni, contraste între tipurile de infracțiuni pe care le comit bărbații și femeile, cel puțin așa după cum

indică statisticile oficiale (vezi tabelul 8.2). Infracțiunile săvârșite de femei rareori implică violență, și sunt aproape în totalitate de mică amploare. Furturi mărunte precum sustragerea din magazine și încălcări ale ordinii publice precum starea de ebrietate și prostituția, reprezintă delicte tipic feminine (Flowers, 1987).

Desigur, se poate întâmpla ca adevărata diferență pe genuri dintre ratele delincvenței să fie mai mică decât o indică statisticile oficiale. De exemplu, poliția și alți funcționari le pot considera pe femeile care încalcă legea ca fiind mai puțin periculoase decât bărbații și pot lăsa nepedepsite activități pentru care bărbații ar fi fost arestați. Studiile despre victimizare oferă o modalitate de verificare a unei atari posibilități. Într-un studiu efectuat în Statele Unite, materialele Studiului despre Delincvență Națională din 1976 au fost comparate cu statisticile F.B.I. pentru a se descoperi dacă există vreo divergență din punctul de vedere al procentului de femei implicate în activități delictuale (Hindelang et al., 1978). În privința delictelor grave comise de către femei s-au descoperit puține variații, statisticile F.B.I. arătând de fapt procente oarecum *mai mari* decât studiul. S-a afirmat de către anumiți observatori, că procentajul de femei implicate în delicte „masculine", cum ar fi jaful armat, este posibil să crească, dar nu există o dovadă limpede a unei atari tendințe.

Singurul delict, pentru care rata de condamnări în rândul femeilor este aproximativ egală cu cea de condamnări a bărbaților îl reprezintă furtul din magazine. Unii au susținut că aceasta arată că femeile se implică în activități delictuale atunci când se află într-un context „public" – la cumpărături – și mai puțin într-unul domestic. Cu alte cuvinte, atunci când oportunitatea de a săvârși delicte este aproximativ egală între bărbați și femei, este probabil că delictele se vor împărți aproximativ în mod egal. Totuși, au existat puține investigații care să compare ratele de furturi din magazine săvârșite de bărbați cu cele săvârșite de femei, iar pentru moment această concluzie trebuie să rămână oarecum speculativă (Buckle și Farrington, 1984).

Tabel 8.2. *Infractori femei și bărbați declarați vinovați de tribunale, catalogați după tipul de delict, Anglia și Țara Galilor ,1993*

	Femei		Bărbați	
Delicte pasibile de urmărire judiciară	**Nos (000)**	**%**	**Nos (000)**	**%**
Violență împotriva persoanei	3,4	8,7	35,5	91,3
Delicte sexuale	0,1	2,0	4,3	98,0
Furt prin efracție	1,0	2,5	39,2	97,5
Jaf	0,3	5,9	4,8	94,1
Furt și comerț cu bunuri furate	22,1	18,2	99,5	81,8
Fraudă și fals	3,9	22,3	13,6	77,7
Deteriorare delictuală	0,8	8,5	8,6	91,5
Infracțiuni legate de droguri	2,0	9,1	19,9	90,9
Altele (cu excepția infracțiunilor rutiere)	3,6	9,5	34,2	90,5
Infracțiuni rutiere	0,5	4,6	10,3	95,4
Total	37,7	12,3	269,9	87,7

Sursa: Home Office, 1993. După *Sociology Review*, septembrie 1995 (Philip Allan Publishers) p. 4.

Fetele din bandă

Există puține lucruri referitoare la membrele bandelor de tineri sau la bandele feminine care există. S-au scris numeroase relatări despre grupurile de băieți „din colțul străzii" și despre bandele masculine, dar în cadrul acestor studii femeile sunt mai puțin menționate. Însă Anne Campbell a studiat fetele din bandele de stradă din New York (Cambell, 1986a). Ea a ales pentru a studia pe larg trei bande: una era mixtă din punct de vedere etnic, alta era portoricană, iar cea de-a treia de culoare. Vârstele membrelor variau de la 15 la 30 de ani. Campbell a petrecut șase luni trăind cu fiecare bandă, concentrându-și atenția îndeosebi asupra șefilor bandei.

Connie era șeful bandei „Sandman Ladies", un grup feminin asociat cu „Sandman Bikers", o bandă condusă de către soțul ei. În momentul studiului, ea avea 30 de ani, și conducea o bandă mixtă alcătuită din hispanici și negri în Harlem, New York. Principala sursă de venit a membrilor bandei „Sandman Bikers" o reprezenta comerțul de droguri. Banda se afla într-o veche dispută cu „The Chosen Ones", o bandă feminină de la periferia Manhattan-ului. Cele care intrau în banda „Sandman Ladies" trebuia să-și dovedească aptitudinile de luptă; acceptarea era decisă de Connie, care inițial judeca dacă o anumită fată putea să „țină aproape" pentru o perioadă de încercare, și dacă ulterior ea va primi „galoane" (însemne). Connie avea întotdeauna asupra ei un cuțit cu buton, și poseda de asemeni, o armă de foc. Disputele care implicau lupte fizice reprezentau o preocupare la fel de constantă a bandei feminine ca și a celei masculine.

„Weeza and the Sex Girls" erau o bandă alcătuită din hispanici, având o secțiune masculină și una feminină. Weeza care era analfabetă, și nu-și cunoștea vârsta cu precizie – care probabil era de 26 de ani. Când banda se afla la apogeul ei, cuprindea mai mult de 50 de membre. Femeile cultivau reputația de duritate fizică; luptele și bătăile fiind fapte obișnuite. Membrii bărbați ai bandei le admirau pe femei pentru acest lucru, cu toate că în alte privințe încurajau rolurile tradiționale ale acestora, precum îngrijirea copiilor, gătitul și cusutul.

Cel de-al treilea grup studiat a fost „The Five Percent Nation", care era o organizație religioasă de culoare. Membrii acesteia considerau că 10% din populație exploatează 85% din populație, ceilalți 5% fiind credincioși iluminați ai Islamului, care au datoria de a-i educa pe negri. Poliția i-a considerat pe cei din "The Five Percent Nation" drept o bandă de stradă. Persoana asupra căreia Campbell și-a concentrat atenția, Sun-Africa, renunțase la ceea ce ea numea „numele dat de guvern". Ca și în cazul altor grupuri, ea și alte membre ale bandei luau parte la lupte. Membrele grupului fuseseră arestate pentru tâlhărie, deținere de arme periculoase, jaf și furt din mașini.

În cadrul unui alt studiu, Campbell a intervievat fete de vârstă școlară din clasa muncitoare. Ea a descoperit că este o activitate pe care acestea o practicau mai des decât se credea de obicei (Campbell, 1986b). Aproape toate cele pe care le studiase recunoscuseră că fuseseră implicate într-o luptă; un sfert fuseseră implicate în mai

mult de şase lupte. Majoritatea au respins afirmaţia: „Cred că bătăile sunt numai pentru băieţi".

În anii 1990, fetele au început să facă parte din bandele de cartier americane într-un număr mare. Ele au descoperit un sentiment al unui statut aparte prin activităţile lor de bandă şi să realizeze acest lucru prin violenţă. O membră a bandei din Brooklyn cu cicatrici, comenta: „De-ar fi să văd ceva ce-mi doresc mult, l-aş lua pur şi simplu, aş scoate cuţitul, pur şi simplu vreau anumite lucruri". Un grup de fete au ucis o adolescentă de 15 ani în metroul new-yorkez pentru a-i lua cerceii. Numele bandelor exclusiv feminine le includ pe „The 6-th Street Whores", „The Crochet Gids" şi „the Nice Intelligent Sisters". Anumite bande de acest tip există acum în diverse părţi ale Londrei, cum ar fi Stockwell şi Brixton, cu toate că până în prezent nu sunt bine organizate şi sunt mai puţin violente (Nicoll, 1995).

Violenţa în închisoare în rândul femeilor

Relatările autobiografice adunate de Pat Carlen despre femei deţinute, în închisorile din Marea Britanie, conţin numeroase episoade de violenţă, care este înfăţişată drept o trăsătură constantă a vieţii în penitenciarele feminine (Carlen et al., 1985). Josie O'Dwyer, o deţinută de la Holloway Prison din Londra, descrie cum „mafia puternică" a gardienilor *se specializează în răsplăţi violente* pentru deţinutele considerate a nu se comporta corespunzător. Bătăile „mafiei puternice" şi ale altor deţinuţi erau frecvente:

> Întotdeauna năvălea înăuntru o gardiană şi începea să te împingă cu mâna în piept, pentru că voia s-o loveşti – asta îi făcea plăcere ei, lupta şi bătaia. Te duc de „colier", lanţurile încătuşate, şi poţi să ai la un moment dat trei lanţuri în jurul gâtului. Îţi apar vânătăi de-jur-împrejurul-gâtului, un colier ... începi să-ţi pierzi cunoştinţa şi-ţi zici: „Gata, asta e, acum mor..." Era cât pe ce să mor. Dar n-am murit, am avut noroc. Sunt o supravieţuitoare. (Carlen et al., 1985, p. 149).

Evaluare

Studiile întreprinse de către Campbell şi Carlen arată că violenţa nu este o caracteristică exclusivă a delincvenţei masculine. Femeile sunt mult mai puţin predispuse decât bărbaţii să participe la delicte violente, dar nu sunt totdeauna inhibate pentru a lua parte la episoade violente. Prin urmare, de ce sunt ratele delincvenţei feminine atât de scăzute în comparaţie cu cele ale bărbaţilor?

Există anumite dovezi care demonstrează că, infractoarele sunt deseori capabile să evite apariţia în faţa tribunalului, datorită faptului că pot convinge poliţia şi alte autorităţi să vadă faptele săvârşite de ele într-o anumită lumină. Ele invocă ceea ce s-a numit „contractul de gen" – contractul implicit dintre bărbaţi şi femei prin care a fi femeie înseamnă pe de o parte a fi inconstantă şi impulsivă, iar pe de altă parte a avea nevoie de protecţie. De exemplu, Warrall descrie cazul unei femei care şi-a ucis sora

cu un cuţit de bucătărie. În loc să fie trimisă la închisoare, ea a fost pusă sub supraveghere timp de trei ani, cu condiţia să primească tratament terapeutic. Detaliile a ceea ce s-a petrecut la tribunal sugerează că judecătorul a considerat faptul de a fi „o tânără extrem de tipică" incompatibil cu a fi violentă, la modul criminal. În acest fel ea nu a fost considerată autoarea responsabilă a crimei pe care o săvârşise (Worrall, 1990).

Cu toate acestea, tratamentul diferenţiat nu poate explica în totalitate raporturile dintre ratele delincvenţei masculine şi ale celei feminine. Motivele sunt cu siguranţă aceleaşi, cu cele care explică deosebirile de gen în alte privinţe. Există, bineînţeles, anumite „delicte feminine" specifice – în primul rând, prostituţia – pentru care femeile sunt condamnate, în timp ce clienţii lor bărbaţi nu. „Delictele masculine" rămân „masculine" din pricina diferenţelor de socializare şi din cauză că activităţile şi implicările continuă să fie non-domestice decât cele ale majorităţii femeilor. Deosebirile de gen în privinţa delictelor au fost deseori explicate prin presupuse diferenţe biologice sau psihologice înnăscute – din punctul de vedere al forţei diferite, al pasivităţii şi al preocupării faţă de reproducere. În prezent, calităţile feminine sunt considerate ca fiind generate în mare măsură social, ca şi trăsăturile „masculine". Numeroase femei sunt socializate, în valorizarea calităţi diferite în viaţa socială (a avea grijă de alţii şi de relaţiile personale), faţă de cele valorizate de masculi. Lucru la fel de important prin influenţa ideologiei şi altor factori – cum ar fi ideea de „faţă drăguţă" – comportamentul femeilor este, spre deosebire de cel al bărbaţilor, deseori limitat şi controlat.

Începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea, criminaliştii au prevăzut că egalitatea între genuri va reduce sau elimina diferenţele de delincvenţă între bărbaţi şi femei, dar până în clipa de faţă aceste diferenţe încă se menţin. Nu ne putem încă pronunţa cu siguranţă dacă variaţiile dintre ratele delincvenţei masculine şi celei feminine vor dispărea într-o bună zi.

DELINCVENŢA ŞI „CRIZA MASCULINITĂŢII"

Delincvenţa, prin urmare, variază după gen. Deşi există câteva bande de fete, nivelurile ridicate ale delincvenţei găsite în zonele sărace ale oraşelor sunt asociate în special cu activităţile tinerilor. De ce oare atât de mulţi tineri din aceste zone recurg la delincvenţă? Am enumerat deja câteva răspunsuri. Deseori, băieţii fac parte din bande de la o vârstă fragedă, o subcultură în care anumite forme de delincvenţă reprezintă o formă de viaţă. Oare din momentul în care membrii unei bande sunt etichetaţi drept delincvenţi de către autorităţi, ei încep activităţile delictuale frecvente? În ciuda faptului că astăzi există bande de fete, atari subculturi sunt în mod fundamental masculine şi se inspiră din valorile masculine de aventură, incitare şi camaraderie.

Pe baza unui studiu empiric despre comportamentul violent al tinerilor în mai multe oraşe, Beatrix Campbell a sugerat că, în parte, comportamentul lor reprezintă reacţia la o „criză a masculinităţii" specifică în societăţile moderne (Campbell, 1993).

În trecut, tinerii – chiar şi cei din cartierele cu un nivel crescut de delincvenţă, aveau ţeluri precise în viaţă: să aibă un serviciu legitim şi să devină susţinătorul unei soţii şi a unei familii. Dar, după cum susţine Campbell, un atare rol masculin este acum supus presiunii, îndeosebi pentru tinerii din zone sărace. Atunci când singura perspectivă o reprezintă şomajul pe termen lung, a spera să-ţi întreţii o familie nu este o opţiune. În plus, femeile au devenit mai independente decât înainte, şi nu mai au neapărat nevoie de un bărbat pentru a dobândi un statut în societate. Consecinţa este o deteriorare socială de felul celei din zonele sărace din marile oraşe din prezent. Studiul lui Campbell este de acord cu alte lucrări recente de sociologie despre sărăcie, delicvenţă în marele oraşe.

Nivelul de delincvenţă al tinerilor este strâns legat de şomaj. Unii au sugerat că nivelurile ridicate ale şomajului masculin încep să creeze o nouă categorie de *delincvent de carieră*. Un raport public de Home Office în 1996, *Young People and Crime** oferă material de cercetare relevant pentru această teză. Cercetarea, descrisă în raport, a implicat interviuri cu 2.500 de tineri de ambele sexe, cu vârste cuprinse între 14 şi 25 de ani.

Cercetătorii nu au folosit statisticile poliţiei, ci le-au cerut celor intervievaţi să spună, confidenţial, dacă au comis delicte. Rezultatele au arătat că la vârsta de 25 de ani, 30% dintre tineri se implicaseră într-o formă sau alta de activitate delictuală – cu excepţia folosirii ilegale de droguri şi a infracţiunilor rutiere. Activităţile delictuale ale tinerilor de obicei scădeau după vârsta de 20 de ani, dar cercetările indică faptul că acest lucru nu mai e valabil. De exemplu, proporţia tinerilor cu vârste cuprinse între 22 şi 25 de ani care se implică în furturi de bunuri este mai mare decât cea a grupului de vârstă 18-21 (vezi figura 8.5). Raportul duce la concluzia că lipsa de perspectivă a unui serviciu stabil face dificil ca un mare segment al tinerii generaţii să se transforme în adulţi responsabili.

Studiul a arătat, că fetele cu vârste cuprinse între 13 şi 19 ani, au aceleaşi şanse ca şi băieţii de a fi implicate în furtul de bunuri; totuşi, rata fetelor delincvente scade drastic în cazul celor cu vârste peste 22 de ani.

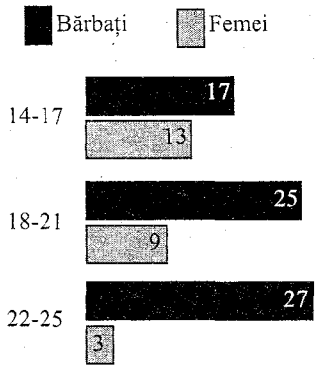

Figura 8.5. – Înaintarea în vârstă: procentaje ale grupurilor de vârstă implicate în furtul de bunuri în Marea Britanie, 1992

Sursa: Home Office. După *Guardian*, 19 ianuarie 1996, p. 1.

* Tinerii şi delincvenţa (n.t.).

VICTIMELE DELINCVENȚEI

Delicte împotriva femeilor

Vom lua în considerare câteva probleme fundamentale cu care, direct sau indirect, se confruntă foarte multe femei. Ele sunt în totalitate legate de modurile în care bărbații folosesc puterea socială sau fizică, considerată superioară, împotriva femeilor: violența domestică, hărțuirea sexuală și violul. Deși fiecare dintre acestea a fost practicată de femei împotriva bărbaților, în majoritatea cazurilor bărbații sunt agresorii, iar femeile victimele.

Violența domestică

Căminul este deseori considerat ca un refugiu al siguranței și al fericirii, dar **violența domestică** – violența în contextul casei – face parte din viața multor femei, fapt ce pare să aibă totuși tradiție. Violența față de femei reprezeta un aspect comun al căsătoriei în epocile medievale și la începutul perioadei de industrializare. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu existau în Marea Britanie legi care să interzică unui bărbat să abuzeze fizic de soție, ajungând până la rănirea gravă sau crimă. Acum femeile se bucură de o protecție legală mai mare, deși atari violențe continuă să fie răspândite.

În ciuda unei poziții legale îmbunătățite, pentru femeile supuse violenței domestice este dificil a se recurge la lege. Poziția poliției, care în mod normal are o atitudine de „non-intervenție" în „certurile domestice" se dovedește inutilă. Atunci când sunt chemați în astfel de circumstanțe, polițiștii au tendința de a-și limita intervenția la calmarea disputei, și nu la aducerea în instanță. Femeilor aflate în relații care implică violența, deseori, le este greu să-și părăsească locuința dintr-o multitudine de motive economice și sociale, inclusiv datorită responsabilității lor față de copii. Departamentele din cadrul conducerilor locale care răspund de locuințe sunt precaute în privința femeilor care se prezintă cu plângeri de abuz fizic, suspectând că acestea sunt exagerate în scopul de a obține rapid o locuință alternativă.

Hărțuirea sexuală

La serviciu, drepturile femeilor pot fi aplicate simplu, iar nivelurile de violență efectivă împotriva femeilor sunt scăzute. Cu toate acestea, **hărțuirea sexuală** este extrem de obișnuită. Hărțuirea sexuală la locul de muncă poate fi definită drept folosirea autorității sau puterii deținute pentru a se încerca susținerea unor favoruri sexuale. Acest lucru poate îmbrăca forme vulgare, ca în cazul în care i se sugerează unei angajate să consimtă la un raport sexual sub amenințarea demiterii. Majoritatea tipurilor de hărțuire sexuală sunt oarecum mai subtile. Ele implică sugestia că, de exemplu, oferirea unor favoruri sexuale ar aduce alte recompense; sau, dacă atari favoruri nu sunt oferite, vor urma o serie de pedepse, cum ar fi blocarea unei promovări.

În mod clar, nu este uşor de delimitat între hărţuire şi ceea ce ar putea fi socotit drept o abordare legitimă de la bărbat la femeie. Totuşi, pe baza sesizărilor, s-a estimat că în Marea Britanie, şapte femei din zece sunt afectate de hărţuire sexuală, într-o manieră prelungită pe parcursul vieţii, la locul de muncă. Hărţuirea sexuală poate fi o întâmplare singulară sau o schemă constantă de comportament (Kelly 1988). Acolo unde este vorba despre cea din urmă, femeile întâmpină în mod frecvent dificultăţi în păstrarea ratei normale de muncă, îşi pot lua concedii medicale sau pot părăsi complet respectivul loc de muncă.

Violul

Este foarte dificilă de estimat cu precizie amploarea **violului**. Doar un procent mic de violuri ajung practic în atenţia poliţiei şi sunt înregistrate. Cifra reală poate fi de cinci ori mai mare decât arată statisticile oficiale – cu toate că estimările diferă mult între ele. Un studiu întreprins pe 1.236 de femei din Londra a scos la iveală faptul că, una din şase fusese violată; din restul, una din cinci se luptase cu o tentativă de viol. Jumătate de atacuri avuseseră loc fie în casa femeii, fie în cea a agresorului (Hall, 1985). Majoritatea femeilor care sunt violate fie doresc să uite incidentul, fie nu sunt dispuse să participe la ceea ce poate fi o umilitoare procedură de examinare medicală, interogatoriu al poliţiei şi interogatoriu încrucişat la tribunal. Procesul legal durează deseori mult timp, e posibil să fie nevoie de 18 luni după incident până la emiterea unui verdict al tribunalului.

Procesul în sine poate fi de natură să intimideze. Procedura de la tribunal este publică, iar victima trebuie să se întâlnească cu acuzatul. Dovada penetrării, identitatea violatorului şi faptul că actul a avut loc fără consimţământul femeii, toate acestea trebuie să existe şi să poată fi folosite. Dovezile coroborative sunt greu de obţinut dacă delictul a avut loc pe o stradă sau alee întunecoasă. O femeie care merge singură seara îi face pe bărbaţi să considere că prin aceasta le încurajează intenţiile. Capacitatea unei femei de a spune un „nu" hotărât iniţiativelor sexuale masculine este afectată de stereotipii şi imagini populare care pot, de asemeni, influenţa judecata tribunalului. Dacă o femeie este de acord să meargă cu un bărbat la locuinţa acestuia sau să se implice în manevre erotice, acest lucru este considerat deseori drept consimţire la un contact sexual complet sau la alte practici sexuale dorite de către bărbat. Nu este recunoscut dreptul ei de a spune „nu" într-o etapă ulterioară; de fapt, ea trebuie să poarte responsabilitatea pentru eşecul bărbatului de a-şi controla comportamentul. Atunci când are loc un viol, femeia poate fi interogată la tribunal şi în legătură cu istoria relaţiilor sale anterioare, cu toate că istoria sexuală a bărbatului nu este considerată relevantă în acelaşi fel. De fapt, condamnările anterioare pentru viol sau atac suferite de către acuzat nu pot fi menţionate în cazurile de viol.

După Sir Matthew Hale, un judecător care a emis o hotărâre judecătorească în 1736, conform căreia un soţ, nu poate fi socotit vinovat de viol asupra soţiei sale legitime, căci prin consimţământul lor matrimonial reciproc ea s-a oferit în acest fel soţului ei, lucru pe care nu îl poate retracta" (citat în Hallet et al., 1984, p. 20).

Această formulă a rămas lege în Anglia şi Ţara Galilor până în 1991. În luna octombrie a acestui an, Camera Lorzilor a refuzat apelul făcut de un şofer de camion împotriva condamnării pentru tentativă de viol asupra soţiei sale. Atunci când a rostit verdictul, lordul Keith a spus: „Propunerea lui Hale reflecta starea de fapt existentă în acest domeniu la epoca în care a fost enunţată... În vremurile moderne, orice persoană rezonabilă trebuie să considere această concepţie ca fiind complet inacceptabilă." Totuşi, violul în cadrul căsătoriei este ilegal doar în câteva ţări occidentale, inclusiv Danemarca, Suedia, Norvegia şi Canada. În Statele Unite, primul caz de acuzare de viol în cadrul căsătoriei a fost câştigat împotriva lui James K. Chretien în 1979. Înaintea procesului Chretien, violul în cadrul căsătoriei era ilegal în cinci state. De atunci, multe alte state au introdus în legislaţie cazuri de precedenţă care stabileau delictul.

Atitudinile convenţionale în privinţa a ceea ce este şi ceea ce nu este violul pot fi foarte puternice. Cercetătorii care studiază, sexul practicat cu forţa, în cadrul unor relaţii stabilite au raportat următorul caz. Un bărbat beat a încercat să aibă un raport anal cu iubita lui. Ea a refuzat şi a ţipat, moment în care el a devenit violent, a ţintuit-o în aşa fel încât să nu se mişte şi a forţat-o să se supună. Cu toate acestea, atunci când a fost întrebată de către cercetători dacă a fost vreodată obligată să facă sex împotriva voinţei ei, ea a răspuns „Nu" (Finkelhor şi Yllo, 1982).

Cercetarea a arătat că multe păreri obişnuite în legătură cu violul sunt false. Nu este adevărat, de exemplu, că violul nu poate avea loc dacă victima opune rezistenţă, că doar femeile tinere, „atractive", se poate să fie violate; sau că majoritatea violatorilor suferă, într-o anumită măsură, de tulburări psihologice (Hall, 1985). Majoritatea violurilor nu sunt spontane, ci sunt, cel puţin parţial, planificate dinainte. Violul este în mod clar legat de asocierea masculinităţii cu putere, dominaţia şi duritatea. În cea mai mare parte, nu este rezultatul unei copleşitoare dorinţe sexuale, ci al legăturilor dintre sexualitate şi sentimentele de putere şi de superioritate. Se pare că nu există o prea mare legătură între dorinţele trupeşti şi viol. Un procentaj substanţial arată că, mulţi dintre violatori sunt de fapt, capabili să se manifeste sexual doar atunci când au terorizat şi umilit victima. Actul sexual în sine este mai puţin semnificativ decât umilirea femeii. (Estrich, 1987).

De-a lungul ultimilor ani, grupările feministe au făcut presiuni pentru schimbarea atât a concepţiei legale, cât şi a celei publice în privinţa violului. Ele au subliniat că violul nu ar trebui considerat drept infracţiune sexuală, ci un tip de delict violent. Nu este vorba doar de un atac fizic, ci de un asalt asupra integrităţii şi demnităţii individuale. Aşa după cum formulase un scriitor, violul este „un act de agresiune în care victimei i se refuză libertatea de decizie. Este un act de violenţă care, chiar dacă nu este urmat de bătaie şi ucidere, totuşi poartă cu sine ameninţarea cu moartea" (Griffin, 1978, p. 342). Campania a avut câteva rezultate reale în schimbarea legislaţiei, iar violul este în prezent recunoscut prin lege ca fiind un tip deosebit de violenţă delictuală.

Într-un anumit sens toate femeile pot fi considerate victime ale violului. Femei care n-au fost violate niciodată, deseori, au parte de temeri asemănătoare celor care

au fost violate. E posibil ca ele să se teamă să iasă singure în oraş seara, chiar pe străzi aglomerate, şi e la fel de posibil să aibă aceeaşi frică de a rămâne singure într-o casă sau într-un apartament. Accentuând legătura strânsă dintre viol şi sexualitatea masculină normală, Susan Brownmiller a susţinut că violul reprezintă o parte a sistemului de intimidare masculin care poate induce teama femeilor. Cele care nu sunt violate sunt afectate de anxietăţile provocate în acest fel şi de nevoia de a fi mai precaute decât bărbaţii în aspectele cotidiene ale existenţei (Brownmiller, 1975).

Opinia lui Brownmiller poate părea radicală, dar după o scurtă reflecţie ne dăm seama cât de precaută trebuie să fie o femeie dacă doreşte să reducă la minim posibilitatea unui atac. Urmează o listă de „ce trebuie făcut" şi „ce nu trebuie făcut" pentru femeile care încearcă să reducă riscul unui viol, publicată de o organizaţie feministă din Statele Unite. Lista oferă un irezistibil sprijin opiniei conform căreia violul reprezintă un delict care afectează comportamentul tuturor femeilor (Katz şi Mazur, 1979, p. 307).

1. Faceţi în aşa fel încât locuinţa dvs. să fie cât mai sigură cu putinţă; încuietorile, ferestrele şi uşile trebuie să fie într-o bună stare de funcţionare. Dacă vă mutaţi într-un apartament sau casă nouă, schimbaţi încuietorile. Unitatea de Prevenire a Delictelor din cadrul poliţiei locale vă poate oferi sfaturi în privinţa asigurării locuinţei împotriva hoţilor – şi în acest fel, împotriva violatorilor.
2. Dacă locuiţi singură:
   a) lăsaţi luminile aprinse pentru a da impresia că există mai multe persoane;
   b) prefăceţi-vă că există un bărbat în casă atunci când răspundeţi la soneria de la uşă (strigaţi tare: „Mă duc să deschid eu Bob!");
   c) nu vă treceţi numele mic pe sonerie sau în cartea de telefoane; folosiţi iniţiale.
3. În general, ţineţi-vă la distanţă de persoane străine şi nu deschideţi uşa unui necunoscut. Cereţi întotdeauna identificarea curierului sau a reparatorului (actul lor de identitatea poate fi strecurată pe sub uşă). Dacă în casă locuiesc copii, aveţi grijă ca aceştia să nu deschidă uşa unui necunoscut.
4. Dacă locuiţi într-un apartament, nu intraţi sau nu rămâneţi singură într-un subsol, garaj sau spălătorie.
5. Dacă primiţi un telefon obscen, nu spuneţi nimic, ci închideţi imediat şi sunaţi la poliţie.
6. Evitaţi să vă aflaţi singură noaptea pe străzi sau într-un campus universitar. Totuşi, dacă e nevoie, să aveţi în mână o armă „practică", cum ar fi o ţigară aprinsă, un ac de pălărie, o lămâie de plastic, o umbrelă, un creion, o furculiţă, o legătură cu chei, o perie de păr sau un piepten (pentru a-i face răni pe faţă) sau un fluier de poliţist (nu atârnat în jurul gâtului, ci pe o legătură de chei).
7. Nu faceţi autostopul. (Toată lumea e de acord că acest lucru e de importanţă capitală!) Dacă e absolut necesar, mergeţi în grup şi doar atunci când e mult trafic.
8. Dacă conduceţi o maşină:
   a) asiguraţi-vă că benzina din rezervor nu scade niciodată sub un sfert din capacitate;
   b) încuiaţi-vă întotdeauna portierele când plecaţi din maşină;

c) controlați bancheta din spate și podeaua înainte de a vă urca în mașină;
d) dacă aveți probleme cu mașina, nu acceptați ajutor din partea unui bărbat sau a unui grup de bărbați; ridicați capota și așteptați încuiată înăuntru sosirea poliției.

9. Fiți atentă atunci când întâlniți necunoscuți în baruri, îndeosebi dacă ați băut alcool în cantități mari sau ați consumat droguri.
10. Nu mergeți în lifturi singură cu un bărbat. Fie coborâți imediat, fie postați-vă lângă panoul cu butoane.
11. Atunci când aveți o întâlnire, comunicați limitele activității dvs. sexuale de la bun început, pentru a nu exista neînțelegeri.
12. Baby-sitter-ele trebuie să verifice reputația familiei înainte de a accepta slujba respectivă. Părinții trebuie să fie extrem de atenți atunci când aleg un baby-sitter.
13. Dacă sunteți violată, *nu* strigați „mă violează", ci „foc"!

Violul asupra bărbaților

Violul asupra bărbaților (care încă e săvârșit numai de către bărbați) este mai frecvent decât se credea înainte – mai ales în instituții închise precum închisorile. Cercetări realizate în închisorile pentru bărbați estimează că aproximativ 15% dintre deținuți sunt violați. Violul în închisoare poate continua de-a lungul unei perioade de mai mulți ani și deseori face parte din schema de intimidare și control permanent. „Puține sunt femeile victime ale unui viol care trebuie să-și răsplătească agresorul pentru violența la care au fost supuse dedicându-și existența satisfacerii oricărei nevoi a acestuia. Dar victimele violului din lumea închisorilor trebuie să facă acest lucru" (Rideau și Wikberg, citați în M. Walker, 1994, p. 13).

Oficial, violul nu există în închisorile britanice. Un deținut din Bristol a dat în judecată Ministerul de Interne în 1994, susținând că a fost violat de către colegul său de celulă în 1991. Conform spuselor lui, atunci când le-a relatat autorităților închisorii, acestea n-au dovedit nici un interes și n-au întreprins nimic. „Survivors", un grup care se preocupă cu ajutorarea victimelor masculine ale abuzului sexual, consultă 60 până la 70 de bărbați pe an și susține că anual doi sau trei dintre aceștia au fost violați în perioada detenției. Un purtător de cuvânt al organizației susținea că, violul asupra bărbaților, este delictul cel mai puțin reclamat din țară.

DELICTELE CELOR BOGAȚI ȘI PUTERNICI

Cu toate că membrii săraci ai societății formează majoritatea populației din penitenciare, implicarea în activitățile delictuale nu este doar apanajul lor. Multe persoane bogate și puternice săvârșesc delicte ale căror rezultate pot avea consecințe mai grave decât delictele deseori mărunte ale săracilor. Vom studia în continuare câteva dintre aceste forme de delicte.

Delictele „gulerelor albe"

Termenul de „delict al gulerelor albe", a fost introdus pentru prima oară de către Edwin Sutherland (1949), şi se referă la delictul săvârşit de către cei din segmentele bogate ale societăţii. Termenul defineşte tipuri de activitate delictuală, inclusiv frauda fiscală, practica de vânzare ilegală, frauda de titluri de valoare şi proprietăţi, delapidarea, producerea sau comercializarea unor produse periculoase şi ilegale, poluarea mediului, furtul. Răspândirea delicvenţei gulerelor albe este şi mai greu de măsurat decât cea a altor tipuri de delicte; majoritatea unor astfel de forme de delincvenţă nu apar deloc în statistici. Putem face diferenţa între **delincvenţă a gulerelor albe** şi **delincvenţă a celor puternici**. Delincvenţa gulerelor albe implică în principal folosirea unei poziţii ocupate în clasa de mijloc sau în cadrul profesiei pentru implicarea în activităţi ilegale. Delictele celor puternici sunt cele în care autoritatea conferită de o anumită poziţie este folosită în modalităţi delictuale – ca în cazul în care un funcţionar acceptă mită pentru a favoriza o anumită decizie.

Cu toate că autorităţile par să tolereze delictele săvârşite de către cei mai puţin privilegiaţi, costul delincvenţei gulerelor albe este considerabil. În Statele Unite s-au efectuat cu mult mai multe studii despre delincvenţa gulerelor albe decât în Marea Britanie. În America, s-a calculat că sumele de bani implicate în delincvenţa gulerelor

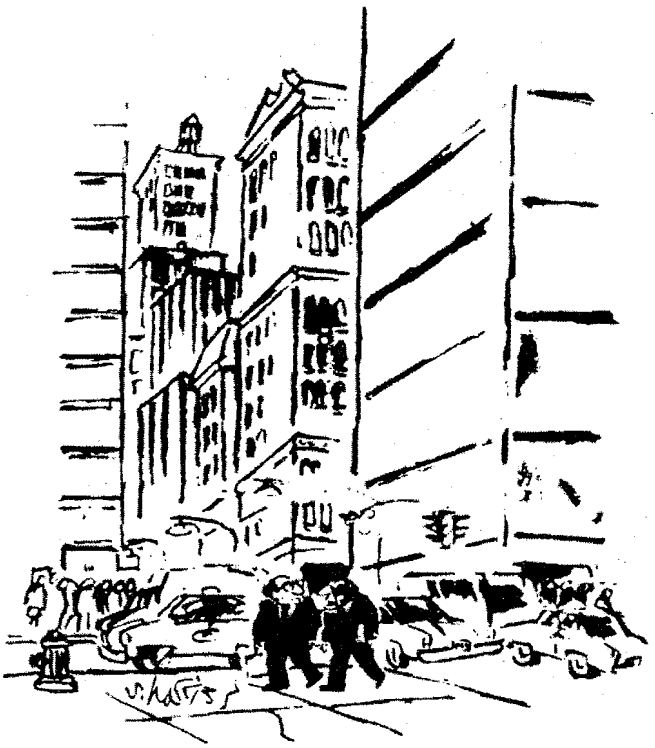

Furturi, delapidări, controlul preţurilor, mită... zona asta are un nivel de delincvenţă extrem de ridicat.

albe (definită drept fraudă fiscală, fraudă de titluri de valoare care implică medicamente şi servicii medicale, fraudă de îmbunătăţire a casei sau frauda de reparare a maşinii) sunt de 40 de ori mai mari decât cele aferente delictelor obişnuite împotriva proprietăţii (jafuri, furturi, delapidări, falsificări şi furturi din maşini) (Comisia prezidenţială despre crima organizată 1985). În plus, anumite forme de delincvenţă a gulerelor albe afectează un număr mai mare de persoane decât delincvenţa sau prin intermediul fraudei pe computer, milioane – de oameni, iar alimentele şi medicamentele alterate care sunt vândute în mod ilegal pot afecta sănătatea multora, şi pot provoca decese.

Aspectele violente ale delincvenţei gulerelor albe sunt mai puţin vizibile decât în cazurile de omucidere sau atac, dar sunt la fel de reale – şi ocazional pot fi mai grave prin consecinţe. De exemplu, reglementările disprețuitoare referitoare la prepararea noilor medicamente, siguranţa la locul de muncă sau poluarea pot provoca rănirea ori decesul multor oameni. Decesele cauzate de accidente de muncă depăşesc cu mult ca număr crimele, cu toate că statistici precise referitoare la accidentele de muncă sunt dificil de obţinut. Desigur, nu putem presupune că toate sau majoritatea acestor decese şi răniri sunt urmarea neglijenţei patronului în privinţa factorilor de siguranţă pentru care sunt răspunzători din punct de vedere legal. Cu toate acestea, există un anumit temei pentru a presupune că multe dintre ele se datorează neglijenţei de către patroni sau directori, a reglementărilor legale referitoare la siguranţă.

S-a estimat că aproximativ 40% din rănirile accidentale la locul de muncă în SUA în fiecare an reprezintă rezultatul direct al condiţiilor de lucru ilegale, iar alte 24% derivă din condiţii legale dar lipsite de siguranţă. Aproape mai mult o treime se datorează actelor săvârşite de muncitorii în condiţii lipsite de siguranţă (Hagen, 1988). Există exemple concrete de patroni care introduc sau menţin în mod conştient practici riscante chiar şi atunci când acestea contravin legii. Unii susţin că decesele rezultate în aceste împrejurări ar trebui denumite *omucideri ale corporaţiei*, pentru că ele implică în mod efectiv responsabilitatea corporaţiilor.

Delictele guvernamentale

Există oare posibilitatea să se susţină că autorităţile guvernamentale se implică în delincvenţă? Dacă „delincvenţa" este definită mai larg decât s-a făcut mai sus, pentru a se referi la fărădelegile morale care au consecinţe nocive, răspunsul este extrem de clar. Statele au săvârşit multe dintre cele mai îngrozitoare crime din istorie, inclusiv ştergerea de pe suprafaţa pământului a unor popoare de exemplu, bombardamente în masă, holocaustul nazist şi lagărele de concentrare ale lui Stalin. Totuşi, chiar dacă limităm definiţia pe care o dăm delictului la încălcarea unor legi codificate, destul de frecvent guvernele acţionează în maniere delictuale. Adică, ele ignoră sau încalcă legile proprii, pe care autoritatea lor trebuie să le apere de fapt. În istoria colonială britanică, de exemplu, s-a petrecut un asemena fapt atunci când garanţiile legale oferite popoarelor africane prin care li se promitea protejarea pământurilor şi a modului de viaţă au fost încălcate în mod repetat.

Poliția, agenția guvernamentală care se ocupă de controlul delincvenței, este câteodată ea însăşi implicată în activități delictuale. Această implicare nu constă doar în acte izolate, ci constituie o trăsătură des întâlnită a activității poliției. Activitățile delictuale ale funcționarilor de poliție includ intimidarea, bătăile administrate suspecților sau uciderea acestora, acceptarea de mită, ajutorul dat organizării unor rețele criminale, fabricarea sau tăinuirea probelor şi păstrarea unei părți sau integral a bunurilor confiscate, atunci când e vorba de bani, droguri sau alte asemenea lucruri.

CRIMA ORGANIZATĂ

Crima organizată se referă la formele de activitate pe care le manifestă multe dintre caracteristicile afacerilor obişnuite dar în care activitățile implicate sunt ilegale. Crima organizată în America reprezintă o afacere amplă, care rivalizează adesea cu sectoarele majore normale ale întreprinderilor economice, cum ar fi industria automobilelor. Organizațiile naționale şi locale oferă bunuri şi servicii ilegale consumatorilor de masă, iar anumite rețele criminale se extind de asemeni, la scară internațională. Crima organizată cuprinde, printre altele, jocuri de noroc ilegale, prostituție, furturi la scară mare şi activități de protecție.

Informațiile precise despre natura crimei organizate sunt în mod evident greu de procurat. În romanele cu gansteri crima organizată din Statele Unite este controlată de către o societate secretă de dimensiuni naționale, „Mafia". Mafia – ca atare este într-o anumită măsură o creație a folclorului american. Aproape cu siguranță nu există nici un grup de mafioți misterioşi de origine siciliană care tronează în vârful unei organizații închegate la scară națională. Totuşi, se pare că organizațiile criminale există în aproape toate marile oraşe americane, unele având legături cu altele.

Crima organizată în Statele Unite este încetățenită, răspândită şi perseverentă decât în alte societăți industrializate. De exemplu, în Franța, o atare delictualitate este destul de marcantă, dar în mare măsură este limitată la două oraşe mari, Paris şi Marsilia. În partea sudică a Italiei, regiunea din care face parte gangsterul tipic, rețelele criminale sunt extrem de puternice, dar sunt legate de schemele tradiționale de organizare familială şi de control al comunității în cadrul unor zone în mare măsură rurale şi sărace. Crima organizată a devenit probabil atât de semnificativă în societatea americană din cauza asocierii timpurii cu – şi, parțial, a modelării pe – activitățile „baronilor tâlhari" de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Mulți dintre industriaşii la începutul activității lor s-au îmbogățit exploatând munca ilegală, ignorând în mare măsură reglementările legale referitoare la condițiile de muncă şi deseori folosind un amestec de corupție şi violență pentru a-şi construi imperiile industriale. Crima organizată a luat amploare în interiorul ghetourilor etnice sărace (unde oamenii nu-şi cunoşteau drepturile legale politice), folosind metode asemănătoare pentru anihilarea concurenței şi construirea unor rețele de corupție.

REȚELE CRIMINALE: OPERATORII MAJORI

TRIADELE

Cine sunt: gangsteri chinezi, inițial din Hong Kong și Asia de Sud-est. Patru societăți principale: 14 K, Wo Shing Wo, Wo On Lock, San Yee On.

Unde au bazele: Londra, Manchester, Hull, Glasgow.

Cum fac bani: trafic de droguri, prostituție, fraudă prin cărți de credit, protecție, excrocherie, jocuri de noroc ilegale și imigrare. De asemenea, falsificări, piraterie video, spălare de bani.

Evaluarea puterii: își extind interesele în Marea Britanie. Folosesc violența și intimidarea în cadrul comunităților chinezești pentru a-și menține puterea. Este foarte dificil a se convinge martorii să se prezinte, datorită represaliilor brutale și a intimidării.

YARDIES

Cine sunt: termen deseori inexact pentru desemnarea comercianților de droguri care au legături cu Caraibele, îndeosebi Jamaica. Nu există dovezi că ar fi conduși de șefi; de obicei, un *yardie* cu reputație de om violent și de criminal obține serviciile afro-caraibienilor britanici pentru a-l ajuta la derularea traficului cu droguri. Mulți își însușesc titulatura de *yardie* spre a câștiga respect.

Unde au bazele: în principal în sudul Londrei, îndeosebi în Brixton, de asemeni la Manchester, Bristol, Birmingham, Leicester, Nottingham și Leeds.

Cum fac bani: în mod aproape exclusiv prin comerțul cu droguri. Bandele jamaicane controlează acum cea mai mare parte a rețelei de furnizare a cocainei cristalizate în Marea Britanie. De asemenea, trafic de arme și activități de protecție.

Evaluarea puterii: Yardies se disting prin ușurința cu care folosesc violența extremă și armele de foc. Există de asemeni, preocupări legate de folosirea într-o măsură din ce în ce mai mare a intimidării martorilor. Poliția crede că o dată cu dezvoltarea cristalizată a pieței de cocaină, Yardies reprezintă grupul care obligă în cea mai mare măsură poliția să se înarmeze și mai mult.

BANDE FAMILIALE TRADIȚIONALE

Cine sunt: deseori grupuri de delincvenți din clasa muncitoare care operează într-o manieră specifică, controlând în mod frecvent distribuția drogurilor. Familiile alcătuiesc miezul bandelor, dar există dovezi despre legături din ce în ce mai strânse între diferitele grupări, îndeosebi în distribuirea drogurilor. Centre importante: Londra, Glasgow, Manchester, Liverpool, Newcastle.

Cum fac bani: în principal săvârșesc delicte cu o slabă penetrare în lumea financiară și trafic de droguri, deseori prin controlul barurilor și cluburilor. De la delictele tradiționale precum jaful armat, au trecut la falsificare și fraudă, și sunt implicați, de asemeni, în extorțiune, racket de protecție și furt de mașini.

Evaluarea puterii: recentele episoade de asasinări între bandele rivale de trafic de droguri din Glasgow, Manchester și Liverpool demonstrează disponibilitatea lor de a recurge la violență. Totuși, nu au ambiția sau puterea de a se extinde mult dincolo de un singur oraș, deși există anumite dovezi ale unui fel de rețele.

ALTE GRUPĂRI CRIMINALE ORGANIZATE:

Europenii estici

Îndeosebi din fosta Uniune Sovietică. Folosesc sistemul bancar britanic pentru a spăla bani, dar sunt totodată implicați în comerțul cu arme.

Teroriștii

În ciuda încetării focului, atât grupările teroriste republicane cât și cele loialiste continuă să adune fonduri în Irlanda de Nord prin jafuri armate, extorțiune, activitate de protecție, contrabandă, jocuri de noroc ilegale, piraterie video și comerț cu arme. Grupările controlează de asemeni multe baruri și cluburi. Secțiuni din anumite grupări loialiste sunt implicate în comerțul cu droguri. IRA refuză să se implice, în afacerile cu droguri.

Mafia

The National Criminal Intelligence service a raportat o sporire a activităților legale de Mafie în Marea Britanie în ultimii cinci ani, îndeosebi la Londra. În Marea Britanie ele s-au concentrat pe fraudă și traficul de droguri, dar sunt implicate, de asemeni, în jocurile de noroc.

Motocicliştii
Aceştia îi includ pe „Hell's Angels", care au 12 comunităţi în Marea Britanie – cam 250 de membri, implicaţi în trafic cu arme şi droguri, furturi de maşini şi extorţiune. Se crede că mai multe bande au organizat afaceri legale împreună cu un sistem bancar subteran.

Vest-africanii
Îndeosebi nigerienii, care au fost implicaţi în fraude de locuinţe şi ajutoare sociale, falsificare şi fraudă. Doar un număr mic de „celule" operaţionale, cuprinzând aproximativ 50 de oameni, în principal în Londra.

Cartelurile columbiene:
Implicate aproape exclusiv în traficul de droguri şi spălarea banilor.

Turcii şi kurzii
Există dovezi despre un mic număr de clanuri implicate în trafic de droguri, extorţiune şi furturi de maşini. Grupările politice Dev Sol şi PKK s-au implicat în activităţi criminale, ajungând până la terorism pentru colectare de bani. Aproximativ 1.000 de membri aici.*

Vietnamezii
Există anumite dovezi că bandele Triadelor angajează vietnamezi spre a săvârşi jafuri violente şi misiuni cu un grad mare de risc.

Asiaticii
Un număr din ce în ce mai mare în cadrul comunităţilor de pakistanezi şi cetăţeni originari din Bangladesh, organizaţi în replică la atacurile rasiste. Ministerul de Interne a avertizat că o bombă cu ceas demografică este pe punctul de a exploda, atunci când tinerii delincvenţi asiatici vor ajunge la majorat. Delicte favorite: excrocherii şi protecţie, fraudă prin cărţi de credit, droguri, imigrare, contrabandă şi furt de maşini, îndeosebi în Bradford, Londra şi Bolton.

Yakuza din Japonia
Membrii care fac parte din Boryokudan („grup de violenţă") al crimei organizate japoneze. Au o mică implicare aici, dar există anumite dovezi de spălare de bani prin cumpărări de proprietăţi în Marea Britanie.

Sursa: Jason Bennetto, „Caution: you are about to enter gangland Britain", *Independent*, 21 august 1995, pp. 2-3.

Jocurile de noroc ilicite, pariurile ilegale la cursele de cai, jocul ilegal la loterie şi alte evenimente sportive reprezintă cea mai mare sursă de venit generat de crima organizată din Statele Unite. Multe ţări occidentale, spre deosebire de Statele Unite, au pariuri care se fac în afara hipodromului; în Marea Britanie există oficii legale de pariuri publice. Deşi acestea nu scapă complet de influenţa delictuală, jocurile de noroc nu sunt controlate de către organizaţii ilegale în aceeaşi măsură ca în Statele Unite.

Cu toate se deţin puţine informaţii sistematice referitoare la crima organizată în Statele Unite, se ştie că reţele criminale extinse există în regiunea Londrei şi în alte mari oraşe. Unele dintre acestea au legături internaţionale. Londra, îndeosebi, este un centru al operaţiunilor delictuale cu baza în Statele Unite sau în alte părţi.

Crima organizată din Marea Britanie este mai complexă decât în urmă cu câţiva ani (aşa cum s-a prezentat în casetă). Nu există nici o organizaţie naţională care să facă conexiuni între diferitele grupări criminale, dar astfel de delicte au devenit mai sofisticate decât până acum. De exemplu, unele dintre organizaţiile criminale mai mari spală bani prin intermediul băncilor de compensaţii; folosindu-şi banii „curaţi",

* Marea Britanie (n.t.).

ele pot investi în afaceri legale. Poliția crede că între 2,5 și 4 miliarde de £ generate pe cale delictuală circulă anual prin băncile din Marea Britanie. Preocuparea referitoare la tehnicile avansate ale crimei organizate a făcut ca poliția să înființeze un registru al bandelor la scară națională. Șase forțe de poliție din diferite părți ale țării, împreună cu funcționari vamali, colaborează pentru a oferi detalii referitoare la activitățile delictuale despre care se bănuiește. Registrul conține numele a aproximativ 400 de „delincvenți importanți".

Crima organizată britanică are „familiile" sale, organizate în stilul familiilor mafiote din Statele Unite. Una dintre cele mai puternice familii criminale din ultimii ani este familia Arif, din Stockwell, în South London. Această familie a fost implicată în jafuri armate și contrabandă cu droguri în anii 1980. Ei erau de asemeni, proprietarii unei rețele de baruri, restaurante și cluburi, cumpărate cu siguranță din profiturile realizate de pe urma activităților lor criminale. La sfârșitul anilor 1980, Bekir Arif a fost arestat pentru cinci ani, după ce a fost condamnat pentru jaf armat cu violență.

Domnia familiei Arif s-a încheiat la începutul anilor 1990, ca urmare a unei serii de operațiuni ale poliției, încununate cu succes. În timpul unei tentative de jaf armat în 1990, unul dintre cei din bandă a fost împușcat mortal de poliție. Capul familiei, Dogan Arif, ispășește în prezent o pedeapsă de 14 ani pentru participarea la o afacere de contrabandă cu droguri în valoare de 8,5 milioane de £ (Benetto, 1995).

Bandele Yakuza din Japonaia și operatorii Mafiei italiene și americane s-au stabilit în Marea Britanie. Printre ultimii sosiți se numără delincvenții din fosta Uniune Sovietică. Doi comentatori au caracterizat noua mafie rusească ca fiind „sindicatul crimei cel mai mortal din lume." (Elliot și Lin, 1995). Rețelele criminale rusești sunt adânc implicate în spălarea de bani, legându-și activitățile de băncile rusești care nu au, în mare măsură, reglementări adecvate. Unii sunt de părere că grupurile rusești pot deveni cele mai mari rețele criminale din lume. Ele își au bazele într-o Rusie în care mafia este la ea acasă, unde „protecția" subterană asigurată pentru multe afaceri. Cea mai îngrijorătoare posibilitate este aceea că noii mafioți ai Rusiei fac acum contrabandă la scară internațională cu materiale nucleare, materiale luate din arsenalul nuclear sovietic.

În ciuda numeroaselor campanii întreprinse de guvern și de poliție, comerțul cu narcotice este una dintre industriile criminale care se extinde cel mai rapid la nivel internațional, având o rată de creștere anuală de mai mult de 10% în anii 1980 și la începutul anilor 1990 și un nivel de profit extrem de ridicat. Rețelele de distribuție a heroinei se întind de-a lungul Orientului Îndepărtat, îndeosebi Asia de Sud, și sunt localizate de asemeni, în Africa de Nord, Orientul Mijlociu și America Latină. Coordonatele de aprovizionare trec de asemeni prin Paris și Amsterdam, de unde drogurile sunt de obicei aduse în Marea Britanie.

DELICT, DEVIANȚĂ ȘI ORDINE SOCIALĂ

Ar însemna o eroare să considerăm delictul și devianța într-o lumină complet negativă. Orice societate care recunoaște că ființele umane au diverse valori și preocupări trebuie să găsească spațiu pentru indivizii sau grupurile a căror activități nu se conformează normelor urmate de majoritate. Oamenii care au idei noi, în politică, știință, artă sau alte domenii, sunt deseori priviți cu suspiciune sau ostilitate de către cei care urmează modalitățile normale. De exemplu, idealurilor politice dezvoltate în revoluția americană – libertate pentru individ și egalitate de oportunități – li s-au opus vehement multe persoane la vremea respectivă, și totuși acum ele au devenit acceptate în toată lumea. E nevoie de curaj și hotărâre pentru a devia de la normele dominante ale unei societăți, dar deseori acest lucru e esențial în susținerea proceselor de schimbare care ulterior sunt considerate a fi în interesul general.

Este oare „dăunătoarea devianță" prețul pe care trebuie să-l plătească o societate atunci când oferă o considerabilă libertate oamenilor pentru a se implica în îndeletniciri non-conformiste? De exemplu, reprezintă oare ratele înalte ale violenței delictuale un cost, care este reclamat într-o societate, în schimbul libertăților individuale de care se bucură cetățenii ei? Unii au sugerat acest lucru, susținând că delictele violente sunt inevitabile într-o societate în care nu se aplică definițiile rigide ale conformismului. Dar această opinie nu pare solidă atunci când este examinată în detaliu. În anumite societăți care recunosc o gamă largă de libertăți individuale și care tolerează activitățile deviante (precum Olanda), ratele delictelor violente sunt reduse. Invers, țări în care sfera libertății individuale este restrânsă (precum în anumite societăți în America Latină) pot arăta niveluri ridicate ale violenței.

O societate care este tolerantă față de comportamentul deviant nu trebuie să suferе de dezbinare socială. La această situație se poate ajunge, însă, doar acolo unde libertățile individuale se alătură justiției sociale – într-o ordine socială în care inegalitățile nu sunt sesizabile și în care populația în ansamblul ei are șansa de a duce o viață îmbelșugată și satisfăcătoare. Dacă libertatea nu este echilibrată prin egalitate, și dacă mulți oameni își consideră viețile lipsite de împlinire personală, comportamentul deviant are șanse să fie canalizat către scopuri distructive din punct de vedere social.

REZUMAT

1. Comportamentul deviant se referă la acțiuni care trec dincolo de normele acceptate în mod obișnuit. Ceea ce este socotit drept deviant se poate schimba uneori și pe alocuri; comportamentul „normal" într-un anumit cadru social poate fi etichetat drept „deviant" într-un altul.
2. Sancțiuni, oficiale sau neoficiale, sunt aplicate de către societate pentru a aplica normele sociale. Legile sunt normele definite și aplicate de către guverne; delictele reprezintă actele care nu sunt permise de către aceste legi.

❸ Teoriile biologice şi psihologice au fost dezvoltate pentru a se dovedi că delictul şi alte forme de devianţă sunt determinate din punct de vedere genetic; dar ele au fost discreditate în mare măsură. Sociologii susţin că devianţa şi conformismul sunt definite în mod diferit în contexte sociale diferite. Deosebirile de bogăţie şi de putere în societate influenţează oportunităţile ce se oferă diferitelor grupuri de indivizi şi maniera în care anumite activităţi sunt socotite delictuale. Activităţile delictuale sunt deprinse cam în acelaşi fel ca şi cele care respectă legea, şi în general sunt direcţionate către aceleaşi nevoi şi valori.

❹ Teoria etichetantă (care spune că etichetarea cuiva drept deviant va întări comportamentul deviant al respectivei persoane) este importantă pentru că porneşte de la ideea că nici un act nu este delictual (sau normal) în mod intrinsec. Totuşi, această teorie trebuie să fie suplimentată prin întrebarea: ce anume a provocat comportamentul (care a ajuns să fie denumit deviant)?

❺ Răspândirea delincvenţei în orice societate este dificil de evaluat, pentru că nu toate delictele sunt raportate. Doar anumite societăţi par a avea niveluri mult mai ridicate ale delincvenţei decât altele – aşa după cum indică ratele înalte ale omuciderilor în Statele Unite, în comparaţie cu ţările occidentale.

❻ „Delincvenţa" variază de la o perioadă sau o cultură la alta, iar acelaşi lucru se întâmplă cu formele de pedepsire. Închisorile s-au dezvoltat parţial pentru a proteja societatea şi parţial cu intenţia de a-l „reforma" pe delincvent. Ele par a fi complet ineficiente în acest sens. Pedeapsa cu moartea a fost abolită în majoritatea ţărilor.

❼ Închisorile nu par a descuraja delictele, iar gradul în care îi reabilitează pe deţinuţi pentru a se adapta în societate fără a recurge din nou la delincvenţă este îndoielnic. Au fost sugerate numeroase alternative la închisoare, inclusiv eliberarea condiţionată, muncă în serviciul comunităţii, amenzi, plata unor sume către victime şi alte măsuri. Unele dintre acestea se folosesc deja la scară largă în anumite ţări.

❽ Reţelele delincvenţei sunt mult mai scăzute la femei decât la bărbaţi, probabil din cauza diferenţelor de socializare generală între bărbaţi şi femei, plus implicarea mai mare a bărbaţilor în sferele non-domestice.

❾ Violul se pare că este mult mai răspândit decât arată statisticile oficiale. Într-un anumit sens, toate femeile sunt victimele violului, având în vedere că ele trebuie să-şi ia precauţii speciale pentru protecţie şi să trăiască cu teama permanentă de a fi violate.

❿ Delicvenţa gulerelor albe şi delictele celor puternici se referă la delictele săvârşite de cei din segmentele bogate ale societăţii. Crima organizată se referă la formele instituţionalizate ale activităţii delictuale, în care apar multe dintre caracteristicile organizaţiilor normale, dar activităţile respective sunt în mod ilegal sistematice.

LECTURI SUPLIMENTARE

Patricia Adler and **Peter Adler** (editori), *Constructions of Deviance: Social Power, Context, and Interaction* (Belmont, Calif., Wandsworth, 19949. O analiză a comportamentului deviant din perspectivă interacționistă.

Stanley Cohen and **Laurie Taylor**, *Escape Attempts* (London, Routledge, 1992). O ediție revizuită a unui studiu care examinează diferite modalități în care indivizii încearcă să se elibereze de obiceiurile și rutinele din viața cotidiană.

Janet Foster, *Villains: Crime and Community in the Inner City* (London Routledge, 1990). O interesantă relatare despre dezvoltarea subculturilor criminale într-o zonă din centrul Londrei.

Stephen Hester and **Peter Eglin**, *A Sociology of Crime* (London, Macmillan, 1992). Un manual general folositor despre criminologie.

M. Maguire et. al. (editori), *The Oxford Handbook of Criminology* (Oxford, Clarendon Press, 1994).

Stephen Pilling, *Rehabilitation and Community Care* (London, Routledge, 1991). Analizează implicațiile detenției în spitale și susține un program de planificare atentă pentru serviciile comunitare.

Robert Reiner, *The Politics of the Police* (London, Harvester, 1992). O nouă ediție a unui text stabilit care tratează istoria și sociologia forței poliției din Marea Britanie.

John Wells, *Crime and Unemployment* (London, Employment Policy Institute, 1995). O discuție utilă despre efectele șomajului asupra schemelor de comportament delictual.

Ann Worrall, *Offending Women* (London, Routledge, 1990). O analiză interesantă și importantă despre gen și lege.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***subcultură deviantă***
- ***sancțiune***
- ***lege***
- ***psihopat***
- ***asociere diferențială***
- ***bandă***
- ***teorie etichetantă***
- ***deviență secundară***
- ***recidivă***
- ***violență domestică***
- ***hărțuire sexuală***
- ***viol***
- ***delincvența gulerelor albe***
- ***delictele celor puternici***
- ***crimă organizată***

9. APARTENENȚA ETNICĂ ȘI RASA

CONCEPTE DE BAZĂ

ETNICITATEA
• Grupurile minoritare • Rasa și biologia

PREJUDECĂȚILE ȘI DISCRIMINAREA
Interpretările psihologice
• Interpretările sociologice

ANTAGONISMUL ETNIC: O PERSPECTIVĂ ISTORICĂ
Apariția rasismului

RELAȚIILE ETNICE DIN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ: CÂTEVA EXEMPLE
Relațiile etnice în Brazilia
• Dezvoltarea socială în Africa de Sud • Drepturile civile ale negrilor din Statele Unite • Hispanicii și asiaticii din Statele Unite

DIVERSITATEA ETNICĂ ÎN MAREA BRITANIE
Începuturile imigrării • Evoluțiile ulterioare • Rasă, rasism și inegalitate • Etnicitatea și atitudinea poliției

RELAȚIILE ETNICE ÎN EUROPA

POSIBILE EVOLUȚII VIITOARE ALE RELAȚIILOR ETNICE

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• etnicitate • rasism • prejudecată • discriminare

În multe părți ale lumii în prezent au loc lupte între diferite grupuri rasiale și culturale, unele dintre acestea producând tensiuni intense și chiar vărsări de sânge. Războaiele sângeroase cu asemenea motivații au avut loc, în zone precum Bosnia Herțegovina (în fosta Iugoslavie), Etiopia (în Africa) și Georgia (componentă a fostei Uniuni Sovietice).

Totodată, mulțimi de refugiați și imigranți se deplasează continuu traversând diferite regiuni ale globului, fie încercând să evite aceste conflicte, fie din cauza sărăciei, în căutarea unei vieți mai bune. Ei ajung adesea într-o altă țară, unde descoperă că nu sunt agreați de cei care, cu generații în urmă, fuseseră la rândul lor imigranți.

Așa se întâmplă, de exemplu, cu mulți oameni care vin în Statele Unite. Statele Unite sunt, din punct de vedere cultural, cea mai diversă societate din lume. Este o societate de imigranți: populația originară, indienii americani, mai alcătuiesc sub 1% din întreaga populație a țării. Dar și Anglia și Europa au devenit cu rapiditate aproape la fel de omogene din punct de vedere cultural ca și Statele Unite. Europenii au fost, desigur, primii imigranți în America de Nord, și care până nu demult au dominat imigrarea în State Unite și Canada. Astăzi, se produc noi valuri de imigrare, legală și ilegală, chiar în Europa occidentală. Imigranții provin din Europa răsăriteană, Africa, Orientul Apropiat și Asia. Multe dileme, conflicte și ciocniri – în aceeași măsură ca și beneficiile și oportunitățile de care au avut parte Statele Unite ca rezultat al imigrării, sunt azi experimentate de statele europene. Europa devine, se pare, tot mai *eterogenă din punct de vedere etnic.*

ETNICITATEA

ETNICITATEA se referă la practicile culturale și atitudinile unei anumite comunități de persoane, care îi diferențiază de ceilalți. Membrii grupurilor etnice se concep, pe ei înșiși, ca fiind distincți din punct de vedere cultural de alte grupuri din societate și sunt percepuți ca atare de aceasta. Pentru a deosebi grupurile etnice între ele pot ajuta diferite caracteristici, dar cele mai frecvente sunt limba, istoria strămoșilor (reali sau nu), religia și portul sau podoabele. **Antagonismele etnice** sunt *pe de-a întregul învățate*, fapt care pare de la sine înțeles dacă ne gândim cât de des unele grupuri au fost considerate ca „născute pentru a conduce" sau „modificate", „lipsite de inteligență" etc. (Pentru diversitatea grupurilor etnice în Marea Britanie vezi tabelul 9.1.).

Tabel 9.1. *Compoziția grupului etnic și a populației din Marea Britanie*

Grup etnic	Marea Britanie	Anglia și Țara Galilor	Anglia	Țara Galilor	Scoția
Albi	94.5	94.1	93.8	98.5	98.7
Minorități etnice	5.5	5.9	6.2	1.5	1.3
Negri	1.6	1.8	1.9	0.3	0.1
– caraibieni	0.9	1.0	1.1	0.1	0.0
– africani	0.4	0.4	0.4	0.1	0.1
– negrii de oriunde	0.3	0.4	0.4	0.1	0.1
– asiatici (sud)	2.7	2.9	3.0	0.6	0.6
– indieni	1.5	1.7	1.8	0.2	0.2
– pakistanezi	0.9	0.9	1.0	0.2	0.4
– bangladezi	0.3	0.3	0.3	0.1	0.0
– chinezi și alții	1.2	1.2	1.3	0.6	0.5
– chinezi	0.3	0.3	0.3	0.2	0.2
– asiatici	0.4	0.4	0.4	0.1	0.1
– ceilalți minoritari	0.5	0.6	0.6	0.3	0.2
Totalul populației	54.889.9	49.890.3	47.055.2	2.835.1	4.996.6

Sursa: D. Owen, *Ethnic Minorities in Britain: Setlement Patterns,* 1992, p. 2. Datele statistice au copyright Crown.

În acest capitol vom cerceta motivul pentru care diversitatea etnică produce atât de frecvent conflictele sociale. Ideea de „rasă" a avut o influență majoră în izbucnirea acestor conflicte, deci ne vom opri asupra naturii și originilor ei. Apoi vom analiza de ce unele grupuri ajung să disprețuiască sau să le urască pe altele atât de mult, concentrându-se asupra formelor prejudecăților rasiale sau etnice. În secțiunile următoare ale capitolului vom studia relațiile etnice în diferite contexte naționale, dând o atenție deosebită Statelor Unite, Angliei și Europei continentale.

Grupurile minoritare

Noțiunea de **grup minoritar** (sau **minoritate etnică**) este folosită pe larg în sociologie și reprezintă mai mult decât o distincție numerică. Există multe minorități în sensul statistic, cum ar fi persoanele mai înalte de 1,80 m sau cântărind peste 150 kg, dar acestea nu constituie minorități conform conceptului sociologic. În sociologie, membrii unui grup minoritar sunt *dezavantajați* față de majoritatea populației și au un anume sentiment al *solidarității de grup*, al apartenenței comune. Experiența trăită ca subiect al prejudecăților și discriminării de obicei întărește simțămintele de loialitate și interese comune.

Membrii grupurilor minoritare tind adesea să se considere ca fiind un popor aparte față de majoritate. Grupurile minoritare sunt, de regulă, izolate din punct de

vedere fizic şi social de comunitatea în ansamblul ei. Ele tind să se concentreze în anumite cartiere, oraşe sau regiuni ale ţării. Sunt rare cazurile de căsătorie între membrii aparţinând majorităţii şi ai unui grup minoritar sau între membrii unor minorităţi. În interiorul minorităţii, se promovează uneori endogamia (căsătoria în cadrul grupului), în scopul păstrării individualităţii culturale.

Minorităţile sunt distincte atât etnic cât şi fizic de restul populaţiei. Aşa se întâmplă cu amerindienii şi asiaticii în Marea Britanie, de exemplu, sau cu afro-americanii, chinezii şi alte grupuri în Statele Unite. Diferenţe fizice, cum ar fi culoarea pielii sunt considerate de obicei ca rasiale. Distincţiile etnice sunt arareori neutre, şi se asociază adesea cu inegalităţi precum bunăstarea şi puterea, cât şi cu antagonismele între grupuri. Printre tensiunile dintre grupurile etnice, cele mai puternice sunt cele pe motive rasiale.

Rasa şi biologia

Încă există credinţa conform căreia, în mod eronat, oamenii pot fi împărţiţi după rasele biologice. Acest lucru este surprinzător, dacă ne gândim la numeroasele încercări ale oamenilor de ştiinţă de a stabili categorii de rase ale popoarelor lumii. Unii autori au distins patru sau cinci rase majore, în timp ce alţii au identificat până la trei. Dar s-a dovedit că prea numeroasele excepţii de la aceste clasificări le făceau imposibil de utilizat.

De exemplu, un tip comun utilizat, cel negroid, se presupune că este alcătuit din persoane cu pielea închisă la culoare, păr negru şi creţ şi alte caracteristici fizice specifice. Dar locuitorii originari ai Australiei, aborigenii, au pielea închisă şi părul ondulat, uneori chiar blond. O întreagă serie de alte exemple pot fi date pentru a contrazice orice simplă clasificare. Nu există rase „pure", doar o seamă de varietăţi fizice ale fiinţelor umane. Diferenţele între tipurile fizice dintre grupurile de fiinţe umane provin din încrucişările populaţiei, care diferă în funcţie de gradul de contact dintre grupurile sociale sau culturale. Grupurile din care este formată populaţia umană constituie un tot unitar. Diversitatea genetică din *interiorul* populaţiei care are trăsături comune vizibile este la fel de mare ca şi varietatea acestor trăsături. În virtutea acestor fapte, mulţi biologi, antropologi şi sociologi cred că ar trebui să se renunţe cu totul la conceptul de rasă.

➲ Există diferenţe fizice clare între fiinţele umane, iar unele dintre acestea sunt moştenite. Însă motivul pentru care unele diferenţe devin motiv pentru discriminarea socială şi pentru PREJUDECĂŢI nu are nimic de-a face cu biologia. De aceea, diferenţele rasiale ar trebui înţelese ca *variaţii fizice individualizate ale membrilor unei comunităţi sau societăţi ca fiind semnificative din punct de vedere social.* Diferenţele de culoare a pielii, de exemplu, sunt considerate ca fiind semnificative, în timp ce diferenţele de culoare a părului nu sunt. Rasismul este prejudecata bazată pe distincţiile fizice semnificative, din punct de vedere social. O persoană rasistă este aceea care crede că, unii indivizi sunt superiori sau inferiori altora, ca rezultat al acestor diferenţe rasiale.

PREJUDECĂȚILE ȘI DISCRIMINAREA

➲ Conceptul de RASĂ este relativ nou, dar prejudecățile și discriminarea au fost foarte răspândite în istoria omenirii, deci va trebui mai întâi să facem o distincție clară între ele. Prejudecățile se referă la *opinii sau atitudini* manifestate de membrii unui grup față de altul. Opiniile preconcepute ale unei persoane sunt adesea bazate pe convenții verbale, mai degrabă decât pe evidență și sunt rezistente la schimbare chiar și în fața unor informații noi. Oamenii pot manifesta prejudecăți favorabile despre grupurile cu care se identifică și negative despre celelalte. Cineva care are prejudecăți referitoare la un anumit grup, refuză argumentele logice.

➲ DISCRIMINAREA se referă la **comportamentul real** față de celălalt grup. Ea poate fi observată în activități care îi înlătură pe membrii unui grup de la ocaziile oferite altuia, ca în cazul unui cetățean britanic negru căruia i se refuză o slujbă disponibilă doar pentru unul alb. Deși prejudecățile stau cel mai adesea la baza discriminării, acestea pot exista separat. Oamenii pot avea atitudini marcate de prejudecăți, dar cărora nu le dau curs. La fel de important este și faptul că discriminarea nu derivă în mod necesar din prejudecăți. De exemplu, cei care caută să cumpere vile rezidențiale se feresc să achiziționeze proprietăți în cartiere predominant locuite de negri, nu din cauza atitudinilor de ostilitate pe care le-ar avea față de cei ce locuiesc acolo, ci din teama că valoarea proprietății lor va scade. Atitudinile determinate de prejudecăți influențează în acest caz discriminarea, într-un mod indirect.

Interpretările psihologice

Teoriile psihologice ne ajută să înțelegem atât natura atitudinilor care dovedesc prejudecăți, cât și motivul pentru care diferențele etnice au atâta importanță în opinia unora. Două tipuri de abordare psihologică sunt importante. Unul folosește conceptul de gândire stereotipă în analizarea prejudecăților. Celălalt susține că există un anumit tip de persoană mai predispus atitudinilor ce dovedesc prejudecăți față de grupurile minoritare.

Stereotipiile și țapii ispășitori

Prejudecățile operează în special prin intermediul **gândirii stereotipe**, ceea ce înseamnă a gândi în termenii unor norme fixe și inflexibile. Stereotipia este adesea îndeaproape legată de mecanismul psihologic al substituției, în care sentimentele de ostilitate și furie sunt îndreptate înspre obiecte, care nu se află în realitate la originea acestor sentimente. Oamenii își eliberează resentimentele asupra unor „țapi ispășitori", persoane învinuite pentru lucruri de care nu se fac vinovate. Termenul „țap ispășitor" provine de la vechii evrei, care își transferau în fiecare an păcatele asupra unui țap, alungat apoi în sălbăticie. A avea un **țap ispășitor** este un lucru comun acolo unde două grupuri etnice sărace intră în competiție pentru anumite recompense economice. Cei care își îndreaptă atacurile rasiale împotriva negrilor,

de exemplu, se află adesea într-o poziție economică similară cu a acestora. Ei îi acuză pe negri pentru suferințe ale căror cauze reale trebuie căutate în altă parte.

Folosirea unui „țap ispășitor", este în mod normal, direcționată împotriva unor grupuri distincte și relativ lipsite de putere, deoarece reprezintă o țintă ușoară. Protestanții, catolicii, evreii, italienii, negrii africani și alții au jucat rolul involuntar de „țap ispășitor" în diferite momente de-a lungul istoriei occidentului.

A avea un „țap ispășitor" implică adesea **proiecția**, atribuirea inconștientă a propriilor dorințe și caracteristici altora. Poate fi implicată aici sexualitatea. Cercetările au demonstrat cu certitudine, că atunci când membrii unui grup dominant, practică violența împotriva unei minorități și o exploatează sexual, este posibil ca ei să creadă că acel grup minoritar însuși prezintă trăsăturile violenței sexuale. De exemplu, ideile bizare susținute de către albi în vechiul Sud american cu privire la firea pofticioasă a bărbaților negri afro-americani își avea probabil originea în propriile lor frustrări, întrucât accesul la femeile albe era limitat formal de natura comportamentului de curtare. În mod similar, în Africa de Sud credința că bărbații negri au o potență sexuală excepțională și că femeile negre sunt voluptoase era foarte răspândită în rândul albilor. Se consideră că bărbații negri sunt foarte periculoși pentru femeile albe, în timp ce în realitate, practic toate contactele sexuale erau inițiate de către bărbații albi cu femeile negre.

Personalitatea autoritară

Este posibil ca unele tipuri de oameni, ca urmare a socializării timpurii, să fie deosebit de predispuse la gândirea stereotipă și la proiecție. O cercetare binecunoscută întreprinsă de Theodor Adorno și colegii săi în 1940 a diagnosticat un tip caracteristic, pe care l-au numit **personalitatea autoritară** (Adorno ș.a., 1950). Cercetătorii au stabilit mai multe scale de măsură pentru exprimarea nivelului prejudecăților. Pe una din scale, de exemplu, subiecților li se cere să-și exprime acordul sau dezacordul cu privire la o serie de afirmații puternic antisemite. Cei diagnosticați ca având prejudecăți împotriva evreilor tindeau să exprime atitudini negative și față de alte minorități. Cei cu personalitate autoritară – au conchis investigatorii – tind să fie conformiști rigizi, supuși superiorilor lor și aroganți cu inferiorii. Aceștia sunt totodată și foarte intoleranți în atitudinile lor religioase și sexuale.

Caracteristicile personalității autoritare, au sugerat cercetătorii, rezultă dintr-o formulă educațională în care părinții sunt incapabili să-și exprime direct dragostea față de copiii lor, sunt reținuți și obsedați de disciplină. Ca adulți, acești indivizi suferă de anxietăți care pot fi controlate doar prin adoptarea unor poziții rigide. Ei sunt incapabili să facă față unor situații ambigue și le ignoră în consecință, având tendința să gândească într-un mod stereotip.

Cercetarea lui Adorno a fost întâmpinată de foarte multe critici. Unii n-au fost convinși de valoarea măsurătorilor folosite pe scalele sale. Alții au susținut că autoritarismul nu reprezintă o caracteristică a personalității, ci reflectă normele și

valorile unor anumite subculturi în interiorul societății în ansamblu. Investigația ar putea fi mai valoroasă în calitate de contribuție la înțelegerea trăsăturilor de gândire autoritaristă în general, decât ca distingând un tip particular de personalitate. Cu toate acestea, există și similarități clare între aceste descoperiri și alte cercetări în domeniul prejudecăților. De exemplu, un studiu clasic întreprins de Eugene Martley a investigat atitudinile față de 35 de minorități etnice și a descoperit că majoritatea celor care manifestau prejudecăți împotriva unui grup etnic exprimau sentimente negative și împotriva celorlalte. Evreii și afro-americanii erau disprețuiți la fel de mult ca și valonienii, pirinenii și danirienii (Hartley, 1946). Ultimele trei grupuri de fapt, nici nu există; numele lor au fost inventate de Hartley pentru a vedea dacă subiecții vor avea prejudecăți și față de grupurile de care nu auziseră vreodată.

Interpretările sociologice

Mecanismele psihologice ale gândirii stereotipe, deplasarea și proiecția se regăsesc la membrii tuturor societăților și ajută la explicarea aflării de ce antagonismul etnic este un element atât de obișnuit, al diferitelor culturi. Dar ele ne spun prea puțin despre procesele sociale implicate în discriminare. Pentru a studia aceste procese, trebuie să facem apel la trei idei sociologice.

Etnocentrismul, grupul închis și alocarea de resurse

Conceptele sociologice relevante pentru conflictele etnice la nivel general sunt cele de *etnocentrism, grup etnic închis și alocarea de resurse*. Etnocentrismul – suspiciune față de cei din exterior combinată cu tendința de a evalua cultura altora în termenii propriei culturi – este un concept pe care l-am întâlnit (cap. 2). Practic, toate culturile au fost etnocentriste într-o oarecare măsură și este ușor de observat felul în care etnocentrismul se combină cu gândirea stereotipă. Cei din exterior sunt considerați străini sau inferiori din punct de vedere moral și mental. În acest fel i-au privit majoritatea civilizațiilor pe membrii culturilor mai puțin numeroase, de exemplu, iar atitudinea lor a alimentat nenumărate conflicte etnice de-a lungul istoriei.

Etnocentrismul și **grupul închis** sunt întâlnite împreună frecvent. „Închis" se referă la procesul prin care grupurile își mențin granițele care le separă de alte grupuri. Aceste granițe sunt formate prin mijloace de excludere, care duc la acutizarea diviziunilor între un grup etnic și altul. Aceste proceduri includ limitarea sau interzicerea căsătoriei interetnice, restricții aplicate relațiilor economice sau contactele sociale între grupuri, cum ar fi comerțul, și separarea fizică a grupurilor (ca în cazul ghetto-urilor etnice). Afro-americanii din Statele Unite au trăit toate cele trei proceduri de excludere: căsătoriile interrasiale au fost ilegale în unele state, segregația economică și socială a fost întărită prin lege în Sud, iar segregația prin ghetto-urile de negri mai există încă în majoritatea orașelor mari.

Uneori grupuri care au putere egală își întăresc reciproc liniile de demarcație: membrii lor nu se amestecă între ei, dar nici unul dintre grupuri nu-l domină pe celălalt. De obicei însă unul dintre grupurile etnice ocupă o poziție privilegiată (de

putere) față de celălalt. În aceste împrejurări, grupul închis coincide cu **alocarea de resurse**, instituind inegalități în distribuția avuției și a bunurilor material.

Unele dintre cele mai crâncene conflicte dintre grupurile etnice sunt centrate pe liniile de demarcație dintre ele tocmai pentru că aceste linii semnalizează inegalitățile de avuție, putere sau statut social. Conceptul de grup etnic închis ne ajută să înțelegem atât diferențele dramatice cât și pe cele mai puțin vizibile care separă comunitățile umane una de cealaltă, nu doar motivul pentru care membrii unor grupuri sunt uciși, linșați, bătuți sau hărțuiți, ci și cel pentru care nu obțin slujbe bune, o educație solidă sau o locuință confortabilă. Bunăstarea, puterea și statutul social sunt resurse restrânse – de care unele grupuri beneficiază mai mult decât altele. Pentru a se menține pe pozițiile lor distincte, grupurile privilegiate recurg uneori la acte de violență extremă împotriva altora. În mod similar, membrii grupurilor defavorizate pot recurge și ei la violență, ca mijloc de a încerca să-și îmbunătățească situația.

ANTAGONISMUL ETNIC: O PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

Pentru o analiză completă a relațiilor etnice și a **antagonismului etnic** în vremurile noastre este necesară perspectiva istorică. Este imposibil să înțelegem divizările de azi fără să acordăm un loc de primă importanță impactului expansiunii colonialismului occidental asupra restului lumii.

Începând din secolul XV, europenii au început să se aventureze pe mări până atunci nemarcate pe hartă, explorând ținuturi terestre, în scopul explorării și al comerțului, dar și cucerind și supunând totodată populațiile indigene. Au plecat din Europa cu milioanele pentru a se stabili în aceste noi teritorii. Sub forma comerțului cu sclavi, ei au produs și o mutație pe scară largă, a unor populații din Africa înspre America (vezi fig. 9.1.). Strămutările de populații care au avut loc cu aproximație în ultimii 350 de ani sunt următoarele:

- *Din Europa spre America de Nord.* Din secolul al XVII-lea până în prezent aproximativ 15 milioane de oameni au emigrat din Europa către actualele State Unite și Canada. Aproximativ 150 de milioane de americani își pot reconstitui ascendența în urma emigrației.
- *Din Europa spre America Centrală și de Sud.* Aproximativ 20 de milioane de oameni din Europa, în majoritate din Spania, Portugalia și Italia, au emigrat spre America Centrală și de Sud. Aproximativ 50 de milioane din locuitorii de azi din aceste zone au ascendență europeană.
- *Din Europa spre Australia.* Aproximativ 17 milioane de oameni din aceste continente sunt de origine europeană. În Africa, majoritatea au emigrat în statul Africa de Sud, care a fost colonizat mai ales de englezi și olandezi.
- *Din Africa spre America.* Începând din secolul al XVI-lea, aproximativ 15 milioane de negri au fost transportați forțat către continentul american de nord și de sud. Aproape un milion au sosit în secolul al XVI-lea; 1,3 milioane în secolul al XVII-lea, șase milioane în secolul al XVIII-lea și două milioane în secolul al XIX-lea. Negrii africani au fost aduși în America în lanțuri, pentru a servi drept sclavi – aceasta a însemnat distrugerea brutală a unor familii și comunități întregi.

Figura 9.1. – Comerțul de sclavi în Oceanul Atlantic, între 1601 și 1870. Cea mai importantă destinație a fost de departe Brazilia, cu 3,6 milioane de persoane transportate în mai puțin de 300 de ani.

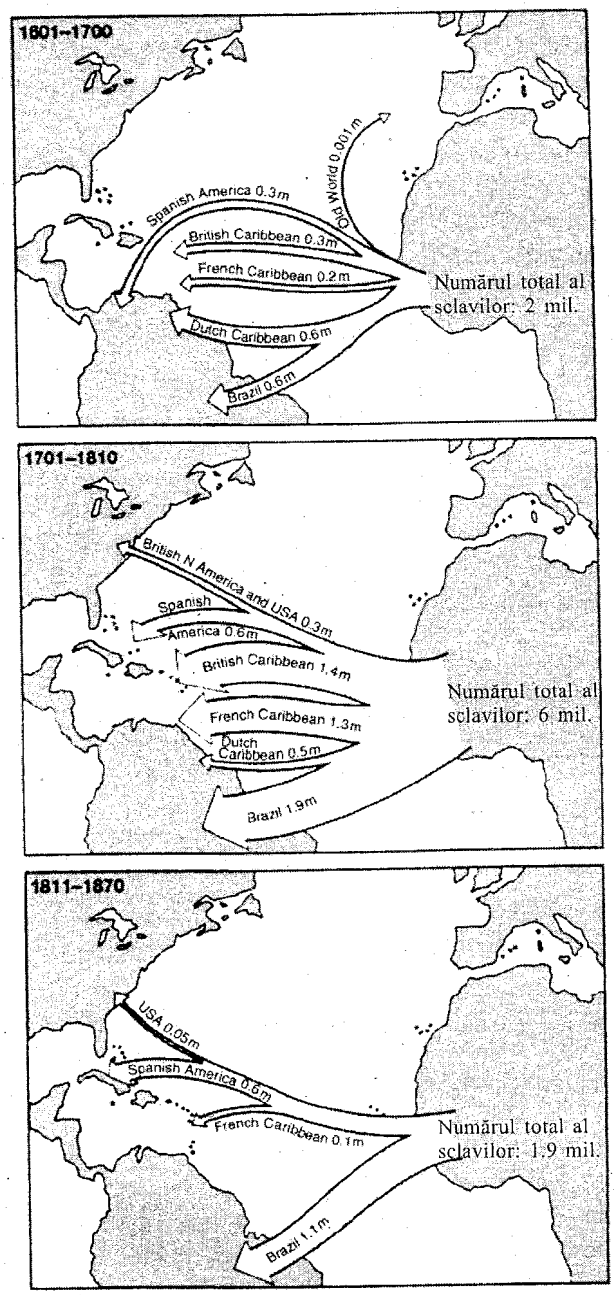

Sursa: Ben Crow și Mary Thorpe, *Survival and Change in the Third World* (The Open University, 1988), p. 15.

Aceste straturi succesive de populație au format baza compoziției etnice actuale în Statele Unite, Canada, țările din America Centrală și de Sud, Africa de Sud, Australia și Noua Zeelandă. În toate aceste societăți, populațiile indigene au fost supuse conducerii europene, iar în America de Nord și Australia au devenit minorități etnice. Întrucât europenii proveneau din medii diverse, ei au implantat numeroase diviziuni etnice în țările de adopțiune. În punctul culminant al erei coloniale, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, europenii pusese stăpânire pe populațiile băștinașe și în multe alte regiuni: India, Burma, Malaya și unele părți din Orientul Mijlociu.

În cea mai mare parte a perioadei expansiunii europene, atitudinile etnocentrice erau răspândite în rândul coloniștilor, care credeau că aveau misiunea de a civiliza restul lumii. Chiar și cei mai liberali europeni se considerau superiori populațiilor indigene pe care le descopereau. Faptul că multe dintre aceste populații gândeau la fel despre colonişti nu este tot atât de relevant, întrucât europenii posedau puterea de a-și impune propria viziune. Perioada de început a colonialismului a coincis cu apariția rasismului, și de-atunci diferențele și conflictele rasiste au ocupat un loc central în rândul conflictelor în general. În mod special, opiniile rasiste care-i separă pe albi de negri au căpătat un loc central în atitudinile europenilor.

Apariția rasismului

De ce a luat amploare rasismul? Au existat mai multe motive. Unul este acela că opoziția dintre alb și negru, ca simboluri culturale, avea rădăcini adânci în cultura europeană. Albul fusese dintotdeauna asociat cu puritatea, negrul cu răul (nu există nimic natural în acest simbolism; în unele culturi situația este inversă). Simbolul culorii negre era încărcat de semnificații negative *înainte* ca Occidentul să intre în contact direct cu popoarele de negri. Aceste sensuri simbolice tindeau să se manifeste în reacțiile europenilor față de negri, atunci când aceștia i-au întâlnit pentru prima dată pe țărmurile africane. Sentimentul că exista o diferență esențială între popoarele albe și negre, combinat cu „păgânismul" africanilor i-a făcut pe mulți europeni să-i privească pe negri cu dispreț și teamă. Așa după cum se exprima un cercetător din secolul al XVII-lea, negrii „la culoare ca și la fire sunt nu cu mult diferiți de încarnarea diavolului" (Jordan, 1968). Deși, cele mai extreme manifestări ale acestei atitudini au dispărut în zilele noastre, nu este greu de crezut că unele elemente ale acestui simbolism cultural alb-negru sunt răspândite în continuare.

Un al doilea factor important care a dus la apariția rasismului modern a fost inventarea și difuzarea conceptului de **rasă** în sine. Atitudini cvasirasiste au existat de sute de ani. În China, în anul 300 d.Ch., de exemplu, găsim păstrate descrieri ale unor popoare barbare „care seamănă îndeaproape cu maimuțele, din care se trag". Dar noțiunea de rasă ca înșiruire de caracteristici moștenite provine din gândirea europeană a secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. Contele Joseph Afthur de Gobineau (1816-1882), numit uneori părintele rasismului modern, a propus idei care au influențat multe cercuri. După părerea lui de Gobineau, există trei rase: albă, galbenă și neagră.

Rasa albă posedă o inteligență superioară, moralitate și voință, iar aceste calități moștenite justifică răspândirea influenței occidentale în întreaga lume. Negrii sunt incapabili, caracterizați printr-o natură animalică, lipsă de moralitate și instabilitate emoțională.

Ideile lui de Gobineau și ale altora care propuneau opinii similare au fost prezentate ca presupuse teorii științifice. Ele l-au influențat mai târziu pe Adolf Hitler, care le-a transformat în ideologia partidului nazist. Noțiunea superiorității rasei albe, deși lipsită total de valoare faptică, rămâne un element-cheie al rasismului alb. Acesta este un element explicit, de exemplu, în ideologia Ku Klux Klan-ului și a stat de asemenea, la baza apartheidului (dezvoltarea rasială separată) în Africa de Sud, asupra căruia ne vom opri mai jos.

Un al treilea motiv al apariției rasismului modern se află în relațiile de exploatare pe care europenii le-au stabilit cu popoarele ne-albe. Comerțul cu sclavi nu ar fi putut avea loc dacă nu ar fi fost răspândită credința europenilor că negrii aparțin unei rase inferioare, chiar subumane. Rasismul a contribuit la justificarea dominanței coloniale asupra popoarelor ne-albe, refuzându-le drepturile participării politice, cucerite de către albi în țările europene de baștină.

Relațiile dintre albi și ne-albi erau variabile, în funcție de diferitele trăsături ale guvernării coloniale, și erau influențate totodată de diferențele culturale între europenii înșiși. Pentru a demonstra aceasta ne vom ocupa în continuare de relațiile rasiale în Brazilia, Africa de Sud și Statele Unite, înainte de a analiza pe larg diferențele rasiale și etnice din Marea Britanie.

RELAȚIILE ETNICE DIN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ: CÂTEVA EXEMPLE

Compararea relațiilor etnice, din alte societăți cu cele din Marea Britanie, ilustrează modul în care prejudecățile și discriminarea variază în funcție de diferitele modele de dezvoltare istorică. Brazilia este citată uneori ca exemplu de societate lipsită de prejudecăți etnice între albi și negri, deși, așa cum vom vedea, această afirmație nu este pe deplin justificată. Dimpotrivă, Africa de Sud este o țară în care prejudecățile și discriminarea au atins forme extreme, iar segregarea între negrii și albi a fost instituționalizată, înaintea schimbărilor recente care au adus guvernarea majorității. Cât despre Statele Unite, vom începe cu campania pentru drepturile civile ale negrilor.

Relațiile etnice în Brazilia

Mai puțin de un milion de africani au fost transportați în Brazilia înaintea sfârșitului comerțului cu sclavi pe la mijlocul secolului al XIX-lea. În Statele Unite, negrii care proveneau din culturi africane diferite erau de regulă dispersați, iar în Brazilia oamenii

expediați cu aceleași transporturi erau în mod normal ținuți laolaltă. Astfel, ei au putut conserva mai mult din cultura lor originară decât cei din Statele Unite. Sclavilor din Brazilia le era permis să se căsătorească chiar dacă stăpânii nu erau de acord, câtă vreme continuau să-i servească ca mai înainte, iar odată căsătorit, un cuplu nu mai putea fi vândut ca sclavi separați. Contactele de natură sexuală între bărbații albi și femeile sclave erau frecvente, iar copiii rezultați erau adesea eliberați, fiind uneori chiar acceptați ca membri ai familiei albe. Sclavia a fost abolită în 1888, deși albii acceptaseră cu mult mai înainte existența negrilor liberi (Schwartz, 1985).

După desființarea sclaviei, mulți brazilieni negri s-au mutatîn mediul urban. Acolo majoritatea trăiau (și trăiesc și azi) în condiții de sărăcie, dar nu li s-a interzis să facă parte din sindicate profesionale, iar o mică parte au obținut poziții sociale importante, bogăție și putere. Un proverb brazilian foarte des citat spune că: „Un negru bogat este alb și un alb sărac este negru". Fraza surprinde cu exactitate opiniile relativ flexibile asupra diferențelor rasiale, cât și faptul că „a fi alb" este încă clar identificat cu superioritatea. Albii continuă să domine pozițiile importante în toate sectoarele sociale.

Multă vreme brazilienii își interpretaseră propriul sistem de relații rasiale într-o manieră caritabilă, comparându-l pozitiv cu cel mult mai segregaționist din SUA, dar în anii '60 și '70, datorită faptului că mișcările pentru obținerea drepturilor civile de către negrii americani au căpătat amploare, aceste comparații au devenit mai puțin favorabile Braziliei. La începutul anilor '60, Congresul Braziliei a aprobat o lege care interzicea discriminarea în locurile publice după ce o turistă americană de culoare, Katherine Dunham, s-a plâns că-i fusese refuzată cazarea într-un hotel din Sao Paulo. Totuși legea a fost în bună măsură doar un gest simbolic, fără ca guvernul să facă vreun efort concret de a investiga întinderea posibilă a discriminării.

Observatorii sunt de acord că asemenea discriminări sunt destul de rare în Brazilia, dar puține programe guvernamentale au vizat îmbunătățirea condițiilor sociale și economice ale persoanelor de culoare. Credința braziliană în „înălbire" contrastează întrucâtva cu concentrația continuă de negri în sectoarele cele mai sărace ale societății. Cu toate acestea, Brazilia a fost ferită de linșările și răzmerițele repetate care au marcat istoria Statelor Unite și a fost ocolită de cele mai extreme forme ale prejudecăților antirasiale.

Dezvoltarea socială în Africa de Sud

În Africa de Sud, primii colonești au fost olandezi. Descoperind că populația locală refuză să lucreze în întreprinderile europenilor, ei au adus sclavi din alte părți ale Africii și din Indiile Olandeze de Est. Mai târziu britanicii și-au impus o poziție dominantă în Africa de Sud, punând capăt sclaviei în anul 1830. Divizarea dintre albi și negri nu a fost de la început definitivă aceasta s-a realizat cu timpul. Când sclavia a fost abolită, au fost introduse noi taxe pentru negri, taxe care i-au forțat efectiv pe mulți dintre ei să muncească pentru patroni europeni, iar tinerii africani au trebuit să-și

caute de lucru departe de casă pentru a putea plăti aceste taxe. A apărut un sistem manufacturier (mână de lucru) de „navetă", care a determinat structura evoluției ulterioare a economiei Sud-africane. Mulți africani s-au angajat în minele de exploatare a aurului sau diamantelor locuind în tabere speciale, la mare distanță de așezările europenilor. Treptat s-a format un sistem de segregare, recunoscut mai târziu prin lege.

În timpul sistemului de **apartheid**, introdus după cel de-al doilea război mondial, populația Africii de Sud era clasificată în patru „grupuri de înregistrare": 4,5 milioane de albi, descendenți ai emigranților europeni; 2,5 milioane de așa-zișii „oameni de culoare", care descind din membrii mai multor „rase"; un milion de oameni cu ascendență asiatică și cei 23 de milioane de africani negri. Pierre van den Berghe distingea trei niveluri principale ale segregării în societatea sud-africană în timpul apartheid-ului (van den Berghe, 1970).

1. **Microsegregarea** – segregarea locurilor publice (așa cum se întâmplă și în Sudul american). Toalete, săli de așteptare, vagoane de tren și alte locuri publice au dotări separate pentru albi și ne-albi.
2. **Mezzosegregarea** – segregarea albilor de ne-albi în privința cartierelor în care locuiesc, în zonele urbane. Negrii sunt obligați să locuiască în zone speciale, delimitate.
3. **Macrosegregarea** – segregarea unor întregi populații în teritorii separate, constituite în *rezervații de populație*.

Economia sud-africană era incapabilă să funcționeze fără forța de muncă asigurată de milioanele de ne-albi care locuiau în orașe sau în apropierea acestora. La început existau și unele cartiere omogene din punct de vedere etnic, în zonele urbane cele mai importante, dar din ce în ce mai mulți negri au fost mutați în „așezări model", situate la câteva mile depărtare de zonele albe. În plus, milioane de oameni au fost mânați către așa-zisele vetre*, cu mult în afara orașelor. Aceste regiuni erau organizate ca state parțial autonome, supuse controlului general al guvernului central alb. În apartheid ne-albii nu aveau drept de vot și nici un fel de reprezentare în guvernul central.

Vetrele erau concepute ca teritorii separate în care majoritatea neagră putea să-și exercite drepturile politice refuzate în Africa de Sud, albă. Conform prevederilor Legii de Cetățeni ai Vetrelor, locuitorilor de acolo li se retrăgea cetățenia sud-africană în momentul în care respectivul teritoriu devenea „independent". Așa-zișii navetiști de frontieră locuiau împreună cu familiile lor în vetre și traversau zilnic „granița națională" către Africa de Sud – albă.

Apartehid-ul a fost condamnat de către comunitatea internațională din întreaga lume și a avut mulți opozanți în interiorul societății. O perioadă îndelungată, Africa de Sud a fost supusă unor sancțiuni economice menite să exercite presiuni asupra țării, pentru a o determina să renunțe la acest sistem; în plus, Africa de Sud a fost

* În limba engleză: homelands (n.t.).

exclusă dintr-o serie de evenimente sportive internaționale. Cu siguranță, sancțiunile au avut o oarecare influență, la fel ca și protestele interne, dar unul dintre motivele principale pentru care apartheid-ul a început să se dezintegreze în anii '80 a fost acela că mulți negri acționau în mod deliberat împotriva lui, în ciuda pedepselor cu care erau amenințați de către autorități. De exemplu, mulți oameni au migrat către zonele urbane în căutarea unui loc de muncă, în ciuda legilor care le interziceau acest lucru.

În 1990, președintele de Klerk a ridicat interdicția la care erau supuse Congresul Național African (ANC), Partidul Comunist și o seamă de alte grupări din opoziție, care fuseseră până atunci interzise și își desfășuraseră activitatea pe ascuns sau fuseseră forțate să ia calea exilului. Nelson Mandela, liderul ANC, care se aflase în închisoare încă din 1962, a fost eliberat. A fost promulgată o nouă Constituție, care, pentru prima dată, asigura tuturor cetățenilor dreptul la vot. În martie 1992 a avut loc un referendum în rândul persoanelor cu drept de vot, a căror mare majoritate s-a declarat de acord cu continuarea acestor reforme.

Africa de Sud a devenit azi o democrație funcțională, avându-l pe Nelson Mandela ca președinte ales. Apartheid-ul a devenit în scurt timp o amintire, iar în prezent țara pare armonioasă. Totuși mai există o rată înaltă a criminalității în așezările urbane, ca și în unele cartiere prospere de albi și va mai trece câtva timp până când se va putea spune cu certitudine că țara nu va mai avea parte de conflicte etnice violente.

După dizolvarea apartheid-ului în Africa de Sud au început să apară investițiile. Multe mari companii sud-africane au început să investească în alte părți ale Africii. De exemplu, între 1994-1995 South-African Breweries a cumpărat o mare parte din companiile de stat producătoare de bere din Tanzania și Zambia. Au urmat filiale în Botswana, Lesotho și Swaziland. Un asociat al Pepkor, cel mai mare detailist din Africa de Sud, a deschis trei magazine în Zambia în 1995 și încă patru sunt în construcție.

O asemenea expansiune a capitalismului sud-african nu este lipsită de probleme. Patronul unui lanț de magazine din Zimbabwe a fost primit cu urale la o conferință în acea țară, atunci când a acuzat Africa de Sud că încearcă să „înghită" Africa. Fermierii din Mozambic au ținut diferite demonstrații încercând să împiedice guvernul să vândă pământ arabil investitorilor sud-africani. Aceste tensiuni nu sunt surprinzătoare, datorită faptului că guvernele sud-africane din perioada apartheid-ului au susținut intervenții militare în Mozambic și în alte țări din împrejurimi. Ostilităților rasiale și etnice încă li se mai simte prezența la aceste întâlniri, întrucât practic toți marii oameni de afaceri sud-africani sunt albi.

În cartea sa despre tranziția de la guvernarea minorității în Africa de Sud, *The Bondage of Fear** (1995), Fergal Keane nota:

---

* Sclavia fricii (n.t.).

Aceasta rămâne o țară cu linii de demarcație periculoase și adânc înrădăcinate. Anii de guvernare a minorității au creat o infrastructură solidă și cea mai dezvoltată economie din Africa, dar au fost și enorm de risipitori în privința cheltuielilor greșit direcționate... Șase milioane de șomeri; zece milioane de oameni fără canalizare și 23 de milioane fără electricitate; mai puțin de 50% dintre copiii negri sub vârsta de 14 ani merg la școală și nouă milioane de adulți sunt analfabeți (p. 238).

Drepturile civile ale negrilor din Statele Unite

Abolirea sclaviei și primele evoluții

Sclavia a luat sfârșit în America de Nord ca urmare a Războiului Civil dintre statele de nord și cele din sud. Proclamația de emancipare a fost de fapt semnată în 1863, cu un an înainte de sfârșitul războiului. Totuși sfârșitul acestuia nu a însemnat o îmbunătățire considerabilă a condiției negrilor, mare parte dintre aceștia rămânând să trăiască în continuare în sărăcie. O serie de legi „Jim Crow" adoptate în Sud între 1890 și 1912 îi alungau pe negri din vagoanele de tren, toaletele publice și cafenelele „albe". Această segregare a fost recunoscută oficial de Curtea Supremă de Justiție prin hotărârea din 1896, care declara ca fiind constituționale dotările „separate dar egale". Activitățile Ku Klux Klan-ului, o societate secretă violentă, avea ca scop asigurarea menținerii segregării.

Luptele purtate de grupurile minoritare pentru a obține drepturi și șanse egale, începând de după revoluție, au avut un loc important în istoria americană. Majoritatea lor au obținut accesul la pozițiile politice influente și succesul economic cât și un statut egal cu cel al majorității, dar negrii au fost în cea mai mare parte excluși de la astfel de promovări până la începutul anilor '40. Asociația Națională pentru Promovarea Oamenilor de Culoare (NAACP) și Liga Urbană Națională au fost fondate în 1909 și respectiv 1910. Ambele au luptat pentru drepturile civile ale negrilor, dar lupta lor a început să aibe efecte reale abia în timpul și după cel de-al doilea război mondial.

Înainte ca Statele Unite să intre în război, liderii NAACP și ai Ligii Urbane s-au întâlnit cu președintele Franklin D. Roosevelt, cerând desegregarea forțelor armate. Nu numai că acest lucru le-a fost refuzat, dar Roosevelt a făcut o declarație publică afirmând că liderii mișcării pentru drepturile civile fuseseră de acord cu continuarea segregării. Supărat de acest refuz evident, un lider de sindicat negru care participase la reuniunea respectivă, A. Philip Randolph, a lansat chemarea la un marș de protest în Washington, la care să participe 100.000 de negri. Cu câteva zile înaintea datei stabilite pentru marș, Roosevelt a semnat un ordin prin care era interzisă discriminarea la angajare, pe baza diferențelor etnice și se promitea desființarea segregării în forțele armate.

Doi ani mai târziu, proaspăt înființatul Congres al Egalității Rasiale (CORE), a început să atace segregarea în locuri cum ar fi: restaurante, piscine și alte locuri publice din Chicago. Deși nu s-au obținut rezultate importante, iar albii au reacționat

vehement, acesta a marcat începutul acțiunii militante în scopul obținerii de drepturi civile de către negri – care avea să devină peste 15 ani o mișcare a maselor.

La scurtă vreme după cel de-al doilea război mondial, NAACP a instituit o campanie împotriva educației publice segregate, care a atins un punct culminant atunci când organizația a dat în judecată cinci consilii de conducere școlare, atacând conceptul de drept la educație separată și egală, la care s-a renunțat în consecință. În 1954 Curtea Supremă a decis în unanimitate că „instituțiile educaționale separate sunt în mod inevitabil inegale". Această decizie a devenit platforma luptelor pentru drepturi civile de-a lungul următoarelor două decenii. Atunci când Curtea Supremă a luat pentru prima dată această decizie, mai multe guverne statale și locale au făcut eforturi pentru a-i limita efectele. Integrarea școlară ca urmare a legislației federale a întâmpinat o rezistență violentă din partea Ku Klux Klan-ului, a „Consiliilor Cetățenilor Albi" și a grupurilor de gardieni locali. Până la sfârșitul anilor '60, abia 1% dintre elevii negri din Sud urmau cursurile unor școli desegregate.

Intensitatea rezistenței albilor recalcitranți i-a convins pe liderii negri că era necesară o formă militantă a maselor pentru a da consistență drepturilor civile. În 1956 o negresă pe nume Rosa Parks a fost arestată în Montgomery, Alabama, pentru că refuzase să-i cedeze locul său în autobuz unui alb. Ca urmare, aproape toată populația de negri din oraș, condusă de către preotul baptist dr. Martin Luther King Jr., a boicotat sistemul de transport timp de 381 de zile. Ca urmare, orașul a fost forțat să desființeze segregarea în sistemul de transport local.

Au urmat și alte boicotări și pichetări în scopul desegregării altor instituții publice. Marșurile și demonstrațiile au început să capete un caracter de masă, cuprinzând negri dar și simpatizanți albi. King organiza campanii de rezistență activă și non-violentă împotriva discriminării, dar reacțiile față de această mișcare erau departe de a fi non-violente.

Guvernatorul Faubus al statului Arkansas a făcut apel la trupele armate ale statului să împiedice studenții negri să pătrundă în incinta lui Central High School din Little Rock. La Birmingham, Alabama, șeriful „Bull" Connor a ordonat poliției să disperseze protestatarii cu furtune cu apă, bastoane și câini polițiști.

După episodul din Birmingham, câteva mii de demonstranți au manifestat în mai multe orașe americane pe o perioadă de aproximativ zece săptămâni, peste 15.000 de protestatari fiind arestați. În 1963, un sfert de milion de susținători ai drepturilor civile au organizat un marș la Washington, unde King a declarat: „Nu vom fi satisfăcuți până când justiția nu se va revărsa ca râul, iar dreptatea nu va deveni un curent puternic". În 1963, Congresul a dat o Proclamație a Drepturilor Civile, condamnând explicit discriminarea în instituțiile publice, învățământ, la angajare și în orice agenție guvernamentală. Alte articole de lege în anii care au urmat decretau că negrii deveneau alegători cu drepturi depline, iar discriminarea în privința locuințelor era interzisă.

Mişcarea pentru drepturile civile

Mişcarea pentru drepturile civile a dat un sentiment de libertate culturală şi de afirmare activiştilor negri, mult mai cuprinzător decât obiectivele formale ale luptei lor. Comitetul de Coordonare a Studenţilor Non-violenţi (SNCC) îşi avea propriii săi „Cântăreţi ai libertăţii", care le afirmau aspiraţiile prin muzică şi cântec. Vincent Harding a descris energia şi sentimentul unui nou început, resimţite de mulţi negri în vremea aceea:

> Erau o speranţă, un idealism, un curaj şi o hotărâre de nedescris în acele luni de la începutul organizării, a marşurilor, a cântecelor şi a închisorii... Credeau cu adevărat. Atunci când cântau în închisoare, la mitinguri, în faţa poliţiştilor şi a trupelor regulate „Vom învinge", credeau ce spun... a învinge însemna „libertate" şi „drepturi" şi „demnitate" şi „justiţie" şi albi şi negri laolaltă şi încă multe alte lucruri pe care participanţii la o mişcare le simt mai mult decât le pot defini (Harding, 1980).

Încercările de a implementa noua legislaţie a drepturilor civile s-au ciocnit din nou de puternica rezistenţă a opozanţilor. Participanţii la marşuri pentru drepturi civile erau insultaţi şi bătuţi, iar unii şi-au pierdut şi viaţa. Una dintre reacţii a fost apariţia unor grupuri de militanţi negri şi mai agresive, sub denumirea „Puterea Neagră". Moderaţii s-au distanţat de această fracţiune, continuând să lupte pentru reforme în limitele legale. Au izbucnit revolte de amploare în ghetto-urile de negri în întreaga Americă între 1965 şi 1968.

În ciuda barierelor care împiedicau realizarea pe deplin a prevederilor sale, Proclamaţia Drepturilor Civile s-a dovedit a fi de o importanţă fundamentală. Principiile ei îi priveau nu numai pe negri, ci pe orice cetăţean supus discriminării, inclusiv alte grupuri etnice şi femeile. Ea a servit ca punct de plecare pentru o întreagă serie de mişcări legate de afirmarea drepturilor grupurilor oprimate.

În timpul luptelor din anii '60, ţelurile mişcărilor pentru drepturile civile ale negrilor au fost întrucâtva modificate. Ambiţia majorităţii liderilor acestor mişcări fusese întotdeauna integrarea completă a negrilor în ansamblul culturii americane. Apariţia grupurilor de putere militante ale negrilor au contribuit la deplasarea accentului acestor idealuri către demnitatea de a fi negru şi valoarea intrinsecă a culturii lor. De-acum negrii începeau să ceară o poziţie independentă în cadrul comunităţii, urmărind dezvoltarea unei adevărate societăţi pluraliste mai curând, decât asimilarea de către ordinea socială a albilor. Această schimbare de orientare a fost de asemenea provocată de sentimentul că egalitatea în faţa legii nu are nici o valoare dacă în practică persistă discriminarea.

Integrare şi antagonism

De-a lungul a aproximativ 30 de ani de la adoptarea Proclamaţiei Drepturilor Civile au avut loc schimbări majore. La mijlocul anilor '90 numărul de funcţionari oficiali negri aleşi crescuse de la aproape 100 în anii '60 la 7.000. De patru ori mai

mulţi negri erau înscrişi în colegii şi universităţi la sfârşitul aceleiaşi perioade faţă de începutul ei. Se formase o clasă mijlocie în ascensiune, compusă din oameni de afaceri şi tehnicieni. Negrii au devenit primarii unora dintre cele mai mari oraşe ale ţării, inclusiv New York, Chicago, Atlanta şi Baltimore. De asemenea, negrii au căpătat o recunoaştere mai mare în literatură, teatru şi artele spectacolului (Marable, 1991).

Şi totuşi nu se poate vorbi despre apariţia unei noi perioade de armonie rasială şi integrare. Dimpotrivă: la sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90 sute de acte de violenţă cu motivaţie rasială au avut loc în diferite părţi ale Statelor Unite. Tensiunile rasiale în oraşe cum ar fi New York, Boston sau Chicago au atins un punct culminant; în 1991 demonstraţii masive au fost organizate atât de către grupuri de albi cât şi de negri, fiecare acuzându-i pe ceilalţi de rasism. În 1992 au avut loc izbucniri importante de violenţă în Los Angeles, ca şi în alte oraşe din SUA. Alte mişcări s-au desfăşurat pe la mijlocul anilor '90 în Los Angeles. În ciuda câştigurilor obţinute în timpul îndelungatei perioade sus-menţionate, statutul general social şi economic al negrilor a suferit din nou o depreciere. Venitul mediu al familiilor de negri, de exemplu, a scăzut puternic în anii '90, urmat de înscrierile la colegii.

În zonele urbane s-a manifestat o adevărată explozie a consumului de droguri şi o rată ascendentă a violenţei. În decursul anilor '80, crima a fost principala cauză a morţii în rândul bărbaţilor negri americani. Un raport din 1990 al *New England Journal of Medicine* demonstra că speranţa de viaţă a unui tânăr negru american care locuia în cartierul Harlem era mai scăzută decât cea a unuia din aceeaşi vârstă din Bangladesh. În discursul său de la Washington din 1963, Martin Luther King îşi exprima speranţa la o „societate insensibilă la culoare," în care copiii săi să nu fie „judecaţi după culoarea pielii, ci după caracter", dar un atare ţel părea greu de atins.

Hispanicii şi asiaticii din Statele Unite

Războaiele de cucerire care au dus la crearea Statelor Unite moderne nu au fost îndreptate numai împotriva populaţiei indiene. O mare parte a populaţiei din sud-vest – o dată cu un sfert de milion de mexicani – a fost alipită la Statele Unite în 1848 în urma războiului american împotriva Mexicului. Termenul „chicano" include descendenţii acestei populaţii, laolaltă cu imigranţii ulteriori din Mexic. Termenul „latino" (hispanic) se referă la orice persoană provenită din zonele unde se vorbea limba spaniolă care locuieşte în Statele Unite.

Cele trei grupuri principale de hispanici din Statele Unite sunt americanii mexicani (aprox. 13,5 milioane), portoricanii (2,7 milioane) şi cubanezii (un milion). Alte cinci milioane de rezidenţi vorbitori de limbă spaniolă provin din America Centrală şi de Sud. Populaţia hispanică a avut o rată de creştere considerabilă – 53% între 1980 şi 1990 – mai ales ca urmare a fluxului pe scară largă de noi imigranţi de dincolo de graniţa mexicană. Dacă se vor menţine actualele curente, rezidenţii hispanici îi vor depăşi numeric pe afro-americani într-un deceniu.

Filiera asiatică

Aproximativ 3% din populația Statelor Unite este de origine asiatică – opt milioane de oameni. Chinezii, japonezii și *filipinos* (imigranți din Filipine) formează cele mai mari grupuri. Dar în prezent, mai sunt și cifre semnificative de indieni asiatici, pakistanezi, coreeni și vietnamezi, care trăiesc în America. În urma războiului din Vietnam, cam 350.000 de refugiați din această țară au pătruns în Statele Unite în anii '70.

Majoritatea chinezilor din prima perioadă a emigrării s-au stabilit în California, unde s-au angajat mai ales în industria grea, cum ar fi mineritul și construcția de drumuri. Retragerea chinezilor în Chinatowns nu a fost de la început opțiunea lor, ci a devenit necesară datorită ostilității cu care se confruntau. Întrucât imigrația chineză a fost interzisă prin lege în 1982, chinezii au rămas în bună parte izolați de ansamblul societății, cel puțin până nu demult.

Primii imigranți japonezi s-au stabilit de asemenea, în California și în celelalte state de pe Coasta Pacificului. În timpul celui de-al doilea război mondial, după atacul de la Pearl Harbour, tuturor japonezilor din Statele Unite li s-a cerut să se prezinte în „centrele de redistribuire", care erau în realitate lagăre de concentrare, înconjurate cu sârmă ghimpată și turele de tun. În ciuda faptului că, majoritatea lor erau cetățeni americani, ei au fost obligați să locuiască în aceste tabere construite în grabă pe durata ultimei perioade a războiului. Paradoxal, această situație a dus la o mai mare integrare a lor în societatea americană întrucât după război americanii japonezi nu s-au mai întors în cartierele separate în care locuiseră înainte. Au reușit cu succes să atingă niveluri înalte de educație și bunăstare, marginalizându-i pe albi. Rata căsătoriilor interetnice dintre japonezii americani și albi este în prezent de aproape 50%.

Americanii asiatici, în special americanii japonezi, au devenit în zilele noastre persoane cu un succes reputat. În medie, ei obțin rezultate școlare mai bune și au o rată mai mare a admiterii în universități decât albii. De asemenea, ei au un venit mediu mai ridicat.

Să ne oprim acum asupra diviziunilor etnice din Marea Britanie. Nu ne vom ocupa doar de relația albi-negri, ci într-un sens mai larg de diversitatea grupurilor etnice.

DIVERSITATEA ETNICĂ ÎN MAREA BRITANIE

Începuturile imigrării

Numărul considerabil de nume irlandeze, galeze și scoțiene răspândite în rândul populației engleze de azi ne atrage atenția asupra fluxului tradițional de oameni din „împrejurimile celtice" către centrele urbane ale Angliei. La începutul secolului al XIX-lea, cu mult înaintea imigrărilor masive dinspre coloniile îndepărtate, orașele engleze în plină dezvoltare au atras emigranți din Insulele Britanice mai puțin prospere. În 1867, ziarul *The Times* menționa faptul că: „Abia dacă mai există vreun englez

pur în țara asta". Monarhia, care este descrisă azi ca fiind cea mai „englezească", dintre instituțiile engleze, a inclus multe elemente străine. Anglia a avut monarhi francezi, scoțieni, olandezi și germani; familia regală de azi are atâția strămoși ne-englezi încât ar putea fi descrisă mai bine ca fiind „europeană".

Începând cu secolul al XVII-lea, la Londra a existat o comunitate irlandeză aflată în expansiune. Deși la început ei lucrau mai mult în meserii manuale nespecializate, imigranții irlandezi au putut să acceadă în timp la slujbe mai profesioniste și mai bine plătite. Situație unică în rândul țărilor din Europa occidentală, populația Irlandei a scăzut în secolul al XIX-lea. Londra, Manchester, Liverpool și Glasgow au primit 10.000 de imigranți irlandezi, în timp ce mulți alții plecau spre Statele Unite. Între 1830 și 1847, 300.000 de irlandezi s-au stabilit doar la Liverpool. Pe la 1851, o jumătate de milion de irlandezi se așezaseră în Anglia și Țara Galilor. De ce au venit atât de mulți? Foametea îndelungată din Irlanda i-a forțat pe oameni să-și caute o nouă viață în altă parte, iar apropierea dintre Irlanda și Anglia a făcut să le fie relativ ușor să călătorească în orașele din Marea Britanie, păstrând totodată legătura cu țara lor de baștină.

La mijlocul secolului al XIX-lea, irlandezii erau cel mai mare grup de imigranți din Anglia într-o societate care, în afara Londrei, fusese în bună măsură la adăpostul „incursiunilor" străine. Dar capitala însăși conținea multe grupuri „exotice". O comunitate evreiască existase de secole care s-a mărit substanțial în decursul deceniilor următoare, pe măsură ce represiunea aspră la care erau supuși evreii îi împingea pe aceștia către relativa siguranță oferită de Anglia. S-a calculat că în 1800 se aflau cam 6.000 de evrei în orașele provinciale și între 15.000 și 20.000 la Londra. Neagreați pentru că erau săraci, evreii erau condamnați și atunci când făceau parte din rândurile celor bogați. Când Charles Dickens a creat personajul Fagin în *Oliver Twist*, a folosit o caricatură comună și ușor de recunoscut.

În timpul revoluției industriale, emigranții olandezi din Anglia au contribuit la formarea unei rețele de bănci și agenții financiare cunoscută sub denumirea de „finanța olandeză", care avea să se dovedească de o importanță vitală în transformarea economică a țării. Emigranții olandezi întreprinzători, bine educați, aduceau cu ei în Anglia calitățile economice și sociale de o importanță durabilă și revoluționară. Nebritanicii au avut astfel o contribuție semnificativă la crearea unui climat socio-economic nou în Anglia.

Afluxul de imigranți chinezi în timpul perioadei expansiunii industriale engleze a fost pentru patroni o binevenită sursă de mână de lucru ieftină în fabricile engleze. Totuși în repetate rânduri, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, liderii sindicali s-au ridicat împotriva imigrației chineze, din cauza amenințării pe care aceștia o reprezentau față de nivelul salariilor oferite muncitorilor locali.

Stabilirea negrilor în Marea Britanie a cunoscut un avânt la sfârșitul secolului al XIX-lea datorită extinderii comerțului naval către Africa de Vest și Insulele Caraibe. Câțiva studenți africani și antilezi au fost admiși în universitățile britanice în această perioadă, dar cel mai mare grup de imigranți negri a constat din marinari de culoare care s-au stabilit în orașele britanice.

ISTORIA NEGRILOR ÎN MAREA BRITANIE: CÂTEVA DATE IMPORTANTE

1596	Elisabeta I dă o proclamaţie prin care îi expulzează pe „maurii negri" din Anglia.
1772	Judecătorul Mandfield hotărăşte că persoanele negre nu pot fi forţate să părăsească Anglia.
1807	Comerţul cu sclavi este abolit pe teritoriul Imperiului Britanic.
1823	1823 – Proclamaţia Navigaţiei din 1823 le refuză marinarilor negri dreptul de a se angaja pe nave britanice, cu excepţia vremurilor de război.
1834-38	Sclavia este abolită în Imperiul Britanic, cu un sistem de „ucenicie" de cinci ani pentru foştii sclavi.
1892	Dadabhai Naoroji este primul asiatic ales în Camera Comunelor.
1919	Au loc răscoale îndreptate împotriva negrilor la Liverpool, în timpul cărora Charles Wootton este ucis.
1925	Ordinul pentru Restricţii Speciale (Ordinul Marinarilor Străini Negri) interzice marinarilor britanici negri să lucreze pe nave britanice, forţându-i totodată pe unii marinari negri născuţi în Marea Britanie să părăsească ţara.

Sursa: *Sociology Review*, 3, 4 (aprilie 1994).

Aceştia au fost fondatorii primelor comunităţi moderne de negri din Marea Britanie (mai ales la Cardiff). Nevoia de cât mai mulţi bărbaţi apţi de luptă pentru a întări forţele britanice în timpul primului război mondial a dus la recrutarea a peste 15.000 de bărbaţi britanici proveniţi din Insulele Caraibe care au format un regiment de negri antilezi, iar un număr de soldaţi antilezi s-au stabilit în Marea Britanie după încetarea ostilităţilor, preferând să încerce orice putea Anglia să le ofere mai curând decât să se întoarcă în Insulele Antile aflate în plină decădere economică (Fryer, 1984).

Evoluţiile ulterioare

Persecuţiile naziste de la începutul anilor '30 au făcut ca o întreagă generaţie de evrei fugari să plece către occident pentru a se pune la adăpost. Un studiu estima că 50.000 de evrei s-au stabilit în Marea Britanie între 1933 şi 1939, dar cifra reală poate să fi fost cu mult mai mare. Între 1933 şi 1939 aproximativ 80.000 de refugiaţi au sosit din Europa Centrală şi alţi 70.000 au sosit în timpul războiului propriu-zis. În mai 1945 Europa a fost confruntată cu o problemă a refugiaţilor fără precedent: milioane de oameni deveniseră refugiaţi. Câteva sute de mii dintre ei s-au stabilit în Marea Britanie.

În perioada care a urmat celui de-al doilea război mondial, Anglia a trăit experienţa imigraţiei la o scară fără precedent: majoritatea noilor rezidenţi proveneau din ţările Commonwelth-ului ca răspuns la oferta de lucru disponibilă aici. Exista ceva de genul unei diviziuni de clasă în felul cum reacţionau englezii la acest nou val de imigranţi. Cercurile conducătoare erau influenţate de noţiunea moştenirii marelui Imperiu Britanic şi de aceea simţeau că vest-indienii, pakistanezii şi africanii erau cu

toţii supuşi britanici, deci îndreptăţiţi să se stabilească în Anglia. În Anglia postbelică exista o pronunţată lipsă de forţă de muncă; patronii au fost deci pentru scurtă vreme interesaţi să atragă forţă de muncă străină. Totuşi mulţi muncitori care locuiau în zonele sărace (către care se îndreptau noii imigranţi) erau din ce în ce mai conştienţi de rupturile care se petreceau în viaţa lor cotidiană. Atitudinile lor faţă de noii veniţi erau de aceea adeseori ostile. Aproape o treime din imigranţii din Commenwealth au venit să locuiască în anumite cartiere ale Londrei; alte concentraţii de imigranţi s-au format ulterior în West Midlands, în Bradford şi în alte zone urbane sărace.

Guvernele succesive au perceput integrarea completă a noilor imigranţi în societatea britanică reprezentând un ţel posibil şi de dorit. Roy Jenkins, secretarul de interne pentru forţa de muncă din anii '60, a oferit o definiţie a integrării „nu ca un proces nivelator de asimilare, ci ca o şansă egală, dublată de diversitate culturală, într-o atmosferă de toleranţă naturală". În 1996 a fost stabilit un Comitet pentru Relaţiile Rasiale (Race Relations Board), în cadrul Legii pentru Relaţiile Rasiale adoptate de guvernul laburist. Acesta specifica intervenţii în cazul unor discriminări dovedite pe motive rasiale. În 1968, a fost adoptat un Decret mai substanţial împotriva discriminării, dar era dublat de o legislaţie nouă reglementând intrarea în ţară, ceea ce a dus la o reducere drastică a numărului de noi imigranţi. În acelaşi an, în timp ce parlamentul discuta relaţiile rasiale, Enoch Powell (pe atunci purtătorul de cuvânt al apărării în guvernul conservator), a ţinut o cuvântare la Birmingham, în care a prevăzut o creştere extraordinară a populaţiei ne-albe. „Ca şi romanii, mi se pare că văd cum fluviul Tibru se umflă de atâta sânge". Un sondaj Gallup a arătat că 75% din populaţie simpatiza cu opiniile lui Powell.

Legea pentru Relaţiile Rasiale din 1976 încerca să restrângă discriminarea rasială. Ea interzicea discriminarea la angajare, obţinerea de locuinţe şi participarea la organizaţii sau cluburi. Noul comitet desemnat pentru a pune în aplicare această lege, Comisia pentru Egalitate Rasială, a fost investit cu puteri lărgite, iar deciziile sale erau considerate inatacabile. Totuşi, perioada anilor '70 a cunoscut apariţia unui partid rasist explicit de extremă dreaptă, Frontul Naţional. Alte organizaţii l-au supus unor atacuri directe: Liga Antinazistă, de exemplu, a fost înfiinţată în 1977 pentru a contracara propaganda Frontului Nazist.

Înainte de a fi abolit de către guvernul conservator, Marele Consiliu al Londrei a creat un comitet pentru minorităţile etnice pe care l-a abilitat cu puteri extinse de a corecta sub reprezentarea minorităţilor etnice în posturile guvernamentale locale. Consiliul Londrei a fost declarat „zonă anti-apartheid" şi în 1984 a fost organizat un an „anti-rasist" de festivaluri şi concerte. Brockwell Park din sudul Londrei a fost redenumit Zephania Mothopeng Park, după numele unei militante anti-apartheid. Ca reacţie la o astfel de politică declarat antirasistă, partidul Tory a lansat o campanie publicitară a noului slogan reprezentând portretul unui bărbat negru, având ca text „Laburiştii îl consideră negru, noi îl considerăm britanic". Dar definiţia etnocentrică a „britanicităţii", care se manifesta în cercurile conservatoare, nu se potrivea minorităţilor etnice din Marea Beitanie care doreau să se identifice cu ea.

Un preot de vază Tory, John Patten, a prezentat într-o scrisoare care sublinia pluralismul către grupurile musulmane, ce înseamnă să fii britanic într-un anumit mod. Patten a schiţat un tablou al unei Mari Britanii „în care creştini, musulmani, evrei, hinduşi, sikhşi şi alţii pot munci şi trăi împreună, fiecare menţinându-şi cu mândrie propria credinţă şi identitate, prin comuniunea legăturii de a fi, prin naştere sau prin opţiune, cetăţean britanic". Afirmaţia în sine consfinţeşte dificultăţile creării unei societăţi multiculturale. „Mândria de a-ţi menţine credinţa şi identitatea" se opune ţelului de a deveni definitiv „britanic". Comunitatea musulmană britanică, de exemplu, a avut conflicte cu guvernul britanic pe tema legii împotriva blasfemiei islamice, pe care tribunalele britanice au respins-o.

În 1990 populaţiile din Marea Britanie de obârşie antileză sau sud-asiatică erau în mai mare măsură născute pe teritoriul britanic (proporţia crescuse la peste 55%). Această proporţie este în continuă creştere, demonstrând că asemenea grupuri constituie acum o populaţie ne-albă, cu drepturi cetăţeneşti depline, mai degrabă decât una din emigranţi. Ele constituie acum aproximativ 5% din populaţia totală.

Legea Naţionalităţii Britanice, adoptată în 1981, a restrâns condiţiile în care persoanele provenind din fostele sau actualele teritorii dependente puteau pătrunde în Marea Britanie. Cetăţenia britanică era demarcată de cetăţenia teritoriilor dependente. A fost creată o categorie de „cetăţeni britanici din coloniile de peste mări," cuprinzând mai ales persoanele care locuiesc în Honk Kong, Malaesia şi Singapore; aceştia nu aveau dreptul de a stabili în Anglia, dar copiii lor nu le puteau moşteni cetăţenia. Cetăţenii din Commonwealth, care mai înainte putuseră să obţină cetăţenia britanică după ce trăiseră în ţară timp de cinci ani, trebuiau să îndeplinească aceleaşi formalităţi pentru obţinerea cetăţeniei ca şi persoanele venind din orice altă parte a lumii. Alte restricţii la pătrunderea în ţară şi la obţinerea dreptului de rezistenţă au fost adăugate. Legislaţia adoptată în 1988 a sporit şi mai mult aceste restricţii.

Marea Britanie a redus de asemenea, posibilităţile refugiaţilor pe motive politice sau religioase de a pătrunde în ţară. Legislaţia consecutivă asupra acordării de azil a fost adoptată în 1991 şi introducea verificării drastice a persoanelor care solicitau statutul de refugiat, printre care amprentele digitale, reducerea accesului la consilierea legală gratuită şi dublarea nivelului amenzilor pentru transportatorii aerieni ai pasagerilor care nu posedau vize de călătorie valabile. Noile reglementări au fost criticare sever de către liderii bisericilor şi Comisarul Naţiunilor Unite pentru Refugiaţi, dar nu au adus vreo modificare.

Politica britanică în privinţa imigrărilor nu a fost deosebit de coerentă de-a lungul ultimelor câteva decenii. S-a afirmat că a fost marcată de două trăsături principale. Una este absenţa preocupării pentru necesităţile pieţii forţei de muncă – nu s-au făcut eforturi (ca în Statele Unite, de exemplu), pentru a crea condiţii mai uşoare de pătrundere a persoanelor cu un înalt nivel de calificare sau care pot aduce investiţii substanţiale. Cealaltă a fost considerată „obsesia de a detecta şi de a păstra la distanţă un negru în plus" (Plummer, 1979, p. 8). Orice implicare a rasismului este desigur, nedeclarată oficial, dar nu putem să respingem concluzia că, într-un mod indirect, influenţa acestuia

este încă puternică. Un observator german nota că „intenția de a preveni intrarea ilegală în țară," încălcând adesea convențiile internaționale referitoare la drepturile omului, începând cu refuzul acordării vizei pentru vizitarea membrilor familiei, amprentele digitale și „testele de virginitate" până la actele fanatice de detenție, care nu sunt întâmplător îndreptate mai cu seamă împotriva persoanelor de culoare, originare din țările Noului Commonwealth, poartă un mesaj clar: negrii sunt indezirabili" (Jopke, 1995, p. 38).

Rasă, rasism și inegalitate

Există variații considerabile în distribuția ocupațională a ne-albilor în Marea Britanie. În rândul negrilor, un procent mai mare sunt implicați în ocupații manuale; șomeri reprezintă un procent mai mare decât în rândul albilor (vezi tabelul 9.2.). Aproximativ 80% dintre bărbații negrii și 70% dintre sud-asiatici, față de doar 50% în cazul albilor, practică munci manuale. Printre cei de origine vest-indiană sunt foarte puțini lucrători care lucrează în alte domenii, dar un procent ridicat de meșteșugari. Marea majoritate a locuitorilor originari din Bangladesh practică meserii semiprofesionalizate și nespecializate. Asiaticii care au venit în Anglia din Africa de Est au procentaje mai mari decât media de alte meserii ale albilor. Venitul femeilor ne-albe este considerabil mai scăzut decât al bărbaților ne-albi: ele ocupă mult mai mici procente în alte servicii sau în cele manuale specializate decât bărbații respectivi (Mamnett et al., 1990).

Tabel 9.2. ***Rata șomajului în funcție de grupul etnic, Marea Britanie, 1991***

			Rata șomajului		
Grup etnic	**Șomeri (mii)**	**Înregistrați(mii)**	**Total**	**Bărbați**	**Femei**
Albi	2.246.1	318.6	8.8	10.7	6.3
Minorități etnice	238.4	33.1	18.3	20.3	15.6
Negri	94.0	13.3	21.1	25.2	16.6
Negri-caraibieni	53.8	6.7	18.9	23.8	13.5
Negri-africani	26.1	4.1	27.0	28.9	24.7
Alți negri	14.1	2.5	22.2	25.5	18.3
Sud-asiatici	105.0	12.9	18.2	19.2	16.5
Indieni	51.7	7.2	13.1	13.4	12.7
Pakistanezi	40.1	4.4	28.8	28.5	29.6
Bangladezi	13.2	1.3	31.7	30.9	34.5
Chinezi și alții	39.4	6.9	14.1	15.5	12.1
Chinezi	7.0	1.2	9.5	10.5	8.3
Alți asiatici	12.8	2.7	13.4	14.2	12.3
Alții	19.5	3.0	17.7	19.7	14.8
Întreaga populație	2.484.5	351.7	9.3	11.2	6.8

Sursa: D. Owen, *Ethnic Minorities in Britain: Economic Characteristics,* 1993. Datele statistice dețin copyright Crown.

Negrii şi asiaticii sunt în continuare dezavantajaţi

Populaţia neagră şi asiatică rămâne în continuare dezavantajată de majoritatea indicatorilor principali sociali şi economici... Unele grupuri, în special indienii, au succes în anumite domenii, cum ar fi învăţământul şi proprietatea imobiliară, dar minorităţile etnice au în general venituri considerabil mai mici decât populaţia albă datorită şomajului, a salarizării, a locuinţelor sau ca victime ale criminalităţii.

Un raport publicat în 1996 de către Biroul Naţional pentru Statistică, *Social Focus en Ethnic Minorities*, este o compilaţie de date deja de circulaţie publică.

Până de curând se manifesta o reţinere oficială în a clasifica datele statistice după rase. Primul raport de acest fel, nu înfăţişează un tablou complet al stilului de viaţă al minorităţilor etnice.

Mai mult de trei milioane de persoane, adică puţin sub 6% sunt ne-albi.

Doar 34% dintre copiii negri cu ascendenţă caraibeană locuiesc într-o familie cu o femeie şi un bărbat căsătoriţi, iar 54% locuiesc doar cu mama singură. La polul opus, 90% dintre copiii din comunităţile asiatice se află în familii cu un cuplu căsătorit.

În mod similar, 83% dintre familiile indiene posedă deja sau sunt pe cale de a-şi cumpăra casele, faţă de 36% dintre cei ce provin din Bangladesh şi 40% dintre negri.

În privinţa educaţiei, copiii asiatici obţin rezultate mai bune la examenul de absolvire a ciclului gimnazial decât toate celelalte grupuri, inclusiv albii. La vârsta de 18 ani, 65% dintre indieni, 61% dintre pakistanezi şi tinerii originari din Bangladesh, 72% dintre ceilalţi asiatici şi 50% dintre negri sunt încă cuprinşi în învăţământ, faţă de doar 38% dintre albi. Cu toate acestea, şomajul este mult mai ridicat în rândul tuturor grupurilor minoritare decât printre albi.

Negrii şi locuitorii provenind din Pakistan/Bangladesh în mod special au rate ale şomajului de trei ori mai mari decât albii.

Cât priveşte plata, salariul pentru normă întreagă coboară până la 4.78 £ pentru femeile din Pakistan/Bangladesh, faţă de 6.87 £ pentru bărbaţii din Pakistan/Bangladesh şi 8.34 £ pentru albi. În privinţa criminalităţii, toate grupurile minoritare sunt mai predispuse decât albii de a fi victime ale unor atacuri atât asupra persoanei cât şi a proprietăţii.

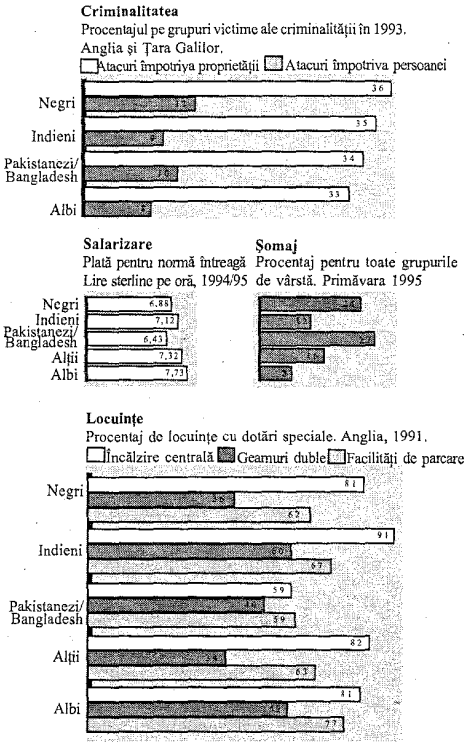

Totuşi raportul evidenţiază că rata criminalităţii este mai mare în centrale urbane, adică acolo unde locuiesc majoritatea negrilor şi a asiaticilor.

Un sfert dintre locuitorii proveniţi din Bangladesh din Marea Britanie sunt concentraţi în partea de est a Londrei, în cartierul Tower Hamlets.

Raportul include şi câteva date nepublicate până acum, dintr-o analiză în curs de elaborare a Institutului de Studii Politice. Acestea arată că aproape jumătate din populaţia neagră şi asiatică îşi vizitează familiile în ţara de origine o dată la fiecare cinci ani, proporţia ridicându-se la 60% în rândul chinezilor. Datele respectivului institut indică de asemenea că opt din zece femei din Pakistan/Bangladesh care trăiesc în Marea Britanie poartă totdeauna îmbrăcăminte tradiţională, faţă de mai puţin de unu din zece bărbaţi al aceleaşi comunităţi.

Portul vestimentaţiei tradiţionale este mai obişnuit în rândul asiaticilor vârstnici. Dintre negri, tinerii sunt cei care alcătuiesc cei 25% care declară că poartă uneori haine sau coafuri menite să demonstreze legătura lor cu Caraibe sau Africa.

Sursa: Guardian, 8 august 1996.

Mulţi ne-albi, inclusiv majoritatea sud-asiaticilor, trăiesc departe de centrele oraşelor. Dar există o puternică asociere între provenienţa etnică şi zona de rezidenţă: astfel, antilezii locuiesc în număr de şapte ori mai mare decât ceilalţi, în centrul Londrei, a oraşelor Birmingham sau Manchester decât albii. Rata şomajului în rândul bărbaţilor în aceste zone este foarte ridicată. Majoritatea negrilor nu locuiesc în cartierele centrale datorită propriei opţiuni; ei s-au mutat acolo pentru că asemenea zone erau mai puţin agreate de către populaţia albă, iar proprietăţile funciare au devenit disponibile pe măsură ce albii s-au mutat mai la periferie.

Ne-albii cei mai prosperi, consideraţi după nivelul venitului lor, sunt acei sud-asiatici care sunt patronii propriilor lor afaceri sau patroni care au angajaţi un număr mic de persoane. Proporţia de persoane cuprinse în această categorie a crescut constant de-a lungul ultimilor 80 de ani; 23% dintre asiaticii est-africani se regăsesc în acest grup, faţă de 14% pentru populaţia masculină albă. Chioşcurile asiatice şi alte forme de magazine deţinute de asiatici au devenit un aspect atât de proeminent al societăţii britanice de azi încât s-a sugerat că ei ar putea conduce chiar la o renaştere economică a zonelor central-urbane. Cu siguranţă s-a pus prea mult accent pe acestea, căci mulţi patroni asiatici lucrează un număr extrem de mare de ore pentru un venit relativ scăzut. Ei sunt înregistraţi ca fiind patroni, dar sunt de fapt angajaţi ai altor membri ai familiilor lor, care conduc afacerea; în plus, nu au avantajele obişnuite de care se bucură salariaţii, cum ar fi concediul medical plătit, concediul de odihnă plătit şi contribuţia la sistemul naţional de asigurări.

Oricât de numeroase ar fi, grupurile ne-albe sunt toate vulnerabile faţă de rasismul manifestat, inclusiv atacurile motivate rasial. Majoritatea reuşesc treacă peste acest tratament, dar pentru un număr restrâns experienţa poate fi şocantă şi brutală. Raportul unei cercetări descrie următoarele împrejurări:

> Pe când un băiat doarme, un cap de porc cu ochii, urechile, nările şi râtul înfundate cu ţigări aprinse este aruncat pe fereastra dormitorului său. O familie nu mai iese din casă după ora şapte seara; cu toţii stau în camera mare după ce şi-au baricadat parterul locuinţei. O altă familie este ţinută prizonieră în propriul apartament printr-un grilaj de siguranţă pus în uşa de la intrare de către vecinii albi. Un tânăr este înjunghiat cu cuţitul de către un alt băiat alb mai mare, pe când parcurge coridorul dintre clase de la şcoală (Gordon, 1986).

Etnicitatea şi atitudinea poliţiei

Lipsurile cu care se confruntă persoanele expuse rasismului, aşa cum s-a menţionat mai sus, contribuie la şi sunt produse de mediul înconjurător decadent din interiorul oraşelor (vezi şi cap. 17, „Oraşele şi dezvoltarea urbanismului modern"). Aici există corelaţii clare între rasă, şomaj şi criminalitate, care tind să se concentreze în mod special în jurul negrilor tineri. În 1982 poliţia a decis să publice o situaţie scăzută a implicării raselor în jafurile de stradă, statistică neraportată până atunci. „Miezul" problemei, preluat de televiziune şi de ziare, a fost „implicarea

disproporționată" a tinerilor negri în delicte cum ar fi jafurile și furturile din magazine. Rezultatul a fost crearea unei legături publice între rasă și criminalitate. Ziarul *Daily Telegraph* comenta: „Mulți antilezi din Marea Britanie, și printr-un proces conex, un număr tot mai mare de tineri albi, nu-și dau seama că națiunea în care trăiesc este cea din care fac parte. Așa se face că, cetățenii devin pentru ei simple obiecte ale exploatării violente" (citat în Solomons și Rackett, 1991, p. 44). Totuși, experiența multor tineri negri indică faptul că tocmai *ei* sunt „obiectele exploatării violente" în întâlnirile lor cu albii și în oarecare măsură, din nefericire, cu poliția.

Un studiu al poliției întreprins de Roger Graef a evidențiat atitudini rasiste răspândite în rândul polițiștilor. Concluzia sa a fost că atitudinea poliției era „foarte ostilă față de toate grupurile minoritare". În mod special despre negri se vorbea cu cruzime în termeni stereotipi, ilari și comentarii batjocoritoare. Observând dezaprobarea celui care realiza interviul, un ofițer a remarcat, cu o siguranță plină de umor: „Poliția insultă mai mult sau mai puțin pe toată lumea. Nu în mod special pe cioroi. Poți să auzi remarci despre homosexuali, pakistanezi, lesbiene, femei, studenți, irlandezi, orice vrei. Îi urâm pe toți" (Graef, 1989, p. 124).

Nu e surprinzător, de aceea, că cercetările demonstrează că ostilitatea față de poliție este un fenomen comun în rândul grupurilor de negri. În oarecare măsură, asemenea atitudini sunt pur și simplu rezultatul experienței directe; atitudinea tinerilor negri în particular este determinată de strategiile de confruntare cu poliția. Un studiu publicat în 1983 concludea că „lipsa încrederii în poliție în rândul tinerilor antilezi poate fi caracterizată drept dezastruoasă" (Smith și Small, 1983, p. 326), iar această situație nu pare să se fi îmbunătățit considerabil în anii care au trecut. Femeile negre sunt în aceeași măsură ținta prejudecăților și a discriminării.

O proporție substanțială de femei negre singure sunt capi de familie, situație care pare să le expună atitudinii critice a mass-media cât și a publicului alb. Astfel, un articol din ziarul *London Evening Standard* menționa: „Tinerii negri comit un număr disproporționat de mare de delicte violente în Londra deoarece majoritatea mamelor negre, când sunt tinere fete, au copii în afara căsătoriei și nu sunt ajutate de către tați" (citat în Chigwada, 1991, p. 138).

Studii asupra opiniilor despre femeile negre din partea poliției demonstrează că, negrii sunt văzuți adesea ca fiind ostili, agresivi și „greu de manevrat". Femeile aflate „în necaz" cu poliția au de-a face adesea cu situații de pericol dublu: ele riscă să fie totodată ostracizate de comunitatea neagră. Programul pentru Închisorile Femeilor de Culoare a fost instituit de către asociațiile comunitare pentru a încuraja grupurile de negri să susțină ferm femeile acuzate. Cercetările au arătat că tinerele negrese au o atitudine la fel de critică față de poliție ca și partenerii lor masculini. Astfel, una dintre investigațiile în rândul femeilor de culoare a conchis: „Fără excepție, toate negresele cuprinse în acest studiu aveau convingeri ferme împotriva poliției, pe care o acuzau de prejudecăți rasiale și corupție" (Player, 1991, p. 122).

RELAȚIILE ETNICE ÎN EUROPA

Imigrări pe scară largă au avut loc în Europa în timpul primelor două decenii după cel de-al doilea război mondial. Țările mediteraneene ofereau națiunilor din nord și vest mână de lucru ieftină. Imigranții provenind din Turcia, Africa de Nord, Grecia, sudul Spaniei și Italia au fost încurajați activ o perioadă de timp de către țările gazdă, care erau confruntate cu o acută lipsă de forță de muncă. Elveția, Germania, Belgia și Suedia au toate populații considerabile de muncitori emigranți. În același timp, țări care fuseseră puteri coloniale au trăit experiența unui aflux de imigranți din fostele lor colonii: aceasta s-a întâmplat mai întâi Franței (algerienii) și Olandei (indonezieni), apoi și Marii Britanii.

Migrația forței de muncă înspre și din interiorul Europei occidentale a încetinit apreciabil acum două decenii, în momentul când boom-ul (avântul economic) s-a transformat în recesiune. Deși tranziția de la migrație la stabilire este peste tot foarte avansată, majoritatea membrilor minorităților etnice în curs de dezvoltare continuă să suporte serioase inegalități legale. În unele țări, cadrul legal desemnat la început pentru a reglementa migrația forței de muncă a fost pur și simplu menținut, în ciuda faptului că în prezent nu se potrivește cu situația reală. În alte țări (cum ar fi Franța și Germania), noi politici restrictive au fost introduse pentru a controla populațiile minoritare, limitând, de exemplu, drepturile imigranților stabiliți de a-și aduce rudele cu ei.

Unele țări europene occidentale au fost martore ale unor campanii pentru întoarcerea imigranților în țările lor de origine, supuse la amenințări cu deportarea în eventualitatea șomajului sau a comiterii unor delicte și la alte măsuri de același fel. Asemenea propuneri par, cu siguranță, deosebit de amenințătoare pentru tineretul minoritar, născut adesea în țara de adopție și care se confruntă cu perspectiva de a fi forțat să se „întoarcă" în țări cu care crede nu mai deține legături reale.

Imigrația, ca și rasismul asociat acesteia, au devenit probleme deosebit de importante pentru Europa în anii '90. Imigranții ilegali din Africa de Nord au pătruns în țările europene, în special în Franța și Italia, în număr mare. Dizolvarea Uniunii Sovietice și celelalte schimbări din Europa de Est au determinat guvernele din Occident să ia atitudine în fața afluxului masiv de imigranți din Est. Numeroase atacuri asupra unor străini, printre care și muncitorii turci, unii dintre ei aflați în țară de peste 20 de ani, au avut loc în noua Germanie unită în 1991 și 1992.

În Austria, gruparea de dreapta, Partidul Libertății, desfășoară o campanie pentru a împiedica intrarea în țară a străinilor. O organizație comparabilă din Italia, Liga Lombardă, se bucură de o puternică susținere a electorilor din nordul țării. Chiar și în țările scandinave, multă vreme bastionul liberalismului în relațiile interrasiale, au apărut grupări de dreapta care se bucură de un sprijin substanțial din partea populației.

În decursul perioadei dintre sfârșitul celui de-al doilea război mondial și căderea Zidului Berlinului, peste 18 milioane de persoane au emigrat în Germania – sau ceea

ce fusese Germania de Vest. Dar guvernele germane succesive au promovat ideea că țara lor nu era o țară de imigrație. Noțiunea germană de cetățenie era asociată cu legătura de sânge, nu cu locul nașterii. Copiii „muncitorilor oaspeți", care nu posedau dreptul la cetățenie, au prosperat cu toate acestea adesea din punct de vedere economic. O dată cu reunificarea Germaniei, unii dintre foștii germani estici au început să manifeste resentimente datorită faptului că sunt mai săraci decât cei care nu se bucură de aceleași drepturi cetățenești ca și ei (Baldwin-Evans și Schain, 1995).

Legislația adoptată de către parlamentul federal german în 1990 includea câteva măsuri liberale în favoarea drepturilor imigranților. De exemplu, imigranții aveau dreptul să solicite un permis de reședință permanentă după opt ani de ședere în țară. Legea făcea referință totuși la „străini", în loc să folosească termenul „imigrant". Partidul Verzilor a denunțat această legislație ca fiind un produs al „rasismului instituțional", chemând la un „moment de reculegere" în parlament pentru a comemora „victimele viitoare ale acestei legi".

În general în Europa, multe organizații pentru drepturile omului și ale imigranților au reacționat cu neîncredere față de ceea ce au considerat a fi o recrudescență a rasismului, dublată de încercarea de a construi o „fortăreață a Europei". Dar nu toate curentele se îndreaptă în direcția unei toleranțe în descreștere. Unele organizații anti-rasiale s-au dezvoltat puternic în toate țările la care ne-am referit mai sus, iar majoritatea guvernelor au promovat măsuri menite să ducă la reducerea discriminării.

POSIBILE EVOLUȚII VIITOARE ALE RELAȚIILOR ETNICE

Conflictele etnice și divizările nu sunt nici pe departe limitate la țările menționate. După dizolvarea comunismului sovietic, un mare număr de conflicte etnice au izbucnit în republici care făceau parte din fosta Uniune Sovietică, inclusiv în Rusia. Conflictele etnice au luat amploare în unele părți din India și Sri Lanka. În Rwanda, în Africa, asemenea antagonisme au produs un război civil tot atât de sălbatic și de sângeros ca cel din Bosnia, în Europa. Problema acceptării diversității etnice a devenit astfel o problemă de importanță fundamentală pentru societate în ansamblu.

Statele Unite reprezintă națiunea cea mai diversă din punct de vedere etnic din occident, fiind construită ca o „societate de imigranți". Modelele posibile ale evoluției etnice viitoare apărute acolo au o relevanță specială pentru potențialele căi ale schimbării din Europa și în alte părți. Au fost sugerate trei modele pentru dezvoltarea relațiilor etnice în Statele Unite. Unul este **asimilarea**, ceea ce înseamnă că imigranții își abandonează obiceiurile și practicile originare, adaptându-și comportamentul la valorile și normele majorității. Generații întregi de imigranți au fost supuși presiunilor pentru a fi „asimilați" astfel, iar drept rezultat mulți dintre copiii lor au devenit mai mult sau mai puțin complet „americanizați".

Un al doilea model este acela al **oalei etnice**. În loc ca tradițiile imigranților să fie dizolvate în favoarea celor dominante din rândurile populației preexistente, totul devine un amestec într-o formă nouă, creatoare de structuri culturale. Mulți au crezut că acesta este rezultatul cel mai de dorit al diversității etnice. Într-o anumită măsură, acest model este o expresie exactă a evoluției culturale americane. Deși cultura „anglo" a rămas predominantă, în unele privințe caracterul ei reflectă impactul numeroaselor grupuri diferite care compun în prezent populația americană.

Cel de-al treilea model este cel al **pluralismului cultural**. Din acest punct de vedere, cea mai potrivită evoluție este determinarea dezvoltării unei societăți realmente pluraliste, în care valabilitatea egală a numeroaselor subculturi diferite capătă recunoaștere. Statele Unite reprezintă de multă vreme o societate pluralistă, dar diferențele etnice au fost în mai mare parte asociate cu inegalități decât cu participarea egală, dar independentă, la comunitatea națională.

În Europa constatăm tensiuni și opțiuni similare. Majoritatea politicilor guvernamentale oficiale, în Marea Britanie și în alte părți, se îndreaptă către prima opțiune, aceea a asimilării. La fel ca și în Statele Unite, este foarte probabil ca aceasta să se dovedească a fi dificilă, acolo unde minoritățile etnice sunt distincte din punct de vedere fizic de majoritatea populației, așa cum este cazul antilezilor și asiaticilor din Marea Britanie. Persistența rasismului (adesea instituționalizat) în Europa face ca noțiunea de oală etnică să aibă o relevanță foarte limitată.

Liderii celor mai multe minorități etnici au subliniat tot mai mult calea pluralismului. Pentru a căpăta un statut „distinct dar egal" sunt necesare eforturi majore, iar aceasta pare a fi deocamdată o opțiune destul de îndepărtată. Minoritățile etnice sunt încă percepute de către mulți oameni ca o amenințare: o amenințare pentru slujbele lor, siguranța lor și pentru „cultura națională". Folosirea minorităților drept țap ispășitor este o tendință constantă. În timp ce tinerii din Europa occidentală întrețin asemenea prejudecăți preluate de la generațiile vechi, minoritățile etnice din majoritatea țărilor au de înfruntat un viitor caracterizat prin continuarea discriminării, într-un climat social plin de tensiuni și anxietăți.

În privința previziunii viitorului, ca și în trecut, calea cea mai probabilă este un amestec al celor trei tipuri, cu punerea unui accent mai puternic decât înainte de pluralism. Dar ar fi o greșeală să considerăm că pluralismul rezultată doar din normele și valorile culturale diferite „aduse" într-o altă societate. Diversitatea culturală a fost, de asemenea, *creată* prin experiența grupurilor etnice, pe măsură ce acestea se adaptau mediului social în care se găseau.

REZUMAT

❶ Unele segmente ale populației formează grupuri etnice în pofida faptului că au în comun anumite caracteristici culturale care le separă de altele din cadrul aceleiași populații. Etnicitatea se referă la deosebirile culturale care diferențiază

un grup de altul. Principalele caracteristici care diferențiază un grup etnic sunt limba, istoria sau strămoșii, religia și portul sau podoabele. Diferențele etnice sunt în întregime învățate, deși uneori sunt considerate ca fiind „naturale".

❷ Grupul minoritar este cel ai cărui membri sunt discriminați de majoritatea populației dintr-o societate. Membrii grupurilor minoritare au adesea un puternic sentiment al solidarității de grup, derivat în parte din experiența comună referitoare la excludere.

❸ Rasa se referă la caracteristicile fizice, cum ar fi culoarea pielii, tratate de către membrii comunității sau ai societății ca fiind semnificative etnic întrucât semnalează caracteristici culturale distincte. Multe credințe populare legate de rasă au doar o bază mitică. Nu există caracteristici clar determinate conform cărora ființele umane pot fi repartizate într-o anumită rasă.

❹ Rasismul înseamnă atribuirea eronată a caracteristicilor moștenite de personalitate sau comportamente ale individului aspectului său fizic particular. O persoană rasistă este aceea care crede că poate fi dată o explicație biologică caracteristicilor de inferioritate presupuse a fi deținute de către persoane dintr-un anumit grup sau altul.

❺ Substituirea și folosirea țapului ispășitor sunt mecanisme psihologice asociate cu prejudecățile și discriminarea. În cadrul substituirii, sentimentele de ostilitate sunt îndreptate împotriva unor obiecte care nu sunt la originea reală a acelor anxietăți. Oamenii își proiectează anxietățile și nesiguranțele asupra unor țapi ispășitori. Prejudecățile presupun susținerea de opinii preconcepute despre un individ sau un grup; discriminarea se referă la comportamentul practic care refuză membrilor unui grup șansele oferite altuia.

❻ Atitudinile etnice sunt asimilate de către copii din cea mai fragedă vârstă. Ei învață, de exemplu, să-i considere pe albi ca fiind superiori negrilor.

❼ Grupul închis și accesul privilegiat la resurse sunt o parte importantă a multor situații de antagonism etnic. Totuși, unele dintre aspectele fundamentale ale conflictelor etnice moderne, în special a atitudinilor rasiste ale albilor împotriva negrilor, trebuie înțelese ținând seama de istoria expansiunii Occidentului și a colonialismului.

❽ Exemplele istorice ilustrează variatele moduri în care societățile au tratat minoritățile etnice, de la sclavie și apartheid până la acceptarea relativă, cât și modurile în care au reacționat aceste minorități.

❾ Imigrația a dus la existența a numeroase grupuri etnice diferite în Marea Britanie, Statele Unite și alte țări industrializate. Divizări etnice majore există în Statele Unite, mai ales între albi și negri. Divizările din Marea Britanie și din alte țări europene nu sunt la fel de severe, deși conflicte serioase au devenit un lucru comun.

❿ Se pot distinge trei modele în evoluția posibilă a relațiilor etnice – primul punând accent pe asimilare, al doilea fiind „oala", iar al treilea pluralismul cultural. Asimilarea: grupurile noi de imigranți adoptă atitudinile și limbajul comunității dominante. Oala: diferitele culturi și perspective ale grupurilor etnice dintr-o

societate se contopesc. Pluralismul: grupurile etnice există separat şi participă la viaţa economică şi politică. În ultimii ani s-a pus accentul mai mult pe cea de-a treia dintre aceste soluţii, prin care identităţile etnice diferite sunt acceptate ca fiind la fel de valabile în contextul culturii naţionale generale.

LECTURI SUPLIMENTARE

Frances Abound, *Children and Prejudice*, (Oxford, Blackwell, 1989). O discuţie asupra formării prejudecăţilor încă din copilărie.

Steven Frasier, *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence and the Future of America* (New York, Basic Books, 1995). O colecţie de articole critice centrate pe afirmaţiile exprimate în cartea lui Murray şi Herrnstein, *The Bell Curve*.

Geoffrey Harris, *The Dark Side of Europe: The Extreme Right Today* (Edinburgh, Edinburgh University Press, 1990). O discuţie comparativă asupra apariţiei grupării de extremă dreaptă în Europa contemporană.

Trever Jones, *Britain's Ethnic Minorities* (London, Policy Studies Institute, 1993). O privire asupra grupurilor minoritare în Marea Britanie.

David Mason, *Race and Ethnicity in Modern Britain* (Oxford: Oxford University Press, 1995). O analiză a rolului şi a importanţei rasei şi etnicităţii în societatea britanică contemporană; bazele istorice ale imigraţiei şi diversităţii etnice; probleme etnice ale politicii publice.

TERMENI IMPORTANŢI

- ***grup minoritar (sau minoritate etnică)***
- ***gândire stereotipă***
- ***deplasare***
- ***ţap ispăşitor***
- ***proiecţie***
- ***personalitate autoritară***
- ***grup închis***
- ***alocare de resurse***
- ***antagonism etnic***
- ***rasă***
- ***apartheid***
- ***microsegregare***
- ***mezzosegregare***
- ***macrosegregare***
- ***asimilare***
- ***oala etnică***
- ***pluralism cultural***

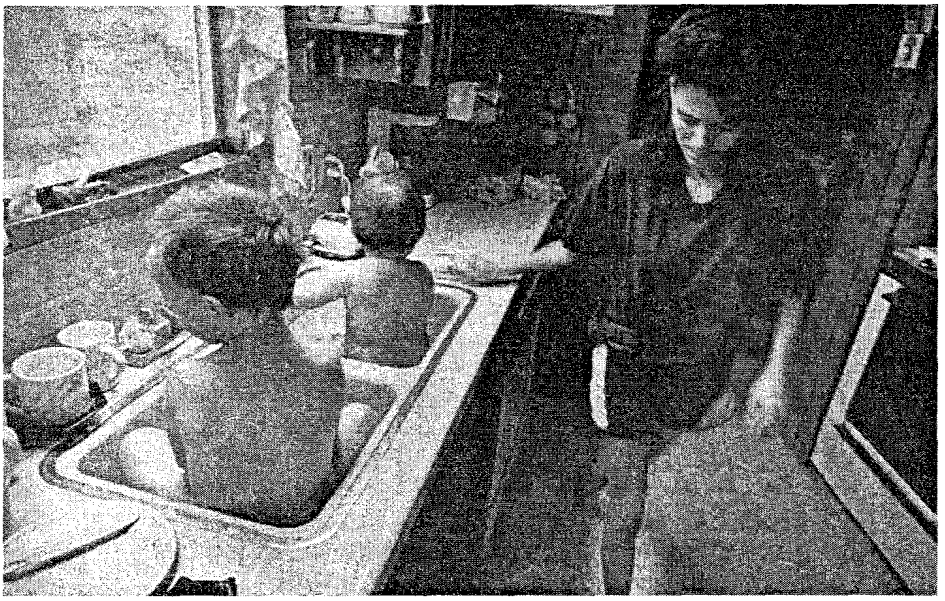

10. STATIFICAREA ŞI STRUCTURA DE CLASĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

SISTEME DE STRATIFICARE SOCIALĂ
Sclavia • Casta • Stările • Clasa

TEORII DESPRE STRATIFICARE ÎN SOCIETĂŢILE MODERNE
Teoria lui Karl Marx • Teoria lui Max Weber • Teoria despre clasă a lui Erik Olin • Frank Parkin: o abordare weberiană

CLASELE ÎN SOCIETĂŢILE OCCIDENTALE DIN PREZENT
Deosebirile de avere şi venit • Venitul • Diviziunile sociale de clasă • Schimbări în structurile de clasă

GEN ŞI STRATIFICARE
Diviziuni de clasă şi de gen

MOBILITATEA SOCIALĂ
Studii comparative de mobilitate • Mobilitatea descendentă • Mobilitatea socială şi succesul • Niveluri de mobilitate • Probleme în studierea mobilităţii sociale • Propriile tale şanse de mobilitate

SĂRĂCIE ŞI INEGALITATE
Ce este sărăcia? • Sărăcia în prezent • De ce continuă săracii să fie săraci? • Sărăcia şi dependenţa de ajutorul social • Oamenii fără locuinţe

CLASĂ, INEGALITATE ŞI COMPETIVITATE ECONOMICĂ

CONCLUZIE

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• stratificare socială • clasă • statut • stări • structură de clasă • mobilitate socială

De ce anumite grupuri într-o societate sunt mai avute sau mai puternice decât altele? Cât de inegale sunt societăţile moderne? Cât de multe şanse are cineva provenit dintr-un mediu de jos să ajungă în vârful scării economice? Din ce motive persistă azi sărăcia în ţările bogate? Iată câteva întrebări pe care le avem în vedere şi la care vom încerca să răspundem. Studiul inegalităţilor sociale reprezintă unul dintre cele mai importante domenii ale sociologiei, pentru că resursele materiale la care au acces oamenii determină foarte multe aspecte ale existenţei lor.

SISTEME DE STRATIFICARE SOCIALĂ

Inegalităţile există în toate tipurile de societate umană. Chiar şi în cele mai simple societăţi, în care variaţiile de bogăţie sau de proprietate sunt practic inexistente, există inegalităţi între indivizi, bărbaţi şi femei, tineri şi bătrâni. Este posibil ca o anumită persoană să aibă un statut superior faţă de alţii, datorită curajului la vânătoare, de exemplu, sau pentru că există credinţa conform căreia ea posedă un acces special la spiritele ancestrale. Pentru a descrie inegalităţile, sociologii vorbesc despre STRATIFICAREA SOCIALĂ. Stratificarea poate fi definită drept *inegalităţi structurale între diverse grupuri de oameni*. Este necesar să ne gândim la stratificare ca la straturile geologice de rocă de la suprafaţa pământului. Se poate considera că societăţile sunt alcătuite din mai multe „straturi" într-o ierarhie, cele mai favorizate aflându-se în vârf, iar cele mai puţin privilegiate în partea de jos.

Se pot distinge patru sisteme de stratificare de bază: *sclavia, casta, starea* şi *clasa*. Acestea se află în legătură strânsă una cu alta: de exemplu, sclavia a existat în paralel cu clasele în Grecia şi Roma antică şi în sudul Statelor Unite înainte de Războiul Civil.

Sclavia

Sclavia reprezintă o formă extremă de inegalitate în care unii dintre indivizi sunt literalmente proprietatea altora. Condiţiile legale de proprietate asupra sclavilor au variat în mod considerabil de la o societate la alta. Uneori sclavii au fost lipsiţi de drepturi legale – aşa după cum era cazul în sudul Statelor Unite – în timp ce în alte împrejurări poziţia lor era apropiată de cea a unui servitor.

În Statele Unite, America de Sud şi Insulele Antile, în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea sclavii erau folosiţi în mod aproape exclusiv ca muncitori pe plantaţie şi ca

slugi în casă. În Atena antică, în schimb, ei ocupau multe posturi, unele de mare responsabilitate. Sclavii au fost excluşi din poziţiile politice şi militare, dar erau prezenţi în majoritatea celorlalte titluri de ocupaţii. Unii erau alfabetizaţi şi lucrau ca administratori ai guvernului, mulţi aveau abilităţi de meşteşugari. În Roma, unde grupurile conducătoare aveau o părere nu tocmai bună despre negoţ, sclavii puteau să ajungă extrem de bogaţi prin activităţile lor de afaceri, iar anumiţi sclavi bogaţi aveau propriii lor sclavi. În partea de jos a scării, însă, cei care lucrau pe plantaţii sau în mine, în antichitate erau deseori trataţi cu severitate (Finley, 1968, 1980).

Sclavii au provocat în mod frecvent rezistenţa şi lupta celor aserviţi. Istoria este impregnată de răscoale ale sclavilor, prin care uneori au reuşit să se elibereze de sub stăpânire. Sistemele de muncă forţată pentru sclavi – cum ar fi pe plantaţiile – au cunoscut tendinţe instabile; productivitatea înaltă poate fi realizată doar prin intermediul supravegherii constante şi a întrebuinţării metodelor brutale de pedepsire. Sistemele de muncă pentru sclavi au dispărut în parte, datorită luptelor pe care le-au provocat şi în parte datorită faptului că stimulentele economice sau de alt tip îi motivează pe oameni într-o manieră mai benefică decât constrângerea directă. Pur şi simplu, s-a dovedit că sclavia nu era eficientă. Comerţul cu sclavi practicat de puterile occidentale până în secolul al XIX-lea a fost ultimul – dar totodată cel mai răspândit – sistem de comerţ cu sclavi care a existat vreodată. Pentru că libertatea le-a fost acordată sclavilor din America de Nord şi de Sud, cu mai mult de un secol în urmă, sclavia ca instituţie formală a fost treptat eradicată, iar azi a dispărut aproape complet.

Casta

Casta este asociată, mai presus de orice, cu culturile subcontinentului indian. Termenul „castă" în sine nu este de origine indiană, el provenind din portughezul *casta*, care înseamnă „rasă" sau „rasă pură". Indienii nu au un termen anume pentru a desemna sistemul de castă în ansamblu, ci o varietate de cuvinte care se referă la diferitele aspecte ale acestuia, principalele două fiind *varna* şi *jati*. *Varna* este alcătuită din patru categorii, fiecare ocupând o anumită poziţie din punct de vedere al onoarei sociale. Sub aceste patru grupuri se află „cei care nu trebuie atinşi", situaţi în poziţia cea mai de jos. *Jati* sunt grupuri definite din punct de vedere local în cadrul cărora sunt organizate rangurile castei.

Sistemul de castă este extrem de elaborat, şi variază în structura sa de la o zonă la alta, atât de mult încât nu constituie practic un singur „sistem", ci o diversitate de credinţe şi practici insuficient legate între ele. Doar anumite principii sunt comune. Cei din cea mai înaltă *varna*, brahmanii, reprezintă cea mai elevată condiţie de puritate, iar cei care nu trebuie atinşi, cea mai de jos. Brahmanii trebuie să evite anumite tipuri de contact cu cei care nu trebuie atinşi, şi doar acestora din urmă le este îngăduit contactul cu animale sau substanţe socotite a fi impure. Sistemul de caste este strâns legat de credinţa hindusă în renaştere, se crede că indivizii care nu reuşesc să respecte ritualurile şi îndatoririle castei lor se vor renaşte într-o poziţie inferioară în următoarea reîncarnare.

Sistemul de castă indian n-a fost niciodată complet static. Cu toate că indivizilor nu le este permis să se mute de la o castă la alta, grupuri întregi îşi pot schimba, şi şi-au schimbat frecvent, poziţia în cadrul ierarhiei castei.

Conceptul de castă este deseori folosit în exteriorul contextului indian, atunci când două sau mai multe grupuri etnice sunt sugerate într-o mare măsură unul din celălalt, şi unde sunt răspândite noţiunile de puritate rasială. În atari circumstanţe, există căsătoriile între grupurile implicate. Atunci când a fost abolită sclavia în statele din sudul SUA, gradul de separare între negri şi albi a rămas atât de puternic încât unii au folosit termenul de „castă" pentru a se referi la sistemul de stratificare. Conceptul de castă a fost de asemenea aplicat Africii de Sud, unde până de curând a fost menţinută segregaţia strictă între negri şi albi, iar căsătoria mixtă sau contactul sexual între ei erau interzise prin lege (vezi capitolul 9, „Etnicitate şi rasă").

Stările

Stările făceau parte din feudalismul european, dar existau şi alte civilizaţii tradiţionale. Stările feudale constau din păturí sociale cu obligaţii şi drepturi diferite, ale unora faţă de ceilalţi, unele dintre aceste diferenţe fiind stabilite prin lege. În Europa, starea cea mai înaltă era alcătuită din aristocraţie şi oameni instruiţi ori proprietarii care însă nu deţineau titluri de nobleţe. O altă stare era formată de cler, care avea un statut inferior, dar poseda diverse privilegii distincte. Cei care alcătuiau ceea ce se numea „starea a treia" erau oamenii de rând – şerbii (robii), ţăranii liberi, negustorii şi meşteşugarii. Spre deosebire de caste, erau tolerate într-un anumit grad căsătoriile mixte şi mobilitatea individuală între stări. De exemplu, oamenii de rând puteau fi făcuţi cavaleri, pentru a li se răsplăti servicii deosebite aduse monarhului; câteodată negustorii puteau cumpăra titluri. Vestigii ale sistemului mai există în Marea Britanie, unde titlurile ereditare sunt încă recunoscute, iar oamenii importanţi de afaceri, funcţionari publici şi alţii, pot fi numiţi cavaleri sau au posibilitatea de a fi înnobilaţi ca semn de recunoaştere a serviciilor pe care le-au adus.

Stările au avut tendinţa de a se dezvolta în trecut acolo unde exista o aristocraţie tradiţională bazată pe ascendenţă nobilă. În sistemele feudale, cum era cazul Europei medievale, stările erau strâns legate de comunitatea seniorială locală, ele formau un sistem de stratificare locală, nu naţională. În imperiile centralizate, precum China şi Japonia, ele erau organizate pe o bază naţională. Diferenţele dintre stări erau justificate de credinţe religioase, deşi rareori în maniera strictă a sistemului de caste hindus.

Clasa

➲ Sistemele de CLASĂ diferă în multe privinţe de sclavie, caste sau stări. Patru deosebiri trebuie menţionate în mod special:

1. Spre deosebire de alte tipuri de păturí sociale, clasele nu sunt întemeiate pe baza unor prevederi legale sau religioase; calitatea de membru nu se bazează pe o poziţie specificată fie pe cale legală, fie prin cutumă. Sistemele de clasă

sunt în mod tipic mai fluide decât alte tipuri de stratificare, iar granițele dintre clase nu sunt precis delimitate. Nu există restricții formale referitoare la căsătoriile între persoane aparținând unor clase diferite.

2. Clasa unui individ este, cel puțin parțial, *dobândită*, nu pur și simplu „dată" la naștere, așa după cum se obișnuiește în alte tipuri de sisteme de stratificare. Mobilitatea socială – mișcarea în sus și în jos în cadrul structurii de clasă – este mult mai obișnuită decât în alte tipuri (în sistemul de castă, mobilitatea individuală de la o castă la alta este imposibilă).
3. Clasele depind de deosebirile *economice* între grupări de indivizi – inegalități în privința posesiunii și controlului resurselor materiale. În alte tipuri de sisteme de stratificare, factorii non-economici (cum ar fi influența religiei în sistemul de castă indian) sunt de obicei cei mai importanți.
4. În alte tipuri de sisteme de stratificare, inegalitățile sunt exprimate în primul rând prin relația personală de datorie sau obligația – între șerb și senior, între sclav și stăpân sau între indivizii din casta superioară și cei din casta inferioară. Prin contrast, sistemele de clasă funcționează în principal prin intermediul unor legături la scară mare de tip impersonal. De exemplu, o bază majoră a deosebirilor de clasă se găsește în inegalitățile de probă și de condiții de muncă; acestea îi afectează pe toți cei aflați în categorii ocupaționale specifice, ca urmare a circumstanțelor economice care țin de economie în ansamblu.

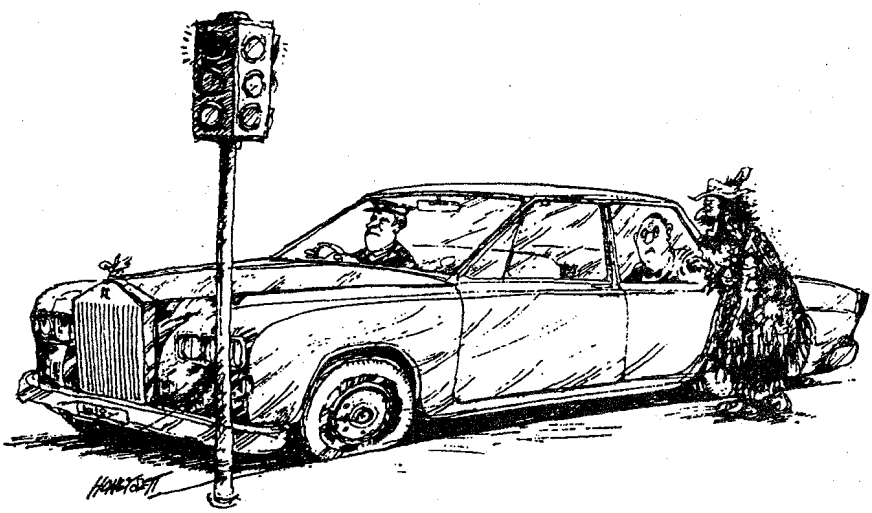

Ziceam că ar trebui să luăm într-o zi masa împreună.

Putem defini clasa, drept o grupare la scară mare de oameni, care împărtășesc resurse economice comune, care influențează puternic stilul de viață pe care au posibilitatea să-l ducă. Posesiunea averii, împreună cu ocupația reprezintă temeiurile principale ale deosebirilor de clasă. Clasele majore care există în societățile

occidentale sunt **clasa de sus** (cei bogaţi, patronii şi industriaşii, şi persoanele cu cele mai înalte funcţii executive – cei care posedă sau controlează în mod direct resursele de producţie); o **clasa de mijloc** (care include majoritatea angajaţilor gulere albe şi a profesioniştilor); şi o **clasă muncitoare** (cei care au slujbe de tip gulere albastre şi manuale). În anumite ţări industrializate, cum ar fi Franţa şi Japonia, o a patra clasă – **ţăranii** (oameni angajaţi în tipuri tradiţionale de producţie agricolă) – a deţinut un loc important. În ţările Lumii a Treia, ţăranii continuă să fie, în general, clasa cea mai numeroasă.

Acum ne îndreptăm atenţia discuţiei asupra teoriilor majore ale stratificării care au fost dezvoltate în sociologie, concentrându-ne în special asupra relevanţei lor pentru societăţile moderne.

TEORIILE DESPRE STRATIFICARE ÎN SOCIETĂŢILE MODERNE

Cele mai influente abordări teoretice sunt cele dezvoltate de către Karl Marx şi Max Weber; majoritatea teoriilor despre stratificare ulterioare sunt influenţate din ideile acestora. Vom analiza de asemenea două teorii ulterioare, avansate de Erik Olin Wright şi Frank Parkin. Ideile lui Marx şi Weber au avut un impact profund asupra dezvoltării sociologiei, şi au influenţat, de asemeni, multe alte domenii ale disciplinei. Aspecte ale scrierilor lor sunt dezbătute în diferite alte capitole ale cărţii.

Teoria lui Karl Marx

Majoritatea operelor lui Marx s-au preocupat de stratificare, şi îndeosebi, de clasele sociale, dar în ciuda acestui fapt el nu a reuşit să ofere o analiză sistematică a conceptului de clasă. Manuscrisul la care lucra Marx, spre sfârşitul vieţii sale, (publicat ulterior ca parte a operei sale complete, *Capitalul*) se întrerupe exact în momentul în care îşi punea întrebarea „Ce anume constituie clasa?" Conceptul lui Marx de clasă trebuie astfel să fie reconstituit după conţinutul lucrărilor sale în ansamblu. Având în vedere că diverse pasaje în care el discută despre clasă nu sunt totdeauna ferme, au existat numeroase dispute între învăţaţi în legătură cu „ceea ce a avut Marx să spună cu adevărat". Totuşi, trăsăturile esenţiale ale opiniei sale sunt destul de clare.

Natura clasei

Pentru Marx clasa reprezintă un grup de oameni care se află într-o relaţie comună faţă de **mijloacele de producţie** – mijloacele cu ajutorul cărora îşi câştigă existenţa. Înainte de apariţia industriei moderne, mijloacele de producţie constau în primul rând din lucrarea pământului şi uneltele folosite pentru îngrijirea recoltelor sau a animalelor. Prin urmare, în societăţile preindustriale, cele două clase principale

erau cele care deţineau pământul (aristocraţi, mici nobili de ţară sau deţinători de sclavi), şi cei angajaţi în mod activ în exploatarea sa (şerbi, sclavi şi ţărani liberi). În societăţile industriale moderne, devin mai importante fabricile, birourile, maşinăriile, şi averea sau capitalul necesar pentru a le putea cumpăra. Cele două clase principale sunt cele care deţin aceste noi mijloace de producţie – industriaşi sau **capitalişti** – iar cei care îşi câştigă existenţa vânzându-şi munca acestora – clasa muncitoare, sau, folosind termenul preferat al lui Marx, oarecum arhaic, „proletaristul".

După Marx, relaţia între clase este una de exploatare. În societăţile feudale, exploatarea lua deseori forma transferului direct al produsului de la ţărănime către aristocraţie. Şerbii erau siliţi să dea un anumit procent din producţie aristocraţilor lor stăpâni, sau trebuiau să lucreze lunar un număr de zile pe pământurile seniorilor pentru a produce recolte care erau consumate de către senior şi curtea sa. În societăţile capitaliste moderne, sursa exploatării este mai puţin vizibilă, iar Marx îi dedică multă atenţie, în încercarea de a-i clarifica natura. El socoteşte că, în decursul zilei de lucru, muncitorii produc mai mult decât au nevoie patronii lor pentru a-i răsplăti. Această **plusvaloare** reprezintă sursa de profit, pe care capitalişti sunt capabili să-l folosească în propriul interes. Un grup de muncitor dintr-o fabrică textilă, să zicem, ar putea produce o sută de costume pe zi. Vânzarea a jumătate din ele oferă un venit suficient producătorului pentru a plăti salariile muncitorilor. Venitul realizat de pe urma vânzării restului de haine este socotit profit.

Marx a fost uimit de inegalităţile pe care le creează sistemul capitalist. Cu toate că în epocile anterioare aristocraţii duceau o viaţă luxoasă, complet diferită de cea a ţărănimii, societăţile agrare erau relativ sărace. Chiar dacă n-ar fi existat aristocraţie, standardele de trai ar fi fost în mod inevitabil scăzute. Însă o dată cu dezvoltarea industriei moderne, bogăţia este produsă la o scară mult peste ceea ce se obţinuse până atunci, cu toate că muncitorii aveau un acces redus la bogăţia pe care o creau prin munca lor. Ei rămân relativ săraci, în vreme ce bogăţia acumulată de clasa proprietarilor sporeşte. În plus, o dată cu dezvoltarea fabricilor moderne şi cu mecanizarea producţiei, munca devine în mod frecvent plicticoasă şi extrem de opresivă. Munca reprezentând sursa bogăţiei noastre este deseori obositoare din punct de vedere fizic şi anostă din punct de vedere mental, ca în cazul unui angajat al unei fabrici a cărui muncă este formată din sarcini de rutină executate, zilnic, într-un mediu neschimbat.

Complexitatea sistemelor de clasă

Conform teoriei lui Marx în societate există două clase principale, dar cei care stăpânesc mijloacele de producţie şi cei care nu le stăpânesc, el recunoaşte că sistemele de clasă actuale sunt mult mai complexe decât sugerează acest model. În plus faţă de cele două clase de bază, există ceea ce Marx denumeşte **clase de tranziţie**. Există grupuri de clase rămase de la un timp anterior de sistem de producţie, cum ar fi ţărănimea din societăţile moderne.

Marx atrage de asemeni, atenţia asupra fisurilor care se produc în interiorul claselor. Se pot da ca exemple următoarele:

1. În cadrul clasei superioare au loc deseori conflicte între capitaliştii financiari (precum bancherii) şi producătorii industriali.
2. Există divizări ale interesului între oamenii cu mici afaceri şi cu care stăpânesc sau conduc mari corporaţii. Atât unii, cât şi ceilalţi aparţin clasei capitaliste, dar atitudinile care favorizează marile afaceri nu sunt întotdeauna în interesul celor mici.
3. La nivelul inferior al clasei muncitoare, şomerii pe termen lung au condiţii de viaţă mai nefavorabile decât majoritatea muncitorilor. Aceste grupuri sunt adesea alcătuite din minorităţi etnice.

Conceptul lui Marx referitor la clasă ne călăuzeşte către inegalităţile structurate obiectiv ale societăţii. Clasa nu se referă la convingerile pe care le au oamenii în legătură cu poziţia lor, ci la condiţiile obiective care permit unora să beneficieze de un mai mare acces la recompensele materiale decât alţii.

Teoria lui Max Weber

Felul în care abordează Weber stratificarea este întemeiat pe analiza dezvoltată de Marx, dar modificată şi elaborată. Există două deosebiri esenţiale între cele două teorii.

În primul rând, cu toate că Weber acceptă teoria lui Marx conform căreia clasa se bazează pe condiţii economice date, el consideră că pentru formarea clasei o mai mare varietate de factori economici sunt importanţi decât cei acceptaţi de către Marx. După Weber, diviziunile de clasă derivă nu numai din controlul sau lipsa de control a mijloacelor de producţie, ci şi din diferenţele economice care n-au nimic de-a face în mod direct cu proprietatea. Atari resurse includ îndeosebi abilităţile şi disponibilităţile sau calificările care afectează tipurile de slujbe pe care oamenii sunt capabili să le obţină. Cei care au ocupaţii manageriale sau profesionale câştigă mai mulţi bani, şi au condiţii mai favorabile de muncă, de exemplu, decât cei cu slujbe de „gulere albastre" (muncitori). Calificările pe care le posedă, cum ar fi gradele, diplomele şi abilităţile pe care le-am dobândit îi fac să fie mai „uşor de vândut" decât alţii care nu au astfel de calificări. La un nivel mai ridicat, în rândul muncitorilor „gulere albastre" se află, meşterii pricepuţi care au posibilitatea de a obţine salarii mai mari decât cei semi- sau necalificaţi.

În al doilea rând în afară de clasă, Weber distinge două alte aspecte de bază ale stratificării. Unul dintre ele este denumit de către el **statut**, iar celălalt **partid**. De fapt, el a adoptat noţiunea de grup cu statut identic din exemplul stărilor medievale, iar cuvântul pe care îl folosea el în germană (*stand*) avea ambele înţelesuri.

Statutul

➲ În teoria lui Weber STATUTUL se referă la deosebirile dintre grupuri sociale în ceea ce priveşte onoarea socială sau prestigiul care li se acordă de către alţii. Deosebirile de statut deseori variază în mod independent de diviziunile de clasă, iar onoarea socială poate fi pozitivă sau negativă. Grupurile cu statut privilegiat pozitiv includ tipuri de oameni care se bucură de un înalt **prestigiu** în cadrul unei ordini sociale date. De exemplu, doctorii şi avocaţii se bucură de un înalt prestigiu în cadrul societăţii britanice. **Grupurile de paria** sunt grupuri cu acelaşi statut privilegiat dar negativ, supuse discriminării, care le împiedică să profite de pe urma avantajelor accesibile majorităţii celorlalţi. În Europa medievală, evreii reprezentau un grup paria, fiindu-le interzisă participarea la anumite preocupări şi la deţinerea unor poziţii oficiale.

Posesiunea unei averi are tendinţa, în mod normal, să confere un statut superior, dar există şi multe excepţii. Termenul „nobilă sărăcie" se referă doar la un singur exemplu. În Marea Britanie, indivizii din familiile aristocratice se bucură în continuare de o stimă socială considerabilă chiar şi atunci când şi-au pierdut averile. Dimpotrivă, „noii îmbogăţiţi" sunt deseori priviţi cu un anumit dispreţ de către cei cu averile dobândite în timp.

În vreme ce clasa este un dat obiectiv, statutul depinde de evaluările subiective ale deosebirilor sociale. Clasele derivă din factorii economici asociaţi cu proprietatea şi câştigul; statutul este guvernat de diferitele *stiluri de viaţă* pe care le adoptă grupurile.

Partidul

În societăţile moderne, după cum subliniază Weber, formaţiunea partidului reprezintă un aspect important al puterii, şi poate influenţa stratificarea într-un mod independent de clasă şi statut. „Partidul" defineşte un grup de indivizi care muncesc împreună datorită faptului că au ţeluri, interese sau trecut comun. Marx explica atât diferenţele de statut cât şi organizarea partidului din punctul de vedere al clasei. Weber susţine că nici unul, nici celălalt nu pot fi reduse la diviziunile de clasă, deşi fiecare dintre ele este influenţat de clasă, în schimb ambele pot influenţa circumstanţele economice ale indivizilor şi grupurilor, prin aceasta afectând clasa. Partidele pot face apel la preocupări care trec peste diferenţele de clasă; de exemplu, partidele pot fi bazate pe afilieri religioase sau pe idealuri naţionaliste. Un marxist ar putea încerca să explice conflictele dintre catolici şi protestanţi în Irlanda de Nord, prin prisma clasei, formate din clasa muncitoare. Un discipol al lui Weber ar susţine că o atare explicaţie este ineficientă, pentru că mulţi protestanţi aparţin, de asemeni, clasei muncitoare. Partidele la care sunt afiliaţi oamenii exprimă atât diferenţe de clasă, cât şi de religie.

Scrierile lui Weber referitoare la stratificare sunt importante, datorită faptului că ele arată că, pe lângă clasă, există şi alte dimensiuni ale stratificării care influenţează puternic vieţile oamenilor. Majoritatea sociologilor susţin că schema

lui Weber oferă o bază mai flexibilă şi mai sofisticată pentru analizarea stratificării decât cea oferită de Marx.

Ideile dezvoltate de Marx şi Weber continuă să fie folosite în mod extensiv în sociologie azi, deşi rareori nemodificate. Cei care se inspiră din tradiţia marxistă au dezvoltat ideile avansate de Marx; alţii au încercat să prelucreze conceptele lui Weber. Având în vedere că cele două puncte de vedere sunt asemănătoare în multe privinţe, deşi sunt complementare în altele, au apărut câteva modalităţi comune de gândire. Putem da câteva indicaţii referitoare la acestea examinând pe scurt două dintre perspectivele teoretice relativ recente.

Teoria despre clasă a lui Erik Olin

Sociologul american Erik Olin Wright a dezvoltat o poziţie teoretică care este inspirată mult din opera lui Marx, dar încorporează de asemeni, idei din Weber (Wright, 1978, 1985). După Wright, există trei dimensiuni ale controlului asupra resurselor economice în cadrul producţiei capitaliste moderne, iar acestea ne dau posibilitatea de a identifica clasele majore care există.

1. Controlul asupra investiţiilor sau a capitalului.
2. Controlul asupra mijloacelor fizice de producţie (pământ sau fabrici şi birouri).
3. Controlul asupra forţei de muncă.

Cei care aparţin clasei capitaliste au control asupra fiecăreia dintre aceste dimensiuni în cadrul sistemului de producţie. Membrii clasei muncitoare nu deţin control asupra vreuneia dintre ele. Între aceste două clase majore, însă, există grupuri a căror poziţie este incertă. Aceşti oameni se află în ceea ce Wright denumeşte **poziţii de clasă contradictorii**, pentru că ele au posibilitatea de a influenţa anumite aspecte ale producţiei, dar li se interzice controlul asupra altora. Angajaţii – gulere albe şi profesionişti, de exemplu, trebuie să-şi contracteze forţa de muncă cu patroni pentru a-şi câştiga existenţa, în acelaşi fel ca şi muncitorii. Totuşi, în acelaşi timp, ei au grad mai mare de control asupra cadrului de muncă, decât majoritatea celor cu slujbe de tip gulere albastre. Wright denumeşte poziţia de clasă a unor astfel de muncitori „contradictorie", pentru că ei nu sunt nici capitalişti, nici muncitori manuali, deşi au în comun anumite trăsături şi cu unii şi cu alţii.

Frank Parkin: o abordare weberiană

Frank Parkin, autor britanic, a propus o abordare care se inspiră mai puternic din Weber decât din Marx (Parkin, 1971, 1979). Parkin este de acord cu Marx, ca şi Weber, că proprietatea asupra mijloacelor de producţie reprezintă baza structurii de clasă. Însă, conform opiniei lui Parkin, proprietatea reprezintă doar o singură formă de **închidere socială** care poate fi monopolizată de către o minoritate şi folosită ca bază a puterii asupra altora. Putem defini închiderea socială drept un proces prin care grupurile încearcă să menţină un control exclusiv asupra resurselor, limitând

accesul la ele. Pe lângă proprietate sau avere, majoritatea caracteristicilor asociate de către Weber cu diferențele de statut, cum ar fi originea etnică, limba sau religia, pot fi folosite pentru crearea închiderii sociale.

În închiderea socială sunt implicate două tipuri de procese. *Excluderea* – care se referă la strategiile pe care le adoptă grupurile pentru a-i ține la distanță pe cei care nu fac parte din rândurile lor, interzicându-le accesul la resursele valoroase. Astfel sindicatele albilor din SUA în trecut le-au interzis negrilor să devină membri, ca modalitate de a-şi păstra propriile privilegii. *Uzurparea* – care se referă la încercările, celor mai puțin privilegiați, de a dobândi resursele monopolizate anterior de către alții – ca în cazul negrilor care luptă pentru a dobândi dreptul de a fi membri de sindicat.

Ambele strategii pot fi folosite în mod simultan în anumite circumstanțe. De exemplu, sindicatele au posibilitatea de a se angaja în activități împotriva patronilor (făcând grevă pentru a obține o parte mai mare din resursele unei firmei), dar în acelaşi timp pot exclude minoritățile etnice de la participarea ca membri la acestea. Parkin denumeşte acest lucru *închidere dublă*. Aici există în mod clar o similitudine între Parkin şi Wright. Închiderea dublă are în vedere aproximativ aceleaşi procese ca şi cele discutate de către Wright sub titulatura de poziții de clasă contradictorii. Ambele noțiuni indică faptul că cei aflați în mijlocul sistemului de stratificare îşi îndreaptă privirile într-o oarecare măsură către vârf, dar în acelaşi timp sunt preocupați să se distingă de cei aflați pe o poziție inferioară.

CLASELE ÎN SOCIETĂȚILE OCCIDENTALE DIN PREZENT

Unii autori susțin că, în prezent, în societățile moderne occidentale, clasa a devenit relativ neimportantă. Este, în general, acceptat faptul că în urmă cu un secol şi jumătate, în perioada de început a dezvoltării capitalismului industrial, existau diferențe majore de clasă. Chiar şi acei care critică cel mai tare gândirea lui Marx recunosc că existau diferențe considerabile între săracii care munceau şi bogații industriaşi care îi angajau. S-a susținut că, de atunci, inegalitățile materiale au fost într-o mare măsură micşorate în țările industrializate. Impozitele îndreptate împotriva celor bogați, combinate cu ajutoarele sociale pentru cei care nu-şi pot câştiga existența cu uşurință, au nivelat partea de sus şi cea de jos a scării inegalităților. În plus, o dată cu răspândirea educației publice, cei care au talentul necesar îşi pot găsi calea către nivelurile de sus ale sistemului social şi economic.

Totuşi această imagine este departe de a fi exactă. Influența clasei e posibil să fie mai mică decât cea presupusă de Marx, dar există câteva sfere ale vieții sociale pe care diferențele de clasă nu le-au atins. Chiar şi diferențele fizice sunt corelate cu faptul de a fi membru al unei clase. Cei din clasa muncitoare au în medie o greutate la naştere mai scăzută şi rate mai crescute de mortalitate infantilă, sunt mai scunzi la maturitate, mai puțin sănătoşi şi mor la o vârstă mai tânără, decât cei aflați

în categoriile clasei superioare. Tipurile majore de dezordine mentală şi de boală fizică, inclusiv maladiile cardiace, cancerul, diabetul, pneumonia şi bronşita sunt mai comune la niveluri mai coborâte ale structurii de clasă decât către partea de sus (Waitzkin, 1986).

Deosebirile de avere şi venit

Marx consideră că maturizarea capitalismului industrial va produce o prăpastie din ce în ce mai mare între bogăţia minorităţii şi sărăcia masei populaţiei. Conform opiniilor sale, salariile clasei muncitoare nu se vor putea niciodată ridica deasupra nivelului de subzistenţă, în vreme ce bogăţia se va acumula în rândul celor care stăpânesc capitalul. La nivelurile cele mai coborâte ale societăţii, îndeosebi printre cei care sunt şomeri în mod frecvent sau permanent, va exista „o acumulare de mizerie, agonie a muncii, sclavie, ignoranţă, brutalitate, degradare morală..." (Marx, 1970, p. 645). Marx avea dreptate, aşa după cum vom vedea, în privinţa persistenţei sărăciei în cadrul ţărilor industrializate şi în cea a anticipării că, inegalităţile la scară mare de avere şi venit, vor continua. Totuşi, el s-a înşelat, presupunând că venitul majorităţii populaţiei va rămâne extrem de scăzut, ca şi atunci când a pretins că o minoritate va deveni din ce în ce mai bogată în comparaţie cu majoritatea. Cei mai mulţi oameni din ţările occidentale, în prezent, trăiesc mult mai bine din punct de vedere material decât grupurile comparabile din vremea lui Marx. Pentru a vedea de ce şi în ce măsură este adevărat acest lucru, trebuie să ne îndreptăm atenţia către schimbările cu privire la distribuţia averii şi a venitului de-a lungul ultimului deceniu.

Averea se referă la toate bunurile pe care le posedă indivizii (acţiuni, conturi în bancă şi proprietăţi cum sunt casele şi pământul; tot ceea ce poate fi vândut). **Venitul** se referă la salariile care provin din ocupaţiile plătite, plus banii „necâştigaţi" care derivă din investiţii (de obicei dobânzi sau dividende). În timp ce majoritatea oamenilor dobândesc toţi banii de pe urma muncii lor, cei bogaţi dobândesc cea mai mare parte a venitului lor din investiţii.

Averea

Este dificil de obţinut informaţii credibile despre distribuţia averii. Anumite ţări deţin statistici mai precise decât altele, dar întotdeauna la baza lor stă presupunerea. Cei bogaţi nu-şi declară public întotdeauna întreaga lor avere; deseori s-a făcut observaţia că ştim mult mai multe despre cei săraci decât despre cei bogaţi. Un lucru sigur este cert, faptul că bogăţia este concentrată în mâinile unui număr redus oameni. În Marea Britanie cei 5% aflaţi pe primele poziţii posedă aproximativ 17% din totalul averilor personale (averi deţinute de către indivizi, nu de organizaţii). Cei 10% care sunt cele mai bogate persoane din populaţie posedă aproximativ jumătate din totalul bogăţiei (vezi tabelul 10.1).

Proprietatea asupra acţiunilor şi a obligaţiunilor este mai inegală decât deţinerea de averi în ansamblu. Cei 1% din cei mai bogaţi oameni din Marea Britanie deţin

aproximativ 75% din acțiunile de corporație, deținute de persoane particulare; cei 5% din cei mai bogați posedă peste 90% din totalul acestor acțiuni. Dar în această privință s-au produs mai multe schimbări. Aproximativ 25% din populație deține acțiuni, în comparație cu 14% în 1986. Multe persoane au cumpărat pentru prima dată acțiuni în timpul programului de privatizare al guvernului conservator. Creșterea este și mai dramatică atunci când este luată în considerare o perioadă mai lungă, deoarece în 1979 doar 5% din populație deținea acțiuni. Majoritatea acestor posesiuni sunt de dimensiuni mici (valorând mai puțin de 1.000 de £ la prețul din 1991), iar deținerea instituțională de acțiuni – acțiuni pe care le au companiile la alte firme – crește mai rapid decât deținerea individuală de acțiuni. Procentul din valoarea totală a acțiunilor deținut de indivizi s-a înjumătățit între 1963 și 1990 (HMSO 1992).

Tabel 10.1. ***Distribuția averii în Marea Britanie***

Avere vandabilă	1976	1981	1986	1991	1991
Punctaj din averea deținută de:					
Cei mai bogați 1%	21	18	18	17	17
Cei mai bogați 5%	38	36	36	35	36
Cei mai bogați 10%	50	50	50	47	48
Cei mai bogați 25%	71	73	73	71	72
Cei mai bogați 50%	92	92	90	92	92
Total avere vandabilă (miliarde de lire sterline)	280	565	955	1,711	1,809
Avere vandabilă plus drepturi ocupaționale și pensii					
Procentaj din averea deținută de:	13	11	10	10	10
Cei mai bogați 1%	26	24	24	23	23
Cei mai bogați 5%	36	34	35	33	33
Cei mai bogați 10%	57	56	58	57	56
Cei mai bogați 25%	80	79	82	83	82
Cei mai bogați 50%					
Total avere vandabilă (miliarde de lire sterline)	472	1,036	1,784	3,014	3,383

Estimările se bazează pe averile persoanelor care au murit în acești ani sau, pentru 1993, pe averile declarate prin testament.

Sursa: Departament de taxe și Impozite. După *Social Trends*, 1996, p. 111.

În SUA, distribuirea totală a bogăției este aproximativ aceeași ca și în Marea Britanie, în timp ce deținerea de acțiuni de către corporații este și mai concentrată. Mai concret 10% dintre familiile cele mai bogate dețin 90% din totalul acțiunilor aflate pe piață și din activele de afaceri și 95% din obligațiuni, 0,5% (400.000 de familii) dintre cei mai bogați dețin 40% din totalul acțiunilor și obligațiunilor aflate pe piață.

Venitul

Una dintre cele mai semnificative schimbări din țările occidentale de-a lungul ultimului secol a constituit-o creșterea venitului real al majorității populației muncitoare (venitul real este constituit de venitul nominal minus efectele inflației, oferind astfel un standard fix de comparație de la an la an). Muncitorii, gulere albastre, din societățile occidentale câștigă acum de trei-patru ori mai mult decât omologii lor, la începutul secolului. Câștigurile relative pentru salariații de tip gulere albe, manageri și experți au fost ușor mai ridicate. Din punctul de vedere al câștigurilor pe cap de locuitor și a gamei de bunuri și de servicii care pot fi cumpărate, majoritatea populației din Occident astăzi sunt cu mult mai bogați, decât au fost anterior majoritatea oamenilor în decursul istoriei. Unul dintre cele mai importante motive ale creșterii veniturilor este *productivitatea* din ce în ce mai mare – randament pe cap de muncitor – care a fost atinsă prin dezvoltare tehnologică în industrie. Valoarea bunurilor și serviciilor produse pe cap de muncitor a sporit relativ continuu, cel puțin în anumite industrii, după anii 1900.

Cu toate acestea, la fel ca și în cazul averii, distribuția venitului rămâne inegală, 20% dintre familiile de frunte au primit în 1994 jumătate din venitul total al populației. Primii 5% dintre cei care dobândesc venit în SUA primesc 17,6% din venitul total; 20% dintre cei cu cele mai mari venituri obțin 44,6%; iar 20% dintre cei cu cele mai mici venituri primesc doar 4,4%. Câștigurile medii neimpozitate ale celei de-a cincea părți alcătuite din cei mai săraci cetățeni din SUA au scăzut cu aproximativ 5% în perioada 1977-1992. În aceași perioadă, a cincea parte formată din cei mai bogați cetățeni ale căror venituri neimpozitate au crescut cu 9% – iar povara fiscală asupra acestora era mai mică în 1992 decât fusese în 1977.

➲ Să privim acum STRUCTURA DE CLASĂ, modelul de diviziune de clasă din Marea Britanie, făcând pe parcurs câteva comentarii despre alte țări.

Diviziunile sociale de clasă

Clasa superioară

Clasa superioară în societatea britanică este alcătuită dintr-un număr relativ mic de indivizi și familii care posedă cantități considerabile de proprietăți – faptul de a-i considera drept procentul de 1% dintre cei mai avuți bogătași oferă un ghidaj statistic aproximativ. Există tendința de a se face divizări de statut foarte clare în interiorul clasei superioare între „noii îmbogățiți" și cei cu averi moștenite. Familiile a căror proprietate s-a moștenit de-a lungul mai multor generații deseori îi privesc cu dispreț pe cei care au făcut averi. Cu toate că în anumite contexte s-ar putea amesteca, cei care provin din zone sociale modeste constată că sunt excluși din majoritatea cercurilor din care fac parte bogații, cu averi moștenite.

Așa după cum subliniază atât Marx, cât și Weber, proprietatea conferă putere, iar membrii clasei superioare sunt reprezentați în mod disproporționat la nivelurile superioare de putere. Influența provine, în parte din controlul direct al capitalului

industrial şi financiar, şi în parte din accesul lor la poziţii de frunte ocupate în cadrul sferelor politice, educaţionale şi culturale.

John Scott a descris cele trei sectoare ale clasei superioare din secolul al XIX-lea: marii proprietari de pământ, antreprenorii financiari şi industriaşii (Scott, 1991). Primii se considerau o aristocraţie, dar treptat au extins această etichetare şi la membrii cei mai prosperi ai grupurilor financiare. Industriaşii, din rândul cărora mulţi aveau întreprinderile localizate în nord, erau ţinuţi, şi într-o oarecare măsură se ţineau singuri, la distanţă. O dată cu trecerea timpului şi pe măsura sporirii averii, ei au devenit tot mai acceptaţi de către celelalte două sectoare. La sfârşitul secolului, industriaşii dobândiseră cote-parte în proprietăţi funciare, bănci şi companii de asigurare, iar latifundiarii îşi suplimentau venitul cu câştiguri obţinute din funcţiile de conducere ale companiilor industriale.

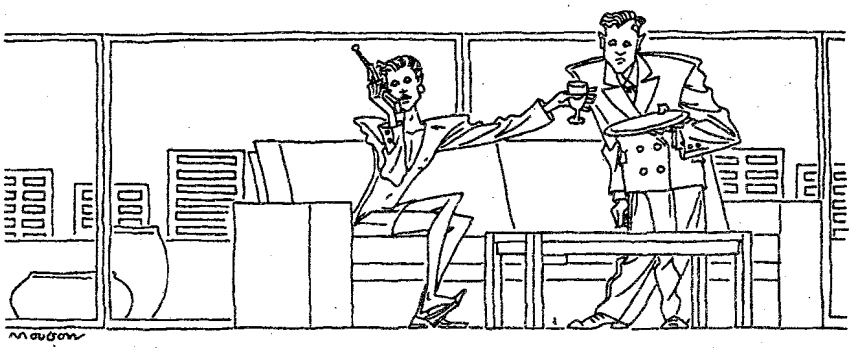

– Iar când ne-am întors atât Ferrari-ul cât şi Rolls-ul s-au gripat. Zi şi tu, Sarah, nu-i ceva tipic pentru „soarta mea nefericită"?

Scott susţine că fuziunea unor grupări diferite din cadrul clasei superioare a continuat pe parcursul secolului al XX-lea – deşi anumite conflicte şi divizării persistă deseori. De exemplu, conducătorii financiari din City-ul londonez au deseori divergenţe cu şefii corporaţiilor; politică de pe urma căreia un anumit grup beneficiază, nu îl favorizează întotdeauna pe celălalt. În prezent latifundiarii au dispărut în mare parte ca segment separat al clasei superioare. Multe dintre vechile proprietăţi funciare au devenit proprietate publică; singurii care îşi pot permite să-i conducă pe alţii în maniera tradiţională sunt cei care au obţinut capital prin alte mijloace.

Clasa de mijloc

Expresia *clasa de mijloc* desemnează oameni care au diferite ocupaţii. Conform unor observatori, majoritatea populaţiei din Marea Britanie din prezent face parte din această clasă, datorită faptului că proporţia de servicii de tip gulere albe a crescut semnificativ în comparaţie cu cele de tip gulere albastre (vezi capitolul 12, „Munca şi viaţa economică").

Există trei sectoare distincte în interiorul clasei de mijloc. *Vechea clasă de mijloc* este alcătuită din patronii independenți posesori ai unor mici afaceri, proprietari de magazine locale și mici ferme.

Procentajul de oameni care sunt stăpânii propriilor afaceri a scăzut. Totuși, în ultimii 50 de ani, această tendință s-a inversat. În 1981, 6,7% din forța de muncă era alcătuită din persoane neangajate. În 1991 această cifră se ridicase la 10%. Un stadiu a luat în considerare ceea ce făcea în 1991 un grup de persoane care în 1981 erau propriii lor patroni. Nu toți ocupau un loc pe piața muncii, iar dintre aceștia doar două treimi continuau să fie neangajați (Fielding, 1995).

Chiar și atunci, în acea perioadă, există posibilitatea ca ei să fi fost implicați în mai multe afaceri.

Micile afaceri sunt cu mult mai instabile decât cele mari, iar majoritatea eșuează în interval de doi ani de la inițierea lor. Doar 20% dintre cei care au demarat o afacere într-un an, în Marea Britanie, continuă să fie în activitate după cinci ani. Micile firme și magazine sunt deseori incapabile să concureze în mod eficient cu companiile mari, cu supermarket-urile și cu rețelele de restaurante. Dacă vechea clasă de mijloc nu s-a restrâns așa cum preconizau unii (inclusiv Marx), acest lucru se întâmplă din pricina faptului că există un număr mare de oameni care doresc să încerce o afacere pe cont propriu. În acest fel, majoritatea celor care renunță la afaceri sunt înlocuiți de către alții. Bărbații și femeile care au afaceri mici sunt înclinați să aibă o viziune socială și politică extrem de distinctă. În anumite țări, precum Franța, mulți au fost suporterii persistenți ai partidelor politice ale extremei drepte.

Clasa mijlocie de sus este formată în principal din cei care dețin posturi de manageri sau experți. Această categorie include mulți indivizi și familii, iar generalizarea cu privire la atitudinile și viziunea lor poate fi riscantă. Majoritatea au avut parte de o formă sau alta de educație superioară, iar procentul celor care au vederi liberale despre problemele sociale și politice, mai ales în rândul grupurilor profesionale, este destul de ridicat.

Sociologul de la Oxford, John Goldthorpe preferă termenul „clasă de servicii" în schimbul „clasei mijlocii de sus". Clasa de servicii se referă la lucrătorii profesioniști, manageriali și tehnici, o categorie care, așa după cum vom vedea mai târziu, se extinde în societățile moderne. Termenul este deconcertant; Goldthorpe nu se referă la lucrătorii aflați în sectorul de servicii, ci îi desemnează pe lucrătorii care „oferă servicii" pentru necesitățile angajaților – care oferă un aparat administrativ pentru administrarea afacerilor sau organizațiilor lor. Ei oferă cunoștințe specializate și know-how (pricepere) managerial; în schimb, se bucură de privilegii care includ salarii mari, siguranța locului de muncă și sporuri la salarii cum ar fi drepturi la pensii private. Însă de-a lungul ultimilor două decenii, datorită faptului că firmele se dispensează de lucrători în încercarea de a deveni mai competitive, condițiile economice ale clasei de servicii au devenit instabile, anumite grupuri îndreptându-se către condiția în care sunt patronii propriilor afaceri.

Clasa mijlocie de jos este o categorie heterogenă, care include oameni ce lucrează ca funcționari, reprezentanți de vânzări, profesori, infirmiere și alții. În cea mai mare parte, în ciuda fuziunii unora dintre condițiile lor de muncă, majoritatea membrilor clasei mijlocii de jos au atitudini politice și sociale diferite de ale majorității lucrătorilor de tip gulere albastre.

Caracterul divers al clasei de mijloc în ansamblu este prins într-o oarecare măsură de concepte precum cele oferite de către Wright și Parkin. Membrii clasei mijlocii sunt puși în situații „contradictorii" de „închidere dublă" în sensul că sunt prinși între presiuni și influențe conflictuale. De exemplu, mulți oameni din clasa mijlocie de jos se identifică cu aceleași valori ca și cei aflați în funcții mai bine plătite, dar e posibil să realizeze că trăiesc din venituri aflate sub cele ale muncitorilor manuali, mai bine plătiți.

Clasa muncitoare

Clasa muncitoare, de tip gulere albastre este alcătuită din cei care au ocupați, manuale. Ca și în cazul clasei de mijloc, există tendința către diviziuni marcate în cadrul clasei muncitoare în ansamblu. O sursă importantă a unor atari divizări este nivelul aptitudinilor. *Clasa muncitoare de sus*, alcătuită din muncitori calificați, a fost considerată în mod frecvent drept o „aristocrație a muncii", membrii săi având venituri, condiții de muncă și o siguranță a slujbei superioare celor care au alte ocupații de tip gulere albastre. Cu toate că anumite aptitudini au fost subminate de dezvoltările tehnologice, iar poziția muncitorilor încadrați în ocupațiile respective a devenit mai fragilă – cum este cazul tipografilor – în ansamblu, circumstanțele economice ale muncitorilor calificați au devenit mai favorabile în ultimii ani. În multe meserii, câștigurile lor au rămas relativ mari, iar posturile lor stabile; ei au fost mai puțin afectați de nivelurile sporite de șomaj decât cei angajați în slujbe de tip gulere albastre, mai puțin calificate.

Clasa muncitoare de jos este alcătuită din cei aflați în slujbe necalificate sau semi-calificate, pentru care e nevoie de o minimă pregătire. Majoritatea acestor slujbe oferă venituri și siguranța locului de muncă, inferioare ocupațiilor calificate.

Ocupațiile clasei muncitoare diferă, ele putând fi cu normă întreagă sau cu program redus, dar au și grade diferite ale siguranței locului de muncă. O distincție între zonele *centrale* și cele *periferice* ale economiei ajută la clasificarea acestei probleme. Sectoarele centrale sunt cele în care muncitorii au slujbe cu normă întreagă, obținând câștiguri relativ mari și se bucură de siguranța locului de muncă pe termen lung. Sectoarele periferice sunt cele în care locurile de muncă sunt nesigure, câștigurile scăzute și există un procent ridicat de muncitori cu jumătăți de normă. În sectoarele centrale predomină muncitorii calificați și un procent de angajați semi- și necalificați (în marea lor majoritate bărbați de rasă albă) – sectoare care sunt totodată sindicalizate. Alții se află în sectorul periferic, unde nivelul de sindicalizare este scăzut.

Subclasa

O linie majoră de demarcaţie în cadrul clasei muncitoare este trasată între majoritatea etnică şi minorităţile lipsite de privilegii – care alcătuiesc o **subclasă**. Membrii subclasei au condiţii de muncă şi standarde de viaţă considerabil mai slabe decât majoritatea populaţiei. Mulţi se numără printre şomerii pe termen lung sau care nu au slujbe permanente. În Marea Britanie, negrii şi asiaticii sunt reprezentaţi în mod disproporţionat în subclasă. În anumite ţări europene, muncitorii imigranţi care şi-au găsit slujbe în perioade mai prospere acum douăzeci de ani formează acum o mare parte a acestui sector al clasei muncitoare. De exemplu, este cazul algerienilor din Franţa şi a imigranţilor turci din Germania de Vest.

Natura subclaselor a fost puternic dezbătută în sociologie. O mare parte a acestor dezbateri s-a concentrat pe SUA, îndeosebi în ceea ce priveşte poziţia negrilor săraci care trăiesc în anumite zone din oraş. William Julius Wilson a afirmat că populaţia neagră din SUA s-a divizat în două.

În *The Declining Significance of Race**, care se bazează pe cercetări efectuate la Chicago, Wilson susţinea că o clasă de mijloc de negri bine reprezentată – muncitori de tip gulere albe şi profesionişti – a luat fiinţă în SUA în ultimii 30-40 de ani. Wilson afirma că nu toţi afro-americanii continuă să locuiască în ghetouri urbane, iar cei care au rămas sunt ţinuţi acolo nu atât de discriminarea activă, cât de factorii economici – cu alte cuvinte, de clasă şi nu de rasă. Vechile bariere rasiste dispar; negrii sunt stabiliţi în ghetouri ca urmare a dezavantajelor economice (Wilson, 1978).

Lucrarea lui Wilson a generat o controversă care continuă cu îndârjire şi azi. Scriitorul politic conservator, Charles Murray, a fost de acord cu existenţa unei subclase negre în majoritatea marilor oraşe. Însă, conform opiniei lui Murray, afro-americanii se află la limita de jos a societăţii ca rezultat al însăşi politicii de asistenţă socială menite să-i ajute să-şi îmbunătăţească situaţia. Oamenii devin dependenţi de ajutoarele sociale şi îşi construiesc o „cultură a sărăciei" în jurul unei atari dependenţe de asistenţa socială. După aceea ei au puţine stimulente pentru a găsi slujbe pentru a-şi construi comunităţi solide sau a-şi întemeia căsătorii stabile (Murray, 1984).

În replică la pretenţiile lui Murray, Wilson şi-a reiterat şi extins argumentele anterioare, folosind din nou cercetări efectuate la Chicago. Deplasarea multor albi din oraşe către suburbii, declinul industriilor urbane, şi alte probleme economice urbane, sugera el, au condus la rate înalte ale şomajului în rândurile bărbaţilor afro-americani. Formele de dezintegrare socială asupra cărora a atras atenţia Murray, inclusiv procentul ridicat de mame negre necăsătorite au fost explicate de către Wilson din punctul de vedere al restrângerii fondului disponibil de bărbaţi „ce se pot căsători" (angajaţi).

Ulterior Murray şi-a aplicat sistemul la Marea Britanie (1990). După el, nu există însă o subclasă clar definită în Marea Britanie, dar se dezvoltă rapid. Ea va include nu numai membri ai minorităţilor etnice, ci şi albi provenind din zonele sărace

* *Declinul semnificaţiei rasei* (n.t.).

în care avansează dezintegrarea socială. Opera lui Murray a fost criticată însă puternic de către alţi sociologi care lucrează în această ţară.

Vom lua în considerare mai târziu validitatea pretenţiilor lui Murray. Mai întâi, însă, examinăm schimbările care îi afectează pe cei aflaţi la niveluri superioare ale structurii de clasă.

Schimbări în structurile de clasă

Descompunerea clasei superioare?

Aşa după cum am observat, clasa superioară (asemenea tuturor celorlalte grupe de clasă, a fost întotdeauna divizată intern. Însă anumiţi autori au susţinut că, clasa superioară a ajuns atât de dezintegrată încât a dispărut efectiv, din punctul de vedere al categoriei de clasă definită. În secolul al XIX-lea şi la începutul acestui secol, afirmă ei, faptul de a fi membru al clasei superioare se baza pe deţinerea de proprietăţi – afaceri, organizări financiare sau pământ. Astăzi, aşa cum s-a menţionat, pământul nu mai reprezintă o sursă semnificativă de putere, iar economia este dominată de mari corporaţii, care nu sunt proprietatea unor indivizi. Ele au mii de acţionari, care au o influenţă redusă asupra gestionării companiilor. Controlul marilor corporaţii este deţinut de directorii lor, care nu deţin în proprietate firmele pe care le conduc: ei sunt doar nişte angajaţi de tip gulere albe sau profesionişti cu înalte calificări.

Astfel în cadrul schemei lui John Goldthorpe a claselor în societăţile moderne nu există o clasă superioară, ci doar o „clasă de servicii", alcătuită, la cele mai înalte niveluri ale sale, din manageri de afaceri, profesionişti sau administratori cu înalte calificări. Alţi autori au atras atenţia asupra fenomenului de deţinere instituţională a acţiunilor (vazi capitolul 12, „Munca şi viaţa economică") care accentuează o deplasare de la importanţa deţinerii private de acţiuni. Un procent ridicat de acţiuni sunt deţinute în prezent de către companii de asigurări, fonduri de pensii şi trusturi sindicale, iar acestea deservesc segmente semnificative ale populaţiei. De exemplu, jumătate din populaţia Marii Britanii a investit azi în scheme de pensionare private.

Cu toate acestea, opinia conform căreia nu mai există o clasă de superioară distinctă este îndoielnică. John Scott, la a cărui analiză a naturii schimbătoare a clasei superioare s-a făcut referire anterior, a susţinut că, în prezent, clasa superioară şi-a schimbat forma, dar îşi păstrează poziţia distinctă. Ea este alcătuită din oameni uniţi prin ceea ce el numeşte „o constelaţie de interese" de puterea marilor afaceri. Executivii de rang înalt din cadrul marilor corporaţii pot să nu deţină companiile pe care le conduc, dar deseori ei sunt capabili să acumuleze acţiuni, iar acestea îi leagă atât de antreprenorii de stil vechi cât şi de „capitaliştii financiari". Aceştia, o categorie care include oameni care conduc companii de asigurări şi alte organizaţii care sunt distinşi acţionari instituţionali, reprezintă baza clasei superioare în prezent.

Experţii, managerii, administratorii

Numărul în creştere al persoanelor care lucrează în slujbe ca experţi, manageri şi administratori este legat de importanţa organizaţiilor la scară mare din societăţile moderne (vezi capitolul 11, „Organizaţii moderne"). Este, de asemeni, în relaţie cu sporirea numărului persoanelor care lucrează în sectoarele economiei în care statul joacă un rol major – de exemplu, în guvern, educaţie, sănătate şi asistenţă socială. Chiar dacă privatizarea s-a extins, în 1994 aproximativ 28% din forţa de muncă lucra în intreprinderi aflate în proprietatea statului. Majoritatea oamenilor care au ocupaţii profesionale – doctori, contabili, avocaţi şi aşa mai departe – sunt de fapt angajaţi ai statului.

Experţii, managerii şi administratorii de nivel superior îşi dobândesc poziţia în mare parte datorită „acreditivelor" lor: grade, diplome şi alte calificări. În ansamblu, ei se bucură de cariere relativ sigure şi bine plătite, iar separarea lor de oamenii cu slujbe nemanuale, de rutină, a devenit mai pronunţată în ultimii ani. Unii i-au considerat pe experţi şi celelalte grupuri superioare de tip gulere albe, ca ajungând să alcătuiască o clasă specifică, „clasa managerială expertă". Gradul de diviziune între ei şi lucrătorii de tip gulere albastre, însă, nu pare a fi destul de adânc sau de marcant pentru a justifica o atare poziţie.

Gulere albe, gulere albastre: feminizarea şi proletarizarea

În prezent, mult mai mulţi oameni au slujbe nemanuale decât înainte; dar o problemă amplu discutată în sociologie este dacă ei au devenit sau nu prin aceasta o „clasă de mijloc". Aici sunt implicate două aspecte. Întâi, multe dintre slujbele nemanuale, de rutină care au fost create sunt deţinute de femei. A avut loc un proces de ceea ce a ajuns să fie denumit, oarecum timid, *feminizare* a muncii de tip gulere albe, de rutină. Aşa după cum vom vedea, problema clasei şi a genului este mai complexă.

În al doilea rând, condiţiile de muncă pentru mulţi oameni care deţin atari slujbe au ajuns degradate sau *decalificate* – calificările pe care le solicitau de obicei slujbele de la lucrători au devenit demodate, pe măsură ce au fost introduse maşinăriile care au preluat unele dintre atribuţiile lor. Acest lucru se aplică, de exemplu, muncii de secretariat din birouri; calcularea, scrierea şi abilităţile organizaţionale au fost parţial înlocuite prin introducerea maşinilor de scris, a maşinilor de calculat, a aparatelor de fotocopiat şi mai recent, a computerelor.

Feminizarea şi decalificarea sunt, de fapt, legate în mod direct. De exemplu, cu cât procentul de oameni care deţin posturi de funcţionari şi de secretariat a crescut, cu atât a sporit procentul de femei în aceste ocupaţii – şi au devenit mai rutinate aceste ocupaţii. De asemeni, femeile depăşesc cu mult numărul bărbaţilor în posturile de la niveluri inferioare în sectorul în extindere al marketingului, al industriilor cu amănuntul şi de divertisment. Slujbe precum cele de asistent de vânzări, sau casieră de magazin sunt, în mare măsură ocupate de femei.

În cadrul apreciatului său studiu *Labour and Monopoly Capital**, scris în urmă cu aproape două decenii, Harry Braverman susținea că majoritatea slujbelor de rutină de tip gulere albe au ajuns decalificate într-o asemenea măsură încât ele se deosebesc acum într-o mică măsură de munca manuală. Departe de teza conform căreia din ce în ce mai mulți oameni ajung în clasa de mijloc, ceea ce vedem aici, se spune, este un proces de „proletarizare". Aceste scopuri sunt lăsate unei clase muncitoare în expansiune, care trebuie văzută ca incluzând multe slujbe „nemanuale" (Braverman, 1974).

Majoritatea sociologilor sunt de părere că Braverman a exagerat. Anumite ocupații au devenit *recalificate*, și nu decalificate, o dată cu înaintarea schimbărilor tehnologice – este nevoie de o calificare superioară, nu inferioară. Acest lucru este adevărat, de exemplu, în privința anumitor slujbe afectate de introducerea computerelor (deși altele sunt degradate de același proces). În plus, clasa socială a unui individ căsătorit depinde, de asemeni, de slujba soției. Femeile care au slujbe nemanuale de rutină sunt deseori căsătorite cu bărbați ce dețin posturi mai înalte de tip gulere albe: familia în ansamblu aparține clasei de mijloc.

Studiile despre slujbele de tip gulere albe de rutină, și despre lucrătorii care le dețin, au produs rezultate oarecum contradictorii în privința ideii de proletarizare. Rosemary Crompton și Gareth Jones (1984) i-au studiat pe lucrătorii de tip gulere albe dintr-o bancă, din cadrul autorității locale și din companiile de asigurări. Ei au descoperit că funcționarele aveau mai puține șanse de a fi promovate în posturi superioare, de tip gulere albe, decât bărbații. Cea mai mare parte a slujbelor studiate au fost socotite de către ei ca fiind proletarizate: muncitorii urmează pur și simplu un set de rutine, fără prea multe inițiative. Bărbații au de cele mai multe ori posibilitatea de a evita astfel de slujbe, în vreme ce majoritatea femeilor nu pot face acest lucru; din acest motiv, s-au degradat mai ales slujbele de tip gulere albe pentru femei.

Gordon Marshall et al. (1988) critică aceste concluzii, ca și opiniile lui Braverman. Ei au intervievat bărbați și femei cu o varietate de preocupări și i-au întrebat dacă slujbele lor necesită în prezent mai multe aptitudini decât în momentul în care s-au angajat. Ei au descoperit că doar 4% au pretins că munca loc necesită mai puține deprinderi, iar proporția nu era prea diferită pentru slujbele femeilor în comparație cu celelalte slujbe de tip gulere albe. Ei au tras concluzia că lucrătorii de tip gulere albe continuă să aibă o mai mare autonomie în cadrul slujbelor lor decât majoritatea lucrătorilor manuali, din punctul de vedere al conștiinței de clasă, ei au mai multe șanse de a se considera „clasă de mijloc" decât lucrătorii manuali.

Schimbări care afectează clasa muncitoare

Așa după cum se va discuta pe parcursul capitolului, societatea britanică, la fel ca și alte țări industrializate, posedă un număr considerabil de oameni săraci. Însă, majoritatea indivizilor care au ocupații de tip gulere albastre nu mai trăiesc în sărăcie.

* *Munca și capitalul monopolist* (n.t.).

Aşa după cum s-a menţionat mai devreme, venitul lucrătorilor manuali a crescut considerabil de la începutul secolului. Acest standard de viaţă în creştere este exprimat în disponibilitatea sporită a bunurilor de consum pentru toate clasele. Aproximativ 50% din lucrătorii de tip gulere albastre sunt acum proprietarii caselor în care locuiesc. Automobile, maşini de spălat, televizoare şi telefoane sunt deţinute de un procent extrem de mare de familii.

Fenomenul abundenţei de care se bucură clasa muncitoare sugerează încă o cale posibilă către o „societate de clasă mai mijlocie". Poate că, aşa după cum lucrătorii de tip gulere albastre devin mai prosperi, ei devin mai de clasă mijlocie? Această idee, împreună cu înclinaţia caracteristică a sociologului pentru anumite denumiri stânjenitoare, a ajuns să fie cunoscută sub numele de teză a *îmburghezirii*. Îmburghezirea înseamnă „a deveni mai burghez"; ca un termen mai marxist pentru „a deveni mai clasă de mijloc".

În anii 1960, John Goldthorpe şi colegii săi au întocmit ceea a devenit un studiu extrem de bine cunoscut al ipotezei îmburghezirii. Bazându-se pe interviurile cu muncitori din industria de maşini şi cea chimică din oraşul Luton, studiul a fost publicat în trei volume. Deseori a fost denumit studiul *Affluent Worker** (Goldthorpe et al. 1968-1969). Au fost studiaţi un total de 229 de lucrători manuali, împreună cu 54 de lucrători de tip gulere albe (pentru comparaţie). Mulţi dintre lucrătorii de tip gulere albastre migraseră în domeniul unor slujbe bine plătite; în comparaţie cu majoritatea celorlalţi lucrători manuali, ei erau de fapt foarte bine plătiţi şi câştigau mai mult decât majoritatea lucrătorilor de tip gulere albe de categorie inferioară.

Rezultatele studiului, în opiniile autorilor săi, erau clare: teza îmburghezirii este falsă. Aceşti lucrători nu se aflau pe cale de a deveni clasă de mijloc. Ei aveau ceea ce Goldthorpe şi colegii săi denumeau o atitudine „instrumentală" faţă de munca lor: o considerau un mijloc de atingere a unui scop, scopul de a câştiga salarii mari. Munca lor era mai mult neinteresantă şi nu aveau o legătură directă cu ea. Totuşi ei nu se asociau cu lucrătorii de tip gulere albe în timpul lor liber, şi nu aspirau să urce pe scara socială; banii pe care îi câştigau erau dirijaţi către diferite tipuri de bunuri şi posesiuni.

În anii următori, nu au mai fost întreprinsă nici o cercetare strict comparabilă, şi nu este clar în ce măsură concluziile la care au ajuns Goldthorpe et al. rămân valabile, presupunând că la vremea respectivă aveau această calitate. S-a convenit că vechile comunităţi tradiţionale ale clasei muncitoare au avut tendinţa de a deveni fragmentate, ori s-au distrus complet, o dată cu declinul industriei manufacturiere şi cu impactul societăţii de consum. Însă rămâne o problemă deschisă gradul în care s-a produs o atare fragmentare.

Diviziunile în cadrul clasei muncitoare reflectă contrastele dintre familii, nu doar dintre indivizi. Lucrarea lui Ray Pahl, *Divisions of Labour*** (1984) reprezintă un studiu efectuat asupra familiilor din clasa muncitoare din Isle of Sheppey, din Kent.

---

* *Lucrătorul bogat* (n.t.).

** *Diviziunea muncii* (n.t.).

El a descoperit existența unei schisme între familiile „legate în slujbe" și cele „sărace în slujbe". Prima denumire se referă la o situație în care doi sau mai mulți membri ai unei familii au slujbe stabile; astfel de persoane au tendința de a fi proprietarii locuințelor pe care le ocupă și au un stil de viață confortabil. Pe de altă parte, cei care aparțin unor familii „sărace în slujbe" au dificultăți în a-și asigura hrana pentru existență.

În general, ar fi dificil de susținut faptul că stratificarea din interiorul clasei muncitoare, ca și cea dintre clase, a ajuns să depindă nu doar de deosebirile ocupaționale, ci și de diferențele în ceea ce privește consumul și stilul de viață. Societățile moderne au devenit în anumite privințe importante societăți de consum angrenate în dobândirea bunurilor materiale. În unele privințe, o societate de consum este o „societate de masă", în care diferențele de clasă sunt, într-o oarecare măsură, depășite; astfel, oamenii care provin din medii de clasă diferite pot urmări programe identice de televiziune, de exemplu. Cu toate acestea, diferențele se pot *intensifica* prin intermediul unor variații ale stilului de viață și de „gust" (Bourdieu, 1986).

Dilema subclasei

A rămas o problemă deschisă ideea conform căreia tendințele către formarea unei subclase au progresat atât de mult în Marea Britanie și Europa după cum pretinde Murray. Lydia Morris relatează despre cercetările pe care le-a întreprins în Hartlepool, în partea de nord-est a Angliei. O subclasă are șanse să dezvolte în zone ale Marii Britanii unde a existat un declin al industriei manufacturiere și o creștere la scară mare a șomajului. Hartlepool este o astfel de zonă.

Morris a studiat trei grupuri de muncitori șomeri: primul era alcătuit din cupluri în care bărbatul fusese angajat vreme de cel puțin 12 luni; cel de-al doilea din cupluri în care bărbatul avusese aceeași slujbă în ultimele 12 luni; iar cel de-al treilea din cupluri în care bărbatul începuse o nouă slujbă în ultimele 12 luni. Persoanele studiate erau în majoritate, de rasă albă. Morris atrage atenția asupra faptului că șomajul în Marea Britanie nu reprezintă o problemă atât de „neagră" ca în SUA.

Din punctul de vedere al includerii sociale – dacă indivizii sau familiile au puncte de sprijin pe care se bazează – Morris nu a descoperit foarte multe diferențe între cele trei grupuri. Cei care fuseseră șomeri timp de mai mult de un an, continuau să fie preocupați de căutarea unei slujbe; ei nu creaseră o cultură anti-muncă. Situația acestor bărbați rezultă dintr-un declin economic pe termen lung al zonei respective, din lipsă de calificare și o absență relativă a contactelor informale bazate pe relațiile de colegialitate în cadrul slujbei, care astfel i-ar fi putut ajuta să găsească slujbe la nivel local. Însă Morris a descoperit că majoritatea șomerilor pe termen lung aveau parteneri care erau, de asemenea, șomeri și aveau cel mai ridicat procentaj de prieteni șomeri. Cu toate acestea, ea a ajuns la concluzia că „Nu există o dovadă directă în studiul meu despre o cultură distinctă a «subclasei»" (Morris, 1993, p. 410).

Cercetarea lui Morris nu reprezintă însă un caz concludent. Ea a fost efectuată doar într-o singură parte a țării, în care minoritățile etnice nu constituie un număr

reprezentativ. Bărbaţii din Insulele Antile şi din Asia sunt mai concentraţi în slujbele semi-calificate, şi au şanse medii de angajare mai înalte decât bărbaţii de rasă albă (Pilkington, 1992).

Tendinţele către divizare economică şi excludere socială care sunt caracteristice acum în America dau senzaţia că se accentuează atât în Marea Britanie, cât şi în Europa Occidentală. Elementul rasial şi etnic este pronunţat aici. În mari oraşe precum Londra, Manchester, Rotterdam, Frankfurt, Paris şi Napoli situaţia oamenilor săraci din oraşe se accentuează. Hamburg este cel mai bogat oraş din Europa, măsurat prin intermediul venitului personal mediu, şi are cel mai mare procent de milionari existenţi în Germania. Deţine totodată cel mai mare procentaj de asistenţă socială şi şomaj – cu 40% peste media naţională. O treime din slujbele din industrie din oraş şi din jurul oraşului au dispărut în cei 15 ani de până în 1994.

Majoritatea oamenilor săraci şi şomeri din ţările Europei Occidentale sunt autohtoni, dar există de asemeni mulţi imigranţi de generaţia întâia sau a doua aflaţi în sărăcie şi locuind în cartiere ale oraşului deterioreate, iar procentul de familii cu un singur părinte este în creştere. Exemple în acest sens sunt Moss Side din Manchester, Gallusviertel din Frankfurt şi Nieuwe Western din Rotterdam.

Un grup de sociologi olandezi au intervievat mai multe persoane care trăiesc în zonele sărace ale oraşelor olandeze. Ei au descoperit (contrar concluziilor lui Morris) că 55% dintre şomerii pe termen lung din rândul celor intervievaţi renunţaseră să mai caute de lucru. Cercetătorii au concluzionat că, majoritatea luaseră hotărârea de a renunţa la muncă şi de a trăi din ajutor social (Engbersen et al., 1993).

GEN ŞI STRATIFICARE

Studiile despre stratificare au fost de-a lungul anilor „oarbe din punctul de vedere al genului" – ele au fost scrise neincluzând şi femeile ca şi cum femeile erau neimportante şi neinteresante pentru analiza diviziunilor de putere, avere şi prestigiu. Cu toate acestea genul reprezintă unul dintre cele mai profunde exemple de stratificare. Nu există societăţi în care bărbaţii să nu aibă, în anumite privinţe ale vieţii sociale, mai multă avere, un statut şi o influenţă superioară celei a femeilor.

Diviziuni de clasă şi de gen

Una dintre principalele probleme a studiului genului şi a stratificării în societăţile moderne pare simplă, dar se dovedeşte a fi dificil de rezolvat. Este vorba de problema măsurii în care putem înţelege inegalităţile de gen din timpurile moderne, din punctul de vedere al diviziunii de clasă. Inegalităţile de gen sunt adânc înrădăcinate, din punct de vedere istoric faţă de sistemele de clasă; bărbaţii au o poziţie superioară celei deţinute de femei chiar şi în cadrul societăţilor de vânători şi culegători, unde nu există clase. Totuşi diviziunile de clasă sunt atât de accentuate în societăţile moderne încât nu există îndoială că ele „se suprapun" din plin peste inegalităţile de

gen. Poziția materială a majorității femeilor tinde să o reflecte pe cea a taților sau soților lor; din acest motiv se poate susține că trebuie să explicăm inegalitățile de gen îndeosebi în termeni de clasă.

Într-o lucrare clasică despre stratificare, Frank Parkin a exprimat concis acest punct de vedere:

> Cu siguranță, statutul femeii poartă cu sine multe dezavantaje în comparație cu cel al bărbaților în diferite domenii ale vieții sociale, inclusiv oportunități de angajare, deținere de proprietăți, venit etc. Totuși, aceste inegalități asociate cu diferențe de sex nu sunt de obicei considerate drept componente ale stratificării. Acest lucru se petrece din cauză că la marea majoritate a femeilor alocarea recompenselor sociale și economice este determinată, în primul rând, de poziția familiilor lor și, îndeosebi, de cea a capului familiei. Cu toate că, în prezent, au în comun anumite atribute de statut, pur și simplu prin virtutea genului lor, pretențiile lor asupra resurselor nu sunt determinate în primul rând de ocupația lor, ci, în mod obișnuit, de cea a taților sau soților lor. Iar dacă soțiile și fiicele muncitorilor necalificați au ceva în comun cu soțiile și fiicele bogaților latifundiari, nu există nici o îndoială că *diferențele* în situația lor de ansamblu sunt cu mult mai remarcabile și mai semnificative. Doar în cazul în care incapacitățile care țin de statutul femelei ar fi considerate atât de mari încât să depășească deosebirile unui tip de clasă ar fi realist să socotim sexul drept o componentă importantă a stratificării (Parkin, 1971, pp. 14-15).

Se poate susține că femeile au chiar și în prezent tendința de a fi circumscrise unui domeniu „privat" – lumea domestică a familiei, a copiilor și a gospodăriei. Pe de altă parte, bărbații duc o viață mai „publică" și ei hotărăsc câtă avere și putere este distribuită. Lumea lor este cea a muncii plătite, a industriei și a politicii.

Opinia conform căreia inegalitățile de clasă călăuzesc într-o mare măsură stratificarea genurilor a constituit deseori o presupunere tacită până de curând, dar acum această problemă a devenit subiectul multor dezbateri. John Goldthorpe a apărat ceea ce el denumește „poziția convențională" în analiza clasei – conform căreia munca plătită a femeilor este relativ lipsită de importanță în comparație cu cea a bărbaților și că, prin urmare, femeile pot fi considerate că aparțin aceleiași clase ca și soții lor (Goldthorpe, 1983). Goldthorpe subliniază că această opinie nu se întemeiază pe o ideologie sexistă. Dimpotrivă, această opinie recunoaște poziția subordonată în care se află cele mai multe femei pe piața muncii. Femeile au slujbe cu jumătate de normă față de bărbați, și manifestă tendința de a avea o experiență mai intermitentă a angajării plătite din pricina retragerii pentru perioade îndelungate, cum sunt nașterea și creșterea copiilor. Având în vedere că majoritatea femeilor se află într-o poziție de dependență economică față de soții lor, rezultă că poziția lor de clasă este de cele mai multe ori determinată de situația de clasă a soților lor.

Punctul de vedere al lui Goldthorpe poate fi criticat în mai multe moduri. În primul rând, într-un procent substanțial de gospodării venitul femeilor este esențial pentru menținerea poziției economice și a modului de viață al familiei. În aceste circumstanțe, angajarea plătită a femeilor determină într-un anumit fel poziția de

clasă a gospodăriilor. În al doilea rând, angajarea unei soții poate influența puternic angajarea soțului ei, nu și invers. Chiar și acolo unde o femeie câștigă mai puțin decât soțul ei, situația ei din punctul de vedere al muncii poate să continue să fie factorul „de bază" în influențarea clasei soțului ei. De exemplu, în cazul în care soțul este un lucrător de tip gulere albastre necalificat sau semi-calificat, iar soția lui, să zicem, șefa unui magazin, ocupația soției poate stabili standardul poziției familiei în ansamblul său.

În al treilea rând, există multe familii „care trec de granițele clasei", în care munca soțului este într-o categorie de clasă superioară celei a soției, sau (mai rar) invers. Datorită faptului că au fost efectuate puține studii ale unor astfel de familii, nu putem concepe că este întotdeauna adecvat să considerăm ocupația masculului ca reprezentând influența determinantă. Pot exista anumite scopuri pentru care este mai realist să îi tratăm pe bărbați și pe femei, chiar și în cadrul aceloraşi familii, ca deținând poziții de clasă diferite. În al patrulea rând, crește procentul familiilor în care femeia este singurul susținător. Cu excepția cazului în care femeia are un venit derivat din pensia alimentară care o situează la același nivel economic ca și fostul ei soț, ea reprezintă prin definiție influența determinată a propriei poziții de clasă (Stanworth 1984; Walby 1986).

Cercetarea susține concluzia conform căreia poziția economică a unei femei nu poate fi pur și simplu „explicată" după cea a soțului ei. Un studiu întreprins în Suedia a arătat că familiile „care trec de granițele clasei" reprezintă un fapt obișnuit (Leiuffsrud și Woodward, 1987). În majoritatea unor atari cazuri, bărbatul avea ocupația superioară, cu toate că într-o minoritate de cazuri situația stătea exact invers. Cercetarea a dovedit că indivizii din astfel de familii aveau tendința de a „importa" în familie aspecte ale pozițiilor lor de clasă diferite. De exemplu, hotărârile referitoare la cel care stă acasă să aibă grijă de un copil bolnav erau legate de interacțiunea clasei și a genului în familie. Acolo unde slujba soției era superioară celei a soțului, de obicei lui îi revenea această responsabilitate.

Dezbaterea continuă

Goldthorpe și alții au apărat opinia propusă de el și au adăugat observații suplimentare. Din motive de cercetare, susțin ei, este rezonabil să se folosească pentru clasificarea familiei partenerului care aparține clasei superioare, indiferent dacă e bărbat sau femeie. În plus, susțin ei, acolo unde au fost incluse în cercetare material despre soții, rezultatele doar modifică, nu schimbă complet descoperirile „poziției convenționale" (Goldthorpe et al., 1988).

Ducând dezbaterea și mai departe, unii autori au sugerat că poziția de clasă a unui individ ar trebui determinată fără a se face referire la familie. Cu alte cuvinte, clasa socială va putea fi evaluată în conformitate cu ocupația în mod independent pentru fiecare individ, fără referințe specifice la circumstanțele domestice ale celeilalte persoane. Această abordare a fost folosită, de exemplu, în lucrarea lui Gordon Marshall

şi a colegilor săi în cadrul unui studiu despre sistemul de clasă din Marea Britanie (Marshall et al., 1988).

Totuşi, o atare perspectivă are dificultăţile sale. Ea îi lasă la o parte pe cei care nu sunt angajaţi, incluzându-le nu numai pe casnice, ci totodată şi pe cei pensionaţi şi pe şomeri. Aceste din urmă două grupuri pot fi catalogate din punctul de vedere al ultimelor ocupaţii avute, dar pot exista probleme dacă n-au lucrat de mai multă vreme. În plus, nu trebuie ignorată familia în ansamblul ei. Poate constitui o mare diferenţă în privinţa oportunităţilor ce li se oferă dacă indivizii trăiesc singuri sau într-o familie.

Cercetarea efectuată de către Norman Bonney (1992) arată că femeile care sunt bine remunerate au tendinţa să-şi aleagă parteneri cu câştiguri la fel sau chiar mai mari, şi că soţiile bărbaţilor care au ocupaţii de tip expert sau manager au câştiguri superioare celor de care se bucură alte femei angajate. Această descoperire sugerează că implicarea din ce în ce mai puternică a femeilor în munca plătită poate duce la o accentuare a diviziunilor de clasă între familii, care n-ar putea fi sesizată dacă indivizii ar fi consideraţi doar separat. Căsătoria are tendinţa de a produce parteneriate în care ambii indivizi sunt relativ privilegiaţi sau dezavantajaţi din punctul de vedere al realizării profesionale.

Acum ne vom îndrepta atenţia asupra problemei mobilităţii sociale. Aici, ca şi în alte zone ale analizei de clasă, multă vreme chestiunea genului a fost într-o mare măsură ignorată.

MOBILITATEA SOCIALĂ

Atunci când studiem stratificarea, trebuie să avem în vedere nu numai deosebirile dintre poziţiile economice sau ocupaţii, ci şi ceea ce li se întâmplă indivizilor care le ocupă. Termenul de MOBILITATE SOCIALĂ se referă la mişcările indivizilor şi grupurilor între diferite poziţii socio-economice. **Mobilitatea verticală** înseamnă mişcarea în sus sau în jos pe scara socio-economică. Cei care câştigă, din punctul de vedere al proprietăţilor, al venitului sau al statului se consideră că sunt **mobili ascendent**, în timp ce aceia care se mişcă în direcţia opusă sunt **mobili descendent**. În societăţile moderne există, de asemeni, **mobilitate laterală**, care se referă la mişcarea geografică între cartiere, oraşe sau regiuni. Deseori mobilitatea verticală şi cea laterală sunt combinate. De exemplu, un individ care lucrează într-o companie dintr-un oraş poate fi promovat într-un post superior într-o filială a firmei localizată într-un alt oraş sau chiar într-o altă ţară.

Există două modalităţi de studiere a mobilităţii sociale. În primul rând, putem examina carierele indivizilor – gradul în care se mişcă în susul şi în josul scării sociale pe parcursul vieţii lor de angajaţi. Acest lucru este de obicei, denumit **mobilitate intrageneraţională**. În mod alternativ, putem analiza măsura în care copiii au aceleaşi ocupaţii ca şi părinţii sau bunicii lor. Mobilitatea de la o generaţie la alta se numeşte **mobilitate intergeneraţională**.

Studii comparative de mobilitate

Cantitatea de mobilitate verticală într-o societate reprezintă un indicator major al gradului „deschiderii" sale, arătând în ce măsură indivizii talentați născuți în păturI sociale inferioare au posibilitatea de a se mişca în sus pe scara socioeconomică. Cât de „deschise" sunt țările industrializate în ceea ce priveşte mobilitatea socială? Există oare în Marea Britanie egalitatea oportunităților mai mult decât în alte părți? Au fost efectuate studii de mobilitate socială pe o perioadă de peste 50 de ani, implicând în mod frecvent comparații internaționale. Una dintre cele mai datate lucrări în domeniu este cea a lui Pitirim Sorokin (1927). Sorokin a acoperit o arie vastă de societăți, incluzând Roma şi China tradițională, şi a întreprins de asemeni, unul dintre primele studii detailate de viabilitate în Statele Unite. El a concluziat că oportunitățile pentru ascensiune rapidă în Statele Unite erau mai limitate decât sugera folclorul american. Însă tehnicile pe care le-a folosit Sorokin pentru a-şi culege datele erau oarecum depăşite.

Cercetările efectuate de către Peter Blau şi Otis Dudley Duncan, cu 40 de ani mai târziu, erau cu mult mai sofisticate şi mai cuprinzătoare (Blau şi Duncan 1967). Investigația lor rămâne cel mai detailat studiu de mobilitate socială întreprins într-o țară. (Cu toate că era destul de cuprinzător, asemenea majorității celorlalte studii de mobilitate, el suferă de viciul menționat anterior – toate persoanele studiate erau de sex masculin.) Blau şi Duncan au colectat informații de pe un eşantion național alcătuit din 20.000 de bărbați. Ei au ajuns la concluzia că în Statele Unite există multă mobilitate verticală, dar în cea mai mare parte se desfăşoară între poziții ocupaționale destul de apropiate unele de altele. Mobilitatea „de distanță mare" este rară. Cu toate că mişcarea descendentă are loc, atât în cadrul carierei indivizilor şi intergenerațional, este cu mult mai puțin comună decât mobilitatea ascendentă. Motivul este că slujbele de tip gulere albe şi cele de experți s-au dezvoltat cu mult mai repede decât cele de tip gulere albastre, o schimbare care a creat deschideri pentru fiii lucrătorilor de tip gulere albastre pentru a se îndrepta către slujbe de tip gulere albe.

Poate că cel mai faimos studiu internațional despre mobilitatea socială a fost efectuat de către Seymour Martin Lipset şi Reinhard Bendix (1959). Ei au analizat date provenite de la nouă societăți industrializate – Marea Britanie, Franța, Germania de Vest, Suedia, Elveția, Japonia, Danemarca, Italia şi Statele Unite, concentrându-şi atenția asupra mobilității bărbaților aflați în slujbe de tip gulere albastre la cele de tip gulere albe. Contrar aşteptărilor lor, ei nu au descoperit nici o dovadă că Statele Unite sunt mai deschise acestora decât societățile europene. Mobilitatea verticală totală peste linia gulere albastre/gulere albe a fost de 30% în Statele Unite, iar în celelalte societăți varia între 27% şi 31%. Lipset şi Bendix au concluzionat că toate țările industrializate au parte de schimbări asemănătoare în privința expansiunii slujbelor de tip gulere albastre. Acest fapt a condus la un „salt în sus al mobilității" de dimensiuni comparabile în fiecare dintre ele. Alții au pus sub semnul întrebării descoperirile lor, susținând că se găsesc diferențe semnificative între țări dacă se

acordă prea multă atenție mobilității descendente, și dacă mobilitatea pe distanță mare este luată în considerare (Heath, 1981; Grusky și Hauser, 1984).

În lucrarea lor *The Constant Flux* (1993), Robert Erikson și John Goldthorpe relatează despre cercetările lor cele mai recente în domeniul mobilității sociale. Ei au studiat mobilitatea în Europa de Vest și în cea de Est, în SUA, Australia și Japonia. Au fost analizate date provenind din 12 studii naționale de mobilitate acoperind aproximativ primii 70 de ani ai acestui secol. Ei au descoperit că nu există tendință pe termen lung de creștere a ratelor mobilității. Ratele de mobilitate totală „se mișcă înspre ceea ce ar părea a fi o manieră lipsită în mod esențial de direcție" (p. 367). Statele Unite nu au avut rate de mobilitate semnificative mai mari decât celelalte țări studiate.

Mobilitatea descendentă

Cu toate că **mobilitatea descendentă** este mai puțin comună decât mobilitatea ascendentă, ea continuă să fie un fenomen răspândit. De asemeni, este comună mobilitatea descendentă intragenerațională. Mobilitatea de acest tip este foarte adesea asociată cu probleme psihologice și cu anxietăți, când indivizii ajung incapabili să-și păstreze stilul de viață cu care s-au obișnuit. Redundanța este o altă sursă importantă a mobilității descendente. Oamenii de vârstă mijlocie care își pierd slujbele, de exemplu, fie găsesc cu mare greutate o nouă slujbă, fie pot obține un loc de muncă cu un nivel inferior de venit față de cel dinainte.

Au existat foarte puține studii referitoare la mobilitatea descendentă în Marea Britanie. Probabil, însă, că mobilitatea descendentă, din punct de vedere inter- și intra-generațional este în creștere în Marea Britanie, la fel ca și în Statele Unite. În SUA au fost făcute mai multe studii recente ale acestui fenomen. Pe parcursul anilor 1980 și la începutul anilor 1990, pentru prima dată după cel de-al doilea război mondial, a existat o tendință generală de scădere a câștigurilor reale medii (câștiguri calculate scăzând inflația) a persoanelor care dețin slujbe de tip gulere albe de nivel mediu în SUA. Astfel, chiar dacă atari slujbe continuă să se extindă în raport cu altele, e posibil ca ele să nu poată sprijini aspirațiile unui stil de viață la fel ca în trecut.

Restructurarea corporațiilor și „reducerea ca mărime" reprezintă principalele motive pentru care au loc aceste schimbări. În fața competiției globale în creștere, multe companii și-au sprijinit personalul în acest sens. Au fost înlocuite slujbe de tip gulere albe, precum și slujbe de tip gulere albastre cu normă întreagă – cu posturi cu program redus, slab plătite.

Mobilitatea descendentă în SUA este în prezent deosebit de obișnuită în rândul femeilor divorțate sau separate care au copii. Ca exemplu, am putea lua viața Sandrei Bolton, descrisă de John Schwarz în cartea sa *The Forgotten Americans**. Destinul

**Americanii uitați* (n.t.).

Sandrei contrazice ideea că oamenii care muncesc din greu şi respectă regulile vor putea prospera. Soţul Sandrei o bătuse în mod repetat pe parcursul celor şase ani de căsnicie, iar asistenţii sociali l-au considerat ca fiind o ameninţare la adresa celor doi copii ai lor. Ea a divorţat de soţul ei, după ce Serviciul de Protecţie a Copilului i-a comunicat că statul îi va lua copiii dacă nu-şi va părăsi soţul.

Sandra nu primeşte pensie alimentară de la fostul ei soţ, care cu două săptămâni înainte de pronunţarea divorţului a încărcat mobila lor şi alte bunuri de valoare într-un camion şi a plecat, nemaifiind văzut de atunci. În timp ce, atunci când era căsătorită ea ducea o existenţă relativ confortabilă, de clasă mijlocie, Sandra trăieşte astăzi o viaţă plină de lipsuri. Ea a încercat să rămână la colegiu, întreţinându-se pe sine şi pe copii făcând diverse munci utile, dar nu a reuşit să câştige suficienţi bani.

Un vecin a avut grijă de copii când ea s-a angajat cu normă întreagă ca secretară la un centru medical. Mergând la cursuri seara şi în timpul verii, ea a primit în cele din urmă o diplomă de absolvire a colegiului. Cu toate că a făcut cereri de angajare în multe locuri, nu a reuşit să găsească un post mai bine remunerat, decât cel de secretară. Banii pe care-i câştiga nu erau suficienţi pentru a-şi plăti cheltuielile curente drept pentru care şi-a luat o a doua slujbă, de casieră într-un supermarket, seara – şi chiar şi în această situaţie, o duce foarte greu.

„Încerci să faci un lucru responsabil", spune ea, „şi eşti penalizat, pentru că sistemul pe care îl avem acum nu-ţi oferă o modalitate de a face acest lucru. Mă refer la faptul că eu muncesc atât de mult. Mai mult de-atât nu poate face un singur om" (Schwarz, 1991).

Ca rezultat al divorţului ei, Sandra a decăzut dintr-o existenţă, oarecum confortabilă, la una aproape de neconceput. Ea nu reprezintă singurul exemplu – în Statele Unite sau în Marea Britanie.

Mobilitatea socială şi succesul

Mulţi oameni din societăţile moderne cred că fiecare are posibilitatea să ajungă în vârf dacă munceşte din greu şi e suficient de stăruitor, şi cu toate acestea cifrele arată că foarte puţin reuşesc. De ce e oare aşa de dificil acest lucru? Într-o anumită privinţă răspunsul este foarte simplu. Chiar într-o societate „perfect fluidă", în care fiecare ar avea o şansă egală de a ajunge în posturile cele mai înalte, doar o parte minoră va face acest lucru. Ordinea socio-economică din vârf are forma unei piramide, având doar relativ puţine poziţii de putere, statut sau avere. Nu mai mult de două sau trei mii de oameni, dintr-un total al populaţiei de 58 de milioane în Marea Britanie, ar putea deveni directori ai uneia dintre cele două sute de mari corporaţii.

Însă, în plus, celor care deţin poziţii de bogăţie şi putere li se oferă mai multe oportunităţi pentru a-şi perpetua avantajele şi a le transmite copiilor lor. Ei pot face ca aceştia să aibă cea mai bună educaţie cu putinţă, iar acest lucru le va aduce adesea slujbe bune. Chiar dacă plătesc taxe pe avere şi pe moştenire, bogaţii au

găsit modalități de a transmite o mare parte a proprietății lor descendenților. Majoritatea celor care ajung în vârf sunt avantajați de la început – ei provin din medii profesionale sau bogate. Studiile referitoare la oameni care au ajuns bogați arată că aproape niciunul nu pornește de la zero. Marea majoritate a celor care „au făcut bani" au realizat acest lucru moștenind sau primind măcar o mică sumă inițial – pe care apoi au folosit-o pentru a face și mai mulți bani.

William Rubinstein a efectuat un studiu despre mediile din care provin milionarii britanici, în ani 1980 (Rubinstein, 1986). El și-a bazat lucrarea pe numărul deceselor din rândul acestora în 1984 și în 1985, care au lăsat cel puțin un milion de lire sterline. (Este aproape imposibil de aflat amănunte valide referitoare la milionarii în viață). Rubinstein a descoperit că cei ai căror tați au fost oameni de afaceri sau latifundiari bogați continuă să alcătuiască 42% dintre milionari. Oamenii care probabil au primit încurajări materiale din partea familiilor lor (cei cu părinți care erau profesioniști de nivel superior) formează alte 29%; 43% dintre milionari au moștenit peste 100.000 de lire sterline fiecare, iar alți 32% au moștenit între 10.000 și 100.000 de lire. În Marea Britanie, modalitatea cea mai sigură de a deveni bogat continuă să fie aceea de a te naște bogat.

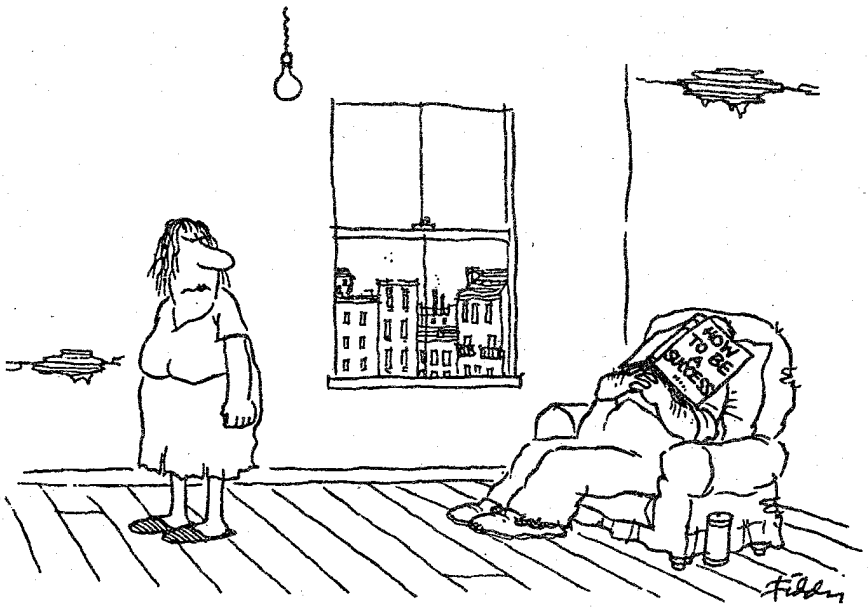

Nivelurile de mobilitate

Nivelurile de mobilitate în ansamblu au fost studiate în mod extensiv în Marea Britanie pe parcursul perioadei postbelice – chiar dacă şi în acest caz toate cercetările s-au concentrat asupra bărbaţilor. Un studiu mai vechi a fost efectuat de David Glass (1954). Lucrarea lui Glass a analizat mobilitatea inter-generaţională pentru o perioadă destul de lungă până în anii 1950. Descoperirile sale cu privire la datele internaţionale corespund celor menţionate mai sus (aproximativ 30% mobilitate de la slujbe de tip gulere albastre la cele de tip gulere albe). Studiul lui Glass s-a întemeiat de fapt pe cercetările care fac comparaţii internaţionale. Cu toate că a avut loc o mare mobilitate, nu a fost însă de amploare. Mobilitatea ascendentă era mult mai comună decât mobilitatea descendentă, şi era în cea mai mare parte concentrată la nivelurile medii ale structurii de clasă. Oamenii aflaţi chiar în partea de jos aveau tendinţa de a se menţine acolo; aproape 50% dintre fiii lucrătorilor cu slujbe de experţi şi manageri aveau ei înşişi ocupaţii similare.

Un alt studiu a fost realizat de către John Goldthorpe şi colegii săi de la Oxford, bazat fiind pe o cercetare efectuată în 1972 (Goldthorpe et al., 1980). Ei au decis să investigheze măsura în care schemele de mobilitate socială se modificaseră de pe vremea lucrării lui Glass, şi au tras concluzia că nivelul de ansamblu al mobilităţii oamenilor a fost de fapt, mai ridicat decât în perioada anterioară, fiind remarcate mişcări ample. Însă, principalul motiv al acestui lucru nu a fost acela că sistemul ocupaţional devenise egalitar, ci că originea schimbărilor reprezenta creşterea accelerată a numărului de slujbe de tip gulere albe de nivel superior în comparaţie cu cele de tip gulere albastre. Cercetătorii au descoperit că două treimi dintre fiii muncitorilor manuali necalificaţi sau semi-calificaţi practicau activităţi manuale. Aproximativ 30% dintre experţi şi manageri îşi aveau originea în clasa muncitoare, în vreme ce 4% dintre bărbaţii cu ocupaţii de tip gulere albastre proveneau din medii de experţi sau manageri.

Cu toate că datele sunt complete, cercetările efectuate de către Anthony Heath indică faptul că şansele de mobilitate ale femeilor sunt drastic limitate, de lipsa de oportunităţi, pentru angajatele care au slujbe de experţi sau manageriale (Heath 1981). Peste jumătate dintre fiicele experţilor şi ale managerilor au slujbe de birou de rutină, nu mai mult de 8% obţinând posturi la un nivel comparabil cu cel al taţilor lor. Doar 1,5% dintre femeile provenind din familii de tip gulere albastre se află în atari ocupaţii (deşi 48% au slujbe de birou de rutină).

Studiul iniţial despre mobilitate de la Oxford a fost actualizat pe baza noului material strâns după aproximativ zece ani (Goldthorpe şi Payne, 1986). Descoperirile majore ale activităţii anterioare au fost coroborate, dar au fost descoperite şi alte lucrări noi. De exemplu, crescuseră şansele ca băieţii din medii de tip gulere albastre să obţină slujbe de experţi sau de manageri. Din nou, acest lucru a fost pus pe seama schimbărilor în structura ocupaţională, producând o reducere a ocupaţiilor de tip gulere albastre în raport cu slujbele de nivel mai ridicat de tip gulere albe. Mobilitatea descendentă era chiar şi mai puţin frecventă decât în cadrul cercetării precedente. Totuşi, un procent

de bărbați din mediul clasei muncitoare mult mai ridicat decât înainte erau şomeri, reflectând răspândirea şomajului în masă începând cu anii '70.

Marshall et al. au publicat rezultate în anii 1980 care s-au coroborat într-o mare măsură cu descoperirile lui Goldthorpe şi ale altora. Ei au descoperit că, aproximativ o treime dintre oamenii cu slujbe de tip gulere albe de nivel superior, proveneau din medii de tip gulere albastre. Atari descoperiri demonstrează existența ridicată a fluidității în societatea britanică. Pentru mulți oameni este într-adevăr posibil să urce în ierarhia socială, atât din punctul de vedere al mobilității intra-generaționale, cât şi a celei inter-generaționale; dar scalele sunt în continuare pornite împotriva femeilor, iar caracterul fluid al societății moderne derivă mai ales din tendința sa de a ridica pe o treaptă superioară ocupațiile. Marshall şi colaboratorii săi concluzionează: „Un «spațiu în vârful societății» mai amplu nu a fost însoțit de o mai mare egalitate în oportunitățile de a ajunge acolo" (Marshall et al., 1988, p. 138). Totuşi, ar trebui să reținem un aspect menționat anterior: mobilitatea reprezintă un proces de lungă durată, iar dacă societatea devine mai „deschisă", efectele depline nu vor fi văzute timp de o generație.

Probleme în studierea mobilității sociale

Studiul mobilității sociale prezintă numeroase probleme. De exemplu, nu este clar dacă mobilitatea de la munca de tip gulere albastre la cea de tip gulere albe este întotdeauna corect definită drept „ascendentă". Muncitorii calificați de tip gulere albastre se pot afla într-o poziție economică superioară față de oamenii cu slujbe curente de tip gulere albe. Natura slujbelor se modifică în timp, şi nu întotdeauna este limpede dacă ceea ce se socoteşte a fi „aceleaşi" ocupații merită cu adevărat această denumire. Ocupațiile funcționăreşti, de exemplu, aşa după cum am văzut, s-au schimbat mult în ultimele câteva decade, datorită mecanizării şi computerizării muncii de birou. O altă dificultate este aceea că, în studiile de mobilitate intergenerațională, sunt dificil de stabilit în ce moment al respectivelor cariere pot fi făcute comparații. Un părinte poate fi la mijlocul carierei sale atunci când copilul începe viața de angajat, părinții şi copiii lor pot fi în acelaşi timp mobili, poate în aceeaşi direcție sau (mai rar) în direcții diferite. Ar trebui să-i comparăm la începutul sau la sfârşitul carierelor lor?

Toate aceste dificultăți pot fi rezolvate într-o oarecare măsură. Trebuie avută în vedere modificarea categoriilor ocupaționale atunci când e clar că natura slujbelor s-a schimbat în mod radical de-a lungul perioadei avute în vedere de un anumit studiu. De exemplu, am putea decide să grupăm împreună slujbele de tip gulere albastre de nivel superior şi slujbele curente de tip gulere albe, examinând mobilitatea în şi din aceste slujbe, în ansamblu. Problema momentului din cariera indivizilor în care pot fi făcute comparații în studierea mobilității inter-generaționale poate fi rezolvată – acolo unde datele permit – prin compararea părinților cu copiii atât la începutul, cât şi la sfârşitul carierelor lor. Dar aceste strategii nu sunt complet satisfăcătoare. Trebuie abordate cu precauție ceea ce poate părea că reprezintă cifre precise în cadrul studiilor de mobilitate. Din cercetarea mobilității nu putem trage decât concluzii generale, îndeosebi acolo unde este vorba de comparații internaționale.

Propriile tale şanse de mobilitate

Ce implicaţii pot fi sintetizate de studiile de mobilitate referitoare la oportunităţile de carieră care stau în faţa ta, ca persoană care caută o slujbă corespunzătoare în anii '90? Asemenea generaţiilor anterioare, te poţi bucura de mobilitate ascendentă dacă nu provii deja dintr-un mediu privilegiat. Pare probabil că procentul de slujbe de experţi şi manageri va continua să se extindă în comparaţie cu posturile de nivel inferior. Cei care au obţinut rezultate bune în sistemul educaţional au cele mai mari şanse de a umple aceste „locuri goale".

Totuşi nu există destule posturi de nivel superior disponibile pentru toţi cei care vor să le ocupe, iar unii dintre voi veţi descoperi că nu există o potrivire între carierele voastre şi ceea ce aţi sperat. Cu toate că se creează un procent mai mare de slujbe la nivel de expert şi de manager decât existaseră înainte, numărul total disponibil în economie scade, în comparaţie cu oamenii care caută în mod activ de lucru. Un motiv îl constituie numărul sporit de femei care concurează împreună cu bărbaţii pentru un număr limitat de slujbe. Alt motiv (ale cărui consecinţe sunt greu de stabilit în totalitate, în momentul de faţă) îl reprezintă întrebuinţarea într-un grad din ce în ce mai mare de tehnologie a informaţiei în procesele de producţie. Din cauza faptului că mecanismele computerizate pot îndeplini acum sarcini – chiar şi de cel mai complicat tip – pe care le efectuau altădată fiinţele umane, este posibil, şi poate chiar probabil, că multe slujbe vor fi desfiinţate în anii viitori.

Dacă eşti femeie, cu toate că şansele tale de a începe o carieră se îmbunătăţesc, în calea ta stau două obstacole majore. Patronii şi managerii bărbaţi încă mai fac discriminări în privinţa femeilor care solicită slujbe. Ei fac acest lucru, cel puţin parţial, din cauza credinţei lor că „pe femei nu le interesează cu adevărat cariera", şi că probabil ele vor părăsi forţa de muncă atunci când îşi vor întemeia o familie. Cel de-al doilea dintre aceşti factori continuă, într-adevăr, să afecteze într-o manieră deosebită şansele femeilor. Acest lucru se petrece mai rar datorită faptului că nu sunt interesate de carieră, dar şi din cauză că deseori ele sunt obligate să aleagă între a face carieră şi a avea copii. Bărbaţii rareori sunt dispuşi să împartă responsabilitatea deplină pentru activitatea domestică şi cea profesională. Cu toate că un număr mai mare de femei decât înainte îşi organizează viţele domestice pentru a urma o carieră, în calea lor continuă să existe bariere majore.

SĂRĂCIE ŞI INEGALITATE

În Marea Britanie, pe treapta cea mai de jos a sistemului de clasă trăiesc foarte mulţi oameni în condiţii de sărăcie. Mulţi suferă de o alimentaţie neadecvată, şi trăiesc în condiţii insalubre, având o rată a existenţei mai scăzută decât majoritatea populaţiei. Cu toate acestea, oamenii bogaţi deseori au o idee vagă despre gradul de răspândire al sărăciei.

Acesta nu este un fenomen nou. În 1889, Charles Booth a publicat o lucrare care arăta că o treime din londonezi trăiau într-o sărăcie cruntă (Booth, 1889). Rezultatul a fost un protest public. Cum se putea ca, într-o țară care la vremea respectivă era probabil cea mai bogată din lume, aflată în centrul unui imperiu masiv, sărăcia să fie atât de răspândită? Activitatea lui Booth a fost preluată de către generalul William Booth (nume asemănător) de la Armata Salvării. Lucrarea sa *In Darkest England and the Way Out** (1970, publicată pentru prima dată în 1890) se deschidea cu cifre luate din calculele lui Charles Booth, care arătau că în Londra, există 387.000 de oameni „extrem de săraci," 220.000 care „aproape mor de foame" și 300.000 de oameni „care mor de foame". Într-un an s-au vândut aproape un milion de exemplare din cartea lui William Booth, atât de mult captivase imaginația publicului. El propunea ca sărăcia să fie drastic redusă prin intermediul unor programe practice de reformă și asistență socială.

Ce este sărăcia?

Cum anume ar trebui să fie definită *sărăcia*? De obicei se face o distincție între *subzistență* sau **sărăcie absolută** și **sărăcie relativă**. Charles Booth a fost unul dintre primii cercetători care a încercat să stabilească un standard consecvent al sărăciei, care se referă la lipsa condițiilor necesare de bază pentru a susține o existență fizică sănătoasă – hrană suficientă și adăpost care să facă posibilă funcționarea eficientă a corpului. Booth a presupus că aceste condiții necesare sunt mai mult sau mai puțin identice pentru oameni cu vârste și fizic echivalente care trăiesc în oricare țară. Acest concept este în mod fundamental cel întrebuințat cel mai frecvent întâlnit în analiza sărăciei în lume.

Definițiile de subzistență ale sărăciei prezintă numeroase insuficiențe, îndeosebi atunci când sunt formulate sub formă de nivel specific al venitului. Cu excepția cazului în care este poziționat foarte sus, chiar dacă permite ajustări, un singur criteriu de sărăcie are tendința de a demonstra că anumiți indivizi sunt socotiți ca fiind deasupra pragului de sărăcie, când de fapt venitul lor nu este suficient nici măcar pentru nevoile lor fundamentale de subzistență. Calcularea subzistenței în sărăcie nu ține seama de impactul standardelor de viață care în general sunt în creștere. Este mai realist să ajustăm ideile despre nivelurile sărăciei în funcție de normele și așteptările într-o societate pe măsură ce are loc creșterea economică. Majoritatea populației lumii trăiește în locuințe care nu conțin o baie sau un duș; dar ar fi greu să nu considerăm apa curentă drept o necesitate într-o societate industrializată. Însă, problemele legate de formulările sărăciei relative sunt complexe. Criteriile legate de venit sunt și de această dată folosite la modul general, dar ele ascund variabile în nevoile efective ale oamenilor.

---

* *În partea cea mai întunecată a Angliei și calea de ieșire* (n.t.).

Sărăcia în prezent

Spre deosebire de Statele Unite şi de multe alte ţări, unde există un „prag al sărăciei" delimitat în mod oficial, în Marea Britanie interpretările sărăciei ca atare nu sunt oferite de către guvern.

Studiile din Marea Britanie defineau persoana care are un venit egal sau mai mic decât nivelul ajutorului social ca trăind „în sărăcie". „Ajutorul social" se referea la ajutorul în bani, plătit persoanelor al căror venit nu atingea nivelul considerat necesar pentru subzistenţă. Oamenii cu venituri cuprinse între 100% şi 140% din ajutorul social erau socotiţi că trăiesc „la limita sărăciei". Ajutorul social nu mai există, dar ultimele cifre disponibile continuă să facă referire la perioada în care se afla în uz.

Numărul persoanelor care trăiesc în sărăcie sau la limita acesteia a crescut în mod dramatic pe parcursul anilor '80. În 1979, şase milioane de oameni, 12% din populaţie, se aflau în prima categorie, iar 22% în ambele categorii combinate. Cifrele pentru 1987 erau de 19% şi respectiv 28%; zece milioane de oameni trăiau în sărăcie şi alte cinci milioane trăiau la limita acesteia (Blackburn, 1991). Aproximativ două treimi din creşterea totală, din cele două categorii reprezenta rezultatul creşterii şomajului pe parcursul perioadei.

Cine sunt săracii? Oamenii din următoarele categorii au cele mai mari şanse să trăiască în sărăcie: şomerii, cei care au slujbe cu program redus sau nesigure, oamenii în vârstă, bolnavii şi handicapaţii, membrii familiilor numeroase şi/sau ale familiilor cu un singur părinte. Multe persoane care au fost plătite în mod rezonabil pe parcursul vieţii lor de angajaţi au parte de o reducere drastică a venitului la pensionare. Familiile cu un singur părinte, aproape toate conduse de femei, alcătuiesc un procent în creştere din numărul săracilor. Şomajul ridicat din anii '80 şi de la începutul anilor '90 nu pare a avea şanse să scadă în viitorul apropiat, iar şomajul prelungit al unor oameni conduce din ce în ce mai multe familii către sărăcie.

Procentul de copii (cei sub 15 ani) care trăiesc în familii cu un venit cu 50% sub nivelul mediei naţionale – o modalitate de a defini sărăcia – a crescut în ultimii ani. În 1979, 10% dintre copii trăiau în astfel de familii. În 1991, acest procent crescuse la 31%. Făcând cercetări în acest sens, Vihod Kumar ajunge la concluzia că „o examinare a dovezilor, întemeiată pe o varietate de etaloane ale sărăciei, indică faptul că se continuă o tendinţă indubitabilă către creşterea accentuată a sărăciei în rândul copiilor" (Kumar, 1993, p. 167).

Cele mai importante influenţe asupra extinderii sărăciei în rândul copiilor le au ratele ridicate ale şomajului, creşterea procentului de slujbe slab plătite în economie şi mărirea numărului de familii cu un singur părinte.

De ce continuă săracii să fie săraci?

Unele influenţe generale asupra nivelului sărăciei au fost bine determinate. Programele de asistenţă socială bine întocmite şi administrate în mod sistematic, în combinaţie cu politica guvernului care sprijină în mod activ ţinerea sub control a

şomajului, reduc nivelurile sărăciei. Există anumite societăţi – cum este Suedia – în care nivelul sărăciei, limita de subzistenţă au fost eliminate aproape complet. Probabil că un preţ social trebuie plătit pentru acest lucru, nu doar din punctul de vedere al nivelurilor ridicate ale impozitării, ci şi din cel al dezvoltării agenţiilor guvernamentale birocratice care pot dobândi foarte multă putere. Totuşi, cu cât distribuirea averii şi a venitului dintr-o ţară este lăsată la discreţia mecanismelor de piaţă – cum era cazul Marii Britanii în anii 1980 – cu atât se descoperă mai mari inegalităţi materiale. Teoria care a stat la baza politicii guvernării doamnei Thatcher era aceea că diminuarea ratelor impozitelor pentru indivizi şi firme va genera niveluri înalte de creştere economică, ale căror roade se vor „prelinge" către cei săraci. Dovezile nu sprijină această teză. O atare politică economică poate sau nu poate genera accelerarea dezvoltării economice, dar rezultatele tind să mărească diferenţele dintre cei săraci şi cei bogaţi, practic crescând numărul celor care trăiesc în sărăcie la limita subzistenţei. (Pentru comparaţiile internaţionale referitoare la mărimea şi impactul programelor sociale, vezi tabelul 10.2.)

Cercetările au arătat că majoritatea britanicilor îi socotesc pe cei săraci ca fiind responsabili pentru propria sărăcie şi îi privesc cu neîncredere pe cei care trăiesc „gratis" din „ajutoare guvernamentale". Mulţi sunt de părere că persoanele care trăiesc din ajutor social ar avea posibilitatea să-şi găsească de lucru dacă ar fi hotărâţi să facă acest lucru. Aceste păreri nu sunt conforme cu realitatea sărăciei. Aproximativ un sfert dintre cei care trăiesc în sărăcie se află oricum în câmpul muncii, dar câştigă prea puţin pentru a depăşi pragul de sărăcie.

Figura 10.1. – Graficul arată procentul de câştiguri realizate de către bărbaţi în primele 10% din populaţie, comparat cu câştigurile bărbaţilor situaţi pe ultimele 10%. Cu cât cifra este mai mare (vezi axa verticală), cu atât este mai mare inegalitatea.

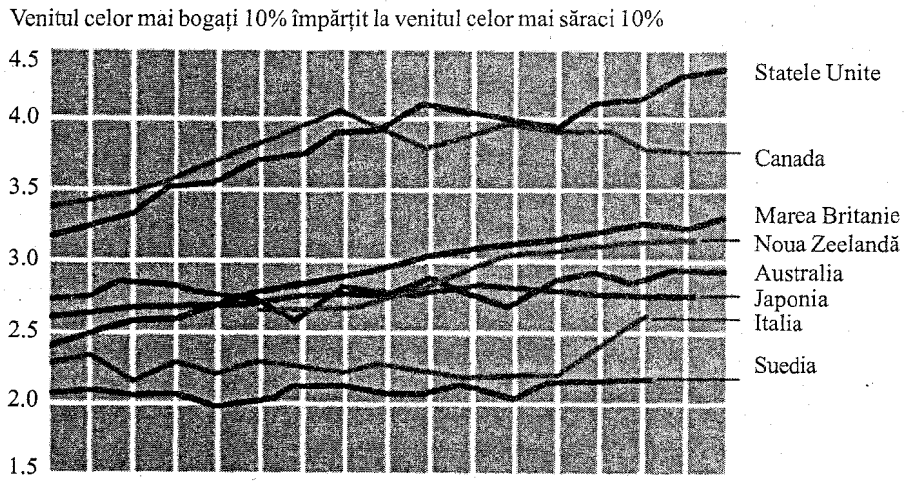

Sursa: Independent on Sunday, 21 iulie 1996.

Tabel 10.2. *Numărul relativ şi impactul programelor în şapte naţiuni occidentale*

	Procentajul tuturor persoanelor cu venituri mici pe care ajutoarele guvernamentale le propulsează la jumătatea venitului mediu	Procentajul tuturor familiilor cu doi părinţi care au venituri mici pe care ajutoarele guvernamentale le propulsează la jumătatea venitului mediu	Procentajul tuturor familiilor de vârstnici cu un venit mic pe care ajutoarele guvernamentale le propulsează la jumătatea venitului mediu
Marea Britanie	68.5	63.1	77.0
Statele Unite	38.1	19.4	71.5
Israel	50.0	42.9	58.1
Canada	52.7	40.5	84.4
Norvegia	80.1	56.4	94.0
Germania (Occidentală)	78.8	69.8	88.4
Suedia	87.8	76.5	99.9

Sursa: Adaptat după Timothy M. Smeeding et al. (editori), *Poverty, Inequality and Income Distribution in Comparative Perspective*, 1990, pp. 30-31, tabelul 2.1 şi p. 67, tabelul 3.5.

Dintre cei rămaşi, majoritatea o reprezintă copiii sub 14 ani, cei trecuţi de 64 de ani, precum şi cei bolnavi sau handicapaţi. În ciuda părerilor populare despre înaltul nivel al fraudelor în domeniul asigurărilor sociale, mai puţin de 1% din cererile de ajutor social implică fraude – cu mult mai puţin decât în cazul obligaţiilor legale de a întocmi o declaraţie a veniturilor anuale care urmează a fi impozitate, unde se estimează că mai mult de 10% din impozit se pierde prin raportări false sau evaziune fiscală.

Sărăcia şi dependenţa de ajutorul social

Un procent considerabil de oameni care trăiesc în sărăcie la un anumit moment, fie s-au bucurat anterior de condiţii superioare de viaţă, fie au speranţe să iasă din sărăcie în viitor. Însă, pentru mulţi, este vorba de o sentinţă pe viaţă, îndeosebi pentru cei care fac parte din rândul şomerilor pe termen lung.

Criticii instituţiilor de asistenţă socială existente au susţinut că acestea generează „dependenţă de asistenţa socială", adică oamenii devin dependenţi de însăşi programele care trebuie să le dea posibilitatea să-şi realizeze o viaţă independentă şi un ţel. Ei ajung dependenţi, nu numai din punct de vedere material, ci şi psihologic, de sosirea plăţii ajutorului social. Nu pot avea o atitudine pozitivă faţă de existenţa lor, ei au tendinţa de a adopta una resemnată şi pasivă, punându-şi speranţa în sistemul de asistenţă socială.

Ideea de **dependenţă de ajutorul social** este controversată, iar unii neagă că o astfel de dependenţă ar fi răspândită. „A trăi din ajutorul social" este de obicei socotit a reprezenta o sursă jenantă, se zice, iar cei mai mulţi oameni care se află într-o astfel de postură probabil că fac eforturi susţinute să depăşească această situaţie.

Carol Walker a analizat o cercetare referitoare la modul în care reuşesc să-şi ducă existenţa cei care trăiesc din sprijinul social. Ea a descoperit o imagine extrem de diferită de cea prezentată de către aceia care susţin că traiul din ajutorul social reprezintă o opţiune facilă. Dintre şomerii, avuţi în vedere în cadrul unui studiu, 80% suferiseră o deteriorare a standardelor lor de viaţă din momentul în care începuseră să trăiască din ajutorul social. Pentru majoritatea, viaţa devenise din ce în ce mai mult o luptă. Pe de altă parte, pentru o parte asistenţa socială poate aduce îmbunătăţiri în standardele de viaţă. De exemplu, cineva care este şomer şi ajunge la vârsta de 60 de ani poate pretinde ajutoare cu 30% mai mari decât cele obţinute până atunci.

Categoria celor a căror situaţie se poate îmbunătăţi îi include de fapt doar pe părinţii singuri. Cercetarea indică faptul că o treime dintre părinţii singuri – în mare parte femeile – trăiau mai bine după destrămarea căsniciei lor decât înainte.

Doar 12% dintre persoanele care trăiesc din asistenţa socială în anii '90 declară că „se descurcă foarte bine". Majoritatea spun că „de-abia se descurcă" sau că „au greutăţi". Planificarea este dificilă. Nu se pot economisi bani pentru viitor, iar notele de plată reprezintă o grijă constantă. Mâncarea este deseori considerată drept un bun la care se poate renunţa într-o oarecare măsură, atunci când nu există bani. Walker concluzionează: „În ciuda titlurilor de ziar senzaţionale, traiul pe baza asistenţei sociale nu reprezintă o opţiune pe care majoritatea oamenilor ar alege-o dacă li s-ar fi oferit o altă alternativă. Majoritatea se află în această situaţie, din cauza vreunui eveniment traumatizant din viaţa lor: pierderea unei slujbe, pierderea unui partener sau instalarea unei boli (Walker, 1994, p. 9).

Oricât de răspândită ar fi, problema dependenţei de ajutorul social a devenit ţinta principală a încercărilor de reformă a instituţiilor de asistenţă socială. Printre cele mai semnificative reforme de acest fel au fost programele de reconversie de la asistenţa socială la muncă, al căror scop este acela de a plasa persoanele care primesc asistenţă publică în noi locuri de muncă. Aceste programe sunt introduse în Marea Britanie şi în alte câteva ţări europene, dar există şi în Statele Unite. De aceea au existat anumite oportunităţi de studiere a implicaţiilor lor.

Daniel Friedlander şi Gary Burtless au studiat patru programe diferite iniţiate de guvern menite să-i încurajeze pe cei care beneficiază de pe urma ajutoarelor sociale să se angajeze în câmpul muncii. Programele erau oarecum asemănătoare. Ele le ofereau stimulente financiare celor care primeau ajutor social şi căutau în mod activ de lucru, precum şi sfaturi în privinţa tehnicilor de căutare a unui serviciu şi oportunităţi de educaţie şi calificare. Categoriile-ţintă erau îndeosebi copiii familiilor cu un singur părinte din familiile care beneficiau de pe urma programului Ajutor pentru Familiile cu Copii Dependenţi, cel mai mare program de asistenţă care oferă

bani din țară. Friedlander și Burtless au descoperit că programele au avut cu adevărat rezultate. Persoanele implicate în aceste programe au fost capabile fie să se angajeze, fie să înceapă să lucreze mai devreme decât alții care nu au participat la ele. În toate cele patru programe, câștigurile dobândite erau de câteva ori mai mari decât costul net al programului. Totuși, ele au fost mai puțin eficiente în ajutorarea celor care aveau cel mai mult nevoie de ele – cei care nu avuseseră de lucru o lungă perioadă, șomerii pe termen lung.

Programele de reconversie de la asistența socială la muncă sunt menite să ofere o încurajare pozitivă celor care primesc ajutor social pentru a-și găsi de muncă. Dar unii analiști de asistență socială au sugerat că ar trebui adoptată o atitudine drastică față de aceștia. Ei propun ca plățile de ajustare sociale să fie ori reduse ori suspendate complet, în anumite împrejurări. De exemplu, ajutoarele ar putea fi anulate dacă o mamă singură cu un copil ar mai naște un alt copil în perioada în care primește ajutor social. Ideea unor atari scheme este aceea de a anihila condițiile care creează dependența de ajutorul social și îi obligă pe oameni să caute muncă plătită. Criticii afirmă că atari scheme, au șanse să îi facă pe cei ale căror ajutoare sociale sunt diminuate sau desființate, să se îndrepte către delincvență sau prostituție pentru a-și câștiga existența. Până acum au existat doar câteva experiențe de acest fel, și încă nu este posibilă judecarea consecințelor (Friedlander și Burtless, 1994).

Oamenii fără locuințe

Majoritatea oamenilor săraci trăiesc într-un fel de case sau adăposturi permanente. Cei care nu fac acest lucru, adică cei fără case, au devenit locuitorii străzilor orașelor, în ultimii 20 de ani.

„Dincolo de margine" este felul în care Martha Burt descrie problema celor fără case din America (Burt 1993). Burt a început cercetarea acestei probleme în anii '80 în încercarea de a evalua Programul de Urgență pentru Fonduri și Adăpost, organizat pentru a răspunde numărului din ce în ce mai crescut de oameni, care au rămas fără casă sau înfometați, pe parcursul acelei decade. Ea a descoperit că unii dintre ei dormeau în mod deliberat pe străzi, eliberați de constrângerile proprietății și a posesiunilor. Dar marea majoritate nu au această dorință deloc, ei au fost împinși dincolo de margine, în categoria celor fără case, de factori care scapă controlului lor. În momentul în care constată că nu mai au o locuință permanentă, uneori viețile lor se deteriorează și sunt urmate de greutăți și privațiuni. Și în Marea Britanie, cei fără casă pot fi asociați cu un „cerc vicios al străzii" (vezi caseta). Ca și sărăcia, lipsa unei case nu este ușor de definit, așa după cum am putea crede. În urmă cu două generații, majoritatea oamenilor continuau să se gândească la „casă" ca fiind căminul familial. Cei fără case erau considerați drept indivizi care locuiau în pensiuni aflate la periferie. Ei erau denumiți „fără casă" pentru că trăiau singuri și rareori își vedeau familiile sau rudele.

De-a lungul ultimilor 20-30 de ani, mult mai mulți oameni au hotărât să trăiască singuri. De aceea, cei fără casă au fost definiți drept persoane care nu au unde să doarmă și care fie stau temporar în adăposturi pe stradă, fie dorm în locuri care nu sunt destinate locuirii, cum ar fi portalurile, băncile din parc, gările sau clădirile părăsite.

Cine sunt cei fără casă în Marea Britanie? Această categorie este de fapt mixtă. Aproximativ un sfert sunt oameni care şi-au petrecut timpul într-un spital de boli mentale. Cel puţin unii dintre aceşti indivizi ar fi fost pacienţii pe termen lung înainte de anii 1960 când persoanele cu boli mentale cronice au început să fie externate din instituţiile de sănătate ca urmare a schimbării politicii de asistenţă socială. Acest proces de instituţionalizare a fost inspirat de mai mulţi factori. Unul era dorinţa guvernului de a economisi bani – costul întreţinerii persoanelor în spitale de boli mentale, ca şi în celelalte tipuri de spitale, este ridicat. Un alt motiv, mai meritoriu, îl constituia părerea elitei psihiatrilor conform căruia, spitalizarea pe termen lung de cele mai multe ori făcea mai mult rău decât bine. Prin urmare, cei care puteau fi trataţi ambulatoriu trebuiau externaţi din spitale. Rezultatele nu au confirmat speranţele celor care considerau deinstituţionalizarea un pas pozitiv. Anumite spitale au externat oameni care nu aveau unde să se ducă, şi care probabil nu mai trăiseră de foarte mulţi ani în lumea de afară. Deseori, prevederile concrete privind asistenţa ambulatorie au fost deficitare.

Totuşi, majoritatea persoanelor fără casă nu sunt foşti pacienţi cu boli mentale, nefiind nici alcoolici sau consumatori de droguri. Ei sunt oameni care au ajuns pe străzi datorită faptului că au avut parte de probleme personale numeroase (vezi figura 10.2). De exemplu, o femeie poate să divorţeze şi să-şi piardă în acelaşi timp nu doar locuinţa, ci şi şlujba. O persoană tânără poate avea necazuri acasă şi pleacă la oraş fără mijloace de subzistenţă. Cercetările au indicat că cei care sunt cei mai vulnerabili la lipsa de locuinţă sunt oamenii din mediile clasei muncitoare de jos care nu posedă calificare şi au venituri foarte mici. Şomajul pe termen lung reprezintă un indicator major.

Figura 10.2. – Motive pentru lipsa de locuinţe în rândul familiilor fără casă cărora li s-a găsit cazare de către autorităţile locale, Anglia, Ţara Galilor şi Irlanda de Nord, 1994.

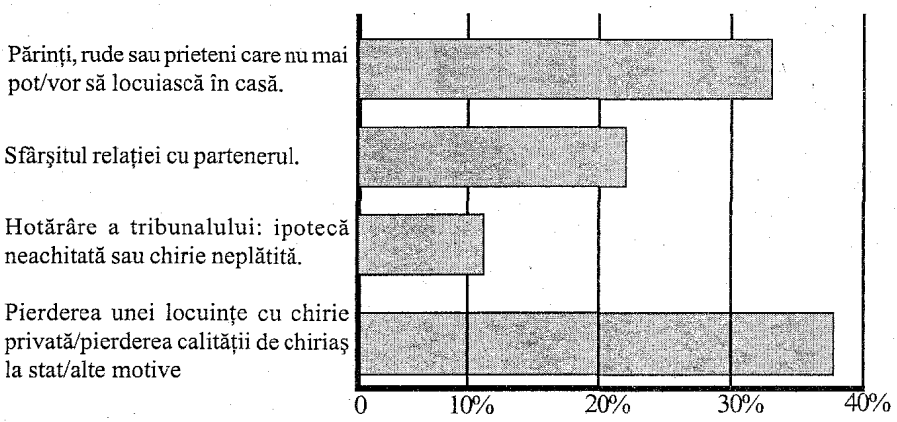

Surse: Departamentul mediului; Oficiul Ţării Galilor, Departamentul Mediului, Irlanda de Nord. După *Social Trends*, 1996, p. 187.

Cercul vicios al străzii

Alocarea locuințelor decente reprezintă doar o parte a soluției problemei celor fără casă. Agențiile de găzduire descoperă tot timpul că mereu aceiași oameni trebuie reinstalați în locuințe.

1 A trăi rudimentar pe străzi sau a fi pe punctul de a face acest lucru

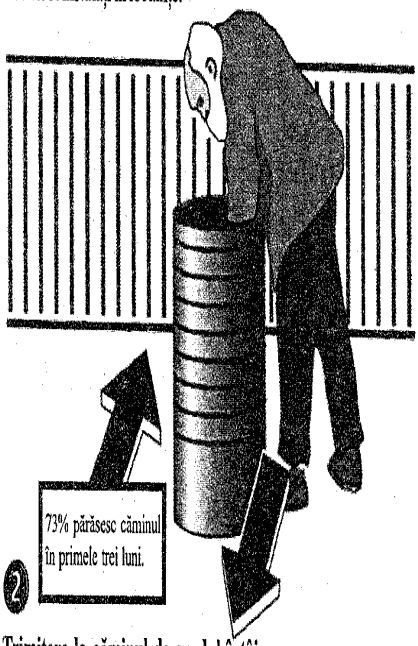

2 Trimitere la căminul de gradul întâi

Unii oameni se duc voluntar la căminul cu acces direct, dar nu există garanția că sunt paturi disponibile. Cei care dorm de multă vreme pe stradă au șanse să fie luați și duși la cămine de către asistenții sociali de la organizații de caritate precum St. Mungo. Apoi ei sunt evaluați pentru un proiect de gradul doi.

Acesta poate dura între câteva săptămâni și doi ani, în funcție de necesitățile persoanei respective și de disponibilitatea locurilor. Mulți se întorc pe străzi, în special cei cu probleme legate de alcool, sănătate mentală și droguri, din pricina faptului că agențiile specializate nu au resurse să acționeze rapid în acest stadiu.

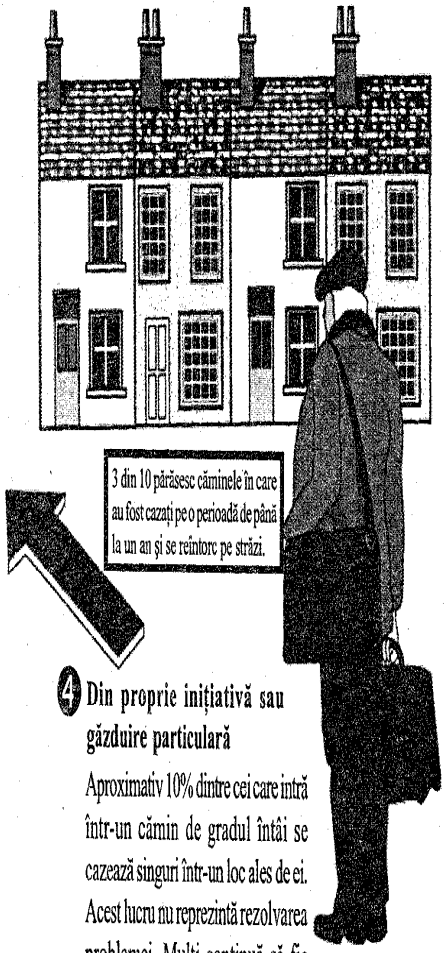

4 Din proprie inițiativă sau găzduire particulară

Aproximativ 10% dintre cei care intră într-un cămin de gradul întâi se cazează singuri într-un loc ales de ei. Acest lucru nu reprezintă rezolvarea problemei. Mulți continuă să fie extrem de vulnerabili și au dificultăți în a se descurca pe cont propriu.

Persoanele cu maladii mentale deseori uită să-și ia medicamentele, iar de multe ori alcoolicii reîncep să bea. Acești oameni consideră că greutăți cum ar fi problemele de relaționare, vecinii zgomotoși și taxele de întreținere încărcate sunt de nedepășit și hotărăsc să se reîntoarcă pe străzi.

19% părăsesc căminul pentru a lua parte la alte proiecte, precum locuințe sociale și cazare comună.

3

Internarea în căminele de gradul doi

Acestea pot fi orice, de la ospicii pentru cei care suferă de maladii terminale și locuințe sociale înregistrate pentru cei bolnavi mental pe termen lung, în care cei fără casă pot fi cazați pentru tot restul vieții, până la locuințe comune, cu chirie redusă, destinate să-i aducă pe cei fără casă din nou în câmpul muncii și să-i determine să se îngrijească singuri.

Sejurul mediu în aceste cămine este de la unu la doi ani.

Sursa: St Mungo's Hostels. După *Guardian Education*, 5 martie 1996; bazat pe grafică originală de Jenny Ridley.

Grupul de acţiuni de cazare Shelter a întocmit câteva cercetări locale şi pe baza acestora a făcut estimări ale numărului celor fără case. Conform amintitului grup, acest număr a crescut cu 300% în perioada 1978-1992. În anul 1995, autorităţile locale din Anglia şi Ţara Galilor au înregistrat 450.000 de persoane care trăiesc fără o rezidenţă semi-permanentă. Însă grupul Shelter consideră că cifra reală este mult mai mare. Statisticile guvernamentale referitoare la „familiile fără casă" care trăiesc cazate temporar sunt înfăţişate în tabelul 10.3.

Chiar dacă acesta nu reprezintă răspunsul complet, majoritatea sociologilor care au studiat problema sunt de acord că prevederea unor forme mai adecvate de locuinţă este de importanţă crucială pentru rezolvarea problemelor celor fără casă, indiferent dacă cazarea este sponsorizată în mod direct de către guvern, sau nu. Aşa după cum încheie Cristopher Joneks în cartea sa, *The Homeless** (1994): „Indiferent de motivul pentru care se află oamenii pe stradă, faptul de a le oferi un loc unde să trăiască care să le confere un minim de intimitate şi de stabilitate reprezintă de obicei lucrul cel mai important pe care îl putem face pentru a le îmbunătăţi viaţa. Fără o locuinţă stabilă, nimic altceva nu are şanse de a funcţiona."

Tabel 10.3. *Familii fără casă care trăiesc cazate temporar în Marea Britanie, 1982-1994 (mii)*

	Pat şi mic dejun	Cămin	Leasing pe termen scurt	Total
1982	2.0	3.7	4.8	10.5
1983	3.0	3.6	4.5	11.1
1984	4.2	4.2	5.3	13.7
1985	5.7	5.0	6.7	17.4
1986	9.4	5.0	8.3	22.7
1987	10.6	5.7	10.5	26.8
1988	11.2	6.8	14.2	32.2
1989	12.0	8.6	19.9	40.5
1990	11.7	10.4	27.0	49.1
1991	12.9	11.7	39.7	64.3
1992	8.4	12.6	46.6	67.6
1993	5.4	11.9	40.7	58.0
1994	4.7	11.9	35.7	52.3

Sursa: Departamentul Mediului; Oficiul Ţării Galilor, Oficiul Scoţian. După *Social Trends*, 1996, p. 187.

CLASĂ, INEGALITATE ŞI COMPETITIVITATE ECONOMICĂ

Inegalităţile între cei săraci şi cei bogaţi s-au răspândit în Marea Britanie pe parcursul ultimelor două decenii. Reprezintă oare inegalitatea de clasă din ce în ce mai accentuată un preţ care trebuie plătit pentru asigurarea dezvoltării economice? Această presupunere a fost deosebit de populară în timpul guvernării Thatcher. Se argumenta că, faptul de a căuta să se îmbogăţească, creează dezvoltarea economică

* *Cei fără casă* (n.t.).

pentru că reprezintă o forță motivantă care încurajează inovația și progresul. Dar există foarte multe dovezi care infirmă această presupunere. În cartea sa *Capitalism vs Capitalism* (1993), Michel Albert compară într-o manieră sistematică două modele de întreprindere și de organizare economică. Unul, pe care îl denumește „modelul american" (dar care se aplică de asemenea Marii Britanii), se bazează pe piețe în mare măsură nereglate și pe niveluri scăzute de sistemele de asistență socială de stat, și este caracterizat printr-un grad înalt al inegalității economice între cei bogați și cei săraci. Celălalt este denumit „modelul Rinului", datorită faptului că se întemeiază pe tipul de sistem economic care se găsește în țări aflate în apropierea fluviului Rin din Europa – Germania, Elveția și Olanda – cu toate că are importante calități în comun cu Japonia și alte economii prospere din Asia.

În modelul Rinului, interesele colective au tendința de a le acoperi pe cele individuale. Aceste societăți nu sunt individualiste la modul agresiv. Comunitățile din care fac parte indivizii, indiferent dacă sunt întreprinderi, orașe mici sau sindicate, sunt considerate a fi cruciale în asigurarea stabilității. Lucru deosebit de important, țările din modelul Rinului sunt societăți egalitariste, diferențele dintre cei bogați și cei săraci sunt mai reduse decât în Marea Britanie sau Statele Unite.

Modelul Rinului a fost mai prosper decât cel american în cadrul competiției economice globale, susține Albert, în mare măsură datorită caracterului său egalitarist. Opinia lui Albert este sprijinită de studiul țărilor asiatice prospere, precum Japonia, Singapore, Coreea de Sud și Taiwan, în ultimii 30 de ani. Țări în care inegalitățile sunt relativ mai scăzute în ansamblu au prosperat mai mult decât cele în care diviziunile dintre bogați și săraci sunt mai accentuate. Faptul de a-i include pe oamenii săraci în societate și nu de a-i îndepărta de ea probabil că le oferă acestora mijloacele și voința de a-și îmbunătăți puterea de câștig. Relația dintre inegalitate și creștere economică, rămâne însă controversată.

CONCLUZIE

Inegalitățile economice reprezintă o caracteristică persistentă a tuturor sistemelor sociale cu excepția societăților de culegători și vânători – în care însă se produceau puține bogății. Diviziunile de clasă formează miezul inegalităților economice în societățile moderne. Clasa exercită o puternică influență în viețile noastre. Dar activitățile noastre nu sunt complet determinate de diviziunile de clasă: mulți oameni demonstrează un anumit grad de mobilitate socială. Alții, însă, se află în situații de sărăcie foarte greu de depășit. Sărăcia relativă este de fapt o măsură a inegalității; societatea britanică are tendința de a fi mai inegală decât majoritatea celorlalte societăți occidentale. Unii au afirmat că atari niveluri de inegalitate, nu încurajează dezvoltarea economică, au tendința de a acționa împotriva ei. Combaterea sărăciei și a lipsei de speranță, care este cu siguranță de dorit, în sine, ar putea ajuta Marea Britanie să fie mai competitivă în cadrul economiei globale.

REZUMAT

❶ Stratificarea socială se referă la divizarea societății în puteri sau state. Atunci când vorbim de stratificare socială, atragem atenția asupra pozițiilor inegale ocupate de indivizi în societate. Stratificarea conform genului și vârstei se întâlnește în toate societățile. În societățile tradiționale dezvoltate și țările industrializate din prezent există o stratificare în termeni de bogăție, proprietate și acces la bunurile material și produsele culturale.

❷ Se pot distinge patru tipuri majore de sisteme de stratificare: sclavia, casta, starea și clasa. În timp ce primele trei depind de inegalitățile sancționate din punct de vedere legal sau religios, diviziunile de clasă nu sunt recunoscute în mod „oficial", ci izvorăsc din factorii economici care afectează material circumstanțele existenței umane.

❸ Teoriile cele mai însemnate și influente despre stratificare sunt cele dezvoltate de către Marx și Weber. Marx pune accentul principal pe clasă, pe care el o consideră a fi o caracteristică obiectivă a structurii economice a societății. El sesizează o desprindere fundamentală între cei care posedă capital și muncitorii care nu posedă capital. Weber acceptă o opinie similară, dar distinge două alte aspecte ale stratificării, statutul și partidul. Statutul se referă la stima sau „onoarea socială" acordată indivizilor sau grupurilor; partidul se referă la mobilizarea activă a grupurilor pentru asigurarea unor țeluri definite.

❹ Majoritatea oamenilor din societățile moderne sunt mai bogați astăzi decât în urmă cu câteva generații, cu toate că distribuția averii și a venitului rămâne una inegală. Cei avuți folosesc diferite mijloace pentru a-și transmite proprietățile de la o generație la alta. Averea se referă la toate bunurile pe care le stăpânesc indivizii: bani lichizi, economii și conturi curente, investiții în acțiuni, obligațiuni și proprietăți, și alte investiții. Venitul se referă la salariilor rezultate de pe urma ocupațiilor plătite, plus banii rezultați din investiții.

❺ Posedarea unor substanțiale sume de bani îndeosebi atunci când averea este trecută de la o generație la alta reprezintă principala caracteristică care deosebește clasa de sus de alte grupuri de clasă din societate. Clasa de mijloc este compusă în mare parte din cei care au ocupații de tip gulere albe, dar poate fi împărțită în vechea clasă de mijloc (cum sunt proprietarii de afaceri), clasa mijlocie de sus (experți și manageri) și clasa mijlocie de jos (personal funcționăresc, profesori, infirmiere, etc.). Clasa muncitorească este compusă din oameni care sunt angajați în slujbe de tip gulere albastre sau manuale. Subclasa este alcătuită din cei care sunt săraci și nu au o ocupație. Majoritatea celor din subclasă provin din grupuri etnice minoritare.

❻ Fiecare dintre aceste grupuri de clasă este afectat de schimbare. Ca urmare a schimbărilor în structura ocupațională, clasa muncitoare se contractă, în

comparaţie cu alte clase. O controversă deosebit de importantă se concentrează asupra gradului în care se dezvoltă o subclasă dezafectată şi fără rădăcini.

7. Analizele referitoare la stratificare au fost în mod tradiţional efectuată dintr-un punct de vedere masculin. Acest lucru se datorează în parte presupunerii că inegalităţile de gen reflectă pur şi simplu diferenţe de clasă; această presupunere este discutabilă în cel mai înalt grad. În societăţile moderne, genul influenţează stratificarea într-o anumită măsură în mod independent de clasă.

8. Poziţia de clasă a unui individ este cel puţin parţial dobândită; ea nu este pur şi simplu „dată" de la naştere. Mobilitatea socială, atât în sus cât şi în jos în structura de clasă reprezintă o trăsătură destul de comună.

9. În studiul mobilităţii sociale, se face o distincţie între mobilitatea intra-generaţională şi cea inter-generaţională. Prima se referă la mişcarea în susul sau în josul scării sociale pe parcursul vieţii de muncitor a unui individ. Cea de-a doua se preocupă de mişcarea peste generaţii, ca în cazul în care un fiu sau o fiică dintr-un mediu de tip gulere albastre devine un/o expert/ă. Mobilitatea socială are în cea mai mare parte amploare limitată. Majoritatea oamenilor rămân aproape de nivelul familiilor din care provin, cu toate că în ultimii ani expansiunea slujbelor de tip gulere albe a oferit oportunitatea unei considerabile mobilităţi ascendente de mică amploare.

10. Sărăcia rămâne răspândită în cadrul naţiunilor bogate. Există două metode de evaluare a sărăciei: una implică noţiunea de „sărăcie de subzistenţă", care este o lipsă a resurselor de bază necesare menţinerii sănătăţii şi funcţionării efective a trupului; cealaltă, „sărăcia relativă", implică evaluarea deosebirilor dintre condiţiile de trai ale unor grupuri şi cele pe care le are majoritatea populaţiei. Inegalitatea economică poate fi relevantă pentru competitivitatea unei ţări în cadrul economiei globale. Unii pretind că cele mai prospere ţări industrializate din economia mondială au tendinţa de a fi cele în care inegalităţile sunt relativ scăzute.

LECTURI SUPLIMENTARE

Richard Breen şi **David Rottman**, *Class Stratification*, (London, Harvester Wheatsheaf, 1995). O trecere actualizată în revistă a claselor sociale.

T. Butler şi **M. Savage**, *Social Change and the Middle Classes* (London, UCL Press, 1995). O analiză a tendinţelor recente din dezvoltarea claselor de mijloc.

Rosemary Crampton, *Class and Stratification* (Cambridge, Polity Press, 1993). O trecere în revistă cuprinzătoare a abordărilor teoretice şi metodologice a studierii clasei şi stratificării care au fost dezvoltate după cel de-al doilea război mondial.

Robert Erikson şi **John Goldthorpe**, *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industiral Societies* (Oxford, Clarendon Press, 1993). O analiză istorică a mobilităţii sociale în Europa secolului al XX-lea.

Frank Field, *Losing Out: The Emergence of Britain's Underclass* (Oxford, Blackwell, 1989). O discuţie despre problema subclasei în Marea Britanie, scrisă de către un proeminent membru al parlamentului.

David Lockwood, *The Black Coated Worker: A Study in Class Consciousness* (Oxford, Oxford University Press, 1989). O reeditare a unui studiu clasic despre clasă, urmat de o substanţială postfaţă.

Peter Saunders, *Social Class and Stratification* (London, Routledge, 1990). Un text scurt şi accesibil care se ocupă de principalele aspecte ale studiului clasei şi stratificării.

John Westergaard, *Who Gets What?* (Cambridge, Polity Press, 1995). O pledoarie în sprijinul importanţei continue al analizei clasei pentru studiul societăţilor contemporane.

TERMENI IMPORTANŢI

- *sclavie*
- *castă*
- *stare*
- *clasă de sus*
- *clasă de mijloc*
- *clasă muncitoare*
- *ţărani*
- *capitalişti*
- *plusvaloare*
- *clase de tranziţie*
- *prestigiu*
- *grupuri paria*
- *poziţii de clasă contradictorii*
- *închidere socială*
- *avere*
- *venit*
- *subclasă*
- *mobilitate verticală*
- *mobilitate laterală*
- *mobilitate intrageneraţională*
- *mobilitate intergeneraţională*
- *mobilitate descendentă*
- *sărăcie absolută*
- *sărăcie relativă*
- *dependenţă de ajutorul social*
- *mijloace de producţie*
- *statut*
- *partid*

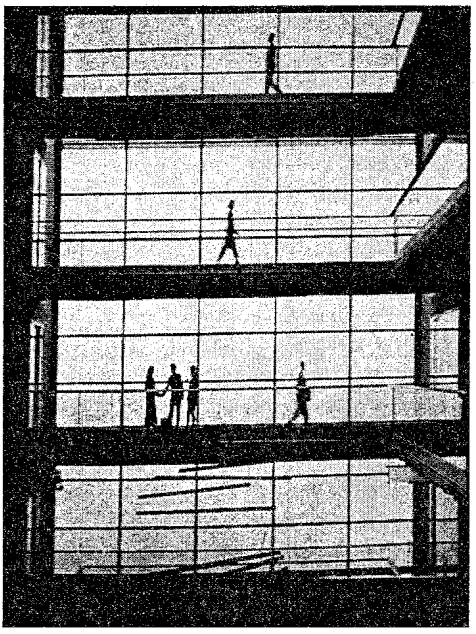

11. ORGANIZAȚIILE MODERNE

CONCEPTE DE BAZĂ

ORGANIZAȚIILE ȘI VIAȚA MODERNĂ

TEORII DESPRE ORGANIZAȚII
Teoriile lui Weber despre birocrație • Relațiile formale și informale din interiorul birocrațiilor • Cadrul fizic al organizațiilor • Teoria lui Michel Foucault despre organizații: controlul timpului și al spațiului • Supravegherea în cadrul organizațiilor • Sub supraveghere • Închisoarea • Birocrația și democrația

DEPĂȘIREA BIROCRAȚIEI?
Modelul japonez

INFLUENȚA MARILOR CORPORAȚII
Extinderea corporațiilor transnaționale • Tipuri de corporații transnaționale • Curente noi: redimensionarea și descentralizarea • Organizațiile ca rețele

REORGANIZAREA TEHNOLOGIILOR ȘI A ORGANIZAȚIILOR MODERNE

CONCLUZII

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• organizaţie • birocraţie • relaţii formale
• relaţii informale • grupuri sociale

Cândva, cu toţii ne năşteam acasă. Femeile năşteau practic, întotdeauna acolo unde şi locuiau, iar oamenii acordau o mare importanţă locului anume unde se născuseră – în comunitatea locală sau sat, în această casă sau în cealaltă, în această cameră sau în cealaltă. De obicei, naşterea se producea în camera mare sau sufrageria casei locuite. De îndată ce începeau primele contracţii ale viitoarei mame, femeile din partea locului se aduna ca să o asiste. De obicei, femeile năşteau în faţa focului din cămin, mai ales dacă afară era frig. Se aduceau paie care se împrăştiau pe jos, aşa cum se proceda în staul, atunci când se năştea un viţel.

La naştere, femeile nu aveau alt ajutor decât acela pe care comunitatea îl putea oferi. Timp de secole, ideea de a chema pe cineva din afara comunităţii în ajutor a fost străină gândirii femeilor de la sate. „Femeile se ajută între ele" şi „ajutorul reciproc" sunt formule care se regăsesc constant în scrierile preoţilor şi ale funcţionarilor care înregistrau naşterile în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea. Personajul principal era moaşa, o femeie cu experienţă în materie de asistare a naşterilor. Moaşa era, de regulă, cunoscută ca „mama bună": ea era aceea care putea ameliora durerile şi problemele femeilor mai tinere, în momentele cheie ale sarcinii şi la naşterea propriu-zisă. Un document datat în Franţa, în 1820, menţionează calităţile pe care trebuia să le posede moaşa. Aceasta trebuia să fie „puternică, robustă, iute, agilă, fără defecte fizice, cu mâini lungi şi pricepute". Latura spirituală era la fel de importantă: ea trebuia să fie „virtuoasă, discretă, prudentă, educată şi cu maniere decente" (Gelis, 1991).

Până în anii '50, majoritatea britanicilor s-au născut în propriile lor case, iar moaşa continua să joace un rol important în viaţa lor. Dar azi, obiceiul de a naşte la spital a devenit un fapt obişnuit, iar această schimbare a condus la unele transformări importante. Puţini dintre noi mai resimţim vreo legătură emoţională cu locul naşterii noastre. Şi de ce am resimţi-o? Locul acela este de-acum un spital larg, impersonal. După ce au existat secole de-a rândul, moaşe, în prezent acestea, fie că au dispărut complet, fie pur şi simplu mai joacă un rol secundar în primele faze ale sarcinii. Naşterea în sine este controlată şi monitorizată de către specialiştii din spital – doctori, asistente medicale şi alt personal medical.

ORGANIZAŢIILE ŞI VIAŢA MODERNĂ

Un spital modern poate fi un bun exemplu de organizaţie. O ORGANIZAŢIE este un grup mare de persoane, structurat într-un mod impersonal şi care are menirea

de a asigura anumite obiective specifice; în cazul spitalului, aceste obiective sunt îngrijirea bolilor şi asigurarea diferitelor forme de tratament medical.

În vremurile noastre, organizaţiile joacă un rol mult mai important în viaţa noastră zilnică decât în vreo altă epocă anterioară. În afara faptului că acestea contribuie la actul nostru de naştere, ele ne marchează traiectoria în viaţă şi ne însoţesc şi atunci când o părăsim. Chiar înainte de a ne naşte, mamele noastre, şi probabil şi taţii noştri, au fost cuprinşi în programe de pregătire, controale de sarcină etc., întreprinse de spitale şi alte organizaţii medicale. Fiecare copil născut azi este înregistrat de către organizaţii guvernamentale, care colectează informaţii despre noi, de la naştere şi până la moarte. Astăzi, majoritatea oamenilor decedează la spital şi nu acasă, cum se întâmpla altădată, iar fiecare deces trebuie înregistrat formal de către organizaţii guvernamentale.

De fiecare dată când folosim telefonul, deschidem robinetul, aprindem televizorul sau călătorim cu o maşină, ne aflăm în contact cu, şi în oarecare măsură depindem de, anumite organizaţii. De obicei, acest lucru înseamnă mai multe organizaţii, aflate toate într-o interacţiune directă, atât între ele cât şi cu noi. De exemplu, compania furnizoare de apă ne oferă convingerea că, atunci când vom răsuci robinetul, va începe să curgă apa. Dar ea este dependentă de alte organizaţii, cum ar fi cele care construiesc şi repară rezervoarele, care la rândul lor depind de altele... Deschidem robinetul acasă, dar apa vine probabil de la mulţi kilometri depărtare. Compania furnizoare de apă, sau mai bine zis grupul de companii furnizoare de apă, sunt nu doar furnizorii noştri, ci şi ai altor zeci de milioane de oameni simultan. Putem înmulţi de zeci de ori efortul companiei, căci aprovizionarea constantă cu apă reprezintă doar unul dintre modurile în care suntem dependenţi de organizaţii.

Trebuie să ţinem cont de faptul că, de-a lungul istoriei umanităţii, înainte ca nivelul dezvoltării organizaţiilor să devină atât de ridicat ca azi, oamenii nu se puteau folosi de aspecte ale vieţii pe care acum aproape le ignorăm. De exemplu, acum un secol, în Marea Britanie, puţine case erau dotate cu canalizare, iar o bună parte din apa folosită era poluată şi purtătoare de numeroase boli şi epidemii. Chiar şi azi, pe arii extinse din societăţile cele mai puţin dezvoltate (de exemplu, Asia sau Africa), nu există canalizare; oamenii aduc apa în fiecare zi de la un izvor sau puţ, iar aceasta poate conţine bacterii care răspândesc boli. În societăţile moderne, apa potabilă este verificată cu rigurozitate împotriva contaminării; aceasta implică şi mai multe organizaţii – şi anume autorităţile răspunzătoare de standardele de sănătate.

Dar influenţa copleşitoare pe care organizaţiile au ajuns să o exercite asupra vieţii noastre nu poate fi concepută întru totul ca fiind benefică. Organizaţiile au adesea ca efect faptul că nu putem deţine control asupra lucrurilor şi le pun sub controlul unor funcţionari sau experţi, asupra cărora nu putem avea vreo influenţă. De exemplu, *ni se cere* tuturor de către guvern să facem anumite lucruri – să plătim taxe, să ne conformăm legilor, să luptăm în război – sau să suportăm anumite pedepse. Ca surse de putere socială, organizaţiile pot supune astfel individul unor imperative cărora nu li se poate împotrivi.

În acest capitol ne vom ocupa de apariția organizațiilor moderne și de consecințele dezvoltării lor în viața noastră de azi. Vom analiza mai întâi ideile a doi autori care au avut un impact deosebit de puternic asupra gândirii sociologilor referitoare la organizații: Max Weber și Michel Foucault. Ne vom îndrepta atenția apoi asupra unora dintre modurile de funcționare a organizațiilor – fie că sunt corporații de afaceri sau spitale, școli sau agenții guvernamentale, universități sau închisori – și vom studia diferențele care există între aceste diferite tipuri. Vom acorda o atenție deosebită marilor organizații de afaceri, care operează tot mai mult pe scară mondială. În încheiere vom observa în ce măsură corporațiile de afaceri și alte organizații din societatea modernă sunt supuse proceselor majore de schimbare.

TEORII DESPRE ORGANIZAȚII

Max Weber a formulat prima interpretare sistematică asupra apariției organizațiilor moderne. El susținea că organizațiile sunt modalități de coordonare a activităților umane sau a bunurilor produse de oameni, într-un mod stabil în spațiu și timp. Weber sublinia că dezvoltarea organizațiilor depinde de controlul informației, punând accentul pe importanța centrală a scrisului în acest proces: o organizație are nevoie de reguli scrise pentru a funcționa și de dosare în care să fie stocată „memoria" ei. Weber considera organizațiile ca fiind puternic ierarhice, puterea tinzând să se concentreze către vârf. În acest capitol vom examina dacă teoriile lui Weber sunt veridice. Dacă da, faptul este de o majoră importanță pentru noi toți, întrucât Weber detecta atât o luptă, cât și o legătură între organizațiile moderne și democrație, despre care credea că are consecințe complexe asupra vieții sociale.

Teoriile lui Weber despre birocrație

➲ Toate organizațiile de mare întindere, după opinia lui Weber, tind prin natura lor să fie birocratice. Cuvântul „birocrație" a fost inventat de către Monsieur de Gournay în anul 1745, care a adăugat cuvântului „birou", însemnând atât încăperea cât și masa de scris, un termen derivat din verbul grecesc „a conduce". BIROCRAȚIA ar însemna deci conducerea de către **funcționari**. Birocrația ca termen a fost aplicată mai întâi doar funcționarilor guvernamentali, dar treptat a fost extinsă pentru a defini organizațiile mari în general.

Conceptul a fost de la bun început folosit într-un mod disprețuitor. De Gournay vorbea despre puterile crescânde ale funcționarilor ca despre „o boală numită biromanie". Romancierul francez Honoré de Balzac considera birocrația „o putere uriașă deținută de pigmei". Acest gen de opinie s-a menținut până în zilele noastre: birocrația este frecvent asociată cu hârțogăria, ineficiența și risipa. Însă alți autori au prezentat birocrația într-o lumină diferită, ca un model al grijii, preciziei și eficienței administrative. Birocrația, susțin ei, este în realitatea cea mai eficientă formă de organizare pe care au conceput-o oamenii deoarece, toate sarcinile sunt reglementate prin reguli stricte de procedură. Poziția lui Weber asupra birocrației se situează undeva între aceste două extreme.

Un număr limitat de organizații birocratice, evidența Weber, au existat și în societățile tradiționale. De exemplu, sistemul funcționăresc birocratic din China imperială era responsabil pentru afacerile generale ale guvernării. Dar birocrațiile s-au dezvoltat pe deplin abia în vremurile moderne.

După Weber, expansiunea birocrației este inevitabilă în societățile moderne; autoritatea birocratică este singurul mod de adaptare la cerințele administrative ale sistemelor sociale de mare întindere. Totuși, Weber considera că birocrația prezintă multe neajunsuri importante, care au implicații semnificative în viața socială modernă.

Pentru a studia originile și natura expansiunii organizațiilor birocratice, Weber a construit un **tip ideal** de birocrație. (Aici „ideal" nu se referă la ceea ce este de dorit, ci la o formă pură de organizare birocratică. Un tip ideal este o descriere abstractă, construită prin accentuarea anumitor trăsături preluate din cazuri reale, astfel încât să evidențieze cele mai esențiale caracteristici ale lor.) Weber a enumerat mai multe caracteristici ale tipului ideal de birocrație (1978):

- *Ierarhia clar demarcată a autorității.* Astfel, sarcinile în cadrul organizației sunt distribuite ca „obligații oficiale". Birocrația arată ca o piramidă, având poziția de cea mai mare autoritate în vârf. Există un lanț al comenzilor de la vârf către bază, care face posibilă coordonarea luării de decizii. Fiecare înalt funcționar controlează și supervizează pe cel aflat pe o treaptă inferioară lui, în cadrul ierarhiei.
- *Comportamentul funcționarilor de la toate nivelurile organizației este reglementat prin reguli scrise.* Aceasta nu înseamnă că obligațiile birocratice sunt doar o problemă de rutină. Cu cât este funcționarul deținea o funcție mai înaltă, cu atât mai mult regulile tind să cuprindă o mai mare varietate de cazuri, presupunând flexibilitate în interpretarea lor.
- *Funcționarii sunt salariați, angajați cu normă întreagă.* Fiecărei slujbe din interiorul ierarhie, îi corespunde un salariu stabilit, fix. Indivizii pot face carieră în interiorul organizației. Promovarea este posibilă pe baza competenței, a experienței sau a celor două calități laolaltă.
- *Separarea sarcinilor funcționarului din interiorul organizației de viața lui personală.* Viața de familie a funcționarului este distinctă de activitățile de la locul de muncă, fiind și fizic separată de el.
- *Nici un membru al organizației nu posedă resursele materiale cu care operează.* Dezvoltarea birocrației, după Weber, separă muncitorii de controlul asupra mijloacelor lor de producție. În comunitățile tradiționale, fermierii și meșteșugarii aveau de obicei, controlul asupra propriilor lor procese de producție și erau posesorii uneltelor folosite. În birocrații, funcționarii nu posedă birourile în care lucrează, mesele la care stau sau logistica pe care o folosesc.

Weber credea că, cu cât o organizație se apropie mai mult de tipul de birocrație ideală, cu atât va fi mai eficientă în urmărirea obiectivelor pentru care a fost înființată. El punea adesea în legătură munca la birou cu aparatura sofisticată.

Relațiile formale și informale din interiorul birocrațiilor

➲ În analiza sa asupra birocrației, Weber acorda un loc aparte RELAȚIILOR FORMALE din cadrul organizațiilor, relații dintre oameni așa cum sunt stabilite de regulile organizației (vezi exemple în fig. 11.1). Weber nu punea accent pe conexiunile informale și micile relații de grup care pot exista în orice organizație. Dar în birocrații, modul informal de operare permite adeseori o flexibilitate care nu ar putea fi obținută altfel.

➲ Într-un studiu devenit clasic, Peter Blau a studiat RELAȚIILE INFORMALE dintr-o organizație guvernamentală, care avea ca sarcină investigarea posibililor evazioniști fiscali (Blau, 1963). Agenții care descopereau probleme de evaziune fiscală pe care nu le stăpâneau îndeaproape trebuia să le discute cu superiorul lor direct; regulile de procedură stabileau că nu aveau voie să consulte colegi care lucrau având același nivel ca și ei. Majoritatea funcționarilor erau însă reticenți în a se apropia de superiorii lor, întrucât aveau impresia că aceasta ar putea sugera o lipsă de competență din partea lor și le-ar reduce șansele de promovare. Astfel aceștia se consultau de obicei între ei, încălcând regulile oficiale. Aceasta nu numai că le permitea să obțină sfaturi concrete, ci le și diminua temerile legate de lucrul individual. O rețea coerentă de legături de loialitate este un prim nivel al GRUPULUI SOCIAL, care apare în rândul celor ce lucrează la același nivel.

Figura 11.1. – Relațiile formale din cadrul organizațiilor

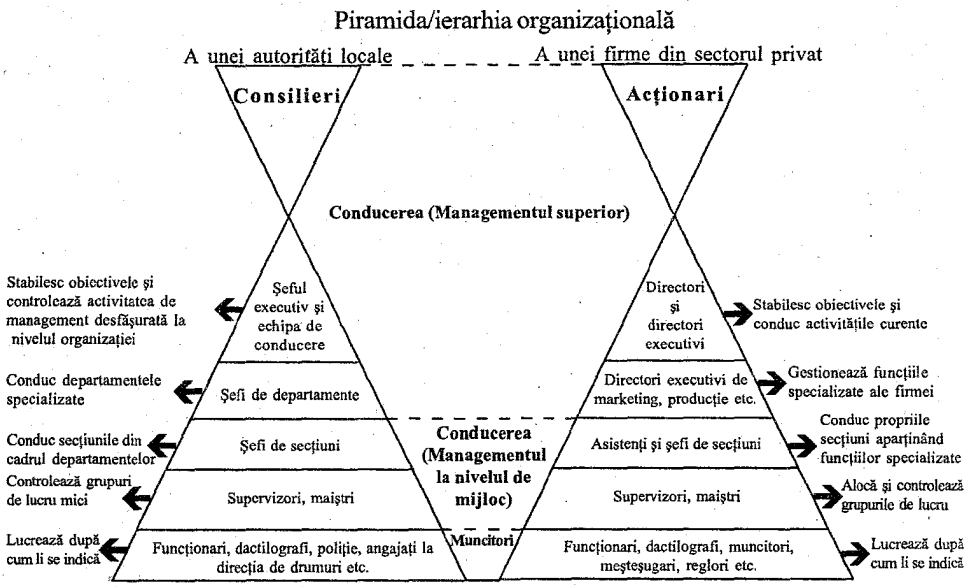

Sursa: Shaun Gregson și Frank Livesey, *Organizations and Management Behaviour*, 1993.

Problemele cu care se confruntau aceşti lucrători, concluziona Blau, erau drept urmare rezolvate într-un mod mult mai eficient. Grupul era capabil să conceapă proceduri informale care permiteau iniţiativă şi o mai mare responsabilitate decât erau prevăzute în regulile formale ale organizaţiei.

Reţele informale tind să apară la toate nivelurile organizaţiilor. La vârf, legăturile şi conexiunile personale pot fi mai importante, decât situaţiile formale în care ar trebui să se ia deciziile. De exemplu, se presupune că politicile corporaţiilor de afaceri se stabilesc în şedinţele consiliului de administraţie, de către directori şi deţinătorii principali de acţiuni. În practică, adesea doar câţiva dintre membrii consiliului conduc cu adevărat corporaţia, expunându-şi deciziile informal şi aşteptând decizia consiliului. Reţelele informale de acest tip se pot întinde de asemenea, peste corporaţii diferite. Directorii diferitelor firme se consultă adesea între ei într-un mod informal şi pot face parte din aceleaşi cluburi sau asociaţii cu scopuri recreative.

A decide până la ce punct procedurile informale contribuie sau împiedică eficienţa organizaţiilor este un lucru dificil. Sistemele care seamănă cu tipul ideal al lui Weber tind să dea naştere unei adevărate încrengături de modalităţi neoficiale de a rezolva problemele. Aceasta se întâmplă în parte deoarece lipsa de flexibilitate poate fi contracarată printr-o ocolire neoficială a regulilor formale. Pentru cei cu slujbe plicticoase, procedurile informale ajută adesea la crearea unui mediu de lucru satisfăcător. Conexiunile informale dintre înalţii funcţionari pot fi eficiente în moduri care să ajute organizaţia în întregul ei. Pe de altă parte, aceşti funcţionari pot fi mai preocupaţi să promoveze sau să-şi protejeze propriile interese decât pe cele ale organizaţiei.

Cadrul fizic al organizaţiilor

Majoritatea organizaţiilor moderne funcţionează în cadre fizice special concepute. Clădirea care adăposteşte o anumită organizaţie are trăsături specifice, relevante pentru activitatea organizaţiei respective dar are importante caracteristici arhitecturale comune şi clădirilor altor organizaţii. De exemplu, arhitectura unui spital diferă în unele privinţe de cea a unei firme de afaceri sau a unei şcoli. Pavilioanele separate ale spitalului, cabinetele de consultaţii, sălile de operaţie şi oficiile dau întregii clădiri un aspect anume, în timp ce o şcoală poate fi alcătuită din săli de clasă, laboratoare, săli de sport. Şi totuşi există o asemănare generală: amândouă conţin coridoare cu uşi de intrare şi folosesc peste tot decoraţii şi mobilier standardizat. Lăsând la o parte ţinuta vestimentară diferită a oamenilor care se află acolo, clădirile în care sunt de obicei, organizaţii moderne au o oarecare asemănătoare între ele. Şi adesea arată asemănător chiar şi din afară, nu doar în interior. Se poate ca trecând pe lângă o clădire să ne întrebăm: „Aceasta este o şcoală?" şi să primim răspunsul: „Nu, este un spital"? Deşi sunt necesare serioase modificări interioare, se poate întâmpla ca o şcoală să preia la un moment dat, o clădire care a adăpostit cândva un spital.

Teoria lui Michel Foucault despre organizații: controlul timpului și al spațiului

Michel Foucault a demonstrat că arhitectura unei organizații este direct legată de structura ei socială și de sistemul de autoritate (Foucault, 1970, 1979). Studiind caracteristicile fizice ale organizațiilor, putem surprinde noi puncte de vedere asupra problemelor analizate de Weber. Birourile despre care Weber vorbea la modul abstract sunt totodată decoruri arhitecturale – încăperi, separate prin coridoare – în interiorul organizațiilor. Clădirile firmelor mari sunt construite uneori chiar în sensul fizic ca o ierarhie, în care cu cât poziția cuiva în ierarhia autorității este mai înaltă, cu atât biroul său se află mai sus; sintagma „etajul de sus" este folosită uneori pentru a desemna pe cei care dețin puterea supremă în organizație.

În multe alte sensuri, geografia unei organizații afectează funcționarea ei, mai ales acolo unde sistemele se bazează esențialmente pe relațiile informale. Proximitatea fizică facilitează formarea grupurilor primare, în timp ce distanțarea fizică poate polariza grupurile, ducând la o atitudine de opoziție între „ei" și „noi" între departamente.

Supravegherea în cadrul organizațiilor

Modul de dispunere al camerelor, holurilor și al spațiilor deschise din clădirea unei organizații poate oferi indicii de bază asupra sistemului de operare al autorităților sale. În unele organizații, grupurile de oameni lucrează în comun, în încăperi necompartimentate. Datorită naturii plicticoase, repetitive a unor tipuri de muncă industrială, cum ar fi liniile de producție-asamblare, este necesară supravegherea permanentă pentru a se asigura că muncitorii mențin ritmul lucrului. Același lucru este adesea adevărat pentru munca de rutină pe care o fac dactilografele, care stau laolaltă în camere comune, de unde activitatea poate fi supravegheată de către superiori. Foucault punea mare accent pe măsura în care vizibilitatea sau lipsa ei, în decorul arhitectural al organizațiilor moderne, influențează sau determină elementele de autoritate. Vizibilitatea face ca subordonații să fie supuși cu ușurință la ceea ce Foucault numea **supraveghere**, adică supervizarea activităților. În organizațiile din interiorul organizațiilor moderne, toată lumea, chiar și cei aflați în poziții relativ înalte de autoritate, este supusă supravegherii; cu cât o persoană este situată mai jos, cu atât este observat mai îndeaproape comportamentul ei.

Supravegherea îmbracă două forme. Una este urmărirea directă a muncii subordonaților de către superiori. Să luăm exemplul unei clase dintr-o școală. Elevii stau la mese sau pupitre, de obicei dispuse în rânduri, putând fi văzuți toți de către profesor. Copiii trebuie să pară activi sau absorbiți în munca lor. Desigur, în ce măsură se întâmplă cu adevărat acest lucru în practică, depinde de priceperea profesorului și de înclinația copiilor de a se conforma cu ceea ce se așteaptă de la ei.

Cel de-al doilea tip de supraveghere este mai subtil, dar la fel de important. El constă în deținerea de dosare, cataloage sau fișe despre viața oamenilor. Weber a

înțeles importanța înregistrărilor scrise (astăzi cel mai adesea computerizate) pentru organizațiile moderne, dar nu a explorat îndeajuns modul în care pot fi ele folosite pentru a reglementa comportamentul. Carnetele cu însemnări angajaților oferă adesea istoria completă a muncii lor, înregistrând detalii personale cât și evaluări ale caracterului. Aceste cărți de muncă sunt folosite pentru a monitoriza comportamentul angajaților și poate asigura recomandarea în vederea promovării. În multe firme de afaceri, indivizii de la fiecare nivel al organizației prezintă anual un raport asupra performanței celor aflați direct în subordinea lor. Cataloagele școală și din colegii sunt de asemenea folosite pentru a monitoriza performanța indivizilor, pe parcursul etapelor organizației.

Organizațiile nu pot opera eficient dacă munca angajaților nu se desfășoară în mod corespunzător. În firmele de afaceri, așa cum arată Weber, oamenilor li se cere să respecte un program fix. Activitatea trebuie coordonată constant în timp și spațiu, ceea ce se obține atât prin dispunerea fizică cât și prin orarul precis și detaliat al programului. Orarele reglementează activitățile în timp și spațiu – sau, așa cum spunea Foucault, ele „distribuie corpurile în mod eficient" în cadrul organizației. Orarele reprezintă condiția disciplinei organizaționale, deoarece ele canalizează în aceeași direcție activitatea unui mare număr de oameni. Dacă o universitate nu ar respecta un orar strict de cursuri, de exemplu, s-ar prăbuși în scurtă vreme într-un haos total. Orarul face posibilă folosirea intensivă a timpului și spațiului: fiecare din ele poate corela mulți alți oameni în numeroase activități.

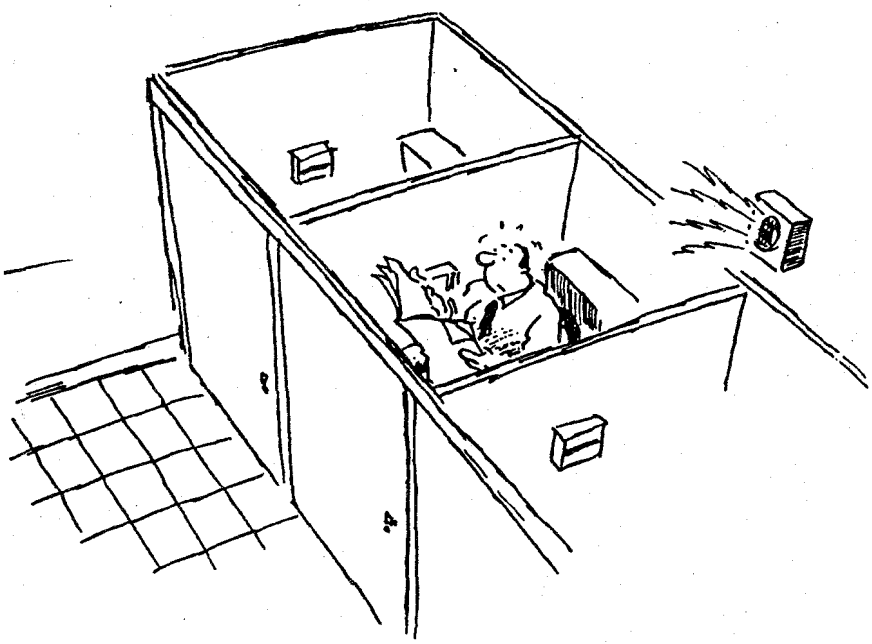

Senzorii indicați la cabina numărul 2 arată că a fost ocupat 90 de minute. Vreți să solicitați asistență?

Sub supraveghere. Închisoarea

Foucault a acordat o mare atenţie organizaţiilor, cum ar fi închisorile, în care indivizii sunt separaţi pentru perioade lungi de timp de lumea din afară. În asemenea organizaţii, oamenii sunt **încarceraţi** – ţinuţi închişi – departe de mediul social extern. Închisorile ilustrează în amănunt natura supravegherii, deoarece încearcă să exercite maximul de control asupra comportamentului celor din interiorul său. Foucault se întreba: „Este oare surprinzător că închisorile seamănă cu fabricile, şcolile, barăcile sau spitalele care seamănă la rândul lor cu nişte puşcării?" (1979)

După părerea lui Foucault, închisoarea modernă îşi are originea în Panopticon, o organizaţie imaginată de filosoful şi gânditorul socialist Jeremy Bentham în secolul XIX. „Panopticon" era numele dat de Bentham unei închisori ideale pe care şi-o imaginase, şi pe care a încercat în repetate rânduri să o propună guvernului britanic. Proiectul nu a fost niciodată dus la îndeplinire întrutotul, dar unele dintre principiile sale de bază au fost încorporate în închisori construite în secolul al XIX-lea în Marea Britanie, Europa şi Statele Unite. Panopticon avea forma circulară, cu celulele construite pe partea din afară. În centru se afla turnul de inspecţie. În fiecare celulă se aflau câte două ferestre, una cu faţa către turnul de inspecţie, cealaltă în afară. Scopul acestei structuri era acela de a-i face pe puşcăriaşi să fie văzuţi de gardieni în orice moment. Ferestrele turnului erau dotate cu storuri, în aşa fel încât în timp ce personalul închisorii putea ţine prizoierii sub observaţie continuă.

Birocraţia şi democraţia

Foucault avea dreptate în privinţa închisorilor. Chiar şi azi, majoritatea închisorilor seamănă surprinzător de mult cu Panopticon. El avea dreptate şi în legătură cu rolul supravegherii în societăţile moderne, o problemă care a devenit şi mai importantă în prezent datorită impactului crescând al tehnologiilor de informare şi comunicare. Trăim în ceea ce unii au numit **societatea de supraveghere** (Lyon, 1994), o societate în care informaţiile despre viaţa noastră sunt adunate de diferite tipuri de organizaţii.

Aşa cum am menţionat, organizaţiile guvernamentale deţin imense cantităţi de informaţie despre noi, începând cu înregistrarea datei naşterii, şcolarizarea şi angajamente profesionale, până la nivelul veniturilor, folosit pentru strângerea impozitelor şi informaţiile folosite pentru eliberarea permiselor de conducere şi alocarea numerelor pentru asigurarea naţională. O dată cu dezvoltarea computerelor şi a altor forme de echipament pentru procesarea electronică a datelor, supravegherea ameninţă să pătrundă în cele mai mici detalii ale vieţii noastre. Închipuiţi-vă că aţi auzit despre o ţară, cu o populaţie de 26 de milioane de locuitori, în care guvernul operează 2.220 de baze de date, conţinând în medie câte 20 de dosare despre fiecare cetăţean. 10% din populaţie îşi au numele în computerul central al populaţiei. Aţi putea crede că este vorba despre o ţară aflată sub dictatură. De fapt, este vorba despre Canada (Lyon, 1994).

Diminuarea democraţiei o dată cu progresul formelor moderne de organizare şi control al informaţiei, l-a preocupat în mod deosebit pe Weber. Ceea ce-l îngrijora cel mai mult era perspectiva guvernării de către birocraţi impersonali. Cum poate supravieţui democraţia în faţa puterii crescânde pe care organizaţiile birocratice o exercită asupra noastră? În fond, socotea Weber, birocraţiile sunt necesare, specializate şi ierarhice. Cei din apropierea bazei organizaţiei se află inevitabil concentraţi doar pe îndeplinirea unor sarcini cotidiene şi nu au vreo putere asupra a ceea ce fac; puterea este de ţinută de cei care se află înspre vârf. Studentul lui Weber Roberto Michels (1967) a inventat o sintagmă care a devenit de atunci faimoasă, este vorba despre această pierdere a puterii: în organizaţiile de mare întindere şi, în general, într-o societate dominată de organizaţii, el susţinea că există *o lege de fier a oligarhiei.* **Oligarhia** înseamnă puterea de guvernare a unui număr limitat de persoane. După Michels, fluxul puterii către vârful piramidei este pur şi simplu o parte inevitabilă a unei lumi tot mai birocratizate – de unde şi termenul „lege de fier".

Limitele supravegherii

Weber şi Foucault susţineau că modul cel mai eficient de a conduce o organizaţie este de a maximiza supravegherea, adică de a avea o repartizare clară şi consistentă a autorităţii. Dar această opinie este eronată, cel puţin dacă o aplicăm la firmele de afaceri, care nu exercită (ca în cazul închisorilor) un control total asupra vieţii oamenilor în spaţii închise. De fapt, închisorile nici nu sunt un bun model pentru organizaţii în general. Supravegherea directă s-ar putea să funcţioneze destul de bine atunci când oameni implicaţi, cum se întâmplă cu închisorile, au o atitudine cu precădere ostilă faţă de cei cu autoritate asupra lor şi nu doresc să se afle acolo unde se află. Dar în organizaţiile în care managerii doresc ca şi ceilalţi să coopereze cu ei în scopul urmăririi comune a anumitor ţeluri, situaţia este diferită. Prea multă supraveghere directă duce la alienerea angajaţilor, care au impresia că li se refuză orice posibilitate de implicare în munca pe care o desfăşoară (Grint, 1991, Sabel, 1982).

Acesta este unul dintre principalele motive pentru care organizaţiile fondate pe baza principiilor formulate de către Weber şi Foucault, cum ar fi fabricile de mari dimensiuni, cu linii de producţie-asamblare şi ierarhii rigide ale autorităţii, s-au confruntat până la urmă cu mari probleme. Muncitorii nu erau înclinaţi să se dedice muncii lor în asemenea decoruri; supravegherea continuă era de fapt *necesară* pentru a-i determina să lucreze rezonabil, dar provoca resentimente şi adversitate.

Oamenii sunt predispuşi de asemenea, să înfrunte un nivel prea ridicat al supravegherii în cel de-al doilea sens menţionat de Foucault, colectarea de informaţie scrisă despre ei. Acesta a fost chiar unul dintre principalele motive care au dus la destrămarea societăţilor comuniste în stilul celor sovietice. În aceste societăţi, oamenii erau spionaţi cu regularitate de către poliţia secretă sau de către alţii aflaţi în serviciul ei, fie ei rude sau vecini. Guvernul deţinea informaţii detaliate despre cetăţenii ţării pentru a putea stopa de îndată orice opoziţie împotriva dominaţiei sale. Rezultatul

era o formă de societate autoritaristă din punct de vedere politic şi, în ultima perioadă, ineficientă economic. Într-adevăr, întreaga societate ajungea să semene cu o uriaşă închisoare cu toate nemulţumirile, conflictele şi modurile de opoziţie pe care le generează închisorile, un sistem de care populaţia s-a eliberat.

DEPĂŞIREA BIROCRAŢIEI?

Multă vreme, în dezvoltarea societăţilor occidentale s-a menţinut modelul lui Weber, apropiat de cel al lui Foucault. În activităţile guvernamentale, administraţia spitalelor, universităţi şi organizaţiile de afaceri, birocraţia părea să fie dominantă. Chiar dacă, aşa cum a arătat Peter Blau, întotdeauna se dezvoltă o selecţie socială informală în cadrele birocratice şi ea este în realitate cea care funcţionează, se părea că viitorul avea să adeverească anticipaţiile lui Weber: o birocratizare constantă crescândă.

Birocraţii încă mai există în Occident, dar ideea lui Weber că o ierarhizare clară a autorităţii, având puterea şi informaţia concentrate la vârf, este singurul mod în care se poate conduce o organizaţie de mari dimensiuni, începe să pară arhaică. Numeroase organizaţii se restructurează în aşa fel încât să devină mai puţin şi nu mai mult ierarhizate. În acest proces, multe corporaţii de afaceri din Occident urmează aşa-zisul „model japonez".

Modelul japonez

Se spune adesea că succesul economic al Japoniei este datorat în principal caracteristicilor distincte ale corporaţiilor japoneze mari, care diferă substanţial de majoritatea firmelor de afaceri din Occident. Companiile japoneze se deosebesc în mai multe privinţe de caracteristicile pe care Weber le asocia cu birocraţia:

- *Luarea de decizii de jos în sus.* Marile corporaţii japoneze nu formează o piramidă a autorităţii, aşa cum a trasat-o Weber, fiecare nivel fiind răspunzător numai faţă de cel aflat mai sus. Lucrătorii de la nivelurile inferioare ale organizaţiei sunt consultaţi în legătură cu politicile pe care conducerea intenţionează să le aplice şi chiar cei mai importanţi funcţionari se întâlnesc cu regularitate cu ei.
- *Mai puţină specializare.* În organizaţiile japoneze, angajaţii sunt mult mai puţin specializaţi decât omologii lor din Occident. Să luăm exemplul lui Sugao, aşa cum a fost descris de către William Ouchi (1982). Sugao este un absolvent de facultate care tocmai s-a angajat la Mitsubeni Bank din Tokio. El va deţine în firmă o poziţie de asistent de manager, petrecându-şi primul an învăţând în general cum funcţionează diferitele departamente ale băncii. Apoi va lucra într-o sucursală locală un timp, în calitate de casier, după care va fi adus înapoi la sediul central al băncii pentru a învăţa despre finanţe comerciale. Apoi va fi detaşat din nou la o sucursală, unde se va ocupa cu împrumuturile. De acolo se va întoarce probabil la sediul central, pentru a lucra la departamentul personal. Între timp vor fi trecut zece ani, iar Sugao va fi ajuns şef de secţie. Dar procesul

rotirii slujbelor nu se opreşte aici. Se va muta din nou la o altă sucursală a băncii, unde va avea de-a face probabil de astă-dată cu finanţarea micilor întreprinzători, apoi se va întoarce la sediul central într-un alt post.

Când Sugao va ajunge la apogeul carierei sale, după aproximativ 30 de ani de la începutul său ca stagiar, va fi familiarizat deja cu toate sarcinile importante. Prin contrast, un stagiar tipic în managementul bancar din America de aceeaşi vârstă se va specializa aproape cu siguranţă de la bun început într-un anumit domeniu bancar, unde va rămâne până la vârsta de pensionare.

- *Siguranţa postului.* Marile corporaţii din Japonia sunt obligate să-şi menţină oameni, angajaţi pe viaţă: funcţionarul are o slujbă garantată. Salariul şi responsabilitatea depind de vârstă – de perioada individului, lucrată la firma respectivă – mai curând decât de o luptă competitivă pentru promovare.
- *Orientarea către lucrul în grup.* La toate nivelele corporaţiei, oamenii sunt implicaţi în mici „echipe" de colaborare sau grupuri de lucru. Grupurile şi nu membrii individuali sunt evaluate ca performanţă. Spre deosebire de omologii lor occidentali, „statul de funcţiuni al organizaţiei" din companiile japoneze – hărţile sistemului de autoritate – indică doar grupuri, nu poziţii individuale. Acest lucru este important deoarece contrazice presupusa lege de fier a oligarhiei.
- *Contopirea muncii cu viaţa privată.* În tabloul făcut de Weber birocraţiei, există o clară demarcaţie între munca oamenilor din cadrul unei organizaţii şi activităţile lor din afara ei. Acest lucru este de fapt adevărat pentru majoritatea corporaţiilor occidentale, în care relaţia dintre firmă şi angajat este doar economică. Spre deosebire de acestea, corporaţiile japoneze se îngrijesc de multe dintre nevoile angajaţilor lor, pretinzând în schimb un nivel înalt al loialităţii faţă de firmă. Angajaţii japonezi, începând cu lucrătorii din prăvălia de la parter şi până la funcţionarii din vârful clădirii poartă adesea uniforma companiei. Este posibil să se întâlnească pentru a cânta „cântecul companiei" în fiecare dimineaţă şi iau parte cu regularitate la activităţile recreative organizate de către corporaţie, la sfârşit de săptămână. (Câteva corporaţii occidentale, cum ar fi IBM şi Apple, au acum cântece ale companiei.) Lucrătorii primesc beneficii materiale din partea companiei, în plus faţă de salariile lor. De exemplu, firma producătoare de aparatură electrică Hitachi, studiată de către Ronald Dore (1980), asigură cazare pentru toţi angajaţii necăsătoriţi şi aproape jumătate dintre angajaţii bărbaţi căsătoriţi. Copiii acestora puteau beneficia, pentru educaţie, de împrumuturi din partea companiei, care pot ajuta financiar şi în cazul unor nunţi sau înmormântări.

Studiul efectuat asupra unor uzine conduse de japonezi în Marea Britanie şi în Statele Unite indică faptul că luarea de decizii „de jos în sus" se dovedeşte valabilă şi în afara Japoniei. Lucrătorii par să răspundă pozitiv faţă de nivelul mai înalt de implicare pe care-l oferă aceste uzine (White şi Trevor, 1983). Pare de aceea rezonabil să tragem concluzia că modelul japonez oferă câteva lecţii relevante pentru conceptul weberian de birocraţie. Organizaţiile care se pot asemăna cu tipul ideal al lui Weber sunt probabil mult mai puţin eficiente în realitate decât par, deoarece nu permit

angajaților de la nivelurile inferioare să câștige sentimentul autonomiei față de sarcinile lor de lucru sau a implicării în acestea.

Înfățișând exemplul corporațiilor japoneze, Ouchi (1979, 1982) susținea că există limite evidente ale ierarhiei birocratice, așa cum era definită de Weber. Suprabirocratizarea organizațiilor duce la „fisuri interne" în funcționare din cauza naturii lor rigide, inflexibile și lipsite de implicare. Formele de autoritate pe care Ouchi le numește *clanuri* – grupuri în care există legături personale strânse între membri – sunt mai eficiente decât tipurile de organizare birocratică. Grupurile de lucru din firmele japoneze sunt un exemplu, dar în interiorul organizațiilor occidentale se dezvoltă adesea și sisteme informale de tip clan.

INFLUENȚA MARILOR CORPORAȚII

Unele corporații japoneze au avut un succes remarcabil pe piața mondială, printre care multe firme, cum ar fi Toyota, Sony sau Mitsubishi, care au devenit nume de marcă în Occident. Să ne ocupăm în continuare mai amănunțit de **corporațiile globale** și de companiile de afaceri pe scară mare. Sunt de obicei denumite **corporații transnaționale** (sau *multinaționale*).

Figura 11.2. – Totalul vânzărilor unora dintre cele mai mari companii multinaționale, față de produsul național brut al unor țări, 1992

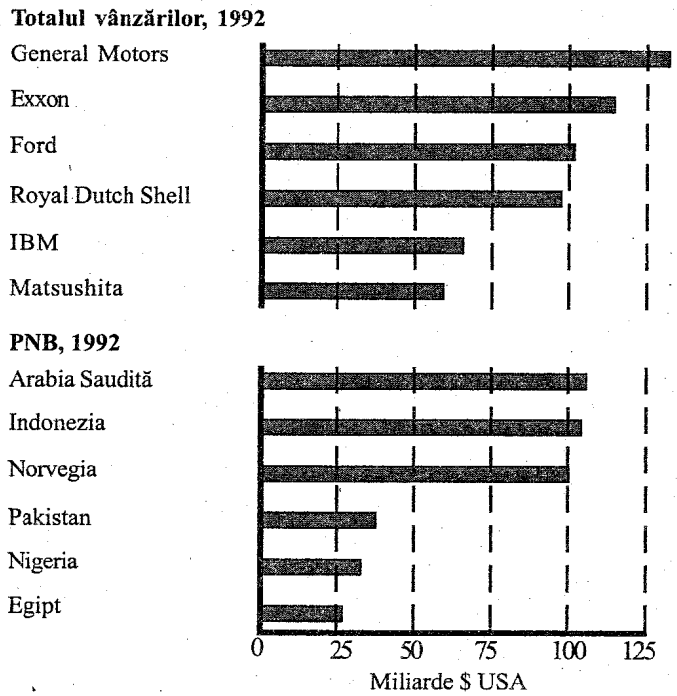

Sursa: Comisia asupra Guvernării globale, *Our Global Neighbourhood* (Oxford University Press, 1995).

Termenul „transnațional" este preferabil, întrucât desemnează companiile care activează *peste* granițele naționale, mai curând decât pur și simplu *în interiorul* unora sau al mai multor națiuni. O corporație transnațională este o companie care are uzine sau filiale în două sau mai multe țări.

Cele mai mari companii transnaționale sunt gigantice, valoarea totală a vânzărilor depășind produsul național brut al multor țări (vezi fig. 11.2). Jumătate dintre cele o sută de unități economice printre cele mai mari din lume sunt azi naționale, în timp ce cealaltă jumătate sunt corporații transnaționale! Întinderea operațiilor acestor companii este uluitoare. Primele 600 de companii mari transnaționale dețin mai mult de o cincime din producția totală, industrială și agricolă, în economia globală. Aproximativ 70 dintre aceste companii gigant asigură jumătate din totalul vânzărilor globale (Dicken, 1992). Veniturile primelor 200 de mari companii au crescut de zece ori de la mijlocul anilor '70 până în anii '90. De-a lungul ultimilor 20 de ani, activitățile companiilor transnaționale au devenit tot mai globale; doar trei dintre cele mai mari 315 companii din lume în 1950 aveau fabrici de producere a pieselor în peste 20 de țări, față de peste 50 în prezent. Acestea constituie încă, o mică minoritate; majoritatea companiilor transnaționale au sucursale în două până la cinci țări.

Figura 11.3. – Posesiuni ale primelor 100 de companii multinaționale în funcție de țara de origine, 1992

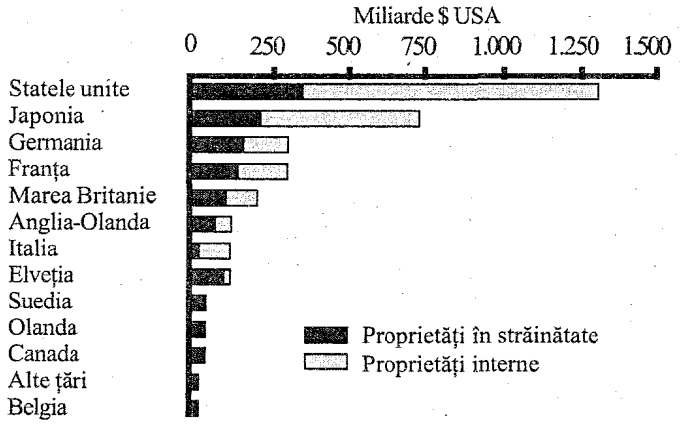

Sursa: UNCTAD, din *The Economist*, 24.06.1995.

80 dintre primele 200 de corporații transnaționale din lume au sediul în Statele Unite și contribuie la puțin peste jumătate din totalul vânzărilor. Participarea companiilor americane a scăzut totuși semnificativ din anii '60, perioadă în care companiile japoneze au avut o creștere spectaculoasă: în 1960 doar cinci companii japoneze se aflau printre primele 200, față de 28 în 1991. (Pentru un tablou internațional mai complet, vezi și fig. 11.3). Contrar credinței comune, cea mai mare parte a investițiilor companiilor transnaționale are loc în interiorul lumii industrializate: trei sferturi din *toate* investițiile străine directe se fac între țări industrializate. Cu toate acestea, implicarea companiilor transnaționale în țările Lumii a Treia este în curs de

extindere, Brazilia, Mexicul şi India deţinând cele mai înalte niveluri ale investiţiilor străine începând cu 1970 cea mai rapidă rată a creşterii investiţiilor corporaţiilor a fost cea din ţările recent industrializate din Asia: Singapore, Hong Kong, Coreea de Sud şi Malaesia.

Extinderea corporaţiilor transnaţionale

Extinderea corporaţiilor transnaţionale din ultimii 30 de ani nu ar fi fost posibilă fără progresele din transporturi şi comunicaţii. Călătoria cu avionul permite în prezent oamenilor să se deplaseze în jurul lumii cu o viteză care ar fi părut de neconceput chiar cu doar o jumătate de secol în urmă. Dezvoltarea unor cargoboturi extrem de mari (supertrailere), împreună cu cea a containerelor care pot fi transferate direct dintr-un tip de transport într-altul, fac posibilă transportarea rapidă a materiei prime.

Tehnologiile comunicaţionale permit în prezent comunicarea aproape instantaneu între părţi opuse ale lumii. Sateliţii au fost utilizaţi pentru telecomunicaţii comerciale încă din 1965, când primul satelit permitea desfăşurarea a 240 de conversaţii telefonice simultan. Actualmente sateliţii asigură 12.000 de conversaţii simultane! Companiile transnaţionale de mari dimensiuni au acum propriile lor sisteme de comunicaţii prin satelit. De exemplu, corporaţia Mitsubishi are o reţea masivă, prin intermediul căreia sunt transmise cinci milioane de cuvinte către şi de la sediul central din Tokio, în fiecare zi.

Tipuri de corporaţii transnaţionale

Corporaţiile transnaţionale şi-au asumat un rol tot mai important în economia mondială a secolului XX. Ele au o importanţă fundamentală în **diviziunea internaţională a muncii** – distribuţia mondială a locurilor de muncă. Aşa cum economiile naţionale au devenit tot mai *concentrate* – dominate de un număr limitat de companii foarte mari – la fel s-a întâmplat şi cu economia mondială. În cazul Statelor Unite şi a mai multor ţări industrializate de marcă, firmele care domină pe plan naţional au totodată o prezenţă internaţională diversificată. Multe sectoare ale producţiei mondiale (cum ar fi agro-afacerile) sunt *oligopolii,* adică producţia este controlată de trei sau patru corporaţii, care domină piaţa. De-a lungul ultimelor două-trei decenii, oligopoliile internaţionale s-au dezvoltat în producţia de automobile, microprocesoare, industria electronică şi de alte bunuri de consum comercializate în lumea întreagă.

H.V. Perlmutter împarte corporaţiile transnaţionale în trei tipuri (vezi fig. 11.4). Primul constă din **corporaţiile transnaţionale etnocentrice**, în care politica companiei este stabilită şi, pe cât posibil, pusă în practică, de la sediul central din ţara de origine. Companiile şi uzinele deţinute de corporaţia-mamă peste tot în lume sunt extensii culturale ale companiei iniţiale, iar practicile ei sunt standardizate la nivel internaţional. O a doua categorie este cea a **corporaţiilor transnaţionale policentrice**, în care sucursalele de peste Ocean sunt conduse de către firme locale

Figura 11.4. – Trei tipuri de companii transnaționale

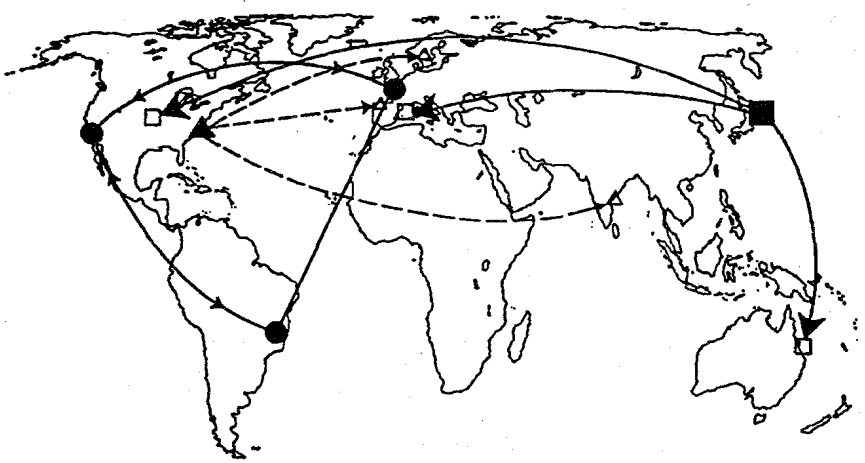

■ Corporații transnaționale etnocentrice (conducerea puternic centralizată asupra birourilor de la mare distanță)

▲ Corporații transnaționale policentrice (conducerea centrală stabilește liniile mari de activitate a sucursalelor, conduse de firme locale)

● Corporații transnaționale geocentrice (structură de management integrat global, cu manageri care se deplasează dintr-o țară într-alta)

din fiecare țară. Sediul din țara sau țările de origine a companiei principale stabilește linii mari, în interiorul cărora companiile locale își girează propriile afaceri. În ultimul rând, **corporațiile transnaționale geocentrice**, cu o structură managerială internațională. Sistemele lor manageriale sunt integrate pe o bază globală, iar managerii din primul eșalon sunt foarte mobili, deplasându-se dintr-o țară într-alta după necesități (Perlmutter, 1972).

Dintre toate corporațiile transnaționale, companiile japoneze tind să fie cele mai etnocentrice, după estimările lui Perlmutter. Operarea lor la nivel mondial este de obicei, strict controlată de către corporația-mamă, uneori cu implicarea apropiată a guvernului japonez. Ministerul Japonez al Comerțului Internațional și al Industriei (MITI) joacă un rol direct în supravegherea întreprinderilor străine stabilite pe teritoriul japonez decât în cazul guvernelor occidentale. MITI a produs o serie de planuri de dezvoltare care a coordonat răspândirea peste ocean a firmelor japoneze în ultimele două decenii. Unul dintre tipurile distinctive japoneze de corporații transnaționale constă din marile companii comerciale sau *sogo shosha*. Acestea sunt conglomerate colosale care se preocupă în principal de finanțarea și asigurarea comerțului. Ele oferă servicii financiare, organizatorice și informaționale altor companii. Aproximativ jumătate din exporturile și importurile japoneze sunt intermediate prin primele cele mai mari zece *sogo shosha*. Unele, cum ar fi Mitsubishi, au de asemeni, propriile lor interese bazate pe producerea de bunuri.

Curente noi: redimensionarea şi descentralizarea

În pofida succesului lor, schimbarea organizațională se accelerează în rândul companiilor care operează la nivel global. Există diferențe mari între corporațiile de mari dimensiuni de la sfârşitul anilor '90 şi cele de la începutul secolului. Aşa cum scria Robert Reich, vorbind despre corporațiile din Statele Unite:

> Corporația tipică americană nu mai plănuieşte şi nu mai implementează producția unor volume mari de bunuri şi servicii; nu mai investeşte într-o varietate largă de fabrici, maşini, laboratoare, inventare şi alte achiziții tangibile; nu mai foloseşte armate întregi de lucrători şi manageri intermediari... De fapt, corporația tipică nici nu mai este americană. Este tot mai mult doar o fațadă, în spatele căreia fac echipă un mănunchi de grupuri descentralizate şi subgrupuri care intră în contact continuu cu unități lucrative la fel de răspândite din lumea întreagă (Reich, 1992).

Compania globală care a fost cel mai radical descentralizată într-o perioadă scurtă de timp este Asea Brown Boveri, una dintre cele mai mari firme de inginerie din lume. Venitul ei anual se ridică la peste 30 de miliarde $ USA. Ea a fost împărțită în 1.200 de organizații diferite, legate între ele destul de slab. Preşedintele ei, Percy Barvenik, spune: „Creştem continuu dar şi scădem continuu"; compania a disponibilizat mulți angajați în cursul acestui proces. Numărul de funcționari de la sediul firmei din Zürich a fost redus de la 4.000 la mai puțin de 200 (Naisbitt, 1995).

Un observator comenta: „În anul care urmează toate marile companii vor găsi că este din ce în ce mai greu să concureze cu – şi în general, vor avea performanțe mai scăzute decât – companiile mai mici, mai rapide, mai inovatoare. Ideea fixă că într-o economie globală uriaşă corporațiile multinaționale domină lumea afacerilor este cât se poate de greşită. Cu cât economia mondială devine mai mare şi mai deschisă, cu atât va fi mai dominată de companiile mici şi mijlocii" (ibid., p. 47).

Organizațiile ca rețele

Stanley Davis susține că firmele de afaceri, ca şi alte organizații, devin din ce în ce mai mult rețele, care implică luarea de decizii de jos în sus mai curând, decât invers. Ele se comportă astfel ca răspuns la presiunile ce decurg din globalizare, o dată cu structurile noi puternice ale schimbării pe care le stimulează. Acolo unde schimbarea devine mai profundă şi mai rapidă, birocrațiile în stil weberian sunt prea greoaie şi prea înțepenite în procedurile lor fixe pentru a se putea acomoda rapid. Aşa cum spune Davis:

> Fie că organizațiile se micşorează ca urmare a redimensionării, cresc prin alianțe sau rămân la aceleaşi dimensiuni, ele îşi reorganizează totuşi spațiul interior. Atunci când divizezi un întreg în părți, spațiul dintre părți este cel care le uneşte. Spațiul este intangibil, iar intangibilitatea este din ce în ce mai evidentă atât în economia nouă cât şi în noile ei organizații. Imaginea industrială a structurii, de exemplu, este arhitectura de tip malaxor a clădirilor. Imaginea structurii în economia nouă este însă mai asemănătoare cu construcția atomilor, alcătuiți din energie şi informație, nu din oțel (Davis, 1988).

Reducerea timpului este cheia reorganizării activităților în spațiu. Într-o piață globală, firmele se află sub presiune din partea clienților pentru a livra cât se poate

de rapid, iar clientul poate fi chiar la capătul celălalt al globului. Sistemul de producție numit „just in time", inițiat de Taiichi Ohno de la Toyota, a fost adoptat de către multe organizații de afaceri din afara Japoniei. Se numeşte „just in time" fiindcă materialele ajung la fabrică doar cu puțin timp înainte, de a fi folosite. De aceea nu este nevoie ca ele să fie depozitate într-un spațiu de producție o perioadă mai îndelungată. În esență, producția „just in time" înseamnă integrarea tuturor elementelor într-un proces de producție – incluzând aici implicarea conducerii de la vârf – pentru a reduce din operațiile superflue care duc la pierderi de timp (J. Blackburn, 1990).

Corporațiile europene şi americane au încercat în ultima vreme să adopte unele dintre aceste practici. Michael Hammer şi James Champy (1993) dau un exemplu de la IBM Credit Corporation, o sucursală a IBM. Până de curând, cererile de credite erau rezolvate într-o serie de etape, fiecare îndeplinită ca o sarcină specializată separată. Cu alte cuvinte, compania era o birocrație în sensul dat de Weber. Procesul luării de decizii în legătură cu acordarea de credite dura în medie cam şapte zile, dar uneori putea necesita o perioadă de până la două săptămâni. Între timp, unii dintre solicitanții de credite preferau alte locuri.

Pentru a vedea dacă această situație putea fi simplificată şi redusă, un grup de consultanți manageriali au înaintat ei înşişi o cerere de finanțare, cu care au parcurs toate etapele procesului de autorizare. Persoanelor din fiecare birou li s-a cerut să trateze cererea lor aşa cum ar fi făcut-o de obicei, doar să o facă imediat, să nu o adauge la teancul de hârtii de pe masa lor. Consultanții au descoperit că munca reală dura cu totul doar 90 de minute. Restul – cea mai mare parte a celor şapte zile – era ocupat de înaintarea cererii de la un departament la altul.

Întregul proces necesita o schimbare pentru a îmbunătăți eficiența, nu doar pașii individuali. Specialiştii din fiecare birou au fost înlocuiți cu funcționari cu atribuții generale care puteau urmări procesul de creditare de la început până la sfârşit. Rezultatul a fost extraordinar. Circuitul de şapte *zile* a fost redus la patru *ore* şi era nevoie de mai puține persoane decât pentru modelul vechi, anevoios.

REORGANIZAREA TEHNOLOGIILOR ŞI A ORGANIZAȚIILOR MODERNE

Organizațiile din societățile moderne se preocupă de o reorganizarea spațiului şi timpului. Astăzi, tehnologia informației şi comunicațiile electronice fac posibilă transcenderea spațiului şi controlul timpului în moduri necunoscute chiar în trecutul relativ apropiat. Faptul că informații complexe, stocate în computere, pot fi transmise instantaneu în jurul lumii, modifică unele aspecte ale vieții noastre. Procesele de globalizare care sunt atât produsele cât şi forța motrice din spatele acestor tehnologii, contribuie de asemenea, la schimbarea formei multor organizații. Aceasta este îndeosebi adevărat pentru corporațiile de afaceri, care trebuie să concureze între ele pe piața mondială.

Organizațiile trebuie să aibă un loc, nu-i aşa? Este exact ceea ce gândea Foucault. Într-un anume sens, opinia sa este valabilă. Zona de afaceri dintr-un mare oraş, cu şirul ei impunător de clădiri care se înalță spre cer, constituie o mărturie a acestui adevăr. Aceste clădiri, care găzduiesc birourile conducerii şi personalului marilor corporații, bănci şi aşezăminte financiare, tind să se concentreze pe arii restrânse.

Dar în acelaşi timp, organizaţiile mari de azi se află „nicăieri". Ele constau din multe grupuri şi indivizi dispersaţi, care alcătuiesc grupuri de oameni lucrând împreună în acelaşi spaţiu fizic al clădirii cu birouri. Aceasta se întâmplă parţial datorită uşurinţei cu care comunică azi oamenii între ei, instantaneu pe tot globul, o trăsătură care va fi dezvoltată în continuare de reţelele informaţionale. O altă cauză este şi creşterea constantă a importanţei informaţiei, mai curând decât a bunurilor fizice, în structurarea existenţei noastre sociale.

Locurile fizice şi bunurile nu au posibilitatea de a ocupa acelaşi spaţiu, dar locurile fizice şi informaţia pot produce o serie de impulsuri electronice. Astfel că organizaţiile nu sunt atât de constrânse „să fie" undeva în aceeaşi măsură ca mai înainte. Unde se află, de exemplu, Bursa de mărfuri? În centrul Londrei, acolo unde comercianţii se agită într-o încăpere schimbând între ei diferite „hârtii"? Toate acestea au luat sfârşit. Bursa de mărfuri nu mai este, ca pieţele de altădată, un loc fizic pentru cumpărarea de mărfuri en gros şi de acţiuni. S-ar putea spune că ea se află peste tot şi nicăieri. Bursa de mărfuri constă dintr-un număr mare de dealeri, majoritatea lucrând pe computer în birouri şi decoruri diferite, şi care sunt într-un continuu contact direct traversând lumea, cu omologii lor din New York, Paris, Tokio şi Frankfurt. Corporaţia de mari dimensiuni este din ce în ce mai puţin o mare afacere decât o „reţea de întreprinderi" – o organizaţie centrală care concentrează laolaltă firme mici. IBM, de exemplu, care îşi păzea cu stricteţe mai înainte autosuficienţa, s-a asociat în anii '80 şi începutul anilor '90 cu câteva duzini de companii cu sediul în SUA şi peste 80 de firme cu sediul în străinătate, pentru a împărţi planificarea strategică şi a depăşi împreună problemelor legate de producţie.

Unele corporaţii rămân puternic birocratice şi centrate într-o anumită ţară. Majoritatea însă nu mai sunt atât de clar localizate undeva anume. Vechea corporaţie transnaţională îşi desfăşoară activitatea mai mult de la sediul central, iar unităţile ei de producţie şi sucursalele de peste ocean erau controlate de acolo. Astăzi, o dată cu transformarea spaţiului şi timpului menţionată mai sus, grupuri situate în orice parte a lumii pot conlucra cu altele, prin intermediul telecomunicaţiilor şi a computerului. Naţiunile încă mai încearcă să influenţeze fluxul informaţiei, al resurselor şi al banilor dincolo de graniţele lor. Dar tehnologiile comunicaţionale moderne fac ca acest lucru să fie tot mai dificil, dacă nu imposibil. Cunoştinţele şi finanţele pot fi transferate pe glob sub formă de impulsuri electronice care se deplasează cu viteza luminii.

CONCLUZII

Reţelele, care implică o mare cantitate de luare de decizii de jos în sus, sunt oare calea către viitor, care ne îndepărtează cu totul de opiniile cele mai pesimiste ale lui Weber? Unii cred că da, dar trebuie să fim totuşi prudenţi în exprimarea opiniilor. Sistemele birocratice sunt mai fluide în interior decât îşi închipuia Weber şi sunt tot mai ameninţate de alte forme de organizare, mai puţin ierarhice. Dar probabil că nu vor dispărea cu totul, asemeni dinozaurilor. În viitorul apropiat, se pare că va exista o permanentizare între tendinţele către marile dimensiuni, impersonalitate şi organizarea ierarhică, pe de-o parte, şi influenţele opuse, pe de-alta.

REZUMAT

❶ Organizațiile joacă un rol central în viața noastră, în prezent. Organizația poate fi definită drept o asociație de oameni, de mari dimensiuni, alcătuită cu scopul de a îndeplini anumite obiective. Printre exemplele de organizații se numără corporațiile de afaceri, agențiile guvernamentale, școlile, universitățile, spitalele și închisorile.

❷ Toate organizațiile moderne sunt în oarecare măsură birocratice prin natura lor. Birocrația implică o clară determinare a ierarhiei autorității; reguli scrise care guvernează conduita funcționarilor oficiali (cei care muncesc cu normă întreagă pentru un salariu); și o separare între sarcinile funcționarilor în interiorul organizației și viața din afara ei. Membrii organizației nu sunt posesorii resurselor materiale cu care lucrează. Max Weber susținea că democrația modernă este un mijloc foarte eficient de organizare a unor mari mase de oameni, care oferă siguranța că deciziile sunt luate după criterii comune.

❸ Rețelele informale tind să se dezvolte la toate nivelurile, atât în interiorul cât și între organizații. Studiul acestor legături informale este la fel de important ca și caracteristicile formale asupra cărora se concentra Weber.

❹ Lucrările lui Weber și Michels identifică o tensiune între birocrație și democrație. Pe de-o parte, procesele de lungă durată ale centralizării și luării de decizii sunt asociate cu dezvoltarea societăților moderne. Pe de-alta, una dintre trăsăturile cele mai importante ale ultimelor două secole a fost presiunea crescândă către obținerea democrației. Cele două curente se află în poziție conflictuală, nici unul dintre ele nefiind dominant.

❺ Decorul fizic al organizațiilor influențează puternic trăsăturile lor sociale. Arhitectura organizațiilor moderne este strâns legată de supraveghere, ca mijloc de asigurare a obedienței față de deținătorii autorității. Supravegherea se referă la supervizarea activității oamenilor, cât și la ținerea de dosare și fișe despre ei.

❻ Corporațiile japoneze diferă semnificativ de majoritatea companiilor occidentale, în ce privește caracteristicile lor ca organizații. Lucrătorii de la nivelurile inferioare sunt des consultați de către personalul managerial; salariul ca și responsabilitatea, sunt legate de vârstă și experiență; iar grupurile, mai curând decât indivizii, sunt evaluate ca performanță. Deși nu s-a putut demonstra că toate acestea explică de ce performanțele economice ale Japoniei le-au depășit pe acelea ale majorității țărilor occidentale, unele firme din Occident au adoptat unele aspecte ale sistemului de management japonez în ultimii ani.

❼ Marile corporații de afaceri domină în economiile capitaliste moderne. Când o corporație se află într-o poziție de comandă într-o anumită industrie, avem de-a face cu un monopol. Cel mai comun tip este oligopolia, în care un grup restrâns de mari corporații controlează o anumită industrie. O dată cu globalizarea economiei, majoritatea marilor corporații au devenit transnaționale sau companii multinaționale. Ele operează în afara granițelor naționale, în două sau mai multe țări.

❽ Marile corporații de afaceri au început să se restructureze în ultimii ani. Ca rezultat al „redimensionării" – împărțirea personalului prin reorganizare internă – ele devin

tot mai simple şi mai puţin birocratice. Multe din ele au devenit reţele relaxate de grupuri, mai degrabă decât ierarhii birocratice în sensul dat de Weber.

9. Aproape cu siguranţă, organizaţiile birocratice nu vor dispărea, ci vor coexista cu alte tipuri de organizaţii şi grupuri.
10. Toate organizaţiile moderne depind de specializarea cunoştinţelor şi de transmiterea informaţiei. Profesionalizarea, împreună cu folosirea sporită a tehnologiilor informaţionale, pot duce la o creştere generală a flexibilităţii organizaţiilor. Impactul acestor schimbări – în orice caz, până acum – a fost adesea exagerat.

LECTURI SUPLIMENTARE

John Allen ş.a., *Political and Economic Forms of Modernity* (Cambridge, Polity Press and Open University, 1992). Conţine mai mult articole folositoare asupra naturii schimbătoare a organizaţiilor politice şi economice de azi.

Richard Brown, *Understanding Industrial Organizations* (London, Routledge, 1992). Un studiu asupra diferitelor perspective teoretice referitoare la înţelegerea organizaţiilor industriale.

Jeff Hearn, ş.a. (editori), *The Sexuality of Organization* (London, Sage, 1989). Susţine că ideea conform căreia sociologia clasică a organizaţiilor a ignorat problemele legate de gen şi sexualitate.

Christel Lane, *Management and Labour in Europe* (London, Elgar, 1989). O discuţie asupra organizaţiilor de afaceri din Franţa, Germania şi Marea Britanie.

David Lyon, *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society* (Cambridge, Polity Press, 1994). O analiză surprinzătoare a rolului tehnologiilor informaţionale ca modalitate de control social.

John McDermott, *Corporate Society* (Boulder, Westview, 1991) O discuţie asupra rolului corporaţiilor în societatea modernă.

Michael Reed, *The Sociology of Organizations. Themes, Perspectives and Prospects* (London, Harvester Wheatsheaf, 1992). Un text de utilitate generală asupra sociologiei organizaţiilor moderne.

TERMENI IMPORTANŢI

- *funcţionar*
- *tip ideal*
- *supraveghere*
- *încarcerare*
- *societate de supraveghere*
- *oligarhie*
- *corporaţie globală*
- *corporaţie transnaţională*
- *diviziune internaţională a muncii*
- *corporaţie transnaţională etnocentrică*
- *corporaţie transnaţională policentrică*
- *corporaţie transnaţională geocentrică*

12. MUNCA ŞI VIAŢA ECONOMICĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

MUNCA PLĂTITĂ ŞI MUNCA NEPLĂTITĂ

DIVIZIUNEA MUNCII ŞI DEPENDENŢA ECONOMICĂ
Taylorismul şi fordismul • Limitele fordismului şi ale taylorismului • Sisteme de trust la scară mică şi cele la scară mare • Automatizarea • Producţia de grup • Producţia flexibilă

TENDINŢE ÎN SISTEMUL OCUPAŢIONAL

SINDICATELE ŞI CONFLICTUL DIN INDUSTRIE
Dezvoltarea sindicatelor • De ce anume există sindicatele • Evoluţii recente • Grevele

FEMEILE ŞI MUNCA
Femeile şi locul de muncă: perspectivă istorică • Inegalităţi la locul de muncă • Munca în gospodărie

ŞOMAJUL
Analiza şomajului • De ce au crescut ratele şomajului • Şomajul în Europa şi în Statele Unite

VIITORUL MUNCII
Muncitorul de portofoliu • Declinul importanţei muncii?

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• **muncă** • **economie** • **diviziunea muncii** • **şomaj**

Pentru cei mai mulţi dintre noi, munca ocupă o parte amplă a vieţii noastre, decât oricare alt tip de activitate. Deseori asociem noţiunea de muncă cu corvoada – cu o serie de sarcini pe care vrem să le minimalizăm şi, dacă se poate, de care să ne debarasăm complet. E posibil să aveţi în minte exact acest gând atunci când începeţi să citiţi acest capitol! Este oare aceasta atitudinea majorităţii oamenilor faţă de munca lor, iar dacă este aşa, care să fie motivul? Vom încerca să aflăm în paginile următoare.

Munca prezintă mai multe avantaje decât corvoada, altminteri oamenii nu s-ar simţi atât de descurajaţi şi de dezorientaţi atunci când devin şomeri. Cum v-aţi simţi dacă aţi crede că nu veţi mai obţine niciodată o slujbă? În societăţile moderne, a avea o slujbă este un lucru important în vederea stimei faţă de propria persoană. Chiar atunci când condiţiile de muncă sunt relativ neplăcute, iar sarcinile de serviciu plictisitoare, munca are tendinţa de a fi un element structurant în alcătuirea psihologică a oamenilor şi reprezintă ciclul activităţilor lor zilnice. Sunt relevante aici mai multe caracteristici ale muncii.

- **Bani** – salariul constituie principala sursă de care depind mulţi oameni pentru a-şi satisface nevoile materiale. Fără un astfel de venit, temerile referitoare la existenţă au tendinţa de a se multiplica.
- **Nivel de activitate** – munca deseori oferă o bază pentru dobândirea şi exersarea calificărilor şi a competenţelor. Chiar şi atunci când munca este de rutină, ea oferă un mediu structurat în cadrul căruia energiile personale pot fi absorbite. Fără ea, oportunităţile de a exersa atari calificări şi competenţe se pot restrânge.
- **Varietate** – munca oferă acces la contextele care contrastează cu cadrul domestic. În mediul de la locul de muncă, chiar şi atunci când sarcinile sunt relativ plicticoase, indivizii au posibilitatea de a realiza ceva deosebit faţă de activităţile de acasă.
- **Structura temporală** – pentru oamenii care sunt angajaţi, ziua de obicei este organizată în jurul programului de lucru. Deşi acest fapt poate fi câteodată un lucru dificil, oferă un sentiment al direcţiei în activităţile zilnice. Cei care nu au o slujbă, consideră plictiseala ca fiind o problemă majoră şi dezvoltă un sentiment de apatie în privinţa timpului. Aşa după cum remarca un şomer: „Acum timpul nu mai contează aşa de mult ca în trecut. Avem atât de mult timp" (Fryer şi Mc Kenna, 1987).
- **Contacte sociale** – cadrul de la locul de muncă deseori oferă legături de prietenie şi ocazii de a participa la activităţi comune cu ceilalţi. Separat fiind de cadrul oferit de slujbă, cercul de posibili prieteni şi cunoştinţe ale individului are şansa de a restrânge.

- **Identitate personală** – de obicei munca este prețuită datorită sentimentului de identitate socială pe care o oferă. Îndeosebi pentru bărbați stima față de propria persoană este strâns legată de contribuția economică pe care o aduc la întreținerea familiei.

Pe fundalul acestei formidabile liste, nu este greu de văzut din ce motiv lipsa unei slujbe poate submina încrederea indivizilor în valoarea lor socială.

MUNCA PLĂTITĂ ŞI MUNCA NEPLĂTITĂ

Deseori avem tendința de a ne gândi la muncă, așa după cum implică noțiunea de a „nu avea de muncă", ca la echivalentul unei slujbe plătite, dar în realitate acest lucru reprezintă un punct de vedere simplificat. Munca neplătită (cum ar fi repararea propriei mașini sau treburile casnice) dețin o mare pondere în activitățile din viața multor oameni. Numeroase tipuri de muncă nu sunt în conformitate cu categoriile obișnuite de angajare plătită. O mare parte din munca depusă în cadrul **economiei neoficiale**, de exemplu, nu este înregistrată într-o modalitate directă în statisticile oficiale referitoare la angajarea în muncă. Termenul de *economie neoficială* se referă la tranzacțiile din afara sferei de angajare obișnuită în câmpul muncii, complicând uneori plata pentru serviciile oferite, dar implicând deseori și schimbul curent de bunuri sau servicii.

Cineva care vine să repare televizorul poate fi plătit în bani, fără vreo chitanță sau fără înregistrarea detaliilor respectivei reparații. Oamenii pot oferi prietenilor în dar sau în schimbul altor servicii bunuri „ieftine" – adică furate. Economia neoficială include nu numai tranzacții „ascunse" cu bani lichizi, ci și multe forme de *autoaprovizionare* pe care oamenii le practică înăuntrul și în afara casei. Activitățile de bricolaj, aparatele electrocasnice și uneltele de gospodărie, de exemplu, oferă bunuri și servicii care altminteri ar fi fost cumpărate (Gershuny și Miles, 1983).

Treburile gospodărești, care în mod tradițional au fost făcute în principal de femei, de obicei nu sunt plătite. Dar acestea reprezintă muncă, deseori foarte grea și obositoare. **Munca voluntară**, pentru organizațiile de caritate, are un rol social important. A avea o muncă plătită este un lucru important pentru motivele enumerate mai sus – dar categoria „muncii" este mult mai largă.

➲ Putem defini MUNCA, plătită sau neplătită ca reprezentând îndeplinirea serviciilor care solicită cheltuirea unor bunuri și servicii care răspund necesităților umane. O **ocupație**, sau slujbă, reprezintă munca depusă în schimbul unui salariu plătit cu regularitate. În toate societățile, munca reprezintă baza ECONOMIEI. **Sistemul economic** constă din instituții care au grijă de producția și distribuția bunurilor și a serviciilor.

În acest capitol, vom analiza natura muncii în societățile moderne și vom menționa schimbările majore care afectează viața economică în prezent. Munca face întotdeauna parte din sistemul economic în ansamblu. În societățile moderne, acest sistem depinde de *producția industrială*. Așa după cum s-a subliniat în alte părți

ale acestei lucrări, industria modernă diferă într-o manieră fundamentală de sistemele premoderne de producție, care se bazau mai presus de orice pe agricultură. Majoritatea oamenilor lucrau pământul sau îngrijeau vitele. Prin contrast, în societățile moderne, doar un mic procent în populație lucrează în agricultură, iar cultivarea pământului a devenit industrializată – este efectuată în mare măsură prin metode mecanice, nu manual.

Industria modernă este ea însăşi în schimbare tot timpul – schimbările tehnologice reprezintă una dintre principalele ei caracteristici. **Tehnologia** se referă la cuplarea ştiinţei la mecanisme pentru a se dobândi o eficacitate mai mare a producţiei: natura producţiei industriale se schimbă de asemeni, în raport cu influenţele sociale şi economice mai ample. În acest capitol, ne concentrăm atenţia atât asupra schimbării tehnologice, cât şi a celei economice, arătând modul în care acestea transformă în prezent industria.

Pentru început, ne îndreptăm atenţia asupra muncii plătite – munca în mediile industriale. Vom vedea schimbările în procesele de producţie din industrie şi felul în care au afectat ele slujbele. Producţia industrială nu este întotdeauna o afacere armonioasă. În secţiunile următoare, vom descrie originile conflictului industrial, concentrându-ne asupra impactului grevelor. Apoi vom analiza rolul femeilor în industrie. Acum sunt angajate mult mai multe femei decât în trecut, şi vom urmări cauzele şi urmările acestui fenomen. În partea finală a capitolului, vom studia şomajul şi vom pune întrebarea: care este viitorul muncii?

Începem prin a analiza modelele schimbătoare ale producţiei industriale moderne.

DIVIZIUNEA MUNCII ŞI DEPENDENŢA ECONOMICĂ

➲ Una dintre cele mai distincte caracteristici ale sistemului economic din societăţile moderne o reprezintă existenţa unei DIVIZIUNI A MUNCII extrem de complexe: munca s-a divizat într-u număr enorm de preocupări, în care se specializează oamenii. În societăţile tradiţionale, munca neagricolă necesită stăpânirea unui meşteşug. Aptitudinile meşteşugăreşti erau deprinse de-a lungul unei îndelungate perioade de ucenicie, iar muncitorul efectua în mod normal toate etapele procesului de producţie de la început la sfârşit. De exemplu, un fierar care confecţiona un plug forja fierul, îi dădea formă, şi asambla unealta. O dată cu apariţia producţiei industriale moderne, cea mai mare parte a meşteşugarilor au dispărut complet, fiind înlocuită de aptitudini care fac parte din procesele de producţie la scară mai mare. Un electrician care lucrează azi într-un mediu industrial, de exemplu, poate inspecta sau repara doar câteva părţi ale unui tip de maşină; alţi oameni competenţi se vor ocupa de alte părţi şi de alte maşini.

Contrastul în privinţa diviziunii muncii dintre societăţile tradiţionale şi cele moderne este cu adevărat extraordinar. Chiar şi în cele mai mari societăţi tradiţionale, de obicei, nu existau mai mult de 20-30 de meşteşuguri majore, împreună cu ocupaţii atât de specializate precum cele de soldat, negustor şi preot. Într-un sistem industrial

modern, există literalmente mii de ocupații distincte. Recensământul din Marea Britanie cuprinde aproximativ 20.000 de slujbe distincte în economie. În comunitățile tradiționale, majoritatea populației lucra în cadrul fermelor și erau autosuficienți din punct de vedere economic. Își produceau propria hrană, propriile haine și alte produse necesare vieții. Prin contrast, una dintre caracteristicile importante ale societăților moderne este expansiunea enormă a **interdependenței economice**. Noi cu toții suntem dependenți de un număr imens de alți lucrători – care în prezent sunt răspândiți în toată lumea – pentru produsele și serviciile care ne mențin existența. Cu puține excepții, marea majoritate a oamenilor din societățile moderne nu produc hrana pe care o consumă, locuințele în care trăiesc sau bunurile materiale de care se folosesc.

Taylorismul și fordismul

Cu aproape două secole în urmă, Adam Smith, unul dintre întemeietorii economiei moderne, identifica avantajele pe care le oferă din punct de vedere al productivității sporite – diviziunea muncii. Lucrarea sa celebră, *The Wealth of Nations** , începe cu o descriere a diviziunii muncii într-o fabrică de produs ace. Prin fragmentarea sarcinii unui muncitor într-un număr de operații simple, zece muncitori care efectuează munci specializate în colaborare unii cu alții, pot produce în colectiv 48.000 de ace zilnic. Așadar, rata productivității pe cap de muncitor a crescut de la 20 la 4.800 de ace, fiecare operator specializat producând de 240 de ori mai mult decât dacă ar lucra individual.

După mai bine de un secol, aceste idei au cunoscut cea mai dezvoltată expresie a lor, în scrierile lui Frederick Winslow Taylor, consultant de management, american. Abordarea de către Taylor a ceea ce el denumea management științific implica studiul detailat al proceselor industriale pentru a le fragmenta în operații simple care pot fi cronometrate și organizate precis. **Taylorismul**, după cum esete denumit și cunoscut managementul științific, nu era doar un studiu academic. Era un sistem de producție menit să maximizeze produsul industrial, și avea un impact larg asupra organizării producției industriale și a tehnologiei.

Taylor era preocupat de îmbunătățirea eficienței industriale, dar acorda o mică atenție rezultatelor acestei eficiențe. Producția de masă necesită piețe de masă, iar industriașul Henry Ford a fost unul dintre primii care și-a dat seama de această legătură existentă. **Fordismul**, o extensie a principiilor lui Taylor de management științific, reprezintă numele folosit pentru a denumi sistemul de producție în masă legat de cultivarea piețelor de masă. Ford a proiectat prima sa fabrică de automobile de la Highland Park, Michigan, în 1908 pentru a realiza doar un singur produs – Fordul Model T – prin aceasta permițând introducerea unor scule și mașini specializate, menite să facă operațiile mai rapide, mai precise, mai simple. Una dintre cele mai semnificative inovații ale lui Ford a constituit-o construirea unei linii de montaj mobile, despre care se spunea că ar fi fost inspirată de abatoarele din

---

* *Bogăția națiunilor* (n.t.).

Chicago, în care animalele erau desfăcute bucată cu bucată pe o linie mobilă. Fiecărui muncitor de la linia de asamblare a lui Ford îi revenea o sarcină specializată, cum ar fi fixarea mânerelor de la portierele de pe partea stângă, pe măsură ce carcasele vehicolelor mergeau pe banda rulantă. În 1929, când a încetat producerea Modelului T. fuseseră produse peste 14 milioane de automobile.

Limitele fordismului şi ale taylorismului

S-a crezut că, fordismul reprezenta viitorul probabil al producţiei industriale în ansamblu. S-a dovedit ulterior că nu era cazul. Sistemul poate fi aplicat doar în industrie, cum ar fi industria constructoare de automobile, care produce produse standardizate pentru pieţe largi de desfacere. A pune în funcţiune linii de producţie mecanizate este extrem de costisitor, iar în clipa în care a fost iniţiat un sistem fordist, el este destul de rigid; pentru modificarea unui produs, de exemplu, e nevoie de o reinvestiţie substanţială. Producţia fordistă este uşor de copiat dacă sunt disponibile suficiente fonduri pentru funcţionarea unei fabrici. Dar firmelor din ţările în care forţa de muncă este scumpă le este dificil să intre în competiţie cu cele în care salariile sunt mai scăzute. Acesta a fost unul dintre factorii care au condus la început la ascensiunea industriei de automobile din Japonia (deşi nivelurile salariale ale japonezilor nu mai sunt scăzute) şi, mai recent, din Coreea de Sud.

Sistemele de trust la scară mică şi cele la scară mare

Fordismul şi taylorismul reprezintă ceea ce anumiţi sociologi ai industriei denumesc **sisteme de trust la scară mică.** Slujbele sunt organizate de către conducere şi sunt încredinţate unor maşinării. Cei care îndeplinesc sarcinile de muncă sunt supravegheaţi îndeaproape şi beneficiază de o mică autonomie de acţiune. Cu toate că există multe posturi în trusturile la scară mică, nivelul lipsei de satisfacţie a muncitorilor şi al absenteismului este ridicat, iar conflictul industrial este unul obişnuit. **Sistemul de trust la scară mare** este cel în care muncitorilor li se permite să controleze ritmul, ba chiar şi conţinutul activităţii lor, în cadrul unor linii călăuzitoare de ansamblu. Atari sisteme sunt, de obicei, concentrate la nivelurile superioare ale organizaţiilor industriale.

De la începuturile anilor 1970 şi până în prezent, firme din Europa Occidentală, Statele Unite şi Japonia au experimentat alternative ale sistemelor de trust la scară mică. Acestea includ liniile de ansamblare automatizate şi producţie de grup, în care un grup îndeplineşte un rol recunoscut în influenţarea naturii sarcinii de muncă. Vom analiza aceste strategii pe rând.

Automatizarea

Conceptul de **automatizare**, sau maşinării programabile, a fost introdus pe la jumătatea secolului al XIX-lea, atunci când Christopher Spencer, un american, a

inventat Automat-ul, un strung programabil care executa şuruburi, piulițe şi roți dințate. Până acum, automatizarea a cuprins relativ puține industrii, dar o dată cu progresele în proiectarea roboților industriali, impactul său cu siguranță va deveni mai mare. Robotul este un mecanism automat care poate realiza funcțiuni efectuate de obicei de lucrători umani. Termenul a fost inventat acum aproximativ 50 de ani de dramaturgul Karel Capek, din cuvântul cehesc *robota,* muncă forțată.

Roboții au fost introduşi la început în industrie în anumite cantități în 1946, când a fost inventat un mecanism care regla în mod automat maşinăriile în industria constructoare de maşini. Însă, roboții mai complecşi şi-au făcut apariția doar o dată cu dezvoltarea microprocesoarelor – în principiu, începând cu anii 1970. Primul robot controlat de un minicomputer a fost realizat în 1974 de către Cincinatti Milason. În prezent, roboții pot executa numeroase sarcini, cum ar fi sudura, vopsitul, ridicarea şi transportul unor componente. Unii roboți pot distinge anumite părți prin atingere, în vreme ce alții pot detecta un anumit grup de obiecte pe care le vizualizează. Aşa după cum au subliniat Robert Ayres şi Steven Miller:

> Nu există muncitor mai devotat şi mai infatigabil decât robotul. Ei pot repeta o operațiune precum sudura în puncte sau vopsitul prin pulverizare fără greşeală într-o varietate de locuri de muncă şi pot fi reprogramați rapid să efectueze sarcini complet noi... În următorii ani, ne putem aştepta să vedem mulți roboți industriali instalați în programe de computer în fabrici. Roboții vor aproviziona cu piese de prelucrat grupuri de mecanisme automate, care pot fi serializate pentru a alcătui un sistem de producție automată controlat de microprocesoare. (Ayres şi Miller, 1985).

Majoritatea roboților folosiți în industrie pe glob se găsesc în producția de automobile. Utilitatea roboților în producție până în acest moment este relativ limitată, pentru că abilitatea lor de a recunoaşte diferite obiecte şi de a manipula forme dificile continuă să se afle la un nivel rudimentar. Totuşi, este sigur că producția automatizată se va răspândi mai rapid în anii următori; roboții devin mai sofisticați, iar costurile lor scad.

Producția de grup

Producția de grup, grupurile de muncă în colaborare la locul liniei de asamblare, a fost uneori folosită împreună cu automatizarea ca modalitate de reorganizare a muncii. Ideea, care stă la bază, este aceea de a spori motivația lucrătorului, permițând unor grupuri de muncitori să colaboreze în procesele de producție, iar nu unui muncitor să i se impună să petreacă toată ziua îndeplinind o singură sarcină repetitivă, cum ar fi strângerea şuruburilor la mânerele portierei unui automobil.

Un exemplu de producție de grup îl reprezintă cercurile de calitate (QCs), grupuri de 5-20 de muncitori care se întâlnesc permanent pentru a studia şi rezolva problemele de producție. Lucrătorii care fac parte din QCs urmează cursurile suplimentare de perfecționare, care le dau posibilitatea de a contribui cu cunoştințe tehnice la discutarea

aspectelor de producție. QCs-urile au fost inițiate în Statele Unite, preluate de mai multe companii japoneze, apoi repopularizate în Occident în anii '80. Ele reprezintă o îndepărtare de la tezele taylorismului, pentru că recunosc faptul că muncitorii posedă cunoștințele necesare pentru a contribui la definirea și metodica sarcinilor pe care le îndeplinesc.

Producția flexibilă

Una dintre cele mai importante schimbări în procesele de producție mondială în ultimii ani a constituit-o introducerea proiectării asistate pe calculator. În vreme ce taylorismul și fordismul au avut succes în producerea unor produse de masă (care erau produse la fel) pentru piețe de desfacere, ele erau complet incapabile să producă cantități mici de produse executate special pentru un singur client. Proiectările asistate pe computer, cuplate cu alte tipuri de tehnologie bazată pe computer, au modificat această situație într-o manieră radicală. Stanley Davis vorbește despre apariția „personalizării de masă": noile tehnologii permit producția la scară mare a articolelor destinate unor anumiți clienți. Pe o linie de asamblare tradițională pot fi produse cinci mii de cămăși pe zi. Acum este posibilă producerea fiecărei cămăși într-un timp la fel de scurt ca și cel de executare a cinci mii de cămăși identice, fără un cost suplimentar (Davis, 1988).

Înainte de apariția proiectării asistate pe computer, japonezii au fost cei care au denumit **producție flexibilă**. Prin introducerea sistemelor de producție care diferă aproape în orice privință de sistemul de producție de masă lansat de Henry Ford la Detroit, producătorii de automobile japoneze au fost capabili să realizeze o creștere remarcabilă în vânzările globale de la mijlocul anilor '70 la începutul anilor '90 (Dertouzos, 1989). Japonezii au pus accent pe crearea unei forțe calificate de muncă și pe modalitățile de creștere a ritmului în care sunt introduse și desfăcute pe piață noile produse proiectate.

Schimbări care necesitau până la 24 de ore în fabricile de automobile din Europa sau America la începutul anilor '80 puteau fi efectuate în cinci minute în fabricile japoneze. Scopul îl reprezenta calitatea perfectă inițială, care făcea inutile îmbunătățirile ulterioare. Producția de grup a fost adusă la un înalt nivel; echipele de lucru integrate erau alcătuite din montatori, muncitori și furnizori. Prin intermediul acestor tehnici, proiectanții puteau lucra după un ciclu (timpul necesar din momentul în care este conceput inițial un nou model până în momentul în care ultimul automobil iese de pe linia de producție) de 7,5 ani. Prin contrast, proiectanții europeni și americani lucrau până nu demult după un ciclu între 13-15 ani. Acum ei au recuperat decalajul în mare măsură, încercând să copieze practicile japoneze. Totuși, Lester Thurow făcând referire la SUA, afirma: „Cele mai bune fabrici americane nu sunt atât de bune ca și cele mai bune fabrici japoneze, iar cele mai slabe fabrici americane sunt cu mult mai slabe decât cele mai slabe fabrici japoneze" (Thurow, 1993).

TENDINȚE ÎN SISTEMUL OCUPAȚIONAL

Sistemul ocupațional din toate țările industrializate s-a schimbat substanțial după începutul acestui secol. În 1990, peste trei sferturi din populația angajată, efectua munci manuale (de tip gulere albastre). Aproximativ 28% dintre aceștia erau muncitori calificați, 35% semi-calificați și 10% necalificați. Slujbele de tip gulere albe și de experți erau relativ puține. La jumătatea secolului, muncitorii manuali alcătuiau mai puțin de două treimi din populația angajată, iar munca nemanuală se răspândise în mod corespunzător.

Un recensământ al populației din Marea Britanie a fost făcut în 1971, iar altul în 1981. Pe parcursul acestei perioade, proporția de persoane cu ocupații de tip gulere albastre a scăzut de la 62% la 56% în rândul bărbaților și de la 43% la 38% în cazul femeilor. Slujbele de experți și manageri ocupate de către bărbați au sporit cu aproximativ un milion. În 1981 existau cu 170.000 de bărbați mai puțini în munca de tip gulere albe de rutină, dar cu 250.000 de femei mai multe în același tip de muncă. Declinul slujbelor manuale era strâns legat de o scădere a procentului de oameni implicați în industria prelucrătoare. În 1981 numărul era cu 700.000 de bărbați și 420.000 de femei mai redus în activitatea de prelucrare decât fuseseră cu zece ani înainte.

Aceste tendințe continuă și în prezent, dar au cunoscut o relativă stabilizare. Un Studiu asupra Forței de Muncă efectuate de guvern în 1990 a arătat că doar 50% dintre bărbați și 33% dintre femei aveau ocupații manuale. Contrastul cel mai puternic între sexe era între persoane aflate în munci de tip gulere albe de rutină, în comparație cu ocupațiile calificate de tip gulere albastre. În 1990, 31% din femei erau angajate în primul tip de activitate, în comparație cu doar 6% dintre bărbați, în vreme ce 25% dintre bărbați aveau slujbe manuale calificate, în comparație cu doar 4% dintre femei. În mai multe țări industrializate, asemenea schimbări au evoluat mai repede decât în Marea Britanie. De exemplu, după anumite estimări sub 40% din totalul forței de muncă din SUA desfășoară în prezent slujbe manuale (Eossides, 1990).

Există numeroase discuții în privința cauzelor datorită cărora au avut loc atari schimbări. Par a exista mai multe motive. Unul dintre ele îl reprezintă introducerea continuă a mașinăriilor care economisesc timp, culminând cu răspândirea tehnologiei informației și a computerizării în industrie, în ultimii ani. Altul este apariția industriei prelucrătoare în afara Occidentului, îndeosebi în Extremul Orient. Industriile mai vechi din Occident au suferit reduceri majore din cauza inabilității de a concura cu producătorii mai eficienți din Extremul Orient, ale căror costuri de producție sunt mai scăzute.

Printre altele, aceste fapte au influențat scheme de conflict industrial. Vom analiza în continuare acest aspect.

SINDICATELE ŞI CONFLICTUL DIN INDUSTRIE

De mult există conflicte între muncitori şi cei care au autoritate economică şi politică asupra lor. Tulburările generate de recrutare şi de impozitele crescute, precum şi cele provocate de lipsa hranei în perioadele de secetă erau ceva comun în zonele urbane ale Europei în secolul al XVIII-lea. Aceste forme de conflict de muncă „premoderne" au continuat în anumite ţări până acum un secol. De exemplu, în 1868 au avut loc tulburări provocate de lipsa de hrană în mai multe oraşe italiene (Geary, 1982). Atari forme tradiţionale de confruntare nu erau doar simple izbucniri sporadice, iraţionale: folosirea violentă sau ameninţarea cu aceasta avea ca efect scăderea preţului cerealelor şi a altor produse alimentare de bază.

Dezvoltarea sindicatelor

Conflictul industrial dintre muncitori şi patroni din prima jumătate a secolului al XIX-lea era în mod frecvent semi-organizat. Acolo unde aveau loc confruntări, muncitorii aveau posibilitatea deseori să îşi părăsească locul de muncă şi să formeze mulţimi în stradă; ei îşi făceau cunoscute astfel nemulţumirile prin comportamentul lor indisciplinat sau prin iniţierea unor acte de violenţă împotriva autorităţilor. În anumite părţi ale Franţei, la sfârşitul secolului al XIX-lea, muncitorii îi puteau ameninţa cu închisoarea pe patronii pe care nu-i simpatizau! Folosirea grevei, care este asociată cu negocierea organizată între muncitori şi conducere s-a dezvoltat încet şi sporadic. Legea Asocierii promulgată în Marea Britanie în 1799 şi 1800 a declarat ilegală instruirea grupurilor de muncitori şi a interzis demonstraţiile populare. Legea a fost anulată după aproximativ 20 de ani, atunci când s-a constatat că aceasta nu avea rolul de a tempera ci de a-i stimula. A crescut numărul membrilor de *sindicat*, iar sindicalismul a devenit în scurtă vreme o mişcare de masă. Activitatea sindicatelor a fost legalizată în ultimul sfert al secolului al XIX-lea, după care numărul membrilor a crescut, ajungând să cuprindă 60% din muncitorii manuali din Marea Britanie în anul 1920. Mişcarea sindicalistă din Marea Britanie este coordonată de către un organism central instituit în 1868, *Congresul Sindicatelor**, care a dezvoltat puternice legături cu Partidul Laburist.

La începutul acestui secol, au existat puţine legături între existenţa sindicatelor şi tendinţa către greve. Majoritatea grevelor atunci erau spontane, în sensul că ele nu erau declarate de vreo organizaţie specifică a muncitorilor. Un raport al comisarului pentru probleme de muncă al SUA din 1907 estima că aproximativ jumătate dintre toate grevele epocii nu au fost iniţiate de sindicate (Ross, 1954). Probabil că, în general, acelaşi lucru era valabil şi pentru Marea Britanie. Această situaţie se schimbase la sfârşitul primului război mondial, datorită faptului că se micşorase procentul de greve care aveau loc în rândul muncitorilor nesindicalizaţi.

Dezvoltarea mişcării sindicale a fost considerabil diferită între ţări, la fel ca şi influenţa sindicatelor asupra forţei de muncă, a patronilor şi a guvernului. În Marea Britanie şi Statele Unite, sindicatele sunt întemeiate mai devreme decât în majoritatea

* În original, *The Trades Union Congress (TUC)* (n.t.).

societăților europene. Sindicatele germane, de exemplu, au fost în mare parte distruse de către naziști în anii 1930 și reorganizate după cel de-al doilea război mondial, în timp ce evoluția propriu-zisă a mișcării sindicale franceze nu a avut loc, practic, decât în anii '30, atunci când libertatea de organizare a sindicatelor și de negociere a contractelor colective de muncă au fost recunoscute oficial.

De ce anume există sindicatele?

Cu toate că numărul de membrii și mărimea puterii lor diferă considerabil, organizațiile sindicale există în toate țările occidentale. Toate aceste țări recunosc în mod legal dreptul muncitorilor de a face grevă pentru a-și atinge obiectivele economice. Din ce cauză au devenit sindicatele o trăsătură atât de fundamentală a societăților moderne? De ce oare conflictul conducere-sindicate pare a fi o trăsătură relativ permanentă a mediilor industriale?

Unii au sugerat că sindicatele reprezintă o versiune a ghildelor medievale – asociații de oameni care practică aceeași meserie – îmbinate cu contextul industriei moderne. Această interpretare ne-ar putea ajuta să înțelegem din ce motiv sindicatele au apărut mai întâi în rândul meșteșugarilor, dar nu explică de ce ele au fost asociate într-o atât de mare măsură cu negocierea salariilor și conflictul industrial. O explicație satisfăcătoare trebuie să aibă în vedere faptul că sindicatele s-au dezvoltat pentru a proteja interesele materiale ale muncitorilor din mediile industriale din care fac parte, creând solidaritate, dar în care ei dețin o putere formală scăzută.

În fazele timpurii ale dezvoltării industriei moderne, muncitorii din majoritatea țărilor nu beneficiau de drepturi politice și avea o influență redusă asupra condițiilor lor de muncă. Sindicatele s-au dezvoltat în primul rând ca mijloace de reechilibrare a balanței de putere între muncitori și patroni. În timp ce muncitorii aveau o putere redusă ca indivizi, prin organizare colectivă influența lor sporea considerabil. Un patron poate renunța la munca unui muncitor anume, dar nu are această posibilitate față de toți sau majoritatea muncitorilor dintr-o fabrică. La origine, sindicatele erau în principal organizații „defensive", oferind mijloacele prin care muncitorii pot contracara puterea desăvârșită asupra vieților lor de care se bucurau patronii.

Evoluții recente

Desigur, însăși formele sindicatelor s-au modificat de-a lungul anilor. Unele au devenit foarte mari și, în calitate de organizații permanente au devenit birocratizate. Sindicatele au ca personal funcționari cu normă întreagă, care pot avea o experiență redusă referitoare la condițiile în care lucrează membrii lor. Activitățile și opiniile liderilor sindicali pot în acest fel să nu fie în concordanță cu cele ale membrilor pe care îi reprezintă. Grupurile de muncitori se pot afla astfel în conflict cu strategiile propriilor lor sindicate. Majoritatea sindicatelor nu au reușit să recruteze mai mulți membri din rândul femeilor. Cu toate că unele dintre ele au inițiat campanii de sporire a numărului de membre, multe sindicate le-au descurajat în mod direct pe femei, de a deveni membre.

În momentul actual, sindicatele din Occident se confruntă cu o ameninţare din partea a trei seturi de schimbări care au legătură între ele: nivelurile ridicate de şomaj care slăbesc poziţia de negociere a sindicatelor; declinul vechilor industrii prelucrătoare, în cadrul cărora prezenţa sindicatului a fost în mod tradiţional puternică şi intensitatea sporită a competiţiei internaţionale, îndeosebi din partea ţărilor asiatice unde salariile sunt mai scăzute decât în Occident. În Statele Unite şi câteva ţări europene, inclusiv Marea Britanie, Franţa, Germania şi Danemarca, guvernele de dreapta au ajuns la putere în anii 1970 şi 1980, fiind în cea mai mare parte decise să limiteze ceea ce considerau drept o influenţă excesivă a sindicatelor în industrie.

Legea Muncii votată în Marea Britanie în 1980 şi 1982 a introdus noi articole ce limitează drepturile legale ale sindicatelor. Definiţia oficială a unei „dispute sindicale" a fost restrânsă până la a exclude activităţi precum pichetarea furnizorilor unui patron. Legea Sindicatelor din 1984 le cerea acestora să aibă votul tuturor membrilor înainte de a începe o acţiune de protest, introducând totodată alte restricţii ale prerogativelor sindicale. Funcţionarii civili angajaţi la centrul de comunicaţii al guvernului (CCG) erau lipsiţi de dreptul de a aparţine unui sindicat, o mişcare care a fost justificată prin argumentul că, acţiunea de protest la CCG ar putea reprezenta o ameninţare la adresa securităţii naţionale. Aceste măsuri au avut cu siguranţă efecte considerabile asupra mişcării sindicale, pe plan local şi la nivel naţional. Combinate cu ceilalţi factori menţionaţi anterior, ele au redus într-o manieră extrem de drastică influenţa sindicatelor.

În Statele Unite, sindicatele se confruntă cu o criză de dimensiuni mai mari decât omoloagele lor din majoritatea ţărilor europene. Condiţiile de muncă şi salariile care se bucură de protecţia sindicatelor au fost erodate în mai multe industrii majore pe parcursul ultimilor 15 ani. Lucrătorii din transportul rutier, din industria oţelului şi cea de automobile au acceptat în unanimitate salarii mai mici decât cele negociate anterior. Sindicatele nu au avut succes în cazul mai multor greve considerate importante, poate cel mai notabil exemplu fiind suprimarea sindicatului controlorilor de trafic aerian la începutul anilor '80.

Declinul numărului de membri şi al influenţei sindicatelor reprezintă oarecum un fenomen general în ţările industrializate şi nu poate fi explicat complet în termeni de presiune publică aplicată de guvernele de dreapta sindicatelor. De obicei, sindicatele au fost destabilizate în timpul momentelor în care şomajul atingea cote înalte, aşa cum a fost cazul unei lungi perioade în multe dintre ţările occidentale (vezi mai jos). Tendinţele către o producţie mai flexibilă diminuează forţa sindicalismului, care înfloreşte îndeosebi acolo unde mulţi oameni lucrează împreună în fabrici mari.

Grevele

Ce este o **grevă?** Răspunsul nu poate fi clar sau uşor de formulat. De exemplu, putem face distincţia dintre o grevă şi o scurtă întrerupere a lucrului? În cadrul statisticilor multor ţări, referitoare la greve, se încearcă acest lucru dar sunt prezentate ca greve doar întreruperi ale lucrului care durează mai mult de o anumită perioadă

(o jumătate de zi, de exemplu) sau unde sunt implicați un anumit număr de lucrători. Sunt oare interzicerile de a se lucra ore suplimentare exemple de activitate grevistă?

În ansamblu, pare de preferat definirea „grevei" într-un sens restrâns, altminteri termenul pierzându-și întreaga precizie. Putem defini greva drept o întrerupere temporară a lucrului de către un grup de angajați cu scopul de a-și exprima o nemulțumire sau pentru a-și susține o revendicare (Hyman, 1984). Toate componentele acestor definiții sunt importante pentru separarea grevelor de alte forme de opoziție și conflict. O grevă este *temporară*, pentru că lucrătorii intenționează să se întoarcă la aceeași slujbă, la același patron; acolo unde lucrătorii părăsesc complet locul de muncă, termenul nu este adecvat. În calitatea sa de *întrerupere a lucrului*, greva se deosebește de interdicția de a lucra ore suplimentare sau de „încetinirea ritmului de lucru". Trebuie să fie implicat un *grup* de lucrători, pentru că greva se referă la o acțiune colectivă, nu la reacția unui anumit lucrător. Faptul că, aceia care se împotrivesc trecerii la acțiune sunt *patronii*, slujește la diferențierea grevelor de proteste, de genul celor care sunt organizate de chiriași sau studenți. În sfârșit, greva implică *dorința de a aduce la cunoștință o nemulțumire sau de a face o revendicare*; lucrătorii care sunt absenți doar pentru a lua parte la un eveniment sportiv nu pot fi socotiți că se află în grevă.

Grevele reprezintă doar un singur aspect sau tip de conflict în care lucrătorii și conducerea pot să se implice. Alte expresii strâns legate de conflictul organizat sunt *lock-out*-urile (în care patronii, nu lucrătorii, sunt cei care provoacă întreruperea lucrului), restricțiile de producție și contrazicerile în timpul negocierii contractului. Manifestări ale conflictului mai puțin organizate pot include o mare fluctuație a muncitorilor, absenteismul și interferența cu mașinăriile de producție.

Statistici despre greve

Datorită faptului că există un element arbitrar, în specificarea cu exactitate a ceea ce înseamnă o grevă și nu este surprinzător faptul că anumite țări au diferite practici de înregistrare a statisticilor despre greve. Pot fi făcute comparații internaționale între nivelurile grevelor, dar ele trebuie interpretate cu precauție. Ceea ce este considerat a fi grevă într-o anumită țară, și astfel inclusă în statistici, poate să nu fie socotită ca atare într-o alta. De exemplu, în Marea Britanie o întrerupere a lucrului trebuie să implice cel puțin zece lucrători înainte de a fi raportată ca grevă, în timp ce în Statele Unite (începând cu 1982) doar întreruperile lucrului care implică cel puțin o mie de oameni sunt înregistrate în statisticile despre greve.

De obicei, se publică trei criterii de activitate grevistă – numărul de greve pe an, procentul de forță de muncă implicate în greve pe parcursul anului respectiv și numărul de zile lucrătoare pierdute datorită acțiunii greviste. Luate împreună acestea oferă o idee aproximativă despre diferențele între țări în privința nivelurilor de greve. Din punctul de vedere al tuturor celor trei criterii, Italia și Canada sunt printre țările cu cele mai mari tendințe către grevă, cele mai mici tendințe aflându-se în Germania și țările scandinave. Statele Unite și Marea Britanie se află pe o poziție mediană. Se

pare că nu există o anumită legătură între nivelurile grevelor, aşa după cum sunt ele stabilite în statisticile oficiale şi nivelurile de performanţă economică. Cu alte cuvinte, ţări cu rate scăzute ale grevelor nu prezintă în mod necesar niveluri mai înalte de creştere economică decât cele care au mai multe greve. Acest lucru nu e surprinzător: valoarea statisticilor comparative referitoare la greve este în orice caz neclară, iar conflictul industrial sau tensiunile pot fi exprimate în multe alte modalităţi decât prin greve. În plus, nu rezultă că, datorită faptului că relaţiile industriale sunt armonioase, productivitatea va fi ridicată.

Tendinţe recente în conflictul industrial

Într-o lucrare bine-cunoscută publicată la începutul anilor 1960, s-a susţinut că grevele se „ofileau". După autorii ei, disputele prelungite şi intense sunt în principal caracteristice pentru fazele timpurii ale industrializării. Din momentul în care este stabilit cadrul convenit al negocierii industriale, susţin ei, activitatea grevistă se diminuează (Ross şi Hartman, 1960). Imediat după proclamarea acestei teze s-a produs o creştere a conflictului industrial în multe ţări occidentale, inclusiv Marea Britanie. O trăsătură notabilă a activităţii greviste în contextul britanic în timpul anilor '60 şi la începutul anilor '70 a reprezentat-o sporirea bruscă a numărului de greve neoficiale. Se pare că în această perioadă mulţi muncitori se aflau pe poziţii ostile atât faţă de organizaţiile lor sindicale, cât şi faţă de patronii lor.

În anii '80 şi la începutul anilor '90 centrul activităţii greviste, au devenit din nou sindicatele oficiale. În acelaşi timp, rata grevelor din Marea Britanie a scăzut substanţial, datorită, în mare parte, climatului politic şi economic constructiv în care se află acum sindicatele. Acest lucru pare a face parte dintr-o tendinţă internaţională. Cu două sau trei excepţii, toate ţările occidentale au avut parte de o diminuare a activităţii greviste în această perioadă.

FEMEILE ŞI MUNCA

În ţările occidentale munca aparţinea în mod predominant sferei masculine. Pe parcursul ultimilor decenii această situaţie s-a schimbat în mod radical; din ce în ce mai multe femei alcătuiesc forţa de muncă. În următoarele secţiuni ale capitolului vom analiza originile şi implicaţiile acestui fenomen – una dintre cele mai importante schimbări care au loc în societatea modernă în acest moment.

Femeile şi locul de muncă: perspectivă istorică

Pentru marea majoritate a populaţiei din societăţile preindustriale (şi pentru mulţi oameni din societăţile aparţinând Lumii a Treia din prezent), activităţile productive şi activităţile gospodăreşti nu erau separate. Producţia era efectuată fie în casă, fie în apropierea acesteia. În Europa medievală, toţi membrii unei familii participau la munca pe ogor sau în cadrul meşteşugarilor. În oraşe, atelierele se

erau în mod obişnuit în casă, iar membrii familiei contribuiau la diferite aspecte ale procesului de producţie. În meşteşugul ţesutului, de exemplu, copiii se ocupau cu cărăcitul şi pieptănatul, fetele mai mari şi mamele torceau, iar taţii ţeseau. În mod asemănător, soţiile şi copiii lucrau în mod direct cu bărbaţii la croitorie, cizmărie şi prepararea pâinii. Deseori femeile aveau o influenţă considerabilă în cadrul gospodăriei, ca rezultat al importanţei lor în procesele economice, chiar dacă erau excluse din sferele masculine ale politicii şi războiului. Soţiile meşteşugarilor deseori păstrau socotelile afacerii, aşa după cum procedau cele ale fermierilor, iar văduvele în mod frecvent posedau şi gestionau afaceri.

Majoritate acestor lucruri s-au schimbat o dată cu separarea atelierului de casă, produsă de dezvoltarea industriei moderne. Dezvoltarea producţiei de către fabricile mecanizate a fost probabil factorul cel mai important. Munca era desfăşurată după ritmul maşinii de către indivizi angajaţi în mod specific pentru sarcinile respective, fapt ce a determinat patronii să angajeze ca lucrători indivizi, nu familii. Vechea modalitate de a trata familiile drept un tot unitar a avut nevoie de o lungă perioadă pentru a dispărea, însă, la începutul secolului al XIX-lea, în Marea Britanie şi în multe alte ţări europene, patronii continuau să angajeze familii. Dacă tatăl era angajat pentru a lucra în fabrică, de exemplu, soţia şi copiii erau luaţi ca servitori sau ca ajutoare la fermă.

Însă, pe măsură ce această practică dispărea, se stabilea o diviziune din ce în ce mai marcată între casă şi locul de muncă. Femeile au ajuns să fie asociate cu valorile „domestice"; cu toate că ideea conform căreia „locul femeii este în casă" avea implicaţii diferite pentru femei din niveluri diferite ale societăţii. Femeile bogate se bucurau de serviciile fetelor în casă, ale doicilor şi slujitoarelor. Sarcinile erau foarte aspre pentru femeile sărace, care trebuiau să rezolve problemele gospodăreşti, şi în acelaşi timp erau implicate în munca industrială pentru a suplimenta veniturile soţilor lor.

Ratele de angajare ale femeilor în afara casei, pentru toate clasele, erau destul de coborâte, până după începutul secolului al XX-lea. Chiar şi la 1910, în Marea Britanie, mai mult de o treime dintre femeile angajate cu salariu erau servitoare sau slujnice. Forţa de muncă feminină consta în principal din femei tinere necăsătorite, ale căror salarii, atunci când lucrau în fabrici, erau deseori trimise de către patron direct părinţilor lor. Atunci când se căsătoreau, ele se retrăgeau din aceste activităţi, nemaiconstituind forţa de muncă.

De atunci, participarea femeilor la forţa de muncă plătită a sporit relativ continuu. O influenţă majoră a constituit-o criza forţei de muncă care a avut loc în primul război mondial. În timpul anilor de război, femeile au efectuat slujbe socotite anterior ca fiind domeniul exclusiv al bărbaţilor. După război, bărbaţii au preluat majoritatea acestor slujbe, dar schema prestabilită a fost distrusă. Astăzi între 35% şi 60% dintre femeile cu vârste cuprinse între 16 şi 60 de ani din majoritatea ţărilor europene deţin slujbe remunerate, practicate în afara casei. Creşterea cea mai semnificativă a avut loc în rândul femeilor căsătorite. Rata în ansamblu pentru Marea Britanie

este de 53%. Mai mult de 40% dintre femeile căsătorite, cu copii în vârstă de sub trei ani se află acum încadrate în munca plătită. Cu toate acestea, procentul de femei aflate în forța de muncă plătită este însă mult sub cel al bărbaților: 74% din populația masculină între 25-60 de ani are slujbe remunerate, iar procentul de bărbați cu slujbe remunerate nu s-a schimbat mult de-a lungul secolului trecut.

Inegalitățile la locul de muncă

Femeile care lucrează în prezent sunt concentrate în ocupații de rutină, slab plătite. La acest lucru au contribuit atât organizarea muncii, cât și stereotipiile referitoare la rolul fiecărui gen. Schimbările în privința prestigiului și a sarcinilor de muncă ale „funcționarilor" oferă un bun exemplu. În 1850, în Marea Britanie, 99% dintre funcționari erau bărbați. A fi funcționar însemna deseori a avea o slujbă de răspundere, implicând cunoașterea contabilității și câteodată comportând responsabilități manageriale. Chiar și cel mai nesemnificativ funcționar avea un statut anume în societate. Secolul al XX-lea a fost martorul unei automatizări generale ale activității funcționărești (începând cu introducerea mașinii de scris la sfârșitul secolului al XIX-lea), însoțită de o degradare a calificărilor și statutului „funcționarului" – și a unei alte ocupații înrudite, cea de „secretară" – devine astfel o slujbă cu statut inferior, slab plătită. Femeile au ocupat aceste slujbe, având în vedere că salariile și prestigiul cu care erau asociate s-au diminuat. În 1991, aproape 90% dintre funcționari și 98% dintre toți secretarii din Marea Britanie erau femei.

Faptul de a avea sau de a nu avea copii, dependenți de ei are un impact major asupra participării lor la forța de muncă remunerată. În cadrul tuturor grupurilor socio-economice femeile au șanse mai mari de a avea o slujbă cu normă întreagă dacă nu au copii. Totuși, astăzi, mamele au mai multe șanse de a reveni la aceeași slujbă, cu normă întreagă, pentru același patron, decât la începutul anilor 1980. La vremea respectivă, un procent crescut de mame care își reluau munca primeau preponderent slujbe cu program redus sau aveau slujbe mai slab plătite decât cele pe care le părăsiseră. La începutul anilor '90, femeile tind să-și reia carierele, îndeosebi în slujbele mai bine plătite (HMSO, 1992).

Cu toate acestea, mult mai multe femei au slujbe cu program redus, în comparație cu bărbații, (vezi figura 12.1). Majoritatea lor preferă să fie angajate cu program redus, nu cu normă întreagă. Totuși, există un aspect important datorită căruia femeile nu se pot opune. În ansamblu, bărbații nu își asumă responsabilitatea principală pentru creșterea copiilor. Femeile cărora le revine această responsabilitate (precum și alte obligații domestice – vezi mai jos) dar care vor, sau trebuie să muncească în slujbe plătite socotesc în mod inevitabil munca cu program redus o opțiune mult mai acceptabilă.

Recent, femeile au pătruns în slujbe definite drept „ocupații de bărbați", dar într-o măsură limitată până acum. Mai puțin de 5% din directorii companiilor britanice sunt femei; patru firme din cinci nu au directori femei. Situația este aceeași în multe domenii ale economiei. De exemplu, aproximativ un milion de femei lucrează în prezent pentru principalele bănci din Marea Britanie. Totuși, doar 2% din managerii de la National Westmister Bank sunt femei, 3% la Midland și 4% la Barclays.

Figura 12.1. – Angajați care au slujbe cu normă întreagă și jumătate de normă, Marea Britanie, 1987-1985

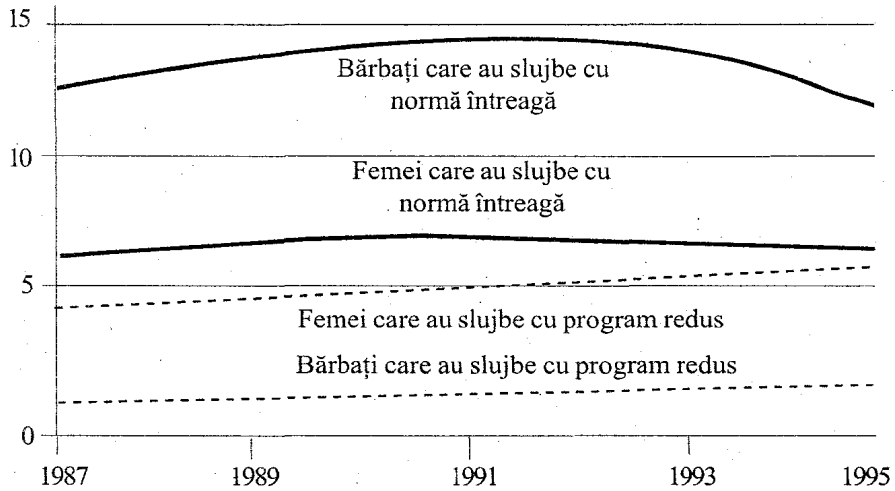

Sursa: Labour Force Survey, Central Statistical Office. From *Social Trends*, 1996, tabel 1.4.

Lucrurile sunt diferite în privința profesiilor. Procentul de femei avocați și avocați pledanți a crescut în ultimii 20 de ani, dar încă este de doar 14%. Doar 3% dintre judecătorii Curții Supreme sunt femei, toate fiind angajate în Departamentul Familiei (Grint, 1991).

Nu putem spune încă în ce măsură aceste inegalități extreme de gen au șanse de a deveni mai puțin acute în viitorul apropiat. E posibil ca să existe tranziții profunde care au loc în prezent; dar cei care încep anumite cariere au nevoie de timp pentru a ajunge în vârf, iar rezultatele nu vor putea fi văzute decât peste câțiva ani. Să luăm, ca exemplu, profesia de jurist. La începutul anilor '90, aproape jumătate dintre studenții la drept din Marea Britanie erau femei, o creștere foarte substanțială în comparație cu decada anterioară. Probabil că majoritatea vor începe cariera de avocați; întrebarea va fi câți anume vor ajunge în cele din urmă în vârf.

Problemele succesului

În acest moment, femeile care au *succes* din punct de vedere economic trebuie să se mulțumească cu o lume de care ele au sentimentul că nu mai aparțin. Experiențele femeilor cu funcții executive au fost comparate cu cele ale cuiva care pleacă pentru o perioadă îndelungată într-o țară străină. Este vital să ia cu sine ghiduri și hărți explicite și să respecte regulile băștinașilor. Își face apariția un „șoc cultural", și chiar și străinul care rezidă permanent nu este complet acceptat. În timp, însă, femeile pot avea un efect de transformare asupra sistemului de valori masculin, aducând răspunderile de familie și imperativele slujbei pe același plan.

Unul dintre factorii majori care afectează carierele femeilor îl reprezintă percepția masculină, aceia că, pentru femeile angajate, munca ocupă locul secund. după naşterea copiilor. Un studiu britanic a analizat părerile managerilor care intervievează solicitantele de slujbe ca personal tehnic în sistemul de sănătate Cercetătorii au descoperit că cei care conduceau interviul le întrebau întotdeauna pe femei dacă au avut sau nu, sau dacă intenționau să facă, copiii. Ei nu au folosit această practică în cazul solicitanților bărbați. Atunci când au fost întrebați de ce nu fac acest lucru, răspunsurile lor conțineau două teme: a) femeile cu copii pot solicita învoiri suplimentare pentru vacanțele şcolare sau în cazul în care se îmbolnăveşte copilul şi b) responsabilitatea pentru îngrijirea copilului este considerată mai degrabă o problemă a mamei, nu una a ambilor părinți.

Unii manageri au considerat că întrebările referitoare la acest aspect indică o atitudine de „grijă" față de angajatele femei, dar majoritatea au fost de părere că aceste întrebări puse de ei reprezintă o parte a misiunii lor, de a evalua gradul în care o solicitantă se va dovedi o colegă de încredere. Astfel, unul dintre manageri a remarcat: „E oarecum o întrebare personală, îmi dau seama de acest lucru, dar socotesc că e ceva care trebuie avut în vedere. E ceva ce nu i se poate întâmpla unui bărbat, dar cred că într-o anumită măsură e nedrept – nu sunt oportunități egale pentru că bărbatul nu poate ajunge să-şi întemeieze o familie în acest mod" (Homans, 1987, p. 92). Totuşi, deşi bărbații nu-şi pot „întemeia o familie" din punct de vedere biologic, în sensul de a da naştere la copii, ei pot, bineînțeles, să fie implicați şi răspunzători de îngrijirea copilului. O atare posibilitate nu a fost luată în considerare de către nici unul dintre managerii chestionați. Aceleaşi atitudini au fost evidențiate şi atunci când s-a pus problema promovării femeilor: ele erau socotite ca fiind înclinate să îşi întrerupă carierele pentru a avea grijă de copiii mici, indiferent cât de important este postul în care ar fi ajuns. Un manager important, bărbat, comenta:

> Bărbații au tendința de a domina nivelurile superioare pur şi simplu, din cauza faptului că femeile părăsesc slujba pentru a naşte copii şi alte lucruri de acest gen... Nu cred că este necesară promovarea selectivă, ci doar realitatea că femeile au tendința de a întrerupe munca, de a se căsători şi de a-şi întemeia o familie, şi prin urmare au o carieră fragmentată. Ele se întorc şi au o perioadă lipsă în experiență sau calificare, iar atunci când selectezi candidați, nu genul candidatului contează, ci modul în care contribuie la muncă. Ai un candidat care, poate fi o femeie, care a lipsit vreme de trei ani de la serviciu din motive familiale şi ai un bărbat care a fost prezent tot timpul. Este extrem de evident, având în vedere că restul este egal în privința celor doi candidați, că bărbatul este cel care are şansele de a primi slujba." (Homans 1987, p. 95).

Numărul restrâns al femeilor care aveau posturi manageriale înalte nu aveau copii, iar mai multe dintre cele care intenționau să aibă copii în viitor declarau că vor să-şi părăsească postul, poate recalificându-se ulterior pentru alte posturi.

O cercetare referitoare la managerii-femei întreprinsă în East Anglia în 1992 a scos la iveală descoperiri similare (Verney, 1992). Practic toate cele 200 de femei intervievate socoteau problemele legate de îngrijirea copilului, ca fiind aspectul cel mai dificil cu care

Doonesbury

G.B. TRUDEAU

se confruntă femeile care încearcă să realizeze o carieră de succes în lumea afacerilor. Creşele de la locul de muncă erau socotite de către cele mai multe ca fiind cea mai mare îmbunătăţire pe termen scurt care putea fi făcută; doar 2% dintre companiile avute în vedere în cadrul cercetării puneau la dispoziţie acestea.

Cum ar trebui să interpretăm aceste descoperiri? Sunt oare oportunităţile de slujbă ale femeilor stânjenite doar de prejudecăţile masculine? Unii manageri au exprimat opinia, conform căreia femeile cu copii nu ar trebui să caute muncă remunerată, ci să se ocupe de îngrijirea copilului şi de casă. Însă, majoritatea au acceptat principiul că femeile ar trebui să se bucure de aceleaşi oportunităţi de carieră ca şi bărbaţii. Înclinaţia din atitudinea lor nu prea avea legătură cu locul de muncă, şi mai mult cu responsabilităţile domestice părinteşti. Atâta vreme cât majoritatea populaţiei consideră de la sine înţeles că nu se poate împărţi egal calitatea de părinte, problemele cu care se confruntă angajatele vor persista. Va rămâne o „realitate", aşa după cum se exprima unul dintre manageri, că femeile sunt grav dezavantajate, în comparaţie cu bărbaţii în privinţa oportunităţilor lor în ceea ce priveşte cariera (Cockburn, 1991).

Legislaţia referitoare la oportunităţi egale

Legea Oportunităţilor Egale a fost promulgată în Marea Britanie în 1970. În conformitate cu clauzele ei, este ilegal ca bărbaţii şi femeile să primească nivelurile diferite de salarizare pentru aceeaşi muncă prestată. Însă, termenii în care a fost formulat acest principiu erau incerţi pentru ca mulţi patroni pur şi simplu să schimbe anumite titulaturi de posturi pentru a crea slujbe „diferite" pentru bărbaţi şi pentru femei – aşa încât legea nu se mai aplică în acest caz. Comunitatea Europeană a introdus Legea Retribuţiei Egale în 1975, care consfinţea ceea ce se numea „principiul retribuţiei egale". Nu numai „aceeaşi muncă" trebuie plătită în mod egal, ci şi „ceea căreia i se atribuie o valoare egală".

Contrastul existent este important. Căci legislaţia europeană prevede că femeile care au slujbe echivalente cu, doar separate de, cele ale bărbaţilor pot pretinde că ceea ce fac ele are aceeaşi valoare şi că trebuie plătite în mod egal. De fapt, guvernul britanic a fost chemat în faţa Tribunalului European datorită incertitudinii legislaţiei sale referitoare la oportunităţile egale.

Însă, nu este sigur ce anume a reprezentat acest lucru pentru sistemul ocupaţional. Comisia de Oportunităţi Egale din Marea Britanie a apărat câteva procese, care s-au bucurat de multă publicitate, de discriminare ilegală faţă de femei. Un proces a fost câştigat la un tribunal industrial în 1989, de exemplu, de către un grup de secretare şi dactilografe de la Lloyd's Bank; ele au avut câştig de cauză susţinând că munca lor are o valoare egală cu cea a unui mesager de bancă (bărbat), care primea salarii mai mari.

Astfel de succese, însă, au fost în număr mic. Gradul în care unii ocolesc legea este ilustrat de procesul intentat unei firme care a dat un anunţ, solicitând un „executiv de marketing care joacă rugby, bărbat sau femeie". Compania susţinea că acest enunţ nu era discriminator, datorită faptului că există 12 cluburi de rugby în ţară. Procesul a fost câştigat de firmă (Neuberger, 1991).

O MESERIE NOUĂ: CASNICUL

Jonathan Rourke, 29 de ani, a fost casnic timp de doi ani și jumătate după nașterea fiului său, Sam. El are calificare de învățător de creșă și locuiește în Hounslow, Londra.

Ce v-a determinat să alegeți această meserie? Soția mea Lindy trebuia să se întoarcă la serviciul ei, pe când eu nu aveam slujbă. De asemeni, formația și experiența mea este mai aproape decât a ei în privința muncii cu copiii de vârstă mică – ea predă la clasele mici.

Cât câștigați? Nimic în mod direct, dar alocația de stat pentru copil este de 41,20 £ pe lună.

Cum este munca? Îl trezesc pe Sam la 7 dimineața și îl îmbrac. El participă la grupe de joacă de trei ori pe săptămână, eu mă duc și-l iau de acolo și îi dau să mănânce de prânz. E posibil să ne întâlnim cu câțiva prieteni ai lui în parc, după somnul de după-masă. De obicei, Sam se culcă seara puțin mai târziu decât alți copii de vârsta sa, așa încât Lindy are posibilitatea de a petrece mai mult timp cu el. Când îl duc la terenul de joacă, acolo se află un grup mare de mămici care stau la taifas și nu mă simt deloc în largul meu. Același lucru se întâmplă la ceea ce se numește grupul de mame și de copii care se joacă.

Cum este Sam? Cu străinii, este foarte rușinos, la început, dar după ce se obișnuiește este destul de jucăuș. Câteodată îl duc la Heathrow, îl fascinează avioanele. Partea cea mai bună este să-l urmăresc cum crește – e atât de vorbăreț acum, în timp ce în urmă cu un an știa foarte puține cuvinte.

Care ar fi slujba ideală pentru dumneavoastră? Mi-aș dori foarte mult să predau, dar e un lucru minunat să stau acasă cu Sam.

Ce planuri aveți pentru viitor? Pentru moment, sunt atent la anunțurile de slujbe disponibile, dar ne vom muta de la o casă cu chirie într-una proprietate în curând, așa încât atunci când Sam va merge la școală cu program normal va trebui să mă apuc serios să-mi caut de lucru.

O MESERIE VECHE: CASNICA

Snezana Taylor, 36 de ani, a fost casnică timp de cinci ani. Anterior, avusese o mulțime de slujbe de secretară, temporare și permanente și absolvise un curs bilingv de secretariat. Părinții ei provin din fosta Iugoslavie.

Ce anume v-a determinat să alegeți această meserie? Am vrut să fiu acasă cu copiii.

Cât câștigați? Pentru cei doi copii cred că se poate obține o alocație de aproximativ 70 de £ pe lună.

Cum este munca? Trebuie să le dau copiilor de mâncare, să-i spăl, să-i îmbrac, să-i duc la școală, să-i duc la diverse activități, să-i ajut să citească sau să-și facă temele, să mă joc cu ei și să-i stimulez în ceea ce fac (râde). E plăcut să ai grijă de ei, însă încercarea de a mă ocupa de întreaga gospodărie și de alte lucruri devin puțin stresante câteodată. De asemeni, trebuie să am grijă de soțul meu, Timothy; el este supraveghetor, și câteodată lucrează mult peste program. Când toți țipă, vorbesc tare, urlă, vor să mănânce și alte asemenea lucruri, câteodată e greu să te descurci.

Cum sunt copiii? Tanya are cinci ani și merge la școală, e destul de activă și-i place să iasă din casă. Natasha are trei ani și jumătate, îi place să deseneze și să coloreze și e puțin mai timidă. Amândouă merg la înot și la balet.

Care ar fi slujba ideală pentru dumneavoastră? Ceea ce fac acum este cea mai bună alegere pentru mine, momentan.

Ce planuri de viitor aveți? Anul viitor, în septembrie, Natasha merge la școală cu program normal, și voi putea avea posibilitatea de a-mi lua o slujbă cu program redus, care să mă lase să am timp și de copii.

Interviuri: Peter Carty. Ilustrații Anne Morror.
Sursa: Guardian, 6 martie 1996, p. 3.

Salariile mici şi capcana sărăciei feminine

Aşa după cum s-ar putea crede, salariul mediu al femeilor angajate este cu mult mai redus decât cel al bărbaţilor, cu toate că diferenţa s-a diminuat oarecum în ultimii 20 de ani. Femeile sunt supra-reprezentate în sectoarele de slujbe mai slab plătite, dar, chiar în cadrul aceloraşi categorii ocupaţionale ca şi bărbaţii, femeile în medie au salarii mai mici. De exemplu, funcţionarele din Marea Britanie sunt plătite cu 60% din cât câştigă omologii lor bărbaţi; angajatele din sectorul de vânzări câştigă 57% din banii dobândiţi de către bărbaţii cu aceeaşi ocupaţie.

Un procent substanţial de femei din Marea Britanie trăiesc în sărăcie. Acest lucru este îndeosebi valabil pentru femeile care sunt „capi de familie". Procentul de femei în rândul săracilor a crescut constant de-a lungul ultimilor 20 de ani, cu toate că procentul de oameni care trăiesc în sărăcie a scăzut în anii 1960 şi s-a menţinut constant în anii 1970 (crescând din nou în anii 1980 şi la începutul anilor 1990). Există tendinţa ca sărăcia să fie îndeosebi acută pentru femeile cu copii foarte mici care necesită o îngrijire continuă. Aici există un cerc vicios: o femeie care poate obţine o slujbă bine-plătită poate fi paralizată din punct de vedere financiar datorită faptului că trebuie să plătească pentru îngrijirea copilului, iar dacă începe să lucreze cu program redus, câştigurile ei scad, dispare perspectiva de carieră pe care ar fi putut-o avea, pierzând alte beneficii economice de care s-ar putea bucura – cum ar fi dreptul de pensie – pe care le primesc lucrătorii cu normă întreagă.

În ce măsură stau astfel lucrurile în alte ţări? Ca bază de comparaţie, vom lua cazul Suediei, care a introdus o gamă mai largă de măsuri care vizează îmbunătăţirea statutului economic al femeii, decât în SUA.

Cazul Suediei

Suedia conduce în lumea occidentală în termeni de legislaţie menită să promoveze egalitatea sexelor (Scriven 1984). Un procent ridicat de femei în Suedia sunt angajate – în 1986, 80% dintre cele cu vârste cuprinse între 16-64 ani prestau o formă sau alta de muncă remunerată (Allmän/manad Statistik 1987). Ajutoarele din partea statului, care ajung până la 90% din salariile normale, sunt disponibile pentru oricine are un copil, începând cu o lună înainte de naştere şi până când copilul ajunge la vârsta de şase luni. Aceste şase luni pot fi împărţite între părinţi pe criteriul, cine anume îşi ia liber de la slujbe pentru a îngriji copilul. Mai sunt disponibile ajutoare pentru încă 180 de zile, care pot fi luate fie de tată, fie de mamă, ulterior. Există multe centre de îngrijire a copilului care oferă facilităţi după orele de şcoală sau în timpul vacanţelor pentru copiii până la vârstă de 12 ani.

Aceste măsuri par a fi fost parţial încununate de succes, din punctul de vedere al oferirii unor oportunităţi femeilor pentru a dobândi slujbe cu influenţă. De exemplu, femeile deţin un sfert din locurile din parlamentul suedez, unul dintre cele mai înalte procentaje pe plan internaţional. Totuşi, la nivelurile superioare ale firmelor de afaceri

se întâlnesc puține femei, iar în majoritatea ocupațiilor femeile nu sunt mai semnificativ reprezentate decât în alte societăți occidentale. În 1985, 45% dintre femeile suedeze aveau slujbe cu program redus, care comportau oportunități de carieră, ajutoare sociale și pensii mai reduse decât slujbele cu normă întreagă (doar 5% dintre bărbații cu vârste cuprinse între 16-64 de ani au slujbe cu program redus în Suedia). Multe femei nu vor să-și lase copiii la centrele de zi pentru perioade de timp mai lungi, necesare pentru a avea norme de îngrijirea copiilor și a casei. În mod paradoxal, din cauza existenței centrelor de zi, bărbații pot considera că ei trebuie să participe într-o mai mică măsură la creșterea copiilor decât ar fi făcut-o altminteri.

Munca în gospodărie

Munca în gospodărie în forma sa prezentă a apărut o dată cu separarea casei de atelier (Oakley, 1974). Casa a devenit un loc de consumare a bunurilor, nu de producere a acestora. Munca domestică a ajuns invizibilă pe măsură ce „munca reală" a fost definită din ce în ce mai mult drept acea muncă ce primește o remunerare directă. Și perioada de dezvoltare a unei „case separate" a cunoscut anumite schimbări. Înainte ca invențiile și facilitățile oferite de către industrializare să influențeze sfera domestică, munca la domiciliu era grea și istovitoare. Spălarea săptămânală a rufelor, de exemplu, reprezenta o sarcină dificilă și solicitantă. The Maytag Washing Machine Co. a întreprins un studiu, reconstituind ceea ce implica spălarea rufelor în secolul al XIX-lea, ajungând la concluzia că „vechiul mod de spălare a rufelor era la fel de obositor ca și înotul pe o distanță de șapte kilometri, dând puternic din brațe, udarea brațelor și a întregului corp oferind o paralelă aproape exactă" (citat în Hardyment, 1987, p. 6).

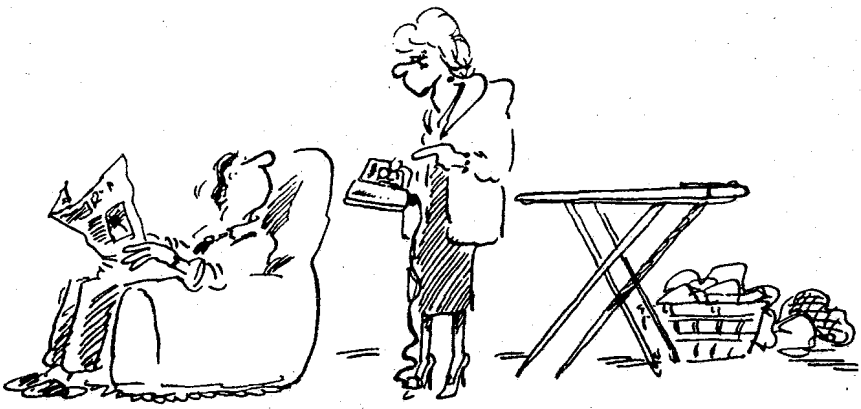

Asta-fier-de-călcat. Tu-calci-rufele. Eu-merg-în-oraș-cu-copiii. Bine?

Introducerea în case a apei curente calde şi reci a eliminat multe sarcini care luau foarte mult timp; înainte, apa trebuia cărată acasă şi încălzită, atunci când era nevoie de apă caldă. Introducerea conductelor cu gaz şi a electricităţii au făcut ca sobele cu gaz şi cu cărbuni să devină demodate, iar munci mărunte precum tăiatul lemnelor, căratul cărbunilor şi curăţarea constantă a sobei au fost, ca urmare a acestui fapt, eliminate într-o mare măsură. Echipamentul de economisire a muncii, precum aspiratoarele de praf şi maşinile de spălat au redus munca dură, iar declinul familiei a însemnat mai puţini copii de îngrijit.

Cu toate acestea, în mod surprinzător, timpul mediu petrecut cu treburile gospodăreşti de către femei nu s-a diminuat în mod semnificativ. Timpul petrecut de către casnicele britanice cu treburile gospodăreşti a rămas constant pe parcursul ultimei jumătăţi de veac. Aparatele electrocasnice au eliminat unele dintre treburile gospodăreşti mai grele, dar în locul lor au fost create noi sarcini. Timpul petrecut cu îngrijirea copilului, aprovizionarea casei cu cumpărători şi pregătirea mesei au început să solicite din ce în ce mai mult timp.

Tendinţa ca un număr sporit de femei să se angajeze a avut un impact perceptibil asupra activităţilor gospodăreşti. Femeile căsătorite care au slujbe fac o activitate domestică mai redusă decât altele, cu toate că aproape întotdeauna ele îşi asumă răspunderea principală pentru îngrijirea casei (vezi tabelul 12.1). Schema activităţilor lor este, desigur, complet diferită. Ele fac mai multe treburi gospodăreşti seara şi pentru perioade mai lungi la sfârşit de săptămână decât cele care sunt casnice.

Tabel 12.1. *Împărţirea muncii în gospodărie între membrii familiei, Marea Britanie, 1994*

	Întotdeauna femeia	De obicei femeia	Aproximativ egal sau amândoi	De obicei bărbatul	Total
Spălat şi călcat	47	32	18	1	100
A hotărî ce se mănâncă la masă	27	32	35	3	100
A avea grijă faţă de membrii bolnavi ai familiei	22	26	45		100
A face cumpărături	20	21	52	4	100
Mici reparaţii prin casă	2	3	18	49	100

Sursa: Labour Force Survey Central statistic Office. Pentru Social Trends 1996.

Munca în gospodărie neplătită este de o enormă însemnătate pentru economie. S-a calculat că activitatea în gospodării reprezintă între 25% şi 40% din bogăţia creată în ţările industrializate. Activitatea gospodărească sprijină restul economiei, oferind servicii gratuite de care depind foarte mulţi membri ai populaţiei care au slujbe.

Casnicele (şi în mod ocazional, în prezent, şi casnicii) prestează o muncă neremunerată. Cu toate acestea, în statistici ei nu apar ca fiind „şomeri". Ce înseamnă, de fapt, „şomajul"? Iată o problemă asupra căreia ne vom apleca în următoarea secţiune.

ŞOMAJUL

➲ Ratele ŞOMAJULUI au fluctuat foarte mult pe parcursul acestui secol. În ţările occidentale, şomajul a atins apogeul, la începutul anilor 1930, aproximativ 20% din forţa de muncă fiind şomeri în Marea Britanie. Ideile economistului John Maynard Keynes au influenţat puternic politica publică din Europa şi Statele Unite pe parcursul perioadei postbelice. Keynes credea că şomajul este consecinţa unei lipse de putere de a cumpăra bunuri; guvernele pot interveni pentru a spori nivelul cererii în cadrul unei economii, conducând la crearea de noi locuri de muncă. Mulţi au ajuns să considere că gestionarea de către stat a vieţii economice înseamnă că ratele înalte ale şomajului aparţin trecutului. Angajarea statului în *exploatarea totală a forţei de muncă* a devenit o parte a politicii guvernamentale în practic toate ţările occidentale. Până în anii 1970, această politică a părut a fi încununată de succes, iar creşterea economică a fost mai mult sau mai puţin continuă.

Însă, pe parcursul ultimilor aproximativ 15 ani, ratele şomajului au crescut în multe ţări, iar keynesianismul a fost în mare măsură abandonat ca modalitate de a se încerca controlul activităţii economice. Vreme de un sfert de secol după cel de-al doilea război mondial, rata şomajului în Marea Britania a fost sub 2%. Ea a crescut până la 12% la începutul anilor 1980, apoi a scăzut, crescând din nou la sfârşitul decadei. În anul 1995 rata şomajului era de 11%.

Analiza şomajului

Interpretarea statisticilor oficiale despre şomaj, însă, nu este simplă (vezi figura 12.2.). Şomajul nu este uşor de definit. Înseamnă „a nu avea de muncă". Dar „muncă" aici înseamnă „muncă plătită" şi „muncă în cadrul unei ocupaţii recunoscute". Persoanele care sunt înregistrate ca fiind şomeri se pot implica în multe forme de activitate productivă, cum ar fi zugrăvitul casei şi îngrijirea grădinii. Multe persoane sunt angajate cu program redus în munci plătite sau au slujbe plătite doar sporadic; pensionarii nu sunt socotiţi „şomeri".

Figura 12.2. – O taxonomie a posibilelor stări de angajare şomaj şi non-angajare

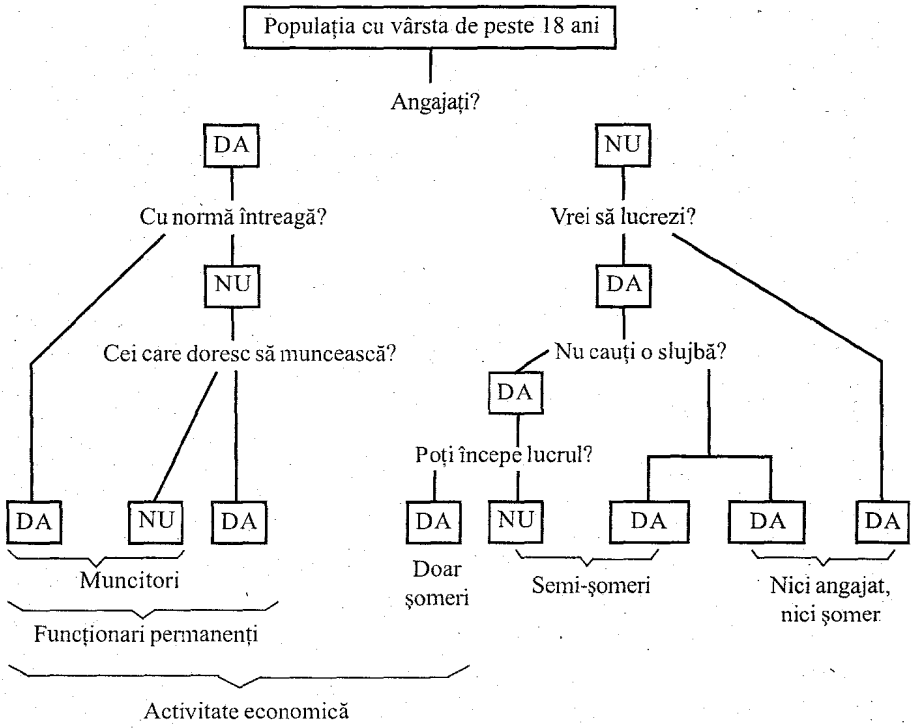

Sursa: Peter Sinclair, *Unemployment: Economic Theory and Evidence* (Blackwell Publishers 1987), p. 2.

Mulți economiști sunt de părere că rata standard a şomajului ar trebui suplimentată cu încă două categorii. „Muncitorii descurajați" sunt cei care ar avea o slujbă, dar care nu pot să lucreze atunci când găsesc una şi renunță în acest fel să mai caute. „Muncitorii involuntari cu program redus" sunt persoane care nu pot găsi o slujbă cu normă întreagă, chiar dacă îşi doresc. Adăugarea acestor două categorii oferă, într-adevăr, o imagine mai demografică a şomajului (vezi figura 12.3). În 1993, în țările Uniunii Europene există patru milioane de muncitori descurajați şi 15 milioane de muncitori involuntari cu program redus, în comparație cu cele 34 de milioane cu program redus de şomeri (*The Economist*, 22 iulie 1995, p. 92). În Japonia, dacă sunt incluse cele două categorii suplimentare, numărul total al şomerilor devine mai mult decât dublu.

Variațiunile în distribuția şomajului definit de către guvern în Marea Britanie sunt bine documentate, şomajul este mai ridicat în rândul bărbaților decât în al femeilor, şi în rândurile minorităților etnice decât în cele ale albilor. Minoritățile etnice au, de asemeni, rate mai înalte ale şomajului pe termen lung decât restul populației (albi). Creşterea recentă a şomajului i-a afectat îndeosebi pe cei tineri şi de această dată fiind mai pronunțată în rândurile minorităților etnice decât în cele ale majorității.

Figura 12.3. – Cei care nu lucrează: şomeri, muncitori descurajaţi şi muncitori involuntari cu program redus sub formă de procent din forţa de muncă în diverse ţări, 1993

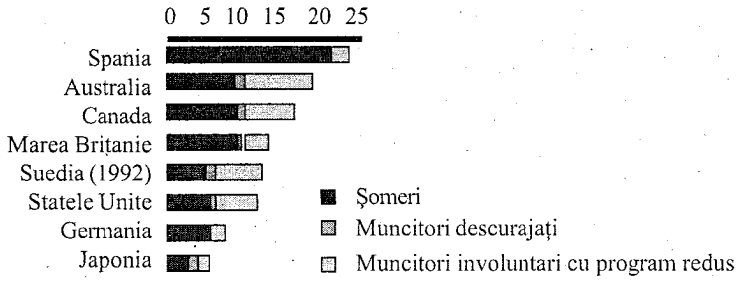

Sursa: OECD. După *The Economist*, 22 iulie 1995, p. 92

Ratele şomajului pentru cei cu vârste cuprinse între 16-19 ani se ridică la aproximativ 20%. Într-o oarecare măsură, acest procentaj este ridicat în mod artificial, pentru că include foarte mulţi studenţi care lucrează cu program redus, sau sporadic. Însă, un procent substanţial de tineri se află printre şomerii pe termen lung, îndeosebi membrii grupurilor minorităţilor. Mai mult de jumătate din şomajul masculin între 16-19 ani îi are ca subiecţi pe cei care nu mai au slujbă de cel puţin şase luni.

Experienţa şomajului poate fi extrem de neliniştitoare, pentru cei obişnuiţi să aibă slujbe sigure. În mod clar, consecinţa imediată este pierderea venitului. Efectul acestui lucru variază de la o ţară la alta, datorită contrastelor în privinţa nivelului de ajutoare de şomaj. În Marea Britanie, de exemplu, şomerilor le sunt oferite ajutoare sociale pe termen lung. Şomajul poate genera dificultăţi financiare acute, dar nu afectează accesul la ajutoare pentru îngrijirea sănătăţii sau alte ajutoare sociale datorită faptului că acestea sunt oferite de către stat. Pe de altă parte, în Statele Unite, Spania şi alte câteva ţări occidentale, ajutoarele de şomaj durează o perioadă mai scurtă, iar presiunea economică asupra celor fără slujbă este în mod corespunzător mai mare.

De ce au crescut ratele şomajului?

Ratele şomajului au fluctuat în ţările occidentale în ultimii ani, iar între diverse societăţi au existat variaţii substanţiale. În afara orbitei occidentale, şomajul a fost considerabil mai redus în Japonia decât în alte părţi. O combinaţie de factori explică nivelurile relativ ridicate din multe state occidentale pe parcursul ultimilor 20 de ani.

- Un element important îl constituie creşterea competiţiei internaţionale în industrii pe care se baza prosperitatea occidentală. În 1947, 60% din producţia mondială de oţel era realizată în Statele Unite. Astăzi, cifra este de doar 15%, în timp ce, producţia s-a triplat în Japonia şi în ţările Lumii a Treia (în principal Singapore, Taiwan şi Hong Kong – care practică preţuri inferioare celor japoneze).

- Cu mai multe ocazii, începând cu „criza petrolului" din 1973 (perioada în care principalele țări producătoare de petrol s-au întrunit și au căzut de acord să urce prețul petrolului), economia mondială a avut parte, fie de o recesiune severă, fie de o încetinire a producției.
- Folosirea din ce în ce mai amplă a microelectronicii în industrie a redus nevoile de forță de muncă.
- Mai multe femei decât înainte caută slujbe plătite, rezultatul fiind că mai mulți oameni „vânează" numărul limitat de slujbe disponibile.

Nu este clar dacă ratele curente înalte ale șomajului vor continua – sau poate vor deveni și mai pronunțate – în viitorul apropiat. Anumite țări par a fi mai bine plasate decât altele în combaterea șomajului la scară mare. Ratele șomajului au fost reduse cu mai mult succes în Statele Unite decât în Marea Britanie sau în alte mari națiuni europene. Explicația constă probabil în faptul că puterea economică a țării îi oferă mai multă putere pe piețele mondiale decât economiile mai mici și mai fragile. În mod alternativ, este posibil ca sectorul de servicii mai cuprinzător din SUA, să ofere o sursă mai mare de noi slujbe decât disponibilul din țări în care o parte mai mare a populației a fost folosită în mod tradițional în industriile de prelucrare.

Șomajul în Europa și în Statele Unite

De-a lungul anilor '80 și la începutul anilor '90, economia SUA a creat mai multe slujbe decât țările Europene occidentale. Contrar a ceea ce se poate crede, acestea nu erau în principal așa-numitele „macslujbe" – slujbe slab plătite precum cele de a servi în restaurantele cu hamburgeri. Patru din cinci noi slujbe în SUA erau în domenii manageriale sau de experți.

Din ce motiv au fost create mai puține locuri de muncă în țările europene? Unii susțin că factorul major l-a reprezentat salariul minim ridicat pe care mai multe dintre țările europene de frunte, cum ar fi Franța, le-au consacrat în legislația lor. Un motiv mai important l-ar putea constitui existența barierelor pe piețele de producție – piețele pentru vânzarea și cumpărarea bunurilor și serviciilor. De exemplu, în medie 10% dintre toate locurile de muncă în țările industrializate sunt în vânzarea cu amănuntul. Sectorul de vânzare cu amănuntul a reprezentat o importantă sursă de creare de locuri de muncă în America; prin contrast, în Franța numărul angajaților în vânzarea cu amănuntul a scăzut. Acest fapt, se datorează probabil, reglementărilor stricte referitoare la delimitarea domeniilor comerciale și la limitarea orelor de deschidere – în Statele Unite unele magazine sunt deschise non-stop.

Nivelurile înalte de șomaj i-au determinat pe unii critici să speculeze ideea în legătură cu rolul jucat în viața noastră de munca plătită, în general. Probabil că mulți dintre noi vom avea parte de o relație diferită, față de muncă, de ceea ce a existat până în prezent. În încheierea acestui capitol, vom analiza această problemă.

VIITORUL MUNCII

Muncitorul de portofoliu

În sferă impactului economiei globale şi a cererii de forţă de muncă flexibilă, unii sociologi şi economişti au afirmat că, în viitor, din ce în ce mai multe persoane vor deveni „muncitori de portofoliu". Ei vor poseda un „portofoliu de calificări" – un număr de calificări diferite – pe care le vor folosi pentru a schimba mai multe slujbe pe parcursul vieţii lor de angajaţi. Doar un procent relativ mic de muncitori vor avea „cariere" continue în sensul curent.

Unii consideră această deplasare către **muncitorul de portofoliu** într-o lumină favorabilă: muncitorii nu vor mai sta înţepeniţi în aceeaşi slujbă ani în şir şi vor avea posibilitatea de a-şi planifica vieţile de lucrători într-o manieră creatoare (Handy 1994). Alţii susţin că „flexibilitatea" înseamnă, practic, că organizaţiile pot angaja şi concedia mai multe sau mai puţine persoane, după bunul lor plac, subminând orice sens de securitate pe care l-ar putea avea lucrătorii lor. Patronii vor avea doar o angajare pe termen scurt, faţă de forţele lor de muncă şi vor avea posibilitatea de a reduce la minim plătirea unor ajutoare suplimentare sau a pensiilor.

Un studiu recent efectuat la Silicon Valley, California, susţine că succesul economic al zonei se bazează deja pe calificările de portofoliu ale forţei sale de muncă. Rata falimentelor firmelor în Silicon Valley este foarte ridicată: aproximativ 300 de noi companii sunt înfiinţate anual, dar un număr echivalent dau faliment. Forţa de muncă, în care un procent ridicat îl reprezintă lucrătorii experţi şi tehnici, s-a adaptat acestei situaţii. Autorii susţin că rezultatul este acela că talentele şi calificările migrează rapid de la o firmă la alta, devenind în acest fel mai adaptabile. Specialiştii tehnici devin manageri, patronii devin persoane cu capital propriu – etc. (Bahrami şi Evans, 1995).

O atare situaţie reprezintă în momentul de faţă excepţia, nu regula. În conformitate cu cele mai recente statistici referitoare la angajaţi, lucrătorii cu normă întreagă din Marea Britanie şi SUA – care au pieţele de muncă cele mai lipsite de reglementări dintre ţările industriale – păstrează fiecare slujbă acelaşi interval de timp ca şi în urmă cu zece ani (*The Economist*, 21 mai 1995). Motivele par a fi că managerii realizează că un nivel ridicat al circulaţiei lucrătorilor este costisitor şi cu efecte demoralizante, şi că preferă să-şi recalifice propriii angajaţi în loc să aducă unii noi, chiar dacă acest lucru înseamnă a plăti peste preţul pieţii. În cartea lor *Built to Last** (1994), James Collins şi Jerry Porras au analizat 18 companii americane care au depăşit continuu media pieţei de acţiuni, începând cu anul 1926. Ei au descoperit că aceste companii, fără a angaja şi a concedia la întâmplare, avuseseră o atitudine extrem de protectoare faţă de personalul lor. Pe parcursul perioadei studiate, doar două dintre aceste companii au angajat din exterior un director executiv, în comparaţie cu 13 dintre cele mai puţin prospere corporaţii incluse în cercetare.

---

* *Clădite pentru a dăinui* (n.t.).

Aceste descoperiri nu dezaprobă ideile celor care vorbesc despre apariția muncitorului de portofoliu. Reducerea organizațională reprezintă o realitate, prin existența pe piața muncii a multor mii de lucrători care își vor fi spus că au o slujbă de o viață, deci foarte sigură. Pentru a găsi iar de lucru, este posibil ca să fie obligați să-și dezvolte și să-și diversifice calificările. Mulți, îndeosebi oamenii mai în vârstă, s-ar putea să nu aibă posibilitatea de a găsi slujbe comparabile cu cele pe care le-au avut înainte, sau chiar de a găsi pur și simplu alte slujbe.

Declinul importanței muncii?

„Fiecare are dreptul să muncească" se afirmă în Declarația Universală a Drepturilor Omului, semnată la Națiunile Unite după cel de-al doilea război mondial. La vremea respectivă, aceasta înseamnă dreptul la o slujbă plătită. Dacă, însă, tendința către șomajul la scară mare se dovedește a fi pe termen lung, scopul se poate dovedi irealizabil. Poate că ar trebui regândită natura muncii plătite, și în deosebi poziția dominantă pe care o are deseori în viața oamenilor.

Există tendința ca șomajul să fie considerat atât de către patroni cât și de lucrători drept un fenomen negativ, dar această concepție trebuie examinată. În definitiv, identificarea „muncii" cu „slujba plătită" este în mod deosebit limitativă. Dacă cineva consumă un efort enorm pentru un hobby, cum ar fi cultivarea unei frumoase grădini, din interes și nu pentru o recompensă materială, de ce să nu fie acest lucru considerat drept muncă? Cuvântul „șomaj" a intrat în limbaj la sfârșitul secolului al XIX-lea; poate că va dispărea la sfârșitul secolului al XX-lea, dacă faptul de a nu avea o slujbă încetează a mai fi considerat ca fiind similar cu a „nu avea de muncă". Unii observatori întreabă: de ce să nu-i clasificăm pe toți șomerii ca fiind liber profesioniști, și să le acordăm subsidii celor care au nevoie de ele pentru a-și pune în practică proiectele?

În toate țările industrializate durata medie a săptămânii de lucru este treptat redusă. Mulți lucrători continuă să lucreze multe ore peste program, dar anumite guverne introduc noi limite numărului de ore de lucru permise. În Franța, de exemplu, lucrul peste program este limitat la maxim 130 de ore pe an. În majoritatea țărilor, vârsta oficială de ieșire la pensie este de 65 de ani, dar se pare că există o tendință spre pensionarea timpurie și scurtarea carierei profesionale medii (Blyton, 1985). Majoritatea vor părăsi, probabil, forța de muncă la 60 de ani, sau mai devreme, dacă își vor permite să facă acest lucru.

Dacă volumul de timp acordat angajării plătite continuă să se diminueze, iar nevoia de a avea o slujbă devine mai puțin centrală, natura carierelor ar putea fi în mod substanțial reorganizată. Împărțirea unei slujbe, sau lucrul în program flexibil, de exemplu, pot deveni din ce în ce mai obișnuite. Anumiți analiști ai muncii au sugerat că *învoirea de un an* , așa cum există în universități, ar trebui extinsă și la lucrătorii din alte sfere, în așa fel încât oricine va avea dreptul să-și ia concediu timp de un an pentru a studia sau a efectua o altă formă de auto-ameliorare. Poate că din

ce în ce mai mulți indivizi se vor angaja în *planificare pe viață*, prin care ei se aranjează să muncească în diferite modalități (plătit, neplătit, cu normă întreagă sau cu program redus, etc.) la diferite stagii ale vieții lor. În acest fel unii oameni ar putea decide să intre în forța de muncă doar după o perioadă de educație formală, urmată de una dedicată unor îndeletniciri precum călătoria. Mulți oameni ar putea opta pentru a lucra cu program redus pe parcursul vieții lor, dar nu trebuie obligați să facă acest lucru din pricina lipsei unor oportunități de normă întreagă.

Unele cercetări recente referitoare la muncă indică faptul că, chiar și în condițiile existente, lucrătorii cu programul redus înregistrează niveluri mai ridicate de satisfacție a muncii decât cei care au normă întreagă. Acest lucru poate fi explicat prin faptul că majoritatea lucrătorilor cu program redus sunt femei, care nu au mari așteptări de la carierele lor la fel ca bărbații sau care simt o deosebită ușurare să iasă din monotonia domestică. Totuși, mulți indivizi par a găsi o recompensă tocmai în faptul că sunt capabili să echilibreze munca plătită cu alte activități și să se bucure de o viață mai variată. Alte persoane ar putea alege să dea o atenție totală muncii plătite din tinerețe până la vârsta medie, apoi mutându-și atenția către o a doua carieră care le-ar putea deschide noi interese.

Sociologul și criticul social francez André Gorz a susținut că în viitor munca plătită va juca un rol din ce în ce mai puțin important în viața oamenilor. Gorz își întemeiază opiniile pe o evaluare critică a scrierilorlui Marx. Marx susținea ideea conform căreia clasa muncitoare – căreia îi aparțineau din ce în ce mai mulți oameni – va conduce o revoluție care va produce un tip de societate mai umană, în care munca va constitui satisfacția centrală pe care o poate oferi viața. Cu toate că scrie în calitate de persoană cu vederi de stânga, Gorz respinge această opinie. Clasa muncitoare, în loc să devină gruparea cea mai largă din societate (așa după cum sugera Marx) și să conducă o revoluție încununată de succes, de fapt se restrânge. Muncitorii de tip gulere albastre au devenit acum o minoritate – o minoritate în scădere – a forței de muncă.

După opinia lui Gorz, nu mai prezintă logică faptul că, muncitorii pot prelua întreprinderile din care fac parte, și de menționat faptul că ei pot prelua puterea de stat. Nu există o speranță reală de transformare a naturii muncii plătite, din pricina faptului că este organizată în conformitate cu considerațiile tehnice inevitabile în cazul în care economia trebuie să fie eficientă. „Acum problema este aceea de a te elibera *de* muncă...", afirmă Gorz (Gorz, 1982, p. 67). Așa ceva este în mod deosebit necesar acolo unde munca este organizată în conformitate cu directivele tayloriste, sau este apăsătoare ori plicticoasă.

Gorz afirmă că șomajul în creștere, împreună cu răspândirea muncii cu program redus a creat deja ceea ce el denumește „o non-clasă de non-muncitori", în paralel cu cei care dețin slujbe stabile. În realitate, majoritatea oamenilor fac parte din această „non-clasă", din pricina faptului că procentul din populație care are slujbe stabile remunerate la un moment dat este relativ redus – dacă îi excludem pe cei tineri, pe pensionari, pe bolnavi și pe casnice, împreună cu cei care au slujbe cu

program redus sau sunt şomeri. Răspândirea microtehnologiei va reduce şi mai mult numărul de slujbe cu normă întreagă disponibile, este de părere Gorz. Sunt şanse ca rezultatul să fie o tendinţă de respingere a concepţiei „productiviste" a societăţii occidentale, cu accentul pe care-l pune ea pe bogăţie, creştere economică şi bunuri materiale. Majoritatea populaţiei va avea în anii următori o diversitate de stiluri de viaţă, duse în afara sferei muncii permanente, plătite.

După Gorz, ne îndreptăm către o „societate duală". Într-unul dintre sectoare, producţia şi administrarea politică vor fi organizate pentru maximizarea eficienţei. Celălalt sector va fi o sferă în care indivizii se ocupă cu o varietate de alte îndeletniciri ce le oferă plăcere sau realizare personală.

Cât de valid este acest punct de vedere? Faptul că *există* schimbări majore care au loc în ceea ce priveşte natura şi organizarea muncii în ţările industrializate este indiscutabil. Pare posibil ca din ce în ce mai mulţi oameni să se elibereze de „productivism" – accentul pus pe constanta creştere economică şi pe acumularea de posesiuni materiale. Aşa după cum a sugerat Gorz, este cu siguranţă corect să nu considerăm şomajul doar într-o lumină negativă, ci ca pe un lucru care oferă indivizilor oportunităţi pentru a-şi vedea de interesele lor şi pentru a-şi dezvolta talentele. Totuşi, cel puţin până acum, progresul în această direcţie a fost nesemnificativ; se pare că suntem departe de situaţia pe care o are în vedere Gorz. Din pricina faptului că femeile fac presiuni pentru a obţine oportunităţi mai ample de slujbă, a existat o creştere, nu o scădere a numărului de persoane interesate în mod activ să aibă slujbe plătite. Munca plătită rămâne pentru mulţi cheia generării resurselor materiale necesare pentru a duce o existenţă variată.

REZUMAT

1. Munca reprezintă efectuarea sarcinilor, implicând consum de efort mental şi fizic, care au ca obiectiv producerea unor bunuri şi servicii pentru deservirea nevoilor umane. Multe tipuri importante de muncă – precum munca în gospodărie sau munca voluntară – sunt neplătite. Ocupaţia reprezintă munca efectuată în schimbul unui salariu fix. În toate societăţile, munca reprezintă baza sistemului economic.
2. O caracteristică distinctă a sistemului economic din societăţile moderne este dezvoltarea unei diviziuni a muncii extrem de complexe şi de diverse.
3. Diviziunea muncii înseamnă că aceasta este împărţită în diferite ocupaţii care necesită specializare. Un rezultat este interdependenţa economică: cu toţii depindem unii de alţii pentru a ne câştiga existenţa.
4. Una dintre manifestările acestui fapt este taylorismul sau managementul ştiinţific. El împarte munca în sarcini simple care pot fi cronometrate şi organizate.

Fordismul a extins principiile managementului ştiinţific la producţia de masă legată de pieţele de masă. Fordismul şi taylorismul pot fi socotite drept sisteme de trust la scară mică ce maximizează alienarea muncitorului. Un sistem de trust la scară mare le dă posibilitatea muncitorilor de a controla ritmul şi chiar conţinutul muncii lor.

5. Pe parcursul secolului, au intervenit schimbări majore în sistemul ocupaţional. Deosebit de importantă a fost relativa creştere a ocupaţiilor nemanuale în detrimentul celor manuale. Însă interpretarea acestor descoperiri este disputată.
6. Organizaţiile sindicale, împreună cu recunoaşterea dreptului la grevă reprezintă principalele caracteristici ale vieţii economice din toate ţările occidentale. Sindicatele au apărut ca organizaţii defensive, preocupate de a le oferi muncitorilor un criteriu de control al condiţiilor lor de muncă. În prezent, liderii sindicali joacă deseori un rol important în formularea politicii economiei naţionale – deşi acest lucru se aplică mai puţin în Marea Britane acum decât înainte.
7. Natura muncii femeilor a fost direct afectată de separarea atelierului de casă. Multe femei căsătorite au devenit „casnice" şi se consideră că „nu muncesc" – chiar dacă orele de muncă pe care le petrec cu treburile gospodăreşti pot depăşi cu mult orele de lucru ale soţilor lor. Cu mult mai multe femei au slujbe plătite acum decât cu câţiva zeci de ani în urmă; dar femeile sunt în mod disproporţionat concentrate în slujbe slab plătite.
8. Cu toate că femeile au avut în mare măsură succes în depăşirea categorisirii după gen, ele au de asemenea de luptat cu presupunerea că îşi pun preocupările familiei lor, înaintea carierei. În acelaşi timp, indiferent de procentajul de femei aflate în cadrul forţei de muncă plătite, femeile efectuează marea parte a muncilor gospodăreşti, a muncii concentrate pe întreţinerea căminului şi a creşterii copiilor.
9. Şomajul a reprezentat o problemă recurentă în ţările industrializate în secolul XX. Datorită faptului că munca reprezintă un element structurant în alcătuirea psihologică a unei persoane, experienţa şomajului deseori dezorientează oamenii. Impactul noii tehnologii pare a avea şanse de a spori şi mai mult ratele şomajului.
10. Unii vorbesc despre apariţia muncitorului de portofoliu – muncitorul care posedă un „portofoliu" de diverse calificări, şi care va avea posibilitatea de a se deplasa rapid de la o slujbă la alta. Atari muncitori există deja, dar pentru mulţi oameni din cadrul forţei de muncă „flexibilitatea" are mai multe şanse de a fi asociată cu slujbele slab plătite, cu reduse perspective pentru carieră.
11. Schimbări majore au loc în acest moment în natura şi organizarea muncii, considerându-se că vor deveni şi mai importante în viitor. Cu toate acestea, munca plătită rămâne pentru mulţi oameni modalitatea-cheie de generare a resurselor necesare pentru a trăi o viaţă variată.

LECTURI SUPLIMENTARE

Godfried Engbersen et al., *Cultures of Unemployment: A Comparative Look at Long-Term Unemployment and Urban Poverty* (Boulder, Colo., Westview, 1993). O discuție despre gradul în care șomerii pe termen lung dezvoltă o „cultură a sărăciei."

Keith Grint, *The Sociology of Work: An Introduction* (Cambridge, Polity Press, 1991). Un manual extrem de folositor, care tratează majoritatea aspectelor pe care le comportă studiul muncii în societățile moderne.

Ray Pahl, *Divisions of Labour* (Oxford, Blackwell, 1984). O discuție importantă despre muncă, gospodărie și familie.

Andrew Sayer și **Richard Walker**, *The New Social Economy* (Oxford, Blackwell, 1992). O dezbatere utilă a evenimentelor care afectează în prezent natura producției industriale.

Neil J. Smelser și **Richard Swedberg** (editori), *The Handbook of Economic Sociology* (Princeton, Princeton University Press, 1994). O antologie generală a sociologiei vieții economice.

TERMENI IMPORTANȚI

- *economie neoficială*
- *muncă voluntară*
- *slujbă*
- *sistem economic*
- *tehnologie*
- *interdependență economică*
- *taylorism*
- *fordism*
- *sistem de trust la scară mică*
- *sistem de trust la scară mare*
- *automatizare*
- *producție flexibilă*
- *sistem ocupațional*
- *sindicat*
- *grevă*
- *muncă casnică (muncă domestică)*
- *muncitor de portofoliu*

13. GUVERNUL, PUTEREA POLITICĂ ŞI RĂZBOIUL

CONCEPTE DE BAZĂ

PUTEREA ŞI AUTORITATEA

CONCEPTUL DE STAT

DEMOCRAŢIA
Democraţia participativă • Monarhiile şi democraţiile liberale • Răspândirea democraţiei liberale • Democraţia în impas?

PARTIDELE POLITICE ŞI VOTAREA ÎN ŢĂRILE OCCIDENTALE
Sistemele partinice • Partidele şi votarea în Marea Britanie

PARTICIPAREA FEMEILOR LA VIAŢA POLITICĂ
Structuri de votare şi atitudini politice

FORŢELE GLOBALE
Uniunea Europeană şi noua hartă a Europei • Schimbări în Europa de Est

RĂZBOIUL ŞI FORŢA ARMATĂ
De la războiul limitat la războiul total
• Înarmarea şi Războiul Rece
• Traficul cu arme
• Războiul şi securitatea globală

O LUME FĂRĂ RĂZBOAIE?

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• guvern • politică • putere • autoritate • stat • stat-naţiune • democraţie • industrializarea războiului

În 1989 aşa cum se ştie s-a petrecut o dramă în Piaţa Tienanmen din Beijing, capitala Chinei. Mii de oameni s-au adunat ca să demonstreze pentru instaurarea democraţiei. Guvernul comunist al Chinei a reacţionat cu sălbăticie. Unităţi ale Armatei Roşii i-au atacat pe demonstranţi. Mulţi au fost ucişi şi alte câteva sute au fost arestaţi şi închişi.

Democraţia nu este încă o realitate în China. Dar în multe alte părţi ale lumii mişcările pro-democratice au răsturnat cu succes regimurile autoritariste. În fosta Uniune Sovietică şi în ţările est-europene, comunismul a fost înlăturat de asemenea mişcări. În ultimii ani au fost stabilite forme de guvernare democratică în mare parte din America Latină, ca şi în unele ţări din Africa şi Asia. Guverne democratice există de mult mai mult timp în apusul Europei, America de Nord, Australia şi Noua Zeelandă.

Democratizarea reprezintă una dintre forţele politice majore din lumea actuală, care influenţează şi este influenţată la rândul ei de către procesul globalizării. La fel ca şi alte aspecte ale societăţilor contemporane, domeniul guvernării şi al politicii suferă schimbări majore. GUVERNAREA se referă la punerea în practică a politicilor, deciziilor şi a hotărârilor de stat, de către funcţionarii unui aparat politic. POLITICA priveşte mijloacele prin care este folosită puterea pentru a duce la îndeplinire scopuri şi conţinutul activităţilor guvernamentale. Sfera *politicului* se poate întinde însă dincolo de cea a instituţiilor statului.

În acest capitol vom studia factorii principali care afectează viaţa politică. Vom analiza natura democraţiei şi vom cântări rolul partidelor politice. Vom discuta unele dintre transformările din politica britanică a ultimilor ani, apoi vom analiza politica pe plan internaţional. Către sfârşitul capitolului vom lua în considerare consecinţele schimbărilor din Europa de Est de după 1989 şi vom examina impactul războiului asupra societăţii.

Înainte de toate, să ne oprim asupra câtorva dintre conceptele de bază, necesare studiului vieţii politice – *putere, autoritate* şi *stat*. Întreaga viaţă politică, într-un sens sau într-altul, se confruntă cu *puterea*: cine o deţine, cum este obţinută şi în ce fel este folosită.

PUTEREA ŞI AUTORITATEA

Aşa cum am menţionat în capitolul 1, studiul puterii este de o importanţă fundamentală în sociologie. PUTEREA reprezintă capacitatea indivizilor sau a

grupurilor de a-şi impune propriile interese şi preocupări, chiar atunci când ceilalţi se opun. Uneori, ea implică folosirea directă a forţei, ca în cazul autorităţilor chineze care au suprimat mişcarea pro-democratică din Piaţa Tienanmen. Puterea este un element important în orice relaţie socială, cum ar fi cea dintre angajat şi patron. Acest capitol se concentrează pe un aspect limitat al puterii, puterea guvernamentală. În această formă, ea este însoţită întotdeauna de ideologii, folosite pentru a justifica acţiunile celor puternici. De exemplu, folosirea forţei de către guvernul chinez împotriva studenţilor care demonstrau pentru democraţie a însemnat o apărare a ideologiei comuniste ca formă supremă de guvernare.

➲ AUTORITATEA înseamnă folosirea legitimă a puterii de către guvern. **Legitimitatea** reprezintă faptul că, cei supuşi autorităţii unui guvern consimt la aceasta. Puterea devine astfel diferită de autoritate. Atunci când demonstraţiile pro-democratice au izbucnit în China, iar guvernul a răspuns închizând şi împuşcând demonstranţii, a fost un exerciţiu de putere, dar şi un indiciu al scăderii autorităţii guvernului. Contrar a ceea ce s-ar putea crede, democraţia nu este singurul tip de guvernare pe care oamenii îl consideră legitim. Dictatura poate avea, de asemenea, legitimitate. Dar aşa cum vom vedea mai târziu, democraţia este, în general, cea mai răspândită formă de guvernare considerată ca fiind legitimă.

CONCEPTUL DE STAT

➲ Există STAT acolo unde există un aparat politic de guvernare (instituţii cum ar fi parlamentul sau congresul, împreună cu funcţionarii civili ai acestor servicii), care conduc un teritoriu dat şi a căror autoritate este susţinută de către un sistem de legi şi de capacitatea de a folosi forţa armată pentru a-şi pune în practică politica. Toate societăţile moderne sunt STATE-NAŢIUNI. Adică sistemul lor de guvernare îşi susţine dreptul de proprietate asupra anumitor teritorii, posedă coduri de legi formale şi este susţinut de controlul asupra unor forţe armate. State-naţiuni au luat fiinţă în momente diferite în diversele părţi ale lumii (de exemplu, Statele Unite în 1776, iar Republica Cehă în 1993). Totuşi, caracteristicile lor principale contrastează puternic cu cele ale statelor din civilizaţiile tradiţionale, cum sunt cele descrise în capitolul 1. Acestea sunt:

- *Suveranitatea.* Teritoriile stăpânite de statele tradiţionale au fost întotdeauna imprecis definite, nivelul controlului exercitat de guvernul central fiind relativ scăzut. Noţiunea de **suveranitate** – anume că guvernul deţine autoritate asupra unui domeniu cu graniţe clar delimitate, în interiorul căruia constituie puterea supremă – nu era foarte relevantă. Dimpotrivă, toate statele-naţiuni sunt state suverane.
- *Cetăţenia.* În statele tradiţionale, majoritatea populaţiei conduse de către rege sau împărat erau prea puţin conştientă sau interesată de cei care îi conduceau. Şi nici nu avea drepturi politice sau vreo influenţă politică. În mod obişnuit, doar clasele dominante sau grupurile mai mari aveau noţiunea de apartenenţă la o

comunitate politică generală. În societățile moderne, însă, majoritatea celor care locuiesc în interiorul granițelor sistemului politic sunt **cetățeni**, cu drepturi și îndatoriri comune, conștienți de apartenența lor la o națiune. Deși mai există și oameni care sunt refugiați politic sau „apatrizi", aproape fiecare individ este azi membru al unei anumite formațiuni politice naționale.

- *Naționalismul.* Statele-națiune se asociază cu apariția **naționalismului**, care poate fi definit ca „ansamblu de simboluri și credințe ce conferă sentimentul apartenenței la o anumită comunitate politică". Astfel, indivizii se simt mândri că sunt britanici, americani, canadieni sau ruși. Probabil că oamenii au resimțit dintotdeauna o anumită identificare cu grupuri sociale de o formă sau alta – familia, satul sau comunitatea religioasă. Dar naționalismul și-a făcut apariția doar o dată cu dezvoltarea statului modern. El este expresia cea mai pregnantă a sentimentelor de identificare cu o comunitate suverană distinctă.

Loialitatea naționalistă nu se înscrie totdeauna în interiorul granițelor fizice care marchează teritoriile statelor din lumea de azi. Practic toate statele-națiune au fost constituite pornind de la comunități de origini diferite. Drept rezultat, sentimentele naționaliste locale au apărut adesea în opoziție cu cele promovate de state. Astfel, în Canada, de exemplu, sentimentele naționaliste din rândul populației care vorbește limba franceză din Quebec constituie o amenințare la adresa sentimentelor de „canadianitate". Dar deși relația dintre statul-națiune și naționalism este complicată, cele două au luat ființă ca urmare a aceluiași proces.

După ce am discutat unele dintre cele mai importante caracteristici ale statelor moderne, ne vom concentra acum atenția asupra naturii democrației.

DEMOCRAȚIA

➲ Cuvântul „democrație" își are originea în termenul grecesc *demokratia*, format din *demos* (popor) și *krates* (conducere). DEMOCRAȚIA, în sensul ei de bază, înseamnă de aceea un sistem politic în care poporul și nu monarhii (regi ori regine) sau aristocrații (oameni de viță nobilă, cum sunt lorzii) se află la conducerea țării. Aceasta poate fi simplu și evident, dar nu este. Ce înseamnă de fapt conducerea de către popor? Așa cum a arătat David Held, pot apărea întrebări legate de fiecare parte a sintagmei (Held, 1987). Să începem cu „poporul":

- Cine este poporul?
- Ce fel de participare trebuie să i se permită?
- Ce condiții presupune participarea la conducere?

În ce privește „conducerea de către":

1. Cât de largă sau de strictă ar trebui să fie sfera de influență a conducerii? Ar trebui să se limiteze, de exemplu, la sfera guvernării sau poate exista democrație și în alte sfere, cum ar fi democrația industrială?
2. Conducerea poate cuprinde hotărârile administrative cotidiene pe care le iau guvernele sau se referă doar la deciziile politice majore?

3. Trebuie să fie urmată conducerea de către popor? Care este locul obligațiilor și al propriilor păreri?
4. Pot unii oameni acționa în afara legilor, dacă le consideră pe cele existente nedrepte?
5. În ce împrejurări, dacă se poate vorbi despre acest lucru, pot face uz guvernele democratice de coerciție împotriva celor care dezaprobă politica lor?

Răspunsurile la aceste întrebări au îmbrăcat forme contrastante în perioade diferite și societăți diferite. De exemplu, „poporul" a fost înțeles uneori ca fiind deținătorii de proprietăți, albii, albii educați sau bărbații și femeile albe. În unele societăți, versiunea acceptată a democrației se limitează la sfera politică, în timp ce, în altele ea se extinde și asupra altor domenii ale vieții sociale.

Democrația participativă

În **democrația participativă** (sau democrația directă), deciziile sunt luate în comun de către cei pe care îi privește. Acesta a fost tipul original de democrație practicat în Grecia antică. Cei care erau cetățeni, adică o mică minoritate din societate, se întâlneau cu regularitate pentru a studia politica și a lua decizii majore. Democrația participativă are o importanță limitată în societățile moderne, unde masa populației are drepturi politice și ar fi imposibil ca toată lumea să participe activ la luarea tuturor deciziilor care îi afectează.

Totuși, unele aspecte ale democrației participative joacă un anumit rol în societățile moderne. Ținerea de referendumuri, de exemplu, prin care poporul își exprimă propria opinie asupra unei anumite probleme, este o formă de democrație participativă. Consultarea directă a unui mare număr de oameni este posibilă prin simplificarea problemei până la a formula una sau două întrebări la care este solicitat să răspundă electoratul. Referendumurile sunt folosite cu regularitate la nivel național în unele țări europene.

Monarhiile și democrațiile liberale

Deși unele state moderne (cum ar fi Marea Britanie și Belgia) mai au în frunte un monarh, acestea sunt din ce în ce mai puține. Acolo unde se mai află conducători tradiționali de acest fel, puterea lor reală este de obicei limitată sau inexistentă. Într-un mic număr de țări, ca Arabia Saudită sau Iordania, monarhii continuă să mențină în oarecare măsură controlul asupra guvernului, dar în majoritatea cazurilor aceștia reprezintă mai curând un simbol al identității naționale decât alte personaje cu putere directă în viața politică. Regina Regatului Unit, regele Suediei și chiar împăratul Japoniei sunt **monarhi constituționali**: puterea lor reală este delimitată de Constituție, care îi investește cu autoritate pe reprezentanții aleși ai poporului. Marea majoritate a statelor moderne sunt republicane – nu există rege sau regină; aproape toată lumea, inclusiv monarhii constituționali, se declară adepți ai democrației.

Țările în care alegătorii pot alege între două sau mai multe partide și în care masa populației adulte cu drept de vot sunt numite de obicei **democrații liberale**. Marea Britanie și celelalte țări occidentale europene, Statele Unite, Japonia, Australia și Noua Zeelandă se situează toate în această categorie. Unele țări din Lumea a Treia, cum ar fi India, au de asemenea, sisteme democratice liberale.

Răspândirea democrației liberale

Multă vreme sistemele politice ale lumii s-au împărțit între democrațiile liberale și comunism, așa cum erau în fosta Uniune Sovietică (și care mai există în China și în alte câteva țări). Comunismul era în esență un sistem de conducere monopartit. Alegătorii nu aveau de ales între partide diferite, ci între candidați diferiți ai aceluiași partid, cel comunist; adesea exista doar un singur candidat. Astfel, nu exista practic nici o opțiune prin vot. Partidul Comunist reprezenta puterea dominantă în societățile de tip sovietic: el controla nu doar sistemul politic, ci și economia.

Începând din 1989, când influența Uniunii Sovietice asupra Europei de Est s-a destrămat, procesele de democratizare au cuprins întreaga lume, într-un fel de proces de „reacție în lanț". Țări ca Nicaragua din America Centrală, Zair și Africa de Sud din Africa, au instalat guverne democratice liberale. În China, care adăpostește cam o cincime din populația totală a lumii, guvernul comunist se confruntă cu presiuni puternice în vederea democratizării. Mii de oameni sunt încă în închisoare în China din cauza exprimării (non-violente) dorinței lor de democrație. Dar mai există încă grupări, respinse de către guvernul comunist, care lucrează activ pentru a asigura tranziția către un sistem democratic.

De ce a devenit democrația atât de populară? Motivele sunt legate de schimbările sociale și economice discutate pe tot parcursul acestei cărți. Mai întâi, democrația tinde să se asocieze cu capitalismul competitiv în sistemul economic, iar capitalismul s-a dovedit a fi superior comunismului ca sistem generator de bunăstare. În al doilea rând, cu cât activitatea socială devine mai globalizată, iar oamenii descoperă că viața lor cotidiană este influențată de evenimente care au loc la mare depărtare, cu atât vor încerca să capete mai multă informație despre felul în care sunt conduși – și de aceea vor opta pentru democrație.

În al treilea rând, este vorba despre influența mass-media, în special a televiziunii. Reacția în lanț a răspândirii democrației a fost probabil puternic stimulată de posibilitatea de a vedea evenimente ce se petrec lumea de azi. O dată cu apariția noilor tehnologii de televiziune, în special a transmisiilor prin satelit și prin cablu, guvernele nu mai pot menține controlul asupra a ceea ce văd cetățenii țărilor lor – așa cum s-a întâmplat în confruntarea din Piața Tienanmen. Ca și în China, Partidul Comunist din Uniunea Sovietică și din țările Europei de Est menținea un control strict asupra rețelelor de televiziune, care erau în totalitate statale și conduse de guvern. Dar răspândirea transmisiilor prin satelit a permis multora accesul la programe TV din Occident, punându-i astfel în contact cu puncte de vedere asupra condițiilor lor de viață diferite, de cele dobândite prin propaganda guvernamentală.

Democrația în impas?

Având în vedere că democrația liberală este pe cale de a deveni atât de răspândită, ne-am putea aştepta să funcționeze într-un mod plin de succes. Dar lucrurile nu stau aşa. Democrația se află în dificultate aproape peste tot în lume. Aceasta se întâmplă nu numai pentru că se dovedeşte a fi greu de stabilit o ordine democratică stabilă în Rusia şi în alte societăți foste comuniste. Democrația este în impas în principalele ei țări de origine, în Marea Britanie, Europa şi Statele Unite, studiile arată că procente tot mai mari din populație se declară nemulțumiți de sistemul politic sau sunt indiferenți față de acesta.

De ce există atâta lume nesatisfăcută de acel sistem politic care pare a îndepărta totul din calea sa în lumea întreagă? Răspunsurile, în mod neobişnuit, se referă la factori care au contribuit la răspândirea democrației – impactul captialismului şi globalizarea vieții sociale.

Aşa cum a observat sociologul Daniel Bell, guvernul național este prea mic pentru a putea răspunde la marile întrebări, cum ar fi influența competiției economice globale sau distrugerea mediului înconjurător; dar a devenit prea mare pentru a se ocupa de problemele mici, care afectează doar anumite oraşe sau regiuni. Guvernele dețin o mică putere, de exemplu, asupra activităților corporațiilor de afaceri-gigant, pilonii principali ai economiei globale. O corporație din SUA poate decide să-şi închidă uzinele de producție din Marea Britanie şi să înființeze o nouă fabrică în schimbul acesteia în Mexic, pentru a reduce costurile şi a concura mai eficient cu alte corporații. Rezultatul este că mii de lucrători britanici şi-ar pierde locurile de muncă. Este posibil ca ei să ceară guvernului să întreprindă ceva, dar guvernele naționale nu pot controla procese legate de economia lumii. Singurul lucru pe care îl poate face guvernul este să încerce să atenueze lovitura, asigurând ajutoare de şomaj sau reconversia profesională (vezi figura 13.1 pentru modul în care sunt împărțite cheltuielile guvernamentale în Marea Britanie).

Figura 13.1. – Cheltuielile guvernului britanic, 1992-1993 (miliarde £)

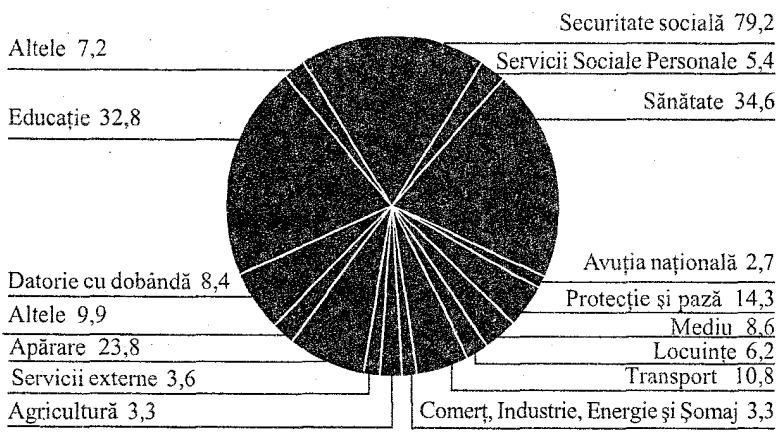

Sursa: HM Treasury. După Hutchinson Gallup, *Info* 95 (Helicon 1994).

O dată cu scăderea puterii guvernelor în fața problemelor globale, ele s-au îndepărtat tot mai mult de viața majorității cetățenilor. Mulți deplâng faptul că deciziile care le afectează viața sunt luate de la distanță, de la Londra de „pawer brokers" – funcționari de partid, grupuri de interese, membri ai unor grupuri de presiune și birocrați. Ei cred că guvernul este incapabil să rezolve în egală măsură problemele locale, cum ar fi criminalitatea și lipsa de locuințe. Ca rezultat, încrederea în guvern a scăzut substanțial. Aceasta afectează la rândul său dorința poporului de a participa la procesul politic.

Vom vedea cum se fac simțite unele dintre aceste influențe în politica britanică mai târziu. Democrația liberală implică prin definiție existența a mai multor partide politice. Ne vom opri mai întâi asupra diferitelor tipuri de sisteme de partid care pot fi grupate sub eticheta generală de democrație liberală.

PARTIDELE POLITICE ŞI VOTAREA ÎN ŢĂRILE OCCIDENTALE

Un **partid politic** poate fi definit ca fiind o organizație constituită în scopul obținerii controlului legitim al guvernării în urma unui proces electoral. În unele situații, pot exista organizații politice care doresc să acceadă la putere, dar cărora li se refuză această posibilitate prin mijloace comune. Aceste organizații sunt în cel mai bun caz privite ca fiind secte politice sau mişcări, până când vor căpăta recunoaştere. În Germania sfârşitului de secol XIX, de exemplu, social-democrații au fost scoşi în afara legii de către Bismarck. Ei erau o mişcare politică organizată, care opera pe alte căi decât cele legale, dar mai târziu a primit recunoaştere ca partid şi a deținut puterea politică în mai multe rânduri de-a lungul acestui secol.

Sistemele partinice

Există numeroase tipuri de sisteme partinice. Dacă ia amploare un sistem bipartit sau unul pluripartit, depinde în bună măsură de natura procedurilor electorale dintr-o anumită țară. Două partide tind să domine sistemul politic acolo unde alegerile se bazează pe principiul „câştigătorul ia totul". Candidatul care obține cele mai multe voturi câştigă alegerile, indiferent de proporția acestuia față de totalul lor. Acolo unde alegerile se bazează pe principii diferite, cum ar fi reprezentarea proporțională (în care numărul de locuri din adunarea reprezentativă este alocat în funcție de procentul de voturi obținute), sistemele bipartite sunt mai rare.

În țările din Europa occidentală se găsesc diferite tipuri de organizare partinică şi nu toate sunt reprezentate în politica britanică. Unele partide se bazează pe denumirea religioasă (cum este cazul partidelor belgiene, Partidul Social Creştin şi Partidul Popular Catolic); unele sunt partide etnice, care reprezintă grupuri specifice naționaliste sau lingvistice (cum este Partidul Național Scoțian din Marea Britanie sau Partidul Popular Suedez din Finlanda; altele sunt partide rurale, care reprezintă

interese agrare (de exemplu Partidul de Centru din Suedia sau Partidul Popular Elvețian); iar altele sunt partide ecologiste, preocupate de obiective ecologice (cum este cazul Partidului Verzilor din Germania).

Partidele socialiste sau laburiste au format guverne, după cel de-al doilea război mondial, în majoritatea societăților vest-europene. Până de curând, existau partide comuniste recunoscute oficial în majoritatea țărilor, dintre care unele erau chiar mari (ca acelea din Italia, Franța sau Spania). Ca urmare a schimbărilor din Europa de Est, multe și-au modificat în prezent denumirea. Există multe partide conservatoare (Partidul Republican din Franța sau Partidul Conservator și Unionist în Marea Britanie) și partide „de centru", care ocupă „spațiul din mijloc" dintre *stânga* și *dreapta* (cum sunt Liberal Democrații din Marea Britanie). (Termenul „stânga" este folosit atunci când se face referire la grupuri politice progresiste sau radicale care înclină spre socialism; „dreapta" se referă la grupuri mai conservatoare).

În unele țări, liderul partidului majoritar sau al unuia dintre partidele din coaliție, devine în mod direct prim-ministru, cea mai înaltă funcție demnitară publică din țară. În alte cazuri (ca în Statele Unite), președintele este ales separat de alegerile de partid pentru organismele reprezentative principale. Aproape nici unul dintre sistemele electorale din țările occidentale nu este identic cu altul, iar majoritatea sunt mai complicate decât cel din Marea Britanie. Germania poate servi drept exemplu. În această țară, membrii Bundestag-ului (parlamentul) sunt aleși printr-un sistem care combină regulile sistemului „câștigătorul ia totul" și prin cel proporțional. Jumătate din membrii Bundestag-ului sunt aleși în adunări constituante, în care câștigă acel candidat care obține cele mai multe voturi. Ceilalți 50% sunt aleși în funcție de procentajele care polarizează votul în anumite zone regionale. Acesta este sistemul care a permis Partidului Verzilor să obțină locuri în Parlament. A fost stabilită o limită de 5% pentru a preveni proliferarea excesivă a partidelor mici – adică trebuie obținut cel puțin acest procent din vot pentru a căpăta reprezentarea în parlament. Un sistem similar este folosit și în alegerile locale.

Sistemele cu două partide dominante, ca acela din Marea Britanie, tind să ducă la o concentrare „la centru", unde se găsesc majoritatea voturilor, excluzând vederile radicale. Partidele din aceste țări cultivă de obicei o imagine modernă, uneori ajungând să semene atât de mult unul cu celălalt încât cu greu se poate face o distincție. Se presupune că o pluralitate de interese poate fi reprezentată de fiecare partid, dar ele se împletesc de fapt într-un program general cu reduse trăsături distinctive. Sistemele multipartite permit exprimarea directă a unor interese și puncte de vedere divergente, oferind perspective pentru reprezentarea alternativelor radicale; pe de altă parte, nici un partid nu reușește să atingă majoritatea absolută. Aceasta duce la coaliții care pot suferi de pe urma imposibilității de a lua decizii, din cauza unor conflicte majore sau la o succesiune rapidă de alegeri și guverne noi, nici unul capabil de a se menține la putere mai mult timp și deci cu o eficiență foarte limitată.

Partidele şi votarea în Marea Britanie

În Marea Britanie, până în secolul XIX, partidele erau privite doar ca formaţiuni temporare, necesare pentru a mobiliza ajutorul popular în împrejurări specifice sau momente de criză. Pe măsură ce partidele au devenit organizaţii stabile, ele au fost asociate cu ideea că sprijinul acordat unei anumite conduceri putea atrage recompense specifice. Apartenenţa partinică şi loialitatea au început să fie legate de diferite forme de patronaj, în care cel loial urma să fie răsplătit prin acordarea de poziţii specifice într-o administraţie nouă. În cea mai mare parte a secolului XX, două partide principale (laburiştii şi conservatorii) au dominat scena politică naţională, iar *politica adversă* s-a născut din acumularea de susţinere pentru două echipe guvernamentale alternative. fiecare constând din membrii unui singur partid.

Politica electorală britanică s-a schimbat semnificativ de-a lungul ultimilor aproximativ 20 de ani. Unul dintre factori este structural: proporţia populaţiei active implicată în ocupaţiile tradiţional muncitoreşti, în mod special în domeniul meşteşugăresc, a scăzut considerabil. Fără îndoială, aceasta a erodat unele surse tradiţionale de susţinere a Partidului Laburist. Un al doilea factor este divizarea petrecută în interiorul Partidului Laburist la începutul anilor '80, care a dus la fondarea Partidului Social Democrat (SDP). Deşi SDP nu mai există, democrat-liberalii formaţi de curând au beneficiat de un sprijin substanţial. O a treia influenţă a fost cea a primului-ministru conservator dintre anii 1979 şi 1990, d-na Thatcher. Programul viguros de schimbare iniţiat de d-na Thatcher şi cabinetul ei a exprimat o evoluţie semnificativă faţă de filosofia conservatoare de până atunci. **Thatcherism**-ul a pus accentul primordial asupra restrângerii rolului statului în viaţa economică, făcând din încrederea în forţele de piaţă, baza, atât a libertăţilor individului cât şi a creşterii economice.

Înainte de 1970, cele două partide principale beneficiau de un suport electoral stabil (Heath ş.a., 1986), iar majoritatea electoratului exprima o puternică loialitate faţă de conservatori sau de laburişti (vezi mai jos). Aceasta reieşea în campaniile politice ale partidelor, care se concentrau mai mult pe ralierea suporterilor decât pe convertirea adversarilor. Cele două alegeri care au avut loc în 1974 au demonstrat că aceste loialităţi tradiţionale se diminuaseră. Procentajul de votanţi care a declarat că s-au hotărât în timpul campaniei finale a crescut simţitor. Este probabil, de aceea, că, faţă de situaţia dinainte, campaniile au devenit mai importante pentru rezultatul alegerilor. Probabil că şi televiziunea a avut o influenţă semnificativă aici, ca mijloc de „a vinde" imaginea unor partide şi politicieni.

Comportamentul de votare – nealinierea partizană

Structura **comportamentul de votare** manifestat în Anglia înainte de 1970 – loialitatea totală faţă de unul sau celălalt dintre principalele partide – este cunoscută sub numele de *aliniere partizană*. Ideea de aliniere partizană presupune că influenţa cea mai importantă asupra comportamentului electoral o avea clasa socială şi că

alegătorii „se identificau" cu un partid sau altul. Cu alte cuvinte, ei se considerau fie „conservatori", fie „laburiști". Un studiu întreprins de David Butler și Donald Stokes în anii '60, arăta că peste 90% din populație se identifica cu un partid sau altul, în acest fel. Majoritatea afirmau că se identificau „destul de puternic" sau „foarte puternic" cu partidul predilect (Butler și Stokes, 1974).

Corelația dintre clasă și votare a devenit mult mai neclară azi. În plus, un procent mult mai mare de alegători susțin acum că sunt influențați în comportamentul lor electoral de politica și perspectiva partidelor, mai curând decât sunt dispuși să acorde unuia sau altuia loialitatea necondiționată. De aceea, acesta este un proces de *nealiniere partizană* – o îndepărtare de la identificarea constantă cu un anumit partid.

Ce explică creșterea nealinierii partizane? Ivor Crewe (1983) menționa două tipuri de influențe. Unul se referă la sporirea importanței acelor aspecte ale vieții oamenilor care nu sunt direct dependente de diferențele de clasă – de exemplu, dacă sunt proprietarii sau doar chiriașii casei în care locuiesc sau dacă sunt membri de sindicat. Astfel, membrii sindicatelor votează constant în număr mai mare pentru laburiști decât pentru conservatori, iar acest lucru se verifică fie că sunt membri ai unor sindicate muncitorești sau de intelectuali.

Celălalt factor este faptul că alegătorii devin tot mai puțin dependenți de atitudinile politice preexistente care determină preferințele lor partinice. În prezent, ei tind să voteze cu orice partid care pare să susțină cel mai bine **interesele** lor. Astfel, la sfârșitul anilor '70 și în anii '80, sugerează Crewe, Partidul Laburist a oferit electoratului politici pe care mulți dintre suporterii săi le-au dezaprobat, și ca rezultat – lunga perioadă de guvernare conservatoare.

Alegerile din 1992

La alegerile din 1992 laburiștii au câștigat datorită unui avantaj de doar 2%; conservatorii și-au păstrat majoritatea în parlament, deși mărimea acelei majorități a fost mult redusă. Procentul de populație care a votat pentru conservatori a rămas oarecum stabil între 1979 (când a fost de 44,9%) și 1992 (42,8%). Segmentul de voturi în favoarea laburiștilor a fost mai mare decât punctul său minim absolut (sub 30% la alegerile din 1983). În 1992 laburiștii au obținut 35,2% din voturi. Totuși, acel procent era mai mic decât cel obținut în 1979. Cel de-al treilea partid, liberal-democrații, au primit 18,3% din voturi, în scădere față de cele două alegeri anterioare.

Datorită continuității susținerii tuturor celor trei partide, studiile întreprinse în timpul alegerilor au confirmat prezența unei părți fluctuante din voturi. Studiul unui grup reprezentativ de aproximativ 1.500 de alegători a arătat că 21% s-au decis cum vor vota abia în ultima săptămână a campaniei.

Rezultatele alegerilor, în general, au confirmat teza nealinierii partizane, dar au sugerat că aceasta a crescut mai mult în rândul alegătorilor neconservatori decât printre conservatori. Aceasta a făcut ca problema laburiștilor să fie și mai spinoasă; alegerile din 1992 au fost câștigate pentru a patra oară la rând de către conservatori.

Thatcherismul şi perioada următoare

Aşa cum am menţionat, una dintre trăsăturile cele mai specifice ale politicii britanice de la sfârşitul anilor '70 şi anii '80 a fost influenţa ideilor politice asociate cu d-na Thatcher. Care au fost sursele thatcherismului? Cum se explică succesul lor asupra unui segment aparent larg al electoratului britanic? Este uşor de presupus că politica asociată cu guvernarea d-nei Thatcher părea mai unitară şi mai constantă decât a fost în realitate. Thatcherismul a avut unele fire conducătoare, dar în multe privinţe a fost o colecţie, în general dezorganizată, de programe şi iniţiative. Unele au fost adoptate din raţiuni programatice, în timp ce altele au evoluat, sau au fost abandonate cu totul o dată cu trecerea timpului (Riddell 1985; Kavanagh, 1987).

Pe durata primei ei investiri, politica d-nei Thatcher s-a concentrat în principal pe „monetarism". Controlarea rezervei monetare era considerată a fi cheia reducerii inflaţiei şi a promovării unui management corespunzător, al economiei. Dar obiectivele propuse pentru controlul monetar s-au dovedit imposibil de atins, iar monetarismul a fost ca urmare, în mare măsură abandonat în practică. După alegerile din 1983, impactul thatcherismului în problemele economice s-a menţinut prin privatizarea companiilor publice. Vânzarea de acţiuni ale British Telecom, British Gas, British Steel, British Airways şi British Petroleum au avut un mare succes.

Se susţine că avantajele privatizării ar fi numeroase. Privatizarea, se presupune că, reintroduce o competiţie economică susţinută în schimbul birocraţiilor publice masive şi ineficiente, reduce cheltuiala publică şi stopează interferenţa politicului în chestiunile manageriale.

Politica de privatizare începută de d-na Thatcher a avut un impact persistent. La început, ea a fost contestată cu înverşunare de către Partidul Laburist. Dar mai târziu laburiştii şi-au abandonat poziţia de ostilitate, acceptând că cea mai mare parte din această privatizare era ireversibilă.

„Doamna nu se întoarce din drum!" a declarat doamna Thatcher într-una dintre cele mai ovaţionate alocuţiuni ale sale. Probabil că cel mai puternic element de continuitate al thatcherismului a fost chiar personalitatea şi stilul moral al d-nei Thatcher. Opiniile sale, de cruciat, nu i-au adus afecţiunea majorităţii electoratului, dar i-au atras respectul faţă de calităţile sale, ca lider naţional. Refuzul d-nei Thatcher de a da înapoi în faţa ocupaţiei argentiniene în Insulele Falkland a demonstrat multora expresia acestor calităţi, iar rolul dominant pe care l-a jucat în guvern a fost întărit de demiterile tipice, a unor membri ai cabinetului care nu împărtăşeau vederile sale.

Totuşi, după ce a câştigat cu o victorie zdrobitoare în alegerile din 1987, popularitatea d-nei Thatcher a început să scadă considerabil. Factorii-cheie au fost lipsa de popularitate a aşa-numitei Poll Tax (un impozit bazat nu pe proprietate, ci „pe cap de locuitor"), opiniile sale controversate despre rolul Marii Britanii în Comunitatea Europeană, cât şi recesiunea economică aflată în stare incipientă. Nivelul de nemulţumire faţă de conducerea sa a crescut în interiorul Partidului Conservator, în aşa măsură încât, atunci când Michael Heseltine a concurat-o în noiembrie 1990,

a reuşit în cel de-al doilea tur de scrutin să o priveze de cele 15% necesare pentru o victorie detaşată. În acel moment, colegii mai vârstnici au convins-o să se retragă din competiţie, iar John Major a devenit noul lider conservator şi prim-ministrul ţării (Kingdom, 1991).

„New Labour"

Sub conducerea lui John Major, conservatorii au continuat să privatizeze întreprinderile de stat, chiar şi când aceste planuri întâmpinau opoziţie din partea electoratului. British Rail a fost divizată şi vândută unor acţionari particulari, de exemplu, deşi studiile arătau că majoritatea populaţiei nu sprijinea acest program. Partidul Laburist s-a opus acestor propuneri şi şi-a propus să readucă căile ferate în proprietatea publică, dacă avea să câştige la alegerile naţionale următoare.

Pe de o parte, ca replică la thatcherism, pe de altă parte ca reacţie faţă de evenimentele globale majore, printre care şi intensificarea competiţiei economice globale, Partidul Laburist şi-a modificat orientarea ideologică.

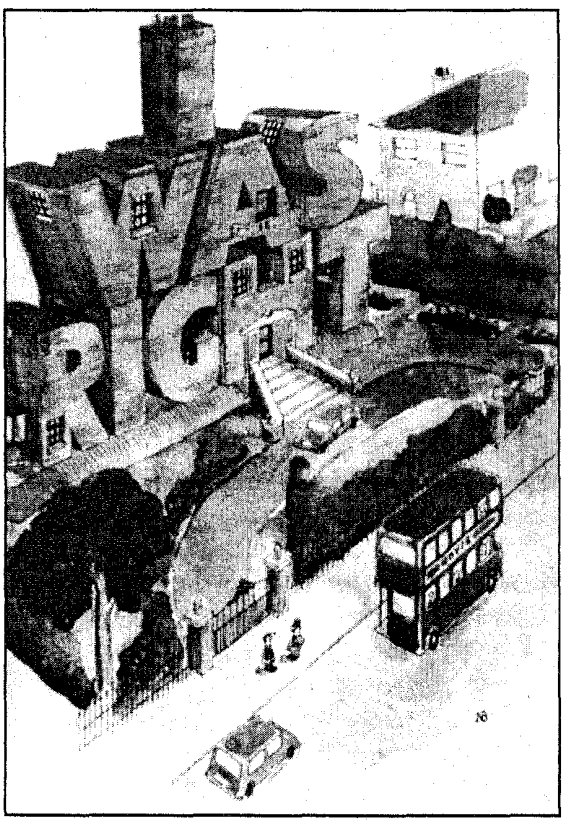

Scuzaţi-mă, familia Thatcher locuieşte prin preajmă?

Acest proces a început sub conducerea lui Neil Kinnock, care a demisionat din funcția de lider al laburiștilor după ce partidul său a pierdut alegerile din 1992. A continuat cu John Smith, a cărui perioadă de conducere a Partidului Laburist a fost întreruptă de moartea sa prematură. Tony Blair a devenit lider al partidului în 1994 și a descins imediat la înfăptuirea unor reforme interne pe termen lung. Numindu-și partidul reformat „**New Labour**", Blair a desfășurat o campanie, care a avut succes în interiorul partidului său pentru abolirea faimoasei Clauze 4 – o clauză din Constituția partidului, care-l obligă să promoveze deținerea de către popor a acțiunilor în industrie.

Laburiștii au recunoscut astfel formal importanța centrală a economiei de piață, pe care d-na Thatcher era atât de hotărâtă să o exindă. Prin aceasta, partidul întreprindea schimbări similare cu cele care s-au petrecut în majoritatea celorlalte partide socialiste ale Europei occidentale. O influență decisivă a avut în acest caz dizolvarea comunismului în Uniunea Sovietică și în Europa de Est, pe care o vom analiza pe scurt în acest capitol.

Poziția Partidului Laburist a fost dintotdeauna diferită de cea a comunismului – nivelul proprietății de stat asupra întreprinderilor industriale în societățile comuniste era mult mai mare decât a preconizat vreodată Partidul Laburist. Totuși majoritatea oamenilor acceptă faptul că, dezintegrarea comunismului semnalează totodată că ideile cele mai puțin extreme ale socialismului necesită o revizuire radicală. Ideea că o economie modernă poate fi „condusă" prin punerea sub controlul statului, idee centrală atât în comunism cât și în socialismul în stil laburist, pare acum perimată.

PARTICIPAREA FEMEILOR LA VIAȚA POLITICĂ

Structuri de votare și atitudini politice

Votarea are un înțeles special pentru femei, datorită trecutului lor, în lupta pentru obținerea dreptului la sufragiul universal, care a durat timp îndelungat, practic peste tot în lume. Membrele primelor mișcări feministe au perceput votarea atât ca simbol al libertății politice cât și ca mijloc de obținere a unei egalități economice și sociale sporite. În Marea Britanie și în Statele Unite, acolo unde încercările femeilor de a obține dreptul de vot au fost mai active și au provocat mai multe violențe decât oriunde în altă parte, liderii femeilor au înfruntat greutăți considerabile pentru a-și atinge acest scop. Chiar și în prezent, femeile nu au aceleași drepturi de vot ca bărbații în toate țările, deși Arabia Saudită este singurul stat în care femeile nu au drept național de vot. A produs lupta grea pentru obținerea dreptului de a vota efectele scontate?

Răspunsul este scurt „nu". În majoritatea țărilor, atunci când au obținut pentru prima dată dreptul de vot, femeile au votat în număr mult mai mic decât bărbații. La primele alegeri naționale la care candidau și femei în Marea Britanie, în 1929, abia o treime dintre acestea au votat, față de două treimi dintre bărbați. Procentul a fost în mare același în Statele Unite și o structură similară s-a observat în alte state, în perioada care a urmat instituirea votului universal.

Câştigarea de către femei a dreptului de vot egal cu bărbaţii			
1893	Noua Zeelandă	1942	Republica Dominicană, Uruguay
1902	Australia	1945	Franţa, Ungaria, Italia, Japonia,
1906	Finlanda		Vietnam, Iugoslavia, Bolivia,
1913	Norvegia	1946	Albania, Romania, Panama
1915	Danemarca, Islanda	1947	Argentina, Venezuela
1917	URSS	1948	Israel, Coreea
1918	Canada	1949	China, Chile
1919	Austria, Germania, Olanda,	1950	Salvador, Ghana, India
	Polonia, Suedia, Luxemburg,	1951	Nepal
	Cehoslovacia	1952	Grecia
1920	SUA	1953	Mexic
1922	Irlanda	1954	Columbia
1928	Marea Britanie	1955	Nicaragua
1929	Ecuador	1956	Egipt, Pakistan, Senegal
1930	Africa de Sud	1957	Liban
1931	Spania, Sri Lanka, Portugalia	1958	Maroc
1932	Thailanda	1962	Algeria
1934	Brazilia, Cuba	1963	Iran, Kenia, Libia
1936	Costa Rica	1964	Sudan, Zambia
1937	Filipine	1965	Afganistan, Guatemala
1941	Indonezia	1977	Nigeria
		1979	Peru, Zimabwe

Sursa: Lisa Tuttle, *Encyclopedia of Feminism*, 1986, pp. 370-371.

În multe ţări femeile nu votează nici în prezent în aceeaşi proporţie cu bărbaţii, deşi în alte cazuri discrepanţa a dispărut. Participarea la vot a femeilor la ultimele trei alegeri prezidenţiale din SUA a fost doar cu 3-6% mai mică decât cea a bărbaţilor. În Marea Britanie, la alegerile parlamentare de după 1970 (inclusiv cele din anul respectiv), diferenţa nu a fost decât de 4%. Diferenţele de gen la votare au dispărut cu totul în Suedia, Germania de Vest şi Canada, în timp ce în Italia, Finlanda şi Japonia femeile votează într-un număr în creştere faţă de bărbaţii.

Aceste cifre indică faptul că obstacolul real al egalităţii dintre sexe nu era refuzul votului, ci diviziunile dintre femei şi bărbaţi, care reţineau femeile la datoriile domestice şi familiale. Schimbările intervenite în aceste diviziuni au produs modificări în participarea politică a femeilor şi nu invers. Pe măsură ce diferenţele de putere şi statut dintre bărbaţi şi femei încep să se diminueze, nivelul de participare la vot al femeilor creşte.

Cât de mult diferă atitudinile politice ale femeilor de cele ale bărbaţilor? Mulţi sufrageţi, susţinătorii, de la începuturi, ai dreptului la vot al femeilor, credeau că intrarea femeilor în politică avea să schimbe radical activitatea politică, aducându-i un spirit nou de moralitate şi altruism. Cei care se împotriveau extinderii votului şi în rândul femeilor, susţineau că participarea acestora avea să aibă urmări fundamentale, dar de un tip dezastruos. Un opozant de seamă al emancipării femeilor din Marea Britanie a avertizat că „o revoluţie de o însemnătate atât de mică nu poate fi iniţiată

fără a pune Anglia în cel mai mare pericol" (citat în Currell, 1974, p. 29). Implicarea femeilor în politică, se susținea, avea să minimalizeze viața politică, subminând în același timp stabilitatea vieții de familie.

Nici una dintre aceste consecințe extreme nu s-a adeverit. Obținerea de către femei a dreptului la vot nu a alterat semnificativ natura politicii. Structura votului femeilor, ca și cea a bărbaților, este determinată de preferințe de partid, opțiuni politice și oferta de candidați disponibili, deși se observă totuși unele diferențe constante între votul femeilor și cel al bărbaților. Alegătoarele, femei în general, tind să fie mai conservatoare decât bărbații, judecând după nivelul voturilor acordate partidelor de dreapta. Aceasta se verifică de exemplu în Germania, Franța și Italia. Relația este confuză în Marea Britanie și Statele Unite. În Marea Britanie femeile tinere votează în număr mai mare cu Partidul Laburist decât bărbații tineri, iar femeile în vârstă votează în mod disproporționat cu conservatorii. Cele două tendințe sunt mai mult sau mai puțin echilibrate. În Statele Unite orientarea conservatoare nu poate fi asociată cu ușurință cu vreunul dintre cele două partide principale, întrucât contrastul dintre republicani și democrați nu constituie o opoziție clară între dreapta și stânga politică.

Totuși, în SUA a apărut o distanțare de gen în structura votului. Bărbații albi susțin republicanii în fața democraților în procent de 51% la 23%, în timp ce femeile albe sunt împărțite în mod egal între cele două partide; totodată, alegătorii negri și hispanici de ambele sexe sunt susținători puternici ai democraților. Bărbații albi căsătoriți, de vârstă mijlocie, au devenit o sursă-cheie de susținere pentru republicani, în timp ce femeile singure, albe și negre, au devenit un pilon de bază al democraților.

Influența femeilor în politică nu poate fi confirmată doar în funcție de exercitarea dreptului de vot. Grupările feministe au avut un impact asupra vieții politice independent de emancipare, mai ales în ultimele decenii. Încă de la începutul anilor '60, Organizația Națională a Femeilor (NOW) și alte grupări feministe din Statele Unite au luptat pentru ca o serie de probleme care priveau în mod direct femeile să fie incluse în programele politice. Printre acestea se numărau dreptul egal la muncă, dreptul de a recurge la avort, unele schimbări în legile referitoare la familie și divorț, și drepturi ale lesbienelor. În majoritatea țărilor europene, organizații naționale similare ale femeilor au fost adesea absente, dar schimbările care vizează poziția femeilor în societate, în general, au adus aceleași probleme în centrul scenei politice. Multe dintre acestea – cum ar fi întrebarea: în ce măsură ar trebui să fie avortul o opțiune liberă? – au stârnit controverse aprinse atât în rândul femeilor cât și în cel al bărbaților.

Grupările feministe au jucat un rol semnificativ în Marea Britanie în adoptarea Legii Avortului din 1967 și a legislației împotriva discriminării sexuale la locul de muncă, iar organizațiile femeilor au reușit să obțină și alte schimbări, ulterior recunoscute prin lege, cum ar fi protecția victimelor violenței în familie, asigurată prin Legea împotriva violenței în familie și a procedurilor matrimoniale din 1976. Un studiu național întreprins în 1992 a subliniat și alte probleme care sunt considerate o prioritate absolută pentru femei, dar pe care bărbații în general le consideră mai puțin importante. Acestea includ de exemplu, dezvoltarea unor politici care să asigure

existența unor instituții de supraveghere pentru copiii preșcolari și altele legate de alocație de creștere a copiilor (Kellner, 1992). Orice se va întâmpla în viitor, pare limpede că multe probleme și preocupări care le afectează în special pe femei, și care până acum au fost neglijate sau considerate ca fiind „în afara politicii", au devenit în prezent puncte centrale în dezbaterile politice.

FORȚELE GLOBALE

În secțiunile care ne-au rămas din acest capitol ne vom îndepărta de Marea Britanie, pentru a analiza forțele politice și influențele considerabile din arena politică internațională. Democrația, după cum am văzut, a devenit o forță globală. Globalizarea modifică multe alte aspecte ale politicilor naționale și ale puterii statelor-națiuni. Uniunea Europeană (UE) reprezintă o replică la globalizare, o încercare de a compensa puterea în scădere a statelor-națiuni prin construirea unei asocieri supranaționale de state europene.

Când oamenii întreabă azi: „Sunteți pentru sau împotriva Europei?", „Europa" înseamnă de fapt „Uniunea Europeană". Desigur, Europa se întinde dincolo de țările membre ale UE; țări precum Norvegia sau Elveția, care se află în Europa, nu sunt membre ale UE. În plus, Europa include și țările foste comuniste din Europa de Est, care nu sunt membre ale UE, deși unele doresc acest lucru.

De secole, Europa a fost un continent frământat de războaie. Atât primul cât și cel de-al doilea război mondial s-au declanșat din Europa. Unul dintre motivele oamenilor de stat care au inițiat și până la urmă au dus la constituirea UE, a fost prevenirea unor noi izbucniri a războaielor în Europa. Raționamentul lor a fost acela că țările care sunt integrate economic și legate politic nu vor porni război una împotriva alteia.

Războiul face subiectul încheierii acestui capitol. Dar mai întâi vom arunca o privire asupra dezvoltării UE și a schimbărilor produse de dezintegrarea comunismului în Uniunea Sovietică și în Europa de Est.

Uniunea Europeană și noua hartă a Europei

Evoluția Uniunii Europene

Într-o cuvântare ținută la Zürich în 1946, Winston Churchill declara: „Trebuie să construim un fel de State Unite în Europa". Totuși, nu englezii au preluat conducerea acestei sarcini, ci alte țări europene, mai ales Franța și ceea care era pe atunci Germania de Vest. Tratatul de la Paris a stabilit Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului în 1951. Aceasta a fost urmată de Comunitatea Europeană a Energiei Atomice, iar mai târziu de Comunitatea Economică Europeană (CEE). CEE, înființată prin Tratatul de la Roma în 1958, stabilea o piață comună pentru comerțul cu bunuri între țările membre. Marea Britanie nu a făcut parte, rămânând însă implicată în legăturile sale cu celelalte țări ale Commenwealth-ului și cu Statele Unite. Țara a devenit membră a CEE abia la începutul lui 1973.

Pe măsură ce CEE se îndrepta către o unitate politică mai mare, cuvântul „Economic" a dispărut din titulatura sa, devenind cunoscută drept **Comunitatea Europeană** (CE). O dată cu continuarea integrării, a devenit Uniunea Europeană. UE, de azi, este alcătuită dintr-o serie complexă de organizații reprezentative și birocratice. Supremația o deține **Consiliul Europei**, alcătuit din șefii de stat sau de guvern ai țărilor membre, care se întâlnesc de aproximativ trei ori pe an. *Consiliul de Miniștri* constă din miniștrii de externe ai statelor membre și alte grupuri de lucru oficiale. El formează instituția conducătoare care stabilește politica Uniunii și ia hotărâri legislative. La început aceste decizii aveau nevoie de unanimitate de voturi, dar în prezent cele mai multe sunt adoptate pe baza votului majoritar – un pas important, deoarece înseamnă că legislația poate fi promulgată și împotriva dorințelor uneia dintre țări.

Comisia Europeană propune politica pe care Consiliul de Miniștri urmează să o adopte sau să o amendeze și răspunde de punerea în aplicare a deciziilor Consiliului. Este condusă de comisari numiți de statele membre. *Parlamentul European* are 518 membri aleși, care își exprimă opiniile în legătură cu propunerile înfățișate Consiliului și asigură un forum de discuții. Parlamentul European este lipsit de putere legislativă, motiv de îngrijorare pentru cei ce cred că UE, așa cum e concepută, este practic nedemocratică. În sfârșit, *Curtea Europeană de Justiție* interpretează și aplică legile UE. Nu dispune de forțe polițienești care să-i apere hotărârile, dar deciziile ei sunt obligatorii pentru tribunalele țărilor membre.

La început, Comunitatea Europeană a evoluat de la șase membri fondatori la nouă, atunci când Danemarca și Irlanda i s-au alăturat, o dată cu Marea Britanie în 1973. În continuare, ea s-a lărgit la 12, iar din 1995 la 15 membri. Dezvoltarea ei a fost marcată de conflicte majore, mai ales în privința politicii agrare, cât și a conceperii și adoptării de înțelegeri coerente. În 1987 a fost adoptată o Lege a Europei Unice care punea în mișcare o serie de inovații menite să ducă la o mai mare unitate, printre care și abolirea ultimelor bariere comerciale.

Dezvoltarea în continuare a UE a devenit problematică, fiind rezultat al schimbărilor extraordinare care s-au revărsat peste Europa de Est și apoi Uniunea Sovietică începând din 1989. „Europa" avea până atunci granițe clare, câtă vreme era înțeleasă ca incluzând democrațiile liberale din Occident, aparte de societățile comuniste din Est. Dizolvarea Uniunii Sovietice a creat dificultăți semnificative. Acum nu mai este limpede unde se termină Europa și multe dintre democrațiile liberale recent formate în Est doresc să facă parte din UE.

Ce fel de entitate este totuși UE? Poate ea deveni pur și simplu un fel de superstat-națiune, sau e ceva diferit de sistemele politice pre-existente? Philippe Schmitter (1991) arată că există numeroase moduri în care UE diferă de un stat-națiune în prezent. Așa cum am explicat mai sus, îi lipsește forma unică de autoritate supremă: Curtea de Justiție poate depăși legile specifice ale statelor sale membre, dar nu există mijloace generale de aplicare a hotărârilor. Și totuși, posedă câteva dintre atributele suveranității. De exemplu, este recunoscută ca o grupare de către 130 de state din lumea întreagă, cu care deține relații diplomatice.

Statele-naţiune au teritorii clar delimitate, dar sensul în care UE are „propriul" ei teritoriu este incert. UE nu „guvernează" în mod direct asupra teritoriului său, iar graniţele sale nu sunt ferm stabilite, întrucât un număr nedefinit de alte state este posibil să devină şi ele membre, în viitorul apropiat. UE are o prezenţă difuză: un număr de state „externe" au semnat înţelegeri de asociere cu ea. Spre deosebire de statul-naţiune, UE nu are o ierarhie clară a funcţionării administrative. Diferitele părţi componente menţionate mai sus se suprapun în unele zone ale puterii şi competenţei. Comisia are un rol central în procesul luării de decizii, dar îşi exercită acest rol respectând cu strictețe opiniile statelor membre, cât şi pe cele ale altor organisme ale UE.

Schmitter susţine că UE este o formă foarte specială de organizare politică şi că se poate ca ea să iniţieze procese care să ofere un model de urmat pentru alte zone ale lumii. Nu este nici naţiune, nici stat, ci mai curând un sistem politic alternativ pentru amândouă. UE este într-o anumită măsură federală, dar nu în sensul în care un stat poate fi federal, întrucât nu constă doar din regiuni organizate într-un mod colectiv, ci dintr-o întreagă diversitate de unităţi de subunităţi diferite. Este un actant politic unitar în urmărirea anumitor scopuri, dar pentru altele este un agregat, care depinde continuu de acordurile în desfăşurare.

> Aşadar, Comunitatea Europeană va fi o formă unică de dominaţie politică. Ea poate semăna cu unele forme statale existente: Statele Unite, R.F. Germană, Elveţia, Canada, Spania etc. şi poate fi descrisă în termeni care sună familiar: federală, confederativă, tehnocrată, democrată, pluralistă ş.a.m.d., dar va fi diferită de toate acestea (Schmitter, 1991, p. 29).

Conform tratatului de la Maastricht, către sfârşitul secolului Europa va deveni mai integrată politic decât în prezent şi va avea o monedă unică. În 1996, nu era clar dacă moneda unică va intra în vigoare până la sfârşitul secolului. Doar câteva naţiuni par să îndeplinească criteriile economice complexe necesare ca aceasta să continue. Dar numele noii monede a fost deja ales: „euro".

Schimbări în Europa de Est

Anul 1989 a coincis cu a 200-a aniversare a Revoluţiei franceze. A fost totodată un nou „an al revoluţiilor" în Europa, probabil cu implicaţii tot atât de complexe ca şi cea din 1789. În 1989, unul după altul, regimurile comuniste din Europa de Est şi-au slăbit strânsoarea dimprejurul puterii (pentru detalii asupra acestor evenimente, vezi cap. 18, „Revoluţiile şi mişcările sociale"). Ceea ce păruse un sistem social solid şi bine stabilit de guvernare în întreaga Europă de Est a fost desfiinţat într-un timp scurt. Comuniştii au pierdut puterea într-o succesiune tot mai accelerată în ţările pe care le dominaseră timp de jumătate de secol: Ungaria (februarie), Polonia (iunie), Bulgaria, Germania de Est şi Cehoslovacia (noiembrie), România (decembrie). În toate ţările est-europene, inclusiv cea mai puţin dezvoltată economic, Albania, s-au desfăşurat alegeri libere până în ianuarie 1992. Un lucru şi mai remarcabil, până la

acea dată în constituie faptul că, Partidul Comunist fusese îndepărtat de la putere în Uniunea Sovietică însăşi, iar ţara a fost divizată în numeroase state independente.

Cu câteva excepţii, Europa de Est este foarte avansată în procesul adoptării de constituţii noi şi al stabilirii de sisteme parlamentare multipartite. În cele mai multe cazuri, aspectul partidelor seamănă cu cel din ţările Europei Occidentale. Unele partide fost-comunsite continuă să existe, deşi au renunţat să se mai numească „comuniste" şi nu se mai pot comporta aşa cum se făcea în timpul sistemelor monopartite. De fapt, pe la mijlocul anilor '90 au avut rezultate surprinzător de bune la alegeri. La alegerile din 1995 pentru Dumă (parlamentul rus), de exemplu, Partidul Comunist renăscut a adunat 22% din voturi, devenind cel mai reprezentat partid în parlament.

Toate ţările est-europene se confruntă cu dificultăţi majore, atât economice cât şi politice în tranziţia pe care o parcurg. Majoritatea populaţiilor din aceste societăţi sunt nemulţumite de dezvoltarea democraţiei în aceste ţări şi mulţi se declară îngrijoraţi de creşterea criminalităţii şi violenţei. Conform Băncii Europene pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare (BERD), majoritatea economiilor est-europene au progresat mult în ultimii câţiva ani. Totuşi promisiunile legate de un capitalism democratic nu s-au adeverit pentru mulţi est-europeni. 75 de milioane de „noi săraci" au apărut ca rezultat al şomajului şi al scăderii puterii de cumpărare a populaţiei cu venituri fixe, iar această cifră nu ia în considerare ţările din fosta Uniune Sovietică. Ajutorul primit de Europa de Est din partea Occidentului a fost destul de redus.

Schimbările care au avut loc par să fi afectat, în majoritatea ţărilor, într-un mod deosebit de nefavorabil femeile (Watson, 1992). Proporţia de femei membre ale parlamentului şi ale altor organisme politice de conducere a scăzut dramatic în unele ţări. De exemplu, în fazele iniţiale ale acestor schimbări, în fosta Cehoslovacie procentajul de femei membre ale parlamentului a scăzut de la 34% la 4%. În Polonia, de la 20% la 8%, iar în Bulgaria de la 21% la 8%. În schimb, femeile formează marea masă a şomerilor, tot mai numeroşi, produse ale tranziţiei către economiile de piaţă în ţările Europei de Est.

În ce măsură vor reuşi societăţile est-europene să instituie sisteme de guvernare democratice şi stabile? Samuel Huntington (1990) a identificat şase influenţe care par să fie decisive:

1. Măsura în care o ţară a trecut prin experienţa guvernărilor liberal-democratice în perioade istorice anterioare. Fosta Cehoslovacie are o istorie mai favorabilă, dacă judecă prin prisma aceasta, iar Albania se află la cealaltă extremă. Totuşi, în Cehoslovacia au avut loc tensiuni profunde între cehi şi slovaci, iar ţara s-a divizat în două state separate.
2. Nivelul dezvoltării economice atins de ţara respectivă, în acest caz, Republica Cehă şi Ungaria se află în top.
3. Cât de eficient a fost guvernată ţara sub regimul comunist anterior. Se presupune că un stat a cărui guvernare a funcţionat eficient într-un sistem autoritar probabil se poate comporta la fel într-unul democratic.

4. Puterea şi diversitatea organizaţiilor sociale şi politice care au reuşit să rămână independente de guvernanţii comunişti.
5. Măsura în care guvernele noi se dovedesc capabile să construiască şi să pună în practică politicile legate de reforma economică.
6. Gradul de separare şi ostilitate dintre grupurile anti-naţionale sau etnice, regiuni sau clase. Iugoslavia s-a prăbuşit deja, dezintegrându-se ca urmare a unor asemenea diviziuni, iar Cehoslovacia a fost împărţită.

În mare parte, aceleaşi consideraţii se aplică statelor noi, formate ca urmare a fărâmiţării Uniunii Sovietice, inclusiv Rusiei. Cele mai multe se află cu mult în urma ţărilor est-europene. Majoritatea nu au o istorie independentă a vreunui fel de democraţie liberală, iar câteva nici nu au existat mai înainte ca state separate. Orice se va întâmpla în următorii ani însă harta Europei s-a modificat în mod ireversibil şi o dată cu ea ordinea politică globală, întrucât fosta Uniune Sovietică se întindea până în Extremul Orient asiatic.

Implementarea fermă a democraţiei liberale este foarte posibil să depindă de nivelul de dezvoltare a economiei de piaţă. Un raport al BERD publicat la sfârşitul anului 1994 nota indicatorii economiei relevanţi pentru progresul pe calea economiei de piaţă în foste ţări comuniste. Principalii indicatori ai schimbării erau nivelul la care ajunsese privatizarea industriei; gradul de restructurare al afacerilor în sensul desprinderii de stilurile manageriale vechi; deschiderea faţă de competiţie şi comerţul exterior; reforma sistemului bancar. Măsurat în aceşti termeni, nivelul schimbării este cel mai înalt în Republica Cehă, Ungaria şi Polonia şi cel mai scăzut în Azerbaidjan, Georgia, Turkmenistan şi Ucraina.

Dintre ţările foste comuniste, un stat federal, care înainte de 1989 părea printre cele mai avansate, Iugoslavia, s-a dezintegrat ca urmare a izbucnirii unui război. Conflictul din Bosnia-Herţegovina, una dintre părţile componente ale fostei Iugoslavii, care a pretins independenţă, a costat deja 500.00 de vieţi. Oricât de oripilantă ar fi această cifră, conflictul din Bosnia rămâne totuşi unul local şi circumscris. Noile relaţii dintre Est şi Vest au împiedicat escaladarea lui la scara altor războaie majore care au avut loc în acest secol. Ne vom opri în continuare asupra problemelor ridicate de importanţa constantă a puterii armate şi a războiului în relaţiile sociale umane.

RĂZBOIUL ŞI FORŢA ARMATĂ

Evenimentele din 1989 şi de după aceea arată limpede importanţa folosirii forţei armate în momentele cheie de tranziţie socială sau politică. Sociologia **puterii armate** este o parte importantă a sociologiei politice şi ne vom opri asupra acestui aspect în secţiunea de încheiere a acestui capitol. Să luăm în considerare mai întâi istoria războaielor, apoi perioada Războiului Rece şi cea ulterioară.

De la războiul limitat la războiul total

Până în secolul XX, chiar atunci când aveau loc bătălii de mari proporții, se limitau doar la mici segmente ale populației – soldații care duceau lupta (de regulă, o mică parte dintre bărbații adulți dintr-o societate) și civilii care locuiau în imediata apropiere a zonelor unde se desfășurau luptele. Acestea pot fi caracterizate drept **războaie limitate**. Dar primul război mondial (1914-1918), la care au luat parte enorme mase de soldați, a fost în mod clar ne-limitat. **Războiul total** implică națiuni aflate în stare de conflict unele cu altele, mari segmente din populația lor masculină, mobilizarea economiei lor generale și desfășurarea luptei în mai multe zone ale lumii. Primul război mondial sau „Marele război", a reprezentat în multe privințe o cotitură în dezvoltarea militară a secolului XX. Numele său este pe deplin justificat; în privința numărului de țări implicate – în majoritatea națiunilor europene, împreună cu Rusia, Japonia și Statele Unite – nu există paralele istorice. Numărul de combatanți și civili uciși a fost de asemenea, mult mai mare decât în oricare alt conflict armat de până atunci.

➲ Cel puțin două evoluții majore au favorizat tranziția acestuia de la războiul limitat la cel total: industrializarea războiului și apariția organizării militare de masă. INDUSTRIALIZAREA RĂZBOIULUI se referă la aplicarea metodelor industriale moderne în producerea și dezvoltarea armelor de luptă. Sistemele moderne militare de masă s-au transformat în organizații birocratice, schimbând în mod semnificativ natura organizării și a desfășurării războaielor. În plus, guvernele au introdus recrutarea **universală** – înrolarea tuturor bărbaților apți dintr-un anumit contingent de vârstă – pe măsură ce războiul lua amploare.

Înarmarea și Războiul Rece

Fără îndoială, secolul XX a fost cel mai distructiv și frământat de războaie din istoria umanității. Până acum, peste 100 de milioane de persoane au fost ucise în timpul războiului, în medie 3.500 pe zi. Cei mai mulți au murit în cele două războaie mondiale. Bugetele militare au crescut progresiv până în 1989; armele de luptă au devenit tot mai sofisticate și mai distrugătoare. Armele nucleare de distrugere în masă pot ucide milioane de oameni simultan.

Până la sfârșitul anilor '80, înarmarea globală a fost dominată de **Războiul Rece** – rivalitatea antagonică dintre Statele Unite și fosta Uniune Sovietică ce a durat de la sfârșitul anilor '40 până aproximativ în 1990. Fiecare din părți nu numai că a cheltuit sume uriașe în fiecare an pentru dezvoltarea armamentului și menținerea unui număr imens de personal militar, dar a construit și sisteme de alianțe extinse cu alte țări, antrenând adesea forțele armate ale statelor aliate. Sovieticii și-au concentrat atenția asupra Europei de Est dar a asigurat arme și pregătire și pentru state din Orientul Mijlociu, Asia și Africa. Statele Unite au construit un sistem de alianțe, incluzând Organizația Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), care cuprindea o mare parte a lumii.

Traficul cu arme

Cea mai consistentă parte a comerţului mondial cu armament – *traficul de arme* – înseamnă dotare de luptă vândută de naţiunile industrializate ţărilor din Lumea a Treia. Statele Unite şi Uniunea Sovietică erau principalii exportatori de arme. În anii care au precedat Războiul din Golf din 1891, URSS şi unele dintre ţările occidentale au asigurat sau au vândut arme şi alte bunuri militare către Irak, care se afla în pericol de a pierde războiul cu Iranul. Unele din aceste arme, în special cele furnizate de către Uniunea Sovietică, s-au dovedit a fi uzate sau depăşite în confruntarea cu tehnologia de ultimă oră a armelor occidentale, aşa cum a rezultat din războiul din Golf, în care Irakul a fost înfrânt categoric de către forţele Naţiunilor Unite, sponsorizate în principal de Statele Unite. Dar tehnologia avansată este de vânzare oricui îşi doreşte şi-şi poate permite să cumpere.

Înarmarea mondială a urmat o curbă ascendentă din anii '50 până la sfârşitul anilor '80. În 1977 achiziţiile de arme au costat peste un miliard $ USA pe zi, adică o rată a cheltuielilor de 50 milioane $ USA pe oră. În a doua parte a anilor '80, această rată aproape că s-a dublat, măsurată în termeni reali (eliminând factorul inflaţie). Cheltuielile militare globale au fost estimate în 1993 la aproximativ 5% din veniturile totale mondiale. Aceasta înseamnă mai mult decât producţia economică a întregului continent african sau a celui asiatic, dacă nu mai menţionăm Japonia.

Speranţa încetării Războiului Rece, s-ar putea anticipa o reducere a cheltuielilor militare ale lumii dezvoltate. Investiţiile legate de dotarea armată au scăzut drastic în Rusia şi în celelalte state care alcătuiau Uniunea Sovietică. Statele Unite, Marea Britanie şi alte ţări occidentale îşi vor diminua de asemenea, cheltuielile de apărare pe parcursul următorilor ani. Totuşi, aceasta va provoca presiuni sporite în exportul armelor pentru a compensa pierderea pieţelor interne. Nu este sigur că sfârşitul războiului rece va determina ceea ce ţările din Lumea a Treia consideră drept necesităţi impuse de securitate, atât interne cât şi externe. Aşa cum vom vedea în secţiunile următoare, nu este limpede măsura în care putem spera la o pace globală parţială.

Războiul şi securitatea globală

Este pe cale să devină Pământul un loc mai sigur ca urmare a evoluţiilor politice recente? Desigur, perspectiva unui holocaust nuclear total a scăzut cu mult. Dar posibilitatea izbucnirii unui război nuclear nu a dispărut în totalitate. În 1992 existau încă cel puţin 50.000 de arme nucleare (Barnaby, 1992), iar în 1994 aproape 24.000 erau încă desfăşurate (vezi fig. 13.2). Majoritatea armelor aparţin Statelor Unite, Rusiei şi altor state din fosta Uniune Sovietică. Marea Britanie, Franţa şi China posedă, de asemeni, arsenale semnificative; Israelul a fost un stat deţinător de arme nucleare o perioadă lungă de timp; India şi Pakistan au şi ele în prezent posibilitatea de a construi asemenea arme şi alte ţări deţin mijloacele de a le urma.

Una dintre problemele majore este stoparea **proliferării armelor nucleare** – răspândirea armelor nucleare în state care nu au fost până în prezent deținătoare de asemenea arme (Levanthal şi Tanzer, 1991). Este greu de susținut că securitatea globală va fi întărită dacă 30, 40 sau mai multe state vor poseda arme nucleare. Şi totuşi, puterile occidentale, care-şi justifică arsenalele nucleare susținând că acestea împiedică agresiunile, nu pot fi surprinse dacă şi alte țări încearcă să le obțină pentru acelaşi motiv. Iar dacă un stat intră în posesia lor, rivalul acestuia va proceda la fel. Este posibil astfel, ca proliferarea să se accentueze.

Pericolul imediat care rezulta din fărâmițarea Uniunii Sovietice pare să fi fost evitat. Armele nucleare desfăşurate pe teritoriul a ceea ce sunt acum 12 republici independente, vor fi concentrate pe teritoriul rus, unde se poate asigura o mai promptă securitate şi control. Totuşi, datorită cheltuielilor de menținere a armelor şi materialelor în condiții corespunzătoare, există îndoieli cu privire la menținerea siguranței lor. În plus, oamenii de ştiință din fosta Uniune Sovietică ar putea fi recrutați de alte țări pentru cunoştințele pe care le dețin.

Miezul problemei proliferării este locul pe care cele două materiale necesare pentru producerea armelor nucleare, uraniul îmbogățit şi plutoniul, îl ocupă în producerea paşnică a energiei nucleare. Având în vedere procedeele tehnologice, posesia oricăruia dintre aceste două materiale face posibilă producerea de arme nucleare. În mod special, Japonia şi Germania posedă rezerve de plutoniu la fel de mari ca şi cele din arsenalele nucleare ale Statelor Unite şi pot produce oricând armament nuclear dacă iau o decizie în acest sens. Reciclarea deşeurilor de la centralele electrice nucleare creează de asemenea o amenințare a proliferării lor pe scară largă. Conform planurilor existente, spre sfârşitul secolului, două mii de metri cubi de plutoniu vor fi fost recuperate din deşeuri în centralele de reciclare din Europa şi Japonia. Pentru a produce o bombă nucleară sunt necesare mai puțin de 7 kg. Întrucât plutoniul are o valabilitate de mii de ani, problema garantării siguranței sale şi a folosirii sale paşnice se dovedeşte a fi extrem de complicată.

Figura 13.2. – Numărul de focoase nucleare desfăşurate, 1950-1994

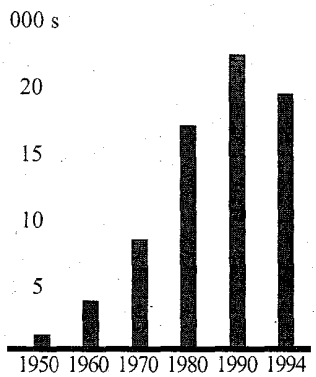

Sursa: Comisia asupra guvernării globale, *Our Global Neighbourhood* (Oxford University Press, 1995), p. 13.

O LUME FĂRĂ RĂZBOAIE?

Armele nucleare nu reprezintă singurul armament distructiv care poate fi inventat de oameni. Armele chimice, de exemplu, necesită cheltuieli reduse de producție. Irakul a folosit arme chimice în timpul războiului său cu Iranul în anii '80 și a amenințat cu folosirea lor în războiul din Golf în 1991. Majoritatea armelor chimice au ca efect bombardarea trupelor inamice sau a civililor, cu gaze otrăvitoare, care produc moartea instantaneu. Unul dintre aceste gaze otrăvitoare produse a fost folosit în atacul asupra călătorilor metroului din Tokio în 1995, în timpul căruia mai multe persoane și-au pierdut viața și multe altele au fost spitalizate.

Totuși, prezentul reprezintă o perioadă de schimbări esențiale în ordinea politică mondială și există condiții pentru construirea unei lumi mai puțin periculoase. Riscurile sunt ușor de observat: posibilitatea proliferării nucleare și a altor arme de distrugere în masă trebuie coroborată cu influența noilor forme de naționalism, antagonisme etnice și religioase și inegalități între națiunile bogate și cele sărace, toate acestea fiind surse de conflicte potențiale. Pe de altă parte, unii dintre principalii factori care au promovat războaiele în trecut, în special tendința de a-și extinde teritoriul prin cuceriri, au devenit mai puțin relevanți astăzi. Societățile moderne sunt mult mai interdependente pe plan global și în marea lor majoritatea granițele au fost fixate și acceptate de comunitatea generală a statelor. Războiul din zilele noastre și, în mod special, războiul nuclear, au devenit atât de distructive încât nu pot fi folosite pentru atingerea unor obiective politice sau economice realiste.

Una dintre evoluțiile promițătoare din ultimii ani a fost extinderea recunoașterii faptului că vechiul adagiu „Dacă vrei pace, pregătește-te pentru război", nu se aplică în era nucleară. Chiar dacă confruntările nucleare sunt evitate, războaie în care se folosește armament convențional mai pot avea loc, iar ele se pot dovedi deosebit de distrugătoare; dar există motive întemeiate de speranță.

Michael McGwire, un binecunoscut analist pe probleme de apărare, susține că în următorii 20-30 de ani există posibilități realiste de a crea o lume liberă de arme nucleare (McGwire, 1995). O lume fără arme nucleare (NWW) ar fi aceea în care puterile nucleare ar ajunge la un acord asupra distrugerii armamentului nuclear pentru o perioadă convenită. El susține că o NWW este singurul mod de a stopa proliferarea și de a ține armele nucleare departe de statele agresive și grupările teroriste. Aceasta este o opțiune realistă, deoarece mulți lideri militari și politici au ajuns să înțeleagă că armele nucleare sunt complet nefolositoare în scopuri strategice. Singurul motiv pentru menținerea lor ar fi acela că și alții le posedă sau le pot avea. Riscul declanșării unui război rămâne prezent, în oricare din aceste probabilități; NWW rămâne singurul mod de a evita posibilitatea unor confruntări nucleare catastrofale, care ar putea duce la distrugerea unor mari părți ale lumii și poate chiar a omenirii în întregul ei.

REZUMAT

❶ Un stat există acolo unde există un aparat politic care conduce un teritoriu dat, are o autoritate susținută de un sistem legal și de capacitatea de a folosi forța pentru a-și pune în aplicare politica.

❷ Statele moderne sunt state-națiuni, care au de obicei o formă de sistem pe bază de congres sau de parlament. Noțiunea de suveranitate (autoritatea unui guvern asupra ordinii unui teritoriu clar definit), sugerează atât legitimitatea recunoscută a statului-națiune cât și recunoașterea granițelor statului respectiv de către celelalte. Fiecare comunitate capătă un caracter distinct datorită asocierii sale cu naționalismul.

❸ Democrația este un sistem politic al guvernării de către popor. În democrațiile principative (sau democrații directe), deciziile sunt luate de cei pe care acestea îi privesc. O democrație liberală este o democrație reprezentativă multipartită (cum este cazul în Marea Britanie), în care cetățenii pot vota cu unul dintre cei puțin două partide. În timp ce democrația s-a extins pe arii largi, unele tulburări mai persistă încă. În țări ca Marea Britanie, guvernul este incapabil să satisfacă multe dintre nevoile cetățenilor. Nemulțumirea față de guvern ia amploare, în timp ce participarea politică scade.

❹ Partidul politic este o organizație creeată în scopul obținerii controlului legitim asupra guvernării, în urma unui proces electoral. În majoritatea statelor occidentale, cele mai mari partide sunt cele asociate cu interese politice generale: socialism, comunism, liberalism sau conservatorism. De obicei, există o legătură între structura votului și diferențele de clasă. În multe țări europene occidentale s-a manifestat în ultima vreme un declin al fidelității față de partidele tradiționale și o nemulțumire crescândă față de sistemul partinic în general.

❺ Politica britanică din ultimii ani a cunoscut impactul puternic al thatcherismului – un set de doctrine care a supraviețuit retragerii de la putere a d-nei Thatcher însăși. Thatcherismul implică convingerea în necesitatea scăderii rolului de sprijin al statului și instaurarea sistemului de piață liberă.

❻ Thatcherismul a schimbat înfățișarea Partidului Conservator. Partidul Laburist a suferit modificări majore în ultimii 20 de ani. În mod special, sub conducerea lui Tony Blair, „New Labour" s-a îndepărtat de noțiunile socialiste învechite, printre care naționalizarea și planificarea întreprinderilor economice.

❼ Constituirea Uniunii Europene a avut un impact important asupra tuturor statelor membre. Deși nu este cert care va fi viitorul UE, probabil că aceasta nu va deveni totuși un „super stat-națiune", ci își va păstra caracterul distinctiv.

❽ Harta politică a Europei a fost modificată ca urmare a diminuării comunismului în 1989 și după aceea. Rusia și societățile din Estul Europei au devenit democrații parlamentare cu economii de piață, deși procesul de tranziție este problematic și dificil.

9 Războiul a jucat dintotdeauna un rol important în politică. Natura războaielor s-a schimbat radical de-a lungul timpului. O dată cu dezvoltarea societății moderne, a avut loc un proces de industrializare a războiului – aplicarea de metode industriale în desfășurarea războaielor. În epoca nucleară există speranța că focarele majore de război se vor stinge, deoarece consecințele posibile ale acestora ar fi distrugătoare.

LECTURI SUPLIMENTARE

Christopher Dandeker, *Surveillance, Power and Modernity* (Cambridge, Polity Press, 1980). Un studiu asupra evoluției sistemelor de putere în societățile moderne, care pune un accent puternic pe rolul forțelor armate.

Stephen George, *An Awkward Partner: Britain in the European Comunity* (Oxford, Oxford University Press, 1990). Un studiu folositor al relațiilor adesea încordate dintre Marea Britanie și restul Comunității Europene.

David Held, *Models of Democracy*, Second Edition, (Cambridge, Polity Press, 1996). O perspectivă clasică și deosebit de influentă asupra diferitelor forme ale democrației.

John Kingdom, *Government and Politics in Britain* (Cambridge, Polity Press, 1991). Un text cuprinzător și critic asupra politicii britanice.

James N. Rosenau. *Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity* (London, Harvester, 1990). O încercare de reformulare a modului în care ar trebui înțeleasă politica globală.

John Scott, *Whe Rules Britain*? (Cambridge: Polity Press, 1991). Cea mai bună carte despre elite și săraci în societatea britanică.

D.W. Urwin și **W.E. Patterson**, *Politics in Western Europe Today: Perspectives, Policies and Problems since 1980* (London, Longman, 1990). O sursă bibliografică generală care oferă o introducere în viața politică din diferitele țări ale Europei occidentale.

TERMENI IMPORTANȚI

- *legitimitate*
- *suveranitate*
- *cetățean*
- *naționalism*
- *democrație participativă*
- *monarhie constituțională*
- *democrație liberală*
- *partid politic*
- *thatcherism*
- *comportament de votare*
- *interese*
- *New Labour*
- *Uniunea Europeană*
- *putere armată*
- *război limitat*
- *război total*
- *recrutare universală*
- *Război Rece*
- *trafic cu arme*
- *proliferare nucleară*

14. MASS MEDIA ŞI CULTURA POPULARĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

MASS MEDIA DE ODINIOARĂ: ZIARELE
Editarea ziarelor

IMPACTUL TELEVIZIUNII
Televiziunea publică • Efectele televiziunii asupra comportamentului uman • Sociologii studiază ştirile TV • Televiziunea şi genul

TEORII DESPRE MEDIILE DE INFORMARE
Teoriile timpurii • Jürgen Habermas: sfera publică • Baudrillard: lumea hiperrealităţii • John Thompson: mediile de informare şi societatea modernă

GLOBALIZAREA MEDIILOR DE INFORMARE
Ştirile • Cinematograful, televiziunea, publicitatea şi comunicarea electronică • Imperialismul mediatic • Întreprinzătorii din domeniul mediilor de informare

PROBLEMA REGLEMENTĂRII MEDIILOR DE INFORMARE

MULTIMEDIA

INTERNET-ul

CONCLUZIE

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• cultură populară • mass media • comunicație • ideologie

„Odinioară nu existau jucării, și toată lumea părea să se plictisească. Apoi a existat televizorul, dar lucrurile nu păreau să se schimbe. Oamenii doreau să dețină control. Așa încât au inventat jocurile video." Așa decurge istoria umanității, descrisă de către Victor, fiul în vârstă de opt ani al Marshei Kinder, autoarea lucrării *Playing with Power* (1991), un studiu al influenței televiziunii și a jocurilor video asupra copiilor de vârstă mică. Victor este campionul familiei la Nintendo, și un telespectator fidel.

Victor nu este singura persoană cu astfel de gusturi. Jocurile video, îndeosebi Nintendo, reprezintă o distracție de masă, a cărei anvergură și atracție depășește tot ceea ce a existat înaintea erei noastre globale, cu ele jucându-se copiii și adolescenți din aproape toată lumea. Deși astfel de jocuri sunt scumpe, ele se vând în cantități mari, chiar și în unele dintre țările sărace ale lumii; în țările bogate au fost vândute milioane de bucăți.

Un aspect-cheie al jocurilor Nintendo, și altor sisteme concurente care își fac apariția rapid, îl reprezintă claritatea graficii și a sunetului. Jocurile devin atât de „reale" încât se naște întrebarea directă, în ce măsură băieții precum Victor percep lumea Nintendo ca fiind la fel de reală ca și lumea exterioară. Poate că acestei întrebări trebuie să-i răspundă fiecare. Căci cei mai mulți dintre noi au devenit consumatori obișnuiți ai *culturii populare*. Termenul de CULTURĂ POPULARĂ se referă la divertismentul urmărit, citit sau la care se participă cu sutele de mii sau cu milioanele. Povestirile palpitante ale unor seriale precum *East Enders*, de exemplu, atrag în mod frecvent milioane de oameni în fiecare săptămână – iar pe unii, în fiecare zi.

În acest capitol, vom studia impactul unor astfel de forme de cultură populară, la care ne referim deseori cu numele de mass media. MASS MEDIA include jocuri video și televiziune, dar totodată și ziare, filme, reviste, reclame, casete video și compact-discuri. La fel ca și termenul de „popular" din „cultură populară", ele se numesc „mass" media pentru că ajung la auditoriul format din mase – auditoriu alcătuit din foarte mulți oameni. Câteodată sunt denumite *comunicații de masă*.

Mass media sunt deseori asociate doar cu divertismentul – cum este Nintendo – și sunt considerate ca fiind mai degrabă limitate de către majoritatea oamenilor. O atare opinie este însă parțială: comunicațiile de masă sunt implicate, de asemeni, în multe alte aspecte ale activităților noastre sociale. Mediile de informare precum televiziunea și ziarele exercită o amplă influență asupra experiențelor noastre și asupra opiniei publice. Acest lucru se întâmplă nu din pricina faptului că ele ne afectează atitudinile în maniere specifice, ci pentru că ele sunt *mijloacele de acces* la cunoaștere, de care depind multe activități sociale. Votarea la alegerile naționale, de exemplu, ar fi imposibilă dacă informațiile despre evenimentele politice curente, candidați și partide n-ar fi disponibile la modul general. Chiar și cei care sunt într-o mare măsură neinteresați

de politică şi cunosc într-o foarte mică măsură personalităţile implicate sunt oarecum informaţi asupra evenimentele naţionale şi internaţionale. Doar un sihastru ar putea fi complet detaşat de „ştirile despre evenimente care ne afectează pe toţi – şi am putea bănui că un sihastru al secolului XX posedă un aparat de video!"

Începem studiul mass media prin analizarea uneia dintre primele forme de apariţie, ziarele. Apoi vom studia impactul televiziunii. Vom analiza câteva teorii fundamentale despre media şi vom discuta despre apariţia unor întreprinzători în domeniul mediatic, precum Rupert Murdoch. În sfârşit, vom avea în vedere noile media electronice: Internet-ul şi magistrala informaţională.

MASS MEDIA DE ODINIOARĂ: ZIARELE

În forma lor modernă, ziarele derivă din pamflete şi foi cu informaţii tipărite şi puse în circulaţie în anul 1700. Ziarele au devenit „cotidiane", cu mii sau milioane de cititori, la sfârşitul secolului al XIX-lea. Ziarul a reprezentat un eveniment de importanţă fundamentală în istoria mediilor de informare moderne, datorită faptului că el cuprindea multe tipuri diferite de informaţie într-un format limitat şi uşor reproductibil. Ziarele conţineau într-o singură formă de ambalare informaţii despre afacerile curente, divertisment şi publicitate. Ştirile şi publicitatea s-au dezvoltat împreună, iar faptul divers printre ştiri, publicitatea şi divertismentul sunt în mişcare şi dificil de definit. De exemplu, anunţul că un vapor pleacă sau soseşte poate constitui într-un context ştire, în altul publicitate, iar în altul, dacă are în vedere anumiţi pasageri şi face parte din rubrica de bârfe, devine divertisment.

Presa zilnică, ieftină, a fost înfiinţată în Statele Unite. Cotidianul de un cent a fost lansat iniţial la New York, apoi copiat de alte mari oraşe de pe coasta de est. La începutul secolului XX existau ziare municipale sau regionale care aveau răspândire în majoritatea statelor americane. (Spre deosebire de ţările mai mici din Europa, ziarele naţionale nu s-au dezvoltat.) În perioada imigrării în masă, în Statele Unite au fost publicate multe ziare în limbi străine. De exemplu, în 1892 au fost publicate 97 de cotidiane în limba germană în oraşele din Midwest şi din partea de nord-est a ţării. Inventarea hârtiei ieftine de ziar a reprezentat cheia răspândirii în masă a ziarelor începând cu sfârşitul secolului al XIX-lea.

Cele mai importante exemple de prestigiu jurnalistic la începutul secolului l-au reprezentat *New York Times* şi *The Times* – Londra. Majoritatea ziarelor influente din alte ţări le-au luat ca model. Ziarele apreciate pe piaţa jurnalistică au devenit o forţă politică majoră şi au rămas ca atare până astăzi.

Timp de o jumătate de secol sau mai mult, ziarele au reprezentat principala modalitate de a transmite rapid şi complet, către un public de masă, informaţia. Influenţa lor s-a diminuat o dată cu apariţia radioului, a cinematografului şi – mult mai important – a televiziunii. În 1960, mai mult de un ziar pe familie se vindea în Marea Britanie – o medie de 112 ziare pentru fiecare 100 de familii – dar raportul a scăzut constant începând cu această dată. Azi, mai puţin de 90 de ziare sunt vândute pentru fiecare 100 de familii. Au scăzut îndeosebi vânzările către adulţii şi tineri.

Editarea ziarelor

De multă vreme, ziarele au fost asociate cu imaginea magnatului puternic, conducător al unui imperiu editorial. Imaginea nu este însă inexactă. În multe țări, proprietatea asupra ziarelor este concentrată asupra câtorva mari corporații deseori deținute și dominate de către anumiți indivizi sau familii. Multe dintre aceste firme posedă în prezent, proprietăți extinse în domeniul televiziunii și al industriei de divertisment. În Marea Britanie, companii uriașe conduse de către *baroni ai presei*, lorzii Northcliffe, Beaverbrook și Kemsley, s-au dezvoltat pe baza succesului ziarelor lor cu circulație de masă în anii '20 și '30. Franța a fost martora dezvoltării imperiului informației Hersant; organizațiile germane Springer și Grüner sunt, de asemeni, vaste. În Statele Unite, numărul orașelor în care există firme de ziare concurente a scăzut continuu, de la peste 500 la începutul secolului la doar peste 30 în 1984. Doar 3% din orașele americane au ziare concurente – editarea de ziare locale a devenit o întreprindere de monopol.

Cu excepția Statelor Unite, toate țările occidentale se mândresc cu mai multe ziare naționale. Există posibilitatea de a alege dintre câteva ziare disponibile la scară națională, care deseori reprezintă puncte de vedere politice diferite. Cu toate că în Statele Unite unele ziare sunt locale, nu sunt nicidecum doar proprietăți pe plan local: mai mult de 70% sunt controlate de lanțuri editoriale. În unele dintre acestea, așa după cum este cazul multor ziare de mare tiraj din Europa, proprietarii stabilesc politica editorială pe care editorii și ziariștii trebuie să le respecte. În lanțul de publicații Hearst, zilnic, le sunt trimise editorilor a opt mari ziare mai multe editoriale, dintre care unele trebuie folosite, iar altele *e posibil* să fie folosite. Editorii nu-și scriu întotdeauna propriile editoriale.

Faptul că proprietatea asupra ziarelor este concentrată, a neliniștit majoritatea guvernelor occidentale. În multe țări, guvernele au întreprins acțiuni pentru a preveni preluarea ziarelor de către mari lanțuri, cu toate că de multe ori acestea au eșuat. Uneori, statele au încercat să aplice în presă echilibrul politic: de exemplu, în Norvegia, în anii '70 a fost organizată o schemă de egalizare a investițiilor între ziare care reprezintă diferite părți ale spectrului politic, iar majoritatea comunităților locale din această țară au acum două sau mai multe ziare complete care oferă diferite puncte de vedere asupra știrilor naționale și internaționale.

E posibil ca, dezvoltarea tehnologiilor bazate pe computer să ducă la o creștere a numărului de ziare, datorită faptului că, recent, s-a ieftinit tipărirea și producerea lor. Pe de altă parte, comunicarea electronică ar putea eroda și mai mult circulația ziarelor. De exemplu, sistemele teletext oferă informații actualizate constant, pe parcursul zilei și disponibile pe ecranul TV.

În Marea Britanie, în ultimii ani au fost introduse mai multe ziare naționale noi. Însă, doar unul sau două au avut succes.

Noi ziare naționale

Printre alte ziare lansate în Marea Britanie în anii '80 au fost *Independent, Today, News on Sunday* și *Sunday Sport* sunt de natură ultimele două instructive – și demobilizatoare pentru cei care ar dori să ridice standardele presei britanice. *News on Sunday* a fost lansat în 1987. Era un ziar independent din punct de vedere

politic, deţinut de către un trust, nu de către un întreprinzător. Scopul său era de a avea o „natură deschis democratică." Preocuparea sa consta în promovarea justiţiei sociale şi se opunea tuturor formelor de discriminare pe motive de sex, rasă şi a tuturor celorlalte criterii care neagă capacităţile şi potenţialul individului."

Sunday Sport, deţinut de către David Sullivan, reprezenta o formă diferită de întreprindere. Politica sa editorială consta în „sâni, dosuri, şi faceţi-vă singuri ţigări". Ziarul viza segmentul de bărbaţi între 16 şi 35 de ani. Personalul lui *News on Sunday* considera ziarul ca fiind „jurnalism de doi bani," şi la un moment dat s-a propus o campanie de publicitate cu sloganul pentru propriul lor ziar: „Fără ţâţe, dar cu foarte multe petreceri*". Campania a fost însă, abandonată ca fiind lipsită de gust.

Prima ediţie a lui *News on Sunday* avea pe prima pagină un articol despre sărăcie în America Latina. În aceeaşi zi, *Sunday Sport* avea ca articol principal „Orgie sexuală într-o locuinţă regală" – o relatare despre un film pornografic care se regiza în impozanta locuinţă a lordului Hertford. *News on Sunday* a dat faliment după ce apăruse doar vreme de câteva luni, în timp ce *Sunday Sport* continuă să fie publicat, având un tiraj de 500.000 de exemplare (Trowler, 1994).

Ziarele, în ansamblu, joacă în cadrul societăţii un rol mai mic în comparaţie cu ceea ce se întâmpla altădată. Ele sunt concurate de răspândirea altor medii de informare, în special televiziunea.

Hei, Lola. Ai văzut chestia asta în ziar?

The Far Side © 1993 Farworks, Inc./Dist by Universal Press Syndicate. Reprinted with permission. All rights reserved.

IMPACTUL TELEVIZIUNII

Influența din ce în ce mai mare a televiziunii reprezintă probabil cel mai important eveniment din cadrul mediilor de informare din ultimii 30 de ani. Dacă vor continua actualele tendințe în ceea ce privește televiziunea, la vârsta de 18 ani copilul născut azi va fi petrecut în medie mai mult timp urmărind programele de televizor decât pentru orice altă activitate, cu excepția somnului. Practic, azi în orice familie există un televizor. În Marea Britanie, televizorul funcționează în mediu între 5-6 ore pe zi. Același lucru este într-o foarte mare măsură adevărat în Statele Unite și în alte țări vest-europene (Goodhardt et al., 1987). Numărul de ore pe care îl petrec indivizii urmărind programele de televiziune este mai redus decât acesta, desigur, pentru că programele sunt urmărite de către diferiți membri ai familiei la ore diferite, dar în Marea Britanie un adult petrece în medie aproximativ trei ore (vezi tabelul 14.1)

Tabel 14.1. ***Petrecerea timpului liber pe categorii de vârstă, în Marea Britanie (ore pe săptămână)***

	16-24	25-34	35-44	45-59	60 și peste	Toți cei peste 16 ani
Televiziune sau radio	14	15	13	17	26	19
Vizitarea prietenilor (poate include mesele)	7	5	4	4	4	5
Citit	1	1	2	3	6	3
Vorbit, socializare și telefoane ale prietenilor	3	3	3	4	4	3
Masa luată în oraș	6	4	4	4	2	3
Hobby-uri, jocuri și computer	2	2	1	3	3	2
Plimbări și alte recreeri	2	2	1	2	3	2
A nu face nimic (poate include boală)	1	1	1	2	2	2
Participarea la sporturi	3	1	1	1	1	1
Întruniri religioase, politice și de alte tipuri	-	1	1	-	1	1
Concerte, teatru, cinema și asistarea la activități sportive	1	1	1	-	-	-
Altele	1	-	-	-	-	-
Total timp liber	40	37	33	40	52	42

Sursa: ESRC Rosearch Centre on Micro-social Change (Centrul de Cercetare a Schimbării Micro-sociale) după *Omnibus Survey*. După *Social Trends*, 1996, p. 217.

În ultimii ani, aparatura video a cunoscut o largă răspândire, pentru înregistrarea unor programe spre a fi vizionate ulterior și spre a se urmări acasă filme de pe casete video. La fel se întâmplă cu jocurile video de toate felurile. În cartea sa

Video Kids (1991), Eugene Provenzo analizează impactul jocurilor Nintendo. La ora actuală există vreo 19 milioane de jocuri Nintendo în Statele Unite şi mult mai multe în alte ţări. Aproape toate sunt deţinute şi manipulate de copii. Pe baza jocurilor şi a personajelor lor, s-au dezvoltat tradiţii şi coduri sociale. Dintre cele 30 de jucării care se vând cel mai bine în Statele Unite în 1990, 25 erau fie jocuri video, fie echipament video. Jocurile sunt adesea legate în mod direct de personajele sau povestirile din filme şi din programele TV; în schimb, programarea televiziunii s-a bazat pe jocurile Nintendo. Provenzo concluzionează că jocurile video au devenit o parte-cheie a culturii şi experienţei copilăriei în prezent.

Televiziunea publică

La fel ca şi ziarele de mare tiraj, televiziunea reprezintă astăzi o afacere uriaşă, iar în majoritatea ţărilor, statul s-a implicat direct în administrarea sa. În Marea Britanie, British Broadcasting Corporation, care a avut iniţiativa primelor programe de televiziune produse vreodată, este o organizaţie publică. Aceasta este stipendiată prin taxele de abonament plătite de fiecare familie care deţine un astfel de aparat. Vreme de câţiva ani, BBC-ul a fost singura organizaţie căreia i s-a permis să difuzeze programe de radio sau de televiziune în Marea Britanie, dar astăzi, pe lângă cele două canale de televiziune ale BBC, BBC 1 şi 2, mai există două canale terestre de televiziune comercială (ITV şi Channel 4). Frecvenţa şi durata publicităţii este controlată prin lege, cu un maxim de şase minute pe oră. Aceste reglementări li se aplică, de asemenea, canalelor prin satelit, care au devenit disponibile la scară largă în anii 1980.

În Statele Unite, cele trei organizaţii TV de frunte sunt cu toatele reţele comerciale – The American Broadcasting Company (ABC), Columbia Broadcasting System (CBS) şi The National Broadcasting Company (NBC). Reţelele sunt limitate prin lege pentru a deţine nu mai mult de cinci posturi autorizate, care în cazul acestor trei organizaţii se află situate în cele mai mari oraşe. Prin urmare, „cei trei mari" ajung în peste un sfert din totalul familiilor prin intermediul posturilor proprii. De asemenea, la fiecare reţea sunt ataşate aproximativ 200 de posturi afiliate, care cuprind 90% din cele aproximativ 700 de posturi TV din ţară. Reţelele depind, în ceea ce priveşte venitul lor, de vânzarea timpului de publicitate. The National Association of Broadcasters, un organism privat, trasează directive referitoare la procentul din timpul de vizionare care poate fi dedicat publicităţii: 9,5 minute pe oră în perioada de maximă audienţă şi 16 minute în celelalte perioade. Companiile TV folosesc în mod obişnuit statistici (procentaje) referitoare la numărul celor care urmăresc anumite programe pentru a calcula taxele de publicitate. Procentele, de asemenea, influenţează hotărârea de a continua sau nu, difuzarea unui serial.

Puterea marilor reţele s-a diminuat o dată cu apariţia televiziunii prin satelit şi a celei prin cablu. Telespectatorul din multe ţări europene, inclusiv Marea Britanie, şi din marile oraşe americane poate selecta dintr-o mulţime de canale şi programe. În atare împrejurări, îndeosebi dacă se adaugă influenţa filmelor pe casetă video, oameni

îşi fac din ce în ce mai mult propria „programare". Ei alcătuiesc orare de vizionare cu un caracter personalizat, în loc să depindă de programul reţelei oferit în avans.

Satelitul şi cablul modifică natura televiziunii peste tot în lume. Din momentul în care ele au început să pătrundă pe domeniile canalelor de televiziune normale, guvernelor le este dificil să controleze conţinutul programelor TV, aşa cum au făcut în trecut. În acest fel televiziunea şi mediile electronice par a fi jucat un rol de bază în circumstanţele care au produs revoluţii din 1989 în Europa de Est (vezi capitolul 18, „Revoluţiile şi mişcările sociale").

Viitorul BBC-ului

Poziţia BBC-ului – asemenea celei a transmiţătorilor publici din majoritatea celorlalte ţări – se află sub presiune şi a făcut obiectul multor controverse. Viitorul BBC a devenit problematic din cauza proliferării noilor forme de tehnologie a mediilor de informare. Se introduc în mod constant noi canale; o dată cu dezvoltarea tehnologiei digitale (vezi mai jos, pe parcursul capitolului), practic, vor fi disponibile sute de canale de cablu şi de satelit. În 1995, partea de audienţă a BBC-ului era puţin peste 40%. El este urmărit de doar 33% din cei care au televiziune prin cablu sau prin satelit.

Unii au sugerat că BBC-ul ar trebui privatizat. Cu alte cuvinte, ar trebui să-şi facă un venit din publicitate, aşa după cum procedează alte canale, iar taxa de abonament ar putea dispare. Până acum, nu s-a dat curs acestei idei. Un raport oficial dat publicităţii în 1994 despre viitorul BBC-ului a recomandat perceperea în continuare a taxei de abonament şi a reafirmat că trebuie să rămână domeniu public.

Cu toate acestea, sistemul de taxe, de abonament, nu poate rezista dacă audienţa BBC-ului va coborî cu mult mai mult – lucru de care unii sunt convinşi că se va întâmpla. Un observator a comentat recent: „Poate că în viitor, privind din perspectivă, televiziunea în serviciul public va părea o ciudăţenie a tehnologiei: timp de aproape jumătate de veac, a fost posibil ca un singur mediu de informare să comunice acelaşi material celei mai mari părţi a populaţiei ţării" (*Economist*, 23 dec., 1995, p. 29).

Efectele televiziunii asupra comportamentului uman

Au fost efectuate foarte multe cercetări în încercarea de evaluare a efectelor programelor de televiziune. Majoritatea acestor studii s-au preocupat de copii – lucru de înţeles, având în vedere volumul mare de timp pe care ei îl petrec în faţa televizorului şi posibilele sale implicaţii în ceea ce priveşte socializarea. Trei dintre cele mai studiate aspecte sunt impactul televiziunii asupra aplecării către infracţiune şi violenţă, natura ştirilor TV şi rolul televiziunii în viaţa socială şi culturală.

Televiziunea şi violenţa

Incidenţa violenţei în programele de televiziune a fost şi este îndelung studiată. Cele mai extensive studii au fost efectuate de către Gerbner şi colaboratorii săi, care au analizat mostre de perioadă de maximă audienţă şi de perioadă în timpul zilei, la sfârşit de săptămână pentru toate marile reţele americane, anual după 1967. Numărul şi frecvenţa actelor şi episoadelor violente au fost înregistrate pentru o gamă de diferite tipuri de program. În cadrul studiului, violenţa este definită drept ameninţarea cu sau folosirea forţei fizice, direcţionată împotriva propriei persoane sau a altora, în care este implicată vătămarea fizică sau moartea. Filmele de tip dramă difuzate la televiziune s-au dovedit a fi extrem de violente: în medie 80% din astfel de programe conţineau violenţă, cu o rată de 7,5 episoade violente pe oră. Programele pentru copii au arătat niveluri şi mai mari de violenţă, cu toate că uciderea era înfăţişată mai rar. Benzile desenate conţineau cel mai mare număr de acte şi episoade violente din orice alt tip de program de televiziune (Gerbner et al., 1979, 1980; Gunter, 1985).

În ce modalităţi este publicul influenţat de înfăţişarea violenţei? F.S. Anderson a adunat descoperirile a 67 de studii efectuate pe parcursul a peste 20 de ani, din 1956 până în 1976, care investigau influenţa violenţei TV asupra tendinţelor către agresiune în rândul copiilor. Aproximativ trei sferturi din stadii pretindeau că au descoperit o astfel de asociere. În 20% din cazuri nu au existat rezultate clare, în vreme ce în 3% dintre cercetări investigatorii au tras concluzia că urmărirea programelor de televiziune diminuează practic, agresivitatea (Anderson, 1977; Liebert et al., 1982).

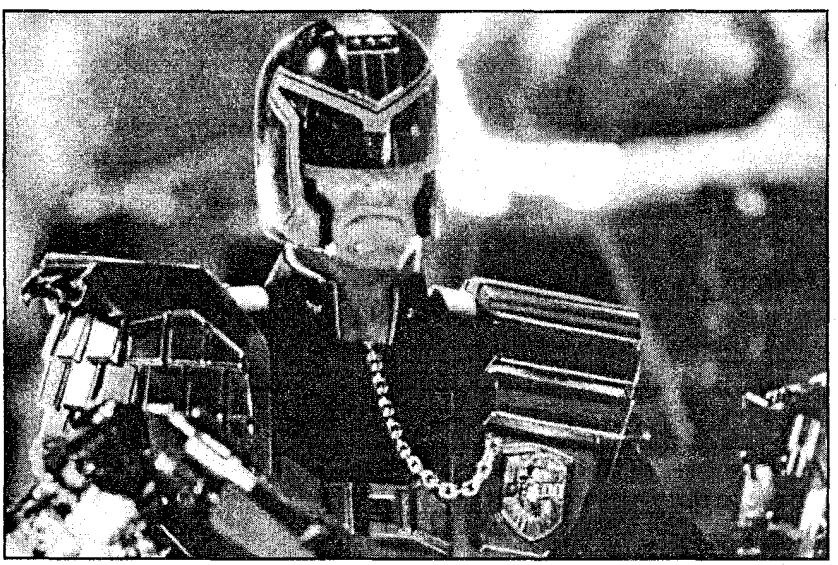

Imagine violentă la TV: Judge Dredd

Studiile cercetate de Anderson, însă, diferă amplu din punctul de vedere al metodelor folosite, al gradului de asociere presupus descoperit şi a definiţiei date „comportamentului agresiv". În filmele poliţiste care înfăţişează violenţa (şi în multe desene animate pentru copii) există teme profunde de justiţie şi răsplată. Un procent cu mult mai mare de ticăloşi sunt aduşi în faţa justiţiei în filmele poliţiste decât se întâmplă în investigaţiile poliţiei din viaţa reală, iar în desenele animate personajele ameninţătoare şi funeste au de obicei tendinţa de a „primi ceea ce merită". Nu înseamnă, în mod automat, că nivelurile înalte de reprezentare a violenţei creează în mod direct scheme imitative printre telespectatori, care sunt probabil mai influenţaţi de temele morale profunde. În general, cercetările referitoare la „efectele" televiziunii asupra telespectatorilor au avut tendinţa de a-i socoti pe aceştia – copii şi adulţi – ca fiind pasivi şi lipsiţi de discernământ în reacţiile lor faţă de ceea ce văd.

Nu este încă cert, dacă materialul violent din jocurile video, de la televiziune sau din filmele de cinema le produc în mod direct celor care le urmăresc tendinţe spre violenţă. În mod asemănător, este îndoielnic dacă implicarea lui Victor în jocurile Nintendo dăunează progreselor sale la şcoală. Efectele jocurilor video au şanse să fie guvernate de alte influenţe asupra performanţei şcolare. Cu alte cuvinte, acolo unde există presiuni puternice care îi deviază pe şcolari de la interesul pentru activitatea lor şcolară, preocuparea faţă de televizor sau alte activităţi de tip video vor avea tendinţa de a întări aceste atitudini. Jocurile video şi televiziunea pot, în acest caz, deveni un refugiu faţă de mediul şcolar neplăcut.

Dar, este de asemeni posibil ca jocurile video să poată acţiona în aşa fel încât să dezvolte aptitudinile care ar putea fi relevante atât pentru educaţia formală cât şi pentru participarea efectivă la o societate care depinde din ce în ce mai mult de comunicaţiile electronice. După Marsha Kinder, preferinţa fiului său Victor pentru Nintendo s-a transferat în mod fructuos asupra altor sfere. De exemplu, cu cât devenea mai bun la jocurile video, cu atât era mai interesat şi mai îndemânatec în realizarea caricaturilor.

Robert Hodge şi David Tripp subliniază faptul că reacţiile copiilor faţă de televiziune implică interpretarea sau *citirea* a ceea ce văd ei, nu doar înregistrarea conţinutului programelor (Hodge şi Tripp 1986). Ei sugerează că, cele mai multe cercetări nu au luat în considerare complexitatea proceselor mentale ale copiilor. Urmărirea programelor de TV, chiar şi a programelor obişnuite, nu reprezintă în mod inerent o activitate intelectuală de nivel inferior; copiii „citesc" programele punându-le în relaţie cu alte sisteme de înţeles din vieţile lor cotidiene. De exemplu, chiar şi copiii foarte mici îşi dau seama că violenţa întâlnită în mediile de informare „nu este reală". După Hodge şi Tripp, nu violenţa ca atare din programele de televiziune are efecte asupra comportamentului, ci mai degrabă cadrul general al atitudinilor în care ambele sunt prezentate şi „citite".

Sociologii studiază ştirile TV

Studiile sociologice referitoare la televiziune au acordat foarte multă atenţie ştirilor. Un procent substanţial al populaţiei arată faptul că aceştia nu citesc ziarele; ştirile TV reprezintă astfel o sursă-cheie de informaţie despre ceea ce se petrece în lume. Unele dintre cele mai cunoscute – şi controversate – cercetări referitoare la ştirile de televiziune au fost cele efectuate de Glasgow Media Group de la Universitatea din Glasgow. Grupul a publicat o serie de lucrări care critică prezentarea ştirilor: *Bad News, More Bad News, Really Bad News** şi *War and Peace News***. Ei au urmat strategii de cercetare similare în fiecare dintre aceste cărţi, cu toate că au modificat punctul central al investigaţiilor lor.

Bad News (1976), prima şi cea mai influentă carte a lor, s-a bazat pe o analiză a ştirilor transmise pe toate canalele (Channel 4 nu exista la vremea respectivă), între ianuarie şi iunie 1975. Obiectivul era acela de a oferi o analiză sistematică şi sobră a conţinutului ştirilor şi a modalităţilor în care erau prezentate. *Bad News* se concentra pe înfăţişarea disputelor din industrie. Cărţile ulterioare s-au concentrat mai mult asupra prezentării ştirilor politice şi a războiului din insulele Falklands.

Concluzia cărţii *Bad News* era aceea că ştirile despre relaţiile din industrie erau în mod tipic prezentate într-o manieră selectivă şi falsificată. Termeni precum „problemă gravă", „radical," şi „grevă fără sens" sugerau opinii antisindicale. Efectele grevelor, care cauzează disconfort pentru public, aveau mai multe şanse de a fi descrise, decât cauzele lor. Materialul filmat folosit, făcea deseori ca activităţile protestatarilor să pară iraţionale şi agresive. De exemplu, filmul despre greviştii care îi împiedicau pe oameni să intre într-o fabrică, se concentra asupra oricăror confruntări care ar fi avut loc, chiar dacă erau extrem de rare.

Bad News mai sublinia şi faptul că, cei care elaborează ştirile acţionează în calitate de „portari" în privinţa a ceea ce cuprinde sumarul – cu alte cuvinte, ceea ce află publicul. Grevele în care aveau loc confruntări între muncitori şi direcţiune, de exemplu, pot fi amplu mediatizate. Dispute din industrie cu diferite urmări şi mai durabile au şanse de a fi ignorate în mare măsură. Media Group a sugerat că opiniile ziariştilor de ştiri reflectă concepţia grupurilor dominante din societate, care în mod inevitabil îi consideră pe grevişti ca fiind periculoşi şi iresponsabili.

Reacţii critice

Activitatea Media Group a fost amplu dezbătută atât în cercurile mediilor de informare, ca şi în rândurile comunităţii academice. Unii dintre producătorii de ştiri i-au acuzat pe cercetători că-şi manifestă propriile înclinaţii, care, socoteau ei, sunt în favoarea greviştilor. Ei au subliniat că, deşi *Bad News* conţinea un capitol intitulat „sindicatele şi mediile de informare", nu există nici un capitol despre „Direcţiune şi mediile de informare". Acest aspect ar fi trebuit discutat, au susţinut criticii mediilor de informare, din pricina faptului că ziariştii care publică ştiri sunt deseori acuzaţi de către conducere ca fiind împotriva lor, în loc să fie împotriva greviştilor.

Criticii din zona academică a făcut aceleaşi remarci. Martin Harrison (1985) a avut acces la transcrierile transmisiunilor de ştiri ale ITN pentru perioada avută în vedere de studiul original. Pe această bază, el a susţinut că cele cinci luni analizate în studiu nu sunt reprezentative. Pe parcursul acestei perioade s-au pierdut un număr mare de zile. Ar fi fost imposibil ca buletinele de ştiri să le raporteze pe toate, şi prin urmare tendinţa de concentrare asupra diferitelor episoade era de înţeles.

După opinia lui Harrison, Media Group a susţinut în mod eronat că ştirile difuzate s-au concentrat într-o prea mare măsură asupra efectelor grevelor. În definitiv, mult mai multe persoane sunt afectate, în mod normal, de greve, decât cele care iau parte la ele. Uneori viaţa a milioane de oameni poate fi dezechilibrată de acţiunile unui grup de persoane. În sfârşit, în conformitate cu analiza lui Harrison, unele dintre afirmaţiile făcute de Media Group erau pur şi simplu, false. De exemplu, contrar a ceea ce a afirmat acest grup, ştirile au nominalizat în mod constant sindicatele implicate în dispute şi au menţionat dacă grevele sunt sau nu oficiale.

În răspunsul la aceste critici, membrii grupului au remarcat că cercetarea lui Harrison a fost sponsorizată parţial de ITN, ceea ce e posibil să-i fi compromis imparţialitatea academică. Transcrierile studiate de către Harrison nu erau complete şi erau incluse anumit pasaje pe care ITN nu le difuzase deloc.

De atunci, membrii lui Media Group au efectuat alte studii, mai aprofundate. Într-un articol intitulat „Seeing is believing"* , unul dintre membrii săi, Greg Philo, făcea referire la cercetări legate de amintirea pe care o au oamenii în privinţa evenimentelor trecute (Philo 1991). Concret, el a pus întrebări legate de greva minerilor

* „A vedea înseamnă a crede" (n.t.).

din 1984-1985, o confruntare la scară mare şi prelungită între sindicatul minerilor, condus de Arthur S. Cargill şi guvernul conservator al doamnei Thatcher.

Philo a prezentat fotografii din timpul grevei unor grupuri diferite de persoane şi le-a cerut să scrie noi relatări despre acestea, ca şi cum ar fi ziarişti. Totodată, el i-a intervievat în legătură cu ceea ce îşi aduceau aminte referitor la grevă, punându-le întrebarea, de exemplu, dacă a fost sau nu paşnică. El a descoperit că relatările scrise de ei semănau foarte mult cu relatările originale de la televizor, din perioada în care avea loc greva. Multe dintre opinii erau identice.

Peste jumătate dintre oameni credeau că pichetarea care avusese loc pe perioada grevei fusese preponderent violentă (în realitate, violenţa fusese extrem de rară). Philo a concluzionat că „poate fi foarte greu să critici un raport mediatic dominant dacă accesul la surse alternative de informaţie este limitat. În aceste circumstanţe nu ar trebui să subestimăm puterea mediilor de informare" (p. 177).

În *Getting the Message**, Media Group a adunat cercetări recente despre transmiterea ştirilor. Editorul volumului, John Elridge, subliniază că dezbaterea provocată de lucrarea originală a grupului continuă (Eldridge 1993). Va fi întotdeauna dificil de afirmat ceea ce este considerat în reportajele de ştiri ca fiind obiective. Împotriva celor care susţin că ideea de obiectivitate nu are sens (vezi secţiunea despre Jean Bandrillard, mai jos), Eldridge susţine importanţa de a se continua considerarea produselor mediilor de informare din punct de vedere critic. Exactitatea reportajelor de ştiri poate şi trebuie să fie cercetată. În definitiv, atunci când sunt relatate rezultatele de la un meci de fotbal, ne aşteptăm ca ele să fie exacte. Eldridge susţine că un singur exemplu ca acesta ne aduce aminte că în reportajele de ştiri sunt întotdeauna implicate problemele reale.

Totuşi, se susţine că ştirile nu reprezintă niciodată o „descriere" a ceea ce „s-a petrecut în realitate" într-o anumită zi sau într-o anumită săptămână. „Ştirile" sunt o construcţie complexă, care au o influenţă obişnuită despre ceea ce „se vorbeşte". De exemplu, atunci când un politician apare la o emisiune de ştiri şi face un comentariu despre o problemă controversată – să zicem, despre starea economiei şi despre ce anume trebuie făcut – acest comentariu devine el însuşi „ştire" în cadrul programelor ulterioare.

Televiziunea şi genul

În prezent, televiziunea funcţionează în flux continuu. Publicitatea poate interveni în cadrul programelor, dar nu creează întreruperi. Dacă pe ecran nu se mai difuzează nimic pentru o anumită perioadă de timp, compania de televiziune se simte întotdeauna obligată să-şi ceară scuze. Atât producătorii, cât şi telespectatorii presupun că televiziunea este fără sfârşit – şi, într-adevăr, multe canale nu-şi încetează emisia niciodată.

---

* *Primind mesajul* (n.t.)

Televiziunea reprezintă un flux, dar programarea în televiziune este foarte dificilă. De exemplu, orarul unei singure seri comportă de obicei, o serie întreagă de programe complet diferite, succesive. Ideea de *gen* este utilă pentru a înțelege natura aparent haotică a programării TV (Abercrombie, 1996). Genul se referă la felul în care realizatorii de programe și telespectatorii înțeleg „ce anume" este ceea ce se vizionează – se referă la felul în care sunt categorisite programele de către aceste grupuri, de exemplu, știri, seriale, spectacole muzicale, jocuri sau filme de aventuri. Fiecare gen are propriile sale reguli și convenții care îl fac remarcabil și îl disting de celelalte.

Acestea sunt parțial reguli referitoare la conținut. De exemplu, telenovelele se desfășoară, într-un decor de familie, western-urile în contextul istoric al Americii din secolul al XIX-lea. Totodată, ele se referă la personaje și contexte date. Personajele centrale din telenovele, cum sunt familiile acasă, au șanse de a fi marginalizate în filmele de aventuri. De asemeni, genurile stabilesc diferite așteptări. Suspansul și misterul sunt o parte necesară a serialelor polițiste, dar de obicei, nu a telenovelelor.

Producătorii TV știu, în general, ce anume așteaptă publicul și operează în interiorul acestor granițe. Acest lucru creează însă rutină în ceea ce fac. Se pot alcătui echipe de producție alcătuite din actori, regizori și scenariști care sunt specializați într-un anumit gen. Costumele și recuzita pot fi folosite de mai multe ori. Loialitatea telespectatorilor poate fi generată pe măsură ce oamenii se obișnuiesc cu urmărirea programelor obișnuite într-un anumit gen. Desigur, genurile pot fi extinse, și câteodată depășite în mod deliberat, pentru a se dobândi un anumit stil particular de program. De exemplu, *Not the Nine O'Clock News** a folosit genul știrilor pentru a creea comedie. La început a existat un anumit *șoc* al valorilor, dar publicul s-a obișnuit rapid cu faptul că programul aparținea cu adevărat genului comediei.

Diferențele dintre genuri nu sunt întotdeauna clare, iar diviziunile dintre ele se schimbă în timp, pe măsură ce se modifică convențiile referitoare la producere și vizionare. De exemplu, serialele polițiste, precum *Hill Street Blues* preiau anumite caracteristici ale telenovelelor. Genurile de dramă și documentar fuzionează în cadrul unor scenarizări istorice, ca în cazul serialului despre președintele Nixon și scandalul Watergate, în care actorii l-au interpretat pe Nixon și pe colegii săi.

*Serialul***

Serialul este un gen creat de către televiziune și reprezintă cel mai popular tip de program al acesteia. Dintre cele mai urmărite emisiuni din Marea Britanie în fiecare săptămână, aproape toate sunt seriale – *East Enders, Coronation Street, Brookside* și multe altele. Nimeni nu știe de unde vine acest nume, în afară de faptul că își are originea în Statele Unite. Anumite filme care sunt considerate ca aparținând genului serialelor nu au fost inițial concepute în acest fel – ele datează dintr-o perioadă de dinaintea introducerii în Marea Britanie a termenului respectiv. De exemplu, *Coronation Street* exista cu mult înainte de a ajunge să fie catalogat drept serial.

---

* *Nu știrile de la ora nouă* (n.t.).

** *În engleză „soap opera"* (n.t.).

Serialele se împart în mai multe tipuri sau subgenuri, aşa după cum sunt ele reprezentate de televiziunea britanică. Există tendinţa ca serialele produse în Marea Britanie, asemenea lui *Coronation Street*, să fie realiste, preocupându-se de existenţa oamenilor săraci. În al doilea rând, există importuri americane, dintre care multe, precum *Dallas* sau *Dynasty*, prezintă indivizi care duc o existenţă luxoasă. O a treia categorie este alcătuită din importurile din Australia, cum este *Neighbours*. Acestea au tendinţa de a fi producţii cu buget mic, care înfăţişează familii şi stiluri de viaţă aparţinând clasei de mijloc.

Serialele sunt precum televiziunea în ansamblul ei: continue. Poveştile individuale se pot termina, iar diverse personaje pot apărea sau dispărea, fără ca serialul să se sfârşească, decât în momentul în care nu mai este difuzat. Între episoade se creează o tensiune prin aşa-numitele „cliff-hangers".* Episodul se termină, dintr-o dată, înainte de a se petrece un anumit eveniment-cheie – telespectatorul trebuind să aştepte până la următorul episod pentru a vedea cum evoluează lucrurile.

Un rol fundamental al serialului este acela că solicită o vizionare cu regularitate din partea telespectatorului. Un singur episod nu are prea multă logică. Serialele presupun o istorie, pe care telespectatorul care le urmăreşte cu regularitate o cunosc – aceştia devin familiarizaţi cu personajele, cu personalitatea lor şi cu experienţa lor de viaţă. Legăturile folosite pentru a încheia o atare poveste sunt mai presus de orice sentimente personale şi emoţionale – în majoritatea lor, serialele nu se preocupă de cadrul social şi economic, care sunt prezentate doar tangenţial.

Atare calităţi reprezintă într-o mare măsură motivul pentru care serialele sunt urmărite în mod obişnuit, de femei şi mai puţin de bărbaţi. În majoritatea societăţilor, femeile sunt socotite specialiste nu doar în mecanismele vieţii de familie, unde se desfăşoară serialele – ele sunt de asemeni, considerate ca având o preocupare deosebită şi o sensibilitate faţă de emoţii.

Sociologii au formulat mai multe opţiuni referitoare la motivul pentru care serialele sunt atât de populare – căci ele nu sunt populare doar în Marea Britanie sau America, ci şi în Africa, Asia şi America Latină. Unii consideră că ele oferă o modalitate de refugiu, îndeosebi acolo unde femeile îşi consideră existenţa ca fiind plicticoasă sau opresivă. O atare opinie nu este deosebit de convingătoare, având în vedere faptul că multe seriale înfăţişează oameni ale căror existenţe sunt la fel de pline de probleme. Mai plauzibilă este ideea că serialele se adresează unor caracteristici esenţiale ale vieţii personale şi emoţionale. Ele explorează dilemele cu care se confruntă toată lumea, şi probabil că îi şi ajută pe unii telespectatori să gândească într-un mod mai creativ în privinţa propriei existenţe.

Cum ar trebui să gândim despre implicarea tot mai largă a mediilor de informare? Aceasta reprezintă una dintre preocupările principale ale celor care au înaintat interpretări teoretice ale rolului mediilor de informare în formarea dezvoltării sociale şi a organizării sociale. Spre aceste teorii ne vom îndrepta atenţia.

---

* În traducere: „persoană care atârnă de o stâncă", termen folosit pentru a trimite la ideea de suspans (n.t.)

TEORII DESPRE MEDIILE DE INFORMARE

Teoriile timpurii

➲ Doi dintre primii teoreticieni influenţi ai mediilor de informare au fost autorii canadieni Harold Innis şi Marshall McLuhan. Innis (1950, 1951) a susţinut că medii diferite de informare influenţează direct organizarea formelor contranstante ale societăţii. Anumite medii rezistă perioade lungi de timp, dar sunt greu de transportat prin spaţiu. De exemplu, este cazul hieroglifelor în piatră – scrieri săpate în piatră – descoperite în anumite civilizaţii antice. Scrierea săpată în piatră rezistă o perioadă lungă, dar nu poate fi săpată cu uşurinţă. Ea reprezintă un mijloc nefolositor de a păstra legătura cu locuri îndepărtate. Din acest motiv, societăţile care depind de o astfel de formă de comunicare nu au posibilitatea de a deveni foarte cunoscute. COMUNICAREA se referă la transferul de informaţie de la un individ sau grup la altul, fie prin intermediul vorbirii, fie prin alt mediu de informare.

Mesajele pe material uşor, cum este papirusul (un material asemănător cu hârtia, dar care este produs din tulpina unei plante) pot fi transportate mult mai uşor în locuri îndepărtate, făcând posibile cunoaşterea mai multor societăţi. De exemplu, papirusul le-a dat romanilor posibilitatea de a păstra un imperiu vast, cu o conducere care îşi putea extinde controlul asupra unor regiuni îndepărtate.

McLuhan (1964) a dezvoltat unele dintre ideile lui Innis, şi le-a aplicat îndeosebi mediilor de informare din societăţile moderne industrializate. După McLuhan, „mediul reprezintă mesajul". Cu alte cuvinte, natura mediilor găsite într-o societate îi influenţează structura într-un grad mai mare decât conţinutul sau mesajele pe care le transmit mediile. Televiziunea, de exemplu, este un mediu foarte diferit faţă de cartea tipărită. Aceasta este electronică, vizuală şi compusă din imagini fluide. O societate în care televiziunea joacă un rol fundamental este cea în care viaţa cotidiană este trăită în mod diferit de cea care cunoaşte doar tiparul. În acest fel ştirile de la televizor transmit la nivel global informaţia, instantaneu, la milioane de oameni. Mediile electronice, aprecia McLuhan, creează ceea ce el a denumit *satul global* – oameni din lumea întreagă văd aceleaşi ştiri, majore, în desfăşurare şi din acest motiv participă la aceleaşi evenimente. De exemplu, milioane de oameni din ţări diferite cunoşteau viaţa prinţesei Diana şi problemele ei şi urmăresc saga familiei regale britanice.

Jean Baudrillard, ale cărei idei le vom analiza, a fost puternic influenţat de ideile lui Innis şi McLuhan. Însă, pentru început, vom studia teoriile sociologului şi filosofului german Jürgen Habermas.

Jürgen Habermas: sfera publică

Filosoful şi sociologul german Jürgen Habermas, de a cărui activitate am luat cunoştinţă în capitolul 1, este reprezentant al „Şcolii de la Frankfurt" de gândire socială. „Şcoala de la Frankfurt" era un grup de autori inspiraţi de Marx, care, cu toate acestea, considerau că opiniile lui Marx necesitau o revizuire radicală pentru a

fi reactualizate. Printre alte lucruri, ei erau de părere că Marx nu dăduse suficientă atenție influenței culturii în societatea capitalistă modernă.

„Şcoala de la Frankfurt" a analizat pe larg ceea ce numeau ei „industria culturii", care însemna industriile de divertisment ale filmului, televiziunii, muzicii pop, radioului, ziarelor şi revistelor. Au susținut că răspândirea industriei culturii, cu produsele sale neexigente şi standardizate, subminează capacitatea indivizilor de a gândi critic şi independent. Arta dispare, copleşită de comercializare – „Cele mai mari hituri ale lui Mozart."

Habermas a preluat unele dintre aceste teme, dar le-a dezvoltat într-o manieră diferită. El analizează dezvoltarea mediilor de informare de la începutul secolului al XVIII-lea şi până în momentul actual, identificând apariția – şi ulterior prăbuşirea – „sferei publice" (Habermas, 1989). Sfera publică reprezintă o zonă de dezbatere publică în care pot fi discutate probleme de interes general şi se pot forma opinii.

După Habermas, sfera publică s-a dezvoltat la început în saloanele şi cafenelele din Londra, Paris şi alte oraşe europene. Oamenii obişnuiau să se întâlnească în astfel de saloane pentru a discuta problemele momentului, folosind ca mijloc de dezbatere foile de ştiri şi ziarele care de-abia începuseră să apară. Dezbaterea politică a devenit o problemă de o deosebită importanță. Cu toate că erau implicate doar grupuri mici de populație, Habermas susține că saloanele au fost uitate în perioada de dezvoltare timpurie a democrației. Aceştia au introdus ideea de a rezolva problemele politice prin intermediul discuției publice. Sfera publică – cel puțin în principiu – implică indivizi cu drepturi egale care se întâlnesc, într-un for pentru dezbatere publică.

Însă, conchide Habermas, promisiunea oferită de dezvoltarea timpurie a sferei publice nu s-a îndeplinit complet. Dezvoltarea democratică în societățile moderne este înnăbuşită de dezvoltarea industriei de cultură. Dezvoltarea mass mediei şi a domeniului divertismentului de masă face ca sfera publică să devină o înşelătorie. Politica este interpretată în parlament şi în mediile de informare, în timp ce interesele comerciale triumfă asupra celor ale publicului. „Opinia publică" nu este formată prin discuții deschise, raționale, ci prin manipulare şi control – cum este, de exemplu, cazul publicității.

Baudrillard: lumea hiperrealității

Unul dintre cei mai influenți teoreticieni ai mediilor de informare din momentul actual este autorul francez Jean Baudrillard. El consideră impactul mass mediei moderne ca fiind foarte diferit şi mult mai profund decât oricare altă tehnologie. Apariția mass mediei, îndeosebi a mediilor electronice precum televiziunea a transformat însăşi natura vieții noastre. Televiziunea nu numai că „reprezintă" pentru noi lumea, ci ea defineşte într-o măsură din ce în ce mai mare ce anume *este*, lumea în care trăim.

Să luăm ca exemplu, cazul lui O.J. Simpson, un celebru proces care a avut loc la Los Angeles în 1994-1995. Inițial, Simpson a devenit cunoscut, fiind vedetă a fotbalului american, dar ulterior s-a remarcat în lume ca urmare a apariției sale în mai multe filme de succes, inclusiv seria *Naked Gun*. El a fost acuzat de asasinarea soției sale, Nicole, și după un îndelungat proces a fost achitat. Procesul a fost transmis la televizor în direct și a fost urmărit în multe țări, inclusiv în Marea Britanie. În America șase canale au transmis fără întrerupere procesul.

Procesul nu a avut loc doar în sala de tribunal. A fost un eveniment de televiziune care a legat milioane de telespectatori și de comentatori din mediile de informare. Acest proces este o ilustrare a ceea ce Bandrillard denumește hiperrealitate. Nu mai există o „realitate" (evenimentele din sala de tribunal) – televiziunea ne permite să o vedem. „Realitatea" este de fapt înșiruirea de imagini de pe ecranele televizoarelor din întreaga lume care au definit procesul ca fiind un eveniment global.

Chiar înainte de izbucnirea ostilităților în Golf în 1991, Baudrillard a scris un articol în ziar intitulat „Războiul din Golf nu poate avea loc". Când a fost declarat războiul și a avut loc un conflict sângeros, părea clar că Baudrillard se înșelase. Câtuși de puțin. După sfârșitul războiului, Baudrillard a scris un al doilea articol, „Războiul din Golf n-a avut loc". Ce vroia să spună? El vroia să spună că războiul nu semăna cu nici un alt război care s-a petrecut în istorie. Era un război al epocii mediatice, un spectacol televizat, în care, împreună cu alți telespectatori din lume, George Bush și Saddam Hussein urmăreau materialele filmate de postul TV – CNN pentru a vedea ceea ce „se petrece" cu adevărat.

Baudrillard susține că, într-o epocă în care mass media se află peste tot, se creează o nouă realitate – hiperrealitate – compusă din conduita oamenilor și imagini ale mediilor de informare. Lumea hiperrealității este construită din *simulacre* – imagini care își au originea în alte imagini și din acest motiv nu se bazează pe o „realitate externă". Reclamele din acest moment pentru țigările Silk Cut, de exemplu, nu se referă deloc la țigări, ci doar la reclame anterioare care au apărut într-o lungă serie. Nici un lider politic nu poate câștiga alegerile în prezent, dacă nu apare în mod constant la televizor. Imaginea TV a liderului reprezintă „persoana" pe care o cunosc majoritatea telespectatorilor.

John Thompson: mediile de informare și societatea modernă

Inspirându-se într-o oarecare măsură din scrierile lui Habermas, John Thompson a analizat relația dintre media și dezvoltarea societăților industriale (Thompson, 1990, 1995). El susține că, de la formele primitive de tipar până la comunicarea electronică, mediile de informare au jucat un rol esențial în dezvoltarea instituțiilor moderne. Principalii întemeietori ai sociologiei, inclusiv Marx, Weber și Durkheim au acordat prea puțină atenție rolului mediilor de informare în conturarea dezvoltării timpurii a societății moderne, este de părere Thompson.

Fiind de acord cu unele dintre ideile lui Habermas, dar Thompson îl critică, aşa cum face şi cu „Şcoala de la Frankfurt" şi cu Baudrillard. Atitudinea „Şcolii de la Frankfurt" faţă de industria culturii era una negativă. Thompson este de părere că mass media modernă nu ne interzice posibilitatea de gândire critică; de fapt, ele ne oferă multe forme de informaţie la care nu aveam acces înainte. În comun cu „Şcoala de la Frankfurt", Habermas ne tratează într-o prea mare măsură ca fiind doar receptori pasivi ai mesajelor mediatice. În opinia lui Thompson:

> Mesajele mediatice sunt în mod obişnuit discutate de către indivizi pe parcursul recepţionării lor sau după aceea... [Ele] sunt transformate prin intermediul unui proces continuu de spunere şi respunere, interpretare şi reinterpretare, comentariu, umor şi critică... Primind mesajele şi incorporându-le în mod obişnuit în vieţile noastre... noi modelăm şi remodelăm constant abilităţile şi acumulările noastre de cunoaştere, punându-ne la încercare sentimentele şi gusturile, şi extinzând orizonturile experienţei noastre (Thompson, 1995, pp. 42-43).

Teoria lui Thompson despre mediile de informare depinde de o distincţie între cele trei tipuri de interacţiune (vezi caseta). **Interacţiunea faţă-în-faţă**, ca în cazul persoanelor care stau de vorbă la o petrecere, este plină de indicii pe care indivizii le folosesc pentru a înţelege ce anume spun ceilalţi (vezi capitolul 4). **Interacţiunea mediată** implică folosirea tehnologiei mediatice – ziar, conexiuni electrice, impulsuri electronice. Caracteristica interacţiunii mediate este aceea că ea este întinsă în timp şi spaţiu – depăşeşte cu mult contextul interacţiunii normale de tip faţă-în-faţă. Interacţiunea mediată are loc între indivizi într-o manieră directă – de exemplu, două persoane care vorbesc la telefon – dar nu există aceeaşi varietate de indicii ca în cazul în care oamenii se află faţă-în-faţă.

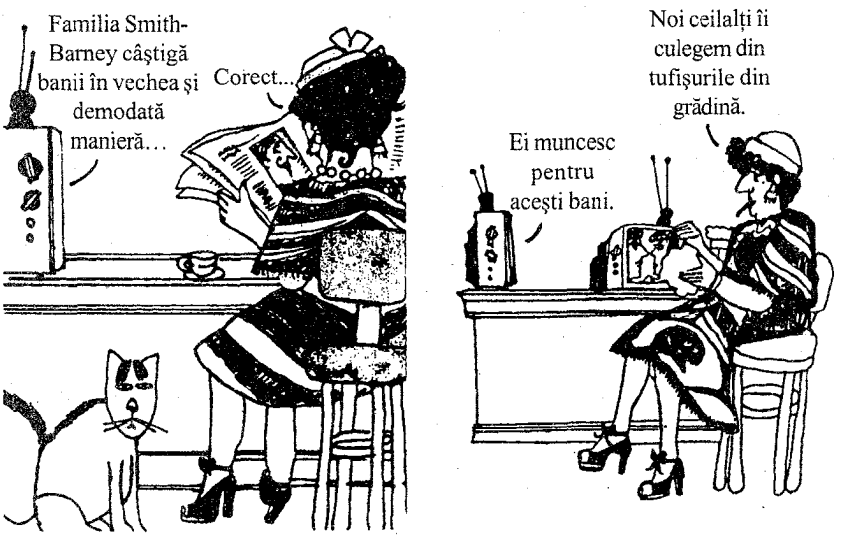

Publicul fidel la muncă. Vorbitul cu televizorul din motive personale şi sociale reprezintă o dovadă obişnuită şi limpede că publicul nu înseamnă „receptori pasivi".

TIPURI DE INTERACȚIUNE			
Caracteristici interacționale	Interacțiunea „față-în-față"	Interacțiunea mediată	Cvasi-interacțiunea mediată
Structură spațiu-timp	Context de coprezență, sistem referențial comun spațio-temporal	Separare de contexte; disponibilitate extinsă în timp și spațiu	Separare de contexte disponibilitate extinsă în timp și spațiu
Gamă de indicii simbolice	Mulțime de indicii simbolice	Îngustarea gamei de indicii simbolice	Îngustarea gamei de indicii simbolice
Orientarea acțiunii	Orientată către anumiți alți	Orientată către anumiți alți	Orientată către o gamă infinită de receptori
Dialogal/monologal	Dialogal	Dialogal	Monologal

Sursa: John B. Thompson, *The Media and Modernity*, Polity Press 1995.

Un al treilea tip de interacțiune este **cvasi-interacțiunea mediată**. Acest lucru se referă la tipul de relații sociale create de mass media. O astfel de interacțiune se întinde în spațiu și timp, dar nu îi leagă pe indivizi în mod direct: din această cauză intervine termenul de „cvasi-interacțiune." Cele două tipuri anterioare sunt „dialogale": indivizii comunică într-o manieră directă. Cvasi-interacțiunea mediată este „monologată": un program de televiziune, de exemplu, reprezintă o formă de comunicare într-un singur sens. Oamenii care urmăresc programul pot discuta în legătură cu acesta, și e posibil să adreseze anumite remarci televizorului – dar, desigur, el nu va răspunde.

Opinia lui Thompson este că cel de-al treilea tip nu ajunge să le domine pe celelalte două – ceea ce reprezintă practic, părerea lui Baudrillard. În schimb, cele trei tipuri se întâlnesc în viețile noastre, în prezent. Thompson sugerează că mass media schimbă balanța între public și sectorul privat din viețile noastre. Contrar față de cele afirmate de Habermas, domeniul public cuprinde mult mai mult decât înainte, iar acest lucru conduce destul de des la dezbateri și controverse.

Un exemplu l-ar putea constitui interviul pe care prințesa Di l-a acordat în 1995 emisiunii *Panorama*. Ea a răspuns la multe întrebări pe care le adresau telespectatorii curioși, referitoare la viața sa, și în același timp a dezvăluit o mulțime de lucruri despre instituția monarhiei. Ambele aspecte ale interviului au generat discuții aprinse, nu doar în ziare și la televiziune, ci și în familii, în baruri și cafenele din toată țara.

Ideologia și mediile de informare

➲ Studiul mediilor de informare este strâns legat de impactul *ideologiei* în societate. IDEOLOGIA se referă la influența ideilor asupra credințelor și acțiunilor oamenilor. Conceptul a fost des folosit în studiile despre media, ca și în alte domenii ale sociologiei,

dar rămâne totuşi controversat. Termenul a fost lansat prima dată de către un scriitor francez, Destutt de Tracy, la sfârşitul anului 1700. El o folosea pentru a denumi „ştiinţa ideilor".

Însă, în opiniile unor autori precedenţi, termenul a fost folosit într-o manieră critică. Marx, de exemplu, considera ideologia drept „o falsă conştiinţă". Grupurile puternice au capacitatea de a controla ideile dominante care circulă într-o societate pentru a-şi justifica propria poziţie. În acest fel, după Marx, religia este deseori ideologică: îi învaţă pe cei săraci să se mulţumească cu destinul lor. Analistul social ar trebui să descopere distorsiunile ideologice pentru a le permite celor lipsiţi de putere să dobândească o perspectivă adevărată asupra vieţilor lor – şi să acţioneze pentru a-şi îmbunătăţi condiţiile de trai.

Thompson (1990) denumeşte opinia lui de Tracy – concepţia *neutră* a ideologiei şi opinia lui Marx – concepţia *critică* a ideologiei. Concepţiile neutre „caracterizează fenomenele ca fiind o ideologie sau ideologice fără a implica faptul că aceste fenomene sunt în mod necesar înşelătoare, iluzorii sau aliniate la interesele unui anumit grup". Noţiunile critice de ideologie „transmit un sens negativ, critic sau peiorativ" şi poartă cu ele „o critică ori o condamnare implicită" (pp. 53-54).

Thompson afirmă că, noţiunea critică trebuie preferată, datorită faptului că leagă ideologia de putere. Ideologia se referă la exercitarea puterii simbolice – felul în care sunt folosite ideile pentru a ascunde, justifica sau legitima interesele grupurilor dominante din ordinea socială.

În cadrul studiilor lor, Glasgow Media Group analizau, de fapt, aspectele ideologice ale reportajului din programul de ştiri TV. Există tendinţa ca ştirile să favorizeze guvernul şi conducerea în detrimentul greviştilor. Thompson crede că, în general, mass media – incluzând nu numai ştirile, ci şi toate tipurile de conţinut şi gen de programe – extind într-o mare măsură anvergura ideologiei în societăţile moderne. Ele ajung la publicul de masă şi sunt, după expresia sa, bazate pe „cvasi-interacţiune" – publicul nu are posibilitatea de a răspunde într-o manieră directă.

GLOBALIZAREA MEDIILOR DE INFORMARE

Dacă în prezent suntem conştienţi că trăim într-o „singură lume", acest lucru se datorează în mare parte extinderii internaţionale a mediilor de comunicare. Oricine deschide televizorul şi urmăreşte „ştirile de pe glob" de obicei are parte de acest lucru: o prezentare a unor evenimente care au avut loc în ziua respectivă sau cu puţin timp înainte, în diferite părţi ale lumii. Programele de televiziune şi filmele sunt comercializate pe mari pieţe internaţionale, sute de milioane de persoane urmăresc atari programe şi seriale.

Toate aceste evoluţii exprimă apariţia unei ordini a informaţiei din lume – un sistem internaţional de producere, distribuţie şi consum al informaţiei. Asemenea altor aspecte ale societăţii globale, noua ordine a informaţiei s-a dezvoltat inegal şi reflectă diviziunile dintre societăţile dezvoltate şi ţările Lumii a Treia.

Ştirile

Fluxul de ştiri este dominat de un mic număr de agenţii de ştiri care oferă informaţie actuală ziarelor, radioului şi posturilor de televiziune, din lume. Reuters, o agenţie britanică, a fost una dintre primele existente în domeniu. În 1870, împreună cu HAVAS, o companie franceză, a împărţit globul în teritorii pentru difuzare de ştiri cu exclusivitate. Reuters se ocupa de Marea Britanie, Olanda şi teritoriile dependente de acestea din punct de vedere ocupaţional (imperial), care la epoca respectivă se întindeau pe largi zone din Africa şi Asia. HAVAS cuprindea Franţa, Italia, Spania, Portugalia şi o parte din Orientul Apropiat. În 1876, Reuters a fost de acord că HAVAS ar putea emite pretenţii de exclusivitate în America de Sud, Reuters primind întregul Extrem Orient, cu excepţia a ceea ce era pe atunci Indo-China, dar incluzând Austral-Asia. Ambele agenţii schimbau ştiri cu cea mai importantă dintre agenţiile americane, Associated Press (AP).

La vremea respectivă, AP depindea într-o mare măsură de două agenţii europene pentru materialul folosit de ziarele din Statele Unite, dar după primul război mondial, principalele agenţii americane au început să concureze cu rivalii lor din Europa, în multe părţi de pe glob. Două dintre cele mai mari agenţii, AP şi UPI (United Press International) îşi dobândesc o mare parte din venituri de la ziarele, radioul şi televiziunea din Statele Unite, dar au devenit extrem de influente în oferta de material de ştiri la nivel internaţional.

Împreună cu Agence France-Presse, care a înlocuit HAVAS-ul, Reuters, AP şi UPI sunt responsabile pentru majoritatea ştirilor internaţionale transmise în lume. UPI, azi cea mai mare dintre cele patru, are 6.400 de clienţi în 114 ţări, iar comunicatele ei sunt traduse în 48 de limbi. Informaţiile adunate de aceste agenţii, care înainte erau transmise prin sistemul Morse sau linii de telefon, acum sunt transmise prin computer şi legături prin satelit. Între ele, cele patru mari agenţii îşi trimit zilnic 34 de milioane de cuvinte, şi declară că oferă nouă zecimi din producţia totală de ştiri din presa, radioul şi televiziunea mondială.

Cinematograful, televiziunea, publicitatea şi comunicarea electronică

În producţia şi distribuţia de programe de televiziune, filme, reclame şi diverse forme de comunicaţie electronică sursele americane sunt dominante.

În anii '20, când au apărut primele filme artistice, Hollywood-ul producea patru cincimi din toate filmele vizionate în lume, iar Statele Unite continuă să reprezinte cea mai puternică influenţă din industria cinematografului. Guvernele din multe ţări oferă subsidii pentru a-şi ajuta industriile naţionale de filme, dar nici o altă ţară nu rivalizează cu Statele Unite, în calitate de exportator de filme artistice. De exemplu, în Marea Britanie filmele americane reprezintă 40% din totalul de filme proiectate anual în cinematografe. Majoritatea celorlalte ţări care au o industrie a exportului de filme, cum sunt Italia, Japonia şi Germania, importă de asemeni, foarte multe filme americane. În America de Sud procentul depăşeşte deseori 50%, iar un raport

asemănător se aplică în multe părți ale Asiei, Africii și Orientului Mijlociu. În Thailanda, 90% din filmele proiectate anual sunt americane.

În programele de televiziune, britanicii sunt o importantă prezență din punct de vedere mondial, alături de corporațiile americane. Excluzând difuzarea la televiziune a filmelor artistice realizate pentru marele ecran, banii încasați de pe urma exporturilor televiziunii britanice sunt aproximativ egali cu cei pe care îi încasează SUA. Însă, un procent cu mult mai mare de programe britanice este vândut pe o singură piață – Statele Unite – decât în cazul produselor americane, prin urmare influența mondială a programelor de televiziune americane este de fapt mai considerabilă.

Dintre cele mai mari firme de publicitate din lume, nouă din zece sunt nord-americane. Jumătate dintre agențiile mari din Canada, Germania, Franța, Marea Britanie și Australia sunt americane; în multe state din Asia, Africa și America de Sud, cele mai mari agenții sunt fie americane, fie deținute de companii americane. Primele zece agenții de publicitate din lume sunt transnaționale, unele având o mulțime de sucursale în alte țări. Marile agenții de publicitate sunt de obicei folosite de către corporațiile transnaționale gigant în vederea coordonării programelor de publicitate lansate simultan în mai multe țări.

Influența americană este foarte puternică în domeniul canalelor electronice folosite pentru a comunica o mare parte din informațiile de care depind statele moderne și marile corporații. Telecomunicațiile care sunt esențiale pentru sistemele bancare, tranzacțiile monetare mondiale și anumite tipuri de transmisie TV și radio sunt în cea mai mare parte deținute de către americani. International Business Machines (IBM), din Statele Unite, este una dintre cele mai mari corporații transnaționale și are o influență imensă asupra fluxului informațional internațional, îndeosebi în furnizarea de resurse în domeniul computerelor. S-a estimat că nouă zecimi din toate înregistrările deținute în baze de date din întreaga lume sunt accesibile guvernului american și altor organizații din Statele Unite.

Cea mai mare companie de media din lume, Time-Warner, care s-a constituit în 1989 ca rezultat al unei fuziuni, are baza tot în Statele Unite. Aceasta deține o forță de muncă de aproximativ 350.000 de oameni, cu filiale în Europa, America Latină, Asia și Australia. Activitățile sale includ producerea de filme, televiziune, video, editare de cărți și înregistrări muzicale.

Alte mari corporații de media – în afară de imperiile Murdoch și Berlusconi, care vor fi discutate mai jos – includ corporația japoneză Sony, care deține CBS Records și studiourile Hollywood, grupul german Bertelsmann, proprietar al RCA Records și a unui vast grup de edituri din Statele Unite și corporația editorială franceză Hachette.

Imperialismul mediatic

Poziția de frunte a țărilor industrializate, în primul rând al Statelor Unite, în producția și difuzarea de media i-a făcut pe mulți observatori să vorbească de *impe-*

rialism mediatic. Se susține că a fost întemeiat un imperiu cultural. Țările din Lumea a Treia sunt considerate a fi deosebit de vulnerabile pentru că sunt lipsite de resurse pentru a-și păstra propria independență culturală.

INDUSTRIA MUZICALĂ: UN FENOMEN GLOBAL

Cifrele de vânzări mondiale în anul 1992

Vânzările globale de discuri și casete au crescut cu peste 9% în 1992, în conformitate cu statisticile efectuate de Internațional Federation of the Phonographic Industry (IFPI). Piața de desfacere cu amănuntul din 59 de țări avute în vedere de IFPI a fost în valoare de 28,7 miliarde de dolari.

Aproape întreaga creștere a avut loc în America de Nord și Asia. Piața din Statele Unite, pentru mijloacele de stocare ale unei înregistrări audio a ajuns aproape la 8,9 miliarde de dolari datorită, în principal, unei creșteri de 22% în numărul de CD-uri vândute. Consumatorii americani au cumpărat 400 de milioane de CD-uri în 1992, dintr-un total mondial de 1,15 miliarde.

Vânzările de muzică în Asia de Sud-est au crescut, de asemenea, ajungând la peste două miliarde în 1992. Aceasta a reprezentat o creștere de 44% față de cifrele raportate pentru 1991. În această regiune, principala formă de muzică înregistrată rămâne caseta. Aici sunt vândute peste 40% din casetele comercializate în lume. După Statele Unite, India (240 de milioane de bucăți) și China (250 de milioane) sunt piețele naționale, cele mai mari pentru casetele muzicale.

În contrast cu Asia și Statele Unite, industria de înregistrări din Japonia și Europa a avut în 1992, un an relativ slab. Cu toate că japonezii au cheltuit peste trei miliarde de dolari pe discuri și casete, aceasta a însemnat doar cu 6% mai mult decât în 1991. Cu 181 de milioane de discuri, piața de CD-uri din Japonia a crescut cu mai puțin de 6%. În Europa, șase din cele 11 membre ale comunității Europene care raportează cifre la IFPI au dovedit o scădere a valorii vânzărilor în 1992. Situația cea mai defavorabilă a fost în Grecia, unde piața de înregistrări a scăzut cu 26%. Cea mai bună realizare a avut-o Portugalia, unde vânzările au crescut cu 9%, deși Franța și Germania au raportat, de asemeni, ușoare creșteri. Lista de mai jos arată progresul anual al diverselor formate de pe piața mondială de muzică. În timp ce vânzările de CD-uri au crescut cu 18%, acest lucru a însemnat cu mult mai puțin decât creșterea de 28% înregistrată de acest format în 1990 și 1991. Cu excepțiea Statelor Unite, revoluția compact-disc-ului pare să se fi încetinit în mod considerabil în principalele țări industrializate, iar factorii de preț au împiedicat până acum CD-ul să devină un mijloc major de stocare a unei înregistrări audio. Totalurile IFPI demonstrează o ușoară creștere în privința vânzărilor de casete, deși, la fel ca și relativa scădere a vânzărilor de LP-uri din vinil, aceasta se poate datora unor variații de raportare în 1991 și 1992. Lista mondială din 1992 include pentru prima dată Rusia, iar vânzările estimate din această țară erau de 100 de milioane de bucăți. În mod asemănător, rapoartele oficiale pe 1992 ale IFPI arată că 30 de milioane de LP-uri au fost vândute în China, deși în anul anterior nu fusese raportată vânzarea nici unuia.

În timp ce totalul mondial de vânzări single-uri a rămas aproape neschimbat, formatul a două sau trei melodii aproape că nu mai există în afara Japoniei, a Statelor Unite și a Europei Occidentale. Aceste țări au vândut 96 de single-uri la fiecare 100 comercializate în 1992.

Vânzările mondiale în funcție de format în 1992 (în milioane de bucăți):

Single-uri	331,6 (- 0,4%)
LP-uri	126,1 (-19,5%)
Casete	1551,9 (+2,8%)
CD-uri	1152,9 (-18,0%)

Sursa: Dave Laing, *Populer music*, Cambridge University Press, 1993.

Prin intermediul mediilor electronice, produsele culturale occidentale au devenit cu siguranță, larg răspândite pe glob. Pico Iyer vorbește de „nopțile video de la

Katmandu", de frecventarea discotecilor în Bali (Iyer, 1989). Filmele video americane sunt un produs obişnuit în Republica Islamică a Iranului, la fel ca şi casetele audio cu muzică pop occidentală, comercializate pe piaţa neagră (Sreberny-Mohammedi 1992). Însă nu este vorba doar de forme de divertisment populare. S-a sugerat că, controlul ştirilor mondiale de către agenţiile occidentale înseamnă predominarea unei „concepţii de tip Lumea Întâia" în informaţiile transmise. Astfel, s-a spus că Lumii a Treia i se acordă atenţia în difuzarea de ştiri în principal în perioade de dezastru, de criză sau de confruntare militară şi că dosarele zilnice ale altor tipuri de ştiri care sunt realizate despre lumea industrializată nu sunt activate pentru materialul de ştiri despre Lumea a Treia.

Herbert Schiller a susţinut că trebuie apreciat în relaţie cu diverşi factori, controlul comunicaţiilor globale de către firmele din Statele Unite. El consideră că reţele de radio şi de televiziune americane au căzut din ce în ce mai mult sub influenţa guvernului federal şi în special al Ministerului Apărării. El subliniază că RCA, care deţine reţelele de radio şi televiziune NCB, este totodată un întreprinzător de marcă în domeniul apărării al Pentagonului, cartierul general al forţelor armate ale Statelor Unite. Exporturile americane în materie de televiziune, împreună cu publicitatea, propagă o cultură comercializată care corodează formele locale de expresie culturală. Chiar şi acolo unde guvernele interzic transmisiile publicitare în interiorul graniţelor lor, posturi de radio şi de televiziune din ţările vecine pot fi recepţionate deseori în mod direct.

Schiller susţine că, deşi americanii au fost primii afectaţi de „gogoaşa mesajului de corporaţie... acum are loc crearea şi răspândirea globală a unui nou mediu informaţional-cultural total corporat" (Schiller, 1989, pp. 128, 168). Având în vedere că, corporaţiile şi cultura sunt dominante la nivel mondial, ele au „copleşit o bună parte a globului", în aşa fel încât „dominaţia culturală americană... trasează graniţele pentru discursul naţional" (Schiller, 1991, p. 22).

Întreprinzători din domeniul mediilor de informare

Rupert Murdoch

Rupert Murdoch este un întreprinzător originar din Australia care este proprietarul unuia dintre cele mai mari imperii în domeniul media din lume – o mare parte se află în Statele Unite. El şi-a început cariera la ziarul, proprietate a familiei, *Adelaide News*. Ulterior, în 1969, Murdoch a înfiinţat primul ziar naţional, *The Australian*. Pe baza succesului său şi a intereselor crescânde în domeniul afacerilor, el a cumpărat două ziare britanice, *News of the World* şi *Sun* în 1969. La jumătatea anilor '70, a mai cumpărat *New York Post*, pe care ulterior l-a vândut, apoi l-a cumpărat din nou. Achiziţii ulterioare americane au inclus ziare din San Antonio, Boston, Chicago şi alte oraşe.

Murdoch a avut în vedere orientarea multora dintre aceste ziare către jurnalismul de senzaţie, bazat pe cele trei teme: ale sexului, crimei şi sportului. *Sun* a ajuns să se bucure de foarte mult succes, având un tiraj de peste patru milioane de exemplare

pe zi. Ca urmare a alegerilor din 1992, câştigate de John Major, ziarul a titrat: „It was the *Sun* wot done it."* După cum se pare, ziarul dusese o campanie aprigă împotriva Partidului Laburist şi în special împotriva liderului de pe atunci, Neil Kinnock.

În 1981, Murdoch a învins opoziţia ce i se făcuse în cumpărarea ziarelor recunoscute ale pieţii, *The Times* şi *Sunday Times*. De asemeni, el a început să se extindă în domeniul televiziunii, întemeind Sky TV, un canal de satelit şi cablu care, după eşecurile iniţiale, s-a dovedit a avea succes din punct de vedere comercial. El controlează Star TV, care acoperă diferite părţi din Extremul Orient.

Murdoch deţine 64% din reţeaua Star TV. Aceasta are baza în Hong Kong şi a fost întemeiată de una dintre companiile comerciale înfiinţate demult, Hutchison Whampoa. Strategia ei declarată e aceea de a „controla cerul" în domeniul transmisiei prin satelit asupra unei zone din Japonia, până în Turcia, incluzând pieţele gigantice ale Indiei şi Chinei. Ea transmite pe cinci canale, dintre care unul este BBC, ştiri mondiale. Satelitul aduce în aceste ţări programe precum Oprah Winfrey, o emisiune care prezintă discuţii deschise despre sex şi relaţii între diverse persoane. S-a spus că în ţările din Asia încă tradiţionale e ca şi cum anii '60 şi '90 ar fi comprimaţi la un loc – o revoluţie sexuală instantanee, transmisă prin mediile de informare.

În 1985, Murdoch a cumpărat jumătate din capitalul companiei de film Twentieth Century Fox. Împreună cu partenerii săi de la Fox, el a achiziţionat ulterior de la Metromedia Inc. şapte posturi de televiziune din Statele Unite, dintre care la unul a renunţat imediat. Fox Broadcasting Company a fost iniţiată de el în 1987. Murdoch a achiziţionat în 1987edituri aflate în Statele Unite, Harper şi Row – redenumite acum Harper Collins.

Guvernele îi pot crea neplăceri lui Murdoch, pentru că, cel puţin între graniţele lor, ele pot introduce o legislaţie care să limiteze deţinerea de mijloace de informare de diverse tipuri – adică o situaţie în care aceeaşi firmă este proprietara mai multor ziare şi posturi de televiziune. Uniunea Europeană şi-a exprimat, de asemeni, preocuparea legată de poziţia dominantă a companiilor foarte mari de media. Totuşi, puterea lui Murdoch nu poate fi stopată cu uşurinţă, având în vedere răspândirea sa globală. El are suficientă putere de a influenţa guvernele, dar natura afacerilor din telecomunicaţii este de a fi prezent oriunde. Baza puterii lui Murdoch este foarte mare, dar totodată insesizabilă.

Într-o cuvântare ţinută în octombrie 1994, Murdoch şi-a exprimat nemulţumirea faţă de cei care consideră că imperiul său mediatic reprezintă o ameninţare la adresa democraţiei şi a libertăţii dezbaterii. Murdoch a afirmat: „Din pricina faptului că, întotdeauna, capitaliştii încearcă să se înjunghie pe la spate unii pe alţii, pieţele libere nu conduc la monopoluri. În esenţă, monopolurile pot exista doar atunci când sunt sprijinite de guverne". El l-a citat pe George Orwell, care a scris într-unul din romanele sale: „Ori de câte ori vezi o piaţă stradală, ştii că încă mai există speranţă pentru Anglia". În opinia lui Murdoch:

* „*Sun* a fost cel care a ştiut să facă asta!" (n.t.).

Acesta este un moment de adevărată empatie artistică – deşi nesprijinită (aşa după cum se întâmplă câteodată cu artiştii) de o finalizare raţională sau ştiinţifică. Libertatea, schimbul neforţat al pieţei de stradă, acceptarea pragmatică de către aceasta a interesului personal uman şi transformarea interesului personal în ceva benefic în mod reciproc şi paşnic – aceasta înseamnă cu adevărat că există speranţă pentru Anglia. Şi, de asemeni, pentru toţi ceilalţi din Lumea Occidentală.

Murdoch continua: „Noi, cei de la News Corporation, suntem iluminaţ". El a descoperit că în India, către care transmite postul de televiziune Star, mii de operatori privaţi investiseră în antene satelit şi vindeau programul Star, ilegal. „Ei bine, noi ar trebui să aplaudăm", susţinea Murdoch. El trăgea concluzia că „News Corporation aşteaptă un parteneriat de lungă durată cu aceşti splendizi întreprinzători" (Murdoch, 1994).

Pentru o perioadă, Murdoch a fost conducătorul celei mai mari organizaţii media cunoscute în lume. În 1995, însă, el a fost detronat. În acel an, s-a anunţat o fuziune între Disney Company şi ABC, reţeaua de televiziune americană. Fuziunea a creat o corporaţie mai mare decât cea a lui Murdoch, condusă de către preşedintele lui Disney, Michael Eisner. Având mari sume investite în producţia de filme, împreună cu o serie de alte întreprinderi, Disney era deja o corporaţie cu răspândire globală înainte de fuziune. Eisner va beneficia de o putere fără precedent de modelare a gusturilor culturale ale populaţiei globului, pentru că filmele Companiei Disney şi alte produse media pătrund aproape oriunde.

Noua companie avea venituri, în 1995, de 16,5 miliarde de dolari, în comparaţie cu cele opt miliarde de dolari ale lui News Corporation deţinute de Murdoch. Eisner a afirmat direct că vrea să concureze cu Murdoch pe pieţele în rapidă extindere din Asia. Răspunsul lui Murdoch asupra fuzionării a fost: „Acum, ei sunt de două ori mai mari decât mine". Apoi a adăugat: „O ţintă mai mare". Primii ani ai epocii automobilului au fost dominaţi de către Ford şi General Motors. S-ar părea că Murdoch şi Eisner sunt decişi să domine fazele de început ale epocii „infodivertismentului" (Leadbetter şi Helmore, 1995).

Silvio Berlusconi

Televiziunea din Italia a devenit liberă o dată cu reglementările din 1976, urmarea fiind înfiinţarea a peste şase sute de diferite canale. Aceste mici companii, însă, au fost în scurtă vreme preluate de Monudadore, o mare corporaţie de televiziune deţinută de către Silvio Berlosconi. Astăzi, lanţul lui Berlosconi are aproximativ 40% din publicul de televiziune italian; RAI, compania de televiziune deţinută de stat, are un public aproximativ egal, restul împărţindu-se între posturile mai mici. De asemeni, Berlosconi a înfiinţat în Franţa, Channel 5.

În Italia, Silvia Berlusconi şi-a folosit imperiul mediatic pentru a intra în politică într-o manieră directă. El şi-a condus partidul său de dreapta Forza Italia, la victorie în alegerile naţionale din 1994 şi a devenit prim-ministrul Italiei. Însă perioada în care s-a aflat la conducere a fost scurtă. După ce a pierdut puterea, s-a confruntat cu o

serie de învinuiri de corupție, legate de mituirea altor lideri de partide și de folosirea posturilor sale de televiziune pentru a ajunge la putere.

CNN

Fondatorul CNN este Ted Turner, un canal de ştiri difuzate continuu care ajunge acum în multe țări din lume. CNN a fost lansat având la bază un buget relativ mic şi inițial i-a surprins pe alți operatori media prin succesul său. După Turner, CNN a fost primul care s-a bazat pe intensificarea globalizării. Turner a observat că, în lume există foarte mulți oameni vorbitori de limbă engleză sau care o învață. Ei sunt interesați în a urmări programe de ştiri în limba engleză, la fel şi numeroşii turişti şi oameni de afaceri vorbitori de limbă engleză.

Turner spune: „Noi suntem pionieri; iar filosofia noastră a fost şi continuă să fie aceea că dorim să mergem oriunde este nevoie de noi, şi nu încercăm niciodată să pătrundem cu forța sau să obligăm pe cineva în vreun fel, formă sau mod" (Turner, 1994, p. 39).

CNN are şase birouri în Asia şi se extinde rapid acolo, operând prin intermediul a patru sateliți.

PROBLEMA REGLEMENTĂRII MEDIILOR DE INFORMARE

Apariția şi influența întreprinzătorilor din domeniul mediilor de informare şi a marilor companii media neliniştește pe mulți oameni. Căci aceste corporații se ocupă nu numai cu vânzarea de bunuri, ci şi cu influențarea opiniilor. Proprietarii unor atari corporații, precum Murdoch sau Berlusconi, nu fac nici un secret din vederile lor politice de dreapta, care în mod inevitabil reprezintă un motiv de preocupare pentru partidele politice şi alte grupuri care dețin diferite poziții politice.

Opinia lui Murdoch conform căreia, doar guvernele creează monopoluri, conține un anumit element de adevăr. Murdoch nu furnizează monopol, şi a trebuit să-şi asume riscuri – şi pierderi financiare importante pentru a ajunge la poziția pe care o deține acum. El reuşeşte să depăşească obstacolele competiției nu doar altor giganți ai media, cum este cel condus de către Eisner, ci şi a unei mulțimi de alți competitori. Cu toate acestea, ideea că competiția pieței împiedică marile firme să domine industriile este îndoielnică.

Realizând acest lucru, toate țările au prevederi care caută să controleze deținerea de medii de informare. Dar cât de severe ar trebui să fie aceste prevederi? Şi, dat fiind, caracterul global al întreprinderilor mediatice, pot oare avea guvernele naționale o speranță adevărată de a le controla?

Problema reglementării mediilor de informare este mai complexă decât ar putea părea la prima vedere. Pare cert că este în interesul publicului ca să existe o diversitate de organizații media, pentru că acest lucru are şanse de a face să fie ascultate mai multe grupuri şi perspective politice diferite. Cu toate acestea, a limita ceea ce poate

deține cineva şi formele de tehnologie media pe care le poate folosi poate afecta prosperitatea economică a sectorului media. O țară care este prea restrictivă poate descoperi că este întrecută de către celelalte. Industriile media reprezintă unul dintre sectoarele cu cea mai rapidă dezvoltare din economia modernă; se aşteaptă ca doar industria audio-vizuală să creeze două milioane de noi locuri de muncă în următorii zece ani.

Cei care critică concentrarea media, susțin că marile companii media dețin o putere excesivă. Pe de altă parte, oamenii de afaceri susțin că dacă domeniul este supus reglementării, nu se vor mai putea lua decizii comerciale efective, şi se va pierde teren în competiția globală. În plus, se întreabă ei, cine trebuie să stabilească reglementările? Cine îi va reglementa pe cei care reglementează?

În realitate, s-au făcut puține cercetări despre gradul în care deținerea de medii de informare se corelează cu conținutul acestora (Purnell şi Collins, 1995). Problema era deja dificil de studiat, având în vedere diversitatea formelor de media care existau în anii '70. Este şi mai dificil de examinat acum, când proliferează noile media interactive – de exemplu, casete video la cerere.

Încercările făcute pentru a clarifica problema reglementării au fost sortite eşecului. Țările Uniunii Europene, de exemplu, au o adevărată încrengătură de prevederi pentru reglementarea mediilor de informare. La o conferință despre politica de mass media, ținută în 1991, Consiliul Europei a încercat să ajungă la anumite concluzii după ce a discutat despre reglementarea mediilor de informare vreme de mai mulți ani. Nu s-a ajuns la o concluzie cu care toată lumea să fie de acord.

Un fir călăuzitor al politicii de reglementare a mediilor de informare ar putea fi recunoaşterea că, dominația pieții de către două sau trei mari companii media amenință simultan atât competiția economică în sine, cât şi democrația – având în vedere că proprietarii de media nu sunt aleşi. Aici poate fi adusă în discuție legislația anti-monopol existentă, deşi ea diferă amplu, în Europa şi alte țări industriale. Uniunea Europeană, de exemplu, a blocat recent o societate comercială de cablu şi televiziune cu plată, înființată de Deutsche Telekom, Bertelsmann şi Kirch Group.

Competitivitatea înseamnă pluralism sau ar trebui să facă acest lucru – şi se presupune că pluralismul este bun pentru democrație. Totuşi, este pluralismul suficient? Mulți îşi îndreaptă atenția către Statele Unite, susținând că faptul de a avea o pluralitate de canale mediatice nu garantează calitatea şi exactitatea conținutului. Într-un studiu referitor la televiziunea din Statele Unite, de exemplu, Jay Blumler a descoperit că acest lucru este „dăunător gamei de difuzare – a formei programabile, a tipurilor de calitate dorite, a efectului asupra telespectatorului şi a experienței stimulate" (Blumler, 1986, p. 141).

Unii consideră păstrarea unui puternic sector de difuziune publică ca având o importanță viață în blocarea dominației marilor companii de medii de informare. Totuşi, sistemele de difuziune publice, ceea ce în Marea Britanie înseamnă BBC, îşi creează propriile probleme. În majoritatea țărilor, de obicei ele însele erau un monopol, iar în multe țări erau folosite efectiv ca mijloc de propagandă guvernamentală. Problema „cine îi reglementează pe reglementatori" se aplică şi mai bine aici.

Figura 14.1. – Explozia comunicațiilor, 1983-1993

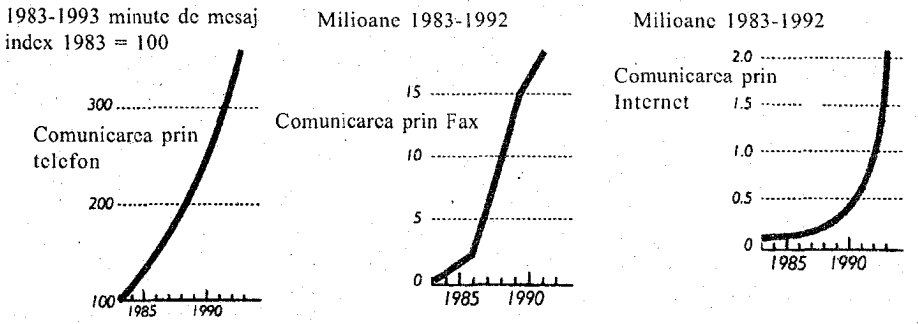

Sursa: Comisia despre Guvernarea Globală, *Our Global Neigbourhood* Oxford University Press 1995, p. 174.

Un aspect care complică problema reglementării mediilor de informare îl reprezintă rata extrem de rapidă a schimbării tehnologice. Media sunt în mod constant transformate de inovațiile tehnice. Cel mai important dintre acestea, pe moment, este legat de impactul pe care îl au multimedia și Internet-ul, de care ne vom ocupa în secțiunea finală a capitolului.

MULTIMEDIA

Chiar dacă până acum ne-am concentrat asupra ziarelor, a televiziunii și a altor părți ale „industriei culturale", nu trebuie să judecăm mediile de comunicare doar în acești termeni. Fiind afectate în mod deosebit de către computer, media afectează ceea ce se realizează în multe alte domenii. De exemplu, noile tehnologii de comunicații sunt supuse unor schimbări profunde în sistemele financiare și pe piețele de acțiuni ale lumii. Banul nu mai reprezintă aurul sau banul lichid din buzunar. Din ce în ce mai mult, banul a devenit electronic, fiind înmagazinat în computerele din băncile lumii. Valoarea sumei de bani lichizi pe care o ai în buzunar este determinată de activitățile trader-ilor (comercianților) de pe piețele monetare. Atari piețe au fost create doar în ultimii 10-15 ani: ele sunt produsul unei îmbinări între computere și tehnologia de comunicații prin satelit. S-a spus că „tehnologia transformă cu rapiditate bursa de valori într-o piață globală, deschisă 24 de ore pe zi" (Gibbons, 1990, p. 111).

La aceste evenimente au contribuit patru tendințe tehnologice: îmbunătățirea constantă a capacităților computerelor, împreună cu costurile în scădere; digitalizarea datelor, care face posibilă integrarea computerului și a tehnologiilor de telecomunicații; dezvoltarea comunicațiilor prin satelit; fibrele optice, care dau posibilitatea ca multe mesaje diferite să călătorească pe un singur cablu subțire. Explozia dramatică a comunicațiilor din ultimii ani (vezi figura 14.1) nu dă însă, semne de încetinire.

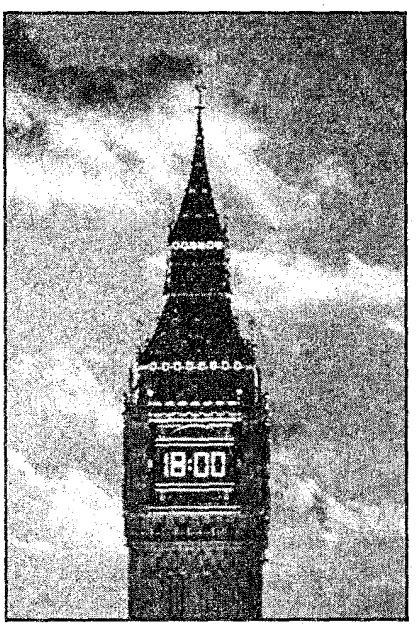

În cartea sa *Being Digital** (1995), fondatorul laboratorului de media de la Massachusetts Institute of Technology, Nicholas Negroponte, analizează importanța profundă a datelor digitale în tehnologiile de comunicare curente. Orice informație, inclusiv fotografii, imagini în mişcare şi sunete, poate fi transformată în „biți". Un bit poate fi 1 sau 0. De exemplu, o reprezentare digitală a lui 1, 2, 3, 4, 5 este 1, 10, 11, 100, 101 etc. Digitalizarea – şi viteza – se află la originea dezvoltării multimedia: ceea ce erau înainte media diferite, necesitând tehnologii diferite (cum sunt cele vizuale sau sunetele) pot fi acum *combinate* într-un singur mediu (CD-ROM computer, etc). Viteza computerelor se dublează la fiecare 18 luni, iar tehnologia a ajuns acum la un stadiu în care benzile video pot fi transformate în imagine pe un ecran de computer şi invers.

Negropante prezice că punctul de referință pentru viitor îl va reprezenta computerul personal (PC). Computerele, de azi, au deja o gamă de capacități multimedia. Dar acestea se vor extinde în mod impresionant. PC-urile vor fi totodată televizoare şi o „poartă electronică" pentru cablu, telefon şi satelit. În viitor nu va mai exista o industrie TV separată. Digitalizarea permite, de asemeni, media interactive, dând posibilitatea indivizilor să participe în mod activ sau să structureze, ceea ce văd sau aud.

Magistrala informațională a constituit subiectul multor discuții la jumătatea anilor '90. Termenul a fost invocat în mod repetat de către vice-preşedintele Statelor Unite, Al Gore. Magistrala reprezintă mai mult o viziune a viitorului decât o descriere

* „A fi digital" (n.t.).

a prezentului. Ea are în vedere o situaţie în care majoritatea caselor sau chiar toate vor fi conectate prin intermediul cablurilor de fibră optică. Poarta electronică de care vorbeşte Negroponte se va deschide în fiecare casă. În acest moment, patru tehnologii separate au căi separate spre cămine: telefonul, difuzarea terestră, cablul şi satelitul (desigur, nu toată lumea le are). În viitor, toată lumea va naviga pe acelaşi cablu şi vor avea ca aparatură un computer/televizor.

Poate că „magistrala informaţională nu este cel mai potrivit termen pentru a desemna implicaţiile revoluţiei digitale. El sugerează o hartă rutieră, pe când noile tehnologii interactive anihilează distanţele şi le fac irelevante. Termenul implică ordine, în timp ce „impactul noilor tehnologii poate să fie complet haotic şi distrugător.

INTERNET-ul

S-a observat că în ultimii câţiva ani, titanii mediilor de informare şi ai comunicaţiilor au purtat război pentru viitorul digital:

> Cu multă fanfară, companiile de telefon şi de televiziune prin cablu au lansat zeci de procese pentru a-şi demonstra viziunea pe care o au despre reţelele rapide electronice, care conectează casele la comoara de informaţii, comunicare, educaţie şi divertisment. Înaintând anevoios către îndepărtatul lor ţel constând într-o lume conectată, ei au fost prea ocupaţi pentru a observa ceaţa nesupusă a hacker-ilor de computere, ingineri şi studenţi care le scapă printre degete. Ar fi trebuit să fie mai atenţi. Căci în vreme ce giganţii tocmai au terminat de discutat despre o magistrală informaţională, furnicile practic au construit una: Internetul. („The Accidental Superhighway", *The Economist,* 1st July, 1995).

„Ar trebui să ne luăm rămas bun de la PC, de la dischete şi de la fişiere," declară Negroponte – şi mulţi alţii. Se pare că aceasta este era PC-ului, dar de fapt domnia PC-ului a apus. Larry Ellison, directorul executiv de la Oracle, o companie

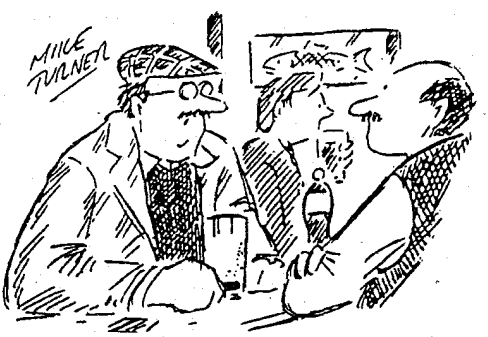

„Nu pot" să mă hotărăsc – să-mi iau o halbă sau să mă duc acasă şi să navighez pe Internet!

de marcă în domeniul bazelor de date, a spus că PC-ul este „o maşinărie ridicolă" (citat în Kelly, 1995, p. 105). Majoritatea celor care folosesc un asemenea aparat întrebuinţează doar o fracţiune din puterea sa, şi este un dispozitiv care îi separă pe indivizi, unii de alţii. Se spune că viitorul nu aparţine computerului individual, ci unui sistem global de computere interconectate – iar acest lucru este exact **Internet-ul**. Noul slogan este: „Computerul înseamnă reţeaua". Cu alte cuvinte, PC-ul devine un terminal pentru evenimente care se petrec în alte părţi – evenimente ce au loc pe o reţea care se întinde pe toată planeta, o reţea care nu este proprietatea nici unui individ sau companii (vezi figura 14.2).

Figura 14.2. – Lumea conectată: utilizatori de Internet pe regiuni, ianuarie 1995 (în mii) şi creşterile 1994-1995

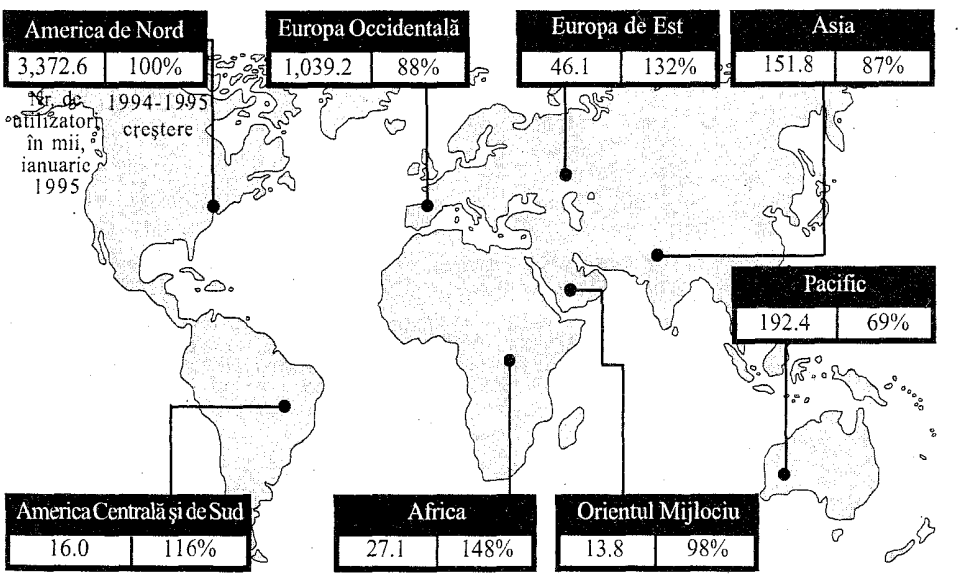

Surse: Internet Society, după *The Economist*, 1 iulie 1995, p. 5.

Bill Gates, cel care a fondat Microsoft-ul, care este una dintre cele mai mari corporaţii din lume, a anticipat că va avea loc acest eveniment – iar acest lucru i-a permis să-şi clădească viitorul. Chiar şi vizionarii de marcă din lumea computerelor au crezut, până de curând, că viitorul industriei va aparţine *hardware*-ului – computerului individual. Gates şi-a dat seama că el va aparţine *software*-ului care creează diferitele funcţii ale computerului. Cu toate acestea, nici Gates nu deţine vreun control asupra Internet-ului, care l-a ajutat să demonstreze inovaţiile sale.

Internet-ul a apărut într-o manieră spontană. El reprezintă produsul unei lumi nedivizate – o lume apărută după căderea Zidului Berlinului. Cu toate acestea, primele sale origini se situează exact în perioada Războiului Rece care a precedat anului 1989. Internet-ul a fost conceput inițial la Pentagon, cartierul general al armatei americane. A fost inițiat în 1969 și la început a fost denumit rețeaua ARPA, de la Andvanced *Research Projects Agency** a Pentagonului. ARPA a căutat să le ofere posibilitatea oamenilor de știință care lucrează pe bază de contracte militare în diferite părți ale Americii să-și strângă la un loc resursele și să împartă echipamentul costisitor pe care îl foloseau. Cu oarecare întârziere, creatorii ei au conceput și o modalitate de trimitere a mesajelor – astfel s-a născut poșta electronică, „e-mail"-ul. E-mail-ul este un sistem de corespondență în care mesajele sunt trimise direct de la un computer la altul sau la mai multe altele. Din acest motiv, nu există o perioadă de așteptare ca în cazul trimiterii unei scrisori în mod obișnuit: conexiunea este imediată.

Internet-ul Pentagonului consta dintr-un număr de 500 de computere până la începutul anilor '80, aflate toate în laboratoarele militare și în departamentele de știință a computerelor din universități. Apoi au început să se alăture și alte persoane din universități care au început să folosească sistemul pentru propriile scopuri. În 1987 Internet-ul se extinsese, incluzând 28.000 de computere, la multe universități și laboratoare de cercetare. Cei care îl foloseau au introdus o serie de inovații, creând *software* nou care le-a dat posibilitatea indivizilor de a lua parte la discuții și de a folosi date de cercetare.

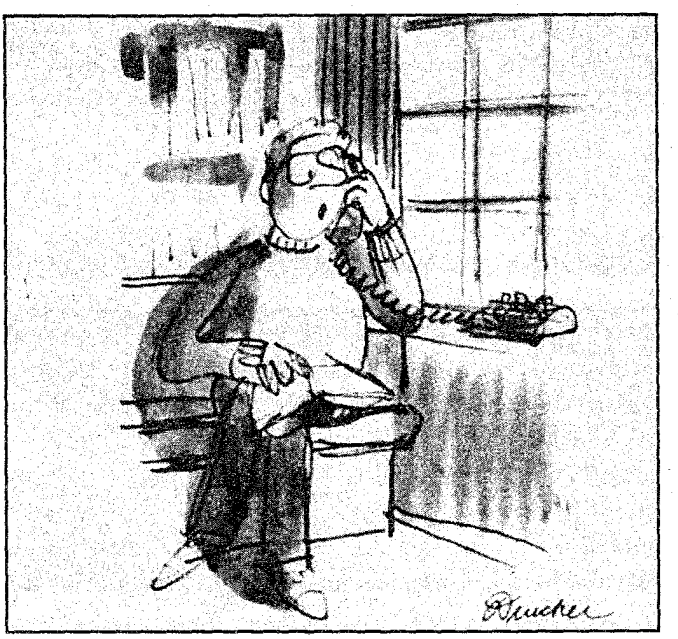

– Joanne? Oh! Speram să-mi răspundă robotul tău telefonic!

© 1996 Boris Drucker după The Cartooan Bank, Inc.

* *Agenția pentru Proiecte de Cercetare Avansată* (n.t.)

Timp de mai mulți ani, Internet-ul a rămas în cadrul universităților. O dată cu răspândirea PC-ului la domiciliu însă a început să se extindă – apoi a intrat într-o perioadă de creștere explozivă. Servicii „on-line", „bulletin boards" – grupuri de discuții electronice – și biblioteci *software* au fost puse în Internet de o uluitoare varietate de indivizi, care nu se mai aflau doar în America de Nord, ci în toată lumea. Și corporațiile au intrat în acest joc. În 1994, corporațiile au întrecut universitățile, în calitate de utilizatori dominanți ai rețelei.

Relația dintre Internet și magistrala informațională proclamată este problematică. Unii afirmă, așa după cum indică citatul de mai sus cu câteva paragrafe, că Internet-ul este cu adevărat o magistrală informațională. Pur și simplu s-a întâmplat într-o manieră diferită de cea plănuită de către majoritatea companiilor de cablu și de telefon (și de guverne). Alții susțin că lipsesc câteva trăsături de bază. Ei spun că adevărata magistrală va combina nu doar computerele, ci toate celelalte servicii, de la telefon la televizor. O parte importantă a Internet-ului o reprezintă World Wide Web. Într-adevăr, asemenea unui cuc în cuibul său, el amenință să-și dea afară gazda. În fapt, Web-ul este o bibliotecă multimedia globală. El a fost inventat de către un inginer de *software* într-un laborator de fizică elvețian în 1992; *software*-ul care l-a popularizat în lume a fost scris de un student de la University din Illinois.

Nu se știe exact câte persoane sunt conectate în prezent la Internet. Se crede că în lume există 35 de milioane de utilizatori *on-line*. În termeni de populație globală în ansamblu, numărul nu este mare – dar este egal cu cel al unei țări de mărime medie. Mai importantă este rata sa de expansiune. S-a estimat că Internet-ul a crescut cu o rată de 200% anual, începând cu anul 1985.

CONCLUZIE

Într-o lume supusă unor schimbări tehnologice complet năucitoare, nimeni nu poate fi sigur ce anume ne rezervă viitorul. Este sigur însă că progresele înregistrate de tehnologiile media se află chiar în centrul unei atari schimbări. Mulți sunt de părere că Internet-ul exemplifică noua ordine globală care își face apariția la sfârșitul secolului XX. Utilizatorii Internet-ului trăiesc în „ciberspațiu". Ciberspațiul înseamnă spațiul de interacțiune format de rețeaua globală de computere care alcătuiesc Internet-ul. În ciberspațiu, așa după cum ar spune Baudrillard, nu mai suntem „oameni", ci mesaje pe ecranele celorlalți. În afara e-mail-ului, unde utilizatorii se identifică, nimeni de pe Internet nu știe cu precizie cine sunt ceilalți, dacă sunt bărbați sau femei sau locul din lume în care trăiesc. Există o celebră caricatură despre Internet, în care un câine stă în fața unui computer. Textul care însoțește caricatura este următorul: „Avantajul Internet-ului este acela că nimeni nu știe că ești câine."

Știm ce înseamnă când citim invers cuvântul „câine". Mai există o poveste despre noile tehnologii de comunicații: „Un teolog l-a întrebat pe cel mai puternic supercomputer: «Există Dumnezeu?»* Computerul a răspuns că îi lipsește puterea de procesare pentru a ști acest lucru. A cerut să fie conectat la toate celelalte

* În engleză, „câine" – „dog", iar citirea inversă, „God" – Dumnezeu (n.t.).

supercomputere din lume. Totuşi, încă nu există suficientă putere. Aşadar, computerul a fost cablat la toate computerele *mainframe**, la toate minicomputerele şi la toate computerele personale din lume. Şi, în cele din urmă, a fost conectat la toate computerele de maşină, la cuptoarele de microunde, la magnetoscoapele video, la ceasurile digitale şi aşa mai departe. Teologul a întrebat pentru ultima dată: «Există Dumnezeu?» Iar computerul a răspuns: «Acum există!»" (Naisbitt, 1995, p. 80).

Povestea conţine unele dintre speranţele şi temerile generate de Internet. Ne vom pierde oare identităţile în ciberspaţiu? Ne va domina oare tehnologia computerizată sau noi o vom domina? Vor distruge oare media electronice toate celelalte forme de media de comunicare, cum ar fi cartea? Din fericire, răspunsul la fiecare dintre aceste întrebări este, aproape sigur, „nu". Oamenii nu folosesc teleconferinţele dacă se pot întâlni unii cu ceilalţi într-o manieră normală. Persoanele cu funcţii executive au la dispoziţie cu mult mai multe forme de comunicare electronică decât înainte. În acelaşi, timp numărul întâlnirilor de afaceri faţă-în-faţă a crescut foarte mult.

Ca indivizi, nu controlăm schimbarea tehnologică, iar simplul ritm al unor atari schimbări ameninţă să ne distrugă existenţele. Cu toate acestea, apariţia lumii conectate nu a condus la Big Brother**, cel puţin până acum: dimpotrivă, a promovat descentralizarea şi individualismul. În sfârşit, nu sunt şanse ca să dispară cărţile şi alte media „pre-electronice". Chiar dacă este voluminoasă, cartea de faţă e mai comodă decât ar fi versiunea computerizată. Lucrarea lui Negroponte *Being Digital* nu a fost produsă pentru mecanismele ingenioase pe care le descrie, ci a fost scrisă sub formă de carte. Chiar şi Bill Gates a găsit de cuviinţă să scrie o carte spre a descrie noua lume high-tech*** pe care o anticipează.

În acest răstimp, Internet-ul îşi creează propriile sale probleme lumeşti. Un titlu recent din ziarul *The Guardian* anunţă: „Dependenţii de Net duc existenţe reale triste." Articolul descrie vieţile oamenilor care îşi petrec zilnic ore întregi în reţea. Există chiar şi un nou grup pentru ajutorarea celor dependenţi de Internet, denumit „Caught in the Net"****. Contactele în ciberspaţiu nu substituie interacţiunea cu oamenii reali şi nici nu au şanse de a face acest lucru.

REZUMAT

1. Mass media în prezent, joacă un rol fundamental în societatea modernă. Mass media reprezintă mediile de comunicare – ziare, reviste, televiziune, radio, cinema, casete video, CD-uri şi alte forme – care ajung la marele public.
2. Ziarele au fost unele dintre cele mai importante medii de comunicare timpurii. Ele continuă să aibă însemnătate, dar au fost suplimentate de alte medii mai noi, îndeosebi de radio şi televiziune.

---

* Computere de mare viteză şi putere de stocare (n.t.).

** Personajul emblematic al romanului utopic *1984* de George Orwell (n.t.).

*** Prescurtare de la *high technology*, „tehnologie de vârf" (n.t.).

**** „Prins în reţea" (n.t.).

❸ Influența exercitată de mass media asupra mediilor noastre este profundă. Mediile nu numai că oferă divertisment, ci furnizează și modelează o mare parte din informațiile pe care le utilizăm, în existența noastră cotidiană.

❹ Chiar dacă există numeroase studii despre televiziune și violență, încă nu este clar în ce măsură, și în ce modalități încurajează înfățișarea violenței la TV comportamentul agresiv din viața reală. Majoritatea cercetărilor au subestimat gradul în care telespectatorii interpretează în mod selectiv ceea ce văd, și modalitățile complexe în care se interrelaționează „ficțiunea" și „realitatea".

❺ Sociologii au acordat foarte multă atenție studierii știrilor de televiziune. O serie de studii referitoare la știrile TV au fost efectuate de către un grup de cercetători de la Glasgow University – The Glasgow Media Group. Activitatea lor, care susținea că reportajele de știri au anumite tendințe, au dat naștere unei controverse prelungite, care continuă și în prezent.

❻ Ideea de gen este utilă în diferențierea timpurilor de programe TV. Genul se referă la înțelegeri pe care realizatorii de programe și telespectatorii le împărtășesc în legătură cu „ce anume" se vizionează. Știrile, telenovelele, jocurile și serialele polițiste reprezintă exemple de genuri diferite.

❼ S-au dezvoltat o serie de teorii referitoare la media și la cultura omului obișnuit. Innis și McLuhan au susținut că media influențează societatea mai mult din punct de vedere al modalității de comunicare și mai puțin din cel al conținutului comunicării. Cu cuvintele lui McLuhan, „mediul reprezintă mesajul": de exemplu, televiziunea influențează comportamentul și atitudinile oamenilor datorită faptului că este atât de diferită ca natură de alte media, cum sunt ziarele sau cărțile.

❽ Printre alți teoreticieni importanți se numără Habermas, Baudrillard și Thompson. Habermas subliniază rolul mediilor de informare în crearea unei „sfere publice" – o sferă de opinie publică și de *dezbatere publică*. Baudrillard a fost puternic influențat de McLuhan. El crede că noile media, îndeosebi televiziunea, practic schimbă „realitatea" pe care o trăim. Thomson afirmă că mass media au creat o nouă formă de interacțiune socială – „cvasi-interacțiunea mediată" – care este mai limitată, mai îngustă și direcționată într-un singur sens decât interacțiunea socială obișnuită.

❾ Astăzi, sentimentul de a locui într-o lume unitară este în mare parte rezultatul răspândirii internaționale a mediilor de comunicare. A apărut o ordine mondială a informațiilor – un sistem internațional de producție, distribuție și consum al bunurilor informaționale. Având în vedere poziția de o maximă importanță a țărilor industrializate în cadrul ordinii informaționale mondiale, mulți sunt de părere că țările din Lumea a Treia sunt supuse unei noi forme de imperialism mediatic.

❿ Există tendința ca industriile de media din toată lumea să fie dominate de către un mic număr de companii foarte mari. Mai multe dintre acestea sunt conduse de faimoși întreprinzători în domeniul media, dintre care cel mai cunoscut este Rupert Murdoch. Mulți critici iau atitudine în privința concentrării de putere mediatică a unor indivizi atât de influenți, despre care ei cred că nu sunt răspunzători în fața procedurilor democratice.

⓫ În ultimii ani şi-a făcut apariţia multimedia, legată de dezvoltarea Internet-ului şi de posibila construire a unei „magistrale informaţionale". Multimedia se referă la combinaţia pe un singur mediu a ceea ce până acum erau mai multe media care necesitau tehnologii diferite, aşa încât un CD-ROM, de exemplu, poate înmagazina atât imagini vizuale, cât şi sunet şi poate fi citit de un computer. Au fost emise mai multe pretenţii în legătură cu posibilele efecte sociale ale acestor progrese, dar încă e prea devreme să judecăm măsura în care se vor produce ele.

LECTURI SUPLIMENTARE

Nick Abercrombie, *Television and Society* (Cambridge, Polity Press, 1996). O introducere în rolul pe care îl joacă televiziunea în societatea contemporană şi modalităţile în care sunt produse şi consumate programele.

James W. Carey, *Communication as Culture: Essays on Media and Society* (London, Unwin Hyman, 1989). Un grupaj interesant şi accesibil de eseuri despre importanţa comunicării şi a mediilor de informare în societăţile tradiţionale şi moderne.

Richard Collins şi **Cristina Murroni**, *New Media, New Policies* (Cambridge, Polity Press, 1996). O trecere în revistă a noilor tipuri de comunicaţii, de tehnologii media şi a reglementării lor.

John Eldridge (ed.) *Getting the Message: News, Truth and Power* (London, Routledge, 1993). O serie actualizată de discuţii asupra activităţii Glasgow Media Group.

John Eldridge (ed.), *Glasgow Media Group Reader*, vol. 1 (London, Routledge, 1995). O analiză utilă a conţinutului, limbajului şi imaginilor vizuale ale ştirilor.

John Fiske, *Understanding Popular Culture* (London, Unwin Hyman, 1990). O dezvoltare captivantă şi provocatoare despre cultura de masă.

James Lull, *Media, Communication, Culture* (Cambridge, Polity Press, 1995). O cercetare utilă a impactului cultural al comunicaţiilor de masă.

Nicholas Negroponte, *Being Digital* (London, Hodder and Stoughton, 1995). O relatare despre impactul noii tehnologii a informaţiei.

The Polity Reader in Cultural Theory (Cambridge, Polity Press, 1994).

John Thompson, *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media* (Cambridge, Polity Press, 1995). O importantă analiză nouă a rolului media în apariţia societăţilor moderne.

TERMENI IMPORTANŢI

- ***opinie publică***
- ***gen***
- ***sat global***
- ***sferă publică***
- ***hiperrealitate***
- ***simulacru***
- ***interacţiune faţă-în-faţă***
- ***interacţiune mediată***
- ***cvasi-interacţiune mediată***
- ***putere simbolică***
- ***ordine mondială informaţională***
- ***reglementări media***
- ***multimedia***
- ***magistrala informaţională***
- ***Internet***
- ***ciberspaţiu***

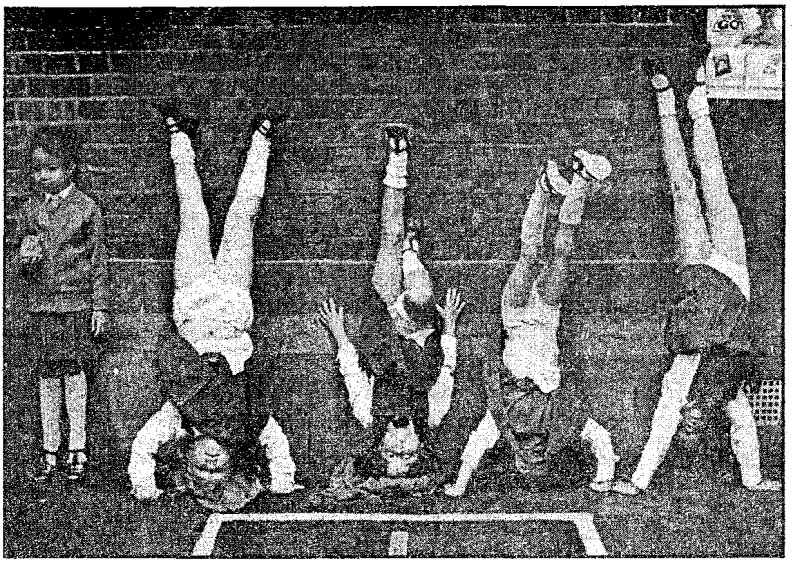

15. EDUCAȚIA

CONCEPTE DE BAZĂ

DEZVOLTAREA ALFABETIZĂRII ȘI A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

ORIGINILE ȘI DEZVOLTAREA SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT BRITANIC
Școlile private • Educația și politica

COMPARAȚII ÎNTRE SISTEMELE ȘCOLARE
Învățământul primar și gimnazial

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR
Comparații internaționale • Sistemul britanic de învățământ superior

GENUL ȘI SISTEMUL EDUCAȚIONAL
Genul și învățământul superior

EDUCAȚIA ȘI ETNICITATEA

TEORII DESPRE ÎNVĂȚĂMÂNT
Bernstein: codurile lingvistice • Bowles și Gintis: școala și capitalismul industrial • Illich: planul de studii ascuns

EDUCAȚIA ȘI REPRODUCȚIA CULTURALĂ
Willis: o analiză a reproducției culturale

EDUCAȚIA ȘI INEGALITATEA
Studiul lui Coleman asupra inegalităților din educație în SUA • Cercetări ulterioare • Departajarea

INTELIGENȚA ȘI INEGALITATEA
Ce este inteligența? • Inteligența emoțională și interpersonală

VIITORUL EDUCAȚIEI
Educația și noile tehnologii de comunicare • Tehnologiile educaționale

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• educaţie • reproducţie culturală

Închipuiţi-vă că vă aflaţi în pielea – sau mai degrabă în cojocul – lui Jean-Paul Didion, un băiat francez care creşte într-o comunitate ţărănească, cu aproximativ 200 de ani în urmă. Jean-Paul are 14 ani în 1750. Nu ştie să citească sau să scrie, dar asta nu e ceva neobişnuit; doar câţiva dintre adulţii din sat se pricep să descrifreze mai mult de un cuvânt sau două dintr-un text scris. Există unele şcoli în comitatele dimprejur, ţinute de călugări sau călugăriţe, dar acestea îi sunt cu totul necunoscute lui Jean-Paul. Nu a cunoscut niciodată pe cineva care a mers la vreo şcoală, cu excepţia preotului local. În ultimii opt sau nouă ani, Jean-Paul şi-a petrecut cea mai mare parte din timp dând o mână de ajutor la treburile domestice sau muncind pe câmp. Cu cât se face mai mare, cu atât se aşteaptă de la el să se implice mai mult timp în fiecare zi, în munca fizică grea, pretinsă de întreţinerea lotului de pământ al tatălui său.

Este foarte probabil că Jean-Paul nu va părăsi niciodată regiunea unde s-a născut, ba chiar s-ar putea să-şi petreacă întreaga viaţă în sat şi pe câmpurile care îl înconjoară, călătorind doar ocazional în alte sate sau oraşe. S-ar putea să trebuiască să aştepte până spre 60 de ani ca să moştenească lotul de pământ al tatălui său, după care va împărţi administrarea acestuia cu fraţii mai mici. Jean-Paul este conştient că este „francez", că ţara sa este condusă de un rege anume şi că lumea se întinde şi dincolo de Franţa. Dar are o conştiinţă foarte vagă chiar şi despre Franţa, ca entitate politică distinctă. Nu există „ştiri" sau vreun alt mod prin care informaţiile despre ceea ce se petrece în alte părţi ale lumii care să-i parvină cu regularitate. Ceea ce ştie despre lume în general, provine din povestirile şi istorisirile pe care le-a auzit de la adulţi, printre care şi câţiva călători în trecere. Ca toţi ceilalţi din comunitatea sa, el află despre evenimentele importante – cum ar fi moartea regelui – abia cu câteva zile, săptămâni, uneori chiar luni mai târziu.

Deşi, după criteriile moderne Jean-Paul este complet needucat, el este departe de a putea fi ignorant. Este sensibil şi înţelegător cu familia şi copiii, întrucât a trebuit să aibă grijă de cei mici, de când era el însuşi foarte tânăr. Ştie deja o mulţime de lucruri despre îngrijirea pământului, metode de producţie agricolă şi modalităţi de conservare şi depozitare a mâncării. Are cunoştinţe solide în materie de obiceiuri şi tradiţii locale şi se poate adapta cu uşurinţă la alte meşteşuguri decât cele agricole, cum ar fi ţesutul sau împletitul coşurilor de nuiele.

Jean-Paul este un personaj fictiv, dar descrierea de mai sus reprezintă experienţa tipică a unui băiat care creştea în acea perioadă de început a Europei moderne. Să o comparăm cu situaţia noastră de azi. În ţările industrializate, practic toată lumea ştie să citească şi să scrie. Suntem cu toţii conştienţi de faptul că facem parte dintr-o societate anume şi avem măcar cîteva cunoştinţe despre situarea ei geografică în

lume şi despre istoria ei. Viaţa noastră este influenţată în toate epocile, dincolo de copilărie, de informaţiile pe care le adunăm din cărţi, ziare, reviste şi de la televiziune. Am trecut cu toţii printr-un proces formal de învăţământ. Cuvântul tipărit şi comunicarea electronică, combinate cu predarea oficială asigurată în şcoli şi universităţi, au devenit fundamentale pentru modul nostru de viaţă.

În acest capitol vom studia modul în care a evoluat educaţia din zilele noastre şi vom analiza influenţa ei socială. Vom începe cu dezvoltarea învăţământului în Marea Britanie, analizând diferitele tipuri de şcoli care există aici, precum şi dezbaterile politice generate de educaţie. Apoi vom face unele comparaţii între învăţământul din Marea Britanie şi alte ţări, înainte de a trece la studiul asupra învăţământului superior. După ce vom descrie câteva dintre principalele abordări teoretice ale educaţiei, în secţiunile următoare ale capitolului ne vom opri asupra problemelor legate de educaţie şi inegalitate.

DEZVOLTAREA ALFABETIZĂRII ŞI A ÎNVĂŢĂMÂNTULUI

Termenul „şcoală" îşi are originile în limba greacă şi înseamnă timp liber sau recreaţie. În societăţile preindustriale, învăţământul era accesibil unui număr restrâns, acelor care aveau timpul şi banii disponibili pentru a-l urma. Liderii religioşi sau preoţii erau adesea singurele categorii de oameni complet alfabetizaţi, care-şi foloseau cunoştinţele pentru citirea şi interpretarea textelor sacre. Pentru marea majoritate a poporului, a creşte însemna a învăţa după exemplu, aceleaşi obiceiuri sociale şi priceperi de muncă precum cei vârstnici. Aşa cum am văzut, copiii începeau în mod normal să ajute la treburile domestice, la fermă şi la activităţile meşteşugăreşti, de la o vârstă foarte fragedă. Cititul nu era necesar, pentru că nu le folosea în viaţa lor cotidiană.

Un alt motiv pentru care atât de puţini puteau să citească era acela că toate textele trebuiau copiate cu grijă, manual, deoarece erau puţine şi scumpe. Tiparul, o invenţie care a fost adusă în Europa din China, a modificat această situaţie. Prima tiparniţă din Occident a fost inventată de Johann Gutenberg, în 1454. Tipărirea a făcut ca textele şi documentele să fie accesibile pe scară largă. Acestea cuprindeau cărţi şi pamflete dar şi multe tipuri de materiale obişnuite, esenţiale pentru conducerea unei societăţi tot mai complexe. Codurile de legi, de exemplu, erau scrise şi apoi difuzate peste tot. Catastifele, rapoartele şi colecţiile de date obişnuite au început să facă tot mai mult parte din sistemul de guvernare, din întreprinderile economice şi din organizaţii, în general. Folosirea crescândă a materialelor scrise în multe domenii diferite ale vieţii a dus la un nivel mai ridicat al **alfabetizării** (capacitatea de a citi şi a scrie la un nivel minim) decât în orice epocă anterioară. EDUCAŢIA în forma ei modernă, implicând instruirea elevilor în cadrul unor şcoli construite special, a apărut treptat. Şi totuşi, până acum un secol şi jumătate şi chiar mai recent, copiii celor bogaţi erau educaţi frecvent de către profesori particulari. Majoritatea populaţiei a continuat să fie complet neşcolarizată până în primele decenii ale secolului XIX,

când în țările europene și în Statele Unite au fost fie înființate sisteme de școli primare.

Procesul industrializării și expansiunea orașelor au contribuit la sporirea necesității unui învățământ specializat. Acum oamenii lucrează în multe profesii diferite, iar calificările de muncă nu mai pot fi transmise direct de la părinți la copii. Dobândirea de noi cunoștințe se bazează tot mai mult pe învățarea abstractă (a unor materii cum ar fi matematica, istoria, literatura și altele), mai curând decât pe transmiterea practică a unor calificări specifice. Într-o societate modernă, oamenii trebuie să fie înzestrați cu noțiuni de bază cum ar fi cititul, scrisul sau socotitul, cât și cu cunoștințe generale despre mediul lor înconjurător, social și economic; este totodată important ca ei să știe cum să învețe, în așa fel încât să poată stăpâni forme noi de informație, uneori destul de tehnice.

ORIGINILE ȘI DEZVOLTAREA SISTEMULUI DE ÎNVĂȚĂMÂNT BRITANIC

Sistemul educațional modern s-a format mai întâi în majoritatea societăților occidentale la începutul secolului XIX. Marea Britanie a fost mult mai reținută decât majoritatea celorlalte țări în stabilirea unui sistem integrat național. Educația rămăsese în urmă în Anglia și Țara Galilor, deși era mai evoluată în Scoția. Înaltul Comitet al Educației declara în 1818 că: „Anglia e în urma tuturor rivalelor ei continentale în privința educației". La mijlocul secolului, Olanda, Elveția și Statele germane impuseseră, mai mult sau mai puțin, obligativitatea învățământului primar, dar Anglia și Țara Galilor erau încă departe de o asemenea realizare.

Între 1870 (când a fost instituită pentru prima dată obligativitatea educației în Marea Britanie) și cel de-al doilea război mondial, guvernele care s-au succedat au mărit progresiv cheltuielile pentru educație. Vârsta la care se putea renunța la școală a crescut de la 10 la 14 ani și s-au construit din ce în ce mai multe școli, dar educația nu era totuși considerată un domeniu important, în care guvernul trebuia să intervină (Chapman, 1986). Majoritatea școlilor erau conduse de profesori particulari sau de autorități ecleziastice, sub supravegherea unor comitete de guvernanți locali. Cel de-al doilea război mondial a dus la schimbarea acestei atitudini. Recruții pentru forțele armate trebuiau să susțină teste de capacitate și de cultură generală; rezultatele au determinat autoritățile să se teamă de nivelul scăzut de abilități educaționale demonstrat. Preocupat de perspectivele reconstrucției postbelice, guvernul a început să regândească sistemul educațional existent.

Până în 1944, marea majoritate a copiilor britanici urmau cursurile unei singure școli de stat, *școala elementară,* până la vârsta de 14 ani. Alături de sistemul elementar existau și *școlile secundare*, dar părinții trebuia să plătească pentru ele. Sistemul împărțea copiii după deosebiri clare de clasă socială – copiii din mediile sărace se limitau doar la învățământul elementar. Mai puțin de 2% din populație

urmau cursuri universitare. Legea Învățământului din 1944 a determinat câteva schimbări majore, inclusiv învățământul gimnazial gratuit pentru toată lumea, creșterea vârstei de școlarizare la 15 ani, cât și obligativitatea accesului egal la educație. Învățământul a devenit o responsabilitate prioritară pentru guvernele locale alese.

Ca rezultat al acestei legi, majoritatea autorităților educaționale locale au adoptat selecția școlară ca mijloc de asigurare a învățământului gimnazial, conformă cu necesitățile copiilor. Selecția școlară la vârsta de 11 ani – cea a trecerii de la școala primară la cea secundară – se presupunea că departaja copiii dotați de cei mai puțin dotați, indiferent de provenienta socială. Pentru majoritatea copiilor, rezultatul examinării „11+" hotăra dacă aveau să urmeze *gimnaziile teoretice* (pentru cei înclinați spre studiu) sau *gimnaziile profesionale* (pentru cei considerați a fi apți pentru un învățământ profesional). O mică parte dintre copii urmau școli tehnice sau școli speciale. Cei care doreau să-și continue educația puteau să urmeze cursuri școlare până la vârsta de 17 ani.

În anii '60 – în parte ca urmare a cercetării sociologice –, devenise evident faptul că rezultatele sistemului „11+" nu corespundeau așteptărilor. Raportul Crowther din 1959 arăta că numai 12% dintre elevi continuau școala până la vârsta de 17 ani, iar abandonarea timpurie a acesteia era percepută ca fiind strâns legată de provenienta socială decât de performanța școlară. Guvernul laburist care a revenit la putere în 1964 și-a propus să înființeze *școli generale*, desființând diferențele dintre gimnaziul teoretic și cel profesional, aducând la un loc astfel copiii din diferite clase sociale. Persista totuși confuzia asupra conținutului școlilor generale, care urmau să fie „școli teoretice pentru toți" sau un tip cu totul nou de educație. Nu s-a găsit o soluție unică pentru această problemă, așa că diferitele școli și regiuni și-au aplicat propriile lor abordări. Unele autorități locale s-au opus schimbării și în anumite zone gimnaziile teoretice există și azi.

Încă de la începutul anilor '70, învățământul de stat a fost puternic afectat de tranziția bruscă de la o situație în care forța de muncă era insuficientă și se cerea școlilor să asigure meseriașii de care avea nevoie economia, la una în care aceasta devenise excesivă – o perioadă de creștere a șomajului și de reducere a investițiilor guvernamentale. Expansiunea învățământului, care caracterizase întreaga perioadă postbelică, era dintr-o dată înlocuită de restrângeri și de încercări de a reduce cheltuielile guvernamentale. De la mijlocul anilor '70 și până la începutul anilor '90, cheltuielile statului legate de învățământ au scăzut de la 6,3% din cheltuielile publice generale la puțin peste 5%.

O Lege a Învățământului adoptată în 1988 a introdus diferite reforme semnificative, dintre care unele s-au confruntat cu o opoziție acerbă. În sensul politicii sale din alte domenii, guvernul conservator a încercat să introducă un element de competiție de piață în educație. Directorii de școală aveau o mai mare responsabilitate financiară, iar școlilor le era permis „să se desprindă" de controlul autorităților educaționale locale și să devină „școli de stat independente". A fost stabilit un plan

de studii național, care specifica un cadru universal de predare pentru sectorul de stat (Johnson, 1991).

În 1992 a luat ființă o nouă agenție de finanțare, care urma să preia treptat asigurarea locurilor în școlile care optau pentru autonomie. În Carta Albă care detalia sarcinile agenției, guvernul își afirma speranța că „o dată cu trecerea vremii, toate școlile se vor putea autofinanța", cu alte cuvinte vor opta pentru autonomie. Dar în 1995, dintr-un total de 23.000 de școli de stat, doar 1.000 de școli reușiseră acest lucru.

Școlile private

Școlile publice din Marea Britanie sunt școli care nu au un statut cert din mai multe puncte de vedere. Ele nu sunt nicidecum publice, ci dimpotrivă, sunt instituții particulare cu taxă. Gradul de independență pe care îl au față de restul sistemului de învățământ, ca și rolul primordial pe care îl joacă în societate în general, le deosebește de sistemele altor țări. Școlile publice sunt supuse fiecare în parte supervizării statale, dar în realitate există puține articole importante din legislația învățământului care le-au afectat. Ele au rămas neatinse de Legea Învățământului din 1944, ca și de înființarea școlilor generale; iar marea majoritate au rămas demixtate până nu demult.

Există unele școli particulare, adesea legate de denumiri religioase, în toate societățile occidentale, dar în nici o altă societate școlile private nu sunt atât de exclusiviste sau de importante ca în Marea Britanie. S-a observat că timp de mai bine de un secol, educația de stat a fost girată de persoane care erau puțin interesate de ea și nu aveau nici un interes să-și trimită copiii la acest tip de școli.

În Anglia există aproximativ 2.300 de școli cu taxă, în care este cuprins un procent de 7% din populație. Ele includ o mare varietate de organizații, de la instituții de prestigiu cum ar fi Eton, Rugby sau Charterhouse, la așa-zisele școli publice minore, ale căror nume sunt necunoscute majorității oamenilor. Unele dintre ele sunt școli cu internat, situate în orașe izolate, în timp ce altele, cum este Westminster, se află în centrul unor orașe aglomerate. Există și școli legate de ordine religioase, cum ar fi școala catolică Ampleforth.

Ca urmare a Legii Reformei Învățământului din 1988, toate școlile de stat trebuie să respecte un plan de studii național standard, care cuprinde testări ale elevilor la vîrsta de 7, 11, 14 și 16 ani. Introducerea planului de studii național a întâmpinat o puternică opoziție din partea unor grupuri de cadre didactice, care au respins testarea standardizată și au considerat că planul unic avea un efect limitativ nejustificat. În vara anului 1993 profesorii au recurs la acțiuni greviste împotriva testărilor.

În stabilirea planului de studii național au fost implicați reprezentanți ai școlilor private. Totuși, aceste școli nu au obligația să îl urmeze. Școlile private pot preda orice doresc și nu au obligația de a testa copiii. Majoritatea au optat pentru respectarea planului național, alții l-au ignorat, pur și simplu.

Termenul „școală publică" este limitat de către unii specialiști în educație, la o parte dintre cele mai importante școli private. Acestea sunt școlile membre ale

Conferinței Directorilor (HMC), constituită în 1871. Inițial, din aceasta făceau parte doar 50 de școli. Numărul lor a crescut în prezent la 233. Printre ele se află și cele menționate mai sus – Eton, Rugby și celelalte.

Indivizii care au urmat cursurile școlilor membre ale HMC au ajuns să domine pozițiile cele mai înalte în societatea britanică. Un studiu efectuat de Ivan Reids și colab., de exemplu, publicat în 1991, a arătat că 84% dintre judecători, 70% dintre directorii de bancă și 49% dintre funcționarii civili superiori au urmat cursurile unor școli membre ale HMC (Reid și col. 1991).

În 1990 John Major și-a desfășurat campania pentru a deveni lider al Partidului Conservator pornind de la aspirația de a crea o „societate fără clase". În aparență, Major însuși părea să se conformeze acestui ideal, în propria sa carieră. A părăsit școala pe când avea 16 ani și nu a obținut prea multe diplome de studii. Totuși, primul său cabinet a demonstrat că societatea fără clase era un obiectiv foarte îndepărtat (Walford, 1993). 19 dintre cei 22 de membri ai cabinetului său proveneau din școli cu taxă (printre ei nu se număra nici o femeie). În plus, doar un membru al cabinetului său avea copiii înscriși în gimnazii de stat (vezi tabelul).

OPȚIUNILE MEMBRILOR CABINETULUI CONSERVATOR REFERITOARE LA EDUCAȚIA COPIILOR LOR

Ministru	Copii	Școli urmate
John Major	2	primară de stat, gimnaziu privat
Kenneth Clarke	2	primară de stat, gimnaziu privat
Norman Lamont	2	private
Douglas Hurd*	3*	private
Tom King	2	private
Kenneth Baker	2	private
John Gummer	4	două primare de stat, un gimnaziu privat, o școală ecleziastică cu taxă
Tony Newton	2	stat
Michael Howard	2	private
John MacGregor	3	private
Michael Haseltine	3	private
Lord Mackay	1	private
Peter Brooke	3	private
David Hunt	4	private
Ian Lang	2	private
Peter Lilley	0	
David Mellor	2	private
Chris Patten	3	primară de stat/o școală privată
Malcolm Rifkind	2	private
John Wakeham	3	două în școli private
William Waldegrave	4	private
David Waddington	5	private

* Din prima căsătorie; doi copii minori, din cea de-a doua căsătorie nu sunt incluși.
Sursa: Guardian, 19.02.1992.

Educația și politica

Multă vreme educația a constituit un adevărat câmp de luptă politică și continuă să fie la fel și în anii '90. O dezbatere prelungită s-a concentrat asupra învățământului general, a standardelor educaționale și a inegalităților din societate în ansamblu. La început, învățământul general avea susținători în ambele extreme ale spectrului politic. Guvernul laburist a fost cel care, așa cum am mai spus, a pus în mișcare sistemul de învățământ general, de aceea susținerea acestuia a tins să fie asociată mult mai mult cu stânga politică decât cu dreapta. Constructorii învățământului general credeau că școlile noi vor asigura o pronunțată egalitate de șanse, decât era posibil în învățământul selectiv. Ei nu se preocupau prea mult de planul de studii în sine, concentrându-se mai curând asupra accesului grad de egalitate.

Când d-na Thatcher a fost investită în funcția de prim-ministru, conservatorii au devenit critici vehemenți la adresa învățământului general. Ei credeau că școlile teoretice nu ar fi trebuit să fie lăsate să dispară, așa cum se întâmplase o dată cu introducerea sistemului de învățământ general. Ei au determinat crearea unei mari varietăți de școli de nivel gimnazial, cu un nivel corespunzător mai larg din care părinții să aleagă natura educației copiilor lor.

Spre sfârșitul anilor '80, d-na Thatcher a vorbit despre o „revoluție" în conducerea școlilor. O asemenea revoluție urmărea dezmembrarea marilor școli generale și reducerea puterii autorităților educaționale locale responsabile de conducerea lor. Pe lângă stabilirea planului de studii național, Legea Învățământului din 1988 introducea și un sistem managerial școlar nou, numit „managementul local al școlilor". Dizolvarea administrațiilor școlilor avea să echilibreze inevitabila centralizare, pe care o implica planul de studii național unic. Urma să se înființeze un grup nou de Colegii Tehnice Orășenești (CTC) și școli subvenționate.

Programul CTC nu s-a bucurat de succes și s-a încheiat în 1993, cuprinzând doar 15 colegii. În 1992 a fost publicată o nouă Carte Albă, cu scopul de a accelera procesul de autonomizare a școlilor. Rolul autorităților educaționale locale avea să fie considerabil diminuat. Școlile subvenționate – cele care au optat pentru autonomie față de controlul autorităților locale – sunt în prezent conduse de o nouă instituție guvernamentală, Agenția de Finanțare a Școlilor.

Sistemul de învățământ general și criticii săi

Criticii sistemului de învățământ general consideră că acesta a eșuat în două moduri. După părerea lor, școlile generale nu au promovat o mai mare egalitate de șanse, ci dimpotrivă. Copiii remarcabili din mediile sărace puteau să se afirme în timpul testului „11+"; în școlile generale ei nu au acces. La fel de important, spun criticii, este faptul că școlile generale asigură un standard de educație destul de scăzut, deoarece excelența nu este recompensată, iar specializarea este descurajată.

Înaintea introducerii sistemului de școli generale, 20% dintre elevi reușeau la testul „11+" și urmau apoi gimnaziul teoretic. Reforma a introdus ideea de a crea

şcoli în care să existe deopotrivă copii dotaţi şi mai puţin dotaţi. Şcolile generale aveau să conţină şi ele 20% dintre elevi printre cei cu rezultate superioare.

Lucrurile nu au ieşit întocmai cum fuseseră plănuite. Evaluat după rezultatele la examene, doar 27% dintre şcolile generale au 20% sau mai mulţi elevi în categoria celor cu rezultate superioare. Pe de altă parte, 18% dintre acestea au peste 20% dintre copii în această categorie. Aceste şcoli au devenit şcoli teoretice, chiar dacă nu şi cu titulatura. Şcolile cu mai puţin succes din sistem au devenit în mare parte echivalentul vechilor gimnazii profesionale. În 38% dintre şcoli procentul de elevi aflaţi în topul rezultatelor şcolare este de 10% sau mai mic, în timp ce în 16% din şcoli procentul este de sub 5%.

Procesele de selecţie care au produs această situaţie operează în mai multe feluri. În primul rând, testul „11+" nu a dispărut niciodată complet. Au rămas 95 de şcoli teoretice care mai recurg la acest test, iar şcolile teoretice sunt obişnuite încă în Irlanda de Nord. În interiorul sistemului de învăţământ general, procesele de selecţie funcţionează informal, ceea ce le scade din importanţă. Şcolile sunt obligate să înscrie cu prioritate copiii arondaţi teritorial. Părinţii pot astfel să „plătească" pentru ca, copiii lor să urmeze şcolile cu cele mai bune rezultate, asigurându-se se află la şcoala potrivită.

Un procent substanţial dintre şcolile care au optat pentru autonomia faţă de controlul autorităţilor locale iau în considerare factorii personali şi gradul de „dificultate" al unui copil. Conform unui studiu recent, 50% dintre aceste şcoli aplică criterii selective de acest fel (Hugill, 1996). Propunerile avansate de conservatori în 1996 vor permite tuturor şcolilor să selecteze până la 15% dintre elevii lor, în funcţie de anumite aptitudini sau de o specializare, cum ar fi ştiinţele sau muzica. Cu permisiunea specială a guvernului, procentul pe care-l vor selecta va putea fi mai mare.

ŞAPTE MODURI PENTRU A TE ASIGURA CĂ, COPIII TĂI VOR URMA O „ŞCOALĂ BUNĂ"
1. Plăteşte taxe.
2. Mută-te într-o zonă în care s-a menţinut sistemul „11+" şi plăteşte meditaţii pentru copil.
3. Consultă-te cu agenţii imobiliari, plăteşte pentru o hartă care să-ţi indice adresa dorită. Înglodează-te în datorii ca să o poţi plăti. Dacă nu-ţi reuşeşte, poţi să-i păcăleşti atunci când eşti întrebat unde locuieşti.
4. Asigură-te că, copiii tăi nu au nevoi speciale.
5. Fă cunoştinţă cu guvernatorii unei şcoli subvenţionate care pot să-ţi admită copiii „pe răspunderea guvernatorului".
6. Converteşte-te la biserica anglicană/catolicism/iudaism.
7. Promite să faci donaţii substanţiale pentru fondul şcolii.

Sursa: Observer, 7.01.1996

Autonomia era menită să lărgească paleta alegerii parentale prin crearea unei diversități în sistemul școlar. Dar consecința neintențională ar putea fi restrângerea acestei alegeri: unui număr tot mai mare de copii li se refuză un loc în prima școală pentru care au optat.

Partidul Laburist este hotărât să apere sistemul de învățământ general, dar sub conducerea lui Tony Blair pare improbabil să se revină asupra tuturor reformelor introduse de conservatori. Blair acceptă că standardele din învățământul britanic, evaluate prin comparații internaționale, nu sunt prea ridicate și că este prioritară continuarea reformei educaționale. El recunoaște totodată că diversitatea în educație este un obiectiv dezirabil. Problema lui este de a reconcilia această diversitate cu ambiția laburiștilor de a reduce inegalitățile educaționale, ceea ce constituie într-adevăr, o problemă foarte cuprinzătoare. Școlile cu taxă și cele subvenționate contribuie la asigurarea diversității; totuși ele asigură în mai mare măsură necesitățile copiilor din mediile privilegiate, perpetuând astfel inegalitățile existente.

Ajunși în acest punct, să ne îndreptăm pe scurt atenția către o altă țară, Statele Unite, înainte de a discuta sistemele de învățământ superior.

COMPARAȚII ÎNTRE SISTEMELE ȘCOLARE

Învățământul în Statele Unite își are originea în disciplinarea copiilor. Baza dezvoltării sale din secolul XVII a fost credința, puritană, că toți copiii trebuie să-și asculte părinții fără să pună întrebări, convingere pe care primele colonii americane o consfințeau prin lege. O prevedere legală din 1642 prevedea sancțiuni severe împotriva „gravei neglijențe a unor părinți și profesori în educarea copiilor în spiritul învățăturii și al muncii". Întrucât această măsură a fost totuși ineficientă, autoritățile puritane au cerut tuturor orașelor să asigure învățământul, începând din 1647 în Massachusetts și Connecticut.

Au mai trecut aproape două secole până când educația a devenit o experiență comună pentru populația americană, ajunsă între timp mult mai numeroasă. Toate statele asigurau învățământul primar gratuit prin 1850, deși la început școlarizarea nu era obligatorie și erau numeroși aceia care rămâneau în continuare fără știință de carte. Învățământul obligatoriu a fost introdus în majoritatea statelor către sfârșitul secolului XIX, o perioadă de expansiune extrem de rapidă prin construirea de școli și colegii. În 1870 existau doar 160 de licee publice în întreaga țară, dar în 1900 numărul depășea 6.000.

Alcătuirea culturală diversă a Americii la începutul secolului XX constituia o provocare deosebită pentru sistemul de învățământ. În acea perioadă se stabiliseră în Statele Unite imigranți din Europa și din alte părți, vorbitori nativi de multe limbi diferite și cu multe speranțe de viitor. Școala a devenit astfel una dintre principalele legături în procesul lingvistic și în oarecare măsură și cultural, de anglicizare a imigranților. În plus, în școli se însușeau idealurile americane de egalitate a șanselor, încurajând astfel imigranții să pornească la construirea unei vieți noi. Ideea că toți

oamenii s-au născut egali a dus la dezvoltarea educației publice de masă în Statele Unite, cu mult timp înainte ca sisteme similare să fie înființate în alte țări. Educația era percepută ca oferind mobilitate într-o societate unde idealul aristocratic – după care unii oameni au prin naștere mai multe drepturi decât alții – nu avusese niciodată acces. Și o dată cu ideea de egalitate au fost și continuă să fie predate mai mult sau mai puțin explicit și alte valori și credințe americane.

Învățământul primar și gimnazial

Există diferențe majore între țări, atât în privința numărului de ani în care copiii sunt obligați să urmeze cursuri școlare (vezi tabelul 15.1), cât și în modurile de organizare a sistemelor educaționale. Unele sisteme sunt puternic centralizate; în Franța, de exemplu, toți elevii urmează un plan de studii stabilit la nivel național și participă la exact aceleași examinări naționale. La polul opus, sistemul american este mult mai fragmentar. Fiecare stat asigură fonduri substanțiale școlilor, acoperind aproximativ 40% din finanțarea necesară, în timp ce guvernul federal asigură alte 40%. Restul provine din taxe percepute în districtele școlilor locale respective. Drept urmare, școlile sunt administrate de consilii școlare locale, alese prin votul comunității, care au puterea de a numi profesori și alți funcționari școlari și care selectează (și uneori elimină) unele texte și alte materiale scrise sau vizuale.

Tabel 15.1. *Țările cu cea mai mare durată medie a școlarizării, 1992*

1	Statele Unite	12,4	15	Japonia	10,8
2	Canada	12,2	16	Noua Zeelandă	10,7
3	Norvegia	12,1	17	Luxemburg	10,5
4	Australia	12,0	18	Israel	10,2
5	Franța	12,0	19	Ungaria	9,8
6	Marea Britanie	11,7	20	Barbados	9,4
7	Germania	11,6	21	Coreea d Sud	9,3
8	Elveția	11,6	22	Argentina	9,2
9	Austria	11,4	23	Fosta Cehoslovacie	9,2
10	Suedia	11,4	24	Islanda	9,2
11	Belgia	11,2	25	Estonia	9,0
12	Olanda	11,1	26	Letonia	9,0
13	Danemarca	11,0	27	Lituania	9,0
14	Finlanda	10,9	28	Rusia	9,0

Sursa: The Economist, Pocket World in Figures, Profile Books Ltd, 1996.

Un astfel de control al comunității asupra învățământului are diverse consecințe. Există beneficii clare, în sensul că școlile își mențin responsabilitatea față de nevoile și interesele zonelor pe care le deservesc. Pe de altă parte, sistemul duce totodată la diferențe marcante în finanțarea școlilor, în funcție de cât de bogată este comunitatea respectivă. Mărimea claselor, facilitățile de care dispun și capacitatea de a atrage profesori cu înaltă calificare variază enorm de la o școală districtuală la alta.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR

Comparații internaționale

Există de asemenea mari diferențe între societăți în organizarea **învățământului superior** (educația de după terminarea școlii, de obicei în universități sau colegii). În unele țări, toate universitățile și colegiile sunt instituții de stat și primesc fonduri direct din surse guvernamentale. De exemplu, în Franța, învățământul superior este organizat la nivel național, având un control central aproape la fel de marcant ca și cel primar sau gimnazial. Toate structurile cursurilor trebuie să fie validate de către un organism legislativ național, care răspunde în fața Ministerului Învățământului Superior. Pot fi obținute două tipuri de diplome, una acordată de către universitatea respectivă, cealaltă de către stat. Diplomele naționale sunt considerate de regulă ca fiind de mai mare prestigiu și mai valoroase decât cele ale universităților, întrucât se presupune că se conformează unor standarde uniformizate. O anumită gamă de funcții guvernamentale nu este accesibilă decât deținătorilor de diplome naționale, pe care și majoritatea patronilor industriali îi preferă. Practic toți profesorii din școlile, colegiile și universitățile franceze sunt funcționari ai statului. Plafonul de salarizare și normele didactice sunt fixate de asemenea, la nivel central.

Statele Unite se disting în rândul țărilor dezvoltate în privința procentajului mare de colegii și universități din sectorul privat. Organizațiile particulare acoperă până la 54% din învățământul superior din SUA. Printre acestea se numără unele dintre universitățile cele mai prestigioase, cum ar fi Harvard, Princeton și Yale. Distincția dintre *public* și *privat* în învățământul superior american nu este totuși la fel de clar delimitată ca în cazul altor țări. Studenții de la universitățile particulare pot primi burse private sau împrumuturi, iar aceste universități primesc fonduri pentru cercetare de la stat. Universitățile publice posedă adesea dotări remarcabile și pot primi donații de la firme particulare. Ele obțin adesea fonduri pentru cercetare din surse industriale private.

Sistemul britanic de învățământ superior

Sistemul britanic de învățământ superior este considerabil mai descentralizat decât cel francez, dar mai unitar decât cel american. Universitățile și colegiile sunt finanțate de către guvern, iar salariile profesorilor de la toate nivelele sistemului educațional sunt fixate după o grilă națională de salarizare. Cu toate acestea, există o diversitate remarcabilă în ceea ce privește organizarea instituțiilor și planurile de studii.

În perioada imediat postbelică, în Marea Britanie erau 21 de universități. Majoritatea erau foarte mici atunci, în conformitate cu standardele de azi. În 1937, numărul total de cursanți din universitățile britanice era doar cu puțin mai mare decât cel al personalului academic angajat cu normă întreagă în 1981 (Carswell, 1985). Predarea de către profesori cu studii superioare era încă slab dezvoltată, chiar și la Cambridge și Oxford, universități cu tradiție. În 1937, 75% dintre toți absolvenții din țară erau înregistrați la Universitatea din Londra.

Între 1945 şi 1970, sistemul de învăţământ superior din Marea Britanie s-a mărit de patru ori. Universităţile tradiţionale s-au extins şi s-au construit altele noi, din „cărămidă roşie" sau beton (cum ar fi Sussex, Kent, Stirling şi York). A fost înfiinţat un sistem *binar* prin crearea de universităţi politehnice. Acest al doilea strat al învăţământului superior a devenit destul de larg, cuprinzând aproximativ 400 de colegii, care oferă o gamă variată de cursuri. Universităţile politehnice s-au concentrat mai mult decât celelalte universităţi asupra cursurilor profesionale. Consiliul de Acreditare Academică Naţională a fost creat ca organism menit să asigure uniformitatea standardului diplomelor oferite de acestea.

Azi, instituţiile britanice de învăţământ superior au ceea ce a fost numit uneori „standard coinage". Aceasta înseamnă că o diplomă de la Leicester sau Leeds, cel puţin teoretic, este de acelaşi nivel cu una de la Cambridge, Oxford sau Londra. Totuşi, Oxford sau Cambridge sunt cunoscute pentru admiterile extrem de selective, jumătate dintre studenţi provenind din rândurile elevilor care au urmat şcoli cu taxă. O diplomă de la Oxford sau Cambridge conferă şanse mai mari pentru obţinerea unei poziţii economice superioare decât o calificare de la majoritatea celorlalte universităţi.

În ciuda expansiunii postbelice, procentul din populaţia britanică cuprins în universităţi şi în învăţământul postuniversitar şi de reciclare în general este mai scăzut decât cel din alte ţări occidentale (vezi fig.15.1). În 1970 doar 17% dintre tinerii de 18 ani s-au înscris într-o universitate. Procentul de studenţi din universităţi a crescut

Figura 15.1. – Procentele de tineri cu vârsta de 18 ani cuprinşi în sistemul de învăţământ şi formare profesională (curs de zi sau seral), comparaţie internaţională, 1992

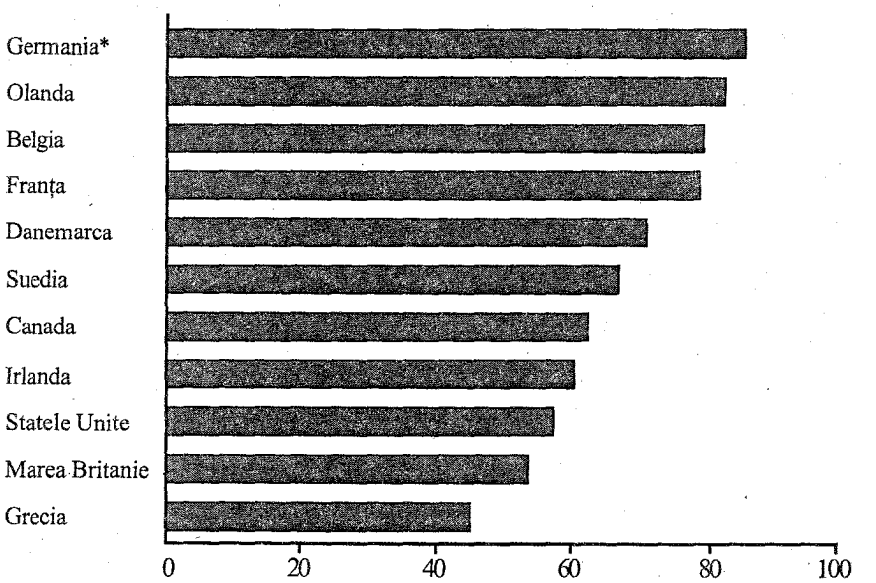

Sursa: OECD, După *Social Trends*, 1996, p. 75.

* Fosta R.F. Germană.

considerabil spre sfârşitul anilor '80 şi începutul anilor '90, ajungând la 25% din populaţia de vârstă adolescentă. Totuşi, această creştere se explică parţial prin faptul că universităţile politehnice au devenit universităţi cu denumiri noi.

În timp ce universităţile au continuat să se extindă, au trebuit totodată să depăşească situaţia de reducere sau chiar de sistare a fondurilor guvernamentale. Rezultatul a fost o criză a finanţării învăţământului superior. Un comitet special, condus de Ron Dearing, a fost înfiinţat pentru investigarea viitorului universităţilor şi a învăţământului superior, în general. La mijlocul anilor '90, universităţile şi colegiile se confruntă cu mari dificultăţi de existenţă, iar unele sunt deja ameninţate cu desfiinţarea.

Vom trece acum la discutarea relaţiei dintre gen, etnicitate şi educaţie, continuând apoi cu analizarea teoriilor despre învăţământ.

GENUL ŞI SISTEMUL EDUCAŢIONAL

Planul de studii formal, în afara participării la activităţi sportive, nu mai face nici o distincţie sistematică între fete şi băieţi. Totuşi, există diferite alte „puncte de inserţie" pentru dezvoltarea diferenţelor de gen în educaţie. Printre acestea se numără aşteptările din partea profesorilor, ritualurile şcolare şi alte aspecte ale unui plan ascuns. Reglementările care obligă fetele să poarte rochii sau fuste la şcoală constituie unul dintre modurile cele mai evidente în care se manifestă tipologia de gen. Consecinţele depăşesc însă aparenţele. Ca urmare a hainelor pe care le poartă, fata este lipsită de libertatea de a se aşeza oricum, de a lua parte la jocuri dure sau care comportă contactul cu solul, ori uneori de a alerga cât poate de repede. Textele din manualele şcolare contribuie şi ele la perpetuarea imaginilor de gen. Deşi se produc şi aici schimbări, cărţile cu poveşti din şcoala primară înfăţişează adesea băieţii ca fiind plini de iniţiativă şi independenţă, în timp ce fetele, dacă cumva apar, sunt mai pasive şi se situează în umbra fraţilor lor. Poveştile scrise special pentru fete conţin adesea un element de aventură, dar acesta ia de obicei forma unor intrigi sau mistere care se petrec într-un decor domestic sau şcolar. Poveştile cu aventuri pentru băieţi sunt mai diverse, descriind eroi care călătoresc în locuri îndepărtate sau sunt remarcabil de independenţi în alte moduri (Statham, 1986).

Mulţi ani la rând, fetele au avut rezultate şcolare mai bune decât băieţii până au ajuns la jumătatea gimnaziului. În acel moment începeau să rămână în urmă: băieţii ajungeau mai repede la nivelele „bine" şi „foarte bine" şi în timpul universităţii. Dar de curând, aceste tendinţe au început să se modifice. În şcolile britanice fetele au început să se situeze înaintea băieţilor. În 1995 şcolile de fete au obţinut primele cinci locuri şi 14 din cele 20 de locuri de frunte într-o clasificare a asociaţiei şcolilor. La sfârşitul anilor '70 aproximativ acelaşi număr de fete şi băieţi au obţinut note de absolvire la cinci sau mai multe discipline cu calificativul „bine". De atunci, s-a produs o departajare: fetele au rezultate mai bune decât băieţii la nivelele „bine" şi „foarte bine".

Situații similare au fost constatate și în America. Acolo de două ori mai mulți băieți urmează școli ajutătoare și sunt de două ori mai numeroși cei care întrerup școala definitiv. Această diferențiere se extinde în prezent și în învățământul superior. Mai multe fete decât băieți din SUA se înscriu la universități și mai multe le absolvă și chiar mai multe urmează studii postuniversitare („Career opportunities", *The Economist*, 8 iul. 1995).

S-a sugerat că această schimbare reflectă transformările mai ample care afectează poziția bărbaților și a femeilor în societate. Dominația masculină a fost contestată în multe domenii și mulți autori vorbesc în prezent despre o „masculinitate modificată". Mai mulți șomeri sunt bărbați decât femei, iar rolul tradițional al celui care aduce pâinea în casă a dispărut într-o oarecare măsură. S-ar părea că băieții sunt mai puțin siguri, decât înainte, de scopul pe care îl urmăresc în viață (vezi cap. 8).

Genul și învățământul superior

Organizațiile de femei din Marea Britanie și din alte părți ale lumii au contestat adesea discriminarea sexuală din școli și din învățământul superior. Femeile sunt încă puternic subreprezentate în rândul corpului didactic din colegii și universități. În prezent, există doar aproximativ 120 de femei-profesor universitar în Marea Britanie, reprezentând 4% din total. În 1981, femeile alcătuiau 31% dintre cercetătorii cu contract de lucru, dar nu mai mult de 7% din personalul de conducere (Bogdanov, 1990). Procentul de femei-lectori cu normă întreagă din universități este în creștere, dar nu depășește încă 17%. În cartea lor *Storming the Tower* (1990), Suzanne Lie și Virginia O'Leary analizează statistici comparate referitoare la poziția femeilor în învățământul superior în întreaga lume, inclusiv în Anglia, Statele Unite, Germania, Norvegia, India și Israel. În toate țările studiate, proporția de studente a crescut constant de-a lungul perioadei postbelice. În SUA, Israel și Norvegia, femeile însumează aproape jumătate din totalul cursanților. În ceea ce privește poziția lor academică, tabloul este mult mai inegal. Doar un mic procent de cadre didactice universitare din aceste țări sunt femei, iar ele se regăsesc peste tot disproporționat față de bărbați în gradele inferioare și în posturile lipsite de răspundere.

O investigație comparativă despre femeile cadre universitare din Marea Britanie și Statele Unite a relevat că în ambele țări femeile au în medie norme didactice mai încărcate decât colegii lor și sunt mai rar implicate în predarea în învățământul postuniversitar. Normele de predare, încărcate, duc la reducerea timpului disponibil pentru cercetare și publicare, iar rezultatele atât în publicare cât și în perfecționarea postuniversitară reprezintă criterii importante pentru promovare.

EDUCAȚIA ȘI ETNICITATEA

Sociologii au întreprins numeroase cercetări asupra situației educaționale a minorităților etnice din Marea Britanie. Guvernele au finanțat de asemenea, o serie

de investigații, printre care *Education for All*, raportul Comitetului Swann. Raportul Swann a descoperit deosebiri semnificative între nivelurile medii de performanță în învățământ ale unor grupuri etnice de origini diferite. Copiii din familii antileze tindeau să aibe rezultate mai slabe la școală, după criteriile școlare formale. Totuși, ei erau în progres față de situația din urmă cu un deceniu. Copiii asiatici erau la egalitate cu copiii albi, chiar dacă de regulă, familiile din care proveneau aveau o situație materială mai puțin bună decât cele ale albilor (Comisia Swann, 1985).

Cercetările ulterioare indică cu toate acestea, faptul că tabloul s-a schimbat. Trevor Jones (1993) a întreprins o cercetare care a demonstrat că, copiii proveniți din toate grupurile minoritare urmau în mai mare măsură decât cei albi cursuri școlare de zi între 16 și 19 ani. Numai 37% dintre albi își continuau educația în perioada 1988-1990, față de 43% dintre cei de origine antileză, 50% dintre sud-asiatici și 77% dintre chinezi. Jones găsea în aceasta o motivație întrucâtva negativă. S-ar putea ca mulți membri ai grupurilor etnice minoritare să-și continuie educația din cauza dificultăților în găsirea unui loc de muncă.

TEORII DESPRE ÎNVĂȚĂMÂNT

Bernstein: codurile lingvistice

Există mai multe puncte de vedere teoretice asupra naturii educației moderne și a implicațiilor ei în inegalitate. Una dintre abordări pune accentul pe capacitatea lingvistică. Basil Bernstein susține că, copiii din medii diferite își formează *coduri* diferite sau moduri de exprimare, în prima perioadă a vieții, care vor afecta experiența lor școlară ulterioară (Bernstein, 1975). El nu se preocupă de diferențele de vocabular sau de capacități verbale, deși acestea se află de obicei în centrul atenției; interesul lui se concentrează mai curând asupra diferențelor sistematice legate de folosirea limbajului, care îi diferențiază mai cu seamă pe copiii săraci de cei bogați.

Bernstein susține că limbajul copiilor din clasa muncitoare reprezintă un cod restrictiv – modul de a-l folosi conține multe presupoziții neexprimate, pe care vorbitorii se așteaptă ca și ceilalți să le cunoască. **Codul restrictiv** reprezintă un tip de vorbire legat de particularitățile culturale ale unei comunități dintr-o clasă sau un cartier defavorizat. Mulți membri ai clasei muncitoare trăiesc într-o cultură sau vecinătate puternic determinată de familie, în care valorile și normele sunt considerate de la sine înțelese, așadar, nu mai sunt exprimate prin limbaj. Părinții tind să-și socializeze copiii direct prin folosirea unor recompense sau atenționări pentru a le corecta comportamentul. Într-un cod restrictiv, limbajul este mai potrivit pentru comunicarea legată de experiența practică decât pentru discuții despre idei cu caracter abstract, procese sau relații. Vorbirea într-un cod restrictiv este astfel caracteristică pentru copiii crescuți în familii din clasele inferioare și din grupurile de același nivel în care își petrec timpul. Vorbirea lor se orientează după normele grupului, fără să se poată spune *de ce* urmează ei, acele anumite structuri de comportament.

Prin contrast, dezvoltarea lingvistică la copiii din clasele de mijloc implică, după părerea lui Bernstein, dobândirea unui **cod elaborat** – un stil de exprimare în care sensurile cuvintelor pot fi *individualizate* pentru a corespunde cerințelor unor situații anume. Felul în care copiii provenind din clasele de mijloc învață să folosească limbajul este mai puțin dependent de contextul particular; copilul este capabil să generalizeze și să exprime idei abstracte cu mai multă ușurință. Astfel, mamele aparținând claselor de mijloc, atunci când își controlează copiii, le explică adesea motivele și principiile care determină reacțiile lor față de comportamentul acestora. În timp ce o mamă din clasa muncitoare îi interzice copilului să mănânce prea multe dulciuri spunându-i pur și simplu: „Gata cu dulciurile!", o mamă din clasa de mijloc îi va explica acestuia că mâncatul prea multor dulciuri este dăunător pentru sănătate și în special pentru dinți.

Copiii care au deprins coduri de vorbire elaborate, sugerează Bernstein, sunt mai pregătiți în ceea ce privește cerințele educației școlare formale decât cei limitați la codurile restrictive. Aceasta nu însemnă că, copiii din clasele de jos au un mod de vorbire „inferior", sau niște coduri de limbaj „sărace". Mai degrabă, modul în care ei folosesc vorbirea intră în conflict cu cultura academică a școlii. Cei care stăpânesc coduri elaborate se adaptează cu mai multă ușurință mediului școlar.

Există dovezi care vin în sprijinul teoriei lui Bernstein, deși valabilitatea ei este încă pusă la îndoială. Joan Tough a studiat limbajul copiilor din clasa muncitoare și din cea de mijloc, descoperind diferențe sistematice. Ea susține teza lui Bernstein, conform căreia care copiii din clasele de jos au în general, o experiență mai redusă în a primi răspunsuri la întrebările pe care le pun sau explicații legate de raționamentele celorlalți (Tough, 1976). La aceeași concluzie au ajuns în cercetările lor ulterioare Barbara Tizard și Martin Hughes (1984).

Ideile lui Bernstein ne ajută să înțelegem de ce persoanele provenite din medii socio-economice inferioare tind să fie „nerealizate" în școală. Următoarele trăsături au fost asociate cu codurile de vorbire restrictive, toate fiind inhibitorii pentru șansele educaționale ale copiilor din clasele defavorizate:

- Copilul primește probabil răspunsuri limitate la întrebările pe care le pune acasă, de aceea este posibil să fie mai puțin informat și totodată mai puțin curios față de lumea înconjurătoare și de asemeni, de cei care stăpânesc coduri elaborate.
- Copilului îi va fi greu să se adapteze limbajului neemoțional și abstract folosit în predare, cât și cerințelor principiilor generale ale disciplinei școlare.
- O mare parte din ceea ce spune profesorul i se va părea de neînțeles, datorită exprimării lingvistice diferite de formele cu care era obișnuit. Copilul se poate strădui să se adapteze la acesta, *traducând* limbajul profesorului în cel care-i este familiar – dar s-ar putea să nu reușească să surprindă principiile pe care profesorul intenționează să i le transmită.
- Deși copilul va întâmpina mici dificultăți în învățarea pe de rost sau prin exerciții, el va avea totuși probleme majore în sesizarea distincțiilor conceptuale care implică generalizarea și abstractizarea.

Bowles şi Gintis: şcoala şi capitalismul industrial

Lucrarea lui Samuel Bowles şi Herbert Gintis se preocupă în principal de fundamentul instituţional al dezvoltării sistemului şcolar modern (Bowles şi Gintis 1976). Bowles şi Gintis îşi bazează ideile pe învăţământul şcolar din Statele Unite, dar susţin că ele se aplică şi altor societăţi occidentale. Citând studii cum ar fi cel semnat de Jencks şi col. (1972), ei pornesc de la observaţia că educaţia nu a exercitat o influenţă pronunţată în sensul egalităţii economice. Ei sugerează că, educaţia modernă ar trebui concepută ca un răspuns la cerinţele economice ale capitalismului industrial. Şcolile contribuie la asigurarea priceperilor tehnice şi sociale cerute de întreprinderile industriale; insuflă forţei de muncă respect faţă de autoritate şi disciplină. Relaţiile de autoritate şi control din şcoli, ierarhice şi punând accent pe supunere, corespund celor care domină la locul de muncă. Recompensele şi pedepsele la care se recurge în şcoli reprezintă de asemenea, o replică a celor din lumea muncii. Şcolile contribuie la motivarea unor indivizi către „realizare" şi „succes", în timp ce îi descurajează pe alţii, care se vor găsi în slujbe slab plătite.

Bowles şi Gintis acceptă faptul că dezvoltarea educaţiei de masă a avut multe efecte benefice. Analfabetismul a fost practic eradicat, iar învăţământul oferă achiziţii de informaţie satisfăcătoare în sine. Dar întrucât educaţia s-a dezvoltat mai ales ca răspuns la unele nevoi economice, sistemul şcolar este departe de a fi ceea ce intenţionaseră reformatorii săi luminaţi.

După Bowles şi Gintis, şcoala modernă reproduce sentimentul de neputinţă pe care mulţi indivizi îl resimt în alte sfere. Idealurile de dezvoltare a personalităţii, centrale în educaţie, pot fi atinse doar dacă oamenii îşi controlează condiţiile propriilor lor vieţi şi-şi dezvoltă talentele şi capacitatea de autoexprimare. În sistemul actual, şcolile sunt „destinate să legitimizeze inegalitatea, să limiteze afirmarea personală la forme compatibile cu supunerea faţă de o autoritate arbitrară şi să contribuie la procesul prin care tinerii ajung să se resemneze cu soarta lor" (Bowles şi Gintis, 1976, p. 266). Dacă ar exista o mai mare democraţie la locul de muncă şi mai multă egalitate în societate în general, susţin Bowles şi Gintis, s-ar putea dezvolta un sistem educaţional care să asigure într-o mai mare măsură afirmarea individului.

Illich: planul ascuns de studii

Unul dintre cei mai controversaţi autori ai teoriei educaţionale este Ivan Illich. El este recunoscut pentru spiritul său critic la adresa dezvoltării economice moderne, pe care o descrie ca fiind un proces prin care oamenii autosuficienţi din start sunt deposedaţi de priceperile lor tradiţionale şi determinaţi să se bazeze pe doctori pentru sănătate, profesori pentru învăţământ, televiziune pentru divertisment şi patroni pentru subzistenţă. Illich susţine că însăşi noţiunea de învăţământ obligatoriu, acceptată în prezent în întreaga lume, ar trebui repusă în discuţie (Illich, 1973). Ca şi Bowles şi Gintis, Illich pune accentul pe legătura dintre dezvoltarea educaţiei şi cerinţele

economice de respectare a disciplinei şi ierarhiei. El susţine că şcolile ştiu cum să procedeze cu privire la patru sarcini de bază: asigurarea supravegherii în custodie, distribuirea indivizilor în roluri ocupaţionale, transmiterea valorilor dominante şi însuşirea de deprinderi şi cunoştinţe acceptate din punct de vedere social. Şcoala a devenit o organizaţie *de custodie* deoarece frecventarea ei este obligatorie, iar copiii „sunt adunaţi de pe străzi" în intervalul dintre copilăria mică şi angajare.

Multe lucruri învăţate în şcoală nu îşi găsesc suportul în conţinutul formal al lecţiilor. Şcolile tind să inculce ceea ce Illich numeşte *consumul pasiv* – o acceptare necritică a ordinii sociale existente –, prin natura disciplinei şi a înregimentării pe care le implică. Aceste lecţii nu sunt predate în mod conştient; ele sunt implicite, în procedurile şi organizarea şcolară. Planul de studii ascuns îi învaţă pe copii că rolul lor în viaţă este „să-şi cunoască locul şi să şi-l respecte" (ibid.).

Illich susţine o societate *deşcolarizată.* Învăţământul obligatoriu este o invenţie de dată relativ recentă, arată el; nu există nici un motiv pentru care ar trebui să fie acceptat ca fiind inevitabil. Întrucât şcolile nu promovează egalitatea sau dezvoltarea capacităţilor creative individuale, de ce să nu-l desfiinţăm în forma sa actuală? Illich nu vrea să afirme prin aceasta că orice formă de organizaţie educaţională ar trebui să fie abolită. Educaţia ar trebui să asigure, susţine el, oricui doreşte să înveţe, accesul la sursele disponibile, în orice moment al vieţii, nu doar în copilărie şi adolescenţă. Un astfel de sistem ar face posibilă difuzarea şi însuşirea de cunoştinţe pe scară largă, şi nu restrângerea la nivelul specialiştilor. Cei ce studiază nu ar trebui să se supună unui plan de studii standard, ci să posede opţiuni personale asupra studiilor lor.

Nu este pe deplin limpede ce anume ar însemna practic toate acestea. Totuşi, în locul şcolilor, Illich sugerează mai multe tipuri de *cadre educaţionale.* Resursele materiale pentru învăţarea formală ar fi depozitate în biblioteci, agenţii de închiriere, laboratoare şi bănci de date, la dispoziţia oricărui student. Ar fi înfiinţate „reţele de comunicaţii", care să asigure date despre capacităţile diferiţilor indivizi sau dacă aceştia doresc să predea şi altora sau să se angajeze în activităţi de predare reciprocă. Cursanţii ar fi dotaţi cu cecuri care să le permită să folosească serviciile educaţionale, cum şi când ar dori.

Sunt aceste propuneri pe de-a-ntregul utopice? Mulţi ar susţine că da. Totuşi dacă, aşa cum pare posibil, munca plătită va fi substanţial redusă sau restructurată în viitor, ele par realiste. Dacă munca plătită ar deveni mai puţin importantă în viaţa socială, oamenii ar putea urmări o mai mare varietate de ţeluri în schimb. Datorită acestui inconvenient, unele dintre ideile lui Illich nu sunt lipsite de sens. Educaţia nu ar mai fi doar un mod de formare timpurie, restrâns la instituţii specializate, ci ar deveni accesibilă oricui ar dori să profite de ea.

Ideile lui Illich au redevenit de actualitate în anii '90, o dată cu apariţia noilor tehnologii de comunicaţie. Unii cred că aşa-zisa magistrală informaţională va revoluţiona învăţământul – problemă pe care o vom discuta în continuare.

EDUCAȚIA ȘI REPRODUCȚIA CULTURALĂ

➲ Poate că modalitatea cea mai elocventă de conectare a unora dintre temele acestor trei perspective teoretice ne este oferită de conceptul de REPRODUCȚIE CULTURALĂ (Bourdieu, 1986; Bourdieu și Passeron, 1977). Reproducția culturală se referă la modurile în care școala, împreună cu alte instituții sociale, participă la perpetuarea inegalităților sociale și economice de-a lungul generațiilor. Conceptul ne atrage atenția asupra mijloacelor prin care, datorită planului de studii ascuns, școala influențează însușirea valorilor, a atitudinilor și obiceiurilor. Școala consfințește variațiile dintre valorile și opiniile deprinse de timpuriu în viață; atunci când copiii părăsesc școala, acestea au ca efect limitarea șanselor unora, facilitându-le totodată pe ale celorlalți.

Modurile de folosire a limbajului, identificate de către Bernstein, sunt fără îndoială legate de aceste mari diferențe culturale, care însoțesc diferențele de interese și gusturi. Copiii din mediile sărace, în special cei din grupurile minoritare, își formează moduri de exprimare și de comportament care intră adesea în contradicție cu cele dominante în școală. Așa cum subliniază Bowles și Gintis, școala impune copiilor reguli de disciplină, autoritatea profesorilor fiind orientată către învățarea școlară. Copiii din clasa muncitoare resimt mult mai puternic șocul cultural atunci când merg pentru prima dată la școală, decât cei provenind din familii privilegiate. Primii se află pur și simplu într-un mediu cultural străin. Nu numai că aceștia au mai puține șanse de a fi motivați către performanțele școlare superioare, dar vorbirea și comportamentul lor obișnuit, după cum demonstrează Bernstein, nu corespund cu cele ale profesorilor lor, chiar dacă depun eforturi pentru comunicare.

Copiii petrec multe ore la școală. Așa cum subliniază Illich, ei învață aici mult mai multe lucruri decât sunt conținute în lecțiile care li se predau de fapt. Copiii capătă de timpuriu noțiuni despre domeniul muncii, învățând că li se cere să fie punctuali și silitori în rezolvarea temelor cerute de către cei cu autoritate (Webb și Westergaard, 1991).

Willis: o analiză a reproducției culturale

O dezbatere apreciată asupra reproducției culturale este oferită de raportul unui studiu documentar realizat de către Paul Willis într-o școală din Birmingham (Willis, 1977). Întrebarea, pe care a lansat-o investigația sa, era cum are loc reproducția culturală – sau, așa cum se exprima el, „modul în care copiii din clasa muncitoare obțin slujbe de clasă muncitoare". Se consideră adesea că, în timpul școlarizării, copiii din mediile defavorizate sau din rândul minorităților ajung pur și simplu să considere că „nu sunt destul de deștepți" pentru a ajunge să obțină salarii mai mari sau locuri de muncă mai bune, atunci când vor începe să muncească. Cu alte cuvinte, experiența eșecului școlar îi pregătește să-și recunoască propriile limite intelectuale; după ce și-au acceptat „inferioritatea", ei se vor instala în ocupații cu perspective de carieră limitate.

Aşa cum subliniază Willis, această interpretare nu este conformă nicidecum cu realitatea vieţii şi a experienţei oamenilor. „Şcoala vieţii" a celor din cartierele sărace s-ar putea să nu aibă nici o legătură sau prea puţină, cu succesul şcolar dar implică o serie de priceperi subtile şi complexe, la fel ca orice pricepere intelectuală predată în şcoală. Prea puţini copii părăsesc şcoala gândind „Sunt atât de prost încât e corect şi mi se cuvine să car cutii într-o fabrică cât e ziua de lungă". Dar dacă copiii din medii defavorizate acceptă slujbe modeste fără să se simtă în viaţă nişte rataţi, înseamnă că la mijloc se mai află şi alţi factori.

Willis s-a concentrat asupra unui anumit grup de băieţi dintr-o şcoală, cu care a petrecut o mulţime de timp. Membrii găştii, care-şi spuneau „miştocarii", erau albi; şcoala cuprindea şi mulţi elevi de origine antileză sau asiatică. Willis a descoperit că miştocarii aveau o înţelegere precisă şi limpede a sistemului de autoritate al şcolii, dar foloseau acest lucru mai mult ca să-l combată decât pentru a coopera cu el. Ei vedeau şcoala ca pe un mediu străin, dar unul pe care-l puteau manipula în propriile lor scopuri. Le făcea o reală plăcere conflictul constant – menţinut la nivelul şicanelor mărunte – pe care le aveau cu profesorii lor. Căutau insistent punctele slabe ale autorităţii profesorilor lor şi punctele unde aceştia erau vulnerabili ca indivizi.

De exemplu, în clasă copiilor li se cerea să stea liniştiţi, să nu vorbească şi să fie atenţi la ceea ce fac. Dar „miştocarii" erau tot timpul în mişcare, cu excepţia momentelor când privirea profesorului se fixa fugitiv asupra unuia din ei; trăncăneau fără încetare sau făceau tot felul de remarci care îi situa pe punctul de a deveni adevăraţi obraznici, dar le puteau motiva dacă li se cereau explicaţii.

Willis descrie plastic toate acestea:

> „Miştocarii" sunt specializaţi în ranchiune subtile, care se opresc întotdeauna exact în pragul confruntării. Instalaţi în clasă, cât se poate mai în grup, scârţâie tot timpul scaunele, ţâţâie prost-crescut la cea mai simplă solicitare şi se fâţâie continuu, explorând fiecare posibilitate de a sta aşezat sau tolănit pe scaun. În timpul studiului individual, unii manifestă o sfidare făţişă prefăcându-se că vor să adoarmă cu capul pe bancă, alţii stau cu spatele la bănci holbându-se pe fereastră sau chiar privind în gol... Un zumzăit neîntrerupt pluteşte în aer, aşa cum mareea se revarsă inevitabil pe nisipul abia uscat şi peste tot vezi ochi daţi peste cap şi şuşotit exagerat de secrete conspirative... Pe coridoare îşi târşâie picioarele, se aude un „Neaţa" excesiv de prietenos sau se face brusc tăcere la apariţia directorului adjunct (profesorul cel mai în vârstă). Râsete derizorii sau demente izbucnesc, cu sau fără legătură cu cineva care tocmai a trecut. Este la fel de tentant să te opreşti, pe cât este să continui... Opoziţia faţă de şcoală este manifestată în principal prin străduania de a câştiga distanţare simbolică şi fizică faţă de instituţie şi de regulile ei şi de a-i respinge scopul major, acela de „a te pune la treabă". (Willis, 1977, pp. 12-13, 26).

„Miştocarii" făceau referire la copiii conformişti – cei care acceptau autoritatea profesorilor şi se preocupau de valorile şcolare – numindu-i tocilari. Tocilarii chiar *îi ascultau* pe profesori şi făceau ceea ce li se spunea. Tocilarii aveau ca scop continuarea studiilor şi să aibe tot mai mult succes, ca salariul şi slujbele confortabile

la absolvirea şcolii, faţă de miştocari. Dar conştiinţa lor despre complexitatea mediului şcolar, după părerea lui Willis, era în multe privinţe nu foarte profundă decât cea a miştocarilor. Ei acceptau totul fără să-şi pună întrebări.

Majoritatea elevilor se situau între „miştocari", pe de-o parte şi tocilari pe de alta, fiind mai puţin porniţi spre confruntări decât primul grup şi mai puţin constant conformişti decât celălalt. Dar stilurile şi modurile de opoziţie erau puternic influenţate de diviziunile etnice. Profesorii erau în majoritate albi, şi, chiar dacă manifestau o detaşare faţă de şcoală, miştocarii aveau mai multe în comun cu ei decât copiii negri. Unele grupuri de copii din familii antileze erau ostile faţă de şcoală într-un mod mult mai făţiş şi mai violent decât miştocarii. Aceştia erau ei înşişi rasişti declaraţi şi se distingeau categoric de găştile de negri.

Miştocarii recunoşteau că munca va semăna destul de mult activitatea şcolară, dar erau nerăbdători să o urmeze. Îşi imaginau că nu vor avea satisfacţii directe din partea mediului de lucru, dar erau nerăbdători să câştige singuri un salariu. Departe de a începe practicarea meseriilor pe care aveau să le urmeze – mecanici auto, curăţători de covoare, instalatori, zugravi sau decoratori – dintr-un sentiment de inferioritate, ei afişau o atitudine de superioritate arogantă faţă de muncă, aşa cum făcuseră şi faţă de şcoală. Se bucurau de statutul de adult care derivă din muncă, dar nu erau interesaţi „să facă o carieră". Aşa cum arată Willis, munca în mediile muncitoreşti implică adesea trăsături culturale similare cu cele create de miştocari în anticultura lor şcolară – spirit hâtru, isteţime şi capacitatea de a se eschiva de la cerinţele reprezentanţilor autorităţii, atunci când e necesar. Mult mai târziu, în decursul vieţii, ajung să-şi dea seama că sunt prinşi în capcana unei munci obositoare şi lipsite de satisfacţii. Atunci când au familii, e posibil să privească retrospectiv spre educaţie ca la singura scăpare, fără speranţă. Şi totuşi, dacă încearcă să transmită această viziune propriilor lor copii, este posibil ca aceştia să nu aibe mai mult succes decât au avut părinţii lor cu ei.

EDUCAŢIA ŞI INEGALITATEA

Dezvoltarea educaţiei a fost dintotdeauna legată îndeaproape de idealurile democraţiei. Reformatorii apreciază educaţia, desigur, formal, pentru ocaziile pe care le oferă indivizilor de a-şi cultiva capacităţile şi aptitudinile. Dar educaţia a fost în mod constant considerată şi ca un mijloc de egalizare. S-a susţinut că educaţia universală va contribui la reducerea disparităţilor de avere şi putere, formând tinerilor calităţi care să le permită să-şi găsească un loc apreciat în societate. În ce măsura aceasta s-a şi întâmplat? S-au efectuat multe cercetări sociologice pentru a răspunde la această întrebare. Rezultatele ei sunt clare: educaţia tinde să exprime şi să reafirme inegalităţile existente, în mult mai mare măsură decât încearcă să le schimbe.

Studiul lui Coleman asupra inegalităților din educație în SUA

Studiile desfăşurate în diferite ţări demonstrează că mediul social şi familial exercită influenţele cele mai importante asupra performanţelor şcolare, fiind apoi reflectate şi în nivelurile ulterioare ale veniturilor. Una dintre investigaţiile devenite clasice s-a desfăşurat în Statele Unite în anii '60. Legea Drepturilor Cetăţeneşti din 1964 cerea Comisarului Statelor Unite pentru Educaţie să dezvăluie inegalităţile educaţionale rezultate din diferenţele de provenienţă etnică, religie sau origine naţională. Sociologul James Coleman a fost numit director al programului de cercetare. Rezultatele au fost publicate în 1966, după încheierea uneia dintre cele mai cuprinzătoare investigaţii desfăşurate vreodată în sociologie.

Au fost colectate informaţii referitoare la mai mult de jumătate de milion de elevi, care au fost supuşi unor serii de teste relevante pentru capacităţile lor verbale şi non-verbale, precum şi pentru nivelul priceperilor de citit şi socotit. 60.000 de profesori au completat şi ei formulare cu date referitoare la 4.000 de şcoli. Rezultatele au oferit o amplă perspectivă asupra învăţământului din ţară, prilejuind unele concluzii surpinzătoare, cu un impact practic semnificativ asupra conceperii politicii educaţionale.

Raportul a descoperit că marea majoritate a copiilor se aflau în şcoli efectiv segregate între albi şi negri. În aproximativ 80% dintre şcolile frecventate de elevi albi, cei negri formau cel mult 10% din total. Albii şi americanii de origine asiatică obţineau punctaje mai bune la teste decât negrii sau alte minorităţi etnice. Coleman anticipase că studiul va arăta că şcolile de negri aveau cele mai slabe dotări, clasele cele mai numeroase şi clădirile cele mai dezafectate, faţă de cele predominant albe, dar rezultatele au arătat mult mai puţine diferenţe de acest tip decât anticipase.

El a concluzionat că resursele materiale asigurate de şcoli nu prezentau importanţă pentru performanţa şcolară; influenţa decisivă era aceea a mediilor din care proveneau copiii. După opinia lui Coleman, „inegalităţile impuse copiilor de către familia lor, cartierul şi tovărăşia dimprejur, sunt duse cu ei, devenind inegalităţile cu care se vor confrunta ca adulţi la sfârşitul şcolii" (Coleman şi colab., 1966, p.325). Existau totuşi şi unele dovezi că elevii din mediile defavorizate, care aveau prieteni apropiaţi în rândul celor bine situaţi, se numărau printre cei cu rezultate şcolare mai bune.

Raportul lui Coleman a influenţat dezbaterile publice referitoare la integrarea şcolară atât în Marea Britanie cât şi în SUA, întrucât sugera că, copiii din grupurile minoritare se vor descurca mai bine la şcoală dacă vor fi puşi laolaltă cu elevi din medii mai avute.

Cercetările ulterioare

Deşi cercetările ulterioare au confirmat unele dintre concluziile lui Coleman, alte aspecte ale lucrării sale au fost contestate. Cum studiul său se limitase la un singur moment în timp, nu putea surprinde schimbarea. Un alt studiu, întreprins de Michael Rutter la Londra, a urmărit dezvoltarea educaţională a unor grupuri de băieţi în decursul

mai multor ani. Copiii supuşi studiului au fost contactaţi pentru prima dată în 1970, pe când terminau şcoala primară, colectându-se informaţii despre mediul lor social şi performanţele şcolare. Studiul a fost repetat în 1974, pe când băieţii absolviseră a treia clasă gimnazială. În interiorul grupului, câteva şcoli au fost alese pentru un studiu intensiv: au fost intervievaţi elevi şi profesori şi s-au urmărit activităţile de la clasă.

Descoperirile indicau faptul că şcolile exercită într-adevăr o influenţă asupra evoluţiei şcolare a copiilor. Factorii pe care Rutter îi considera importanţi rămăseseră în mare parte neanalizaţi în investigaţia lui Coleman: ei includeau, de exemplu, calitatea interacţiunii profesor-elev, condiţiile de cooperare şi relaţiile de prietenie dintre profesori şi elevi, precum şi pregătirea unor cursuri bine organizate. Şcolile care asigurau un mediu de studiu superior nu erau totdeauna şi cele mai bine dotate din punct de vedere al resurselor materiale sau a clădirilor.

Rezultatele lui Rutter nu contrazic descoperirea că influenţele din interiorul şi din exteriorul şcolii sunt hotărâtoare în perpetuarea inegalităţilor sociale. Întrucât factorii indicaţi de Rutter sunt adesea potenţaţi în şcolile care se preocupă de elevii bine motivaţi şi care-şi sprijină şi profesorii, rezultatele lui ne ajută să înţelegem exact motivul pentru care învăţământul tinde să menţină inegalităţile. Există un cerc vicios în care elevii din familii relativ privilegiate frecventează o anumită şcoală, perpetuându-i calităţile; aceasta atrage profesorii buni, iar motivaţia se menţine. O şcoală frecventată cu precădere de copii din medii defavorizate va trebui să lupte mult mai din greu pentru a obţine rezultate similare. Cu toate acestea, concluziile lui Rutter sugerează că diferenţele de organizare şi atmosferă din şcoli pot contrabalansa influenţele exterioare asupra performanţelor şcolare. Îmbunătăţirea calităţii predării, climatul social al şcolii şi structura muncii şcolare pot ajuta copiii din mediile defavorizate să-şi îmbunătăţească performanţele. Într-adevăr, în cercetările sale ulterioare, Coleman a ajuns şi el la concluzii similare (Coleman, Hoffer şi Kilgore, 1981).

Lucrarea *Inequality*, publicată de Christopher Jencks în 1972, menţiona câteva dintre dovezile empirice acumulate până atunci referitoare la educaţie şi inegalitate, concentrându-se în special asupra cercetărilor din SUA (Jencks şi colab., 1972). Jencks reafirma descoperirea conform căreia reuşita educaţională şi ocupaţională sunt determinate în principal de mediul familial şi de factori extraşcolari şi că reformele educaţionale pot avea în sine doar efecte minore asupra inegalităţilor existente. Lucrarea lui Jencks a fost criticată din punct de vedere metodologic, dar concluziile ei generale rămân în continuare convingătoare (Oakes, 1985).

În prezent, există o cantitate mare de informaţie despre elementele inegalităţii în educaţie, în Marea Britanie. Cercetările efectuate de A.H. Halsey şi colegii săi în 1980 au propus diferite comparaţii între oportunităţile educaţionale accesibile băieţilor din clasa muncitoare şi cele disponibile pentru băieţii din „clasa serviciilor" (provenind din medii profesionale şi manageriale). În timpul perioadei postbelice, un băiat provenind din „clasa serviciilor" avea de zece ori mai multe şanse să se mai afle în şcoală la vârsta de 18 ani, decât unul din rândul muncitorilor şi de 11 ori mai multe şanse să meargă la universitate.

Departajarea

Practica **departajării** – împărțirea elevilor în grupuri care primesc o instrucție diferită pe baza unor presupuse similarități de priceperi sau reușită – este o trăsătură controversată a învățământului. În unele școli, elevii sunt departajați doar la anumite materii; în altele, la toate. Departajarea explică parțial de ce școlaritatea are un efect slab asupra inegalităților sociale existente. Plasarea într-o anumită categorie îl etichetează pe elev ca fiind capabil să învețe sau dimpotrivă. Așa cum am văzut în cazul etichetării și al devierii, odată puse, aceste etichete sunt greu de îndepărtat. Copiii din mediile mai privilegiate, unde munca școlară este încurajată, se pot afla mai târziu în categoriile superioare, unde în mare parte vor și rămâne.

Jeannie Oakes (1985) a studiat departajarea în 25 de licee cu clase de 10-12 ani de studiu din SUA, unde practica departajării este foarte comună. Școlile erau atât mari cât și mici și se aflau în mediul urban cât și în mediul rural. Ea s-a concentrat asupra diferențelor din *interiorul* școlilor. A descoperit că, deși mai multe școli susțineau că nu departajau copiii, practic toate aveau mecanisme pentru diferențierea lor în grupuri de nivel apropiat al priceperilor și rezultatelor, pentru a face predarea mai ușoară. Altfel spus, acele școli foloseau departajarea, dar nu aveau curajul să o numească. Chiar și acolo unde departajarea exista doar în acest mod informal, ea a constatat că se formau puternice etichetări – pricepere ridicată, reușită redusă, încet, mediu ș.a.m.d. Elevii individuali din aceste grupuri ajungeau să fie definiți de către profesori, de alți elevi și chiar să se autodefinească după aceste etichete. Un elev dintr-un grup „cu rezultate bune" era considerat o *persoană* cu rezultate bune – isteț și ager. Un elev dintr-un grup „cu rezultate slabe" ajungea să fie considerat ca fiind „încet", sub medie – sau altfel spus, un „tăntălău". Care este impactul departajării asupra elevilor din grupul „slab"? Un studiu ulterior efectuat de Oakes a constatat că acești elevi primeau o educație inferioară în ce privește calitatea cursurilor, a profesorilor și a manualelor de care dispuneau (Oakes 1990).

Motivul frecvent invocat pentru departajare este acela că elevii străluciți învață mai repede și mai eficient într-un grup în care și ceilalți sunt la fel de capabili și că elevii deștepti pot fi stopați dacă sunt plasați în grupuri mixte. Revizuind dovezile, Oakes a reușit să arate că aceste afirmații sunt discutabile. Rezultatele investigațiilor din cercetările ulterioare nu sunt întru totul constante dar majoritatea au conchis că elevii cei mai inteligenți nu învață mai mult sau mai repede, atunci când fac parte din grupuri de nivel egal. Dimpotrivă, elevii mediocri și slabi, învață mai puțin când sunt departajați.

În Marea Britanie, ca o consecință a introducerii planului de studiu național, din care un număr de materii, cum ar fi engleza sau matematica, trebuie studiate de către toți copiii de școală englezi și galezi, „mixarea" tinde să înlocuiască departajarea. Copiii sunt departajați de obicei doar pentru materii din trunchiul de bază al planului de studiu, dar studiază împreună alte materii, cum ar fi cele umaniste. Dacă este adevărat că departajarea are consecințele indicate de Oakes pentru Statele Unite,

departajarea nu ar evita totuşi efectele negative ale etichetării. La acele materii care contează cel mai mult – cele din trunchiul de bază al planului de studiu – copiii sunt tot etichetaţi ca fiind „buni" sau „slabi".

INTELIGENŢA ŞI INEGALITATEA

Discuţia a neglijat până în acest punct posibila importanţă a diferenţelor între calităţile moştenite. Să presupunem că variaţiile în reuşita şcolară, ca şi în privinţa poziţiei ocupaţionale ulterioare cât şi a venitului, ar reflecta direct inteligenţa care îi diferenţiază pe elevi. În asemenea împrejurări, s-ar putea susţine, că există în fapt, o egalitate de oportunităţi în sistemul şcolar, întrucât oamenii se regăsesc la un nivel echivalent cu potenţialul lor înnăscut.

Ce este inteligenţa?

Multă vreme psihologii au dezbătut existenţa în realitate a unei singure calităţi umane care poate fi numită **inteligenţă**, şi dacă da, în ce măsură se bazează ea pe diferenţe înnăscute. Inteligenţa este greu de definit, deoarece ea acoperă multe calităţi diferite, adeseori neînrudite. Am putea presupune, de exemplu, că „cea mai pură" formă de inteligenţă este capacitatea de a rezolva probleme matematice abstracte. Totuşi, persoane care reuşesc să rezolve asemenea probleme au uneori capacităţi scăzute în alte domenii, cum ar fi istoria sau arta. Întrucât conceptul s-a dovedit a fi atât de rezistent faţă de o definiţie acceptată, unii psihologi au propus (şi mulţi educatori au acceptat din lipsă de termen de comparaţie), că inteligenţa poate fi privită pur şi simplu ca fiind **„coeficientul de inteligenţă (QI)** măsurat prin teste". Insuficienţa acestei explicaţii este evidentă, deoarece definiţia inteligenţei ar deveni pe de-a-ntregul circulară.

Majoritatea testelor QI constau dintr-un amestec de probleme conceptuale şi de evaluare. Testele sunt construite în aşa fel încât scorul obişnuit să fie de 100 de puncte; cei care obţin un scor mai mic sunt în consecinţă etichetaţi ca având o inteligenţă „sub medie", iar cei care obţin scoruri superioare au o inteligenţă „peste medie". În ciuda diferenţelor fundamentale în măsurarea inteligenţei, testele QI sunt folosite des atât în studiile de cercetări, cât şi în şcoli şi în afaceri.

QI şi factorii genetici

Scorurile la testele **QI** sunt de fapt direct proporţionale cu performanţele şcolare (ceea ce nu este surprinzător, întrucât testele QI au fost instituite iniţial pentru a prevedea succesul la învăţătură). Ele sunt de aceea în strânsă corelaţie cu diferenţele sociale, economice sau etnice, fiind asociate cu variaţii ale nivelelor de reuşită educaţională. Elevii albi au rezultate mai bune, în medie, decât negrii sau membrii altor minorităţi defavorizate. Un articol publicat de Arthur Jensen în 1969 a provocat

o adevărată dispută datorită atribuirii diferențelor de QI dintre negri și albi în parte unor variații genetice (Jensen, 1967, 1979).

Mai recent, psihologul Richard J. Herrnstein și sociologul Charles Murray au redeschis dezbaterea despre QI și educație într-un mod contradictoriu. Ei susțin în cartea lor *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (1994) că dovezile acumulate care leagă QI-ul de moștenirea genetică au devenit în prezent copleșitoare. Diferențele de inteligență semnificative dintre diferitele grupuri rasiale și etnice, spun ei, trebuie să fie explicate cel puțin parțial prin intermediul eredității. Majoritatea dovezilor pe care le citează provin din studii întreprinse în Statele Unite. După Herrnstein și Murray, aceste dovezi arată că unele grupuri etnice au în medie un QI mai mare decât altele. Americanii de origine asiatică, în special americanii japonezi și chinezi, posedă în medie un QI mai ridicat decât albii, deși diferența nu e considerabilă. Dar QI-ul asiaticilor și al albilor este substanțial mai ridicat decât al negrilor. Rezumând concluziile a 156 de studii, Herrnstein și Murray descoperă o diferență medie de 16 puncte între QI-ul acestor două grupuri rasiale. Autorii susțin că aceste diferențe ale inteligenței moștenite au o contribuție importantă la diviziunile sociale din societatea americană. Cu cât un individ este mai deștept, cu atât este mai mare șansa sa de afirmare pe scara socială. Cei de la vârf se află acolo mai ales pentru că sunt mai inteligenți decât restul populației – de unde rezultă concluzia că, aceia care sunt la baza scării se află acolo pentru că, în medie, nu sunt la fel de inteligenți.

Criticii lui Herrnstein și Murray contestă că diferențele de QI dintre grupurile rasiale și etnice au o origine genetică. Ei susțin că acestea derivă din diferențele sociale și culturale. Testele QI, arată ei, pun probleme – referitoare la raționarea abstractă, de exemplu – mai probabil a fi făcut parte din experiența albilor mai avuți decât din cea a minorităților negre sau etnice. Scorurile la testele QI pot fi influențate și de factori care nu au nimic de-a face cu calitățile care se presupune că sunt măsurate, cum ar fi dacă testarea este resimțită ca fiind stresantă. Cercetările au demonstrat că afro-americanii au rezultate QI cu șase puncte mai mici atunci când persoana care efectuează testarea este albă decât când aceasta este neagră (Kamin 1977).

Rezultatul mediu QI scăzut al afro-americanilor din Statele Unite este remarcabil asemănător cu cel al altor minorități etnice din alte țări – cum sunt „paria" din India (care se află pe ultima treaptă a sistemului de caste), *maori* din Noua Zeelandă și *burakumin* din Japonia. Copiii din aceste grupuri obțin în medie 10-15 puncte mai puțin față de QI-ul copiilor din majoritatea etnică. *Burakumin* – descendenții celor care, în secolul XVIII, ca urmare a războaielor locale, au fost deposedați de pământurile lor, devenind proscrișii și hoinari – sunt un exemplu deosebit de interesant. Ei nu prezintă deosebiri fizice de ceilalți japonezi, deși au suferit de pe urma prejudecăților și a discriminării timp de secole. În acest caz, diferența dintre rezultatele medii ale QI nu poate proveni din variații genetice, întrucât nu există diferențe genetice între ei și majoritatea populației; cu toate acestea, diferența de QI este la fel de precis

stabilită ca şi cea dintre negri şi albi. Copiii *burakumin* din America, acolo unde sunt tratați ca orice japonez, rezolvă testele QI la fel de bine ca şi ceilalți japonezi. Astfel de observații sugerează convingător faptul că variațiile de QI dintre afro-americani şi albi în Statele Unite sunt un rezultat al diferențelor sociale şi culturale. Această concluzie este susținută şi de un studiu comparativ desfăşurat asupra a 14 țări (printre care şi Statele Unite), care demonstrează că scorurile QI medii au crescut substanțial în ultima jumătate de secol pentru întreaga populație în general (Coleman, 1987). Testele QI sunt reactualizate cu regularitate. Atunci când sunt date versiuni vechi şi noi ale testului aceluiaşi grup de oameni, ei obțin de fiecare dată rezultate mai bune la testele vechi. Copiii din zilele noastre care au rezolvat teste QI din anii '30, au depăşit grupurile din 1930 în medie cu 15 puncte – adică exact diferența care separă în prezent negrii de albi. Copiii de azi nu sunt genetic superiori ca inteligență față de părinții şi bunicii lor; schimbarea provine probabil din progres şi a avantajelor sociale. Prăpastia obişnuită existentă între albi şi afro-americani este cel puțin la fel de mare ca şi cea dintre generații, fiind suficientă pentru a explica variațiile de rezultate QI. Deşi variațiile genetice dintre indivizi pot influența rezultatele la testele QI, rămâne totuşi improbabil şi nedemonstrat faptul că, unele rase sunt în medie mai inteligente decât altele.

The Bell Curve Wars

În *The Bell Curve Wars* (Fraser, 1995), câțiva oameni de ştiință de renume s-au întâlnit pentru a examina ideile lui Herrnstein şi Murray. Editorul volumului descrie *The Bell Curve* drept „cea mai incendiară lucrare sociologică apărută în ultimii zece ani sau chiar mai mult". Afirmațiile susținute în lucrare „au determinat instantaneu valuri de scrisori către editor în toate revistele şi ziarele importante, fără a mai menționa comentariile transmise în programe radio şi în show-urile de televiziune" (p. 3).

După Stephen Jay Gould, unul dintre autorii volumului *The Bell Curve Wars*, Herrnstein şi Murray se înşală în patru puncte esențiale. El neagă afirmațiile cum că inteligența ar putea fi descrisă printr-o simplă cifră de QI; că oamenii pot fi clasați corect de-a lungul unei scale unice a inteligenței; că inteligența derivă mai ales din moştenirea genetică; şi că nu poate fi modificată. El arată că fiecare dintre aceste presupuneri poate fi pusă sub semnul întrebării.

Howard Gardner, un alt cosemnatar, susține că un secol de cercetări a desființat noțiunea de „inteligență" în calitate de categorie generală. Există doar „inteligențe multiple" – practică, muzicală, spațială, matematică etc. Alți autori din *The Bell Curve Wars* susțin că nu există o relație sistematică între rezultatele QI şi performanțele profesionale ulterioare. Reacția lor comună se îndreaptă împotriva „pseudoştiinței rasiste".

Gould conchide: „Trebuie să combatem doctrina din *The Bell Curve* atât pentru că este falsă cât şi pentru că, dacă ar fi pusă în practică, ar îndepărta orice posibilitate de cultivare firească a inteligenței tuturor. Desigur, nu putem fi toți savanți în construirea de rachete sau neurochirurgi, dar cei care nu sunt ar putea deveni cântăreți rock sau sportivi de performanță (şi câştiga astfel mult mai mult prestigiu social şi salariu prin aceasta)..." (Gould, 1995, p. 22).

Inteligența emoțională și interpersonală

În cartea sa cu același nume *(Inteligența emoțională și interpersonală)*, Daniel Goleman (1996) susținea că **inteligența emoțională** ar fi cel puțin la fel de importantă ca și QI în determinarea traiectoriei vieții noastre. Inteligența emoțională se referă la modul în care oamenii își folosesc emoțiile – capacitatea de a se automotiva, de a avea autocontrol, entuziasm și tenacitate. Acestea nu sunt nicidecum moștenite și cu cât pot fi inculcate mai mult copiilor, cu atât le vor oferi acestora mai multe șanse de a-și folosi capacitățile intelectuale.

După părerea lui Goleman, „și cei mai dotați dintre noi pot cădea într-o mulțime de pasiuni nestăpânite și impulsuri greșite; oamenii cu un QI ridicat pot fi total nepricepuți în evaluarea propriilor lor vieți" (p. 34). Acesta este unul dintre motivele pentru care măsurătorile inteligenței obișnuite nu se corelează foarte bine cu realizările ulterioare.

Astfel, un studiu de cercetare a urmărit 95 de studenți de la Harvard, care au absolvit în anii '40. La vârsta maturității, cei care avuseseră cele mai înalte rezultate la testele QI în timpul colegiului erau doar cu puțin mai realizați decât cei cu rezultate joase, în ceea ce privește cariera. O altă cercetare s-a oprit asupra celuilalt capăt al scalei QI. Au fost studiați 450 de băieți, dintre care două treimi din familii sărace și toți provenind dintr-un cartier sărac de lângă Harvard. O treime din grup aveau un QI sub 90. Din nou, nivelul QI a avut doar o slabă legătură cu carierele lor ulterioare. De exemplu, 7% dintre bărbații cu QI sub 80 erau șomeri, dar tot 7% erau șomeri și dintre cei cu un QI de peste 100. Calitățile formate în copilărie, cum ar fi stăpânirea emoțiilor și capacitatea de a se înțelege cu ceilalți ofereau o mai bună predicție. Așa cum se exprima Gardner:

> Inteligența *interpersonală* este capacitatea de a-i înțelege pe ceilalți: ce îi motivează, cum muncesc, cum să cooperezi cu ei. Este foarte probabil că vânzătorii de succes, politicienii, profesorii, medicii și liderii spirituali sunt indivizi cu un înalt grad de inteligență interpersonală. Inteligența *intra*personală ... este capacitatea de a-și forma un model precis, veridic, despre sine și de a putea folosi acel model pentru a acționa eficient în viață. (Gardner, 1993, p. 9)

Trebuie să ne revizuim ideile despre inteligență pentru a include diversitatea factorilor care determină succesul în viață. Ceva asemănător se poate spune și despre educația în sine. Așa cum s-a subliniat la începutul capitolului, educația este o noțiune mai largă cuprinzătoare cea de învățământ. Noile dezvoltări tehnologice, în special cele asociate cu tehnologiile informaționale, ne pot determina să reconsiderăm în viitor modul în care vedem procesele educaționale.

VIITORUL EDUCAȚIEI

Educația și noile tehnologii de comunicare

Răspândirea tehnologiei informaționale pare menită să influențeze educația într-o serie de moduri diferite, dintre care unele ar putea fi fundamentale. Noile tehnologii

afectează natura muncii, înlocuind unele dintre tipurile de muncă umană cu maşini. Elanul brusc al schimbării tehnologice creează o mai rapidă răsturnare a ocupaţiilor decât s-a întâmplat vreodată. Educaţia nu mai poate fi privită ca o treaptă pregătitoare, înainte ca individul să înceapă să muncească. Pe măsură ce tehnologia se schimbă, în mod necesar se schimbă priceperile, şi chiar dacă educaţia este privită dintr-un punct de vedere pur vocaţional – ca asigurând priceperile folositoare muncii – majoritatea observatorilor sunt de acord că în viitor va fi nevoie de o educaţie continuă de-a lungul întregii vieţi.

Una dintre sugestii, în Marea Britanie, este aceea că, de exemplu, ar trebui înfiinţată o „bancă de învăţătură", la care indivizii să poată recurge în orice moment al vieţii lor. Cei care ar investi în această bancă ar putea fi oamenii înşişi, statul sau patronii lor. Banii ar putea fi retraşi mai târziu, cu dobânzi generoase sub forma unor credite educaţionale, care ar permite reciclarea, în scopul obţinerii de priceperi tehnice sau profesionale noi.

Deocamdată nimeni nu ştie cu precizie care vor fi efectele noilor tehnologii ale informaţiei şi comunicaţiilor. Unii sugerează că ele vor distruge mult mai multe locuri de muncă decât se presupune că vor crea. Aceştia vorbesc despre „sfârşitul muncii" (pentru continuarea discuţiei despre „declinul importanţei muncii", vezi cap. 12). Dacă nu va mai exista suficientă muncă plătită disponibilă, implicaţiile acestui fapt pentru societatea modernă vor fi profunde. Mulţi oameni, dintre care un număr tot mai mare de femei, îşi definesc viaţa mai ales în funcţie de munca pe care o prestează, iar aceasta este esenţială pentru sentimentul de autorespect.

Dacă s-ar întâmpla ca societăţile să devină din ce în ce mai „nelucrative", aceste atitudini vor părea din ce în ce mai arhaice – iar sentimentele de disperare şi inutilitate pe care le creează şomajul, deja existente, se vor înrăutăţi. Educaţia aici trebuie să-şi joace rolul. Dar nu ar putea fi vorba despre educaţie în sensul restrâns al pregătirii şi reciclării. Ar trebui să fie o educaţie legată de marile valori umane. Educaţia ar fi atât un mijloc cât şi un scop al dezvoltării unei auto-educaţii complete şi autonome, în serviciul autoafirmării şi al autoînţelegerii. Nu este nimic utopic în această idee, care corespunde idealurilor umane ale educaţiei, formulate de către filosofii educaţiei. Un exemplu deja existent este **universitatea vârstei a treia**.

„Vârsta a treia" este vârsta pensionării oamenilor, care au renunţat la munca plătită. Uneori pensionarea este la fel de greu de suportat ca şi şomajul – căci asta şi reprezintă de fapt. Universitatea vârstei a treia oferă persoanelor în vârstă, ocazia de a se educa aşa cum doresc, dezvoltându-şi orice preocupare dorită.

Dacă viteza tehnologiei informaţionale este cât se poate de relevantă în asemenea probleme, ea are totodată efecte directe asupra naturii procesului educaţional în sine şi asupra acestuia ne vom concentra în încheierea acestui capitol.

Tehnologiile educaţionale

Dezvoltarea educaţiei, în sensul ei modern a fost legată de un număr de alte transformări majore care au avut loc în secolul XIX. Una dintre acestea a fost

dezvoltarea şcolii. S-ar putea crede că exista o cerere de educaţie şi că şcolile şi universităţile au fost înfiinţate pentru a o satisface. Dar nu aşa au stat lucrurile. Şcolile au apărut, după cum a arătat Michel Foucault, ca parte a aparatului administrativ al statului. „Planul de studiu ascuns" se referea la disciplină şi la controlul asupra copiilor.

O a doua influenţă a fost dezvoltarea tiparului şi instalarea „culturii cărţii". Distribuţia de masă a cărţilor, ziarelor şi a altor media tipărite a fost o trăsătură distinctivă a dezvoltării societăţii industrializate, la fel ca maşinile şi fabricile. Educaţia s-a dezvoltat pentru a asigura priceperile de a scrie, citi şi socoti, care confereau accesul la lumea mediilor tipărite. Nimic nu este mai caracteristic şcolii decât cartea şcolară sau manualul şcolar.

În opinia multora, toate acestea sunt menite să se schimbe o dată cu folosirea crescândă a computerelor şi a tehnologiilor multimedia în educaţie. S-a susţinut că „aproximativ 70-80% din experimentele de telecomuncaţii care au loc în tehnologiile multimedia în curs de apariţie în lumea întreagă implică educaţia sau cel puţin au o componentă educaţională" (citat în Kenway şi colab., 1995). Vor înlocui oare, computerul, CD-ROM-ul şi înregistrarea video, tot mai mult cartea şcolară? Şi vor mai exista şcolile într-o formă cât de cât asemănătoare cu cea de astăzi atunci când copiii îşi vor deschide computerul ca să înveţe, mai curând decât să stea în bancă, ascultându-l pe profesor?

© Tony Reeve şi Steve Way în ziarul *Independent*.

Se spune că noile tehnologii nu doar că vor îmbogăţi planul de studii existent, ci îl vor submina şi transforma. Căci tinerii de azi deja cresc într-o societate dependentă de media şi de informaţie şi sunt mult mai familiari cu tehnologiile ei decât majoritatea adulţilor – inclusiv profesorii lor. Aceasta este generaţia Nintendo, despre care vorbeam în capitolul 14. Unii vorbesc despre o „revoluţie a clasei": apariţia „realităţii virtuale desk-top" şi sală de clasă fără pereţi.

Pare neîndoielnic faptul că tehnologiile multimedia îşi vor croi calea directă către educaţie. Partidele politice şi-au oferit sprijinul pentru aceasta în Marea Britanie, la fel ca pretutindeni. Dar una dintre principalele forţe determinante sunt afacerile: şcolile, ca şi familiile, sunt ţintele marilor companii media. Piaţa computerelor individuale din SUA, de exemplu, părea să fi atins punctul de saturaţie înainte de comercializarea noilor forme de software educaţional, care i-a dat un nou avânt. Companiile plănuiesc de asemenea, să folosească Internet-ul pentru a comercializa programe educaţionale noi:

> Având ca ţintă populaţia activă adultă, Jones International Ltd. va stabili un „colegiu de afaceri în ciberspaţiu", care va oferi o diplomă de absolvire în comunicaţii comerciale prin Internet, televiziune prin cablu şi satelit şi video-casete. Taxa anuală de şcolarizare pentru Colegiul Universitar Internaţional va porni de la 12.280 $ USA iar forma va fi similară cu cea a Universităţii de extindere mentală Jones, unde studenţii comunică cu profesorii şi cu colegii lor prin e-mail şi îşi prezintă lucrările în mod electronic. „Universităţile joacă rolul principal în educaţie, dar există milioane de potenţiali studenţi, însetaţi de cunoştinţe la care nu au acces", spune directorul Glenn R. Jones (Kenway şi colab., 1995, p.18).

La fel ca în multe alte domenii ale vieţii sociale contemporane, pieţele şi tehnologiile informaţionale exercită influenţe majore asupra schimbării educaţionale. Reformele sistemului şcolar britanic introduse de guvernele conservatoare, de exemplu, au fost influenţate de presiunile financiare restrictive ale globalizării. Comercializarea şi marketizarea educaţiei reflectă de asemenea, astfel de presiuni. Şcolile sunt în curs de „retehnologizare", cam în acelaşi mod ca şi corporaţiile de afaceri.

Mulţi dintre partenerii care vor pătrunde în domeniul educaţiei vor fi probabil organizaţii, ale căror relaţii cu învăţământul erau înainte marginale sau inexistente. Printre acestea se numără companii de transmisiuni prin cablu, firme de software, grupuri de telecomunicaţii, producători de filme şi furnizori de echipamente. Acestea nu-şi vor limita influenţa doar la şcoli şi universităţi. Deja ele formează o parte din ceea ce se numeşte „edu-tainment" – un fel de industrie paralelă a educaţiei, legată de industria de software în general, de muzee, rezervaţii ştiinţifice şi zone memoriale.

Este deocamdată o întrebare deschisă dacă noile tehnologii vor avea implicaţiile radicale asupra educaţiei pe care le preconizează unii. Criticii au arătat că, chiar dacă au consecinţe majore, acestea pot avea ca efect adâncirea inegalităţilor educaţionale. **Sărăcia informaţională** s-ar putea adăuga lipsurilor materiale care au de obicei un efect atât de important asupra învăţământului. Momentan, **sala de clasă fără pereţi** pare destul de îndepărtată. Între timp, multe şcoli şi universităţi suferă de lipsă de fonduri şi de ignoranţă din partea celorlalţi.

REZUMAT

1. Educația, în forma ei modernă, implicând instrucția elevilor într-un cadru școlar special construit, a apărut o dată cu răspândirea materialelor tipărite și a nivelelor mai ridicate de alfabetizare. Cunoștințele puteau fi reținute, reproduse și consumate de mai mulți oameni și în mai multe locuri. O dată cu industrializarea, munca a devenit tot mai specializată, iar cunoștințele au început să fie acumulate în moduri mai curând abstracte decât practice – priceperea de a citi, de a scrie și a socoti.
2. Expansiunea educației în secolul XX a fost strâns legată de perceperea nevoii de a dispune de o forță de muncă alfabetizată și disciplinată. Deși reformatorii au conceput folosirea educației tuturor ca un mijloc de a reduce inegalitățile, impactul ei în acest sens este foarte limitat. Educația tinde să exprime și să reafirme inegalitățile inexistente în mai mare măsură decât acționează pentru a le schimba.
3. Ca urmare a Legii Educației din 1944, toți copiii au avut acces la învățământul gimnazial gratuit în Marea Britanie, iar vârsta de absolvire a școlii s-a ridicat la 15 ani. Totuși, școlile „publice" cu taxă au continuat să ocupe un loc privilegiat și să joace un rol esențial în societate. Educația secundară de stat s-a împărțit între școlile elementare, școli secundare și un număr limitat de școli tehnice. Examenul „11+" a devenit modalitatea de a separa elevii din diferitele tipuri de școli de stat după capacitatea fiecăruia.
4. În anii '60 a fost introdus sistemul de educație gimnazială generală. Examenul „11+" a fost desființat, o dată cu majoritatea gimnaziilor teoretice și a celor profesionale. În ultimii ani, sistemul de învățământ general a suferit numeroase contestații. Criticii săi consideră că școlile din acest sistem nu au atins standardele educaționale la care sperau inițiatorii lor.
5. Organizarea și predarea în școli au tins să susțină inegalitățile de gen. Regulile care impun o anumită ținută pentru fete și băieți încurajează tipizarea sexuală, la fel ca și textele care conțin imagini stabilite după genuri. Dovezile demonstrează că profesorii tratează diferit fetele și băieții și că anumite materii sunt considerate a fi mai potrivite pentru fete decât pentru băieți și invers. În învățământul superior există deocamdată mai puține femei în rândurile studenților și profesorilor, iar această situație nu pare să se schimbe, dacă nu se vor schimba și ceilalți factori.
6. Diferitele teorii sociologice au avut un anumit impact asupra interpretării educației și a învățământului. Conform teoriei lui Bernstein, copiii care au asimilat coduri elaborate de vorbire sunt mai capabili să răspundă cerințelor educației școlare formale decât cei limitați la coduri restrictive. Testele de inteligență, cum ar fi testele QI, se bazează pe concepția standardizată despre capacitățile și priceperile „folositoare"; ele au o determinare strict culturală, fiind de aceea limitate în aplicare.

❼ Planul de studii formal este doar o parte dintr-un proces general de reproducție culturală, influențat de multe aspecte informale ale învățării, educației și cadrului școlar. „Planul de studii ascuns" joacă un rol important în reproducția culturală.

❽ Deoarece inteligența este greu de definit, au existat numeroase controverse în legătură cu acest subiect. Unii susțin că genele sunt cele care determină QI-ul fiecăruia; alții cred că este determinată de influențele sociale. Dovezile par să îndrepte atenția în favoarea celor care susțin influențele sociale și culturale. O controversă serioasă despre QI s-a iscat ca urmare a apariției cărții *The Bell Curve*. În carte se susține că rasele diferă și după nivelul mediu al inteligenței moștenite. Criticii resping în totalitate această teză.

❾ David Goleman a susținut importanța inteligenței emoționale, care se referă la modul în care își stăpânesc oamenii emoțiile și la capacitatea lor de a se înțelege cu ceilalți. El sugerează că inteligența emoțională ar putea fi cel puțin la fel de importantă ca și QI-ul în determinarea gradului de succes pe care indivizii îl vor obține în activitatea lor.

❿ Educația și învățământul pot fi substanțial modificate de impactul tehnologiilor informaționale – computerele și multimedia. E posibil ca școala însăși să devină mai puțin importantă, deoarece elevii vor putea învăța prin intermediul terminalelor de computer de acasă.

LECTURI SUPLIMENTARE

Andy Green, *Education and State Information* (London, MacMillan 1990). O analiză a formării sistemelor naționale de educație din Marea Britanie, Franța și Statele Unite.

Mark Holmes, *Educational Policy for the Pluralist Democracy: The Common School, Choice and Diversity* (Washington D.C., Falmer Press, 1992). Oferă o analiză a aspectelor sociale și politice ale educației.

Sheila Riddell, *Gender and the Politics of the Curriculum* (London, Routledge, 1992). Folosește studii de caz din două școli gimnaziale pentru a analiza interrelațiile dintre planul de studii și identitatea de gen.

TERMENI IMPORTANȚI

- *alfabetism*
- *sistem educațional*
- *învățământ superior*
- *cod restrictiv*
- *cod elaborat*
- *plan de studii ascuns*
- *departajare*
- *inteligență*
- *QI*
- *inteligență emoțională*
- *universitate pentru vârsta a treia*
- *sală de clasă fără pereți*
- *sărăcie informațională*

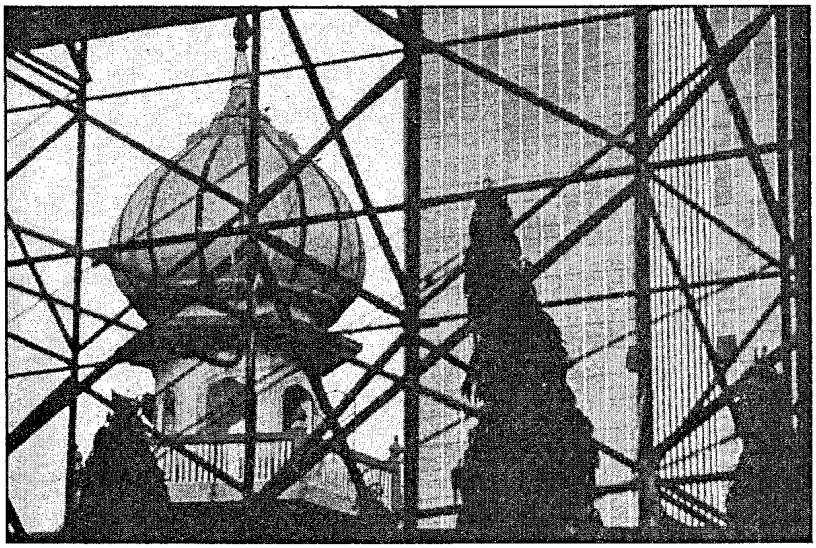

16. RELIGIA

CONCEPTE DE BAZĂ

DEFINIREA RELIGIEI
Ce nu este religia • Ce este religia

TIPURI DE RELIGII
Totemism şi animism • Iudaism, creştinism şi islamism • Religiile din Extremul Orient

TEORII DESPRE RELIGIE
Marx şi religia • Durkheim şi ritualul religios • Previziunile lui Durkheim legate de schimbarea religioasă
• Weber şi religiile lumii
• Evaluare

TIPURI DE ORGANIZAŢII RELIGIOASE
Weber şi Troeltsch: biserici şi secte
• Becker: confesiuni şi culte
• Evaluare

GENUL ŞI RELIGIA
Imagini religioase • Femeile în organizaţiile religioase

MIŞCĂRILE MILENARISTE
Adepţii lui Ioachim • Dansul spiritelor
• Natura mişcărilor milenariste

EVOLUŢII ACTUALE ÎN RELIGIE: REVOLUŢIA ISLAMICĂ
Dezvoltarea credinţei islamice
• Islamismul şi Occidentul • Răspândirea mişcării de renaştere islamismică
• O confruntare între civilizaţii?

RELIGIA ÎN MAREA BRITANIE

RELIGIA ÎN STATELE UNITE
Diversitatea religiei • Fundamentalismul creştin • „Biserica electronică"

CONCLUZII: RELIGIA, LAICIZAREA ŞI SCHIMBAREA SOCIALĂ

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• religie • ritual • laicizare

La lumina zilei şi în întunericul nopţii, Domnul nu te-a părăsit şi nu te-a renegat. Viaţa de apoi e mai plină de recompense decât cea de-acum. Vei fi răsplătit prin ceea ce Domnul îţi va da. Nu te-a găsit El oare singur pe lume şi ţi-a dat un adăpost? Nu ţi-a descoperit El oare greşelile şi te-a îndreptat spre calea cea dreaptă? Nu te-a găsit El oare sărac şi te-a îmbogăţit? De aceea nu face rău celui orfan şi nu alunga pe cel sărman.
Ci laudă bunătatea Domnului tău.

Acest pasaj din Scriptură ne oferă o perspectivă edificatoare asupra influenţei pe care o exercită religia asupra vieţii oamenilor, de mii de ani încoace. Dumnezeu se îngrijeşte de fiecare dintre noi, afirmă Scriptura, înconjurându-ne cu dragoste şi mângâiere, hrană şi adăpost. Urmându-l pe Dumnezeu şi crezând în sfinţenia Sa, ne asigurăm răsplata pentru viaţa de apoi.

Nu toate religiile, aşa cum vom vedea mai departe în acest capitol, împărtăşesc aceleaşi credinţe, dar într-o formă sau alta, religia se găseşte în toate societăţile umane cunoscute. Primele societăţi consemnate, despre care deţinem dovezi doar prin intermediul rămăşiţelor arheologice, prezintă semne clare ale simbolurilor şi ceremonialurilor religioase. În decursul istoriei ulterioare, RELIGIA a continuat să fie o latură centrală a existenţei umane, influenţând felul în care percepem şi reacţionăm faţă de mediul în care trăim.

Capitolul din Scriptură de mai sus prezintă religia ca fiind o sursă de consolare şi ajutor. Dar religia a constituit adesea cauza unor puternice lupte şi conflicte sociale. Să ne oprim asupra sfaturilor şi a implicaţiilor sentimentale conţinute în următoarea aserţiune din scripturi:

Fie ca dragostea pentru fraţii noştri să semene căldura afecţiunii reciproce. Daţi-i aproapelui vostru loc de cinste.
Cu neostoită energie şi ardoare a spiritului slujiţi-l pe Domnul.
Speranţa să vă păstreze veselia; la necaz nu daţi înapoi; nu încetaţi să vă rugaţi.
Aduceţi-vă obolul la nevoile robilor lui Dumnezeu şi fiţi primitori.
Rugaţi-vă pentru mântuirea celor ce vă nedreptăţesc şi nu-i blestemaţi – binecuvântări şi nu blesteme...
Pe cât stă în putinţa voastră, trăiţi în pace cu toată lumea.

Ca şi în primul text, aceste cuvinte transmit un sentiment de dragoste universală şi de bunătate a lui Dumnezeu. E greu de imaginat că acei credincioşi care au urmat învăţăturile primei dintre aceste Scripturi nu ar simpatiza cu sentimentele din cea de-a doua. Totuşi, secole de-a rândul, aceste două grupuri de credincioşi au ajuns adesea

la conflicte sângeroase. În realitate, primul citat este din Coran, cartea sfântă a Islamului. Al doilea provine din Noul Testament al Bibliei creştine. Islamismul şi creştinismul se suprapun la origini şi recunosc mulţi profeţi comuni. Dar fiecare îl respinge pe Dumnezeul celuilalt şi îi priveşte pe cei care urmează cealaltă religie – sau orice altă religie – ca pe proscrişi.

Între secolele XI şi XIII, armatele europene au invadat unele părţi din Orientul Mijlociu cu scopul de a recâştiga pentru creştinism Pământul Sfânt de la musulmani (urmaşii Islamului). Aceste războaie, pe care creştinii le-au numit „cruciade", au fost dintre cele mai sângeroase care s-au purtat vreodată, cu toate că ele au fost purtate în numele lui Dumnezeu şi al lui Allah. Mii de oameni au fost măcelăriţi, iar armatele creştine şi islamice au comis atrocităţi în aceeaşi măsură în decursul a 200 de ani. Europenii au cucerit suprafeţe mari de pământ şi oraşe importante, printre care Ierusalimul, în timpul primei cruciade, iar după terminarea celei de-a noua, în 1272, musulmanii au recâştigat toată Ţara Sfântă.

Sfântul Bernard, abate într-o mare mânăstire din Clairvaux, în Franţa, a fost unul dintre cei mai fervenţi susţinători ai cruciadelor. „Binecuvântaţi să fie martirii care mor în luptă!", scria el. „Bucură-te, viteazule învingător, dacă trăieşti şi cucereşti în numele Domnului, bucură-te şi simte-te glorios dacă vei muri şi I te Vei alătura!" (Koenigsburger, 1987).

Cum de poate avea religia un impact atât de puternic asupra vieţii oamenilor, încât să fie pregătiţi să se sacrifice necondiţionat pentru idealurile ei? De ce a fost religia o trăsătură atât de persistentă a societăţilor omeneşti? În ce condiţii uneşte religia comunităţile şi în ce condiţii le divide? Acestea sunt câteva întrebări la care vom încerca să răspundem în acest capitol. Pentru aceasta, va trebui să aflăm mai întâi ce este religia de fapt şi să ne oprim asupra câtorva dintre formele pe care le îmbracă credinţele şi practicile religioase. Vom lua de asemenea, în considerare principalele teorii ale religiei şi vom analiza diferite tipuri de organizaţii religioase care pot fi distinse. În final ne vom ocupa de destinul religiei în lumea modernă; deoarece mulţi observatori au constatat că, o dată cu dezvoltarea ştiinţei şi a industriei moderne, religia nu mai este azi o forţă la fel de primordială în viaţa socială decât era mai înaintea epocii moderne.

Studiul religiei este o întreprindere captivantă, care solicită în mod special imaginaţia sociologică. Analizând practicile religioase, va trebui să ţinem seama de numeroase şi diferite credinţe şi ritualuri, ce se găsesc în variatele culturi umane. Putem lua în considerare idealurile umane care inspiră credincioşilor convingeri profunde, privindu-le totodată cu detaşare. Trebuie să confruntăm ideile care caută eternul, recunoscând în acelaşi timp că grupările religioase promovează şi ţeluri pământene – cum ar fi dobândirea de bunuri sau mărirea adepţilor. E necesar să recunoaştem diversitatea credinţelor religioase şi a modurilor de conduită, dar şi să pătrundem în sfera religiei ca fenomen de masă.

DEFINIREA RELIGIEI

Diversitatea credințelor și a organizațiilor religioase este atât de imensă astfel încât oamenii de știință au întâmpinat mari dificultăți pentru a ajunge la o definiție unanim acceptată a religiei. În Occident, majoritatea oamenilor identifică religia cu creștinismul – credința în Ființa Supremă, care ne poruncește să ne comportăm într-o manieră morală și ne promite viața de apoi. Dar cu siguranță nu putem defini religia în general, în acești termeni. Aceste credințe, ca și multe alte aspecte ale creștinismului, lipsesc din majoritatea religiilor lumii.

Ce nu este religia

Pentru a depăși capcanele gândirii religioase influențate de cultură, cel mai bine probabil, este să începem prin a spune ce ***nu*** este religia, considerată în termeni generali. În primul rând, religia nu trebuie identificată cu **monoteismul** (credința într-un singur zeu). Majoritatea religiilor se referă la mai multe zeități. Chiar și în unele versiuni ale creștinismului, există mai multe figuri considerate sacre: Dumnezeu, Iisus, Fecioara Maria, Sfântul Duh, îngerii și sfinții. În unele religii zeii nu există.

În al doilea rând, religia nu trebuie identificată cu *prescripțiile morale* care reglementează comportamentul credincioșilor – cum ar fi poruncile pe care Moise se presupune că le-a primit de la Dumnezeu. Ideea că zeii se interesează de felul în care ne comportăm pe acest pământ este străină multor religii. Pentru grecii antici, de exemplu, zeii erau total indiferenți față de activitățile oamenilor.

În al treilea rând, religia nu se preocupă cu precădere *să explice de ce lumea a ajuns să fie așa cum arată acum*. În creștinism, mitul lui Adam și al Evei semnifică originea existenței omului, iar multe religii au *mituri ale originii* de acest fel; dar în egală măsură în altele lipsesc.

În al patrulea rând, religia nu poate fi identificată cu *supranaturalul*, implicând intrinsec credința într-un univers „de dincolo de simțuri". Confucianismul, de exemplu, se preocupă de acceptarea armoniei naturale a lumii, nu de descoperirea de adevăruri ascunse „dincolo" de ea.

Ce este religia

➲ Caracteristicile pe care toate religiile par să le împărtășească sunt următoarele. Religiile implică un set de *simboluri* care invocă sentimente de *respect* sau de *groază* și sunt legate de RITUALURI sau ceremonialuri (cum ar fi serviciul religios) la care ia parte comunitatea de credincioși. Fiecare dintre aceste elemente are nevoie de o oarecare elaborare. Dacă credințele unei religii implică zei, există practic totdeauna ființe sau obiecte care inspiră sentimente de groază sau uimire. În unele religii, de exemplu, oamenii cred și se înclină în fața unei „forțe divine", mai curând decât în fața unor zei personificați. În alte religii, există figuri care nu sunt zei, dar pe care oamenii îi venerează – cum ar fi Buddha sau Confucius.

Ritualurile asociate cu religia sunt foarte diverse. Actele rituale pot include rugăciunile, cântecele, psalmodierea, consumul anumitor feluri de mâncare – sau reținerea de la consumul altora –, postul în anumite zile etc. Întrucât actele rituale sunt orientate către simbolurile religioase, ele sunt percepute adesea ca fiind complet distincte față de obiceiurile și gesturile din viața obișnuită. Aprinderea unei lumânări în onoarea unui zeu sau pentru a-l îmbuna diferă cu totul ca semnificație de aceleași gesturi făcute pentru a asigura lumina. Ritualurile religioase sunt îndeplinite adesea de indivizi în condiții de izolare, dar toate religiile implică de asemenea, ceremonialuri practicate în colectiv de către credincioși. Ceremonialurile obișnuite au loc în mod normal în locuri speciale – biserici, temple sau alte locuri de ceremonie.

Existența ceremonialului colectiv este privită de obicei de către sociologi ca unul dintre principalii factori care disting religia de magie, deși liniile de demarcație nu sunt clar delimitate. **Magia** reprezintă influențarea evenimentelor prin folosirea unor poțiuni, descântece sau practici rituale. Este practicată în general în mod individual și mai rar de către o comunitate de credincioși. Oamenii preferă adesea să recurgă la magie în situații disperate sau când se află în pericol. Astfel, studiul devenit clasic al lui Bronislaw Malinowski despre Insulele Trobriand din Oceanul Pacific descrie o varietate de rituri magice desfășurate înaintea oricărei călătorii primejdioase în canoe (Malinowski, 1982). Insularii omit asemenea rituri atunci când merg pur și simplu la pescuit pe apele sigure și liniștite ale lagunei locale.

Deși practicile magice au dispărut în bună parte din societățile moderne, în situații de pericol superstițiile magice sunt încă obișnuite. Mulți oameni care au ocupații periculoase sau în care norocul poate determina în mod hotărâtor performanța – cum ar fi minerii, pescuitorii de perle sau sportivii – se complac în mici ritualuri superstițioase cum ar fi purtatul unor anumite obiecte (aducătoare de noroc) în momentele de stres. Un alt exemplu poate fi un jucător de tenis care insistă să poarte un anumit inel în timpul meciurilor importante. Credințele astrologice, care au fost moștenite de la societățile premoderne din ideile magice, încă își impun continuarea, deși pentru majoritatea oamenilor acestea nu prezintă importanță.

TIPURI DE RELIGII

În societățile tradiționale, religia joacă de obicei un rol esențial în viața socială. Simbolurile și ritualurile religioase sunt adesea integrate în cultura materială și artistică a societății respective – muzică, pictură sau sculptură, dans, legende și literatură. În culturile mai mici nu există preoți de profesie, ci doar anumiți indivizi care se specializează în cunoștințele legate de practicile religioase (și adesea magice). Deși există numeroase feluri de asemenea specialiști, unul dintre tipurile comune este **șamanul** (cuvânt care provine de la indienii nord-americani). Șamanul este un individ despre care se crede că este capabil să influențeze spiritele sau forțele nenaturale prin mijloace rituale. Totuși, uneori șamanii sunt mai curând magicieni decât lideri

religioşi, fiind adesea consultaţi de persoanele nemulţumite de ceea ce li se oferă în cadrul ritualurilor religioase ale comunităţii.

Totemism şi animism

Două forme ale religiei întâlnite frecvent în culturi restrânse sunt **totemismul** şi **animismul**. Cuvântul „totem" a apărut în rândul triburilor de indieni nord-americani, dar a fost folosit pe larg pentru a se referi la animale sau plante despre care se crede că deţin puteri supranaturale. De obicei, fiecare grup înrudit sau clan din cadrul unei societăţi are totemul ei particular, cu care sunt asociate diferite activităţi rituale. Credinţele totemice pot părea străine celor care trăiesc în societăţi industrializate, dar în contexte relativ restrânse, simboluri similare cu cele din totemism sunt familiare – ca atunci când o echipă de sportivi are un animal sau o plantă drept emblemă. Mascotele pot reprezenta totemuri.

Animismul reprezintă credinţa în spirite sau fantome, despre care se crede că populează aceeaşi lume ca şi fiinţele umane. Asemenea spirite pot fi concepute ca fiind benigne sau răuvoitoare şi pot influenţa comportamentul uman în multe privinţe. În unele culturi, de exemplu, se crede că spiritele sunt cele care cauzează bolile sau nebunia şi că pot de asemenea, *poseda* sau pune stăpânire pe indivizi în aşa fel încât să le poată controla comportamentul. Credinţele animiste nu se limitează la culturile mici, ci se găsesc în oarecare măsură în multe alte cadre religioase. În Europa medievală, cei despre care se credea că sunt posedaţi de duhurile rele erau adesea catalogaţi drept vrăjitori.

Societăţile mici, aparent „simple", au adesea sisteme complexe de credinţe religioase. Totemismul şi animismul sunt mai comune în rândul societăţilor mici decât printre cele mari, dar unele societăţi mici pot avea religii mult mai complexe. Membrii tribului Nuer din Sudan, de exemplu, descrişi de E.E. Evans-Pritchard, au un set elaborat de idei teologice, centrat în jurul unui „zeu de sus" sau „spirit ceresc" (Evans-Pritchard, 1956). Religiile care înclină către monoteism se regăsesc totuşi destul de rar în rândul culturilor tradiţionale mici. Majoritatea sunt **politeiste** – credinţa lor implică existenţa mai multor zei.

Iudaism, creştinism şi islamism

Cele trei religii monoteiste cele mai influente din istoria lumii sunt *iudaismul*, *creştinismul* şi *islamismul*. Toate trei au luat naştere în Orientul Mijlociu şi fiecare dintre ele au avut influenţe asupra celorlalte.

Iudaismul

Iudaismul este cea mai veche dintre cele trei religii, datând din preajma anului 1.000 î.Ch. Evreii timpurii erau nomazi, care trăiau în vechiul Egipt şi în jurul acestuia. **Profeţii** lor – liderii lor religioşi – şi-au extras ideile, în parte, din credinţele religioase

existente în regiune, de care s-au distanțat prin credința față de un Dumnezeu unic și atotputernic. Majoritatea vecinilor lor erau politeiști. Evreii credeau că Dumnezeu cere supunere față de anumite coduri morale stricte și insistau asupra dreptului lor de a deține adevărul, convinși fiind că aceste credințe reprezentau singura religie adevărată (Zeitlin, 1984, 1988).

Până la crearea Israelului, nu mult după terminarea celui de-al doilea război mondial, nu exista nici un stat în care iudaismul să fie religia oficială. Comunitățile evreiești au supraviețuit în Europa, Africa de Nord și Asia, deși erau persecutate frecvent, culminând cu uciderea a milioane de evrei de către naziști în lagărele de concentrare în timpul războiului.

Creștinismul

Multe elemente ale iudaismului au fost preluate și incorporate ca parte a creștinismului. Iisus a fost un evreu ortodox, iar creștinismul a început ca sectă a iudaismului; nu s-a stabilit cu certitudine dacă Iisus a vrut să fondeze o religie distinctă. Discipolii Lui Îl considerau ca fiind la *Mesia* – cuvând evreiesc ce înseamnă „Cel Uns", iar echivalentul grecesc era „Christos" – Cel așteptat de către evrei. Pavel, un cetățean roman, care vorbea limba greacă, a fost principalul inițiator al răspândirii creștinismului, predicat pe larg în Asia Mică și în Grecia. Deși creștinii au fost la început aspru persecutați, în final împăratul Constantin a adoptat creștinismul ca religie oficială a Imperiului roman. Creștinismul s-a răspândit, devenind o forță dominantă în cultura occidentală de-a lungul următoarelor două mii de ani.

Astăzi, creștinismul are un mare număr de adepți și este mai răspândit în lumea largă decât orice altă religie. Peste 1.000 de milioane de oameni se consideră creștini, dar există multe diferențe în ceea ce privește teologia și organizarea bisericii, principalele ramuri fiind romano-catolică, protestantă și ortodoxia răsăriteană.

Islamismul

Originile islamismului, astăzi a doua religie din lume ca mărime (vezi tabelul 16.1), se suprapun cu cele ale creștinismului. Islamismul derivă din învățămintele profetului Mahomed din secolul VII î.Ch. Allah, singurul Dumnezeu al islamiștilor, se crede că domnește peste întreaga omenire și viață naturală. *Stâlpii Islamului* sunt cele cinci porunci religioase esențiale ale musulmanilor (cum sunt numiți credincioșii islamiști). Primul este recitarea crezului islamic: „Allah este singurul Dumnezeu, iar Mohamed este profetul Său". Al doilea este spunerea unor rugăciuni formale de cinci ori pe zi, precedate de spălarea ceremonială. La aceste rugăciuni, credincioșii trebuie întotdeauna să fie așezați cu fața spre orașul sfânt Mecca din Arabia Saudită, indiferent cât de departe se află de el.

Cel de-al treilea *stâlp* este respectarea Ramadan-ului, o lună de post, în timpul căreia nu se mănâncă și nu se bea nimic până la apusul soarelui. Cel de-al patrulea este darea de milostenii (bani pentru săraci) stabilită prin legea islamică, folosită

adesea de stat ca un mod de colectare de impozite. Şi în sfârşit, este cerinţa ca fiecare credincios să facă, măcar o dată, un pelerinaj la Mecca.

Musulmanii cred că Allah a vorbit prin intermediul primilor profeţi – printre care Moise şi Iisus – înaintea lui Mohamed, ale cărui învăţături exprimă în modul cel mai direct voinţa sa. Islamismul a devenit foarte răspândit, având aproape 1.000 de milioane de adepţi în lumea întreagă. Majoritatea sunt concentraţi în Africa de Nord şi de Est, în Orientul Mijlociu şi în Pakistan. (Pentru o scurtă discuţie asupra credinţelor musulmane, vezi secţiunea despre revoluţia islamică de mai jos.)

Tabel 16.1. *Populaţiile religioase ale lumii 1993*

Religie	Religie	Procentaj din total
creştini	1,869,282,470	33.5
romano-catolici	1,042,501,000	18.7
protestanţi	382,374,000	6.9
ortodocşi	173,560,000	3.1
anglicani	75,847,000	1.4
alţi creştini	195,000,470	3.5
musulmani	1,014,372,000	18.2
fără religie	912,874,000	16.4
hinduşi	751,360,000	13.5
budhişti	334,002,000	6.0
atei	242,852,000	4.3
religii populare chineze	140,956,000	2.5
religii noi	123,765,000	2.2
religii tribale	99,736,000	1.8
sikhşi	19,853,000	0.4
evrei	18,153,000	0.3
alţii	49,280,000	1.0

Sursa: Statistical Abstract of the United States, 1994, p. 885.

Religiile din Extremul Orient

Hinduismul

Există contraste majore între iudaism, creştinism şi islamism şi religiile Extremului Orient. Cea mai veche dintre toate religiile încă importante în lumea actuală este *hinduismul,* ale cărui credinţe de bază datează de acum aproximativ 6.000 de ani. Hinduismul este o religie politeistă. Ea are o atât de mare diversitate internă, încât unii oameni de ştiinţă au sugerat că ar trebui să fie privită ca un mănunchi de religii

amestecate, mai degrabă decât ca o singură orientare religioasă; multe culturi locale şi practici religioase sunt legate între ele printr-o serie de credinţe general respectate.

Majoritatea hinduşilor acceptă doctrina ciclului *reincarării* – credinţa că toate fiinţele vii fac parte dintr-un proces etern al naşterii, morţii şi renaşterii. O a doua trăsătură esenţială este sistemul de caste, bazat pe credinţa că indivizii sunt de la naştere plasaţi într-o anumită poziţie socială şi ierarhie rituală, conformă cu natura activităţilor lor din reîncarnările anterioare. Pentru fiecare castă există un set diferit de obligaţii şi de ritualuri, iar soarta cuiva în viaţa următoare depinde în bună parte de cât de conştiincios sunt îndeplinite aceste îndatoriri. Hinduismul acceptă posibilitatea existenţei a numeroase puncte de vedere religioase, fără să facă o distincţie clară între credincioşi şi necredincioşi. Există peste 750 de milioane de hinduşi, practic toţi locuind pe subcontinentul indian. Hinduismul nu încearcă să-i convertească pe alţii să devină adepţi ai „adevăratei credinţe", spre deosebire de creştinism şi islamism.

Budhism, confucianism, taoism

Religiile etice din Răsărit cuprind *budhismul, confucianismul* şi *taoismul*. Aceste religii nu au zei. Ele pun mai degrabă accentul pe idealurile etice care îi leagă pe credincioşi, de coeziunea şi unitatea universului.

Budhismul derivă din învăţămintele lui Siddharta Gautama, Buddha (*iluminatul*), care a fost un prinţ hindus aparţinând unui mic regat din sudul Nepalului în secolul VI î.Ch. După Buddha, fiinţele umane pot scăpa de ciclul reîncarnării prin renunţarea la dorinţe. Drumul către mântuire constă într-o viaţă bazată pe autodisciplină şi meditaţie, departe de sarcinile vieţii lumeşti. Obiectivul suprem al budhismului este atingerea perfecţiunii spirituale absolute, *Nirvana*. Buddha a respins ritualul hindus şi autoritatea castelor. Ca şi hinduismul, budismul tolerează multe variaţii locale, inclusiv credinţa în zeităţi locale, fără să insiste asupra unui punct de vedere unic. Budhismul are astăzi o influenţă majoră în mai multe state din Extremul Orient, printre care Thailanda, Burma, Sri Lanka, China, Japonia şi Coreea.

Confucianismul a stat la baza culturii grupurilor conducătoare în China tradiţională. Confucius (forma latinizată a numelui K'ung Fu-tzu) a trăit în secolul VI î.Ch., în aceeaşi perioadă cu Buddha. Ca şi Lao-ţî, fondatorul taoismului, Confucius era un învăţat, nu un profet în maniera liderilor religioşi din Orientul Mijlociu. Confucius nu este considerat de către cei care-i urmează preceptele drept un zeu, ci drept „omul cel mai înţelept dintre oameni". Confucianismul încearcă să adapteze viaţa oamenilor la armonia interioară a naturii, punând accent pe veneraţia strămoşilor. *Taoismul* împărtăşeşte principii similare, subliniind meditaţia şi non-violenţa drept mijloace de a atinge o viaţă superioară. Deşi unele elemente supravieţuiesc în credinţele şi practicile multor chinezi, confucianismul şi taoismul şi-au pierdut mult din influenţa lor în China ca urmare a opoziţiei declarate a guvernului.

TEORII DESPRE RELIGIE

Abordările sociologice ale religiei sunt încă puternic influențate de ideile celor trei teoreticieni „clasici" ai sociologiei: Marx, Durkheim și Weber. Nici unul nu se considera credincios și toți au subliniat că semnificația religiei se va diminua în vremurile moderne. Fiecare considera că religia este într-un sens fundamental doar o iluzie. Susținătorii diferitelor credințe ar putea fi pe deplin convinși de valabilitatea lor și a ritualurilor la care iau parte, dar însăși diversitatea religiilor și legătura lor evidentă cu diferitele tipuri de societate – spuneau cei trei gânditori – fac aceste convingeri în mod inevitabil neplauzibile. Un individ născut într-o societate australiană de vânători și culegători va avea convingeri religioase cu totul diferite față de cele ale unuia născut în sistemul de caste din India sau aparținând bisericii catolice a Europei medievale.

Marx și religia

În ciuda influenței lui asupra acestui subiect, Karl Marx nu a studiat niciodată religia îndeaproape. Ideile lui derivau mai ales din scrierile mai multor autori teologi sau filosofi de la începutul secolului XIX. Unul dintre aceștia era Ludwig Feuerbach, care a scris o lucrare celebră, intitulată *Esența creștinismului* (Feuerbach, 1957 – publicată pentru prima dată în 1841). După Feuerbach, religiile constau din idei și valori produse de oameni în decursul dezvoltării lor culturale, dar proiectate în mod eronat asupra unor forțe divine sau a zeilor. Deoarece oamenii nu-și înțeleg pe deplin propria lor istorie, ei tind să atribuie valorile și normele create social unor activități ale zeilor. Astfel, povestea celor zece porunci date de Dumnezeu lui Moise este o versiune mitică a preceptelor morale care guvernează viața credincioșilor evrei și creștini.

Câtă vreme nu înțelegem natura simbolurilor religioase pe care noi înșine le-am creat, susține Feuerbach, suntem condamnați să fim prizonierii unor forțe ale istoriei pe care nu le putem controla. Feuerbach folosește termenul **alienare** pentru a se referi la stabilirea existenței unor zei sau forțe divine din afara lumii ființelor umane. Valorile și ideile create de umanitate devin considerate ca fiind un produs al unor ființe *străine* sau separate – forțe religioase sau zei. Dacă efectele alienării au fost în trecut negative, înțelegerea religiei ca alienare, după Feuerbach, promite mari speranțe pentru viitor. O dată ce oamenii realizează că valorile proiectate asupra religiei sunt în realitate ale lor înșiși, acele valori devin capabile de a fi realizate pe acest pământ, mai curând, decât să fie amânate pentru viața de apoi. Puterile pe care se crede în creștinism că le posedă Dumnezeu, pot fi apropriate de către ființele umane însele. Creștinii cred că, în timp ce Dumnezeu este atotputernic și atoateiubitor, oamenii înșiși sunt imperfecți și păcătoși. Totuși, Feuerbach credea că potențialul de dragoste și bunătate, ca și puterea de a ne controla propriile vieți, sunt prezente în instituțiile sociale umane și pot fi făcute să rodească o dată ce le-am înțeles adevărata natură.

Marx acceptă opinia conform căreia, religia reprezintă autoalienarea. Se crede adesea că Marx nu a acordat importanță religiei, dar aceasta este departe de a fi adevărat. Religia, scrie el, este „inima unei lumi fără inimă", un refugiu din fața durității realității zilnice. După părerea lui Marx, religia în forma ei tradițională trebuie să dispară și va dispărea; dar aceasta se va întâmpla pentru că valorile pozitive întruchipate în religie pot deveni idealuri care să conducă la îmbunătățirea soartei umanității în această lume, *nu* fiindcă aceste idealuri și valori ar fi eronate. Nu trebuie să ne temem de zeii pe care noi înșine i-am creat, ci să încetăm să-i mai înzestrăm cu valori pe care le putem realiza noi înșine.

Marx declara, într-o celebră frază, că religia a fost „opiul popoarelor". Religia promite fericire și răsplată în viața de apoi, predicând acceptarea resemnată a condițiilor existente din această viață. Atenția este astfel distrasă de la inegalitățile și nedreptățile din această lume prin promisiunea a ceea ce va fi în viața de apoi. Religia are un element puternic ideologic: credințele și valorile religioase oferă adesea justificări ale inegalităților de avere și putere. De exemplu, învățătura că „cei săraci cu duhul vor moșteni pământul", sugerează o atitudine de umilință și de supunere la oprimare.

Durkheim și ritualul religios

Spre deosebire de Marx, Émile Durkheim și-a petrecut o mare parte din cariera sa studiind religia, concentrându-se în particular asupra religiei la scară redusă, în societățile tradiționale. Lucrarea lui Durkheim, *Formele elementare ale vieții religioase*, publicată pentru prima dată în 1912, este probabil singurul studiu cu influență în sociologia religiilor (Durkheim 1976). Durkheim nu leagă religia în primul rând de inegalitățile sociale sau de putere, ci de natura generală a instituțiilor unei societăți. El își bazează lucrarea pe studiul totemismului, așa cum este practicat de societățile de aborigeni australieni, susținând că totemismul reprezintă religia în forma ei cea mai elementară sau „simplă" – de unde și titlul cărții.

Un totem, așa cum s-a menționat, era la origine un animal sau o plantă, considerate ca având o semnificație simbolică deosebită pentru un grup anume. Este un obiect *sacru*, venerat și înconjurat de diferite practici rituale. Durkheim definește religia în termenii unei distincții între **sacru** și **profan.** Obiectele sacre și simbolurile, susține el, sunt tratate ca fiind *aparte* de aspectele de rutină ale existenței – domeniul profanului. Mâncatul animalului sau a plantei totemice, cu excepția ocaziilor ceremoniale speciale, este de regulă interzisă, iar ca obiect sacru totemul se crede că deține proprietăți divine, care îl separă complet de alte animale care pot fi vânate sau recolte care pot fi adunate și consumate.

De ce este totemul sacru? După părerea lui Durkheim, este sacru deoarece este simbolul grupului însuși; reprezintă valorile centrale ale respectivului grup sau a comunității. Venerația pe care oamenii o resimt față de totem derivă de fapt din respectul pe care îl acordă valorilor sociale de bază. În religie, obiectul adorării este de fapt, societatea însăși.

Durkheim subliniază cu tărie faptul că, religiile nu sunt niciodată doar o problemă de credință. Toate religiile implică cu regularitate activități ceremoniale și rituale, în care un grup de credincioși se strâng laolaltă. În cadrul ceremonialurilor colective se afirmă și se întărește un sentiment de solidaritate de grup. Ceremonialurile au menirea de a-i scoate pe indivizi din preocupările vieții sociale profane, ducându-i în sfere mai elevate, unde se simt în contact cu forțe superioare. Aceste forțe superioare, atribuite totemurilor, influențelor divine sau zeilor, sunt în realitate expresia influenței colectivității asupra individului.

În opinia lui Durkheim, ceremonia și ritualul sunt esențiale pentru legăturile care se formează între membrii grupului. De aceea ele se găsesc nu doar în situații obișnuite de adorare, ci și în situații diferite de criză din viață, atunci când omul trece prin experiența socială a unor transformări majore, ca de exemplu nașterea, căsătoria sau moartea. Practic în toate societățile, în asemenea ocazii se respectă procedurile rituale și ceremoniale. Durkheim demonstrează că ceremoniile colective reafirmă solidaritatea de grup, în momentele când oamenii sunt nevoiți să se adapteze unor schimbări majore care intervin în viața lor. Ritualurile funerare demonstrează de exemplu, că valorile grupului supraviețuiesc trecerii prin viață a indivizilor, asigurând astfel oamenilor sărmani un mod de adaptare la circumstanțele modificate. Doliul nu este expresia spontană a durerii – sau, cel puțin, este așa doar pentru cei afectați personal de moartea cuiva. Doliul reprezintă o datorie impusă de grup.

În culturile tradiționale mici, susține Durkheim, aproape toate aspectele vieții sunt pătrunse de religie. Ceremonialurile religioase creează idei noi și categorii de gândire și reafirmă valorile existente. Religia nu este doar o serie de sentimente și activități; în realitate ea condiționează *modurile de gândire* ale indivizilor din culturile tradiționale. Chiar și cele mai elementare categorii ale gândirii, inclusiv felul în care sunt concepute spațiul și timpul, au fost mai întâi formulate în termeni religioși. Conceptul de „timp", de exemplu, a derivat, la origine, din numărarea intervalelor dintre ceremonialele religioase.

Previziunile lui Durkheim legate de schimbarea religioasă

O dată cu dezvoltarea societăților moderne, crede Durkheim, influența religiei scade. Gândirea științifică înlocuiește tot mai mult explicațiile religioase, iar activităților rituale și ceremoniale le rămâne să ocupe doar o mică parte din viața indivizilor. Durkheim este de acord cu Marx că religia tradițională – adică acea religie care implică forțe divine sau zei – este pe cale de dispariție. „Vechii zei, au murit" scrie Durkheim, Totuși el spune că într-un anumit sens, într-o formă modificată, religia probabil că va continua să existe. Chiar și coeziunea societăților moderne depinde de ritualuri care le reafirmă valorile; ne putem aștepta ca noile activități ceremoniale în curs de apariție să le înlocuiască pe cele vechi. Durkheim nu precizează care pot fi acestea, dar probabil că s-a gândit la celebrarea valorilor umaniste și politice, cum ar fi libertatea, egalitatea și cooperarea socială.

S-ar putea afirma că majoritatea statelor industrializate şi-au croit în fapt religii civile (Bellah, 1970). În Marea Britanie, simboluri ca steagul, cântece precum *Land of Hope and Glory* şi ritualuri cum sunt încoronările, acţionează toate în sensul reafirmării „modului britanic de viaţă". Rămâne discutabil dacă putem demonstra că vorbim depre „religie" în aceste împrejurări; aceste simboluri şi practici coexistă cu religiile tradiţionale. Dar nu se poate nega faptul că simbolurile şi ritualurile civile se desfăşoară după mecanisme similare cu cele descoperite în formele tradiţionale ale religiei.

Weber şi religiile lumii

Durkheim îşi bazează argumentele pe un număr restrâns de exemple, chiar dacă susţine că ideile lui se aplică religiei, în general. Prin contrast, Max Weber a întreprins un studiu masiv al religiilor din lumea întreagă. Nici un om de ştiinţă înaintea sa sau de atunci încoace nu s-a mai angajat la o sarcină de o asemenea anvergură. El şi-a concentrat atenţia cu precădere asupra aceea ce a numit *religiile lumii* – cele care au atras mari mase de credincioşi şi au influenţat în mod decisiv cursul istoriei globale. A făcut studii detaliate despre hinduism, budhism, taoism şi iudaismul antic (Weber, 1951, 1952, 1958, 1963), iar în lucrarea *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (1976; publicată pentru prima dată în 1904-1905), cât şi în alte părţi, a scris pe larg despre impactul creştinismului asupra istoriei Occidentului. Totuşi, el nu a reuşit să termine studiul despre islamism, pe care-l proiectase.

Scrierile lui Weber despre religie diferă de cele ale lui Durkheim prin concentrarea asupra legăturii dintre religie şi schimbarea socială, fapt căruia Durkheim i-a acordat o mai mică atenţie. Acestea se află în contrast şi cu lucrările lui Marx, deoarece Weber susţine că religia nu este în mod necesar o forţă conservatoare; dimpotrivă, mişcările de inspiraţie religioasă au determinat adesea transformări sociale importante. Astfel protestantismul – şi în mod special puritanismul – a fost sursa perspectivei capitaliste descoperite de Occidentul modern. Primii antreprenori erau mai cu seamă calvinişti. Propensiunea lor spre succes, care a contribuit la iniţierea dezvoltării economice a Occidentului, a fost determinată la origini de dorinţa de a-l sluji pe Dumnezeu. Succesul material reprezenta pentru ei un semn de natură dumnezeiască.

Weber şi-a conceput cercetările legate de religiile lumii ca pe un singur proiect. Discuţiile sale despre impactul protestantismului asupra dezvoltării Occidentului sunt o parte dintr-o încercare mai cuprinzătoare de a înţelege influenţa religiei în viaţa socială şi economică a diferitelor culturi. Analizând religiile orientale, Weber conchide că ele au ridicat bariere de netrecut în calea dezvoltării capitalismului industrial, aşa cum a evoluat acesta în Occident. Aceasta nu s-a întâmplat deoarece civilizaţiile ne-occidentale erau înapoiate; pur şi simplu, ele au acceptat valori diferite de cele care au devenit predominante în Europa.

În China şi India tradiţionale, arată Weber, s-a manifestat în unele perioade o dezvoltare semnificativă a comerţului, a manufacturilor şi a urbanismului, dar acestea

nu au generat trăsăturile majore ale schimbării sociale implicate în apariția capitalismului industrial din Occident. Religia a avut o influență deosebită în inhibarea unor asemenea schimbări. De exemplu, hinduismul este ceea ce Weber numește o religie „a lumii celeilalte". Cu alte cuvinte, cele mai înalte valori ale sale subliniază evadarea din truda lumii materiale către un plan superior al existenței spirituale. Sentimentele religioase și motivațiile produse de hinduism nu se focalizează pe controlarea și modelarea lumii materiale. Dimpotrivă, hinduismul consideră realitatea materială ca pe un văl care ascunde adevăratele preocupări către care omenirea ar trebui să se orienteze. Confucianismul a acționat de asemenea, pentru a îndepărta eforturile de la dezvoltarea economică, așa cum era ea înțeleasă în Occident, punând accentul mai degrabă pe armonia cu lumea decât să promoveze o stăpânire activă a acesteia. Deși China a fost multă vreme cea mai puternică și cea mai dezvoltată civilizație din lume, din punct de vedere cultural, valorile ei religioase dominante au acționat ca o frână împotriva angajării pe calea dezvoltării economice.

Weber privește creștinismul ca pe o *religie salvatoare,* care implică ideea că ființele umane pot fi „salvate" dacă adoptă credințele unei religii și urmează preceptele ei morale. Noțiunile de păcat și de absolvire de acesta prin grația divină sunt importante în acest sens. Ele generează o tensiune și un dinamism emoțional, absente în mod esențial din religiile orientale. Religiile salvatoare au un aspect „revoluționar". În timp ce religiile Orientului cultivă o atitudine de pasivitate a credinciosului față de ordinea existentă, creștinismul implică o luptă constantă împotriva păcatului, astfel că poate stimula revolta împotriva ordinii existente a lucrurilor. Apar lideri religioși – precum Iisus –, care reinterpretează doctrinele existente astfel încât să conteste structurile de putere existente.

Evaluare

Marx, Durkheim și Weber identifică fiecare unele, caracteristici generale importante ale religiei, iar în unele privințe opiniile lor sunt complementare. Marx are dreptate când susține că religia are adesea implicații ideologice, care servesc pentru a justifica interesele grupurilor conducătoare pe seama celorlalte: există nenumărate astfel de exemple în istorie. Să luăm influența creștinismului asupra efortului colonialiștilor europeni de a subjuga alte culturi. Misonarii care au încercat să convertească popoarele „păgâne" la credința creștină erau fără îndoială sinceri, totuși efectul învățăturilor lor a fost acela de a contribui la distrugerea culturilor tradiționale și la impunerea dominației albilor. Diferitele confesiuni creștine, aproape toate, au tolerat sau au acceptat sclavia în Statele Unite și în alte părți ale lumii, până în secolul XIX. Au fost dezvoltate doctrine care susțineau că sclavia se baza pe legi divine, sclavii rebeli fiind vinovați de crimă atât în fața lui Dumnezeu, cât și a stăpânilor lor.

Dar Weber, are cu siguranță dreptate atunci când subliniază impactul tulburător și adesea revoluționar al idealurilor religioase asupra ordinii sociale prestabilite. Chiar

dacă s-a acordat sclaviei sprijinul timpuriu al bisericii în Statele Unite, mulți lideri religioși au jucat mai târziu un rol esențial în lupta pentru abolirea ei. Credințele religioase au dat naștere multor mișcări sociale, care încercau să răstoarne sistemele de autoritate nedrepte, jucând de exemplu un rol important în perioada mișcărilor pentru drepturile civile din 1960 din SUA. Religia a influențat de asemenea, schimbarea socială, provocând însă numeroase vărsări de sânge, prin intermediul conflictelor armate și al războaielor întreprinse din motive religioase.

Aceste influențe diferite ale religiei, atât de puternice în decursul istoriei, sunt prea puțin menționate în lucrările lui Durkheim. Durkheim subliniază înainte de toate rolul religiei în promovarea coeziunii sociale. Dar nu este greu să redirecționăm ideile lui către explicarea diviziunilor religioase, a conflictelor și a schimbării, în aceași măsură ca și a solidarității. În fond, o mare parte din puterea sentimentelor care pot fi generate *împotriva* altor grupuri religioase derivă din atașamentul față de valorile religioase născute *în interiorul* fiecărei comunități de credincioși.

Printre cele mai valoroase aspecte ale scrierilor lui Durkheim se numără accentul pus pe ritual și ceremonial. Toate religiile cuprind întâlniri cu regularitate ale credincioșilor, în cadrul cărora sunt respectate prescripțiile rituale. Așa cum pe bună dreptate arată el, activitățile rituale marchează de asemenea, tranzițiile majore din viață – nașterea, intrarea în maturitate (ritualuri asociate cu pubertatea se găsesc în numeroase culturi), căsătoria și moartea (van Gennep, 1977).

În continuarea acestui capitol ne vom folosi de ideile dezvoltate de cei trei autori. Mai întâi, vom studia diferitele tipuri de organizații religioase și vom analiza problemele legate de religie și gen. Vom trece apoi la discutarea mișcărilor religioase apărute ca o provocare a ordinii sociale existente – mișcările *milenariste* din Europa medievală și din unele culturi ne-europene din secolul XX. Vom discuta apoi unul dintre cele mai importante aspecte ale renașterii religioase din vremurile moderne, extinderea fundamentalismului islamic, înainte de a trece la discutarea religiei în societățile occidentale de azi.

TIPURI DE ORGANIZAȚII RELIGIOASE

Weber și Troeltsch: biserici și secte

Toate religiile implică comunități de credincioși, dar există multe diferențe în modul de organizare a acestor comunități. Una dintre modalitățile de clasificare a organizațiilor religioase a fost propusă inițial de către Max Weber și colegul său, specialist în istoria religiilor Ernst Troeltsch (Troeltsch, 1981). Weber și Troeltsch făceau deosebirea între **biserici și secte**. Biserica este un organism religios de mari dimensiuni, bine organizat – cum ar fi biserica catolică sau cea anglicană. Secta este o grupare restrânsă de credincioși devotați, mai puțin organizată și care se constituie de obicei ca o formă de protest împotriva bisericii – așa cum au făcut

calviniştii sau metodiştii. Bisericile au de obicei o structură formală, birocratică, cu o ierarhie de funcţionari religioşi şi tind să reprezinte faţa conservatoare a religiei, întrucât sunt integrate în ordinea instituţională existentă. Fiind membri ai aceleiaşi biserici, între majoritatea adepţilor se pot stabili relaţii de prietenie.

Sectele sunt relativ mici; ele de obicei, tind să descopere şi să urmeze „calea cea dreaptă", încercând să se retragă din comunitatea înconjurătoare în propria lor comunitate. Membrii sectelor consideră bisericile recunoscute ca fiind corupte. Majoritatea lor au puţini funcţionari religioşi sau deloc, toţi membrii fiind consideraţi participanţi egali. Puţini sunt cei care se nasc în interiorul sectelor, majoritatea convertindu-se conştient pentru a-şi pune în practică convingerile.

Becker: confesiuni şi culte

Alţi autori au dezvoltat ulterior tipologia de biserică/sectă, aşa cum a fost descrisă la început de către Weber şi Troeltsch. Un exemplu îl constituie lucrarea lui Howard Becker, care a mai adăugat două tipuri: **confesiunea** şi **cultul** (Becker, 1950). O confesiune este o sectă care „s-a liniştit", devenind mai curând o instituţie decât un grup protestatar. Sectele care supravieţuiesc unei perioade de timp, oricât de lungi ar fi acestea devin inevitabil confesiuni. Astfel calvinismul şi metodismul au fost secte la începutul formării lor, când produceau o mare fervoare în rândul membrilor lor; dar o dată cu trecerea anilor au devenit mai „respectabile". Confesiunile sunt recunoscute de către biserici ca fiind mai mult sau mai puţin legitime, existând alături de ele şi cooperând adesea în mod armonios cu acestea.

Cultele se aseamănă cu sectele, dar au puncte de interes diferite. Acestea sunt mai dezorganizate şi cu o durată de existenţă mai mică organizaţiile religioase, fiind compuse din indivizi care resping ceea ce consideră drept valori ale societăţii exterioare. Ele se concentrează asupra experienţei individuale, adunând laolaltă indivizi care au în general aceeaşi convingere. Oamenii nu *se înscriu* formal într-un cult, mai curând ei urmează anumite teorii sau moduri prescrise de comportament. Membrilor li se permite adesea să păstreze şi alte legături religioase. Ca şi sectele, cultele se formează în jurul unui lider care-i inspiră. Exemplele de culte din Occident includ azi grupuri de persoane care cred în spiritism, astrologie sau în meditaţia transcedentală.

Evaluare

Cele patru concepte pe care tocmai le-am discutat sunt folositoare pentru analizarea trăsăturilor organizaţiilor religioase, dar trebuie să fie aplicate cu atenţie, în parte deoarece reflectă tradiţii specific creştine. Aşa cum ne arată cazul islamismului, nu există întotdeauna o **biserică** distinctă, separată de alte instituţii în religiile non-creştine, iar alte religii recunoscute nu au o ierarhie birocratică dezvoltată. De exemplu, hinduismul este o asemenea religie atât de eterogenă intern, încât sunt greu de găsit în interiorul ei trăsăturile unei organizaţii birocratice. Şi ar fi lipsită de sens o etichetare a diferitelor subdiviziuni ale hinduismului drept „confesiuni".

Robert Wuthnow: sociologul – credincios religios

Mulți sociologi care studiază religia sunt membri ai unei biserici sau secte. În adâncul sufletului lor, s-ar putea să fie convinși că unele credințe religioase sunt mai aproape de adevărul divin decât altele. Cum își echilibrează sociologii obligațiile lor profesionale pentru a fi obiectivi cu convingerile lor personale?

Un posibil răspuns este dat de către Robert Wuthnow, a cărui carte *Christianity in the Twenty-first Century: Reflections on the Challenges Ahead* (1993) tratează despre perspectivele viitoare ale creștinismului. Deși este de profesie sociolog, Wuthnow a lăsat să se înțeleagă limpede că s-a apropiat de acest subiect atât în calitate de creștin cât și ca sociolog. Ca bun creștin, Wuthnow s-a preocupat de menținerea vitalității bisericii în secolul viitor. Ca sociolog, a încercat să înțeleagă felul în care schimbările sociale afectează biserica și pe membrii ei.

Metoda de cercetare a lui Wuthrow a fost de a intervieva membrii bisericii. Aceste discuții l-au condus la concluzia că identitatea creștină devine tot mai globală. Granițele confesionale încep să dispară. „În trecut, oamenii erau baptiști sau presbiterieni în aceeași măsură în care erau creștini", dar acum „creștinii încep să realizeze înrudirea lor cu cei din întreaga lume". O dată cu impactul globalizării, care va fi rolul confesiunilor bisericești?

Wuthnow crede că membrii bisericii vor „să gândească global și să acționeze local". Adică, ei caută identitatea comună cu ceilalți credincioși din lume, urmărind totodată tovărășia celorlalți credincioși din apropiere. Astfel, dacă Lily și Sam sunt presbiterieni, aceasta nu se întâmplă din cauza loialității lor față de confesiunea bisericii în general, ci fiindcă „le place pastorul, se simt în largul lor cu oamenii de la slujbă, clădirea corespunde gusturilor lor arhitecturale, biserica nu este prea departe."

Wuthnow susține că singurul mod în care biserica mai poate rezona „este de a oferi oamenilor un sentiment puternic al comunității – comunitate de întrajutorare, de slujbă religioasă și de locuință". Deși Wuthnow este creștin, preocupările sale sunt sociologice, iar stilul său de analiză este obiectiv. Indivizii care au constituit subiectul său de studiu l-au considerat mai curând ca pe un profesor universitar decât ca pe un creștin asemeni lor. Este evident că faptul că Wuthnow este el însuși creștin nu a interferat cu cercetarea făcută.

Gândindu-vă la problemele sociologice cum ar fi secularizarea și fundamentalismul, vi se pare dificil să împiedicați propriile dumneavoastră idei despre religie să vă influențeze analiza?

Conceptele de sectă și cult probabil că au o largă aplicabilitate, dar și aici este necesar un grad de precauție. În interiorul religiilor majore ale lumii au existat adesea grupări în genul sectelor. Ele prezintă majoritatea caracteristicilor sectelor occidentale – atașament, exclusivism, depărtare de curentul normal. Totuși, multe dintre aceste grupări, de exemplu, în hinduism, seamănă mai mult cu comunitățile etnice tradiționale decât cu sectele creștine (B. Wilson, 1982). Multor asemenea grupări le lipsește fervoarea „adevăraților credincioși", care se găsește în mod curent în creștinism, deoarece în „religiile etice" ale Orientului există o mai mare toleranță în privința diversității de opinii. Un grup „își poate urma calea" fără să se opună în mod necesar altor organizații mai solid stabilite. Termenul „cult" are o largă uzanță, putând fi aplicat, de exemplu, unor tipuri de mișcări milenariste, dar sunt adesea mai asemănătoare cu sectele decât cu tipurile de culte la care se referea Becker atunci când formula conceptul respectiv.

Conceptele de biserică, sectă şi confesiune pot fi în oarecare măsură determinate cultural, dar ne ajută să analizăm tensiunea pe care toate religiile tind să o genereze între redeşteptare şi instituţionalizare. Organizaţiile religioase care există deja de câtăva vreme tind să devină birocratice şi inflexibile. Dar simbolurile religioase au o extraordinară putere emoţională pentru credincioşi şi nu se acceptă reducerea lor la nivelul rutinei. Secte şi culte noi apar în permanenţă. Putem sesiza aici o aplicare a distincţiei lui Durkheim dintre sacru şi profan. Cu cât activităţile religioase sunt mai standardizate, devenind acte repetate în mod inconştient, cu atât se va pierde latura de sacralitate, iar ritualurile şi credinţele religioase vor deveni un fel de elemente mondene ale vieţii cotidiene. Pe de altă parte, ceremonialurile contribuie la revitalizarea sentimentului unor calităţi distincte ale experienţei religioase, ducând la experienţe inspiraţionale ce se pot opune liniei oficiale. Grupările se pot desprinde din comunitatea principală, pot mobiliza mişcări protestatare sau separatiste sau pot doar menţine trăsături diferite faţă de ritualurile şi credinţele oficiale.

GENUL ŞI RELIGIA

Bisericile şi confesiunile, aşa cum a arătat discuţia precedentă, sunt organizaţii religioase cu sisteme de autoritate definite. În aceste ierarhii, ca şi în alte zone ale vieţii sociale, femeile sunt de cele mai multe ori excluse de la putere. Aceasta este un lucru clar delimitat în creştinism, dar este caracteristic pentru toate religiile majore.

Imagini religioase

Religia creştină este rezultatul muncii bărbaţilor, atât prin simbolismul ei cât şi prin ierarhie. Dacă fecioara Maria, mama Pruncului Iisus, poate fi considerată uneori ca având atribute divine, Dumnezeu este *Tatăl*, un personaj masculin, iar Iisus fiul divin a luat forma omenească a unui bărbat. Despre femeie se spune că s-a născut dintr-o coastă a unui bărbat. Există multe personaje feminine în textele biblice, iar unele dintre ele sunt înfăţişate drept milostive sau curajoase, dar rolurile principale sunt rezervate bărbaţilor. Nu există nici o femeie asemeni lui Moise, de exemplu, iar apostolii din Noul Testament sunt cu toţii bărbaţi.

Aceste fapte nu au trecut neobservate de către cei implicaţi în mişcările feministe. În 1859, Elizabeth Cady Stanton publica o serie de comentarii asupra Scripturilor, intitulate *The Woman's Bible* (Stanton, 1985). În opinia ei, divinitatea a creat bărbaţii şi femeile ca fiinţe de aceeaşi valoare, iar Biblia ar trebui să reflecte pe deplin acest fapt. Caracterul ei masculin, credea ea, nu reprezintă adevărata atitudine a lui Dumnezeu, ci faptul că a fost scrisă de către bărbaţi. În 1870, biserica anglicană stabilise un comitet care să facă ceea ce mai fusese făcut de multe ori – să revadă şi să reactualizeze textele biblice. Aşa cum a arătat ea, acest comitet nu conţinea vreo femeie. Ea susţinea că nu există nici un motiv pentru care să ne închipuim că Dumnezeu este de sex masculin, întrucât din Scriptură reieşea clar că *toate* fiinţele

umane au fost create după chipul şi asemănarea Sa. Când una dintre colegele sale a deschis o conferinţă pentru drepturile femeilor cu o rugăciune adresată către „Dumnezeu, Mama noastră", reacţia autorităţilor bisericeşti a fost virulentă, dar Stanton a continuat să facă presiuni pentru organizarea unui Comitet Revizor al Femeilor alcătuit din 23 de femei care să o ajute la pregătirea *Bibliei femeilor*. În introducere, ea şi-a rezumat astfel poziţia:

> Canonul şi legea civilă, biserica şi statul, preoţii şi oamenii legii, toate partidele politice şi confesiunile religioase ne-au învăţat deopotrivă că femeia a fost alcătuită după chipul bărbatului, din bărbat, pentru bărbat, o fiinţă inferioară, supusă bărbatului. Modele, formele, cermoniile şi obiceiurile societăţii, ordonanţele bisericii şi disciplina, toate s-au născut din această idee... Cei care au puterea divină de a traduce, a transpune şi transfigura acest trist obiect de milă într-un personaj demn şi exaltat, care să merite adoraţia noastră ca mamă a rasei umane, trebuie să fie felicitaţi, căci se împărtăşesc din puterea ocultă mistică a unor Mahatma orientali. (Stanton, 1985, pp.,7-8; vezi şi Gage, 1980, publicat pentru prima dată în 1893).

Zeităţi femeieşti sunt prezente frecvent în religii din lumea largă. Acestea sunt uneori concepute ca „feminine", blânde şi iubitoare; în alte împrejurări, zeiţele apar ca înspăimântători distrugători. Femeile-zeiăţi războinice, de exemplu, se regăsesc des, chiar dacă în viaţa socială reală ele nu sunt decât cu totul întâmplător conducători militari. Încă nu a fost întreprins nici un studiu extins asupra implicării simbolice şi materiale a femeilor în diferitele religii. Dar se pare că sunt puţine, dacă există cumva, religiile în care femeile sunt figurile dominante, fie simbolic fie ca autorităţi religioase (Bynum şi colab., 1986).

Să luăm exemplul budhismului. Femeile apar ca personaje importante în învăţăturile unor ordine budhiste. În mod special într-una din ramurile acestei religii, budhismul Mahayana, femeile sunt reprezentate într-o lumină deosebit de favorabilă. Dar aşa cum a remarcat un binecunoscut om de ştiinţă într-o lucrare despre această problemă, întregul budhism – la fel ca şi creştinismul – „este o instituţie copleşitor de masculină, dominată de o structură de putere patriarhală", în care femininul este „asociat mai cu seamă cu secularul, neputinţa, profanul şi imperfecţiunea" (Paul, 1985, p. xix). Portrete contrastante de femei apar în textele budhiste, reflectând fără îndoială atitudinile neclare ale bărbaţilor faţă de femei în lumea seculară. Pe de-o parte, sunt înţelepte, materne şi blânde; pe de-alta, sunt misterioase, murdare şi destructive, o ameninţare a răului.

Nu este surprinzător faptul că religiile au pus accentul pe imaginile masculine, dacă acceptăm punctul de vedere al lui Feuerbach, după care religiile exprimă valorile adânc înrădăcinate ale societăţii.

Femeile în organizaţiile religioase

În budhism, femeilor li s-a îngăduit prin tradiţie rolul de călugăriţe, reprezentând totodată principalul mod de rezolvare a exprimării directe a convingerilor religioase

în cadrul creştinătăţii. Viaţa monastică derivă din practicile primelor grupuri de creştini, care trăiau într-o sărăcie extremă, dar se dedicau meditaţiei. Aceşti indivizi (dintre care mulţi erau pustnici) şi grupuri aveau adesea prea puţine legături cu biserica oficială, dar la începutul evului mediu, biserica reuşise să câştige deţinerea controlului asupra majorităţii ordinelor pe care le fondaseră. Mânăstirile au devenit lăcaşuri cu un sediu fix, cu slujitori legaţi de sistemul de autoritate al bisericii catolice. Unele dintre ordinele monahale cele mai influente, cum ar fi cistercienii sau augustinienii, au fost fondate în secolele XII-XIII – în aceeaşi epocă cu cea a cruciadelor. Majoritatea ordinelor feminine s-au stabilit abia cu aproximativ 200 de ani mai târziu. Numărul ocupat de către membre a rămas destul de mic până prin secolul XIX. În acea vreme, multe femei deveneau călugăriţe, în parte datorită carierei care li se deschidea astfel în învăţământ şi asistenţă, întrucât aceste ocupaţii erau controlate de către ordinele religioase. Pe măsură ce profesiile lor s-au separat de biserică, procentul de femei din aceste ordine, a scăzut.

Deşi ritualurile şi obiceiurile diferitelor ordine variază, toate călugăriţele sunt privite ca „mirese ale lui Christos". Înainte de a se fi întreprins unele schimbări în câteva ordine prin anii '50 şi '60, uneori aveau loc ceremonii „de căsătorie" destul de elaborate, în cursul cărora novicea îşi tăia părul, primea un nume religios şi un inel de logodnă. O novice avea libertatea de a pleca sau putea fi îndepărtată. Dar după mai mulţi ani de la iniţiere se fac jurăminte de devoţiune definitivă.

Astăzi, ordinele feminine prezintă o diversitate considerabilă în credinţele şi modurile lor de viaţă. În unele mânăstiri, călugăriţele se îmbracă în întregime în hainele tradiţionale şi îndeplinesc practica tradiţională. Dimpotrivă, în alte comunităţi nu numai că sunt găzduite în clădiri moderne, dar au şi renunţat la multe dintre reglementările vechi, călugăriţele purtând îmbrăcăminte obişnuită. Restricţiile de a vorbi în anumite perioade ale zilei au fost diminuate, o dată cu regulile privitoare la poziţia corpului, cum ar fi mersul cu mâinile împreunate şi ascunse sub rasă. Aceste schimbări au devenit posibile datorită unor edicte emise de autorităţile eclesiastice în anii '60.

Cei aflaţi în ordine monastice, de regulă, nu deţin autoritate în interiorul ierarhiei bisericii, chiar dacă i se supun acesteia. Existenţa ordinelor femeieşti nu a dat niciodată femeilor vreo putere directă în cadrul marilor organizaţii religioase, care în biserica catolică şi anglicană rămân aproape în exclusivitate dominate de bărbaţi, deşi acestea suportă în prezent presiuni puternice din partea organizaţiilor de femei. În 1977, Sfânta Congregaţie pentru Doctrina Credinţei, desfăşurată la Roma, a declarat formal că femeile nu sunt admise pentru a deveni preoţi catolici. Motivul invocat a fost acela că Iisus nu a chemat vreo femeie să-i fie discipol (Noel, 1980). Anul 1987 a fost desemnat oficial de către biserica catolică drept „An al Madonnei", în care femeilor li se cerea să-şi amintească rolurile lor tradiţionale, acelea de soţii şi mame.

Într-o scrisoare publicată în mai 1994, papa Ioan Paul al II-lea a reafirmat interdicția bisericii catolice de a hirotoni femei. Scrisoarea spunea: „De aceea, pentru ca orice îndoială să fie îndepărtată în privința acestei probleme de mare importanță... declar că Biserica nu are autoritatea de a conferi hirotonire ca preot femeilor și că această hotărâre urmează să fie respectată de către toți credincioșii bisericii."

În biserica anglicană, până la 1992, femeilor li se permitea să fie diaconese, dar nu preoți. Oficial, ele făceau parte dintre laici și nu li se permitea să săvârșească unele ritualuri religioase de bază, cum ar fi binecuvântarea sau consfințirea de căsătorii. Pe de altă parte, sub conducerea unui prelat, o diaconesă putea să exercite anumite sfințiri sau să săvârșească botezuri, printre alte îndatoriri pe care le avea. În 1986 a fost difuzat un raport al comitetului în vigoare pentru Sinodul General, instituția care guvernează biserica anglicană, pentru a examina legislația necesară dacă femeile ar fi admise ca preoți. Grupul consta din zece bărbați și două femei. Sarcina lor era de a lua în considerare „garanțiile" necesare pentru a îndeplini obiecțiile „celor din cadrul biserici anglicane care nu pot accepta, dintr-un motiv sau altul, hirotonirea femeilor ca preoți" (citat în Aldridge, 1987, p. 377). Sentimentele și aspirațiile femeilor înseși, în general, nu erau luate în considerație.

Religia creștină a luat naștere din ceea ce a constituit într-un sens fundamental o mișcare revoluționară; dar în atitudinile lor față de femei, unele dintre cele mai importante biserici creștine se situează printre cele mai conservatoare organizații din societatea modernă. Femeile-preoți au fost acceptate cu mult timp în urmă în unele secte și confesiuni, dar biserica anglicană și cea catolică au insistat asupra inegalităților de gen. Episcopul anglican al Londrei, Graham Leonard, a fost întrebat în cadrul unei emisiuni la radio în august 1987, dacă își imagina că noțiunea creștină de Dumnezeu ar fi afectată de faptul de a vedea în mod constant o femeie slujind la altar. El a răspuns: „Cred că da. Instinctul meu, atunci când m-aș afla în fața ei, ar fi acela de a o lua în brațe..." Posibilitatea atracției sexuale dintre o femeie-preot și membrii congregației ei, susținea el, este unul dintre motivele pentru care femeile nu ar trebui să fie admise ca membri cu drepturi depline ai preoțimii. În religie ca și în alte domenii, „bărbatul este acela care are inițiativa și femeia e cea care acceptă" (Jenkins, 1987).

În 1992, biserica anglicană a votat în sfârșit pentru acceptarea practicării de către femei a preoției. Multe grupuri s-au opus fățiș acestei decizii, inclusiv organizația Femeile Împotriva Hirotonirii Femeilor, fondată de d-na Margaret Brown. Atât după părerea ei, cât și a unor grupuri anglicane masculine, acceptarea deplină a femeilor este o deviație blasfemică de la adevărul biblic revelat. Câteva grupuri s-au retras din biserica anglicană drept urmare a acestei decizii. O dată cu ceilalți, Graham Leonard a anunțat hotărârea sa de a părăsi biserica anglicană și de a se alătura celei catolice.

MIŞCĂRILE MILENARISTE

Existenţa şi numărul **mişcărilor milenariste** arată cât se poate de clar că religia inspiră frecvent activismul şi schimbarea socială. Un grup milenarist este cel care anticipează salvarea imediată, colectivă a credincioşilor, fie din cauza unor schimbări cataclismice din prezent, fie prin redescoperirea unei vârste de aur care se presupune că ar fi existat în trecut. (Termenul „milenarist" provine de fapt de la cei o mie de ani de domnie a lui Christos, *mileniumul* profeţit în biblie). Mişcările milenariste se împletesc adânc cu istoria creştinismului şi au apărut în două contexte majore – în rândul săracilor din Occident în trecut şi în rândul popoarelor colonizate în alte părţi ale lumii, mai recent.

Adepţii lui Ioachim

Mişcarea medievală milenaristă europeană a fost cunoscută ca ioachimism şi a luat amploare în secolul XIII (Cohn, 1970a, 1970b). În această perioadă prosperitatea economică a Europei creştea cu rapiditate, iar biserica catolică dominantă devenea tot mai bogată. Mulţi călugări şi-au transformat mânăstirile în castele luxoase, episcopii şi-au construit palate unde au dus un trai de lux ca şi seniorii feudali seculari, iar papii întreţineau nişte curţi deosebite. Ioachimismul s-a dezvoltat ca protest împotriva acestor tendinţe oficiale ale bisericii.

La mijlocul secolului XIII, un număr de fraţi franciscani (al căror ordin punea accent pe refuzul plăcerilor materiale şi al bogăţiei), au protestat împotriva obiceiurilor exagerate ale oficialilor bisericii. Ei îşi bazau mişcarea pe scrierile profetice ale abatelui Ioachim din Fiore, care murise cu aproximativ 50 de ani în urmă. Scrierile lui Ioachim fuseseră interpretate astfel încât preziceau că în anul 1260 „spiritualii", aşa cum se autonumeau, vor inaugura a treia şi ultima vârstă a creştinătăţii. Aceasta avea să dureze până la sfârşitul mileniului; în timpul acesteia toate fiinţele umane, indiferent de apartenenţa lor religioasă anterioară, se vor uni într-o viaţă de devoţiune creştină şi sărăcie voluntară. S-a profeţit că biserica existentă se va dezmembra, iar clerul va fi masacrat de către împăratul German.

După ce anul 1260 a trecut fără ca acest cataclism să se întâmple, data mileniumului a fost amânată – iar şi iar. Fervoarea adepţilor lui Ioachim însă nu a scăzut. Condamnaţi de către autorităţile spirituale, spiritualii ioachimişti au considerat biserica oficială drept Târfa Babilonului şi pe papă drept Anticrist şi Fiara Apocalipsei. Ei aşteptau apariţia unui salvator chiar din rândurile lor, pentru a accede la tronul papal ca „Papă angelic", ales de către Dumnezeu pentru a converti întreaga lume la o viaţă de sărăcie voluntară. Printre grupurile din interiorul mişcării se număra unul condus de către Fra Dolcino; cuprinzând mai bine de o mie de oameni înarmaţi, el s-a ridicat împotriva armatelor papei în nordul Italiei, până când forţele au fost înfrânte şi masacrate. Dolcino a fost ars pe rug ca eretic, dar au existat mulţi ani după aceea grupuri care susţineau că acesta este sursa lor de inspiraţie.

Dansul spiritelor

Un exemplu cu totul diferit de mişcare milenaristă este cultul Dansului spiritelor, apărut în rândul indienilor piei-roşii din America de Nord, la sfârşitul secolului XIX. Profeţii au prezis că va avea loc o catastrofă universală, care va anunţa împlinirea mileniumului, în care furtuni, cutremure, tornade şi inundaţii îi vor distruge pe toţi intruşii albi. Indienii vor supravieţui pentru a vedea preeriile acoperite de turme de bizoni şi alte vite. După această catastrofă, toate diferenţierile etnice vor dispărea şi toţi albii care ar veni pe acele pământuri ar putea trăi în armonie cu indienii. Ritualul Dansului spiritelor s-a răspândit în zonă, din comunitate în comunitate, aşa după cum cultele religioase s-au răspândit de exemplu, de curând din sat în sat în Noua Guinee. Ritualurile Dansului spiritelor, care includeau cântece, psalmodieri şi atingerea unor stări de transă, se bazau în parte pe contactul cu creştinătatea şi în parte pe tradiţionalul Dans al soarelui, pe care indienii obişnuiau să-l danseze înainte de ocupaţia albilor. Dansul spiritelor a dispărut după masacrul de la Wounded Knee, în care 370 de indieni, femei şi copii au fost masacraţi de către soldaţii albi.

Natura mişcărilor milenariste

De ce apar mişcările milenariste? Se pot identifica un număr de elemente comune tuturor. Practic toate par să implice activitatea unor **profeţi** (lideri sau învăţători „inspiraţi"), care atacă ideile religioase oficiale, proclamând necesitatea de a le revitaliza. Ei au succes în atragerea de adepţi, dacă reuşesc să formuleze în cuvinte ceea ce alţii doar au simţit vag, şi pun accent pe emoţii care îi determină pe oameni să ia atitudine. Profeţia a fost dintotdeauna direct asociată cu religiile mântuitoare, în special cu creştinismul, iar majoritatea celor care au condus mişcări milenariste în zone colonizate erau dintre cei obişnuiţi cu practicile şi credinţele creştine. Mulţi au fost de fapt predicatori misionari, care şi-au îndreptat credinţa religioasă adoptată împotriva acelora care îi şcoliseră de fapt.

Mişcările milenariste apar adesea acolo unde există fie o schimbare culturală radicală, fie o creştere bruscă a sărăciei (Worseley, 1970). Ele tind să-i atragă pe acei oameni care au un sentiment puternic al deposedării, ca rezultat al unor asemenea schimbări, ceea ce îi face să renunţe la acceptarea *status quo*-ului lor anterior. În Europa medievală, mişcările milenariste erau adesea ultima şi cea mai disperată resursă la care recurgeau cei care se trezeau brusc complet sărăciţi. Ţăranii, în timpul foametei, de exemplu, erau determinaţi să urmeze profeţi care le ofereau o viziune a unei „lumi întoarse pe dos", în care săracii aveau să moştenească în final, pământul. Mişcările milenariste tind să se dezvolte în rândul popoarelor colonizate atunci când o cultură tradiţională este distrusă de impactul colonizatorilor occidentali, aşa cum a fost cazul cu Dansul spiritelor.

Milenarismul a fost interpretat uneori ca fiind esenţialmente o rebeliune a săracilor împotriva celor privilegiaţi (Lantenari, 1963) sau a celor oprimaţi împotriva celor

puternici, iar acest lucru este evident în multe cazuri. Dar ar fi prea simplist: unele mişcări milenariste, cum ar fi cea a spiritualilor ioachimi, iau naştere din sentimente şi influenţe care, la început, nu se întâlnesc cu privaţiunile materiale.

EVOLUŢII ACTUALE ÎN RELIGIE: REVOLUŢIA ISLAMICĂ

O opinie împărtăşită atât de Marx, Durkheim cât şi de Weber, a fost aceea că religia tradiţională devine din ce în ce mai limitată pentru lumea modernă şi că **laicizarea** este un proces inevitabil. Dintre cei trei, probabil că doar Weber va fi bănuit că un sistem religios tradiţional, precum este islamismul, ar putea trece printr-un proces de renaştere majoră, devenind premisa unor dezvoltări politice importante de la sfârşitul secolului XX; este exact ceea ce s-a petrecut în Iran în 1980. În ultimii ani, **fundamentalismul** islamic (o accentuare a interpretării ad litteram a textelor scripturale) a avut de asemenea, un impact semnificativ asupra altor ţări, printre care Egipt, Siria, Liban şi Algeria. Cum se explică această renaştere pe scară largă a islamismului?

Dezvoltarea credinţei islamice

Pentru a înţelege acest fenomen, trebuie să privim atât aspectele islamismului ca religie tradiţională, cât şi schimbările seculare care au afectat statele moderne, în cadrul cărora influenţa lui este persistentă. Islamismul, ca şi creştinismul, este o religie care a stimulat continuu activismul: Coranul – cartea sfântă a Islamului – cuprinde instrucţiuni către credincioşi de „a lupta pentru calea Domnului". Aceasta este o luptă atât împotriva necredincioşilor, cât şi a celor care aduc corupţia în interiorul comunităţii musulmane. De-a lungul secolelor au existat generaţii succesive de reformatori musulmani, iar islamismul a devenit la fel de divizat în interior, ca şi creştinismul. Sectele *kharigita* şi *şiita* s-au desprins de trunchiul de bază al ortodoxiei islamice încă de la începuturile istoriei lui. Kharigiţii au fost prima sectă distinctă care s-a dezvoltat în interiorul islamismului. Ei aveau convingeri puternic egalitariste, respingând orice formă de privilegiu material şi susţineau că cei vinovaţi de păcate grave nu ar mai trebui consideraţi musulmani. Existenţa lor ca sectă a fost de scurtă durată, dar în unele privinţe au fost înaintaşii tuturor mişcărilor de renaştere fundamentalistă musulmană ulterioare – adică a mişcărilor care susţineau reîntoarcerea la „esenţa" islamismului.

Cealaltă sectă importantă, şiiţii, şi-a păstrat influenţa. Şiismul este astăzi, religia oficială a Iranului (cunoscut în trecut – Persia) şi a fost ideologia care a stat la baza revoluţiei iraniene. Şiiţii consideră că secta lor a fost iniţiată de către Imamul Ali, un lider religios şi politic din secolul al VII-lea, despre care se crede că a demonstrat calităţi de devoţiune personală faţă de Dumnezeu şi virtuţi de conducător ieşite din comun printre guvernanţii vremii. Descendenţii lui Ali sunt consideraţi drept adevăraţii conducători ai islamismului, întrucât se presupunea că aparţin familiei lui Mohamed.

spre deosebire de dinastiile aflate în acel moment la putere. Şiiţii credeau că domnia moştenitorului de drept al lui Mohamed va fi instituită până la urmă, înlăturând tirania şi nedreptăţile asociate cu regimurile existente. Moştenitorul lui Mohamed avea să fie un lider condus direct de către Dumnezeu, guvernând după legile Coranului.

Şiismul este religia oficială a Iranului încă din secolul XVI. Există populaţii numeroase de şiiţi în ţările din Orientul Mijlociu, printre care Irakul, Turcia şi Arabia Saudită, cât şi în India şi Pakistan. Conducerea islamică din aceste ţări aparţine totuşi majorităţii, suniţii. Musulmanii suniţi urmează „Calea Bătătorită", o serie de tradiţii care derivă din Coran şi tolerează o considerabilă diversitate de opinii, în comparaţie cu convingerile mult mai rigide ale şiiţilor. Doctrinele sunite s-au modificat în mod considerabil, mai ales după expansiunea puterii occidentale din timpul ultimelor două sau trei secole.

Islamismul şi Occidentul

În timpul Evului Mediu a existat o luptă relativ continuă între Europa creştină şi statele musulmane, care controlau porţiuni mari din ceea ce a devenit mai apoi Spania, Grecia, Iugoslavia, Bulgaria şi România. Cea mai mare parte a pământurilor cucerite de musulmani au fost reclamate de către europeni, iar multe dintre posesiunile lor din Africa de Nord au fost de fapt, colonizate pe măsură ce puterea Occidentului creştea, în decursul secolelor XVIII-XIX. Aceste răsturnări de situaţie au fost catastrofale pentru religia şi civilizaţia musulmană, despre care credincioşii erau convinşi că era cea mai înaltă şi mai avansată cu putinţă, depăşindu-le pe toate celelalte. La sfârşitul secolului XIX, incapacitatea lumii musulmane de a respinge eficient cultura occidentală a dus la mişcări de reformă care încercau să redea islamismului puritatea şi puterea lui originală. O idee de bază a fost aceea că islamismul ar fi trebuit să răspundă provocării occidentale prin afirmarea identităţii propriilor sale convingeri şi practici.

Ideea a fost dezvoltată în diferite moduri de-a lungul secolului XX, formând baza „revoluţiei islamice" din Iran, din 1978-1979. Revoluţia a pornit iniţial din opoziţia faţă de şah, Mohammed Reza, care acceptase şi încercase să promoveze forme de modernizare modelate în Occident – de exemplu reforma agrară, acordarea dreptului de vot femeilor şi dezvoltarea educaţiei seculare. Mişcarea care l-a înlăturat de la putere pe şah şi a adunat laolaltă oameni cu interese diferite, dar care nu erau nicidecum ataşaţi fundamentalismului islamic, personajul dominant fiind ayatolahul Khomeini, care propovăduia o reinterpretare radicală a ideilor şiite.

Khomeini a înfiinţat o guvernare organizată în conformitate cu legea islamică tradiţională, numind-o „Reprezentanţa lui Ali". Revoluţia islamică făcea din religie, aşa cum era ea prezentată în Coran, baza directă a întregii vieţi politice şi economice. Sub legea islamică reînnoită, bărbaţii şi femeile erau segregaţi cu rigurozitate, femeile erau obligate să-şi acopere corpul şi capul în public, practicile homosexuale erau condamnate şi trimise în faţa plutonului de execuţie, iar adulterul era pedepsit prin

lapidarea cu pietre. Acest cod strict era însoţit de o poziţie extremă, naţionalistă, care se situa în special în opoziţie cu influenţele occidentale. Deşi ideile care susţinuseră revoluţia trebuiau să unească întreaga lume islamică împotriva Occidentului, guvernele ţărilor în care şiiţii erau în minoritate nu s-au aliniat revoluţiei islamice din Iran. Totuşi, fundamentalismul islamic a dobândit o popularitate semnificativă în majoritatea acestor state, iar diferite forme de renaştere islamică au fost stimulate de aceasta în alte părţi ale lumii.

Scopul Republicii Islamice din Iran a fost acela de a islamiza statul – organizând guvernul şi societatea în aşa fel încât învăţăturile islamice să devină predominante în toate sferele vieţii. Dar acest proces este departe de a se fi încheiat şi există forţe care i se opun activ. Zubaida (1996) a distins trei categorii de grupuri, angajate în luptă unul împotriva celuilalt. *Radicalii* vor să continue şi să adâncească revoluţia islamică. Ei cred de asemenea, că revoluţia ar trebui să fie exportată activ în alte ţări islamice.

Conservatorii sunt constituiţi mai ales din funcţionarii religioşi, care cred că revoluţia a ajuns destul de departe. Ea le-a asigurat o poziţie de putere în societate, pe care ei doresc să şi-o menţină. *Pragmaticii* se pronunţă în favoarea reformelor de piaţă şi a deschiderii economiei către investiţiile şi comerţul cu străinătatea. Ei se opun impunerii stricte a codurilor islamice asupra femeilor, a familiei şi a sistemului de legi. Acest grup se află în conflict direct cu radicalii.

Zubaida arată că revoluţia islamică a afectat fostul regim „occidentalizat" mai puţin decât se credea în general. De exemplu, guvernul islamic a menţinut majoritatea prevederilor referitoare la codul familiei preluate de la acel regim. De asemenea, femeile joacă un rol public mult mai activ în Iran decât în alte câteva ţări islamice, cum ar fi Arabia Saudită.

Răspândirea mişcării de renaştere islamică

Renaşterea islamismului nu poate fi înţeleasă pur şi simplu în termeni pe de-a-ntregul religioşi; ea reprezintă în parte o reacţie împotriva impactului Occidentului, fiind o mişcare de afirmare naţională sau culturală. Este îndoielnic faptul că renaşterea islamică, chiar şi în formele ei cele mai fundamentaliste, ar trebui percepută doar ca o reînnoire a ideilor tradiţionale. Ceea ce s-a întâmplat reprezintă un lucru destul de complex. Practicile şi modurile de viaţă tradiţionale au fost revitalizate, dar fiind combinate cu preocupări legate în mod specific de epoca modernă.

Mişcările fundamentalismului islamic au câştigat influenţă în multe ţări din Africa de Nord, Orientul Mijlociu şi Asia de Sud, în ultimii 10-15 ani (vezi fig. 16.1). Un astfel de caz este Algeria. În decembrie 1991, Frontul Islamic al Salvării a câştigat o victorie confortabilă în primul scrutin al alegerilor pentru Adunarea Naţională. Programul lui era de a transforma Algeria într-un stat islamic după coordonatele Iranului. Totuşi armata a intervenit şi a suspendat alegerile (Pilkington, 1992).

O confruntare între civilizații?

Există temerea conform căreia, lumea islamică se va confrunta cu acele părți ale lumii care nu împărtășesc convingerile lor. Țările islamice par să se opună valurilor democratizării, care au cuprins întreaga lume. Din 39 de țări în care islamismul este forma de religie dominantă, doar câteva pot fi considerate ca fiind democrații liberale. Turcia este un asemenea exemplu, deși a suportat câteva încercări de guvernare militară între 1960 și 1980.

În alte câteva țări care au fost pentru o scurtă perioadă de timp democratice, cum ar fi Algeria, în care democrația a fost suspendată sau distrusă. Guvernul algerian a permis alegeri libere în 1991, dar a refuzat să permită un al doilea tur de scrutin atunci când a devenit clar faptul că Partidul Islamic, puternic influențat de fundamentalismul religios, se îndrepta spre victorie. Armata a preluat controlul și a urmat în țară un fel de război civil permanent între guvern și gherilele islamice.

Dacă mișcarea islamică se va instala la putere în Algeria, se poate ca și alte țări din apropiere să o poată urma. Egiptul, cu o populație de 55 de milioane de locuitori, are propriii rebeli islamici, care doresc să înființeze aici un stat religios. Același lucru se întâmplă cu mulți musulmani din Maroc și Libia.

Politologul Samuel Huntington (1993) a susținut că luptele dintre punctele de vedere islamic și occidental ar putea deveni parte dintr-un „conflict mondial al civilizațiilor", o dată cu sfârșitul „războiului rece" și cu accentuarea globalizării. Statul-națiune nu mai reprezintă influența principală în relațiile internaționale, de aceea rivalitățile și conflictele vor avea loc între culturi și civilizații întinse. Un asemenea conflict a fost pornit în Bosnia, în fosta Iugoslavie, în care musulmanii bosniaci luptă împotriva sârbilor, care reprezintă cultura creștină.

Islamismul și creștinismul reprezintă fiecare religii care își susțin adevărul, accesul special la cuvântul Domnului. Creștinismul a învățat să convieţuiască cu capitalismul și democrația, iar dacă Max Weber a avut dreptate, e posibil chiar să fi inspirat începuturile dezvoltării lor. Pentru mulți credincioși islamici o asemenea acomodare pare mult mai dificilă. Întreprinderea capitalistă și democrația liberală reprezintă pentru ei impactul culturii occidentale. În plus, islamismul refuză să facă o distincție între viața particulară a credinciosului și problemele publice.

Dar, în calitate de „civilizații", creștinismul și islamismul – așa cum am arătat în citatul din deschiderea capitolului – au mai multe lucruri comune decât diferențe, avându-și originea în surse care se suprapun. Fiecare dintre ele a inspirat sute de războaie sângeroase de-a lungul secolelor. Dar fiecare conține de asemenea, tradiții foarte puternice de toleranță și moderație. Trebuie să sperăm că acestea permit celor două culturi să trăiască în pace una cu alta.

Să ne îndreptăm acum atenția înspre recentele evoluții ale religiei în Occident, concentrându-ne în special asupra Marii Britanii și a Statelor Unite.

Figura 16.1 – **Inima islamismului***, 1992 (țările și zonele negre în care există o majoritate musulmană; Bangladesh, Indonesia și Malaezia sunt omise)

1. Malul de Vest și Fâșia Gaza. Grupul fundamentalist Hamas, care respinge coexistența cu Israelul, câștigă teren prin Organizația de Eliberare a Palestinei și cu sprijinul palestinienilor care luptă împotriva ocupației israeliene.

2. Turcia. Partidul Bunăstării, care caută să strângă legăturile cu lumea islamică, a candidat la alegerile din 1991 în alianță cu două partide naționaliste; alianța a câștigat 17% din voturi, dar nici un loc în parlament. Mai multe grupuri fundamentaliste mici recurg la terorism.

3. Siria. Frăția Musulmană a fost scoasă în afara legii și reprimată cu brutalitate, încă de la începutul anilor '80, dar se crede că mai are susținători.

4. Liban. Două grupări musulmane șiite, Hezbollah și Amal, sunt sprijinite de către Iran și respectiv Siria. Competiția este câștigată de câte Hezbollah.

5. Irak. Grupările clandestine fundamentaliste șiite sunt puternic sprijinite în sudul Irakului și au jucat un rol important în rebeliunea care a urmat după războiul din Golf. Cea mai mare, Dawa, înființată în 1968, a fost reprimată cu duritate, mulți lideri și militanți fiind executați.

6. Iran. Republică islamică din 1979. Guvernul este dominat de o elită politică de clerici șiiți și laici aliați. Menținerea lor la putere este susținută prin arestări, execuții și suprimarea dreptului la liberă exprimare. Legea islamică a fost introdusă în 1983, dar implementarea ei se face doar pe jumătate, din cauza diferendelor din interiorul conducerii. Mai mult de 100 de delicte se pedepsesc cu moartea.

7. Afganistan. Patru partide fundamentaliste sunite – Hizb-i-islami, Hizb-i-islami-Khalis, Jamiat-i-islami și Ittihad-i-islami – și mai multe grupări șiite mai mici se opun președintelui Najibullah. Pretențiile lor pentru o republică strict islamică sunt susținute de o minoritate de afgani.

8. Asia Centrală. Țările independente Azerbaijan, Kazahstan, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirghizstan și Tadjikistan trec printr-o renaștere islamică, cu multe construcții de moschei noi și respectarea regulilor religioase. Iranul și Arabia Saudită își dispută influența asupra lor. Unele vor un stat islamic, cum este Iranul; altele preferă un stat secular, precum Turcia. Partidul fundamentalist islamic al Renașterii nu a reușit să creeze o mișcare islamică unitară în întreaga Asie Centrală.

9. Pakistan. Alianța Democrată Islamică (IDA), care reunește mai multe partide islamice și de dreapta, care susțin adâncirea islamizării, a format guvernul după ce a câștigat 105 locuri din totalul de 217 ale parlamentului, la alegerile din octombrie 1990. IDA include partidul fundamentalist islamic Jamiat-i-islami, care urmărește instaurarea statului islamic. Legea islamică este operantă din 1979, dar pedepsele islamice, cu excepția bicuirilor ocazionale, sunt arareori aplicate.

10. Arabia Saudită. Mai multe grupări clandestine radicale se opun regimului fundamentalist al lui Wahhabi. În noiembrie 1979 una dintre acestea a ocupat cu forța Marea Moschee de la Mecca. Judecătorii saudiți impun pedepse *sharia*: execuții publice prin decapitare și tăierea mâinilor pentru furt.

11. Iordania. Frăția Musulmană este cel mai mare bloc unic din parlament, cu 22 de locuri. În ianuarie 1991 a primit cinci fotolii în cabinet, în preajma războiului din Golf, dar le-a pierdut în iunie, când regele Hussein a pus la cale negocieri pentru pace cu Israelul, cărora Frăția li se opunea.

12. Sudan. O junță militară, sub conducerea locotenent-generalului Omar Bashir a luat puterea în 1989 și este tot mai dominată de către Frontul Național Islamic condus de Hassan Turabi. Junta are legături cu Iranul, care a trimis 2.000 de Gardieni ai Revoluției în Sudan. Un nou cod penal, bazat pe legea *sharia*, a fost introdus în 1990, cu excepția a trei provincii creștine din sud, devenind pe deplin legal anul acesta. Grupările radicale adună bani din Arabia Saudită pentru *jihad*-ul împotriva Sudului

13. Egipt. Frăția Musulmană, înființată în 1928, a trecut prin perioade de militanță și de persecuție. Deocamdată este încă împiedicată să activeze ca partid politic, dar în alegerile din 1987 a candidat în alianță cu două partide seculare, câștigând 37 de locuri. Grupările radicale, cum ar fi Jihad-ul (cea care l-a asasinat pe Sadat), acționează în clandestinitate. Au loc frecvente ciocniri cu poliția; sute de militanți au fost arestați în 1992.

14. Libia. Grupările islaniste neorganizate sunt cea mai mare amenințare internă a regimului, care intră adesea în conflict cu forțele de securitate. Sute de militanți se află în închisoare.

15. Tunisia. Membrii Partidului Ennahdha (al Renașterii) au participat la alegerile din 1989 ca independenți. De la începutul lui 1990 partidul, care nu a intrat niciodată în legalitate, a fost reprimat, ziarul lui desființat, iar militanții arestați în urma unor ciocniri cu poliția și a descoperirii unor planuri minuțioase vizând „revoluția islamică". Conducerea lui s-a împrăștiat în 1991.

16. Algeria. Frontul Islamic al Salvării (FIS), legalizat în 1989, a câștigat 55% din voturi la alegerile regionale din iunie 1989 și 49% în primul tur de scrutin al alegerilor generale din decembrie 1991. Guvernul a interzis cel de-al doilea tur de scrutin. Majoritatea liderilor FIS au fost închiși. Partidul a fost interzis formal în martie 1992 iar consiliile locale aflate sub controlul FIS au fost dizolvate.

17. Maroc. Grupările islamice au jucat un rol de frunte în protestele anti-guvernamentale din 1990 și 1991. Cea mai mare, Justiția și Bunăstarea, niciodată legalizată, a primit ordinul de a se desființa în 1990. Liderul ei se află în arest la domiciliu, iar câțiva dintre membri sunt în închisoare. Partidul s-a alăturat altor grupări mai radicale din clandestinitate, cum ar fi cea a Tineretului Islamic.

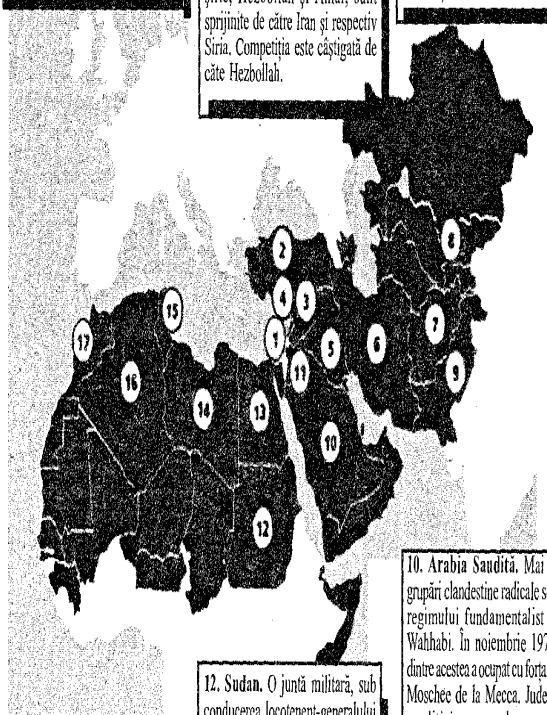

Sursa: The Economist, 10 [illegible] p. [illegible]

EVANGHELIŞTII INVADEAZĂ STATELE DIN FOSTA UNIUNE SOVIETICĂ

Prăbuşirea comunismului a deschis fosta Uniune Sovietică unui val de misionari religioşi. Principala biserică din Rusia, cea ortodoxă, şi-a exprimat preocuparea faţă de un număr de mişcări religioase, cum ar fi Hare Krishna şi numeroasele grupuri creştine evanghelice şi fundamentaliste care au pătruns în ţară. Această preocupare este împărtăşită de către toate bisericile recunoscute tradiţionale, cum ar fi romano-catolicii şi baptiştii.

Peste 300 de grupuri de misionari din Statele Unite activează în prezent doar pe teritoriul Rusiei, iar unul dintre ele trimite mai mult de 2.000 de misionari pe an în Comunitatea Statelor Independente (CSI) şi în Europa. Aceste grupuri aduc cu ele un crez foarte diferit de cel predat şi practicat de bisericile cu tradiţie din ţară. Pentru multe dintre aceste grupuri de misionari, bisericile tradiţionale nu reprezintă biserici creştine valabile, iar parte din zelul lor provine din convingerea că aceste biserici tradiţionale sunt fie apostate sau de-a dreptul lucrarea Diavolului.

Multe dintre aceste grupuri nutresc convingerea că modul de viaţă american este expresia cea mai deplină a vieţii creştine. Acest lucru se dovedeşte foarte tentant pentru oameni care tânjesc după stilul de viaţă al societăţii de consum din Occident. Totuşi, liderii principalelor biserici se tem că aceste valori nu numai că vor forţa diviziunea în exprimarea credinţei creştine în CSI, ci vor submina şi valorile religioase tradiţionale de bază ale comunităţii şi solidarităţii, care au supravieţuit persecuţiei comuniste doar pentru a fi supuse în prezent riscului de a cădea pradă sistemului de consum evanghelic american.

Sursa: Hutchinson Gallup, *INFO* 1995, (Helicon 1994), p. 183.

RELIGIA ÎN MAREA BRITANIE

Conform recensământului religios din 1851, aproximativ 40% dintre adulţii din Anglia şi Ţara Galilor participau la slujba religioasă în fiecare duminică; în 1900 acest procent scăzuse la 35%, în 1950 la 20%, iar azi totalul se apropie de 10%. Majoritatea confesiunilor britanice au pierdut în jur de 5% dintre credincioşii practicanţi în anii '80, cel mai substanţial declin (8%) înregistrându-se în rândul bisericii romano-catolice (HMSO, 1992).

Distribuţia acestora este însă întrucâtva inegală. Există o diferenţă, de exemplu, între bisericile trinitariene şi cele netrinitariene. Bisericile trinitariene, care includ anglicani, catolici, metodişti şi presbiterieni, printre altele, sunt cele care cred în unitatea Sfintei Treimi într-un Dumnezeu unic. Numărul de membri ai bisericilor trinitariene a scăzut de la 8,8 milioane în 1970 la 6,5 milioane în 1994. A existat însă o creştere a numărului membrilor unora dintre bisericile netrinitariene, cum ar fi mormonii şi martorii lui Iehova, în aceeaşi perioadă (vezi tabelul 16.2).

Majoritatea populaţiei adulte din Marea Britanie se consideră ca aparţinând unei organizaţii religioase. Într-un studiu, doar aproximativ 5% dintre britanici au afirmat că nu sunt afiliaţi nici unei religii. Aproape 70% din totalul populaţiei s-au declarat ca fiind membri ai bisericii anglicane, chiar dacă cei mai mulţi nu fuseseră probabil la biserică decât de câteva ori în viaţa lor sau unii, dacă fuseseră vreodată. Pe lângă biserica anglicană, biserica presbiteriană a Scoţiei şi cea catolică, evantaiul

celorlalte grupuri religioase din Marea Britanie include evrei, musulmani, mormoni, sikhşi şi hinduşi. Printre sectele mai mici se numără Fraţii din Plymouth, rastafarienii şi adepţii Misiunii Luminii Divine.

Un număr de mişcări religioase noi au apărut de asemenea, în ţările occidentale, inclusiv în Marea Britanie. Acestea provin din numeroase tradiţii religioase, dintre care unele erau aproape complet necunoscute în Occident până de curând. Câteva, cum ar fi Societatea Aestherius sau Fundaţia Emin, au mai existat deja într-o perioadă anterioară în Marea Britanie, în timp ce altele au provenit din diferite ţări europene. Dar majoritatea îşi au originea în SUA sau în Orient. Apartenenţa constă mai ales din convertiţi, şi mai puţin din indivizi crescuţi într-o credinţă anume. Cel mai adesea, membrii lor au un nivel de educaţie destul de ridicat şi provin din rândurile clasei de mijloc.

Majoritatea mişcărilor religioase noi solicită de la membrii lor mult mai mult timp şi credinţă decât religiile vechi oficiale. Se ştie despre unele grupuri că au folosit tehnica „bombardării cu dragoste", pentru a câştiga aderenţa totală a individului. Potenţialul individ convertit este copleşit cu atenţii şi cu o constantă demonstraţie de afecţiune spontană, până când este atras din punct de vedere emoţional în grup. De fapt, unele mişcări au fost acuzate chiar de „spălarea creierului" adepţilor lor– căutând să le controleze mintea, astfel încât să-i lipsească de capacitatea de a lua decizii independente. „Moonies" (vezi mai jos) au fost acuzaţi de asemenea practici. Dar, în ansamblu, cercetările indică faptul că o asemenea interpretare este exagerată; mişcările acestea arareori caută sau reuşesc, un asemenea grad de dominare asupra membrilor lor, iar majoritatea membrilor potenţiali sunt perfect capabili să decline invitaţiile respectivelor mişcări, dacă nu doresc să adere la ele.

În Marea Britanie se poate distinge o anumită structură a religiei, în funcţie de vârstă, sex, clasă şi situare geografică. În general, oamenii în vârstă sunt mai credincioşi decât cei din grupurile de vârstă mai tinere. Frecventarea bisericii atinge un punct culminant la vârsta de 15 ani, după care nivelurile medii ale frecventării scad; când aceştia ating vârsta de 30-40 de ani entuziasmul le revine; mai apoi, obişnuinţa de a merge la biserică creşte o dată cu vârsta. Femeile au mai multe şanse de a se implica în organizaţii religioase decât bărbaţii. În bisericile anglicane aceasta este doar o problemă minoră, dar în cele scientologice, de exemplu, femeile sunt de patru ori mai numeroase decât bărbaţii.

În general, frecventarea bisericii şi practicarea credinţelor religioase sunt mai susţinute în rândul grupurilor sociale mai avute decât printre săraci. Biserica anglicană a fost supranumită „Partidul Conservator al rugăciunii" şi există anumit grad de adevăr în aceasta. Catolicii se găsesc mai mult printre cei din clasa muncitoare. Această orientare de clasă se reflectă în structura votului: anglicanii tind să voteze pentru conservatori, iar catolicii pentru laburişti, la fel ca şi mulţi metodişti, biserica metodistă fiind la începuturi strâns legată de ascensiunea Partidului Laburist. Participarea religioasă variază de asemenea, în bună măsură în funcţie de locul unde trăiesc oamenii: 35% dintre adulţii din Merseyside şi 32% dintre cei din Lancashire sunt membri ai unei biserici, faţă de doar 9% în Humberside şi 11% în Nottinghamshire.

Unul dintre motivele acestei situații este emigrarea – Liverpool are o populație numeroasă de catolici irlandezi, la fel cum nordul Londrei își are evreii ei, iar Bradford musulmanii și sikhșii săi.

În privința consecințelor asupra comportamentului cotidian, diferențele religioase sunt mult mai marcante în nordul Irlandei decât oriunde în altă parte în Marea Britanie. Ciocnirile dintre protestanți și catolici care au loc aici implică doar o minoritate din ambele credințe, dar sunt adesea acute și deosebit de violente. Influența religiei în Irlanda de Nord nu se poate separa cu ușurință de alți factori implicați în aceste antagonisme; credința într-o „Irlandă unită", în care Eire și Irlanda de Nord ar putea deveni un stat unic, este susținută în general de către catolici și respinsă de către protestanți. Dar considerentele politice și ideile naționaliste joacă de asemenea, un rol important, în aceeași măsură ca și credințele religioase.

Tabel 16.2. ***Membrii bisericilor din Marea Britanie (milioane)***

	1970	1980	1992	1994
Bisericile trinitariene				
romano-catolică (frecventarea slujbei religioase)	2.7	2.4	2.1	2.0
anglicană	2.6	2.2	1.8	1.8
presbiteriană	1.8	1.4	1.2	1.1
metodistă	0.7	0.5	0.4	0.4
baptistă	0.3	0.2	0.2	0.2
alte biserici libere	0.5	0.5	0.6	0.7
ortodoxă	0.2	0.2	0.3	0.3
Toate bisericile trinitariene	8.8	7.4	6.6	6.5
Biserici ne-trinitariene				
mormoni	0.1	0.1	0.2	0.2
martorii lui Iehova	0.1	0.1	0.1	0.1
alți ne-trinitarieni	0.1	0.2	0.2	0.2
Toți ne-trinitarienii	0.3	0.4	0.5	0.5
Alte religii				
musulmani	0.1	0.3	0.5	0.6
sikhși	0.1	0.2	0.3	0.3
hinduși	0.1	0.1	0.1	0.1
evrei	0.1	0.1	0.1	0.1
alții	0.0	0.1	0.1	0.1
Toate celelalte religii	0.4	0.8	1.1	1.2

Sursa: Christian Research. După *Social Trends,* 1996.

RELIGIA ÎN STATELE UNITE

Diversitatea religiei

Poziția organizațiilor religioase din Statele Unite este neobișnuită din mai multe puncte de vedere. Libertatea de exprimare religioasă a devenit un articol al Constituției americane cu mult înainte ca toleranța și diferitele credințe religioase la care fuseseră supuși să se răspândească în orice altă țară. Primii coloniști erau refugiați din cauza oprimărilor religioase la care fuseseră supuși de către autoritățile politice locale și au insistat pentru separarea statului de religie. SUA nu au o „biserică oficială", așa cum este biserica anglicană în Anglia.

Statele Unite conțin de asemenea, o mai mare diversitate de grupuri religioase decât orice altă țară industrializată. În cele mai multe societăți occidentale, majoritatea populației este afiliată formal la o singură biserică, cum ar fi biserica anglicană în Anglia sau cea romano-catolică în Italia. Aproximativ 90% din populația americană este creștină, dar aparține unei diversități de biserici și confesiuni. Multe grupuri numără doar sute de membri, dar mai mult de 90 de organizații religioase susțin că au peste 50.000 de membri, dintre care 22 raportează o participare de peste un milion de membri. Cea mai largă instituție din Statele Unite este biserica catolică, cu aproximativ 50 de milioane de membri. Totuși, ea acoperă doar aproximativ 27% din totalul membrilor organizațiilor religioase. 60% din populație sunt protestanți, împărțiți în diferite confesiuni. Convenția Baptistă din Sud este cea mai mare dintre ele, având peste 13 milioane de membri, urmată de Biserica Metodistă Unită, Convenția Baptistă Națională, bisericile luterană și episcopală. Dintre grupurile necreștine, cele mai numeroase sunt congregațiile evreiești, care numără aproximativ șase milioane de membri.

40% din populația americană asistă la slujba religioasă o dată pe săptămână. Aproape 70% dintre aceștia aparțin unor biserici, sinagogi sau altor organizații religioase, iar majoritatea susțin că sunt membri activi ai congregațiilor respective.

Căpitanul Scott O'Grady din forțele aeriene ale SUA a fost împușcat în 1995 deasupra teritoriului bosniac. El a petrecut șase zile ascunzându-se și evitând să fie capturat de către forțele sârbe, înainte de a fi găsit și salvat. „Chiar în toiul luptei, a declarat ei în fața mass mediei mondiale, primul lucru pe care vreau să-l fac este să-i mulțumesc lui Dumnezeu. Dacă El nu m-ar fi iubit și eu nu L-aș fi iubit, nu aș fi supraviețuit. El m-a ajutat să trec prin toate acestea și simt asta din tot sufletul." Dacă un pilot britanic sau francez ar fi spus același lucru în acea situație, ar fi produs o oarecare uimire. Dar venind de la un ofițer american, cuvintele au părut perfect normale. America are un nivel de religiozitate mult mai ridicat decât majoritatea societăților europene. „Cred într-Unul Dumnezeu" apare pe fiecare monedă americană, ca un memento al puterii religiei în Statele Unite.

Rezultatele studiilor arată că 95% dintre americani își declară credința în Dumnezeu, 80% cred în miracole și în viața de apoi, 72% cred în îngeri și 65% în diavol (Stark și Bainbridge, 1985). Un Studiu asupra Valorilor Mondiale publicat în

1994 a arătat că 82% dintre cei chestionați s-au declarat „persoane religioase", față de 55% în Marea Britanie, 54% în Germania de Vest şi 48% în Franța. Aceeaşi statistică a arătat că 44% dintre americani au fost la biserică cel puțin o dată pe săptămână, față de 14% în Marea Britanie, 10% în Franța şi cel mult 4% în Suedia (vezi fig.16.2 şi *The Economist*, 8.07.1995, p. 20).

Figura16.2 – Credința religioasă în diferite țări, 1990-1993

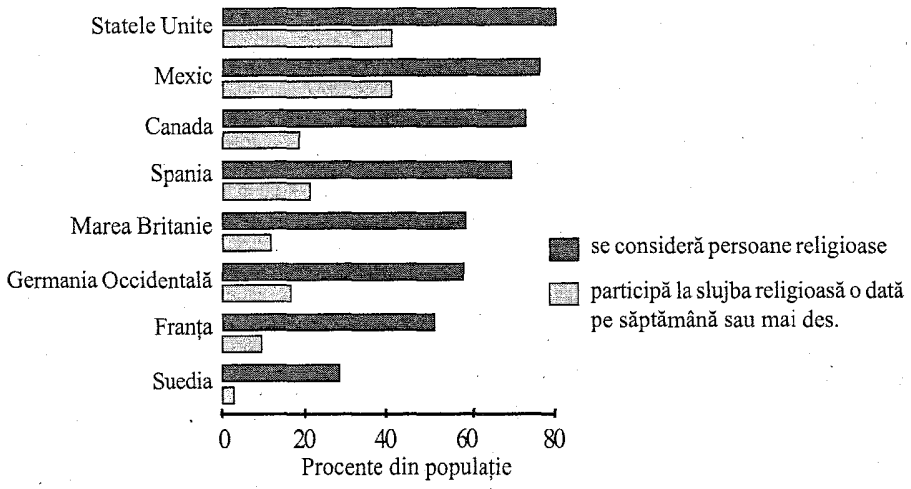

Sursa: World Values Study Group, Inter-University Consortium for Political and Social Researches. După *The Economist,* 8 iulie 1995, p. 20.

După cel de-al doilea război mondial, SUA au asistat la o mai amplă proliferare a mişcărilor religioase decât în orice altă perioadă istorică anterioară, inclusiv o serie fără precedent de diviziuni şi de apariții noi între confesiuni. Majoritatea au avut o existență de scurtă durată, dar câteva dintre ele au reuşit să facă un număr de adepți remarcabil. Un exemplu este oferit de Biserica Unificării, fondată de coreeanul Sun Myung Moon. Secta a fost introdusă în Statele Unite la începutul anilor '60, prezentând toate caracteristicile mişcărilor milenariste. Adepții lui Moon au acceptat prezicerea că sfârşitul lumii va veni în anul 1967, dar faptul că lumea a continuat să existe după acel an nu a dus la destrămarea sectei. Aşa cum au procedat mulți lideri ai mişcărilor milenariste, Moon şi-a ajustat ideile prin prisma prezicerii sale eşuate. În fapt, noile sale doctrine au câştigat chiar mai mulți adepți decât mai înainte, susținând că numără în prezent aproximativ 40.000 de persoane. Convingerile Bisericii Unificării uneşte învățături orientale cu elemente ale creştinismului fundamentalist şi cu anticomunismul, iar noii membri sunt supuşi unei pregătiri religioase stricte.

Fundamentalismul creştin

Creşterea organizațiilor religioase creştine fundamentaliste în Statele Unite este una dintre trăsăturile cele mai remarcabile din ultimii aproximativ 25 de ani. Fundamentaliştii cred că „Biblia este de-a dreptul un ghid practic pentru politică,

guvernare, afaceri, familie şi toate treburile omenirii" (Capps ,1990). Fundamentalismul este o reacţie împotriva teologiei liberale şi a frecventării bisericii de către oameni puţin interesaţi de religie. Cele mai influente grupări fundamentaliste din Statele Unite sunt Convenţia Baptistă din Sud, Adunările Domnului şi Adventiştii de Ziua a Şaptea.

„Biserica electronică"

Mass media electronice (televiziunea şi radioul) au jucat un rol esenţial în schimbările care au afectat religia începând din anii '60. Reverendul Billy Graham a fost primul care a predicat cu regularitate pe calea undelor, iar prin folosirea eficientă a media, acest preot baptist s-a bucurat de o largă audienţă. De-a lungul ultimilor 20 de ani, am fost martorii folosirii tot mai sofisticate şi mai sistematice a mediilor pentru a răspândi mesaje religioase şi pentru a colecta bani pentru biserici. A luat fiinţă astfel „biserici electronice" – organizaţii religioase care operează mai curând prin intermediul media decât prin adunări ale congregaţiilor locale. Cu ajutorul sateliţilor de telecomnicaţii, programele religioase pot fi acum transmise în întreaga lume, până în ţările Lumii a Treia (de exemplu, în Africa şi Asia), cât şi în alte societăţi industrializate.

Fundamentaliştii şi celelalte grupări care vor să-i convertească pe necredincioşi au fost principalii iniţiatori ai bisericii electronice. O explicaţie pentru aceasta ar fi „vedetismul", predicatorii inspiraţi care atrag după sine adepţi datorită atracţiei lor personale. Unii dintre aceşti predicatori sunt persoane considerate ideale pentru mediile electronice, prin intermediul cărora calităţile lor carismatice pot fi proiectate spre o audienţă de mii sau chiar de milioane de oameni. În afara lui Billy Graham, alţi „predicatori electronici" din SUA, cum ar fi Oral Roberts, Jerry Falwell, Jimmy Swaggart, Pat Robertson, Jim Bakker şi fosta sa soţie Tammy Faye, au făcut din mass media principala lor preocupare, bazându-se aproape în totalitate pe emisiunile transmise pentru a câştiga susţinători.

Unii predicatori-radio, printre care Jim şi Tammy Bakker şi Jimmy Swaggart, au fost implicaţi în scandaluri pe motive sexuale sau financiare, care le-au afectat serios reputaţia. Datorită faptului că statutul unor asemenea indivizi a avut de suferit, unii au sugerat că punctul culminant al influenţei bisericii electronice a luat sfârşit. Un lucru poate fi adevărat şi anume că grupările revitaliste şi fundamentaliste încep să-şi piardă poziţiile dominante, dar este puţin probabil ca legăturile dintre organizaţiile religioase şi mediile electronice să se apropie de sfârşit. Aşa cum este arătat în capitolul 14, televiziunea, radioul şi alte forme de comunicare electronică constituie o influenţă primordială în lumea modernă, iar acestea vor continua cu siguranţă să stimuleze programele religioase.

Pat Robertson, un tele-evanghelist cunoscut, a eşuat în încercarea de a obţine nominalizarea în cursa pentru preşedinţia Partidului Republican în 1988. În urma acestei întreprinderi nereuşite, el a înfiinţat Coaliţia Creştină, o mişcare politică de orientare religioasă, care a câştigat oarecare influenţă. Coaliţia are în prezent 1,6 milioane de membri şi mari resurse financiare, care-i dau posibilitatea să investească în acest

lobby şi să-şi facă publicitate. În 1995 Coaliţia a prezentat un „contract cu familia americană", care prevedea interzicerea avorturilor, promovarea reducerii impozitelor pentru familii, disciplinarea închisorilor şi controlul asupra pornografiei.

În replică, liderii bisericilor liberale au adresat o „chemare la reînnoire". Ei acceptau argumentul Coaliţiei Creştine, care susţinea că se simte nevoia aducerii valorilor morale în dezbaterile politice, dar insistau că aceste valori ar trebui să fie cele ale toleranţei şi umanismului, nu valorile conservatoare ale Dreptei Republicane.

Predicarea electronică a religiei a devenit predominantă în special în America Latină, unde sunt transmise programe nord-americane. Drept rezultat, mişcările protestante, în majoritate de tip penticostal, au avut un impact extraordinar asupra unor ţări precum Chile şi Brazilia, care sunt predominant catolice.

CONCLUZII: RELIGIA, LAICIZAREA ŞI SCHIMBAREA SOCIALĂ

Când sunt chestionaţi cu ocazia unor studii, 70% dintre britanici declară că ei cred într-o divinitate de un fel sau altul, iar în SUA, după cum am văzut, multe secte şi culte prosperă pe lângă bisericile recunoscute. În Iran şi în alte zone din Orientul Mijlociu, Africa şi India, un fundamentalism islamic foarte dinamic, se opune occidentalizării. În Irlanda de Nord, protestanţii şi catolicii menţin deschis un complex de convingerii religioase diferite, stabilite de secole, în timp ce membrii cei mai activi ai fiecărei confesiuni sunt antrenaţi într-un adevărat război unul împotriva celuilalt. Papa efectuează un turneu în America de Sud şi milioane de catolici entuziaşti îi urmăresc traseul. Văzând toate acestea, ar putea părea ciudat să sugerăm că influenţa religiei în lumea modernă este în declin.

➲ Totuşi, sociologii sunt, în general, de acord că un astfel de declin are loc, considerându-l o tendinţă pe termen lung. LAICIZAREA desemnează procesul prin care religia îşi pierde influenţa asupra diferitelor sfere ale vieţii sociale. Laicizarea prezintă un număr de aspecte sau dimensiuni. Unul dintre acestea se referă la *numărul de membri* ai organizaţiilor religioase – câţi oameni aparţin unei biserici sau altor instituţii religioase şi frecventează activ slujbele sau alte ceremonii. Cu excepţia Statelor Unite, ţările industrializate au suferit toate o laicizare considerabilă, dacă privim din acest punct de vedere. Structura declinului religios remarcat în Marea Britanie se regăseşte în cea mai mare parte a Europei Occidentale, inclusiv în ţări catolice cum ar fi Franţa sau Italia. Mai mulţi italieni decât francezi merg la biserică cu regularitate şi participă la ritualurile principale, (cum ar fi împărtăşania de Paşti), dar în ansamblu, structura declinului respectării prescripţiilor religioase este similară în cele două cazuri.

O a doua dimensiune a laicizării se referă la măsura în care bisericile şi alte organizaţii religioase *îşi menţin influenţa socială, averea şi prestigiul.* În vremurile trecute, organizaţiile religioase puteau deţine o influenţă considerabilă asupra guvernelor şi a agenţiilor sociale şi impuneau un mare respect comunităţii. În ce măsură se mai întâmplă astăzi acelaşi lucru? Răspunsul la această întrebare este

clar. Chiar dacă ne limităm doar la acest secol, observăm că organizațiile religioase au pierdut progresiv și mult din influența politică și socială deținută anterior, iar această tendință se remarcă în lumea întreagă, deși există unele excepții. Liderii bisericilor nu se mai pot aștepta să dețină automat influență asupra celor puternici. În timp ce unele biserici recunoscute rămân la fel de bogate, după orice standarde, iar noile mișcări religioase se pot îmbogăți cu rapiditate, situația materială a multor organizații religioase de lungă durată însă este nesigură. Biserici și temple sunt închise sau cad în ruină.

Cea de-a treia dimensiune a laicizării se referă la credințe și valori. Putem numi această dimensiune *religiozitate*. În mod evident, măsura în care oamenii frecventează biserica și gradul de influență socială nu sunt cu predilecție o expresie directă a păstrării credințelor și idealurilor. Multă lume cu credințe religioase nu participă cu regularitate la slujbele religioase sau la ceremoniile publice; obișnuința frecventării sau a participării, pe de altă parte, nu implică întotdeauna existența unor convingeri religioase puternice – oamenii pot merge la biserică din obicei sau pentru că aceasta se așteaptă ca ei să facă în cadrul comunității.

Ca și în cazul celorlalte dimensiuni ale laicizării, avem nevoie de o înțelegere precisă a trecutului, pentru a vedea cât de departe a ajuns declinul religiozității azi. În multe societăți tradiționale, inclusiv în Europa medievală, atașamentul față de credințele religioase era mai puțin important în viața obișnuită decât s-ar putea crede. De exemplu, cercetările asupra istoriei Angliei arată că în rândul oamenilor obișnuiți era comun un ușor atașament față de convingerile religioase. Sceptici religioși se pare s-au găsit în majoritatea culturilor, mai ales în societățile tradiționale mari (Ginzburg, 1980).

Dar nu este nici o îndoială că menținerea de idei religioase, astăzi este mai scăzută decât era cazul în lumea tradițională – mai ales dacă includem în termenul „religie" întreaga gamă a supranaturalului în care credeau oamenii. Majoritatea dintre noi pur și simplu nu mai simțim mediul nostru înconjurător ca fiind pătruns de entități divine sau spirituale. Unele dintre tensiunile majore din lumea în prezent – cum ar fi acelea care afectează Israelul și țările islamice dimprejur – derivă în principal, sau măcar în oarecare măsură, din diferențe religioase. Dar majoritatea conflictelor și a războaielor sunt actualmente mai mult de natură laică – datorate unor crezuri politice divergente sau interese materiale.

Influența religiei a scăzut în fiecare dintre cele trei dimensiuni ale laicizării. Ar trebui să conchidem că autorii din secolul XIX aveau în fond dreptate? Probabil că decăderea religiei a durat mai mult decât anticipaseră ei? O asemenea concluzie ar putea fi discutabilă. Chemarea religiei, în formele ei tradiționale cât și în cele noi, este probabil să fie încă durabilă. Gândirea raționalistă modernă și perspectiva religioasă coexistă într-o stare de tensiune incomodă. O perspectivă raționalistă a cucerit multe aspecte ale existenței noastre, iar puterea ei nu pare să slăbească în viitorul apropiat. Cu toate acestea, vor exita cu siguranță reacții împotriva raționalismului, ce vor duce la perioade de renaștere religioasă. Există probabil puțini oameni în lume care să nu fi fost niciodată atinși de sentimente religioase, iar știința și gândirea raționalistă nu pot răspunde în fața unor asemenea întrebări fundamentale cum ar fi scopul vieții în general – probleme care s-au aflat dintotdeauna în interiorul religiei.

REZUMAT

❶ Religia există în toate societățile cunoscute, deși credințele religioase și practicile variază de la o cultură la alta. Toate religiile implică un set de simboluri, care presupun sentimente de venerație, legate de ritualuri practicate de o comunitate de credincioși.

❷ Totemismul și animismul sunt tipuri comune de religie în culturile mai mici. În totemism, un anume animal sau o plantă sunt percepute ca posedând puteri supranaturale. Animismul înseamnă credința în spiritul fantomelor, care populează aceeași lume ca și ființele umane, posedându-le uneori.

❸ Cele trei religii monoteiste cele mai influente (în care există un singur Dumnezeu) din istoria lumi sunt iudaismul, creștinismul și islamismul. Politeismul (credința în mai mulți zei) este comună altor religii. În unele religii, cum ar fi confucianismul, nu există zei sau ființe supranaturale.

❹ Abordările sociologice ale religiei au fost cel mai influențate de ideile celor trei gânditori „clasici": Marx, Durkheim și Weber. Toți aceștia au considerat că religia este într-un mod fundamental o iluzie. Ei au crezut că „lumea de apoi" pe care o creează religia este de fapt lumea noastră, distorsionată văzută prin prisma simbolismului religios. Pentru Marx, religia conține un puternic element ideologic: ea oferă justificare pentru inegalitățile de avere și putere existente în societate. Pentru Durkheim, religia este importantă datorită funcției de coeziune pe care o îndeplinește, în special prin aceea că asigură faptul că oamenii se întâlnesc cu regularitate pentru a-și afirma credințele și valorile comune. Pentru Weber, religia este importantă datorită rolului pe care îl joacă în schimbarea socială, mai ales în dezvoltarea capitalismului modern.

❺ Există patru tipuri principale de organizație religioasă. Bisericile sunt instituțiile religioase cele mai mari recunoscute, având de obicei, o structură birocratică formală și o ierarhie alcătuită din funcționari religioși. Sectele sunt grupuri de credincioși mai mici și mai puțin formale, înființate de obicei pentru a revigora biserica recunoscută. Dacă o sectă supraviețuiește o perioadă de timp și devine instituționalizată, capătă numele de confesiune. Cultele se aseamănă cu sectele, dar nu se preocupă de revigorarea bisericii recunoscute ci caută să formeze o nouă religie.

❻ Organizațiile religioase sunt în general dominate de bărbați. În majoritatea religiilor și în special în creștinism, imaginile și simbolurile sunt mai ales masculine; totuși, zeitățile feminine sunt comune în unele religii.

❼ O mișcare milenaristă este aceea care anticipează mântuirea imediată, colectivă – prin intermediul unor schimbări fundamentale din prezent sau al regăsirii epocii de aur cu mult timp în urmă pierdută. Practic toate mișcările de acest gen implică activitatea unor profeți-interpreți profesioniști sau „inspirați" ai ideilor religiilor recunoscute.

❽ Fundamentalismul a devenit comun printre credincioșii diferitelor grupuri religioase din lume. „Fundamentaliștii" sunt numiți astfel deoarece cred în întoarcerea la fundamentele doctrinei lor religioase. Fundamentalismul islamic

a fost prima sursă a revoluției din Iran, care a instalat la putere un guvern de inspirație religioasă în acea țară.

9. Rata frecventării cu regularitate a bisericii în Marea Britanie și în majoritatea celorlalte țări europene este scăzută. În Statele Unite dimpotrivă, un procent mult mai mare din populație merge în mod frecvent la biserică. Mult mai mulți oameni din Marea Britanie, Europa și Statele Unite își susțin credința în Dumnezeu însă fără a frecventa biserica cu regularitate.

10. Laicizarea se referă la declinul influenței religiei. Măsurarea nivelului laicizării este dificilă, deoarece sunt implicate mai multe dimensiuni ale credinței. Deși influența religiei a scăzut fără îndoială, se poate afirma cu hotărâre că ea nu se află în pragul dispariției, continuând să unească dar și să despartă oamenii în lumea modernă. Religiile pot acționa în societate atât ca forțe conservatoare cât și revoluționare.

LECTURI SUPLIMENTARE

Eilen Barker, *New Religious Movements* (London, HMSO, 1991). Un studiu asupra impactului noilor mișcări religioase în Marea Britanie.

Peter B. Clarke și **Peter Byrne**, *Religion Defined and Explained* (Basingstoke, Macmillan, 1993). Un manual util despre natura religiei.

Sir James George Fraser, *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (London, Macmillan, 1995). Studiul clasic despre mitologie, magie, superstiție și religie.

Ernest Gellner, *Postmodernism, Reason and Religion* (London, Routledge 1992). O discuție provocatoare asupra renașterii și semnificației religiei în zilele noastre.

Gilles Kepel, *The Revenge of God* (Cambridge, Polity Press, 1994). Studiu asupra fundamentalismului.

Joseph M. Kitagawa (ed.), *The History of Religions: Retrospect and Prospect* (London, Macmillan, 1985). O culegere de articole reprezentative despre diferite puncte de vedere asupra religiei.

Josh McDowell și **Don Stewart**, *Concise Guide to Today's Religions* (Amersham-on-the-Hill, Scripture Press, 1988). O cuprinzătoare trecere în revistă a problemelor religiei.

TERMENI IMPORTANȚI

- *monoteism*
- *magie*
- *șaman*
- *totemism*
- *animism*
- *politeism*
- *profeți*
- *religii etice*
- *alienare*
- *sacru*
- *profan*
- *religie civilă*
- *biserică*
- *sectă*
- *confesiune*
- *cult*
- *mișcări milenariste*
- *fundamentalism*

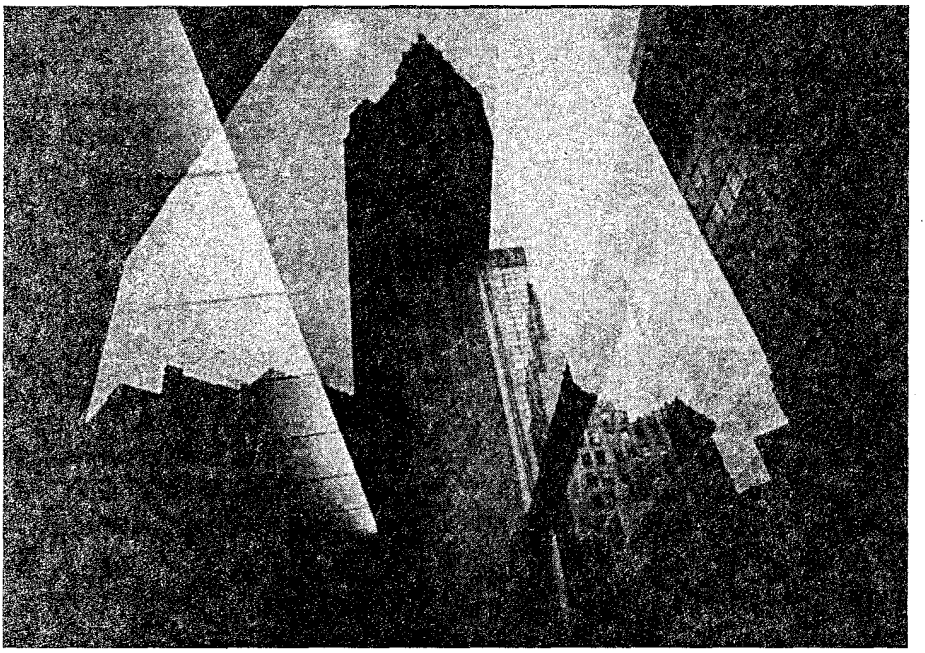

17. ORAŞELE ŞI DEZVOLTAREA URBANISMULUI MODERN

CONCEPTE DE BAZĂ

ORAŞUL TRADIŢIONAL

TRĂSĂTURILE URBANISMULUI MODERN
Dezvoltarea oraşelor moderne: conştiinţă şi cultură

TEORII DESPRE URBANISM
Şcoala de la Chicago • Urbanismul şi mediul înconjurător creat • Evaluare

STRUCTURA POSTBELICĂ A DEZVOLTĂRII URBANE OCCIDENTALE
Urbanismul în Statele Unite • Urbanismul în Marea Britanie

URBANISMUL ŞI INFLUENŢELE INTERNAŢIONALE
Oraşul global

URBANIZAREA LUMII A TREIA
Dehli. Mexico City • Oraşele şi suprapopularea • Perspective ale schimbării

CONCLUZII

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• urbanism

ORAŞUL TRADIŢIONAL

În societăţile tradiţionale, majoritatea oraşelor erau de dimensiuni mici după standardele moderne. Babilonul, de exemplu, unul dintre cele mai mari oraşe antice din Orientul Mijlociu, se întindea pe o suprafaţă de numai 5 km^2, iar în momentul culminant al dezvoltării sale, populaţia sa nu depăşea 15-20.000 de locuitori. Primele oraşe din lume au apărut prin anii 3.500 î.Ch., în văile fluviilor Nil din vechiul Egipt, Tigru şi Eufrat din actualul Irak şi Indus din Pakistanul de azi. Sub împăratul Augustus, Roma era cel mai mare oraş din antichitate, cu excepţia celor din China, având în jur de 300.000 de locuitori.

La majoritatea oraşelor din lumea antică au fost descoperite anumite trăsături comune, chiar dacă existau diferenţe ale civilizaţiilor lor. Oraşele erau în general, împrejmuite cu ziduri; zidurile, construite la început pentru apărare militară, delimitau separarea comunităţii urbane de cele rurale. Zona centrală, incluzând adesea un spaţiu public de mari dimensiuni, era uneori cuprinsă în interiorul unui al doilea zid, interior. Deşi conţinea de obicei o piaţă, centrul se deosebea de cartierele de afaceri care se găsesc în oraşele moderne. Clădirile principale erau de obicei religioase sau politice, cum ar fi templele sau palatele şi judecătoriile. Locuinţele claselor dominante sau ale elitei tindeau să fie concentrate în centru sau în apropierea acestuia, în timp ce oamenii mai puţin privilegiaţi locuiau către periferiile oraşului, iar unii chiar în apropierea zidurilor de incintă, şi puteau pătrunde în interior rapid dacă erau atacaţi.

Diferitelor grupuri etnice şi religioase le reveneau adesea cartiere separate, în care membrii lor trăiau şi munceau. Uneori şi aceste cartiere erau delimitate prin ziduri. Piaţa centrală, unde aveau loc adunările ceremoniale, era de obicei prea neîncăpătoare pentru a putea găzdui mai mult decât o mică parte dintre cetăţeni, iar comunicaţiile dintre orăşeni erau de regulă, intermitente; anunţurile de interes public se făceau verbal – prin strigăte, de către funcţionari oficiali care mergeau pe străzile oraşului. Deşi câteva oraşe tradiţionale posedau bulevarde largi, în majoritatea lor existau prea puţine „străzi", în sensul modern al cuvântului; ulţele constituiau de obicei fâşii de pământ pe care nu existau construcţii. Pentru majoritatea oamenilor, casa şi atelierul se aflau în aceeaşi clădire, uneori chiar în aceeaşi încăpere. „Drumul până la serviciu" era o noţiune aproape necunoscută.

În câteva state tradiţionale, oraşele erau legate între ele prin sisteme de drumuri sofisticate, dar acestea existau mai ales în scopuri militare, iar comunicaţiile erau în cea mai mare parte lente şi limitate. Călătoria reprezenta o activitate specializată, negustorii şi soldaţii fiind singurii care se deplasau cu regularitate pe distanţe mari. În statele tradiţionale ştiinţele, artele şi cultura cosmopolită se concentrau în oraşele mari,

iar nivelul influenței lor asupra zonelor rurale era întotdeauna destul de scăzut. Doar un mic procent din populație locuia la oraș, iar diviziunea dintre orașe și sate era foarte pronunțată. Cea mai mare parte locuiau în comunități rurale mici, venind arareori în contact și cu altcineva decât vreun funcționar de stat sau negustor de la oraș.

Studiind orașele moderne în acest capitol, vom analiza unele dintre cele mai elementare schimbări care deosebesc lumea noastră de cea tradițională. Căci în toate țările industrializate majoritatea populației locuiește în zonele urbane. Mai mult, viața urbană modernă afectează pe toată lumea, nu numai pe cei care locuiesc în orașele propriu-zise. Vom comenta mai întâi masiva creștere a numărului de orășeni, care s-a produs de-a lungul ultimului secol și vom analiza câteva dintre teoriile principale despre urbanism, înainte de a trece la compararea diferitelor modele de **urbanizare**, atât de contrastante în Marea Britanie, Stale Unite și orașele din Lumea a Treia.

TRĂSĂTURILE URBANISMULUI MODERN

Toate societățile industrializate moderne sunt puternic urbanizate. Cele mai mari orașe din țările industrializate numără până la 20 milioane de locuitori, iar **conglomeratele urbane** – mănunchiuri de orașe care alcătuiesc suprafețe întinse de construcții – pot adăposti mult mai multă lume. Forma extremă de viață urbană este reprezentată azi de ceea ce unii au numit **megalopolis**, „orașul orașelor". Termenul a fost creat inițial în Grecia antică pentru a desemna un oraș-stat care urma să stârnească invidia tuturor civilizațiilor, dar în prezent folosirea termenului nu mai are legătură cu acel deziderat. În vremurile moderne, a fost folosit pentru prima dată referitor la țărmul nord-estic al Statelor Unite, un conglomerat urban acoperind aproximativ 450 de mile, din nordul Bostonului până dincolo de Washington D.C. În această regiune locuiesc aproximativ 40 milioane de persoane, cu o densitate de peste 700 de locuitori pe milă pătrată. O populație urbană aproape la fel de numeroasă și de densă este concentrată în zona Marilor Lacuri dintre Statele Unite și Canada.

Marea Britanie, prima societate care a trecut prin industrializare, a fost totodată prima care, dintr-o țară rurală, a devenit una predominant urbană. În 1800, trăiau în orașe de peste 10.000 de locuitori cu mult sub 20% din populație. În 1900, acest procent devenise de 74%. Capitala, Londra, adăpostea aproximativ 1,1 milioane de persoane în 1800; la începutul secolului XX, populația ei crescuse până la șapte milioane. În acel moment, Londra era cel mai mare oraș întâlnit în lume vreodată, un vast centru de producție, comercial și financiar aflat în centrul unui Imperiu britanic încă în expansiune.

Urbanizarea majorității celorlalte țări europene și a Statelor Unite a avut loc întru câtva mai târziu – dar în unele cazuri, o dată declanșată, s-a accelerat și mai rapid. În 1800, Statele Unite reprezentau o societate mai curând rurală decât principalele țări europene la aceeași dată. Sub 10% din populație locuia în comunități care depășeau 2.500 de persoane. Astăzi, în această situație se află peste trei sferturi dintre americani. Între 1800 și 1900, populația orașului New York a crescut de la 60.000 de persoane la 4,8 milioane!

Figura17.1 – O lume a oraşelor: zonele urbane cu o populaţie de peste zece milioane de locuitori în 1950, 1994 şi previziunile pentru 2015

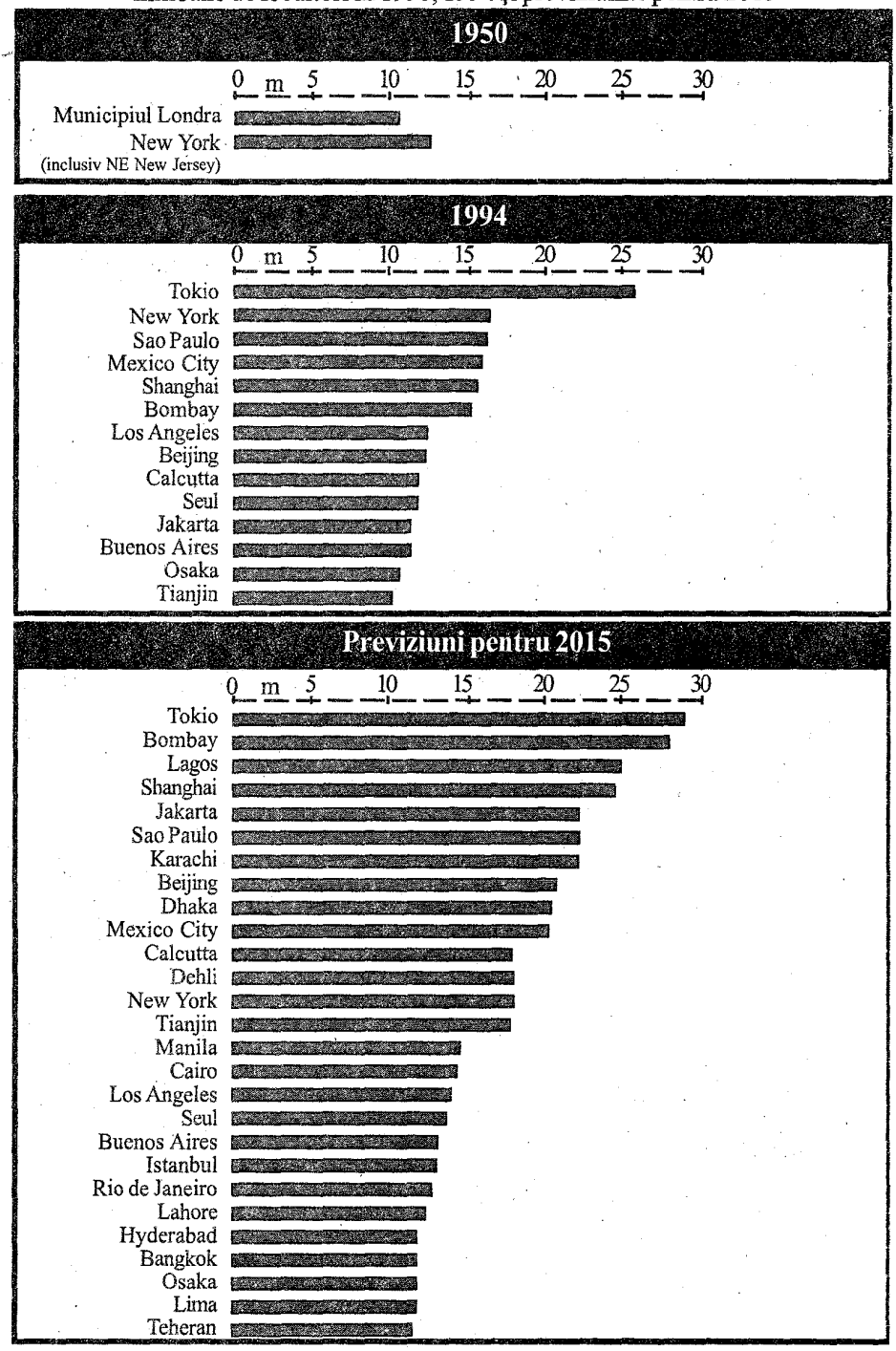

Sursa: World Bank. După *The Economist* 29 iulie 1995, p. 5.

Urbanizarea în secolul XX este un proces global, în care sunt atrase tot mai mult şi ţările din Lumea a Treia (vezi fig. 17.1). Înainte de 1900, aproape toate oraşele în expansiune se aflau în Occident; a existat şi o oarecare extindere a oraşelor din Lumea a Treia în decursul următorilor 50 de ani, dar principala perioadă a creşterii lor au fost aproximativ ultimii 40 de ani. Între 1960 şi 1992, numărul orăşenilor din lumea întreagă a crescut cu 1,4 miliarde şi se preconizează că va mai creşte cu încă un miliard în următorii 15 ani. În ţările din Lumea a Treia, numărul de persoane care trăiesc la oraş sporeşte în fiecare an fiind comparate cu echivalentul populaţiei Spaniei în prezent.

Populaţiile din mediile urbane se dezvoltă mult mai rapid decât populaţia lumii în general: 39% din populaţia lumii trăia în localităţi urbane în 1975; cifra prevăzută pentru anul 2000 este de 50% şi de 63% în 2025, conform estimărilor Naţiunilor Unite. Asia de Sud şi de Est vor conţine aproximativ jumătate din populaţia lumii în 2025, dată la care populaţiile urbane din Africa şi America de Sud o vor depăşi fiecare pe cea a Europei actuale.

Dezvoltarea oraşelor moderne: conştiinţă şi cultură

Abia la începutul secolului XX, statisticienii şi observatorii sociali au făcut distincţia dintre oraş şi metropolă. Metropolele cu populaţii numeroase erau de obicei, recunoscute ca fiind mai cosmopolite decât centrele mai mici, influenţa lor întinzându-se dincolo de societatea naţională din care făceau parte.

Expansiunea metropolelor s-a produs ca rezultat al creşterii populaţiei, împreună cu migrarea străinilor proveniţi de la ferme, sate şi mici orăşele. Această migrare a fost adesea internaţională, oamenii mutându-se din zonele săteşti direct în metropole, în ţările în care se stabileau. Imigraţia unor grupuri foarte numeroase de europeni din zonele sărace, de fermieri, în Statele Unite, reprezintă exemplul cel mai elocvent.

Imigraţia încrucişată între oraşe a fost de asemenea, răspândită în ţările Europei. Ţăranii şi sătenii migrau către oraşe (aşa cum fac astăzi pe scară largă în ţările din Lumea a Treia), din cauza lipsei de posibilităţi din zonele rurale, îmbinate cu aparentele avantaje şi atracţii ale oraşelor, unde străzile erau „pavate cu aur" (locuri de muncă, avere, o gamă largă de bunuri şi servicii). În plus, metropolele deveneau centre concentrate ale puterii financiare şi industriale, antreprenorii creând noi zone urbane uneori chiar din rămăşiţe. Chicago a cunoscut o creştere a populaţiei de peste două milioane în 1900, într-o zonă care era complet nelocuită până în 1830.

Dezvoltarea oraşelor moderne a avut un impact semnificativ, nu numai asupra obiceiurilor şi modurilor de comportare, ci şi asupra structurilor mentale şi afective. Încă de la începutul marilor aglomeraţii urbane, în secolul XVIII, opiniile despre efectele oraşelor asupra vieţii sociale au fost polarizate, şi rămân şi în prezent. Unii considerau oraşele ca reprezentând „virtutea civilizată", izvorul dinamismului şi al creativităţii culturale. Pentru aceşti autori, oraşele sporesc oportunităţile de dezvoltare economică şi culturală, asigurând mijloace de trai confortabile şi o existenţă satisfăcătoare. James Boswell lăuda adesea calităţile Londrei, pe care o

compara cu „un muzeu, o grădină, nişte combinaţii muzicale fără sfârşit" (Byrd, 1978, p. 92). Alţii au etichetat oraşul ca fiind un infern fumegând, în care se îmbulzesc cu neîncredere reciprocă mulţimi agresive, bântuit de criminalitate, violenţă şi corupţie.

Interpretări ale vieţii la oraş

De-a lungul secolului XIX şi la începutul secolului XX, pe măsură ce oraşele se dezvoltau, aceste opinii diferite şi-au aflat noi forme de exprimare. Criticii au găsit ţinte uşoare pentru atacurile lor, deoarece condiţiile de viaţă ale celor săraci din zonele urbane cu dezvoltarea cea mai rapidă erau adesea îngrozitoare. George Gissing, un romancier englez şi analist social, a trăit sărăcia extremă, atât în Londra cât şi la Chicago, în anii 1870. Descrierile sale despre cartierele londoneze din East End, sectoarele cele mai sărace din oraş, ne oferă un tablou sumbru. Gissing descria zona ca pe:

> O suprafaţă cu străzi comerciale urât mirositoare, cu fabrici, depozite de cherestea, antrepozite cenuşii, cu uliţe colcăind de mici prăvălioare şi ateliere, curţi infecte şi bolţi care respirau o posomorâre pestilenţială; peste tot trudă în formele cele mai degradante; străzile largi pline cu căruţe gemând sub încărcătură, pavajele străbătute de tropăitul muncitorilor de speţa ce mai joasă, cotloanele şi găurile arătând decăderea şi urâţenia. (Gissing, 1973, pp. 25-26).

În acelaşi timp, sărăcia din oraşele americane atrăgea mai puţin atenţia decât sărăcia europeană. Totuşi, către sfârşitul secolului, reformatorii au condamnat tot mai sever mizeria unor zone întinse din New York, Boston, Chicago sau alte oraşe importante. Un imigrant danez, Jacob Riis, care a devenit reporter pentru *New York Tribune,* a călătorit în Statele Unite, documentându-se asupra condiţiilor de sărăcie şi ţinând conferinţe despre reformele necesare. Cartea lui Riis, *How the Other Half Lives*, care a apărut în 1890, s-a bucurat de un mare succes (Riis, 1957; Lane, 1974). Apoi i s-au alăturat şi alte opinii. Aşa cum spunea un poet, vorbind despre săracii din Boston:

> Într-un mare oraş creştin s-au stins fără prieteni, de foame!
> Înfometaţi în mijlocul atâtor săli de bal!
> Într-un oraş al spitalelor, au murit în puşcărie!
> Lipsiţi de adăpost, au murit într-o ţară care se făleşte că oferă tuturor un acoperiş!
> Într-un oraş al milionarilor, au murit săraci-lipiţi!
>
> (Citat din Lees, 1985, pp. 128-9).

Dimensiunile sărăciei urbane şi marile diferenţe dintre cartierele orăşeneşti s-au numărat printre principalii factori care au determinat primele analize sociologice ale vieţii urbane. De aceea, nu este de mirare că primele studii sociologice importante despre condiţiile urbane moderne şi teoriile referitoare la acestea au apărut la Chicago, un oraş marcat de o fenomenală rată a dezvoltării, cât şi de inegalităţi foarte pronunţate.

TEORII DESPRE URBANISM

Şcoala de la Chicago

➲ Unii autori proveniţi de la Universitatea din Chicago între 1920 şi 1940, printre care Robert Park, Ernest Burgess şi Louis Wirth, au formulat idei care au constituit multă vreme baza teoretică şi de cercetare în sociologia urbană. Două concepte dezvoltate de „Şcoala de la Chicago" merită o atenţie specială. Unul este aşa-zisa **abordare ecologică** a analizei urbane; celălalt este caracterizarea URBANISMULUI ca *mod de viaţă,* formulată de Wirth (Park, 1952; Wirth, 1938).

Ecologia urbană

Ecologia este un termen preluat din ştiinţele fizice şi se referă la studiul adaptării organismelor plantelor şi animalelor la mediul înconjurător. (Acesta este sensul în care este folosit termenul „ecologie" în contextul problemelor mediului înconjurător în general se dezvoltă (vezi cap. 19). În lumea naturală, organismele tind să fie distribuite sistematic în teritoriu, astfel încât să se menţină un echilibru între diferitele specii. Şcoala de la Chicago considera că înfiinţarea unor mari aşezări urbane şi distribuţia diferitelor tipuri de cartiere din interiorul acestora pot fi înţelese după principii similare. Oraşele nu se dezvoltă întâmplător, ci ca răspuns la trăsăturile avantajoase ale mediului înconjurător. De exemplu, vaste zone urbane din societăţile moderne tind să se dezvolte de-a lungul malului fluviilor, în câmpiile fertile sau la intersecţia drumurilor comerciale ori a căilor ferate.

După cum se exprimă Parks, „o dată înfiinţat, un oraş este, se pare, un mare mecanism de triere care... selectează fără greşeală din întregul populaţiei pe acei indivizi mai potriviţi pentru a locui într-o anumită regiune sau un anumit mediu" (Parks, 1952, p. 79). Oraşele se ordonează în „zone naturale" în urma unor procese de competiţie, invazie şi succesiune, toate acestea având loc şi în ecologia biologică. Dacă luăm în considerare ecologia unui lac din mediul înconjurător natural, constatăm competiţia dintre diferitele specii de peşti, insecte şi alte organisme care operează în sensul obţinerii unei distribuţii stabile între ele. Acest echilibru devine instabil dacă noi specii „invadează" teritoriul, încercând să se stabilească în acel lac. Unele dintre organismele care proliferau în zona centrală a lacului sunt nevoite să suporte o existenţă precară îndreptându-se spre periferiile lui. Speciile invadatoare vor fi succesorii lor în zonele centrale.

Modelele aşezării, mişcării şi reaşezării oraşelor au o formă similară, din perspectiva ecologică. Diferitele cartiere se dezvoltă prin reajustări făcute de locuitorii care luptă pentru a-şi câştiga existenţa. Un oraş poate fi reprezentat ca o hartă de zone cu caracteristici sociale distincte şi contrastante. În stadiile iniţiale ale creşterii oraşelor moderne, industriile se concentrează pe terenuri accesibile pentru materiile prime de care au nevoie, în apropierea căilor de aprovizionare. Populaţia se strânge în jurul acestor locuri de muncă, care se diversifică tot mai mult, pe măsură ce

sporeşte numărul de locuitori ai oraşului. Dotările astfel asigurate devin tot mai atractive şi apare o competiţie tot mai strânsă pentru achiziţionarea lor. Valoarea pământului şi impozitele pe proprietate cresc, permiţând din ce în ce mai greu familiilor să continue să locuiască în cartierele centrale, cu excepţia caselor mici sau dărăpănate, cu o chirie redusă. Centrul devine dominat de afaceri şi agrement, în timp ce locuitorii cei mai înstăriţi se mută către suburbiile noi, în curs de formare în jurul acelui perimetru. Acest proces urmăreşte traseele de transport, întrucât acestea reduc timpul necesar deplasării până la locul de muncă; zonele dintre aceste drumuri se dezvoltă mai lent.

Oraşele pot fi concepute ca fiind formate din inele concentrice, împărţite în segmente. În mijloc se află zonele din **centrel oraşului**, un amestec de mare prosperitate de afaceri şi case particulare aflate în ruină. Dincolo de acestea se află cartierele mai vechi, care adăpostesc lucrătorii angajaţi în ocupaţii manuale stabile. Şi în afară se află suburbiile, unde tind să se stabilească cei cu venituri mai mari. Procesele de invazie şi de succesiune au loc în interiorul segmentelor inelelor concentrice. Astfel, pe măsură ce proprietăţile particulare se deteriorează în zona centrală sau în apropierea acesteia, grupurile etnice minoritare încep să se mute spre interior. Pe măsură ce se întâmplă aceasta, o tot mai mare parte din populaţia preexistentă se mută, producând o precipitare a lichidărilor, către alte cartiere ale oraşului sau spre suburbii.

Deşi pentru o perioadă abordarea **ecologiei urbane** şi-a pierdut din credibilitate, a fost mai târziu revitalizată şi reelaborată în scrierile unui număr de autori, printre care Amos Hawley (Hawley, 1950, 1968). Nu s-a concentrat asupra competiţiei pentru nişte resurse sărace, aşa cum făcuseră predecesorii lui, Hawley ci a subliniat *interdependenţa* diferitelor zone ale oraşului. *Diferenţierea* – specializarea rolurilor de grup şi a celor ocupaţionale – este principala modalitate în care fiinţele umane se adaptează la mediul lor înconjurător. Grupurile de care depind mulţi alţii vor avea un rol dominant, reflectat adesea în poziţia lor geografică centrală. De exemplu, grupurile de afaceri cum ar fi marile bănci sau companiile de asigurări, oferă servicii de bază pentru o mare parte a comunităţii, de aceea se găsesc de obicei, în zonele centrale ale aşezărilor. Dar Hawley subliniază că zonele care se dezvoltă în ariile urbane se formează nu doar ca urmare a relaţiilor spaţiale, ci şi a celor temporale. De exemplu, dominanţa afacerilor se exprimă nu doar în funcţie de folosirea spaţiului, ci şi de ritmul activităţilor din viaţa cotidiană – o ilustraţie a acesteia fiind ora de vârf. Ordonarea temporală a vieţii zilnice a oamenilor reflectă ierarhia cartierelor din oraş.

Abordarea ecologică a fost importantă şi prin cantitatea de cercetări empirice la colectarea cărora a contribuit, şi de asemenea, prin valoarea ei ca perspectivă teoretică. Multe studii asupra oraşelor în ansamblu şi asupra anumitor cartiere au fost determinate de gândirea ecologică – preocupată, de exemplu, de procesul „invadării" şi al „succesiunii" menţionate mai sus. Totuşi, i se pot aduc numeroase critici şi pe bună dreptate. Perspectiva ecologică tinde să minimalizeze importanţa

proiectării conştiente şi al planificării în organizarea oraşelor, considerând dezvoltarea urbană doar ca pe un proces „natural". Modelele de organizare spaţială dezvoltate de Parks, Burgess şi colegii lor, au fost extrase din experienţa americană şi se aplică numai anumitor tipuri de oraşe din Statele Unite, lăsând la o parte Europa, Japonia sau Lumea a Treia.

Urbanismul ca mod de viaţă

Teza lui Wirth referitoare la urbanism ca *mod de viaţă* se preocupă mai puţin de diferenţierea internă dintre oraşe, şi mai mult de ceea ce *este* urbanismul ca formă de existenţă socială. Wirth observă că:

> Gradul în care se poate spune despre lumea contemporană că este „urbanizată", nu este măsurat pe deplin sau cu precizie de procentul din totalul populaţiei care locuieşte la oraş. Influenţele pe care le exercită oraşele asupra vieţii sociale a omului, sunt mai mari decât ne-o indică rata populaţiei urbane; căci oraşul devine tot mai mult nu doar locul de domiciliu şi de muncă al omului modern, ci este centrul de iradiere şi control al vieţii economice, politice şi culturale, care a atras şi cele mai îndepărtate comunităţi ale lumii în orbita sa, împletind diverse domenii, populaţii şi activităţi într-un univers propriu. (Wirth, 1938, p. 342).

În oraşe, arată Wirth, mari mase de oameni locuiesc foarte aproape unii de alţii, fără să se cunoască personal în majoritatea lor – o deosebire fundamentală faţă de satele mici, tradiţionale. Majoritatea contactelor dintre orăşeni sunt fugitive şi parţiale şi sunt destinate altor scopuri decât acelora de a fi relaţii satisfăcătoare în sine. Interacţiunea cu vânzătorii din magazine, casierii de la bancă, călătorii sau controlorii din tren, sunt întâlniri pasagere, care nu au loc întâmplător, ci în vederea anumitor scopuri.

Întrucât cei care locuiesc la oraş tind să fie deosebit de mobili, între ei legăturile sunt relativ slabe. Oamenii sunt implicaţi în multe activităţi şi situaţii diferite în fiecare zi – „ritmul de viaţă" este mai rapid decât în zonele rurale. Competiţia prevalează asupra cooperării. Wirth este de acord că densitatea vieţii sociale din oraşe duce la formarea de cartiere cu trăsături distincte, dintre care doar unele pot păstra caracteristicile comunităţilor mici. De exemplu, în zonele de imigranţi se găsesc tipuri tradiţionale de legături între familii, majoritatea oamenilor cunoscându-se personal între ei. Cu cât aceste zone sunt mai absorbite în structura largă a vieţii de la oraş, cu atât mai puţin vor supravieţui caracteristicile lor.

Ideile lui Wirth s-au bucurat, pe bună dreptate, de o largă recunoaştere. Impersonalitatea contactelor zilnice în oraşele moderne este incontestabilă – şi în oarecare măsură aceasta este valabil şi pentru viaţa socială în general, în societăţile moderne. Teoria lui Wirth este importantă deoarece recunoaşte că urbanismul nu face doar *parte* din societate, ci exprimă şi influenţează natura sistemului social în întregul său. Unele aspecte ale modului de viaţă urban sunt caracteristice pentru viaţa socială în general, nu doar pentru activităţile celor care din întâmplare locuiesc

în marile oraşe. Dar ideile lui Wirth au şi limite evidente. Ca şi perspectiva ecologică, cu care are multe în comun, teoria lui Wirth se bazează mai ales pe observarea oraşelor americane, generalizată însă la urbanismul de pretutindeni. Urbanismul nu se prezintă la fel peste tot şi în toate epocile. Aşa cum s-a menţionat, oraşele din antichitate, de exemplu, erau în multe privinţe foarte diferite de cele din societăţile moderne. Pentru majoritatea locuitorilor, viaţa din marile oraşe în epocile vechi nu era cu mult mai impersonală sau mai anonimă decât a celor care trăiau în comunităţi săteşti.

Wirth exagerează de asemenea, trăsătura impersonală a oraşelor moderne. Grupurile în interiorul cărora se menţin relaţii de prietenie apropiate sau rudenie sunt mai persistente în comunităţile urbane decât credea el. Everett Hughues, coleg cu Wirth la Universitatea din Chicago, scria despre acesta: „Louis spunea toate chestiile astea, despre cât de impersonal este oraşul, deşi trăia în mijlocul unui întreg clan de rude şi prieteni, cu care avea relaţii foarte personale" (citat în Kasarda şi Janowitz, 1974). Grupuri cum ar fi cele pe care Herbert Gans le numeşte „sătenii urbani", sunt obişnuite în oraşele moderne (Gans, 1962).„Sătenii urbani" sunt italienii americani, care trăiesc într-un cartier din centrul Bostonului. Asemenea zone de „etnici albi" devin probabil, treptat mai puţin importante în oraşele americane decât înainte, dar sunt înlocuite de comunităţi din centru, care cuprind imigranţi nou-veniţi.

Şi mai important, cartierele în care se regăsesc legături de rudenie şi personale apropiate par adesea a fi *create* realmente de către viaţa de la oraş; ele nu sunt doar rămăşiţe ale unui mod de viaţă preexistent, care supravieţuieşte o perioadă de timp în interiorul oraşului. Claude Fischer a propus o interpretare a tendinţei actuale a urbanizării pe scară largă de a promova diversele subculturi, mai curând decât de a aduna pe toată lumea într-o masă anonimă. El arată că aceia care locuiesc în oraşe pot colabora cu alţii proveniţi din medii sau cu interese similare, pentru a-şi forma legături la nivel local; ei pot adera la grupuri distincte religioase, etnice, politice şi alte grupuri subculturale. Un orăşel sau un sat nu permite dezvoltarea unei asemenea diversităţi subculturale (Fischer, 1984). Cei care formează comunităţi etnice în interiorul oraşelor, de exemplu, se poate să se fi cunoscut prea puţin sau deloc în ţara lor de origine. După sosirea lor, ei gravitează către zone în care locuiesc ceilalţi indivizi aparţinând unei provenienţe lingvistice şi culturale similare, formând astfel noi structuri subcomunitare. Un artist poate găsi puţine alte persoane cu care să se asocieze într-un sat sau un orăşel, dar într-un oraş mare ar putea face parte dintr-o subcultură semnificativă din punct de vedere artistic sau intelectual.

Un oraş mare este „o lume de străini", dar care susţine şi creează relaţii personale. Acesta nu este un paradox. Trebuie să disociem experienţa urbană în sfera publică a întâlnirilor cu străinii de lumea privată a familiei, prietenilor şi colegilor de muncă. Poate fi greu „să cunoşti lume", atunci când te muţi pentru prima dată într-un oraş mare. Dar oricine se mută într-o mică comunitate rurală bine stabilită poate descoperi că prietenia locuitorilor este în mare măsură o problemă de politeţe

publică – ar putea trece ani, înainte de a fi „acceptat". Nu la fel se întâmplă şi la oraş. Aşa cum comenta Edward Krupat:

> Oul urban... are o coajă mai groasă. În lipsa ocaziei şi a împrejurărilor în care ar putea să-şi facă intrarea, multe persoane care se văd zilnic în autobuz sau la gară, la bufet sau trecând pe holurile de la locul de muncă, nu devin niciodată mai mult decât nişte „străini familiari". De asemenea, unii oameni pot rămâne total pe dinafară deoarece le lipseşte priceperea sau iniţiativa în relaţiile sociale. Dar dovada copleşitoare este aceea că, datorită diversităţii străinilor – fiecare putând fi un *prieten potenţial* – şi a marii varietăţi de stiluri de viaţă şi de interese din oraş, oamenii continuă să se mute din afară spre interior. Iar odată pătrunşi în interiorul unui grup sau reţele, posibilităţile lor de a-şi extinde relaţiile se multiplică considerabil. Drept rezultat, datele arată că ocaziile favorabile oferite de oraş par de cele mai multe ori să depăşească forţele de constrângere, permiţând astfel indivizilor să-şi clădească şi să-şi menţină relaţii satisfăcătoare (Krupat, 1985, p. 36).

Ideile lui Wirth îşi menţin oarecum valabilitatea, dar în lumina contribuţiilor ulterioare devine clar faptul că ele generalizează excesiv. Oraşele moderne implică adesea relaţii sociale impersonale, anonime, dar sunt de asemenea, surse ale diversităţii – şi uneori, ale intimităţii.

Urbanismul şi mediul înconjurător creat

Teoriile mai recente despre urbanism au evidenţiat faptul că acesta nu este un proces autonom, analiza lui trebuind corelată cu modelele de bază ale schimbării politice şi economice. Cei doi autori principali de lucrări despre analiza urbanistică, David Harvey şi Manuel Castells, au fost puternic influenţaţi de către Marx (Harvey, 1973, 1982, 1985; Castells, 1977, 1983).

Harvey: restructurarea spaţiului

Harvey subliniază că urbanismul este un aspect al **mediului înconjurător creat**, produs de răspândirea capitalismului industrial. În societăţile tradiţionale, oraşele şi satele erau clar delimitate. În lumea modernă, industria estompează diviziunile dintre oraşe şi sate. Agricultura devine mecanizată şi este gestionată pur şi simplu în funcţie de preţ şi de profit, exact ca şi munca industrială, iar acest proces micşorează diferenţele dintre modul de viaţă socială al locuitorilor urbani şi rurali.

Harvey susţine că în urbanismul modern, spaţiul se află într-o continuă *restructurare.* Acest proces este determinat de locul în care marile firme decid să-şi amplaseze fabricile, centrele de cercetare şi dezvoltare ş.a.m.d.; controlul pe care guvernul îl exercită atât asupra pământului cât şi a producţiei locale; ca şi activităţile investitorilor particulari, care cumpără şi vând case şi terenuri. De exemplu, firmele de afaceri cântăresc în permanenţă avantajele relative ale unor amplasamente noi, comparându-le cu cele existente. Pe măsură ce producţia devine mai ieftină într-o zonă faţă de alta, sau firma se reorientează de la fabricarea unui produs către altul,

birourile şi fabricile vor fi închise într-un loc şi deschise într-altul. Astfel, la un moment dat, atunci când există posibiltatea de a obţine profituri considerabile, se poate produce un excedent de blocuri construite, pentru birouri în centrul oraşelor mari. După ce birourile au fost construite, iar zona centrală „s-a redezvoltat", investitorii caută în altă parte potenţiale construcţii pentru speculaţii viitoare. De multe ori, ceea ce este profitabil într-o anumită perioadă nu va mai fi la fel într-alta, atunci când climatul financiar se va modifica.

Activitatea cumpărătorilor particulari de imobile este puternic influenţată de situarea, ca zonă şi faţă de centru, a spaţiilor cumpărate în interes de afaceri, cât şi de rata împrumuturilor şi a impozitelor fixate de guvernul local şi central. După cel de-al doilea război mondial, de exemplu, a avut loc o mare expansiune a dezvoltării suburbane în cele mai importante oraşe din Statele Unite. Aceasta s-a datorat în parte discriminărilor etnice, cât şi tendinţei albilor de a se îndepărta de zonele centrale ale oraşelor. Totuşi, Harvey susţine că acest lucru a fost posibil doar datorită hotărârii guvernului de a face concesii impozitelor plătite de cei care cumpărau case şi firmelor de construcţii, cât şi oferirii de credite speciale de către organizaţiile financiare. Acestea au asigurat baza pentru construirea şi cumpărarea de case noi la periferia oraşelor, totodată promovând cererea de produse industriale cum ar fi autoturismele. Creşterea în dimensiuni şi prosperitate a oraşelor mici şi mari din sudul Angliei începând cu anii '60 este legată direct de declinul industriilor mai vechi din nord şi de deplasarea în consecinţă a investiţiilor către noi oportunităţi industriale.

Castells: urbanismul şi mişcările sociale

Ca şi Harvey, Castells subliniază faptul că forma spaţială a societăţii este strâns legată de mecanismele generale ale dezvoltării ei. Pentru a înţelege oraşele, trebuie să înţelegem procesele prin care formele spaţiale sunt create şi transformate. Desfăşurarea şi trăsăturile arhitecturale ale oraşelor şi cartierelor exprimă lupta şi conflictele dintre diferitele grupuri dintr-o societate. Altfel spus, mediile înconjurătoare urbane reprezintă manifestări simbolice şi spaţiale ale unor forţe sociale mai ample. De exemplu, zgârie-norii pot fi construiţi deoarece se aşteaptă ca ei să aducă profit, dar aceste clădiri gigantice „simbolizează totodată puterea banilor asupra oraşului, datorită tehnologiei şi încrederii în sine, fiind catedralele perioadei expansiunii capitalismului corporaţiilor" (Castells, 1983, p. 103).

Spre deosebire de sociologii din Chicago, Castells concepe oraşul nu doar ca pe o *localizare* distinctă – zona urbană – ci şi ca pe o parte integrantă a proceselor de **consumism colectiv,** care sunt la rândul lor aspecte ale capitalismului industrial. Casele, şcolile, serviciile de transport şi dotările de agrement sunt moduri în care oamenii „consumă" produsele industriei moderne. Sistemul de impozitare determină cine şi unde poate cumpăra sau închiria şi cine, unde construieşte. Marile corporaţii,

băncile şi companiile de asigurări, care pun la dispoziţie capitalul pentru proiectele de construcţii, au o mare influenţă asupra acestor procese. Dar şi agenţiile guvernamentale afectează direct multe aspecte ale vieţii de la oraş, construind drumuri şi case de raport, planificând centuri de verdeaţă ş.a.m.d. Forma fizică a oraşelor devine astfel produsul atât al forţelor de piaţă cât şi al puterii guvernării.

Dar natura mediului înconjurător creat nu este doar rezultatul activităţii unor oameni puternici şi bogaţi. Castells subliniază importanţa strădaniei grupurilor defavorizate de a-şi ameliora condiţiile de viaţă. Problemele urbane stimulează o varietate de mişcări sociale, legate de îmbunătăţirea condiţiilor de locuit, proteste împotriva poluării, apărarea parcurilor şi a spaţiilor verzi şi combaterea construirii de clădiri care conduc la modificarea naturii unei zone. De exemplu, Castells a studiat mişcarea homosexualilor din San Francisco, care a determinat restructurarea unui întreg cartier în jurul propriilor sale valori culturale – permiţând înfiinţarea multor organizaţii de homosexuali, cluburi şi baruri – şi a câştigat astfel o poziţie de vază în politica locală.

Atât Harvey cât şi Castells subliniază faptul că oraşele sunt în marea majoritate medii înconjurătoare artificiale, construite de către noi. Nici chiar cele mai rurale zone nu scapă influenţei intervenţiei umane şi a tehnologiei moderne, căci activitatea umană a reformat şi reordonat lumea naturală. Hrana nu mai este produsă doar pentru locuitorii din zonă, ci pentru pieţele naţionale şi internaţionale, iar în agricultura mecanizată pământul este subdivizat cu rigurozitate şi are o întrebuinţare specializată, ordonată după modele fizice care sunt tangenţiale cu trăsăturile naturale ale mediului înconjurător. Cei care locuiesc în ferme şi în zone rurale sunt legaţi din punct de vedere economic, politic şi cultural de societatea în ansamblul ei, oricât de diferite ar fi unele din modalităţile lor de comportament faţă de cele ale locuitorilor de la oraş.

Evaluare

Opiniile lui Harvey şi Castell au fost dezbătute intens, iar lucrările lor au prezentat o deosebită importanţă pentru redirecţionarea analizei urbane. Spre deosebire de abordarea ecologistă, ele nu pun accentul pe procesele spaţiale „naturale", ci pe modul în care terenul şi mediul înconjurător creat reflectă sistemele de putere socială şi economică. Aceasta marchează o schimbare esenţială de accent. Totuşi, ideile lui Harvey şi Castells sunt adesea exprimate într-un mod foarte abstract şi nu au stimulat o varietate de studii de cercetare la fel de mare ca şi cele ale Şcolii de la Chicago.

În unele privinţe, opiniile avansate de către Harvey şi Castells şi cele ale Şcolii de la Chicago se completează reciproc într-un mod profitabil, putând fi combinate astfel încât să ne ofere un tablou cuprinzător al proceselor urbanizării. Contrastele dintre zonele oraşului, descrise în urbanismul ecologic chiar există, la fel şi

impersonalitatea generală a vieții de la oraș. Dar acestea sunt mai variabile decât credeau membrii Școlii de la Chicago, fiind în primul rând guvernate de influențele sociale și economice analizate de către Harvey și Castells. John Logan și Harvey Molotch au sugerat o abordare care conectează în mod direct perspectivele unor autori precum Harvey și Castells cu unele trăsături ale punctului de vedere ecologic (Logan și Molotch, 1987). Ei sunt de acord cu Harvey și Castells în privința faptului că, trăsăturile generale ale dezvoltării economice, care se întind pe plan național și internațional, afectează viața urbană într-un mod cât se poate de direct. Dar acești factori economici de o mare diversitate, susțin ei, sunt focalizați prin intermediul organizațiilor locale, printre care cartierele de afaceri, băncile și agențiile guvernamentale, împreună cu activitățile cumpărătorilor individuali de locuințe.

Locurile – terenul și clădirile – sunt cumpărate și vândute, după afirmațiile lui Logan și Molotch, exact la fel ca oricare alte bunuri din societatea modernă, piețele care structurează mediile înconjurătoare urbane sunt influențate de modul în care diferitele grupuri de oameni doresc *să folosească* proprietatea pe care o cumpără sau o vând. Ca urmare a acestui proces iau naștere multe conflicte și tensiuni – iar acestea reprezintă factorii-cheie în structurarea cartierelor orășenești. De exemplu, un bloc de apartamente este văzut ca „o casă" de către locatarii săi, dar ca „o sursă de chirie" de către proprietar. Afacerile imobiliare sunt mai interesate de cumpărarea și vânzarea de proprietăți într-o anumită zonă, pentru a obține cele mai bune amplasamente pentru producție sau profituri din speculații imobiliare. Interesele și preocupările lor sunt cu totul diferite de cele ale locatarilor, pentru care cartierul nu este decât „locul unde locuiesc".

Logan și Molotch arată că în orașele moderne marile firme financiare și de afaceri încearcă în mod continuu să intensifice folosirea pământului în anumite zone. Cu cât reușesc mai bine să facă acest lucru, cu atât vor fi mai multe oportunități pentru speculații cu terenuri, cât și pentru construirea profitabilă de clădiri noi. Aceste companii nu se preocupă de efectele sociale sau fizice ale activității lor asupra unui anumit cartier – dacă, de exemplu, reședințele mai vechi și mai frumoase sunt sau nu distruse pentru a face loc noilor blocuri de birouri. Procesele de creștere determinate de firmele mari implicate în dezvoltarea proprietății se situează adesea în contradicție cu interesele de afaceri locale sau cu cele ale locuitorilor, care pot încerca să li se opună activ. Oamenii formează grupuri pe cartiere, pentru a-și apăra interesele de locatari, de exemplu. Asemenea asociații locale pot susține campanii pentru extinderea restricțiilor zonale, a construirii de blocuri noi pe spațiile verzi sau în locul unor parcări, sau fac presiuni pentru obținerea de reglementări de închiriere mai favorabile.

STRUCTURA POSTBELICĂ A DEZVOLTĂRII URBANE OCCIDENTALE

Mult mai multe cercetări asupra proceselor urbane au fost făcute în Statele Unite decât în Marea Britanie, dar modelele generale ale dezvoltării urbane în Marea Britanie în perioada postbelică le-au reflectat pe cele care avuseseră loc mai înainte în Statele Unite. De aceea ne vom opri asupra experienței americane, înainte de a discuta problemele urbane din Anglia.

Urbanismul în Statele Unite

Suburbanizarea

Una dintre cele mai evidente tendințe ale orașelor din Statele Unite în perioada postbelică au fost *suburbiile*. Cuvântul „suburbie" își are originea în latinescul *sub urbe*, ceea ce înseamnă „sub controlul orașului". Suburbiile erau mici grupuri de locuințe dependente de centrele urbane în privința dotărilor și a mijloacelor de existență. În vremurile noastre, cuvântul este folosit pentru a desemna orice zonă construită în apropierea unui oraș mare.

În Statele Unite, procesul **suburbanizării** a atins punctul culminant între anii '50 și '60. În decursul acestor decenii, centrul orașelor a avut o rată a creșterii de 10%, în timp ce cea a zonelor suburbane a fost de 48%. Cea mai mare parte a mișcărilor către suburbii a implicat familiile de albi. Aplicarea mixtării rasiale în școli a contribuit la mutarea albilor din zonele centrale ale orașelor, mulți dintre ei dorind să-și dea copiii la școli doar pentru albi. Desigur, mai erau și alte motive. Oamenii se mutau ca să scape de poluare, de aglomerație și de ratele înalte ale criminalității din zonele centrale ale orașelor; ei erau de asemenea atrași de impozitele pe proprietate, mai scăzute și de perspectiva unei case mai spațioase sau de a avea o casă cu grădină și nu un apatament de bloc. În același timp, un program cuprinzător de construcție de drumuri a făcut ca zonele odinioară îndepărtate să devină mai accesibile pentru locurile de muncă, conducând la stabilirea de industrii și servicii chiar în zonele suburbane respective. Multe zone suburbane au devenit orașe separate, conectate prin autostrăzi rapide la cele dimprejur. Începând cu anii '60, procentul celor care se mutau dintr-o suburbie într-alta a început să crească mai rapid decât al celor care se mutau la oraș (o trăsătură care se regăsește astăzi în Marea Britanie).

Deși suburbiile din Statele Unite sunt dominate de albi, tot mai mulți membri ai minorităților rasiale și etnice se mută aici. Între 1980 și 1990, populația suburbană de negri a crescut cu 34,4%, cea de hispanici cu 69,3% și cea de asiatici cu 125,9%. Spre deosebire de acestea, populația suburbană de albi a crescut cu doar 9,2%. Membrii grupurilor minoritare se mută către suburbii din motive asemănătoare celor care le-au precedat: condiții mai bune de locuit, educație și dotări. La fel ca și cei care au pornit exodul către suburbii în anii '50, ei sunt în majoritate profesioniști aparținând clasei de mijloc. După părerea președintelui Autorității Locative din

Chicago, „suburbanizarea nu este în prezent o problemă de rasă, ci de clasă. Nimeni nu doreşte să locuiască în preajma unor oameni săraci din cauza tuturor problemelor care însoţesc sărăcia: şcoli slabe, străzi nesigure, bande de vagabonzi" (citat din DeWitt, 1994).

Totuşi, suburbiile rămân în cea mai mare parte locuite de albi. Grupurile de minoritari constituiau numai 18% din totalul populaţiei suburbane în 1990. Trei din patru afro-americani continuă să trăiască în interiorul oraşelor, faţă de proporţia un alb din patru. Majoritatea rezidenţilor negri din suburbii locuiesc în cartiere preponderent de negri, în orăşelele existente la marginea oraşelor mari.

Deteriorarea centrului oraşelor

Deteriorarea centrului oraşelor care a marcat toate metropolele americane de-a lungul ultimelor câteva decenii este o consecinţă directă a creşterii suburbiilor. Migrarea grupurilor cu venituri ridicate dinspre centru către margini înseamnă o scădere a veniturilor oraşelor din impozitele locale. Cum printre cei care rămân sau îi înlocuiesc se numără mulţi oameni săraci, şansele de a recupera veniturile pierdute astfel sunt scăzute. Dacă taxele municipale cresc în centrul oraşului, grupurile mai înstărite şi firmele de afaceri tind să se mute şi mai departe.

Situaţia este înrăutăţită de faptul că aceste clădiri deja existente în centrul oraşelor devin mai deteriorate decât cele din suburbii, rata criminalităţii sporeşte, la fel şi cea a şomajului. De aceea se cheltuieşte tot mai mult pe servicii de asistenţă socială, şcoli, întreţinerea clădirilor, precum şi pentru poliţie şi pompieri. Ia naştere un ciclu al deteriorării, în care cu cât se dezvoltă mai mult suburbiile, cu atât devin mai mari problemele centrelor oraşelor. În multe zone urbane americane, efectul a fost dezastruos, în mod special în oraşele mai vechi, cum ar fi New York, Boston sau Washington D.C. În unele cartiere din aceste oraşe, deteriorarea proprietăţilor imobiliare este probabil mai gravă decât în marile zone urbane din orice altă parte a lumii industrializate. Blocurile de locuinţe dărăpănate şi clădirile în ruină (proptite în scânduri şi arse), alternează cu terenurile virane, acoperite cu gunoaie.

Deteriorarea urbană şi conflictele urbane

În primăvara anului 1992 au izbucnit revolte în Los Angeles. Henry Cisneros, secretarul Departamentului pentru Locuinţe şi Dezvoltare Urbană, s-a deplasat imediat la faţa locului pentru a investiga cele întâmplate:

> Am văzut un oraş în care era fum peste tot. Mirosea a sârmă arsă şi a plastic. Fumul era atât de dens încât întuneca farurile unui elicopter care se învârtea în cerc chiar deasupra capetelor noastre. Sirenele urlau o dată la câteva secunde, în timp ce nişte echipaje de pompieri escortate pe autostrada spre California de maşini de patrulă – formau adevărate convoaie de câte 20 de vehicule, aceste maşini de patrulă care trebuiau să protejeze pompierii – alergau de la un incendiu la altul... În acea noapte de joi, Los Angeles era cu adevărat apocalipsa urbană într-un fel de

portocaliu fumegând, toate simțurile erau agresate, oamenii aveau ochii exorbitați, și se panicau la un simplu sunet puternic din depărtare (Cisneros, 1993).

Ați putea crede că Los Angeles este diferit. Poate că este mai violent, trăiește mai mult sub tensiune nervoasă, decât majoritatea orașelor. De asemenea, este așezat pe o „pânză de păianjen" de falii geologice; în februarie 1994 un cutremur puternic a produs scene nu cu mult diferite de cele descrise mai sus. Totuși, Los Angeles are multe lucruri în comun cu majoritatea celorlalte orașe mari din Statele Unite – cât și cu metropolele din Marea Britanie și din alte părți ale lumii. Orașul este o expresie concentrată și intensificată a problemelor sociale care afectează societatea americană în întregul ei.

Una dintre aceste probleme este sărăcia; o alta o reprezintă divizarea etnică și diferențele, în mod special între albi și negri; a treia este criminalitatea; a patra, pur și simplu, lipsa de siguranță. Insecuritatea și nesiguranța iau naștere din primii trei factori, indiferent dacă indivizii sunt sau nu sunt direct afectați de acestea.

Ca și în Marea Britanie, sărăcia s-a răspândit mai mult în Statele Unite în decursul anilor '80. Procentul din populație care trăiește sub plafonul oficial al sărăciei este la mijlocul anilor '90 cel mai ridicat de un sfert de secol încoace. Mai ales atunci când duce la crearea unor subclase de defavorizați, sărăcia separă segmente largi din populație de societate în ansamblul ei; multe dintre grupurile cele mai sărace se concentrează în zonele sau mahalalele centrale, în curs de dezintegrare.

Diviziunile etnice și cele de clasă se suprapun. În decursul anilor '80, în Statele Unite au venit mai mulți imigranți decât în deceniile anterioare, începând cu 1920. Cei mai mulți s-au stabilit în orașele mari, crescând numărul populației ne-albe deja stabilite acolo. Atlanta, Washington D.C., Baltimore, Chicago, Detroit, New Orleans și Oakland, toate conțin „populații minoritare" – o denumire devenită de mult inadecvată! – de peste 60%. Detroit, cel mai segregat dintre toate orașele americane, are o „minoritate" de aproape 80%. Cea mai mare parte a vechii populații albe a părăsit orașul în ultimii 50 de ani, din lipsa de încredere dar și datorită resentimentelor.

Delictele însoțite de violență au atins proporții epidemice în orașele mari. Un procent mai mare din populația americană se află în închisori, decât în orice altă țară. În fiecare zi, zece tineri sunt împușcați mortal în orașele din Statele Unite, iar 30 sunt răniți. Totodată, penuria de locuințe accesibile în cartierele centrale ale orașelor este atât de mare, încât mulți dintre săracii de la oraș sunt nevoiți să-și aloce două treimi din venituri pentru chiria locuințelor.

Așa cum se exprimă Cisneros:

> Toate aceste greutăți și violențe tragice nu se întâmplă doar în Los Angeles, ci peste tot. La focul mocnit la care ard sute de comunități, noi culegem atât o recoltă a lipsei de atenție, a retragerii, cât și a lipsei de voință sau de capacitate de a investi în poporul nostru... Chiar dacă nu petrecem prea mult timp în interiorul orașului, vitalitatea urbană este esențială pentru ca întreaga țară să genereze productivitate, să creeze posibilități și să-și îndeplinească promisiunile pentru un viitor mai bun (1993).

LOS ANGELES: CONFLICTELE ETNICE ŞI RESTRUCTURAREA ECONOMICĂ

Cele trei grupuri etnice – negri, hispanici şi coreeni – se află în conflict între ei şi în competiţie unii cu alţii pentru locuri de muncă, locuinţe şi redusele resurse publice. O parte din acest conflict provine din faptul că economia oraşului Los Angeles a trecut printr-o restructurare dramatică în decursul ultimelor două decenii. Această restructurare include, pe de o parte, declinul industriilor producătoare de bunuri, tradiţionale, sindicalizate, cu salarii mari, iar pe de alta, creşterea numărului locurilor de muncă în sectoarele economiei care se ocupă de producerea de înaltă tehnologie, specialităţi artizanale şi servicii de înaltă calificare. Centrul industrial tradiţional al oraşului – South Central Los Angeles – a suportat şocul principal al declinului industriilor manufactu-riere, pierzând 70.000 de locuri de muncă stabile şi bine plătite între 1978 şi 1982. În timp ce, aceste locuri de muncă stabile şi bine plătite dispăreau din South Central Los Angeles, patronii locali erau în căutare de alte localizări pentru activităţile lor de producţie. Ca o consecinţă a acestor decizii, aparent de rutină, o creştere a locurilor de muncă s-a produs în faza iniţială unor „tehnopolisuri" noi în San Fernando Valley, în San Gabriel Valley şi în El Segundo, în apropierea aeroportului districului Los Angeles, cât şi în ţinutul Orange din vecinătate. În plus, un număr de firme cu sediul în Los Angeles, printre care Hughues Aircraft, Northrop şi Rockwell, ca şi o serie de firme mai mici, au participat la acest proces de descentralizare. Această „fugă" a capitalului, conjugată cu închiderea uzinelor, a redus drastic accesul rezidenţilor din South Central Los Angeles la ceea ce erau cândva locurile de muncă bine plătite şi sindicalizate.

Este important să observăm că, în timp ce noi spaţii industriale se înfiinţau în alte părţi din ţinutul Los Angeles (şi în ţinutul învecinat Orange, cât şi de-a lungul graniţei dintre SUA şi Mexic), apăreau noi oportunităţi de locuri de muncă în interiorul sau în apropierea zonei industriale tradiţionale din South Central Los Angeles. Dar, spre deosebire de locurile de muncă din industria producătoare de bunuri, care dispăruseră din zonă, cele noi sunt în sectorul industriilor competitive, care se bazează în primul rând pe o forţă de muncă ilegală şi plătită, în cel mai bun caz, la tariful minim.

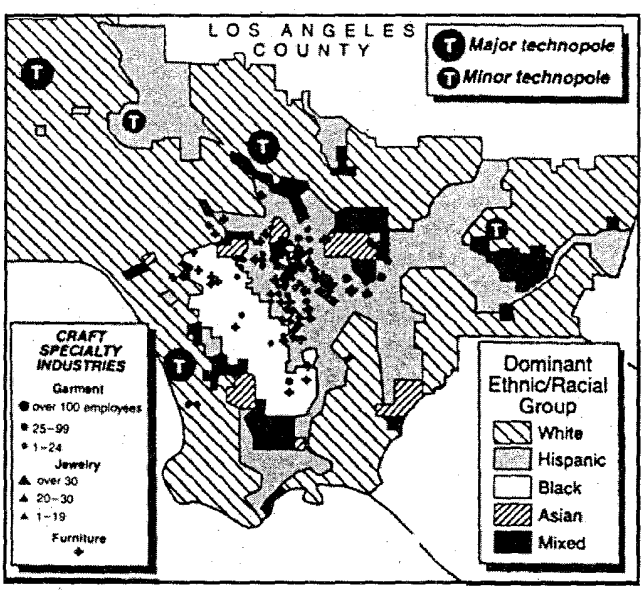

Sursa: Maya Blum, Kathryn Carlson, Evelyn J. Morales, Ross Nussbaum şi Patricia J. Wilson, „Black Male Joblessness, Spatial Mismatch and Employer Preferences: A Case Study of Los Angeles", studiu nepublicat, Centrul pentru Studierea Sărăciei Urbane, Universitatea California, Los Angeles, mai 1993. Harta, Chase Langford.

Urbanismul în Marea Britanie

Suburbanizarea şi deteriorarea centrului oraşelor

Majoritatea trăsăturilor principale ale schimbării urbane existente în America postbelică apar şi în Marea Britanie. În decursul ultimilor 30 de ani, populaţia tuturor zonelor centrale din oraşele importante a scăzut, în mare parte ca urmare a migraţiei către suburbiile în curs de dezvoltare şi *oraşele-dormitor* (orăşele existente în afara limitelor oraşului, unde locuiesc mulţi oameni care lucrează în oraş) sau sate. Populaţia zonei municipale a Londrei a scăzut cu aproximativ o jumătate de milion în perioada 1970-1985, în timp ce aceea a multor oraşe mai mici şi orăşele a crescut în aceeaşi perioadă – de exemplu, Cambridge, Ispwich, Norwich, Oxford şi Leicester. Centrele oraşelor au trăit o rapidă pierdere a industriilor producătoare de bunuri, mai ales în Nord.

Cu unele excepţii, „fuga către suburbii" nu a fost la fel de pronunţată ca şi în SUA, iar degradarea zonelor centrale care i-a urmat a fost mai puţin marcată. Totuşi, centrele unor oraşe – Liverpool, de exemplu – arată la fel de ruinate ca multe cartiere din marile oraşe americane. Raportul bisericii anglicane din 1985, *Faith in the City*, descria zonele din centrul oraşului în culori sinistre: „Ziduri cenuşii, o aglomerare de străzi, ferestre bătute în scânduri, graffiti, demolări şi gunoaie sunt oribilele trăsături standard ale sectoarelor şi parohiilor care ne interesează... locuinţele din centrul oraşului sunt mai vechi decât în orice altă parte. În termeni generali, un sfert din casele din Anglia au fost construite înainte de 1919, dar în centrele oraşelor procentul se situează între 40-60%" (Biserica anglicană, 1985, p. 18).

La fel ca şi în Statele Unite, industriile noi se dezvoltă departe de centrul oraşelor, în jurul centurii lor exterioare sau în orăşelele mai mici. Acest proces a fost susţinut în parte, în mod deliberat prin crearea *oraşelor noi* planificate, cum ar fi Milton Keynes din Buckinghamshire. O serie de proiecte naţionale – printre care împrumuturile în scopul consolidării caselor de către proprietarii lor sau facilităţi fiscale menite să atragă investitorii – au fost adoptate cu scopul de a se încerca revitalizarea destinului centrelor oraşelor, dar în general succesul lor a fost de mici proporţii. Raportul Scarman din 1982, rezultat al unei anchete oficiale asupra revoltelor din cartierul londonez Brixton din anul precedent, remarca faptul că nu există o abordare coordonată a problemelor centrului oraşului (Scarman, 1982). În 1985 au avut loc noi revolte în mai multe zone (incluzând iar cartierul Brixton, plus proprietatea Broadwater Farm din Tottenham, în nordul Londrei, unde un poliţist a fost ucis). Alte revolte urbane s-au declanşat în 1990 şi 1991 la Oxford, Bristol şi în alte oraşe. În 1995 în Brixton au avut loc din nou revolte.

Descriind Hackney-ul, una dintre mahalalele cele mai sărace ale Londrei, Paul Harrison caracteriza astfel atmosfera de disperare ce domnea acolo:

> Poliţia se confruntă cu, practic, imposibila sarcină de a ţine închis capacul amestecului exploziv de ingrediente pe care dinamica societăţii britanice l-a adunat în interiorul oraşului. Acest amestec, înfierbântat de recesiune şi de nivelul ridicat al şomajului,

generează în mod inevitabil o rată înaltă a criminalității. La rândul ei, aceasta determină o prezență mult mai numeroasă și mai ubicuă a poliției decât în altfel de zone, mult mai frecvente contacte neplăcute cu publicul ca potențiali suspecți și mult mai numeroase posibilități ca poliția să acționeze greșit sau abuziv (Harrison, 1983, p. 369).

De aici rezultă un cerc vicios. Cei mai defavorizați nu numai că sunt victimele mai multor delicte decât alte grupuri, dar trebuie să se obișnuiască și cu o mai serioasă prezență a forțelor de poliție. La rândul lor, mai mulți dintre ei săvârșesc acte delictuale, decât s-ar întâmpla în alte condiții. În cartiere precum Hackney, avertiza Harrison, începe să se formeze „o societate care se baricadează pentru a se apăra", marcată totodată de „o constantă eroziune a libertăților civile".

În unele cartiere londoneze, în 1995 șomajul depășește 40% în rândul bărbaților sub 25 de ani, iar printre negri ajunge uneori la 60%. Lipsa de locuințe a devenit probabil o problemă la fel de mare la Londra ca și la New York: la Londra, numărul de persoane fără adăpost a crescut de patru până la cinci ori între începutul anilor '80 și anii '90. O comisie guvernamentală care a prezentat un raport asupra centrului Londrei în 1987 conchidea că managementul urban slab – în special lipsa serviciilor publice – contribuise la accentuarea problemelor New York-ului și că Londra se îndrepta în aceeași direcție.

Programul guvernamental *Action for Cities* din 1988 s-a orientat totuși mai mult spre investițiile particulare și forțele libere de piață pentru a determina îmbunătățirea situației, decât spre intervenția statului. Cu toate acestea, Michael Heseltine, ministrul de resort, a lansat o chemare la „parteneriat", o combinație între inițiativa privată și finanțarea publică. Până în 1990, după cum susține guvernul, aproximativ 900 milioane de lire din banii pentru redezvoltarea privată fuseseră livrați zonelor în dificultate, ca rezultat al împrumuturilor și asistenței acordate prin fonduri publice. Dar răspunsul din partea cercurilor de afaceri a fost mult mai slab decât se anticipase.

Studiile arată că, lăsând la o parte proiectul citat, a oferi încurajări așteptând ca întreprinzătorii particulari să facă totul este un mod ineficient de a rezolva problemele sociale fundamentale generate de centrele orașelor. Atât de multe circumstanțe oprimante se adună în centrul orașului, încât a face reversibil procesul de deteriorare odată pornit este o sarcină excesiv de grea. Dar fără cheltuieli majore din fondurile publice – ceea ce este prea puțin probabil să fie propus de guvern –, perspectivele de îmbunătățire a situației sunt realmente foarte slabe (Macgregor și Pimlott, 1991).

Criza financiară în orașele britanice

Crizele financiare au afectat multe zone centrale din Marea Britanie. Legea Guvernării Locale din 1972 a stabilit șase noi „zone metropolitane" – Merseyside, Greater Manchester, South Yorkshire, West Midlands, West Yorkshire și Tyne și Wear. Consiliile lor zonale au primit responsabilități legate de planificarea regiunilor

urbane, având în subordine consilii mai mici care să se ocupe de educație, de unele servicii sociale, locuințe și alte dotări. Londra avea un sistem diferit. Timp de 21 de ani, ea fusese administrată de Consiliul Municipal al Londrei (GLC), înființat în 1965. Aproximativ jumătate din veniturile de care depind zonele metropolitane, cum era cazul cu GLC înainte de desființarea sa în 1985, provin din surse central guvernamentale.

Începând cu sfârșitul anilor '70, asupra autorităților locale au început să se exercite presiuni puternice pentru a-și limita bugetele și a reduce serviciile locale, chiar și în zonele centrale cele mai supuse degradării. O ordonanță guvernamentală aprobată de parlament în 1980 instituia amenzi pentru autoritățile care aveau să depășească nivelul cheltuielilor stabilit de guvernul național. Unele dintre consiliile care conduceau cele mai defavorizate zone centrale nu au reușit să se încadreze în bugetele prestabilite, ceea ce a dus la conflicte deschise între guvern și câteva consilii municipale, în special cele conduse de către laburiști – cum ar fi Liverpool sau Sheffield. La început unii au refuzat să accepte limitele impuse de către guvern; 80 de consilieri din Liverpool și Lambeth fiind amendați personal, în martie 1986 pentru lipsa lor de cooperativitate.

Către sfârșitul anilor „80, finanțele locale guvernamentale au fost afectate de introducerea așa-zisei Poll Tax (numită oficial „impozitul comunitar"). Intenția era de a se asigura că oricine ar fi votat pentru, sau ar fi beneficat de pe urma unor cheltuieli locale guvernamentale sporite, va deveni conștient de costurile implicațiilor acestui fapt printr-un impozit aplicat asupra fiecărui individ – fie el bogat sau sărac –, mai degrabă decât prin intermediul taxelor locale, care erau un fel de impozit pe proprietate. În ciuda acestor modificări, noile impozite s-au dovedit greu de colectat, și deși până la urmă s-a renunțat la ele, efectele lor au fost semnificative. Numeroase consilii orășenești au descoperit că au mai puține venituri decât înainte, fiind silite să reducă din ceea ce era considerat de către toată lumea a fi serviciile esențiale. Procentul din populație care refuza să plătească impozitul era mult mai mare în centrele orașelor decât în alte părți, iar în încercarea de a se sustrage de la plată, mulți oameni din cele mai sărace grupuri au dispărut pur și simplu, din registrele electorale, pierzându-și astfel dreptul de vot.

Finanțele publice și locuințele particulare

O lege adoptată în 1980 acorda celor care trăiau în case comunitare – apartamente cu chirie oferite de către autoritățile locale – dreptul de a-și cumpăra locuințele cu reduceri de preț de până la 60%, în funcție de timpul cât le locuiseră. Această politică s-a dovedit a fi foarte populară, și multă lume a profitat de ocazia oferită. Aproximativ 85% dintre proprietățile vândute erau case și nu apartamente, ceea ce indica faptul că, majoritatea cumpărătorilor se situau în afara zonelor centrale urbane. În 1988 erau cu 1,3 milioane de case închiriate mai puțin în întreaga țară decât cu opt ani mai înainte.

S-a ajuns la această situație, în parte datorită faptului că nu exista o posibilitate de înlocuire echivalentă pentru locuințele comunitare vândute, în parte, ca rezultat al declinului pieții imobilelor închiriate. Sectorul privat cu chirie a continuat să se diminueze decenii de-a rândul, dar și înainte fusese acoperit de către construirea de noi locuințe publice de închiriat. O Ordonanță a Locuințelor adoptată în 1988 a dereglat piața proprietății închiriate, făcând să dispară unele dintre pârgiile de control ale chiriilor care existaseră până atunci. Mărimea proprietăților închiriate disponibile a crescut dar nu semnificativ.

Stocul de case comunitare a fost, în mod inevitabil, cumpărat în cea mai mare parte de către chiriașii mai înstăriți. Astfel s-a renunțat în mare parte la cele mai atractive proprietăți. Pericolul constă în faptul că locuințele comunitare rămase se vor degrada în continuare, devenind locuri unde oamenii stau atunci când nu mai au unde să se ducă. În multe dintre casele comunitare rămase procesul de deteriorare s-a instalat deja, în oarecare măsură datorită constrângerilor financiare la care au fost supuse unele consilii locale (Raynsford, 1991).

Pe fundalul unei recesiuni prelungite în Marea Britanie, de la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90, valoarea imobiliară a scăzut drastic. Mulți oameni, dintre care unii își cumpăraseră locuințele comunitare și le ipotecaseră pentru mari sume, într-un moment când se părea că valoarea caselor va crește, ceea ce le promitea mari câștiguri de capital atunci când aveau să le vândă. Norocul pe care îl așteptau nu s-a materializat însă, iar numărul de reintrări în posesie a proprietăților celor care nu putuseră să-și onoreze ipotecile s-a multiplicat. Marea Britanie are un număr de proprietari-locatari mult mai mare decât orice altă țară, iar majoritatea oamenilor preferă să datoreze bani unei societăți de construcții și să fie proprietarii casei în care locuiesc, decât să stea în locuințe închiriate. Totuși, vânzarea caselor comunitare a avut un efect negativ asupra celor care sperau să câștige cel mai mult din vânzarea lor.

Gentrificarea sau „reciclarea urbană"

Reciclarea urbană – refacerea clădirilor vechi pentru a le folosi în scopuri noi – a devenit un lucru comun în marile orașe. Ocazional, s-a încercat această soluție ca parte a unor programe de urbanizare, dar cel mai adesea este rezultatul renovării unor clădiri din cartierele mai deteriorate ale orașului, pentru a fi folosite de cei din grupurile cu venituri mai mari și prevederea cu dotări cum ar fi magazinele și restaurantele care să le deservească.

Un prim exemplu este renovarea zonei Docklands din Londra. Aceasta reprezintă o poveste de succes unică în istoria regenerării urbane sau un dezastru, aproape total? Fiecare dintre cele două atitudini își are susținătorii ei, deși toată lumea acceptă că, o dată ce economia a intrat în recesiune, nivelul progresului în întinerirea zonei Docklands a fost mai lent, față de ceea ce se scontase. Zona Docklands ocupă aproximativ 15 km^2 de teritoriu în East London, pe malul Tamisei –

zonă rămasă fără funcționalitate economică în urma închiderii docurilor și a declinului industrial. A fost numită „cea mai mare zonă de redezvoltare din Vestul Europei" și „cea mai importantă oportunitate de la Marele Foc al Londrei încoace".

Docklands este situată în apropierea cartierului financiar al Londrei, dar se învecinează pe de altă parte și cu zone de muncitori săraci. Din 1960 au avut loc dispute aprige– care contină și azi – referitoare la ceea ce ar trebui să se întâmple cu această zonă. Mulți dintre cei care locuiesc în, sau în apropiere de Docklands au susținut redezvoltarea prin intermediul unor proiecte de dezvoltare comunitare, care să protejeze interesele rezidenților săraci. În aceste împrejurări, prin înființarea Corporației pentru Dezvoltarea zonei Docklands în 1981, regiunea a devenit o parte centrală a strategiei de încurajare a inițiativei private, pentru a o face să ocupe un rol de frunte în regenerarea urbană.

Astăzi zona este vizibil și izbitor diferită de cartierele sărăcăcioase cu care se învecinează. Abundă clădirile noi, adesea cu un design necorespunzător. Depozitele au fost transformate în apartamente de lux, iar de-a lungul lor au fost construite blocuri noi. Un impunător sediu pentru birouri, cu o clădire centrală vizibilă din multe alte părți ale Londrei, a fost construit la Canary Wharf. Dar în mijlocul strălucirii mai există clădiri dărăpănate și parcele de teren viran. Spațiile destinate birourilor rămân adesea neocupate, la fel ca și unele clădiri de locuit noi, care s-au dovedit nevandabile la prețurile pentru care fuseseră proiectate. Mahalalele din Docklands ascund unele dintre cele mai sărăcăcioase case din țară, iar cei care ocupă asemenea locuințe au beneficiat prea puțin de pe urma construcțiilor care s-au ridicat în preajma lor. S-au proiectat un mare număr de locuințe „accesibile"; cu toate acestea, doar un mic procent dintre rezidenții locali au vrut sau au putut să le cumpere. În 1991, Canary Wharf a intrat într-o severă criză financiară și multă vreme majoritatea clădirilor au rămas nelocuite.

Docklands este împărțit între bogați și săraci, într-o măsură aproape fără egal în alte locuri. Deși a adus multe renovări și construcții noi, cu siguranță nu a produs și o integrare zonală. S-a spus despre această zonă că este „prăjitura de duminică oferită pentru strângerea de fonduri, fără o reală implicare afectivă și fără milă față de arhitectura clasică, transportul sau spațiile publice" (Brownhill, 1990, p. 177).

Expunându-și argumentele împotriva unei dezvoltări precum aceea din Docklands în cartea sa despre istoria orașului, *The Conscience of the Eye* (1993), Richard Sennett susține că, urbaniștii ar trebui să încerce să păstreze sau să revină la ceea ce el numește „orașul uman". Clădirile mari, impersonale, din metropole, îi fac pe oameni să se interiorizeze, să se izoleze. Dar orașele ar putea face ca oamenii să se deschidă, punându-i în contact cu o varietate de culturi și moduri de viață. Ar trebui să căutăm să creăm străzi care să nu fie doar lipsite de pericole, ci și „pline de viață", altfel decât sunt „arterele de trafic rutier, cu toată forfota lor motorizată". Bulevardele comerciale din suburbii, cu aleile și magazinele lor standardizate sunt tot atât de departe de „orașul uman" ca și traficul de pe autostradă. Ar trebui să avem în vedere zonele vechi ale orașelor, așa cum se găsesc în multe centre din Italia, unde sunt construite la scară umană și îmbină diversitatea cu eleganța designului.

URBANISMUL ŞI INFLUENŢELE INTERNAŢIONALE

În prezent, în analiza fenomenelor urbane – ca şi în multe alte zone ale societăţii – trebuie să fim pregătiţi să asociem problemele globale cu cele locale. Unii dintre factorii care influenţează centrele oraşelor îşi au originea în schimbările care au loc dincolo de graniţele Marii Britanii. De exemplu, problemele cu care s-au confruntat Liverpool sau Tesside au apărut în mare parte din cauza declinului unora dintre industriile principale concentrate înainte acolo, în faţa competiţiei internaţionale.

Discutând modurile în care zonele urbane sunt tot mai mult legate de un sistem internaţional de relaţii economice, Logan şi Molotch au distins cinci forme de oraşe în curs de apariţie (Logan şi Molotch 1987, cap.7). Primul este **oraşul-cartier general.** Oraşele de acest tip sunt centrele, în care corporaţiile transnaţionale şi-au stabilit activităţile de bază şi care sunt orientate către preocupări globale. Londra, de exemplu, a devenit unul dintre cele mai importante oraşe-cartier general din lume – centrul tranzacţiilor financiare şi industriale, cât şi al unor reţele de comunicaţii şi transport care se întind în lumea întreagă.

Un al doilea tip de oraş este **centrul de inovaţii.** Acesta este o zonă urbană în care s-au concentrat cercetarea şi industriile de dezvoltare, pentru a realiza procesele tehnice şi ştiinţifice folosite la fabricarea bunurilor produse în alte părţi. Cambridge este un asemenea exemplu, unde Universitatea este în legătură cu un vast „parc ştiinţific". Cel mai influent centru mondial se află în zona Silicon Valley din nordul Californiei. Centrele de inovaţii din Statele Unite şi, în mai mică măsură, cele din Marea Britanie sunt adesea conectate direct la necesităţile de producţie ale armatei. Bugetul de cercetare şi dezvoltare al Departamentului Apărării echivalează cu aproximativ o treime din totalul cheltuielilor pentru cercetare şi dezvoltare ale Statelor Unite; încheierea de contracte importante influenţează puternic nivelul de prosperitate al centrelor de inovaţii.

Silicon Valley este un amestec de oraşe răspândite pe o suprafaţă de multe mile pătrate. Cam acelaşi lucru se poate întâmpla şi în alte industrii. Valea Padului, din nordul Italiei, de exemplu, este locul central al industriei modei. Acolo locuiesc oameni care lucrează într-o varietate de ocupaţii interdependente – ca designeri, croitori, ţesători sau vopsitori. Ea constă dintr-un şir de orăşele, cum ar fi Prato sau Biella, care produc, împreună 80% din totalul de confecţii din lână al ţării.

Al treilea tip de oraş este **locul de producţie în module.** În complexa diviziune internaţională a muncii existentă azi, bunurile sunt fabricate şi asamblate în regiuni aflate la mare distanţă între ele, în părţi opuse ale lumii. În unele zone urbane se produc părţi ale obiectelor, asamblarea produsului finit având loc în alte ţări sau regiuni. De exemplu, multe companii transnaţionale au deschis fabrici în Belfast, unde construiesc componente folosite în producţia finită în alte părţi.

O a patra formă o constituie **depozitele pentru Lumea a Treia**, legate şi mai direct, decât celelalte tipuri de influenţele internaţionale. Oraşele de acest fel sunt centre de graniţă, cu populaţii substanţiale de noi imigranţi, proveniţi din ţările

Lumii a Treia. Un astfel de exemplu ar fi Marsilia, un punct de intrare principal pentru nord-africanii care pătrund în Franța. În Statele Unite, cele mai bune exemple sunt orașele legate de societățile din sudul Americii, cum ar fi Miami, cu o populație cubaneză numeroasă sau Los Angeles, cu zone mexicane în continuă extindere.

În ultimul rând, sunt orașele care se dezvoltă în calitate de **centre pentru pensionari.** Pensionarii se mută din ce în ce mai mult în locuri cu o climă agreabilă. Aceasta înseamnă în parte o migrare internă; de exemplu, în Anglia oamenii se duc să locuiască în stațiuni de pe coasta de sud, cum ar fi Bournemouth sau Worthing. Zonele de odihnă au de asemenea, un puternic parfum cosmopolit: britanicii care au case de vacanță în Spania s-ar putea muta acolo definitiv după ce se pensionează.

Orașul global

Cele mai importante orașe-cartier general oferă exemple pentru ceea ce Saskia Sassen (1991) numește **orașul global.** Ea își bazează lucrarea pe studierea a trei asemenea orașe: New York, Londra și Tokio. Dezvoltarea contemporană a economiei mondiale, susține ea, a creat un nou rol strategic pentru orașele de primă importanță. Majoritatea lor sunt de multă vreme centre comerciale internaționale, dar în prezent au căpătat patru trăsături noi:

1. Au devenit „posturi de comandă" – centre de direcționare și de stabilire a politicilor economiei globale.
2. Asemenea orașe sunt localizările-cheie pentru firmele financiare și cele de servicii specializate, care au devenit mai importante în influențarea dezvoltării economice decât producția însăși.
3. Constituie amplasamentul producției și inovației în aceste industrii recent extinse.
4. Aceste orașe sunt piețele pe care „produsele" finanțelor și ale industriilor de servicii sunt cumpărate, vândute sau tranzacționate în mod diferit.

New York, Londra și Tokio au istorii foate diferite, totuși putem descoperi evoluții similare ale naturii lor de-a lungul ultimelor două-trei decenii. În cadrul economiei mondiale puternic dispersate de azi, orașe ca acestea asigură controlul central al unor operații esențiale. Cu cât viața economică devine mai globalizată, susține Sassen, cu atât managementul ei se concentrează într-un număr tot mai mic de centre. Dar orașele globale sunt mai mult decât simple locuri de coordonare; ele sunt contexte ale producției. Ceea ce este important aici, nu este producerea bunurilor materiale, ci producerea de servicii specializate, cerute de organizațiile de afaceri pentru administrarea birourilor și a fabricilor dispersate peste tot în lume, cât și producerea de inovații financiare și de piețe. Serviciile și bunurile financiare sunt „lucrurile" pe care le asigură orașul global.

Zonele din centrul orașelor globale sunt amplasamente concentrate, în interiorul cărora grupuri întregi de „producători" pot lucra într-o strânsă interacțiune, adesea implicând contacte personale reciproce. În orașul global, firmele locale se unesc cu

organizațiile naționale și multinaționale, inclusiv cu o multitudine de companii străine. Astfel, 350 de bănci străine își au birourile în New York City, împreună cu 2.500 de alte corporații financiare; fiecare al patrulea funcționar bancar din City lucrează pentru o bancă străină. Orașele globale se află în competiție între ele, dar constituie totodată un sistem interdependent, parțial separat de națiunile în care sunt localizate.

Orașul global prezintă și dezavantaje. Cei care lucrează în domeniul finanțelor și al serviciilor globale primesc salarii mari, iar zonele în care locuiesc devin gentrificate. În același timp, locurile de muncă în industria tradițională producătoare de bunuri dispar și procesul de gentrificare însuși creează o rezervă solidă de locuri de muncă slab plătite – în restaurante, hoteluri și magazine. Alături de bunăstarea strălucitoare se află sărăcia: aceeași contradicție în termeni, s-ar putea spune, exprimată de peisajele puternic contrastante din cartierul londonez Docklands.

URBANIZAREA LUMII A TREIA

Zonele urbane în curs de dezvoltare rapidă, în prezent, în țările din Lumea a Treia diferă față de orașele mari din țările industrializate. Oamenii sunt atrași către orașele din Lumea a Treia fie datorită faptului că sistemul lor tradițional de producție s-a dezintegrat, fie pentru că zonele urbane oferă mai multe șanse de locuri de muncă. Se poate ca ei să intenționeze să migreze către orașe doar pentru o perioadă relativ scurtă de timp, urmând să se întoarcă în satele lor după ce au câștigat suficienți bani. Unii chiar se întorc acasă, dar majoritatea sunt forțați să rămână întrucât și-au pierdut, dintr-un motiv sau un altul, pozițiile deținute în comunitățile lor anterioare. Aceștia ocupă zonele de provizorat care proliferează în jurul orașelor. În zonele urbane din Occident, este cel mai probabil ca noii veniți să se așeze în părțile centrale ale orașului, dar în țările Lumii a Treia tendința este exact inversă, migranții populând ceea ce s-a numit „zona tampon" a orașelor. Mulți locuiesc în condiții inimaginabile pentru cineva obișnuit cu condițiile de viață occidentale, chiar și cele din mahalalele cele mai sordide.

Putem lua spre exemplificare orașe din India și din America de Sud. Populația indiană continuă să crească foarte rapid, iar numărul ei tot mai mare nu poate fi absorbit de economia tradițională a zonelor rurale. Rata migrării către orașe, chiar și după standardele Lumii a Treia, este deosebit de ridicată. Capitala Delhi a cunoscut cea mai rapidă creștere dintre toate, dar și Calcutta, Bombay și Madras au fiecare mai multe milioane de locuitori. Aceste orașe suferă de o congestionare masivă. În unele zone, mulți indivizi hoinăresc pe străzi în timpul zilei și dorm noaptea tot pe stradă. Aceștia nu au nici un fel de locuințe.

Alții trăiesc în sălașuri improvizate din mușama sau din carton, înjghebate în jurul marginilor orașului, oriunde găsesc un mic loc. Chiar dacă unii imigranți găsesc de lucru, rata migrării urbane este mult prea ridicată pentru a se putea asigura o cazare permanentă. Locuitorii colibelor din orașele indiene nu au practic nici un fel de bunuri personale, dar adesea există aici forme de comunitate și de autoajutorare puternic dezvoltate.

MEGALOPOLIS-UL ACTUAL: JAKARTA

Noile metropole asiatice nu datorează nimic idealului european de peisaj de carte poştală ilustrată cu dealurile Toscanei şi nici cu bulevardele Parisului. Sunt dense, aspre, haotice şi întinse.

Au bulevarde comerciale şi zgârie-nori, aeroporturi şi centre de afaceri. Dar toate aceste jaloane aparent familiare au fost convertite în ceva foarte diferit de originalele occidentale. Arhitecţii de aici au o slăbiciune pentru ţiglele albe lucioase, geamurile de oglindă şi crom. Spaţiile publice, planurile mari, orizonturile pitoreşti sunt practic inexistente.

Europa a uitat cum e să trăieşti într-o metropolă în care populaţia se dublează la fiecare generaţie, unde grilajul unui supraveghetor, înjghebat din ţăruşi şi sfori în câmp deschis se poate transforma în zgârie-nori cât ai clipi din ochi, cu o viteză care sugerează fotografia cu timp mare de expunere. Dar aceasta este exact ceea ce se întâmplă în jurul Oceanului Pacific, într-un boom al construcţiilor nemaivăzut de când Londra şi Parisul s-au transformat în cele mai mari oraşe din lume, în timpul secolului XIX. În comparaţie cu acestea, preocupările actuale ale Europei legate de centura de verdeaţă şi de degradarea centrului oraşelor par mofturi.

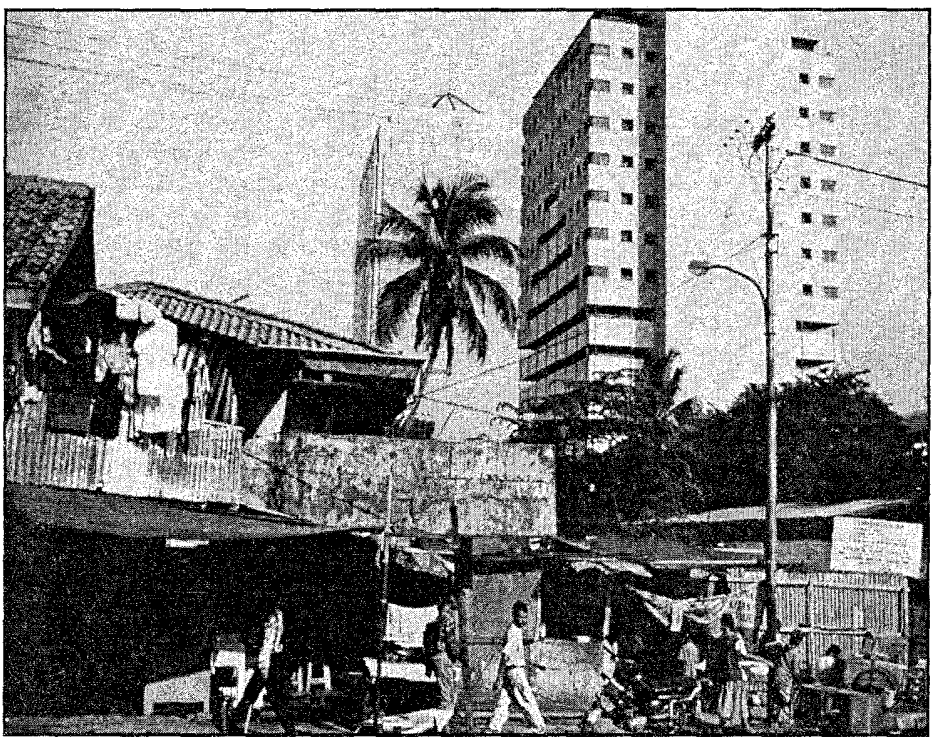

Ca în multe dintre oraşele Lumii a Treia, în Jakarta, Indonezia, clădiri noi lustruite stau alături de zone dărăpănate ale oraşului.

Delhi

Pentru a demonstra felul în care structura organizării cartierelor diferă de cea din oraşele occidentale, vom lua drept exemplu Delhi, capitala Indiei. Zona urbană a oraşului Delhi incorporează un „oraş vechi" şi New Delhi, o secţiune construită mult mai târziu, în care sunt concentrate clădirile guvernamentale. Ca şi alte oraşe mari indiene, unele zone au o populaţie extrem de densă pe suprafeţe relativ mici, în timp ce în altele densitatea este destul de scăzută. Oraşul vechi este un labirint contorsionat de străduţe, în vreme ce unele cartiere alăturate dispun de bulevarde largi. Majoritatea populaţiei se deplasează pe jos sau cu bicicleta, mai curând decât cu mijloace de transport motorizate.

Nu există un cartier al afacerilor anume, după modelul oraşelor occidentale; băncile şi birourile se află în majoritate în afara centrului. În oraşul vechi există nenumărate mici prăvălii, în special legate de comerţ, multe dintre magazine nefiind mai largi de câţiva metri. Este un lucru obişnuit să găseşti atelierul de producţie şi locul de vânzare împreună în aceste clădiri. Vânzătorii stradali şi ambulanţi sunt numeroşi. Sectoarele din New Delhi ale metropolei sunt relativ deschise şi liniştite. Cei care lucrează aici locuiesc în general în suburbiile mai bogate situate la câteva mile de marginile oraşului. Dar locuinţele temporare improvizate înconjură marginile oraşului şi se găsesc de-a lungul a numeroase căi de acces. Colibele încropite tind să răsară în orice zonă degajată sau neconstruită încă, inclusiv în parcurile publice, iar uneori chiar în cartiere care odinioară au fost îndestulate. Cocioabele se găsesc uneori în mici mănunchiuri, dar mai adesea în câteva mii. Autorităţile municipale curăţă periodic unele dintre zonele de colibe, dar cocioabele improvizate reapar în altă parte.

Mexico City

Cele mai importante metropole latino-americane sunt înconjurate în acelaşi mod de cartiere sărăcăcioase de mari dimensiuni, printre ocupanţii cărora se numără atât imigranţi recenţi cât şi familii strămutate din alte sectoare în urma înnoirilor şi a construcţiilor de autostrăzi. În Mexico City, mai mult de o treime din populaţie trăieşte în locuinţe sau în cartiere fără apă potabilă curentă, iar aproape un sfert dintre aceste clădiri sunt lipsite de canalizare. Oraşul conţine un centru vechi, cartiere de afaceri şi de divertisment, precum şi zone rezidenţiale (care reprezintă cam tot ceea ce văd turiştii). Aproape întreg perimetrul exterior este însă ocupat de cocioabe sau case de mahala. Există un mare număr de locuinţe asigurate de stat, dar acestea necesită un nivel al veniturilor pe care nu-l atinge mai mult de 40% din populaţie. Doar aproximativ 10% dintre locuitori îşi pot permite să cumpere sau să închirieze de pe piaţa imobiliară privată. De aceea, majoritatea populaţiei oraşului nu are acces la locuinţe accesibile. Majoritatea locuinţelor sunt realizate de către locatarii înşişi.

care au îngrijit pământul şi şi-au construit propriile case. Cele mai multe dintre aceste aşezări sunt de fapt ilegale, dar sunt tolerate de către autorităţile municipale.

În Mexico City se găsesc trei tipuri de cartiere de „locuinţe populare". *Colonias proletarias* sunt compuse din căsuţe dărăpănate construite de locatarii lor, în majoritate ilegale, la marginea oraşului. Peste jumătate din populaţia zonei metropolitane din Mexico City trăieşte în astfel de locuinţe. Cele mai multe asemenea zone n-au fost colonizate în mod spontan cu colibe, ci au fost organizate de conivenţă cu autorităţile locale şi constructorii particulari ilegali. Constructorii îşi au propria lor reţea locală de organizatori, cărora cei care locuiesc aici trebuie să le plătească cu regularitate o anumită sumă. Cea mai mare parte a pămâtului ocupat de *colonias* a fost de fapt la început teren public sau comunal, teoretic protejat de constituţia mexicană împotriva vânzării sau a transferării.

Un al doilea tip de locuinţe sunt *vecinidadas* sau mahalalele. Acestea se găsesc de cele mai multe ori în sectoarele vechi ale oraşului şi sunt caracterizate prin ocuparea multifamilială a unor clădiri de închiriat deteriorate. Două milioane de oameni trăiesc în asemenea mahalale, în condiţii cel puţin la fel de precare ca şi cele din zonele de cocioabe. Al treilea tip îl constituie *ciudades perdidas* sau oraşele de carton. Acestea sunt similare cu *colonias proletarias*, dar apar mai degrabă în mijlocul oraşului decât la periferia lui. Unele dintre aceste aşezări au fost demolate de către autorităţile municipale în ultimii ani, iar locuitorii lor au fost strămutaţi în zone exterioare.

94% din districtul federal Mexico City constă din zone construite şi doar 6% din teren reprezintă spaţii deschise. Nivelul „spaţiilor verzi" – parcuri sau ochiuri de verdeaţă – este cu mult sub cel găsit chiar şi în cele mai dens populate metropole nord-americane sau europene. Poluarea este o problemă majoră, provocată mai ales de maşinile, autobuzele şi camioanele care sufocă străzile inadecvate ale oraşului, restul provenind de la marii poluanţi industriali. S-a estimat că a locui în Mexico City este echivalent cu a fuma 40 de ţigări pe zi. În martie 1992, poluarea a atins cel mai înalt nivel întâlnit vreodată. În timp ce un nivel al ozonului de până la 100 de puncte este considerat ca fiind „satisfăcător" pentru sănătate, în acea lună nivelul lui a urcat până la 398 puncte. Guvernul a fost nevoit să ordone închiderea fabricilor pentru o perioadă de timp, şcolile au fost închise şi a fost interzis accesul a 40% dintre maşini pe străzi o dată la două zile. Un observator a descris oraşul în acea perioadă în felul următor: „Văzut din aer... cu liniile abia vizibile printr-o ceaţă densă cenuşiu-cafenie, Mexico City arăta ca şi cum ar fi fost victima unei furtuni torenţiale. Jos pe pământ, oraşul era însă uscat ca iasca şi prăfuit – dar „se scălda" în ozon" (Reid, 1992).

Şi totuşi, cu doar 30 de ani mai înainte, Carlos Fuentes îşi intitula romanul despre Mexico City *La Region Mas Transparente* – „Zona cea mai limpede".

Metropolele şi suprapopularea

Cele mai mari metropole din Lumea a Treia sunt suprapopulate, pe de o parte din cauza ratei creşterii populaţiei, pe de altă parte parte ca rezultat al celor care caută locuri de muncă sau cel puţin încearcă să se sustragă sărăciei extreme din regiunile din care provin. În oraşe, ei nu trăiesc neapărat mai bine; dar o dată ce s-au mutat, majoritatea rămân acolo în continuare.

Aceia dintre noi care locuim în ţări industrializate am putea crede că această creştere a populaţiei în ţările din Lumea a Treia nu ţine de ocupaţia noastră şi că societăţile respective ar trebui să se descurce cum pot mai bine cu explozia lor demografică. Acestă atitudine nu poate fi însă justificată din două motive, fără a mai pune la socoteală imoralitatea unei poziţii de detaşare faţă de soarta a trei sferturi dintre fiinţele umane din lume.

Primul este acela că, creşterea populaţiei din ţările Lumii a Treia se datorează în mare parte unor factori ce derivă din influenţe exercitate de Occident. Unele sunt benefice în sine, în special îmbunătăţirea condiţiilor de igienă şi de îngrijire sanitară. Dar altele, cum ar fi dependenţa de comerţul internaţional, au distrus modurile de viaţă tradiţionale. Dacă va continua în ritmul actual, creşterea populaţiei prezintă riscul unei catastrofe globale. Presiunea la care sunt supuse resursele limitate ale Pământului ar putea duce la conflicte globale, care ar declanşa războaie distrugătoare.

Astăzi, practic toate ţările industrializate au rate ale natalităţii şi ale mortalităţii mai mici decât în propriul lor trecut istoric. Atunci, cum de a crescut populaţia mondială atât de dramatic? În majoritatea ţărilor din Lumea a Treia, din cauza introducerii relativ rapide a medicinii moderne şi a metodelor de igienă, a avut loc o scădere drastică a mortalităţii. Această combinaţie a produs o structură de vârstă în ţările Lumii a Treia complet diferită de cea din ţările industrializate. În Mexico City, de exemplu, 45% din populaţie este în vârstă de sub 15 ani. În ţările industrializate, mai puţin de un sfert se află în aceeaşi grupă de vârstă. Distribuţia dezechilibrată din ţările neindustrializate se adaugă la dificultăţile lor sociale şi economice. O populaţie tânără are nevoie de întreţinere şi de educaţie, timp în care membrii ei nu sunt productivi economic. Dar multora dintre ţările Lumii a Treia le lipsesc resursele pentru a asigura o educaţie generală şi drept rezultat copiii trebuie fie să muncească cu normă întreagă, fie să-şi petreacă zilele pe stradă, cerşind orice li se poate oferi. După ce copiii străzii cresc, majoritatea devin şomeri, persoane fără adăpost, sau şi una şi alta.

Perspective ale schimbării

Fertilitatea rămâne ridicată în societăţile din Lumea a Treia, deoarece atitudinile tradiţionale referitoare la mărimea familiei s-au menţinut. A avea copii numeroşi este considerat încă drept un lucru dezirabil, deoarece asigură mână de lucru pentru munca de familie. Unele religii fie că se opun planing-ului familial, fie afirmă că este de dorit să ai mulţi copii. Liderii islamici se opun contracepţiei în mai multe ţări islamice, ca şi biserica catolică, a cărei influenţă este deosebit de puternică în America

Centrală şi de Sud. Motivaţia pentru reducerea fertilităţii nu a fost întotdeauna favorizată de către autorităţile politice. În 1974 mijloacele anticoncepţionale au fost interzise în Argentina, ca parte a unui program de dublare cât mai repede cu putinţă a populaţiei ţării; aceasta era văzută ca un mijloc de a dezvolta puterea economică şi militară a ţării.

Dar în unele ţări din Lumea a Treia a avut loc o scădere a nivelului fertilităţii. Un exemplu este China, care are în prezent o populaţie de peste un miliard de locuitori – aproape un sfert din întreaga populaţie a lumii. Guvernul chinez a stabilit unul dintre cele mai cuprinzătoare programe de control al natalităţii adoptat vreodată de o ţară, în vederea stabilizării populaţiei ţării cât mai aproape de nivelul actual. Guvernul a instituit recompense (cum ar fi condiţii de locuit mai bune sau gratuitatea serviciilor sanitare şi a învăţământului) pentru a promova familiile cu un singur copil, în timp ce familiile cu mai mulţi copii se confruntă cu mari greutăţi (salariul le este redus celor care au un al treilea copil). Ca rezultat al acestui program guvernamental, unele familii au căzut în extrema de a-şi omorî nou-născuţii de sex feminin. Există dovezi că politica antinatală a Chinei, aşa dură cum este, a avut un impact substanţial asupra populaţiei sale. Dar în interiorul ţării se manifestă o rezistenţă îndârjită. Oamenii încă nu îi consideră pe părinţii cu un singur copil drept o familie adevărată.

Programul Chinei necesită un grad de control guvernamental centralizat, care este inacceptabil sau inaccesibil pentru majoritatea celorlalte ţări în curs de dezvoltare. În India, de exemplu, s-au încercat multe planuri pentru promovarea planing-ului familial şi folosirea anticoncepţionalelor dar cu un succes foarte limitat. În 1988 India avea o populaţie de 789 milioane de locuitori. Între 1975 şi 1985, rata anuală medie a creşterii populaţiei sale a fost de 2,3%; se intenţionează ca aceasta să scadă până la 1,8 % în decursul a două decenii, între 1980 şi 2000. Dar în ultimul an, populaţia sa va fi totuşi de un miliard de oameni. Chiar dacă rata creşterii populaţiei va scădea, creşterea reală va rămâne extrem de mare.

Progresele tehnologice în agricultură şi în industrie sunt imprevizibile, aşa că nu se poate spune cu siguranţă cât de numeroasă ar fi populaţia pe care Pământul ar putea-o hrăni. Dar chiar şi la nivelul actual al populaţiei, resursele globale ar putea fi deja mult sub cele necesare pentru a crea în Lumea a Treia standarde de viaţă comparabile cu cele din ţările industrializate. Consumul de energie electrică, materii prime şi alte bunuri, este mai mare în ţările occidentale decât în alte părţi ale lumii. Fiecare persoană din Statele Unite consumă de 32 de ori mai multă energie electrică decât un individ din ţări precum China sau India. În plus, aceste niveluri ale consumului depind de resurse transferate din regiuni ale Lumii a Treia. Dacă nu vor avea loc schimbări majore în structura consumului de energie electrică – cum ar fi folosirea energiei solare şi a celei eoliene – posibilităţile de a extinde nivelul occidental al consumului de energie electrică în întreaga lume vor fi extrem de reduse. Este probabil că nu există suficiente resurse energetice cunoscute pentru toată lumea.

CONCLUZII

Ce le rezervă viitorul oraşelor locuitorilor lor, din punct de vedere al creşterii populaţiei? Elementele analizate în acest capitol formează un mozaic complicat, din care nu se desprinde o tendinţă unică generală. În ţările industrializate, expansiunea oraşelor pare că s-a oprit. Sistemele îmbunătăţite de comunicaţii permit oamenilor să locuiască mai departe de locurile lor de muncă decât înainte. În acelaşi timp, locurile de muncă le sunt tot mai aproape, pe măsură ce industriile noi se stabilesc în afara centrelor oraşelor. Populaţia unor oraşe mai vechi, în special a celor bazate pe industriile producătoare de bunuri, va continua să scadă, pe măsură ce oamenii sunt atraşi către alte zone. Dar aceleaşi împrejurări vor stimula şi continuarea gentrificării. De fapt, cu cât se deteriorează mai mult centrele oraşelor, cu atât sunt mai mari şansele pentru gentrificarea lor; proprietatea devine atât de ieftină, încât renovarea poate fi întreprinsă la costuri relativ scăzute.

În timp ce populaţia oraşelor mari din ţările industrializate rămâne stabilă sau descreşte, cea a metropolelor din societăţile în curs de dezvoltare va continua să crească. Condiţiile de viaţă în oraşele Lumii a Treia par să se deterioreze tot mai mult, cel puţin în ceea ce-i priveşte pe săracii de la oraş. Problemele care exisă în ţările industrializate, oricât de importante ar fi, par aproape nesemnificative dacă le comparăm cu cele cu care se confruntă Lumea a Treia.

REZUMAT

1. Oraşele tradiţionale se deosebeau în numeroase moduri de zonele urbane moderne. Majoritatea erau foarte mici după standardele moderne, erau înconjurate de ziduri, iar centrul lor era dominat de clădiri religioase şi palate.
2. În societăţile tradiţionale, doar o mică minoritate din populaţie locuia în zonele urbane. În ţările industrializate din zilele noastre, aici locuiesc între 60% şi 90%. Urbanismul se dezvoltă foarte rapid şi în societăţile din Lumea a Treia.
3. Primele abordări ale sociologiei urbane au fost dominate de lucrările Şcolii de la Chicago, ai cărei membri concepeau procesele urbane în termenii modelelor ecologice preluate din biologie. Louis Wirth a dezvoltat conceptul de urbanism ca mod de viaţă, susţinând că viaţa de la oraş produce impersonalizare şi distanţare socială. Aceste abordări au fost criticate, fără a fi însă cu totul contestate. Criticii lor au arătat că viaţa de la oraş nu este întotdeauna impersonală: numeroase legături apropiate, personale, pot fi menţinute în cartierele moderne.
4. Cele mai recente lucrări ale lui David Harvey şi Manuel Castells pun în legătură elementele urbanismului de societatea în ansamblul ei, deşi ar trebui să trateze procesele urbane ca şi cum ar fi independente. Modurile de viaţă pe care şi le formează oamenii în oraşe, cât şi aspectul fizic al diferitelor cartiere, exprimă trăsături esenţiale ale dezvoltării capitalismului industrial.

5. Expansiunea suburbiilor şi a oraşelor-dormitor a contribuit la deteriorarea centrelor oraşelor. Grupurile de oameni mai înstăriţi şi afacerile tind să se îndepărteze de centrul oraşului, pentru a profita de impozitele locale mai scăzute. Astfel ia naştere cu cerc vicios al decăderii, prin care cu cât se dezvoltă mai mult suburbiile, cu atât mai mari devin problemele cu care se confruntă cei care locuiesc în centrul oraşelor. Reciclarea urbană – renovarea clădirilor vechi pentru a fi folosite în scopuri noi – a devenit obişnuită în multe oraşe mari, dar în prezent par să fie prea puţin semne de reversibilitate a tendinţei de degradare a centrelor oraşelor.
6. Analiza urbanistică actuală trebuie să fie pregătită să pună în legătură problemele globale cu cele locale. Factorii care influenţează dezvoltarea urbană pe plan local fac uneori parte din procese de lungă durată. Structura cartierelor locale, cât şi modelele lor de creştere şi declin, reflectă adesea schimbările din producţia industrială internaţională.
7. Ca şi multe alte domenii ale sociologiei, urbanismul este supus influenţei globalizării. Un nou model de clasificare a identificat cinci tipuri de metropole: oraşul-cartier general, centrele de inovaţii, locurile de producţie în module, depozitele din Lumea a Treia şi centrele pentru pensionari.
8. În ţările din Lumea a Treia au loc procese masive de dezvoltare urbană. Metropolele din aceste societăţi diferă în câteva privinţe majore de cele din Occident, fiind adesea dominate de construirea ilegală de colibe improvizate, în care condiţiile de viaţă sunt extrem de precare.

LECTURI SUPLIMENTARE

Jim Kemeny, *Housing and Social Theory* (London, Routledge, 1991). Un studiu care corelează problema locuinţelor cu dezbateri mai largi din ştiinţe şi sociologie.

Anthony D. King, *Global Cities* (London, Routledge, 1991). Susţine o abordare globală în înţelegerea oraşului modern.

Paul Lawless, *Britain's Inner Cities* (London Chapman, 1989). Discută despre dezvoltarea centrului oraşului şi despre politicile care ar putea fi adoptate pentru a încerca rezolvarea problemelor sale.

Suzanne Macgregor şi **Ben Pimlott**, *Tackling the Inner Cities* (Oxford, Clarendon Press, 1991). Discută situaţia centrelor oraşelor din Marea Britanie azi.

Richard Sennett, *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities* (London Faber and Faber, 1993). O interpretare a naturii vieţi urbane, din punct de vedere istoric.

Philip J.Waller, *Town, City and Nation: England 1850-1914* (Oxford, Clarendon Press, 1991). O analiză a condiţiilor sociale ale urbanizării în secolele XIX-XX.

TERMENI IMPORTANȚI

- *urbanizare*
- *conglomerat urban*
- *megalopolis*
- *abordare ecologică*
- *centrul orașului*
- *ecologie urbană*
- *consum colectiv*
- *mediu înconjurător creat*
- *oraș global*
- *suburbanizare*
- *reciclare urbană*
- *oraș-cartier general*
- *centru de inovații*
- *loc de producție în module*
- *depozite pentru Lumea a Treia*
- *oraș global*
- *centre pentru pensionari*

18. REVOLUȚIILE ȘI MIȘCĂRILE SOCIALE

CONCEPTE DE BAZĂ

DEFINIȚIA REVOLUȚIEI

REVOLUȚIA RUSĂ

TEORII DESPRE REVOLUȚIE
Teoria lui Marx • James Davies: din ce motiv au loc revoluțiile? • Teoria despre protest a lui Charles Tilly

MULȚIMI, REVOLTE ȘI ALTE FORME DE ACȚIUNE COLECTIVĂ

MIȘCĂRILE SOCIALE
Clasificarea mișcărilor sociale • Mișcările feministe • Revigorarea mișcărilor feministe • Mișcările feministe: interpretare

MIȘCĂRILE SOCIALE ȘI SOCIOLOGIA

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

➲ • revoluție • violență • acțiune colectivă • mișcare socială

În 1989, Zidul Berlinului – care separa Germania de Vest, de ceea ce pe atunci era Germania de Est – a fost deschis de către autoritățile est-germane. Mii de est-germani, care nu mai avuseseră posibilitatea de a vedea partea occidentală a orașului despărțit, au trecut dincolo. Oameni de ambele părți ale Zidului, care nu-și văzuseră rudele vreme de aproximativ 20 de ani, s-au reîntâlnit cu cei dragi.

Căderea Zidului Berlinului simboliza o tranziție majoră în cadrul istoriei mondiale moderne: sfârșitul Războiului Rece. Ea făcea parte dintr-o serie zguduitoare de schimbări descrise anterior (capitolul 13), care au dus la dispariția comunismului în Europa de Est și la fragmentarea, în cele din urmă, a ceea ce era pe atunci Uniunea Sovietică. Tulburările de masă au reprezentat principala forță socială, care a produs aceste schimbări. În același an, mii de oameni din țările mari ale Europei de Est – incluzând, pe lângă Germania de Est, Polonia, Cehoslovacia, Bulgaria și România – au ieșit în stradă, pentru a protesta împotriva dominației Uniunii Sovietice asupra țărilor lor și pentru a cere libertățile politice și economice, care le fuseseră interzise sub regimul comunist. Acțiunile lor de protest au dus în cele din urmă la căderea guvernelor comuniste din aceste țări și la înlocuirea lor cu forme de guvernământ asemeni celor din Europa Occidentală și Statele Unite.

Anul 1989 a fost numit „anul revoluțiilor" și, într-adevăr, transformările care au avut loc în Europa de Est și în Uniunea Sovietică, atunci și ulterior, au avut o importanță majoră. Dar ce anume este o revoluție? Care sunt condițiile sociale care conduc la o schimbare revoluționară? Cum am putea analiza cel mai bine mișcările de protest sau de răzvrătire? Aceste întrebări vor fi studiate în acest capitol.

Una dintre revoluții a afectat istoria mondială într-o măsură mai mare decât oricare alta din secolul XX: Rovoluția rusă din 1917. Aceasta a dus la formarea Uniunii Sovietice și la răspândirea societăților comuniste în Europa de Est. Exact acestea au fost societățile dărâmate de revoluțiile din 1989.

Mai întâi de toate însă, trebuie avut în vedere ce anume înseamnă de fapt termenul „revoluție".

DEFINIȚIA REVOLUȚIEI

➲ Trebuie să definim conceptul de REVOLUȚIE cât se poate de precis. Există mai multe caracteristici necesare:

• O revoluție este o *mișcare socială de masă*. Acest lucru servește la excluderea împrejurărilor în care, fie un partid ajunge la putere, prin procese electorale, fie un grup mic, cum ar fi conducătorii armatei, ajung la putere.

• Revoluția duce la *procese majore de reformă sau schimbare* (Stockpol, 1979). John Dunn a subliniat că, aceia care preiau puterea trebuie să fie cu desăvârșire mai capabili să guverneze societatea, asupra căreia și-au asumat rolul de control, decât cei care au fost îndepărtați; conducerea trebuie să fie capabilă să îndeplinească măcar o parte din scopurile sale (Dunn, 1972). O societate în care o mișcare reușește să dobândească însemnele formale ale puterii, dar care ulterior este incapabilă să conducă efectiv, nu se poate spune că a trecut printr-o revoluție; este mai degrabă o societate căzută pradă haosului sau amenințată cu dezintegrarea.

• Revoluția implică *amenințarea cu violența sau folosirea ei* de către participanți. Revoluțiile reprezintă schimbările politice, săvârșite din pricina opoziției manifestate de către autoritățile pre-existente, care nu pot fi convinse să renunțe la putere fără amenințarea cu recurgerea la mijloace violente și folosirea acestora.

➲ Combinând aceste trei criterii, putem defini o revoluție drept luarea în stăpânire, implicând deseori folosirea VIOLENȚEI, a puterii politice de către conducătorii mișcării de masă, în care această putere este ulterior folosită pentru inițierea unor procese majore de reformă socială. În acești termeni, evenimentele din 1989, din Europa de Est, au fost definite drept revoluții. Au fost implicate mișcări sociale de masă. S-a amenințat cu folosirea violenței, iar uneori, ca în România, de exemplu, ea a fost realmente întrebuințată împotriva autorităților guvernamentale. Evenimentele au condus cu siguranță la procese majore de reformă socială.

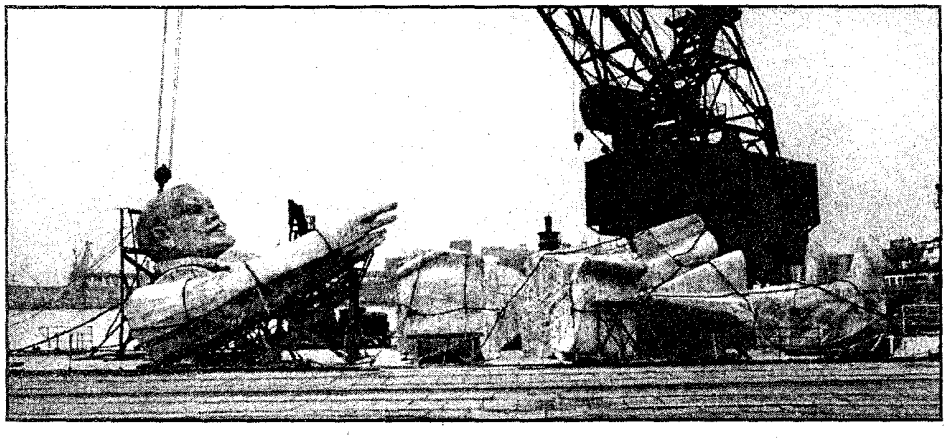

Însă revoluțiile din 1989 sunt doar cele mai recente evenimente din istoria de schimbări revoluționare din cadrul societăților moderne, care au început în secolul al XIII-lea. Revoluția americană și revoluțiile franceze – din 1776 și respectiv 1789 – au fost cele mai importante exemple din secolul al XVIII-lea. Idealurile de libertate, drepturi cetățenești și de egalitate, în numele cărora au avut loc aceste revoluții, au devenit valori politice fundamentale. Într-adevăr, acestea au fost valorile care au ghidat mișcările din 1989, din Europa de Est. Revoluțiile din secolul al XVIII-lea au jucat de

fapt un rol important, în întemeierea sistemelor politice din majoritatea societăților occidentale, nu doar din Statele Unite și Franța. Dar majoritatea revoluțiilor care au avut loc în lume, în secolul XX, înainte de evenimentele din 1989, s-au petrecut în societăți în curs de dezvoltare, precum Rusia, China, Mexic, Turcia, Egipt, Vietnam, Cuba și în alte țări din Lumea a Treia.

În secțiunea care urmează vom analiza originile și consecințele Revoluției ruse, folosind-o ca exemplu în cercetarea cauzei pentru care au loc revoluțiile. Apoi vom analiza, într-o manieră mai generală, una dintre influențele cele mai importante pentru revoluții – anume mișcările sociale. Toate revoluțiile implică mișcări sociale, dar acestea pot depăși cu mult situațiile de schimbări revoluționare. Ele au forme și amplitudini diferite și exercită o foarte puternică influență în societatea modernă.

REVOLUȚIA RUSĂ

Înainte de 1917, Rusia era o societate înapoiată, din punct de vedere economic, condusă într-o manieră autocratică de țari (denumire slavă pentru regi). Majoritatea populației trăia în mediul rural, în sărăcie, iar regimul țarist era în cea mai mare parte dictatorial, folosindu-se de poliția secretă și de informatori pentru a-i ține sub control pe disidenți. Șerbia (sau sclavia) a fost abolită în Rusia după 1860. Hotărârea guvernului de a-i elibera pe sclavi reprezenta, parțial, o încercare de modernizare, a unei societăți care nu mai avea capacitatea de a concura, din punct de vedere militar, cu puterile europene de prim rang. Rusia fusese învinsă în războiul din Crimeea dintre anii 1845-1855 și în războiul cu japonezii, purtat între 1904-1905. În mare măsură, ca reacție la aceste înfrângeri, au fost instituite programe de investiții în vederea dezvoltării industriale, incluzând construirea de noi drumuri și căi ferate. Cu toate că au fost repurtate anumite succese economice, guvernul țarist era prea conservator pentru a permite reformele sociale profunde, care aveau loc în țările europene.

În 1905, Rusia era deja o societate aflată sub o considerabilă tensiune. Începuturile industrializării rapide produseseră o clasă în dezvoltare de muncitori în industrie, a căror viață era la fel de mizeră ca și cea a majorității țărănimii. Fiind împiedicați să-și organizeze sindicate eficiente și total desprinse de sub influența politică, muncitorii au devenit din ce în ce mai ostili față de guvern. (Pentru o perioadă mai lungă, în rândurile unei părți a țărănimii, existase o ostilitate crescândă la adresa țarilor). Pe parcursul războiului ruso-japonez, din 1904-1905, unii muncitori din fabrici și membri ai forțelor armate, dezamăgiți de felul în care se desfășura războiul, au organizat o revoltă. Aceasta a fost înăbușită rapid, datorită tratatului semnat de către guvern cu japonezii, disciplinând astfel trupele disidente și obligându-le să-i reprime pe muncitorii răsculați. Țarul Nicolae al II-lea a introdus câteva reforme – cum ar fi înființarea unui parlament reprezentativ, dar le-a retras imediat ce a realizat că puterea sa este din nou consolidată.

Între 1905 şi 1907 au existat numeroase nemulţumiri, în rândurile muncitorilor din industrie şi a ţăranilor, exprimate prin greve. Unele dintre acestea erau conduse de bolşevici – un partid care manifesta devotamentul faţă de **socialism** şi marxism. Influenţa unor asemenea partide a sporit în anii de început ai primului război mondial (1914-1918), în care Rusia a avut din nou un comportament slab – cu mai multe consecinţe majore decât în războaiele anterioare, datorită numărului uriaş de oameni implicaţi. Rusia avea 15 milioane de oameni în armata sa, dar nu avea posibilitatea de a-i echipa corespunzător, pentru a-i înfrânge pe germani. Câteva milioane de oameni au fost ucişi, răniţi sau luaţi prizonieri.

Criza de alimente şi de combustibili a provocat considerabile suferinţe în rândul civililor, datorită faptului că majoritatea resurselor erau dedicate efortului de război. Grupurile mai bogate, dar şi cei săraci, au început în mod decisiv să se întoarcă împotriva guvernului. Ţarul Nicolae al II-lea, care-şi păstrase dreptul la guvernare absolută şi era ghidat de consilierul său Rasputin, a devenit tot mai izolat. În martie 1917, muncitorii şi soldaţii din Petrograd au iniţiat o serie de greve şi tulburări, care s-au extins rapid în partea vestică a Rusiei. Ţarul a fost obligat să abdice şi a fost înfiinţat un nou guvern provizoriu.

În această perioadă, armata se dezintegrase aproape complet, iar majoritatea soldaţilor se întorseseră la casele lor. Ţăranii au luat cu forţa pământuri de la marii latifundiari, iar guvernul provizoriu nu a fost capabil să stăpânească tulburările şi violenţa din rândurile muncitorilor şi ale soldaţilor demobilizaţi. Lenin, conducătorul bolşevicilor, a hotărât să preia puterea, folosind sloganul: „Fabricile – muncitorilor, pământul – ţăranilor, pacea – soldaţilor" – reprezentând un apel către masele sărăcite. În octombrie 1917, bolşevicii au demis cu forţa guvernul provizoriu. După reorganizarea şi remobilizarea forţelor armate în noua Armată Roşie şi după depăşirea cu succes a perioadei de război civil, noul guvern sovietic a iniţiat efectuarea unor schimbări sociale fundamentale punând în acest fel bazele a ceea ce a devenit cea de-a doua mare putere industrială şi militară din lume.

Revoluţia rusă a fost neobişnuită în anumite privinţe. Revoltele, care iniţial au subminat regimul ţarist, erau spontane şi aveau loc la o scară mai mare decât în majoritatea celorlalte revoluţii din acest secol. La începutul anului 1917, nici măcar bolşevicii nu anticipau că o revoluţie ar putea avea loc într-un timp atât de scurt. Dar experienţa rusă ne poate învăţa foarte multe lucruri despre revoluţiile moderne în general. În primul rând, se observă că există tendinţa ca revoluţiile să aibă loc pe fundalul unui război – nu a fost cazul celor din 1989. Războaiele prelungite pun sub presiune instituţiile acceptate şi pot avea ca rezultat o scădere a sprijinului faţă de guvern. Nemulţumirile din rândurile forţelor armate înlătură mijlocul principal al unui regim de a-i reprima pe cei care i se opun. În al doilea rând, ţăranii – muncitori în ferme, rurali – pot juca un rol important. Înaintea Revoluţiei ruse, mulţi oameni (inclusiv Lenin) credeau că ţăranii reprezintă o forţă conservatoare, fidelă unor moduri tradiţionale de viaţă, incapabilă de a se alătura unei mişcări pentru schimbări sociale radicale. Această presupunere s-a dovedit însă a fi falsă.

TEORII DESPRE REVOLUȚIE

Întrucât revoluțiile au fost atât de importante în istoria lumii, de-a lungul ultimelor două secole, nu este surprinzător faptul că există teorii care încearcă să le explice. Unele dintre ele au fost formulate la începutul studiului istoriei științelor sociale; cea mai importantă a fost aceea a lui Karl Marx. Acesta, care a trăit cu mult înainte ca revoluțiile petrecute în numele idealurilor sale să aibă loc, dorea ca opiniile lui să fie considerate nu doar ca o analiză a condițiilor schimbărilor revoluționare, ci ca modalități de promovare a unor atari schimbări. Indiferent de valoarea lor intrinsecă, ideile lui Marx au avut un impact practic imens asupra schimbărilor sociale din secolul XX.

Vom analiza trei modele pentru studiul revoluției: viziunea lui Marx, explicarea revoluției și a așteptărilor economice sporite, conform opiniei lui James Davies, și interpretarea protestului colectiv, propusă de către sociologul istoric Charles Tilly.

Teoria lui Marx

Opinia lui Marx despre revoluție se întemeiază pe interpretarea pe care o dă istoriei în general (vezi cap. 1). Conform lui Marx, dezvoltarea societăților este marcată de **conflicte periodice de clasă**, care, atunci când devin acute, au tendința de a se sfârși printr-un proces de schimbări revoluționare. Luptele de clasă derivă din **contradicțiile** – tensiuni nerezolvabile – care există în societate. Principalele surse de contradicții pot fi identificate în schimbările economice sau în schimbările suferite de forțele de producție. În orice societate stabilă există un echilibru între structura economică, relațiile sociale și sistemul politic. Pe măsură ce se modifică forțele de producție, contradicțiile se intensifică conducând la ciocniri deschise între clase și în cele din urmă la revoluție.

Marx a aplicat acest model atât asupra dezvoltării feudalismului, în trecut, cât și la ceea ce el a socotit a fi probabila evoluție viitoare a capitalismului industrial. Societățile feudale tradiționale din Europa se bazau pe producția realizată de către țărani; producători erau șerbii, guvernați de clasa de aristocrați latifundiari și mici nobili din mediul rural. Schimbările economice din cadrul acestor societăți au dat naștere orașelor mari și mici, unde s-au dezvoltat comerțul și manufacturile. Acest nou sistem economic, creat *în cadrul* societății feudale, își amenința propria temelie. În loc să fie bazată pe relația tradițională nobil-șerb, noua ordine economică îi încuraja pe industriași să producă bunuri, pentru a fi vândute pe piețele deschise. Contradicțiile dintre vechea economie feudală și noua economie capitalistă, care își făcea apariția, au devenit în cele din urmă acute, luând forma unor conflicte violente între clasa capitalistă – care se năștea – și latifundiarii feudali. Rezultatul acestui proces a fost revoluția, cel mai important exemplu fiind Revoluția franceză de la 1789. Marx a susținut că, prin intermediul unor asemenea revoluții și schimbări revoluționare – care au avut loc în alte societăți europene – clasa capitalistă a reușit să obțină supremația.

Dar, după opinia lui Marx, apariția capitalismului industrial a generat noi contradicții, care au condus în cele din urmă la o altă serie de revoluții, inspirate de idealurile **comunismului**. Prin comunism, Marx înțelegea deținerea mijloacelor de producție industriale de către societate în ansamblul său, nu de către indivizi. Capitalismul industrial (o ordine economică întemeiată pe urmărirea profitului de către persoane private și pe concurența între firme în vederea vânzării produselor) creează o prăpastie între minoritatea bogată, care controlează resursele industriale, și majoritatea săracă, alcătuită din muncitorii salariați. Muncitorii și capitaliștii intră într-un conflict mult mai intens unii cu alții. Mișcările sindicale și partidele politice, care reprezintă masa populației muncitoare, devin în cele din urmă o provocare pentru stăpânirea clasei capitaliste și înlătură sistemul politic existent. Marx era de părere că, atunci când poziția clasei dominante este deosebit de consolidată, este nevoie de violență pentru a produce tranziția necesară. În alte împrejurări, acest proces ar putea avea loc în mod pașnic, prin intermediul acțiunii parlamentare; o revoluție (în sensul definit mai sus) nu ar fi necesară.

James Davies: din ce motiv au loc revoluțiile?

Criticându-l pe Marx, sociologul James Davies a subliniat că au existat numeroase perioade de-a lungul istoriei, când oamenii au trăit într-o sărăcie cruntă, fără să protesteze. Sărăcia constantă sau lipsurile existente nu îi transforma pe oameni în revoluționari, iar ei acceptau de obicei aceste condiții cu resemnare sau cu disperare tacită. Protestul social și, în cele din urmă revoluția, au mai multe șanse să se petreacă, acolo unde există o *îmbunătățire* a condițiilor de viață ale poporului, susținea Davies. În momentul în care standardele de viață au început să crească, același lucru se întâmplă și cu nivelul de așteptare al poporului. Dacă îmbunătățirea condițiilor efective își încetinește ulterior ritmul, se creează înclinații spre **revoltă**, datorită faptului că nu sunt realizate așteptările (Davies, 1962).

Astfel, nu sărăcia absolută este cea care duce la protest, ci *sărăcia relativă* – discrepanța dintre existența pe care oamenii sunt obligați să o ducă și ceea ce ei consideră că ar putea fi dobândit în mod real. Teoria lui Davies este folositoare pentru înțelegerea conexiunilor dintre revoluție și dezvoltarea economico-socială modernă. Influența idealurilor de progres, o dată cu așteptările referitoare la creșterea economică, au tendința de a induce așteptări sporite care, în cazul în care nu sunt împlinite, produc scânteia protestului. Un astfel de protest se poate manifesta și datorită răspândirii ideilor de egalitate și de participare politică democratică.

Așa cum numea și Charles Tilly, teoria lui Davies nu arată cum și de ce diferite grupuri **mobilitate** caută schimbarea prin revoluție. Protestele pot adesea surveni împotriva și pentru înăbușirea așteptărilor; ca să înțelegem cum acestea se transformă în acțiuni revoluționare, trebuie să identificăm cum devin grupurile colective organizate să facă efectiv schimbarea politică.

Teoria despre protest a lui Charles Tilly

➲ În *From Mobilization to Revolution,* Charles Tilly a analizat procesele de schimbări revoluționare, în contextul unor forme ample de protest și violență (Tilly, 1978). El a distins patru componente principale al ACȚIUNII COLECTIVE – acea acțiune întreprinsă pentru a contesta sau înlătura o ordine socială existentă.

1. *Organizarea* grupului sau a grupurilor implicate. Mișcările de protest sunt organizate în multe forme, variind de la formarea spontană a mulțimilor la grupurile revoluționare extrem de disciplinate. De exemplu, mișcarea pe care a condus-o Lenin în Rusia a început prin formarea unui grup restrâns de activiști.
2. *Mobilizarea* – modul în care un grup dobândește suficiente resurse pentru a face posibilă acțiunea colectivă. Aceste resurse pot include aprovizionarea cu bunuri materiale, sprijinul politic și armamentul. Lenin a reușit să dobândească sprijin material și moral din partea țărănimii dar și a multor oameni din mediul urban.
3. *Interesele comune* ale celor ce se angajează într-o acțiune colectivă, ceea ce ei consideră drept câștiguri sau pierderi cu șanse de a se manifesta prin politica lor. Anumite scopuri comune stau întotdeauna la baza mobilizării, în vederea acțiunii colective. Lenin a reușit să unifice o largă coaliție de susținători, pentru că mulți oameni aveau ca interes comun îndepărtarea guvernului existent.
4. *Oportunitatea.* Pot avea loc evenimente întâmplătoare, care oferă ocazia atingerii scopurilor revoluționare. Numeroase forme de acțiune colectivă, inclusiv revoluția, sunt puternic influențate de astfel de evenimente incidentale. Succesul lui Lenin nu a cuprins nimic inevitabil, el depinzând de mai mulți factori accidentali – inclusiv succesul în luptă. Dacă Lenin ar fi fost omorât, ar mai fi existat revoluția?

Reînceperea de către Franța a testării armelor nucleare în 1995 a produs proteste de masă și demonstrații în Asia în zona Pacificului.

Acțiunea colectivă este aceea a unui grup de oameni care acționează împreună pentru a-şi satisface interesele comune – de exemplu, întâlnindu-se pentru a demonstra în sprijinul cauzei lor. Unii dintre ei pot avea o implicare intensă, alții pot acorda un sprijin pasiv sau secvențial. Acțiunea colectivă efectivă, ca aceea care culminează cu revoluția, de obicei parcurge toate cele patru etape.

În opinia lui Tilly, mişcările sociale tind să se dezvolte ca mijloace de **mobilizare** a resurselor de grup, fie atunci când oamenii nu au modalități instituționalizate de a-şi face auzite opiniile, fie în cazul în care necesitățile lor sunt reprimate, de-a dreptul, de către autoritățile statului. Cu toate că acțiunea colectivă implică în anumite momente confruntarea deschisă cu autoritățile politice – „ieşitul în stradă" – confruntarea are şanse de a avea un impact puternic asupra configurațiilor stabile ale puterii, atunci când o asemenea activitate este sprijinită de grupuri organizate într-un mod sistematic.

Modelele tipice de acțiune şi protest colectiv variază în funcție de circumstanțele istorice şi culturale. De exemplu, în Marea Britanie, în prezent, majoritatea oamenilor sunt familiarizați cu unele forme de manifestare – precum marşurile în masă, adunările ample şi tulburările de stradă – indiferent dacă au participat sau nu la asemenea activități. Însă alte tipuri de protest colectiv au devenit mai puțin comune sau au dispărut complet în majoritatea societăților moderne (cum ar fi luptele între sate, distrugerea maşinăriilor sau linşajul). Protestatarii pot de asemenea, să pornească de la exemple luate din alte țări; mişcările de gherilă, de exemplu, au proliferat în diferite părți ale lumii, din momentul în care unele grupuri demobilizate au învățat ce mult succes pot avea acțiunile acestea împotriva armatei regulate.

Când şi din ce motiv devine acțiunea colectivă violentă? În urma studierii unui mare număr de incidente, care au avut loc în Europa occidentală după 1800, Tilly concluzionează că, cele mai multe acțiuni violente colective se dezvoltă din acțiuni non-violente la origine. Dacă violența se manifestă sau nu, depinde nu atât de natura activității, cât de anumiți factori – îndeosebi de modul în care răspund autoritățile. Un bun exemplu îl constituie demonstrațiile de stradă. Majoritatea acestor demonstrații au loc fără victime sau distrugeri de bunuri. Unele însă conduc la violență şi sunt etichetate drept tulburări. Uneori, autoritățile îşi fac apariția atunci când violența s-a manifestat; istoria dovedeşte că, în cele mai mult cazuri acestea sunt cele care inițiază violența. După cum se exprimă Tilly: „în experiența europeană modernă, forțele represive reprezintă cei mai constanți inițiatori şi făptuitori de violență colectivă" (1978). În plus, atunci când au loc confruntări violente, agenții autorității sunt răspunzători pentru procentul cel mai mare de morți şi răniți. Acest lucru nu este surprinzător, datorită accesului lor specific la arme şi disciplina lor militară. Prin contrast, grupurile pe care aceştia încearcă să le țină sub control săvârşesc mai multe distrugeri de obiecte sau bunuri.

După Tilly, mişcările revoluționare reprezintă un tip de acțiune colectivă, care se petrece în anumite situații denumite – **suveranitate multiplă**, având loc atunci când, dintr-un anume motiv, un guvern nu deține controlul deplin, asupra zonelor pe

care trebuie să le administreze. Suveranitatea multiplă poate lua naştere ca rezultat al războiului extern, al unor ciocniri puternice interne sau al unei combinaţii între cele două. O preluare a puterii prin revoluţie este realizată în funcţie de: gradul în care autorităţile conducătoare deţin controlul asupra forţelor armate, extinderea conflictelor în cadrul grupurilor conducătoare şi nivelul de organizare al mişcărilor de protest care încearcă să acapareze puterea.

Lucrarea lui Tilly reprezintă una dintre cele mai complexe încercări de analizare a manifestării violenţei colective şi a luptelor revoluţionare. Conceptele pe care le lansează par a avea o largă aplicare, iar maniera în care le foloseşte are în vedere variaţiile de timp şi loc istoric. Modul în care sunt organizate mişcările sociale, resursele pe care le pot mobiliza, interesele comune ale grupurilor care se luptă pentru putere şi oportunităţile oferite de întâmplare – toate acestea reprezintă aspecte importante ale transformărilor revoluţionare.

Însă Tilly menţionează doar câteva lucruri despre împrejurările care conduc la suveranitatea multiplă. Acestea reprezintă o parte atât de fundamentală a explicării revoluţiei, încât faptul poate reprezenta o gravă omisiune. Conform opiniei exprimate de Theda Skocpol, Tilly consideră că mişcările revoluţionare sunt ghidate de urmărirea conştientă şi deliberată a unor interese, iar procesele de schimbare revoluţionară au succes atunci când oamenii reuşesc să-şi satisfacă aceste interese. În schimb Skocpol consideră mişcările revoluţionare ca având obiective incerte şi nehotărâte. Ea subliniază faptul că revoluţiile apar în mare măsură ca urmări neintenţionale ale unor scopuri parţiale:

Da fapt, în revoluţiile care au avut loc de-a lungul istoriei, unele grupuri, motivate şi situate în mod diferit, au devenit participante la desfăşurările complexe ale unor conflicte multiple. Aceste conflicte au fost puternic influenţate şi limitate de condiţiile sociale, economice şi internaţionale existente. Ele au procedat în diferite moduri, depinzând de felul în care s-a ivit iniţial fiecare situaţie revoluţionară (1979).

MULŢIMI, REVOLTE ŞI ALTE FORME DE ACŢIUNE COLECTIVĂ

Toate revoluţiile implică acţiunea colectivă. Dar, aşa după cum indică teoria lui Tilly, acţiunea colectivă apare şi în alte împrejurări, pe lângă cele ale schimbării revoluţionare, şi poate avea loc ori de câte ori există şansa ca un mare număr de oameni să formeze o mulţime. De la începutul dezvoltării oraşelor, „gloata urbană" a constituit un potenţial pericol pentru autorităţile politice. În cartierele orăşeneşti, spre deosebire de zonele rurale, mulţi oameni trăiesc în imediata vecinătate a altora şi de aceea pot ieşi relativ uşor în stradă, pentru a-şi manifesta sprijinul faţă de cauză sau pentru a-şi exprima nemulţumirea.

Acţiunile grupurilor urbane reprezintă un exemplu de activităţi de mulţime. O mulţime poate fi definită ca fiind acea adunare destul de numeroasă de oameni care intră în interacţiune directă unii cu alţii într-un spaţiu public. Mulţimile reprezintă,

într-un anumit sens, o parte a vieții urbane cotidiene. Când vorbim despre o stradă comercială aglomerată, despre un teatru sau un parc de distracții aglomerat, de exemplu, înțelegem prin aceasta că într-un spațiu limitat din punct de vedere fizic se întâlnesc mulți oameni. Aceștia sunt indivizi aflați în circumstanțe de interacțiune nefocalizată (vezi capitolul 4): ei sunt prezenți din punct de vedere fizic în același loc și sunt conștienți unii de prezența celorlalți, fiecare având propriile scopuri, în grupuri mici sau individual, mergând fiecare în propria sa direcție. Totuși, atunci când are loc o revoltă, o demonstrație sau când se produce panică, acțiunile fiecăruia sunt legate de ale celorlalți. Dintr-o dată, situația se transformă în interacțiune focalizată; deși probabil temporar, mulțimea începe să se comporte ca un tot unitar. Acțiunea mulțimii în acest fel a stimulat interesul sociologilor și al istoricilor ani în șir – de fapt, după Revoluția franceză din 1789.

Așa după cum sublinia Tilly, acțiunea mulțimii și revolta exprimă în mod caracteristic frustrările oamenilor, care nu pot accede la căile normale pentru a-și exprima nemulțumirea sau pentru a solicita imperios reformele socotite necesare. Autoritățile conducătoare de toate tipurile s-au temut dintotdeauna de activitatea mulțimii, nu doar datorită amenințărilor directe, ci și a faptului că ea conferă o formă publică și tangibilă nedreptăților sociale. Dar chiar și revoltele care sunt considerate evenimente negative, provocând distrugeri violente și pierderi de vieți omenești, pot stimula schimbarea și produce unele beneficii dorite.

MIȘCĂRILE SOCIALE

În societățile moderne a existat o varietate de mișcări sociale, pe lângă cele care au condus la revoluție, unele fiind de durată, altele trecătoare. Mișcările sociale reprezintă o trăsătură evidentă a lumii contemporane ca și organizațiile formale, birocratice, cărora li se opun adesea. Studiul naturii și al impactului lor formează un domeniu de interes major în sociologie.

➲ O MIȘCARE SOCIALĂ poate fi definită drept *o încercare colectivă de a promova un interes comun sau de a atinge un scop comun prin acțiune colectivă, în afara sferei instituțiilor existente.* Definiția trebuie să fie extinsă tocmai datorită variațiilor dintre diferitele tipuri de mișcări. Unele mișcări sociale sunt de dimensiuni reduse, numărând aproximativ câteva zeci de membri; altele pot include mii sau chiar milioane de oameni. Unele mișcări își exercită activitățile în cadrul legal al societății în care ființează, în vreme ce altele operează ca grupuri ilegale sau conspirative. Deseori, legile sunt modificate, ca urmare a acțiunii mișcărilor sociale. De exemplu, grupurile de muncitori, care își chemau membrii la grevă, săvârșeau o activitate ilegală, fiind pedepsiți cu diferite grade de severitate, în diverse țări. Însă în cele din urmă, legile au suferit amendamente, făcând ca grevele să devină o tactică permisă a conflictului industrial. Alte modalități de protest economic – cum ar fi blocarea în fabrici sau în ateliere – continuă să rămână în afara legii în majoritatea țărilor.

Linia despărțitoare dintre mișcarea socială și organizația formală este deseori neclară, datorită faptului că mișcările bine stabilite dezvoltă deseori caracteristici birocratice. De exemplu, Armata Salvării a început ca mișcare socială, dar acum îndeplinește majoritatea caracteristicilor unei mișcări permanente. O organizație se poate transforma într-o mișcare socială – de exemplu, atunci când un partid politic este interzis și obligat să intre în clandestinitate putând deveni o **mișcare de gherilă.**

MIȘCAREA VERZILOR: CRONOLOGIE

1798 – Este publicată lucrarea lui Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population,* care avansează ideea că și ființele umane sunt legate de constrângeri ecologice.
1865 – Este înființată *Commons Preservation Society,* care ridică problema accesului public în zonele rurale, dusă mai departe de încălcările de proprietăți în masă, în anii '30.
1893 – În Marea Britanie este înființat *National Trust,* menit să achiziționeze pământ pentru a conserva locuri de o frumusețe naturală deosebită sau monumente culturale.
1930 – Sunt inventate fluorocarburile de clor; ele au fost apreciate ca fiind un dar pentru umanitate, fiindcă nu erau doar ieftine și neinflamabile, ci și socotite a fi nedăunătoare pentru mediu.
1934 – Seceta a exacerbat eroziunea solului, cauzând „Furtuna de nisip în căldare", din regiunea Marilor Câmpii din America de Nord, pe parcursul căreia au fost spulberate aproximativ 350 de milioane de tone de țărână.
1948 – Națiunile Unite au creat o agenție specială pentru mediu, *The International Union for the Conservation of Nature.*
1952 – Poluarea aerului a produs un smog masiv la Londra, omorând aproximiativ 4.000 de oameni și ducând la promulgarea legii aerului curat.
1968 – Eseul lui Garret Hardin, *The Tragedy of the Commons* îi incită pe oameni să-și asume responsabilitatea personală pentru degradarea mediului, ca urmare a modului de viață al fiecăruia.
1969 – *Friends of the Earth* s-au lansat în SUA ca un grup dinamic, desprins din „Sierra Club", care devenea din ce în ce mai conservator; de-a lungul anilor au apărut în cadrul mișcării de protecție a mediului grupuri active mai radicale.
1974 – Prima avertizare științifică referitoare la diminuarea gravă a stratului protector de ozon, din partea superioară a atmosferei, din cauza fluorocarburilor de clor.
1980 – Președintele SUA Jimmy Carter dă dispoziție să se întocmească raportul *Global 2000,* care reflecta începerea preocupărilor legate de mediu în aria de probleme politice importante.
1983 – *Verzii germani (Die Grunen)* câștigă 5% din voturi, care le asigură 27 de locuri în Bundestag.
1985 – Nava organizației *Greenpeace* – Rainbow Warrior – a fost scufundată de agenți ai serviciilor secrete franceze, în timp ce era ancorată în Noua Zeelandă, pe parcursul unui protest împotriva testelor nucleare franceze din Pacificul de Sud. Un membru al echipajului a fost ucis.
1989 – Alegerile europene au inclus probleme de protecția mediului pe agenda politică, datorită faptului că partidele ecologiste din întreaga Europă s-au bucurat de un sprijin fără precedent, îndeosebi în Marea Britanie, unde „verzii" au primit aproximativ 15% din voturile exprimate (dar nu și din locurile în Parlament).
1992 – Conferința la nivel înalt pe probleme ale Pământului a Națiunilor Unite, de la Rio de Janeiro a stârnit un puternic interes din partea mediilor de informare, fără să realizeze multe lucruri, în privința problemelor grave cu care se confruntă ecologia mondială, datorită faptului că multe națiuni s-au temut de posibilele efecte asupra comerțului.
1994 – Protestele anti-„șosea" din Marea Britanie au atins noi dimensiuni prin „Bătălia pentru Wanstonia", când activiștii ecologiști au ocupat clădiri și copaci în Wanstead, East London, în încercarea de a opri construirea autostrăzii M11.

Sursa: 1994, Hutchinson Gallup, *INFO 1995,* Helicon, p. 514.

Clasificarea mişcărilor sociale

Au fost propuse diferite modalităţi de clasificare a mişcărilor sociale. Una dintre cele mai cuprinzătoare clasificări este cea făcută de David Aberle, care distinge patru tipuri de mişcări sociale (Aberle, 1966). **Mişcările transformatoare** vizează o schimbare vastă, cataclismică şi deseori violentă, a societăţii care le produce. Exemple pot fi mişcările revoluţionare şi anumite mişcări religioase radicale; de asemenea, multe mişcări milenariste au prevăzut o restructurare – mai mult sau mai puţin completă – a societăţii, atunci când va veni „ora mântuirii". Mişcările reformatoare aspiră doar la schimbarea unor aspecte ale ordinii sociale existente. Ele se preocupă de anumite tipuri de inegalitate sau de injustiţie. O ilustrare ar fi grupul „Life" şi alte grupări antiavort.

Mişcările transformatoare şi reformatoare sunt, şi unele şi altele, preocupate în primul rând de realizarea unor schimbări în societate. Celelalte două tipuri de mişcări aparţinând lui Aberle, vizează în principal schimbarea obişnuinţelor sau a concepţiilor indivizilor. Mişcările mântuitoare au menirea de a-i salva pe oameni de la stilurile de viaţă socotite a fi corupătoare. Acestei categorii îi aparţin multe mişcări religioase, în măsura în care se concentrează asupra „mântuirii personale". Exemplu în acest sens îl constituie sectele penticostale, care cred că dezvoltarea spirituală a indivizilor este adevăratul indiciu al valorii lor. Fără a avea o definiţie concretă, **mişcările alteratoare** vizează realizarea unei schimbări parţiale în indivizi. Ele nu caută să obţină o schimbare completă a obişnuinţelor oamenilor, ci se preocupă de schimbarea anumitor trăsături specifice. O ilustraţie în acest sens reprezintă organizaţia „Alcoolicii anonimi".

Mişcările feministe

Teoriile despre revoluţie au tendinţa în mod inevitabil de a se suprapune peste cele despre mişcările sociale. Accentul pus de Charles Tilly pe mobilizarea resurselor, de exemplu, a fost aplicat la mişcările sociale cum ar fi mişcarea feministă. **Mişcările feministe** nu au fost separate de alte forme de mişcări sociale. Feminismul a fost puternic influenţat de revoluţii – inclusiv Revoluţia americană şi cea franceză din secolul al XVIII-lea.

Primele grupări organizate în mod activ, pentru a promova drepturile femeilor, datează din perioada imediat următoare celor două revoluţii. În ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, inspirate fiind de idealurile de libertate şi egalitate pentru care s-a luptat în Revoluţia franceză, la Paris şi în alte oraşe mari din provincie, s-au format mai multe cluburi feministe. Cluburile ofereau locuri de întâlnire pentru femei, iar programele lor prevedeau drepturi egale la educaţie, muncă şi guvernare. Marie Gouze, conducătoarea unuia dintre cluburi, a redactat o declaraţie intitulată „Declaraţia Drepturilor Femeilor", bazată pe „Declaraţia Drepturilor Omului şi ale Cetăţeanului". „Cum poate fi dobândită adevărata egalitate, întreba ea, atâta vreme cât jumătate din populaţie este exclusă de la privilegiile de care se bucură bărbaţii?"

Răspunsul din partea conducătorilor revoluționari (bărbați) a dovedit mai puțină înțelegere – Marie Gouze a fost executată în 1793, fiind învinuită că „ar fi uitat virtuțile care aparțin sexului ei". Ulterior, cluburile feministe au fost dizolvate prin decret guvernamental. Grupuri și mișcări feministe au fost formate, în repetate rânduri în țările occidentale după această dată, deseori având de înfruntat ostilitatea, iar câteodată provocând violența autorităților existente. Marie Gouze nu a fost nicidecum singura feministă, care a plătit cu viața pentru cauza dobândirii de drepturi egale pentru semenele sale.

În secolul al XIX-lea, feminismul a cunoscut o dezvoltare mai mare în Statele Unite decât în alte părți, iar majoritatea conducătoarelor mișcărilor feministe din alte țări adaptau drept model lupta femeilor americane. În anii 1840 și 1850, feministele americane s-au implicat în grupurile dedicate abolirii sclaviei. Totuși, neavând drepturi politice formale (Constituția nu le asigura femeilor dreptul de a vota), femeile au fost excluse din grupurile de presiune, prin intermediul cărora reformatorii își puteau urmări obiectivele. La congresul mondial împotriva sclaviei, ținut la Londra în 1840, nu s-a permis participarea nici unei femei. Acest lucru a făcut ca grupările feminine să abordeze în mod direct inegalitatea de gen existentă. În 1848, exact așa cum făcuseră omoloagele lor franceze, cu jumătate de secol în urmă, liderele din Statele Unite s-au întâlnit pentru a adopta o „Declarație de Sentimente", după modelul Declarației de Independență. „Noi socotim că aceste adevăruri sunt absolut evidente – anume că toți bărbații și toate femeile au fost creați egali". Declarația înșiruia o listă cuprinzătoare de nedreptăți, la care erau supuse femeile țării. Cu toate acestea, în acea perioadă au fost făcute puține progrese, în sensul îmbunătățirii poziției sociale sau politice a femeilor. O dată cu abolirea sclaviei, Congresul a decis că doar sclavii *de parte bărbătească* eliberați, căpătau dreptul de a vota.

Numeroase femei afro-americane au jucat un rol semnificativ, la începuturile mișcării feministe din Statele Unite, chiar dacă, de multe ori, ele trebuiau să treacă peste ostilitățile manifestate de semenele lor albe. Una dintre ele, Sojourner Truth, s-a pronunțat atât împotriva sclaviei cât și a privării femeilor de drepturi cetățenești, demonstrând legătura dintre cele două probleme existente. Atunci când ea a luat cuvântul, viguros și pasionat, la un miting împotriva sclaviei în Indiana în anii 1850, un alb i s-a adresat spunându-i: „Eu cred că nu ești femeie", ea și-a dezvelit sânii în public, pentru a-i dovedi că nu avea dreptate. Deși Truth a jucat un rol important în lupta grupurilor feministe de la vremea respectivă (Hooks, 1981), alte negrese, care au încercat să participe, au fost dezamăgite de prejudecățile existente; ca urmare, feministele afro-americane au constituit un număr restrâns în acest sens.

Unul dintre evenimentele cele mai importante, din perioada timpurie a mișcărilor feministe din Europa, a fost prezentarea unei petiții, semnată de 1.500 de femei, adresată Parlamentului englez în 1866, prin care se solicita ca reformele electorale discutate să includă și dreptul de vot egal pentru femei. Petiția a fost ignorată; în replică, organizatoarele au înființat în anul următor Societatea Națională pentru Sufragiul Femeilor. Membrele societății au devenit cunoscute drept sufragete, iar în

perioadele următoare ele au continuat să facă petiții către parlament, pentru extinderea drepturilor de vot ale femeilor. La începutul secolului, influența mondială a feminismului englez rivaliza cu cea a feminismului din Statele Unite. În ambele țări au fost organizate în mod frecvent marșuri și demonstrații de stradă. Un miting care a avut loc în aer liber la Londra, în iunie 1908, a atras o jumătate de milion de oameni. Pe parcursul acestei perioade, mișcările feministe au cunoscut o deosebită amploare atât în marile țări europene, cât și în Australia și Noua Zeelandă.

În 1920, în multe țări occidentale femeile au dobândit dreptul de a participa la vot. După ce au dobândit acest drept însă, majoritatea mișcărilor feministe au intrat în declin. Unele dintre femei erau racolate de alte mișcări, cum ar fi cele de combatere a fascismului – o doctrină politică a extremei drepte care lua amploare în Germania, Italia și în alte părți, în anii '30. Feminismul ca mișcare distinctă, care combătea instituțiile dominate de bărbați, devenise aproape inexistent. Dobândirea anumitor drepturi politice egale a contribuit în mică măsură la extinderea egalității și în alte sfere ale vieții femeilor.

Revigorarea mișcărilor feministe

La sfârșitul anilor „60, mișcările feministe și-au făcut reapariția în forță. Începând cu această dată. feminismul a căpătat o influență majoră în țări din întreaga lume, inclusiv în multe țări din Lumea a Treia. Revigorarea a început în Statele Unite, influențată fiind de mișcarea pentru drepturi civile și de activismul studențesc din perioada respectivă. Apoi, s-a răspândit în alte părți ale lumii. Femeile active în aceste mișcări, descopereau deseori că activiștii bărbați le confereau tradiționalul rol de subordonate. Liderii mișcărilor pentru drepturi civile nu acceptau ca drepturile femeilor să fie incluse în manifestările lor de egalitate. Ca urmare, grupările feministe au inițiat înființarea unor organizații independente, preocupate în primul rând de problemele feministe.

Mișcările feministe, din prezent, au în vedere o gamă mai largă de probleme decât predecesoarele lor. Ele au făcut presiuni pentru egalitate economică, pentru legalizarea avortului și pentru schimbări ale legilor referitoare la divorț. În plus, față de realizările lor practice semnificative, feministele au avut un impact mult mai puternic din punct de vedere intelectual, decât tot ceea ce se realizase anterior. De exemplu, în științele sociale, autoarele feministe au obligat la o regândire a noțiunilor și teoriilor acceptate. O mare parte din cercetările efectuate în ultimii ani, cu privire la factorii culturali și istorici, care afectează poziția femeilor, și la relațiile dintre genuri, în general – a fost stimulată de influența feminismului modern.

Mișcările feministe: interpretare

Apariția mișcărilor feministe în secolul trecut poate fi interpretată în termenii conceptelor propuse de Charles Tilly. Acesta susținea că mișcările sociale apar când oamenii nu au șansa de a-și exprima opiniiile, sau când sunt lipsiți de suporturi reale pentru aspirațiile lor. În prima fază a dezvoltării mișcărilor feministe, în secolele

XIX şi XX, liderele feministe au încercat mai presus de orice *să-şi facă auzit glasul* în procesul politic – cu alte cuvinte, să obţină dreptul egal de vot. În faza a doua, ele au căutat să extindă ceea ce câştigaseră, militând pentru egalitate atât politică, cât şi economică pentru femei.

În ambele faze, liderele mişcărilor feministe au reuşit *să mobilizeze resurse colective* pentru a face presiuni dovedite a fi eficiente asupra autorităţilor conducătoare. În perioada de început, resursa principală a activistelor o reprezentau marşurile şi demonstraţiile. Ulterior, organizaţiile lor au avut posibilitatea să lupte pentru drepturile femeilor într-o manieră consecventă şi organizată. *Interesele comune,* la care liderele grupurilor feministe au putut să apeleze, includeau preocuparea pentru rolul pe care ar trebui să-l deţină în luarea de decizii politice, angajarea în munca plătită, dacă doreau aceasta, şi drepturi egale în procedurile de divorţ.

În sfârşit, *oportunitatea* activistelor feministe de a influenţa schimbarea socială a fost afectată de o varietate de factori. Izbucnirea primului război mondial, de exemplu, a ajutat scopului de a obţine dreptul la vot: guvernele care duceau războiul aveau nevoie de sprijinul şi de implicarea activă a femeilor în efectivul de război. În cea de-a doua fază a dezvoltării feminismului, mişcarea pentru drepturi civile a reprezentat scânteia generatoare a unui nou val de activism.

MIŞCĂRILE SOCIALE ŞI SOCIOLOGIA

Mişcările sociale prezintă un dublu interes pentru sociologi. Acestea le oferă un obiect de studiu şi, în plus, ajută la schimbarea modalităţii în care aceştia analizează fazele de comportament. Mişcarea femeilor, de exemplu, nu este relevantă doar pentru sociologie, căreia îi oferă material pentru cercetare. Ea a identificat slăbiciuni în unele structuri acceptate de gândirea sociologică şi a dezvoltat concepte (cum ar fi cel de patriarhat), care ajută la înţelegerea problemelor genului şi ale puterii. Există un dialog continuu nu doar între mişcările sociale şi organizaţiile cu care se confruntă, ci şi între mişcările sociale şi sociologia însăşi.

REZUMAT

❶ În majoritatea zonelor din lume au avut loc revoluţii în ultimele două secole. Revoluţia americană din 1776 şi Revoluţia franceză din 1789 au introdus idealuri şi aspiraţii, care au devenit extrem de răspândite în viaţa politică.

❷ Revoluţia este un concept ce se dovedeşte incert atunci când trebuie definit. Pentru a fi considerat revoluţie, un proces de schimbare politică trebuie să implice influenţa unei mişcări sociale de masă, care este pregătită să folosească

violența pentru a-și atinge scopurile și pentru a putea deține puterea, cât și să inițieze ulterior reforma.

❸ Au existat diferite teorii despre revoluție. Interpretarea dată de către Marx revoluției este deosebit de semnificativă, nu doar datorită contribuției intelectuale – care poate fi pusă sub semnul întrebării în diferite feluri – ci și pentru că a servit într-o anumită măsură la modelarea proceselor revoluționare din acest secol.

❹ Pentru că revoluția reprezintă un fenomen atât de complex, este dificil de precizat condițiile care conduc la schimbarea revoluționară. Cele mai multe revoluții se petrec în împrejurările în care puterea guvernamentală s-a fragmentat (de exemplu, ca urmare a războiului) și când un grup oprimat este capabil să creeze și să susțină o mișcare de masă. Revoluțiile sunt, de obicei, consecințele neintenționale ale unor scopuri oarecum limitate – pe care inițial, se străduiesc să le atingă atari mișcări.

❺ Manifestările mulțimii se petrec nu numai în revoluții, ci și în multe alte împrejurări în care are loc o schimbare socială mai puțin dramatică – cum ar fi cazul revoltelor urbane. Acțiunile mulțimilor care produc tulburări pot părea accidentale și distructive în totalitate, dar ele slujesc deseori unor scopuri clare ale celor implicați.

❻ În societățile moderne se întâlnesc multe tipuri de mișcări sociale. Ele implică o încercare colectivă de a urmări interese comune prin acțiuni de colaborare în afara sferei instituțiilor acceptate. Sociologia nu numai că studiază aceste mișcări, ci răspunde totodată la problemele generate de ele.

❼ Un tip important de mișcări sociale moderne este cel asociat cu feminismul. Primele mișcări feministe semnificative s-au dezvoltat la jumătatea secolului al XIX-lea, concentrându-și atenția îndeosebi asupra obținerii votului pentru femei. Deși a intrat în declin după anii „20, în anii „60 feminismul și-a făcut din nou simțită prezența, iar de atunci a avut un impact considerabil în multe sfere ale vieții sociale și ale activității intelectuale.

LECTURI SUPLIMENTARE

Zbigniew Brzezinski, *The Grand Failure* (Londra, McDonald, 1989). Un studiu despre ascensiunea şi prăbuşirea comunismului în secolul XX, care susţine că acesta a reprezentat „o tragedie istorică".

John Dunn, „*Understanding Revolutions*" în lucrarea sa *Rethinking Modern Political Theory* (Cambridge, Cambridge University Press, 1985). O discuţie referitoare la problemele înţelegerii revoluţiilor moderne.

Ron Eyerman şi **Andrew Jamison**, *Social Movements* (Cambridge, Polity Press, 1991). Un studiu şi o analiză, utile despre gândirea teoretică curentă referitoare la natura mişcărilor sociale, cu o atenţie deosebită acordată mişcărilor sociale mai recente.

Chester Hartman şi **Pedro Vilannova**, *Paradigms Lost: The Post Cold War Era* (London, Pluto, 1991). O discuţie despre stadiul în care se află lumea ca urmare a prăbuşirii comunismului în Uniunea Sovietică şi Europa de Est.

Max Weber, *The Russian Revolutions* (Cambridge, Polity Press, 1995). Opiniile lui Weber despre evenimentele revoluţionare din Rusia.

TERMENI IMPORTANŢI

- ***socialism***
- ***conflict de clasă***
- ***revoltă***
- ***contradicţie***
- ***comunism***
- ***mişcare reformatoare***
- ***mobilizare***
- ***mişcare mântuitoare***
- ***mişcare de gherilă***
- ***mişcare alteratoare***
- ***suveranitate multiplă***
- ***mişcare feministă***

19. SCHIMBĂRILE GLOBALE ŞI CRIZA ECOLOGICĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

DEFINIŢIA SCHIMBĂRII

INFLUENŢE ASUPRA SCHIMBĂRILOR SOCIALE
Mediul înconjurător fizic • Organizarea politică • Factorii culturali

SCHIMBAREA ÎN EPOCA MODERNĂ
Influenţele economice • Influenţele politice • Influenţele culturale

SCHIMBĂRI ACTUALE ŞI PERSPECTIVE DE VIITOR
Către o societate post-industrială? • Post-modernitatea şi sfârşitul istoriei • Evaluare

AMENINŢĂRI LA ADRESA MEDIULUI ÎNGONJURĂTOR GLOBAL
Surse de ameninţare

MEDIUL ÎNCONJURĂTOR: O PROBLEMĂ SOCIOLOGICĂ?

SCHIMBAREA GLOBALĂ: PRIVIND CĂTRE VIITOR

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANŢI

CONCEPTE DE BAZĂ

• schimbare socială • societate post-industrială

Ființele umane există pe Pământ de aproximativ o jumătate de milion de ani. Agricultura, baza necesară pentru așezările stabile, există doar de 12.000 de ani. Civilizațiile datează de aproximativ 6.000 de ani. Dacă ne-am imagina întreaga întindere a existenței umane de până acum ca pe o singură zi, agricultura ar fi apărut la ora 23.45, iar civilizațiile la ora 23.57. Dezvoltarea societăților moderne ar fi început abia la ora 23.59".30"". Dar probabil că atât de multe schimbări au avut loc în ultimele 30"" ale acestei zile a umanității cât în tot timpul scurs de până atunci.

Ritmul schimbărilor în era modernă poate fi demonstrat cu ușurință, dacă luăm în considerare rata dezvoltării tehnologice. Așa cum observă istoricul economist David Landes într-un apreciat studiu:

> Tehnologia modernă nu produce doar mai mult și mai repede; ea realizează obiecte care nu ar fi putut fi produse nicicum prin metodele artizanale de odinioară. Cel mai bun țesător manual indian nu ar fi putut face fire atât de fine și de drepte ca acelea ale unui război mecanic; toate fierăriile creștinătății nu ar fi putut produce în secolul al XVIII-lea foi de oțel atât de mari, de netede și de omogene, precum cele ale unei oțelării moderne. Și, cel mai important dintre toate, tehnologia modernă a creat lucruri de neimaginat în epoca preindustrială: camera de filmat, automobilul, avionul, toată gama de aparatură electrocasnică – de la radio la computerul cel mai performant – centrala nucleară etc. Rezultatul a fost o enormă creștere a producției și a varietății de bunuri și servicii; chiar și numai acestea au schimbat modul de viață al omului mai mult decât orice, după descoperirea focului: englezul (și englezoaica, am putea adăuga) de la 1750 se asemănau, în privința lucrurilor materiale, soldații din legiunile lui Cezar decât cu propriii lui strănepoți (Landes, 1969).

Modurile de viață și instituțiile caracteristice lumii moderne sunt radical diferite, chiar și de cele din trecutul apropiat. În decursul unei perioade de numai două-trei secole, adică o „secundă" din contextul istoriei umanității, viața socială umană a fost smulsă din tipurile de ordine socială în care oamenii trăiseră mii de ani.

Mult mai mult decât generațiile de dinaintea noastră, ne confruntăm cu un viitor nesigur. Fără îndoială, condițiile de viață ale generațiilor anterioare au fost în permanență nesigure: oamenii erau supuși frecvent dezastrelor naturale, epidemiilor și foametei. Dar, deși suntem imuni la ciumă și foamete, în țările industrializate din prezent, ne confruntăm cu forțele sociale, pe care noi le-am declanșat. Aceste forțe aduc schimbări sociale în viața noastră, în flux continuu.

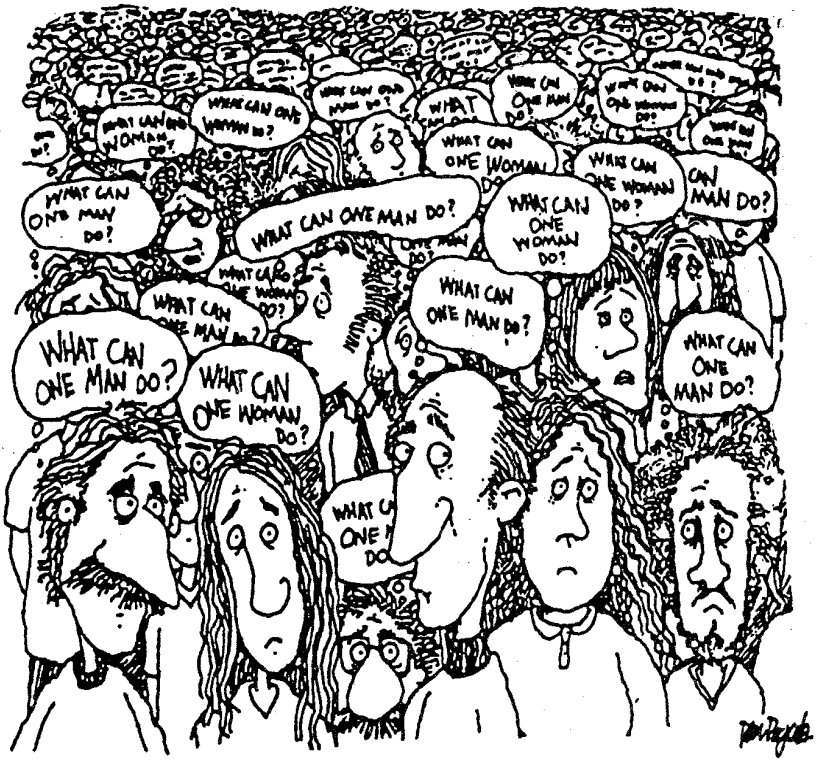

DEFINIȚIA SCHIMBĂRII

➲ Cum am putea defini SCHIMBAREA SOCIALĂ? Într-un anumit sens, totul este într-o continuă schimbare. Fiecare zi înseamnă o nouă zi; fiecare clipă este un moment nou în timp. Filosoful grec, Heraclit, a demonstrat că nu pășești în același râu de două ori. A doua oară râul este diferit, întrucât a curs apa pe el, iar persoana în cauză a suferit unele schimbări. Deși această observație este corectă în unele privințe, desigur că *în realitate* – vrem să spunem că în ambele ocazii – este vorba despre același râu și aceeași persoană care intră în el. Există suficientă continuitate în forma râului, ca și în forma fizică și personalitatea celui care și-a udat picioarele, pentru a putea spune că fiecare rămâne „același", chiar dacă au avut loc schimbări.

A identifica schimbările implică a arăta în ce măsură există modificări în *structura de bază* a unui obiect sau a unei situații de-a lungul unei perioade de timp. În cazul societăților omenești, pentru a hotărî în ce măsură și în ce fel sistemul se află în curs de schimbare, trebuie să demonstrăm în ce măsură au fost modificate *instituțiile de bază* în decursul unei anumite perioade. Orice raportare a schimbării presupune de

asemenea, a arăta ceea ce rămâne stabil – ca punct de referință pentru măsurarea modificărilor. Chiar și în lumea aflată într-o mișcare rapidă în prezent, există continuități ale trecutului îndepărtat. De exemplu, sistemele religioase principale – cum ar fi creștinismul și islamismul – își mențin legăturile cu ideile și practicile inițiale de aproximativ 2.000 de ani. Totuși majoritatea instituțiilor din societățile moderne se schimbă în mod evident mult mai rapid decât cele din lumea tradițională.

În acest capitol ne vom ocupa de încercările de a interpreta modelele de schimbare, care afectează istoria umanității în ansamblu; vom discuta apoi motivele pentru care epoca modernă este asociată cu schimbări sociale atât de profunde și rapide. O mare parte din schimbările de astăzi sunt *globale* – fie au loc simultan în mai multe părți ale lumii, fie afectează viitorul întregii planete.

INFLUENȚE ASUPRA SCHIMBĂRILOR SOCIALE

Teoreticienii sociologiei au încercat de-a lungul ultimelor două secole să dezvolte o teorie generală, care să explice natura schimbării sociale. Dar nici o teorie bazată pe un singur factor nu poate demonstra diversitatea evoluțiilor sociale umane – de la societățile de vânători, culegători și păstori, la civilizațiile tradiționale și, în final, la sistemele sociale complexe de azi. Totuși, putem identifica cei trei factori principali, care au influențat constant schimbarea socială: *mediul înconjurător fizic, organizarea politică și factorii culturali.*

Mediul înconjurător fizic

Mediul înconjurător fizic are adesea implicații asupra evoluției organizării sociale umane. Acest lucru este cel mai evident în condițiile de mediu extreme, acolo unde oamenii trebuie să-și organizeze modul de viață în funcție de condițiile climatice. Locuitorii regiunilor polare își formează în mod necesar obiceiuri și practici diferite de cele ale locuitorilor din zonele subtropicale. Cei care trăiesc în Alaska, unde iernile sunt lungi și geroase, tind să urmeze modele de viață socială diferite, de cei care trăiesc în țări mediteraneene cu climă caldă. Cei din Alaska își petrec cea mai mare parte a timpului în interior și, cu excepția scurtei perioade a verii polare, își planifică cu multă grijă activitățile în aer liber, datorită mediului înconjurător neospitalier, în care trăiesc.

Dar și condiții fizice mai puțin extreme pot afecta societatea. Populația băștinașă australiană nu a încetat niciodată să fie una de vânători și culegători, întrucât continentul nu adăpostește plante indigene potrivite pentru cultivare sau animale care pot fi domesticite în vederea dezvoltării producției pastorale. Primele civilizații ale lumii au apărut mai ales în zone cu un pământ adecvat agriculturii – de exemplu, în deltele fluviilor. Ușurința comunicațiilor terestre și disponibilitatea transportului naval sunt la fel de importante: societățile – delimitate de celelalte prin lanțuri

muntoase, jungle impenetrabile sau deşerturi – rămân adesea relativ neschimbate perioade îndelungate.

Dar influenţa directă a mediul înconjurător asupra schimbării sociale nu este foarte mare. Oamenii sunt cel mai adesea capabili să dezvolte o producţie îmbelşugată în zone relativ neospitaliere. Aşa se întâmplă, de exemplu, cu locuitorii din Alaska, care şi-au creat resurse de ţiţei şi minereuri în pofida naturii aspre a mediului înconjurător. Invers, culturile de vânători şi culegători au trăit adesea în regiuni deosebit de fertile, fără să se fi implicat în producţia agricolă sau pastorală. De exemplu, indienii Kwakiutl din insula Vancouver – al căror mod de viaţă s-a menţinut aproape intact până cu un secol în urmă, trăiau într-un mediu care le oferea peşte din belşug, fructe şi plante comestibile. Ei se mulţumeau cu un astfel de mod de viaţă (de vânători şi culegători) în condiţii atât de favorabile, şi nu au fost nevoiţi să treacă la o agricultură stabilă.

Nu există legături directe între mediul înconjurător şi sistemele de producţie care se formează. Accentul evoluţioniştilor asupra adaptării la mediul înconjurător este astfel mai puţin elocvent, decât ideile lui Marx referitoare la explicarea dezvoltării sociale. Marx sublinia faptul că fiinţele umane arareori se adaptează doar la condiţiile lor de viaţă, aşa cum se întâmplă cu animalele. Oamenii întotdeauna încearcă să domine lumea înconjurătoare, fără s-o accepte aşa cum este. Mai mult, nu există nici o îndoială că tipurile de producţie influenţează puternic nivelul şi natura schimbării sociale, deşi nu au acel impact copleşitor pe care li-l atribuia Marx.

Organizarea politică

Un al doilea factor care influenţează puternic schimbarea socială este tipul de organizare politică. În societăţile de vânători şi culegători, această influenţă este minimă, deoarece nu există autorităţi politice abilitate să mobilizeze comunitatea. În toate celelalte tipuri de societate existenţa unor factori politici distincţi – căpetenii, lorzi, regi şi guverne – afectează puternic cursul evoluţiei unei societăţi anume. Sistemele politice nu sunt, cum credea Marx, expresii directe ale organizării economice subiacente; cu totul alte tipuri de ordine politică pot exista în societăţi cu sisteme de producţie similare. De exemplu, unele societăţi bazate de capitalismul industrial au avut sisteme politice autoritariste (cum ar fi Germania nazistă şi Africa de Sud în timpul regimului de apartheid), în timp ce altele sunt mult mai democratice (Statele Unite, Marea Britanie sau Suedia).

Puterea militară a jucat un rol fundamental în înfiinţarea majorităţii statelor tradiţionale; ea le-a influenţat supravieţuirea ulterioară sau expansiunea într-un mod la fel de decisiv. Dar legătura dintre nivelul producţiei şi puterea militară este din nou una indirectă. Un conducător poate decide canalizarea resurselor înspre constituirea unei armate puternice, de exemplu, chiar dacă aceasta duce la sărăcirea majorităţii restului populaţiei – aşa cum s-a întâmplat în Irak, sub conducerea lui Saddam Hussein.

Factorii culturali

Cea de-a treia influenţă primordială asupra schimbării sociale constă în factorii culturali, care includ efectele religiei, sistemele de comunicaţie şi de conducere. Aşa după cum am văzut în capitolul 16, religia poate fi o forţă conservatoare în viaţa socială, sau, dimpotrivă, una novatoare. Unele forme de credinţă şi practică religioasă au acţionat ca o frână în cadrul schimbării, subliniind înainte de orice nevoia de a adera la valorile şi ritualurile tradiţionale. Dar, aşa cum sublinia Max Weber, convingerile religioase joacă adesea un rol mobilizator asupra presiunilor pentru schimbare socială.

O influenţă culturală deosebit de importantă, care afectează caracterul şi ritmul schimbării, este natura sistemelor de comunicare. Inventarea scrisului, de exemplu, a permis păstrarea datelor în registre, făcând astfel posibilă sporirea controlului asupra resurselor materiale şi dezvoltarea organizaţiilor de mari dimensiuni. În plus, scrisul a modificat percepţia oamenilor în legătură cu relaţia dintre trecut, prezent şi viitor. Societăţile care cunosc scrierea păstrează o înregistrare a evenimentelor trecute şi sunt conştiente de faptul că au o istorie. Înţelegerea istoriei poate produce sentimentul mişcării sau direcţiei generale de evoluţie urmate de o societate, pe care apoi oamenii s-o promoveze activ în continuare.

Sub eticheta generală de factori culturali ar trebui să plasăm şi *conducerea*. Conducătorii individuali au avut o influenţă imensă în istoria lumii. Nu trebuie decât să ne gândim la marile figuri religioase (cum ar fi Iisus), conducătorii politici şi militari (ca Iulius Caesar), sau la inovatorii din ştiinţă şi filosofie (precum Isaac Newton) – pentru a ne convinge că acesta este adevărul. Un conducător capabil să urmărească o politică dinamică şi să genereze o mişcare în masă – sau să modifice în mod radical modurile preexistente de gândire – poate răsturna ordinea stabilită anterior.

Dar indivizii nu pot să ajungă în poziţii de conducere şi să devină eficienţi, decât atunci când există condiţiile favorabile. Adolf Hitler a putut accede la putere în Germania anilor "30, de exemplu, şi ca urmare a tensiunilor şi crizelor prin care trecea ţara în acea vreme. Dacă acele împrejurări nu ar fi existat, probabil că ar fi rămas doar o figură obscură, în cadrul unei fracţiuni politice minore. Acelaşi lucru s-a adeverit mai târziu în privinţa lui Mahatma Gandhi, celebrul lider pacifist al Indiei din perioada de după cel de-al doilea război mondial. Gandhi a obţinut independenţa ţării sale de sub tutela Marii Britanii, deoarece războiul şi alte evenimente răscoliseră instituţiile coloniale existente la acea dată în India.

SCHIMBAREA ÎN EPOCA MODERNĂ

Ce anume explică motivul pentru care ultimele două secole, perioada modernităţii, au cunoscut o accelerare atât de accentuată a vitezei schimbării sociale? Aceasta este o problemă complexă, dar câţiva dintre factorii implicaţi pot fi identificaţi cu uşurinţă. Nu este de mirare că îi putem categorisi, după unele linii similare, cu acei factori care au influenţat schimbarea socială de-a lungul istoriei, cu menţiunea că vom subsuma impactul mediului înconjurător fizic importanţei generale a factorilor economici.

Influențele economice

Dintre influențele economice, cel mai extins impact îl are capitalismul industrial. Acesta diferă într-o manieră fundamentală de sistemele de producție anterioare, întrucât presupune expansiunea continuă a producției și acumularea constantă de capital. În sistemele de producție tradiționale, nivelele de producție erau relativ statice, deoarece erau limitate la nevoile obișnuite de consum. Capitalismul promovează revizuirea constantă a tehnologiilor de producție, proces în care este atrasă tot mai mult știința. Rata inovațiilor tehnologice urmărită în industria modernă este mult mai mare decât în oricare alt tip anterior de organizare economică.

Impactul științei și al tehnologiei asupra modului nostru de viață poate fi determinat în mare parte de factori economici, dar se întinde și dincolo de sfera economică. Știința și tehnologia influențează și totodată sunt influențate de factori politici și culturali. Dezvoltarea științifică și tehnologică, de exemplu, au participat la crearea formelor moderne de comunicare, cum ar fi radioul și televiziunea. Așa cum am văzut, astfel de forme electronice de comunicare au produs schimbări în politica progresului ultimilor ani. Radioul, televiziunea și alte medii electronice au contribuit la determinarea modului în care gândim și a concepției noastre despre lume.

Influențele politice

Al doilea tip de influențe majore asupra schimbărilor din epoca modernă sunt evoluțiile politice. Lupta dintre națiuni – care urmăresc să-și extindă puterea, să-și sporească bogăția și să triumfe militar asupra oponenților lor – a fost o sursă deosebit de dinamică a schimbării, în decursul ultimelor două-trei secole. În civilizațiile tradiționale, schimbarea politică era în mod normal restrânsă la elite. De exemplu, o familie de aristocrați o înlocuia pe alta la guvernare, în timp ce pentru o mare parte din populație viața rămânea neschimbată. Aceasta nu se mai întâmplă în sistemele politice moderne, unde activitățile liderilor politici și ale funcționarilor guvernamentali afectează în mod constant viața maselor populare. Atât pe plan intern cât și extern, luarea de decizii promovează și direcționează schimbarea socială mult mai mult decât odinioară.

Evoluțiile politice din ultimele două-trei secole au influențat cu siguranță schimbarea economică, la fel de mult ca și schimbarea economică ce a determinat politica. În prezent, guvernele joacă un rol major în stimularea (și uneori în întârzierea) ratei creșterii economice și în toate societățile industriale există un grad ridicat de intervenție a statului în producție, guvernul reprezentând cel mai mare patron.

Puterea militară și războiul au avut de asemenea, o importanță fundamentală. Puterea armată a națiunilor occidentale, începând din secolul al XVII-lea încolo, le-a permis să-și exercite influența în cele patru colțuri ale lumii și a oferit un fundament esențial pentru răspândirea modurilor de viață occidentale. În secolul XX, efectele celor două războaie mondiale au fost profunde: devastarea multor țări a dus la procese de reconstrucție, care au produs schimbări instituționale majore – cum ar fi cazul Germaniei sau al Japoniei după cel de-al doilea război mondial. Chiar și statele învingătoare – printre care Marea Britanie – au suferit transformări interne importante, ca rezultat al impactului războiului asupra economiei.

Influențele culturale

Dintre factorii culturali care afectează procesele de schimbare socială în epoca modernă, dezvoltarea științei și laicizarea gândirii au contribuit fiecare la caracterul *critic* și *inovator* al perspectivei moderne. Nu mai considerăm că obiceiurile și cutumele sunt acceptabile, doar pentru că au străvechea autoritate a tradiției. Dimpotrivă, modul nostru de viață necesită tot mai mult o bază „rațională". De exemplu, planurile pentru construirea unui spital nu se mai bazează doar pe gusturile estetice tradiționale, ci iau în considerare capacitatea lui de a îndeplini necesitățile unui spital – anume, îngrijirea eficientă a bolnavilor.

Nu doar modul *cum* gândim s-a schimbat, ci și *conținutul* ideilor. Ideile de propășire personală, libertate, egalitate și democrație participativă sunt în mare parte creații ale ultimelor două-trei secole. Astfel de idealuri au servit la dinamizarea proceselor schimbării sociale și politice, inclusiv a revoluțiilor. Aceste idei nu pot fi legate de tradiție, ci mai curând sugerează constanta revizuire a modului de viață al oamenilor în căutarea unei vieți mai bune. Deși inițial s-au dezvoltat în Occident, atari idealuri au devenit universale și globale în aplicarea lor, promovând în mod deschis schimbarea în majoritatea regiunilor lumii.

SCHIMBĂRI ACTUALE ȘI PERSPECTIVE DE VIITOR

Încotro se îndreaptă schimbarea socială în prezent? Care sunt principalele direcții de evoluție susceptibile de a ne afecta viața la începutul secolului XXI? Teoreticienii sociologiei nu au căzut de acord în privința răspunsului la aceste întrebări, care implică în mod evident o doză de speculație. Ne vom opri asupra a trei perspective: noțiunea că trăim în prezent într-o societate post-industrială; ideea că am atins o epocă post-modernă și teoria conform căreia ne aflăm la „capătul istoriei".

Către o societate post-industrială?

➲Unii observatori au sugerat că ceea ce se întâmplă azi este o tranziție către o societate nouă, ce nu se mai bazează în primul rând pe industrializare. Ei susțin că suntem pe cale de a păși într-o fază a dezvoltării cu totul străină perioadei industriale. Pentru a descrie această nouă ordine socială au fost creați numeroși termeni noi, cum ar fi **societatea informațională**, *societatea de servicii* și *societatea de cunoaștere*. Dar termenul intrat în limbajul curent – folosit pentru prima dată de către Daniel Bell în Statele Unite și de către Alain Touraine în Franța – este acela de SOCIETATE POST-INDUSTRIALĂ (Bell, 1973; Touraine, 1974), în care „post" – cu sensul de „după" – se referă la faptul că am depășit formele vechi ale dezvoltării industriale.

Diversitatea denumirilor este doar o indicație, dintre miriadele de idei avansate, pentru a interpreta schimbările sociale actuale. Dar una dintre temele, care apar constant, este semnificația *informației* sau a *cunoștințelor* în societatea viitorului.

Modul nostru de viață – bazat pe producerea de bunuri materiale, centrat pe puterea mașinilor și pe fabrici – începe să fie înlocuit de unul în care informația se află la baza sistemului de producție.

Cea mai clară și mai cuprinzătoare descriere a societății post-industriale a fost oferită de Daniel Bell în *The Coming of the Post-Industrial Society* (1973). Ordinea post-industrială, susține Bell, se distinge printr-o creștere a ocupațiilor în sfera serviciilor, în dauna locurilor de muncă din producția de bunuri materiale. Muncitorul necalificat, angajat într-o fabrică sau într-un atelier, nu mai reprezintă tipul de salariat de bază. Lucrătorii calificați (funcționari sau tehnocrați) îi depășesc ca număr pe cei necalificați, în timp ce ocupațiile profesionale și tehnice se diversifică cel mai mult față de celelalte.

Cei care lucrează în funcții de nivel superior se specializează în producerea de informații și cunoștințe. Producerea și controlul a ceea ce Bell numește **cunoștințe codificate** – informații sistematice, coordonate – constituie principalele resurse strategice ale societății. Cei care creează și distribuie aceste cunoștințe – oameni de știință, informaticieni, economiști, ingineri și profesioniști de orice fel – devin tot mai mult grupurile sociale conducătoare, înlocuind industriașii și antreprenorii vechiului sistem. La nivelul cultural există o îndepărtare de „etica muncii", caracteristică epocii industriale; oamenii devin mai liberi să inoveze și să se bucure de munca lor, cât și de viața lor de familie.

Cât de valabilă este opinia că vechea ordine industrială este în curs de înlocuire cu o societate post-industrială? Dacă teza a fost acceptată în general, evaluările empirice de care ea depinde devin suspecte din mai multe puncte de vedere.

1. Curentul existent către ocupațiile din sfera serviciilor, însoțit de declinul forței de muncă din alte sectoare productive, datează cel puțin de la începuturile industrialismului însuși, nefiind un fenomen recent. Încă de la începutul secolului al XIX-lea, atât manufacturile cât și serviciile au început să se extindă în dauna agriculturii, sectorul serviciilor arătând constant o rată a creșterii mai rapidă decât cea a producției de bunuri. Muncitorul necalificat nu a fost niciodată în realitate tipul cel mai comun de angajat; un procent mai mare de lucrători plătiți a fost *dintotdeauna* folosit în agricultură și în servicii, sectorul serviciilor crescând invers proporțional cu cel al angajaților agricoli. Cea mai importantă schimbare nu a fost aceea dinspre munca industrială spre cea din servicii, ci de la munca plătită la fermă la alte tipuri de ocupații.
2. Sectorul serviciilor este foarte eterogen. Ocupațiile din sfera serviciilor nu pot fi tratate pur și simplu ca și cum ar fi identice cu cele ale muncitorilor calificați; multe locuri de muncă din servicii (cum ar fi vânzătorul de la stația de benzină) sunt de muncitori necalificați – în sensul că reprezintă munci manuale. Majoritatea posturilor de lucrători calificați implică oarecare cunoștințe specializate și au devenit substanțial mecanizate. Acest lucru este adevărat și pentru majoritatea posturilor de birou, din ierarhia inferioară.

3. Multe locuri de muncă din sfera serviciilor contribuie la un proces, care duce în final la producerea de bunuri materiale, de ceea ce ar trebui să fie considerate ca făcând parte din producție. Astfel, un programator de calculator, care lucrează pentru o firmă industrială – proiectând și monitorizând operațiile efectuate de mașinile-unelte, este direct implicat în procesul de producere a bunurilor materiale.
4. Nimeni nu poate spune cu precizie care va fi impactul, pe termen lung, al răspândirii folosirii microprocesoarelor și sistemelor electronice de comunicare. Deocamdată, acestea sunt integrate în cadrul producției de bunuri, în schimbul înlocuirii ei. Pare sigur faptul că asemenea tehnologii vor continua să prezinte rate înalte ale inovării și vor pătrunde în tot mai multe domenii ale vieții sociale. Dar în ce măsură trăim deja într-o societate în care cunoștințele codificate sunt resursele principale, este încă neclar.
5. Teza referitoare la societatea post-industrială tinde să exagereze importanța factorilor economici în producerea schimbării sociale. O astfel de societate este descrisă ca fiind rezultatul anumitor evoluții din economie, care produc schimbări în alte instituții. Majoritatea celor care avansează ipoteza societății post-industriale au fost prea puțin influențați de Marx sau îl critică în mod direct; dar poziția lor este semimarxistă în sensul că factorii economici sunt considerați ca dominând schimbările sociale.

Unele dintre evoluțiile citate de către teoreticienii post-industrialismului reprezintă trăsături importante ale epocii actuale, dar nu este evident că cel mai bun mijloc de a găsi o cale de înțelegere este conceptul de societate post-industrială. În plus, forțele care au declanșat schimbările, care au loc în prezent, sunt politice și culturale, în aceeași măsură, economice.

Post-modernitatea și sfârșitul istoriei

Unii autori contemporani au afirmat că evoluțiile – ce au loc în prezent – sunt chiar mai profunde decât semnalarea sfârșitului erei industrializării. Ceea ce se întâmplă este decât o mișcare dincolo de modernitate – atitudinile și modurile de viață asociate cu societățile moderne – cum ar fi credința noastră în progres, în beneficiile științei și în capacitatea noastră de a controla lumea modernă. Era *post-modernă* este în curs de instalare sau a început deja.

Susținătorii ideii de post-modernitate susțin că societățile moderne și-au extras inspirația din ideea conform căreia istoria are o formă – că „se îndreaptă într-o direcție anume", ducând către progres – și că în prezent această noțiune și-a pierdut semnificația. Nu mai există „povești mărețe" – concepții generale asupra istoriei – care să aibă vreun sens (Lyotard, 1985). Nu numai că nu există o noțiune generală de progres, care să poată fi apărată, dar nu există nici măcar istorie. Lumea post-modernă este astfel extrem de pluralistă și de diversă. Prin intermediul nenumăratelor filme, casete video și programe TV, imaginile circulă în jurul lumii. Intrăm în contact

cu numeroase idei şi valori, dar acestea nu par a avea legătură cu istoria locurilor în care trăim şi nici cu istoriile noastre personale. Totul pare să fie într-un flux continuu. Aşa cum se exprimă un grup de autori:

> Lumea noastră este pe cale de a se reface. Producţia de masă, consumul de masă, metropola, statul care patronează alte state, extinderea proprietăţii imobiliare, ca şi statul-naţiune, se află în declin: flexibilitatea, diversitatea, diferenţierea şi mobilitatea, comunicarea, descentralizarea şi internaţionalizarea sunt în ascensiune. În cursul acestui proces, propriile noastre identităţi, conştiinţa noastră de sine, subiectivitatea noastră, suferă transformări. Ne aflăm într-o tranziţie către o eră nouă (S. Hall şi col., 1988).

Istoria se încheie o dată cu modernitatea, se spune, deoarece nu mai este posibilă descrierea în termeni generali a universului pluralist, care a prins viaţa.

Fukuyama şi sfârşitul istoriei

Scriitorul al cărui nume a devenit sinonim cu sintagma **sfârşitul istoriei** este Francis Fukuyama. Concepţia lui Fukuyama despre sfârşitul istoriei pare la prima vedere complet contrară ideilor formulate de către teoreticienii post-modernităţii. Opiniile sale se bazează nu pe colapsul modernităţii, ci pe triumful ei în întreaga lume, sub forma capitalismului şi a democraţiei liberale.

Fukuyama susţine că – urmare a revoluţiilor din 1989 din Răsăritul Europei, a dizolvării Uniunii Sovietice şi a evoluţiei către democraţia pluripartită în alte regiuni – bătăliile ideologice ale perioadelor anterioare s-au încheiat. Sfârşitul istoriei însemna sfârşitul conflictelor. Nimeni nu mai susţine monarhia, iar fascismul este un fenomen al trecutului; la fel şi comunismul, atât de multă vreme principalul rival al democraţiei. Capitalismul a câştigat în îndelungata sa luptă cu socialismul, contrar prezicerii lui Marx, iar democraţia liberală nu mai este contestată. El susţine că am ajuns la „capătul evoluţiei ideologice a omenirii şi (la) universalizarea democraţiei occidentale, ca formă finală a guvernării umane" (1989).

Totuşi, cele două versiuni ale sfârşitului istoriei nu sunt atât de diferite pe cât par. Democraţia liberală oferă un cadru pentru exprimarea unei diversităţi de opinii şi interese. Ea nu specifică modul cum ar trebui să ne comportăm, în afara faptului că insistă asupra necesităţii de a respecta poziţiile celorlalţi; de aceea, ea este compatibilă cu o pluralitate de atitudini şi moduri de viaţă.

Evaluare

Pare îndoielnic ca istoria să fi ajuns la capăt, în sensul că am epuizat toate alternativele care ni se oferă. Cine poate spune ce noi forme de ordine economică, politică sau culturală pot apărea în viitor? Tot aşa cum gânditorii medievali nu întrevedeau ivirea societăţii industriale, care avea să apară o dată cu declinul feudalismului, nici noi nu putem anticipa deocamdată felul în care se va schimba lumea în decursul secolului viitor.

De aceea ar trebui să fim rezervați în legătură cu ideea sfârșitului istoriei, cât și cu cea de post-modernitate. Teoreticienii post-modernității subliniază prea mult diversitatea și fragmentarea, în dauna formelor noi de integrare globală. Pluralismul este important, dar în prezent umanitatea se confruntă cu probleme comune – probleme care necesită inițiative generale în vederea soluționării lor. Expansiunea capitalistă unilaterală nu poate continua la nesfârșit; lumea nu are decât resurse finite. Ca umanitate colectivă, este necesar să acționăm în sensul depășirii diviziunilor economice, care separă țările bogate de cele sărace, cât și a contrastelor similare din interiorul societăților. Și este necesar să procedăm în acest fel, protejând totodată resursele de care depindem cu toții. La nivelul ordinii politice, doar democrația liberală nu este de ajuns. Fiind un cadru limitat de statul-națiune, ea nu rezolvă problema creării unei ordini pluraliste globale, lipsite de violență.

AMENINȚĂRI LA ADRESA MEDIULUI ÎNCONJURĂTOR GLOBAL

Una dintre problemele comune cu care ne confruntăm este ecologia mediului înconjurător. S-ar putea ca răspândirea producției industriale să fi produs deja daune ireparabile mediului global. Problemele ecologice nu se referă doar la felul în care putem să controlăm și să împiedicăm cel mai eficient deteriorarea mediului – precum și dezastrele naturale – ci și la înseși modurile de viață din societățile industrializate. Dacă scopul continuei noastre creșteri economice va trebui să fie abandonat, probabil că vor apărea noi instituții sociale. Progresul tehnologic este imprevizibil și se poate întâmpla ca într-adevăr Pământul să conțină suficiente resurse pentru procesele industrializării. Totuși, momentan, aceasta nu pare un lucru fezabil, iar dacă țările din Lumea a Treia urmează să atingă standarde de viață comparabile cu cele de care se bucură în prezent Occidentul, vor fi necesare cu siguranță reajustări globale.

Încă din faza inițială a practicării agriculturii, cu mii de ani în urmă, oamenii și-au pus amprenta asupra naturii. Societățile de vânători și culegători trăiau mai cu seamă *pe seama* naturii; ele existau datorită a ceea ce mediul le oferea și se străduiau prea puțin să modifice lumea înconjurătoare. O dată cu apariția agriculturii, situația s-a modificat. Pentru a cultiva grâne pământul trebuie să fie curățat, copacii tăiați, iar buruienile și vegetația spontană ținută sub control. Chiar și metodele primitive de cultivare a pământului duc la eroziunea solului. O dată ce pădurile naturale sunt defrișate și terenul este curățat, vântul poate îndepărta stratul superficial al solului. Comunitatea de agricultori curăță apoi alte câteva loturi de pământ și astfel procesul se perpetuează. Unele peisaje pe care le considerăm azi ca fiind naturale – cum ar fi zonele stâncoase și de ierburi joase din sud-vestul Greciei – sunt de fapt efectul eroziunii solului produsă de agricultorii de acum cinci mii de ani.

Dar, până la dezvoltarea industriei moderne, natura domina viața umană într-o mai mare măsură decât se întâmpla invers. Astăzi, distrugerea naturii de către

CONSUMUL ŞI MEDIUL ÎNCONJURĂTOR

Lumea trece printr-o revoluţie a consumului. Începând anii „50, rata de consum – al energiei, a cărnii, a cuprului, a oţelului şi a cherestelei – s-a dublat. Numărul posesorilor de automobile s-a cvadruplat, folosirea materialelor plastice a crescut de cinci ori, iar călătoriile cu avionul s-au înmulţit în mod uimitor de 33 de ori.

Folosirea resurselor nu este răspândită egal. O cincime din populaţia lumii se află în „clasa consumatorilor", dar consumul – la nivelul de care se bucură majoritatea membrilor clasei de mijloc din ţările occidentale – se reduce la un subgrup mult mai restrâns. Doar o zecime din populaţia SUA a călătorit vreodată cu avionul, de exemplu. Totuşi, acest grup mic de consumatori susţinuţi are asupra mediului înconjurător un impact total disproporţionat faţă de mărimea lui.

Folosirea rapidă a resurselor epuizabile sau limitate supune ecosistemele la riscuri. Cacao este cultivată în ţări în curs de dezvoltare, dar este consumată mai cu seamă în Nord. De exemplu, Africa nu foloseşte decât 3% din cacao pe care o produce. Cu toate acestea, ecosistemele naturale sunt distruse pentru a produce ciocolata.

Poluarea în continuă creştere duce de asemenea la distrugerea pădurilor, a izvoarelor şi a oceanelor. Un studiu german a demonstrat prin calcule că, în timp de zece ani, un automobil obişnuit este răspunzător pentru 2.040 milioane metri cubi de aer poluat, 26,5 tone de gunoaie, trei copaci doborâţi şi 30 de pomi „bolnavi" – datorită contribuţiei sale la ploile acide – cât şi 200 metri pătraţi de zgură şi beton.

Consumul supune la presiuni suplimentare terenul agricol şi zonele piscicole. Pescuitul tonului în Mexic duce la uciderea a 50-100.000 de delfini în fiecare an. Plasele din fir sintetic prind 60 de specii de păsări de apă în lumea întreagă, iar pinguinul jackass este direct ameninţat.

În ciuda nesfârşitelor discuţii despre „supra-popularea" sudului, mare parte din presiunile exercitate asupra resurselor mondiale provin din ţările bogate. Ar fi imposibil ca întreaga populaţie a Pământului să consume la nivelurile atinse în Nord. Rezolvarea acestor probleme constituie o sarcină dificilă. Conservarea, reciclarea şi producerea de bunuri de folosinţă mai îndelungată pot ajuta la ameliorarea situaţiei. Problema delicată a reducerii consumului în rândul celor bogaţi abia a început să fie pusă şi este posibil ca ea să devină tot mai importantă pe viitor.

Sursa: 1994 Hutchinson Gallup, *INFO 1995,* Helicon, p. 527.

om este atât de intensă, încât există prea puţine procese naturale care să nu fie influenţate de activitatea umană. Aproape întreg terenul cultivabil este exploatat prin agricultură. Ceea ce odinioară era o natură sălbatică, aproape inaccesibilă, a devenit adesea rezervaţie naturală, vizitată în mod curent de mii de turişti. Chiar şi clima Pământului – după cum vom vedea în continuare – a fost afectată de dezvoltarea globală a industriei.

Mişcările şi partidele „verzi" (cum ar fi Prietenii Pământului sau Greenpeace) – care sunt organizaţii globale – s-au dezvoltat ca reacţie la noile transformări ambientale. Deşi există diferite filosofii ecologiste, o trăsătură comună este preocuparea pentru întreprinderea de acţiuni în vederea protejării mediului global, a conservării şi nu a epuizării resurselor, cât şi a protejării speciilor de animale încă existente. Sute de specii de animale au dispărut cu totul în decursul ultimilor cinci decenii, iar procesul continuă.

Unele probleme de mediu se concentrează în mod special în anumite zone. În fostele societăţi comuniste, din Estul Europei şi Uniunea Sovietică, fluviile, pădurile şi aerul sunt puternic poluate de deşeurile industriale. Consecinţele unei asemenea poluări, dacă nu este ţinută sub control, reprezintă un potenţial pericol mondial. Aşa cum am văzut, societăţile din lume au devenit în prezent mai interdependente. În calitate de „călători ai navei spaţiale Pământ", oriunde am trăi, suntem cu toţii ameninţaţi de deteriorarea mediului înconjurător. Sociologul german Ulrich Beck spunea despre această situaţie că produce o **societate a riscului** globală (Beck, 1992). Trăim în prezent într-o ordine globală, în care înfruntăm riscurile la care este supusă securitatea noastră, inclusiv riscurile ecologice, necunoscute generaţiilor anterioare nouă.

Surse de ameninţare

Ameninţările la adresa mediului înconjurător global se împart în câteva tipuri de bază: poluarea, acumularea de resturi şi gunoaie, care nu pot fi distruse în scurt timp sau reciclate şi epuizarea unor resurse care nu se pot reface. Cantitatea de gunoi menajer – ceea ce se aruncă la tomberon – produsă în fiecare zi în ţările industrializate este uluitoare; aceste ţări au fost numite uneori „societăţi ale gunoiului", datorită faptului că volumul lucrurilor aruncate este în realitate foarte mare. De exemplu, mâncarea este de cele mai multe ori cumpărată în ambalaje, care se aruncă. Unele dintre ele pot fi reprocesate şi refolosite, dar majoritatea nu. Unele tipuri de articole din material plastic folosite pe scară largă devin pur şi simplu gunoaie inutilizabile; ele nu pot fi reciclate, aşa că trebuie arse în gropi speciale.

Când analiştii mediului înconjurător vorbesc despre materialele reziduale, ei nu se referă doar la bunurile, care sunt aruncate la gunoi, ci şi la reziduurile gazoase pompate în atmosferă. Asemenea exemple sunt dioxidul de carbon eliberat în atmosferă prin arderea de combustibili – cum ar fi motorina şi cărbunele la maşini şi respectiv centrale electrice –, cât şi gazele eliberate în aer prin folosirea buteliilor cu aerosoli, a materialelor izolante şi a aparatelor pentru aer condiţionat. Dioxidul de carbon exercită o influenţă majoră în procesul încălzirii globale, pe care îl au în vedere mulţi oameni de ştiinţă (vezi figura 19.1), în timp ce alte gaze atacă stratul de ozon dimprejurul pământului.

Figura 19.1. – Temperatura globală în trecut şi în prezent, în comparaţie cu temperatura medie la începutul secolului XX

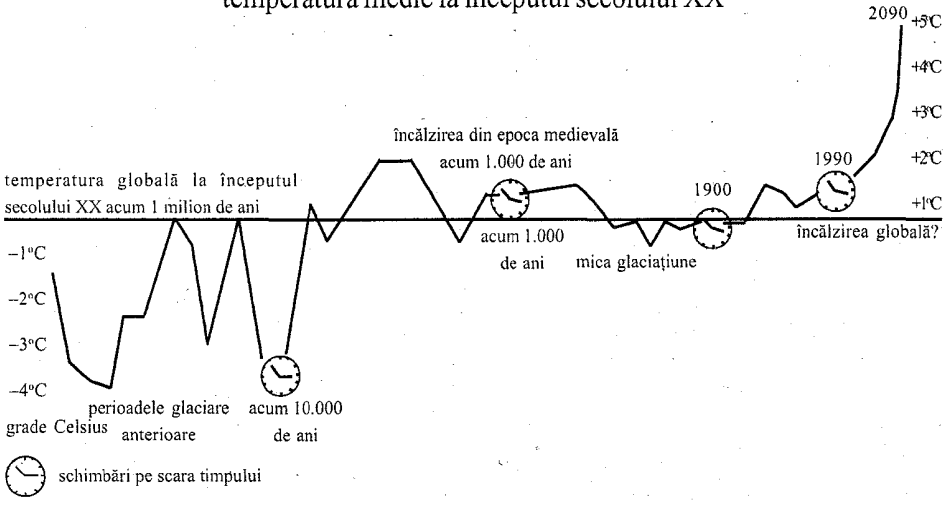

Sursa: IPCC. Din Michael Kidron şi Ronald Segal, *The State of the World Atlas,* ediţia a 5-a, 1995.

Se crede că încălzirea globală se produce în modul următor: creşterea cantităţii de dioxid de carbon în atmosfera pământului funcţionează precum geamul ce înveleşte o seră; acesta permite razelor soarelui să pătrundă, dar acţionează ca o barieră care le împiedică să iasă. Efectul este de încălzire a pământului; de aceea, încălzirea pământului este definită uneori drept „efectul de seră". Dacă procesul de încălzire globală are loc cu adevărat, consecinţele ar putea fi devastatoare. Printre altele, nivelul mărilor va creşte, pe măsură ce calotele de gheaţă polară se vor topi, iar oceanele se vor încălzi şi se vor extinde. Oraşele care se află în apropierea ţărmului sau în zone joase vor fi inundate şi vor deveni de nelocuit. Suprafeţe întinse de pământ fertil vor deveni zone deşertice.

Stratul de ozon, care se află la înălţime în atmosfera pământului, formează un scut, care conferă protecţie împotriva radiaţiilor ultraviolete. Gazele folosite în aerosoli şi la frigidere produc particule, care intră în reacţie cu stratul de ozon, în aşa fel încât

conduce la subțierea acestuia. Se consideră că aceste produse chimice au produs găuri detectabile în stratul de ozon la ambii poli, subțiindu-l în alte locuri. Radiațiile care, în consecință, sunt eliberate în atmosfera pământului produc o varietate de efecte potențial distructive, inclusiv o creștere a frecvenței cataractei la ochi (ceea ce poate duce la orbire) și a producerii cancerului de piele.

Industria modernă, încă în curs de dezvoltare în lumea largă, a dus la creșteri abrupte de resurse de energie și de materii prime. Dar rezervele – de asemenea surse de energie și materii prime ale pământului – sunt limitate. Chiar și la ratele curente ale folosirii, de exemplu, resursele de țiței ale lumii cunoscute în prezent vor fi complet epuizate până în anul 2050. Noi rezerve de țiței ar putea fi descoperite și pot fi inventate resurse alternative de energie ieftină, dar va exista în mod inevitabil un moment când unele resurse de bază vor fi complet secătuite, dacă consumul global nu va fi limitat.

MEDIUL ÎNCONJURĂTOR: O PROBLEMĂ SOCIOLOGICĂ?

De ce constituie mediul înconjurător o preocupare pentru sociologi? Nu este vorba despre probleme care sunt doar de domeniul oamenilor de știință sau al tehnicienilor? Impactul oamenilor asupra naturii nu este numai unul fizic, creat de tehnologiile moderne ale producției industriale? Răspunsul este afirmativ, dar industria și tehnologia modernă au luat ființă în funcție de anumite instituții sociale. Originile impactului nostru asupra mediului înconjurător sunt sociale, la fel ca și multe dintre consecințele sale.

Salvgardarea mediului înconjurător global al însemna, de aceea, o schimbare atât socială cât și tehnologică. Având în vedere marile inegalități inexistente pe glob, există prea puține șanse ca săracii din țările Lumii a Treia să-și sacrifice propria lor creștere economică, din cauza problemelor create în bună măsură de către cei bogați. Dar pământul nu pare să posede suficiente resurse, pentru ca toată lumea de pe planetă să trăiască la standarde de viață, pe care majoritatea populației din societățile industrializate le consideră firești. De aceea, zonele sărace ale lumii urmează să ajungă la nivelul celor bogate, acestea din urmă vor trebui să-și revizuiască așteptările legate de o creștere economică constantă. Unii autori „verzi" susțin că oamenii din țările bogate trebuie să ia atitudine împotriva societății de consum și să revină la moduri de viață mai simple, dacă se dorește evitarea unui dezastru ecologic global.

SCHIMBAREA GLOBALĂ: PRIVINRE CĂTRE VIITOR

Privind prioada de sfârșit a secolului XX către cel viitor, nu putem anticipa dacă următoarea sută de ani va fi marcată de evoluții sociale și economice pașnice sau de o multiplicare a problemelor globale – care să depășească eventual capacitatea oamenilor de a le rezolva. Spre deosebire de sociologii care scriau acum două sute de ani, noi vedem limpede că industria modernă, tehnologia și știința nu sunt nicidecum

întru totul benefice, în ceea ce priveşte consecinţele lor. Lumea noastră este mult mai populată şi mai bogată decât oricând înainte: întrevedem posibilitatea de a ne controla destinul şi de a ne îndrepta viaţa către un trai mai bun – lucru de neimaginat pentru generaţiile anterioare – şi totuşi lumea se îndreaptă către dezastrul economic şi ecologic. A afirma aceasta nu înseamnă a încuraja o atitudine de disperare, resemnată. Dacă există vreun lucru pe care ni-l oferă sociologia, acesta este profunda conştientizare a faptului că oamenii sunt autorii propriilor lor instituţii sociale. Înţelegerea aspectelor incerte ale schimbării sociale moderne nu trebuie să ne împiedice să susţinem o optică realistă şi optimistă faţă de viitor.

UN NOU TIP DE RISCURI

În ţările industrializate, imunitatea la nesiguranţa asociată epidemiilor, foametei şi altor dezastre naturale, dar propriile noastre nesiguranţe sunt la fel de mari. Ele provin din impactul pe care îl are tehnologia, una dintre influenţele primordiale asupra schimbării sociale, pe care am îndreptat-o asupra noastră înşine.

Printre cele mai înspăimântătoare dintre aceste incertitudini se numără şi perspectiva radiaţiilor şi a altor tipuri de contaminare toxică. Au avut loc dezastre în zone cum ar fi Three Mile Island din Pennsylvania, Bhopal din India şi Cernobâl din Ukraina. Dacă dezastrul în sine poate fi doar local, consecinţele acestuia se întind pe suprafeţe mult mai mari, amintindu-ne că viaţa în lume se află într-o tot mai strânsă interconexiune. Magnitudinea pericolelor face ca noi, mai mult decât orice generaţie de dinainte, să fim confruntaţi cu o soartă nesigură, pe care noi înşine am determinat-o.

În lucrarea *A New Species of Trouble* (1994), Kai Erikson, sociolog la Universitatea Yale, observa că aceste catastrofe create de om nu seamănă cu dezastrele naturale, care creeau distrugeri în secolele anterioare, deoarece „otrăvurile toxice afectează fiinţele umane în moduri noi şi specifice". Erikson a petrecut mult timp deplasându-se, acolo unde avuseseră loc dezastre naturale şi umane, şi intervievând victimele. Ca sociolog, a folosit datele din aceste interviuri în munca sa de cercetare, dar a şi depus mărturie, în repetate rânduri, în procese în care erau implicate victimele unor astfel de catastrofe, punându-şi experienţa sa de om de ştiinţă în slujba rezolvării problemelor apărute.

În calitate de pionier al cercetării dezastrelor umanitare, Erikson susţine că – în timp ce dezastrele naturale, cum ar fi uraganele şi foametea sunt tangibile şi identificabile – majoritatea formelor de otrăvire toxică „nu pot fi detectate de simţurile omeneşti obişnuite". Oamenii nu au adesea nici o posibilitate de a-şi da seama că sunt afectaţi. O a doua diferenţă, între catastrofele naturale şi cele produse de om, este aceea că un dezastru natural are un început şi un sfârşit distincte, în vreme ce rezultatele unui dezastru produs de om „nu au o durată, un termen natural anume; drept rezultat, victimele rămân într-o perpetuă stare de alarmă şi anxietate". Aşa după cum o victimă a unei scurgeri de gaze i-a explicat lui Erikson:

„Cred că în bună parte sursa frustrării mele este aceea că ne simţim ca şi cum aceasta ar continua la nesfârşit şi nu se va termina vreodată. Este un sentiment copleşitor de neajutorare, să te simţi prins într-o situaţie ca aceasta, în timp ce vrei să-ţi faci alte planuri de viaţă. Şi să n-o poţi face fiindcă eşti împiedicat de faptul că nu ştii dacă poţi să-ţi vinzi casa sau nu, dacă te poţi muta sau nu. E nevoie să stai în oraş? Poţi să pleci? Dacă ar fi fost un dezastru care s-a terminat şi s-a închis poveste, o tornadă sau un cutremur, am şti cum stăm şi am putea merge mai departe, să ne vedem în continuare de viaţa noastră."

REZUMAT

❶ Epoca modernă, care se întinde cu aproximație din secolul al XVIII-lea până în prezent, a cunoscut o extraordinară accelerare a proceselor schimbării. Probabil că în această perioadă, care nu este decât un segment minuscul din timpul istoriei umane, au avut loc schimbări mai profunde decât în întreaga existență anterioară a umanității.

❷ Nici o teorie despre „factorul unic" nu explică toate schimbările sociale. Se pot distinge câteva influențe majore asupra schimbării, dintre care una este adaptarea la mediul înconjurător material. Printre celelalte se numără mediul înconjurător fizic, organizațiile politice și factorii culturali.

❸ Printre factorii importanți pentru schimbarea socială modernă se află și expansiunea capitalismului industrial, dezvoltarea statelor-națiune centralizate, industrializarea războiului, cât și apariția unor moduri de gândire „raționale" sau critice și dezvoltarea științei.

❹ Unii vorbesc în prezent despre apariția societății „post-industriale". În această perspectivă, vechea ordine industrială ar fi depășită de procesul dezvoltării unei noi ordini sociale, bazată pe cunoaștere și informație. Aceste idei subestimează măsura în care lucrul în sfera serviciilor este inclus în munca de producție, punând totodată prea mult accent pe factorii economici.

❺ Alții au sugerat că am atins deja sfârșitul modernității și că am intrat într-o lume „post-modernă". Fukuyama a sugerat că ar trebui să vorbim despre „sfârșitul istoriei". Prin aceasta, el nu înțelege că schimbarea istorică ar fi ajuns la capăt, ci că nu mai există alternative în viitor pentru capitalism și democrațiile liberale, care au triumfat pe întreg globul, în fața tuturor celorlalte sisteme rivale.

❻ Dezbaterile tradiționale, dintre susținătorii capitalismului liber de piață și socialism, încep să fie depășite. Apar probleme noi globale, care nu pot fi percepute cu ușurință sau rezolvate prin prisma pozițiilor tradiționale ale teoriilor sociologice.

❼ Amenințările la adresa mediului înconjurător au devenit unele dintre cele mai grave pericole, cu care umanitatea se va confrunta în viitorul apropiat. Majoritatea acestor amenințări sunt realmente globale, punând în pericol integritatea Pământului în întregul său. Cele trei tipuri principale de amenințări la adresa mediului înconjurător sunt producerea de materii reziduale, poluarea și epuizarea resurselor minerale. Preocuparea față de mediul înconjurător este o problemă sociologică, nu doar una tehnică; distrugerea mediului înconjurător de către om provine din dezvoltarea și răspândirea la scară globală a instituțiilor sociale occidentale, o dată cu importanța pe care acestea o acordă creșterii economice continue.

LECTURI SUPLIMENTARE

Martin Albrow, *The Global Age* (Cambridge, Polity Press, 1996). O discuție critică asupra viziunilor moderniste și post-moderniste despre ideea de globalizare.

Daniel Bell, *The Coming of the Post-industrial Society* (Londra, Heinemann, 1974). Una dintre primele și cele mai influente cărți despre ideea unei ordinii post-industriale în curs de apariție.

Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (Londra, Hamish Hamilton, 1992). O lucrare mult discutată, în care se susține că în prezent am epuizat alternativele istorice ale capitalismului și ale liberalismului democratic.

Margaret A. Rose, *The Post-modern and Post-industrial: A Critical Analysis* (Cambridge, Cambridge University Press, 1991). Un ghid istoric și critic în dezbaterile legate de post-modernitate și societatea post-industrială.

Danilo Zolo, *Cosmopolis: Prospects for World Government* (Cambridge: Polity Press, 1996). O critică incitantă a ideii de Cosmopolis – adică de guvernare „globală" a lumii.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***societate informațională***
- ***mediului înconjurător fizic***
- ***cunoștințe codificate***
- ***sfârșitul istoriei***
- ***societate a riscului***

20. METODE DE CERCETARE SOCIOLOGICĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

PROCESUL DE CERCETARE
Problema de cercetare • Revizuirea dovezilor • Clasificarea problemei • Întocmirea planului • Efectuarea cercetării • Interpretarea rezultatelor • Raportarea descoperirilor • Realitatea se impune!

METODE DE CERCETARE
Munca de teren • Anchetele • Experimentele • Istoria vieții • Analize istorice • Combinarea comparativă şi istoria cercetării

CERCETAREA ÎN LUMEA REALĂ: METODE, PROBLEME, PERICOLE
Roy Wallis şi scientologia

INFLUENȚA SOCIOLOGIEI

APENDICE 1: TERMENI STATISTICI

APENDICE 2: CITIREA UNUI TABEL

APENDICE 3: CUM SE FOLOSESC BIBLIOTECILE
Surse de informație generală în sociologie • Revistele sociologice • Cercetarea în vederea întocmirii unor dizertații sau pentru perioade de timp mai lungi • Privind către viitor

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• **metode de cercetare**

Problemele care îi preocupă pe sociologi, în teoretizările şi cercetările lor, sunt deseori similare cu cele care îngrijorează pe mulţi. Care sunt circumstanţele în care trăiesc grupurile minoritare? Cum poate exista foametea în masă, într-o lume care este cu mult mai bogată decât a fost vreodată? Ce efecte va avea asupra existenţei noastre folosirea sporită a tehnologiei informaţiei? Oare familia ca instituţie începe să se dezintegreze? Sociologii încearcă să ofere răspunsuri la aceste probleme şi la multe altele. Însă descoperirile lor nu sunt definitive. Cu toate acestea, scopul teoretizării şi al cercetării sociologice este întotdeauna acela de a se desprinde de maniera speculativă, în care persoane obişnuite abordează astfel de probleme. Activitatea sociologică încearcă să formuleze întrebările cât se poate de precis şi caută să adune dovezi faptice, înainte de a ajunge la concluzii. Pentru a atinge aceste scopuri, trebuie să cunoaştem cele mai utile METODE DE CERCETARE, care pot fi aplicate într-un anumit studiu, şi modalitatea cea mai bună de analizare a rezultatelor.

Unele dintre întrebările pe care le pun sociologii în cadrul studiilor lor ştiinţifice, sunt în mare măsură **întrebări faptice** sau empirice. De exemplu, multe aspecte ale infracţionalităţii şi justiţiei necesită o investigaţie sociologică directă şi sistematică. În aceste sens ne-am putea pune întrebarea: care sunt cele mai comune tipuri de infracţiuni? Ce procent, dintre cei care comit aceste acte delictuale sunt prinşi şi pedepsiţi? Întrebările faptice de acest tip necesită uneori multe cercetări, înainte de a primi un răspuns; de exemplu, statisticile oficiale referitoare la delincvenţă au o valoare îndoielnică, ca indicator al nivelului real al activităţii delictuale. Cercetătorii, care au studiat nivelurile de delincvenţă, au descoperit că doar aproximativ o jumătate din totalul infracţiunilor grave sunt raportate la poliţie.

Desigur, informaţia faptică despre o societate nu ne va spune întotdeauna dacă ne confruntăm cu un caz neobişnuit sau cu un complex general de influenţe. Deseori sociologii vor să adreseze **întrebări comparative**, care leagă un context social dintr-o societate de un altul, sau care pun în contrast exemple luate din societăţi diferite. Există diferenţe semnificative, de exemplu, între sistemele sociale şi legale din Marea Britanie şi cele din Statele Unite. O întrebare comparativă tipică ar putea fi: în ce măsură diferă schemele de comportament infracţional şi de aplicare a legii între cele două ţări? (Se va descoperi că între ele există într-adevăr unele diferenţe importante.)

În sociologie trebuie să avem în vedere nu doar societăţile existente, în relaţie una cu cealaltă, ci totodată să le comparăm prezentul şi trecutul. Întrebările pe care le pun sociologii aici sunt **întrebări evolutive**. Pentru a înţelege natura lumii moderne,

trebuie să avem în vedere formele anterioare de societate şi să analizăm principala direcţie a proceselor de schimbare. În acest fel putem investiga, de exemplu, felul în care au luat naştere primele închisori şi cum arată acestea în prezent.

Investigaţia empirică – sau cea pe care sociologii preferă să o denumească empirică – se ocupă de *felul* în care se petrec lucrurile. Dar sociologia nu constă doar din adunarea unor fapte, oricât de importante şi de interesante ar fi ele. Întotdeauna e nevoie să interpretăm ce anume înseamnă faptele, iar pentru a face aceasta trebuie să învăţăm să punem **întrebări teoretice**. Mulţi sociologi îşi îndreaptă atenţia mai întâi către întrebările empirice, dar, dacă nu se călăuzesc în cercetarea lor după o anumită cunoaştere sau teorie, nu sunt şanse ca activitatea lor să fie înţeleasă. Acest lucru este adevărat chiar şi în privinţa cercetărilor efectuate, având obiective practice stricte.

În acest capitol vom începe cu menţionarea câtorva elemente cheie, implicate în cercetarea sociologică. Apoi vom continua cu discuţia despre diferitele forme şi metode de cercetare, pe care sociologii le folosesc în munca lor. Vom analiza, de asemenea, unele dintre investigaţiile actuale, căci deseori există contraste între modalităţile în care ar trebui efectuată în mod ideal cercetarea şi studiile de viaţă concrete.

PROCESUL DE CERCETARE

Să vedem mai întâi fazele implicate, de regulă, în activitatea de cercetare. Procesul de cercetare cuprinde mai multe trepte distincte, care încep din momentul declanşării investigaţiei şi sfârşesc atunci când descoperirile ei sunt publicate sau devin disponibile în formă scrisă.

Problema de cercetare

Toate cercetările pornesc de la o problemă de cercetare. Aceasta reprezintă uneori un domeniu de ignoranţă faptică: putem pur şi simplu să ne îmbunătăţim cunoaşterea despre anumite instituţii, procese sociale sau culturi. Un cercetător ar putea pune întrebări de genul: ce procent din populaţie are credinţe religioase puternice? Sunt oare oamenii din zilele noastre cu adevărat nemulţumiţi de „marea conducere"? Cât de în urmă se situează poziţia femeilor faţă de cea a bărbaţilor?

Însă cea mai bună cercetare sociologică începe cu probleme care reprezintă totodată şi enigme. O enigmă nu înseamnă doar o lipsă de informaţie, ci şi un spaţiu gol în înţelegerea noastră. O mare parte din capacitatea de a produce o cercetare sociologică valabilă constă din identificare corectă a enigmelor. În loc să răspundem, pur şi simplu, la întrebarea „Ce se întâmplă aici?", cercetarea – care dezleagă enigmele – încearcă să ne facă să înţelegem motivul, pentru care se întâmplă evenimentele în modul respectiv. Astfel, ne-am putea pune întrebarea: din ce motiv se schimbă schemele de credinţă religioasă? Ce anume explică schimbarea procentajului din populaţie, care a votat în anii anteriori? Din ce cauză sunt femeile slab reprezentate în posturile cu un statut înalt?

Nici o latură a cercetării nu se susține în mod individual. Problemele de cercetare apar ca părți ale muncii în desfășurare; un proiect de cercetare poate cu ușurință să conducă la un altul, pentru că scoate la iveală probleme cu care cercetătorul nu se confruntase anterior. Un sociolog poate descoperi enigme citind lucrările altor cercetători, publicate sub formă de cărți și de reviste profesionale, sau fiind conștient de tendințele specifice, care se manifestă în cadrul societății. De exemplu, pe parcursul ultimilor ani au existat un număr din ce în ce mai mare de programe, care încearcă să-i trateze pe cei cu boli mentale, din cadrul comunității, în loc să-i interneze în spitale de psihiatrie.

Sociologii ar fi tentați să întrebe: ce anume a generat această modificare a atitudinii, față de cei bolnavi mental? Care sunt consecințele probabile, atât pentru pacienți cât și pentru restul comunității?

Revizuirea dovezilor

După ce problema a fost identificată, următoarea etapă a procesului de cercetare constă de obicei în revizuirea dovezilor disponibile în teren; există posibilitatea ca unele cercetări anterioare să fi clarificat deja într-o manieră satisfăcătoare problema. În caz contrar, cercetătorul va trebui să selecteze cercetările existente, care au legătură cu subiectul, pentru a vedea dacă sunt folositoare. Au identificat cercetătorii anteriori aceeași enigmă? Au încercat ei să o rezolve? Ce aspecte ale problemei nu au analizat cercetările lor? Faptul de a se inspira din ideile altora îl ajută pe sociolog să clarifice atât problemele care pot fi ridicate, cât și metodele care pot fi folosite în cercetare.

Clarificarea problemei

Un al treilea stadiu implică formularea clară a problemei ce urmează a fi cercetată. Dacă literatura relevantă există deja, cercetătorul se poate documenta de la bibliotecă aflând noțiuni clare, despre maniera în care trebuie abordată problema. Ideile vagi despre natura problemei pot fi uneori transformate în această fază în ipoteze clare – presupuneri în legătură cu ceea ce se întâmplă. Dacă se dorește ca cercetarea să fie eficientă, ipoteza trebuie să fie formulată în așa fel, încât materialul faptic să ofere dovezi, care fie o vor susține, fie o vor infirma.

Întocmirea planului

Cercetătorul trebuie apoi să hotărască modul în care urmează să fie strânse materialele ce vor fi supuse cercetării. Există o gamă de metode diferite, iar alegerea uneia dintre ele depinde de obiectivele globale ale studiului, precum și de aspectele comportamentului care urmează să fie analizat. Pentru anumite scopuri, e posibil să fie mai potrivit un studiu (în care, în mod normal, se folosesc chestionarele). În alte împrejurări însă, s-ar putea să fie mai adecvat un studiu observațional sau interviuri. Vom afla mai târziu mai multe date despre diferitele metode de cercetare.

Efectuarea cercetării

În momentul începerii efective a cercetării, pot apărea cu ușurință dificultăți neprevăzute de ordin practic. S-ar putea dovedi imposibil de contactat unii dintre cei cărora urmează să le fie trimise chestionarele sau pe care cercetătorul dorește să-i intervieveze. E posibil ca o firmă sau o agenție guvernamentală să nu-i permită individului să efectueze munca de cercetare planificată. De exemplu, dacă cercetătorul studiază modul în care corporațiile au respectat programele de oportunități egale pentru femei, este posibil ca acele companii care nu l-au respectat să nu agreeze studiul respectiv. Ca urmare, descoperirile pot fi prejudiciate.

Interpretarea rezultatelor

Problemele cercetătorului nu s-au terminat, în momentul în care a fost strâns materialul care trebuie analizat – s-ar putea ca ele abia să înceapă! Rareori sunt ușor de estimat implicațiile datelor culese și punerea lor în legătură cu problema supusă cercetării. Cu toate că există posibilitatea de a se ajunge la un răspuns clar la întrebările inițiale, mulți investigatori nu se consideră în final complet lămuriți.

Raportarea descoperirilor

Raportul de cercetare, de obicei publicat sub formă de articol de revistă sau de carte, oferă o dare de seamă asupra naturii cercetării și caută să justifice concluziile rezultate. Acesta este stadiul final doar din punctul de vedere al proiectului individual de cercetare. Majoritatea rapoartelor indică întrebări la care încă nu s-au dat răspunsuri și sugerează cercetări ulterioare, care ar putea fi întreprinse în viitor. Toate investigațiile individuale fac parte din procesul continuu de cercetare, care are loc în cadrul comunității sociologice.

Realitatea se impune!

Seria precedentă de faze reprezintă o versiune simplificată a ceea ce se întâmplă proiectelor de cercetare efective. În cercetarea sociologică reală, aceste stadii rareori se succed atât de precis și aproape întotdeauna există un anumit procentaj de „harababură". Deosebirea este întrucâtva ca aceea dintre rețetele enumerate într-o carte de bucate și procesul efectiv de pregătire a unei mese. Bucătarii pricepuți deseori nu lucrează după rețetă și cu toate acestea e posibil ca ei să gătească mai bine decât cei care consultă rețeta. Respectarea unor scheme fixe poate fi prea restrictivă; majoritatea cercetărilor sociologice remarcabile nu se potrivesc cu această secvență, deși sunt prezente unele dintre fazele acesteia.

Figura 20.1. – Etape în procesul de cercetare

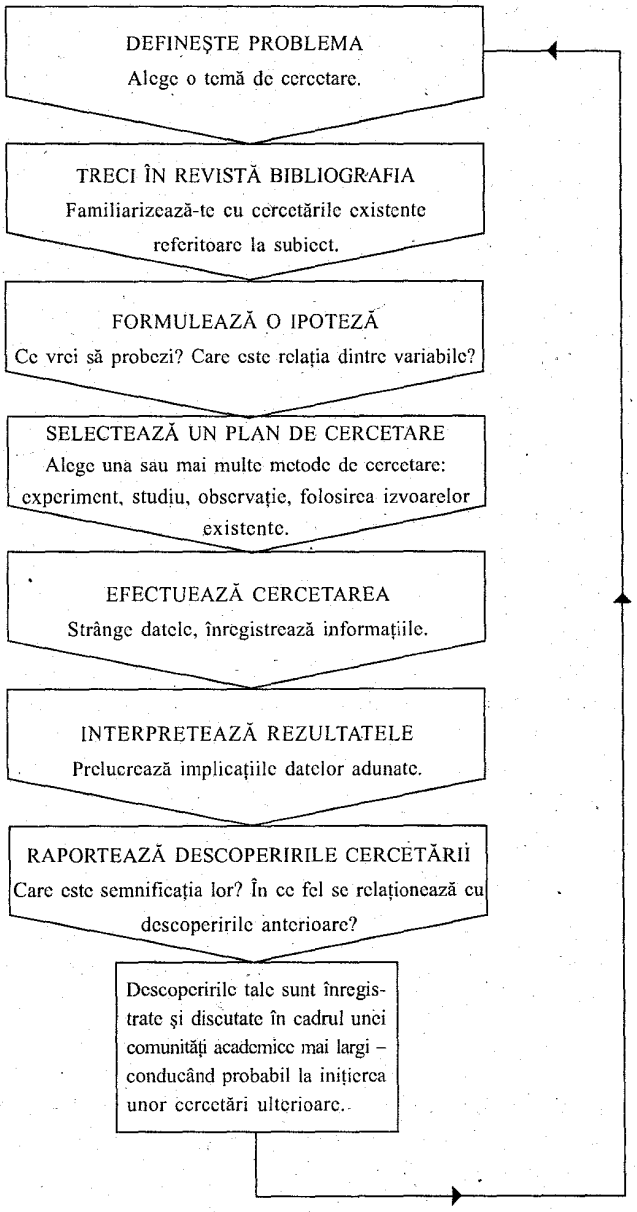

METODE DE CERCETARE

Să vedem acum diferitele metode de cercetare, pe care le folosesc de obicei sociologii.

Munca de teren

În cadrul muncii de teren sau a **observării prin participare** (cuvintele sunt folosite adeseori interşanjabil), investigatorul trăieşte împreună cu un grup sau o comunitate şi e posibil să ia parte la activitățile acesteia. Un cercetător de teren nu poate să fie pur şi simplu prezent în cadrul unei comunități, ci trebuie să explice şi să-şi justifice prezența față de membrii ei. Cercetătorul trebuie să câştige cooperarea comunității şi să o mențină de-a lungul unei perioade de timp, dacă doreşte să obțină rezultate valabile.

Multă vreme, s-a obişnuit ca cercetarea bazată pe observarea cu participare să excludă orice relatare despre accidentele sau problemele care au trebuit depăşite, dar în ultima vreme memoriile şi jurnalele publicate au fost mai detaliate din acest punct de vedere. În mod frecvent trebuie depăşit sentimentul de singurătate – nu este uşor să te adaptezi unui context social sau unei comunități cărora nu le aparții. Există posibilitatea ca, cercetătorul să se simtă constant frustrat, datorită faptului că membrii grupului refuză să vorbească deschis despre ei înşişi; chestionările directe pot fi acceptate uşor în anumite contexte, dar întâmpinate cu o tăcere rece în altele. Unele tipuri de muncă de teren pot fi chiar periculoase din punct de vedere fizic; de exemplu, un cercetător care studiază o bandă de delincvenți poate fi considerat drept informator al poliției sau poate să fie implicat fără voia lui în conflicte cu bandele rivale.

„Antropologii! Vin antropologii!"

Caricatură de Gary Larson *San Francisco Chronicle*, retipărită cu permisiune.

Avantajele şi limitele muncii de teren

Atunci când este încununată de succes, munca de teren oferă mai multe informaţii despre viaţa socială, decât alte metode de cercetare. Atunci când privim din interiorul unui anumit grup, avem şansa unei mai bune înţelegeri a motivelor pentru care membrii săi se comportă ca atare. Munca de teren îi oferă totodată investigatorului mai multă flexibilitate decât majoritatea celorlalte metode de cercetare. Cercetătorul are posibilitatea să se adapteze unor împrejurări neobişnuite sau neaşteptate şi să meargă pe urmele unor indicii care pot apărea.

Munca de teren are probabil mai multe şanse, decât majoritatea celorlalte metode de investigare, de a scoate la iveală rezultate neaşteptate, pentru că investigatorul poate descoperi cu uimire că ideile preconcepute despre grup erau complet false.

Dar munca de teren are limite majore. Doar grupurile sau comunităţile destul de mici pot fi studiate. Foarte multe lucruri depind de abilitatea cercetătorului de a câştiga încrederea indivizilor implicaţi. Fără aceasta, cercetarea nu are şanse să demareze. Dar şi reversul este posibil. Un cercetător se poate identifica până într-atât cu grupul, încât poate deveni într-o prea mare măsură „unul de-al lor" şi poate pierde perspectiva unui observator din exterior.

Anchetele

Interpretarea studiilor efectuate în teren implică de obicei probleme generale. Datorită faptului că este vorba doar de un mic număr de oameni, nu putem fi siguri că, ceea ce se găseşte într-un context se va aplica şi în alte situaţii sau chiar faptul că doi cercetători diferiţi vor ajunge la aceleaşi concluzii atunci când studiază acelaşi grup. Acest lucru nu reprezintă o problemă prea dificilă în cercetarea de tip **anchetă**. Într-o anchetă, chestionarele sunt fie trimise, fie date direct în cursul interviului unui grup selectat de oameni – câteodată în număr de câteva mii. Munca de teren se potriveşte cel mai bine cu studierea în profunzime a unor mici detalii de viaţă socială; cercetarea prin intermediul anchetei are tendinţa de a produce informaţii mai puţin detaliate, dar care pot fi aplicate de obicei pe o arie mai întinsă.

Chestionare standardizate şi chestionare cu întrebări deschise

În cadrul anchetelor sunt folosite două tipuri de chestionare. Unele conţin un set de întrebări standardizate sau fixe, la care este posibilă aflarea unei game restrânse de răspunsuri – de exemplu: „Da/Nu", „Nu ştiu" sau „Foarte posibil/Posibil/Improbabil/ Extrem de improbabil". Astfel de anchete au avantajul că răspunsurile sunt uşor de comparat şi de numărat, pentru că este implicat doar un număr mic de categorii. Pe de altă parte, datorită faptului că nu dau posibilitatea unor subtilităţi de opinie sau de expresie verbală, există şanse ca informaţia pe care o oferă să aibă o anvergură restrânsă.

Alte chestionare sunt cu întrebări deschise. Cei care răspund au mai multe posibilităţi de a-şi exprima opiniile cu propriile lor cuvinte; ele nu se limitează la oferirea unor răspunsuri fixe. Chestionarele cu întrebări deschise oferă în mod tipic

informații mai detaliate, decât cele standardizate. Cercetătorul poate urmări răspunsurile, pentru a analiza mai în profunzime modul de gândire al celui chestionat. Pe de altă parte, lipsa de standardizare înseamnă că răspunsurile pot fi dificil de comparat, din punct de vedere statistic.

Chestionarele sunt de obicei organizate în aşa fel încât să poată da posibilitatea unei echipe de intervievatori să pună întrebări şi să înregistreze răspunsuri, în aceeaşi ordine predeterminată. Toate punctele din chestionare trebuie să fie uşor de înțeles, atât de către intervievator cât şi de intervievat. În anchetele ample la scară națională, întreprinse de regulă, de agențiile guvernamentale şi organismele de cercetare, interviurile sunt efectuate aproximativ, simultan în întreaga țară. Cei care conduc interviurile şi cei care analizează rezultatele nu şi-ar putea face munca într-o manieră eficientă, dacă ar trebui să se consulte în privința ambiguităților din întrebări sau răspunsuri.

De asemenea, chestionarele ar trebui să ia în considerație caracteristicile celor care răspund la ele. Oare vor înțelege ei aspectul la care se gândeşte cercetătorul, atunci când pune o anumită întrebare? Au ei destule informații pentru a răspunde în mod util? Vor răspunde oare la întrebări? E posibil ca termenii unui chestionar să nu fie familiari celor care răspund la el. De exemplu, întrebarea: „Care este statutul dumneavoastră marital?" ar putea nedumeri anumite persoane. Ar fi mult mai potrivită întrebarea: „Sunteți necăsătorit(ă), căsătorit(ă), separat(ă), divorțat(ă)?" Majoritatea anchetelor sunt precedate de *studii pilot,* pentru a identifica problemele neanticipate de către investigator. Un studiu pilot reprezintă o formă de probă în care chestionarul este completat doar de câteva persoane. Orice dificultate care ar apărea poate fi eliminată, înainte de efectuarea anchetei principale.

Eşantionarea

Adesea sociologii sunt interesați de caracteristicile unui mare număr de indivizi – de exemplu, atitudinea politică a populației britanice, în ansamblul ei. Ar fi imposibilă studierea directă a acestor persoane, aşadar în asemenea situații, cercetarea se concentrează asupra **eşantionării**, sau pe prevalarea unui procentaj mic dintr-un grup de ansamblu. Vom putea generaliza în siguranță rezultatele unei eşantionări din populație la populația totală, atâta vreme cât eşantioanele sunt alese în mod adecvat. Studiul a doar două-trei mii de votanți, de exemplu, poate oferi o indicație foarte exactă despre atitudinile şi intențiile de vot ale populației în ansamblu. Dar pentru a dobândi o asemenea acuratețe, eşantionarea trebuie să fie reprezentativă: grupul de indivizi studiat trebuie să fie tipic pentru populație în ansamblul ei. Eşantionarea este mai complexă decât ar putea părea, iar statisticienii au creat reguli de stabilire a numărului şi naturii corecte a eşantioanelor.

O procedură importantă, folosită pentru a asigura reprezentativitatea eşantionării, este eşantionarea la întâmplare, în care un eşantion este preluat în aşa fel încât fiecare membru al populației are succesiv posibilitatea de a fi inclus. Cea mai sofisticată modalitate de a obține un eşantion la întâmplare este aceea de a da fiecărui membru al populației un număr şi apoi de a folosi un computer pentru a

genera o listă aleatorie, din care este derivat eşantionul – de exemplu, prin selectarea fiecărui al zecelea număr dintr-o serie aleatorie.

„Alegerea poporului?"

Unul dintre cele mai celebre exemple de la începuturile anchetei a fost „Alegerea poporului?"* – un studiu efectuat de Paul Lazarsfeld şi câţiva colegi, cu aproximativ 50 de ani în urmă (Lazarsfeld şi col., 1948). Acest studiu – care investiga intenţiile de vot ale locuitorilor din Erie County, Ohio, în timpul campaniei din 1940 de alegere a preşedintelui SUA, a inaugurat câteva dintre principalele tehnici de anchetă care se folosesc şi în prezent. Pentru a face un sondaj mai aprofundat decât ar face-o un simplu chestionar, intervievatorii l-au contactat pe fiecare membru al unui eşantion de votanţi, în şapte împrejurări diferite. Scopul era identificarea şi înţelegerea motivelor schimbării de atitudine.

Cercetarea a fost gândită pe baza unor ipoteze precise. Una era aceea că, într-o comunitate, relaţiile şi evenimentele prin care trec votanţii influenţează intenţiile de vot într-o mai mare măsură decât în situaţiile internaţionale, iar rezultatele în ansamblu au confirmat acest lucru. Cercetătorii au creat tehnici sofisticate de măsurare pentru analizarea atitudinilor politice; dar activitatea lor a adus totodată şi contribuţii la gândirea teoretică. Printre conceptele la a căror încetăţenire au contribuit, se numără cele de „lider de opinie" şi „flux de comunicare cu două etape". Studiul a demonstrat că anumiţi indivizi – liderii de opinie – au tendinţa de a influenţa opiniile politice ale celor din jurul lor. Părerile oamenilor nu sunt formate într-o manieră directă, ci printr-un proces cu două etape. În prima etapă, liderii de opinie reacţionează la evenimentele politice; în cea de-a doua, aceşti lideri îi influenţează pe ceilalţi – rude, prieteni şi colegi.

Avantajele şi dezavantajele anchetelor

Anchetele sunt amplu folosite în cercetarea sociologică, din mai multe raţiuni. Răspunsurile la chestionare pot fi cuantificate şi analizate mai uşor, decât materialul oferit de majoritatea celorlalte metode de cercetare; pot fi studiate grupuri mari de oameni, iar, dacă există fonduri suficiente, cercetătorii pot întrebuinţa o agenţie specializată în munca de anchetare sociologică, pentru a colecta răspunsurile.

Totuşi, mulţi sociologi critică metoda anchetei. Ei susţin că se conferă o aparenţă de precizie unor descoperiri a căror acurateţe poate fi incertă, având în vedere natura relativ superficială a majorităţii răspunsurilor la anchete. Uneori nivelurile de non-răspuns sunt ridicate, în special atunci când chestionarele sunt trimise şi respectiv, înapoiate prin poştă. Se obişnuieşte publicarea unor anchete, întemeiate pe rezultate extrase din puţin mai mult de jumătate din cele aparţinând unui eşantion – cu toate că în mod normal se face efort pentru recontactarea celor care nu au răspuns sau înlocuirea lor cu alte persoane. Se ştie prea puţin despre cei care se hotărăsc să nu răspundă la anchetă sau refuză să fie intervievaţi.

---

* În original *The people's Choice?* (n.t.).

Experimentele

Experimentul poate fi definit drept o încercare de a testa o ipoteză, în condițiile, extrem de bine controlate, stabilite de către un investigator. Deseori experimentele sunt folosite în științele naturii, având în vedere că ele oferă avantaje majore în comparație cu alte proceduri de cercetare. Într-o situație experimentală, cercetătorul controlează în mod direct circumstanțele studiate. În comparație cu științele naturii, anvergura experimentării în sociologie este destul de restrânsă. Putem aduce într-un cadrul de laborator doar grupuri mici de oameni, iar în atari experimente oamenii știu că sunt studiați și pot să se comporte în mod nefiresc.

Cu toate acestea, ocazional, metodele experimentale pot fi aplicate într-un mod util în sociologie. Un astfel de exemplu îl reprezintă ingeniosul experiment efectuat de către Philip Zimbardo, care a construit o falsă închisoare, încredințându-le unor studenți voluntari rolul de gardieni, iar altor voluntari rolul de deținuți (Zimbardo, 1972). Scopul său era de a observa în ce măsură interpretarea acestor roluri diferite ducea la schimbări de atitudine și de comportament. Rezultatele i-au uimit pe investigatori. Studenții care interpretau rolul gardienilor și-au asumat rapid o manieră autoritară, ei dovedeau o ostilitate reală față de deținuți, dându-le tot felul de ordine, abuzând de ei și bruscându-i verbal. În schimb, deținuții dovedeau un amestec de apatie și revoltă, deseori observată în rândurile pușcăriașilor din închisorile adevărate. Aceste efecte erau atât de bine conturate, iar nivelul de tensiune atât de ridicat, încât experimentul a trebuit să fie întrerupt într-o fază incipientă. Însă rezultatele au fost importante. Zimbardo a concluziat că, în închisoare, comportamentul este mai influențat de natura situației de închisoare ca atare, decât de caracteristicile individuale ale celor implicați.

Istoria vieții

Spre deosebire de experiment, istoria vieții ține doar de sociologie și de celelalte științe sociale nu și de științele naturii. Istoria vieții constă din material biografic strâns, cu referire la anumiți indivizi – de regulă, așa cum își amintesc indivizii înșiși. Alte procedee de cercetare nu produc de obicei, atât de multă informație precum metoda istoriei vieții, în privința dezvoltării în timp a credințelor și a atitudinilor. Însă cercetările de tip istoria vieții rareori se bazează pe amintirile oamenilor. Izvoare obișnuite, cum ar fi scrisorile, rapoartele contemporane și articolele din ziare, sunt folosite pentru a controla validitatea informației oferită de indivizi. Părerile sociologilor diferă în privința valorii istoriei vieții: unii socotesc că ea nu este sigură în oferirea de informații folositoare, iar alții cred că oferă izvoare de înțelegere, pe care puține ale metode de cercetare le pot egala.

Istoria vieții a fost folosită cu succes în studii de importanță majoră. Un celebru studiu din perioada de început a fost *The Polis Peasant in Europe and America**, de W. I. Thomas și Florian Znaniecki, ale cărui prime cinci volume au fost publicate pentru prima dată între 1918-1920 (Thomas și Znaniecki, 1966).

---

* *Țăranul polonez în Europa și America* (n.t.).

Analizele istorice

În cercetarea sociologică, deseori este esențială o viziune istorică. În mod frecvent avem nevoie de *perspectiva timpului*, pentru a înțelege materialul pe care îl strângem în legătură cu o anumită problemă.

Deseori sociologii vor să investigheze evenimentele din trecut într-o manieră directă. Anumite perioade ale istoriei pot fi studiate în mod direct, atunci când încă există supraviețuitori ai epocii respective – ca în cazul Holocaustului din Europa, în timpul celui de-al doilea război mondial. Cercetarea în **mod direct** înseamnă intervievarea oamenilor, în legătură cu evenimentele la care au fost martori într-un anumit moment al vieții lor. Evident, acest fel de activitate de cercetare nu se poate întinde decât pe o distanță de cel mult 60-70 de ani. Pentru cercetarea istorică, asupra unei perioade mai vechi, sociologii depind de folosirea documentelor și a înregistrărilor scrise, deseori conținute în colecțiile speciale din biblioteci sau arhive naționale.

Un exemplu interesant de **cercetare documentară** într-un context istoric îl reprezintă studiul sociologului Anthony Ashworth, despre războiul din tranșee, efectuat în timpul primului război mondial (Ashworth, 1980). Ashworth s-a preocupat să analizeze cum anume era viața, pentru oamenii care trebuiau să o suporte aflați sub tir continuu, înghesuiți timp de săptămâni în șir. El s-a inspirat din diferite izvoare documentare: istorii oficiale ale războiului, inclusiv cele scrise despre diverse divizii și batalioane militare, publicații oficiale ale epocii, notele și jurnalele ținute neoficial de către soldați și relatările personale despre cele întâmplate în război. Inspirându-se dintr-o asemenea varietate de materiale, Ashworth a avut posibilitatea să realizeze o descriere bogată și detaliată a vieții în tranșee. El a descoperit că majoritatea soldaților își formau propriile idei, despre cât de des intenționau să se angajeze în lupta cu inamicul, și deseori ignorau pur și simplu, ordinele ofițerilor. De exemplu, în ziua de Crăciun, germanii și soldații aliați au suspendat ostilitățile, iar într-un loc cele două tabere au organizat chiar și un meci de fotbal amical.

Combinarea comparativă și istoria cercetării

Cercetările lui Ashworth s-au concentrat asupra unei perioade relativ scurte de timp. Ca exemplu de studiu, care a investigat o perioadă cu mult mai lungă și care a aplicat de asemenea, **analiza comparativă,** într-un context istoric putem lua lucrarea *States and Social Revolutions* (1979), scrisă de Theda Skocpol, unul dintre cele mai bine cunoscute studii despre schimbarea socială. Skocpol și-a asumat o sarcină îndrăzneață: să producă o teorie despre originile și natura revoluției, bazată pe studiul empiric detaliat. Ea a analizat procesele revoluționare în trei contexte istorice diferite: revoluția de la 1789 din Franța, revoluția de la 1917 din Rusia (care i-a adus pe comuniști la putere și a pus bazele Uniunii Sovietice dizolvată din nou în 1989) și revoluția de la 1949 din China (care a condus la crearea Chinei comuniste).

PATRU DINTRE PRINCIPALELE METODE FOLOSITE ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ		
Metode de cercetare	**Avantaje**	**Limitări**
Munca de teren	De obicei produce informații mai bogate și mai detaliate decât alte metode. Oferă cercetătorului flexibilitatea de a modifica strategii și de a urma noi indicii.	Informațiile pot fi folosite doar pentru studierea unor grupuri sau comunități relativ mici. Descoperirile se pot aplica doar grupurilor sau comunităților studiate: nu se poate generaliza, pe baza unui singur studiu de muncă în teren.
Ancheta	Face posibilă culegerea eficientă de date despre mulțimi mari de indivizi.	Materialul strâns poate fi superficial; acolo unde un chestionar este standardizat, pot fi făcute observații pe baza deosebirilor importante dintre punctele de vedere ale celor care răspund. Răspunsurile pot reflecta ceea ce oamenii susțin că cred, nu ceea ce cred ei cu adevărat.
Cercetarea documentară	Poate oferi izvoare de materiale detaliate, precum și date despre numere mari, în funcție de tipul de documente studiate. Este deseori esențial atunci când un studiu este, fie complet istoric, fie are o dimensiune istorică definită.	Cercetătorul este dependent de sursele care există și care pot fi doar parțiale. Izvoarele pot fi greu de interpretat, din punctul de vedere al măsurii în care reprezintă tendințele reale – cum ar fi în cazul unor statistici oficiale.
Experimentul	Influența unor variabile specifice poate fi controlată de către investigator. De obicei este mai ușor de repetat pentru cercetătorii ulteriori.	Multe aspecte ale vieții sociale nu pot fi aduse în laborator. Răspunsurile celor studiați pot fi afectate de situația lor experimentală.

Prin analizarea unei mulțimi de izvoare documentare, Skocpol a reușit să conceapă o explicație convingătoare a schimbărilor revoluționare, care punea accentul pe condițiile de structură socială. Ea a demonstrat că revoluțiile sociale reprezintă, în mare, urmările unor rezultate neintenționale. De exemplu, înaintea Revoluției ruse, diferite grupuri politice încercau să răstoarne regimul existent, dar nici unul dintre acestea – inclusiv bolșevicii, care au ajuns în cele din urmă la putere – nu au anticipat revoluția care avea să aibă loc. O serie de ciocniri și de confruntări au dat naștere unui proces de transformare socială, mult mai radicală decât prevăzuse cineva.

CERCETAREA ÎN LUMEA REALĂ: METODE, PROBLEME, PERICOLE

După cum am subliniat, toate metodele de cercetare au avantajele şi neajunsurile lor. De aceea este uitlă combinarea mai multor metode într-o singură activitate de cercetare, folosind-o pe fiecare pentru a le suplimenta şi controla pe celelalte. Ne putem da seama de valoarea combinării metodelor – şi, într-o manieră mai generală, de problemele şi pericolele cercetării sociologice reale – luând în considerare un studiu care a exercitat o influenţă deosebită în sociologia religiei: investigaţia lui Roy Wallis referitoare la mişcarea cunoscută sub numele de *scientologie*.

Roy Wallis şi scientologia

Întemeietorul scientologiei, L. Ron Hubbard, a formulat doctrine religioase, care au format fundamentul unei biserici. Conform scientologiei, toţi suntem fiinţe spirituale – thetani – dar am neglijat natura noastră spirituală. Ne putem recăpăta puterile supranaturale uitate, printr-un antrenament care ne face conştienţi de adevăratele noastre capacităţi spirituale. Wallis a fost atras de această cercetare datorită naturii „exotice" a scientologiei. Mişcarea a fost extrem de controversată, dar a avut mulţi susţinători. Din ce motiv a devenit atât de importantă tocmai aceasta una dintre numeroasele mişcări religioase nou apărute?

Iniţierea cercetării a prezentat probleme. Wallis era conştient că existau şanse ca liderii mişcării să refuze să coopereze în cadrul cercetării sociologice, datorită faptului că fuseseră deja investigaţi de diferite agenţii guvernamentale. În timp ce citea despre istoria mişcării, el a descoperit o carte scrisă de către unul dintre foştii ei membri. L-a contactat pe autor şi în cele din urmă a fost pus în legătură cu mai multe cunoştinţe ale acestuia, care nu mai aveau aproape nici o legătură cu scientologia. Mulţi dintre ei au fost de acord să fie intervievaţi. Ei i-au oferit lui Wallis o serie de documente şi publicaţii, inclusiv lista de corespondenţă a unei organizaţii scientologice. Wallis a redactat şi trimis un chestionar al unui eşantion din numele aflate pe listă. Dar aceasta s-a dovedit a fi depăşită, căci mulţi dintre cei care alcătuiseră eşantionul se mutaseră de la adresele respective; alţii fuseseră puşi pe listă doar datorită faptului că îşi cumpăraseră o singură carte de scientologie, dar nu aveau legături reale cu mişcarea.

Ancheta s-a dovedit astfel de o valoare limitată, ca model a scientologilor în general. Totuşi, ea îi oferea lui Wallis noi contacte. Unii dintre cei care au răspuns la chestionar s-au declarat de acord să fie intervievaţi. Ca urmare, Wallis a călătorit în Marea Britanie şi Statele Unite, efectuând interviuri şi adunând între timp şi mai multe informaţii documentare. El a început cu un set fix de întrebări, dar a socotit mai profitabil să adopte un stil mai flexibil, permiţându-le celor care răspundeau să vorbească în voie, despre probleme pe care le considerau importante. Unii dintre aceştia acceptau să fie înregistraţi pe bandă magnetică, alţii nu.

În scurtă vreme, Wallis a dedus că trebuia să înțeleagă mai multe lucruri despre doctrinele speciale ale scientologiei, așadar s-a înscris la un curs introductiv de „comunicații", predat de un grup de scientologi. În acest fel, el a început observarea prin participare, dar nu și-a dezvăluit identitatea de cercetător. În timp ce se afla în incinta scietologică pe durata cursului, Wallis și-a dat seama că era greu să joace rolul de observator, participant ascuns. Conversația cu ceilalți membri solicită o dovadă a aderării la ideile pe care nu le împărtășea. Exprimarea dezacordului față de aceste opinii a dus la dificultăți atât de mari, încât a devenit clar că nu mai putea să nu-și declare în public acordul față de principiile majore ale scientologiei, lucru pe care nu dorea să-l facă. Prin urmare, a renunțat fără zarvă, neterminându-și cursul.

Ulterior, Wallis a scris conducătorilor mișcării, explicându-le că era un sociolog angajat în cercetarea scietologiei. Subliniind că mișcarea a fost extrem de atacată, el a sugerat că studiul său va oferi o viziune mai echilibrată. Ulterior, a vizitat cartierul general al sectei din Marea Britanie și a vorbit cu unul dintre funcționarii de acolo. Această persoană era preocupată de faptul că el renunțase la cursul de comunicații; de asemenea, știa despre chestionarele trimise celor de pe lista de scientologi. Cu toate acestea, i-a acordat lui Wallis permisiunea de a vorbi cu unii dintre membrii corpului didactic și dintre cursanți și i-a oferit adresele unor persoane, pe care le putea contacta în Statele Unite. În cele din urmă, Wallis a reușit să strângă suficient material, pentru a-și completa lucrarea (vezi Wallis, 1976, 1987). El a concluzionat că scientologia își motivează atracția exercitată nu atât prin ideile pe care le susține, cât prin încercări energice de a atrage noi membri și prin presiunile pe care le exercită în vederea conformismului, la care îi supune pe cei intrați în rândurile ei.

Probleme etice ale cercetării: reacția celor care răspund la chestionar

Toate cercetările care se preocupă de ființele umane pot comporta dileme etice. Wallis nu a fost în totalitate corect, față de cei al căror comportament l-a studiat, pentru că nu și-a dezvăluit adevărata identitate de sociolog, atunci când s-a înscris la cursul de scientologie. El a încercat să evite orice legături directe, dar nu a făcut cunoscut adevăratul motiv al participării sale. A fost acest comportament moral? Răspunsul este că, în ansamblu, probabil că a fost. Dacă Wallis ar fi fost complet sincer în fiecare etapă, e posibil ca cercetarea să nu fi mers atât de departe și s-ar putea susține că este în interesul societății să cunoască ce anume se petrece în interiorul acestor tipuri de organizații. Din această cauză, am putea considera justificată strategia sa.

Probleme la publicare: experiența lui Wallis

Potențialele consecințe ale publicării descoperirilor, făcute prin cercetare, conduc deseori la probleme etice. Înainte de a-și publica lucrarea, Wallis și-a trimis manuscrisul la cartierul general scientologic. Cu toate că a făcut modificări pentru a răspunde unor obiecții ale lor, scientologii au trimis manuscrisul unui avocat specializat în procese de calomnie. La sfatul său, au fost efectuate și alte eliminări. Un sociolog,

care era în același timp și scientolog practicant, a pregătit un comentariu pe marginea acestei cărți, care în cele din urmă a fost incorporat sub formă de apendice în lucrarea publicată. Scientologii au publicat, de asemenea, într-unul din periodicele lor, un articol care analiza cercetarea lui Wallis. În dezbaterea lor, ei au citat Comitetul de Cercetare a Vieții Private și a Comportamentului, înființat de către Oficiul pentru Știință și Tehnologie al președintelui SUA, care subliniase că „cercetătorii angajați în activități referitoare la subiecți umani ar trebui să obțină un consimțământ în cunoștință de cauză". Scientologii au subliniat că nu fusese obținut consimțământul în cunoștință de cauză, adăugând că lucrarea publicată a lui Wallis se întemeia pe informațiile obținute de la un cerc restrâns de oameni, în majoritate ostil Bisericii Scientologice.

Wallis se confrunta cu un grup puternic și distinct, care avea posibilitatea de a-l convinge să-și modifice versiunile inițiale ale rapoartelor sale de cercetare. Alți indivizi sau grupuri studiate de către sociologi nu au o influență asemănătoare. Atunci când studiază oameni vulnerabili sau relativ lipsiți de putere, cum sunt pacienții din spitalele psihiatrice sau deținuții, cercetătorul are obligația expresă de a studia implicațiile etice ale cercetării sale. Căci, capacitatea unor astfel de oameni de a răspunde într-o manieră directă are șansa să fie limitată.

Există posibilitatea ca subiecții unui studiu să considere rezultatele publicate ale acestuia ca fiind ofensatoare, fie datorită faptului că sunt puși într-o lumină nefavorabilă – reacția scietologilor – fie pentru că atitudinile și comportamentul pe care ar prefera să le țină secrete sunt făcute publice. În majoritatea instanțelor de viață socială, oamenii se implică în practici pe care nu ar dori să facă cunoscute, public. Unele persoane, care lucrează în fabrici sau birouri, fură cu regularitate materiale; infirmierii îi înfășoară pe pacienții suferind de boli în stadiul final în învelitori de plastic mortuare, înainte de a muri, și nu se mai îngrijesc de ei așa cum cere deontologia; gardienii din închisori pot accepta mită din parte deținuților și consideră anumiți pușcăriași drept „persoane de încredere", permițându-le să efectueze sarcini de care ar fi trebuit să se ocupe ei înșiși.

INFLUENȚA SOCIOLOGIEI

Cercetarea sociologică rareori prezintă interes doar pentru comunitatea intelectuală a sociologilor. Rezultatele sale sunt adesea larg răspândite. Așa s-a întâmplat cu lucrarea lui Wallis, care i-a preocupat atât de mult pe scientologi. Trebuie subliniat că sociologia nu reprezintă doar *studiul* societăților moderne; ea reprezintă un element semnificativ în *continuarea existenței* acelor societăți. Să luăm ca exemplu transformările care au loc și care afectează căsătoria, sexualitatea și familia. Puțini sunt aceia care, trăind într-o societate modernă, nu posedă cunoștințe despre aceste transformări, ca rezultat al filtrării cercetării sociologice. Gândirea și comportamentul nostru sunt afectate de cunoașterea sociologică în moduri complexe și deseori subtile, remodelând în acest fel însuși câmpul investigației sociologice. O modalitate de a descrie acest fenomen, folosind conceptele tehnice ale sociologiei, este aceea de a afirma că sociologia se află într-o relație reflexivă

cu ființele umane, al căror comportament este studiat. „Reflexiv" – descrie alternanța dintre cercetarea sociologică și comportamentul uman. Nu ar trebui să fim surprinși că descoperirile sociologice se corelează deseori în mod strâns cu convingerile de bun-simț. *Motivul nu este pur și simplu acela că sociologia aduce descoperiri pe care le cunoaște deja; cercetarea sociologică influențează continuu ceea ce este cu adevărat cunoașterea noastră elementară despre societate.*

APENDICE 1: TERMENI STATISTICI

Cercetarea în domeniul sociologiei întrebuințează deseori, în analiza descoperirilor, tehnicile statistice. Unele sunt extrem de sofisticate și de complexe, dar cele folosite cel mai frecvent sunt deseori ușor de înțeles. Cele mai comune sunt *măsurile de tendință centrală* (modalități de calculare a mediilor) și *coeficienții de corelație* (gradul în care o variabilă se relaționează continuu la alta).

Există trei metode de calculare a mediilor, fiecare având anumite avantaje dar și neajunsuri. Să luăm ca exemplu averea personală (incluzând toate bunurile – precum case, mașini, conturi în bancă și investiții) deținută de 13 indivizi. Să presupunem că cei 13 dețin următoarele sume:

1. 000 (zero) £	8. 80.000 £
2. 5.000 £	9. 100.000 £
3. 10.000 £	10. 150.000 £
4. 20.000 £	11. 200.000 £
5. 40.000 £	12. 400.000 £
6. 40.000 £	13. 10.000.000 £
7. 40.000 £	

Media se calculează prin adunarea averilor personale ale celor 13 persoane și împărțirea rezultatului la 13. Totalul este de 11.085.000 £; împărțind la 13, avem o medie de 852.692,31 £. Această medie reprezintă deseori un calcul util, pentru că este bazat pe întreaga gamă de date oferite. Totuși, ea poate induce în eroare, acolo unde unul sau mai multe cazuri sunt extrem de diferite de majoritatea. În exemplul de mai sus, media nu reprezintă o măsură adecvată a tendinței centrale, datorită faptului că prezența unei cifre foarte mari, de 10.000.000 £, le distorsionează pe toate celelalte. Cineva ar putea crede că majoritatea oamenilor dețin averi mai mari decât în realitate.

În astfel de împrejurări pot fi întrebuințate una sau două măsuri diferite. *Modulul* reprezintă cifra care apare cel mai frecvent într-un anumit set de date. În exemplul nostru, el este de 40.000 £. Problema modulului este aceea că nu ia în considerație *distribuția goală* a datelor, adică gama de cifre existente. Cifra cea mai des recurentă într-un set de cifre nu este în mod necesar reprezentativă, pentru distribuția lor în ansamblu, astfel încât nu poate constitui o medie utilă. În acest caz, 40.000 £ este prea aproape de limita de jos a cifrelor.

Cea de-a treia măsură este *mediana*, care reprezintă modulul oricărui set de cifre dat; în cazul nostru, aceasta ar fi cea de-a şaptea cifră, 40.000 £. Exemplul nostru are un număr impar de cifre, 13. Dacă ar fi fost un număr par – de exemplu 12 – mediana ar fi fost calculată prin selectarea mediei celor două cifre de mijloc, 6 şi 7. Ca şi modulul, mediana nu oferă o idee despre şirul real de date măsurate.

Uneori un cercetător va folosi mai multe modalităţi de măsurare a tendinţei centrale, pentru a evita să dea o reprezentare înşelătoare a mediei. Cel mai adesea, el va calcula *deviaţia standard* pentru datele în chestiune. Aceasta reprezintă o modalitate de a calcula gradul de răspândire *sau şirul unui set de cifre, care în acest caz se întinde de la zero la 10.000.000* £.

Coeficienţii de corelaţie oferă o modalitate utilă de exprimare a gradului în care sunt strâns legate două (sau mai multe) variabile. Acolo unde două variabile se corelează complet, putem vorbi despre o *corelare* pozitivă perfectă, exprimată sub forma 1,0. Acolo unde între două variabile nu există nici o legătură – nu au nici un fel de legătură contabilă – coeficientul este zero. O corelaţie perfect negativă – exprimată sub forma –1,0 – există, atunci când două variabile se află într-o relaţie complet inversă una faţă de cealaltă. Corelaţiile sociale nu se regăsesc niciodată în ştiinţele sale. Corelaţiile de ordinul 0,6 sau mai mari, indiferent dacă sunt pozitive sau negative, sunt de obicei considerate ca indicând un grad puternic de legătură, între variabilele care sunt analizate. Corelaţii pozitive la acest nivel ar putea fi găsite, de exemplu, între mediul de clasă socială şi comportamentul de vot.

APENDICE 2: CITIREA UNUI TABEL

Atunci când citiţi literatură sociologică, întâlniţi deseori tabele. Câteodată acestea par complexe, dar sunt uşor de descifrat, dacă respectaţi câteva etape de bază, înşiruite dedesubt; prin practică, vor deveni automate. Renunţaţi la tentaţia de a omite tabelele; ele conţin informaţie într-o formă concentrată, care poate fi citită mai rapid decât ar fi posibil dacă acelaşi material ar fi exprimat în cuvinte. Devenind abili în interpretarea tabelelor, veţi avea totodată posibilitatea de a controla în ce măsură concluziile la care ajunge un autor sunt justificate.

1. Citiţi tabelul în întregime. Tabelele au frecvent titluri destul de lungi, care reprezintă o încercare a cercetătorului de a enunţa cu precizie natura informaţiei transmise. Titlul tabelului de eşantioane oferă în primul rând subiectul datelor, în al doilea rând faptul că, tabelul oferă material pentru comparaţie, iar în al treilea rând, datele sunt reprezentative doar pentru un număr limitat de ţări.
2. Căutaţi comentariile explicative sau notele despre date. O notă în josul tabelului de eşantionare, legată de titlul coloanei principale, indică faptul că datele includ toate maşinile înregistrate. Acest lucru este important, pentru că, în anumite ţări, procentul de vehicule înregistrate în mod corect poate fi mai mic decât în altele. Notele pot spune în ce mod a fost colectat materialul sau din ce motiv

MOSTRĂ DE TABEL
Deţinerea de autovehicule: comparaţi internaţionale între câteva ţări selectate

Numărul de autovehicule la 1.000 de persoane din populaţia adultă[a]

	1971	1981	1984	1989	din 1993
Brazilia	12	78	84	98	–
Chile	19	45	56	67	–
Irlanda	141	202	226	228	–
Franţa	261	348	360	475	420
Grecia	30	94	116	150	–
Italia	210	322	359	424	500
Japonia	100	209	207	286	300
Suedia	291	348	445	445	410
Marea Britanie	224	317	343	366	360
Statele Unite	448	536	540	607	570
Germania Occidentală[b]	247	385	312	479	470

[a] Include toate maşinile înregistrate
[b] Germania în întregul ei, în 1993
Surse: International Road Federation, *United Nations Annual Bulletin of Transport Statistics,* raportat în *Social Trends* (Londra, HMSO, 1987), p. 68; Statistical Office of the European Community, *Basic Statistics of the Community,* Luxemburg, European Union, 1991); datele pentru 1993 şi ulterior din *The Economist, Pocket World in Figures,* 1996.

În cifrele din tabelul nostru pot fi văzute mai multe tendinţe interesante. În primul rând, nivelul posesiei de autovehicule variază considerabil între diferitele ţări; numărul de autovehicule la 1.000 de persoane este aproape de zece ori mai mare în Statele Unite decât în Chile.
În al doilea rând, există o legătură clară între deţinerea de autovehicule şi nivelul bunăstării dintr-o ţară. În fapt, am putea probabil folosi ratele de posesie de autovehicule drept indicator aproximativ al prosperităţii diferenţiale.
În al treilea rând, în aproape toate ţările reprezentate, nivelul de posesie de autovehicule a crescut între 1973 şi 1993, dar în unele dintre ele rata de creştere este superioară celei din celelalte, indicând probabil diferenţele, în privinţa gradului în care ţările respective au reuşit să genereze creştere economică sau să o recupereze.
În al patrulea rând, aceste date ar trebui considerate într-o perspectivă politică mai largă. De exemplu, o anumită descreştere a nivelului de posesie de autovehicule în anul 1993, în Germania, reflectă procesul de unificare al Germaniei de Vest cu cea de Est.
În al cincilea rând, trebuie să se ţină cont de izvoarele din care provin datele. De exemplu, cifrele mai scăzute în 1993 în comparaţie cu 1989 pentru Marea Britanie, Franţa, Suedia şi Statele Unite – pot fi parţial explicate prin diferenţele dintre izvoare. Munca cu date necesită precauţie şi, la modul ideal, verificarea statisticilor.

acesta este înfățișat într-o anumită manieră. Dacă datele nu au fost strânse de către cercetător, ci se bazează pe descoperiri făcute publice în alte surse, va fi inclusă o sursă. Câteodată sursa vă oferă imaginea despre câtă încredere se poate avea în informații și arată unde se pot găsi datele originale. În tabelul noastru, nota despre sursă explică clar faptul că datele au fost luate din mai multe surse.

3. Citiți de-a lungul părții de sus, de la stânga tabelului (câteodată tabelele sunt aranjate cu „rubrici" în partea de jos, nu în partea de sus). Ele vă vor spune ce tip de informație este conținută în fiecare coloană și șir. Când citiți tabelul, rețineți fiecare set de rubrici în timp ce priviți cifrele. În exemplul nostru, rubricile din stânga vă oferă numele țărilor despre care e vorba, în timp ce cele de sus se referă la nivelurile de posesie de autovehicule și la anii pentru care sunt date.
4. Identificați unitățile folosite; cifrele din corpul tabelului pot reprezenta cazuri, procente, medii sau alte măsuri. Uneori poate fi util să convertiți cifrele într-o formă care vă e mai folositoare: de exemplu, dacă nu sunt oferite procentajele, merită să le calculați.
5. Luați în considerație concluziile la care s-ar putea ajunge din informațiile din tabele. Majoritatea tabelelor sunt discutate de către autor și trebuie să reținem ceea ce vrea să spună. Dar ar trebui să vă gândiți ce alte aspecte sau întrebări ar putea fi sugerate de aceste date.

APENDICE 3: CUM SE FOLOSESC BIBLIOTECILE

Bibliotecile, în special cele mari, pot insufla teama. Multe persoane se simt neajutorate cu sursele, aparent multiple, pe care le conțin bibliotecile. De aceea, s-ar putea ca aceste persoane să folosească în cele din urmă doar un mic procent din ceea ce au ele de oferit, în detrimentul muncii lor de cercetare. Este o bună idee să cunoașteți de la început gama de resurse pe care o conțin bibliotecile. Dacă faceți acest lucru, într-o fază incipientă, sentimentul că sunteți „pierdut" va dispărea!

Toate informațiile disponibile din bibliotecă sunt înmagazinate și catalogate într-o manieră sistematică, pentru a facilita găsirea volumelor. Majoritatea bibliotecilor mai mici operează cu *rafturi deschise* – cărțile pot fi inspectate pe rafturi, iar cititorul poate selecta direct volumul dorit. Cele mai multe biblioteci mari au însă doar un procent din cărțile lor pe rafturi deschise, depozitându-le pe cele mai multe în subsoluri, unde e nevoie de mai puțin spațiu pentru a le păstra. În aceste biblioteci, oricine dorește să folosească sau să împrumute o carte trebuie să o solicite sau să completeze o fișă de împrumut. Unele bibliloteci dețin o cărți în fiecare domeniu.

Dacă vă interesează o anumită carte, veți avea posibilitatea să o căutați, în index sau catalog, la autor sau la titlu. Acest catalog poate fi o listă computerizată, sertare întregi de fișe de cărți sau un microfilm – ori toate trei! În momentul în care

aflați numărul de catalog al volumului, fie îl puteți cere personalului bibliotecii, menționând acest număr, fie îl puteți căuta chiar voi pe rafturile deschise, care sunt întotdeauna aranjate după numărul de catalog. Toate – sau aproape toate – cărțile de sociologie se vor afla într-o singură zonă. Orice bibliotecă pune la dispoziție materialul necesar în explicarea modului în care funcționează sistemul de catalogare.

Găsirea unor cărți despre un anumit subiect atunci când nu știți nici un nume sau titlu, implică folosirea unui index tematic (și acesta poate fi computerizat sau sub formă de fișe). Un index tematic conține cărțile în ordinea subiectelor – cum ar fi „clasă", „birocrație" etc.

Azi, multe dintre bibliotecile mari au sisteme de căutare computerizate, care sunt foarte ușor de operat și în mod normal sunt la dispoziția tuturor cititorilor bibliotecii. Trebuie să stabiliți domeniul sau domeniile din care aveți nevoie de informație bibliografică, iar computerul va afișa o listă de titluri relevante în acest sens.

Majoritatea bibliotecilor oferă servicii relativ asemănătoare, dar unele au propriile lor modalități de operare și există variații în catalogarea sistemelor. Nu trebuie să vă temeți să solicitați ajutorul bibliotecarului sau asistenților, dacă există vreun aspect al procedurii de bibliotecă ce vă nedumerește sau în privința căruia aveți nevoie de lămuriri. Nu trebuie să vă faceți griji că-i deranjați; bibliotecarii sunt profesioniști cu experiență, angajați să ia măsuri pentru ca resursele bibliotecii să fie disponibile tuturor celor care vor să le folosească. De obicei, ei au cunoștințe extrem de vaste, în privința materialelor pe care le conține biblioteca și sunt binevoitori să ofere lămuriri atunci când le sunt cerute.

Surse de informație generală în sociologie

Dacă începeți studierea unei anumite problematici din sociologie și doriți să găsiți informații generale despre ea, există mai multe surse utile. Sunt disponibile mai multe dicționare de sociologie. Ele oferă atât scurte discuții despre concepțiile importante referitoare la subiect, cât și relatări despre ideile unora dintre autorii cu cele mai importante contribuții la această disciplină. Enciclopediile importante – cum ar fi *Encyclopaedia Britannica* – conțin multe articole relevante pentru problematica sociologiei. Articolele din dicționare și enciclopedii practic oferă permanent bibliografii de cărți sau articole – sub formă de ghid pentru lecturi suplimentare.

Există diferite modalități în care pot fi găsite cărțile și articolele, relevante pentru o anumită problemă sau aspect. *International Bibliography of the Social Sciences,* publicată anual de UNESCO, oferă o listă cuprinzătoare de lucrări care au apărut pe parcursul anului, asupra diferitelor subiecte din domeniul științelor sociale. Astfel, de exemplu, puteți căuta la rubrica „sociologia educației" și veți găsi o serie de materiale actuale, în acest domeniu. O sursă la fel de folositoare o reprezintă *Sociological Abstracts,* care nu numai că înșiruie cărțile și articolele din diferite domenii ale sociologiei, ci și oferă o scurtă descriere a conținutului fiecăruia.

Revistele sociologice

Este indicat să vă familiarizați cu principalele reviste de sociologie. Revistele apar de obicei de trei sau patru ori pe an. Informațiile și dezbaterile conținute sunt deseori mai actuale decât cele din cărți, care necesită o perioadă mai lungă pentru a fi scrise și publicate. Articolele din reviste sunt uneori de strictă specialitate, iar o persoană nefamiliarizată cu sociologia e posibil să nu le considere ușor de înțeles la început. Dar toate revistele recunoscute publică cu regularitate articole de interes general, accesibile și celor care au doar cunoștințe limitate despre subiect.

Dintre cele mai importante reviste amintim: *Sociology* (revista oficială a British Sociological Association), *British Journal of Sociology, Sociological Review și American Journal of Sociology.*

Cercetarea în vederea întocmirii unor dizertații sau pentru perioade de timp mai lungi

În anumite ocazii e posibil să doriți să folosiți biblioteca în vederea efectuării unui anumit proiect de cercetare sau poate în cursul redactării unei dizertații. O astfel de sarcină ar putea să implice efectuarea unei cercetări mai „în profunzime" a surselor relevante, decât este necesar pentru un studiu obișnuit.

Dacă aveți nevoie de informații statistice referitoare la Marea Britanie, un bun punct de plecare l-ar constitui *Social Trends,* o carte publicată anual de către guvern (HMSO). *Social Trends* conține informații statistice selectate, referitoare la numeroase aspecte ale vieții sociale britanice. Informații suplimentare sunt conținute în *General Household Survey,* iar informații statistice mai detaliate se găsesc în *Annual Abstract of Statistics,* ambele fiind publicații guvernamentale.

Articolele din ziar oferă o sursă de informații valabile pentru cercetătorul sociolog. Unele ziare sunt ceea ce se numește câteodată „reviste de consemnare". Cu alte cuvinte, ele nu conțin doar relatări despre știri, ci și secțiuni de consemnare a unor discursuri parlamentare, rapoarte guvernamentale și alte surse oficiale. *The Times, Guardian* și *Independent* reprezintă cele mai importante exemple din Marea Britanie, fiecare având un indice de subiecte și de nume care apar în paginile lor.

Privind către viitor

Din momentul când începeți să folosiți cu regularitate o bibliotecă, sunt șanse să descoperiți că e un lucru obișnuit să te simți copleșit de numărul de lucrări disponibile, într-un anumit domeniu decât să întâmpini dificultăți în găsirea unei literaturi relevante. Desigur, o modalitate de a trata această problemă este aceea de a vă întemeia selecția de cărți sau articole pe bibliografiile oferite de conferențiari îndrumători.

Atunci când atari liste nu sunt disponibile sau când vreți să căutați în continuare, cea mai bună procedură de urmat este aceea de a defini informațiile de care aveți nevoie cât se poate de precis. Acest lucru vă va da posibilitatea de a reduce anvergura

alegerii la limite fezabile. Dacă biblioteca pe care o frecventați este una cu rafturi deschise, merită ca, înainte de a alege cărțile pe care hotărâți să le studiați, să căutați printre mai multe cărți și articole potențial relevante. Dacă există o carte în care aveți încredere, puteți să vă ghidați după bibliografia ei. Atunci când luați hotărârea, pe lângă considerațiile în legătură cu subiectul, gândiți-vă *în ce perioadă* a fost scrisă cartea. În sociologie, ca și în celelalte științe sociale, au loc constant noi descoperiri și este clar că lucrările mai vechi nu le conțin.

REZUMAT

❶ Orice cercetare începe cu o problemă de cercetare care îl nedumerește sau îl intrigă pe investigator. Problemele de cercetare pot fi sugerate de lipsurile din literatura existentă, de dezbateri teoretice sau de aspecte practice din lumea socială. În dezvoltarea strategiilor de cercetare pot fi distinse mai multe trepte clare în realizarea strategiilor de cercetare – cu toate că în cadrul cercetării efective acestea sunt rareori respectate.

❷ Cercetarea sociologică solidă implică folosirea unei abordări sigure în vederea analizării unui anumit fenomen social. Metodele de cercetare vizează modul în care este efectuată cercetarea. În munca de teren sau de observare prin participare, cercetătorul petrece perioade îndelungate de timp cu grupul sau comunitatea studiată. O a doua metodă: cercetarea prin anchetă sociologică, implică trimiterea sau distribuirea de chestionare unor grupuri de eșantioane din cadrul populațiilor mai numeroase. Alte metode includ experimentele, folosirea istoriilor de viață și a jurnalelor personale, cât și cercetarea documentară.

❸ Fiecare dintre diferitele metode de cercetare are neajunsurile sale. Din acest motiv, cercetătorii vor combina deseori, în cadrul muncii lor, două sau mai multe metode, fiecare fiind folosită pentru a controla sau suplimenta materialul obținut prin celelalte. Cele mai bune exemple de muncă sociologică combină perspectiva istorică cu cea comparativă.

❹ Cercetarea sociologică îl pune deseori pe investigator în fața unor dileme etice. Acestea se pot ivi fie acolo unde subiecții cercetării sunt supuși unor tehnici ce au în vedere înșelarea de către cercetător, fie atunci când publicarea descoperirilor cercetării ar putea avea influențe dăunătoare asupra sentimentelor sau vieții celor studiați. La aceste probleme nu există o soluție satisfăcătoare pe de-a-ntregul, dar toți cercetătorii trebuie să fie atenți la dilemele care apar.

❺ În analiza cercetării, care produce date cantitative, sunt utilizate diverse tehnici statistice. Cele mai importante sunt măsurile de tendință centrală și coeficienții de corelare. Măsurile de tendință centrală reprezintă moduri de calculare a mediilor dintr-un set dat de cifre; coeficienții de corelare măsoară gradul în care o variabilă se raportează în mod constant la alta.

LECTURI SUPLIMENTARE

Margaret Fonow şi **Judith A. Cook**, *Beyond Methodology: Feminist Scholarship as Lived Research* (Bloomington, Indiana University Press, 1991). O colecţie de eseuri care examinează implicaţiile feminismului pentru metodele de cercetare din ştiinţele sociale.

Lee Harvey, Morag MacDonald şi **Anne Devany**, *Doing Sociology* (Londra, Macmillan, 1992). O abordare bazată pe proiect, a metodologiei scrise pentru cei care se iniţiază în studiul sociologiei.

Catherine Marsh, *Exploring Data* (Cambridge, Polity Press, 1988). O introducere în analiza datelor, concentrată asupra studiului problemelor reale ale ilustrării reale ale ilustrării tehnicilor statistice.

Ken Plummer, *Documents of Life* (Londra, Routledge, 1990). O introducere în studiul calitativ al ştiinţelor sociale.

Lynne Williams şi **Audrey Dunsmuir**, *How to do Social Research* (Londra, Harper Collins, 1990). O introducere cu orientare practică în cercetarea socială referitoare la cele mai multe aspecte ale metodelor cercetării fundamentale în sociologie.

TERMENI IMPORTANŢI

- ***întrebări faptice***
- ***întrebări comparative***
- ***întrebări evolutive***
- ***investigaţie empirică***
- ***întrebări teoretice***
- ***ipoteză***
- ***observare prin participare***
- ***anchetă***
- ***chestionare standardizate***
- ***coeficienţi de corelaţie***
- ***chestionare cu sfârşit deschis***
- ***eşantionare***
- ***eşantion reprezentativ***
- ***eşantionare la întâmplare***
- ***experiment***
- ***istorie de viaţă***
- ***cercetare documentară***
- ***analiză comparativă***
- ***convingeri de bun-simţ***

21. TEORIA SOCIOLOGICĂ

CONCEPTE DE BAZĂ

ABORDĂRI TEORETICE
Funcționalismul • Structuralismul
• Interacționismul simbolic • Marxismul

DILEME TEORETICE
Dilema I: Structură și acțiune
• Dilema II: Consens și conflict
• Dilema III: Problema genului
• Dilema IV: Modelarea lumii moderne

TEORII
Exemplu: etica protestantă

GÂNDIREA TEORETICĂ ÎN SOCIOLOGIE

REZUMAT

LECTURI SUPLIMENTARE

TERMENI IMPORTANȚI

CONCEPTE DE BAZĂ

• consens • conflict • structura socială
• abordare teoretică • teorie

În acest capitol vom analiza evoluţia abordărilor teoretice principale din sociologie, identificând dilemele pe care acestea le evidenţiază. Vom lua în consideraţie de asemenea, câteva dintre cele mai importante transformări teoretice din prezent.

ABORDĂRI TEORETICE

Originile sociologiei – aflate în lucrările lui Marx, Durkheim şi Weber – au fost cu precădere europene. Dar în secolul nostru, acest domeniu s-a dezvoltat ferm în lumea întreagă, iar unele dintre cele mai importante evoluţii s-au petrecut în Statele Unite. Opera lui George Herbert Mead (1863-1931), filosof care a predat la Universitatea din Chicago, a avut o influenţă marcantă asupra dezvoltării teoriei sociologice. Mead a subliniat locul central pe care îl ocupă limbajul şi simbolurile în ansamblu, în viaţa socială umană. Punctul de vedere dezvoltat de el ulterior a fost numit **interacţionismul simbolic**. Mead a acordat mai multă atenţie analizării proceselor sociale la scară redusă, decât studiului societăţilor în general. Deşi începuturile lui se situează cu mult timp în urmă, interacţionismul simbolic a căpătat o largă influenţă însă mult mai târziu. De aceea, vom discuta despre acesta abia după abordarea funcţionalismului şi structuralismului.

Talcott Parsons (1902/1979) – teoreticianul sociolog american cel mai de vază din perioada postbelică. A fost un autor prolific, care a scris lucrări despre numeroase domenii, atât empirice cât şi teoretice ale sociologiei. Şi-a adus contribuţii substanţiale la studierea familiei, a birocraţiei, a profesiilor şi a ştiinţelor politice, printre altele. A fost unul dintre autorii de bază care au contribuit la dezvoltarea **funcţionarismului** – abordare teoretică dezvoltată iniţial de către Durkheim şi Comte. Din punct de vedere al funcţionaliştilor, în studierea oricărei societăţi date ar trebui să ne preocupăm de modul în care diferitele ei „părţi" sau instituţii se asociază pentru a asigura continuitatea în timp a societăţii respective.

Gânditorii europeni continuau să opineze în evoluţiile de ultimă oră ale teoriei sociologice. O abordare deosebit de remarcantă a fost **structuralismul**, care leagă analiza sociologică îndeaproape de studiul limbajului. Gândirea structuralistă a fost aplicată mai întâi în lingvistică, apoi a fost importată în ştiinţele sociale de către antropologul Claude Levy-Strauss (1908). Însă originile ei pot fi depistate în trecut, până la Durkheim şi Marx.

Gândirea lui Marx a continuat să fie dezbătută şi dezvoltată timp de mai bine de un secol după moartea sa. Lucrările continuatorilor lui Marx sunt etichetate ca fiind *marxiste*.

Funcționalismul

Gândirea funcționalistă, așa cum s-a arătat, a fost inițiată de către Durkheim, care considera analiza funcțională drept o componentă cheie în formularea sa referitoare la sarcinile teoretizării sociologice și ale cercetării. Dezvoltarea funcționalismului în forma lui actuală a fost totuși puternic influențată de lucrările antropologie. Până la începutul acestui secol (XX – n.ed.), antropologia se baza mai cu seamă pe rapoarte și documente făcute de administratorii coloniilor, misionari și călători. De aceea, antropologia secolului al XIX-lea era mai curând speculativă și insuficient documentată. Autorii alcătuiau cărți în care erau colectate exemple din toată lumea, fără să aibă în vedere autenticitatea sau alcătuiau contextul cultural particular din care proveneau. De exemplu, religia era analizată prin compararea a numeroase exemple de credințe și practici, extrase din cele mai diverse culturi.

Antropologia modernă datează din vremea când cercetătorii au început să devină nemulțumiți de această abordare și să acorde spațiu de studiu mai mare diferitelor culturi din lumea întreagă. Doi dintre întemeietorii domeniului antropologiei au fost un autor britanic (puternic influențat de Durkheim – A. R. Radcliffe-Brown (1881-1995) și Bronislaw Malinowski (1884-1942), de origine poloneză care și-a realizat o mare parte din carieră în Anglia. Malinowski a produs unele dintre cele mai apreciate studii antropologice existente, ca rezultat al petrecerii unei perioade îndelungate în Insulele Trobriand din Pacific. Radcliffe-Brown a studiat băștinașii din Insulele Andaman, dintr-un arhipelag în apropierea coastelor statului Burma.

Radcliffe-Brown și Malinowski afirmă că trebuie să studiem o societate sau o cultură în întregul ei, dacă dorim să-i înțelegem instituțiile principale și să putem explica de ce membrii ei se comportă așa cum o fac. Putem analiza credințele religioase și obiceiurile unei societăți, de exemplu, doar dacă arătăm modul în care acestea se relaționează cu alte instituții din cadrul ei, deoarece diferitele părți ale unei societăți se dezvoltă în strânsă relație unele cu celelalte.

A studia *funcționarea* unei anumite practici sociale sau instituții înseamnă a analiza contribuția pe care acea anumită practică sau instituție o aduce la continuitatea societății în ansamblul ei. Cel mai bun mod pentru a înțelege aceasta este analogia cu corpul uman – o comparație folosită de Comte, Durkheim și mulți funcționaliști ulteriori. Pentru a studia un organ intern cum ar fi inima, este necesar să arătăm legăturile ei cu alte părți ale corpului. Pompând sânge în corp, inima joacă un rol vital în continuarea existenței organismului. În mod similar, analizarea unui element social necesită indicarea rolului pe care îl joacă, în desfășurarea existenței respectivei societăți. De exemplu, după părerea lui Durkheim, religia reafirmă aderența unui popor la valorile ei sociale fundamentale, contribuind astfel la menținerea coeziunii sociale.

Versiunea lui Merton asupra funcționalismului

Funcționalismul „a revenit" în sociologie prin intermediul lucrărilor lui Talcott Parsons (1952, 1966) și Robert K. Merton, fiecare dintre ei considerând analiza

funcționalistă ca fiind cheia dezvoltării teoriei și cercetării sociologice. Versiunea funcționalismului ce aparține lui Merton a căpătat o influență deosebită, ducând la focalizarea muncii unei întregi generații de sociologi americani în mod special, dar fiind folosită pe scară largă și în alte locuri. Merton a propus o prezentare mult mai elaborată a analizei funcționale decât oferiseră Radcliff-Brown sau Malinowski. Totodată, el a readaptat-o la studiul societăților industrializate, care diferă sub anumite aspecte esențiale de culturile mai simple studiate de antropologi.

Merton face distincția între **funcțiile manifeste** și cele **latente**. Funcțiile manifeste sunt cele cunoscute și intenționate de către participanții la un tip anume de activitate socială. Funcțiile latente sunt consecințe ale acelei activități, de care participanții respectivi nu sunt conștienți (Merton, 1957). Pentru a ilustra această distincție, Merton folosește exemplul unui dans pentru aducerea ploii, executat de indienii Hopi din New Mexico. Indienii Hopi cred că această ceremonie le va aduce ploaia de care au nevoie culturile lor (funcție manifestă). Acesta este motivul pentru care ei îl organizează și participă la el. Dar Merton susține că dansul ploii, dacă folosim teoria lui Durkheim asupra religiei, are totodată efectul de a promova coeziunea acelei societăți (funcție latentă). O mare parte din explicația sociologică, după Merton, constă în descoperirea funcțiilor latente ale activităților și instituțiilor sociale.

Merton face de asemenea, distincția între funcții și *disfuncții*. Societățile mici studiate de către antropologi, arată el, tind să fie mai integrate și mai solidare decât societățile industrializate, de mari dimensiuni, care reprezintă principala preocupare a sociologiei. Radcliffe-Brown și Malinowski s-au putut concentra doar asupra identificării funcțiilor, deoarece societățile pe care le-au analizat erau stabile și integrate. Dar în studierea lumii moderne, trebuie să luăm seamă și la tendința dezintegratoare. **Disfuncțiile** se referă la acele aspecte ale activității sociale, care tind să producă schimbări întrucât *amenință* coeziunea socială.

A cerceta aspectele disfuncționale ale comportamentului social înseamnă concentrarea asupra acelor trăsături ale vieții sociale care constituie de fapt provocări la adresa ordinii existente. De exemplu, este greșit să presupunem că religia este întotdeauna funcțională și că aceasta contribuie numai la coeziunea socială. Atunci când două grupuri susțin religii diferite sau chiar versiuni diferite ale aceleiași religii, rezultatul poate duce la conflicte sociale majore, care să cauzeze rupturi sociale extinse. Astfel, adesea au avut loc războaie între comunități religioase – cum ar fi luptele dintre catolici și protestanți – de-a lungul istoriei Europei.

Evoluții recente

O lungă perioadă de timp, gândirea funcționalistă a fost probabil tradiția teoretică predominantă în sociologie, mai ales în Statele Unite. Dar în ultimii ani, popularitatea a început să-i scadă, pe măsură ce granițele ei au devenit tot mai vizibile, deși încă mai are susținători consecvenți (Alexander, 1985). Deși aceasta nu se aplică și la Merton, mulți gânditori funcționaliști (Talcott Parsons este un asemenea exemplu) subliniază constant factorii care duc la coeziune socială, în dauna celor care produc

divizare şi conflicte. În plus, multor critici li s-a părut că analiza funcţionalistă conferă societăţilor calităţi, pe care nu le au. Funcţionaliştii exprimă adesea opinia că societăţile ar avea „nevoi" şi „scopuri", chiar dacă aceste concepte capătă sens doar atunci când sunt aplicate indivizilor umani. Să luăm, de exemplu, analiza lui Merton asupra dansului ploii, la indienii Hopi. Merton scrie ca şi când, dacă putem demonstra că ceremonialul contribuie la integrarea culturii Hopi, am şi demonstrat că aceasta există „cu adevărat" deoarece, în fond, noi ştim că dansul nu aduce ploaia în realitate. Aceasta nu este adevărat, decât dacă ne imaginăm că societatea Hopi „îşi împinge" oarecum membrii să acţioneze în moduri care-i sunt „necesare" pentru a ţine laolaltă. Dar acesta nu poate fi cazul, căci societăţile nu sunt dotate cu voinţă sau scopuri proprii; doar indivizii umani le posedă.

Structuralismul

Ca şi funcţionalismul, **structuralismul** a fost influenţat de opera lui Durkheim, deşi cel mai mare imbold al dezvoltării sale se află în lingvistică. Lucrările lingvistului elveţian Ferdinand de Saussure (1857-1913) au reprezentat cu siguranţă, sursa cea mai importantă a ideilor structuraliste. Deşi, Saussure nu a scris decât despre limbaj, opiniile lui au fost incorporate ulterior în numeroase discipline, din cadrul ştiinţelor sociale, cât şi din al celor umaniste.

În lucrările existente până la Saussure, studiul limbajului se preocupa îndeosebi de urmărirea detaliată a schimbărilor în modul de folosire al cuvintelor. După părerea lui Saussure, acest procedeu omitea tocmai trăsăturile centrale ale limbajului. Nu putem să identificăm caracteristicile de bază – *structurile* – limbajului dacă luăm în considerare doar cuvintele pe care le folosesc oamenii atunci când vorbesc (Saussure, 1974). Limbajul constă din reguli de gramatică şi din înţelesuri „ascunse dincolo" de cuvinte, dar neexprimate de ele. Ca să luăm doar un exemplu simplu: în limba engleză, adăugăm de regulă „-ed" la sfârşitul unui verb, atunci când dorim să semnalăm că ne referim la o acţiune din trecut. Aceasta este doar una dintre miile de reguli gramaticale, pe care fiecare vorbitor le cunoaşte şi care este folosită pentru *a construi* ceea ce exprimăm. După Saussure, a analiza structurile lingvistice înseamnă a căuta regulile care stau la baza discursului nostru. Majoritatea acestor reguli ne sunt cunoscute doar implicit: nu le-am putea descrie cu precizie. De fapt, sarcina lingvisticii este de a descoperi ceea ce *cunoaştem* implicit, dar numai la nivelul capacităţii de folosire practică a limbajului.

Limbajul şi înţelesul

Saussure susţine că înţelesul cuvintelor provine din structurile limbajului, nu din obiectele la care se referă cuvintele. Ne-am putea imagina în mod naiv, că înţelesul cuvântului „pom" este acel obiect cu frunze, la care se referă termenul. Dar, după Saussure, nu aşa stau lucrurile. Putem deduce aceasta din faptul că există o mulţime de cuvinte în alcătuirea limbii care nu se referă la ceva anume – cum ar fi: „şi",

„dar", sau „cu toate acestea". În plus, există cuvinte perfect inteligibile, care se referă la obiecte mitologice, neavând un corespondent în realitate – cum ar fi „inorog". Dacă înțelesul unui cuvânt nu derivă din obiectul la care se referă, atunci de unde vine? Răspunsul dat de Saussure demonstrează că înțelesul este creat de *diferențele* dintre conceptele înrudite, pe care le recunosc regulile unei limbi. Înțelesul cuvântului „pom" provine din faptul că facem deosebirea între „pom" și „tufiș", „arbust" sau „pădure" și o seamă de alte cuvinte cu înțelesuri similare dar distincte. Sensurile sunt create în interiorul limbajului, nu de către obiectele la care ne referim prin intermediul lor.

Structuralismul și semiotica

La această analiză, Saussure adăuga importanta observație că nu numai sunetele (vorbirea) pot crea înțelesuri. Orice obiecte pe care le deosebim în mod sistematic pot fi folosite pentru *a căpăta înțeles*. Un exemplu ar fi semaforul. Folosim contrastul dintre verde și roșu pentru a semnifica „treci" și „stai" (galben înseamnă „pregătește-te să treci" sau „pregătește-te să stai"). Observați că *diferența* este aceea care creează înțelesul, nu culorile în sine. Nu ar avea nici o importanță dacă am folosi verde pentru „stai" și roșu pentru „treci", câtă vreme am fi constanți în recunoașterea diferenței. Saussure numește studiul înțelesurilor extralingvistice *semiologie*, dar termenul folosit în prezent este cel de **semiotică**.

Se pot face studii semiotice asupra diferitelor aspecte ale culturii umane. Un asemenea exemplu ar fi îmbrăcămintea și moda. Ce face ca un stil anume să fie modern la un moment dat? Cu siguranță că nu hainele purtate de fapt, căci fustele scurte pot fi moderne într-un an și demodate în anul următor. Ceea ce face ca un lucru să fie la modă reprezintă din nou *diferența* dintre ceea ce poartă cei care sunt „la curent" și cei rămași în urma lor. Un alt exemplu din sfera îmbrăcămintii este purtatul hainelor de doliu. În cultura noastră, faptul că suntem în doliu este evidențiat purtând haine negre. În alte culturi, doliul este evidențiat prin purtatul hainelor albe. Nu culoarea în sine este importantă, ci faptul că oamenii în doliu se îmbracă într-un mod diferit de stilul lor normal.

Abordarea structuralistă a fost folosită mai pe larg în antropologie decât în sociologie, în special în Statele Unite. Urmând direcția deschisă de Levi-Strauss – care a popularizat termenul de *structuralism* – analiza structurală a fost folosită în studiul relațiilor de rudenie, al miturilor, al religiilor și în alte domenii. Totuși, mulți autori ai teoriei sociologice au fost influențați de noțiuni extrase din structuralism. Deși nu prefera să fie considerat structuralist, Michel Foucault, la ale cărui scrieri ne-am referit, a folosit mai multe noțiuni de bază din gândirea structuralistă. Conceptele structuraliste au fost aplicate la studiul massmedia (ziare, reviste, televiziune), la ideologie și cultură în general.

Gândirea structuralistă prezintă lacune care îi limitează posibilitatea de a oferi sociologiei un cadru teoretic general. Structuralismul s-a născut din studiul limbajului și s-a dovedit a fi mai relevant în analizarea anumitor aspecte ale comportamentului uman decât în altele. Este folositor în explorarea comunicațiilor și a culturii, dar se

aplică mai puțin unor preocupări practice ale vieții sociale, cum ar fi activitatea economică sau politică.

Interacționismul simbolic

Interacționismul simbolic pune un accent mai mare pe individul activ, creator, decât oricare dintre celelalte abordări teoretice. Începând cu Mead, acesta a fost dezvoltat de mulți alți autori, iar în Statele Unite a fost principalul rival al punctului de vedere funcționalist. Ca și în cazul structuralismului, interacționismul simbolic a apărut dintr-o preocupare legată de limbaj; dar Mead l-a dezvoltat într-o direcție diferită.

Simbolurile

Mead susține că limbajul ne permite să devenim ființe conștiente de sine, de propria noastră individualitate, iar elementul cheie în acest proces îl reprezintă simbolul. **Simbolul** reprezintă ceva care *semnifică* altceva. Continuând exemplul folosit de către Saussure, cuvântul „pom" este un simbol prin intermediul căruia ne reprezentăm obiectul, pomul. O dată ce am dobândit acest concept, susține Mead, putem să ne gândim la un pom, chiar dacă nu vedem nici unul. Am învățat să ne gândim la acel obiect în mod simbolic. Gândirea simbolică face ca experiențele noastre să nu fie limitate la ceea ce vedem, auzim sau simțim în realitate.

Spre deosebire de animalele inferioare, ființele umane trăiesc într-un univers bogat în simboluri. Aceasta se aplică și propriei noastre conștiințe de sine. (Animalele nu au conștiință de sine, ca oamenii.) Fiecare dintre noi este o ființă conștientă, deoarece învățăm „să ne percepem" ca și cum am face-o din afară – adică percepându-ne așa cum ne percep ceilalți. Când un copil începe să folosească „eu" pentru a se referi la cel pe care (băiat sau fată) ceilalți îl numesc „tu", acesta își manifestă începuturile conștiinței de sine.

Practic orice interacțiune dintre indivizii umani, consideră adepții interacționismului simbolic, implică un schimb de simboluri. Când intrăm în interacțiune cu ceilalți, căutăm constant „indicii" despre tipul de comportament cel mai apropiat în acel context și despre felul cum trebuie să interpretăm intențiile lor. Interacționismul simbolic ne îndreaptă atenția către amănuntele interacțiunii interpersonale, cât și spre felul în care aceste detalii sunt folosite, pentru a exprima ceea ce vor ceilalți să spună sau să facă. De exemplu, să ne închipuim că un bărbat și o femeie își dau întâlnire și ies în oraș pentru prima dată. Fiecare dintre ei își va petrece probabil o parte din seară studiindu-l pe celălalt și încercând să-și închipuie cum va evolua relația lor, dacă poate fi vorba de așa ceva. Nici unul dintre ei nu dorește ca aceasta să se vadă, deși fiecare realizează ce se petrece. Ambii sunt foarte atenți cu propriul comportament, fiind dornici să se înfățișeze pe sine într-o lumină favorabilă; dar, știind acestea, probabil că fiecare va încerca să descopere aspecte ale comportamentului celuilalt, care să-i releve adevăratele opinii. Un complex și subtil proces de interpretări simbolice modelează interacțiunea dintre cei doi.

Sociologii influenţaţi de interacţionismul simbolic se concentrează de obicei asupra interacţiunii faţă-în-faţă, în contextul vieţii cotidiene. Erving Goffman, a cărui lucrare este discutată în capitolul 4 („Interacţiunea socială şi viaţa cotidiană"), a adus contribuţii deosebit de edificatoare la acest tip de studiu, introducând isteţime şi vervă în ceea ce la Mead era o abordare oarecum vagă, abstractă. După opinia lui Goffman şi a altora, interacţionismul simbolic oferă numeroase perspective asupra naturii propriilor noastre acţiuni, în decursul vieţii sociale cotidiene. Dar interacţionismul simbolic este susceptibil de a fi criticat pentru faptul că se concentrează prea mult asupra lucrurilor mai puţin semnificative. Practicanţilor interacţionismului simbolic le-a fost întotdeauna dificil să se confrunte cu structuri şi procese la scară mai mare – adică fenomenele pe care se axează celelalte două tradiţii.

Marxismul

Funcţionarismul, structuralismul şi interacţionismul simbolic nu sunt singurele tradiţii teoretice importante din sociologie, iar această triadă nu este singurul mod în care putem clasifica abordările teoretice. Un tip influent de abordare, care depăşeşte această diviziune este **marxismul**. Desigur, toţi marxiiştii îşi regăsesc opiniile într-un fel sau altul în lucrările lui Marx, dar sunt posibile numeroase interpretări ale ideilor sale principale, iar în zilele noastre există şcoli de gândire marxistă, care adoptă poziţii teoretice extrem de diferite.

În general, marxismul poate fi subdivizat de-a lungul unor linii, care corespund graniţelor dintre cele trei tradiţii teoretice descrise mai sus. Mulţi dintre marxişti au adoptat, implicit sau în mod deschis, o abordare funcţionalistă a materialismului istoric. Versiunea lor asupra marxismului este foarte diferită, de cea a marxiştilor influenţaţi de structuralism – cel mai cunoscut autor care a dezvoltat un astfel de punct de vedere fiind francezul Louis Althusser (Althusser, 1969). Ambele tipuri de gândire marxistă diferă de cea a marxiştilor care au pus accentul pe caracterul activ, creator, al comportamentului uman. Puţini autori de acest tip au fost direct influenţaţi de interacţionismul simbolic, dar au adoptat o perspectivă relativ apropiată de acesta. Un astfel de exemplu este Jürgen Habermas, a cărui lucrare a fost discutată atât în capitolul 1 cât şi în altele din această lucrare (vezi şi Habermas, 1987).

În toate versiunile sale, marxismul diferă de tradiţiile nemarxiste ale sociologiei. Majoritatea autorilor marxişti concep marxismul ca pe un „pachet" de analize sociologice şi reforme politice. Ei consideră că marxismul generează un program de schimbări politice radicale. În plus, marxiştii pun mai mult accent pe diviziunile de clasă – a conflictului, a puterii şi a ideologiei – decât mulţi sociologi nemarxişti, în special cei influenţaţi de funcţionalism. Indicat ar fi să considerăm marxismul nu ca pe un tip de abordare în interiorul sociologiei, ci ca pe un set de scrieri care au existat de-a lungul istoriei sociologiei, suprapunându-se şi influenţându-se adesea unele pe altele. Sociologia nemarxistă şi marxismul au existat dintotdeauna într-o relaţie de influenţă reciprocă şi opoziţie.

DILEME TEORETICE

Cum ar trebui să evaluăm valoarea relativă a acestor patru abordări teoretice? Deşi fiecare dintre ele îşi are susţinătorii ei înfocaţi, în unele privinţe sunt evident complementare. Funcţionalismul şi majoritatea versiunilor marxismului se concentrează pe proprietăţile la scară mare ale grupurilor sociale sau ale societăţilor. Ele se preocupă în principal de „marile întrebări", cum ar fi: „Ce anume ţine o societate laolaltă?" sau „Care sunt principalele condiţii în vederea producerii schimbării sociale?" Spre deosebire de acestea, interacţionismul simbolic se concentrează mai mult asupra contextelor de viaţă socială de tip faţă-în-faţă. Structuralismul diferă de celelalte abordări, prin faptul că este centrat mai ales pe trăsăturile culturale ale activităţii sociale.

Abordări teoretice şi sociologie

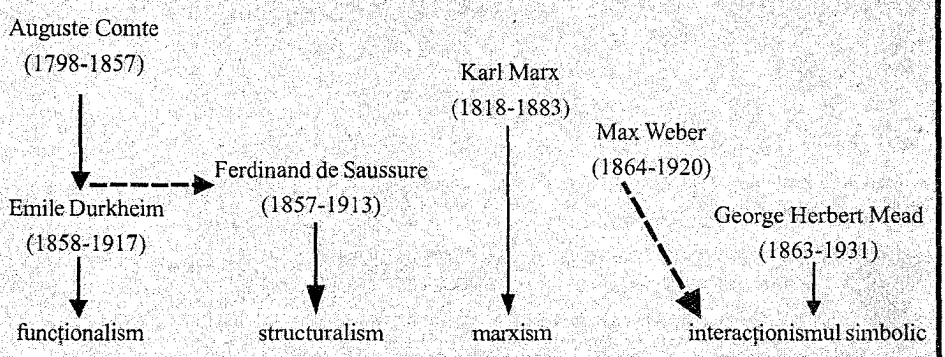

Liniile neîntrerupte indică influenţa directă, liniile punctate – o legătură indirectă. Nu se ştie exact dacă Saussure îşi însuşise multe din ideile lui direct de la Durkheim, dar în mai multe zone majore acestea se suprapun. Opera lui Mead nu este influenţată de cea a lui Weber, dar opiniile lui Weber – care subliniază natura plină de sensuri şi scopuri a activităţii umane – au anumite afinităţi cu temele interacţionismului simbolic.

De aceea, într-o oarecare măsură, în discutarea problemelor sociologice specifice ne putem folosi în mod selectiv de toate teoriile; dar în anumite privinţe este evident că se află total în contrast. Există mai multe **dileme teoretice** de bază – puncte de controversă sau dispută continuă – pe care aceste contradicţii de opinie le aduc în atenţia noastră, unele dintre ele având legătură cu probleme de mare generalitate, referitoare la modul cum ar trebui să interpretăm activităţile umane şi instituţiile sociale. Vom discuta în continuare patru asemenea dileme.

1. Prima dilemă se referă la *acţiunea umană şi structura socială*. Problema este următoarea: în ce măsură suntem noi factorii umani creatori, care controlează activ condiţiile propriilor noastre vieţi? Sau mare parte din ceea ce

facem – este rezultatul unor forțe generale exterioare controlului nostru? Această problemă i-a divizat dintotdeauna pe sociologi și continuă să o facă și azi. Interacționismul simbolic subliniază componentele active, creatoare, ale comportamentului uman. Celelalte trei abordări (cu excepția unor variante ale marxismului), accentuează natura constrângătoare a influențelor sociale asupra acțiunilor noastre.

2. ➲ O a doua problemă teoretică privește *consensul* și *conflictul* în societate. Unele puncte de vedere din sociologie – printre care multe legate de funcționalism – subliniază inerenta ordine și armonie a societăților umane. Susținătorii acestor opinii – precum Talcott Parsons – privesc continuitatea și CONSENSUL ca pe cea mai evidentă dintre caracteristicile societăților, oricât de mult s-ar schimba acestea în timp. Pe de altă parte, alți sociologi – în special cei puternic influențați de către Marx și Weber – accentuează răspândirea CONFLICTULUI social. Ei consideră societățile ca fiind măcinate de divizări, tensiuni și lupte. Pentru ei, este iluzoriu a susține că oamenii tind să convieţuiască amical unii cu ceilalți în majoritatea timpului; chiar atunci când nu există confruntări directe, spun ei, se mențin conflicte adânci de interese din care, la un moment dat, pot izbucni confruntări active.
3. Există o a treia dilemă de bază a teoriei, care abia dacă figurează în tradiția a sociologică, dar care nu mai poate fi ignorată. Este vorba despre modul cum ar trebui să incorporăm o înțelegere satisfăcătoare a *genului* în analiza sociologică. Toate figurile majore din evoluția trecută a teoriei sociologice au fost bărbați, iar în scrierile lor ei nu au acordat practic nici o atenție faptului că ființele umane au două genuri (Sydie, 1987). În lucrările lor ființele umane apar ca și cum ar fi „neutre" – ele sunt „actanți" abstracți, mai degrabă decât diferențiați în bărbați și femei. Întrucât există foarte puțin material, pe care să construim relaționarea problemelor de gen cu formele consacrate de gândire din sociologie, aceasta este probabil, în prezent, problema cea mai dificilă cu care ne confruntăm.
   Una dintre dilemele teoretice asociate cu genul este următoarea: ar trebui să construim „genul" ca pe o categorie generală în gândirea noastră sociologică? Sau dimpotrivă, trebuie să analizăm problemele de gen reducându-le la influențele specifice, care afectează comportamentul femeilor și bărbaților în contexte diferite? Să o formulăm altfel: există caracteristici care separă pe bărbați de femei, în ceea ce privește identitatea și comportamentul lor social, în toate culturile? Sau diferențele de gen trebuie întotdeauna explicate mai ales în termenii altor diferențe, care divizează societățile (cum ar fi diviziunile de clasă)?
4. Cea de-a patra dilemă nu privește atât caracteristicile comportamentului uman sau cel al societăților în general, ci mai degrabă trăsăturile *dezvoltării sociale moderne*. Aceasta se referă la influențele determinante care afectează originile și natura societăților moderne și derivă din diferențele între abordările marxiste și nemarxiste. Această dilemă este centrată pe următoarea problemă: în ce măsură a fost modelată lumea modernă de către factorii economici semnalați de

Marx – în mod special, mecanismele economiei capitaliste? Dimpotrivă, în ce măsură alte influenţe (cum ar fi factorii sociali, politici sau culturali) au modelat dezvoltarea socială în epoca modernă?

Vom examina fiecare dintre aceste dileme pe rând.

Dilema I: Structură şi acţiune

Una dintre temele majore urmărite de către Durkheim – şi mulţi alţi autori sociologi care i-au succedat, este aceea că societăţile, ai căror membri suntem exercită constrângeri sociale asupra acţiunilor noastre. Durkheim susţinea că societatea deţine primatul asupra persoanei individuale. Societatea înseamnă mai mult decât suma acţiunilor individuale; atunci când analizăm STRUCTURA SOCIALĂ, studiem caracteristici care au o anumită „fermitate" sau „soliditate" faţă de structurile din mediul înconjurător material. Să ne gândim la o persoană care stă într-o cameră cu mai multe uşi. Structura camerei îi restrânge evantaiul de activităţi posibile. Aşezarea pereţilor şi a uşilor, de exemplu, determină traseele de intrare şi ieşire. Structura socială, după Durkheim, ne constrânge activităţile într-un mod similar, impunând limite la ceea ce putem face ca indivizi. Acesta este un fapt „exterior" nouă, la fel ca şi pereţii camerei.

Acest punct de vedere este exprimat de către Durkheim într-o formulare bine cunoscută:

> Atunci când îmi îndeplinesc datoriile de frate, de soţ sau de cetăţean şi îmi duc la bun sfârşit îndatoririle pe care mi le-am asumat, îndeplinesc obligaţii definite de lege şi de obiceiuri exterioare mie şi acţiunilor mele... În mod similar, credinciosul descoperă încă de la naştere, gata formulate, credinţele şi practicile vieţii lui religioase; dacă acestea au existat înaintea lui, înseamnă că ele există în afara lui. Sistemul de semne pe care-l folosesc pentru a-mi exprima gândurile, sistemul monetar pe care-l folosesc pentru a-mi plăti datoriile, instrumentele de credit pe care le folosesc în relaţiile mele comerciale, practicile pe care le urmez în profesia mea etc. – toate funcţionează independent de faptul că eu recurg sau nu la ele. Luând în considerare pe rând membrii societăţii, se pot face aceleaşi observaţii pentru fiecare dintre ei (Durkheim, 1982, pp. 50-51)

Deşi tipul de opinii exprimate de Durkheim are mulţi adepţi, acestea s-au confruntat şi cu critici acerbe. Ce este „societatea" întreabă criticii, dacă nu un conglomerat alcătuit din multe acţiuni individuale? Dacă studiem un grup, nu vedem o entitate colectivă, ci doar indivizi care interacţionează unii cu alţii în diferite moduri. „Societatea" înseamnă doar o multitudine de indivizi care se comportă în moduri obişnuite, în relaţiile lor unii cu alţii. Conform criticilor (printre care majoritatea sociologilor influenţaţi de interacţionismul simbolic), ca fiinţe umane avem motive pentru ceea ce facem şi trăim într-o lume socială pătrunsă de înţelesuri culturale. După ei, fenomenele sociale *nu* seamănă cu „lucrurile", ci depind de înţelesurile simbolice cu care investim ceea ce facem. Nu suntem *creaturile* societăţii, ci *creatorii* ei.

Evaluare

Este puţin probabil ca această controversă să fie vreodată rezolvată pe deplin, întrucât există încă de când gânditorii moderni au început să încerce să explice într-un mod sistematic comportamentul uman. În plus, această dezbatere nu se limitează doar la sociologie, ci preocupă oamenii de ştiinţă din toate domeniile ştiinţelor sociale. Va trebui să hotărâţi, în lumina lecturii acestei cărţi, care poziţie credeţi că este cea mai corectă.

Şi totuşi, diferenţele dintre cele două puncte de vedere pot fi exagerate. Deşi nu sunt în concordanţă, observăm cu uşurinţă legăturile existente între ele. Poziţia lui Durkheim este în mod evident valabilă în unele privinţe. Instituţiile sociale preced existenţa oricărui individ; este la fel de evident şi faptul că ele exercită constrângeri asupra noastră. Astfel, de exemplu, nu eu am inventat sistemul monetar, care există în Marea Britanie. Şi nici nu am ales dacă vreau să-l folosesc sau nu, atunci când doresc să obţin bunurile şi serviciile ce se cumpără cu bani. Sistemul monetar, ca şi toate celelalte instituţii stabilite, există independent de orice membru individual al societăţii şi constrânge astfel activităţile acelui individ.

Pe de altă parte, este o eroare evidentă să considerăm că societatea ne este „externă", în acelaşi fel ca şi lumea materială. Căci lumea materială va continua să existe, fie că fiinţele umane vor trăi sau nu, în timp ce despre societate ar fi complet absurd să spunem acelaşi lucru. Dacă societatea este exterioară fiecărui individ luat separat, prin definiţie ea nu poate fi exterioară *tuturor* indivizilor luaţi împreună.

Mai mult, deşi ceea ce Durkheim numeşte „fapte sociale" ar putea exercita constrângeri asupra a ceea ce facem, ele nu *determină* ceea ce facem. Aş putea decide că vreau să trăiesc fără să folosesc bani, dacă aş fi hotărât să o fac, chiar dacă s-ar dovedi dificil să-mi duc existenţa de pe o zi pe alta. Ca fiinţe umane, luăm decizii şi nu răspundem pur şi simplu în mod pasiv la evenimentele din jurul nostru. Pentru a acoperi distanţa dintre abordarea „structurală" şi cea care susţine „acţiunea", ar trebui să recunoaştem că noi *facem şi refacem în mod activ* structura socială, în decursul activităţilor noastre cotidiene. De exemplu, faptul că eu folosesc sistemul monetar contribuie într-o mică măsură, dar necesară, la însăşi existenţa acelui sistem. Dacă toată lumea sau doar majoritatea oamenilor, la un moment dat ar hotărî să evite folosirea banilor, sistemul monetar ar dispărea.

Dilema II: Consens şi conflict

Este necesar să începem tot cu Durkheim, atunci când punem în contrast noţiunile de *consens* şi *conflict*. Durkheim vede societatea ca pe un set de părţi interdependente. De fapt, majoritatea gânditorilor funcţionalişti tratează societatea ca pe un *întreg integrat,* compus din structuri care se îmbină strâns. Această perspectivă este în acord cu accentul pus de Durkheim asupra caracterului „exterior", constrângător, al „faptelor sociale". Dar aici analogia nu se face cu pereţii unei încăperi, ci cu fiziologia corpului.

Corpul constă din diferite părți specializate (cum ar fi creierul, inima, plămânii, ficatul ş.a.m.d.), fiecare din ele contribuind la menținerea continuității vieții organismului. Acestea conlucrează în mod necesar, armonios; altminteri, viața organismului este amenințată. La fel se întâmplă, după părerea lui Durkheim (şi a lui Parsons) cu societatea. Pentru ca o societate să aibă o existență continuă în timp, instituțiile ei specializate (cum ar fi sistemul politic, religia, familia şi sistemul educațional), trebuie să lucreze în armonie unele cu altele. Continuitatea societății depinde de cooperare, care la rândul ei presupune un consens general sau acord, între membrii acesteia, asupra valorilor de bază.

Cei care se focalizează cu precădere asupra conflictului au un punct de vedre complet diferit. Argumentele lor pot fi evidențiate cu uşurință, dacă folosim drept exemplu, explicația dată de Marx luptei de clasă. După Marx, societățile sunt împărțite în clase cu resurse inegale. Întrucât există anumite ilegalități atât de profunde, există şi conflicte de interes „încorporate" în sistemul social. Aceste conflicte de interes, la un moment dat izbucnesc în lupte active între clase – ceea ce poate genera procese de schimbare radicală. Nu toți cei influențați de acest punct de vedere se concentrează asupra claselor în aceeaşi măsură ca şi Marx; şi alte diviziuni sunt considerate importante în producerea conflictelor – de exemplu, cele dintre grupurile rasiale sau facțiunile politice. Oricare ar fi grupurile în conflict, asupra cărora se pune mai mult accent, societatea este văzută ca fiind *plină de tensiuni* – chiar şi sistemul social cel mai stabil reprezintă un echilibru precar de grupări antagoniste.

Evaluare

Ca şi în cazul structurii sau al acțiunii este puțin probabil că această dezbatere teoretică să fie definitiv încheiată. Dar trebuie menționat încă o dată că diferența dintre punctul de vedere care susține consensul şi cel al conflictului pare mai susținut decât este în realitate. Cele două poziții nu sunt nicidecum cu totul incompatibile. Probabil că toate societățile implică un fel de acord general asupra valorilor, şi cu siguranță în toate există conflicte.

În plus, ca regulă generală a analizei sociologice, trebuie să examinăm întotdeauna conexiunile *dintre* consens şi conflict din interiorul sistemelor sociale. Valorile susținute de diferitele grupuri, ca şi scopurile urmărite de membrii lor, reflectă adesea un amestec de interese comune dar şi opuse. De exemplu, chiar în descrierea conflictului de clasă făcută de către Marx, diferitele clase împart unele interese comune, dar sunt totodată opuse una față de cealaltă. Astfel, capitaliştii depind de forța de muncă menită să lucreze în întreprinderile lor, tot aşa cum muncitorii depind de capitalişti, care le asigură salariile. Conflictul deschis nu este continuu în aceste condiții; mai degrabă, uneori ceea ce ambele părți au în comun tinde să depăşească diferențele, în timp ce alteori se întâmplă contrariul.

Un concept folositor, care ne ajută să analizăm interrelațiile de consens şi conflict, este acela de *ideologie* – valori şi credințe care contribuie la securitatea poziției

celor mai puternice grupuri asupra celor mai puțin puternice. Puterea, ideologia și conflictul sunt întotdeauna în strânsă conexiune. Multe conflicte apar *din cauza* puterii, datorită câștigurilor pe care le poate aduce. Cei care dețin cea mai mare putere pot depinde în principal de influența ideologiei, pentru a-și menține dominația, dar sunt capabili să folosească și forța, dacă este necesar. De exemplu, în epoca feudală, dominația aristocrației era susținută de ideea că o minoritate de oameni au fost „născuți pentru a guverna", dar conducătorii aristocrați recurgeau adesea la violență împotriva acelora care îndrăzneau să se opună puterii lor.

Dilema III: Problema genului

Problemele legate de gen nu reprezintă chiar puncte centrale în scrierile celor mai importanți autori, care au pus bazele sociologiei moderne. Puținele pasaje, în care aceștia au atins totuși chestiuni legate de gen, ne permit să menționăm elementele unei dileme teoretice esențiale – chiar dacă lucrările lor nu prea ne ajută să o rezolvăm. Putem descrie cel mai bine această dilemă, prezentând în contrast o temă care apare uneori în scrierile lui Durkheim, cu una care apare în cele ale lui Marx. Durkheim notează în decursul discutării sinuciderii, că bărbatul este „aproape în întregime un produs al societății", în timp de femeia este „într-o mai mare măsură un produs al naturii". Existând aceste observații, el spune despre bărbat: „gusturile, aspirațiile și stările lui au în mare parte o origine colectivă, în timp ce acelea ale tovarășei sale sunt mai direct influențate de propriul ei organism. De aceea, nevoile lui sunt foarte diferite de cele ale ei..." (Durkheim, 1952, p. 385). Altfel spus, femeile și bărbații au identități, gusturi și înclinații diferite, deoarece femeile sunt mai puțin socializate și sunt „mai aproape de natură" decât bărbații.

În prezent, nimeni nu ar mai accepta o opinie exprimată într-un mod similar. Identitatea femeilor este modelată de către socializare în aceeași măsură cu cea a bărbaților. Dar dacă ar fi puțin modificată, afirmația lui Durkheim ar reprezenta un punct de vedere posibil asupra formării și a naturii genului. Acesta ar fi acela că diferențele de gen se află în mod fundamental în distincțiile biologice date, dintre bărbați și femei. Un asemenea punct de vedere nu presupune neapărat convingerea că diferențele de gen sunt în majoritate înnăscute. Mai degrabă, se poate presupune că poziția socială a femeilor și identitatea lor sunt modelate (după cum sugerează Chodorow; vezi capitolul 5 – „Genul și sexualitatea") de implicarea lor în reproducere și creșterea copiilor. Dacă acest punct de vedere este corect, diferențele de gen sunt adânc înrădăcinate în toate societățile. Discrepanțele în privința puterii dintre femei și bărbați, reflectă faptul că femeile cresc copii, fiind de aceea primii lor îngrijitori, în timp ce bărbații sunt activi în sferele „publice" ale politicii, muncii și războiului.

Opinia lui Marx este substanțial diferită de aceasta. Pentru Marx, diferențele de gen în privința puterii și a statutului, dintre femei și bărbați, reflectă alte diviziuni – după părerea sa, conflictele de clasă. Așa cum susține, în cele mai timpurii forme de societate umană, nu existau diviziuni nici de gen și nici de clasă. Dominația bărbaților

asupra femeilor a apărut abia o dată cu conflictele de clasă. Femeile au devenit o formă de „proprietate privată", aflată în posesia bărbaților, prin intermediul instituției căsătoriei. Femeile vor fi eliberate din situația lor de limitare, atunci când conflictele de clasă vor fi depășite. Din nou, această analiză ar fi acceptată de foarte puțini oameni sau chiar deloc în zilele noastre, dar putem obține din aceasta un punct de vedere mult mai plauzibil, prin continuarea generalizării lui. Clasa nu este singurul factor care modelează diviziunile sociale, ce afectează comportamentul bărbaților și al femeilor. Printre ceilalți factori se numără etnicitatea și provenienta culturală. De exemplu, se poate afirma că femeile dintr-un grup minoritar (să spunem, negrii din Statele Unite) au mai multe în comun cu bărbații din acel grup minoritar decât cu femeile majoritare (adică cu femeile albe). Sau s-ar putea întâmpla ca femeile dintr-o anumită societate (cum ar fi micile societăți de vânători și culegători), să aibe mai multe caracteristici comune cu bărbații din acea comunitate, decât cu femeile dintr-o societate industrializată.

Evaluare

Problemele implicate în această a treia dilemă sunt deosebit de importante și se referă în mod direct la provocarea lansată de autoarele feministe ale sociologiei. Nimeni nu poate nega de-a dreptul că o mare parte din analiza sociologică din trecut fie că a ignorat femeile, fie că a operat cu interpretări ale identității și comportamentului feminin inadecvate. Chiar dacă au fost întreprinse în sociologie în ultimile două decenii cercetări noi asupra femeilor, mai sunt multe zone în care activitățile și preocupările specifice femeilor au fost insuficient studiate. Dar, „includerea studierii femeilor în sociologie" nu este, în sine și prin sine, același lucru cu rezolvarea problemelor de gen, deoarece genul privește relațiile dintre identitățile și comportamentul femeilor și cel al bărbaților. Deocamdată, rămâne o problemă deschisă măsura în care diferențele de gen pot fi lămurite prin intermediul altor concepte sociologice (clasa, etnicitatea, provenienta culturală etc.), sau dimpotrivă, în ce măsură alte conflicte sociale trebuie explicate în termenii genului. Cu siguranță, unele dintre sarcinile explicite majore ale sociologiei vor depinde în viitor de rezolvarea efectivă a acestei dileme.

Dilema IV: Modelarea lumii moderne

Perspectiva marxistă

Scrierile lui Marx au lansat o puternică provocare analizei sociologice, care nu a fost ignorată. De atunci și până în prezent, multe dezbateri sociologice au fost centrate pe ideile lui Marx legate de dezvoltarea societăților moderne (Marx și Engels, 1968). Așa cum am menționat, Marx considera societățile moderne ca fiind *capitaliste*. Impulsul determinant al schimbării sociale în epoca modernă este presiunea către o transformare economică constantă, ca parte integrantă a producției capitaliste. Capitalismul este un sistem economic incomparabil mai dinamic decât oricare dintre cele precedente. Capitaliștii se află în concurență unii cu ceilalți pentru

a-şi vinde bunurile către consumatori şi pentru a supravieţui pe o piaţă competitivă, firmele trebuie să producă marfa cât mai eficientă şi mai ieftină. Aceasta duce la permanente inovaţii tehnice, deoarece creşterea eficienţei tehnologiei folosite, într-un anumit proces de producţie, este unul dintre modurile prin care companiile pot să-şi asigure întâietatea în faţa rivalilor lor.

Există, de asemenea, stimulente puternice pentru căutarea de noi pieţe de desfacere a bunurilor, pentru cumpărarea de materie primă ieftină şi folosirea de mână de lucru ieftină. De aceea capitalismul, după Marx, este un sistem aflat într-o permanentă expansiune, care-şi împinge propriile limite tot mai departe în jurul lumii. Astfel explică Marx răspândirea globală a industriei occidentale.

Interpretarea oferită de Marx influenţei capitalismului a cunoscut mulţi susţinători, iar autorii ulteriori au modelat considerabil caracterizarea formulată de Marx. Pe de altă parte, numeroşi critici şi-au propus să respingă opiniile lui Marx, oferind analize alternative ale influenţelor care modelează lumea modernă. Practic toată lumea acceptă faptul că, *într-adevăr* capitalismul a jucat un rol major în crearea lumii în care trăim azi. Dar alţi sociologi au afirmat, atât că Marx a exagerat impactul factorilor pur *economici* în producerea schimbării, cât şi ideea conform căreia poziţia capitalismul ar fi *mai puţin central,* în dezvoltarea societăţii moderne, decât susţinea el. Majoritatea acestor autori au fost, de asemenea, sceptici faţă de convingerea lui Marx, că un sistem socialist va fi înlocuit până la urmă capitalismul. S-ar putea crede că scepticismul lor să fi fost îndreptăţit de evenimentele din 1989 şi ulterior, din Europa de Est.

Punctul de vedere al lui Weber

Unul dintre criticii timpurii – şi cei mai acerbi – ai lui Marx, a fost Max Weber. De altfel, s-a considerat că scrierile lui Weber conţin lupta de-o viaţă întreagă cu „stafia lui Marx" – moştenirea intelectuală lăsată de acesta. Poziţia opusă pe care s-a situat Weber rămâne importantă şi în prezent. După părerea sa, factorii ne-economici au jucat un rol primordial în dezvoltarea societăţilor moderne. Lucrarea (foarte apreciată şi totodată contestată a lui Weber), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism,* susţine că valorile religioase – mai ales cele legate de puritanism – au avut o importanţă fundamentală în crearea perspectivei capitaliste. Această perspectivă nu a apărut, aşa cum susţinea Marx, din schimbările economice în sine.

Modul în care Weber înţelege natura societăţilor moderne şi motivele răspândirii modului de viaţă occidentală în lumea întreagă contrastează substanţial cu cel al lui Marx. După Weber, capitalismul – un tip distinct de organizare a activităţii economice – este doar unul dintre numeroşii factori majori care modelează dezvoltarea socială în epoca modernă. Ceea ce pune în evidenţă mecanismele economiei capitaliste şi, în unele privinţe chiar mai fundamentale decât acestea, este impactul *ştiinţei* şi al *birocraţiei.* Ştiinţa a determinat tehnologia modernă – şi probabil va continua să o facă în orice societate socialistă viitoare. Birocraţia este singurul mod de a organiza în mod eficient mari mase de oameni şi de aceea se extinde în mod inevitabil o dată cu creşterea economică şi politică. Weber se referă la dezvoltarea ştiinţei, a tehnologiei

moderne şi a birocraţiei, cu termenul colectiv de raţionalizare. Raţionalizarea înseamnă organizarea vieţii economice şi sociale conform principiilor eficienţei, pe baza cunoştinţelor tehnologice.

Evaluare

Care tip de interpretare a societăţilor moderne este corect, cel de origine marxistă sau cel weberian? Din nou, oamenii de ştiinţă sunt divizaţi în această problemă. În tabelul de mai jos sunt menţionate câteva dintre aceste diferenţe. (Trebuie să ne amintim că de fiecare parte există variaţii, aşa că nu toţi teoreticienii vor fi de acord cu toate punctele de vedere.)

Divergenţele dintre punctul de vedere marxist şi cel weberian ating multe zone ale sociologiei. Ele influenţează nu numai felul cum analizăm natura societăţilor industrializate, ci şi opiniile noastre asupra societăţilor mai puţin dezvoltate. În plus, cele două perspective sunt legate de poziţii politice diferite, autorii de stânga adoptând în general, opiniile din prima parte, pe când conservatorii şi liberalii sunt de acord cu cele din cea de-a doua. Şi totuşi, factorii – de care se preocupă această dilemă anume – sunt de tip direct empiric, decât cei implicaţi în alte dileme. Studiile faptice – asupra căilor de dezvoltare a societăţilor moderne şi a ţărilor din Lumea a Treia ne ajută să evaluăm în ce măsură trăsăturile schimbării sunt conforme cu un punct de vedere sau cu celălalt.

COMPARAŢII ÎNTRE MARX ŞI WEBER

Idei predominant marxiste	Idei predominant weberiene
Principalul motor al dezvoltării moderne este expansiunea mecanismelor economiei capitaliste.	Principalul motor al dezvoltării moderne este raţionalizarea producţiei.
Societăţile moderne sunt frământate de inegalităţi de clasă, fundamentale prin însăşi natura lor.	Clasele sunt doar unul dintre numeroasele tipuri de inegalitate – cum ar fi inegalităţile dintre bărbaţi şi femei – din societăţile moderne.
Diviziunile majore ale puterii, cum sunt cele care afectează poziţiile diferenţiate ale bărbaţilor şi femeilor, derivă în ultimă instanţă din inegalităţi economice.	În sistemul economic puterea este separabilă de alte surse. De exemplu, inegalităţile dintre bărbaţi şi femei nu pot fi explicate în termeni economici.
Societăţile moderne, aşa cum le cunoaştem azi (societăţile capitaliste) sunt de tip tranziţional – ne putem aştepta ca ele să fie în mod radical reorganizate în viitor.	Raţionalizarea va continua să progreseze fără îndoială în timp, în toate sferele vieţii sociale.
Socialismul de un fel sau altul va înlocui în final capitalismul.	Toate societăţile moderne depind de aceleaşi moduri de bază de organizare socială şi economică.
Răspândirea influenţei Occidentului în întreaga lume este în principal rezultatul tendinţelor expresioniste ale activităţilor capitaliste.	Impactul global al Occidentului provine din dominaţia de către acesta a resurselor industriale, alături de superioritatea puterii militare.

TEORII

➲ Putem stabili o distincție între ABORDĂRILE TEORETICE și TEORII. Până aici, în acest capitol ne-am preocupat de abordările teoretice, care sunt orientări generale, folosite în sociologie. Teoriile au o focalizare limitată și reprezintă încercări de a explica anumite seturi de condiții sociale sau tipuri de situații, în care apar unele fenomene. Ele fac, de obicei, parte din procesul de cercetare și, la rândul lor, sugerează probleme cărora ar trebui să li se dedice cercetări. Un astfel de exemplu ar fi teoria lui Durkheim asupra sinuciderii.

Numeroase teorii au fost dezvoltate în multe domenii diferite de cercetare, în care lucrează sociologii. Unele sunt strict delimitate și ocazional sunt exprimate chiar într-o formă matematică – deși acest lucru este mai comun în alte științe sociale (în special în economie) decât în sociologie.

Unele tipuri, încearcă să explice mult mai multe lucruri decât altele, iar opțiunile variază în privința măsurii în care este de dorit ca sociologii să depună eforturi teoretice mari. De exemplu, Robert Merton susține cu tărie că sociologii trebuie să-și concentreze atenția asupra a ceea ce el numește *teorii de rang mediu* (Merton, 1957). În schimbul încercării de a crea mari scheme teoretice (în maniera lui Parsons, de exemplu), ar trebui să fim modești.

Teoriile de rang mediu sunt suficient de precise, pentru a putea fi testate direct prin cercetarea empirică, dar suficient de generale ca să acopere un evantai larg de fenomene diferite. Un astfel de caz îl constituie teoria **sărăciei relative**. Această teorie susține că, felul în care oamenii își evaluează starea, depinde de cei cu care se compară. Astfel, sentimentul de privațiune nu este direct legat de nivelul de sărăcie materială, pe care îl trăiesc indivizii. O familie care locuiește într-o căsuță dintr-un cartier sărăcăcios, unde toată lumea locuiește aproximativ în condiții similare, este posibil să se simtă mai puțin deprimată, decât una care locuiește într-o casă asemănătoare, într-un cartier unde majoritatea caselor sunt mult mai mari și mai impunătoare.

Este adevărat, cu cât o teorie este mai cuprinzătoare și mai ambițioasă, cu atât mai dificil va fi de testat, în mod empiric. Dar nu par să existe motive evidente, pentru care gândirea teoretică în sociologie să fie constrânsă la „rangul mediu". Pentru a vedea cum se explică aceasta, să luăm ca exemplu teoria avansată de Weber în *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.*

Exemplu: etica protestantă

În *The Protestant Ethic* and *The Spirit of Capitalism* (1976, publicată însă pentru prima dată în 1904-1905), Weber își propune să dezbată o problemă fundamentală: de ce s-a dezvoltat capitalismul în Occident și nu în altă parte. Timp de aproximativ 13 secole, după căderea Romei antice, alte civilizații au fost mult mai importante în istoria omenirii decât cea occidentală. De fapt, Europa era o zonă destul de nesemnificativă a globului, în timp de China, India și Imperiul otoman, din Orientul Apropiat, reprezentau fiecare puteri majore. Chinezii, în mod special, erau

mult mai avansați decât Occidentul, în privința nivelului dezvoltării lor economice și tehnologice. Ce anume s-a întâmplat, de s-a produs o accelerare a dezvoltării în Europa, începând cu secolul al XVII-ea?

Pentru a răspunde la această întrebare, Weber consideră că trebuie să arătăm ce anume separă industria modernă de tipurile mai vechi de activitate economică. Există dorința de a acumula bogăție în multe civilizații diferite, iar aceasta nu este dificil de explicat: oamenii au prețuit bogăția pentru confortul, securitatea, puterea și plăcerea pe care le-o poate aduce. Dar ei vor să se elibereze de dorințe și, după ce au acumulat bogăție, o folosesc pentru un trai îndestulat.

Dacă privim dezvoltarea economică a Occidentului, susține Weber, descoperim ceva cu totul diferit: o atitudine față de acumularea bogăției, care nu se mai regăsește nicăieri în istorie. Weber numește această atitudine *spiritul capitalismului* – o serie de credințe și valori susținute de primii comercianți și industriași capitaliști. Acești oameni aveau o pornire manifestă de a acumula bogăție personală. Dar, spre deosebire de bogații din alte părți ale lumii, ei nu încercau să-și folosească bogățiile acumulate pentru a duce o viață luxoasă. Modul lor de viață era de-a dreptul restrâns și frugal; ei trăiau sobru și liniștit, evitând manifestările uzuale ale bunăstării. Weber încearcă să arate că această combinație de caracteristici, foarte neobișnuită a fost vitală pentru dezvoltarea economică occidentală. Căci, spre deosebire de bogații din epocile anterioare sau din alte culturi, aceste grupuri nu își risipeau averile. Dimpotrivă, ei le reinvesteau, pentru a produce o extindere continuă a întreprinderilor pe care le conduceau.

Esența teoriei lui Weber este faptul că atitudinile implicate în spiritul capitalismului sunt derivate din religie. Creștinismul, în general, a jucat un rol important în cristalizarea unei asemenea perspective, dar forța motivantă esențială a fost dată de impactul protestantismului – și în mod special, de o ramură a acestuia, *puritanismul*. Primii capitaliști erau în majoritate puritani și mulți dintre ei au aderat la calvinism. Weber susține că, anumite doctrine calviniste au fost sursa directă a spiritului capitalismului. Una dintre acestea era ideea că ființele umane sunt instrumentele lui Dumnezeu pe Pământ, cărora Atotputernicul le cere să muncească într-o *vocație* – ocupație – întru sporirea gloriei Domnului.

Un al doilea aspect important al calvinismului era noțiunea de *predestinare*, conform căreia doar anumiți indivizi predestinați se află printre cei „aleși" – pentru a ajunge în rai, în viața de apoi. În doctrina originală a lui Calvin, nimic din ceea ce face omul, în această lume, nu poate modifica faptul de a fi fost sau nu ales/aleasă; acesta este predeterminat de către Dumnezeu. Totuși, această credință a creat o asemenea teamă printre adepții ei, încât a fost modificată, pentru a permite credincioșilor să recunoască anumite semne ale alegerii. Succesul într-o anumită „vocație", indicat de prosperitatea materială, a devenit semnul principal care arăta faptul că o persoană făcea parte cu adevărat dintre cei aleși. S-a creat astfel un avânt extraordinar către succesul economic, în rândul grupurilor influențate de aceste idei. Dar ele erau însoțite de nevoia credincioșilor de a trăi o viață sobră și frugală. Puritanii credeau că luxul este un păcat, așa că pornirea de a acumula avere însoțea un mod de viață aspru și lipsit de artificii.

Primii antreprenori nu erau conştienţi de contribuţia lor la producerea unor schimbări uriaşe în societate; ei erau determinaţi, înainte de toate, de motivaţii religioase. Stilul de viaţă ascetic – plin de privaţiuni autoimpuse – al puritanilor a devenit mai târziu o parte intrinsecă a civilizaţiei moderne. După cum ne spune Weber:

> Puritanii îşi doreau să muncească într-o meserie; noi suntem obligaţi s-o facem. Căci, atunci când ascetismul a fost scos din celulele mănăstirilor şi adus în viaţa de zi cu zi, începând să domine moralitatea lumii, el a contribuit astfel la construirea extraordinarului cosmos al ordinii economice mondiale... De când ascetismul şi-a propus să remodeleze lumea şi să-şi pună în aplicare idealurile în această viaţă, bunurile materiale au câştigat o putere mereu sporită şi în final inexorabilă asupra vieţii oamenilor, aşa cum nu se mai întâmplase în nici o perioadă anterioară în istorie... Ideea de datorie în profesiune ne urmăreşte în viaţă, precum fantoma credinţelor religioase defuncte. Acolo unde satisfacţiile vocaţionale nu pot fi puse în legătură cu cele mai înalte valori spirituale şi culturale sau, pe de altă parte, acolo unde nu este suficient să fie resimţite ca o obligaţie economică, individul abandonează, în general, cu totul încercarea de a justifica. În privinţa celei mai înalte dezvoltări, în Statele Unite urmărirea bunăstării, lipsită de sensurile ei religioase şi etice, tinde să fie asociată cu pasiuni pur profane... (Weber, 1976, pp. 181-182).

Teoria lui Weber a fost criticată din multe puncte de vedere. De exemplu, unii au susţinut că perspectiva, pe care el o numeşte „spiritul capitalismului", poate fi observată în oraşele comerciale italieneşti timpurii, cu mult înainte să se fi auzit de calvinism. Alţii au afirmat că noţiunea cheie de „muncă în cadrul unei vocaţii", pe care Weber o asociază cu protestantismul, exista deja în credinţele catolice. Dar punctele esenţiale ale observaţiei lui Weber sunt totuşi acceptate de mulţi autori, iar teza avansată de el rămâne la fel de îndrăzneaţă şi de plină de învăţăminte, ca atunci când a fost formulată. Dacă teza lui Weber este valabilă, dezvoltarea modernă economică şi socială a fost influenţată în mod decisiv, de un lucru ce pare la prima vedere frapant de îndepărtat de ea – o seamă de idealuri religioase.

Teoria lui Weber îndeplineşte mai multe criterii importante pentru gândirea teoretică sociologică:

1. Este **contraintuitivă** – sugerează o interpretare, care vine în contradicţie cu ceea sugerează simţul comun. Astfel, teoria dezvoltă o perspectivă nouă asupra problemei de care se ocupă. Înaintea lui Weber, majoritatea autorilor au acordat prea puţină importanţă posibilităţii ca idealurile religioase să fi jucat un rol fundamental în apariţia capitalismului.
2. Nu este o explicaţie nici pur „structurală", nici pur „individuală". Dezvoltarea timpurie a capitalismului a fost o consecinţă neintenţională a aspiraţiilor puritanismului – a trăi în mod virtuos, conform cu dorinţele Domnului.
3. Conferă sens unui lucru, altminteri, uimitor: motivul pentru care oamenii doreau să continue să trăiască frugal, făcând permanent mari eforturi pentru a aduna bogăţie.
4. Poate lămuri şi alte circumstanţe, în afara celor pe care era menită iniţial să le pătrundă. Weber a subliniat că el încerca să înţeleagă numai originea

capitalismului modern. Cu toate acestea, trebuie să ne imaginăm că anumite valori, paralele cu cele instalate de puritanism, ar fi putut fi implicate şi în alte situaţii de dezvoltare cu succes a capitalismului.

5. O teorie bună nu e valabilă doar întâmplător. Este şi una *productivă,* în măsura în care generează idei noi şi stimulează munca de cercetare ulterioară. Teoria lui Weber a fost cu siguranţă una de mare succes sub aceste aspecte, oferind un punct de plecare pentru numeroase cercetări şi teorii ulterioare.

GÂNDIREA TEORETICĂ ÎN SOCIOLOGIE

Evaluarea teoriilor, dar mai ales a abordărilor teoretice, reprezintă o sarcină tentantă şi deosebit de dificilă în sociologie. Dezbaterile teoretice sunt, prin definiţie abstracte faţă de controversele de tip empiric. Faptul că nici una dintre abordările teoretice nu domină întregul domeniu al sociologiei poate părea un semn de slăbiciune al acestuia. Dar lucrurile nu stau întocmai. Dimpotrivă, confruntarea unor abordări teoretice şi diferite teorii este expresia vitalităţii demersului sociologic. În studierea fiinţelor umane – noi înşine – diversitatea teoretică ne salvează de la dogmatism. Comportamentul uman este complicat şi polimorf şi este foarte puţin probabil că o singură perspectivă teoretică poate acoperi toate aspectele lui. Diversitatea în gândirea teoretică asigură o bogată sursă de idei, care pot fi extrase în decursul cercetărilor şi simulează capacitatea imaginativă, deosebit de importantă pentru progresul în munca sociologică.

REZUMAT

❶ În sociologie există o mare diversitate de abordări teoretice (ca şi în alte ştiinţe sociale). Motivul nu conţine nimic uimitor: disputele teoretice sunt dificil de rezolvat, chiar şi în cadrul ştiinţelor naturale, iar în sociologie ne confruntăm cu dificultăţi deosebite, din cauza complexităţii problemelor pe care le implică studiul propriului nostru comportament.

❷ Principalele abordări teoretice în sociologie sunt funcţionalismul, structuralismul, interacţionismul simbolic şi marxismul. Într-o oarecare măsură, aceste abordări sunt complementare. Dar există şi contraste majore, care influenţează modul de tratare a problemelor teoretice, de către autorii care adoptă orientări diferite.

❸ Prima dilemă teoretică importantă din sociologie se referă la relaţia dintre activitatea umană şi structura socială. Suntem creatorii societăţii sau creaturile ei? Alegerea între aceste alternative nu este atât de dificilă pe cât pare, iar adevărata problemă este, de fapt, modul în care putem să punem în legătură două aspecte diferite ale vieţii sociale.

❹ A doua dilemă se preocupă de modul în care ar trebui înfăţişate societăţile umane, ca fiind armonioase şi ordonate sau marcate de conflicte constante. Din nou, cele două puncte de vedere nu sunt complet opuse şi este necesar să

arătăm interrelația dintre consens și conflict. În îndeplinirea acestei sarcini ne sunt utile și conceptele de ideologie și putere.

5. A treia dilemă se referă la modul în care ar trebui să tratăm problemele de gen în analiza sociologică. Feministele au supus unei provocări sociologia, căreia i se răspunde treptat la nivelul cercetării empirice: în prezent sunt întreprinse mult mai multe studii asupra preocupărilor și opiniilor femeilor decât erau înainte. Dar acestea nu rezolvă de la sine și prin sine, problema modului celui mai potrivit în care ar trebui analizat genul, în contextul abordărilor și conceptelor teoriei sociologice existente.
6. Al patrulea punct central al dezbaterilor continue din sociologie este legat de analiza dezvoltării sociale moderne. Procesele schimbării din lumea modernă sunt oare modelate în principal de dezvoltarea economiei capitaliste sau de alți factori, inclusiv cei neeconomici? Pozițiile în această dezbatere sunt întrucâtva influențate de convingerile și atitudinile politice ale diferiților sociologi.
7. Teza lui Weber despre influența puritanismului asupra dezvoltării economiei moderne oferă un exemplu folositor, atunci când ne gândim la ce anume face ca o teorie să fie valoroasă. Ideile lui Weber rămân controversate, dar în mai multe privințe teoria sa a deschis noi drumuri, stimulând un mare volum de cercetări ulterioare.

LECTURI SUPLIMENTARE

Roslyn W. Bologh, *Love or Greatness: Max Weber and Feminist Thinking – a Feminist Enquiry* (Londra, **Unwin Hyman**, 1990). O critică feministă adusă lui Max Weber.

Anthony Giddens, *Capitalism and Modern Social Theory*, ediție revizuită (Cambridge, Cambridge University Press, 1992). O discuție pe tema scrierilor lui Marx, Durkheim și Weber.

Charles Wright Mills, *The Sociological Imagination* (Harmondsworth, Penguin, 1979). O analiză clasică a temelor care ar trebui să formeze gândirea teoretică în sociologie.

The Polita Reader in Social Theory (Cambridge, Polity Press, 1994).

Quentin Skinner (ed.), *The Return of Grand Theory* (Cambridge, Cambridge University Press, 1996). O colecție de articole despre principalele tradiții ale teoriei.

TERMENI IMPORTANȚI

- ***funcționalism***
- ***antropologie***
- ***funcții manifeste***
- ***funcții latente***
- ***disfuncție***
- ***structuralism***
- ***semiotică***
- ***interacționism simbolic***
- ***simbol***
- ***marxism***
- ***dilemă teoretică***
- ***constrângere socială***
- ***raționalizare***
- ***sărăcie relativă***
- ***gândire contraintuitivă***

GLOSAR – CONCEPTE DE BAZĂ

ABORDARE TEORETICĂ: perspectivă asupra vieții sociale derivată dintr-o anumită tradiție teoretică. Printre principalele tradiții teoretice în sociologie se numără funcționalismul, structuralismul, interacționismul simbolic și marxismul. Abordarea teoretică oferă „perspective" globale în cadrul cărora lucrează sociologii și influențează domeniile cercetării lor, precum și modurile în care sunt identificate și rezolvate problemele de cercetare.

ACȚIUNE COLECTIVĂ: acțiune întreprinsă într-o manieră relativ spontană de către un număr de persoane adunate într-un anumit loc sau zonă. Una dintre cele mai importante forme de acțiune colectivă o reprezintă comportamentul mulțimii. În mulțime, indivizii tind să atingă obiective care în împrejurări normale le sunt interzise.

AUTORITATE: putere legitimă a unei persoane sau grup asupra alteia/altuia. Elementul de legitimitate este esențial pentru noțiunea de autoritate și reprezintă principalul mijloc prin care autoritatea se deosebește de conceptul general de putere. Puterea se poate exercita prin folosirea forței sau a violenței. Dimpotrivă, autoritatea depinde de acceptarea de către subordonați a dreptului superiorilor de a da ordine sau directive.

BIROCRAȚIE: organizare de tip ierarhizat, sub forma unei piramide a autorității. Termenul „birocrație" a fost popularizat de către Max Weber. După opinia lui, birocrația reprezintă cel mai eficient tip de organizare umană la sacară mare. Weber susținea că, pe măsură ce organizațiile cresc în dimensiuni, ele au în mod inevitabil tendința de a deveni din ce în ce mai birocratizate.

CĂSĂTORIE: relație sexuală între doi indivizi, aprobată din punct de vedere social. Căsătoria implică aproape întotdeauna două persoane de sex opus, dar în anumite culturi sunt tolerate și căsătoriile homosexuale. În mod normal, căsătoria formează baza de procreație a unei familii, adică se așteaptă din partea cuplului căsătorit să nască și să crească copii. Multe societăți permit poligamia, în care un individ poate avea mai multe soții în același timp.

CLASĂ: cu toate că este unul dintre conceptele cele mai frecvent întrebuințate în sociologie, nu există un acord clar despre modul în care poate fi definită cel mai bine această noțiune. Totuși, majoritatea sociologilor întrebuințează termenul pentru a desemna deosebirile socio-economice dintre grupurile de indivizi, în care se creează diferențieri în privința prosperității materiale și a puterii.

COMUNICARE: transmiterea informației de la un individ sau de la un grup la altul. Comunicarea reprezintă baza necesară a oricărei interacțiuni sociale. În contextele de tip față-în-față,

comunicarea se efectuează prin folosirea limbajului şi totodată prin numeroase indicii corporale, prin intermediul cărora indivizii interpretează ceea ce spun şi fac ceilalţi. O dată cu dezvoltarea scrierii şi a mediilor electronice precum radioul, televiziunea sau sistemele de transmisie prin computer, comunicarea se detaşează întrucâtva de contextele imediate ale relaţiilor sociale de tip faţă-în-faţă.

CONFLICT: antagonism între indivizi sau grupuri în societate. Conflictul poate îmbrăca două forme. Una are loc atunci când există o ciocnire de interese între doi oameni sau mai mulţi indivizi ori grupuri, cealaltă se petrece în cazul în care persoanele sau colectivităţile se angajează în luptă activă unele cu altele. Conflictul de interese nu duce totdeauna la luptă deschisă, în timp ce conflictele active pot avea loc câteodată între grupuri care consideră în mod eronat că interesele lor sunt antagonice.

CONFORMITATE: comportament care respectă normele stabilite ale unui grup sau societăţi. Oamenii nu se conformează întotdeauna normelor sociale pentru că acceptă valorile care stau la baza acestora. Ei se pot comporta în modurile aprobate pur şi simplu pentru că e mai avantajos să o facă, sau din cauza eventualelor sancţiuni.

CONSENS: acord în privinţa valorilor sociale fundamentale între membrii unui grup, comunităţi sau societăţi. Unii gânditori din domeniul sociologiei pun accentul cu putere asupra importanţei consensului, ca bază a stabilităţii sociale. Aceşti cercetători cred că toate societăţile care durează mai mult decât o perioadă substanţială de timp, implică un „sistem comun de valori", de convingeri consensuale, susţinut de majoritatea populaţiei.

CONŞTIINŢĂ DE SINE : conştientizarea identităţii sociale distincte a cuiva, ca persoană separată de alţii. Fiinţele umane nu se nasc cu conştiinţa de sine, ci dobândesc o conştientizare a sinelui ca rezultat al socializării timpurii. Învăţarea limbajului de exemplu, are o importanţă vitală pentru procesele prin care copilul învaţă să devină o fiinţă conştientă de sine.

CULTURĂ: valorile, normele şi bunurile materiale caracteristice unui anumit grup. Ca şi conceptul de societate, noţiunea de cultură este folosită la scară extrem de largă în sociologie, ca şi în alte ştiinţe sociale (îndeosebi în antropologie). Cultura reprezintă una dintre cele mai distinctive proprietăţi ale asocierii sociale umane.

CULTURĂ POPULARĂ: distracţie creată pentru marele public, cum ar fi filmele de succes, spectacolele, muzica, clipurile video şi programele TV. Cultura populară este deseori pusă în contrast cu cultura „superioară" sau „de elită", care se referă la gusturile minorităţilor educate. Muzica clasică, muzica de operă şi pictura reprezintă exemple de cultură superioară.

DELICT: orice acţiune care contravine legilor stabilite de către o autoritate politică. Cu toate că avem

tendința de a-i considera pe „delincvenți" drept o subsecție deosebită a populației, puțini sunt oamenii care nu au încălcat legea într-un fel sau altul, pe parcursul vieții lor. Deşi legile sunt formulate de către autoritățile statului, nu este exclus ca aceste autorități să se implice în comportamentul delictual în anumite contexte.

DEMOCRAȚIE: sistem politic care le dă cetățenilor posibilitatea de a participa la luarea deciziilor politice sau de a alege reprezentanți în organismele de conducere.

DEVIANȚĂ: modalități de acțiune care nu se conformează normelor sau valorilor acceptate de către majoritatea membrilor unui grup sau ai unei societăți. Ceea ce este socotit drept „deviant" este variabil în aceeaşi măsură ca şi normele şi valorile care disting culturi şi subculturi diferite. Multe forme de comportament, extrem de prețuite într-un anumit context sau de către un anumit grup, sunt privite cu reticență de către alții.

DISCRIMINARE: activitate care refuză membrilor unui anumit grup resursele sau recompensele ce pot fi obținute de către alții. Discriminarea trebuie deosebită de prejudecată, cu toate că de obicei cele două sunt strâns legate. Se poate întâmpla ca indivizi care sunt prejudiciați în raport cu alții să nu se angajeze în practici discriminatorii la adresa acestora; invers, oamenii pot acționa într-o manieră discriminatorie chiar dacă nu sunt prejudiciați în raport cu cei supuşi unei atari discriminări.

DIVIZIUNEA MUNCII: diviziunea unui sistem de producție în sarcini de muncă sau ocupații specializate, care creează interdependență economică. Toate societățile au cel puțin o formă rudimentară a împărțirii muncii, mai ales între sarcinile alocate bărbaților şi cele efectuate de către femei. O dată cu dezvoltarea industrializării însă, diviziunea muncii devine cu mult mai complexă decât în cadrul oricărui alt sistem de producție anterior. În lumea modernă, anvergura sa este internațională.

ECONOMIE: sistem de producție şi de schimb, care satisface necesitățile materiale ale indivizilor ce trăiesc într-o anumită societate. Instituțiile economice au o importanță vitală în toate orânduirile sociale. Ceea ce se întâmplă în economie influențează de obicei multe alte aspecte ale vieții sociale. Economiile moderne se deosebesc substanțial de cele tradiționale, întrucât majoritatea populației nu mai este angajată în producția agricolă.

EDUCAȚIE: transmiterea de cunoştințe de la o generație la alta prin intermediul instrucției directe. Cu toate că procese educaționale există în toate societățile, abia în perioada modernă educația în masă a luat forma şcolarizării, adică a instrucției în cadre educaționale specializate, în care indivizii petrec câțiva ani din viața lor.

ETNICITATE: valorile şi normele culturale care îi deosebesc pe

membrii unui anumit grup de ceilalți. Un grup etnic este cel al cărui membri împărtășesc o conștiință distinctă a unei identități culturale comune, care îi separă de alte grupuri din jurul lor. Practic, în toate societățile deosebirile etnice sunt asociate cu variații ale puterii și bogăției materiale. Acolo unde diferențele etnice sunt totodată și rasiale, aceste diviziuni sunt câteodată deosebit de pronunțate.

FAMILIE: grup de indivizi ce se disting prin legături de sânge, căsătorie sau adopțiune, care formează o unitate economică, ai cărei membri adulți sunt răspunzători pentru creșterea copiilor. Toate societățile cunoscute implică o anumită formă de sistem de familie, cu toate că natura relațiilor de familie variază de la una la alta. În vreme ce în societățile moderne principala formă de familie o reprezintă familia nucleară, există totodată o diversitate de relații în familiile lărgite.

GEN: așteptări sociale referitoare la comportament, socotite ca fiind potrivite pentru membrii fiecărui sex. Genul nu se referă la atributele fizice în funcție de care bărbații se deosebesc de femei, ci la trăsăturile de masculinitate și feminitate formate din punct de vedere social. Studiul relațiilor de gen a devenit unul dintre cele mai importante domenii ale sociologiei în ultimii ani, cu toate că multă vreme nu s-a bucurat de prea mare atenție.

GLOBALIZAREA: interdependența crescândă dintre diferite persoane, regiuni și țări din lume.

GRUPURI SOCIALE: adunări de indivizi care interacționează unii cu ceilalți în mod sistematic. Grupurile se pot întinde de la asociații foarte mici la organizații la scară mare sau societăți întregi. Indiferent de mărimea lor, o trăsătură definitorie a grupului o reprezintă faptul că membrii săi posedă o conștiință a identității comune. Cea mai mare parte a existenței noastre este petrecută în contactele de grup; în societățile moderne, cei mai mulți oameni aparțin unor tipuri de grupuri diferite.

GUVERNARE: proces de legiferare a politicii și a deciziilor de către funcționarii din cadrul unui aparat politic. Putem vorbi de „guvernare" ca proces și de „guvern" ca să ne referim la oficialitățile responsabile pentru luarea unor decizii politice obligatorii. Dacă în trecut practic toate guvernele erau conduse de monarhi sau de împărați, în majoritatea societăților moderne guvernele sunt conduse de funcționari, care nu moștenesc pozițiile lor de putere, ci sunt aleși sau numiți pe baza experienței și a calificării lor.

IDENTITATE: trăsătură distinctivă a caracterului unei persoane sau ale unui grup. Atât identitatea individuală cât și cea de grup sunt oferite în mare măsură de markeri sociali. În acest sens, unul dintre cei mai importanți markeri ai identității unui individ îl reprezintă numele său. Numele este o parte importantă a individualității persoanei. Denumirea este de asemenea importantă pentru identitatea de grup. De exemplu, identitatea națională este determinată de faptul

că cineva este „englez", „american", „francez" ş.a.m.d.

IDEOLOGIE: idei sau credinţe împărtăşite, care servesc la justificarea intereselor grupurilor dominante. Ideologii se găsesc în toate societăţile în care există inegalităţi sistematice şi înrădăcinate între grupuri. Conceptul de ideologie este strâns legat de cel de putere, pentru că sistemele ideologice servesc la legitimarea puterii distinctive pe care o deţin grupurile.

INCONŞTIENTUL: motive şi idei care nu sunt disponibile minţii conştiente a individului. Un mecanism psihologic-cheie implicat în inconştient îl constituie reprimarea – unele părţi ale minţii sunt „blocate" în conştinţa directă a individului. Conform teoriei lui Freud, dorinţele şi impulsurile inconştiente stabilite în copilărie continuă să joace un rol major în viaţa adultului.

INDUSTRIALIZARE: dezvoltarea formelor moderne de industrie – fabrici, maşinării şi procese de producţie la scară mare. Industrializarea a reprezentat unul dintre principalele seturi de procese care au influenţat lumea socială în ultimele două secole. Societăţile industrializate au caracteristici foarte diferite de cele ale ţărilor mai puţin dezvoltate. De exemplu, o dată cu progresele industrializării, doar un mic procent din populaţie mai lucrează în agricultură – un contrast major faţă de ţările preindustriale.

INDUSTRIALIZAREA RĂZBOIULUI: aplicarea metodelor de producţie industrială la industria de armament, cuplată cu organizarea forţelor de luptă ca „mecanisme militare". Industrializarea războiului reprezintă un aspect la fel de fundamental în dezvoltarea societăţilor moderne ca şi industria dezvoltată în scopuri paşnice. Este strâns legată de apariţia războiului total în secolul XX – război care implică sute de mii sau milioane de soldaţi, plus mobilizarea globală a economiei pentru nevoile legate de război.

INTERACŢIUNE SOCIALĂ: orice formă de întâlnire între indivizi. Cea mai mare parte a existenţei noastre este alcătuită din interacţiuni sociale de un tip sau altul. Interacţiunea socială se referă atât la situaţiile formale, cât şi la cele informale în care se întâlnesc oamenii. O ilustrare a unei situaţii formale de interacţiune socială o reprezintă clasa de şcoală; un exemplu de interacţiune informală îl pot constitui două persoane care se întâlnesc pe o stradă sau la o petrecere.

IQ (coeficient de inteligenţă): rezultat dobândit ca urmare a testării capacităţilor simbolice sau de raţionare.

ÎNRUDIRE: relaţie care îi apropie pe indivizi prin legături de sânge, căsătorie sau adopţie. Relaţiile de înrudire sunt prin definiţie implicate în căsătorie şi familie, dar se extind mult dincolo de aceste instituţii. Dacă în majoritatea societăţilor moderne puţine sunt obligaţiile sociale implicate de relaţii de înrudire care se extind dincolo de familie, în multe alte culturi înrudirea este de o importanţă vitală pentru majoritatea aspectelor vieţii sociale.

ÎNTÂLNIRE: întrunire a doi sau mai mulți indivizi, într-o situație de interacțiune de tip față-în-față. Viața noastră cotidiană poate fi considerată drept o serie de diferite întâlniri succesive pe parcursul unei zilei. În societățile moderne, întâlnirile pe care le avem cu alții implică mai mult străini decât persoane pe care le cunoaștem bine.

MASS MEDIA: forme de comunicare, precum ziarele, revistele, radioul și televiziunea, menite a transmite informații către public.

METODE DE CERCETARE: diferite metode de investigare folosite pentru strângerea materialului empiric (faptic). În sociologie există numeroase și diverse metode de cercetare, dar probabil că cele mai frecvent folosite sunt munca de teren (sau observarea prin participare) și metodele de anchetă. Pentru multe scopuri, este utilă combinarea a două sau mai multe metode în cadrul unui singur proiect de cercetare.

MIȘCARE SOCIALĂ: grupare amplă de oameni care s-au implicat în încercarea de a realiza sau de a bloca un proces de schimbare socială. Mișcările sociale se află în mod obișnuit în relații de conflict cu organizațiile la ale căror obiecive și viziuni se opun adesea. Totuși, mișcările care contestă cu succes puterea, în momentul în care devin instituționalizate, se pot transforma în organizații.

MOBILITATE SOCIALĂ: mișcare a indivizilor sau grupurilor aflate în diferite poziții sociale. Mobilitatea verticală se referă la mișcarea în sus sau în jos în cadrul unei ierarhii sau unui sistem de stratificare. Mobilitatea laterală reprezintă mișcarea fizică a indivizilor sau a grupurilor de la o regiune la alta. Atunci când analizează mobilitatea verticală, sociologii disting între gradul în care un individ este mobil pe parcursul carierei sale și gradul în care poziția la care ajunge el diferă de cea a părinților săi.

MUNCĂ: activitate prin care ființele umane transformă și produc bunuri din lumea naturală și își asigură în acest fel supraviețuirea. Munca nu trebuie considerată în mod exclusiv drept o angajare plătită. În culturile tradiționale exista doar un sistem monetar rudimentar și foarte puțini oameni lucrau în schimbul plății. În societățile moderne, continuă să existe multe tipuri de muncă ce nu implică în mod direct acordarea unui salariu (cum ar fi munca în gospodărie).

NATURĂ: caracteristici fizice ale lumii exterioare sau ale trupului, neinfluențate de intervenția umană. Un eveniment sau o situație este „naturală" dacă există sau are loc independent de controlul uman. O mare parte a mediului extern în care trăim nu mai face parte din natură, datorită faptului că ființele umane intervin în atât de multe aspecte ale sale. Încălzirea globală reprezintă un exemplu al acestui proces: nu este o stare naturală, ci este cauzată de poluarea produsă de ființele umane. O mare parte din ceea ce se petrece cu corpurile noastre nu mai este, de asemenea, natural. De exemplu, ca

urmare a noilor forme de tehnologie reproductivă, cum ar fi contracepția modernă sau ingineria genetică, corpurile noastre sunt din ce în ce mai puțin guvernate de procese naturale.

NORMĂ: regulă de comportament care specifică comportarea potrivită într-un domeniu dat de contexte sociale. O normă fie prescrie un anumit tip de comportament, fie îl interzice. Toate grupurile umane respectă tipuri precise de norme, sprijinite întotdeauna de sancțiuni de un fel sau altul – care variază de la dezaprobarea informală la pedepsirea fizică și execuție.

ORGANIZAȚIE: grup mare de indivizi, care implică un set precis de relații de autoritate. În societățile industriale există multe tipuri de organizații, care influențează majoritatea aspectelor vieții noastre. Deși nu toate organizațiile sunt birocratice în sensul formal, există legături destul de strânse între dezvoltarea organizațiilor și tendințele birocratice.

POLITICĂ: mijloace prin care este folosită puterea pentru a influența natura și conținutul activităților guvernamentale. Sfera „politicului" include activitățile celor din guvern, dar și pe cele ale multor alte grupuri și indivizi. Există multe modalități în care omenii din afara aparatului guvernamental caută să o influențeze.

POZIȚIE SOCIALĂ: identitatea socială deținută de un individ într-un anumit grup sau societate. Pozițiile sociale pot fi foarte generale în natură (cum ar fi cele asociate rolurilor de gen) sau pot fi mai specifice (ca în cazul pozițiilor ocupaționale).

PREJUDECATĂ: deținerea de idei preconcepute despre un individ sau un grup, idei rezistente la schimbare, chiar și în fața unor informații noi. Prejudecățile pot fi pozitive sau negative.

PUTERE: capacitatea unor indivizi sau a membrilor unui grup de a-și atinge scopurile sau de a-și finaliza interesele. Puterea reprezintă un aspect extrem de răspândit al tuturor relațiilor umane. Multe conflicte din societate sunt reprezentate de dorința pentru putere, din pricina faptului că gradul de putere la care poate ajunge un individ sau un grup este direct proporțional cu măsura în care aceștia sunt capabili să-și transforme dorințele în practică în detrimentul altora.

RASISM: atribuirea unor caracteristici de superioritate sau de inferioritate unei populații care are în comun anumite caracteristici moștenite în mod fizic. Rasismul reprezintă o formă specifică de prejudecată, concentrându-și atenția asupra variațiilor fizice dintre oameni. Atitudinile rasiste s-au consolidat în peroada expansiunii coloniale către Vest, dar se pare că ele se bazează de asemenea, pe mecanismele de prejudecată și discriminare, întâlnite în foarte multe contexte ale societăților umane.

RELAȚII FORMALE: relații care există în grupuri sau organizații întemeiate pe normele sau regulile sistemului „oficial" de autoritate.

RELAȚII INFORMALE: relații care există în grupuri sau organizații pe baza legăturilor personale; modalități de a acționa care pornesc de la modurile de procedură recunoscute în mod oficial.

RELIGIE: set de credințe la care aderă membrii unei comunități, implicând simboluri ce inspiră teamă religioasă sau uimire, împreună cu practici rituale practicate de membrii comunității. Religiile nu implică în mod universal o credință în entități supranaturale. Cu toate că sunt greu de trasat linii de demarcație între religie și magie, deseori se susține că magia este practicată în primul rând de către indivizi și nu constituie punctul central al ritualului comunității.

REPRODUCȚIE CULTURALĂ: transmiterea valorilor și normelor culturale, din generație în generație. Reproducția culturală se referă la mecanismele prin care se păstrează în timp continuitatea experienței culturale. Procesele de învățare din societățile moderne se numără printre principalele mecanisme de reproducție culturală și nu operează doar prin ceea ce se învață în decursul educației formale. Reproducția culturală are loc într-o manieră mai profundă prin intermediul programei ascunse – acele aspecte ale comportamentului pe care indivizii le învață neoficial în timp ce se află la școală.

REVOLUȚIE: proces de schimbare politică, implicând mobilizarea unei mișcări sociale de masă care, prin intermediul violenței, răstoarnă un regim existent și formează un nou guvern. Revoluția se deosebește de lovitura de stat pentru că implică o mișcare de masă și producerea unei schimbări majore în sistemul politic în ansamblu. Lovitura de stat se referă la preluarea puterii prin utilizarea armelor, de către indivizi care îi înlocuiesc după aceea pe liderii politici, dar fără a transforma radical sistemul de guvernare. De asemenea, revoluțiile se deosebesc de răscoale, care implică provocări la adresa autorităților politice existente, dar care vizează înlocuirea personalului și nu transformarea structurii politice ca atare.

RITUAL: moduri formalizate de comportament, în care se implică în mod obișnuit membrii unui grup sau ai unei comunități. Religia reprezintă unul dintre principalele contexte în care sunt practicate ritualurile, dar amploarea comportamentului ritual se extinde cu mult dincolo de această sferă. Majoritatea grupurilor au practici rituale de diferite tipuri.

ROL SOCIAL: comportament așteptat din partea unui individ care ocupă o anumită poziție socială. Ideea rolului social provine din teatru, referindu-se la rolurile pe care le interpretează actorii într-o producție teatrală. În fiecare societate, indivizii joacă mai multe roluri sociale diferite, în funcție de tipurile contexte ale activității lor.

SCHIMBARE SOCIALĂ: modificare în structurile de bază ale unui grup social sau ale unei societăți. Schimbarea socială reprezintă un fenomen omniprezent în viața

socială, dar a devenit extrem de intens în era modernă. Originile sociologiei moderne pot fi identificate în încercările de înțelegere a schimbărilor dramatice care transformă lumea tradițională și promovează noi forme de ordine socială.

SECULARIZARE: proces de declin al influenței religiei. Cu toate că societățile moderne au devenit din ce în ce mai secularizate, identificarea gradului de secularizre reprezintă o problemă complexă. Secularizarea se poate referi la nivelurile de implicare în organizațiile religioase (cum ar fi procentul de participare la slujbele de la biserică), la influența socială și materială exercitată de organizațiile religioase și la gradul în care oamenii nutresc convingeri religioase.

SEX: diferențe anatomice care îi deosebește pe bărbați de femei. Sociologii pun deseori în contrast sexul cu genul. Sexul se referă la caracteristicile fizice ale corpului; genul denumește formele de comportament deprinse social. De exemplu, un travestit este din punct de vedere fizic bărbat, dar câteodată își asumă genul unei femei.

SOCIALIZARE: procese sociale prin care copiii dezvoltă o conștientizare a normelor și valorilor sociale și dobândesc un sentiment distinct al sinelui. Cu toate că procesele de socializare sunt deosebit de importante în pruncie și copilărie, ele continuă într-o oarecare măsură pe tot parcursul vieții. Nici un individ uman nu este imun la reacțiile celor din jurul lui, care îl influențează și îi modifică comportamentul în toate fazele ciclului vieții sale.

SOCIETATE: conceptul de societate este unul dintre cele mai importante noțiuni sociologice. O societate reprezintă un grup de oameni care trăiesc pe un anumit teritoriu, sunt supuși unui sistem comun de autoritate politică și sunt conștienți că au o identitate distinctă față de alte grupuri din jurul lor. Anumite societăți, precum cele de vânători și culegători, sunt foarte mici, numărând nu mai mult de câteva zeci de oameni. Altele sunt foarte numeroase, fiind alcătuite din multe milioane de indivizi – de exemplu, societatea chineză modernă are o populație de peste un miliard de indivizi.

SOCIETATE POSTINDUTRIALĂ: o noțiune sprijinită de către cei care cred că procesul de schimbări sociale ne poartă dincolo de ordinea industrializată. O societate postindustrială este bazată pe producerea informației și mai puțin pe producerea de bunuri materiale. După părerea celor care susțin acest concept, noi trecem în acest moment printr-o serie de schimbări sociale la fel de profunde ca și cele care au constituit începutul erei industriale în urmă cu vreo două sute de ani.

SOCIETĂȚI INDUSTRIALE: societăți în care marea majoritate a forței de muncă lucrează în producția industrială.

SOCIOLOGIA CORPULUI: studiul influențelor sociale asupra alcătuirii noastre fizice.

SOCIOLOGIE: studiul grupurilor şi al societăţilor umane, care pune un accent deosebit pe analizarea lumii industrializate. Sociologia face parte dintr-un grup de ştiinţe sociale, care includ de asemenea antropologia, ştiinţele economice, ştiinţele politice şi geografia umană. Demarcaţiile dintre diversele ştiinţe sociale nu sunt precise şi toate au în comun o anumită gamă de interese, concepte şi metode.

STATUL-NAŢIUNE: un anumit tip de stat, caracateristic lumii moderne, în care un guvern are putere suverană în interiorul unei zone teritoriale definite, iar masa populaţiei reprezintă cetăţenii care ştiu despre ei înşişi că fac parte dintr-o singură naţiune. Statele-naţiune sunt strâns legate de apariţia naţionalismului, deşi loialităţile naţionaliste nu se conformează întotdeauna cu graniţele unor anumite state care există în ziua de azi. Statele-naţiune s-au dezvoltat ca parte a sistemului de state-naţiuni care şi-a făcut apariţia şi îşi are originea în Europa, dar în prezent se întinde pe tot globul.

STRATIFICARE SOCIALĂ: existenţa unor inegalităţi structurale între grupurile din societate, din punctul de vedere al accesului lor la recompensele materiale sau simbolice. Deşi toate societăţile implică unele forme de stratificare, abia o dată cu dezvoltarea sistemelor de stat apar deosebiri ample de avere şi putere. Cea mai specifică formă de stratificare în societăţile moderne se reflectă în diviziunile de clasă.

STRUCTURĂ DE CLASĂ: distribuirea claselor într-o societate. Clasele sunt în principal bazate pe inegalităţi economice, iar astfel de inegalităţi nu sunt niciodată întâmplătoare. Majoritatea societăţilor au un număr limitat de clase. De exemplu, în societăţile moderne, câteva dintre principalele grupuri de clasă sunt clasa de sus, clasa mijlocie, clasa muncitoare şi subclasa.

STRUCTURĂ SOCIALĂ: scheme de interacţiune între indivizi sau grupuri. Viaţa socială nu se desfăşoară întâmplător. Cea mai mare parte a activităţilor noastre sunt structurate: ele sunt organizate într-un mod regulat şi repetitiv. Cu toate că această comparaţie ar putea să inducă în eroare, se puteau gândi la structura socială a unei societăţi ca la stâlpii care sprijină o clădire şi îi conferă rezistenţă.

STAT: aparat politic (instituţii guvernamentale plus funcţionari publici) care guvernează o ordine teritorială dată, a cărui autoritate este sprijinită de lege şi de capacitatea de a folosi forţa. Nu toate societăţile sunt caracterizate de existenţa unui stat. Culturile de vânători şi culegători şi societăţile agrare mai mici sunt lipsite de instituţii de stat. Apariţia statului marchează o tranziţie distinctă în istoria umană, pentru că centralizarea puterii politice implicate în formarea statului introduce dinamici noi în procesele de schimbare socială.

STATUT: onoarea sau prestigiul social care i se acordă unui anumit grup de către ceilalţi membri ai unei societăţi.

Grupurile cu statut implică de obicei stiluri specifice de viață – scheme de comportament pe care le respectă membrii unui grup. Privilegiul sau statutul poate fi pozitiv sau negativ. Grupurile cu statut de „paria" sunt privite cu dispreț sau tratate ca proscrișe de către majoritatea populației.

ȘOMAJ: situație în care un individ dorește să obțină o slujbă plătită, dar nu are această posibilitate. Șomajul reprezintă o noțiune mai complicată decât ar putea părea. Cineva care nu „are de lucru" nu este în mod necesar șomer, în sensul că nu are nimic de făcut. De exemplu, gospodinele nu primesc nici o plată, dar de obicei muncesc din greu.

ȘTIINȚĂ: în sensul de știință fizică, studiul sistematic al lumii fizice. Știința implică aranjarea într-o manieră disciplinată a datelor empirice, îmbinată cu construirea de abordări teoretice și de teorii care iluminează aceste date. Activitatea științifică combină crearea unor modalități noi și îndrăznețe de gândire cu testarea atentă a ipotezelor și ideilor. O trăsătură importantă care ajută la deosebirea științei de alte tipuri de sisteme de idei (cum este cel implicat în religie), o reprezintă presupunerea că *toate* ideile științifice sunt deschise criticii și revizuirii reciproce din partea membrilor comunității științifice.

TEORIE: încercare de identificare a proprietăților generale care explică evenimentele observate cu regularitate. Construirea teoriilor formează un element esențial al oricărei activități sociologice. Deși teoriile au tendința de a fi legate de abordări teoretice mai largi, ele sunt în același timp puternic influențate de rezultatele cercetării la a căror producere au contribuit.

URBANISM: termen folosit de Louis Wirth pentru a desemna caracteristicile distinctive ale vieții sociale urbane, cum ar fi lipsa ei de personalitate.

VALORI: idei susținute de către indivizii umani sau de către grupuri despre ceea ce este de dorit sau necesat. Valorile diferite reprezintă aspecte cheie ale variațiilor în cultura umană. Cultura specifică în care trăiesc indivizii influențează puternic ceea ce valorizează aceștia.

VIOLENȚĂ: folosirea sau amenințarea cu folosirea forței fizice din partea unui individ sau a unui grup față de altul. Războiul reprezintă forma de violență extremă. Totuși, în multe cadre neoficiale ale vieții sociale, violența poate fi ceva obișnuit. De exemplu, multe căsătorii sunt caracterizate printr-un șir de violențe din partea unui soț față de celălalt.

GLOSAR – TERMENI IMPORTANȚI

ABORDARE ECOLOGICĂ: perspectivă asupra analizei urbane care pune accentul pe distribuția „naturală" a vecinătăților orașului în zone cu caracteristici contrastante.

ABUZ SEXUAL ASUPRA COPIILOR: exploatarea sexuală a copiilor de către adulți.

ACTIVITATE DE MULȚIME: acțiuni săvârșite de indivizi atunci când se asociază formând o mulțime.

ADICȚIE: proces prin care cineva devine dependent de o substanță sau de o structură fixă de comportament, greu de modificat. Un alcoolic este caracterizat prin adicție.

ALFABETIZARE: abilitatea indivizilor de a scrie și a citi.

ALIENARE: senzația că locul propriilor noastre capacități, ca ființe umane, este luat de alte entități. Inițial, termenul a fost folosit de către Marx pentru a se referi la proiectarea puterilor umane asupra divinităților. Ulterior, el a întrebuințat termenul pentru a desemna pierderea controlului de către muncitori asupra naturii muncii și a produselor muncii lor.

ALOCARE DE RESURSE: modul în care diferite resurse sociale și materiale sunt întrebuințate de către grupurile sau mișcările sociale.

ANALIZĂ COMPARATIVĂ: analiză bazată pe comparația dintre diferite societăți sau culturi.

ANCHETĂ: metodă de cercetare sociologică, implicând administrarea de chestionare unei populații studiate.

ANIMISM: credință conform căreia evenimentele din lume sunt puse în mișcare de activitatea spiritelor.

ANOMIE: concept care a căpătat o largă întrebuințare în sociologie datorită lui Durkheim, și care se referă la o situație în care normele sociale își pierd puterea asupra comportamentului individului.

ANOREXIE: așa-numita „boală a celui care ține regim", în care indivizii se abțin în mod deliberat de la hrană.

ANTAGONISM ETNIC: ostilități sau conflicte între diferite grupuri sau comunități etnice.

ANTROPOLOGIE: știință socială strâns legată de sociologie, care se concentrează asupra studierii culturilor tradiționale și a evoluției speciei umane.

APARTHEID: sistem de segregare rasială stabilit în Africa de Sud, astăzi aproape dispărut.

ASIMILARE: acceptarea unui grup minoritar de către populația majoritară, în care grupul preia valorile și normele culturii dominante.

ASISTENȚĂ MEDICALĂ PRIVATĂ: servicii de asistență medicală disponibile doar celor care plătesc costul lor întreg.

ASISTENȚĂ MEDICALĂ PUBLICĂ: servicii de asistență medicală disponibile tuturor membrilor populației, suportate prin finanțare guvernamentală.

ASOCIERE DIFERENȚIALĂ: interpretare a dezvoltării comporta-

mentului delictual, propusă de către Edwin H. Sutherland. După el, comportamentul delictual este învățat prin asocierea cu cei care se implică în săvârșirea de delicte în mod obișnuit.

AUTO-ILUMINARE: înțelegerea din ce în ce mai bună a propriilor lor condiții de existență, pe care oamenii o dobândesc prin investigare socială – ceea ce le permite eventual să acționeze pentru a modifica acele condiții.

AUTOMATIZARE: procese de producție monitorizate și controlate de mecanisme, cu o supraveghere minimală din partea ființelor umane.

BANDĂ: grup informal de indivizi care se întâlnesc regulat pentru a se angaja în activități comune, care se pot situa în afara cadrului legal.

BISERICĂ: corp amplu de persoane care aparțin unei organizații religioase stabilite. Termenul se folosește și pentru a desemna locul în care sunt săvârșite ceremoniile religioase.

BOGĂȚIE: bani și posesiuni materiale deținute de către un individ sau un grup.

BULIMIE: boală de nutriție, în care individul mănâncă exagerat de mult, dar nu digeră cum trebuie mâncarea. De exemplu, o persoană bulimică mănâncă, apoi se forțează în mod deliberat să vomite înainte de digerarea mâncării.

CAPITALISM: sistem de întreprindere economică bazat pe schimbul de piață. „Capitalul" se referă la bogăția sau banii folosiți pentru a fi investiți pe piață, în speranța de a obține un profit. Majoritatea societăților industriale din prezent sunt capitaliste ca orientare – sistemele lor economice sunt bazate pe libera inițiativă și pe concurența economică.

CAPITALIȘTI: proprietari de companii, pământ sau acțiuni, care sunt folosite pentru a aduce profituri economice.

CASTĂ: formă de stratificare în care poziția socială a individului este fixată încă de la naștere și nu poate fi schimbată. Practic nu există căsătorii mixte între membrii diferitelor grupuri de castă.

CELĂLALT GENERALIZAT: concept din cadrul teoriei lui H.G. Mead, conform căruia individul își atribuie valorile generale ale unui grup sau ale unei societăți date, pe parcursul procesului de socializare.

CENTRU DE INOVAȚIE: oraș de talie mare sau mică, a cărui prosperitate este condiționată de faptul că este un centru de inovații tehnologice sau de creativitate.

CENTRU PENTRU PENSIONARI: oraș care de obicei posedă un climat favorabil, unde își stabilesc locuința mulți oameni, atunci când ies la pensie.

CENTRUL ORAȘULUI: zonele care compun cartierele centrale ale unui oraș, având în mod normal caracteristici distincte de cele ale suburbiilor. În multe ambiențe urbane moderne din Lumea Întâia, zonele din centrul orașului sunt supuse ruinei și degradării, rezidenții bogați mutându-se în zone periferice.

CERCETARE DOCUMENTARĂ: cercetare bazată pe dovezi adunate din studierea documentelor, cum ar fi arhivele sau statisticile oficiale.

CETĂȚEAN: membru al comunității politice, care are atât drepturi cât și îndatoriri asociate cu această calitate.

CHESTIONARE CU ÎNTREBĂRI DESCHISE: chestionare precum cele folosite în anchetele sociologice, care oferă indivizilor posibilitatea de a da răspunsuri scurte sau lungi, după preferință.

CHESTIONARE CU ÎNTREBĂRI STANDARD: chestionare precum cele folosite în anchetele sociologice, care implică categorii fixe, în așa fel încât cei care răspund au doar un număr limitat de opțiuni pe care le pot folosi ca răspuns.

CIBERSPAȚIU: rețele electronice de interacțiune între indivizi aflați la diferite terminale de computer.

CLASĂ DE SUS: clasă socială alcătuită în cea mai mare parte din membrii bogați ai societății, în special cei care au moștenit averi, au afaceri sau un număr mare de acțiuni.

CLASĂ FĂRĂ ZIDURI: educație realizată prin intermediul mediilor electronice.

CLASĂ MIJLOCIE: clasă socială alcătuită în cea mai mare parte din cei care au ocupații de tip gulere albe sau manageriale, de nivel inferior.

CLASĂ MUNCITOARE: clasă socială alcătuită în cea mai mare parte din persoane implicate în ocupații de tip gulere albastre.

CLASE TRANZIȚIONALE: termen folosit de către Marx pentru a face referire la clasele aparținând unui tip de societate aflat în declin care o amână pe cea nouă, cum ar fi țăranii și marii latifundiari într-un sistem devenit capitalist.

COABITARE: două persoane care conviețuiesc în cadrul unei relații sexuale permanentă, fără a fi căsătorit unul cu celălalt.

COD ELABORAT: formă de vorbire implicând folosirea deliberată și combinată a cuvintelor pentru a desemna înțelesuri precise.

COD LIMITAT: mod de vorbire care se bazează pe înțelegeri culturale puternic dezvoltate, în așa fel încât multe idei nu mai trebuie să fie transpuse în cuvinte.

COGNIȚIE: procese ale gândirii umane implicând percepția, raționamentul și memorizarea.

COLONIALISM: proces prin care națiunile occidentale și-au stabilit hegemonia în părți ale lumii îndepărtate de teritoriile de baștină.

COMERȚ CU ARME: vinderea armelor pentru profit, indiferent dacă este efectuată de guvern sau de antreprenori particulari.

COMPANII TRANSNAȚIONALE: corporații cu sedii în două sau mai multe țări.

COMPLEXUL LUI OEDIP: după Freud, fază a dezvoltării psihologiei umane timpurii, în care copilul are sentimente puternice de iubire pentru mamă și de ură față de tată. Depășirea complexului lui Oedip marchează o importantă tranziție, în

opinia lui Freud, în cadrul dezvoltării copilului ca ființă autonomă. Freud a luat numele lui „Oedip" din povestea clasică a lui Oedip care, conform mitului, fără a ști cine sunt, s-a căsătorit cu mama sa și l-a ucis pe tatăl său.

COMPORTAMENT DE VOTARE: structuri de votare în cadrul alegerilor politice.

COMUNICARE NON-VERBALĂ: comunicare între indivizi, bazată pe expresii faciale sau gesturi corporale și nu pe folosirea limbajului.

COMUNISM: set de idei politice asociate cu personalitatea lui Marx, dezvoltate în mod deosebit de către Lenin și instituționalizate în China, iar până în 1990, în Uniunea Sovietică și Europa de Est.

CONFESIUNE: sectă religioasă care și-a pierdut dinamismul revigorant și a devenit o organizație instituționalizată, înregistrând aderarea unui număr semnificativ de persoane.

CONFLICT DE CLASĂ: lupte între diferite clase sociale. Karl Marx era de părere că lupta de clasă se află la originea multor alte diviziuni și antagonisme din societate.

CONGLOMERATE URBANE: aglomerări de orașe într-un mediu urban continuu.

CONSECINȚE NEINTENȚIONALE: consecințe care rezultă din comportamentul inițiat în alte copuri. Multe dintre trăsăturile majore ale activității sociale nu au fost intenționate de către participanții ei.

CONSTRÂNGERE SOCIALĂ: termen care se referă la faptul că grupurile și societățile din care facem parte exercită o influență condiționantă asupra comportmentului nostru. Constrângerea socială a fost considerată de către Durkheim drept una dintre proprietățile distinctive ale „faptelor sociale".

CONSUM COLECTIV: concept folosit de către Manuel Castells pentru a se referi la procesele de consum urban, cum ar fi cele de vânzare și cumpărare de proprietăți.

CONTRADICȚIE: termen folosit de Marx pentru a se referi la tendințele reciproc antagoniste dintr-o societate.

CONVERGENȚĂ SPAȚIU-TIMP: proces prin care distanțele se „scurtează în timp", pe măsură ce crește viteza modalităților de transport.

CONVERSAȚIE: comunicare verbală între doi sau mai mulți indivizi.

CONVINGERI DE BUN-SIMȚ: convingeri larg împărtășite, referitoare la lumea socială și cea naturală, pe care le nutresc membrii de rând (non-specialiști) ai societății.

CORELARE: relație obișnuită dintre două dimensiuni sau variabile, deseori exprimată în termeni statistici. Corelările pot fi pozitive sau negative. O corelare pozitivă între două variabile există acolo unde un nivel înalt al unei variabile este asociat cu nivelul înalt al celeilalte. O corelare negativă are loc acolo unde nivelul înalt al unei variabile este asociat cu nivelul scăzut al celeilalte.

CORPORAȚII GLOBALE: firme care operează la scară globală.

CREUZET: ideea că deosebirile etnice pot fi combinate pentru a crea noi

scheme de comportament care se inspiră din diverse surse culturale.

CRIMĂ ORGANIZATĂ: activități delictuale săvârșite de organizații înființate ca firme de afaceri.

CULT: grupare religioasă fragmentară, la care sunt afiliați indivizi într-o manieră voluntară, dar care este lipsită de o structură permanentă.

CUNOAȘTERE CODIFICATĂ: concept asociat cu sociologul Daniel Bell. Se referă la forme sistematice de cunoaștere, cum sunt cele produse de știința modernă. Bell este de părere că producerea unei atari cunoașteri reprezintă cea mai dinamică forță care modelează societatea modernă.

CURSUL VIEȚII: diferitele etape din viața unui individ, de la naștere la adolescență, vârsta adultă și moarte.

CVASI-INTERACȚIUNE MEDIATĂ: interacțiune între indivizi care nu se află fizic unul în prezența celuilalt – de exemplu, o conversație telefonică.

DELICTE ALE CELOR PUTERNICI: activitate delictuală săvârșită de cei aflați în posturi care le conferă putere.

DELINCVENȚĂ A GULERELOR ALBE: activități delictuale săvârșite de către cei care au ocupații de tip gulere albe sau de specialiști.

DEMOCRAȚIE LIBERALĂ: sistem de democrație bazat pe instituții parlamentre, cuplat cu un sistem de piață liberă în domeniul producției economice.

DEMOCRAȚIE PARTICIPATIVĂ: sistem de democrație în care toți membrii unui grup sau ai unei comunități participă în mod colectiv la luarea deciziilor majore.

DEPARTAJARE: separarea elevilor din clasă în diferite grupuri, după capacități.

DEPENDENȚĂ DE AJUTORUL SOCIAL: situație în care omenii care primesc ajutor social, precum cei care primesc ajutor de șomaj, consideră acest lucru drept „o modalitate de existență", preferată în schimbul unei slujbe plătite.

DEPLASARE: transferul ideilor sau al emoțiilor de la adevărata lor sursă către un alt obiect.

DEPOZIT PENTRU LUMEA A TREIA: oraș care servește drept punct de intrare pentru imigrarea din țări mai puțin dezvoltate către unele mai dezvoltate.

DEVIANȚĂ SECUNDARĂ: idee asociată cu criminologul american Edwin Lemert. Devianța primară se referă la un act inițial care contravine unei norme sau unei legi – de exemplu, furtul unui obiect dintr-un magazin. Vorbim despre devianță secundară atunci când individului care a comis actul i se atașează o etichetă, ca atunci când o persoană care fură din magazine este etichetată drept „hoț de magazin".

DILEMĂ TEORETICĂ: problemă teoretică fundamentală, care constituie miezul unor dezbateri de lungă durată în sociologie.

DISFUNCȚII: influențe sociale care au tendința de a produce dezbinare și dezintegrare.

DISCUȚIE: acțiunea de a purta conversații sau schimburi verbale pe cursul vieții sociale cotidiene.

DISTANȚĂ PUBLICĂ: spațiul fizic pe care îl păstrează indivizii între ei și ceilalți atunci când sunt angajați într-o activitate publică, cum ar fi ținerea unei conferințe.

DISTANȚĂ SOCIALĂ: nivelul de separare spațială păstrat atunci când indivizii interacționează cu alții, pe care nu-i cunosc bine.

DIVIZIUNEA INTERNAȚIONALĂ A MUNCII: expresie care se referă la interdependența țărilor sau regiunilor care fac comerț pe piețe globale.

ECOLOGIA MEDIULUI: preocupare pentru menținerea integrității mediului fizic în fața impactului industriei și a tehnologiei moderne.

ECOLOGIE URBANĂ: abordare a studiului vieții urbane, bazată pe analogia cu adaptarea plantelor și a organismelor la mediul fizic. După teoreticienii ecologi, diversele cartiere și zone din orașe s-au format ca urmare a proceselor naturale de ajutorare din partea populației urbane, pe parcursul competiției pentru resurse.

ECONOMIE INFORMALĂ: tranzacții economice realizate în afara sferei normale de angajare plătită.

EGOCENTRISM: după Piaget, viziunea caracteristică unui copil, pe parcursul primilor săi ani de viață. Gândirea egocentrică implică înțelegerea obiectelor și evenimentelor din mediul înconjurător doar din punctul de vedere al poziției proprii a copilului.

EȘANTION REPREZENTATIV: mijloc de cercetare socială care încearcă să pună de acord un grup studiat cu populația, cu ale cărei calități se potrivește.

EȘANTIONARE: studierea unui procent de indivizi sau de cazuri dintr-o populație mai numeroasă, ca fiind reprezentativ pentru acea populație în ansamblu.

EȘANTIONARE LA ÎNTÂMPLARE: metodă de cercetare socială, care caută să se asigure că un grup studiat este reprezentativ pentru o populație mai numeroasă prin alegerea la întâmplare a indivizilor ce urmează a fi incluși în el.

ETNOCENTRISM: înțelegerea ideilor sau a practicilor unei alte culturi, din punctul de vedere al propriei culturi. Judecățile etnocentrice nu pot să-și dea seama de adevăratele calități ale altor culturi. Un individ etnocentric este acela care nu poate sau nu vrea să considere alte culturi în propriii lor termeni.

ETNOMETODOLOGIE: studierea modului în care înțeleg ceea ce spun și fac ceilalți pe parcursul interacțiunii sociale cotidiene. Etnometodologia se ocupă de „etnometodele" prin intermediul cărora ființele umane au schimburi semnificative unele cu altele.

EVOLUȚIE: dezvoltarea organismelor biologice prin intermediul adaptării speciilor la cerințele mediului fizic.

EXPERIMENT: metodă de cercetare în care variabilele pot fi analizate într-o manieră controlată și sistematică, fie în cadrul unei situații artificiale create de către cercetător, fie în cadre naturale.

FAMILIE CU PĂRINȚI HOMOSEXUALI: familie în care copiii sunt crescuți fie de partenere lesbiene, fie de parteneri homosexuali care trăiesc împreună.

FAMILIE CU UN SINGUR PĂRINTE: familie în care copiii sunt crescuți de un singur părinte, bărbat sau femeie.

FAMILIE EXTINSĂ: grup familial alcătuit din mai mult de două generații de rude care trăiesc fie sub același acoperiș, fie foarte aproape unii de alții.

FAMILIE NUCLEARĂ: grup familial alcătuit din mamă, tată (sau unul dintre aceștia) și copiii dependenți.

FAMILII VITREGE: familii în care cel puțin unul dintre parteneri are copii dintr-o căsătorie anterioară, care fie locuiesc împreună, fie prin apropiere.

FEMINITATE: forme caracteristice de comportament, așteptate din partea femeilor în orice cultură dată.

FORDISM: sitem de producție inaugurat de Henry Ford, implicând introducerea liniei de montaj.

FUNCȚII LATENTE: consecințe funcționale neintenționate sau nerecunoscute de către membrii sistemului social în care au loc.

FUNCȚII MANIFESTE: funcții ale unui aspect sau tip de activitate socială, cunoscute și intenționate de către indivizii implicați într-o situație dată de viață socială.

FUNCȚIONARI: indivizi care ocupă posturi formale în organizațiile la scară mare.

FUNCȚIONALISM: perspectivă teoretică bazată pe ideea că evenimentele sociale pot fi cel mai bine explicate în termenii funcțiilor pe care le îndeplinesc – cu alte cuvinte, contribuția pe care o aduc la continuitatea unei societăți.

FUNDAMENTALISM: credința în reîntoarcere la înțelesurile literale ale textelor scripturale.

GÂNDIRE CONTRAINTUITIVĂ: gândire care sugerează idei contrare presupunerilor pertinente.

GÂNDIRE STEREOTIPĂ: procese de gândire ce are în vedere categorii rigide și inflexibile.

GEN: concept aplicat în studiile despre mediile de informare, pentru a face referire la un tip distinct de produs mediatic sau de obiect cultural. De exemplu, în lumea televiziunii, genuri diferite includ serialele, filmele de comedie, programele de știri, sportul și filmele de aventuri.

GREȘELI DE VORBIRE: pronunțare greșită, ca în situația în care cineva vrea să spună „six"* dar spune „sex". Freud considera că greșelile de vorbire maschează anxietăți sau emoții ascunse.

GREVĂ: oprire temporară a lucrului de către un grup de angajați pentru a exprima o nemulțumire sau a sprijini o solicitare.

GRUP MINORITAR (sau MINORITATE ETNICĂ): grup de persoane dintr-o minoritate, într-o societate dată, care datorită caracteristicilor lor fizice sau culturale, se

* Numeralul „șase" (n.t.).

află în situații de inegalitate în cadrul respectivei societăți.

HĂRȚUIRE SEXUALĂ: executarea de avansuri sexuale nedorite, de către un individ la adresa altuia, în care primul insistă împotriva dorinței celuilalt.

GRUPURI DE PARIA: grupuri care suferă de statut negativ sau discriminare – cu alte cuvinte, sunt „privite de sus" de către majoritatea membrilor unei societăți. Evreii au constituit un grup de paria de-a lungul unei mari perioade a istoriei europene.

HETEROSEXUALITATE: orientare în activitatea sexuală sau sentiment față de persoane de sex opus.

HIPERREALITATE: idee asociată autorului francez Jean Baudrillard. Acesta susține că, urmare a răspândirii comunicației electronice, nu mai există o „realitate" distinctă la care se referă programele TV și alte produse culturale. În schimb, ceea ce considerăm a fi „realitate", este structurat de către însăși acea comunicare. De exemplu, subiectele relatate la știri nu sunt doar despre un șir separat de evenimente, ci practic definesc și construiesc ceea ce sunt respectivele evenimente.

HOMOSEXUALITATE: orientare a activităților sexuale sau a sentimentelor către persoane de același sex.

IMAGINAȚIE SOCIOLOGICĂ: aplicarea gândirii imaginative pentru a formula și a răspunde la întrebările sociologice. Imaginația sociologică face ca cel ce o practică să se „desprindă mental" de rutinele familiare ale vieții cotidiene.

INCEST: relații sexuale între rude apropiate, cum ar fi tați și fiice sau frați și surori. Toate societățile au prohibiții în privința incestului.

INDIVIDUALISM AFECTIV: credința în atașamentul romantic, ca bază pentru contractarea unor legături maritale.

INSTINCT: structură fixă de comportament, cu origini genetice, prezentă la toate animalele normale din cadrul unei specii date.

INTELIGENȚĂ: nivel al abilității intelectuale, îndeosebi măsurată prin testele QI.

INTELIGENȚĂ EMOȚIONALĂ: gradul în care un individ este capabil să reacționeze la propriile sale emoții și cele ale celorlalți.

INTERACȚIONISM SIMBOLIC: abordare teoretică în sociologie, dezvoltată de către Mead, care pune un puternic accent pe rolul simbolurilor și al limbajului ca elemente centrale ale oricărei interacțiuni umane.

INTERACȚIUNE CONCERTATĂ: interacțiune între indivizi angajați într-o activitate comună sau o conversație directă a unuia cu celălalt.

INTERACȚIUNE DE TIP FAȚĂ-ÎN-FAȚĂ: interacțiune între indivizi care sunt prezenți fizic în același context unul cu celălalt.

INTERACȚIUNE MEDIATĂ: interacțiune între indivizi care nu se află unul în prezența celuilalt – de exemplu, o conversație telefonică.

INTERACȚIUNE NECONCENTRATĂ: interacțiune care are loc între persoane prezente într-un

anumit cadru, dar unde nu sunt angajate în comunicare directă de tip față-în-față.

INTERDEPENDENȚĂ ECONOMICĂ: se referă la faptul că, în diviziunea muncii, indivizii depind unii de alții pentru a produce majoritatea lucrurilor necesare pentru existență.

INTERESE: într-un context politic, preocupările sau motivele pe care le au indivizii sau grupurile.

INTERNET: sistem global de conexiuni între computere.

INVESTIGAȚIE EMPIRICĂ: cercetare faptică întreprinsă în orice domeniu de studiu sociologic dat.

IPOTEZĂ: idee sau presupunere despre o stare de lucruri dată, avansată ca bază pentru testarea practică.

ISTORIA VIEȚII: studii despre viețile în ansamblu ale indivizilor, deseori bazate atât pe relatări ale subiectului cât și pe documente, cum ar fi scrisorile.

ÎNVĂȚĂMÂNT SUPERIOR: educație dincolo de nivelul școlii (generale), în colegii sau universități.

ÎNCARCERARE: plasarea indivizilor în cadrul unor organizații închise fizic, cum sunt închisorile și azilurile.

ÎNCHIDERE DE GRUP: mijloace prin care un grup stabilește o graniță clară pentru sine și în acest fel se separă de celelalte grupuri.

ÎNCHIDERE SOCIALĂ: practici prin care grupurile se separă de alte grupuri.

ÎNTREBĂRI COMPARATIVE: întrebări care vizează efectuarea unor comparații între diferite societăți umane în interesul teoriei sociologice sau al cercetării.

ÎNTREBĂRI EVOLUTIVE: întrebări pe care sociologii le adresează atunci când studiază originile și traiectoria dezvoltării instituțiilor sociale din trecut până în prezent.

ÎNTREBĂRI FAPTICE: întrebări care generează probleme referitoare la aspecte concrete, nu la aspecte teoretice sau morale.

ÎNTREBĂRI TEORETICE: întrebări adresate de sociologi atunci când încearcă să explice o gamă anumită de evenimente observate. Formularea întrebărilor teoretice este crucială pentru a permite generalizarea în legătură cu natura vieții sociale.

ÎNȚELEGERI ÎMPĂRTĂȘITE: presupuneri comune pe care le au oamenii și care le permit să interacționeze într-o manieră sistematică unii cu alții.

KIBUȚURI: comunități întemeiate în Israel, în care producția este realizată în cooperare, iar inegalitățile de avere și de venituri sunt menținute la un nivel minim.

LEGE: regulă de comportament stabilită de către o autoritate publică și sprijinită de către puterea statală.

LEGITIMITATE: credința că o anumită ordine politică este justă și validă.

LESBIANISM: activități homosexuale sau atașament între femei.

LIPSĂ DE EXPRESIVITATE MASCULINĂ: dificultăți pe care le au bărbații în a-și exprima sentimentele sau a vorbi altora despre ele.

LOC DE PRODUCȚIE ÎN MODULE: zonă urbană în care sunt făcute părți din produse a căror asamblare finală este realizată în altă parte.

LUMEA A DOUA: societăți industrializate, foste comuniste, din Europa de Est și Uniunea Sovietică.

LUMEA ÎNTÂIA: grup de state-națiuni cu economii industrializate, bazate pe producția capitalistă.

LUMEA A TREIA: societăți slab dezvoltate, în care producția industrială fie e practic inexistentă, fie este dezvoltată într-un grad limitat. Majoritatea populației lumii trăiește în țările Lumii a Treia.

MACROSEGREGAȚIE: segregația între foarte mulți dintre membrii unor grupuri rasiale diferite, separați din punct de vedere teritorial.

MACROSOCIOLOGIE: studiul grupurilor, organizațiilor sau sistemelor sociale la scară mare.

MAGIE: rituri care încearcă să influențeze spiritele sau ființele supranaturale, penru a atinge scopuri umane. În majoritate societăților, magia se află înr-o relație oarecum tensionată cu religia. Spre deosebire de religie, magia are tendința de a fi o activitate mai „individuală", practicată de către un vrăjitor sau un șaman.

MAGISTRALĂ INFORMAȚIONALĂ: viziune asupra viitorului, în care căminele și locurile de muncă ale celor mai mulți oameni vor fi conectate la o mulțime de forme de comunicare electronică, toate transmise printr-un singur cablu.

MANAGEMENTUL IMPRESIEI: idee asociată sociologului american Erving Goffman. Oamenii „administrează" sau controlează impresiile pe care le au alții despre ei, alegând ce anume să dezvăluie și ce să ascundă atunci când se întâlnesc cu alții.

MARXISM: structură de gândire care-și extrage ideile principale din opera lui Marx.

MASCULINITATE: forme caracteristice de comportament, așteptate de la bărbați, în orice cultură dată.

MATERIALISM ISTORIC: opinie dezvoltată de către Marx, conform căreia factorii „materiali" sau economici dețin rolul primordial în determinarea schimbării istorice.

MEDIUL CREAT: aspecte ale lumii fizice care derivă din folosirea tehnologiei create de către om. Mediul creat se referă la construcțiile făcute de ființele umane pentru a servi necesităților lor – inclusiv, de exemplu, drumuri, căi ferate, fabrici, birouri, locuințe particulare și alte clădiri.

MEGALOPOLIS: „orașul tuturor orașelor" în Grecia Antică – termen folosit în vremurile moderne pentru a desemna aglomerările urbane extrem de mari.

MEZZOSEGREGAȚIE: segregație între grupurile rasiale din punctul de vedere al zonelor de rezidență din cartiere.

MICROSEGREGAȚIE: segregație între grupuri rasiale aplicate în detaliile vieții cotidiene – de exemplu, săli de așteptare separate, în autogări sau gări.

MICROSOCIOLOGIE: studiul comportamentului uman în contextul interacțiunii de tip față-în-față.

MIJLOACE DE PRODUCȚIE: mijloace prin care este realizată într-o societate producția de bunuri materiale, incluzând nu doar tehnologia, ci și relațiile dintre producători.

MILENARISM: credințe ale membrilor anumitor tipuri de mișcări religioase, după care în viitorul apropiat vor avea loc schimbări cataclismice, anunțând sosirea unei noi epoci.

MIȘCARE ALTERNATIVĂ: mișcare care se ocupă cu schimbarea comportmentului sau a conștiinței indivizilor.

MIȘCARE DE GHERILĂ: organizație paramilitară.

MIȘCARE FEMINISTĂ: mișcare preocupată de promovarea drepturilor și a intereselor femeilor în societate.

MIȘCARE IZBĂVITOARE: mișcare socială care vizează să producă o reîntoarcere la o fostă stare de lucruri, considerată a fi superioară celei actuale.

MIȘCARE REFORMATOARE: mișcare socială preocupată să implementeze un program practic, dar limitat, de schimbări sociale.

MIȘCARE TRANSFORMATOARE: mișcare socială care vizează producerea unor procese majore de schimbări sociale.

MOBILITATE DESCENDENTĂ: mobilitate socială în care indivizii se află în slujbe sau în circumstanțe economice mai slabe decât cele avute altădată sau cele pe care le aveau părinții lor.

MOBILITATE INTRAGENERAȚIONALĂ: mișcare în susul sau în josul ierarhiei sociale, pe parcursul unei cariere profesionale.

MOBILITATE INTERGENERAȚIONALĂ: mișcare în susul sau în josul ierarhiei sociale de la o generație la alta.

MOBILITATE LATERALĂ: mișcări de indivizi dintr-o regiune a țării într-alta sau înspre alte țări.

MOBILITATE VERTICALĂ: mișcare în sus și în jos de-a lungul unei ierarhii de poziții ale unui sistem de stratificare socială.

MOBILIZARE: punerea „în accelerație" a grupurilor, în vederea unei acțiuni colective.

MODEL DRAMATURGIC: abordare a studiului interacțiunii, bazată pe folosirea metaforelor derivate din teatru.

MONARH CONSTITUȚIONAL: rege sau regină, șef al statului doar cu numele, puterea reală fiind în mâinile altor conducători politici.

MONOGAMIE: formă de căsătorie în care fiecare dintre cei doi soți are drept la un singur partener în același timp.

MONOGAMIE SERIALĂ: practica de a contracta mai multe căsătorii pe rând, dar de a nu avea mai mult de un partener în același timp.

MONOTEISM: credință într-o singură divinitate.

MOȘTENIRE MATRILINEARĂ: moștenire de proprietăți sau de titluri pe linie femeiască.

MOŞTENIRE PATRILINEARĂ: moştenire de proprietăţi sau de titluri pe linie bărbătească.

MULTIMEDIA: combinaţie a ceea ce erau mai demult medii diferite care necesitau tehnologii diferite (de exemplu, vizuale şi sonore) într-un singur mediu, cum ar fi CD-ROM-ul, care poate fi utilizat cu ajutorul computerului.

MUNCĂ CASNICĂ (MUNCĂ LA DOMICILIU): muncă neplătită, efecuată de obicei de către femei în casă, constând în treburile domestice cotidiene cum ar fi gătitul, spălatul şi făcutul cumpărăturilor.

MUNCĂ VOLUNTARĂ: muncă efectuată fără plată şi fără obligaţii economice – de exemplu, activitatea caritabilă neplătită.

MUNCITOR DE PORTOFOLIU: muncitor care posedă o gamă de calificări şi prin urmare are posibilitatea de a se deplasa cu uşurinţă de la o slujbă la alta.

MUTAŢIE: proces de schimbare genetică întâmplătoare, care introduce o alterare a caracteristicilor fizice ale unui animal sau unei plante. Marea majoritate a mutaţiilor nu duc „nicăieri" în cursul evoluţiei – adică organismele mutante nu reuşesc să supravieţuiască. Însă, într-un mic procent din cazuri, mutaţia produce caracteristici care dau posibilitatea unor noi specii de a se dezvolta din plin.

NAŢIONALISM: set de convingeri şi simboluri care exprimă identificarea cu o anumită comunitate naţională.

NEATENŢIE POLITICOASĂ: proces prin care indivizii care se află în acelaşi cadru fizic de interacţiune îşi demonstrează unul altuia că sunt conştienţi fiecare de prezenţa celuilalt, fără să ameninţe, dar nici să-şi manifeste prietenia.

NEW LABOUR: reformele introduse de către Tony Blair atunci când a preluat conducerea partidului laburist britanic şi mijloacele prin care a încercat să orienteze partidul într-o direcţie nouă.

OBSERVARE PRIN PARTICIPARE (MUNCĂ DE TEREN): metodă de cercetare folosită pe scară largă în sociologie şi antropologie, în care cercetătorul ia parte la activităţile unui grup sau ale unei comunităţi studiate.

OCUPAŢIE: orice formă de angajament plătit în care individul lucrează într-o manieră obişnuită.

OLIGARHIE: stăpânirea exercitată de către o mică minoritate în cadrul unei organizaţii sau societăţi.

OPINIE PUBLICĂ: părerile publicului în legătură cu problemele momentului.

ORAŞ-CARTIER GENERAL: oraş cu rol coordonator în cadrul diviziunii internaţionale a muncii – cartier general al finanţei sau comenţului mondial.

ORAŞ GLOBAL: oraşe precum Londra, New York sau Tokio, care au devenit centre de organizare a noii economii globale.

ORDINE INFORMAŢIONALĂ MONDIALĂ: sistem global de comunicaţii, care operează prin

intermediul legăturilor de satelit, prin transmisii radio şi TV, telefon sau conexiuni prin computer.

PARTID POLITIC: organizaţie întemeiată cu scopul de a dobândi puterea guvernamentală şi de a o folosi pentru a urmări un anumit program.

PERIOADA OPERAŢIONALĂ FORMALĂ: conform teoriei lui Piaget, stadiu de dezvoltare cognitivă în care copilul devine capabil să manipuleze concepte abstracte şi situaţii ipotetice.

PERSONALITATE AUTORITARĂ: set de caracteristici ale personalităţii, care implică o concepţie rigidă şi intolerantă, ca şi incapacitatea de a accepta indecizia.

PLURALISM CULTURAL: coexistenţă a mai multor subculturi, aflate în termeni de egalitate în cadrul unei culturi date.

PLUSVALOARE: în teoria marxistă, valoarea puterii de muncă a unui individ, ceea ce „rămâne" după ce patronul a plătit costul angajării muncitorului.

POLIANDRIE: formă de căsătorie în care o femeie poate avea simultan doi sau mai mulţi soţi.

POLIGAMIE: formă de căsătorie în care cineva poate fi căsătorit simultan cu două sau mai multe persoane.

POLIGINIE: formă de căsătorie în care un bărbat poate avea mai mult decât o singură soţie în acelaşi timp.

PRESTIGIU: respectul acordat unui individ sau unui grup în virtutea statutului lor.

PRODUCŢIE FLEXIBILĂ: sistem de producţie în industrie în care procesele de producţie pot fi modificate cu uşurinţă în timp. Mulţi cred că producţia flexibilă este superioară sistemelor de producţie mai rigide care au dominat în era taylorismului şi a fordismului.

PROFEŢI: lideri religioşi care îşi mobilizează adepţii prin interpretarea textelor sacre.

PROGRAMĂ ASCUNSĂ: trăsături de comportament sau atitudini învăţate la şcoală, dar neincluse în instrucţia formală. Această programă ascunsă reprezintă „ordinea de zi nerostită", din procesul de şcolarizare – transmiţând, de exemplu, aspecte ale diferenţelor de gen.

PROIECŢIE: atribuire către alţii a sentimentelor cuiva.

PROLIFERARE NUCLEARĂ: răspândirea armelor nucleare în lume.

PROSTITUŢIE: vânzarea de favoruri sexuale.

PSIHANALIZĂ: tehnica psihoterapiei, inventată de Sigmund Freud. Termenul de „psihanaliză" a ajuns să fie folosit pentru sistemul intelectual al teoriei psihologice concepute de către Freud.

PSIHOPAT: un tip specific de personalitate. Astfel de indivizi sunt lipsiţi de sentimentul moral şi de preocuparea faţă de ceilalţi, pe care le au majoritatea oamenilor normali.

PUTERE MILITARĂ: putere provenită din controlul deţinut asupra forţelor armate şi a armamentului.

PUTERE SIMBOLICĂ: putere exercitată prin intermediul simbolurilor, nu prin control direct. Cei care conduc industria culturii, de exemplu, au foarte multă putere simbolică asupra publicului care le urmărește programele TV și le citește ziarele.

RASĂ: diferențe în masa fizică umană, considerate a categorisi mari mulțimi de indivizi în ansamblu.

RAȚIONALIZARE: concept folosit de Weber pentru a face referire la procesul prin care modalitățile de calcul și organizare precise, implicând reguli și proceduri abstracte, domină din ce în ce mai mult lumea socială.

RĂZBOI LIMITAT: război care implică fracțiuni relativ mici din populație și este dus în principal de către soldați.

RĂZBOI RECE: situație de conflict dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică împreună cu aliații lor, care a existat de la sfârșitul anului 1940 până în anii 1990. A fost un „război rece" pentru că cele două tabere nu s-au angajat efectiv niciodată în confruntare militară directă.

RĂZBOI TOTAL: război în care sunt implicate fracțiuni mari din populație, direct sau indirect, și în care sunt desfășurați sute de mii sau milioane de soldați.

RECICLARE URBANĂ: procesul de renovare a cartierelor deteriorate prin încurajarea refacerii vechilor clădiri și construirea unora noi.

RECIDIVĂ: delicte comise de indivizi găsiți vinovați și anterior de infracțiuni.

RECRUTARE UNIVERSALĂ: sistem de serviciu național, în virtutea căruia toți indivizii de o anumită vârstă (în mod obișnuit, toți bărbații de o anumită vârstă) trebuie să treacă printr-o perioadă de instrucție militară.

REGLEMENTĂRI ALE MEDIA: folosirea mijloacelor legale pentru a controla deținerea mediilor și conținutul comunicațiilor media.

REGIONALIZARE: diviziunea vieții socile în diferite cadre sau zone regionale.

REGIUNEA DIN FAȚĂ: cadru de activitate socială în care indivizii caută să joace un anumit „rol" în fața celorlalți.

REGIUNEA DIN SPATE: zonă departe de rolurile jucate în „regiunea din față", evidențiată de Erving Goffmann, în care indivizii sunt capabili să se relaxeze și să se comporte într-o manieră informală.

RELIGIE CIVILĂ: forme de ritual și de credință asemănătoare celor din religie, dar care implică activități seculare, cum ar fi paradele politice sau cermonialurile.

RELIGII ETICE: religii care depind de apelul etic la un „mare învățător" (precum Budha sau Confucius), nu la credința în ființe supranaturale.

REPRODUCȚIE SOCIALĂ: procesele care sprijină sau perpetuează caracteristicile structurii sociale de-a lungul unor perioade de timp.

SACRU: ceea ce inspiră atitudini de teamă sau reverență în rândul credincioșilor, într-un anumit cadru de idei religioase.

SANCȚIUNE: modalitate de recompensă sau de pedepsire, referitoare la formele de comportament așteptate din punct de vedere social.

SAT GLOBAL: noțiune asociată scriitorului canadian Marshall McLuhan. Acesta consideră că, îndeosebi ca rezultat al răspândirii comunicației electronice, lumea a devenit o mică comunitate. De exemplu, oamenii din multe părți diferite ale lumii urmăresc aceleași evenimente prin intermediul programelor de televiziune.

SĂRĂCIE ABSOLUTĂ: sărăcia definită din punctul de vedere al solicitărilor minime, necesare pentru a duce o existență sănătoasă.

SĂRĂCIE INFORMAȚIONALĂ: cei „săraci informațional" sunt oamenii care au acces limitat sau deloc la tehnologia informației, cum ar fi comuputerele.

SĂRĂCIE RELATIVĂ: sărăcie definită prin referință la standardele de viață ale majorității, în orice societate dată.

SCLAVIE: formă de stratificare socială, în care unii indivizi sunt literalmente proprietatea altora.

SECTĂ: mișcare religioasă care se rupe de doctrina obișnuită.

SELECȚIE NATURALĂ: idee asociată cu întemeietorul biologiei evoluționiste moderne, Charles Darwin. Speciile animale supraviețuiesc și prosperă în funcție de modul în care se adaptează la mediul lor; cele care sunt mai puțin adaptabile sunt „eliminate", în timp ce speciile mai bine adaptate le înlocuiesc.

SEMIOTICĂ: studiul modalităților în care fenomenele non-lingvistice pot genera înțeles – precum în exemplul cu semaforul.

SEXUALITATE: termen larg care se referă la caracteristicile sexuale și la comportamentul sexual al ființei umane.

SFÂRȘITUL ISTORIEI: idee care aparține autorului american Francis Fukuyama. Acesta susține că, odată cu prăbușirea comunismului, istoria a ajuns la capăt pentru că nu putem vedea vreo altă formă de societate care să înlocuiască capitalismul în stil occidental.

SFERA PUBLICĂ: idee asociată sociologului german Jurgen Habermas. Sfera publică se referă la arena dezbaterii publice și a discuției în societățile moderne.

SIDA: boală care atacă sistemul autoimunitar al organismului.

SIMBOL: semn care înlocuiește și reprezintă altceva, cum ar fi cazul unui steag care simbolizează o națiune.

SIMULACRU: noțiune folosită de către autorul francez Jean Baudrillard. Simulacrul reprezintă copia a ceva care nu are original. De exemplu, o casă care „imită stilul Tudor" nu are nici o asemănare cu clădirile în stil Tudor autentic.

SINDICAT: grup de oameni întemeiat pentru a reprezenta interesele muncitorilor într-un cadru industrial.

SINELE SOCIAL: baza conștiinței de sine la indivizii umani, în conformitate cu teoria lui G.H. Mead. Sinele social reprezintă

identitatea conferită unui individ de către reacțiile celorlalți. O persoană dobândește conștiința de sine devenind conștientă de această identitate socială.

SISTEM DE TRUST LA SCARĂ MARE: organizații sau cadre de muncă, în care indivizilor le este permis un grad mare de autonomie și control asupra sarcinilor de muncă.

SISTEM DE TRUST LA SCARĂ MICĂ: cadru organizațional sau de muncă în care indivizilor le este permis un grad scăzut de responsabilitate sau de control asupra sarcinilor de muncă.

SISTEM ECONOMIC: sistemul de producție și distribuție a bunurilor economice în societate.

SISTEM EDUCAȚIONAL: sistemul de prevederi educaționale care funcționează într-o anumită societate.

SISTEM OCUPAȚIONAL: diviziunea muncii între ocupații într-o anumită societate.

SOCIALISM: set de idei politice care evidențiază natura cooperantă a producției industriale moderne și pun accentul pe nevoia de realizare a unei comunități sociale egalitare.

SOCIALIZARE DE GEN: modalitate prin care indivizii își dezvoltă diferitele caracteristici de gen pe parcursul proceselor de socializare.

SOCIALIZAREA NATURII: impactul forțelor sociale și tehnologice asupra lumii naturale.

SOCIETATE DE RISC: noțiune asociată sociologului german Ulrich Beck. Acesta susține că societatea industrială a creat multe pericole noi, legate de riscuri necunoscute în epoci anterioare. Un exemplu îl constituie riscurile produse de „efectul de seră".

SOCIETATE DE SUPRAVEGHERE: societate în care indivizii sunt supravegheați în mod constant, iar activitățile lor sunt înregistrate. Răspândirea camerelor video pe autostrăzi, străzi și centre comerciale, reprezintă un aspect al extinderii supravegherii.

SOCIETATE INFORMAȚIONALĂ: societate care nu mai este bazată în principal pe producția de bunuri materiale, ci pe producția de cunoștințe. Noțiunea de societate informațională este strâns legată de apariția „tehnologiei informației" – computere și sisteme de comunicare electronică.

SOCIETĂȚI PASTORALE: societăți a căror supraviețuire provine din creșterea animalelor domesticite.

SOCIETĂȚI DE VÂNĂTORI ȘI CULEGĂTORI: societăți al căror mod de subzistență rezidă în vânătoare, pescuit și culegerea plantelor comestibile.

SOCIO-BIOLOGIE: abordare care încearcă să explice atât comportamentul animalelor cât și pe cel al ființelor umane din punctul de vedere al principiilor biologice.

SPAȚIU PERSONAL: spațiul fizic pe care indivizii îl păstrează între ei și ceilalți, atunci când aceștia sunt cunoștințe personale.

SPERANȚĂ DE VIAȚĂ: numărul de ani pe care oamenii pot spera să-i trăiască, în medie, la orice vârstă dată.

STADIU OPERAȚIONAL CONCRET: stadiu de dezvoltare cognitivă, așa cum a fost formulat de către Piaget, în care gândirea copilului se bazează în principal pe percepția fizică a lumii. În această fază, copilul încă nu este capabil să manevreze concepte abstracte sau situații ipotetice.

STADIU PREOPERAȚIONAL: stadiu al dezvoltării cognitive, în teoria lui Piaget, în care copilul a avansat suficient pentru a stăpâni modurile de bază ale gândirii logice.

STADIU SENSORIMOTOR: conform lui Piaget, stadiu al dezvoltării cognitive umane, în care conștientizarea de către copil a mediului este dominată de percepție și atingere.

STARE: formă de stratificare care implică inegalități între grupuri de indivizi, stabilită prin lege.

STAT-NAȚIUNE: un anumit tip de stat, caracteristic lumii moderne, în care guvernul are puterea suverană asupra unei arii teritoriale definite, iar majoritatea populației sunt cetățeni care au conștiința că reprezintă o singură națiune. Statele-națiuni sunt strâns asociate cu apariția naționalismului, cu toate că loialitățile naționaliste nu sunt întotdeauna în conformitate cu granițele statelor specifice din prezent. Statele-națiuni s-au dezvoltat ca parte a unui nou sistem de state-națiuni, care își are originea în Europa, dar care în prezent cunoaște o răspândire la nivel global.

STATE TRADIȚIONALE: societăți întemeiate pe stat, a căror bază a producției o reprezintă agricultura sau creșterea vitelor. Statele tradiționale sunt deseori denumite „civilizații timpurii".

STIGMAT: orice caracteristică fizică sau socială socotită a fi înjositoare.

STRIGĂTE DE RĂSPUNS: exclamații aparent involuntare, produse de indivizi atunci când, de exemplu, sunt luați prin surprindere, scapă fără să vrea ceva pe jos sau își exprimă plăcerea.

STRUCTURALISM: abordare teoretică, derivată inițial din studierea limbajului, preocupată de identificarea structurilor în sistemele sociale sau culturale.

SUBCLASĂ: clasă de indivizi situată exact la baza sistemului de clase, compusă în mod obișnuit din oameni din medii etnice minoritare.

SUBCULTURĂ: valori și norme deosebite de cele ale majorității, deținute de către un grup din cadrul unei societăți mai largi.

SUBCULTURĂ DEVIANTĂ: subcultură ai cărei membri au valori substanțial diferite de cele ale majorității dintr-o societate.

SUBURBANIZARE: dezvoltarea suburbiilor, zone de locuințe din afara centrelor orașelor.

SUPRAVEGHERE: supravegherea activităților anumitor indivizi sau grupuri de către ceilalți, pentru a se asigura de comportamentul lor ascultător.

SUVERANITATE: conducerea politică indiscutabilă a unui stat asupra unei zone teritoriale date.

SUVERANITATE MULTIPLĂ: situație în care în societate nu există o singură putere suverană.

ŞAMAN: individ considerat a deţine puteri magice deosebite; vrăjitor sau vraci.

TATĂ ABSENT: tată care, ca urmare a divorţului sau din alte motive, are un contact redus sau inexistent cu copiii săi.

TAYLORISM: set de idei, denumite şi „management ştiinţific", dezvoltat de către Frederick Winslow Taylor, care implică operaţii simple, coordonate în industrie.

TEHNOLOGIE: aplicarea cunoştinţelor la producţia din lumea materială. Tehnologia implică crearea instrumentelor materiale (cum ar fi mecanismele) folosite în interacţiunea umană cu natura.

TEHNOLOGII DE REPRODUCERE: tehnologii care afectează procesul de reproducere umană, cum ar fi contracepţia sau fertilizarea *in vitro*.

TEORIE ETICHETANTĂ: abordare în studiul devianţei, care sugerează că oamenii devin „devianţi" din cauză că le sunt ataşate anumite etichete comportamentului lor, de către autorităţile politice sau de către alţii.

THATHCERISM: doctrine asociate fostului prim-ministru britanic Margaret Thathcer. Aceste doctrine pun accentul pe importanţa întreprinderii economice, cuplată cu o guvernare naţională puternică.

TIMP ORAR: timpul măsurat pe ceas – adică evaluat în ore, minute şi secunde. Înainte de invenţia ceasurilor, cunoaşterea timpului se baza pe elemente din lumea naturală, cum ar fi răsăritul şi apusul soarelui.

TIP IDEAL: „tip pur", alcătuit prin accentuarea anumitor trăsături ale unui anumit articol social, care nu există în mod necesar în realitate. Trăsăturile sale sunt definitorii, dar nu de dorit în mod necesar. Un exemplu îl constituie tipul ideal al organizării birocratice.

TOTEMISM: sistem de credinţă religioasă care atribuie proprietăţi divine unui anumit tip de animal sau plantă.

TRANSFORMARE SOCIALĂ: procese de schimbare în „societăţi" sau în sisteme sociale.

TRANSNAŢIONALE ETNOCENTRICE: companii transnaţionale conduse în mare parte de la cartierul general al companiei-tată.

TRANSNAŢIONALE GEOCENTRICE: companii transnaţionale a căror structură administrativă este globală, nefiind organizată dintr-o anumită ţară.

TRANSNAŢIONALE POLICENTRICE: corporaţii transnaţionale conduse din două sau mai multe centre administrative aflate în ţări diferite.

TULBURĂRI: izbucniri de violenţă ilegală, direcţionată împotriva persoanelor, a proprietăţii sau a ambelor.

ŢAP ISPĂŞITOR: blamarea unui individ sau a unui grup pentru greşelile care nu au fost săvârşite de ei.

ŢĂRANI: persoane care produc hrană de pe urma ogoarelor, folosind metode de lucrare a pământului tradiţionale.

ŢĂRI RECENT DEZVOLTATE: ţări din Lumea a Treia, care pe parcursul ultimilor douăzeci sau treizeci de ani au început să dezvolte o puternică bază industrială, cum ar fi Singapore sau Hong Kong.

UNIUNEA EUROPEANĂ: asociație a națiunilor europene occidentale, care s-au unit pentru a dezvolta interese comune economice, politice și culturale. Actualmente există 15 membri ai Uniunii Europene, dar și alte țări doresc să adere la ea.

UNIVERSITATEA VÂRSTEI A TREIA: „vârsta a treia" se referă la indivizi care sunt la pensie. „Universitatea vârstei a treia" oferă programe de studiu pentru astfel de indivizi.

URBANIZARE: dezvoltarea orașelor mari și mici.

VÂRSTISM: discriminare sau prejudecată la adresa unei persoane din motive de vârstă.

VENIT: plată, de obicei derivată din salariu sau investiții.

VIOL: amenințarea cu forța sau folosirea ei, pentru a sili un individ să se angajeze într-un act sexual cu altul.

VIOLENȚĂ DOMESTICĂ: comportament violent direcționat de către un membru al familiei asupra altuia. Majoritatea violenței domestice este săvârșită de bărbați împotriva femeilor.

MULȚUMIRI

Autorul și editorii doresc să mulțumească următorilor pentru permisiunea de a folosi dreptul de reproducere al materialului:

Aldine de Gruynter pentru figura 3.1 din Richard B. Lee și Irven de Vore, editori, *Man the Hunter*, frontispiciu. Copyright © 1968 by the Wenner Gren Foundation for Anthropological Research, Inc.; Philip Allan Publishers pentru figura 7.3 și tabelul 8.2 și pentru material din diferite numere ale *Sociology Review*; American Anthropological Asociation pentru materialele din Horrace Miner, „Body ritual among the Nacirema"; *American Anthropologist*, 58:3, 1956, pp. 503-504; Blackwell Publishers pentru figura 12.2, Peter Sinclair, *Unemployment: Economic Theory and Evidence*, 1987, figura 1.1, p. 2; Butterworth-Heinemann pentru figura 11.1 din Shaun Gregson și Frank Livesey, *Organizations and Management Behaviour*, 1993; Cambridge University Press pentru materialul din Laing, *Popular Music*, 1993; Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick, pentru tabelul 9.1 din D. Owen, *Ethnic Minorities in Britain: Settlement Patterns*, 1991 Tabelul statistic numărul 1 al recensământului din anul 1991; și pentru tabelul 9.2 din D.Owen, *Ethnic Minorities in Britain: Economic Characteristics*; Tabelul statistic nr. 3 al recensământului din 1991, Crown Copyright; The Economist pentru figura 16.1 din *The Economist*, 4.4.92, p. 73, Copyright 1992 The Economist; pentru figura 17.1 din *The Economist*, 29.7.95, p. 5 Copyright © 1995 The Economist; pentru figura 14.2 din *The Economist* 1.7.95, p. 5, Copyright ©1995 The Economist; pentru figura 16.2 din *The Economist*, 8.7.95, p. 20, Copyright © 1995 The Economist; pentru figura 7.1 din *The Economist*, 28.5.94, p. 77. Copyright © 1994 The Economist; pentru figura 12.3 din *The Economist*, 22.7.95, p. 92, Copyright © 1995 The Economist; și pentru figura 11.3. din *The Economist*, 24.6.95, p. 19. Copyright © 1995 by The Economist; Food and Agriculture Organization of the United Nations pentru figura 3.2 din Nikos Alexandratos, editor, *World Agriculture: Towards 2010*, FOA, 1995, tabelul 1.1; Guardian News Service Ltd pentru materialul din David Brindle, „Blacks and Asians still at social disadvantage", *Guardian*, 8.8.96; figura 8.5, „Getting Older", *Guardian*, 19.1.96, p. 1; „Transsexuals" (text), *Guardian*, 1.2.96, p. 96; „The vicious street cycle", *Guardian*, 5.3.96; „New Job: Househusband" și „Old Job: Housewife", *Guardian*, 6.3.96; și „Legality and illegality: drugs and law in modern Britain", *Guardian*, 12.11.9; Harvard University Press pentru tabelul 7.2 din Sara McLanahan și Gary Sandefur, *Growing Up with a Single Parent: What Hurts, What Helps*. Copyright © 1994 by the President and Fellows of Harvard College; Helicon pentru „Green Movement: Chronology", „Consumption and the Environment" și „Evangelists invade the States of the former Soviet Union" și figura 13.1 din Hutchinson Gallup, *Info 1995*, 1994, pp. 514, 527, 183, 176; The Controller of HMSO și Office for National Statistics pentru figura 7.2, 8.1, 8.2, 8.4, 10.2, 12.1, 15.. și pentru tabelele 6.2, 7.1, 10.1, 10.3, 12.1, 14.1, 16.2 din *Social Trends*, 1995/6, Crown copyright material; The Independent pentru figura 10.1, „Rising inequality 1979-95", *Independent on Sunday*, 21.7.96; W.W.Norton & Company, Inc., pentru figura 3.4 din Philip Lee Ralph ș.a., *World Civilizations*, Eighth Edition, vol. 2, p. 385. Copyright ©1991, 1986, 1982, 1974, 1969, 1964, 1958 by W.W.Norton & Company, Inc.; The Open University pentru figura 9.1 din Ben Crow și Mary Thorpe, *Survival and Change in the Third World*, 1988, p. 15; Open University Press pentru figura 8.3 din A.K. Bottomley și K.Pease, *Crime and Punishment: Interpreting the Data*, 1986, figura 1.1, p. 9; Oxford University Press pentru figura 11.2, 13.2, 14.1 din *Commission on Global Governance: Our Global Neighbourhood*, 1995, p. 25, 13, 174; Profile Books Ltd pentru tabelele 6.1, 8.1, 15.1 din *The Economist Pocket World in Figures: 1996 Edition*. Copyright © 1996 The Economist Newspaper Ltd; Routledge pentru material din Selma Fraiberg, *The Magic Years: Understanding and Handling the Problems of Early Childhood*, 1959. Methuen & Co., p. 49-50; Sage Publications Ltd pentru tabelul 6.3 din Arber & Ginn, *Gender and Later Life*, 1991, tabelul 1.3, p. 8; John Wiley & Sons, Inc. pentru material din S. Katz și S.A. Mazur, *Understanding the Rape Victim*, 1979, p. 307.

S-au depus toate eforturile pentru a fi identificați deținătorii drepturilor de autor, dar dacă vreunul dintre ei a fost din greșeală omis, editorii vor fi încântați să facă aranjamentele necesare cu prima ocazie.

DREPTURILE DE AUTOR ALE ILUSTRAȚIILOR

Pagina 1 Rodin, *Gânditorul*, fotografie: The Bridgeman Art Library, prin amabilitatea Musée Rodin, Paris; pagina 7 *Auguste Comte* © The Hulton Getty Picture Collection Ltd; pagina 8, *Emile Durkheim* © Lauros Giraudon, prin amabilitatea Bibliotheque Nationale, Paris; pagina 9 *Karl Marx*, © David King Collection; pagina 11 *Max Weber*, © Bildarchiv Preussicher Kulturbesitz, Berlin; pagina 17 *Copii cu tort de ziua lor*, © Magnum Photos, foto: Harry Gruyaert; pagina 20 *„Evoluția ți-a prins bine, Sid"*, desen de Loenz © 1980 The New Yorker Magazine, Inc.; pagina 45 *Oameni înnoroiați, lac argintiu* © Magnum Photos, foto: Steve McCurry; pagina 67 *Măști*, Brian Cooke Image Manipulation: Leanda Newlyn; pagina 69 Partea îndepărtată de Gary Larson; pagina 89 *Grup de tineri într-un bar*, Mauritius, © Telegraph Colour Library/V.C.L., foto: Paul Viant; pagdina 96 *Brenda – Mark Rees*, © Rex Features, foto: Tiddy Maitland; pagina 108 *Nuntă de homosexuali*, © AP/Worldwide Photos; pagina 115 *Magazin „frățesc"*, © John Londei; pagina 117 *Stânga*: Magnum Photos, foto:C. Steele-Perkins, *Dreapta*: The Picture Cube, foto: William Thompson; pagina 118 *Prințesa Diana împreună cu dr. Henry Kissinger*, Mirror Syndication International, foto:Kent Gavin; pagina 128 Caricatură de William Scully, © Wiliam Scully și *The Spectator*, pagina 139 imagine dintr-o serie de șase realizate pentru concursul „Adevăruri domestice" de studenți de la design: Photography Departament din cadrul Exeter School of Arts & Design. Studenții au primit ca temă interpretarea aspectelor contemporane referitoare la familie și la relațiile părinți/copii; pagina 145 Matt Cartoon, © *Daily Telegraph*; pagina 150 caricatură David Austin, © David Austin și *The Spectator*; pagina 171 – *Om în cătușe*, Magnum Photos, foto: Leonard Freed; pagina 179 – *Informație despre droguri*, așa după cum se menționează; pagina 190 *Sus*: Associated Press; *Jos*: Asociated Press; pagina 191 – *De la stânga la dreapta*: Impact, foto: Piers Cavendish. Asociated Press. Impact, foto: Piers Cavendish. Impact, foto: Piers Cavendish; pagina 201 Caricatură © Sidney Harris; pagina 209 – *Copii de rase diferite*, © Pictor/Uniphoto; pagina 239 – *Copii spălați în chiuvete*, © Magnum Photos, foto: Eugene Richards; pagina 243 – caricatură, reprodusă prin amabilitatea *Punch* Ltd; pagina 252 Michael Heath Cartoon, © Michael Heath și *The Spectator*; pagina 266 Roland Tiddy Cartoon, © Roland Tiddy şI Exley Publications Ltd; paginile 276 și 277 © *Guardian*; pagina 283 Birou cu fațada din sticlă modernă, © Telegraph Colour Library, foto: Paul Venning; pagina 290 – Bill Stott Cartoon, © Bill Stott și Exley Publications Ltd; pagia 305 Muncitori la fabrica Suzuki, © G.B.Trudeau. Retipărit cu permisiunea Universal Press Syndicate. Toate drepturile rezervate; pagina 325 – Bill Stott Cartoon, © Bill Stott și Exley Publications Ltd; pagina 337 – *Statuie acoperită*, © Hutchinson Library, foto: Leslie Woodhead; pagina 349 caricatură „de pe vremuri", © Neil Bennett și Oldie Magazine; pagina 363 *Aborigen la „telefon"*, © Ray Kennedy/The Age; pagina 367 *Partea îndepărtată de Gary Larson*; pagina 371 *Sylvester Stallone în rolul Judge Dredd*, © Cinergi Pictures Entertainment, Inc., și Cinergi Productions N.Y.Inc. Toate drepturile rezervate. Foto: The Kobal Collection; pagina 373 © Rose Fennell; pagina 380 – caricatură, © Nicole Hollander; pagina 391 *Noul Big Ben*, © Image Bank, foto: Chris Wilton; pagina 392 Caricatură, © Mike Turner și *Private Eye*; pagina 394 © 1996 Boris Drucker din The Cartoon Bank Inc.; pagina 399 – *Curtea școlii: fete*, © Jane Brown; pagina 428 *Generația „De ce"*, © Tony Reeve și Steve Way și *Independent*; pagina 433 *Moscheea din centrul orașului Bangkok*, Magnum Photos, foto: Abbas; pagina 469 *Reflexie*, © Magnum Photos, foto: Ernst Haas; pagina 493 – *Jakarta*, © Magnum Photos, foto: Stuart Franklin; pagina 501 – *Piața Tienanmen*, © Magnum Photos, foto: Stuart Franklin; pagina 503 – *Le regard d"Ulysse*, © Magnum Photos, foto: J.Koudela; pagina 508 *Tahiti*, © Greenpeace, foto: Morgan; pagina 519 *Poluarea din războiul din Golf*, © Magnum Photos, foto: Steee McCurry; pagina 521 – caricatură „Ce poate face un singur om?"; pagina 537 – *Saxofon*, © Jane Bown; pagina 543 – caricatură de Gary Larson © *San Francisco Chronicle;* pagina 559 © Robert Hallman.

BIBLIOGRAFIE

Abercrombie, Nick 1966: *Television and Society* (Cambridge: Polity Press)

Aberle, David 1966: *The Peyote Religion Among the Navaho* (Chicago: Aldine Press)

Adorno, Theodor W. et al. 1950: *The Authoritarian Personality* (New York: Harper and Row)

Ainsworth, M. D. S. 1977: *Infancy in Uganda* (Baltimore: Johns Hopkins University Press)

Albert, Michel 1993: *Capitalism vs Capitalism: How America's Obsession with Individual Achievement and Short-term Profit has Led it to the Brink of Collapse* (New York: Four Walls Eight Windows)

Aldridge, Alan 1987: 'In the absence of the minister: structures of subordination in the role of deaconess in the Church of England', *Sociology,* 21

Alexander, Jeffrey C. (ed.) 1985: *Neofunctionalism* (London: Sage)

Alexandratos, Nikos (ed.) 1995: *World Agriculture: Towards 2010: An FAO Study* (Chichester: FAO and John Wiley)

Allmän/mĺnad statistik 1987: *Sveriges Officiella Statistik* (Stockholm: Statistika Central-byrĺn)

Althusser, Louis 1969: *For Marx* (London: Allen Lane)

Altman, Dennis 1986: *AIDS and the New Puritanism* (London: Pluto Press)

Amato, P. R. 1993: 'Children's adjustment to divorce: theories, hypotheses and empirical support', *Marriage and the Family,* 55

Anderson, Elijah 1990: *Streetwise: Race, Class, and Change in an Urban Community* (Chicago: University of Chicago Press)

Anderson, F. S. 1977: 'TV violence and viewer aggression: accumulation of study results 1956–1976', *Public Opinion Quarterly,* 41

Angier, Natalie 1994: 'Feminists and Darwin: scientists try closing the gap', *New York Times,* 21 June

Arber, Sara and Jay Ginn 1991: *Gender and Later Life: A Sociological Analysis of Resources and Constraints* (London: Sage)

Aričs, Philippe 1973: *Centuries of Childhood* (Harmondsworth: Penguin)

Aschenbrenner, Joyce 1983: *Lifelines: Black Families in Chicago* (Prospect Heights, Ill.: Waveland Press)

Ashworth, A. E. 1980: *Trench Warfare, 1914–1918* (London: Macmillan)

Atholl, Justin 1954: *Shadow of the Gallows* (London: Hutchinson)

Ayres, Robert and Steven Miller 1985: 'Industrial robots on the line', in Tom Forrester (ed.), *The Information Technology Revolution* (Oxford: Blackwell)

Bahrami, Homa and Stuart Evans 1995: 'Flexible recycling and high-technology entrepreneurship', *California Management Review,* 22

Baldwin-Evans, Martin and Martin Schain 1995: *The Politics of Immigration in Western Europe* (London: Cass)

Barnaby, Frank 1992: 'Nuclear countdown', *New Statesman and Society,* 5 (187), January

Beck, Ulrich 1992: *Risk Society* (London: Sage)

Becker, Howard 1950: *Through Values to Social Interpretation* (Durham, NC: Duke University Press)

Bell, Daniel 1973: *The Coming of Post-industrial Society: A Venture in Social Forecasting* (London: Heinemann)

Bellah, Robert N. 1970: *Beyond Belief* (New York: Harper and Row)

Bennetto, Jason 1995: 'Caution: you are about to enter gangland Britain', *Independent,* 21 August

Bernstein, Basil 1975: *Class, Codes and Control* (3 vols, London: Routledge and Kegan Paul)

Bertelson, David 1986: *Snowflakes and Snowdrifts: Individualism and Sexuality in America* (Lanham: University Press of America)

Blackburn, Clare 1991: *Poverty and Health: Working with Families* (Milton Keynes: Oxford University Press)

Balckburn, Joseph C. 1990: *Time Based Competition: The Next Battleground in American Manufacturing* (Burr Ridge, Ill.: Irwin)

Blankenhorn, David 1995: *Fatherless America* (New York: Basic Books)

Blau, Peter M. 1963: *The Dynamics of Bureaucracy* (Chicago: University of Chicago Press)

Blau, Peter M. and Otis Dudley Duncan 1967: *The American Occupational Structure* (New York: Wiley)

Blumler, J. 1986: *Television in the United States: Funding Sources and Programming Consequences* (London: HMSO) Blyton, Paul 1985: *Changes in Working Time: An International Review* (London: Croom Helm)

Boden, Deirdre and Harvey Molotch 1994: 'The compulsion of proximity', in Deirdre Boden and Roger Friedland (eds), *Nowhere: Space, Time, and Modernity* (Berkeley): University of California Press)

Bogdanor, V. 1990: *Women at the Top* (London: Hansard)

Bonney, Norman 1992: 'Theories of social class and gender', *Sociology Rewiew,* 1

Booth, Charles 1889: *Labour and Life of the People.* Vol. I of *Life and Labour of the People in London* (London: Williams and Norgate)

Booth, William 1970: *In Darkest England and the Way Out* (London: Macmillan. First pub. 1890)

Boswell, John 1995: *The Marriage of Likeness: Same-sex Unions in Pre-modern Europe* (London: Fontana)

Bottomley, A. K. and K. Pease 1986: *Crime and Punishment: Interpreting the Data* (Milton Keynes: Open University Press)

Bourdieu, Pierre 1986: *Distinction: A Social Critique of Judgements of Taste* (London: Routledge and Kegan Paul)

Bourdieu, Pierre 1988: *Language and Symbolic Power* (Cambridge: Polity Press)

Bourdieu, Pierre 1990: *The Logic of Practice* (Cambridge: Polity Press)

Bourdieu, Pierre and Jean-Claude Passeron 1977: *Reproduction: In Education, Society and Culture* (London: Sage)

Bowles, Samuel and Herbert Gintis 1976: *Schooling in Capitalist America* (London: Routledge and Kegan Paul)

Braverman, Harry 1974: *Labour and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century* (New York: Monthly Review Press)

Brennan, Teresa 1988: 'Controversial discussions and feminist debate', in Naomi Segal and Edward Timms, *The Origins and Evolution of Psychoanalysis* (New Haven, Conn.: Yale University Press)

Brown, Catrina and Karin Jasper (eds) 1993: *Consuming Passions: Feminist Approaches to Eating Disorders and Weight Preoccupations* (Toronto: Second Story Press)

Brownhill, Sue 1990: *Developing London's Docklands: Another Great Planning Disaster?* (London: Chapman)

Brownmiller, Susan 1975: *Against Our Will: Men, Women and Rape* (London: Secker and Warburg)

Buckle, Abigail and David P. Farrington 1984: 'An observational study of shoplifting', *British Journal of Criminology,* 24

Bull, Peter 1983: *Body Movement and Interpersonal Communication* (New York: Wiley)

Burns, E. M. and P. L. Ralph 1974: *World Civilizations* (New York: Norton)

Burt, Martha R. 1992: *Over the Edge: The Growth of Homelessness in the 1980s (New York: Russell Sage)*

Butler, David and Donald Stokes 1974: *Political Change in Britain* (London: Macmillan)

Bynum, Caroline Walker, Steven Harrell and Paula Richman (eds) 1986: *Gender and Religion: On the Complexity of Symbols* (Boston, Mass: Beacon Press)

Byrd, Max 1978: *London Transformed: Images of the City in the Eighteenth Century* (New Haven, Conn: Yale University Press)

Campbell, Anne 1986 a: *The Girls in the Gang* (Oxford: Blackwell)

Campbell, Anne 1986 b: 'Self-reporting of fighting by females', *British Journal of Criminology,* 26

Campbell, Anne and John T. Gibbs (eds) 1986: *Violent Transactions* (Oxford: Blackwell)

Campbell, Beatrix 1993: *Goliath: Britain's Dangerous Places* (London: Methuen)

Capps, Walter H. 1990: *The New Religious Right: Piety, Patriotism, and Politics* (Columbia: University of South Carolina Press)

Carlen, Pat et al. 1985: *Criminal Women: Autobiographical Accounts* (Cambridge: Polity Press)

Carswell, John 1985: *Government and the Universities in Britain: Progress and Performance 1960-1980* (Cambridge: Cambridge University Press)

Castells, Manuel 1977: *The Urban Question: A Marxist Approach* (London: Edward Arnold)

Castells, Manuel 1983: *The City and the Grass Roots: A Cross-cultural Theory of Urban Social Movements* (London: Edward Arnold)

Chapman, Karen 1986: *The Sociology of Schools* (London: Tavistock)

Chigwada, Ruth 1991: 'The policing of black women', in Ellis Cashmore and Eugene McLaughlin, *Out of Order? Policing Black People* (London: Routledge)

Chitty, Clyde 1993: 'The education system transformed', *Sociology Review*, February

Chodorow, Nancy 1978: *The Reproduction of Mothering* (Berkeley: University of California Press)

Chodorow, Nancy 1988: *Psychoanalytic Theory and Feminism* (Cambridge: Polity Press)

Church of England 1985: *Faith in the City: The Report of the Archbishop of Canterbury's Commission on Urban Priority Areas* (London: Christian Action)

CIBA Foundation 1984: *Child Sexual Abuse within the Family* (London: Tavistock)

Cisneros, Henry G. (ed.) 1993: *Interwoven Destinies: Cities and the Nation* (New York: Norton)

Claessen, Henri J. M. and Peter Skalnik 1978: *The Early State* (The Hague: Mouton)

Clark, David and Douglas Haldane 1990: *Wedlocked? Intervention and Research in Marriage* (Cambridge: Polity) Clinard, Marshall 1978: *Cities with Little Crime: The Case of Switzerland* (Cambridge: Cambridge University Press)

Cloward, R. and L. Ohlin 1960: *Delinquency and Opportunity* (New York: Free Press)

Cockburn, Cynthia 1991: *In the Way of Women* (London: Macmillan)

Cohn, Norman 1970 a: *The Pursuit of the Millennium* (London: Paladin)

Cohn, Norman 1970 b: 'Mediaeval millenarianism', in Sylvia L. Thrupp (ed.), *Millennial Dreams in Action: Studies in Revolutionary Religious Movements* (New York: Schocken Books)

Coleman, James S. 1987: 'Families and schools', *Educational Researcher*, 16.6

Coleman, James S., Thomas Hoffer and Sally Kilgore 1981: *Public and Private Schools* (Chicago: National Opinion Research Centre)

Coleman, James S. et al. 1966: *Equality of Educational Opportunity* (Washington DC: US Government Printing Office)

Collins, James and Jerry Porras 1994: *Built to Last* (New York: Century)

Commission on Global Governance 1995: *Our Global Neighbourhood* (Oxford: Oxford University Press)

Coward, Rosalind 1984: *Female Desire: Women's Sexuality Today* (London: Paladin)

Crewe, Ivor 1983: 'The electorate: partisan dealignment ten years on', *Western European Politics*, 6

Crompton, Rosemary and Gareth Jones 1984: *White Collar Proletariat* (London: Macmillan)

Crow, Ben and Mary Thorpe 1988: *Survival and Change in the Third World* (The Open University)

Crow, Graham and Michael Hardey 1992: 'Diversity and ambiguity among lone-parent households in modern Britain', in Catherine Marsh and Sara Arber, *Families and Households: Divisions and Change* (London: Macmillan)

Currell, Melville E. 1974: *Political Woman* (London: Croom Helm)

Davenport, W. 1965: 'Sexual patterns and their regulation in a society of the South West Pacific', in F. Beach (ed.), *Sex and Behaviour* (New York: Wiley)

Davies, Bronwyn 1991: *Frogs and Snails and Feminist Tales* (Sydney: Allen and Unwin)

Davies, James C. 1962: 'Towards a theory of revolution', *American Sociological Review*, 27

Davis, Stanley M. 1988: *2001 Management: Managing the Future Now* (London: Simon and Schuster)

Dertouzos, Michael L. 1989: *Made in America: Regaining the Productive Edge* (Cambridge: MIT Press)

De Witt, Karen 1994: 'Wave of suburban growth is being fed by minorities', *New York Times*, 15 August

Dicken, Peter 1992: *Global Shift*, revised 2nd edn (London: Paul Chapman)

Donaldson, Margaret 1979: *Children's Minds* (New York: Norton)

Dore, Ronald 1973: *British Factory, Japanese Factory: the Origins of National Diversity in Industrial Relations* (London: Allen and Unwin)

Dunn, John 1972: *Modern Revolutions: An Introduction to the Analysis of a Political Phenomenon* (Cambridge: Cambrige University Press)

Durkheim, Émile 1952: *Suicide: A Study in Sociology* (London: Routledge and Kegan Paul. First pub. 1897)

Durkheim, Émile 1976: *The Elementary Forms of the Religious Life* (London: Allen and Unwin. First pub. 1912)

Durkheim, Émile 1982: *The Rules of Sociological Method* (London: Macmillan. First pub. 1895)

Dworkin, Ronald M. 1993: *Life's Dominion: An Argument about Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom* (New York: Knopf)

The Economist 1996: *The Pocket World in Figures* (London: Economist Publications)

Eibl-Eibesfeldt, I. 1973: 'The expressive behaviour of the deaf-and-blind born', in M. von Cranach and I. Vine (eds.), *Social Communication and Movement* (New York: Academic Press)

Eisenstadt, S. N. 1963: *The Political System of Empires* (Glencoe: Free Press)

Ekman, Paul and W. V. Freisen 1978: *Facial Action Coding System* (New York: Consulting Psychologists Press)

Eldridge, John 1993 (ed.), *Getting the Message: News, Truth and Power* (London: Routledge)

Elliot, Dorinda and Melinda Liu 1995: 'Hostile takeover', *Newsweek,* 2 October

Elshtain, Jean Bethke 1987: *Women and War* (New York: Basic Books)

Engbersen, Godfried et al. 1993: *Cultures of Unemployment: A Comparative Look at Long-Term Unemployment and Urban Poverty* (Boulder, Colo.: Westview)

Ennew, Judith 1986: *The Sexual Exploitation of Children* (Cambridge: Polity Press)

Erikson, Kai 1994: *A New Species of Trouble: Explorations in Disaster, Trauma, and Community* (New York: Norton)

Erikson, Robert and John Goldthorpe 1993: *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies* (Oxford: Clarendon Press)

Estrich, Susan 1987: *Real Rape* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press)

Evans, David J. 1992: 'Left realism and the spatial study of crime', in David J. Evans et al., *Crime, Policing and Place: Essays in Environment Criminology* (London: Routledge)

Evans-Pritchard, E. E. 1940: *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People* (Oxford: Claredon Press)

Evans-Pritchard, E. E. 1956: *Nuer Religion* (Oxford: Oxford University Press)

Fagan, Jeffrey A., Douglas K. Stewart and Karen V. Hansen 1983: 'Violent men or violent husbands? Background factors and situational correlates', in David Finkelhor et al., *The Dark Side of Families: Current Family Violence Research* (Beverly Hills, Ca.: Sage)

Feuerbach, Ludwig 1957: *The Essence of Christianity* (New York: Harper and Row. First pub. 1841)

Field, Frank 1989: *Losing Out: The Emergence of Britain's Underclass* (Oxford: Blackwell)

Fielding, A. J. 1995: 'Migration and middle class formation in England and Wales 1981–1991', in T. Butler and M. Savage (eds.), *Social Change and the Middle Classes* (London: UCL Press)

Finkelhor, David 1984: *Child Sexual Abuse: New Theory and Research* (New York: Free Press)

Finkelhor, David and K. Yllo 1982: 'Forced sex in marriage: a preliminary report', *Crime and Delinquency,* 28

Finley, Moses I. (ed.) 1968: *Slavery in Classical Antiquity* (Cambridge: Heffer)

Finley, Moses I. 1980: *Ancient Slavery and Modern Ideology* (London: Chatto and Windus)

Firestone, Shulamith 1971: *The Dialectic of Sex* (London: Paladin)

Fischer, Claude S. 1984: *The Urban Experience* (2nd edn, New York: Harcourt Brace Jovanovich)

Flowers, Ronald Barri 1987: *Women and Criminality: The Woman as Victim, Offender and Practitioner* (New York: Greenwood Press)

Ford, Clellan S. and Frank A. Beach 1951: *Patterns of Sexual Behaviour* (New York: Harper and Row)

Foucault, Michel 1970: *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences* (London: Tavistock)

Foucault, Michel 1978: *The History of Sexuality* (London: Penguin)

Foucault Michel 1979: *Discipline and Punish* (Harmondsworth: Penguin)

Foucault, Michel 1988: 'Technologies of the self', in Luther H. Martin, Huch Gutman and Patrick H. Hutton (eds), *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault* (Amherst: University of Massachusetts Press)

Fraiberg, Selma 1959: *The Magic Years: Understanding and Handling the Problems of Early Childhood* (New York: Scribner's)

Fraser, Steven (ed.) 1995: *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence and the Future of America* (New York: Basic Books)

Freud, Sigmund 1975: *The Psychopathology of Everyday Life* (Harmondsworth: Penguin)

Friedlander, Daniel and Gary Burtless 1994: *Five Years After: The Long-Term Effects of Welfare-to-Work Programs* (New York: Russell Sage)

Fryer, David and Stephen McKenna 1987: 'The laying off of hands – unemployment and the experience of time', in Stephen Fineman (ed.), *Unemployment: Personal and Social Consequences* (London: Tavistock)

Fryer, Peter 1984: *Staying Power: The History of Black People in Britain* (London: Pluto Press)

Fukuyama, Francis 1989: The end of history?' *The National Interest,* 16

Fukuyama, Francis 1994: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (London: Hamish Hamilton)

Fussell, Sam W. 1991: *Muscle: Confessions of an Unlikely Bodybuilder* (New York: Poseidon Press)

Gage, Matilda Joslyn 1980: *Women, Church and State* (Watertown, Mass: Persephone Press. First pub. 1893)

Gans, Herbert J. 1962: *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans* (2nd edn, New York: Free Press)

Gardner, Howard 1993: *Multiple Intelligences: The Theory in Practice* (New York: Basic Books)

Garfinkel, Harold 1963: 'A conception of, and experiments with, „trust" as a condition of stable concerted actions' in O. J. Harvey (ed.), *Motivation and Social Interaction* (New York: Ronald Press)

Garfinkel, Harold 1984: *Studies in Ethnomethodology* (Oxford: Blackwell)

Geary, Dick 1982: *European Labour Protest, 1848–1939* (London: Croom Helm)

Gelis, Jacques 1991: *History of Childbirth: Fertility, Pregnancy, and Birth in Early Modern Europe* (Boston: Northeastern University Press)

Gerbner, George et al. 1979: 'The demonstration of power: violence profile no. 10', *Journal of Communication,* 29

Gerbner, George et al. 1980: 'The „mainstreaming" of America: violence profile no. 11', *Journal of Communication,* 30

Gershuny, J. I. and I. D. Miles 1983: *The New Service Economy: The Transformation of Employment in Industrial Societies* (London: Frances Pinter)

Gibbons, John H. 1990: *Trading Around the Clock: Global Securities Markets and Information Technology* (Washington D.C.: US Congres)

Giddens, Anthony 1984: *The Constitution of Society* (Cambridge: Polity Press)

Ginzburg, Carlo 1980: *The Cheese and the Worms* (London: Routledge and Kegan Paul)

Gissing, George 1973: *Demos* (Brighton: Harvester. First pub. 1892)

Glasgow Media Group 1976: *Bad News* (London: Routledge)

Glass, David (ed.) 1954: *Social Mobility in Britain* (London: Routledge and Kegan Paul)

Glueck, Sheldon W. and Eleanor Glueck 1956: *Physique and Delinquency* (New York: Harper and Row)

Goffman, Erving 1969: *The Presentation of Self in Everyday Life* (Harmondsworth: Penguin)

Goffman, Erving 1971: *Relations in Public: Microstudies of the Public Order* (London: Allen Lane)

Goffman, Erving 1974: *Frame Analysis* (New York: Harper and Row)

Goffman, Erving 1981: *Forms of Talk* (Philadelphia): University of Pennsylvania Press)

Goldsmith, Edward 1988:'Foreword', in Edward Goldsmith and Nicholas Hilyard, *The Earth Report: Monitoring the Battle for our Environment* (London: Mitchell Beazley)

Goldstein, Paul J. 1979: *Prostitution and Drugs* (Lexington, Mass.: D. C. Heath).

Goldthorpe, John H. 1983: 'Women and class analysis: in defence of the conventional view" *Sociology,* 17

Goldthorpe, John H. and C. Payne 1986: 'Trends in intergenerational class mobility in England and Wales 1972–1983', *Sociology,* 20

Goldthorpe, John H., C. Llewellyn and C. Payne 1980, 1988: *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain,* 1st and 2nd edns (Oxford: Oxford University Press)

Goldthorpe, John H. et al. 1968–9; *The Affluent Worker in the Class Structure* (3 vols, Cambridge: Cambridge University Press)

Goleman, Daniel 1996: *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More than IQ* (London: Bloomsbury)

Goode, William J. 1963: *World Revolution in Family Patterns* (New York: Free Press)

Goodhardt, G. J., A. S. C. Ehrenberg and M. A. Collins 1987: *The Television Audience: Patterns of Voting* (2nd edn, London: Gower)

Gordon, P. 1986: *Racial Violence and Harassment* (London: Runnymede Trust)
Gorz, André 1982: *Farewell to the Working Class* (London: Pluto)
Gould, Stephen Jay 1995: 'Curveball', in Steven Fraser (ed.), *The Bell Curve Wars: Race, Intelligence and the Future of America* (New York: Basic Books)
Graef, Roger 1989: *Talking Blues* (London: Collins)
Greenblat, Cathy Stein 1983: 'A hit is a hit... or is it? Approval and tolerance of the use of physical force by spouses', in David Finkelhor et al., *The Dark Side of Families: Current Family Violence Research* (Beverly Hills, Ca.: Sage)
Gregson, Shaun and Frank Livesey 1993: *Organizations and Management Behaviour* (Oxford: Made Simple Books)
Griffin, Susan 1978: *Rape: The Power of Consciousness* (New York: Harper and Row)
Grint, Keith 1991: *The Sociology of Work* (Cambridge: Polity Press)
Grusky, David B. and Robert M. Hauser 1984: 'Comparative social mobility revisited: models of convergence and divergence in 16 countries', *American Sociological Review,* 49
Gunter, Barrie 1985: *Dimensions of Television Violence* (London: Gower)
Habermas, Jürgen 1987: *Theory of Communicative Action,* 2 vols (Cambridge: Polity Press)
Habermas, Jürgen 1989: *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge: Polity Press)
Hagen, John 1988: *Structural Criminology* (Cambridge: Polity Press)
Hall, Edward T. 1959: *The Silent Laguage* (New York: Doubleday)
Hall, Edward T. 1966: *The Hidden Dimension* (New York: Doubleday)
Hall, Ross Hume 1990: *Health and the Global Environment* (Cambridge: Polity Press)
Hall, Ruth 1985: *Ask Any Woman: A London Enquiry into Rape and Sexual Assault* (Bristol: Falling Wall Press)
Hall, Ruth, Selma James and Judith Kertesz 1984: *The Rapist who Pays the Rent* (2nd edn, Bristol: Falling Wall Press)
Hall, Stuart et al. 1988: 'New times', *Marxism Today,* October
Hammer, Michael and James Champy 1993: *Reengineering the Corporation: A Manifesto for Business Revolution* (London: Nicholas Brealey)
Hamnett, Chris et al. 1990: *Restructuring Britain: The Changing Social Structure* (London: Sage)
Handy, Charles 1994: *The Empty Raincoat: Making Sense of the Future* (London: Hutchinson)
Harding, Vincent 1980: *The Other American Revolution* (Los Angeles: University of California Center for Afro-American Studies, Culture and Society Monograph Series, vol. 4)
Hardyment, Christina 1987: *Labour Saved?* (Cambridge: Polity Press)
Harrison, Martin 1985: *TV News: Whose Bias?* (Hermitage: Policy Journals)
Harrison, Paul 1983: *Inside the Inner City: Life under the Cutting Edge* (Harmondsworth: Penguin)
Hartley, E. 1946: *Problems in Prejudice* (New York: Kings Crown Press)
Harvey, David 1973: *Social Justice and the City* (Oxford: Blackwell)
Harvey, David 1982: *The Limits to Capital* (Oxford: Blackwell)
Harvey, David 1985: *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization* (Oxford: Blackwell)
Hawley, Amos H. 1950: *Human Ecology: A Theory of Community Structure* (New York: Ronald Press)
Hawley, Amos 1968: 'Human ecology', *International Encyclopaedia of Social Science,* vol. 4 (Glencoe: Free Press)
Heath, Anthony 1981: *Social Mobility* (London: Fontana)
Heath, Anthony et al. 1986: *How Britain Votes* (Oxford: Pergamon Press)
Held, David 1987: *Models of Democracy* (Cambridge: Polity Press)
Henslin, James M. and Mae A. Briggs 1971: 'Dramaturgical desexualization: the sociology of the vaginal examination', in Henslin (ed.), *Studies in the Sociology of Sex* (New York: Appleton-Century-Crofts)
Heritage, John 1984: *Garfinkel and Ethnomethodology* (Cambridge: Polity Press)
Hernstein, Richard J. and Charles Murray 1994: *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* (New York: Free Press)

Hindelang, Michael J. et al. 1978: *Violence of Personal Crime* (Cambridge: Ballinger)
HMSO (Her Majesty's Stationery Office) 1992: *Social Trends 22* (London: HMSO)
HMSO (Her Majesty's Stationery Office) 1996: *Social Trends 26* (London: HMSO)
Hodge, Robert and David Tripp 1986: *Children and Television: A Semiotic Approach* (Cambridge: Polity Press)
Homans, Hilary 1987: 'Man-made myth: the reality of being a woman scientist in the NHS', in Anne Spencer and David Podmore (eds), *In a Man's World: Essays on Women in Male-Dominated Professions* (London: Tavistock) Hooks, Bell 1981: *Ain't I a Woman: Black Women and Feminism* (London: Pluto Press)
Hughes, Gordon 1991: 'Taking crime seriously? A critical analysis of New Left Realism', *Sociology Review, 1*
Hugill, Barry 1996: 'Death of the comprehensives', *Observer,* 7 January
Huntington, Samuel 1990: 'Democratisation and security in Eastern Europe', in P. Volten, *Uncertain Futures: Eastern Europe and Democracy* (New York: Institute for East-West Security Studies)
Huntington, Samuel 1993: 'One clash of civilizations?', *Foreign Affairs,* 72.3
Hutchinson Gallup 1994: INFO 1995 (Oxford: Helicon)
Hyman, Richard 1984: *Strikes* (2nd edn, London: Fontana)
Illich, Ivan D. 1973: *Deschooling Society* (Harmondsworth: Penguin)
Innis, Harold A. 1950: *Empire and Communications* (Oxford: Oxford University Press)
Innis, Harold A. 1951: *The Bias of Communication* (Toronto: Toronto University Press)
Iyer, Pico 1989: *Video Nights in Katmandu* (New York: Vintage)
James, William 1890: *Principles of Psychology* (New York: Holt, Rinehart and Winston)
Janu, S. S. and D. H. Heid Bracey 1980: 'Runaways: pornography and prostitution' (New York: mimeo)
Jencks, Christopher 1994: *The Homeless* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press)
Jencks, Christopher et al. 1972: *Inequality: A Reassessment of the Effects of Family and School in America* (New York: Basic Books)
Jenkins, Simon 1987: 'Eve versus the Adams of the Church', *Sunday Times,* 6 September
Jensen, Arthur 1967: 'How much can we boost IQ and scholastic achievement?', *Harvard Educational Review,* 29
Jensen, Arthur 1979: *Bias in Mental Testing* (New York: Free Press)
Johnson, Richard 1991: 'A new road to serfdom? A critical history of the 1988 Act', in Education Group II, *Education Limited: Schooling, Training and the New Right in England since 1979* (London: Unwin Hyman)
Jones, Trevor 1993: *Britain's Ethnic Minorities* (London: Policy Studies Institute)
Jopke, Christian 1995: 'Multiculturalism and immigration: a comparison of the United States, Germany and Great Britain', mimeo
Jordan, Winthop 1968: *White Over Black* (Chapel Hill: University of North Carolina Press)
Kamin, Leon J. 1977: *The Science and Politics of IQ* (Harmondsworth: Penguin)
Kasarda, John D. and Morris Janowitz 1974: 'Community attachment in mass society', *American Sociological Review,* 39
Katz, Sedelle and Mary Ann Mazur 1979: *Understanding the Rape Victim: A Synthesis of Research Findings* (London: Wiley)
Kautsky, John J. 1982: *The Politics of Aristocratic Empires* (Chapel Hill: University of North Carolina Press)
Kavanagh, Dennis A. 1987: *Thatcherism and British Politics* (Oxford: Oxford University Press)
Keane, Fergal 1995: *The Bondage of Fear: A Journey through the Last White Empire* (London: Penguin)
Kellner, Peter 1992: 'Does sex matter in the polling booth?', *Independent,* 18 March
Kelly, Kevin 1996: 'Off the desktop on to the Web', in *The Economist: The World in 1996* (London: The Economist)
Kelly, Liz 1988: Surviving Sexual Violence (Cambridge: Polity PRess)
Kelsey, Tim 1996: 'I want to live for ever', *Sunday Times News Review,* 7 January
Kenway, Jane et al. 1995: 'Pulp fictions? Education, markets and the information superhighway' (revised version of Kenway, 'Reality bytes: education, markets and the information superhighway', *Australian Educational Reasearcher,* 22

Kesselman, Mark et al. 1987: *European Politics in Transition* (Lexington, Mass.: D. C. Heath)
Kidron, Michael and Ronald Segal 1995: *The State of the World Atlas,* 5th edn (London: Penguin)
Kingdom, John 1991: *Government and Politics in Britain* (Cambridge: Polity Press)
Kinsey, Alfred C. et al. 1948: *Sexual Behaviour in the Human Male* (Philadelphia: W. B. Saunders)
Kinsey, Alfred C. et al. 1953: Sexual Behaviour in the Human Female (Philadelphia: W. B. Saunders)
Knorr-Cetina, Karen and Aaron V. Cicourel (eds) 1981: *Advances in Social Theory and Methodology: Towards an Interpretation of Micro- and Macro-Sociologies* (London: Routledge and Kegan Paul)
Koenigsburger, H. G. 1987: *Mediaeval Europe, 400–1500* (London: Longman)
Kogan, Maurice, with David Kogan 1988: *The Attack on Higher Education* (London: Kogan Page)
Krupat, Edward 1985: *People in Cities: The Urban Environment its and Effects* (Cambridge: Cambridge University Press)
Kübler-Ross, Elisabeth 1987: *Living with Death and Dying* (London: Souvenir Press)
Kumar, Uinod 1993: *Poverty and Inequality in the UK and the Effects on Children* (London: National Children's Bureau)
La Fontaine, Jean 1990: *Child Sexual Abuse* (Cambridge: Polity Press)
Laing, Dave and Phil Hardy 1990: *The Faber Companion to Twentieth Century Popular Music* (London: Faber and Faber)
Landes, David S. 1969: *The Unbound Prometheus* (Cambridge: Cambridge University Press)
Lane, Harlan 1976: *The Wild Boy of Aveyron* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press)
Lane, James B. 1974: *Jacob A. Riis and the American City* (London: Kennikat Press)
Lantenari, Vittorio 1963: *The Religions of the Oppressed: A Study of Modern Messianic Cults* (New York: Knopf)
Laumann, Edward O. et al. 1994: *The Social Organization of Sexuality: Sexual Practices in the United States* (Chicago: University of Chicago Press)
Lazarsfeld, Paul F., Bernard Berelson and Hazel Gaudet 1948: *The People's Choice* (New York: Columbia University Press)
Le Grand, Julian 1994: 'Evaluating the NHS reforms', London School of Economics, mimeo
Leadbetter, Charles and Edward Helmore 1995: 'This man is twice as big as Murdoch', *Independent,* 3 August
Lee, Laurie 1965: *Cider with Rosie* (London: Hogarth Press)
Lee, R. B: 1968: 'What hunters do for a living or, how to make out on scarce resources', in R. B. Lee and I. De Vore (eds), *Man the Hunter* (Chicago: Aldine)
Lee, R. B. 1969: 'Kung Bushman subsistence: an input–output analysis', in A. P. Vayda (ed.), *Environment and Cultural Behaviour* (New York: Natural History Press)
Lee, R. B. and I. de Vore (eds) 1968: *Man the Hunter* (Chicago: Aldine)
Lees, Andrew 1985: *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought, 1820–1940* (New York: Columbia University Press)
Leiuffsrud, Hakon and Alison Woodward 1987: 'Women at class crossroads: repudiating conventional theories of family class', *Sociology,* 21
Lemert, Edwin 1972: *Human Deviance, Social Problems and Social Control* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall)
Leventhal, Paul and Sharon Tanzer 1991: 'Fear anad folly in a deadly trade', *Guardian,* 4 October
Lewontin, Richard 1982: *Human Diversity* (London: W. H. Freeman)
Lewontin, Richard C. 'Sex, lies and social science', *New York Review of Books,* 20 April
Lie, Suzanne S. and Virginia E. O'Leary 1990: *Storming the Tower: Woman in the Academic Wold* (London: Kogan Page)
Liebert, Robert M., Joyce N. Sprafkin and M. A. S. Davidson 1982: *The Early Window: Effects of Television on Children and Youth* (London: Pergamon Press)
Lipset, Seymour Martin and Reinhard Bendix 1959: *Social Mobility in Industrial Society* (Berkeley: University of California Press)
Logan, John R. and Harvey L. Molotch 1987: *Urban Fortunes: The Political Economy of Place* (Berkeley: University of California Press)
Lorber, Judith 1994: *Paradoxes of Gender* (New Haven: Yale University Press)

Lull, James 1995: *Media, Communication, Culture* (Cambridge: Polity Press)

Lyon, Christina and Peter de Cruz 1993: *Child Abuse* (London: Family Law)

Lyon, David 1994: *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society* (Cambridge: Polity Press)

Lyotard, Jean-François 1985: *The Postmodern Condition* (Minneapolis: University Minnesota Press)

Macgregor, Susanne and Ben Pimlott 1991: 'Action and inaction in the cities', in Macgregor and Pimlott, *Tackling the Inner Cities: The 1980s Reviewed, Prospects for the 1990s* (Oxford: Clarendon Press)

MccGwire, Michael 1996: 'Why do we need to eliminate nuclear weapons?', paper presented to the Canberra Commision, Camberra

McLanahan, Sara and Gary Sandefur 1994: *Growing up with a Single Parent: What Hurts, What Helps* (Cambridge: Harvard University Press)

McLuhan, Marshall 1964: *Understanding Media* (London: Routledge and Kegan Paul)

McNeill, William H. 1983: *The Pursuit of Power: Technology, Armed Forces and Society since AD 1000* (Oxford: Blackwell)

Mac Pike, Loralee 1989: *There's Something I've Been Meaning to Tell You* (Tallahassee: Naiad)

Malinowski, Bronislaw 1982: *'Magic, Science and Religion', and Other Essays* (London: Souvenir Press)

Mann, Michael 1986: *The Sources of Social Power.* vol. I: *A History of Power from the Beginning to 1760* (Cambridge: Cambridge University Press)

Marable, Manning 1991: *Race, Reform and Rebellion: The Second Reconstruction in Black America, 1945–1990* (London: Macmillan)

Marshall, Gordon et al. 1988: *Social Class in Modern Britain* (London: Hutchinson)

Marx, Karl 1970: *Capital,* vol. I (London: Lawrence and Wishart. First pub. 1864)

Marx, Karl and Friedrich Engels 1968: *Selected Works in One Volume* (London: Lawrence and Wishart)

Mead, George Herbert 1934: *Mind, Self and Society* (Chicago: University of Chicago Press)

Merton, Robert K. 1957: *Social Theory and Social Structure* (revised edn, Glencoe: Free Press)

Michels, Roberto 1967: *Political Parties* (New York: Free Press. First pub. 1911)

Mills, C. Wright 1970: *The Sociological Imagination* (Harmondsworth: Penguin)

Miner, Horace 1956: 'Body ritual among the Nacirema', *American Anthropologist,* 58

Mitchell, Juliet 1973: *Psychoanalysis and Feminism* (Londoon: Allen Lane)

Mohan, John 1991: 'Privatisation in the British health sector: a challenge to the NHS?', in Jonathan Gabe et al., *The Socilogy of the Health Service* (London: Routledge)

Molotch, Harvey and Deirdre Boden 1985: 'Talking social structure: discourse, dominance and the Watergate hearings', *American Sociological Review,* 50

Money, John and Anke A. Ehrhardt 1972: *Man and Woman/Boy and Girl* (Baltimore, Md: Johns Hopkins University Press)

Morris, Jan 1974: *Conundrum* (Oxford: Oxford University Press)

Morris, Lydia 1993: *Dangerous Classes: The Underclass and Social Citizenship* (London: Routledge)

Moynihan, Daniel P. 1965: *The Negro Family: A Case for National Action* (Washington DC: US Government Printing Office)

Mumford, Lewis 1973: *Interpretations and Forecasts* (London: Secker and Warburg)

Murdoch, Rupert 1994: 'The century of networking', *Eleventh Annnual John Bonython Lecture,* Centre for Independent Studies, Australia

Murdock, George 1949: *Social Structure* (New York: Macmillan)

Murray, Charles A. 1984: *Losing Ground: American Social Policy, 1950–1980* (New York: Basic Books)

Murray, Charles 1990: *The Emerging British Underclass* (London: Institute of Economic Affairs)

Naisbitt, John 1995: *Global Paradox* (London: Breadly)

Najman, Jake M. 1993: 'Health and poverty: past, present, and prospects for the future', *Social Science and Medicine,* 36.2

Negroponte, Nicholas 1995: *Being Digital* (London: Hodder and Stoughton)

Neuberger, Julia 1991: *Whatever's Happening to Women? Promises, Practices and Pay Offs* (London: Kyle Cathie)

Newman, Philip L. 1965: *Knowing the Gururumba* (New York: Holt, Rinehart and Winston)

Nicoll, Ruaridt 1995: 'Gang babes love to kill', *Observer,* 12 November

Noel, Gerard 1980: *The Anatomy of the Catholic Church* (London: Hodder and Stoughton)

Oakes, Jeannie 1985: *Keeping Track: How Schools Structure Inequality* (New Haven, Conn.: Yale Universoty Press)

Oakes, Jeanne 1990: *Multiplying Inequalities: The Effects of Race, Social Class, and Tracking on Opportunities to Learn Mathematics and Science* (Santa Monica: Rand)

Oakley, Ann 1974: *The Sociology of Housework* (Oxford: Martin Robertson)

Ouchi, William G. 1979: 'A conceptual framework for the design of organizational control mechanisms', *Management Science,* 25

Ouchi, William G. 1981: *Theory Z: How American Business Can Meet the Japanese Challenge* (Reading, Mass: Addison-Wesley)

Owen, D. 1992: *Ethnic Minorities in Britain: Settlement Patterns,* 1991 Census Statistical Paper no. 1, National Ethnic Minority Data Archive

Owen, D. 1993: *Ethnic Minorities in Britain: Economic Characteristics,* 1991 Census Statistical Paper no. 3, National Ethnic Minority Data Archive

Pahl, R. E. 1984: *Divisions of Labour* (Oxford: Blackwell)

Park, Robert E. 1952: *Human Communities: The City and Human Ecology* (New York: Free Press)

Parkin, Frank 1971: *Class Inequality and Political Order* (London: McGibbon and Kee)

Parsons, Talcott 1952: *The Social System* (London: Tavistock)

Parsons, Talcott 1966: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall)

Parten, Mildred 1932: 'Social play among preschool children', *Journal of Abnormal and Social Psychology,* 27

Paul, Diana Y. 1985: *Women in Buddhism: Images of the Feminine in the Mahayana Tradition* (Berkeley: University of California Press)

Perlmutter, H. V. 1972: The development of nations, unions and firms as worldwide institutions', in H. Gunter (ed), *Transnational Industrial Relations* (New York: St Martin's Press)

Philo, Greg 1991: 'Seeing is believing', *Social Studies Review,* May

Pilkington, Edward 1992: 'Hapless democratic experiment', *Guardian,* 28 January

Player, E. 1991: 'Women and crime in the city', in David Downes, *Crime in the City* (London: Routledge)

Plummer, John 1979: 'Racism: built into immigration control', *Searchlight,* no. 45

Plummer, Kenneth 1975: *Sexual Stigma: An Interactive Account* (London: Routledge and Kegan Paul)

President's Commission on Organized Crime 1985 and 1986: *Records of Hearings, March 14, 1984 and June 24–26, 1985* (Washington DC: US Government Printing Office)

Provenzo, Eugene 1991: *Video Kids: Making Sense of Nintendo* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press)

Purnell, James and Richard Collins 1995: 'An evaluation of UK ownership rules', Institute of Public Policy Research mimeo

Ralph, Philip Lee et al. 1991: *World Civilizations,* 8th edn, vol. 2 (New York: Norton)

Rapoport, Robert and Rhona Rapoport 1982: 'British families in transition', in R. N. Rapoport et al., *Families in Britain* (London: Routledge and Kegan Paul)

Raynsford, Nick 1991:'Housing conditions, problems and policies', in Susanne Macgregor and Ben Pimlott, *Tackling the Inner Cities: The 1980s Reviewed, Prospects for the 1990' s* (Oxford: Clarendon Press)

Reid, Ivan et al. 1991: 'The education of the elite', in G. Walford, *Private Schooling: Tradition, Change and Diversity* (Oxford: Chapman)

Reid, Mike 1992: 'Mexico's vale of tears', *Guardian,* 27 March

Richards, Martin 1995: 'The interests of children at divorce', Centre for Family Research, University of Cambridge, mimeo

Richards, Martin and Paul Light (eds) 1986: *Children of Social Worlds* (Cambridge: Polity Press)

Riddell, Peter 1985: *The Thatcher Government* (Oxford: Blackwell)

Riis, Jacob A. 1957:*How the Other Half Lives: Studies among the Tenements of New York* (New York: Dover. First pub. 1890)

Ross, Arthur M. 1954: 'The natural history of the strike', in Arthur Kornhauser, Robert Dubin and Arthur M. Ross, *Industrial Conflict* (New York: McGraw-Hill)

Ross, Arthur M. and P. T. Hartman 1960: *Changing Patterns of Industrial Conflict* (New York: Wiley)

Rossides, Daniel W. 1990: *Social Stratification: The American Class System in Comparative Perspective* (Englewood Cliffs: Prentice Hall)

Rubin, Lillian 1990: *Erotic Wars: What Happened to the Sexual Revolution?* (New York: Farrar)

Rubin, Lillian B. 1994: *Families on the Fault Line* (New York: Harper Collins)

Rubinstein, W. D. 1986: *Wealth and Inequality in Britain* (London: Faber and Faber)

Russell, Diana 1984: *Sexual Exploitation: Rape, Child Abuse and Sexual Harassment* (Beverly Hills, Ca.: Sage)

Ryan, Tom 1985: 'The roots of masculinity', in Andy Metcalf and Martin Humphries (eds), *Sexuality of Men* (London: Pluto)

Sabel, Charles F. 1982: *Work and Politics: The Division of Labour in Industry* (Cambridge: Cambridge University Press)

Sahlins, Marshall 1972: *Stone Age Economics* (Chicago: Aldine)

Sassen, Saskia 1991: *The Global City: New York, London, Tokio* (Princeton: Princeton University Press)

Saussure, Ferdinand de 1974: *Course in General Linguistics* (London: Fontana)

Sayers, Janet 1986: *Sexual Contradiction: Psychology, Psychoanalysis and Feminism* (London: Tavistock)

Scarman, Leslie George 1982: *The Scarman Report* (Harmondsworth: Penguin)

Schiller, Herbert I. 1989: *Culture Inc.: The Corporate Takeover of Public Expression* (New York: Oxford University Press)

Schiller, Herbert I. 1991: 'Not yet the post-imperialist era', *Critical Studies in Mass Communications,* 8

Schmitter, Philippe C. 1991: 'The European Community as an emergent and novel form of political domination', Working Paper of the Centre for Advanced Studies in the Social Sciences, Madrid

Scott, John 1991: *Who Rules Britain?* (Cambridge: Polity Press)

Scriven, Jeannie 1984: 'Women at work in Sweden', in Marilyn J. Davidson and Cary L. Cooper (eds), *Working Women: An International Survey* (New York: Wiley)

Segura, Denise A. and Jennifer L, Pierce 1993: 'Chicana/o family structure and gender personality: Chodorow, familism, and psychoanalytic sociology revisited', *Signs,* 19

Sennett, Richard 1993: *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities* (London: Faber and Faber)

Shattuck, Roger 1980: *The Forbidden Experiment: The Story of the Wild Boy of Aveyron* (New York: Farrar, Straus and Giroux)

Sheldon, William A. 1949: *Varieties of Delinquent Youth* (New York: Harper)

Shepherd, Gill 1987: 'Rank, gender and homosexuality: Mombasa as a key to understanding sexual options', in Pat Caplan (ed.), *The Social Construction of Sexuality* (London: Tavistock)

Sinclair, Peter 1987: *Unemployment: Economic Theory and Evidence* (Oxford: Blackwell)

Skocpol, Theda 1979: *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China* (Cambridge: Cambridge University Press)

Smeeding, Timothy M. 1990: *Poverty, Inequality, and Income Distribution in Comparative Perspective* (New York: Harvester)

Smith, David J. and Stephen Small 1983: *A Group of Young Black People,* vol. 2 of *Police and People in London* (London: Policy Studies Institute)

Smith, Donna 1990: *Stepmothering* (London: Harvester)

Solomos, John and Tim Rackett 1991: 'Policing and urban unrest: rotten constitution and policy response', in Ellis Cashmore and Eugen McLaughlin, *Out of Order? Policing Black People* (London: Routledge)

Sorokin, Pitirim A. 1927: *Social Mobility* (New York: Harper)

Sreberny-Mohammadi, Annabelle 1992: 'Media integration in the Third World', in B. Gronbeck et al., *Media, Consciousness and Culture* (London: Sage)

Stanton, Elizabeth Cady 1985: *The Woman's Bible: The Original Feminist Attack on the Bible* (Edinburgh: Polygon Books. First pub. 1895)

Stanworth, Michelle 1984: 'Women and class analysis: a reply to John Goldthorpe', *Sociology,* 18

Stark, Rodney and William Sims Bainbridge 1985: *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation* (Berkeley: University of California Press)

Statham, June 1986: *Daughters and Sons: Experiences of Non-sexist Childraising* (Oxford: Blackwell)

Stone, Lawrence 1977: *The Family, Sex and Marriage in England, 1500–1800* (London: Weidenfeld and Nicolson)

Sullivan, Andrew 1995: *Virtually Normal: An Argument about Homosexuality* (London: Picador)

Suransky, Valerie P. 1982: *The Erosion of Childhood* (Chicago: University of Chicago Press)

Sutherland, Edwin H. 1949: *Principles of Criminology* (Chicago: Lippincott)

Swann Committee 1985: *Education for All: Report of the Communittee into the Education of Ethnic Minority Children* (London: HMSO)

Swartz, S. 1985: *Sugar Plantations in the Formation of Brazilian Society: Bahia, 1550–1835:* (Cambridge: Cambridge University Press)

Sydie, R. A. 1987: *Natural Women, Cultured Men: A Feminist Perspective on Sociological Theory* (New York: Methuen)

Taylor, Steve 1992: 'Measuring child abuse', *Sociology Review,* 1

Thomas, W. I. and Florian Znaniecki 1966: *The Polish Peasant in Europe and America* (New York: Dover. First pub. in 5 vols 1918–20)

Thompson, John B. 1990: *Ideology and Modern Culture* (Cambridge: Polity Press)

Thompson, John B. 1995: *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media* (Cambridge: Polity Press)

Thurow, Lester 1993: *Head to Head: The Coming Economic Battle among Japan, Europe, and America* (New York: Morrow)

Tilly, Charles 1978: *From Mobilization to Revolution* (Reading, Mass.: Addison-Wesley)

Tinbergen, Niko 1974: *The Study of Instinct* (Oxford: Oxford Universisty Press)

Tizard, Barbara and Martin Hughes 1984: *Young Children Learning, Talking and Thin-King at Home and at School* (London: Fontana)

Tough, Joan 1976: *Listening to Children Talking* (London: Ward Lock Educational)

Touraine, Alain 1974: *The Post-industrial Society* (London: Wildwood)

Troeltsch, Ernst 1981: *The Social Teaching of the Christian Churches* (2 vols, Chicago: University of Chicago Press)

Trowler, Paul 1994: *Investigating the Media* (London: Unwin Hyman)

Turnbull, Colin 1983: *The Mbuti Pygmies: Change and Adaptation* (New York: Holt, Rinehart and Winston)

Turner, Ted 1994: 'The mission thing', *Index on Censorship,* 23

Tuttle, Lisa 1986: *Encyclopedia of Feminism* (London: Longman)

UNICEF 1987: *The State of the World's Children* (Oxford: Oxford University Press)

van den Berghe, Pierre L. 1970: *Race and Ethnicity: Essays in Comparative Sociology* (New York: Basic Books)

van Gennep, Arnold 1977: *The Rites of Passage* (London: Routledge and Kegan Paul. First pub. 1908.

Vass, Anthony A. 1990: *Alternatives to Prison: Punishment, Custody and the Community* (London: Sage)

Vaughan, Diane 1986: *Uncoupling: Turning Points in Intimate Relationships* (Oxford: Oxford University Press)

Verney, Tim 1992: 'Women still face work inequality', *Cambridge Evening News,* 20 March

Viorst, Judith 1987: 'And the prince knelt down and tried to put the glass slipper on Cinderella's foot', in Jack Zipes, *Don't Bet on the Prince: Contemporary Feminist Fairy Tales in North America and England* (London: Methuen)

Vischer, Emily B. and John S. Vischer 1979: *A Guide to Working with Step-parents and Step-children* (Secaucus, NJ: Citadel Press)

Waitzkin, Howard 1986: *The Second Sickness: Contradictions of Capitalist Health Care* (Chicago University of Chicago Press)

Walby, Sylvia A. 1986: 'Gender, class and stratification: toward a new approach', in Rosemary Crompton and Michael Mann (eds), *Gender and Stratification* (Oxford: Blackwell)

Walford. Geoffrey 1993: 'Education and private schools', *Sociology Review,* November

Walker, Carol 1994: 'Managing poverty', *Sociology Review,* April

Walker, Martin 1994: 'Meat on the table', *Guardian,* 21 July

Walker, Nick 1995: 'Could you be a fitness junkie?', *Independent*, 4 December

Wallerstein, Judith S. and Sandra Blakeslee 1989: *Second Chances: Men, Women, and Children a Decade after Divorce* (New York: Ticknor and Fields)

Wallerstein, Judith S. and Joan Berlin Kelly 1980: *Surviving the Break-Up: How Children and Parents Cope with Divorce* (New York: Basic Books)

Wallis, Roy 1976: *The Road to Total Freedom: A Sociological Analysis of Scientology* (London: Heinemann)

Wallis, Roy 1987: 'My secret life: dilemmas of integrity in the conduct of field research', in Ragnhild Kristensen and Ole Riss, *Religiose Minoriteter* (Aarhus: Aarhus Universitetsfarlag)

Watson, Paggy 1992: 'Eastern Europe's silent revolution: gender' (Cambridge: mimeo)

Webb, Rob and Hal Westergaard 1991: 'Social stratification, culture and education', *Sociology Review*, 1

Weber, Max 1951: *The Religion of China* (New York: Free Press)

Weber, Max 1952: *Ancient Judaism* (New York: Free Press)

Weber, Max 1958: *The Religion of India* (New York: Free Press)

Weber, Max 1963: *The Sociology of Religion* (Boston, Mass.: Beacon)

Weber, Max 1976: *The Protestant Ethnic and the Spirit of Capitalism* (London: Allen and Unwin. First pub. 1904-5)

Weeks, Jeffrey 1986: *Sexuality* (London: Methuen)

Weitzman, Lenore et al. 1972: 'Sexual socialization in picture books for preschool children', *American Journal of Sociology*, 77

Wells, John 1995: *Crime and Unemployment* (London Employment Policy Institute)

West, Candace and Don Zimmerman 1987: 'Doing gender', *Gender and Society*, 1 (June)

White, Michael and Malcolm Trevor 1983: *Under Japanese Management: The Experience of British Workers* (London: Heinemann)

Widom, Cathy Spatz and Joseph P. Newman 1985: 'Caracteristics of non-institutionalized psychopaths', in David P. Farrington and John Gunn, *Aggression and Dangerousness* (Chichester: Wiley)

Wilkinson, Helen 1994: *No Turning Back* (London: Demos)

Wilkinson, Helen and Geoff Mulgan 1995: *Freedom's Children: Work, Relationship and Politics for 18–34 year olds in Britain Today* (London: Demos)

Will, J., P. Self and N. Datan 1976: 'Maternal behaviour and perceived sex of infant', *American Journal of Orthopsychiatry*, 46

Willis, Paul 1977: *Learning to Labour: How Working Class Kids Get Working Class Jobs* (London: Saxon House)

Wilson, Bryan 1982: *Religion in Sociological Perspective* (Oxford: Oxford University Press)

Wilson, Edward O. 1975: *Sociobiology: The New Synthesis* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press)

Wilson, Edward O. 1978: *On Human Nature* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press)

Wilson, William Julius 1978: *The Declining Significance of Race: Blacks and Changing American Institutions* (Chicago: University of Chicago Press)

Winn, Marie 1983: *Children Without Childhood* (New York: Pantheon)

Wirth, Louis 1938: 'Urbanism as a way of life', *American Journal of Sociology*, 44

Wolfgang, Marvin 1958: *Patterns of Homicide* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press)

World Bank 1994: *World Development Report* (Oxford: Oxford University Press)

Worrall, Anne 1990: *Offending Women: Female Lawbreakers and the Criminal Justice System* (London: Routledge)

Worsley, Peter 1970: *The Trumpet Shall Sound: A Study of 'Cargo Cults' in Melanesia* (London: Paladin)

Worsley, Peter 1984: *The Three Worlds: Culture and World Development* (London: Weidenfeld and Nicolson)

Wright, Erik Olin 1978: *Class, Crisis and the State* (London: New Left Books)

Wright, Erik Olin 1985: *Classes* (London: Verso)

Wuthnow, Robert 1993: *Christianity in the Twenty-First Century: Reflections on the Challenges Ahead* (New York: Oxford University Press)

Young, Jock 1988: 'Recent developments in criminology', in Michael Haralambos, *Developments in Sociology*, vol. 4

Young, Michael and Tom Schuller 1991: *Life After Work: The Arrival of the Ageless Society* (London: Harper Collins)

Zammuner, Vanda Lucia 1987: 'Children's sex-role stereotypes: a cross-cultural analysis', in Phillip Shaver and Clyde Hendrick, *Sex and Gender* (London: Sage)

Zeitlin, Irving 1984: *Ancient Judaism: Biblical Criticism from Max Weber to the Present* (Cambridge: Polity Press)

Zeitlin, Irving 1988: *The Historical Jesus* (Cambridge: Polity Press)

Zerubavel, Eviatar 1979: *Pattems of Time in Hospital Life* (Chicago: University of Chicago Press)

Zerubavel, Eviatar 1982: 'The standardization of time: a sociohistorical perspective', *American Journal of Sociology,* 88

Zimbardo, Philip 1972: 'Pathology of imprisonment', *Society,* 9

Zubaida, Sami 1996: 'How successful is the Islamic Republic in Islamizing Iran?', in J. Beinin and J. Stork (eds), *Political Islam: Essays from the Middle East Report* (Berkeley: University of California Press)

INDEX

A

Abercrombie, Nick 408, 432
Aberle, David 551
abordare ecologică 511, 538
abordare teoretică 602
acțiune 21, 52, 147, 338, 344, 345, 540, 546, 547, 549, 601, 605, 611
acțiune colectivă 540
Action for Cities, program 524
activitate sexuală orală 116
acupunctura 137
adicție 134, 152
Adler, Patricia 229
Adler, Peter 229
administratori 265, 281, 282
adolescență 46, 167, 182, 193, 197, 396, 40, 43, 44, 46, 47-49, 91, 116, 167, 451
adopție 258
Adorno, Theodor 236
afaceri 66, 68, 69, 92, 97, 98, 189, 223-226, 244, 248, 256, 265, 266, 270, 275, 278, 281, 293, 308, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 324, 326-329, 331, 332, 347, 352, 354, 373, 387, 397, 419, 420, 422, 423, 430, 459, 464, 465, 500, 506, 512, 515, 516, 518, 520, 524, 529, 531, 532, 537
Affluent Worker, studiu 284
Africa 13, 56, 58, 59, 68, 70, 140, 141, 157, 212, 226, 231, 232, 236, 238, 240-245, 250, 254, 255, 258, 260, 261, 313, 368, 372, 381, 388, 409, 416, 417, 427, 473, 474, 491, 493, 501, 502, 510, 561, 569
Africa de Sud 231, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 372, 381, 561
afro-americani 236, 248, 280, 460, 464, 520
agresivitate 103, 104, 112, 192
agricultură 59-61, 65, 66, 67, 69, 70, 72, 74, 76, 336, 517, 535, 558, 560, 561, 565, 568, 569
ajutor social 286, 299, 300, 301, 302
Alaska 560, 561
Albert, Michel 307
Albrow, Martin 575
Alcoolicii Anonimi 23
alegeri 136, 374, 375-381, 385, 386, 396, 412, 420, 421, 599, 619
alfabetizare 465
Algeria 68, 70, 381, 490, 492-494
Ali, Imam 490, 491
alienare 476
aliniere partizană 376
Allen, John 332
alocare de resurse 262
alteratoare 551, 557
Althusser, Louis 608
amenzi 207, 228, 525
America Latină 64, 72, 141, 226, 227, 368, 409, 417, 501
American Broadcasting Company (ABC) 401
American Journal of Sociology 598
amniocente 135
analiză comparativă 600
Andaman, locuitorii insulei 603
Anderson, Elijah 91
Anderson, F.S. 403
androgini 125
angajare 335, 347, 358, 361
animale 26-28, 30, 31, 33, 39, 58-60, 65, 76, 85, 103, 104, 106, 112, 113, 118, 149, 265, 268, 337, 472, 477, 511, 560, 561, 569, 607
animism 467, 472, 503, 504
Annandale, Ellen 152
Annual Abstract of Statistics 598
anomie 17, 21, 24, 193, 194, 201, 210
anorexie 130, 131, 133, 134, 151, 152
antagonism etnic 261, 262
antropologie 7, 184, 603, 606, 622
apartheid 243, 244, 252, 261, 262, 561
Argentina 381, 443, 535
Argyle, Michael 101
arhitectura 317, 318, 328, 527
Ariés, Philippe 48
Armata Salvării 297, 550
arme chimice 391, 203
ascetism 620

Aschenbrenner, Joyce 162
Ashworth, Anthony 588
Asia 59, 67, 68, 70, 72, 73, 155, 157, 224-226, 232, 254, 286, 307, 313, 326, 368, 388, 409, 416-418, 420, 421, 423, 427, 473, 492, 494, 500, 509, 546
asiatici 159, 160, 225, 231, 233, 234, 248, 249, 254, 255, 256, 260, 280, 448, 459, 522
asimilare 247, 252, 259, 261, 262
asistența medicală publică 142, 145
asistență socială 175, 280, 282, 286, 297, 298, 300-303, 307, 520
asociere diferențială 229
Associated Press (AP) 416
Asquit, Stewart 185
ateliere 346, 510, 549
Atholl, Justin 204
augustinieni 486
Austria 163, 258, 381, 443
auto-ajutorare 23
automatizare 338, 339, 366
autoritate 28, 50, 52, 60, 77, 149, 168, 169, 221, 222, 315, 318, 321, 323, 324, 342, 368, 369, 371, 384, 392, 393, 450, 452-454, 475, 481, 484, 486, 487, 564
avort 132, 136, 382
Ayres, Robert 339

B

Babilon 506
Bad News (Glasgow Media Group) 405, 406
Bakker, Jim 500
Balzac, Honoré de 314
bancă de învățătură 462
bande 189, 192-194, 212-214, 224-226, 520, 583
Barker, Eileen 504
baroni ai presei 398
Barvenik, Percy 328
Batak, populație 118
Baudrillard, Jean 410, 411
bătrânețe 46, 49, 51, 118
bătrâni 56, 114, 118, 147, 148-150, 205
Beach, Frank 114
Beaverbrook, lord 398
bebeluș 31, 33, 35-47, 53, 83, 105, 111, 129, 136, 138, 177
Bech, Henning 127
Beck, Ulrich 5, 570
Becker, Howard 467, 482, 483
Being Digital (Negroponte) 425, 430, 432
Bell, Daniel 373, 564, 565, 575
Bell Curve, The 262, 459, 460, 461, 466
Bendix, Reinhard 290, 295
Benedict, Ruth 54
Bentham, Jeremy 320
Berlusconi, Silvio 417, 421, 422
Bernard, Sfântul 469
Bernstein, Basil 433, 448, 449, 452, 466
Bertelsmann, grup 417, 423
Biblia 484, 499
biblioteci 109, 190, 429, 451, 588, 596, 597
biologie 16, 29, 30, 536
Birmingham 224, 246, 252, 256, 452
birocrați 20, 144, 311, 313-316, 321-323, 328, 329, 331, 374, 378, 597, 602, 616, 617
biserica anglicană 441, 484, 487, 495, 498, 523
Blair, Tony 380, 392, 442
Blakenhorn, David 169, 170
Blau, Peter 290, 316
Blumler, Jay 423
boală 11, 32, 51, 114, 121, 130, 131, 137-139, 142, 146, 151, 156, 274, 314, 400
Boden, Deirdre 5, 87, 97, 98
bogăție 59, 60, 62, 75, 107, 228, 242, 264, 269, 274, 275, 292, 308, 364, 488, 619, 620
boli infecțioase 142
bolșevici 543
Bologh, Roslyn W. 622
Bolton, Sandra 225, 291
Bombay 72, 509, 530
Bondage of Fear (Keane) 244
Bonney, Norman 289
Booth, Clarles 297
Booth, William 297
Bosnia 232, 259, 387, 493
Boswell, James 509
Boswell, John 10, 156
Bowles, Samuel 450
brahmani 265
Braverman, Harry 283
Brazilia 68, 70, 73, 74, 188, 231, 239, 241, 242, 326, 381, 501, 595

Breen, Richard 310
Briggs, Mae 93
British Broadcasting Corporation (BBC) 401
British Crime Survey 198
British Journal of Sociology 598
Brown, Margaret 487
Brown, Richard 332
Brownmiller, Susan 219
Buddha (Siddharta Gautama) 470, 475
budism 475
Built to Last 361
Bulgaria 385, 386, 491, 540
bulimie 131, 134, 152
Bundy, Ted 190
burakumin 460
Burgess, Ernest 511, 513
Burt, Martha 302
Burtless, Gary 301, 302
Bush, George 412
Butler, David 377
Butler, T. 310
Byrne, Peter 504

C

cafea 12, 13
Calcutta 72, 509, 530
California 127, 166, 209, 249, 361, 520, 522
călugărițe 434, 485, 486
calvinism 482, 619, 620
Campbell, Anne 212
Campbell, Beatrix 214
Cambridge 5, 77, 101, 127, 152, 185, 310, 332, 366, 393, 418, 432, 444, 445, 504, 523, 528, 557, 575, 601, 622
Canada 61, 109, 140, 144, 171, 218, 232, 238, 240, 299, 300, 320, 325, 345, 359, 370, 381, 385, 417, 443, 445, 499, 507
Capek, Karel 339
capitaliști 269, 270, 272, 281, 311, 420, 545, 613, 619
capitalism 18-20, 24, 244, 273, 274, 372, 386, 433, 450, 479, 480, 493, 503, 515, 516, 536, 544, 545, 561, 563, 567, 574, 575, 616-621
Capitalism vs Capitalism 307
Carey, James W. 432
Carlen, Pat 213
cărți de povești 108
căsătorie 10, 11, 13, 24, 51, 53, 60, 73, 113-115, 117-119, 121, 122, 153-160, 162-174, 180-185, 216, 218, 234, 237, 242, 249, 255, 257, 266, 267, 280, 283, 292, 323, 347, 348, 350, 356, 365, 382, 439, 478, 481, 486, 487, 585, 592, 615
castă 160, 265, 266, 267, 311, 475
Castells, Manuel 515, 516, 517, 518, 536
cataloage 318
categorii de vârstă 400
Cehoslovacia 68, 381, 385-387, 443, 540
celălalt 10, 36, 38, 39, 42, 44, 54, 80, 92, 94, 164, 165, 172, 179, 235, 237, 238, 266, 270, 271, 277, 329, 375, 376, 454, 511, 607, 617
celălalt generalizat 42, 54
centrul de inovații 528
centrul orașului 520, 523, 524, 537, 538
cercetare 5, 7, 19, 22, 24, 42, 83, 84, 86, 91, 112, 117, 167, 181, 204, 215, 236, 284, 288, 294, 295, 301, 302, 350, 361, 405, 406, 428, 432, 444, 447, 448, 455, 461, 483, 511, 515, 517, 528, 542, 554, 573, 577-593, 596, 598-601, 618, 621
cercetare documentară 588, 600
cercetare sociologică 579
cercurile de calitate 339
cetățeni 67, 95, 115, 191, 205, 206, 210, 223, 225, 227, 243, 244, 249, 253, 257, 259, 276, 321, 370-372, 374, 392, 506, 586
Champy, James 329
chestionar 580, 581, 584, 585, 586, 589, 590, 591, 599, 600
chestionare standardizate 600
Chicago 41, 245, 248, 280, 337, 419, 505, 509-511, 514, 516-518, 520, 521, 536, 602
Chile 381, 501, 595
China 19, 62, 63, 68, 70, 71, 74, 147, 157, 209, 240, 249, 266, 290, 315, 368, 369, 372, 381, 389, 416, 418, 435, 475, 479, 480, 506, 535, 542, 588, 618
chinezi 32, 36, 224, 233, 234, 249, 250, 255, 448, 459, 475
Chodorow, Nancy 101, 111, 112, 126, 127, 614
Chretien, James K. 218

Churchill, Winston 383
ciberspaţiu 429, 430, 432, 464
Cisneros, Henry 520, 521
cistercieni 486
citire 33, 404, 429, 435
civilizaţii 19, 62, 63, 65, 66, 76, 237, 266, 369, 410, 467, 479, 493, 506, 507, 558, 560, 563, 618, 619
clădiri 14, 97, 121, 190, 302, 317, 323, 328-330, 455, 456, 486, 516-518, 520, 526, 527, 531-533, 536, 537, 550
clanuri 225, 324
Clarke, Peter B. 439, 504
clasă 18, 19, 64, 74, 110, 138, 159, 165, 189, 248, 251, 263, 265-274, 276-278, 280-289, 292, 294, 296, 306-311, 317, 363, 377, 392, 436, 448, 452, 453, 456, 464-466, 496, 520, 521, 542, 544, 557, 594, 597, 608, 610, 613-615, 617
clasă conducătoare 19
clasă de sus 311
clasă fără pereţi 464, 465, 466
clasă mijlocie 248, 284, 292
clasă muncitoare 19, 159, 165, 212, 224, 269, 271, 273, 283, 284, 294, 308, 268, 311, 363, 448, 449, 452, 457, 496
clase 18, 19, 64, 65, 90, 107, 110, 136, 144, 150, 159, 165, 175, 189, 256, 264, 266-274, 276-288, 295, 303, 309-311, 318, 347, 353, 369, 387, 409, 437, 439, 443, 448, 449, 455, 457, 464, 496, 506, 519, 521, 544, 545, 569, 613
clase de tranziţie 269, 311
Clauza 4 380
Cleveland 176
climă 569
Cloward, Richard A. 194, 201
CNN 412, 422
coaliţie 375, 546
Coaliţie Creştină 500
coduri de vorbire 449, 565, 575
coduri restrictive 466
coerciţie 371
coeziune socială 605
cogniţie 54
Cohen, Stanley 229
Coleman, James 433, 455, 456, 460
Collins, James 361
Collins, Richard 432
colonialism 76, 238, 240, 261
Columbia Broadcasting System 401
comerţ 6, 60, 61, 65, 69, 70, 201, 210, 212, 224, 226, 237, 238, 241, 250, 265, 327, 383, 387, 389, 479, 492, 532, 534, 544, 550
comerţ cu arme 224
comerţul cu narcotice 226
Coming of the Post-Industrial Society, The (Bell) 575
Comisia Europeană 384
Commonwealth 253, 254
competitivitate 309
comportament de votare 393
computere 87, 98, 282, 283, 320, 329, 417, 424-430, 464, 466
comportament deviant 193
Comte, Auguste 9, 15, 16, 24, 609
comune 23, 75, 83, 126, 131, 138, 145, 158, 165, 198, 233, 234, 265, 267, 272, 274, 305, 317, 318, 321, 325, 331, 334, 370, 374, 471, 472, 489, 493, 503, 506, 546, 547, 548, 554, 555, 568, 578, 593, 613, 615
comunicare 38, 82, 85, 89, 91, 97, 101, 320, 326, 395, 398, 410, 412, 414-416, 424-426, 430, 431, 433, 435, 448, 452, 462, 500, 562, 563, 566, 567, 586
comunicarea non-verbală 89
comunicaţie electronică 416
comunicaţii 13, 66, 95, 326, 329, 330, 344, 396, 404, 417, 419, 420, 424, 426, 429, 432, 451, 462, 464, 465, 506, 528, 536, 560, 591, 607
comunism 19, 56, 68, 69, 76, 77, 259, 368, 372, 380, 383, 392, 495, 499, 540, 545, 557, 567
Comunitatea Economică Europeană 383
Comunitatea Europeană 163, 207, 352, 378, 383, 384, 385
comunităţi 32, 48, 50, 56, 58, 60-62, 64-68, 74, 83, 96, 123, 140, 144, 149, 156, 160, 161, 180, 189, 194, 195, 203, 207, 223-225, 228, 232, 234, 238, 247, 251, 255, 261, 280, 284, 307, 312, 315, 337, 370, 393, 398, 406, 418, 443, 448, 469,

472, 473, 477, 481, 483, 486, 490, 495, 501, 502, 506, 507, 512-514, 521, 530, 580, 581, 583, 584, 589, 604
comunităţi terapeutice 207
conducere 143, 188, 277, 314, 320, 322, 338, 342, 343, 345, 370-372, 378-380, 383, 386, 392, 406, 410, 415, 421, 435, 440, 442, 447, 487, 494, 541, 561, 562, 579
confesiuni 467, 480, 482, 483-485, 487, 495, 498, 499, 501
conflict 10, 18, 19, 58, 60, 75, 76, 109, 165, 166, 172, 175, 177, 194, 232, 233, 237, 238, 240, 244, 253, 259, 261, 270, 271, 277, 279, 322, 331, 336, 338, 341-343, 345, 346, 375, 384, 387, 388, 391, 412, 449, 453, 468, 469, 481, 492-494, 502, 516, 518, 520, 523, 525, 534, 544, 545, 548, 549, 557, 567, 583, 601, 602, 604, 605, 608, 610, 612-615, 621, 622
conflict industrial 341
conformitate 48, 139, 150, 188, 190, 194, 288, 335, 352, 361, 363, 406, 418, 444, 491
confucianism 475, 503
Confucius 470, 475
Congres al Egalităţii Rasiale 245
Congresul Naţional African 244
Connell, R. W. 127
Connor, Sheriff "Bull" 246
conştiinţă 22, 24, 39, 42, 46, 111, 415, 434, 505, 509, 607
conştiinţă de sine 22, 24, 39, 42, 46, 111, 607
Conscience of the Eye 527, 536
consecinţe neintenţionale 22, 24
consens 28, 602, 610, 612, 613, 622
conservare 434
conservatorism 392
Consiliul de Miniştri 384
Constant Flux 291, 310
Constantin, împărat 473
constrângere socială 622
consum colectiv 538
consumism 516
context social 578, 583
contracepţie 135, 534
contradicţii 544, 545
Convenţia Baptistă din Sud 498, 500
conversaţie 26, 44, 79, 80, 84-88, 90, 93, 96, 99, 101, 326
convingeri de bun-simţ 600
Cook, Judith A. 601
copii 11, 14, 32, 34-52, 56, 62, 83, 85, 90-92, 94-96, 101, 103, 105-108, 111, 112, 120, 124, 126, 135, 136, 138, 141, 146, 149, 151, 153, 154, 155, 156-159, 161-163, 165-180, 182, 184, 185, 187, 195, 197, 212, 216, 219, 236, 242, 245, 248, 253, 255, 257, 259, 261, 287, 289, 291, 292, 295, 296, 298, 300, 301, 318, 347, 348, 350, 352-356, 365, 383, 396, 401-404, 434-443, 448, 449, 451-458, 460, 461, 463, 464-466, 488, 489, 519, 534, 535, 614
copilărie 34, 40, 41, 43, 46-51, 54, 108, 110, 111, 175, 177, 195, 262, 401, 435, 451, 461
co-prezenţă 97
corelare 594, 599
corp 32, 93, 102, 114, 134, 136, 355, 603
corporaţie 66, 98, 222, 270, 275, 277, 281, 291, 292, 311, 314, 317, 322-332, 361, 373, 398, 417, 419, 421, 422, 427, 429, 465, 516, 528, 530, 581
corporaţii transnaţionale 311, 324, 325-327, 417
corporaţiile globale 324
credinţe 33, 159, 190, 261, 265, 266, 370, 443, 468-470, 472-476, 483, 497, 498, 502, 579, 603, 613, 619
creştere economică 21, 299, 307, 346, 364, 572, 595
creştinism 27, 114, 115, 126, 467, 469, 470, 472-476, 479, 480, 483-485, 488-490, 493, 499, 503, 560
Crewe, Ivor 377
crimă 31, 178, 190, 197, 201, 202, 204, 207, 210, 214, 216, 222, 223, 225, 226, 229, 248, 419, 480
crimă organizată 229
Crompton, Rosemary 283
Crow, Jim 245
cruciadă 469, 486
culte 114, 442, 467, 482-484, 489, 501

cultură generală 436
cultură occidentală 31, 94, 101, 114, 119, 473, 491,
cultură populară 396
cursul vieţii 54, 117
Curtea Europeană de Justiţie 384
cvasi-interacţiune mediată 432

D

Dandeker, Christopher 393
Darwin, Charles 26, 27, 28, 82
Davies, James 539, 544, 545
Davis, Stanley 328, 340
de Klerk, F. W. 244
Declaraţia Universală a Drepturilor Omului 362
Delhi 72, 530, 532
delicte 187, 191, 192, 195, 197-207, 209, 211, 213-215, 220-222, 224, 225, 227-229, 257, 258, 302, 494, 524, 578
demixtate 438
democraţie 382
democraţie liberală 374, 387, 392, 393
democratizare 160, 372
deşeuri 390, 570
dependenţă 156, 197, 287, 300, 301, 311
descentralizare 311, 328, 430, 523, 567
descurajare 206
Destutt de Tracy, Antoine-Louis-Claude 415
Detroit 202, 340, 521
Devany, Anne 601
devianţă 189, 190, 191, 193, 194, 195, 197, 210, 227, 228, 229
devianţă secundară 197, 229
dezastre 558, 568, 573
dezavantajaţi 194, 233, 255, 289
dezvoltare cognitivă 43, 53
dezvoltarea copilului 39, 42, 43, 47, 54
dezvoltarea genului 101, 110, 111
Dickens, Charles 250
dictatură 320
dicţionare de sociologie 597
Didion, Jean-Paul 434
diferenţe 19, 23, 56, 57, 62, 94, 103-106, 115, 126, 167, 214, 234, 266, 271, 273, 285, 287, 290, 309, 328, 382, 443, 444, 449, 452, 455, 458-460, 473, 481, 502, 506, 510, 578
diferenţiere 46, 345, 431, 447, 457, 513, 567
digitalizare 424
dileme teoretice 609, 614
diminuare 51, 144, 299, 346, 550
discriminare 101, 107, 149, 152, 232, 234, 235, 237, 241, 242, 245-247, 252, 261, 280, 352, 399, 447
disfuncţie 604
Disney Company 421
distanţă publică 101
distanţă socială 101
distribuţie 12, 138, 224, 226, 238, 254, 274, 276, 308, 326, 335, 358, 415, 416, 431, 511, 593
diversitate culturală 158, 252
diversitatea etnică 233
diversiune 207
diviziune internaţională a muncii 332
Divisions of Labour 284, 366
diviziune internaţională a muncii 528
diviziunea muncii 17, 334, 337
divorţ 167, 173, 183
dizertaţii 577, 598
domeniu public 402
Donaldson, Margaret 45
Dore, Ronald 323
dragoste 10, 11, 20, 24, 48, 99, 107, 110, 113, 122, 127, 156-158, 165, 167, 179, 236, 468, 476, 496
dreptul egal la muncă 382
drepturile femeilor 216, 485, 551, 553, 554
Drepturilor Civile 246, 247
droguri 139, 188, 190, 197, 201, 204, 210, 212, 215, 220, 223-226, 248, 303, 304
Duncan, Otis Dudley 290
Dunham, Katherine 242
Dunn, John 5, 541, 557
Dunsmuir, Audrey 601
Durkheim, Émile 9, 16, 17, 18, 21, 24, 193, 412, 467, 476-481, 484, 490, 503, 602, 603, 604, 605, 609, 611-614, 618, 622
Dworkin, Ronald 136, 137

E

ecologia mediului 568
ecologie 147, 511, 512, 538
ecologie urbană 538

economia de piață 58
economie 16, 19, 69, 76, 243, 245, 267, 279, 282, 296, 298, 307, 309, 328, 331, 334, 335, 337, 348, 357, 361, 365, 366, 373, 378, 380, 387, 388, 407, 492, 523, 529, 544, 563, 566, 611, 616, 617, 618, 622,
ecosisteme 146, 147, 569
ectomorfe 191
Education for All 448
edu-tainment 465
efectul de seră 571
egalitate 62, 178, 227, 541, 545, 551, 553, 554, 564
egocentrism 43, 45, 47, 54
Eibl-Eibesfeldt, I 83
Eisner, Michael 421, 422
Ekman, Paul 82, 83
Eldridge, John 407, 432
eliberarea condiționată 207, 228
Ellison, Larry 426
Elveția 42, 67, 109, 203, 258, 290, 307, 325, 375, 383, 385, 436, 443
e-mail 98, 428, 429
emoție 80, 83, 99
endomorfe 191
energie 572
Engbersen, Godfried 366
Erikson, Robert 291, 310
eșantioane 43, 585, 594, 599
eșantionarea la întâmplare 585
Esența creștinismului 476
etica muncii 565
etnicitate 232, 446, 615
etnocentrism 33, 54, 237
etnometodologie 99, 101, 84, 86, 87
Europa 12, 48, 544, 547, 552, 587, 588, 618, 619
Europa de Est 68, 69, 76, 77, 258, 367, 368, 375, 380, 383-386, 402, 427, 540, 541, 557, 616
Evans-Pritchard, E. E. 60, 472
evoluție 6, 7, 15, 18, 27, 28, 31, 33, 48, 52, 54, 66, 69, 73, 74, 76, 82, 112, 150, 152-154, 156, 159, 163, 174, 184, 227, 243, 245, 250, 259-261, 343, 363, 376, 388, 389, 391, 393, 402, 415, 418, 420, 426, 440, 452, 456, 464, 480, 487, 490-494, 504, 529, 539-549, 551, 552, 554, 555, 557, 560-564, 566, 567, 569, 572, 588, 589, 602, 610
evrei 235, 236, 250, 251, 253, 271, 473, 474, 476, 496, 497, 498
excludere 237, 261, 286, 540
experiment 105, 107, 583, 587, 600
exploatare 241, 243, 269
expresii faciale 82, 83
Extremul Orient 341, 387, 420, 467, 474, 475
Eyerman, Ron 557

F

FACS (Facial Action Coding Scheme) 82
factori culturali 562
Fagan, Brian M. 77
Fagan, Jeffrey 180
Faith in the City 523
falsă conștiință 415
Falwell, Jerry 500
familie 11, 26, 31, 38, 42, 47, 48, 50, 51, 62, 73, 80, 89, 95, 107, 112, 113, 153-162, 165, 166, 168-173, 175, 176, 178, 179, 180, 183-185, 187, 204, 215, 220, 226, 242, 254-257, 287-289, 296, 315, 335, 347, 349, 350, 354, 356, 365, 366, 382, 396, 397, 400, 401, 408-410, 419, 448, 490, 492, 500, 514, 534, 535, 563, 565, 602, 618
familie lărgită 187
familie nucleară 184, 187
Families on the Fault Line 165
familii cu părinți homosexuali 182, 187
familii vitrege 172, 185, 187
familiile cu un singur părinte 112, 159, 169, 171
Fasold, Ralph 54
fapte sociale 612
Fatherless America 169
Faubus, guvernator 246
Faye, Tammy 500
„Față" și cultură 79, 84
femei 11, 28-31, 49, 50, 54, 56, 60, 62, 64, 72, 88, 91, 93, 102, 103, 105, 106, 108, 111-120, 123-127, 130, 131, 134-136, 151, 155, 157, 159-163, 165-169, 171-175, 178-185, 187, 195, 197, 205, 210-220, 228, 236, 242, 247, 254, 255, 257, 264, 278, 282, 283, 286-289, 291, 294-296,

298, 301, 303, 312, 335, 336, 341, 343, 346-350, 352, 354, 355, 356, 358, 360, 363-365, 371, 380-383, 386, 409, 429, 439, 447, 462, 466, 484-487, 489, 491, 492, 496, 551-555, 579, 581, 607, 610, 614, 615, 617, 622
feminism 159, 552-555, 601
feministe 20, 107, 110, 116, 124, 218, 380, 382, 484, 539, 551-555, 615
feminitate 111, 126, 127
fertilității 174, 535
feudalism 205, 266, 544, 567
Feuerbach, Ludwig 476, 485
Field, Frank 310
Finkelhor, David 178, 218
Fischer, Claude 514
Fiske, John 432
fizică socială 15
Fonow, Margaret 601
Ford, Clellan 114
Ford, Henry 337, 340
fordism 333, 337, 338, 340, 366
Forgotten Americans 291
Foster, Janet 229
Foucault, Michel 9, 20, 21, 24, 118, 133, 311, 314, 318-322, 329, 463, 606
Fraiberg, Selma 37, 38
France-Presse 416
franciscani 488
Franța 18, 26, 34, 67, 122, 130, 144, 148, 163, 171, 175, 207, 223, 258, 268, 278, 280, 290, 312, 325, 332, 342, 344, 360, 362, 375, 381-383, 389, 398, 416-418, 421, 434, 443-445, 466, 469, 499, 501, 529, 542, 546, 564, 588, 595
Frazer, Sir James George 460, 504
fraudă 193, 195, 221, 222, 224, 225
French, Marilyn 127
Freud, Sigmund 25, 39-43, 45-47, 53, 88, 89, 101, 110, 111, 113, 126
Friedlander, Daniel 301, 302
Friesen, W. V. 82, 83
From Mobilization to Revolution 546
Frontul Național 252, 494
Fuentes, Carlos 533
Fukuyama, Francis 160, 567, 574, 575
funcție 11, 29, 42, 59, 60, 64, 82, 103, 105, 106, 108, 113, 123, 162, 168, 172, 195, 234, 241, 254, 297, 304, 315, 325, 374, 375, 382, 418, 441, 443, 462, 496, 503, 512, 515, 525, 547, 548, 560, 572, 589, 604, 622
funcții latente 622
funcții manifeste 622
funcționalism 602-605, 608-610, 621, 622
funcționar 7, 13, 133, 151, 195, 208, 211, 219, 221, 223, 226, 247, 266, 279, 282, 283, 297, 312-318, 322-324, 328, 329, 331, 332, 338, 343, 348, 354, 368, 369, 374, 439, 443, 444, 482, 492, 503, 506, 507, 530, 563, 565, 591, 602, 603
fundamentalism 481, 483, 490-493, 501, 504
furturi 189, 198, 211, 215, 222, 223, 225, 257
Fussel, Sam 134

G

Gandhi, Mahatma 562
Gans, Herbert 5, 514
Gardner, Howard 461
Garfinkel, Harold 79, 84-86, 96, 99
Gates, Bill 427, 430
gândire 15, 21, 26, 34, 41, 43, 44, 46, 52, 193, 235, 236, 237, 240, 262, 272, 273, 410, 413, 478, 502, 512, 553, 554, 557, 562, 574, 585, 586, 604, 606, 608, 610, 618, 620, 621, 622
gândire contraintuitivă 622
Gellner, Ernest 504
gemeni 104
gen 102
General Household Survey 168, 598
generaliști 143
generații 10, 27, 33, 34, 48, 51, 116, 159, 165, 166, 215, 232, 260, 276, 296, 302, 308, 309, 452, 460, 490, 558, 570, 573, 604
genul 101, 103, 108, 309
George, Stephen 393
Gerbner, G. 403
Germania 19, 67, 68, 124, 125, 144, 148, 163, 171, 175, 207, 258, 259, 280, 286, 290, 300, 307, 325, 332, 344, 345, 359, 374, 375, 381-383, 385, 390, 416-418, 443, 445, 447, 499, 540, 553, 561-563, 595

Giddens, Anthony 98, 622
Gintis, Herbert 433, 450, 451, 452
Gissing, George 510
Gittins, Diana 185
Glasgow 54, 224, 250, 405, 415, 431, 432
globalizare 6, 55, 56, 75, 76, 133, 328, 329, 331, 373, 383, 575
Gobineau, Joseph Arthur conte 240, 241
Goffman, Erving 80, 84, 86, 87, 89, 90-92, 95-97, 101, 608
Goldstein, Paul J. 123
Goldthorpe, John 278, 281, 284, 287, 288, 291, 294, 295, 310
Goleman, Daniel 461, 466
Goode, William J. 157
Gore, Al 425
Gorz, André 363, 364
gospodării 156, 287, 288, 357
Gould, Stephen Jay 460, 461
Gournay, Jean Claude de 314
Gouze, Marie 551, 552
Grecia antică 371, 507
Green, Andy 179, 466, 550, 569
Greenpeace 550, 569
greve 342, 344, 345, 346, 406, 543
Grint, Keith 321, 349, 366
Guardian 109, 196, 214, 255, 305, 353, 430, 439, 598
gulere albastre 268, 270, 272, 276, 277, 279, 282, 283, 284, 288, 290, 291, 294, 295, 308, 309, 341, 363
gulere albe 268, 272, 276, 277, 280-284, 290, 291, 294, 295, 308, 309, 341
Gutenberg, Johann 435
guvern 19, 23, 60, 62, 64-66, 68, 70, 76, 116, 121, 123, 124, 126, 142, 144, 145, 149, 157, 184, 187, 188, 191, 199, 212, 222, 223, 226, 227, 241-246, 252, 253, 258-260, 265, 271, 275, 282, 298-301, 303, 306, 313-316, 320-322, 327, 331, 341, 342, 344, 352, 357, 358, 362, 368-378, 384-388, 390, 392, 398, 402, 404, 407, 415, 417, 419, 420, 422, 423, 429, 435-438, 440, 441, 443, 444, 446, 464, 475, 476, 487, 490-494, 500, 501, 504, 515-518, 524, 525, 532, 535, 540-544, 546, 547, 551, 552, 554, 555, 561, 563, 567, 575, 581, 585, 590, 598, 614

H

Habermas, Jürgen 9, 20, 21, 24, 395, 410-414, 431, 608
Hachette 417
Haggard, Stephan 77
Hale, Sir Matthew 217, 218
Hall, Edward T. 94, 147, 217, 218
Halsey, A. H. 457
Hamburg 125, 286
Hammer, Michael 329
Hanks, Tom 141
Harding, Vincent 247
Hare Krishna, cult 190, 495
Harrison, Martin 406
Harrison, Paul 523
Hartley, Eugene 237
Hartman, Chester 346, 557
Harvey, David 515, 536
Harvey, Lee 601
HAVAS 416
Hawley, Amos 512
Hearn, Jeff 332
Heath, Anthony 291, 294, 376
Held, David 5, 370, 393
Henslin, James 92, 93
Heraclit 559
Herrnstein, Richard J. 262, 459, 460
Hester, Stephen 229
heterosexualitate 113, 127
hinduism 71, 474, 475, 479, 480, 482, 483
hiperrealitate 395, 411, 412, 432
hispanici 203, 212, 248, 382, 519, 522, 523
Hitachi 323
Hitler, Adolf 241, 562
HIV, virus 139, 141, 142
Holmes, Mark 466
Homeless, The 306
homosexualitate 113, 118, 119, 120, 121, 122, 126, 127, 140, 141, 182
horticultură 61
How the Other Half Lives 510
Hubbard 590
Hughes, Howard 189
Hughes, Martin 449
Huntington, Samuel 386, 493
Hussein, Saddam 412, 494, 561

I

IBM 323, 324, 329, 330, 417
idealuri 11, 107, 134, 180, 227, 247, 271, 442, 454, 463, 469, 475, 477, 480, 502, 544, 545, 551, 554, 564, 620
identitate 27, 39, 65, 93, 94, 104, 108, 110, 111, 124, 217, 219, 253, 335, 466, 483, 591, 610, 614
ideologie 150, 159, 214, 287, 369, 396, 414, 415, 606, 608, 613, 614, 622
ierarhie 175, 264, 266, 315, 318, 324, 331, 385, 451, 475, 482, 484, 486, 503
interacţiune 38, 46, 47, 52, 80, 82, 84, 86, 89-91, 93, 94, 96-99, 101, 123, 195, 197, 288, 313, 413-415, 429, 430-432, 529, 548, 549, 607
Illich, Ivan 433, 450, 451, 452
imperii 62, 419
impozitare 516
In Darkest England and the Way Out 297
incest 53, 153, 175, 176, 177, 178, 187
inconştientul 27
Independent 225, 299, 398, 463, 598
India 19, 55, 63, 68, 70-72, 74, 137, 147, 190, 240, 259, 326, 372, 381, 389, 418, 421, 447, 460, 476, 479, 491, 501, 530, 535, 562, 573, 618
indienii Hopi 604, 605
indienii Kwakiutl 561
individ 13, 15, 26, 39, 47, 50, 80, 91, 99, 159, 165, 184, 190, 207, 227, 261, 267, 283, 288, 289, 309, 370, 410, 427, 459, 471, 476, 496, 525, 535, 612
individualism 160, 166, 187
industria cinematografică 416
industrializare 56, 66, 77, 216, 355, 368, 388, 393, 465, 507, 564, 574
industrializarea războiului 368, 388, 574
inegalităţi 19, 23, 56, 59, 60, 62, 75, 76, 125, 194, 201, 227, 234, 238, 258, 260, 264, 267, 269, 270, 273, 274, 286, 287, 299, 307, 308, 309, 349, 391, 433, 440, 442, 452, 455-457, 465, 466, 477, 487, 503, 510, 572, 617
Inequality 300, 456
influenţe culturale 126
ingineria genetică 132, 136
Innis, Harold 410, 431
inovatori 562
instincte 30, 53
Insulele Falkland 378
integrare 6, 66, 69, 75, 201, 247, 248, 249, 252, 280, 281, 329, 380, 383, 424, 455, 521, 527, 541, 568, 605
inteligenţă 34, 232, 241, 433, 458, 459, 460, 461, 462, 466
inteligenţă interpersonală 461
intenţii 80, 217, 585, 586, 607
interacţionism simbolic 622
interacţiune 548, 549, 607
interacţiune focalizată 89, 90, 94, 101, 549
interacţiune mediată 432
interacţiune nefocalizată 89, 101, 549
interacţiune socială 47, 80, 82, 91, 96, 431
interdependenţă economică 337, 364
interese 19, 22, 75, 85, 112, 137, 152, 156, 165, 224, 233, 271, 281, 296, 307, 317, 327, 343, 363, 364, 369, 374, 375, 377, 392, 393, 411, 415, 419, 443, 452, 470, 480, 491, 502, 514, 515, 518, 523, 527, 547, 548, 555, 567, 596, 610, 613
International Bibliography of the Social Sciences 597
Internet 5, 98, 397, 424, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 464
interviuri 94, 164, 167, 215, 284, 573, 580, 585, 590
Ioan Paul al II-lea 487
ipoteze 30, 284, 580, 586
Irak 208, 389, 391, 491, 494, 506, 561
Iran 208, 381, 389, 391, 419, 490, 491, 492, 494, 501, 504
Irlanda 144, 148, 175, 200, 207, 224, 250, 271, 303, 381, 384, 441, 445, 497, 501, 595
Islam 212, 419, 467, 469, 473, 474, 490, 491, 492, 493, 494
Israel 144, 180, 300, 381, 389, 443, 447, 473, 494, 502
istorie 10, 18, 19, 24, 35, 43, 56, 64, 66, 130, 137, 182, 185, 203, 222, 236, 237, 276, 313, 386, 387, 409, 412, 468, 476, 479-481, 490, 502, 540, 544, 545, 548, 557, 558, 562, 564, 566, 567, 568, 574, 575, 587, 588, 600, 604, 608, 619, 620

Italia 83, 106, 148, 163, 171, 175, 188, 223, 207, 238, 258, 290, 299, 325, 345, 375, 381, 382, 416, 421, 488, 498, 501, 527, 528, 553, 595
iudaism 441, 467, 472-474, 479, 503
Iugoslavia 491
Iyer, Pico 418, 419

Î

îmbătrânirea 133, 142, 147, 149, 150, 152
încălzire globală 571
încarcerare 191, 332
închidere 204, 272, 273, 279, 311
închidere socială 272, 311
închisori 191, 204, 206, 207, 210, 314, 320, 521, 579, 592
îngrijirea copilului 350, 352, 354, 356
înregistrări scrise 319, 588
înrudire 172, 483
întâlniri 64, 89, 90, 92, 94, 97, 99, 120, 125
întrebări comparative 578, 600
întrebări evolutive 578, 600
întrebări faptice 578
întrebări teoretice 579, 600
învățământ 44, 107, 246, 255, 433, 435-438, 440—448, 450-452, 455-457, 462, 465, 466, 486, 535
învățământ superior 433, 442, 444, 445, 466
învățământul primar şi gimnazial 433, 443

J

Jakarta 509, 531
James, William 35
Jamison, Andrew 557
Japonia 61, 62, 67-69, 72, 74-76, 124, 144, 208, 225, 266, 268, 290, 291, 299, 307, 322, 323, 325, 329, 331, 338, 358, 359, 371, 372, 381, 388, 389, 390, 416, 418, 420, 443, 460, 475, 513, 563, 595
jati 265
Jencks, Christopher 450, 456, 457
Jenkins, Roy 252, 487
Jensen, Arthur 459
joacă 6, 38, 62, 87, 92, 94, 95, 110, 111, 134, 138, 177, 282, 312, 313, 327, 331, 352, 353, 365, 371, 399, 410, 430, 432, 438, 464, 466, 471, 492, 497, 503, 562, 563, 603
jocuri de noroc 223, 224
jocuri video 396, 401
Jones, Gareth 283
Jones, Trevor 448
Judith Wallersteein 166

K

!Kung 96-98
K'ung Fu-tzu 475
Kai Erikson 573
Keane 244
Kelly 166, 217, 427
Kemeny 536
Kemsley 398
Keneth Plummer 119
Kepel 504
Keynes 357, 523
Khomeini 491
Kinder 396, 404
King, Anthony D. 536
King, Martin Luther 246, 248
Kingdom 144, 379, 393
Kinnock 380, 420
Kitagawa, Joseph M. 504
Klatz, Ronald 149
Krupat, Edward 515
Ku Klux Klan 241, 245, 246
Kübler-Ross, Elisabeth 51, 54
Kumar, Vinod 298

L

Labour and Monopoly Capital 283
Labour Force Survey 349, 356
Landes, David 558
Lane, Christel 35, 101, 332, 510
Lao-ţî 475
Lawless, Paul 536
Lazarsfeld, Paul 586
Le Grand, Julian 144
Lefebvre, Henri 101
Lege a Învățământului 437
Legea Învățământului din 1944 437, 438
Legea Naționalității Britanice 253
legi 14, 67, 69, 82, 89, 90, 97, 106, 115, 119, 120, 123, 124, 126, 136, 142, 159, 162, 172, 179, 181, 182, 191, 195, 197, 202, 203, 206, 210, 215-218, 221, 222, 227, 236-238, 244-248, 252, 253, 259,

261, 264, 266, 271, 273, 278, 280, 284, 285, 289, 292, 294, 296, 313, 316, 319, 352, 354, 360, 369, 371, 374, 379, 382, 384, 392, 393, 408, 415, 420, 423, 435, 437, 438, 440, 442, 444-447, 450, 452, 456, 457, 461, 464, 465, 480, 482, 485, 487, 489-492, 494, 506, 513, 514, 549-551, 553, 558, 578, 586
Lemert, Edwin 195
Lenin, V. I. 543, 546
Leonard, Graham 487
lesbianism 120, 127
Levi-Strauss, Claude 606
Lewontin, Richard 105, 117
libertate 21, 50, 109, 116, 144, 157, 166, 182, 205, 218, 227, 247, 265, 343, 446, 478, 486, 541, 551, 564
Lie, Suzanne 447
Life After Work 150, 152
Lifelines 162
limbaj 26, 32, 47, 52, 54, 82, 84, 87, 261, 362, 432, 448, 449, 452, 564, 602, 605-607
lingvistică 448, 449, 602, 605
Lipset, Seymour Martin 290
Liverpool 224, 250, 251, 497, 523, 525, 528
Livingstone, Eric 101
loc de muncă 217, 244, 291, 448
loc de producție în module 538
lock-out 345
Lockwood, David 310
locuințe 22, 64, 72, 95-97, 150, 167, 168, 198, 216, 219, 225, 246, 252, 255, 256, 263, 285, 297, 302-305, 337, 374, 518-521, 523-527, 530, 532, 533, 536
Logan, John 518, 528
Lombroso, Cesare 191
Londra 32, 146, 161, 229, 213, 217, 224, 225, 250, 252, 256, 257, 286, 297, 330, 353, 374, 397, 411, 444, 445, 456, 487, 497, 507, 509, 510, 523-531, 550, 552, 553, 557, 575, 595, 601, 622
Lorber, Judith 108, 113
Los Angeles 248, 412, 509, 520-523, 529
luarea deciziilor 22
Lull, James 188, 432
Lumea a Doua 55, 56, 67-69, 74, 76, 77
Lumea a Treia 6, 55, 67-74, 76, 77, 202, 372, 389, 418, 419, 431, 507, 509, 513, 528, 530, 534-538, 542, 553, 568, 617
Lumea Întâia 6, 74, 419
Lyon, David 176, 320, 332
Lyotard, J. F. 566

M

Maastricht 385
MacPike, Loralee 120, 121
Maddox, Brenda 172
Madras 530
Mafia 223, 224
magie 471, 504
Maguire, M. 229
Mahayana 485
Major, John 379, 420, 439
Malinowski, Bronislaw 471, 603
mamă-copil 105, 177
mame 36-38, 40, 41, 47, 48, 54, 95, 105-107, 110, 111, 136, 137, 166, 168-170, 182, 185, 257, 280, 312, 313, 347, 348, 350, 353, 388-391, 449, 486, 546
management științific 337
managementul impresiei 92, 101
manageri 23, 144, 270, 276, 278, 281, 282, 294, 296, 308, 321, 327-329, 331, 341, 348, 350, 352, 360, 361, 378, 387, 440, 457
Mandela, Nelson 244
Manning, Phil 101
markeri 90, 96
Marsh, Catherine 601
Marshall, Gordon 283, 28
Marx, Karl 9, 18, 19, 21, 24, 69, 263, 268, 269-274, 276, 278, 308, 363, 410-412, 415, 467, 476-480, 490, 503, 515, 539, 544, 545, 555, 561, 566, 567, 602, 608-611, 613-616, 622
marxism 543, 609, 622
masculinitate 105, 117, 121, 126, 127, 447
mass media 5, 201, 396, 397, 412-415, 423, 431, 500
masturbare 113, 114, 116
matrilocal 159
Maya, societate 64
Mbuti, pigmei 55, 58
Mead, George Herbert 25, 39-43, 45, 46, 47, 53, 602, 607-609
media 5, 72, 201, 254, 257, 286, 361, 372, 396, 397, 412-415, 417, 419-425, 429, 430, 431, 432, 464, 500, 593

media interactive 423, 425
mediană 345
Medicaid 144
Medicare 144
medicină 47, 132, 137-140, 142, 146, 147, 150, 534
medicina ayurvedică 137
meditații 441, 475, 482, 486
mediul înconjurător 27, 58, 75, 151, 146, 256, 505, 511, 515, 517, 560, 561, 572, 574, 611
megalopolis 507, 538
Merton, Robert K. 193, 194, 201, 210, 603-605, 618
metode de cercetare 578-580, 583, 584, 586, 587, 599
metodism 482
Mexic 64, 74, 248, 373, 381, 499, 523, 542, 569
Mexico City 505, 509, 532-534
mezomorf 191
mezzosegregare 262
Miami 529
Michels, Roberto 321
microsegregație 262
microsociologie 98, 101
Microsoft 427
migrație 258, 523
mijloace de producție 269, 311
Milason, Cincinnati 339
milionar 286, 293, 510
Miller, Steven 339
Mills, C. Wright 12, 13, 22, 622
Miner, Horace 32, 33
minorități etnice 237, 240, 270, 455, 460
mișcări milenariste 483, 489, 490, 504, 551
mișcări religioase 23, 495, 496, 502, 504, 551, 590
mișcări sociale 23, 481, 517, 541, 542, 549, 551, 554, 555
mișcările de gherilă 547
mișcările feministe 539, 551
misionari 489, 495, 603
mituri ale originii 470
moașe 135, 312
mobilitate 263, 265, 266, 267, 289, 290, 291, 294, 295, 296, 307, 309, 311, 443, 545, 567
mobilitate descendentă 311
mobilitate intergenerațională 289, 295, 311
mobilitate intragenerațională 289, 311
mobilitate laterală 289, 311
mobilitate socială 265, 290, 294, 307
mobilitate verticală 290, 311
mobilizare 308, 388, 543, 547, 551, 557
mod 6, 8, 13, 15, 19-21, 23, 26, 29-31, 33-36, 38-40, 42-44, 47, 49, 51, 53, 59, 60, 69, 75, 76, 80-91, 93, 95-99, 102, 103, 105, 107, 108, 110-112, 114, 116, 118, 119, 121, 124-126, 130, 131, 133, 137-140, 142-144, 146, 147, 151, 157, 161-163, 165, 168, 171, 172, 179, 181, 183, 189-192, 194, 197, 198, 201-205, 207, 210, 211, 214, 216-218, 222-224, 227, 228, 234-236, 238, 240, 242, 244, 246, 253, 255-257, 264-274, 276, 278-280, 282, 287-292, 294-298, 301, 302, 306, 308, 309, 312, 314, 315, 317, 319, 321, 322, 335, 336, 339, 341-344, 346-348, 350, 352, 353, 355-357, 359, 360, 362-365, 369, 373, 375, 376, 382, 385-388, 390-392, 396, 401, 402, 404-406, 408-410, 412-415, 418, 419, 421, 422, 424, 425, 428, 431, 434, 435, 449, 451, 452, 454, 455, 457, 459, 462, 464, 465, 469, 471, 474, 476, 478-480, 482-485, 487, 491, 492, 502-504, 511, 513, 514, 517, 518, 520, 521, 523, 524, 526, 529, 532, 533, 536, 543, 545, 547-549, 551-553, 560-564, 566, 569, 570, 572, 579, 580, 583-588, 593, 594, 597, 599, 603-609, 611-620
modalitate 7, 28, 29, 31, 80, 125, 134, 149, 170, 202, 205, 206, 207, 211, 273, 292, 293, 298, 332, 335, 339, 347, 357, 365, 397, 409, 428, 452, 465, 512, 578, 585, 592, 594, 598
modalități de calculare 593
model dramaturgic 92, 101
Mohamed 473, 474, 490, 491
Mohammed Reza Pahlavi, șah al Iranului 491
monarhi 370, 371, 393, 414, 567
monarhii constituționale 371
monetarism 378
monogami 155, 158, 184, 187
monogamie serială 158, 187

monoteism 470, 472, 504
Morris, Jan 102, 108, 109, 113
Morris, Lydia, 285
Moon, Sun Myung 499
Moonies 496
moştenire matrilineară 187
moştenirea patrilineară 159
moralite 42, 49, 195, 241, 381, 620
Moynihan, Daniel Patrick 160, 161
Mulgan, Geoff 166, 181
multimedia 424, 425, 429, 432, 464, 466
multinaţionale 324, 325, 530
muncă 13, 17, 19, 26, 30, 48, 49, 52, 56, 61, 64, 66, 67, 72, 110, 138, 139, 149-151, 152, 156, 158, 162, 166, 169, 174, 179, 182, 189, 194, 207, 216, 217, 222, 223, 228, 243, 244, 252, 253, 258, 265, 267, 269, 270, 272, 274, 278-280, 282-289, 291, 295, 296, 299, 301, 302, 305, 315, 318, 319, 321, 323, 326, 329, 333-336, 338-348, 350, 352-357, 359-366, 373, 382, 413, 417, 423, 434-437, 442, 448, 450, 451-454, 456, 462, 465, 457, 462-465, 484, 509, 511-515, 519, 523, 528, 530, 534, 536, 551, 554, 565, 566, 573, 579, 580, 581, 583, 584-586, 589, 596, 599, 604, 613, 614, 620, 621
muncă casnică 366
muncă de teren 30
muncă de teren 583, 584, 599
muncă flexibilă 361
muncă plătită 150, 302, 335, 347, 348, 357, 462
muncă voluntară 366
muncitorul de portofoliu 333, 361
Murdoch, Rupert 397, 419, 431
Murray, Charles 262, 280, 281, 285
musulmani 253, 469, 473, 474, 490, 491, 493, 496, 497
mutaţii 27

N

NAACP (National Association for the Advancement of Colored People) 245, 246
Nacirema, ritualuri 32, 33
Najman, jake 139
naşteri 135, 175
naţionalism 370, 391, 392, 393
National Association of Broadcasters 401
National Broadcasting Company 401
National Crime Survey 198
National Health Service 142
natura 10, 15, 19, 21, 23, 24, 26, 31, 33, 34, 46, 56, 75, 89, 162, 168, 177, 179, 180, 193, 195, 198, 217, 223, 235, 236, 241, 242, 269, 295, 314, 315, 320, 331, 335, 336, 362, 364-366, 368, 374, 382, 388, 398, 399, 402, 408, 410, 411, 420, 431, 440, 451, 462, 475, 476, 477, 479, 502, 504, 513, 517, 569, 614
nealiniere partizană 377
necesităţi biologice 25
necesităţi stabilite biologic 31
negri 22, 70, 72, 91, 160-162, 201, 203, 212, 235-238, 240, 241-251, 254, 255, 257, 261, 266, 280, 382, 454, 455, 459, 460, 519-524
Negroponte, Nicholas 425, 426, 430, 432
ne-occidentale 118, 479
neo-localism 159
Nettleton, Sarah 152
New England Journal of Medicine 248
New Labour 379, 380, 392, 393
New York City 530
New York Times 397
Newgate, închisoare 204
News on Sunday 398, 399
Nicolae al II-lea 542, 543
Nintendo 396, 401, 404, 464
Nirvana 475
non-verbal 94, 101, 455
normă întreagă 48, 255, 279, 291, 292, 315, 331, 343, 348, 349, 354, 355, 358, 361, 363, 364, 444, 447, 534
norme 113, 126, 159, 173, 188-190, 193, 235, 355, 447
Northcliffe, lord 398
Norvegia 121, 218, 300, 324, 381, 383, 398, 443, 447
Noul realism de stânga 187, 201
Nuer, societate 60, 472

O

Oakes, Jeannie 457, 458
O lume fără arme nucleare 391
O'Connell, Helen 185

O'Dwyer, Josie 213
O'Grady, Scott 498
O'Leary, Virginia 447
oameni 11-15, 20, 22, 23, 26, 27, 32, 46, 50, 56, 58-60, 65, 67, 70, 72, 84, 89-91, 96, 97, 103, 109, 111, 113-115, 117, 118, 126, 130, 131, 143, 145, 147-151, 154, 158, 159, 163, 178, 180, 182, 184, 188, 189, 192-195, 197, 198, 204, 205, 207, 222, 225, 227, 232, 236, 238, 243, 244, 245, 248, 249-251, 260, 264-268, 271, 272, 274, 277-279, 281-283, 292, 293, 295-297, 298, 300-304, 307, 308, 313, 314, 316, 318, 319, 321, 323, 330, 331, 334-336, 341, 343-346, 354, 360, 363-365, 368, 370-372, 388, 391, 396, 401, 405-407, 409, 410, 417, 422, 429, 435, 443, 460, 462, 465, 469, 471, 473-476, 488, 489, 491, 495, 500-502, 504, 513, 515, 517, 518, 520, 523, 525-528, 533, 535, 537, 540, 543, 545-551, 553, 565, 571, 584, 586, 587, 592, 614-616, 619
obiectivitate 16, 407
ocupație 23, 106, 308, 335, 354, 378, 494, 619
ocupațional 64, 123, 254, 267, 275, 285, 290, 294, 295, 308, 341, 352, 354, 365, 366, 416, 451, 456, 458, 512
Oedip, complexul lui 40, 41, 54
Ogilvie, S. C. 77
Ohlin, Lloyd 194, 201
Ohno, Taiichi 329
olandezi 106, 238, 242, 250, 286
oligarhi 321, 323, 332
oligopolii 326
omucidere 202, 222
Oneida, comunitate 180
opinie 52, 82, 114, 137, 149, 197, 210, 227, 287, 308, 314, 321, 363, 371, 396, 409, 431, 432, 490, 584, 586, 609, 614
opinie publică 431, 432
oraș-cartier general 538
orașele globale 529
orașelor noi 523
orare 402
ordine de muncă în serviciul comunității 207
ordine socială 21, 66, 227, 546, 558, 564
Organizația Tratatului Atlanticului de Nord 388
organizații 12, 20, 96, 115, 144, 184, 223, 225, 252, 259, 274, 281, 304, 311, 313-315, 317, 318, 320-323, 328, 329, 331, 332, 343, 365, 374, 376, 382, 384, 388, 401, 417, 421, 422, 435, 438, 465, 469, 481-484, 486, 487, 495, 496, 498, 500-502, 517, 553, 569, 590, 591
organizații religioase 115, 469, 481, 484, 486, 495, 496, 498, 500-502
ortodoxia răsăriteană 473
Orwell, George 420, 430
Ouchi, William 322, 324

P

Pahl, Ray 284, 366
Panopticon 320
papirus 410
paria 271, 311, 460
Park, Robert 511
Parkin, Frank 263, 268, 272, 287
Parks, Rosa 246
părinți 10, 14, 33, 34, 37-41, 48-51, 94, 101, 105-107, 111, 124, 126, 135, 136, 153-156, 159, 160-162, 165, 166-173, 175-180, 182, 185, 187, 195, 236, 289, 293, 295, 300, 301, 347, 350, 354, 436, 440, 442, 454, 460, 535
Parlamentul European 384
Parsons, Talcott 602, 603, 604, 610, 613, 618
Parten, Mildred 38
partide politice 374
Partidul Laburist 342, 377-380, 382, 392, 442
Partidului Conservator 378, 392, 439
Patten, John 253, 439
pedeapsa cu moartea 207, 210
pensionare 50, 152, 281, 298, 323, 362, 463
pensionari 357, 363, 529, 537, 538
Pentagon 428
personalitate 41, 93, 105, 192, 197, 236, 237, 261, 262, 330, 378, 409, 513, 518, 559
personalitate autoritară 236, 262
Phillips 185
Philo, Greg 406
Piaget, Jean 39, 42-46, 53

Pilling, Stephen 229
pilot 498, 585
Pimlott, Ben 524
plânsul 36
plantații 265
pluralism 253, 260-262, 423
pluralism cultural 262
plusvaloare 269, 311
plutoniu 390
poliandri 155, 184, 187
poligamie 155, 184, 187
poligini 155, 187
politehnic 445, 446
politeism 504
poliție 34, 175, 176, 188, 191, 195, 197-202, 211, 213, 215-217, 219, 220, 223, 224, 226, 229, 231, 246, 256, 257, 316, 321, 384, 404, 494, 520, 524, 542, 578, 583
politică 20, 60, 67-69, 75, 149, 151, 227, 252, 262, 277, 278, 299, 342, 357, 364, 368-371, 374, 376, 381-385, 387, 391-393, 397, 411, 421, 434, 440, 494, 499, 500, 502, 525, 542, 545, 550, 553, 554, 557, 560-563, 567, 585, 595, 607, 616
Polonia 68, 109, 381, 385, 386, 387, 540
poluare 519
poluarea mediului 221
populație 14, 19, 50, 56, 57, 60, 62, 64-68, 70, 72, 74, 76, 114, 115, 118-120, 133, 138, 141, 142, 143, 145-152, 157, 160, 168, 182, 185, 190, 192-194, 197, 202, 203, 206, 210, 212, 220, 227, 232-234, 240, 242, 243, 246, 248-250, 252-256, 258, 260, 261, 274-277, 280, 281, 292, 296-299, 309, 320, 322, 336, 337, 341, 346, 348, 352, 357, 358, 360, 363, 364, 369, 370-373, 376, 377, 379, 386, 388, 388, 402, 405, 411, 421, 429, 435, 436, 438, 442, 445, 446, 459, 460, 464, 493, 495, 497, 498, 499, 504, 506, 507, 509, 511-513, 519, 520, 521, 523, 525, 529, 531-536, 542, 545, 551, 561, 563, 569, 572, 579, 585, 586, 595
Powell, Enoch 252
poziție socială 80, 99, 475
poziții de clasă contradictorii 272, 273, 311
Prabhupada, Sril 190
predestinare 619
prejudecată 232, 234
prestigiu 62, 138, 149, 271, 286, 311, 348, 397, 438, 444, 461, 501
Prietenii Pământului 569
prim-ministru 375, 440
primul război mondial 347, 388, 416
privatizare 275, 378
probleme etice 262, 591
producție flexibilă 333, 340
producție industrială 74, 76, 180, 335, 537
producție 18, 59, 66, 67, 69, 73, 74, 156, 268-270, 272, 296, 311, 315, 316, 318, 321, 329, 330, 336-341, 344, 345, 347, 360, 366, 373, 391, 408, 431, 434, 507, 518, 523, 528, 530, 532, 537, 538, 544, 545, 561, 563, 565, 566, 574, 616
producție de grup 338, 339
productivism 364
productivitate 521
profan 477, 484, 504
profeție 469, 474, 489, 503, 504
program redus 279, 291, 298, 348, 349, 353-355, 357, 358, 359, 363, 364
proiecție 236, 262
proletarizare 283
proliferare nucleară 393
promiscuitate 29
proprietate privată 615
prostituție 115, 122-127, 177, 210, 211, 214, 223, 224, 302
Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, The 616, 618
protestantism 479
Provenzo, Eugene 401
psihanaliză 25, 39, 40, 54, 88
psihologie 40, 41
psihopați 192
pubertate 10, 49, 110, 118, 119, 481
publicare 447, 591
publicitate 352, 397, 399, 401, 402, 417, 501
puritanism 479, 616, 619-622
putere 7, 21, 22, 30, 34, 51, 56, 59, 60, 66, 67, 87, 98, 106, 121, 125, 137, 151, 189, 193, 195, 198, 210, 216, 218, 224, 228, 234, 236-238, 240, 242, 247, 276, 281-283, 286, 287, 292, 299, 307, 313, 314, 318, 320-322, 329, 343, 344, 357,

360, 363, 368, 369, 371-375, 381, 383-386, 392, 393, 407, 415, 417, 420-432, 437, 443, 455, 464, 466, 476, 477, 480, 481, 484, 485, 486, 491-494, 502-504, 516, 517, 535, 540-543, 548, 555, 561-563, 565, 588, 589, 592, 614, 617, 619, 620, 622
putere politică 151
putere simbolică 432
puterea militară 561

R

Radcliffe-Brown, A. R. 603, 604
Ramadan 473
Randolph, A. Philip 245
Rapoport, R. 159
Raportul Crowther 437
rasă 13, 112, 160, 233, 234, 235, 240, 256, 257, 261, 262, 265, 266, 279, 280, 285, 286, 399, 486, 520
rasism 231, 232, 248, 254
Rasputin, Grigori 543
rata mortalității 138, 139, 145, 155
raționalism 502
raționalizare 20, 617, 622
război 22, 59-61, 64, 65, 69-71, 84, 103, 107, 116, 139, 169, 197, 243, 245, 246, 248, 249, 251, 258, 259, 291, 310, 313, 342, 343, 347, 357, 362, 367, 368, 375, 383, 387, 388, 389, 391, 393, 405, 412, 416, 426, 436, 473, 485, 493, 494, 499, 501, 516, 542, 543, 548, 554, 555, 558, 562, 563, 574, 588, 614
război bacteriologic 139
război limitat 393
război nuclear 389
război total 393
războiul din Golf 389, 391, 494
Războiul Rece 367, 388
rebeli 194, 480, 489, 493, 494
recalificate 283
recăsătorire 158, 171, 173
reciclare urbană 538
Reconstrucție și Dezvoltare 386
recrutare universală 393
Redundanța 291
Reed, Michael 332
referendum 244, 371
reflexe 31, 53
reformatoare 551, 557
refugiați 232, 249, 251, 253, 370, 498
regim alimentar 138
regionalizare 95, 101
regiunea din față 92
reguli 42, 52, 53, 188, 189, 195, 205, 349, 375, 452, 454, 486, 494, 585, 605, 606
Reid, Ivan 439, 533
Reiner, Robert 229
reîncarnare 265
relații formale 313
relații sociale 13, 414, 515
relațiile etnice 233
Relațiile formale și informale 311, 316
religie 15-17, 53, 110, 160, 232, 261, 267, 271, 273, 415, 455, 467-474, 476-482, 487, 483, 488, 490, 491, 493, 496-498, 500-504, 562, 590, 603, 604, 613, 619
religii civile 479
religii etice 504
religiozitate 498, 502
reprezentarea proporțională 374
reproducere socială 24, 108
reproducție culturală 434, 466
republicani 382
restructurare 387, 515, 517, 523, 551
rețele criminale 223, 225, 226
Reuters 416
revoluția americană 227, 541, 551, 554
revoluția franceză 544, 549, 551, 554
revoluția islamică 474, 492, 494
revoluții 76, 245, 250, 363, 381, 385, 402, 420, 426, 440, 464, 490, 491, 492, 504, 539, 540, 541-545, 548, 549, 551, 554, 555, 557, 564, 567, 569, 588, 589
Richards, Martin 167
Riddell, Sheila 378, 466
Riis, Jacob 510
ritual 12, 28, 30, 32, 33, 59, 60, 97, 101, 203, 265, 312, 446, 461, 467-469, 471, 472, 475-481, 484, 486-488, 490, 501-503, 551, 562, 590, 620
ritualiști 194
robot 339, 428
roluri 79, 92, 93, 102, 105, 106, 107, 108, 150, 165, 212, 451, 484, 486, 512, 48, 587

Roma 63, 264, 265, 290, 314, 381, 383, 486, 506, 618
romano-catolic 473, 474, 495, 497, 498
Roosevelt, Franklin D. 245
Rose, Margaret A. 575
Rosenau, James N. 393
Rottman, David 310
Rubin, Lillian 116, 117, 165, 166
Rubinstein, William 293
Rusia 6, 373, 388, 389, 392, 418, 443, 495, 542, 543, 546, 557, 588
rutină 39, 49, 229, 283, 484
Rutter, Michael 456

S

sacru 477, 484
Sahlins, Marshall 58
saloane 123, 124, 411
San Francisco 517, 583
sănătate 70, 85, 136, 139, 140, 143-147, 149, 151, 197, 202, 282, 303, 304, 313, 350, 449, 451, 533
sărăcie 70, 72, 73, 130, 139, 169-171, 174, 201, 215, 232, 242, 245, 263, 264, 271, 274, 280, 283, 286, 296-300, 302, 307, 309, 311, 354, 366, 399, 466, 486, 488, 489, 510, 521, 534, 510, 520, 521, 530, 542, 545, 618, 622
sărăcie absolută 297, 311
sărăcie informațională 466
sărăcie relativă 297, 311
sărăcie relativă 622
„sătenii urbani" 514
Sassen, saskia 529
sat global 432
Saunders, Peter 310
Saussure, Ferdinand de 605, 606, 607, 609
Sauvy, Alfred 69
Savage, M. 310
Sayer, Andrew 366
Sayers, Janet 112
Schiller, Herbert 419
schimbare socială 555, 558, 562, 564
Schmitter, Phillippe 384, 385
Schuller, Tom 150, 152
Schwartz, John 242
scientologi 496, 577, 590, 591, 592
sclavi 65, 70, 72, 238, 239, 241, 242, 245, 251, 261, 264-266, 269, 274, 308, 311, 480, 481, 542, 552
Scott, John 277, 281, 393, 498
scriere 32, 35, 41, 169, 337, 407, 425, 434, 562, 565, 567, 588, 597, 613
secte 33, 114, 188, 374, 467, 481-483, 487, 496, 499, 501, 503, 511, 551, 591
secularizare 483
Segal, Lynne 127
segregație 237, 242, 266, 491
selecție naturală 27, 54
semiologie 606
semiotic 606, 622
Sennett, Richard 527, 536
sensorimotor 43
separație 164
servicii 17, 18, 22, 23, 123-126, 139, 142, 145, 180, 207, 222-224, 229, 254, 266, 276-278, 281, 327, 328, 335, 337, 347, 357, 360, 364, 369, 429, 451, 457, 509, 512, 516, 519, 520, 523-525, 529, 530, 535, 550, 558, 564-566, 574, 597, 612
sex 56, 64, 65, 101-103, 106, 107, 109, 110, 113, 122, 123, 125, 126, 140, 178, 218, 287, 290, 29, 31, 40, 399, 420, 484, 496, 535
comportament sexual 10, 11, 20, 21, 28-32, 40, 41, 48-50, 88, 90, 92, 93, 101-104, 107-110, 112-127, 139-141, 153, 154, 156-158, 165, 170, 175, 176-178, 180-185, 187, 197, 205, 210, 216-220, 229, 236, 242, 257, 266, 332, 382, 399, 420, 447, 466, 487, 491, 500, 517, 592, 614
sexul premarital 115
sferă publică 432
SIDA 117, 129, 139-142, 151, 152
Silicon, Valea 361, 528
simbolism cultural 240
simbolurile religioase 471, 484
Simpson, O. J. 412
simulacru 432
sindicate 242, 273, 307, 333, 342, 343, 344, 346, 377, 406, 542
Singer, Elly 54
sinucidere 194, 202
sistem economic 307, 366, 544, 615
sistem educațional 450, 466

sisteme de trust la scară mică 338, 365
sisteme sociale 7
sistemul monetar 611, 612
Skidelsky, Robert 77
Skinner, Quentin 622
Skocpol, Theda 548, 588, 589
Sky TV 420
Smelser, Neil J. 366
Smith, Adam 337
Smith, John 380
Social Trends 149, 163, 168, 198, 200, 206, 275, 303, 307, 349, 356, 400, 445, 497, 595, 598
socialism 375, 380, 392, 543, 557, 567, 574
socializare 27, 35, 38, 51-54, 108, 111, 127, 135, 136, 139, 151, 152, 197, 214, 228, 400, 402, 614
societate 9, 10, 12-15, 17-20, 23, 26, 27, 30, 32, 46-50, 52, 55, 56, 58, 60, 62, 64, 66-68, 70, 72, 75, 76, 108, 113-115, 117, 122, 125, 127, 129, 130, 133, 134, 137, 147, 149-151, 159, 162, 168, 178, 180, 185, 189, 193, 194, 201, 205, 210, 215, 223, 227, 228, 232, 241, 243, 245, 248-250, 252, 259-262, 264, 269, 276, 283-285, 290, 292, 295, 297, 307, 308, 314, 320-322, 332, 346, 348, 363, 364, 371, 382, 388, 393, 395, 404, 406, 410, 411, 412, 414, 415, 423, 430-432, 434, 436, 438-440, 443, 447, 450, 451, 455, 459, 462, 464, 465, 476, 477, 487, 492, 503, 504, 507, 509, 513, 516-518, 521, 524, 536, 541, 542, 544, 545, 551, 557, 558, 560-562, 564-566, 570, 575, 578, 579, 592, 593, 603, 605, 609-616, 620
societate de consum 285
societate duală 364
societatea informațională 564
societăți agrare 77
societăți industrializate 69, 72, 76, 194, 206, 223, 290, 472, 500
societăți moderne 19, 23, 24, 66, 67, 130, 331, 337, 343, 432, 471, 478, 541, 547, 558, 592, 610, 615, 616, 617
societăți occidentale 307, 355, 450, 498
societăți tradiționale 155, 173, 336, 502
societăți pastorale 55, 59, 60, 65, 76
sociobiologie 28, 29, 30, 53, 54
sociologi 6, 11, 19-21, 24, 26, 29, 52, 86, 91, 120, 136, 234, 281, 286, 338, 361, 471, 483, 554, 572, 578, 579, 586, 592, 604, 608, 610, 611, 616, 622
Sociological Abstracts 597
Sociological Review 598
sociologie 5, 6, 7, 10, 13-17, 20, 21, 26, 30, 41, 52, 59, 80, 86, 99, 184, 215, 233, 268, 272, 280, 282, 368, 455, 536, 549, 554, 577, 578, 587, 597-599, 601-604, 606, 608-610, 612, 615, 618, 621, 622
Sociology 598
software 427, 428, 429, 464, 465
sogo shosha 327
soldați 64, 251, 388, 489, 506, 543, 558, 588
solidaritate de grup 478
sonograma 135
Sony, corporație 417
Sorokin, Pitirim 290
spațiu 82, 94-96, 100, 101, 160, 209, 227, 295, 311, 314, 318, 319, 328, 329, 330, 375, 410, 413, 414, 429, 430, 432, 464, 478, 506, 512, 515, 548, 549, 579, 596, 603
spațiu personal 94, 101
specia umană 112
specializare 138, 364, 440, 441, 512
Spencer, Christopher 338
speranța de viață 139, 248
spitale 20, 51, 137, 143-145, 150, 205, 229, 303, 313, 314, 320, 322, 331, 510, 580, 592
stadiul operațional concret 44
stadiul preoperațional 44
Stafford, Anne 185
Stâlpii Islamului 473
Stanton, Elizabeth Cady 484, 485
star TV 420
starea a treia 266
stări 266, 614
stat federal 387
state tradiționale 62, 64, 65, 77, 506
Statele Unite ale Americii 148
States and Social Revolutions 588

Statham, June 107, 108, 446
stat-națiune 67, 77, 368, 384, 392
statut 48, 62, 99, 102, 122, 147, 152, 168, 182, 213, 215, 238, 245, 260, 264-266, 270, 271, 273, 276, 286, 287, 292, 311, 348, 381, 438, 579
Stein, Peter 182
Stewart, Don 504
stigmat 129, 139, 142, 152, 163
stiluri de viață 116, 271, 364, 409, 515
Stokes, Donald 377
Stone, Lawrence 156
Storming the Tower 447
stratificare 264-268, 271, 273, 286, 287, 308, 309
stratul de ozon 571, 572
strigăte de răspuns 87, 101
structură de clasă 14, 309
structuralism 606, 608, 609, 622
studii de cercetare 517
subclase 136, 280, 285, 310, 521
subculturi 32, 54, 122, 193, 201, 203, 214, 237, 260, 514
suburbanizare 538
sufragiu 380
Sullivan, Andrew 122
Sullivan, David 399
Sun 419, 420
Sunday Sport 398, 399
superstiții 471
supranatural 32, 180, 207, 214, 311, 318, 320, 321, 327, 331, 332, 383, 436, 470, 472, 502, 503, 590
Sutherland, Edwin H. 193, 194, 221
suveranitate 369, 392, 393, 547, 548, 557
suveranitate multiplă 547, 557
Swaggart, Jimmy 500
Swann, raport 448
Swedberg, Richard 366

Ş

Şcoala de la Chicago 505, 511
Şcoala de la Frankfurt 410, 411, 413
şcolarizare 49, 320, 437, 442, 464
şcoli 20, 90, 191, 246, 314, 317, 320, 331, 434-447, 449-457, 459, 463-466, 489, 516, 519, 520, 533, 608
şcoli cu internat 438
şcoli cu taxă 438, 439, 445
şcoli publice 438
şomer 70, 72, 200, 245, 254, 270, 274, 280, 285, 286, 289, 295, 298, 300-302, 334, 357, 358, 359, 362, 364, 366, 386, 447, 461, 534
ştiință 10, 15, 16, 20-22, 24, 27, 30, 39, 42, 46, 66, 103, 111, 112, 132, 135, 137, 149, 178, 227, 234, 336, 390, 415, 428, 434, 442, 460, 469, 470, 474, 479, 485, 505, 509, 562-566, 571-574, 607, 612, 616, 617
științele naturale 21, 24
ştiri 88, 395, 397, 398, 402, 405-408, 410, 411, 415, 416, 419, 420, 422, 431, 432, 434, 598

T

taoism 475, 479
Taylor, Frederick Winslow 337
Taylor, Laurie 229
taylorism 333, 338, 340, 364, 365, 366
tehnologi 10, 20, 66, 67, 72, 96, 129, 132, 133, 135-137, 149, 150-152, 276, 279, 283, 296, 320, 329, 330, 332, 336, 337, 340, 341, 364-366, 372, 389, 390, 398, 402, 411, 413, 423-426, 429, 430, 432, 433, 452, 462-466, 516, 517, 523, 535, 558, 563, 566, 568, 572, 573, 578, 616, 617, 619
tehnologii de reproducere 132, 152
tehnologii sociale 133
telecomunicații 326, 330, 420, 424, 465
telenovelă 408, 431
televiziune prin cablu 402, 426, 464
teoria lui Tilly 548
teorie etichetantă 195, 229
termeni statistici 178
testele prenatale 135
testosteron 104
țărani 64, 266, 268, 269, 311, 489, 509, 543, 544
Thatcher, Margaret 299, 306, 376, 378, 379, 380, 392, 407, 440
There's Something I've Been Meaning to Tell You 120

The Times 249, 397, 420, 598
thetani 590
Thomas, W. I. 587
Thurow, Lester 340
Tilly, Charles 539, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 553
Time-Warner 417
timp 12, 15, 27, 29, 31, 35-38, 42, 44, 47, 50, 52, 56, 59, 61, 64, 70, 73, 82, 85, 87, 89, 91, 94-96, 100, 101, 103-107, 110, 114, 115, 118, 119, 123, 124, 126, 133, 138, 140, 147, 149, 150, 154-156, 158-162, 165, 168, 169, 173, 178, 180-183, 190, 195, 200, 204, 205, 214, 217, 234, 236, 244, 246, 250, 252, 253, 258, 260, 264, 269, 271-275, 285, 289, 292, 295, 303, 308, 314, 317-320, 322, 325, 328-330, 334, 340, 341, 343, 345-347, 349, 353, 355, 356, 359, 361, 362, 365, 368, 371, 375, 378, 380-382, 385, 389, 392, 399, 400, 402, 407, 408, 410, 411, 413-415, 418, 426, 430, 434, 435, 438, 441-443, 446, 449, 450, 453, 456, 460, 465, 469, 476, 478, 480, 482, 487, 493, 496, 501-503, 506, 510, 512, 514, 519-521, 523, 530, 531-536, 543, 548, 550, 559, 561, 563, 565, 569-571, 573, 577, 583, 587, 588, 590-592, 596, 598, 599, 602, 604, 610, 612-614, 617, 618
timp-spațiu 95, 101
Tizard, Barbara 449
Tokio 322, 326, 330, 391, 509, 529
totemism 472, 477, 503, 504
Tough, Joan 449
Touraine, Alain 564
Trades Union Congress (TUC) 342
transformare socială 24, 589
tribul Gururumba 62
Tripp, David 404
Troeltsch, Ernst 467, 481, 482
Truth, Sojourner 432, 552
tulburări 130, 131, 134, 151, 166, 178, 218, 342, 392, 543, 547, 555
Turner, Ted 422
Tysoe, Maryon 127

U

ucenici 155, 251, 336
Ungaria 68, 381, 385, 386, 387, 443
United Press International (UPI) 416
Uniunea Sovietică 55, 68, 69, 74, 77, 372, 380, 381, 383, 384, 386, 389, 540, 557, 570
Uniunea Europeană 367, 383, 384, 393, 420, 423
universități 248, 249, 250, 314, 322, 331, 362, 428, 429, 435, 444, 445, 446, 447, 463, 465
uraniu 390
urbanism 507, 513, 515, 536
urbanizare 507, 526, 538
Urwin, D. W. 393
uzurpare 273

V

valori 11, 17, 18, 19, 24, 27, 42, 47, 52, 53, 59, 115, 116, 132, 136, 137, 156, 159, 165, 166, 183, 189, 193, 194, 214, 227, 228, 237, 259, 260, 279, 347, 349, 408, 418, 424, 443, 448, 451, 452, 454, 462, 476-482, 485, 495, 501-503, 517, 541, 551, 562, 567, 587, 603, 613, 616, 619, 620, 621
valori culturale 517
van den Berghe, Pierre 243
Vaughan, Diane 164, 165
vânători și culegători 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 66, 68, 76, 77, 286, 476, 560, 561, 568, 615
vârsta a treia 51, 466
vârstă mijlocie 291, 382
vârstism 149, 152
vechii evrei 235
vecini 256, 304, 321, 473, 533
venit 139, 205, 212, 225, 249, 256, 263, 269, 274, 276, 287, 288, 291, 297, 298, 300, 311
334, 402
viață de familie 156
viața de zi cu zi 86, 620
viața economică 144, 262, 277, 281, 335, 376, 529
viața monastică 486

victime 167, 176, 178, 198, 201, 218, 220, 228, 255, 547
Video Kids 401
Vilannova, Pedro 557
viol 197, 210, 217, 218, 219, 220, 229
violență 61, 104, 117, 170, 178, 179, 180, 184, 192, 200, 203, 211, 213, 216, 218, 223, 224, 225, 226, 229, 238, 248, 342, 402, 403, 404, 431, 510, 521, 540, 545, 546, 547, 568, 614
Virtually Normal 122
vizual 93
vocație 619

W

Waksler, Frances C. 54
Walker, Richard 366
Walker, Thomas 301
Waller, Philip J. 536
Wallis, Roy 577, 590
Warren, Farrell 127
Wealth of Nations, The 337
Weber, Max 9, 19, 20, 21, 24, 263, 268, 270-273, 276, 308, 311, 314-319, 321-324, 329-332, 412, 467, 476, 479-482, 490, 493, 503, 557, 562, 602, 609, 610, 616, 618-622
Weeks, Jeffrey 118, 127
Weitzman, Lenore 106
Wells, John 200, 229
Westergaard, John 310
Wilkinson, Helen 166, 181
Williams, Lynne 601
Williams, Raymond 54
Willis, Paul 452
Wilson, Edward 28
Wilson, William Julius 280
Wirth, Louis 511, 536
Wolfgang, Marvin 204
Woman's Bible, The 484
Woolf, Virginia 150
World Revolution in Family Patterns 157
World Wide Web 429
Worrall, Ann 214, 229
Wright, Erik Olin 622
Wuthnow, Robert 483

Y

Yakuza, bandele 225, 226
Young, Michael 150
Young People and Crime 215

Z

Zammuner, Vanda Lucia 106
Zerubarel, Eviatar 96
ziare 115, 173, 256, 395-398, 401, 405, 411, 414, 416, 419, 420, 424, 430, 431, 435, 460, 464, 587, 598, 606
Zidul Berlinului 540
Zimbardo, Philip 587
Znaniecki, Florian 587
Zolo, Danilo 575
zone metropolitane 524
Zubaida, S. 492

CUPRINS

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A TREIA **5**
DESPRE LUCRAREA DE FAȚĂ **6**
ÎNDRUMĂRI PENTRU FOLOSIREA ACESTEI CĂRȚI **8**

1. CE ESTE SOCIOLOGIA? **9**
Scopul sociologiei: un prim exemplu 10
Dezvoltarea abordării sociologiei 11
Primele origini 15
Gânditori contemporani 20
Este sociologia o știință? 21
Cum ne poate ajuta sociologia în viață? 22
Concluzii 23
Rezumat 24

2. CULTURA, SOCIETATEA ȘI INDIVIDUL **25**
Specia umană 26
Diversitatea culturală 31
Identitate culturală și etnocentrism 32
Socializarea 33
Dezvoltarea timpurie a copilului 35
Teorii despre dezvoltarea copilului 39
Cursul vieții 46
Succesiunea generațiilor 51
Socializarea și libertatea individuală 52
Rezumat 52
Lecturi suplimentare 54

3. TIPURI DE SOCIETATE **55**
Societățile primitive: vânătorii și culegătorii 56
Societățile pastorale Și agrare 59
Civilizațiile preindustriale sau statele tradiționale 62
Lumea modernă: societățile industrializate 66
Societățile din Lumea Întâi, a Doua și a Treia 68
Țările recent industrializate 73
Schimbarea socială astăzi: globalizarea 73
Concluzii 75
Rezumat 76
Lecturi suplimentare 77

4. INTERACȚIUNEA SOCIALĂ ȘI VIAȚA COTIDIANĂ 79
Studiul vieții cotidiene 80
Comunicarea non-verbală 82
Regulile sociale și vorbirea 84
Fața, corpul și vorbirea în interacțiune 88
Interacțiunea în timp și spațiu 94
Viața cotidiană din perspectivă culturală și istorică 96
Microsociologia și macrosociologia 98
Rezumat 99
Lecturi suplimentare 100

5. GENUL ȘI SEXUALITATEA 101
Sexul, genul și biologia 103
Socializarea genului 105
Identitatea și sexualitatea genului: două teorii 110
Sexualitatea umană 112
Concluzii: genul, sexualitatea și inegalitatea 125
Rezumat 125
Lecturi suplimentare 127

6. CORPUL: HRANA, BOALA ȘI ÎMBĂTRÂNIREA 129
Corpul și societatea 132
Bolile de nutriție și îngrijirea corpului 133
Corpul și tehnologiile de reproducere 135
Buna funcționare a corpului: imagini despre sănătate și boală 137
Sisteme de asistență medicală 142
Sănătatea și mediul înconjurător 146
Sănătatea și îmbătrânirea 147
Concluzii 150
Rezumat 151
Lecturi suplimentare 152

7. FAMILIA, CĂSĂTORIA ȘI VIAȚA PERSONALĂ 153
Concepte cheie 154
Familia de-a lungul istoriei 155
Schimbări în trăsăturile familiei în lume 157
Familia și căsătoria în Marea Britanie 158
Divorțul și separarea în Occident 162
Soți recăsătoriți și părinți vitregi 171
Fața nevăzută a familiei 175
Alternative la căsătorie și familie 180
Dezbaterea despre „valorile familiale” 183

Rezumat 184
Lecturi suplimentare 185

8. DEVIAȚIE ȘI DELICT 187
Studiul comportamentului deviant 189
Teorii despre delict și devianță 191
Delincvență și statistici referitoare la delicte 198
Închisorile și pedeapsa 204
Gen și delincvență 210
Delincvența și „criza masculinității" 214
Victimele delincvenței 216
Delictele celor bogați și puternici 220
Crima organizată 223
Delict, devianță și ordine socială 227
Rezumat 227
Lecturi suplimentare 229

9. APARTENENȚA ETNICĂ ȘI RASA 231
Etnicitatea 232
Prejudecățile și discriminarea 235
Antagonismul etnic: o perspectivă istorică 238
Relațiile etnice din perspectivă istorică: câteva exemple 241
Diversitatea etnică în Marea Britanie 249
Relațiile etnice în Europa 258
Posibile evoluții viitoare ale relațiilor etnice 259
Rezumat 260
Lecturi suplimentare 262

10. STATIFICAREA ȘI STRUCTURA DE CLASĂ 263
Sisteme de stratificare socială 264
Teorii despre stratificare în societățile moderne 268
Clasele în societățile occidentale din prezent 273
Gen și stratificare 286
Mobilitatea socială 289
Sărăcie și inegalitate 296
Concluzie 307
Rezumat 308
Lecturi suplimentare 310

11. ORGANIZAȚIILE MODERNE 311
Organizațiile și viața modernă 312
Teorii despre organizații 314

Depăşirea birocraţiei? 322
Influenţa marilor corporaţii 324
Reorganizarea tehnologiilor şi a organizaţiilor moderne 329
Concluzii 330
Rezumat 331
Lecturi suplimentare 332

12. MUNCA ŞI VIAŢA ECONOMICĂ 333
Munca plătită şi munca neplătită 335
Diviziunea muncii şi dependenţa economică 336
Tendinţe în sistemul ocupaţional 341
Sindicatele şi conflictul din industrie 342
Femeile şi munca 346
Şomajul 357
Viitorul muncii 361
Rezumat 364
Lecturi suplimentare 366

13. GUVERNUL, PUTEREA POLITICĂ ŞI RĂZBOIUL 367
Puterea şi autoritatea 368
Conceptul de stat 369
Democraţia 370
Partidele politice şi votarea în ţările occidentale 374
Participarea femeilor la viaţa politică 380
Forţele globale 383
Războiul şi forţa armată 387
O lume fără războaie? 391
Rezumat 392
Lecturi suplimentare 393

14. MASS MEDIA ŞI CULTURA POPULARĂ 395
Mass media de odinioară: ziarele 397
Impactul televiziunii 400
teorii despre mediile de informare 410
Globalizarea mediilor de informare 415
Problema reglementării mediilor de informare 422
Multimedia 424
Internet-ul 426
Concluzie 429
Rezumat 430
Lecturi suplimentare 432

15. EDUCAȚIA **433**
Dezvoltarea alfabetizării și a învățământului 435
Originile și dezvoltarea sistemului de învățământ britanic 436
Comparații între sistemele școlare 442
Învățământul superior 444
Genul și sistemul educațional 446
Educația și etnicitatea 447
Teorii despre învățământ 448
Educația și reproducția culturală 452
Educația și inegalitatea 454
Inteligența și inegalitatea 458
Viitorul educației 461
Rezumat 465
Lecturi suplimentare 466

16. RELIGIA **467**
Definirea religiei 470
Tipuri de religii 471
Teorii despre religie 476
Tipuri de organizații religioase 481
Genul și religia 484
Mișcările milenariste 488
Evoluții actuale în religie: revoluția islamică 490
Religia în Marea Britanie 495
Religia în Statele Unite 498
Concluzii: religia, laicizarea și schimbarea socială 501
Rezumat 503
Lecturi suplimentare .....

17. ORAȘELE ȘI DEZVOLTAREA URBANISMULUI MODERN **505**
Orașul tradițional 506
Trăsăturile urbanismului modern 507
Teorii despre urbanism 511
Structura postbelică a dezvoltării urbane occidentale 519
Urbanismul și influențele internaționale 528
Urbanizarea Lumii a Treia 530
Concluzii 536
Rezumat 536
Lecturi suplimentare 537

18. REVOLUȚIILE ȘI MIȘCĂRILE SOCIALE **539**
Definiția revoluției 540
Revoluția rusă 542
Teorii despre revoluție 544

Mulţimi, revolte şi alte forme de acţiune colectivă 548
Mişcările sociale 549
Mişcările sociale şi sociologia 554
Rezumat 554
Lecturi suplimentare 556

19. SCHIMBĂRILE GLOBALE ŞI CRIZA ECOLOGICĂ 557
Definiţia schimbării 559
Influenţe asupra schimbărilor sociale 560
Schimbarea în epoca modernă 562
Schimbări actuale şi perspective de viitor 564
Ameninţări la adresa mediului îngonjurător global 568
Mediul înconjurător: o problemă sociologică? 572
Schimbarea globală: privind către viitor 572
Rezumat 574
Lecturi suplimentare 575

20. METODE DE CERCETARE SOCIOLOGICĂ 577
Procesul de cercetare 579
Metode de cercetare 583
Cercetarea în lumea reală: metode, probleme, pericole 590
Influenţa sociologiei 592
Apendice 1: termeni statistici 593
Apendice 2: citirea unui tabel 594
Apendice 3: cum se folosesc bibliotecile 596
Rezumat 599
Lecturi suplimentare 600

21. TEORIA SOCIOLOGICĂ 601
Abordări teoretice 602
Dileme teoretice 609
Dilema I: Structură şi acţiune 611
Dilema II: Consens şi conflict 612
Dilema III: Problema genului 614
Dilema IV: Modelarea lumii moderne 615
Teorii 618
Gândirea teoretică în sociologie 621
Rezumat 621
Lecturi suplimentare 622

GLOSAR – CONCEPTE DE BAZĂ 623
GLOSAR – TERMENI IMPORTANŢI 634
BIBLIOGRAFIE 655
INDEX 669

Sociologia **este, în acest moment, cea mai autorizata introducere în domeniu. Apărută deja în trei ediții internaționale, lucrarea a cunoscut permanent îmbunătățiri dictate de restructurările sociale din întreaga lume. Nu au fost neglijate nici cele mai recente transformări din domeniul teoriilor sociale. Scrisă de un autor de reputație internațională, *Sociologia* reprezintă cea mai actuală şi completă tratare a subiectului, îmbinând originalitatea şi accesibilitatea într-un manual destinat studenților la facultățile de sociologie.**

ISBN 973-571-314-4
9789735 713140

Anthony
Giddens a fost profesor la Colegiul Regal al Universității din Cambridge. În prezent este director al prestigioasei London School of Economics and Political Science.

"... Acest manual este o superbă construcție ce îmbină disciplina academică cu ceea ce se întâmplă în lumea modernă. Sociologii profesioniști și cei debutanți îi sunt recunoscători autorului, în egală măsură, pentru o introducere în temă care este în același timp o privire de ansamblu autoritară și o lectură plăcută".

Martin Albrow, Roehampton Institute-Londra

"Această lucrare clarifică și clasifică multe aspecte ale sociologiei de sfârșit de mileniu și ilustrează câteva probleme stringente pe care le vom întâmpina după anul 2000. (...) Anthony Giddens și-a consolidat poziția de autor al celor mai competente lucrări în domeniu".

Ray Pahl, Profesor emerit la University of Kent